

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Faysal MAYAK

BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY'İN GÖZÜNDEN OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ VE
DIŞ POLİTİKASI (1908-1913)

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Faysal MAYAK

BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY'İN GÖZÜNDEN OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ VE
DIŞ POLİTİKASI (1908-1913)

Danışman

Doç. Dr. Salih TUNÇ

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2019

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Faysal MAYAK'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Üye (Danışmanı) :Doç. Dr. Salih TUNÇ

Üye :Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK

Tez Başlığı: Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası
(1908-1913)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 28/06/2019

Mezuniyet Tarihi : 11/07/2019

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora tezi olarak sunduğum “*Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiği ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Faysal MAYAK

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Faysal MAYAK
Öğrenci Numarası	20088603201
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Doktora
Programın Türü	( ) Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Salih TUNÇ
Tez Başlığı	Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)
Turnitin Ödev Numarası	1148398612-1148398440

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 776 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 01/07/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 3

alıntılar dahil % 4 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeleri aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

02/07/2019

(imzası)

Doç. Dr. Salih TUNÇ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ

1.1. Ailesi, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı	6
1.2. Gazeteciliği ve Siyaset Adamlığı	7
1.3. Eğitimci Yönü	11
1.4. Maarif Nazırlığı ve Bu Dönemdeki Çalışmaları	12
1.5. Tanin Gazetesinin Dışında Yazdığı Yazılar ve Kitapları	17
1.6. Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Vefatı	20
1.7. Osmanlı Mebuslarının İngiltere Seyahati ve İsmail Hakkı Bey'in Seyahat Notları	22
1.7.1 Mebusların Fransa Üzerinden İngiltere'ye Seyahatleri	25
1.7.2. Osmanlı Mebuslarının Londra Ziyareti ve Buradaki Temasları	29
1.7.3. İsmail Hakkı Bey'in Londra Seyahati Yazıları	31
1.8. Romanya, Macaristan ve Avusturya Seyahat Yazıları	55

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNE DIŞ POLİTİKADA YAŞANAN GELİŞMELER

2.1. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanma Çabaları	60
2.1.1. Keşof Olayı ve Şarki Rumeli Demiryollarını İşgal Meselesi	61
2.1.2. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi	72
2.1.3. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanmasından Balkan Savaşlarına Kadar Osmanlı-Bulgar İlişkileri	91
2.2. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakı	111
2.2.1. Avusturya İle Rusya Arasında Yapılan Buchlau Mülakatı (15-16 Eylül 1908) ...	112

2.2.2. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakı ve Yaşanan Gelişmeler	115
2.2.3. Osmanlı Devleti'nin Avusturya Mallarına Uyguladığı Boykot	123
2.2.4. Osmanlı Devleti-Avusturya Görüşmelerinin Devamı ve Anlaşmanın Sağlanması	126
2.3. Bosna-Hersek ve Bulgaristan Krizleri Karşısında Avrupa Devletleri ve Osmanlı Dış	130
Politikası	130
2.4. Bosna-Hersek'in İlhakının Avusturya-Sırbistan İlişkilerine Etkileri	154
2.5. Girit'in Yunanistan'a Katılması.....	162
2.6. Osmanlı Arap Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler	206
2.7. Arnavutluk Hakkında Yazdığı Makaleler	224
2.7.1. Balkan Savaşları ve Arnavutluk	243

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI DIŞ POLİTİK GELİŞMELER ÜZERİNE YAZDIĞI MAKALELER

3.1. Yunanistan İhtilalı İle İlgili Kaleme Aldığı Makaleler	252
3.2. Üçlü İttifak Çerçevesinde Osmanlı-Alman İlişkileri	262
3.2.1. Üçlü İttifakta Avusturya-İtalya Çatlağı ve Almanya	267
3.2.2. Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya ve Fransa Ziyaretleri.....	272
3.3. İran'da Yaşanan Gelişmeler Hakkında Yazdığı Makaleler	291
3.3.1. İngiltere'nin İran Politikası	300
3.3.2. Rusya'nın İran Politikası.....	302
3.3.3. İran'daki Durumun Fas'taki Gelişmelerle Benzerlikleri.....	309
3.4. Potsdam Mülakatı Üzerine Yazdığı Makaleler	316
3.5. Fas'taki Gelişmeler ve Agadir Krizi Hakkında Yazdığı Makaleler.....	322
3.5.1. Fas Konusunda Almanya'nın Rolü ve Agadir Krizi	328
3.5.2. Agadir Krizinde İspanya ve İngiltere'nin Rolü.....	340
3.6. Amerika Birleşik Devletleri'nde Yaşanan Gelişmeler	346
3.7. İspanya'da Yaşanan Gelişmeler.....	349
3.8. Rusya ile İlgili Yazdığı Makaleler	356

3.8.1. Rusya'nın Uzakdoğu Politikası	363
3.9. Fransa'da Yaşanan Gelişmeler ve Osmanlı-Fransız İlişkileri	369
3.10. İngiltere İle İlgili Yazdığı Makaleler	385
3.10.1. İngiliz İç Politikasında Yaşanan Gelişmeler	385
3.10.2. İngiltere'de Yaşanan Taht Değişikliği	389
3.10.3. Butros Gali Suikastı ve Mısır'da Yaşanan Gelişmeler	393
3.10.4. İngiliz Basını ve Osmanlı İç Politikası.....	395
3.10.5. Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Basra Körfezi ve Bağdat Demiryolu	398

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRABLUSGARP SAVAŞI ÜZERİNE YAZDIĞI MAKALELER

4.1. Racconigi Antlaşması Üzerine Yazdığı Makaleler.....	408
4.2. Savaş Öncesi İtalya'nın Trablusgarp Hakkında Nabız Yoklama Faaliyetleri	412
4.3. İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgali ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	416
4.4. İtalya'nın Beyrut Bombardımanı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	432
4.5. İtalya'nın Çanakkale Boğazına Saldırması.....	437
4.6. İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı İşgali.....	445

BEŞİNCİ BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI İLE İLGİLİ YAZDIĞI MAKALELER

5.1. Balkan İttihadı Meselesi Üzerine Yazdığı Makaleler.....	456
5.2. Avusturya ve Rusya'nın Balkan Politikaları.....	461
5.3. Balkan Devletleri Hükümdarlarının Seyahatleri.....	468
5.3.1. Balkan Hükümdarlarının İstanbul Ziyaretleri	469
5.4. Birinci Balkan Savaşı Öncesinde Yaşanan Gelişmeler	475
5.5. Birinci Balkan Savaşı'nın Başlaması ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	486
5.6. Mütareke Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	491
5.7. Yanya'nın Kaybedilmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	512
5.8. Edirne'nin Bulgarların Eline Geçmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	526
5.9. İşkodra'nın Teslim Olması ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	547

5.10. Londra Barış Müzakereleri ve Antlaşmanın İmzalanması	556
5.11. İkinci Balkan Savaşı Öncesinde Yaşanan Gelişmeler	572
5.12. İkinci Balkan Savaşı ve Edirne'nin Geri Alınması.....	586

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN İÇ GELİŞMELER HAKKINDA YAZDIĞI MAKALELER

6.1. 1908 Seçimleri ve Mebusan Meclisi'nin Açılması.....	598
6.2. Kamil Paşa'nın İstifası ve Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi.....	605
6.2.1. Hüseyin Hilmi Paşa'nın İkinci Sadareti ve Dış Politika	609
6.2.2. Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası ve Hakkı Paşa Hükümetinin Kurulması.....	611
6.3. V. Mehmet Reşat'ın Cülus Törenleri ve Rumeli Seyahati Hakkında Yazdığı Yazılar	615
6.4. Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Ekonomik Gelişmeler	619
6.4.1. 1910, 1911 ve 1912 Bütçeleri İle İlgili Yazdığı Makaleler.....	624
6.4.2. Halktan İane Toplanması Hakkında Yazdığı Makaleler	633
6.5. Osmanlı Taşrasında Yaşanan Olaylar	638
6.6. Osmanlı Halkı ve Meşruti Yönetim	652
6.7. Osmanlı Topraklarında Yaşayan Yabancılar Hakkında Yazdığı Makaleler.....	657
6.8. Adliye Sisteminde Görülen Aksaklıklar	661
6.9. Kiliseler Kanunu ve Rum Patrikhanesi.....	666
6.10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Fırkası'nın Siyasi Mücadelesi.....	669
6.10.1. Kanunuesasînin 35. Maddesinin Düzenlenmesi.....	670
6.10.2. Muhalefetin Obstrüksiyon Hamlesi	673
6.10.3. Ayan Meclisinin Fesih Kararını Kabulü ve 1912 Seçimleri	677
6.10.4. Seçim Sonrası Mebusan Meclisi İle İlgili Yaşanan Gelişmeler	683
6.10.5. Arnavutluk Olayları ve Askerin Siyasete Karışması Meselesi	687
6.10.6. Mahmut Şevket Paşa'nın İstifası ve Said Paşa Kabinesinin Düşmesi	690
6.10.7. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti ve Halaskar Zabitan Grubunun Faaliyetleri	697

6.10.8. Muhaliflerin Meclis-i Mebusanı Feshetme Çalışmaları ve Meclisin Kapatılması	702
6.10.9. Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi ve Said Halim Paşa Kabinesi	710
6.11. Meclis-i Ayan Üzerine Yazdığı Makaleler	715
6.12. Meclis-i Mebusan Üzerine Yazdığı Makaleler	718
6.13. İç Politikayla İlgili Müstakil Makaleler	729
SONUÇ	745
K A Y N A K Ç A.....	750
EK-1 İsmail Hakkı Bey'e Ait Fotoğraflar (Taha Toros Arşivi)	767
EK-2 Babanzade Ailesine Ait Bir Şecere Taslağı (Taha Toros Arşivi)	768
EK-3 İsmail Hakkı Bey'in Şehbal Mecmuası Hakkında Yazdığı Yazı (Taha Toros Arşivi)	769
EK-4 İsmail Hakkı Bey'in Tanin'de Yayınlanan İlk Makalesi (Fas Vukuatı-Mevlay Abdülaziz'in Hezimet-i 13 Ağustos 1324/No:26/ s.1-2)	770
EK- 5 İsmail Hakkı Bey'in vefatından sonra eşine maaş tahsis edilmesi (BOA, BEO, 4300-322415, H-25.08.1332)	771
EK-6 Mısır'da yaşanan Butros Gali suikastı hakkında bir belge (BOA, A.}MTZ.(05), 20-74, H-24.09.1328)	772
EK-7 Manuba vapurunda bulunan Hilal-i Ahmer Heyeti hakkında yabancı devletler nezdinde yapılan teşebbüslere ait belge (BOA, BEO, 3997-299718, H-10.02.1330)	773
EK-8 Edirne'nin geri alınmasının Londra Muahedesi ve Adakale'nin ilhakıyla irtibatlandırılmasına ait bir belge (BOA, HR.SYS., 3-15, M-11.10.1913).....	774
EK-9 Fas hâkimi Mevlay Abdülaziz ile büyük kardeşi Mevlay Hafız arasında yaşanan olaylar ve sonuçlarına ait bir belge (BOA, Y..PRK.EŞA., 51-78, H-14.12.1325).....	775
ÖZGEÇMİŞ	776

KISALTMALAR LİSTESİ

A.}MTAZ.(04)	:Sadaret-Bulgaristan
A.}MTAZ.(05)	:Sadaret-Mısır
A.Ü.S.B.F	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz./bkz.	:Bakınız
BOA	:Başkanlık Osmanlı Arşivi
BEO	:Babıali Evrak Odası
b.t.y	:basım tarihi yok
b.y.y	:basım yeri yok
c.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
DH.MKT.	:Dâhiliye Mektubi Kalemi
DH.MUİ.	:Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DUİT	:Dosya Usulü İradeler Tasnifi
DİA	:Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	:Editör
H.	:Hicri
HR.SYS.	:Hariciye Siyasi Kısım
İ.HR.	:İradeler-Hariciye
İ.HUS.	:İradeler-Hususi
İ.MBH.	:İradeler-Mabeyn-i Hümayun
İ.Ü.E.F	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

k.	:Kısım
M.	:Miladi
MAZC	:Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MF.MKT	:Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MMZC	:Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
Müt.	:Mütercim
MV.	:Meclis-i Vükela Mazbataları
No	:Numara
OTAM	:Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
R.	:Rumi
s.	:Sayfa
ss.	:sayfa sayısı
S.	:Sayı
Sad.	:Sadeleştiren
Ter.	:Tercüme
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vd	:ve devamı
Y.A.HUS.	:Yıldız Hususi Maruzat
Y.EE.KP.	:Yıldız Kamil Paşa Evrakı
Y.PRK.EŞA.	:Yıldız Perakende Evrakı Elçilik-Şehbenderlik-Ataşemiliterlik
Y.PRK.PT.	:Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezareti Maruzatı
Yay.	:Yayınları
Yay.Haz.	:Yayına Hazırlayan

ÖZET

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından önce İkdam gazetesinde gazetecilik hayatına başlamıştır. 1908'de Meşrutiyet ilan edilip, kanunuesasî yeniden yürürlüğe girince, ülkede oluşan değişim havasından İsmail Hakkı Bey de etkilenmiştir. 13 Ağustos 1324 (26 Ağustos 1908)'de İkdam gazetesinden Tanin gazetesine geçerek ilk makalesini yazmış, İttihat ve Terakki Fırkası'nın ideolojisine yazılarında katkı vermeye başlamıştır. 1908'den, hayatını kaybettiği 1913 yılına kadar Tanin'de makalelerini kaleme alan İsmail Hakkı Bey, çoğunlukla dış politika konuları olmak üzere iç politikada da meydana gelen gelişmeleri değerlendirmiştir.

İsmail Hakkı Bey'in diğer bir yönü de siyasetle aktif olarak uğraşmış olmasıdır. 1908 seçimlerinde Bağdat gibi önemli bir şehirden milletvekili seçilmiştir. Genç yaşta hem milletvekilliği hem gazetecilik hem de Mülkiye Mektebi'nde hocalık yapmış olması, onun çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca siyasi hayatta gösterdiği performans gerek partide gerek halk nezdinde İsmail Hakkı Bey'in itibarını yükseltmiş ve 1911'de Maarif Nazırlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) görevine getirilecek kadar başarılı görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan, Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Girit krizlerini yakından takip eden İsmail Hakkı Bey, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile ilgili de önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunun dışında Avrupa'da ve dünyada meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmiştir. İç politik gelişmeler de makalelerinde olayların önemine göre yer bulmuştur. Bu çalışmada, İsmail Hakkı Bey'in Tanin gibi Türk basın hayatında önemli bir yer tutan gazetede yazdığı makalelerden hareket edilerek, Osmanlı Devleti'nin 1908-1913 yılları arasında geçirdiği iç ve dış politik gelişmeleri ve dünyada yaşanan olayları ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanin, İttihat ve Terakki Fırkası, Basın, II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti, İç Politika, Dış Politika

SUMMARY

THE INTERNAL AND FOREIGN POLICY OF THE OTTOMAN STATE FROM THE EYES OF BABANZADE İSMAIL HAKKI BEY (1908-1913)

Babanzade İsmail Hakkı Bey started to work as a journalist for the İkdam newspaper just before the second declaration of Constitutional Monarchy. He was also affected by the evolution happening due to the declaration of constitutionalism in 1908 and the Ottoman basic law's becoming valid again. He wrote his first article after being transferred to Tanin newspaper from İkdam newspaper on 13 August 1324 (26 August 1908) and started to contribute to the Party of Union and Progress political view. İsmail Hakkı Bey, who wrote up his articles at Tanin newspaper from 1908 to 1913 –when he passed away- was evolving the growths arising mostly from the foreign policy issues and internal affairs as well.

One of the features of İsmail Hakkı Bey was endeavoring about politics actively. He was elected to the parliament from such an important city, Bagdat in the elections of 1908. His becoming a deputy at an early age and both his being a journalist and teaching at a civil school as well reveal the fact that he has a versatile personality. Besides, his high performance in political life raised İsmail Hakkı Bey's reputation both for the party and the public opinion and he was found successful enough to be appointed to work as the minister of national education in 1911.

İsmail Hakkı Bey –pursuing closely the crisis of the Crete, Bulgaria and Bosnia-Herzegovina occurring after the declaration of Constitutional Monarchy in the Ottoman Empire- carried out very important evaluations about the Tripoli War and Balkan Wars. Apart from that he followed the developments occurring in Europe and the whole world closely. Also the internal political developments took place in his article according to the importance of the events. In this study, his aimed to reveal the events occurring in the world and both internal and foreign political developments the Ottoman Empire had between the years 1908 and 1913, by abiding by the articles İsmail Hakkı Bey wrote at the Tanin newspaper which had a very important role for the Turkish press life.

Key words: Tanin, Party of Union and Progress, Second Constitutional Period, The Ottoman Empire, Internal Affairs, Foreign Affairs

ÖNSÖZ

Babanzade İsmail Bey'in yazıları ile tanışmam yüksek lisans tezim vesilesiyle olmuştur. Tanin gazetesinde Osmanlı-Alman ilişkilerini konu alan makale ve haber taraması yaparken, İsmail Hakkı Bey ismine de rastlamıştım. Tanin gazetesi denince akla ilk olarak Hüseyin Cahit Bey gelmektedir. Ancak İsmail Hakkı Bey'in makalelerini incelediğim zaman, Hüseyin Cahit Bey'den aşağı kalır yanının olmadığını gördüm. Hatta yüksek lisans tez çalışması yaptığım 1910-1912 zaman aralığında, İsmail Hakkı Bey'in yazılarını kullanarak bir makale çalışması yaptım. Bu sayede İsmail Hakkı Bey'le ilgili araştırmalarda ilk tuğlayı koyduğumu düşünüyorum. İlerleyen zamanda çalışmayı derinleştirmeye ve bu konuda doktora tezi yazmaya karar verdim. Araştırmalarım yoğunlaştıkça İsmail Hakkı Bey'in 1908'den 1913 yılına kadar düzenli sayılacak biçimde Tanin'de makaleler yazdığını anladım ve tez için gerekli adımları atmaya başladım. Bu adımı atmamda danışmanımın cesaretlendirici söylemleri de hiç kuşkusuz çok etkili olmuştur.

Tez çalışmasında temel kaynak olarak, Tanin gazetesinin 1908 ile 1913 yılları arasındaki sayıları kullanılmıştır. Bu sayılarda İsmail Hakkı Bey'in yazdığı makaleler ve onunla ilgili haberler tespit edildikten sonra bunların transkripsiyonları yapılarak tasnif aşamasına geçilmiştir. Tanin sayıları, Hakkı Tarık Us, Ankara Üniversitesi gazeteler veri tabanı, TBMM Kütüphane ve Milli Kütüphane koleksiyonlarından temin edilmiştir. İsmail Hakkı Bey'in 650'den fazla makalesi bulunarak araştırmada kullanılmıştır. Bir koleksiyonda yarıklı veya eksik olan sayılar başka bir koleksiyondan temin edilerek, hiçbir makale gözden kaçırılmamaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan diğer temel kaynak da Osmanlı arşivleridir. Arşivden öncelikli olarak İsmail Hakkı Bey'le ilgili belgeler bulunmuştur. Daha sonra yazdığı makaleleri açıklamaya ve desteklemeye yarayan belgelere ulaşılmıştır. Bunların da transkripsiyonları yapılarak, tasnif süreci sonunda çalışmanın ilgili yerlerine eklenmiştir. Aynı şekilde gerek duyulan bölümlerde Meclis-i Mebusan ve Ayan zabıt ceridelerinden ve Düstur'dan istifade edilmiştir. Son olarak bunlara birçok araştırma eser dâhil edilerek, İsmail Hakkı Bey'in yazdıklarının daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak hicri ve rumi tarihlerin miladiye çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun web sayfasında bulunan tarih çevirme kılavuzu kullanılmıştır.

İsmail Hakkı Bey'in Tanin gazetesinde, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasıyla ilgili yazdığı makaleleri inceleyen tez çalışmam altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İsmail Hakkı Bey'in yaşam öyküsü anlatılarak, düşünce dünyasının oluşmasında geçmiş

yaşantılarının ve tecrübelerinin etkisi gösterilmek istenmiştir. Doğup büyüdüğü yerin Bağdat olması ve daha sonra İstanbul'a yerleşmesi, burada Fransızca öğrenmesi, olaylara farklı ve eleştirel yönden bakmasına katkı sunmuştur. Bu bölümde ayrıca İsmail Hakkı Bey'in Tanin dışındaki gazetelerde yazdığı yazılar üzerinde de durulmuştur. Yine bu bölümde, İsmail Hakkı Bey'in 1909 yılında bir mebus heyeti ile birlikte Fransa üzerinden İngiltere'ye yaptığı seyahatle ilgili de önemli bilgiler verilmiştir. 1913 yılında beyin kanamasından kaynaklanan erken ölümü ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birinci bölüme son verilmiştir.

Tez çalışmasının ikinci bölümü, Osmanlı Devleti'ni doğrudan ilgilendiren iç ve dış politik gelişmelerle ilgilidir. Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesiyle birlikte yaşanan Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'in Yunanistan'a katılma çabaları, Arnavutluk olayları ve Arap coğrafyasında yaşanan gelişmelerle birlikte bu bölümde ele alınmıştır. İsmail Hakkı Bey'in bu beş önemli hadiseyle ilgili görüşleri bu bölümde aktarılmaya çalışılmıştır. Meşrutiyet ilan edilir edilmez meydana gelen bu olaylar, Osmanlı Devleti'nde şok etkisi yarattığı gibi İsmail Hakkı Bey üzerinde de benzer etkilere neden olmuştur. II. Meşrutiyet'in Osmanlı Devleti'nin kötü gidişi üzerinde iyileştirici etki yapacağı görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, söz konusu olaylar yaşanınca, makalelerinde, olaylarda parmaklarının olduğunu düşündüğü Büyük Devletlere ciddi eleştiriler getirmiştir. Arnavutluk'ta yaşanan gelişmeler ve Arap coğrafyasında cereyan eden hadiselerde de, Osmanlılık vurgusu yaparak, ayrılıkçı hareketlerden çekinilmesi, birlik içinde hareket edilmesi mesajları vermek istemiştir.

İsmail Hakkı Bey'in uluslararası siyasi gelişmeleri yakından takip ettiği, üçüncü bölümde aktarılan bilgilerden anlaşılmaktadır. Sadece Avrupa siyaseti değil dünyada yaşanan olayları okurlarına aktarmış ve bu olaylar hakkında önemli değerlendirmeler yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan seçimler, İspanya'da yaşanan anarşist eylemler, Üçlü İttifak içinde yaşanan gelişmeler ve bunun Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri, Rusya'nın Uzakdoğu politikası gibi konular İsmail Hakkı Bey'in makalelerine konu olmuştur. Aynı şekilde Fransa ve İngiltere siyasetinde yaşanan iç gelişmeler ve bu devletlerin Osmanlı politikaları üzerinde durulmuştur. Osmanlı-Alman ilişkilerine de önemli bir yer ayıran İsmail Hakkı Bey, Potsdam Mülakatı ve Fas krizinin gerek Avrupa siyaseti gerek Osmanlı-Alman ilişkilerine etkileri üzerinde duran makaleler kaleme almıştır. Meşrutiyet sonrası iç sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalan Osmanlı halkına, bu tip uluslararası gelişmeleri haber vererek, halkın dünyada yaşanan gelişmelerden de bilgi sahibi olmasını sağlamak istemiş, dünyadaki olaylardan kopuk bir Osmanlı toplumunun olamayacağı vurgusu yapmıştır.

Tez çalışmasında ele alınan iki önemli olay Trablusgarp ve Balkan Savaşları, dördüncü ve beşinci bölümlere konu olmuştur. İsmail Hakkı Bey, bu iki savaşla ilgili yazdığı makalelerinde, Osmanlı halkına umut vermeye çalışmış, orduya güven duyulması ve destek verilmesi için gayret gösterilmesi amacıyla yazılar yazmıştır. Özellikle Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'ya yönelik eleştirilerde bulunmuş ve bu konuda halkın sesi olmaya çalışmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki İsmail Hakkı Bey, bu savaşların uluslararası antlaşmalar esas alınarak bitirilmesi yönünde yazılar yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerek İtalya gerek Balkan Devletleri ile boy ölçüşemeyecek durumda olduğunun görülmesi, İsmail Hakkı Bey'i bu düşünceye iten temel nedenlerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç politik gelişmeler ve İsmail Hakkı Bey'in bunlar üzerine yazdığı makaleler tez çalışmasının altıncı ve son bölümünde değerlendirilmiştir. Ağırlıklı olarak Osmanlı kurumlarına ve Meşrutî yönetimin halk üzerindeki etkilerine değinen Babanzade, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yaşanan iktidar mücadelesini de yoğun biçimde yazılarında ele almıştır. İttihat ve Terakki'yi destekleyen ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı eleştiren yazılar yazan İsmail Hakkı Bey, bu yazılarında daha ziyade, İttihatçı politikaların semere almasına engel olan iç ve dış politik gelişmeler üzerinde durmuştur. Mebusan ve Ayan Meclislerinin statüleri ve kanunuesasî çerçevesinde fonksiyonlarını ele aldığı makalelerinde ise İsmail Hakkı Bey'in anayasa hukukçuluğu yönü belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı taşrasında yaşanan olumsuz hadiselerle karşı gösterdiği tavır ise birleştirici mesajların verilmesi şeklinde ve Meşrutiyete biraz daha sabır gösterilmesi biçiminde olmuştur. Meşrutiyetin Osmanlı içyapısına iyi geleceği fakat bunun için biraz daha sabır gösterilmesi gerektiği bu konulardaki makalelerinin özünü oluşturmuştur.

Tez çalışmasında şüphe yok ki eksikler ve hatalar mevcut olacaktır. Bu hata ve eksiklerin hoşgörü ile karşılanması en büyük temennimdir. Çalışmayı vücuda getirmemde beni sürekli olarak pozitif yönde motive etmeye çalışan danışman hocam Doç. Dr. Salih TUNÇ'un çok büyük etkisi olmuştur. Yüksek lisans döneminden beri birlikte çalıştığım hocamın üzerimde büyük emeği vardır. Yaptığım bilimsel çalışmaları oluştururken ondan sürekli feyiz alarak hareket ettiğimi söylemeyi bir vazife olarak görüyorum. Hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Teşekkür etmem gereken diğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ'dür. Antalya tarihi ile ilgili yaptığı çalışmalar beni bu alanda da araştırma yapmaya özendirmiştir. Yerinde ve isabetli eleştirileri sayesinde tez çalışmamın olgunlaşmasında katkıları fazla olduğu için hocama minnettarım. Tez çalışmasını hazırlarken enerjisini sürekli arkamda hissettiğim Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK hocama da özel bir teşekkür göndermek istiyorum. Özellikle İsmail Hakkı Bey'in uluslararası dış politik gelişmeler

hakkında yazdığı makaleleri özümseyip, üzerinde değerlendirme yapmamda Durmuş Ali Hocam bana büyük katkılar sunmuştur. Son teşekkürüm ise eşim Tuğba KAYA MAYAK içindir. Tez yazım aşamasında oğlumuzla ilgilenerek, bana sağlıklı bir çalışma ortamı yaratmaya çalıştığı için ona şükranlarımı sunuyorum.

Faysal MAYAK

Antalya, 2019

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde toplumu ve devlet mekanizmasını Avrupa tarzında yenileme çalışmaları başta padişahlar olmak üzere önemli devlet adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle halkın bu 'kaçınılmaz' yenilenmeye adaptasyonunu sağlamak için Tanzimat döneminden¹ itibaren halkla haşır neşir olan bir aydın sınıfın ortaya çıktığı görülmektedir. Genç Osmanlılar veya ilerleyen yıllarda Jön Türkler olarak adlandırılan bu zümre hem Batı ile yakından temasa geçip Avrupa toplumunu analiz etme hem de kendi toplumunu Batı tarzında dönüşüme sokma konusunda önemli fonksiyona sahip olmuştur. Bu noktada şunu da belirtmekte fayda vardır ki, bu yeni aydın zümresini fikri açıdan besleyen ve Batı fikirlerinin iyice anlaşılmasını sağlayan dönem II. Abdülhamit dönemidir. Bu dönemde açılan okullarda eğitim alan ve buralarda yabancı dil öğrenme olanağı bulan aydın zümre, toplumu modern anlayışa sürükleme konusunda önemli bir alt yapı oluşturmuştur. Söz konusu okulların geliştirilmiş programları ile bilgili bir kuşağın yetişmesi sağlanmıştır.² Bu kuşak sadece askeri sınıftan ibaret olmayıp, bürokrasi, diplomasi ve siyaset alanlarında da kendini göstermiştir. İsmail Hakkı Bey'in II. Abdülhamit dönemi okullarında eğitim aldığı düşünülürse bu görüş daha kolay anlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde 1876 yılında meşrutiyet ilan edildikten sonra kanunuesasînin yürürlüğe girmesiyle birlikte, ülkenin içerisinde bulunduğu kötü durumun kısa sürede düzeleceği yönünde bir inanış ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu yıllar Avrupa odaklı dünya siyasetinin, rekabetçi ve sömürgeci döneminin en yoğun evrelerine denk geldiği için sadece meşruti yönetime geçmekle ülkenin düzelemeyeceği inanışı zihinlerde yer etmeye başlayacaktır. Bunun en güzel ispatı da meşrutiyet ilan edildikten kısa bir süre sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamış olmasıdır. Sömürgeci ve rekabetçi devletler, Osmanlı'da görülen bu 'iyimsen değişimin' zaman içinde olumlu geri dönüşlerinin alınmasına olanak tanımamışlardır. Bu durumda iktidarı elinde bulunduran Sultan II. Abdülhamit,

---

¹İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminden itibaren bir aydın grubunun oluştuğunu dile getirmiştir. Bu aydın grup zaman içinde yaşadığı toplumu gözlemlene kabiliyetine sahip olacak, kimi zaman eleştiri getirecek ve kimi zaman da toplumun geleceğini planlama misyonunu üstlenecektir. Kendisine eğitimlerine paralel olarak devlet mekanizması içinde yer bulan bu yeni Osmanlı sınıfı, Mustafa Reşit Paşa ile aydın mutlakiyetçiliğini başlatmış, Mithat Paşa'nın anayasa hamlesiyle zirveye çıkmıştır. II. Meşrutiyet dönemi entelektüel isimlerinin de bu aydın grubun yeni jenerasyonu olduğu düşünülürse, İsmail Hakkı Bey'in bu zümrenin tam da ortasında yer aldığını söylemek mümkündür. Ortaylı'nın Tanzimat aydınları üzerine düşünceleri için bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yay., İstanbul, 2006, s.225-257

²Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.17-18. Bu bağlamda ilginç olan nokta, II. Abdülhamit yönetimini, büyük çoğunluğunu kendi döneminde açtığı okulların mezunlarının sonlandırmış olmasıdır. Bu da göstermektedir ki, aydın sınıf, yetiştiği kaynaktan ziyade dönüştüğü kaynağın mecrasında hareket etmektedir.

anayasayı rafa kaldırarak, denge ve strateji üzerine kurulu ve içinde kendine özgü dokunuşlar barındıran bir yönetim tarzı kurarak, kötü gidişe son vermeye çalışan bir yapı oluşturmuştur.

II. Abdülhamit'in 1908 yılında meşrutiyet ikinci kez ilan edilene kadar uygulamış olduğu bu yönetim anlayışı, bazı kesimlerin muhalefetine yol açacaktır. İstibdat dönemi olarak adlandırılan bu süreçte ortaya çıkan gayrimemnun gruplar, II. Abdülhamit yönetimini ortadan kaldırarak yerine yeniden kanunuesasıye dayalı ve daha özgürlükçü bir yönetim getirmek istemişlerdir. Nihayet bu kesimlerin çalışmaları sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında muhalif örgütlenme, Osmanlı Devleti'nde meşruti yönetime tekrardan geçilmesini padişaha kabul ettirmeyi başaracaklardır. İttihatçı anlayışın ortak kanaati ise meşrutiyete geçmiş bir Osmanlı'nın, Avrupa Devletleri nezdinde itibarının artacağı ve ülkenin kötü gidişinin kısa zamanda düzeleceği yönündedir. Anayasal düzene geçişle birlikte ülkede oluşan bahar havası, meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan dış politik gelişmeler yüzünden kısa sürecektir. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'i Yunanistan'a bağlama çabaları, I. Meşrutiyet döneminde Avrupa'da görülen rekabetçi ve sömürgeci anlayışın Osmanlı Devleti'nin yakasını bırakmayacağını bir kez daha göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu süreçlerden geçtiği dönemde, II. Meşrutiyet döneminin önemli aydınlarından biri olan Babanzade İsmail Hakkı Bey henüz dünyaya gelmiştir. Doğum tarihinin 1876 olduğu göz önüne alınacak olursa, hayatının 33 yıllık kısmını, Sultan II. Abdülhamit'in yönetim anlayışı altında geçirdiği görülecektir. İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki'nin ortaya koyduğu anlayışı benimseyen biri olduğu için *Tanin* gazetesinde yazdığı yazılarla meşrutiyet yönetimine duyduğu inancı ortaya koymuştur. Ancak İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki'nin beyin takımı içinde yer almamış veya almak istememiştir. Cemiyetin kongrelerinde merkez-i umumi üyelerinin³ arasında isminin bulunmaması bunu ispatlayan güzel örneklerden biridir. Bu yönüyle bakıldığı zaman cemiyete kalemiyle ve ideolojisiyle destek vermeyi kendisi için daha uygun görmüştür denilebilir.

Osmanlı Devleti'nin son dönem entelektüel isimlerinden biri olan İsmail Hakkı Bey'in yazılarını kaleme alırken hangi düşünce membaından feyiz aldığını yani düşün yapısının temellerini incelemekte fayda vardır. Muhakkak olan bir şey varsa o da İsmail Hakkı Bey'in –

³ İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908'den 1913 yılına kadar düzenli şekilde kongrelerini her yıl yapmıştır. Ancak 1913 yılındaki Babiâli Baskınından 1916 yılına kadar kongrelerine ara verdiği görülmektedir. Bu ara sonrasında yaptığı diğer üç kongresi 1916, 1917 ve 1918'de gerçekleşmiştir. İsmail Hakkı Bey, 1913'te hayatını kaybettiği için son üç kongreyi görmemiştir. Bu kongrelerde merkez-i umumi üyeleri arasında onun adına rastlanmamaktadır. Bu durum da İsmail Hakkı Bey'in, Feroz Ahmad'ın dediği biçimde; "*İttihatçı çevrelerde ileri gelen ve etkili bir kişi olmakla birlikte Cemiyet'in iç grubuna girmemiş*" birisi olduğunu göstermektedir. İttihat ve Terakki kongreleri için bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, "İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Yay. Haz. Halil Akkut-Akif Pamuk), Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2008, ss.105-130

bazı konular istisna tutulmak koşuluyla- İttihatçı anlayışa sahip ve sadakatle bağlı olduğudur.⁴ Bağdat doğumlu olması ve ilköğrenimini orada tamamlaması, Şark toplum yapısına vakıf olmasını sağladığı gibi zaten ailesinin Süleymaniye-Bağdat arası mıntıkada etkin olması o bölge kültürünü almasında etkili olmuştur. İsmail Hakkı Bey'in düşünce dünyasının oluşmasında etkili olan en önemli olay ise İstanbul'a taşınmış olmalarıdır. İstanbul sadece başkent olmakla kalmayıp, çok uluslu ve çok inançlı bir metropoldür. Yetiştirdiği doğu dünyası ile yaşadığı Batı etkili dünya arasında karşılaştırma yapmasında ve düşünce yapısını geliştirmesinde İstanbul'un büyük etkisi olmuştur. Eğitim hayatını kaliteli okullarda geçirmesi ve Fransızca öğrenmesi, İsmail Hakkı Bey'in doğrudan Batı ile Doğu arasında mukayese yapma becerisini geliştirecektir. Buna Avrupa'ya yapacağı seyahatler de eklenince karşımıza hem doğu düşüncesini özümsemiş hem de Batı toplumundan etkilenmiş bir Babanzade çıkmaktadır.

Siyasetçi yönü de olan İsmail Hakkı Bey'in düşünce yapısında Mebusan Meclisi'nin etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Mebusan Meclisi'ne Bağdat milletvekili olarak 1908 seçimlerinde girmeyi başarmıştır. Dönemin Osmanlı Mebusan Meclisi de zengin bir etnik, kültürel ve düşünsel alt yapıya sahiptir. Çoğunluğunu Bulgar ve Rum mebusların oluşturduğu sosyalist düşünceye sahip politikacılar olduğu gibi, Batıcı veya İslamcı düşünceye sahip mebuslar da Meclis'te yer almıştır. Çoğunluk İttihat ve Terakki yanlısı politikacılardan oluşsa da Mebusan Meclisi'nin zengin çeşitliliği ister istemez İsmail Hakkı Bey'i etkilemiştir. Meclis'te farklı görüşlerin temsil edilmesi ve tartışmaların yapılması kimi zaman Babanzade'nin makalelerine de yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nin kanunuesasîyi yeniden yürürlüğe soktuğu 1908 yılı dış politik gelişmeler açısından kritik dönemlerden biridir. Bu dönemler, Birinci Dünya Savaşı'nın aslında belki de farkında olmadan alt yapısının hazırlandığı dönemlerdir. Bu dönemde iki kritik önemli değişim, Avrupa ve dolaylı olarak dünya siyasetini etkilemiştir. Bunlardan ilki; Rusya'nın Uzakdoğu macerasının hezimetle sonuçlanmasıdır. Bu aşamadan sonra Ruslar, Balkanlar ve Boğazlar konusunda daha aktif politikalar izlemek durumunda kalacaklardır. Buna paralel olarak Rusya, devletler arası çıkar ve çatışma denkleminde hak ettiği pozisyonu almaya çalışacaktır. Ancak kaçınılmaz olan bir şey varsa o da, Rusya'nın bu yeni politikasının Osmanlı Devleti'nin net bir şekilde aleyhine olacağıdır. Buna da şaşmamak gerekir zira bu, Rusya'nın kadim Osmanlı politikasına yeniden geri dönüşüdür.

⁴Bu noktada Jön Türkler hakkında Petrosyan'ın şu ifadelerine göz atmak faydalı olacaktır; “*Sosyal bazlarındaki sınırlılık ve cılızlıkla belirlenen sosyal ve politik hamlıkları, Jöntürkler'in, aynı zamanda ideolojik dağınıklıklarını ve herhangi ideolojik ya da politik özgün bir doktrin üretmekteki yeteneksizliklerini, göstermektedir.*” Bunun için bkz. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyetler Gözüyle Jöntürkler*, (Çev. Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.295

Avrupa siyasi tarihinde süreci savaşıla noktalandırarak ikinci mühim gelişme ise Almanya'da yaşanmıştır. Bismarck'ın korumacı ve dengeli siyaseti, II. Wilhelm'in imparator olması ile birlikte yerini, yayılcı ve sömürgeci anlayışa bırakacaktır. Sömürge yarışında Almanların geç kalmış olması, diğer sömürgeci devletlerle kıyasıya bir mücadeleye girilmesine yol açacaktır. Almanya'nın 1871'de mağlup ettiği Fransa'nın, Almanlara karşı beslediği kin ve öfke daha etkisini yitirmeden, Almanya'nın 'Doğu'da hak ettiği yeri' almaya çalışması, İngiltere olan çatışmayı kaçınılmaz hale getirmiş ve düşman bir iken ikiye çıkmıştır. Sonradan bu gruba Rusya da eklenince Almanya için işler iyice kötü gitmeye başlayacaktır.⁵ Bismarck sonrası uygulanan bu dış politika, Almanya'yı olduğu kadar diğer Avrupa devletlerini de savaş felaketine sürükleyecektir.

Büyük Devletler arasında görülen bu çetin sömürge yarışı ne yazık ki Osmanlı toprakları üzerinde de yürütülecektir. Sömürge haline getirilmeye müsait Osmanlı toprakları, kimi zaman işgal ve ilhak edilerek kimi zaman ıslahatlar bahane edilerek Avrupa devletleri tarafından yutulacaktır. Osmanlı Devleti'nde gerek II. Meşrutiyet öncesi ve gerek meşrutiyetten sonra yaşanan söz konusu dış politik gelişmeler, İsmail Hakkı Bey'in düşünce dünyasını etkileyen olaylardır. Çoğunlukla dış politika konularına değindiği yazılarında, Avrupa Devletleri arasında yaşanan rekabetin Osmanlı Devleti'ne verdiği zararlar üzerinde duracaktır. İsmail Hakkı Bey'in dış gelişmeler hakkındaki ilk tavrı, sorunsuz bir politika alanının Osmanlı Devleti için oluşturulması yönündedir. Yapılacak iç politik atılımlarla devleti dâhilden kuvvetlendirmeye ağırlık verilmesi görüşünde olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin, hele ki sömürge rekabetinin son derece kızıştığı dönemde dış politikada rahat kalması mümkün olmamıştır. Bu durum da kendisine Babanzade'nin makalelerinde çoğunlukla sitem yollu olarak yer bulacaktır.

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Osmanlı kamuoyu tarafından yakından tanınmasını sağlayan olay ise *Tanin* gazetesinde kendi imzasını taşıyan makaleler yazmaya başlamasıdır.⁶

⁵İngiltere'nin Almanya'yı kendisi için ciddi bir tehlike olarak görmesinden sonra 'ayrıcalıklı yalnızlık' politikasından vazgeçtiği görülecektir. Bu durumda ilk adım atacağı ülke Fransa olacaktır. Çünkü Fransa, III. Napolyon döneminden itibaren Hindistan yolu üzerindeki tüm iddia ve atılımlarından vazgeçmiş ve Kuzey Afrika başta olmak üzere farklı bölgelere yönelmiştir. Bu cazip durum da 1904'te iki devlet arasında Entente Cordiale'nin imzalanmasına olanak hazırlayacaktır. Fransa'nın genel olarak Almanya'dan kaynaklanan Rusya ile yakınlığı da bu iki devlet grubuna Rusların dâhil edilmesini kolaylaştıracaktır. Bu şekilde Almanya'ya karşı çıkar bloğunun kurulması tamamlanacaktır. Bkz. İhsan Şerif Kaymaz, *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s.45

⁶İsmail Hakkı Bey, basın dünyasına aslında İkdam gazetesi ile giriş yapacaktır. Ancak sonradan Tanin gazetesinde çalışmaya başlayacaktır. Tanin, meşrutiyetin ilanından sonra Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım tarafından 2 Ağustos 1908'den itibaren çıkarılmaya başlanacaktır. Gazete çıkmaya başladıktan kısa süre sonra Tevfik Fikret ayrılacaktır. İlerleyen yıllarda İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit Bey ve Adnan Adıvar gibi isimler de bu gazetede çalışacaklardır. Tanin, 1925 yılında İstiklal Mahkemeleri tarafından kapatılacaktır. Bu bilgi için bkz. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.83

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra kurulan gazetelerden biri olan *Tanin* diğerlerine göre uzun soluklu bir yayın hayatı geçirmiştir. Gazete tam anlamıyla İttihat ve Terakki Fırkası'nın yarı resmi yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. İsmail Hakkı Bey, *Tanin* gazetesinde büyük oranda dış politika konularına yönelik yazılar yazmıştır. Onu bu konuda yazı yazmaya iten sebep; hem iyi bir Fransızcaya sahip olup dış basını takip edebiliyor olması hem de tercüme odasında görev yapmış olmasıdır. Ancak bu sebeplere Hüseyin Cahit faktörünü eklemekte fayda vardır. Zira dönemin güçlü kalemlerinden biri olan Hüseyin Cahit, iç politika konularına daha fazla değindiği için doğal olarak İsmail Hakkı Bey'e de dış politika konuları kalmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti ve daha özelde *Tanin* gazetesi için kırılma anlarından birisi 31 Mart Ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma esnasında *Tanin* matbaası bir grup isyancı tarafından tahrip ve yağma edilmiştir. Hüseyin Cahit Bey ve İsmail Hakkı Bey, İstanbul'dan kaçarak Selanik'e gitmişlerdir. Burada buldukları süre içinde hatıra olması amacıyla *Tanin* gazetesinin 26 Nisan 1909 tarihli özel nüshasını yayınlamışlardır.⁷ Ayaklanma sona erip Osmanlı Devleti'nde hayat normalleşmeye başladıktan sonra *Tanin* gazetesi yayınına devam edecektir. Ancak süreç içinde gazetenin çeşitli nedenlerden ötürü kapatıldığı görülmektedir. *Senin*, *Renin*, *Yeni Tanin*, *Hak*, *Cenin* gibi isimler altında çıkmaya devam eden gazetede, aynı şekilde İsmail Hakkı Bey de makalelerini yazmaya devam edecektir.⁸ Hatta kimi zaman gazetenin adı değişip farklı isimle yayınlanınca İsmail Hakkı Bey gazetenin başına geçmiştir.

⁷ Caner Arabacı, "İttihat ve Terakki Basını", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, (Ed. Hakan Aydın), Palet Yay., Konya, 2010, s.128-129

⁸Babanzade İsmail Hakkı Bey'in *Tanin*'deki ilk başmakalesi, 22 Aralık 1909 tarihli nüshasında kaleme aldığı "Avusturya-İtalya ve Arnavutluk" başlıklı makalesidir. Buna olanak sağlayan gelişme ise o günlerde Hüseyin Cahit'in Romanya'ya gidecek olmasıdır. Bu gibi durumlarda, başmakaleleri yazma görevinin çoğunlukla İsmail Hakkı Bey'e verildiği görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ

1.1. Ailesi, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

İsmail Hakkı Bey, Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde yaşamış olan Kürt kökenli, bölgesinde nüfuzu fazla olan ve gerek Osmanlı Devleti döneminde gerek Cumhuriyet döneminde önemli isimler yetiştiren Baban⁹ ailesine mensuptur. Baban ailesi dönemin devlet anlayışı içinde bir tür özerk yapı biçiminde yaşamış, 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına değin Bağdat'ın kuzeyinden İran sınırına kadar geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüştür. Baban ailesinin başında bulunanlar bu ayrıcalıklı statülerini devam ettirmek için Osmanlı Devleti ile sürekli işbirliği halinde olmuşlar, bu sayede başta “paşalık” unvanı olmak üzere çeşitli imtiyazlara sahip olmuşlardır.¹⁰

Baban ailesi en güçlü dönemini Bağdat valiliğine kadar yükselen Abdurrahman Paşa döneminde yaşamış, onun ölümünden sonra aile yavaş yavaş nüfuz kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan siyasi gelişmeler de Baban ailesinin gücünü azaltan bir diğer etmen olmuştur. İki devlet arasında yapılan 1847 tarihli barış, Abdurrahman Paşa'nın ölümü sonrası oğulları arasında yaşanan rekabet ve Osmanlı Devleti'nin bölgede merkezi otoritesini güçlendirme çabalarının başarıya ulaşması Baban ailesini iyice zayıflatmıştır. Aile mensupları bundan sonraki süreçte çeşitli bürokratik görevlerle Bağdat ve İstanbul gibi önemli kentlere yerleşmişlerdir.¹¹

İsmail Hakkı Bey'in babası Süleymaniyeli Mustafa Zihni Paşa'dır. Mustafa Zihni Paşa'nın en büyük oğlu Ahmet Naim Bey'dir(1872-1934). Daha sonra 1876 yılında ikinci oğlu olarak İsmail Hakkı Bey dünyaya gelmiştir. Küçük kardeşlerinden biri Süleyman Hikmet Bey (1880-1946) ve diğeri Hüseyin Şükrü Bey'dir.¹²

⁹ Ziya Gökalp, Türklerin “Baban Kürtleri” adını verdikleri güneyli Kürtlere, “Soran” denildiğini, kendi aralarında konuştukları dile de “Gurmancı” dendiğini belirtmiştir. Bu bilgi için bkz. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, (Sad. Yalçın Toker), Toker Yay., İstanbul, 2007, s.33

¹⁰ Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüel Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)”, *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği*, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı, (Ed. Zekeriya Kurşun-Haydar Coruh), Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği Yay., İstanbul, 2013, s.102

¹¹ Hüseyin Özdemir, *Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Meşrutiyet Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s.19

¹² <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/34636/001637440019.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (Taha Toros Arşivi, Erişim Tarihi: 19.12.2018). Taha Toros'un Arşivinde bulunan belgeler arasında Baban ailesine ait bir şecere mevcuttur. Bu şecerede Mustafa Zihni Paşa'nın dört oğlu olduğu gösterilmiştir. Genel olarak kaynaklarda Mustafa Zihni Paşa'nın üç oğlu olduğu bilgisi verilmekte ve bu isimler arasında Süleyman Hikmet adı yer almamaktadır. Ancak Taha Toros Arşivinde bulunan şecerede bu isim de Mustafa Zihni Paşa'nın oğulları arasında görülmektedir. Baban ailesine mensup gazeteci ve siyasetçi Cihat Baban'ın babası, adı geçen

İsmail Hakkı Bey, 1292 (1876) yılında Bağdat'ta doğmuştur. İlkokul öğrenimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek eğitimine Mekteb-i İdadî'de ve Sultani'de devam etmiştir. Lise tahsilini 1311 (1895) yılında tamamladıktan sonra Mekteb-i Mülkiye'ye öğrenci olarak girmeyi başarmıştır. İsmail Hakkı Bey daha gençliğinden itibaren özgür düşünceye inandığından ötürü Mekteb-i Mülkiye'nin atmosferine uyum sağlayamamış, bazı olumsuz görülen davranışları yüzünden okuldan kaydı silinmiştir.¹³ Ancak bu muameleden ötürü pes etmeyerek, bir taraftan Fransızcasının iyi olmasından ötürü çeşitli yabancı eserleri incelemekle meşgul olmuş diğer taraftan Mekteb-i Hukuka devam etmiştir. Buradaki eğitimini 1318 (1902) yılında âli-ül-ala derecesi ile tamamlamıştır.¹⁴

1.2. Gazeteciliği ve Siyaset Adamlığı

Gazetecilik hayatına *İkdam*'da¹⁵ başlayan İsmail Hakkı Bey, uzun süre bu gazetede çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Matbuat-ı Hariciye Kalemi'nden istifa etmiş, *İkdam* gazetesinden de ayrılarak gazetecilik hayatına *Tanin*'de devam etmiştir. Ölümüne kadar bu gazetede yazı yazmayı sürdüren İsmail Hakkı Bey, *Şura-yı Ümmet* gazetesinin de yazı heyeti içinde yer almıştır.¹⁶ İsmail Hakkı Bey'in bazı zamanlarda *Roj-i Kürd* isimli bir Kürt gazetesinde makaleler yazdığı görülmektedir. *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit Bey'den sonra ikinci başyazar olarak yazı yazan İsmail Hakkı Bey, gazetenin içinde bulunduğu siyasi baskı ve kriz anlarında sorumlu müdürlük gibi görevleri yürütmüş, Hüseyin Cahit Bey'in yurtdışında olduğu veya yazı yazmadığı zamanlarda *Tanin* gazetesinde başyazarlık yapmıştır. İsmail Hakkı Bey bunlara ek olarak, Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye'nin de kurucuları arasında yer almıştır.¹⁷

Süleyman Hikmet Bey'dir. Zira Cihat Baban'ın "Politika Galerisi" isimli kitabının arkasında yer alan nüfus cüzdanı suretinde baba adı olarak Süleyman Hikmet yazmaktadır. Aynı şekilde Cihat Baban'ın tam adı Mustafa Cihat'tır ki şecerede Süleyman Hikmet Bey'in çocukları kısmında tam olarak bu isim yazmakta ve doğum ve ölüm tarihi de tutmaktadır. Söz konusu kitap için bkz. Cihat Baban, *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları*, Timaş Yay., İstanbul, 2009. Taha Toros Arşivinde bulunan şecere için ekler kısmına bkz.

¹³ Babanzade İsmail Hakkı Bey, Mülkiye Mektebi'nin son sınıfında iken arkadaşları ile birlikte II. Abdülhamit'in okuttuğu bir mevlidin sonrasında dağıtılan şekeri yemeyerek bir protesto eyleminde bulunmuş ve bu yüzden okuldan kaydı silinmiştir. Bu bilgi için bkz. İsmail Hakkı Babanzade, *Beyrut'tan Kuveyt'e Irak Mektupları*, (Yay. Haz. Murat Çulcu), Büke Yay., İstanbul, 2002, s.11

¹⁴ "Tercüme-i Hali", *Tanin*, 26 Kânunuevvel 1913, No:1798, s.1

¹⁵ *İkdam* gazetesi Osmanlı basın hayatı içinde yer almaya çalışan genç yazarlar için önemli bir tecrübe kazanma sahası olmuştur ki bu genç isimlerden biri İsmail Hakkı Bey'dir. Nesimi Yazıcı, "İkdam", *DİA*, c.22, 2000, s.24

¹⁶ M. Şükrü Hanioglu, "Şura-yı Ümmet", *DİA*, c.39, 2010, s.241

¹⁷ Bu bilgi ve cemiyetin tüzüğü için bkz. *Tanin*, 13 Teşrinievvel 1324, No:87, s.2. II. Meşrutiyetten sonra Osmanlı basınının önde gelen bazı isimleri, kurulacak olan cemiyetin amaç ve teşkilat yapısını belirlemek amacıyla Sirkeci Gazinosunda bir buluşma ayarlamışlardır. Bu buluşmada Yeni Gazete yazarlarından Abdullah Zühtü Bey, böyle bir cemiyetin kurulmasının gerekliliği üzerine kısa bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan sonra geçici bir idare heyetinin kurulmasına ve başkanlığına da Abdullah Zühtü Bey'in getirilmesine karar verilmiştir. Geçici idare heyetine Pozantion gazetesi sahibi ve başyazarı Pozant Efendi, Proodos gazetesi başyazarı Espanodi ve El Tiempo gazetesi yazarı Taranto Efendi seçilmişlerdir. *Tanin* gazetesinden Hüseyin Cahit ve İsmail Hakkı Beyler ise bu heyete refakat etme görevini üstlenmişlerdir. Bu bilgi ve cemiyetin faaliyetleri hakkında bkz. Hakan Aydın, "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar",

İsmail Hakkı Bey ilerleyen yıllarda siyasete atılarak 1908 seçimlerinde Bağdat'tan, 1912 seçimlerinde de Divaniye'den mebus seçilmiştir. Siyaset hayatında cevval ve ateşli olmamakla birlikte, muktedir ve güçlü bir hatip yönüyle ön plana çıkmıştır. 1911 yılında kısa süren Maarif Nazırlığından sonra *Tanin* gazetesinde yazı yazmayı sürdürmüştür.¹⁸ İsmail Hakkı Bey'in 1908 seçimlerinde Bağdat'tan mebus olmak isteyip istemediği bu şehrin önde gelenleri tarafından kendisine telgraf gönderilerek sorulmuştur. Bağdat'tan gelen bu mebusluk teklifini kabul ederek hemşerilerinin talebini yerine getirmiştir.¹⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 seçimleri öncesinde Babanzade İsmail Hakkı Bey'i Bağdat'a, seçim çalışmaları yapmak üzere göndermiştir. İsmail Hakkı Bey'in Bağdat'tan aday gösterilmesinin nedenleri arasında; bölgede nüfuzu yüksek olan bir aileye mensup olması, Bağdat'ta doğduğu için şehirde belli bir ağırlığının olması ve şehrin ileri gelenleri ile iyi ilişkileri olması gösterilebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bağdat halkının tutucu ve muhafazakâr yönünü bildiği için bu yapıdaki adayların seçimi kazanması riskini azaltmak amacıyla, bölgeyi yakından tanıyan İsmail Hakkı Bey'i buradan aday göstererek iyi bir strateji izlemiştir.²⁰

Bağdat Mebusu olarak Mebusan Meclisinde kendisine yer bulan İsmail Hakkı Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Bağdat mebusları hakkında söylediği sözler üzerine *Tanin*'de kısa bir yazı kaleme almıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, *La Türki* gazetesinin 30 Kânunuevvel 1909 tarihli nüshasında, Bağdat'ta yaşanan karışıklığın çıkmasında, oradaki mebusların ve sermaye sahiplerinin parmağı olduğunu ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey, o bölgenin mebuslarından birinin de kendisi olduğunu belirterek, bu sözlerin kendisini kapsayıp kapsamadığını sormuş, şayet kapsıyor ise Paşa'dan bunu ispatlamasını ve kimsenin şüphe altında bırakılmamasını istemiştir.²¹ Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu soruya bir açıklama yapmaması üzerine ikinci kez yazı yazan İsmail Hakkı Bey, Paşa'nın bu suskunluğunu, kamuoyunun takdirine sunduğunu dile getirerek meseleyi kapatmıştır.²²

İsmail Hakkı Bey ile Hüseyin Hilmi Paşa arasında yaşanan bu gerginliğin nedeni Lynch imtiyazı meselesidir. Osmanlı Devleti'nin Fırat ve Dicle nehirlerinde yük ve yolcu taşıma hakkını verdiği Lynch Şirketi²³ ile Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti arasında

---

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.27, 2010, s.558. Palmira Brummett, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.67

¹⁸ "Tercüme-i Hali", *Tanin*, s.1

¹⁹ "İsmail Hakkı Bey", *Tanin*, 15 Kânunuevvel 1908, No:135, s.2

²⁰ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.346

²¹ "Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerine", *Yeni Tanin*, 31 Kânunuevvel 1909, No:7, s.1

²² "Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerine", *Yeni Tanin*, 5 Kânunusani 1910, No:12, s.1

²³ Lynch Şirketi, Euphrates (Fırat) isimli geminin kaptanı olan Henry Blossie Lynch tarafından, Dicle nehri üzerinde keşif seyahati yapıp (1837-1839), taşımacılığa uygun olduğu anlaşıldıktan sonra kurulmuştur. 1840 yılının ortalarında ise Lynch Şirketi, Fırat nehri üzerinde işletilen iki gemiyi Hindistan Kumpanyası'ndan alarak ticari faaliyetlerine devam etmiştir. Bu bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İ.Ü.E.F Tarih*

75 yıllık yeni bir sözleşme yapılmıştır. Sadrazam, bu sözleşmenin doğrudan onaylanmasını ve Meclis-i Mebusan'a gitmeden kabul edilmesini talep etmiştir. İttihat ve Terakki mensupları ise şirkete verilen imtiyazın Meclis'te görüşülerek kabul edilmesinde ısrar etmişlerdir. Konunun asıl muhatapları olan Araplar ise yaşanan gelişmelere sessiz kalmamıştır. İttihat ve Terakki'nin Arap kökenli mebusları şirketle yapılan anlaşma hakkında bir gensoru verilmesini istemişlerdir. Bu arada Bağdat ve Basra'da gösteriler yapılarak, Hükümetin, Lynch Şirketi ile yaptığı antlaşmayı tamamen iptal etmesi arzusu dile getirilmiştir. Bölgede yapılan gösteriler artınca, Bağdat ve Basra'da sıkıyönetim ilanı gündeme gelmişse de Hükümet, İttihatçılardan gördüğü baskı yüzünden geri adım atmıştır.²⁴ Hüseyin Hilmi Paşa'nın Bağdat mebusları hakkında ithamda bulunduğu ve İsmail Hakkı Bey'in de buna dâhil olup olmadığını sorduğu gelişmeler işte Bağdat ve Basra'da yaşanan söz konusu olaylardır.

Lynch imtiyazı yüzünden yaşanan bu gelişmeler üzerine 28 Kasım 1909'da bir grup toplantısı yapılmış ve bölgeyi yakından bilen mebuslardan Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti hakkında bir gensoru vermesi kararı alınmıştır. İsmail Hakkı Bey de ertesi gün yani 29 Kasım'da konuyu Meclisin gündemine getirmiştir. Bahsi geçen gensoruda, İngiliz-Alman rekabetine değinmeyen Babanzade, Fırat ve Dicle ırmaklarında taşımacılık yapmak için bir şirketle anlaşma yapıldığını fakat bunun Meclis'in onayı olmadan neden imzalandığını sormuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, bu gensoruya 11 Aralık 1909'da Meclis'e gelerek cevap vermiş ve hükümeti güvenoyu almış olmasına rağmen güvenoyundan on beş gün sonra sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etmiştir.²⁵

Hüseyin Cahit Bey'in belirttiğine göre, İsmail Hakkı Bey Mason locasına da üye olmuştur. 31 Mart olayından sonra İstanbul'da birkaç Mason locası açıldığı bilgisini veren Hüseyin Cahit Bey, kendi üye olduğu locaya, bir defa İsmail Hakkı Bey'i ikinci defasında da Hallaçyan Efendi'yi kaydetmek ve bunun merasimine katılmak için gittiğini yazmıştır.²⁶ Hüseyin Cahit Bey'in İsmail Hakkı Bey hakkında verdiği diğer önemli bir bilgi de askerlerin siyaset ile ilgilenmemeleri gerektiğini, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde benimsetmeye

---

Dergisi, S.17-18, 1963, s.101. Gerek Lynch Şirketi'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi ve gerek Bağdat ve Basra'da yapılan protestoların ayrıntıları için bkz. İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yay., Ankara, 2007, s.23-76 ve 316-321. İngiltere'nin Fırat nehrinde vapur işletme çalışmalarıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Fahrettin Tızlak, "İngiltere'nin Fırat Nehrinde Vapur İşletme Girişimi Hakkında Yeni Bilgiler (1834-1836)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.6, 1991, ss.293-301

²⁴ Ahmet Mehmetefendioğlu, "Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin İstifası ve Lynch Şirketi", *Tarih ve Toplum*, c.28, S.164, Ağustos 1997, ss.13-19

²⁵ Ahmet Ali Gazel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.18, Erzurum 2001, s.262-265

²⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1976, s.115. Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.26

çalışanların önde gelenlerinden biri olmasıdır.²⁷ *Tanin* gazetesinde dış politika konularında daha fazla yazı yazmasının nedeni ise Ali Reşat Bey’le *İkdam*’da çalışırken II. Abdülhamit döneminin iç politikadaki sansürcü yönetim anlayışı yüzünden harici konulara eğilmek zorunda kalmalarıdır. Bu durum İsmail Hakkı Bey’de zaten var olan dış politika merakını biraz daha artırmıştır.²⁸

İsmail Hakkı Bey’in makale yazım tarzına da değinen Hüseyin Cahit Bey, yazıları kolaylıkla yazdığını, uzun makalelerinde sonradan ekleme yapmaya hemen hiç ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Arapçası iyi olduğu için bu özelliği yazılarına yansımış ve makalelerinde sıklıkla eski ifadeleri kullanmıştır. *Tanin*’de yazmadan önce *İkdam*’da çalışan İsmail Hakkı Bey’i, bu gazeteden ayrılmaya sevk eden şey, *İkdam* gazetesinin sahibi olan Ahmet Cevdet Bey’in yazıların imzasız yayımlanması yönündeki prensibidir.²⁹ Hüseyin Cahit Bey bu konuyla ilgili olarak şunları yazmıştır: “*İkdam* makaleleri imzasız olarak çıkıyordu. Bu, önce Babanzade Hakkı’nın dikkatine çarptı. Kendisi önceleri *İkdam*’da çalıştığı için görüşlerinde özel bir değer bulunması doğaldı. Hakkı, ‘imzamız bizim için tinsel bir anamaldır’ diyordu. ‘Biz imzasız yazı yazdıkça kendimize sahip olamayız. Her şey gazetenin olur. Biz de her zaman sokağa atılabilecek bir işçi düzeyinde kalırız.’”³⁰ Falih Rıfkı Atay’ın İsmail Hakkı Bey’le ilgili anlattığı bir hatırasında, Birinci Balkan Savaşı’nın son günlerine yaklaşılırken, Babanzade’nin başmakalesini, *Tanin* çalışanlarına teslim ettiğini, bu makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağını kabine toplantısından sonra Dâhiliye Nazırı Talat Bey’e sormalarını, eğer uygun görülmezse Talat Bey’den bir makale konusu isteyip yazıyı kendilerinin yazmalarını istediği bilgisini vermiştir. Kabine toplantısı sonrası Talat Bey, Babanzade’nin makalesine onay vermemiş onun yerine, Falih Rıfkı Bey’e, Ruslarla dostluğa vurgu yapan bir makale yazmasını istemiştir.³¹

Gazetecilik yaşantısı içinde İsmail Hakkı Bey’den hoşlanmayan bazı meslektaşları olduğu görülmektedir ki, bunlardan biri Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’dir. Birinci Balkan Savaşı’nda Edirne’nin düşman eline geçmesinden sonra İsmail Hakkı Bey’in yazdığı bir makale üzerine Lütfi Fikri Bey günlüğüne; “*Kepaze Babanzade ne boktan bir makale yazmış,*

²⁷ Bu konuda günlüğünde bir anekdot paylaşan Lütfi Fikri Bey, 3 Mart 1913 Pazartesi akşamı yaşanan bir hadiseyi şöyle yorumlamıştır: “*Haber alındığına göre, Talat, Halil ve Babanzade İsmail Hakkı Beyler falanlar dün akşam burada yani Ayastefanos’ta Enver Bey’in Hurşit Paşa ile kendilerine kartiye jeneral (genel karargah) ittihaz ettikleri Kazım Bey’in köşkünde imişler. Demek orada dün akşam meşveret olmuş!.. Bin kere teessüf. Bir taraftan ordu siyasetle iştiğal etmesin derler bir taraftan da böyle tam ordunun içine, kartiye jeneraline gelirlir, orada akd-i meşveret ederler!..*” Bunun için bkz. *Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü*, (Yay. Haz. Yücel Demirel), Arma Yay., İstanbul, 1991, s.44

²⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s.119-120

²⁹ Yalçın, *Tanıdıklarım*, s.120-121

³⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1975, s.165

³¹ Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yay., İstanbul, 2004, s.25-26

Şu herif doğrusu pek sevimsiz bir heriftir. Cahit'e kurban olsun!" notunu düşmüştür.³² Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat Bey'in de Babanzade İsmail Hakkı Bey hakkında olumlu düşüncelere sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, Sultan II. Abdülhamit'in Ali Haydar Mithat'ı 1908'in Aralık ayında Ayan Meclisine üye yapmasıdır. Bu gelişme İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanmamıştır. Ali Haydar Bey'in yaşının küçük olduğu bahane edilerek Sultan'ın bu kararından dönmesi sağlanamayınca konu basına aksettirilmiştir. Bunun üzerine Babanzade İsmail Hakkı, Tefik Fikret ve Cenap Şahabettin *Tanin* gazetesinde konuyla ilgili sert yazılar kaleme almışlardır.³³

Ali Haydar Mithat'ın Babanzade İsmail Hakkı Bey'le ilgili aktardığı diğer bir olay da Atina'da yaşanan bir tartışmadır. 31 Mart Ayaklanması yüzünden İstanbul'dan kaçan isimlerden biri İsmail Hakkı Bey'dir. O dönemde Türkiye'nin Atina Elçisi olan Nabi Bey, bir öğleden sonra elçilikte yemek vermiştir. İsmail Hakkı Bey de Atina'daki bu yemeğe katılanlar arasında yer almıştır. Sofrada, Mahmut Muhtar Paşa ile Babanzade arasında hararetli bir tartışma yaşanmıştır. Mahmut Muhtar Paşa tartışma esnasında 31 Mart Ayaklanmasına İttihat ve Terakki'nin basiretsiz yönetiminin sebep olduğu görüşünü ileri sürmüştü, İsmail Hakkı Bey ise Cemiyeti savunmaya çalışmıştır. Ali Haydar Mithat Bey, İsmail Hakkı Bey'in Cemiyeti savunurken elindeki delillerin yeterli derecede kuvvetli olmadığını belirtmiştir.³⁴

Babanzade İsmail Hakkı Bey, siyasi hayat içinde özellikle dış politika konusundaki bilgisiyle ön plana çıkmış ve İttihatçıların dış siyaset konusundaki akıl hocası olarak görülmüştür. Ancak İttihatçı çevrelerin önemli ve etkili bir ismi olmasına rağmen Cemiyet'in iç grubuna girmek istememiştir.³⁵ İsmail Hakkı Bey siyasi hayatta kıvrak zekâsı ile de öne çıkmış biridir. Bir Meclis oturumunda, mazbata kâtibi olan Abdülaziz Mecdi Efendi, Başkan Ali Rıza Bey'in yoklamayı kendisinden yapmasını istemesi üzerine isimleri okumaya başlamıştır. Sıra İsmail Hakkı Bey'e geldiği zaman muziplik olsun diye güya "Babanzade" kelimesini okuyamamış gibi yaparak gözlüklerini takmış ve heceleyerek "Yabanzade" demiştir. İsmail Hakkı Bey hemen tepkide bulunarak, "Babandır o!" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Mebusan Meclisi'nde bir kakhaha tufanı kopmuştur.³⁶

1.3. Eğitimci Yönü

İsmail Hakkı Bey, gazetecilik, yazarlık ve siyaset adamlığının dışında Mekteb-i Mülkiye'de Hukuk-u Esasiye dersleri de vermiştir. Bu okulda Kitab-i Resmiye

³² *Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü*, s.60

³³ Ali Haydar Mithat, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım 1872-1946*, Bengi Yay., İstanbul, 2008, s.211

³⁴ Mithat, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s.227

³⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s.120 ve 207

³⁶ İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946, s.57

muallimliğinden istifa eden Cenap Şehabettin Bey'in yerine eski Mülkiye mezunlarından Nail Efendi, Kavanin-i Meşrutiyet dersi muallimliğine de ayda altı yüz kuruş maaşla Babanzade İsmail Hakkı Bey tayin edilmiştir.³⁷ Mülkiye Mektebi'nde hocalık yapmaya başlayan İsmail Hakkı Bey, okulda bazı öğretmenlerin siyasi söylemlerde bulunmalarına karşı tavrını göstermekten çekinmemiştir. Mülkiye'de siyasi tarih öğretmenliği yapan Ali Kemal Bey'in, gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi üzerine, İttihatçıları suçlayan tarzda bir konuşmayı derste öğrencilerin huzurunda yapması ve onları gösteri yapmak için sokaklara dökmeye çalışması, İttihatçı kimlikleriyle ön plana çıkan Cavit ve İsmail Hakkı Beylerin tepkisine neden olmuştur. Mülkiye'de ders veren bu iki isim, Ali Kemal Bey o okulda kaldığı sürece ders vermeyeceklerini ve istifa edeceklerini bildirerek kararlı bir duruş sergilemek istemişlerdir.³⁸

Babanzade İsmail Hakkı Bey, anayasa hukuku konusunda Osmanlı Devleti'nin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Atatürk'ün hukuk alanında okuduğu ve etkilendiği kitaplar arasında İsmail Hakkı Bey'in yazdığı Hukuk-u Esasiye isimli eser de vardır. Babanzade İsmail Hakkı Bey, J.J. Rousseau'nun cumhuriyet konusundaki görüşlerine, daha özgürlükçü bir pencereden bakarak eleştiri getirmiştir. Bunları, altını çizerek okuyan Atatürk'te cumhuriyet fikrinin oluşmasında Rousseau kadar İsmail Hakkı Bey'in de etkisinin olduğu görülmüştür. İsmail Hakkı Bey'in 1911 basım tarihli Hukuk-u Esasiye isimli kitabını Atatürk dikkatle okumuş ve cumhuriyet, hükümet, ulusal egemenlikle ilgili bölümlerin altını çizmiştir. İsmail Hakkı Bey'in Rousseau'yu cumhuriyet konusunda eleştirdiği nokta hükümetin ancak halk tarafından seçilmesi gereğidir. Ancak Rousseau'ya göre, cumhuriyet hükümdarı ve hanedan hükümdarı arasında bir fark yoktur.³⁹

1.4. Maarif Nazırlığı ve Bu Dönemdeki Çalışmaları

II. Meşrutiyet döneminde Babanzade İsmail Hakkı Bey, Maarif Nazırı olmadan önce bu görevi eğitim konusunda önemli çalışmalar yapan Emrullah Efendi yürütmüştür. Emrullah Efendi 12 Ocak 1910'da başladığı görevinden, hakkında yapılan eleştiriler sebebiyle 20 Şubat 1911'de istifa etmiştir. Emrullah Efendi'nin istifasından sonra kısa süreliğine Maliye Nazırı Cavit Bey vekâleten Maarif Nazırlığı yapmıştır. Yeni nazırın kim olacağı konusu bir süre

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MF. MKT, 1143-26, H-26 Şevval 1326 (21 Kasım 1908)

³⁸ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.1, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s.333-334

³⁹ Atatürk'ün İsmail Hakkı Bey'in Hukuk-u Esasiye isimli kitabında altını çizdiği kısım şöyledir: “Rousseau'nun gözündeki her ne kadar geçerli olan hükümet şekli Cumhuriyet gerek ise de kendisi için Cumhuriyet hükümdarı ve hanedan hükümdarı ile kabul edilemez bir ayrılık olarak görmez. Gerçekte hükümetin tek temeli halk tarafından seçilmesidir. Yönetimi gösteren hükümet kendilerini seçenlere her zaman bağlı olduktan sonra her ne şekilde girsene girsene uygundur.” Bu bilgi için bkz. Haldun Eroğlu, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.292-293

basında gündeme getirilmiş, Meclis dışından Tevfik Fikret ve Erzurum Valisi Celal Bey'in isimleri gazetelerde geçmeye başlamıştır.⁴⁰

Maarif Nazırının kim olacağı konusu belirsizliğini korurken Sadrazam Hakkı Paşa, Babanzade İsmail Hakkı Bey'e bu görevi teklif etmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın tüzüğüne uyararak hareket eden İsmail Hakkı Bey, partisinin görüşünü almadan bu teklife bir cevap vermemiştir. Bunun üzerine 1 Mart 1911 günü, İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri, Meclis'te iki celse arasında bir toplantı yaparak konuyu değerlendirmiştir. Üyelerden bazıları İsmail Hakkı Bey'in Nezarete geçmesinin *Tanin*'deki neşriyat faaliyetlerini aksatacağını ileri sürerek tereddüt göstermiştir. Diğer bazı üyeler ise Fırkanın muktedir isimlerinin kabinede yer almasının Meclis'te Fırkanın zayıflamasına yola açabileceği görüşünü savunmuştur. Buna karşın İsmail Hakkı Bey'in sahip olduğu yetenekler ve faziletleri göz önünde tutularak oy çokluğu ile Maarif Nazırı olması kararı verilmiştir.⁴¹ Fırkanın da bu şekilde onayını alan İsmail Hakkı Bey, Nazırlık teklifini kabul etmiş ve 2 Mart 1911 tarihinden itibaren Maarif Nazırı olarak göreve başlamıştır.⁴² İsmail Hakkı Bey'in Maarif Nazırı olduktan sonra ilk işi yeni görevinden ötürü kendisine yapılan kutlamaları *Tanin* gazetesi üzerinden toplu bir şekilde kabul etmek ve bunlara teşekkür etmek olmuştur.⁴³

İsmail Hakkı Bey, Maarif Nazırı olarak göreve başladıktan sonra vilayet maarif idarelerine bir genelge göndermiştir. Bu genelgede önemli noktalara temas ederek, meşrutiyet döneminde halkın en fazla eğitim konusunda talep ve beklentilerinin olduğunu ancak maarif çalışanlarının kendilerinden beklenen çalışma ve başarıları bir türlü gösteremediklerini belirtmiştir. Maarifin neredeyse tüm memurlarının “mektepli” oldukları halde bilhassa mektep demek olan maarif işlerinde, memlekette sahip oldukları irfan ve tahsil seviyesine uygun bir başarı elde edemediklerini, bu yüzden bu durumun “mektepliliğin mektepsizliğe mağlubiyeti” şeklinde algılandığını dile getirmiştir. Maarif işlerinde son derece gayretle çalışmalarını isteyen İsmail Hakkı Bey, meşrutiyet anlayışına uygun olarak bütün unsurlara aynı şefkat ile yaklaşmalarını, bütün mekteplere eşit muamele yapmalarını, maiyetlerinde bulunan memur ve öğretmenleri çalışmaya teşvik etmelerini istemiştir.⁴⁴

İsmail Hakkı Bey'in göreve başlar başlamaz çeşitli eğitim kurumlarını ziyaret ettiği ve sorunlarına çözüm bulmak için adımlar attığı görülmektedir. 6 Mart 1911'de Tıp Fakültesine bir ziyarette bulunmuş, fakülte yönetimini toplantıya davet ederek okulun durumu

⁴⁰ Mehmet Salih Erkek, “II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013, s.396

⁴¹ “Maarif Nezareti”, *Tanin*, 2 Mart 1911, No:896, s.1

⁴² BOA, DUİT, 8-31, H-1 Rebiyülevvel 1329 (2 Mart 1911)

⁴³ “Teşekkür”, *Tanin*, 5 Mart 1911, No:899, s.2

⁴⁴ “Tahrirat-ı Umumiye”, *Tanin*, 6 Mart 1911, No:900, s.2

hakkında bilgi almıştır. Okulun eğitim verilen klinikleri Haydarpaşa'da bulunduğu için öğrenciler açısından bu durum sorun yaratmıştır. Bu sebepten ötürü kliniklerin İstanbul'a nakline karar verilmiştir. Çeşitli kliniklerin personelinin de İstanbul'da mevcut muhtelif hastanelerde göreve devam etmeleri konusunda karar çıkmıştır. Son olarak da fakültenin tamamen İstanbul'a taşınması durumu ortaya çıktığından, şehirde buna uygun bir arazinin aranılıp, lazım gelen projelerin hazırlanmasıyla ilgilenecek bir komisyon oluşturulması kararına varılmıştır.⁴⁵

Okul ziyaretleri yapmaya ilerleyen günlerde de devam eden İsmail Hakkı Bey, 24 Mart 1911 günü Fener'deki Rum Mektebini ziyaret etmiştir. Okuldaki metropolitler tarafından samimi biçimde karşılanan İsmail Hakkı Bey, okul yöneticileri adına yapılan konuşmaya karşılık, kendisi de bir nutuk vermiştir. Bu nutukta, Hükümetin Rum milleti hakkındaki duygularının halis ve samimi olduğunu, bir takım yanlış söylemlere kulak asılmaması gerektiğini, Rumların milli benliklerine zarar verecek adımlar atmak niyetinde olmadıklarını, bunun haricindeki yayın ve görüşlere Rumların itibar etmemesini istemiştir. Bundan sonra İsmail Hakkı Bey, öğrencilerin Türkçe, Rumca ve Eski Yunanca eğitimlerini görmek ve anlamak üzere sınıfları gezmiştir. Okuldan ayrılacağı zaman da Patrik Efendi'nin maiyetinde bulunan birkaç görevli, İsmail Hakkı Bey'i davet etmiş ve bu vesileyle Patrik ile de bir görüşme yapmıştır.⁴⁶

Bu dönemde eğitim konusunda yaşanan önemli bir gelişme, Mektepler Meselesinin çözümü için atılan adımlardır. Bir süreden beri Rum mebuslar ile İttihat ve Terakki Fırkası mebuslarından oluşan bir heyet çeşitli sorunların çözümü için müzakerelerde bulunmaktadır. Bu sorunlar içinde büyük bir yer kaplayan konulardan biri de eğitim meselesi olmuştur. Bu sorunla ilgili en kısa sürede bir sonuca ulaşmayı isteyen İsmail Hakkı Bey, söz konusu heyetin görüşmelerine bizzat katılmıştır. İsmail Hakkı Bey'in bu görüşmeye katılma amacı ise sadece müzakereler hakkında bilgi edinmektir. Mebuslar heyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda da nihayet bir uzlaşmaya varılmıştır.⁴⁷

Rum mektepleri konusunda İsmail Hakkı Bey'in nazırlığı döneminde sağlanan uzlaşmaya göre, hükümet müfettişleri, Rum Cemaatine ait olan mekteplerde teftiş yapabilecektir. Bu teftiş sonucunda bir rapor hazırlayarak, bunu, bağlı oldukları nazırlığa ya da maarif müdürlüğüne göndereceklerdir. Eğer verilen raporda mekteplerin işleyişi ile ilgili eksikler ve sorunlar görülürse, maarif müdürlüğü tarafından yazılacak olan uyarı yazısı, okul idaresine değil patrikhane veya metropolitliklere gönderilecektir. Ayrıca Rum cemaati

⁴⁵ "Maarif Nazırı", *Tanin*, 7 Mart 1911, No:901, s.1

⁴⁶ "Maarif Nazırı Hakkı Bey", *Tanin*, 25 Mart 1911, No:919, s.2-3

⁴⁷ "Mektepler Meselesi", *Tanin*, 25 Mart 1911, No:919, s.2-3

tarafından yüksek okul yapılmış veya yapılacak olan okulların bir ayrıcalığı olmayacak sadece askerlik konusunda diğer Osmanlı okullarının sahip olduğu imtiyaza sahip olacaklardır. Rum okullarından mezun olanlar bir üst okula gitmek için diğer talebelere sunulan şartları yerine getirmek zorunda olacaklardır. Örneğin sınavsız bir okula gideceklerse, buradaki öğretmenlerin anlattıklarını takip edebilmeleri için Türkçeden sınava gireceklerdir. Ancak bu sınav ağır bir içeriğe sahip olmayıp, sadece düzgünce dilekçe ve mektup yazacak derecede Türkçe bilgileri olup olmadığı ölçülecektir.⁴⁸

Taraflar arasında varılan uzlaşmada diğer bir konu da yabancı öğretmen meselesidir. Devletin yabancı öğretmenleri görevden alma hakkı olmasına rağmen cemaat mekteplerinde görev yapan öğretmenlerin işine son verilmesi durumunda, okulların kapanması söz konusu olabileceğinden bu konuda biraz süre tanınmasına karar verilmiştir. Bu ve benzeri konuları içeren uzlaşma koşullarını şayet Ermeni Patrikhanesi de kabul ederse onlara da aynı muamele tatbik edilecektir. Müzakereleri yürüten heyetin düzenlediği bu uzlaşma metni kesinlik kazanınca İttihat ve Terakki Fırkası ile Patrikhanenin onayına sunulacaktır.⁴⁹

Maarif Nazırı İsmail Hakkı Bey görevini yürütürken okul ziyaretlerine devam etmiş, 27 Mart 1911 günü Galatasaray ve İstanbul Mekteb-i Sultanilerini gezmiştir.⁵⁰ İstanbul'da beşinci defa düzenlenen Sanayi-i Nefise sergisi Societe İtaliana binasında açılmıştır. Resmi açılışa İsmail Hakkı Bey Maarif Nazırı olarak katılmış, İtalya Elçisi ve Osmanlı ileri gelenleri açılışa hazır bulunmuştur.⁵¹ İsmail Hakkı Bey taşradaki eğitim işleri ile de ilgilenmiştir. Bu bağlamda Bitlis vilayetinde maarif müfettişleri istihdamına lüzum olmadığı görülerek, söz konusu müfettişlerin vasıflarına uygun bir memuriyete tayin edildikten sonra hizmetlerine son verilmesi kararı alınmıştır.⁵² İsmail Hakkı Bey'in Maarif Nazırlığı döneminde çalışma yapılan konulardan biri de Avrupa'da bulunan öğrencilerin durumu olmuştur.⁵³

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Maarif Nazırlığı görevi kısa sürmüş ve 8 Mayıs 1911 tarihinde Maliye Nazırı Cavit Bey ile birlikte nazırlık görevinden istifa etmiştir. Aynı gün öğleden sonra saat sekizde Cavit Bey ve İsmail Hakkı Bey, Sadrazamın konağına gitmişler, Sadrazam henüz gelmediği için bir süre burada beklemişlerdir. Sadrazam Hakkı Paşa geldiği zaman da kendisine istifa dilekçelerini⁵⁴ takdim etmişlerdir. Fakat vakit geç olduğu için istifa

⁴⁸ "Mektepler Meselesi", *Tanin*, s.2-3

⁴⁹ Bu bilgiler ve söz konusu metnin daha ayrıntılı biçimi için bkz., "Mektepler Meselesi", *Tanin*, s.2-3

⁵⁰ "Maarif Nazırı", *Tanin*, 28 Mart 1911, No:922, s.2

⁵¹ "Sanayi-i Nefise Sergisi", *Tanin*, 15 Nisan 1911, No:940, s.4

⁵² "Bitlis Maarif Müfettişleri", *Tanin*, 28 Mart 1911, No:922, s.3

⁵³ Bununla ilgili alınan kararların detayları için bkz. "Avrupa'da Bulunan Talebe Hakkında", *Tanin*, 8 Nisan 1911, No:933, s.2

⁵⁴ Söz konusu dilekçe *Tanin*'de yayımlandığı şekliyle aynen şöyledir: "Malum-u Samileridir ki bir nazırın mevki-i iktidarda kalması kendisine zahir olacak kuvvetli bir firkanın mevcudiyetine vabestedir. Bir müddetten beri firkada hâsıl olan teşevvüş ve bu teşevvüşün hariçte ika ettiği tesirat vezaif-i mevduamızda muvaffakiyeti

kararının sonucu ertesi güne kalmıştır.⁵⁵ Yaşanan gelişmeler göz önüne alındığı zaman Sadrazamın bu dilekçeleri kabul ettiği ve iki nazırın görevlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Cavit Bey ve İsmail Hakkı Bey'in istifalarını *Tanin*'de değerlendiren Hüseyin Cahit Bey, bu istifa olayını Genç Türklüğün bir mağlubiyeti olarak tanımlamıştır. Kabinede Talat Bey, Cavit Bey ve İsmail Hakkı Bey gibi hem İttihat ve Terakki temsilcisi hem de ilerici kimselerin dışında birçok nazır olmasına rağmen, bütün hücum ve eleştirilerin bu isimler üzerinde yoğunlaşması Hüseyin Cahit'e göre dikkat çekicidir. Kabinedeki İttihat ve Terakki mensuplarına yönelik ilk entrikalar Hallaçyan Efendi üzerinde çevrilmiş ve başarılı olunmuş, daha sonra Talat Bey kabineden ayrılmış son adım olarak da Cavit ve İsmail Hakkı Beyler görevden çekilmiştir. Hüseyin Cahit ayrıca bu istifaların ülke siyasetinde görülen karışıklığın giderilmesini çözüp çözmeyeceği konusunda şüpheleri olduğunu dile getirerek yazısını bitirmiştir.⁵⁶

İsmail Hakkı Bey ve Cavit Bey'in istifalarına değinen diğer bir gazete de *Osmanischer Lloyd* olmuştur. Bu gazete bahsi geçen nazırların Hizb-i Cedit⁵⁷ hareketinin çalışmaları sonucunda istifa ettiklerini dile getirmiştir. *Osmanischer Lloyd*'a göre, İsmail Hakkı Bey'in istifası liyakatsizliği yüzünden değildir. Hatta İsmail Hakkı Bey o zamana kadar görülmemiş icraatları nazırlığı döneminde yaparak önemli işlere imza atmıştır. Bir Maarif Nazırının Fener Rum Mektebine giderek orada ders vermesi, Osmanlı Devleti'nde ilk defa gerçekleşmiş bir olaydır. İsmail Hakkı Bey buna ek olarak, kendinden önceki nazırların hatalarını ıslaha çalışmış, ihmal edilen konuları gündeme getirerek çözmeye gayret etmiştir. *Osmanischer Lloyd*'un İsmail Hakkı Bey'i övdüğü diğer nokta maarif bütçesi ile ilgilidir. Özellikle ilkokullara ait ödeneğin yüksek tutulmasını söz konusu gazete takdirle karşılamıştır. İsmail

---

gayr-ı mümkün bir hale getirmiş olduğunu görüyoruz. Muvaffakiyetimizin rükn-ü esasisinden şu suretle mahrumiyetimiz Meclis-i Mebusana ve millete karşı olan taahhüdât ve vezâifimizi ifâ edemeyeceğimiz hakkında bize kanaat getirmiştir. Bu kanaatin sevkiyledir ki mevkilerimizi daha ziyade ihtimam-ı muvaffakiyetle iş görebilecek zevata terk eylemek lüzum-u katisini hiss ediyoruz. Nezd-i sami-i fehâmetpenahilerinde de takdir edileceğine emin olduğumuz bu his iledir ki zat-ı hazret-i sadrazamilerine istifamızı takdim ile kabulünü temenni ediyoruz. Riyaset-i fehîmaneleri altında çalıştığımız müddet zarfında hakkımızda ibraz buyurduğunuz itimat ve teveccühün müteşekkîr-i daimisi olduğumuzu arz ederek takdir-i ihtiram eyleriz. Ol babda ve herhalde emr-u ferman zat-ı sami-i sadaretpenahilerinindir.25 Nisan 327.” Bunun için bkz. “İstifanâme Sureti”, *Tanin*, 10 Mayıs 1911, No:965, s.2

⁵⁵ “Heyet-i Vükela Hakkında”, *Tanin*, 9 Mayıs 1911, No:964, s.1

⁵⁶ Hüseyin Cahit, “Cavid ve Hakkı Beylerin İstifası”, *Tanin*, 9 Mayıs 1911, No:964, s.1

⁵⁷ Hizb-i Cedit, İttihat ve Terakki Fırkası içinde 1911 yılının Mart ayından itibaren muhalif tavırlarıyla ön plana çıkan bir gruptur. Bu grubun önemli isimleri Miralay Sadık Bey ve Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi'dir. Hizb-i Cedit grubunun faaliyetleri ve İsmail Hakkı Bey'in istifası üzerindeki etkileri için bkz. Şaduman Halıcı, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Siyasal Bölünme: Hizb-i Cedit”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.IV, S.15, 2007/Güz, ss.73-109. Yücel Yiğit, “İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014/Bahar, ss.103-125. Ahmet Ali Gazel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nı Bölünme Noktasına Getiren Hizb-i Cedit Hareketi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.16, Erzurum-2001, ss.259-268

Hakkı Bey’i istifaya sevk eden şey ise kendi vicdanı, prensiplerini korumaya çalışması ve hukuk-u siyasiye kurallarına tamamen vakıf olmasıdır.⁵⁸

İsmail Hakkı Bey, Maarif Nazırlığından ayrıldıktan sonra yerine gelecek kişi hemen belirlenemediğinden birkaç gün daha vekâleten bu görevi yürütmüştür.⁵⁹ İlerleyen günlerde Maarif Nazırı olarak Ayan üyesi Abdurrahman Şeref Bey atanmış ve İsmail Hakkı Bey’in vekâlet görevi de sona ermiştir.⁶⁰ Böylece İsmail Hakkı Bey’in 2 Mart 1911’de başlayan Maarif Nazırlığı serüveni çok kısa sürmüştür, 8 Mayıs 1911 günü bıraktığı nazırlık görevine bir daha getirilmemiştir.

1.5. Tanin Gazetesinin Dışında Yazdığı Yazılar ve Kitapları

Babanzade İsmail Hakkı Bey, *İkdam* gazetesinde başladığı gazetecilik hayatına *Tanin* gazetesinde devam etmiş olmakla birlikte *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*⁶¹ ve *Roj-i Kürd* gazetesinde de birkaç yazı yazmıştır.

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi’nin ilk sayısında (5 Aralık 1908) “Kürtler ve Kürdistan” başlıklı bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, Kürt kimliğinin her şeyden evvel İslam kimliğinin bir parçası olduğunu, Osmanlı Devleti’nin de bir parçası olan Kürtler için Osmanlılıktan sonra Kürtlüğün geldiğini ifade etmiştir. Dünyadaki hiçbir gücün Kürtlük ve Osmanlılık arasındaki tarihi ve samimi bağı kopartamayacağını, bu iki kelimenin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini belirtmiştir. Osmanlılığın yıkılması gibi bir durumda Kürtlüğün de büyük bir darbe alacağını dile getirerek, aynı şekilde Kürtlüğün zayıflaması ya da azalması durumunda Osmanlılığın güçsüz kalacağını ileri sürmüştür.⁶²

İsmail Hakkı Bey aynı gazetenin 19 Aralık 1908 tarihli nüshasında yazdığı “Kürtçeye Dair” başlıklı makalede ise Kürt dili ve eğitiminin önemi üzerinde durmuştur. Kürt dilinde eğitimin yaygınlaştırılması gerektiğini savunan Babanzade şayet bu yapılırsa Kürtlerin Osmanlılığa bağlılığının artacağı görüşündedir. Kürtler, Arnavutlar ve diğer unsurlar

⁵⁸ “Babanzade İsmail Hakkı Bey”, *Tanin*, 11 Mayıs 1911, No:966, s.1

⁵⁹ “Maarif Nezareti”, *Tanin*, 11 Mayıs 1911, No:966, s.3

⁶⁰ “Maarif Nezareti”, *Tanin*, 12 Mayıs 1911, No:967, s.2

⁶¹ Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, İstanbul’da, 1908 yılında kurulmuş ve cemiyet tarafından aynı adı taşıyan bir gazete çıkarılmıştır. Bu cemiyetin başkanlığını Şeyh Abdülkadir Efendi ve yardımcılığını Müşir Ahmet Paşa yapmıştır. Cemiyetin idare heyetinde yer alan önemli isimlerden biri de Babanzade Ahmet Naim Bey’dir. Bunların dışında diğer üyeler arasında; Emin Ali Bedirhan, Said Nursi, Babanzade İsmail Hakkı, Süleyman Nazif, Süleymaniyeli Tevfik ve Diyarbakırlı Ahmet Cemil vardır. Bu bilgileri veren Bajalan, Said Nursi, Babanzade İsmail Hakkı, Süleyman Nazif, Süleymaniyeli Tevfik ve Diyarbakırlı Ahmet Cemil’in cemiyetin üyesi oldukları iddiasının cemiyetin gazetesinde yazı yazıyor olmalarından ötürü ileri sürüldüğünü belirtmiştir. Bu bilgi için bkz. Djene Ryhs Bajalan, *Jön Kürtler Birinci Dünya Savaşı’ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914)*, (Çev. Burcu Yalçınkaya), Avesta Yay., İstanbul, 2010, s.105-106

⁶² Bajalan, *Jön Kürtler*, s.109. Djene Ryhs Bajalan, “Princes, Pashas and Patriots: The Kurdish Intelligentsia, the Ottoman Empire and the National Question (1908-1914)”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol.:43, 2016, s.149

eğitimden, dilden ve sanattan ne kadar uzak kalırsa Osmanlı Devleti'nin o kadar fakirleşeceği düşüncesinde olan İsmail Hakkı Bey, bu düşüncesini şu örnekle açıklamıştır:

“Şimdi bir Kürt çocuğunu ele alalım. Bu çocuğun köyünde sadece kendi anadili konuşuluyor olsun. Bu köyde bir Türk Okulu kurulduğunda, çocuk Türkçe eğitim alabilecek ve adam olacaktır. Eğer ki zekiyse iyi bir yere gelebilecektir. Ancak çoğu vaktini dil öğrenmeye ayırmak zorunda kalacaktır. Fakat bu Kürt çocuğu kendi dilinde çeşitli sanat ve bilim yayınları bulup eğitimine Kürtçe eğitim veren okula devam ederse hiç kuşkusuz ki daha çabuk kendini geliştirecektir. Eğitimi daha çabuk bitecek ve Osmanlı ailesine daha yararlı olacaktır.”⁶³

İsmail Hakkı Bey, bu yazısında, Kürtlerin Osmanlı Devleti'nden kopup bağımsızlık peşinde koşmaları düşüncesinde olmadığını göstermiş ancak Osmanlılığı oluşturan kültürel zenginliğin içinde Kürtlerin ve Kürt dilinin olması gerektiği fikrini savunmuştur.

İsmail Hakkı Bey'in Kürtlük düşüncesini Müslümanlıkla özdeşleştirerek değerlendirdiği çeşitli yazılarında görülmektedir. Bununla ilgili kaleme aldığı bir yazıda, İslam ailesinin en önemli üyelerinden birinin Kürtler olduğunu, İslam medeniyetine kılıç ve kalemleriyle büyük katkılar sağladıklarını belirtmiştir. Osmanlılar için de aynı hizmetleri yapan Kürtlerin, kendisini kuşatan diğer kavimlerin etkisiyle biraz sönük kaldıklarını, kendi dillerine gereken önem ve özeni göstermediklerini dile getirmiştir. Ancak eskisi gibi bir dini ilerletmek için sadece o dinin dilinin öğrenilmesinin yeterli olmadığını anlaşıldığını, İslamiyet'i takviye için önce kavimlerin kendilerini takviye etmeleri gerektiğini savunmuştur. İslam'ın ilerleme ve Batı medeniyeti ile yarışır hale gelebilmesi için her köye bir okul yaptırılması gerektiği fikrinde olan Babanzade, her toplumun kendi dilini öğrenmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Fakat burada bir açıklama yaparak, dil meselesinin İslam'ın birlik ve gücü için ilerletilmesini aksine ayrılık için yapılacaksa bunun felaket getireceğini⁶⁴ hatırlatmış, Kürtlerin ayrı bir devlet olarak Osmanlılardan kopma düşüncesine sıcak bakmadığını bir kez daha göstermiştir.

Kürtlerin cehalet içinde bulduklarına değinen başka bir yazısında ise eğitimin önemine vurgu yaparak, Kürt dilinin yazıya bile dökülemediğini ve okullarda Kürtçe ile çocuklara eğitim verilmeye başlanarak binanın temellerinin sağlam atılması gerektiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'in temas ettiği diğer bir nokta da, Kürtlerin, Ermeni komşularından geri kaldıkları ve birçok konuda rekabet edemez halde bulduklarıdır. Bunun için de ilkokuldan itibaren eğitime ağırlık verilmesini önermiştir. Osmanlı Devleti'nin bu konuda Kürtlere gereken desteği vereceğini belirterek, buna karşın asıl sorumluluğun Kürtlerde olduğunu, Kürtçe ders kitabı ve Kürt dilinde eğitim verecek öğretmeni kendilerinin oluşturmaları gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için ilk tavsiyesi, Kürt gramerine uygun harfler

⁶³ Bajalan, *Jön Kürtler*, s.112. Bajalan, “Princes, Pashas and Patriots...”, s.150

⁶⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Müslümanlık ve Kürtlük”, *Roj-i Kürd*, 6 Temmuz 1329, No:2, s.5-7

seçmektir ki, basitleştirilmiş Arapçanın buna uyacağını, Arnavut Latincilerini taklit etmenin ise cinayet olacağını belirtmiştir. Diğer tavsiyesi ise Kürtlerin kendi dilleriyle bir sarf ve nahiv veya Kürtçe sözlük kaleme almalarıdır. Bunlar yapılınc Kürtlerin açacağı okullar ve verecekleri eğitim anlam kazanacaktır.⁶⁵

Babanzade İsmail Hakkı Bey, 1908 seçimlerinde Bağdat'tan Mebus seçildikten sonra 1910 yılının Eylül ayında seçim bölgesi olan Bağdat'a bir ziyarette bulunmuştur. Messageri Kumpanyası'nın Nizer vapuruyla, Beyrut yolunu izleyerek Bağdat'a gitmek için 1 Eylül 1910'da yola çıkan İsmail Hakkı Bey'i Dâhiliye, Maliye ve Nafia Nazırlarıyla, mebuslardan ve memurlardan oluşan kalabalık bir grup uğurlamak üzere vapura kadar eşlik etmişlerdir.⁶⁶

İsmail Hakkı Bey'in *Tanin* gazetesinde, başyazar Hüseyin Cahit Bey dönmüş olmasına rağmen yazı yazmamış olması okurların şikâyetine sebep olmuştur. *Tanin*'in belirttiğine göre İsmail Hakkı Bey, fazlaca yorulmuş olduğundan ve seçim bölgesine yapacağı uzun seyahate hazırlık yaptığından bir müddet dinlenmeye ihtiyaç duymuştur. Fakat İsmail Hakkı Bey okurların bu şikâyetini göz önüne alarak Bağdat yolundan mektup yazmaya karar vermiştir. Bu mektupların ilki de *Tanin* gazetesinin 21 Eylül 1910 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. İsmail Hakkı Bey o güne kadar toplam üç mektup göndermiştir. Ancak bunlardan birinci ve üçüncü mektup gazeteye ulaşmış, ikinci mektup gelmemiştir. Bu sebepten ötürü Osmanlı posta teşkilatına eleştiri getiren gazete, söz konusu ikinci mektubun kaybolmamasını ümit ederek habere son vermiştir.⁶⁷ *Tanin*'in ertesi günkü nüshasında ise ikinci mektubun geldiği haberi okurlara verilmiş, postaneden mektup hakkında bilgi talep edilmesi üzerine inceleme yapıldığı ve mektubun bulunduğu açıklamasına yer verilmiştir.⁶⁸

İsmail Hakkı Bey'in Irak'tan gönderdiği mektuplar 1911 yılında kitap haline getirilerek, Kanaat Matbaası tarafından "Irak Mektupları" başlığıyla yayımlanacaktır. Kitabın çok önemli konulara temas ettiği, Irak'ın geçmişi ve geleceği ile ilgili faydalı tespit ve bilgilere yer verildiği haberde, Irak'ta yaşanan gelişmeleri merak edenlerin başvurması gereken bir kitap olduğu bilgisi verilmiştir. Mektupların gazetede yayımlanmasından sonra bunların bir cilt halinde toplanması gerektiği talepleri bu şekilde yerine getirilirken, kitabın Babıâli Caddesinde bulunan Kanaat Kitabhanesi'nden yedi buçuk kuruş fiyatla satın alınabileceği belirtilmiştir.⁶⁹ İsmail Hakkı Bey'in ayrıca Mülkiye Mektebi'nde Hukuk-u Esasiye derslerine girdiği için bu dersle ilgili notları forma forma yayınlanmaya başlamıştır.

⁶⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Kürtlerin Tealisi", *Roj-i Kürd*, 1 Ağustos 1329, No:3, s.2-4

⁶⁶ "Babanzade İsmail Hakkı Bey", *Tanin*, 2 Eylül 1910, No:760, s.2

⁶⁷ "Irak Mektupları", *Tanin*, 21 Eylül 1910, No:739, s.1

⁶⁸ "Irak Mektupları", *Tanin*, 22 Eylül 1910, No:740, s.1

⁶⁹ "Irak Mektupları", *Senin*, 21 Haziran 1911, No:1007-31, s.5

Bu notlar için sadece Darülfünun Kütüphanesinde abone kaydı yapıldığı bilgisi *Tanin*'de verilmiştir.⁷⁰

İsmail Hakkı Bey, yakın arkadaşı olan Ali Reşat Bey ile de iki kitap kaleme almıştır. Bu kitaplardan ilki, Bismarck'ın hususi ve siyasi hayatını anlatan “Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi” başlıklı eserdir. İkinci kitap ise Yahudi düşmanlığına değindikleri “Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi” başlıklı eserdir. İsmail Hakkı Bey, *Tanin* gazetesinde, yakın arkadaşı Ali Reşat'ın Fransızcadan Türkçeye çevirdiği Fransız yazar Seignobos'un “Asr-ı Hazırda Avrupa” başlıklı eserinin tanıtımını da yapmıştır. O dönemde İstanbul Maarif Müdürü olan Ali Reşat Bey'le birlikte daha önce iki kitap yazdıklarını belirten İsmail Hakkı Bey, siyasi hayatın zorlukları içine girdiği için bu eserde arkadaşına yardım edemediğinden ötürü üzgün olduğundan bahsetmiştir. Ali Reşat Bey'in çeviri eseri hakkında da bilgi vererek, Seignobos'un kitabının tercüme edilmesiyle ortaya çıkan eserin çeviri olduğu için hafife alınmaması gerektiğini savunmuştur. Zira tercüme edilen eserlerin zaman ve zahmetçe büyük tasarruf sağladığı görüşünü paylaşmıştır. Söz konusu eser Fransızca aslında bir cilt olmasına rağmen tercümeden sonra hacmi büyümüş ve üç cilde çıkararak toplam 1200 sayfa olmuştur. Özellikle Fransızca bilmeyenler için bu kitabın çevirisini çok kıymetli bulan İsmail Hakkı Bey, bu çalışmasından ötürü Ali Reşat Bey'i tebrik ederek yazısına son vermiştir.⁷¹

1.6. Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Vefatı

İsmail Hakkı Bey 25 Kânunuevvel 1913 günü Mülkiye Mektebi'nde ders verirken aniden hayatını kaybetmiştir. Aynı gün saat üçe doğru okulda ders verirken birden bire bayıldığına dair *Tanin* matbaasına haber gelmiştir. Gazetede kiler telefonla olayı soruşturmuş ve hemen doktorları aramışlardır. Zaten okul idaresi gereken tıbbi tedbirleri almış ve kısa zamanda birçok doktor olay yerinde toplanmıştır. İsmail Hakkı Bey'in 25 Aralık günü

⁷⁰ “Hukuk-u Esasiye”, *Tanin*, 29 Teşrinievvel 1911, No:1134, s.8

⁷¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Mühim ve Cesim Bir Eser”, *Tanin*, 6 Ağustos 1910, No:693, s.3. Ali Reşat Bey, 1877-1929 yılları arasında yaşamış, Babanzade İsmail Hakkı Bey gibi Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuştur (1897). Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarında tarihçi bilim adamlığı ile ön plana çıkan Ali Reşat Bey, 1909-1912 yılları arasında İstanbul Vilayeti Maarif Müdürlüğü yapmıştır. Babanzade İsmail Hakkı Bey'le birlikte iki kitap kaleme almışlardır. Bunlardan ilki olan, Bismarck, Hayat-ı Hususi ve Siyasisi (Matbaa-i Amire, Dersaadet 1316 (H), 376 sayfa), başlıklı eser, Türkçede o dönemin önemli Avrupalı bir devlet adamı üzerine yazılan ilk kapsamlı biyografik çalışma özelliği taşımıştır. İkinci eser ise Dreyfus Meselesini inceleyen bir eserdir. Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi (A. Asadoryan- Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1315, 420 sayfa) başlıklı kitapta Avrupa'da gelişme gösteren Yahudi karşıtlığı konusu, insan hakları ve adalet kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ali Reşat Bey'in çeviri eser olarak Seignobos'tan aktardığı ve İsmail Hakkı Bey'in *Tanin*'de tanıtımını yaptığı, Tarih-i Siyasi, 1814'ten 1896'ya kadar, Asr-ı Hazırda Avrupa (Kanaat Kütüphanesi, “Ulum-u İctimaiye ve Tarihiye Kütüphanesi Serisi, No:1, İstanbul, 1324-1325-1326) adlı eser üç cilt olarak yayımlanmıştır. Bu eserin birinci cildinin 1324'teki ilk baskısında Ali Kemal ile birlikte yazıldığı belirtilmiştir. Ali Reşat'ın Seignobos'tan çevirdiği bu kitabın en önemli özelliği ise Türkçede, Batılı anlamda, siyasi tarih olarak yayımlanmış ilk eser olmasıdır. Bu bilgi için bkz. Bayram Eyüp Ertürk, “Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/10 (Haziran 2000), s.210 ve 216-217

Mülkiye’de hukuk-u esasiye dersine girdiği görülmektedir. Birinci derse zamanında gelmiş ve büyük bir iştahla dersini anlatmıştır. Dikkat çekici bir hali olmayan İsmail Hakkı Bey, ikinci derste sınıfın sıcaklığından ve başının ağrımından ötürü birkaç defa şikâyet etmiştir. Sınıf o kadar da sıcak olmadığı için öğrenciler buna şaşırılmış ancak İsmail Hakkı Bey derse devam etmiştir. Bu sırada aniden kürsünün üzerine kapaklanmıştır. Öğrenciler hemen sınıftan çıkarmış ve bir odaya yatırılarak doktor gelmesi beklenmiştir.⁷²

Yatırıldığı odada bilinci açık olan İsmail Hakkı Bey şiddetli bir baş ağrısından şikâyet etmiş ve onbeş dakika sonra da kendini kaybetmiştir. Doktor Ali Derviş Bey, İzzet Bey, Rifat Bey, Adnan Bey, Ziya Nuri Bey ve Doktor Veliç hastanın etrafında toplanınca bunun ihtikan-ı dem-i dimaği (beyin kanaması)⁷³ olduğu teşhisini koymuşlar ve buna göre müdahaleye başlayarak önce kan almışlar ve nihayet suni teneffüs yapmışlarsa da bir faydası olmadığını görmüşlerdir. Bunun üzerine İsmail Hakkı Bey, saat dörde on kala hayatını kaybetmiştir. Cenaze töreni ile ilgili bir haber de *Tanin*’de yayınlanmış, vatandaşlar merasime davet edilmiştir. Buna göre, naaş Duyun-u Umumiye civarında bulunan Mekteb-i Mülkiye’den öğleden önce kaldırılarak Ayasofya Camii’nde namazı kıldırılacaktır. Bundan sonra da Eyüp Sultan mezarlığına defnedilecektir.⁷⁴

İsmail Hakkı Bey’in cenaze merasimi de *Tanin* gazetesinde ayrıntılı biçimde yer almıştır. Törenin yapılacağı gün İstanbul’da yağmurlu ve karlı, soğuk bir gündür. Ancak buna rağmen birçok insan törene katılmış ve sabahın erken saatlerinden itibaren Mülkiye Mektebi’nin önünde toplanmıştır. Cenaze, öğrencileri ve dostlarının elleri arasında binanın üst katından alınarak aşağıya indirilmiş burada yıkanarak kefenlenmiştir. Naaşın içine konduğu tabut da Mülkiye Mektebinin bayrağı ile sarılmıştır. Saat tam on ikide tabut omuzlara alınarak yürüyüşe geçilmiştir. Yürüyen isimler arasında, Padişahın Yaveri Mazhar Bey, Velihaht Yusuf İzzettin Efendi’nin Özel Kâtibi Şükrü Bey, Şehzade Abdülmecit Efendi namına Haluk Bey, nazırlardan Talat, Halil, Hayri, Cemal ve Şükrü Beyefendiler, eski nazırlardan Cavit, Asım, Hallaçyan ve Necmettin Münla Beyefendiler, Ayan’dan Süleyman Paşa ve Dilber Efendi, Defter-i Hakani Emimi Mahmut Esat Efendi, İstanbul Şehremini Cemil Paşa ve birçok gazeteci meslektaşları ve diğer pek çok önemli isim yer almıştır.⁷⁵

Cenazenin önceden Ayasofya Camiinde namazının kılınacağı ve akabinde Eyüp Sultan’a defnedileceği duyurulmuş ise de sonradan ailesinin arzusu ile bundan vazgeçilerek,

⁷² “İlk Haber-Derste”, *Tanin*, 26 Kânunuevvel 1913, No:1798, s.1

⁷³ Ali Çankaya, Mülkiye Mektebi’nin tarihini anlattığı eserinde, Babanzade İsmail Hakkı Bey’in kalp krizinden vefat ettiğini yazmıştır. Ancak *Tanin* gazetesi incelendiği zaman ölümün, ihtikan-ı dem-i dimaği yani beyin kanamasından olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu eser için bkz. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.2, s.996-997

⁷⁴ “Hastalık-Cenaze Merasimi”, *Tanin*, 26 Kânunuevvel 1913, No:1798, s.1

⁷⁵ “Cenaze Merasimi”, *Tanin*, 27 Kânunuevvel 1913, No:1799, s.1

Beyazıt Camiinde, Reşit Paşa Türbesinin yanına gömülmesi uygun görülmüştür. Nur-u Osmaniye ve Çemberlitaş istikametinden tekbirler arasında Beyazıt Camiine götürülen İsmail Hakkı Bey'in cenazesi, Cuma namazının kılınmasının ardından cenaze namazı da kılınarak toprağa verilmiştir. Cenazenin yıkanması ve kefenlenmesi masraflarının tamamı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.⁷⁶

İsmail Hakkı Bey'in vefatı üzerine birçok önemli isim taziyelerini bildirmek üzere ya bizzat *Tanin* gazetesine gitmişler ya da telgraf göndermişlerdir. Velihaht Yusuf İzzettin Efendi'nin özel kâtibi Rüştü Bey'i gazeteye gönderdiği görülmektedir. İngiltere Elçisi Sir Chaleb Malett, Abdülhak Hamit Bey, Mekteb-i Mülkiye öğrencileri, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, yabancı ve yerli gazete sahip ve yazarları, Almanya ve Fransa elçileri de taziyetlerini bildirenler arasında yerlerini almışlardır.⁷⁷ Bütün bu taziyelere karşı bir teşekkür sunmak adına İsmail Hakkı Bey'in babası Mustafa Zihni Bey bir yazı yazarak *Tanin*'de yayınlattır. Aynı şekilde İttihat ve Terakki Cemiyetine giderek, İsmail Hakkı Bey için başsağlığı dileyenlere teşekkür eden bir yazıyı, Cemiyetin Katib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey gazeteye göndermiştir.⁷⁸

Babanzade İsmail Hakkı Bey vefat ettikten sonra karısı Maliye Nezaretine bir başvuru yapmış ve emekli maaşının az olduğunu belirterek biraz daha artırılmasını talep etmiştir. İsmail Hakkı Bey'in karısına Mülkiye Emekli Kanunu gereğince 139 kuruş maaş bağlanmıştır. Ancak bu miktar az olduğundan ve geçim sıkıntısı yaşadığından ötürü İsmail Hakkı Bey'in hayattayken yaptığı üstün çalışmalar dolayısıyla vatana hizmet tertibinden de 700 kuruş verilmesi uygun görülmüştür. Bunun için gerekli olan kanun maddeleri ve layihalar Maliye Nezareti tarafından acil biçimde Meclis-i Mebusan'da kabul edilmek üzere Sadaret makamına gönderilmiştir.⁷⁹ Sadaret makamı da Meclis-i Vükelada aldığı karar ile bu talebi en kısa sürede Meclis'e havale ederek söz konusu maaşın verilmesi için gerekeni yapmıştır.⁸⁰

1.7. Osmanlı Mebuslarının İngiltere Seyahati ve İsmail Hakkı Bey'in Seyahat Notları

İttihat ve Terakki mensupları tarafından Osmanlı Devleti'nin kötü gidişine Meşrutiyet yönetimine tekrar geçilerek son verileceği düşünülmüş, parlamenter sistemin işlerlik kazanmasıyla devletten kopmayı kolaylaştıran bölgesel ıslahat projelerine son verileceği anlayışı hâkim olmuştur. Ancak Meşrutiyet'in 1908'de ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne kâğıt üzerinde bağlı olan bazı özerk bölgelerinde, Meclis-i Mebusan'a mebus göndermek

⁷⁶ "Cenaze Merasimi", *Tanin*, s.1

⁷⁷ Taziye haber ve telgraflarının detaylı bilgileri için bkz. "Taziyetler", *Tanin*, 27 Kânunuevvel 1913, No:1799, s.2 ve 28 Kânunuevvel 1913, No:1800, s.2

⁷⁸ "Teşekkür", *Tanin*, 30 Kânunuevvel 1913, No:1802, s.2

⁷⁹ *BOA*, BEO, 322451-2, 29 Haziran 1330 (12 Temmuz 1914)

⁸⁰ *BOA*, MV, 190-54, 9 Temmuz 1330 (23 Temmuz 1914)

zorunda bırakılarak devlete yeniden bağlanabileceği endişesiyle İttihatçılar tarafından istenmeyen çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. 1908 Ekim ayında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kesin ilhakı ve Girit Meclisi'nin Yunanistan'a bağlanma kararı alması bu gelişmelerdendir. Bu gelişmeler, Balkanlar ve Avrupa'da doğal olarak yeni bir durum yaratmış ve Büyük Devletlerin yeni stratejiler geliştirmesi zorunlu hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin de oluşan bu yeni durum karşısında İngiltere'nin desteğini sağlamak üzerine bir dış politika anlayışı yaratmaya çalıştığı görülmektedir.⁸¹

İttihatçılar Meşrutiyeti ilan ettikten sonra dış politika konusunda doğrudan etkili olmamışlar, harici işleri II. Abdülhamit döneminin tecrübeli kadrolarına bırakmışlardır. Bu dönemde dış politikayı yöneten kişi Sadrazam Kamil Paşa'dır ki, İngiliz yanlısı tavır takınan biri olarak tanınmıştır. Bu yönüyle onun iktidarda olması İngilizler için olumlu bir durum oluşturmuştur. İttihatçıların da İngilizlere karşı bir önyargı beslememesi, İngiltere ile işbirliği içinde bir dış politika izlenebileceği görüntüsü vermiştir. Meşrutiyetin ilk yıllarında da toplumun her kesiminden İngiltere'ye duyulan dostluk ve muhabbet ifadeleri dile getirilmiş, aydınlar İngiltere'nin Meşrutiyeti memnuniyetle karşıladıklarını ve kurtuluşun samimi bir destekçisi olduklarını vurgulamışlardır.⁸²

Meşrutiyetin ilk zamanlarında Jön Türkler II. Abdülhamit'le iyi ilişkiler içinde bulunan Almanya'ya kuşku ile bakmışlardır. Meşrutiyetle yönetilen İngiltere'yle yakın ilişkiler kurmak, İttihatçılar için daha tercih edilir bir politika olmuştur. O zamana kadar Osmanlı Devleti'nde etkisi en zayıf devlet konumunda olan İngiltere'nin devrimden sonra İstanbul'la daha aktif ilişkiler geliştirmesi beklenmiştir. 1908 sonrası Osmanlı hükümetlerinin tercihi de İngiltere önderliğindeki ittifak grubuyla sıkı temas içinde olmaktır. Osmanlı siyasi çevrelerindeki genel algı ise şudur, İngiltere ile kurulacak samimi yakınlık biraz olsun Osmanlı Devleti'ne nefes aldırarak, hareket serbestisi sağlayacaktır. Bu sebeplerden ötürü Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde İngiltere'nin prestiji bir hayli artmıştır.⁸³ Her ne kadar İngilizlerin, başarıya ulaşmış bir Osmanlı meşrutiyetinin Hintli ve Mısırlı Müslümanlara örnek teşkil edeceği endişesi varsa da İttihatçılar bu endişeden habersiz olarak 1908 ve 1909 yıllarında ısrarla İngiltere ile bir ittifak arayışına girmişlerdir. Bu arayışın ilk adımını 1908 Kasım'ında önde gelen iki İttihatçı, Ahmet Rıza ve Nazım Beylerin Babiâli'den habersiz

⁸¹ Orhan Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Tebliğler, 15-17 Ekim 1997)*, TTK Yay., Ankara, 1999, ss.233-239

⁸² Ali Birinci, "Türk Siyasi Düşüncesinde İngilizperestlik", ss.177-185 (Bu makale P. Philip Graves'in "İngilizler ve Türkler" başlıklı eserinin sonunda yer almaktadır.)

⁸³ Ömer Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Tebliğler, 15-17 Ekim 1997)*, TTK Yay., Ankara, 1999, ss.241-253

Fransa ve İngiltere'ye gidip, Londra'da Edward Grey ile temasa geçerek ittifak önerisinde bulunmaları oluşturmuştur.⁸⁴

Ahmet Rıza Bey ile Dr. Nazım, 1908 yılı Kasım'ının ikinci haftasında Londra'ya giderek olası bir İngiliz-Türk anlaşması için zemin yoklamışlardır. Dışişleri Bakanı Edward Grey'in kabul ettiği bu ikili, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Devleti'nin mevcut karakterini değiştirmek istediğini ve Türkiye'nin potansiyel olarak Yakın Doğu'nun Japonya'sı olduğunu söylemişlerdir. Grey de onlara, Türkiye'de yapılanları takdirle karşıladıklarını, gümrük, polis ve benzeri teşkilatları düzenlemek için isterlerse personel verebileceklerini ancak İngiltere'nin Uzakdoğu hariç, ittifaklar sisteminin dışında kalmakta kararlı olduğunu ve bu yüzden İngiliz-Türk ittifakının mümkün olmadığını belirtmiştir.⁸⁵

Ahmet Rıza ve Dr. Nazım Beylerin Edward Grey'e sundukları ittifak teklifinde Japonya vurgusu yapmalarının nedeni İngiltere'nin kısa süre önce Japonlarla bir ittifak yapmış olmasıdır. Meşrutî yönetimden sonra Osmanlı Devleti'nin değişim içine girmiş olduğunu belirterek Japonya ile ittifak yapabilen İngiltere'nin⁸⁶ Osmanlılarla da yapabileceğini ima etmek istemişlerdir. İttihatçı liderlerin Japonya konusundaki ana tezlerinin özünü şu oluşturmaktadır; Japonlar, Almanların askeri metotlarını kabul etmişlerdir buna rağmen İngilizlerle de bir ittifak yapabilmiş hatta benzer bir ittifak için Fransa'ya yönelmişlerdir.⁸⁷ Osmanlı Devleti de hem Almanya ile askeri ilişkiler kurabilir hem de İngiltere ile ittifak yapabilir diyen İttihatçı liderler, İngiliz ve Fransızların Osmanlı Devleti'nden böyle bir ittifak talebi geldiğinde olumsuz yanıt vermelerini eleştirmektedirler. Ancak İngilizlerin hiçbir resmi sıfat taşımayan iki İttihatçı ile oturup Türklerle ittifak yapmayı kabul etmemelerini doğal karşılamak gerekmektedir. Zira İngilizler Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından takip edip gelecek günlerin neler getireceğini anlamak istemişlerdir. Meşrutîyetin ilanından kısa sayılacak bir süre sonra 31 Mart ayaklanmasının yaşanması ve İttihatçıların yönetimi eski devir devlet adamlarına bırakması, İngilizlerin Osmanlı meşrutîyetine kuşku ile bakmalarına yol açmıştır. Bunların dışında İngiltere'yi İttihatçı yöneticilere karşı kuşkuyla bakmaya iten iki gelişme daha yaşanmıştır. Bunlardan ilki, II.

⁸⁴ Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", s.235

⁸⁵ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.229-230. Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s.139

⁸⁶ İngilizlerle Japonlar arasında ilk antlaşma 1902 yılında Uzakdoğu'da Rusya'ya karşı hâkimiyet alanları için imzalanmıştır. 1905 yılında Rus-Japon Savaşı'nın yapılması ve savaşı Japonların kazanması, İngilizlerde, Rusların yeniden Asya'ya dönüp Hindistan üzerinde risk oluşturabileceği şüphesini uyandırmıştır. Japonlar da Rusların bir intikam savaşına girmesinden endişelendiği için 12 Ağustos 1905'te, 1902 antlaşmasını yenilemişlerdir. Bu antlaşmanın üçüncü bir yenilemesi de 13 Temmuz 1911'de yapılacaktır. Bu bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul, 2010, s.1091 ve 1102

⁸⁷ Salih Tunç, "II. Meşrutîyet'in İlk Yıllarında Paris'te Bir Jön Türk Delegasyonu: Talat Bey Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XXV, S.2, Aralık-2010, s.568

Meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın Von Der Goltz'u yeniden Türkiye'ye getirmek istemesi,⁸⁸ diğeri de 13 Şubat 1909'da İngiliz yanlısı Kamil Paşa'nın sadrazamlığına son verilmesidir.⁸⁹

İngilizlerin tabii ki Meşrutiyetin kendi lehlerinde oluşturduğu atmosferden yararlanmak gibi bir düşünceleri vardı. Bu vesileyle kurulacak yakın ilişkiler sayesinde siyasi ve ekonomik birçok isteklerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirebilirlerdi. İşte bu noktada, 1909 yılında Talat Bey'in başkanlığını yaptığı Mebusan heyetini Londra'ya davet ederek ilk adımı atmışlardır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta davetin İngiltere'den gelmiş olmasıdır. Bu açıdan bu ziyaret Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'ın ziyaretlerinden farklıdır. İngilizler Meşrutî tecrübesi daha eski olan bir devlet olma özelliklerini kullanarak, Osmanlı mebuslarını ülkelerine davet etmişlerdir. İngiltere ziyareti dolayısıyla gelecek olan Osmanlı mebusları üzerinde olumlu bir intiba uyandırmak, onları etkilemek kendilerine duyulan sempatiyi daha da artıracaktır. İngiltere gibi güçlü bir devletin Osmanlı mebusan heyetini ülkelerine davet etmiş olması, Osmanlı yöneticilerinde İngilizlerle ittifak imzalamak açısından umut ışığı doğurmuş olabilir fakat İngilizlerin böyle bir amaç güderek bu daveti yapmadıkları aşikârdır. İngilizler, Osmanlı ülkesinde lehlerine oluşan rüzgârı arkalarına alarak bu ziyaret sayesinde Osmanlı üzerindeki Alman etkisini azaltmış olacaklar ayrıca Bağdat Demiryolu gibi ihtilafli konularda kendi avantajlarına sonuçlar elde edebileceklerdi. Bu ziyaretten yaklaşık bir yıl sonra 1910'un yaz aylarında borç almak için Fransa ve İngiltere'ye giden Cavit Bey'in eli boş dönmesi,⁹⁰ İngilizlerin Osmanlı Devleti ile ittifak yapmayı akıllarından geçirmediklerine güzel bir örnektir.

1.7.1 Mebusların Fransa Üzerinden İngiltere'ye Seyahatleri

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesinden ve seçimlerin yapılarak Mebusan Meclisi'nin çalışmaya başlamasından sonra 1909 yılının yaz aylarında başkanlığını Talat Bey'in yaptığı bir grup milletvekili, İngiltere'nin daveti üzerine bir Avrupa seyahatine çıkmıştır. Bu milletvekili grubu içinde dönemin Bağdat milletvekili olan Babanzade İsmail Hakkı Bey de yer almıştır. Fransa üzerinden yapılan bu seyahatin İngiltere durağında, İsmail Hakkı Bey seyahat notları kaleme almış ve yazdıklarını *Tanin* gazetesine göndermiştir.

Osmanlı mebuslarının İngiltere'ye yapacakları seyahat ile ilgili bir haber *Tanin* gazetesinde yer almıştır. Bu habere göre; Londra'da Uluslararası Basın Kongresi (Beynelmillel

⁸⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.115-116

⁸⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s.54-55

⁹⁰ 1910 yılında Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan borç antlaşmasının detayları için bkz. Faysal Mayak, *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Libra Yay., İstanbul, 2016

Matbuat Kongresi) tarafından verilecek bir ziyafete katılmak üzere İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti'nden de bir milletvekili heyeti göndermesini istemiş ve bu istek üzerine Osmanlı Hükümeti, milletvekillerinden oluşan bir heyetin söz konusu davete katılacağını Londra'ya bildirmiştir. Bu yazı üzerine Londra'dan gelen cevapta, Osmanlı heyetinin İngiltere'ye gidecek olmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiş, iki hükümet arasındaki ilişkilerin böyle karşılıklı ziyaretler ile kuvvetlendirileceği ifade edilmiştir. Aynı haberde, milletvekillerinin “önümüzdeki Perşembe günü” yani 1 Temmuz 1909'da Marsilya ve Paris yoluyla Londra'ya gidecekleri belirtilmiştir. Ziyarete katılacak olan milletvekillerinin isimleri şöyledir; Mebusan Meclisi ikinci başkanı Talat Bey, Babanzade İsmail Hakkı Bey, Kerkük mebuslarından Mehmet Ali Bey, Beyrut mebuslarından Bustani Efendi, Bağdat mebuslarından Sason Efendi, Siroz Mebusu Midhat Bey, Mustafa Arif Bey, Edirne Mebusu Rıza Tefvik Bey, Cidde Mebusu Kasım Efendi, Ebuzziya Tefvik Bey, İzmir Mebusu Ubeydullah Efendi,⁹¹ Nesim Masilyah Efendi, Fuat Hulusi Bey, Hasan Rüştü Bey, Dimitroviç Efendi, Ruhi Halidi Bey, Fazıl Arif Efendi.⁹²

Osmanlı Mebusan Heyeti, *Tanin* gazetesinde belirtildiği şekilde 1 Temmuz Perşembe günü Sachsen Vapuru ile Marsilya üzerinden İngiltere'ye gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkmıştır. Bu heyetin İngiltere seyahati dönüşünde Almanya'ya uğraması için özel davet alacağı yönünde haber alındığı yine *Tanin* gazetesinde okurlara duyurulmuştur.⁹³

Mebusan Heyeti, yolculukları devam ederken güzergâhları üzerinde bulunan Atina'ya gitmişlerdir. 3 Temmuz Pazar sabahı Pire'ye çıkan heyet, oradan elektrikli tramvayla Atina'ya gitmiş ve burada Büyükelçi Nabi Bey'i ziyaret etmişlerdir. Nabi Bey'le birlikte şehrin çeşitli yerlerini dolaşan milletvekilleri, Yunanistan Mebusan Meclisi kapalı olduğu için burayı ziyaret edememişlerdir. Aynı gün Nabi Bey heyet mensupları şerefine Grand Britany otelinde bir ziyafet vermiştir.⁹⁴ Atina ziyareti sonrası yolculuğuna devam eden Osmanlı özel heyeti, 7 Temmuz 1909 günü Paris'e ulaşmış, milletvekillerini istasyonda Fransız vekillerden oluşan bir heyet karşılamıştır. 16 Temmuz'a kadar Paris'te kalacak olan heyet, bu süre içinde Fransa Mebusan ve Ayan meclislerinin müzakerelerine katılacaktır.⁹⁵ 8 Temmuz günü Fransız Meclisine giden Osmanlı heyeti, burada Fransız parlamenterler tarafından samimiyetle

⁹¹ “Londra'ya Gidecek Heyet-i Mahsusa”, *Tanin*, 27 Haziran 1909, No:294, s.2

⁹² Ahmet Ali Gazel-Sacit Uğuz, “Osmanlı Mebusalarının Avrupa Seyahati (1909)”, *Journal of Atatürk*, V/1, 2006, ss.223-242. Salih Tunç çalışmasında, Basra Mebusu Züheyirzade Ahmet Paşa'nın Talat Bey Heyeti'nden bir süre önce gerekçesi açıklanmayan bir nedenle Paris'e gittiğini ve burada heyete katılacağını yazmıştır. Bu yönüyle bakıldığında Züheyirzade'nin de katılmasıyla birlikte mebus sayısı 18 olmaktadır. *Tanin* gazetesinin verdiği haberde ise isimler arasında Halaçyan Efendi de yazılmıştır fakat ne Tunç'un çalışmasında ne de Gazel-Uğuz'un çalışmasında bu isim yer almaktadır.

⁹³ “Mebusan Heyet-i Mahsusası”, *Tanin*, 2 Temmuz 1909, No:299, s.2

⁹⁴ “Osmanlı Heyet-i Mebusesi”, *Tanin*, 10 Temmuz 1909, No:307, s.2

⁹⁵ “Osmanlı Heyet-i Mahsusası”, *Tanin*, 9 Temmuz 1909, No: 306, s.2

karşılanmışlar, meclis kulislerinde Osmanlı mebuslarının etrafını çevreleyerek sohbet etmişlerdir.⁹⁶ Osmanlı heyeti içinde bulunan Babanzade İsmail Hakkı Bey, 11 Temmuz tarihli bir telgrafı Paris'ten *Tanin*'e göndererek gazetesini gezi hakkında bilgilendirmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu telgrafında; Paris'e vardıklarını, istasyonda Osmanlı Devleti'nin Paris elçilik görevlileri ile burada bulunan Osmanlılar tarafından karşılandıklarını, Grand Otel'e yerleştiklerini ve Auteuil Hipodromunda yapılacak at yarışlarına davet edildiklerini yazmıştır.⁹⁷

Tanin gazetesi Mebusan heyetinin seyahatleri ile ilgili gelişmeleri okurlarına günbegün haber vermiştir. 13 Temmuz 1909 sayısında, heyetin 31 Temmuz'da İngiliz donanmasının icra edeceği büyük deniz manevralarında hazır bulunacağını okurlarına duyurmuştur. İngiltere kral ve kraliçesinin aile fertleriyle ve İngiltere Mebusan ile Ayan üyelerinin katılacakları bu tatbikata, Osmanlı heyeti özel bir vapurla gidecektir. İngiltere gazetelerinde yer alan haberlere göre de, Osmanlı mebusan heyetini kabul edecek olan komisyon bir toplantı yaparak karşılamının nasıl yapılacağını kararlaştırmıştır. Karşılama merasimi için gerekli olan paranın da iane ile toplanacağı belirtilmiştir. Yine aynı haberde milletvekillerinin 17 Temmuz'da Londra'ya varacakları bilgisi yer almıştır.⁹⁸

Londra'ya gitmeden önce Paris'e uğrayan Osmanlı heyeti, 11 Temmuz'da şehre ulaşmış ve kaldıkları zaman boyunca burada Meclis oturumlarını takip etmiş ve çeşitli ziyafetlere katılmıştır. 12 Temmuz günü akşama kadar Meclis'te bulunan Türk heyeti, üç gün boyunca Fransız dış politikası hakkında yapılan Meclis konuşma ve tartışmalarını dinlemiştir. Müzakereleri Meclis başkanlık makamının karşısında yer alan localarda izleyen heyet, Fransa Başbakanı Clemenceau'nun dört saat süren açıklamalarını dikkatle takip etmiştir.⁹⁹

12 Temmuz 1909 günü akşamı, "Muhibban-ı Şark Cemiyeti" tarafından Garilbon Oteli'nde büyük bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafete Hariciye Nazırı Pichon da katılmış ve Türkiye ile Fransa menfaatlerinin birçok cihetten ortak bulunduğunu, Fransa'nın Türkiye'ye dostça bir muhabbetle yaklaştığını beyan eden bir konuşma yapmıştır. Bu nutka karşılık olarak da Osmanlı Devleti'nin Paris Elçisi Naum Paşa bir konuşma yapmış, Pichon'un dostane ifadelerinden ötürü teşekkür etmiştir. Aynı ziyafette konuşma yapan isimlerden biri olan Babanzade İsmail Hakkı Bey, konuşmasında; "Fransa'nın Türkiye'ye maddeten zahir olduğunu görmek isteriz." cümlesini kullanmış ve bu sözleri yoğun alkış almıştır.¹⁰⁰ Bunu müteakip Edirne Mebusu Rıza Tefvîk Bey sözü alarak; Türklerle Fransızlar arasındaki eski

⁹⁶ "Osmanlı Heyet-i Mebusesi", *Tanin*, 10 Temmuz 1909, No:307, s.2

⁹⁷ "Seyahat-i Mebusan, Paris'e Muvasalat", *Tanin*, 12 Temmuz 1909, No:309, s.1

⁹⁸ "Seyahat-i Mebusan", *Tanin*, 13 Temmuz 1909, No:310, s.3

⁹⁹ "Seyahat-i Mebusan", *Tanin*, 18 Temmuz 1909, No:315, s.2-3

¹⁰⁰ "Seyahat-i Mebusan", *Tanin*, 15 Temmuz 1909, No:312, s.2

silah arkadaşlığından bahisle, Türklerin Fransız edebiyatıyla yakından ilgilenmeleri sonucunda Fransa'yı ikinci vatanları gibi sevdiklerini söylemiştir.¹⁰¹

Osmanlı heyetinin Paris'te kaldıkları süre içinde sık sık ziyafetlere davet edildikleri görülmektedir. Bu ziyafetlerin birini "Osmanlı-Fransız İttihadı" üyeleri vermiş, yemekte Paris Sefiri Naum Paşa ile Pichon da hazır bulunmuş, yapılan konuşmalarda iki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi temennisinde bulunulmuştur. 12 Temmuz günü Osmanlı Heyeti, Osmanlı Bankası'nın Paris'teki idare meclisinin davetine katılmıştır. Fransa'nın İstanbul Sefiri Bompard'ın da bulunduğu bu ziyafette, Osmanlı Bankası İdare Meclisi Başkanı Baron Hönninge bir nutuk vermiştir. Bu nutkunda değindiği en dikkat çekici nokta da Maliye Nazırlığına Cavit Bey'in getirilmesi olmuştur. Cavit Bey'in sahip olduğu vasıfları öven Hönninge, Osmanlı Bankası'nın tek amacının, Osmanlı Devleti'nin maliyesini güçlendirmek ve büyük devletler seviyesine çıkarmak olduğunu belirtmiş ve Osmanlı topraklarının her tarafında ekonomik faaliyetlere düzen vermek üzere Cavit Bey'le birlikte Osmanlı Bankası'na da görev verilmesinden ötürü bahtiyar olduklarını dile getirmiştir.¹⁰²

13 Temmuz'da Fransız Parlamentosu heyeti tarafından bir ziyafet verilmiştir. Fransız siyasetçilerin ve hükümet üyelerinin birçoğunun katıldığı bu yemekte yine Pichon bir konuşma yapmış ve şu önemli ifadeleri kullanmıştır;¹⁰³

"Osmanlı kanunuesası Fransız İhtilâlî ile ortaya çıkan fikirlerin sonucunda oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin eski hataları unutacağı ümit olunuyor. Devletin geleceği Osmanlı ahalisini oluşturan çeşitli milletlere karşı tatbik olunacak fikir serbestliğine göre parlak olacaktır. Jön Türkler lehinde Fransa kadar hiçbir memlekette samimi teveccüh görülmemiştir. Osmanlı Devleti ile tarihsel ilişkilere dayalı bir dostluğu olan Fransa için barışın devamı fikri son derece lüzumludur. Osmanlı Devleti'nin bugünü, geleceği ve haysiyeti, memleketi yeni serbestlik yoluna sevk eden şahısların özenli ellerine emanet etmesine bağlıdır."

Osmanlı Mebusan heyeti, 14 Temmuz günü, Fransız İhtilâlî'nin yıldönümü dolayısıyla düzenlenen resmigeçide katılmışlardır. Çeşitli sınıflardan oluşan 25 bin askerin düzenlediği resmigeçidi izleyen heyet, daha sonra Fransa Meclis Başkanı Henry Brisson'un verdiği yemeğe katılmıştır.¹⁰⁴

Fransız basınının da Osmanlı heyetinin ziyaretine gereken önemi verdiği, gazetelerin ziyaretle ilgili haber ve makalelere sütunlarında yer ayırdığı görülmektedir. Ziyaretle ilgili bir başmakale yayımlayan *Le Temps* gazetesi, Osmanlı heyetini övgü dolu sözlerle değerlendirdikten sonra sözü iki devlet arasındaki ilişkilere getirerek şunları yazmıştır;

¹⁰¹ "Seyahat-i Mebusan", *Tanin*, 18 Temmuz 1909, No:315, s.3

¹⁰² "Paris'te Heyet-i Mebusan", *Tanin*, 17 Temmuz 1909, No:314, s.2

¹⁰³ "Paris'te Ziyafet ve Nutuk", *Tanin*, 14 Temmuz 1909, No:311, s.2

¹⁰⁴ Gazel-Uğuz, "Osmanlı Mebuslarının Avrupa Seyahati (1909)", ss.223-242

“Gayet samimi bir surette Genç Türklerin gerek 31 Mart hadisesinden evvel ve gerek bu vakadan sonra bize göre yanlış görülen tavır ve hareketlerini tenkit eyledik. Bizi ziyaretleri vesilesiyle, bu itirazların, sadece gayretlerinin başarıya ulaştığını görmek arzusundan mütevellit olduğunu söylemek isteriz. Fikrimize göre, bugünkü hal ve şartlar dairesinde mevcut yönetim çöküntüye uğrarsa Türkiye için pek vahim ve ihtimal ki memleketin parçalanmasına yol açabilecek derecede kötü sonuçlar ortaya çıkabilir. Hâlbuki hiçbir devlet Fransa kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüyle alakadar değildir. Biz bu temel düşünceye gerek tarihimiz gerek menfaatlerimiz noktasından bağlı bulunuyoruz. İşte bu sebepten dolayı bugünlerde başarıyla tamir edilen hataları biz dünyanın bakışlarına sunduk. Misafirlerimiz memleketlerine döndükleri zaman Türklerin Fransızlar tarafından ne kadar samimi bir muhabbet ile sevildiklerini kendi gözleriyle gördüklerini söyleyebileceklerdir. Bununla birlikte bu ziyaret bütün umulan sonuçları bahşedebilmek için bir rastlantı eseri gibi ayrı kalmamalı ve muntazam bir ilişkinin başlangıcı olmalıdır. Gerek mali işler, gerek askeri işler ve gerek terbiye-i fikriye cihetlerince Türkiye için Fransa'da yararlanılacak çok şeyler vardır. Hükümetimizin zayıf ve güçlü noktalarını gayet etkili bir bakışla tetkik etmeli ve iyi yönlerini memleketlerinde uygulamalıdır.”¹⁰⁵

Mebusan heyetinin Londra öncesi, Paris'teki seyahati 17 Temmuz'a kadar sürmüş, söz konusu tarihte İngiltere'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. Ancak Fransa ziyaretinin etkileri bir süre daha devam etmiş ve parlamentolar arası karşılıklı nezaket telgrafları çekilerek ilişkilerin aynı samimiyetle devam ettirilmesi gerektiği mesajları verilmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından, Osmanlı heyetine Paris'te gösterilen ilgi ve hürmetten dolayı teşekkür ve minnettarlığı içeren telgraf, Fransa Meclisi'nde okunmuş, Meclis Başkanı Brisson da ziyaretle ilgili memnuniyetini dile getirerek, “Bu gibi mülakatlarla Fransa ile Türkiye arasında zaten mevcut olan ilişkiler ve dostluk büsbütün daha samimi bir hal alacaktır” demiştir. Aynı şekilde Brisson İstanbul'a cevabi bir teşekkür telgrafı göndermiştir.¹⁰⁶

1.7.2. Osmanlı Mebuslarının Londra Ziyareti ve Buradaki Temasları

Osmanlı Mebusan Heyeti 17 Temmuz günü Londra'ya varmışlardır. 19 Temmuz günü sabahı Hariciye Nezareti'nde kabul edilen heyet, Avam Kamarasında şereflerine verilen yemekte hazır bulunmuşlardır. Aynı gün öğleden sonra Osmanlı Heyeti, Buckingham Sarayı'nda İngiltere Kralı VII. Edward'ın davetine katılmışlardır. Londra Sefiri Tefvik Bey, bu davette Osmanlı heyetinin resmi takdimini Kral ve Kraliçeye yapmış, Bustani Efendi, padişah Mehmet Reşat'ın selamlarını tebliğ etmiştir. Karşılıklı yapılan konuşmalardan sonra Osmanlı heyeti Buckingham Sarayı'nı gezmiştir.¹⁰⁷

Osmanlı heyeti 20 Temmuz günü İngiltere donanmasının Manş Kanalı'ndaki çeşitli büyüklükteki gemilerini incelemişler ve amiral gemisinde kendileri için verilen ziyafete

¹⁰⁵ *Tanin*, 14 Temmuz 1909, No:311, s.2

¹⁰⁶ “Seyahat-i Mebusan”, *Tanin*, 18 Temmuz 1909, No:315, s.2

¹⁰⁷ “Seyahat-i Mebusan”, *Tanin*, 21 Temmuz 1909, No:318, s.3. *Tanin* gazetesinin verdiği bu haberde Osmanlı Heyeti'nin sayısı 19 olarak belirtilmiştir.

katılmışlardır.¹⁰⁸ Aynı günün akşamında yine bir ziyafete gitmişlerdir. Lord Onslow ve Lord Curzon'un ev sahipliği yaptığı bu yemekte, iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin devam ettirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.¹⁰⁹ Yemek esnasında bir konuşma yapan İngiltere'nin Hindistan eski valisi Lord Curzon, İngiltere Kralının Osmanlı padişahından sonra en fazla Müslüman nüfusa hükümdarlık ettiğini söyleyerek, bu durumun iki ülkenin ortak yönü olduğuna işaret etmiştir. Genç Türkiye'nin görevinin eski Türkiye'yi yenileştirmek olduğunu söyleyen Lord Curzon, bu yenileştirmenin bütün Osmanlı ahalsinin menfaatleri göz önünde tutularak gerçekleştirilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.¹¹⁰ İngiliz Hükümeti'nin 22 Temmuz'da düzenlediği ziyafette ise Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey bir konuşma yapmıştır. Söz konusu konuşmada Türk-İngiliz ilişkilerinin nasıl ilerleyeceği yönünde önemli mesajlar veren ve çeşitli tavsiyelerde bulunan Grey, Osmanlı padişahını "İlk Meşrutiyet Halifesi" olarak tanımlamıştır. Grey'in konuşmasının kayda değer kısmı şu şekildedir;

"Meşruti idarenin başarılı biçimde devam edebilmesi için sınıflar, dinler ve çeşitli milletler arasındaki zıtlık ve farklılıkların hiçbir zaman şiddetlenmemesini sağlayabilecek toleranslı bir yol takip etmek lazım gelir. Hükümetin çeşitli kuvvetlerinin idamesi ve memleketin asayişinin muhafazası için çoğunlukta olanların sözü dinlenmelidir. Yalnız çoğunluğun metanetinin zulme, kuvvetinin keyfi muameleye dönüşmemesine pek ziyade itina eylemelidir. Bu suretle bir fikr-i hakkaniyet ve hoşgörü ile azınlıkta kalanların da hukuku ve hürriyeti müdafaa ve muhafaza edilmiş bulunur. İdare-i meşruta nazariyatının tamamıyla tatbik edilebilmesi için zaman ve tecrübe lazımdır.

*Filhakika memleketinizde tatbik edilmesini arzu ettiğiniz birçok tasavvur henüz gerçekleşmemiştir. Fakat herhalde istikbal ufuklarında birçok senelerden beri memleketinizde görülmeyen yeni bir devir doğmuştur... Samimiyet ve desteğimizi olduğu gibi kabul ediniz ve tarafımızdan vakitsiz nasihat ve müdahale olmayacağına gönül rahatlığıyla emin olunuz. Londra Hariciye Nezaretinde sefiriniz ve hükümetinizle tekrar iyi ilişkilerde bulunabildiğimizden kendi hissemene derece memnun olduğumu ifade için kuvvetli kelime bulamıyorum."*¹¹¹

Londra seyahatine devam eden Osmanlı heyeti, 23 Temmuz'da Londra Ticaret Odası'nın verdiği ziyafete katılmıştır. Oda Başkanı yemek esnasında yaptığı konuşmada, Osmanlı meşrutiyetinin sadece Türkiye için değil bütün insanlık için iftihar duyulacak bir gelişme olduğunu belirtmiş, buna mukabil sözü alan Talat Bey de İngiltere'nin Türkiye

¹⁰⁸ Gazel-Uğuz, "Osmanlı Mebuslarının Avrupa Seyahati (1909)", s.235

¹⁰⁹ "Seyahat-i Mebusan", *Tanin*, 22 Temmuz 1909, No:319, s.2

¹¹⁰ "Seyahat-i Mebusan", *Tanin*, 28 Temmuz 1909, No:324, s.2

¹¹¹ "Osmanlı Mebuslarına Sir Edward Grey'in Nutku", *Tanin*, 27 Temmuz 1909, No:323, s.1-2. Hüseyin Cahit Yalçın Tanin gazetesindeki köşesinde yazdığı bir makalede Sir Edward Grey'in bu nutkuna atıfta bulunarak, Osmanlı Heyeti'nin Londra'da iyi bir işi gördüğünün ispatı olarak bu nutku göstermiştir. İngiltere'ye Genç Türkler hakkında verilen yanlış malumatın da bu heyet tarafından düzeltilindiğini belirten Cahit, Edward Grey'in İngiltere'nin Türkiye hakkında dostça duygular beslediğinin teminatını verdiğini ve bu dostluğun hiçbir zaman Osmanlı'nın iç işleri hakkında nasihatler verecek bir şekil almayacağını beyanında bulunduğunu dile getirmiştir. Cahit'in bu makalesi için bkz. Hüseyin Cahit, "Avrupa'da Osmanlı Heyet-i Mebusesi", *Tanin*, 28 Temmuz 1909, No:324, s.1

hakkında gösterdiği yakınlıktan dolayı teşekkür etmiştir.¹¹² Mebusan Heyeti Londra’da ziyaretlerini sürdürürken, Almanya ve Avusturya Hükümetleri heyetin İstanbul’a dönüşünde Berlin ve Peşte güzergâhını kullanmalarını ve kendi ülkelerini de ziyaret etmelerini isteyen bir davette bulunmuştur. Bu davet önce kabul edilmişse de bazı sebeplerden ötürü Mebusan Heyetinin bir an evvel İstanbul’a gitmeleri icap ettiğinden, söz konusu davete sonbaharda icabet edileceği yönünde bir cevap verilmiştir.¹¹³

Osmanlı milletvekillerinden oluşan heyet, 25 Temmuz gecesinden itibaren New Castle, Manchester, Liverpool, Birmingham ve Oxford şehirlerini dolaşmak için Londra’dan hareket etmiştir. Sırasıyla bu şehirlerde incelemelerde bulunan mebuslar, 30 Temmuz’da Londra’ya döner dönmez hemen Osmanlı Bankası’nın verdiği ziyafete katılmışlardır. Ertesi gün de Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa tarafından veda yemeği düzenlenmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey de yemeğe katılanlar arasında yer almış ve yaptığı konuşmada, Osmanlı mebusan heyetinin bu ziyaretten duyduğu memnuniyetin İngiliz halkının duyduğu memnuniyetle aynı derecede olması durumunda İngilizlerin bundan büyük bahtiyarlık duyacaklarını söylemiştir.¹¹⁴

1.7.3. İsmail Hakkı Bey’in Londra Seyahati Yazıları

1909 yılının yaz aylarında İngiltere’nin davetlisi olarak Avrupa seyahatine çıkan 17 kişilik Osmanlı parlamento heyetinin içinde yer alan Babanzade İsmail Hakkı Bey, seyahat süresince gittiği yerler ile ilgili yazılar yazmış ve bunları *Tanin* gazetesine göndererek okurların ilgisine sunmuştur. İstanbul’dan vapurla hareket eden Mebusan heyeti İzmir’e gelmiş oradan da yine vapurla Yunanistan’ın Pire limanına çıkmıştır. Heyet daha sonra trenle Atina’ya geçmiştir. Babanzade İsmail Hakkı da İzmir ile Atina’yı şehircilik ve belediyeçilik açısından karşılaştıran bir yazı kaleme almıştır.

İzmir’in gelişmek ve mamur olmak için bir limanda olması gereken birçok şeye sahip olduğunu belirten Babanzade, Atina’nın ise tabiatın güzelliklerinden mahrum bir şehir olduğunu yazmıştır. Bununla birlikte iklimi, havası ve hatta insanları bile bir dereceye kadar aynı olan bu iki şehir arasında önemli farklar görülmektedir. İzmir kendini geliştirmeye imkân bulamamış, havasız kalan bitkiler nasıl solar, vücudunun organları gelişmeyen canlılar nasıl atıl kalırsa İzmir de öyle kalmıştır diyen Babanzade, hükümet tarafından şehrin boynuna geçirilen geri kalmışlık zincirinin gelişmeyi engellediğini vurgulamıştır. Çinli kadınların ayaklarını güzel göstermek için demir kalıplara soktukları örneğini vererek, hükümetin aynı

¹¹² “Seyahat-i Mebusan ve Ziyafetler”, *Tanin*, 25 Temmuz 1909, No:321, s.2

¹¹³ “Avrupa’da Heyet-i Mebuse”, *Tanin*, 26 Temmuz 1909, No:322, s.2

¹¹⁴ “İngiltere’de Heyet-i Mebuse”, *Tanin*, 6 Ağustos 1909, No:333, s.1

şeyi İzmir'e yaptığını dile getirmiştir. Marsilya veya Liverpool gibi olma imkânlarına sahip İzmir'in istibdat ve gerilik kalıbına sokulduğu benzetmesini yapmıştır. Atina'yı ise tabiatın birçok güzellikten mahrum yarattığı bir çocuğa benzeten İsmail Hakkı Bey, buna rağmen iyi yetiştirildiği için enine boyuna büyüdüğünü, genişlediğini, sağa sola doğru uzayıp gittikçe güzelleştiğini yazmıştır.¹¹⁵

Babanzade'ye göre İzmir, beş on yıl önce nasılsa şimdi de aynıdır. Ancak Atina, üç ay öncesine göre çok değişmiştir. Zira Babanzade, 31 Mart Olayı olduğu zaman Atina'ya gelmiş ve şehrin üç ay önceki halini görme imkânına sahip olmuştur. Bu müddet zarfında Atina'da pek çok yere elektrikli tramvay hattı döşenmiştir. Buharlı tren yerini elektrikliye bırakmış, atlı tramvay da tamamen kaldırılmıştır. Pek çok sokağa da asfalt dökülmüştür. İsmail Hakkı Bey, gerek Pire gerek Atina'nın geniş bir imalathane gibi olduğunu, belediyenin faal biçimde çalıştığını, İzmir ve İstanbul'un ise geri kalmışlığını düşündükçe ağlayacak gibi olduğunu belirtmiştir. Atina'yı Avrupa'daki diğer bazı şehirlerle kıyaslayan Babanzade, Katana veya altı yüz bin nüfuslu Napoli'deki intizam ve bayındırlığın kendini şaşırtmadığını, ancak ömrü henüz seksen yıla ulaşmayan Atina'nın bu gelişmişliğinin dikkat çekici olduğunu vurgulamıştır. Atina'daki caddelerin genişliği ve düzeni Napoli'ye nispeten daha mükemmeldir. Napoli'nin oldukça geniş caddeleri, pek çok elektrikli tramvayları, şehrin civarlarına giden elektrikli elektriksiz şimendiferleri vardır fakat şehrin büyük bir kısmı da Galata ve Balık pazarı gibi dar ve pistir. Atina'da ise böyle yerler hemen hiç kalmamıştır.¹¹⁶

Babanzade'nin özellikle üzerinde durduğu nokta Atina şehrinin kısa sürede bu kadar mamur hale getirilmiş olmasıdır. Bunun dışında Atina'nın ziyaretçiler açısından cazip gelen akropolü, Jüpiter mabedi gibi epey güzel yeri vardır. Önemli olan yetmiş seksen yıl zarfında, tabiatın cömertliğinden pek nasibini almamış bu kadar çıplak bir memlekette, bu intizam ve mükemmelliğin vücuda gelebilmesidir. Babanzade'ye göre, Atina, İzmir'den çok daha fakirdir, Anadolu'nun bir ticaret merkezi olmak Atina'ya nasip olmamıştır. Atina ve civarı nasıl üryan ise arkasında kalan yerler de böyle dağlık, çorak ve perişandır. Böyle olmasına rağmen yapılan hizmetlerle bu belde en zarif şehirlerden biri haline getirilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı şehirlerinin bu saatten sonra Paris, Londra, Viyana gibi olamayacağını kabul ederek, en azından az zaman önce kendilerinden kopmuş olan memleketlerin yaptığı uygulamaları yaparak en az onlar kadar şehirlerin güzelleştirileceğini savunmuştur. Atina'ya bakan bir İzmirlinin, İzmir'in aynı yöntemlerle Atina'dan kat kat bayındır yapılabileceğine inandığını ifade eden Babanzade, Osmanlı belediyelerinin artık ıslah edilmesi gerektiğini

¹¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "İzmir ve Atina", *Tanin*, 17 Temmuz 1909, No:314, s.1

¹¹⁶ Babanzade, "İzmir ve Atina", s.1

belirtmiştir. Meşrutiyet'in ilanından beri iki noktaya dikkat çektiklerini söyleyerek, bunlardan ilkinin bayındırlık işleri diğzerinin ise belediye işleri olduğunun altını çizmiştir.¹¹⁷

Osmanlı Mebusan Heyeti, 11 Temmuz'da Paris'e ulaşmış ve 17 Temmuz'a kadar bu şehirde kalmıştır. İsmail Hakkı Bey, Paris'te kaldıkları günler içinde Fransız Parlamentosunda katıldıkları oturumlarla ilgili gözlemlerini içeren bir yazı yazmıştır. Bu yazısında Babanzade'nin vurguladığı ilk şey yoğun tempo olmuştur. Dört günden beri Paris'te olan heyet, bu tempodan ötürü "sersemlemiş", vakitleri otomobil ile ziyafet arasında geçmiştir. Bu yoğunluk içinde en basit insani ihtiyaçlarını bile karşılayamamış, ailelerine birer kartpostal bile gönderememişlerdir. Babanzade'nin dört gün boyunca mektup yazmaya fırsat bulamamasının nedeni de budur. Şehirde birçok yeri gezen, çok şey gören İsmail Hakkı Bey için düşüncelerine etki eden en önemli yer Fransa Meclis-i Mebusan'ı olmuştur.¹¹⁸

Heyet, Pazartesi günü Parlamento'ya gittiği zaman, kabinenin genel siyaseti hakkındaki gensoru görüşülmektedir. Jean Jaures tam iki gün boyunca gerekli izahlarda bulunduktan sonra söz sırası Başbakan Clemenceau'ya gelmiştir. Clemenceau Hükümeti'ne yönelik eleştiriler sadece Aksa-yı Yesar Fırkası (Radikal Sol Fırka) olan Sosyalistlerden değil sağ görüşlü mebuslardan da gelmiştir. Gotya dö Klonyi (?), önceki celselerde parlamento usulünde görülen aksaklıkları güçlü hitabetiyle dile getirmiş, bu usulü tartışmaya açmış, Cumhuriyet'in iflas ettiğini ilan ederek, mebusların maaş almasını bile doğru bulmadığını belirtmiştir. Babanzade'nin ifadesine göre, Osmanlı Heyeti işte bu çetin tartışmaların devam ettiği günlerde Paris'e gelmiş, Pazartesi günü Champs de Elysee'de, Duren Lokantası'nın Dilnişin Kasrında verilen ziyafette hazır bulunduktan sonra doğru Meclis'e, Clemenceau'nun nutkunu dinlemeye gitmiştir.¹¹⁹

Pazartesi günkü oturumla ilgili izlenimlerine Fransa Parlamentosu'nun fiziki özelliklerini betimleyerek başlayan Babanzade İsmail Hakkı, Meclisi, Roma döneminden kalma güreş, yarış ve kavgaların yapıldığı amfi tiyatrolara benzetmiştir. Yarım daire şeklinde yapılan sahnenin düz olan kısmında başkanlık ve hitabet kürsüleri yer almakta, ondan sonra mebuslara mahsus sıralar yarım daire şeklinde üst üste dizilmektedir. Mebuslara mahsus

¹¹⁷ Babanzade, "İzmir ve Atina", s.1

¹¹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Fransa Meclis-i Mebusanında", *Tanin*, 21 Temmuz 1909, No:318, s.1. Fransa'da, Prusya ile yapılan Sedan Savaşı kaybedildikten sonra 4 Eylül 1870'te Müdafaa-i Milliye Hükümeti adında geçici bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümet ilk iş olarak, cumhuriyeti ilan etmiş ve ülkeyi 12 Şubat 1871'e kadar yönetmiştir. Aynı tarihte halk tarafından seçilen milli bir meclis kurulunca geçici hükümet son bulmuştur. Halkın seçtiği Milli Meclis, 12 Şubat 1871'den 8 Mart 1876'ya kadar Fransa'yı yönetmiş, bu süreçte 3. Cumhuriyet anayasalarını hazırlamıştır. Fransa Milli Meclisi, 24 Şubat 1875'te kabul ettiği bir kanunla ikinci bir meclisin kurulmasını sağlamış ve bu meclise "senato" adı verilmiştir. Senatonun, Mebusan Meclisine nazaran üye sayısı daha az olmuştur. Mebusan Meclisinde 617 üye varken, senatoda 300 senatör görev yapmıştır. Ayrıca senatoya seçilecek üyelerin yaş sınırı, Milli Meclise göre yüksek tutulmuştur. Bu bilgi için bkz. İlhan Arsel, "Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.11, S.1, 1954, s.97-98 ve 102

¹¹⁹ Babanzade, "Fransa Meclis-i Mebusanında", s.1.

basamakların sonuncusundan itibaren de iki kat localar gelmektedir. Meclisin (Palais Bourbon) içini loş bulan İsmail Hakkı Bey, burayı sadece şeklen ve maddeten değil aynı zamanda manen de gladyatör kavgalarının yapıldığı arenalara benzetmiştir. Pazartesi günü seyirciler her zamankinden fazla olduğu için Osmanlı mebuslarına boş yer kalmamıştır. Bunun üzerine bir kısım Osmanlı mebusu Ayan locasına, bir kısmı da Meclis başkanına mahsus locaya yerleştirilmiştir ki İsmail Hakkı Bey bu kısımda yer almıştır. Meclis Başkanı Brisson'un oturumu açmasıyla müzakereler başlamasına rağmen Mebusların yarısının henüz gelmediği görülmüştür. Yarıdan az bir miktar ile müzakerelere başlanmaması gerekirken, Fransa'daki usule göre mevcut mebuslar gelmeyenlere vekâlet ettiği için sorun olmamıştır. Bu uygulamanın iyi ya da kötü mü olduğu tartışmasına girmek istemeyen İsmail Hakkı Bey yazısına müzakereleri anlatarak devam etmiştir.¹²⁰

Babanzade'nin Meclis oturumundaki ilk tespiti mebusların müzakereleri dinlemiyor olduklarıdır. Kürsüye çıkan ve uzun bir metin okuyan Dumer'i hiç kimse dinlememiştir. Mebusların yalnız siyasi konulardan ziyade kanunlara taalluk eden şeylerde işi erbabına bırakarak aralarındaki sohbet ve muhabbete devam etmelerinin¹²¹ eski bir adet olduğunu vurgulayan İsmail Hakkı Bey, devam ederek, daha sonra kürsüye Peltan'ın çıktığını yazmıştır. Güney Fransa'da meydana gelen deprem için yardım toplanması gerektiğine değinen bir konuşma yapıp biraz daha sözünü dinlettikten sonra dinlemeyenler tarafından dahi alkışlanarak yerine oturmuştur. Bu esnada hükümet üyeleri de birer birer gelerek konuşma kürsüsünün karşısında bulunan ilk iki sıraya oturmuşlardır. Bir gün öncesinde düello yapıp kılı bile zarar görmeyen Maliye Nazırı Kabu ile ondan sonra çantası koltuğunda olduğu halde "tin tin" gelip yerine oturan Başbakan Clemenceau, Babanzade'nin en fazla dikkatini çeken isimler olmuşlardır.¹²²

Clemenceau'yu Romalı kafasına sahip biri olarak niteleyen İsmail Hakkı Bey, boyunun kısamsı, alnının çıkık, gözlerinin batık fakat son derece nafiz, bıyıkları top olan yaklaşık yetmiş yaşlarında bir zat olarak tarif etmiştir. Yaşı ilerlemiş olmasına rağmen dinçliğini ve çevikliğini yitirmediğini belirterek, nutkunun üç saat sürmesini de sıhhat ve zindeliğine bağlamıştır. Kendisini dinleyenler yorulduğu halde o tüm enerjisiyle konuşmaya devam etmiştir. İsmail Hakkı Bey, öteden beri yazılarına hayran olduğunu belirttiği Clemenceau'nun hitabet konusunda da çok başarılı olduğunu yazmıştır. Konuşmasında ara sıra aktörleşerek (Babanzade burada –fakat bizim yapma aktörler gibi değil- yorumunu

¹²⁰ Babanzade, "Fransa Meclis-i Mebusanında", s.1

¹²¹ Fransız Parlamentosunda, siyasi grupların haddinden fazla bölünmeleri ve partilerde görülen disiplin yetersizliği yüzünden, İngiltere Parlamentosundaki sağlam ve köklü geleneklerin Fransa'da görülmediğine dair bir görüş için bkz. Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Örgün Yay., İstanbul, 2004, s.89

¹²² Babanzade, "Fransa Meclis-i Mebusanında", s.1

yaparak Osmanlı parlamentosuna atıfta bulunmuştur) sesini yavaşlatmış duruma göre de sesini en yüksek perdeye çıkarmıştır.¹²³

Clemenceau'nun o günkü konuşmasında bütün gayret ve maharetini yoğunlaştırdığı nokta; Sosyalistler ve sağ kanat yani Reaksiyonerler olmuştur. Hitabet oklarını evvela ezilmesi en kolay hasım olarak gördüğü Gotya dö Klonyi'ye gönderen Clemenceau, onu istihzaları altında ezmiş, eski usul yönetimi kötileyerek Cumhuriyet döneminde elde edilen başarıları ve ıslahatları dile getirmiş, bu ifadeleri Meclis'te yoğun alkışlarla karşılık bulmuştur. Sağ görüşlülere yönelik yaptığı konuşma ise pek kolay geçmeyen Clemenceau'nun, çoğu defa sözü kesilmiştir. Özellikle sert muhalefeti ile tanınan nasyonalist ve emperyalist Lazi'nin yüksek sesle yaptığı itirazlar Meclis'te tansiyonu yükseltmiş, Meclis Başkanı Brisson'un, Osmanlı Meclisindeki başkanlık çingırağının on misli büyüklüğünde olan çanı bile dinlenmez olmuştur. Nihayet sükûnet sağlanınca Clemenceau hücumlarını bu sefer Jaures'e yönelmiştir.¹²⁴

İsmail Hakkı Bey, Fransa Parlamentosundaki bu iktidar-muhalefet düellosundan kendince bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Babanzade anlamıştır ki, eşit meziyet ve zekâ ile yaratılmış olan iki siyasi rakibin biri iktidarda diğeri muhalefette bulunuyorsa, galibiyeti mutlaka iktidarda olan kazanmaktadır. Çünkü hükümet sahibinin tahkik ve tetkik gücü, bilgi kaynakları sınırsızdır. Maiyetindeki memurlardan her birine bir iş havale ederek hasmını ezmek için bitmez tükenmez bir hazineye sahip olmaktadır. Buna örnek olarak Clemenceau, Sosyalist mebusların her birinin hayatında görülen hataları, mesleklerinde görülen yolsuzlukları, gazetelerde çeşitli tarihlerde neşrolunan makaleleri hakkında ciddi bilgiler toplamıştır. Jaures'in *Humanite* gazetesinde sarf ettiği bir cümleyi, altı yıl önceki Sosyalist Kongresi'nde verdiği bir nutku bulup, çelişkili söylemlerini ortaya çıkararak zor duruma düşürmüştür. İşte bu örnekleri veren Babanzade, muhalefette yer alanların bu kaynaklara sahip olmadıklarını, sadece kendi mantık ve düşünceleriyle kendilerini savunmaya ve ifade etmeye çalıştıklarını belirtmiştir.¹²⁵

Clemenceau yine böyle bir yöntemle muhaliflerini eleştirirken, Meclis yeniden hararetlenmiş, hatta bir aralık kâğıtlarını toplayarak; “*mademki dinlemiyorsunuz ben de kürsüden ineceğim*”, diyerek yönelmişse de bu sefer kendi taraftarı olan mebusların şiddetli alkışları ve ısrarları ile konuşmasına devam etmiştir. Ritmini hafifletmeden aynı sertlikle konuşan Clemenceau, Sosyalistleri ne istediklerini bilmemekle itham etmiş ve “*defalarca*

¹²³ Babanzade, “Fransa Meclis-i Mebusanında”, s.1

¹²⁴ Babanzade, “Fransa Meclis-i Mebusanında”, s.1

¹²⁵ Babanzade, “Fransa Meclis-i Mebusanında”, s.1

Mösyö Jaures'ten¹²⁶ ne istediğine dair bir program istedim vermedi" diye şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Sosyalistlerin önemli isimlerinden Juel Kerd ayağa bile kalkmadan "anlaşmaktan kaçınan Sosyalistler değil sizsiniz. Defalarca size yazdım, görüşmek istedim, cevap bile vermediniz." karşılığını vermiştir. Bu sözün altında kalmayan Clemenceau da, "evet yazdınız hatta kırmızı mürekkeple yazdınız." şeklindeki zekice cevabı vererek, herkesin alkışlı beğenisini toplamıştır.¹²⁷

İsmail Hakkı Bey, Fransa Meclisindeki izlenimlerini içeren bu yazısının son bölümünde de Clemenceau'nun kendince karakter analizine yer vermiştir. Babanzade, Clemenceau'nun zarafetine ve hitabetine hayran kalmıştır. Fakat zayıf ve çürük noktalarının olduğunu da belirtmiştir. Sağ görüşlülere karşı başarısını kayıtsız şartsız alkışladığını yazan Babanzade, sol görüşlü mebuslara karşı isnat ettiği kararsızlık halinin kendisinde de olduğunu konuşmasının sonunda itiraf eden Clemenceau'nun, bu hareketiyle kendi delillerinin temelini kendi elleriyle baltalamış olduğu eleştirisini getirmiştir. Fransa tarihinin önemli günlerinden biri olacak bu Meclis oturumu hakkında yazacak daha çok şey olduğunu belirten Babanzade İsmail Hakkı, bir telefonla çağrıldıklarını ve yeniden bir ziyafete gideceklerini biraz bıkkın bir ifadeyle yazmıştır.¹²⁸

İsmail Hakkı Bey, Paris izlenimlerini aktardığı başka bir yazısında hem Fransa'da gördükleri ilgi ve alakayı anlatmış hem de Girit konusunda Fransızların görüşlerinin ne yönde olduğunu değerlendirmiştir. Hatta *Le Temps* gazetesinin başyazarı ile bu konuda yaptığı bir sohbeti yazısına almıştır. Osmanlı heyeti Paris'te altı gün kalmış ve hiçbir resmi sıfatı olmadan kabul görmüştür. Osmanlı Parlamentosunun Fransa Parlamentosunu resmi ziyareti Kasım ayında düşünülmüşken, bu ziyaret gerçekleşmiştir. Asıl gidilecek yer Londra olduğu ve Paris'e sadece konak mahalli diye gidildiği halde Fransa Hükümeti Türk heyetine büyük bir misafirperverlik göstermiş, demiryolu şirketi hükümetin ihtar ve tavsiyesi üzerine Marsilya'dan Paris'e ve bilahare Paris'ten Kala'ya kadar özel bir vapur ve vagon tahsis etmiştir. Paris'te iken Dışişleri Bakanı Pichon, verilen ziyafetlerin ikisine katılarak Osmanlı Devleti için gayet olumlu sözler sarf etmiştir. Babanzade İsmail Hakkı aynı zamanda Fransız mebus ve üst düzey devlet görevlilerinin tüm meşguliyetlerine rağmen Osmanlı mebuslarıyla yakından ilgilendiklerini belirtmiştir. Paris ziyaretinde gördüklerini ve yaşadığı tecrübeleri

¹²⁶ Fransa Parlamentosundaki Sosyalist grubun, oynadığı rol bakımından liderleri Jean Jaures'e çok şey borçlu olduğunu belirten Renouvin, Jaures'in özellikleri hakkında şunları yazmıştır: "*Jean Jaures hatiplik yeteneğinin, geniş görüşlerinin, inançlarına candan bağlı oluşunun sağladığı bir otoriteden yararlanıyordu. Filozof olarak, görüşmelerin düzeyini yükselten bir dünya görüşü davranışlarına yön veriyordu; büyük kalpli bir insan olarak insanların açıklıklarını çok dile getiriyordu; idealist olarak çok iyi bir düzen kurabiliyordu. Parlamento taktikçisi olarak da şiddet yöntemlerine ve kısır muhalefete karşı çıkıyordu.*" Bunun için bkz. Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.87

¹²⁷ Babanzade, "Fransa Meclis-i Mebusanında", s.1

¹²⁸ Babanzade, "Fransa Meclis-i Mebusanında", s.1

aktarmanın uzun sayfalar alacağını yazan Babanzade, bu yazısında sadece bazı siyasi isimler ile olan mülakatlarını ve bunlardan edindiği intibaları paylaşacağını belirtmiştir.¹²⁹

O günlerde gündemi meşgul eden en önemli mesele Girit sorunu olduğu için Babanzade'nin en fazla görüş alışverişinde bulunduğu konu bu olmuştur. Girit konusunda Fransa siyasi çevrelerinde ağır basan görüş şudur; Türkiye yeni meşrutî idaresiyle dış politikasında bir başarı kazanmıştır. Statükoyu muhafazaya muvaffak olması eski devre nazaran bir ilerleme adımıdır. Çünkü eski devir devam ediyorsa hiç şüphe yok ki Girit ilhak edilmiş olacaktı. Şu halde Meşrutîyetin ilanı ve 31 Mart Ayaklanmasının bastırılması Girit'in Osmanlı yönetiminde kalmasına kâfi gelmiştir. Fransızların Girit konusundaki düşüncelerini Babanzade aynen şöyle aktarmıştır;

*“Dört devlet son notalarında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet haklarının sürekli olacağını ve adanın yeni yönetiminin ileride konuşulacağını beyan etmeleriyle Osmanlı Devleti'nin eline yeni bir senet vermiş oluyorlar, hukuk tabirince de Osmanlı Devleti adeta mürur-u zamanı kat etmiş bulunuyor. Şimdi Osmanlı Hükümetince yapılacak şey cevabi bir nota ile devletlerin sözlerini senet ittihaz etmek ve işi daha fazla kurcalamamaktır. Şayet bir taraftan Girtililer, diğer taraftan Yunanistan mevcut durumu bozacak teşebbüslere kalkışsalar, faraza Atina'ya mebus gönderir, ilamlarını Yunanistan mahkemelerine temyiz veya istinaf ettirirlerse o zaman Türkiye sert siyasi teşebbüslerde bulunsun, devletlerin hiçbiri kendini haksız bulmaz. Fakat şimdi devletlerin kararını bozmak için ısrar olunursa hem başarı elde edilemez hem de Türkiye mutlaka savaşmak istiyor gibi bir yanlış anlamaya sebebiyet vermiş olur.”*¹³⁰

İsmail Hakkı Bey bu şekilde Fransız siyasi çevrelerini yazdıktan sonra bu düşünceleri tahlil etmeye başlamıştır. Elastiki bir yapıya sahip olduğunu düşündüğü bu görüşlerden Babanzade'nin çıkardığı sonuç, devletlerin fikrinin hala meseleyi muallâkta bırakmak, daha doğrusu meşrutî yönetimin alacağı şekle göre bir karar vermektir. Osmanlı meşrutîyeti eğer Fransızlara ümit ve güven verecek bir seviyeye gelirse ibreyi biraz daha Osmanlılara çevirecekler, aksi takdirde Girit'in geleceğinin doğal sonucu olarak görülen ilhak cihetine doğru bir adım atacaktırlar. Babanzade'ye göre devletler Osmanlıları korku ile ümit arasında bir çizgide tutmak istemişlerdir. *Le Temps* gazetesi başyazarı Andre Tardieu'nun fikrine göre de bu işi savaştan başka bir şey temizleyemez. Tardieu tam olarak, *“Düşünüyorum düşünüyorum başka türlü işin içinden çıkılamayacağını görüyorum. Zan ve tahminim şudur ki bu önümüzdeki on sene zarfında Girit için muharebe zuhur eder.”* demiştir ki Babanzade buna karşılık olarak şunları sormuştur; eğer Osmanlılar bu savaşı kazanırsa Avrupa devletleri bu başarının meyvelerini toplamaya izin verecek midir? Türkler Teselya'yı almaya kalkışsalar ise derhal Salisbury gibi haçın girdiği yere hilal giremez diyecekler midir? Devletler Osmanlı

¹²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Paris ve Girit”, *Tanin*, 27 Temmuz 1909, No:323, s.2

¹³⁰ Babanzade, “Paris ve Girit”, s.2

Devleti'ne yine Yunanistan Savaşı ile Girit meselesi arasında hiçbir bağlantı yoktur demeyecekler midir? O halde zaferle sonuçlanacak olan bu ikinci savaş, hakikatte Osmanlılar için bir mağlubiyet olmayacak mıdır? İsmail Hakkı Bey'in bu sözleri üzerine Tardieu biraz düşündükten sonra; başka bir hal çaresi göremediğini söylemiştir.¹³¹

Babanzade ile Tardieu arasındaki mülakat aynı minval üzerine devam etmiştir ki, İsmail Hakkı Bey Tardieu'ya çözüm için başka bir yol göstermek istemiş ve Yunanistan'ı tazyik ederek Girit meselesini çözenin mümkün olmadığını, bunun tecrübeyle sabit olduğunu, bu yüzden doğrudan doğruya Girit'i Osmanlı'ya dâhil etmek gerektiğini söylemiştir. Tardieu'nun buna cevabı ise, asker göndermenin mümkün olamayacağı, şayet bu yapılırsa geriye doğru bir adım atmak hatasına düşüleceği şeklinde olmuştur. İki isim arasındaki diyaloglar bundan sonra şöyle gelişmiştir;

“(Babanzade) – Bilakis ileriye gitmek demektir.Haksızlıkta sebat eden bir mahkeme mi gelişmiş sayılır, yoksa hakkaniyeti sağlamaya muvaffak olan bir mahkeme mi? Şu anda hukuk nokta-i nazarından Girit'in vaziyeti gayri meşru bir vaziyettir. Bu gayri meşru durumu düzeltmeye yönelik olan bir hareket geriye dönüş değil, medeniyet, insaniyet ve hakkaniyete doğru bir ilerleme sayılmak gerekir.

(Tardieu) – Evet ama siyasi işlerde mahkeme olur mu?

(Babanzade) – Kamuoyu mahkemesi yok mu? Özellikle siz aydınlar, erbab-ı kalem bizim için bir mahkeme sayılırsınız. Halk vicdanı en etkili bir mahkemedir.Bize Girit'te bir liman, bir de egemenliğimiz, bayrağımızı koruyacak pek cüzi miktarda asker lazımdır. Bu asker idari işlere karışmasın. Sisam gibi. Acaba dünya üzerinde Sisam gibi bir bahtiyar ve mesut memleket var mıdır?

(Tardieu) – Giritliler bu idareye razı olmayacaklar. İhtilal çıkacak, devletler tabii ki memnun kalmayacaklar.

(Babanzade) – İhtilal çıkarsa hakkaniyet ve meşruiyet aleyhinde çıkmış olur. Osmanlı Hükümeti geçen sene Sisam'da olduğu gibi gerekli tedbirleri alır. Ancak bu tedbirlerin sürekli işgale yol açmayacağını siz de bilirsiniz. Osmanlı askerleri çıkmaya söz verdikleri zaman –birçok devletlerin yaptıklarına muhalif olarak- çıkarlar. İşte o zaman hem Avrupa uzun gürültülerden kurtulmuş hem de hak ve adalet yerini bulmuş olur.¹³²

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Girit konusunda Fransız siyasi çevreleri ve basınında bir kısım görüşün bu şekilde olduğunu belirtmiştir. Diğer bir kısım ise daha farklı düşünmektedir. Onlara göre, Avrupa'nın konferansa tahammülü yoktur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Girit muhtariyetinin idari şekli için ısrar ederse sonuçlanması mümkün olmayan bir talepte bulunmuş olur ki siyasette bu büyük bir hatadır. Türkiye bunda ısrar ederse devletlerin Türkiye hakkındaki hüsn-ü zannı azalır. Böyle düşünen Fransızların Osmanlılara en büyük tavsiyesi de Türklerin işi mevcut haliyle bırakmasıdır. İsmail Hakkı Bey, bu durumda

¹³¹ Babanzade, “Paris ve Girit”, s.2

¹³² Babanzade, “Paris ve Girit”, s.2

Osmanlı Devleti'nin gerekli tedbirleri almasının lüzumunu vurgulamıştır. Ayrıca orduyu güçlendirmek için her türlü fedakârlığın yapılmasını tavsiye etmiştir.¹³³

Osmanlı Mebusan Heyeti'nin asıl gidecekleri durak olan Londra'ya varmaları 17 Temmuz 1909 Cumartesi günü olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Londra'ya vardıkları ilk günden itibaren gittikleri yerlerle ilgili gördüklerini kaleme aldığı 11 Temmuz 1325 (24 Temmuz 1909) tarihli bir yazıyı *Tanin*'e göndererek okurlarla paylaşmıştır. Yazısında ilk değindiği şey yine yoğun tempo olmuştur. Londra'ya vardıklarının ertesi günü Pazar olduğu ve Pazar günü Londra sokakları boş olduğu halde heyet hızlı bir koşmacanın içine girmiştir. İlk önce Balkan Komitesi meşhur Liberal Kulübü'nde heyete bir öğle yemeği vermiştir. Bunu müteakip Balkan Komitesi ileri gelenlerinden Mr. Buxton bir kısım mebusu Pazar günü ibadet günüdür diye ailesinin sayfiyesine götürmüştür. Yol üstünde yine Mr. Buxton'un ailesinin büyük katkılarıyla inşa edilmiş olan bin yataklı meşhur bir hastaneyi gezdirmiştir. Buxton'un şatosuna gelip burada ikram edilen çayı içen heyet üyeleri, daha sonra otomobillere binerek Londra'nın diğer ucunda bulunan seçkin bir kulübe gitmişlerdir. Londra'nın en şık en varlıklı insanların gittiği bu kulüpte yine yiyip içtikten sonra Metropol Oteli'ne yerleşerek dinlenme fırsatı bulmuşlardır. O gün sabahleyin büyükelçiliğe gidilmiş, Heid Park'ta da biraz gezinti yapılmıştır.¹³⁴

Babanzade İsmail Hakkı Bey, daha sonraki günlerde yaptıkları ziyaretlerin temposunun arttığını ve bu esnada yaşadıklarını ve gördüklerini kaleme alacak olursa *Tanin* sütunlarının buna yetmeyeceğini yazmıştır. Ona göre gidilen birçok ziyafet içinde bazıları vardır ki üzerinde durulmadan geçilmemelidir. Bunlardan ilki Cecil Oteli'nde Lord Onslov'un başkanlığında verilen üç yüz kişilik ziyafettir. Bu yemekte Lord Curzon'un konuşma yapması ve Osmanlı Devleti ile İngiltere ilişkilerine değinmesi Babanzade için önemlidir. Curzon bu konuşmada, İngiltere'nin Türkiye ile iyi geçinmesinin gerekli olduğunu ispat için İngiltere'nin bir İslam hükümeti olduğunu beyan etmiş ve yeni Osmanlı idaresine bol bol nasihat vermiştir. İngiltere'de hayli nasihat aldıklarını vurgulayan Babanzade, bu nasihatlerin başlıcası olarak, gayrimüslim tebaaya karşı hoşgörülü olmayı, eşitliğe riayet etmeyi göstermiştir. Siyaset adamları, basın mensupları ve muhatap oldukları diğer memurlar yapılan mülakatlarda hep bu konuyu gündeme getirmişlerdir. Osmanlı mebusları da her defasında zaten uygulamaların böyle olduğunu, bu nasihatlerin malumu ilandan başka bir şey olmadığını anlatmaya koyulmuşlardır. Hatta Bustani Efendi, Lord Curzon'a mukabele olarak İngilizce yaptığı konuşmada, kendisinin Hıristiyan olduğu halde Osmanlı Devleti'nden memnun ve müteşekkir bulunduğunu söylemiştir. Söz konusu bu ziyafete Osmanlı heyetinden

¹³³ Babanzade, "Paris ve Girit", s.2

¹³⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Londra Hatıratından", *Tanin*, 31 Temmuz 1909, No:327, s.1-2

başka Hintli misafirler de davet edilmiştir ki Babanzade, bunların dikkat çekici olduğunu ve kendilerine samimi bir muhabbet gösterdiklerini ifade etmiştir.¹³⁵

İsmail Hakkı Bey'in kayda değer bulduğu ikinci ziyafet İngiliz Parlamentosu tarafından Parlamento binasında verilen yemektir. O gün de ziyafet esnasında nutuklar verilmiş, mebuslar heyetine samimi teveccühler gösterilmiştir. Ziyafeti müteakip, Avam Kamarası'na gidilerek cereyan eden müzakereler takip edilmiştir. Babanzade, İngilizce bilmediği için konuşmaları anlayamadığını ancak gördüğü sükûnet ve itidale hayret ettiğini yazmıştır. Avam Kamarası'nı küçük bulan ve bir kilise içine benzeten Babanzade, daha sonra müzakereleri ve İngiliz mebusların tavırlarını betimlemiştir. Buna göre, başkanlık kürsüsünün karşısında Osmanlı meclisinde olduğu gibi sıralar yoktur. Mebusların oturması için gereken sıralar başkanlık kürsüsünün sağında ve solunda bulunmaktadır ki bu şekliyle kürsünün karşısı boştur. Sorulan sorulara kısa kısa cevaplar verilmektedir. Sözler söylenirken nadiren alkış çalınmaktadır ki ara sıra gülmeler bazen de takdir edici tarzda "Ya! Ya!" nidaları duyulmaktadır. Bundan sonra sözü Westminster Sarayı'na getiren Babanzade, sarayın ihtişamından bahsetmiştir. Onun için önemli diğer bir ziyafet yine Hükümet tarafından parlamentoda verilen yemektir ki bunu önemli kılan şey Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in ziyafete katılmış olmasıdır. Grey'in yaptığı konuşmada yeni Osmanlı yönetimine destek vaadinde bulunması son derece önemlidir.¹³⁶

Babanzade İsmail Hakkı Bey siyasetçi yönüyle beraber gazetecilik yönünü de göstermiş ve Londra'da bulunduğu süre içinde Sir Edward Grey ile üç defa mülakat yapmıştır. Anlaşıldığına göre de Grey'den epeyi etkilenmiştir. Her üç görüşmede de ciddi tavırlarından ötürü hayranlık duyduğunu belirten Babanzade, Grey'in Fransızcasının çok iyi olmadığı, ancak gereken yerde gereken ifadeyi kullanacak kadar konuştuğu, az ama kıymetli sözler sarf ettiği detaylarını vermiştir. O günkü ziyafette Başbakan Asquith ve eski Başbakan Balfour da hazır bulunmuşlardır. Böylece muhafazakârlar ile özgürlükçülerin Osmanlı mebuslarının ziyaretini aynı derecede telakki ettiklerini göstermek istemişlerdir. İngiltere Kralı tarafından kabul edilmelerine de değinen Babanzade, kralın hem oturduğu sarayı hem de Windsor Sarayı'nı gezmelerine izin vererek büyük bir lütufta bulunduğunu yazmıştır. Hem bu saray hem de İngiliz donanmasını ziyaretleri ile kendilerinde oluşan hissi tarifte zorlandığını belirten İsmail Hakkı Bey, kendilerini New Castle'a götürecek olan trenin kalkış saatinin geldiğini belirterek yazısını sonlandırmıştır.¹³⁷

¹³⁵ Babanzade, "Londra Hatıratından", s.1-2

¹³⁶ Babanzade, "Londra Hatıratından", s.2

¹³⁷ Babanzade, "Londra Hatıratından", s.2

Babanzade İsmail Hakkı, *Tanin*'e gönderdiği başka bir mektupta İngiltere siyasi çevrelerinin Osmanlı Devleti ile ilgili düşüncelerini aktarmaya çalışmıştır. İngiltere'de kaldıkları günler içinde İngiliz siyasetinin en önemli isimleriyle görüşme fırsatı bulmuşlardır. Ancak Londra'da siyasi hayat hızlı aktığı için bu görüşmeler ziyafet öncesinde ayaküstü beş dakikalık sohbetlerde, tanışma anlarında ya da yemek sonrası kahve içilirken gerçekleşmiştir. Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de Osmanlı Devleti hakkında gündemi oluşturan üç konu mevcuttur. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin iç siyaseti, Adana olayları ve Girit Meselesi'dir. İsmail Hakkı Bey bu konuları tek tek ele alarak, İngilizlerin bunlarla ilgili düşüncelerini açıklamıştır. Osmanlı iç siyaseti için Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de "tolerans" vurgusu yapılmıştır. Lurd Curzon, Cecil Hotel'de bu konuya değindiği gibi Edward Grey'in Westminster ziyafetinde söylediği sözler de tolerans nasihati üzerine olmuştur. Babanzade, konuşmalarda bu konu dile getirildiğinde zaten Meşrutiyetin getirilme amacının bu olduğunu, bütün çabaların adalet ve eşitliğe yönelik olduğunu anlatmaya çalıştıklarını belirtmiştir.¹³⁸

İngilizleri şaşkırtan diğer bir durum ise Jön Türklerin neden idareyi tamamen ele almadıkları konusudur. İsmail Hakkı Bey, İngilizlerin diğer ülkelerin iç konularını, kendi ülkelerinde işlerin yürüdüğü gibi gördüklerini ve başka türlüünü kabul etmediklerini belirterek, Osmanlı kabinesinin hala karma bir yapıda olmasına akıl erdiremediklerini yazmıştır. Osmanlı heyetinin sıkça duyduğu cümle de şu olmuştur: "*Mademki kuvvet Genç Türklerdedir, o halde bütün idareyi ele alsınlar*". İsmail Hakkı Bey, İngilizlere işin bu kadar kolay olmadığını anlatmak için çok çene döktüklerini vurguladıktan sonra meseleyi açıklamaya başlamıştır. Osmanlı kamuoyunun bir kısmı gelenekçi olduğundan, eski alışkanlıklarından kolay kolay ayrılamadığından bahsetmiş, gözlerin genç bir nazır görmeye alışkın olmadığını söyleyerek, böyle bir durum karşısında bu tip insanların bedenlerinin adeta İstanbul'un Mart havasına uğramış gibi olduğu benzetmesini yapmıştır. Her toplumda bir geçiş devresi (transisyon) olduğunu vurgulayan Babanzade, yaptıkları bu açıklamalarla İngilizlerin bakış açılarını etkilediklerini savunmuştur.¹³⁹

İngiliz siyasi çevrelerinde konuşulan Adana olaylarıyla ilgili olarak Babanzade, tavsiye ile eleştirileri ve kendilerinin bu konuya yönelik İngilizlere yaptıkları açıklamaları okurlara aktarmıştır. İngilizlerin bu konuda Osmanlılardan beklentileri şudur; yeni idarenin adaleti tam manasıyla tatbik etmesi ve suçluların ufaklarının değil büyüklerinin cezalandırılmasıdır. Aynı düşüncenin Fransızlarda da olduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, İngiliz basınının bu konuda sükûn ve itidalini koruduğunu, yalnız bazı resimli gazetelerin önceden büyük paralarla aldırılmış oldukları fotoğrafları, ekonomik kaygılardan ötürü

¹³⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "İngilizlerin Siyaset-i Dostanesi", *Tanin*, 2 Ağustos 1909, No:329, s.1-2

¹³⁹ Babanzade, "İngilizlerin Siyaset-i Dostanesi", s.1-2

basılmaktan sarf-ı nazar etmediklerini yazmıştır. Bu fotoğraflar da tabii ki çok dindar olan İngilizler üzerinde derin bir iz bırakmıştır. İkinci derecede ehemmiyeti olan bazı gazeteler ise yalan haber vermekten çekinmemişlerdir ki, bunlardan en büyüğü Adana olaylarına katılanlara genel af ilan edileceği iddiası olmuştur.¹⁴⁰

Balkan Komitesi tarafından düzenlenen bir buluşmada hatiplerden biri, İstanbul'da 31 Mart Olayı'nı yapanlar hakkında şiddetle davranıldığı halde, 16 bin Ermeni'yi katledenler hakkında af muamelesi yapmak reva mıdır, sorusunu sormuş, İstanbul'daki tahkikatın hızlı bitmesine rağmen Adana'da yavaş ilerlemesinin nedenlerini sorgulamıştır. Bu sorulara cevap vermek görevi de İsmail Hakkı Bey'e verilmiştir. Onun bu sorulara cevabı ise şöyle olmuştur; bir defa Adana olayları 31 Mart ayaklanmasının olduğu hafta gerçekleşmiştir. Tahkikatın gecikmesi tahkikat vasıtalarının eksikliğinden ileri gelmiştir ki İstanbul'daki tahkikat dahi bitmemiştir. Genel af ilan edildiği meselesi de doğru değildir ve vali ile kumandanın mahkemeye çıkarılmaları yeni Osmanlı idaresinin olaya hakkaniyetle yaklaştığının göstergesidir.¹⁴¹ Babanzade bu açıklamaları yapınca, yemeğe katılanlar fikirlerini değiştirmişler ve bu soruyu soran kişi gelip İsmail Hakkı Bey'den özür dilemiştir. Tabii bu durum Babanzade'yi şu düşünceye götürmüştür; keşke Osmanlı Devleti'nin her yerde gerçekleri değiştirmeden bu şekilde anlatacak adamları olsa. Bu durumda batıl anlayışlar bitecek ve haksız iftiralar son bulacaktır. Bunu Osmanlı Devleti'nin öteden beri en zayıf noktası olarak gören Babanzade, bu sebepten ötürü her zaman töhmet altında kaldıklarını, kendilerini savunma hakkından mahrum bulduklarını, en yenilmez yutulmaz yalanları hazmettiklerini dile getirmiştir.¹⁴²

Babanzade İsmail Hakkı, Girit konusunda da İngilizlerin düşüncelerini öğrenmiş hatta bunun için önemli siyasi figürlerle görüş alışverişinde bulunmuştur. Babanzade'ye göre, Girit konusunda en ciddi yardımın görüleceği yer İngiltere'dir. Resmi bir kaynaktan edindiği bilgilere göre İngiltere Hükümeti, statükonun muhafaza edileceğini ve şayet statüko bozulacaksa Yunanistan'ın aleyhine bozulacağını ciddi ve kararlı bir dil ile Atina kabinesine anlatmıştır. İsmail Hakkı Bey, Sir Edward Grey'i adaya bir savaş gemisi gönderilmesi konusunda ikna etmeye çalışmış fakat başaramamıştır. Grey bu teklife, böyle bir teşebbüsün

¹⁴⁰ Babanzade, "İngilizlerin Siyaset-i Dostanesi", s.1-2

¹⁴¹ Adana olaylarının hemen akabinde Dâhiliye Nazırı olan Talat Bey, faillerin adil biçimde cezalandırılması konusunda çaba gösterdiğini şu ifadelerle aktarmıştır: "*Ben tarafsız bir hükümet adamı sıfatıyla siyasi maksadı unutarak kıtali yapan canilerin –İslam ve Ermeni- cezalanmasını istiyordum. Hatta vukuat esnasında İslam ahaliyi katliama teşvik eden müftü ile birçok Müslümanların cezalandırılmasında ısrar ettim. Mahkemece verilen kararlar müftü ve arkadaşları hakkında idam idi. İcrası için Vekiller Heyeti'ni ikna ettim.*" Bu bilgi için bkz. Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaaam*, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s.26. Talat Paşa'nın yargılamayı adil yapma konusunda gösterdiği hassasiyette Avrupa kamuoyu ve siyasi çevrelerinin Osmanlı Devleti üzerine yapacağı baskıları azaltma endişesinin olduğu aşikârdır. İsmail Hakkı Bey'in, vali ve kumandanın mahkemeye çıkarıldığı savunması da benzer bir endişesinin sonucu olarak görülmektedir.

¹⁴² Babanzade, "İngilizlerin Siyaset-i Dostanesi", s.1-2

adada asayişin bozulmasına ve tekrar dört devletin müdahalesine yol açacağı için sıcak bakmamış, olası müdahale durumunun Avrupa barış ve istikrarı için iyi olmayacağını söylemiştir.¹⁴³

İsmail Hakkı Bey bir hamlede daha bulunarak, “*müdahale icap ederse devletlerin kuşkulanasına mahal yoktur, geçen sene istibdat devrinde Sisam hakkında üç devletin gösterdikleri hayırhahlığı meşrutiyet devrinde Girit hakkında bizden esirgemesi adalete uygun olmayacaktır*”, demiş ve “*bizim askerimiz bir yerden çekileceğini taahhüt ederse çıkar*” ifadesini eklemiştir. Ancak Grey’den bu sözlere karşılık sağlıklı bir cevap alamamıştır. Bu sohbet Avam Kamarası Reisi Sir Lowther’in –ki İstanbul’daki sefirin kardeşidir¹⁴⁴- evinde verilen ziyafette yemekten sonra ayaküstü gerçekleşmiştir.¹⁴⁵

İsmail Hakkı Bey’in Edward Grey ile yaptığı diğer bir mülakat Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Sir Charles Harding’in de hazır bulunduğu bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu üçlü Girit konusunda aşağıda verilen şekliyle şu sohbeti gerçekleştirmişlerdir;

(E.Grey) – *Girit galesi yeni idareye matuf olamaz. Bu da eski idarenin mirasıdır. Geçen sene adanın tahliyesine karar verildiği esnada gözetilen maksat pek de Osmanlı Devleti lehinde değildi. Tahliyenin süresi dolduğunda statüko muhafaza olunamayacaktı. Şimdi statükonun korunmasına özen gösterilmesi, adada savaş gemisi bırakılması, Yunanistan’a tebligat icra edilmesi hep yeni idarenize hürmeten ve muhabbeten icra edilmiştir.*

Grey’in bu sözlerinden sonra İsmail Hakkı Bey’in, hal-i hazırda örtülü bir ilhakın adada uygulandığını ve Yunan askerlerinin adada bulunmasının izah dışı olduğunu söylemesine karşılık Sir Charles Harding şu cevabı vermiştir ve aralarında şu konuşma geçmiştir;

(C. Harding) – *Bu askerler Yunanistan ile alakalarını kesmiş ihtiyat zabitleridir. Bunların varlıklarından o kadar korkmak gerekmez. Pul meselesinde ve mahkemelerin istinaf ve temyizi bahsinde sizinle hem-fikiriz.*

(Babanzade) – *Şimdi Yunanistan’da hükümet krizi var. Mebusan Meclisi dağıtıldı. Yeni Meclis toplanacak, seçimler yenilenecek. Bunu gerekçe gösterip de Girit’ten Yunanistan Meclisine mebus gönderilmesi akla gelmektedir. Şimdiden bu ihtimale dikkatinizi çekerim.*

(E.Grey) – *Böyle bir şey daha olmadı. Onun için telaş etmeyin.*

(Babanzade) – *Hükümet idaresi olayları olmadan önce keşif ve tahminden ibarettir. Şimdiden bu vahim ihtimali bilgilerinize sunuyorum. Zira Türkiye o vakit bu hale tahammül edemeyecektir.*

Babanzade İsmail Hakkı, bu mealde görüşlerin ifade edildiği mülakattan memnun ve müsterih kaldığını belirtmiş, Edward Grey ve müsteşarının sözlerinin kalbine bir güven

¹⁴³ Babanzade, “İngilizlerin Siyaset-i Dostanesi”, s.1-2

¹⁴⁴ Sir Gerard A. Lowther, 1908 yılından 1913 yılına kadar İngiltere’nin İstanbul’da büyükelçiliğini yapmıştır. 1913’te de yerine Sir Louis Mallet görevlendirilmiştir. Bu bilgi için bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara, 2008, s.240

¹⁴⁵ Babanzade, “İngilizlerin Siyaset-i Dostanesi”, s.1-2

verdiğini yazmıştır. Grey'in simasının samimi, ciddi ve güvenilir olduğu detayını veren Babanzade, insanın bu simaya dikkat edince gerçek dışı bir şey işitmeyeceğine hemen ikna olduğunu dile getirmiştir. Edward Grey, Avam Kamarasında dış politika üzerine cereyan eden müzakerelerde Türkiye hakkındaki olumlu düşüncelerini daha keskin ifadelerle dile getirmiştir. Babanzade'ye göre, meşrutiyetin ilanını müteakip İngiltere'de Osmanlılar lehine oluşan fikir cereyanları, Kamil Paşa'nın şahsı meselesiyle bir aralık kesintiye uğrar gibi olmuşsa da İngilizler, Osmanlı hissiyatının Kamil Paşa'nın vücuduna bağlı olmadığını anlayarak bu tavırlarına son vermişler ve tekrar muhabbetlerini bir sene evvelki kadar arttırmışlardır.¹⁴⁶

Osmanlı Mebusan Heyeti, Londra'daki temaslarını bu şekilde devam ettirdikten sonra İngiltere'nin önde gelen diğer şehirlerini ziyaret etmeye başlamıştır. Heyet içerisinde yer alan İsmail Hakkı Bey, gittikleri bu şehirlerle ilgili izlenimlerini ve gördüklerini kaleme alarak okurlarıyla paylaşmak üzere *Tanin*'e göndermiştir. 24 Temmuz Cumartesi akşamı Londra'dan hareket ettiklerini belirten Babanzade, Salı akşamı Manchester'da yemek yedikten sonra Liverpool'a uyumaya geldiklerini yazmış, *Tanin*'e gönderdiği bu mektubu da 16 Temmuz 1325 (29 Temmuz 1909) tarihinde kaleme almıştır. Üç gün boyunca tüm Kuzey İngiltere'nin panorama gibi gözlerinin önünden geçtiğini belirterek, bindikleri trenin baş döndürücü hızından etkilendiklerini vurgulamıştır. Geçtikleri yerlerde Babanzade'nin dimağında hayret uyandıran en etkileyici manzara ise fabrika bacaları olmuştur. Bu bacaları kesif bir ormana benzeterek, İngiltere'de sanayinin ne kadar ileri olduğunu gözleriyle müşahade ederek anlamıştır. Babanzade'yi hayrete düşüren diğer bir konu da demiryolunun kır denilen mahallerden hiç geçmemesidir. Trenin geçtiği her yerin nüfusça fazla ve her yerin bayındır olmasını hayıflanarak anlatan Babanzade, Osmanlı topraklarında saatlerce yol aldıktan sonra ancak birkaç kulübeden oluşan bir köye tesadüf etmeye alıştıkları için, İngiltere'nin bu gelişmişliğine şaşırıldıklarını dile getirmiştir.¹⁴⁷

Osmanlı Mebusan Heyeti, 24 Temmuz 1909 Cumartesi günü öğleden sonra saat 17.30'da Londra'dan trenle hareket etmiş ve güneş battıktan iki saat sonra New Castle'a varmıştır. Tren yolculuğunda trenin hızı ve rahatlığı İsmail Hakkı Bey'in dikkatini çekmiştir. Avrupa'da yolculukların çok rahat geçtiğini, trenlerin ve otellerin ev konforunda olduğunu belirtmiştir. Seyahat sıkıntılarının Doğu dünyasına mahsus olduğunu vurgulayarak, Batı'nın bu konudaki üstünlüğünü aktarmıştır. Havaaların yağmurlu olmasına da değinerek, Londra'ya vardıkları zaman havanın iyi gittiğini hatta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Görevlisi Charles Hardinge'nin "*iyihavaları da beraber getirdiniz*" diyerek latife yaptığını, buna karşılık İsmail

¹⁴⁶ Babanzade, "İngilizlerin Siyaset-i Dostanesi", s.1-2

¹⁴⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "New Castle-Manchester", *Tanin*, 4 Ağustos 1909, No:331, s.1-2

Hakkı Bey, “*evet, size güzel havayı kutular içinde hediye olarak getirdik*” cevabını verdiğini ifade etmiştir. Ancak güzel havalar kısa sürmüş, yağmurlar tüm şiddetiyle yeniden başlamıştır.¹⁴⁸

Heyetin New Castle’da bulunduğu gün Pazar günüdür ve bu gün İngiltere’de ya ibadete gidilen ya da evde istirahat edilen gündür. Sokakların ıssızlığı Babanzade’nin dikkatini çekmiştir. Özellikle İskoçya’da bu âdet taassup derecesine çıkarılmıştır. Osmanlı Heyeti, bu şehirde de ilk olarak şehir hastanesine götürülmüştür. Hastanenin üst katında bulunan mutfak köşklerden daha ferah ve temiz bulan İsmail Hakkı Bey, burada 600 kişiye yemek çıkarıldığı, asansörle odalara götürüldüğü, pencerelerin panjurlarla kapalı olduğu bilgisini vermiştir. İsmail Hakkı Bey, İngilizlerin Osmanlı heyetini, gittikleri yerlerde ilk olarak hastaneye götürdüklerini, bunun tesadüf mü yoksa bilinçli mi yapıldığını tam anlayamadığını, şayet bir sonraki durak olan Manchester’da da ilk olarak hastaneye giderlerse anlayacağı şeyin İngilizlerin sağlık konusuna çok önem verdikleri olacağını belirtmiştir.¹⁴⁹

Osmanlı Heyeti öğle yemeğini yedikten sonra otomobillerle New Castle’in 90 km kuzey doğusundaki Lord Armstrong’un şatosuna gitmişlerdir. Bu mesafenin uzak bir mesafe olmasına rağmen kısa sürede gidildiğini, yağmur yağdığı halde yollarda çamur olmadığını, sadece şehirlerde değil köylerde bile şoselerin yağmur sularını topladığını belirten İsmail Hakkı Bey, iki saat süren yol boyunca gelişmiş köyler gördüklerini, köylülerin temiz giyimli ve bakımlı olduğunu, Anadolu köylüsünün perişan halini görmeye alışan gözlerinin bu duruma şaşırdığını vurgulamıştır. Köylülerin evleri de bir o kadar mükemmeldir ki bu gelişmişliğin nedenini kendilerine sorduklarında kimi sermayenin zenginliğine, kimi yolların muntazam olmasına, kimi de eğitimin kalitesine bağlamıştır. Babanzade ise eğitimin kalitesine katılmakla beraber asıl başarıyı bayındırlıkta bulmuştur. Lord Armstrong’un Bamburgh Castle denilen İskoçya sınırına yakın şatosunda aile efradı tarafından misafir edilen Osmanlı heyeti akşam oteline dönmüştür.¹⁵⁰

New Castle gezisi devam ederken İngiliz görevliler, Pazartesi günü Osmanlı Heyeti’ni özel bir vapurla Tyne nehrinde bir gezintiye çıkarmışlardır. En geniş zırhlıların bile yüzebileceği kadar derinleştirilen bu nehrin her iki sahilinde aralıksız fabrikalar, imalathaneler, kızaklar ve havuzlar bulunduğu bilgisini veren Babanzade, dünyanın en büyük zırhlılarını imal eden, en büyük toplarını döken Armstrong Şirketi’nin¹⁵¹ en mühim

¹⁴⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “İngiltere’de Vilayet Hayatı”, *Tanin*, 7 Ağustos 1909, No:334, s.1

¹⁴⁹ Babanzade, “İngiltere’de Vilayet Hayatı”, s.1

¹⁵⁰ Babanzade, “İngiltere’de Vilayet Hayatı”, s.1

¹⁵¹ İngiltere’nin en büyük silah üreten firmalarından biri olan Armstrong, Newcastle Eswickte 1845’te William Armstrong ve James Randel tarafından kurulmuş ve 1883 yılında da anonim şirkete dönüşmüştür. 19. yüzyılın sonlarında ünlü Alman silah fabrikası ile Osmanlı pazarında rakip olan şirket, ilk başlarda İngiliz ordusu için top

fabrikalarının burada bulunduğu detayını vermiştir. Burada Arjantin Hükümeti namına inşa edilen birkaç topçeker, Şili Hükümeti'nin birkaç savaş gemisi ve Brezilya'nın¹⁵² (19250) ton hacmindeki zırhlısının üretildiğini gören İsmail Hakkı Bey, Brezilya'nın artık bir denizci devlet olmaya karar verdiğini ve dretnot zırhlısından daha büyük üç zırhlı ile bir kruvazör sipariş ettiğini yazmıştır. Brezilya, zırhlısının üretim aşamasını takip etmek için yüz kadar Brezilyalı asker görevlendirmiş ve Babanzade bunlardan biriyle sohbet etmek imkânı bulmuştur. Brezilya ahvali hakkında epey bilgi toplayarak, Brezilya'nın bu gidişle birkaç yıl içinde önemli bir devlet olacağı yorumunu yapmıştır. İngiltere'ye denizlerde rakip olabilecek bir devletin gemilerini yine İngiltere'de imal ettiriyor olmasına dikkat çekerek, İngilizlerin kendilerine güvenlerinin bu kadar yüksek olduğunu, şayet Almanlar kendilerine savaş gemisi sipariş edecek olursa bunu memnuniyetle inşa edebileceklerini yazmıştır.¹⁵³

Babanzade'nin Brezilya vesilesiyle dikkat çekmek istediği diğer nokta yüz kadar Brezilyalı zabitanın inşaatı takip ediyor olmasıdır. Osmanlı Devleti de ara sıra Armstrong Fabrikası'na mühim siparişler vermektedir ki gönderilen fen memurlarının sayısı ve yetkileri gayet sınırlıdır. Osmanlıların en ziyade acemi ve cahil olduğu bir meslek varsa o da fabrikacılık ve özellikle gemi imalatıdır, diye yazan Babanzade, sipariş kontratları imzalanırken istihdam edilecek işçilerin bir kısmının Osmanlı olması şartının konulabileceği tavsiyesinde bulunmuş hatta oradaki yetkililere ücretle Osmanlı işçi istihdam olunabilir mi diye sorunca “memnuniyetle” cevabını almıştır. Osmanlı Heyeti'ne rehberlik eden Cambridge Darülfünunu hocalarından Halil Halit Bey¹⁵⁴ de önceden bu konuyu yetkililerle görüşmüş ve aynı cevabı almıştır. İsmail Hakkı Bey bu tasarı gerçekleşirse Osmanlı talebelerinin uygulamalı olarak sanayi konusunda iyi yetişeceğini, eğitim teşebbüslerinin bir kısmını bu konuya yönlentmelerinin doğru olacağını belirtmiştir. Gemi üretim alanını dolaştıktan sonra

---

üretirken ilerleyen zamanlarda Türkiye'ye de top ve cephane ihraç etmeye başlamıştır. Armstrong Şirketi, 1900 yılından itibaren de dünyaca ünlü savaş gemisi üreticisi haline gelmiştir. Bu bilgi ve Alman Krupp Firmasının Osmanlı pazarındaki rekabeti için bkz. Mehmet Beşirli, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, 2004, s.173 ve 175

¹⁵² Arjantin'de 1880'e kadar ülke Federasyoncular ve Birlikçiler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Ülke bu grupların çatışmalarıyla güç kaybetmişse de 1860'lı yılların başında büyük toprakları ve ticareti kontrol eden ve siyasetini İngiltere'ye dayandıran Portena oligarşisi iktidara gelince Arjantin'de refah seviyesi yükselmiştir. Osmanlı-Şili ilişkileri de 1905 yılındaki Rus-Japon Savaşı öncesinde Şili'ye ait savaş gemilerinin Osmanlı Devleti aracılığıyla Rusya'ya satılması niyetiyle başlamıştır. Brezilya ise 19. yüzyılda İngiltere'nin ekonomik nüfuzu altında kalmıştır. Bu bilgi için bkz. Mehmet Temel, *XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı- Latin Amerika İlişkileri*, Nehir Yay., İstanbul, 2004, s.13, 81 ve 87

¹⁵³ Babanzade, “İngiltere'de Vilayet Hayatı”, s.1-2

¹⁵⁴ Halil Halit Bey, II. Abdülhamit yönetimine karşı olduğu ve öte yandan eğitimini ilerletmek istediği için *Times* gazetesi adına muhabirlik yapan bir İngiliz'in yardımıyla 1894'te gemiyle Londra'ya kaçmıştır. İngiltere'de bulunduğu dönemde, E.G. Browne'ın yardımıyla Cambridge Üniversitesi Special Bord of Indian Civil Service'te Türkçe dersleri vermeye başlamıştır. Cambridge Üniversitesi'nde ders veren ilk Türk hoca olan Halil Halit Bey, 30 Eylül 1911'de ülkesine dönmek için Cambridge Üniversitesi'ndeki görevinden ayrılmıştır. Bunun için bkz. Mustafa Uzun, “Halil Halid Bey”, *DİA*, c.15, 1997, s.313-314. Ayrıca bkz. İbrahim Şirin-Musa Kılıç, “Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefaretine Dair Bir Layiha”, *OTAM*, S.18, 2005, s.396

yorgunluklarını gidermek üzere yağlar, demirler, kömürler arasında ayrılmış temiz bir odada ziyafet çeken heyet, yağmura rağmen üç buçuk saat dolaşmıştır. Dolaştıkları binaların birinde de Armstrong'da inşa edilen gemilerin birer numunelerini görmüşlerdir ki bunlardan biri, üzerinde Osmanlı bayrağı bulunan Ertuğrul vapurudur.¹⁵⁵

Osmanlı Heyeti'nin İngiltere ziyaretinde bir sonraki durak Manchester olmuştur. Şehre geldikleri zaman Babanzade'nin karşılaştığı ilk şeyler rutubet, yağmur, kömür kokusu ve sistir. O dönemde nüfusu 800 bin olan Manchester'da binaların büyük kısmı iki ya da üç katlıdır ki şehir geniş bir alana yayılmıştır. Hatta heyetin konakladığı otelin üzerinde bulunduğu Oxford Caddesi'nin uzunluğunun 20 km olduğu bilgisini veren Babanzade, Armstrong Fabrikası'nın burada da bir şubesi olduğunu yazmıştır. Bilhassa top imalatı yapan bu şubede bolca demir kullanılmaktadır ki İsmail Hakkı Bey İngiltere'yi, demirle kömürün karışımından oluşan bir memleket olarak tarif etmiştir. Manchester'ın diğer bir özelliği de büyük bir borsasının olmasıdır. Babanzade açısından Londra, İngiltere'nin dimağı ise Manchester de kalbidir. Borsada verilen ziyafetten sonra bir de belediye başkanının verdiği yemeğe katılan heyet resmi elbiseleri olan İstanbullilerini çıkarmadan hemen trene binmiş ve Liverpool'a gitmişlerdir.¹⁵⁶

Manchester'dan Liverpool'a gidişleri trenle elli dakika sürmüştür. Bu iki şehir arasındaki kasabaların bir araya getirilmesi ile iki Yunanistan'ın meydana geleceğini belirterek, sadece Manchester'ın belediye gelirlerinin 13 milyon İngiliz lirası olduğunu, Liverpool'un ise bundan daha fazla gelire sahip bulunduğunu yazmıştır. Bu durumda iki şehrin gelirlerinin tüm Osmanlı gelirlerinden daha çok olduğu bilgisini vererek, Paris'te iken Milli Kütüphane'ye gidemediğini ancak Liverpool'da bunu gerçekleştirdiğini dile getirmiştir. Sabah gezintisi esnasında gittiği kütüphanede gördüğü manzara Babanzade'yi epey etkilemiş görünmektedir. Küçük, büyük işçiler, her türlü şekil ve kıyafette insanlar, öğrenciler, kimi ayakta kimi oturarak bütün İngilizce gazeteleri, kitapları, risaleleri dikkatle okumaktadırlar. Osmanlı ülkesinde böyle kütüphaneler yapılırsa masaların bomboş kalacağı özeleştirisini yaparak, zamanla okuma alışkanlığı kazanmaları gerektiğini ifade etmiştir. Liverpool'da diğer ziyaret durağı dünyanın en büyük pamuk borsası olan şehir borsası olmuştur. Rıza Tevfik Bey burada kısa bir konuşma yapmış ancak Babanzade, İngilizce bilmediği için pek fazla bir şey anlamamıştır. Ziyaretin sonraki aşamalarında belediyeye gidilmiş, öğle yemeği Ticaret Odası'nın verdiği ziyafette, akşam yemeği de Belediye Dairesi'nde yenmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Babanzade, "İngiltere'de Vilayet Hayatı", s.1-2

¹⁵⁶ Babanzade, "İngiltere'de Vilayet Hayatı", s.1-2

¹⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Liverpool-Birmingham", *Tanin*, 10 Ağustos 1909, No:337, s.1

Heyet, Liverpool ziyareti esnasında “Mersey” nehrini gezmiştir ki bu nehrin en büyük zırlılları barındıracak kadar geniş olduğunu Babanzade yazmıştır. Marsilya’yı iki buçuk milyon nüfuslu bir başkentin iskelesi olarak görmüş, Liverpool’u ise Londra, Birmingham, Manchester gibi büyük şehirlerin Amerika’ya doğru açılan bir penceresi olarak değerlendirmiştir. Nehirde Boğaziçi’nde gezer gibi dolaşan heyet daha sonra bir vapura girmiştir. Saat dörtte verilmesi mutad olan çay da bu vapurda içilmiştir. Heyet üyesi Ubeydullah Efendi, zamanında bu vapurla Amerika’ya gitmiş olduğundan¹⁵⁸ hatıraları kabarmış bir halde kısa bir nutuk vermiştir. Akşam belediye başkanının vereceği yemeğe yetişmek için Osmanlı heyeti alalecele otele gitmiş ve temizlendikten sonra belediyeye geçmiştir. Bustani Efendi her ziyafette olduğu gibi bu ziyafette de İngilizcesi iyi olduğu için heyet adına bir teşekkür konuşması yapmıştır. Misafirperver bir zat olan belediye başkanı ziyafetle yetinmemiş bir de resmî kabul icra etmiştir. İngiltere’de mevcut olan Mühendisler Cemiyeti yılda bir kere toplanırlarmış ki o yıl Liverpool’da bir araya gelmişlerdir. Bu toplantı için Arjantin’den gelen İngiliz mühendisler aileleriyle beraber resmî kabule katılmışlardır. Ancak İsmail Hakkı Bey burada da İngilizce bilmediği için konuşmaları anlamamış, karşı tarafı incitmemek için anlar gibi görünmüştür.¹⁵⁹

Liverpool seyahati de bu şekilde tamamlandıktan sonra Mebuslar heyeti Birmingham’a geçmiştir. Burada çok iyi karşılandıklarını yazan Babanzade, Ticaret Odası Başkanı’nın önceden hazırladığı plaketi, ziyaretin hatırası olarak heyete sunduğu bilgisini vermiştir. Bundan başka mebusan heyetinin her birine ayrı ayrı cüzdan verilmiştir ki bu sembolik olarak zenginlik temennisinde bulunmayı ifade etmektedir. Chamberlain gibi önemli bir siyasetçiyi İngiltere’ye kazandıran Birmingham, diğer şehirlere göre biraz daha genç ve yenidir. Dünyanın en büyük fişek fabrikalarından birinin burada bulunduğu bilgisini veren İsmail Hakkı Bey, bir fişegin yapım aşamasını baştan sona dek izlediklerini anlatmıştır.¹⁶⁰

Heyetin dikkatini çeken diğer ilginç şey ise “sağlık köyü” olmuştur. Meşhur çikolata fabrikatörü Cadbury¹⁶¹ çalışanlarının uygun koşullarda yaşaması için “Portobel” adında,

¹⁵⁸ Ubeydullah Efendi 1893 yılında yerleşmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmiş, burada iki buçuk yıl kalarak, Küba ve Meksika’yı dolaşmıştır. Bu bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, “İkinci Yarım Yüzyılın Gayri Resmî Tarihi ve Türk’le Amerikalı’nın Tanışmasının 200. Yılı”, *Tarih ve Toplum*, c.28, S.164, Ağustos 1997, s.46

¹⁵⁹ Babanzade, “Liverpool-Birmingham”, s.1

¹⁶⁰ Babanzade, “Liverpool-Birmingham”, s.1

¹⁶¹ Cadbury çikolata fabrikası John Cadbury (1801-1889) tarafından kurulmuştur. Birmingham kentinde 1824 yılında bir kahve ve çayhane açan Cadbury, işletmesinde geleneksel çikolata içeceğini de satmıştır. Cadbury ailesi zaman ilerleyip işlerini büyüttükçe işletmenin çikolata bölümünü genişletmiş ve 1853’te Kraliçe Victoria için çikolata siparişi alacak noktaya gelmiştir. Cadbury firması, çalışanları için fabrikanın bulunduğu Birmingham’ın kenar mahallelerinden biri olan Bournville’de örnek bir kasaba kurmuştur. Bu kasabada işçilerin barınabileceği yeterli büyüklükte evler, yemekhane ve kütüphane yapılmıştır. Bu bilgi için bkz. Sophie D. Coe-Michael D. Coe, *Çikolatanın Gerçek Tarihi*, (Çev. Ayşe Özbek), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.287-288

kasaba büyüklüğünde bir yerleşim yeri oluşturmuştur. Hamamlardan, jimnastik salonlarına, golf sahasından, bahçelere birçok alanın bulunduğu kasabayı gören Babanzade, “*insanın burada çalışan personel olacağı geliyor*”, itirafını yapmaktan kendini alamamıştır. Sağlıklı yaşam alanı olan bu kasabada yaşayanların ölüm oranı yüzde seksenden altmışa inmiştir. İngiltere’deki bu örnekleri gören İsmail Hakkı Bey, İngilizlerin sağlıklı yaşam konusundaki titizliklerine dikkat çekmiş, Osmanlı Devleti’nde ise durumun tam tersi olduğunu belirtmiştir. Ancak ağır sanayinin bu kadar geliştiği bir ülkede bunları yapmanın normal olduğunu, Osmanlı’da sanayi olmadığını düşünerek kendini teselli ettiğini vurgulamıştır.¹⁶²

Osmanlı mebuslar heyetinin İngiltere’de son uğradığı yer Oxford olmuştur. İngiltere’nin en önemli bilim merkezini ve Cambridge Üniversitesi ile beraber hafızasını oluşturan bu irfan yuvası hakkında malumat vermeden, İngiltere’deki seyahat tafsilatına son vermeye gönlünün razı olmadığını belirten Babanzade, Birmingham’a trenle bir buçuk saat mesafede bulunan Oxford’un, Londra’nın batısında Thames nehri üzerinde bir mevkie sahip olduğu bilgisini vermiştir. Üniversite denilen yer tam 22 kolejden oluşmuştur ki, bu kolejlerde tıp, edebiyat, tabiat bilimleri alanlarında eğitim verilmekte, şehrin her tarafına yayılmış olan bu fakültelerin dışında yüzlerce lise ve ortaokul bulunmaktadır. Bu okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı 25 bin civarındadır. Burada hayatın ucuz olmadığı detayını veren Babanzade, buradaki öğretmenlerle yaptıkları konuşmalardan, en asgari şartlarda geçinmek için bile yılda 150 ile 180 İngiliz lirası paraya ihtiyaç olduğunu öğrenmiştir. Bu pahalılığa rağmen binlerce öğrencinin olmasına da dikkat çekmiştir.¹⁶³

Heyet istasyona vardığı zaman onları Arapça hocası Profesör Margloviç ile Doğubilimcilerden Profesör Evans ve diğer önemli hocalar karşılamışlar, Mısırlı öğrencilerden birkaçı da onlara refakat etmişlerdir. Üniversite tatilde olduğu için derslere girme imkânı bulamamışlar, sınıfları, sınav yerlerini, kütüphaneleri ve müzeleri dolaşmakla yetinmişlerdir. İsmail Hakkı Bey kütüphane hakkında detaylı bilgi vermiş, burayı bir kitap deryasına benzetmiştir. El yazısı ve matbu toplam iki milyon kitabın bulunduğu kütüphane, kurulduğu günden beri hiçbir istila, deprem, yangın olayı görmediği için zenginliğini korumayı başarmıştır. Her devirde yeni eserler konduğu için Paris’teki Milli Kütüphane’den sonra dünyanın en zengin kütüphanesi olmuştur. Kütüphanenin en önemli özelliği ise sadece öğrencilerin değil, herkes için ücretsiz olarak kullanıma açık olmasıdır. Oxford’un Tabii İlimler Müzesinde ise Babanzade’nin ilgisini çeken şey Darwin’in heykeli olmuştur. Heyet müze gezilerini tamamladıktan sonra öğle yemeğini yemek için New Kolej’e gitmiştir. Kolej’in adının yeni olmasının yanıltıcı olmaması gerektiğini yazan Babanzade, bin yıl önceki

¹⁶² Babanzade, “Liverpool-Birmingham”, s.1

¹⁶³ Babanzade İsmail Hakkı, “Oxford”, *Tanin*, 16 Ağustos 1909, No:343, s.1

bir kolejden sekiz yüz yıl önce yapıldığı için bu adın verildiğini belirtmiştir. Bu vesileyle de İngilizlerin gelenekçi ve muhafazakâr yapılarına sözü getirmiştir. İngilizlerin büyük bir kısmının Liberal olduğunu ancak bu Liberalliğin İngiliz tipi olduğunu, gelenekleri koruma konusunda muhafazakârlardan pek fazla farklarının olmadığını, başka bir ülkede olsa İngiliz liberallerin koyu muhafazakâr olarak nitelendirileceklerini yazmıştır. Bununla birlikte modernle gelenekseli birleştirmeyi başardıklarını, bin yıllık binalarda son teknolojik ürünlerle çağın gerektirdiği araştırmaları yaptıklarını eklemiştir.¹⁶⁴

Oxford ziyaretinde öğle yemeğine kırk kişi katılmış, yemeği Prof. Margloviç ile Prof. Evans vermiştir. Yemeğe katılanların her alandan uzman olan kişilerden oluştuğunu belirten Babanzade, solunda Eski Yunan hocasının, sağında ise neredeyse hayvanların dilinden bile anlayacak kadar uzmanlaşmış bir profesörün oturduğunu yazmış ve Prof. Margloviç'in konuşmasını Türkçe yaptığı ayrıntısını vermiştir. Yemekten sonra birkaç fakülte daha gezilmiş, nehir üzerinde öğrencilere mahsus sandal yarışı mahalli ve diğer yerler dolaşıldıktan sonra çayı başka bir Kolej'de içmişlerdir. Profesörler bu çay ziyafetine eşlerini de çağırılmışlardır. Çay ziyafeti sonrası Londra'ya doğru Osmanlı heyeti yola çıkmıştır. Yol devam ederken İsmail Hakkı Bey'in Oxford ziyaretinden nasıl etkilendiği kendi ifadeleriyle şöyledir; *"Evet bu kocaman İngiliz medeniyeti böyle bir şaşırtıcı düzenle ilerliyor. Fakat onun yağını Oxford ve Cambridge gibi yerler veriyor. Yoksa iki gün içinde makine paslanır, kırılır, nihayet iş yapamaz hale gelir."*¹⁶⁵

Osmanlı Heyeti İngiltere seyahatini tamamladıktan sonra 1 Ağustos günü İstanbul'a dönmek için yola çıkmıştır. İsmail Hakkı Bey de Fransa ve İngiltere yolculukları esnasında yaşadığı bazı detayları, bazı yolculuk sıkıntılarını içeren bir mektup yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin seyahat etmenin zevki kadar külfetinin de olduğunu belirtmiştir. Osmanlı heyeti topluca dolaştığı için yolculuk sıkıntılarının bir nebze azaldığını vurgulamıştır. Babanzade biraz ironik bir yaklaşımla, Osmanlı heyetindeki mebusların kendilerini olduklarından farklı gösterme çabalarını şöyle tarif etmiştir;

"Fransa'da iken asırlık bir Fransız ailesi efradı kadar Fransızlık. İngiltere'de iken sekiz on asırlık şatolara sahip aileler kadar adab-ı muaşeretini bilir gibi görünmek, Fransa'da iken nutuklarda 'trebin, trebin' diyip İngiltere'de 'yeh, yeh' nida-yı takdirlerini söylemekte bir teşrifat mecburiyeti hissetmek hâsılı gidilen her memlekette hemen birinci gündünden itibaren senelerden beri o memleket içinde yaşıyormuşuz gibi görünüp zinhar falso vermemek. İşte seyahatimizin sıkıcı ve küçük cihetlerini bunlar teşkil etti."

Seyahatin çok hızlı bir tempoda ve telaşla geçtiğini yazan Babanzade, bir gün saati geri kaldığı için trenin kalkmasına daha çok zaman var düşüncesiyle sabah keyfini bozmaya

¹⁶⁴ Babanzade, "Oxford", s.1

¹⁶⁵ Babanzade, "Oxford", s.1

lüzum görmediği için az kalsın Birmingham'da yalnız kalacağını yazmıştır. Tüm bu yorucu tempoya rağmen heyetteki mebusların hiçbiri sağlık sorunu yaşamamıştır. Osmanlılardan önce yalnızca İngiltere seyahati yapan Rus heyetinden ise epey rahatsızlanan olmuştur. Babanzade'nin ifadesine göre, Rıza Tefvik Bey, bu seyahatte kilo almış hatta gittiği yerlerde jimnastik hevesi uyanmıştır.¹⁶⁶

Osmanlı mebuslarının, İngiltere seyahatini tamamladıktan sonra bir kısmı Paris üzerinden geri dönmüştür. İsmail Hakkı Bey ise bazı özel sebeplerden ötürü Güney Almanya'ya gideceği için Fransa'dan tek başına yola çıkmıştır. Fransa'dan Almanya'ya geçtikten sonra sınırın iki tarafındaki farklılıklar Babanzade'nin dikkatini çekmiştir. Sınırdan iki adım ötede her şey Fransızca iken iki adım sonrası Almancadır. Fransız lokantaları, şarapları yerini derhal Alman birahaneleri, biraları, sandviçlerine bırakmıştır. Babanzade için en kötü değişim ise saat konusundadır zira Fransa'da saat sekiz iken yirmi metre ötede Almanya'da saat dokuzdur. Bunu hayatına vurulan bir makas olarak değerlendirmiş ve Almanya'nın hayatındaki bu zaman gaspını unutmayacağını yazmıştır. Başka bir hayal kırıklığı ise yemek konusunda olmuştur. Yolculuk esnasında trende yemek yemeye alıştıklarını belirten Babanzade, Alman trenlerinde lokanta olmadığını öğrenmiştir. Alman sınırında sadece bir büfenin olduğunu ve bunun da sanki yolcular için açılmadığını, içine girmenin neredeyse yasak olduğunu belirtmiş, zor bela büfeye girmeyi başarsa da hazır yemek olarak sadece jambon sandviçleri olduğunu görünce aç karnına trene dönmüştür.¹⁶⁷

Sınırdaki oldukları için eşyalar gümrükte kontrol edileceğinden bagajdaki çantasını bizzat kendisinin mi kontrol ettirmesi gerektiğini memurlara sormuş ve hayır cevabı almıştır. Gümrük memuru küçük eşyaları vagona incelerken, büyük eşyalar varış noktasında kontrol edilecektir. Fakat tren varış noktasına geldiği zaman Babanzade, çantasını bulamamış, derdini anlatmak istese de anlayan olmamıştır. Nihayet anlaşılmıştır ki çanta trene bindikleri istasyonda kalmıştır. Görevliler bizzat kendinin gidip alması gerektiğini ve kontrol ettirmesini söylemişler fakat Babanzade'nin kimliğini öğrendikten sonra telgraf çekerek istemişlerdir. Bu karışıklık gece yarısından dört buçuk saat sonraya kadar devam etmiş, ayakta durmaktan yorulan İsmail Hakkı Bey, bir otele gitmiştir. Uyumaya çalışmışsa da yeni uyanan şehrin gündelik gürültüsünden ötürü uykusuz kalmıştır. Üstü başı kömürden simsiyah olduğu halde çantası olmadığı için üstünü değiştirememiş, çantanın gelmesini 36 saat Situnark Redubal Oteli'nde beklemiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Yolculuk Sıkıntıları", *Tanin*, 20 Ağustos 1909, No:347, s.1-2

¹⁶⁷ Babanzade, "Yolculuk Sıkıntıları", s.1-2

¹⁶⁸ Babanzade, "Yolculuk Sıkıntıları", s.1-2

Almanya üzerinden İstanbul'a geri dönüşü esnasında İsmail Hakkı Bey, Stuttgart'a uğramış ve burada Avrupa basınıyla ilişkilerin nasıl olması gerektiği yönünde bir yazı yazmıştır. Bu noktada değindiği ilk konu Avrupa basını ve kamuoyunun Osmanlı Devleti'nin doğru biçimde tanımadığıdır. Mebusların Avrupa'ya yaptıkları bu seyahat ile kafalarındaki Osmanlı algısının değiştiğini vurgulayan Babanzade, iki tarafa da iş düştüğünü, Avrupa gazetelerinin İstanbul'un güvenilir kaynaklarından bilgi almasının daha iyi olacağını, Türk tarafının ise kendisini doğru ifade etme konusunda daha dikkatli davranması gerektiğini yazmıştır.¹⁶⁹

Basın konusunda İsmail Hakkı Bey'in yakındığı meselelerden biri de, başta Paris olmak üzere neredeyse bütün postaların, daha ucuz olduğu için Viyana yoluyla İstanbul'a geldiğidir. Bu sebepten ötürü Viyana'dan geçen her haber Alman yorumu aldığı için hakikat hal çarpıtılmaktadır. Bunun çözümünü de İsmail Hakkı Bey, Fransa ve İngiltere'nin daha sağlıklı işleyen postaları tercih etmesinde bulmuştur. Öz eleştiri yapmaktan geri durmayan Babanzade, Osmanlı Devleti'nde iyi niyetlerle bir matbuat cemiyeti kurmaya çalıştıklarını ancak bunun istenen sonuca ulaşmadığını dile getirmiştir. Örgütlü ve işbirliği halindeki basının memlekete daha büyük faydalar sağlayacağını ileri sürerek, matbuat cemiyeti konusunda hala ısrarlı olduğunu vurgulamış hatta bu konuda hükümetin de destek vermesini dilemiştir. İngiltere seyahatinin bu gerçeği tekrar hatırlattığını ifade eden Babanzade, Almanya'da dış politikada kamuoyu oluşturmada basının oynadığı aktif rolü örnek vererek yazısını bitirmiştir.¹⁷⁰

İsmail Hakkı Bey, İngiltere gezisini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra bu seyahatle ilgili düşünce ve tavsiyelerini içeren bir makale kaleme almıştır. Bu makalede, eski idarenin Avrupa ile Türkiye arasında bir Çin Seddi ördüğünü, o zamanlar Avrupa ile ilişkilerden bahsetmenin cinayete azmetmek gibi algılandığını, meşrutiyet döneminde ise bu duvarın yıkıldığını, araya sokulmak istenen engellerin yıkıldığını belirtmiş ve Avrupa ile kaynaşmanın, dostlukları artırmanın zamanı geldiğini belirtmiştir. Mebusan heyeti ile yapılan bu seyahatte anlaşılmıştır ki dünyada yanlış anlamaya yol açan tek şey karşı tarafı bilmemek, tanımamaktır diyen Babanzade, Avrupa'yı kitaplarda okumanın, resimlerde görmenin yeterli olmayacağını, bizzat görmenin akılda daha kalıcı olduğunu yazmıştır. Osmanlı Meclisi tarafından Avrupa'ya gönderilen heyet de yukarıda belirtilen amaca ulaşmış, Avrupa'nın siyaset kurumları ve sosyal yapısı hakkında yerinde yapılan gözlemlerle büyük istifadeler sağlamıştır.¹⁷¹

¹⁶⁹Babanzade İsmail Hakkı, "Ecnebi Matbuatı Hakkında", *Tanin*, 18 Ağustos 1909, No:345, s.1

¹⁷⁰Babanzade, "Ecnebi Matbuatı Hakkında", s.1

¹⁷¹Babanzade İsmail Hakkı, "Avrupa ile Lüzum-u İhtilat", *Tanin*, 23 Ağustos 1909, No:350, s.1

İsmail Hakkı Bey, Avrupa'nın da Osmanlı Devleti'ni yeterince tanımadığını yazmıştır. Ancak Avrupalı yazarlar Osmanlılar hakkında kitaplar yazmışlar, gazeteleri her gün Doğu ile ilgili, Osmanlı gazetelerinden daha fazla haberler yapmıştır. Babanzade, buna rağmen Avrupa'nın hala Osmanlı meşrutiyetinin önemini hakkıyla takdir etmediğini, “Acaba Osmanlı mebusanı nasıl şeymiş? Ve bir Osmanlı nasıl mebus olabilir mi?” gibi güç anlaşılır soruları kendilerine sorduklarını yazmıştır. İşte bu ziyaret vesilesiyle Avrupalılar Osmanlı mebusunun Avrupalıdan farkının olmadığını, Babanzade'nin ifadesiyle ‘başındaki festen başka’, görek şüphelerini ve yanlış zanlarını bırakmışlardır. Sonuç olarak da her iki taraf bu ziyaretten istifade etmiştir.¹⁷²

Avrupa ile olan ilişkilerin bu ziyaretle sınırlı kalmaması gerektiği düşüncesini savunan İsmail Hakkı Bey, ilişkilerin daha da arttırılmasını istemiş, mebusan heyetinin genel konularda incelemelerde bulunduğunu, daha özel yeni heyetlerle Avrupa ziyaretlerinin çoğaltılmasını tavsiye etmiştir. Bu düşüncesine örnek olarak da, belediyeçilik hakkında fikir edinmek için bir belediye uzmanının, bir mühendisin Avrupa sokaklarında, belediye tesislerinde dolaşmasını vermiştir. Demircilik konusunda bir fikir edinmek üzere, New Castle ve Armstrong Fabrikası'ndaki çalışmaları gören bir Osmanlı'nın kendini daha da geliştireceği düşüncesinde olmuştur. Babanzade'nin okullar için de tavsiyesi şudur; okullar tatil zamanlarını tembel tembel geçirmek yerine özel heyetler oluşturarak Avrupa'nın en önemli ilim merkezlerini Paris'te Sorbon'u, İngiltere'de Cambridge ve Oxford'u, Almanya'da Bonn ve Heidelberg'i gezerek oradaki çalışma usullerini öğrenmelidir. Osmanlı milli başlığı fes Avrupa'da bir yıl öncesine kadar aşağılama alameti iken meşrutiyetle birlikte gençlik ve yenilik alameti olmuştur. Avrupalıların Türkleri kendi ülkelerinde sık sık görmesi gerektiğini yazan İsmail Hakkı Bey, bunun için her sınıf halk ve esnafın Avrupa'ya seyahat etmesi tavsiyesinde bulunarak yazısına son vermiştir.¹⁷³

Osmanlı mebusları Fransa üzerinden yaptıkları İngiltere ziyaretinde, her iki ülke tarafından gayet iyi ağırlanmış, hiçbir resmi davet olmadığı halde sırf güzergâh üzerinde bulunduğu için gidilen Fransa'da yüksek ilgi ve alaka görmüşlerdir. Bu ziyaretten yaklaşık bir ay sonra, Eylül 1909'da da iki yüzden fazla Fransız turist İstanbul'a düzenledikleri gezi, Osmanlılara, gördükleri misafirperverliğin karşılığını verme fırsatını doğurmuştur. Hiçbir resmi sıfatı olmayan turist grubun geleceği duyulur duyulmaz aceleyle bir ziyafet tertip edilmiş, en iyi şekilde ağırlamak için çalışmaya başlanmıştır. Ziyafete İstanbul şehremini başkanlık etmiş, ancak bununla yetinilmeyerek vükeladan önemi isimler, Ayan ve Mebusan'dan bazı zatlar, ilim adamları da iştirak ettirilerek misafirlerin ne kadar

¹⁷² Babanzade, “Avrupa ile Lüzum-u İhtilat”, s.1

¹⁷³ Babanzade, “Avrupa ile Lüzum-u İhtilat”, s.1

önemsendiğini göstermek istemişlerdir. Özellikle Hariciye nazırının yemekte hazır bulunması ve Fransa büyükelçisi ile önemli elçilik görevlilerinin ziyafete katılması, Osmanlıların bu turist grubu nezdinde Fransız dostluğuna verdikleri önemi göstermek açısından iyi olmuştur.¹⁷⁴

İsmail Hakkı Bey, bu ziyafetin doğal biçimde geliştiğini, özel hazırlık yapılmadığını, sade, samimi, külfetsiz ve teşrifata boğulmamış olduğunu yazmıştır. Bu ziyafetin de olmazsa olmazı nutuk vermektir, hatta ‘nutuksuz ziyafet yemişsiz yemeğe benzer’ diyen Babanzade, ilk konuşmayı ev sahibi şehremininin yaptığı detayını vermiştir. Şehreminin konuşmasında “Yaşasın Fransa” nidası salonun kubbesinde çınlamıştır. Fransa sefiri ise daha kısa fakat mühim bir nutuk vermiştir. Nutkunda Padişah V. Mehmet Reşat’ın Meşrutiyet’in ilk padişahı olduğu demesine karşılık, Babanzade de sefir Bompard’ı Meşrutiyet döneminde İstanbul’a gelen ilk sefir olarak selamladıklarını belirtmiştir.¹⁷⁵

Babanzade İsmail Hakkı, makalenin devamında Osmanlıların geçmiş ile aralarına büyük bir duvar örmeğe istediklerini, buna güçleri yettiği kadar çalıştıklarını, o kötü maziyi unutmak niyetinde olduklarını yazmıştır. Fransa Hükümeti’nin de o kötü maziyi Osmanlılara hatırlatmamak için dış politikasında değişikliğe gittiğini, Maurice Bompard’ın İstanbul büyükelçiliğine atanmasının bu değişikliğin ürünü olduğunu eklemiştir.¹⁷⁶ Bompard’ın da hal ve hareketleriyle, hükümetinin değişen bu politikasına uygun davrandığı tespitini yapmıştır. Büyükelçiliklerin istibdat döneminde bazı teşebbüs ve muamelelerinin “erbab-ı hamiyeti” rahatsız ettiğini, bununla beraber diplomatik çevrelerde ve yabancıların nazarında “o devirde başka türlü iş görülmez” mazeretinin arkasına sığınıldığını kaydeden İsmail Hakkı Bey, meşruti dönemde ise yeni devlet yöneticilerinin yetiştiğini, yeni elçilerin de eski elçilerin zihninde kökleşmiş olan bu usulleri anlayamadıklarını yazmıştır.¹⁷⁷

Eski diplomasi tarzının dili şimdiki yöneticiler için anlaşılmasız birer muamma halindedir diyen Babanzade, elçilerin eski kırıcı, dökücü, tahammül edilmez muamelelerde bulunmamalarının Türkiye’yi seven bütün devletlerin ve Fransa’nın mevcut durumda istediği şey olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı-Fransız dostluğu ile ilgili yorumlarını tamamlayarak, sözü yine turistlere verilen ziyafete getirmiştir. Turist kafilesinin başkanı da bu ziyafette bir konuşma yapmış, kendilerine gösterilen hürmetin aslında bütün Fransa’ya gösterildiğini

¹⁷⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Evvelki Akşam Verilen Ziyafet Münasebetiyle”, *Tanin*, 22 Eylül 1909, s.1

¹⁷⁵ Babanzade, “Evvelki Akşam Verilen Ziyafet Münasebetiyle”, s.1

¹⁷⁶ Fransa’nın Bompard’dan önceki elçisi M. Constans’ın bazı mali meselelere adı karışmış ve bununla ilgili haberler İstanbul gazetelerinde yayımlandığı için uzun süreli izne çıkması ve akabinde istifasını vermesi üzerine Fransa Hükümeti onun yerine Bompard’ı atamıştır. Zira çok fazla miktarda Fransız sermayesi yatırım amaçlı Türkiye’de kullanıldığı için Fransızlar iyi ilişkilerini sürdürmek istemişlerdir. Bu bilgi için bkz. P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler Osmanlı’dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, (Ter. Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yay., Ankara, 1999, s.95

¹⁷⁷ Babanzade, “Evvelki Akşam Verilen Ziyafet Münasebetiyle”, s.1

söylemiştir. Bu sözleri aktaran Babanzade, makalesinin sonunda, Osmanlı inkılâbının Fransız misafirlerin dediği gibi, insanlık tarihine emsal teşkil edecek bir tarzda yürüdüğünü yazmıştır.¹⁷⁸

1.8. Romanya, Macaristan ve Avusturya Seyahat Yazıları

İsmail Hakkı Bey, 1911 yılının yaz aylarında Romanya, Macaristan, Avusturya ve Fransa'ya bir seyahat düzenlemiş ve ilk üç ülkeyle ilgili izlenimlerini ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini okurlarına aktarmıştır. İsmail Hakkı Bey, Fransa ile ilgili herhangi bir makale kaleme almamıştır. Ancak Avusturya'dan sonra Fransa'ya gittiği, burada “Kamil Peltan'a Cevap” başlıklı mektubunu yazmış olmasından anlaşılmaktadır.

İsmail Hakkı Bey, seyahatinin ilk durağı olan Romanya'da iki buçuk gün kalmıştır. Burasıyla ilgili ilk izlenimi, modern ve gelişmiş bir ülke olduğu yönündedir. Osmanlı Devleti'ni Avrupa ile mukayese etmeyi bir kenara bırakarak, daha düne kadar en fakir vilayetlerden farkı olmayan Romanya'nın seviyesine bile gelemediklerini, arazice zengin, insanca zeki olan Osmanlıların değil Romanya'ya yetişmek geçmek seviyesinde oldukları yorumunu yapmıştır. İsmail Hakkı Bey'in diğer bir tespiti de, Romanya'da ekseriyetle Osmanlılığa karşı bir teveccühün olduğu ve bunun sahte ve suni olmadığıdır. Ona göre Romanya, açıktan açığa Türk muhibbidir. Tabii bu sevginin tarihi sebeplerin dışında, siyasi sebeplerden kaynaklanan bazı gerekçeleri de vardır ki en büyüğü Bulgaristan'dır. Zira Babanzade açısından, Romanya, Bulgaristan gibi bir komşusu olduğu müddetçe selametini Türkiye'nin kuvvetlenmesinde arayacaktır.¹⁷⁹

Osmanlı Devleti ile Romanya arasında, 1910 yılında bir askeri ittifak yapılacağından, Üçlü İttifak'a gösterdikleri temayülden bahsedilmiş, basında bunlarla ilgili birçok yazı çıkmıştır. İsmail Hakkı Bey de ittifak olasılığı üzerine bazı yorumlarda bulunmuştur. Romanya'nın Osmanlılara duyduğu sevgi ve yatkınlığın fiiliyata dökülmesinin ne kadar mümkün olduğunu, Osmanlı Devleti, Bulgaristan veya başka bir devletle savaşa girerse Romanya'nın tavrının ne olacağını, Romanya, Osmanlılarla müttefik olursa ne gibi fedakârlıkta bulunacağını sorgulayarak kendince cevaplarını aramıştır. Bu sorulara cevap vermenin ilk koşulu olarak da, Romanya'nın Rusya ve Avusturya karşı nasıl bir vaziyette bulunduğunu göstermiştir. Babanzade'ye göre şayet Romanya, Rusya ve Avusturya'nın kendisine toleranslı davranacağını bilse, Osmanlılarla Bulgarlar arasında bir savaş çıkarsa ordusunu bir dakika durmadan Tuna'dan geçirecektir. Ancak arkasına bu iki devleti almış bir

¹⁷⁸ Babanzade, “Evvelki Akşam Verilen Ziyafet Münasebetiyle”, s.1

¹⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Romanya ve Biz”, *Tanin*, 28 Temmuz 1911, No:1043, s.1

Bulgaristan'a saldırırsa, Rus ve Avusturya ordularının arazisini çığnemesine yol açar ki bu da Romanya'yı zor duruma düşürür.¹⁸⁰

Bulgaristan tehdidi üzerinden Romanya-Osmanlı ilişkilerini değerlendirmeye devam eden Babanzade, Rumenlerin, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesi gibi bir durumda Büyük Devletleri fazla umursamayacağını, Bulgar tehlikesi ile kendisi de karşı karşıya kalacağı için harekete geçeceğini savunmuştur. Karadağ sorununun sığağı sığağına yaşandığı o günlerde Romanya'nın tavrı da Babanzade için önemlidir. Ona göre Karadağ sorunu sadece Osmanlılarla Karadağlılar arasında kalırsa Romanya olayı uzaktan izleyecektir. Fakat Karadağ'ı Bulgaristan takip ederse durum değişecektir. Romanya'nın duruma müdahale etme ihtimali çıktığı zaman Rumenler iki büyük komşusunun tavrına göre hareket etmeyi yeğleyecektir. Şayet Bulgarları kışkırtan Rusya olur ise Romanya'yı Avusturya, Avusturya olur ise Rusya himaye edecektir. Başka bir bakış açısı da şayet Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile savaşa girerse Romanya'nın, Türklere yardım etmese bile, askerlerinin bir kısmını güneye kaydırması yeterli olacaktır zira Bulgarlar kuzeyden gelecek bir istila tehdidine karşı askerlerinin bir kısmını buraya kaydırarak Osmanlıları rahatlatacaktır. İsmail Hakkı Bey siyasi tablodan anlaşıldığı kadarıyla Romanya'nın Osmanlılara dost olmaktan başka çaresi olmadığını yazmıştır. İki devlet arasında Konsoloslar Mukavelenamesi ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ulahlara müstakil bir mevcudiyet verilmesi gibi sorunlar varsa da çözülmeyecek kadar büyük görmemiştir.¹⁸¹

İsmail Hakkı Bey'in seyahatinin ikinci durağı Macaristan olmuş ve burada dört gün kalmıştır. Macaristan izlenimlerini aktarırken de Türk-Macar ilişkilerine ve tarihsel dostluğa atıfta bulunmuş, güçlü bir Türkiye'nin Macarların geleceği ve selameti için istendiğini yazmıştır. Macarlar tarafından dile getirilen konulardan biri, kendi topraklarında 160 yıl süren Osmanlı egemenliği sayesinde Slav ve Cermen istilasına uğramadıkları için kültürlerini korumuş olmalarıdır. Zira Osmanlılar çekildikleri andan itibaren Macarlar, Avusturya çemberine girmişlerdir. İsmail Hakkı Bey de bu gerçek ortadayken Osmanlıların nasyonalist oldukları yönündeki eleştirilere sert çıkmıştır. Üstelik Macarlar da bu düşünceye sahiptir ki Babanzade buna şaşırıldığını belirtmiştir. Avrupa'da Türklerin nasyonalist olduğu düşüncesi öyle bir kabul görmüş ve basın da bunu o kadar tetiklemiştir ki, Macarlar da bundan etkilenerek Türkiye hakkında böyle düşünmüşlerdir. Ancak İsmail Hakkı Bey bu düşüncelerinde yanıldıklarını, çeşitli ispatlar getirerek haksız olduklarını onlara kabul ettirdiğini yazmıştır.¹⁸²

¹⁸⁰ Babanzade, "Romanya ve Biz", s.1

¹⁸¹ Babanzade, "Romanya ve Biz", s.1

¹⁸² Babanzade İsmail Hakkı, "Macaristan ve Biz", *Tanin*, 1 Ağustos 1911, No:1047, s.1

İsmail Hakkı Bey'in Macaristan'a yönelik diğer bir tespiti, iç işleriyle çok fazla meşgul olmalarından ötürü dış gelişmeleri fazla takip edememeleri ve bu yüzden duydukları şeyleri süzgeçten geçirmeden inanmalarındır. Hatta İsmail Hakkı Bey, Türkiye'yle ilgili konularda bile Viyana'nın Macaristan kamuoyuna hâkim olduğunu ileri sürmüştür. Bu durumu Macar siyasetçilere söylediği zaman da tepki almış, kendilerinin de dış politikada söz sahibi olduklarını söylemişlerdir. Macarların Osmanlı siyasetinden yeterince bilgi sahibi olmamalarından ötürü kendilerinin de suçlu olduğunu belirten Babanzade, Osmanlıların, Macaristan dâhil olmak üzere Avrupa başkentlerinde daha faal olmaları gerektiğini, Avrupa kamuoyunu doğru bilgilendirme vazifesini üstlenip Osmanlı aleyhtarı yalan yanlış haberleri bu çalışmalarla tekzip etmeleri gerektiğini hatırlatmıştır. Bu konuda gösterilen ihmalin ileride Osmanlılara pahalıya patlayacağı yorumunu yaparak makalesine son vermiştir.¹⁸³

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Macaristan'dan sonraki durağının Avusturya olduğu anlaşılmaktadır. Bu vesile ile Osmanlı-Avusturya ilişkileri ve daha ziyade Malisör isyanı üzerine bir makale kaleme almıştır. Bu makalede değindiği ilk nokta, Avusturya'nın Osmanlı Devleti güçlü iken onunla dost olma politikası izlediği, zayıf olduğu zaman ise her türlü fırsattan istifade ile koparabildiğini koparma yolunu takip ettiğidir. Mürzteg Programından Reval Mülakatına kadar bu yolu takip eden Avusturya, Meşrutiyetin ilanı ve son Bosna Hersek olayına kadar güçlü Osmanlı Devleti politikası takip etmiştir. Ayrıca Avusturyalılar, Osmanlı Devleti'ne dost görünmek için İtalya'nın Rusya ile ortak bir müdahale ve Adriyatik sahillerinde gövde gösterisi yapma teklifini, Osmanlıların milli haysiyetlerini düşünerek reddettiklerini açıklamışlardır ki, İsmail Hakkı Bey burada Avusturya'nın kendine övünç verici bir pay çıkaramayacağını, Rusya'nın bu teklifi zaten reddettiğini yazmıştır. Buna ek olarak Osmanlılar, İtalyanların kendi haklarındaki gerçek yüzlerini görme olanağı bulmuşlardır.¹⁸⁴

Avusturya, Malisör İsyanı konusunda Osmanlı Devleti'ne meseleyi Malisörlerle halletmelerini, Karadağ ile savaşmanın fayda sağlamayacağını tavsiye etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin Malisörlerle uyuşmak için birçok fedakârlık yaptığını ancak dışarıdan gördükleri destek ve teşvikle vatanlarına bir türlü dönmediklerini belirtmiştir. Osmanlılara verilen diğer tavsiye de o bölgede acilen ıslahat yapılması, yolların, okulların, evlerin inşa edilmesidir. İsmail Hakkı Bey bu işin o kadar kolay olmadığını, İşkodra kayalıklarına yol ve okul yapmanın hem para hem zaman istediğini ayrıca asayişin sağlanmadığı bir yerde bu hizmetleri götürmenin çok zor olduğunu ifade etmiştir. Babanzade'ye göre, Osmanlı Devleti mevcut durumda iki ihtimalle karşı karşıyadır. Ya

¹⁸³ Babanzade, "Macaristan ve Biz", s.1

¹⁸⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya ve Biz", *Tanin*, 4 Ağustos 1911, No:1050, s.1

savaşa girmek ya da hiçbir kâr temin etmeyeceği bir maceraya girmek. Savaş seçeneğinden zorunlu kalınmadıkça uzak duran Babanzade, Dömeke Meydan Savaşı'ndaki gibi şanlı bir zafer kazanılamayacağını, dağ savaşları yapılacağını, bunun da hem külfetli hem de halk nazarında kahramanlık duygusu yaratacak bir tarz olmadığını ifade etmiştir. İkinci ihtimale de sıcak bakmayan İsmail Hakkı Bey, Malisörlerin Arnavutluk namına konuşarak devletlerin teminatını istemekte devam etmelerinin, Osmanlı haysiyetine darbe vurmak olduğunu yazmıştır. Zira bu istekler Afrika'daki bir zenci hükümetin bile kabul edemeyeceği türdendir.¹⁸⁵

Malisör sorununun çözümünde Avusturya'ya iş düşmektedir diyen Babanzade, iki yıl önce Sırbistan'a yapılan baskıların şimdi Çetine'de neden yapılmadığını sormuştur. Avusturya ve Rusya, Karadağ Kralına tembihlerde bulduklarını defalarca söylemişlerdir. Fakat Babanzade'ye göre bu tembih yeterince şiddetli olmamıştır. Rusya'nın Karadağ'ı dostu gördüğü için şiddetle uyarmamasını makul karşılayan İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın da bunu yapmadığını ileri sürmüştür. Çünkü Avusturya'ya göre Malisör meselesi Osmanlı Devleti'nin iç meselesidir. Ancak işin aslı hiç de öyle değildir. Malisörleri himaye etmesin diye Karadağ üzerinde tehdit yumruğu sallamak Malisörleri gücendirebilir ve Katolik olan Malisörlerin gücenmesi Avusturya'nın ihtiyat politikasına ters düşmektedir. İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nin dostu olduğunu ama Kuzey Arnavutluk'taki Katolikleri Osmanlılar için gücendirecek kadar dost olmadıkları ifadeleriyle yazısına son vermiştir.¹⁸⁶

İsmail Hakkı Bey'in seyahat ettiği Avusturya ve Macaristan'da çeşitli dönemlerde sorunların yaşandığı görülmektedir. Macaristan Başbakanı Khuen-Hedervary'nin 1912 yılında görevinden istifa etmesi de bunlardan biridir. Bu defaki kriz diğerlerinden farklı olarak gelişmiş, askerlik meselesi konusunda muhalefet fırkası ile iktidarda bulunan fırka ortak hareket etmiştir. Bu yüzden ihtilaf hükümetle muhalefet arasında değil, parlamento ile Avusturya Kralı arasında çıkmıştır. Avusturya İmparatoru iki kimliğe sahip olup hem Viyana'da imparator hem de Peşte'de Macaristan'ın kralıdır. Bu sebeple iki devletin müşterek başkomutanıdır. Avusturya İmparatoru bu pozisyonu nedeniyle bazı olağanüstü nedenlerden dolayı silâh altında bulunan askerlerin bir müddet daha silâh altında kalması veya rediflerden bir kısmının silâh altına alınması yetkisine sahip olduğunu iddia etmiştir. Macarlar ise Kral tarafından iddia edilen bu yetkinin de parlamentonun izni olmaksızın kullanılmasının mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Babanzade, "Avusturya ve Biz", s.1

¹⁸⁶ Babanzade, "Avusturya ve Biz", s.1

¹⁸⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Macaristan Buhranı", *Tanin*, 7 Nisan 1912, No:1293, s.1

Avusturya ile Macaristan arasında ortaya çıkan bu sorunun çözümü için ya Kralın, Macar Parlamentosunun görüşüne uyması ya da Parlamentonun Kralın isteğine boyun eğmesi gerekmektedir. Kral ise anayasanın kendine verdiği haklardan en küçük bir taviz bile vermek istememiştir. Kralın gösterdiği bu mukavemet üzerine Macar Başbakan Khuen-Hedervary'nin iki karar arasında sıkıştığı görülmektedir; ya İmparatorun Macar Krallığından istifa etmesi ya da kendi partisinin bir takım tadilat yaparak İmparatorun isteğini kabul etmesi. İşte bu zor durum karşısında Khuen Hedervary görevinden istifa ederek, İsmail Hakkı Bey'in tabiri ile hem Avrupa siyaset dengesi hem de Avusturya-Macaristan'ın ahengi açısından önemli bir iş yapmıştır. Macaristan Meclisindeki muhalifler, Avusturya İmparatorunun konuyla ilgili beyannameğine bir cevap yazmak istemişlerse de teklifleri Macaristan Başbakanının savunması üzerine reddedilmiştir. Ayan Meclisi de aynı şekilde hareket edince iki devlet arasındaki sorun geçici bir süre çözülmüştür.¹⁸⁸

İsmail Hakkı Bey, seyahatin Fransa ayağında enteresan bir hadise yaşamış, Paris'in Opera Meydanı'nda eski bahriye zabıtlarından Şevki adında birinin saldırısına uğramıştır. *Tanin* gazetesi verdiği bu haberde, Şevki'nin 31 Mart olayı mahkûmlarından biri olduğu, askerlik mesleğinden atıldıktan sonra bir yolunu bulup divan-ı harpten kaçarak Paris'e gittiği bilgisini paylaşmıştır. Burada Kürt Şerif Paşa'nın¹⁸⁹ himayesine girerek, Paşa'nın çıkarttığı *Meşrutiyet* gazetesinde yazı yazmaya başlamıştır.¹⁹⁰ Olayla ilgili detaylı bilgiler ise *Tanin*'in 13 Ağustos 1911 günkü nüshasında verilecektir. Buna göre İsmail Hakkı Bey'in, yanında Şam mebusu Abdurrahman Bey olduğu halde meçhul bir şahıs yanına yaklaşarak, kendisinin Babanzade İsmail Hakkı Bey olup olmadığını sormuştur. İsmail Hakkı Bey evet cevabını verince meçhul şahıs aniden bir tokat atmıştır. Bu saldırı karşısında kendini korumak durumunda kalan İsmail Hakkı Bey de elindeki bastonla şahsın kafasına vurmıştır. Bu darbe üzerine baston kırıldığı gibi meçhul şahsın kafası zedelenmiştir. Saldırganı birkaç darbe daha vurmak isteyen İsmail Hakkı Bey'i, yanındaki Abdurrahman Bey durdurmuştur. Şahıs daha sonra küfür ve hakaret ederek İsmail Hakkı Bey'e düello teklif etmiş ancak Hakkı Bey kabul etmemiştir. Paris Elçiliği olaydan haberdar olunca şahsın Fransa'dan çıkarılması için Hükümet nezdinde girişimlere başlamıştır. Bu haberde de şahsın bahriye zabıtlığından atıldığı ve Paris eski şehbenderi Lütfi Bey'e bağlı olduğu bilgisi verilmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Babanzade, "Macaristan Buhranı", s.1

¹⁸⁹ Kürt Şerif Paşa olarak bilinen Mehmed Şerif Paşa, 1909 yılında Paris'e yerleşerek, bir taraftan İttihatçılar aleyhinde yayın yapmış, diğer taraftan yurt dışına kaçan İttihat ve Terakki muhaliflerine para yardımı yapmıştır. Paris'te bulunduğu sırada aylık olarak *Meşrutiyet* adında bir mecmua yayımlamıştır. Bkz. Ali Birinci, "Mehmed Şerif Paşa", *DİA*, c.39, 2010, s.1

¹⁹⁰ "Bir Edepsizin Tecavüzü", *Tanin*, 12 Ağustos 1911, No:1058, s.2

¹⁹¹ "Hakkı Bey'e Tecavüz", *Tanin*, 13 Ağustos 1911, No:1059, s.1-2

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNE DIŞ POLİTİKADA YAŞANAN GELİŞMELER

2.1. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanma Çabaları

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik statüsündeydi. Bulgaristan prensi de Doğu Rumeli vilayetinin padişah tarafından atanmış valisi konumundaydı. Berlin Antlaşması'ndan sonra ekonomik ve siyasi gücünü artıran Bulgaristan, Avrupa büyük devletleri nezdinde geleceği parlak görülen bir devletti. Bulgarların değişmeyen en önemli ülkeleri ise Büyük Bulgaristan devletini kurmak olmuştur.¹⁹² Bu dönemde Bulgar Prenslığının başında bulunan isim, 1887'de göreve getirilen ve Alman hanedanına mensup olan Ferdinand de Saxe-Coburg'tu. Prens Ferdinand'ın yönetimi boyunca gerçekleştirmek istediği iki hedefinin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, Bulgaristan'ı tam bağımsız yapmak ve Çar unvanını almak, ikincisi de Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasını sağlayarak Ayastefanos Antlaşması'ndaki sınırlara ulaşmaktır. Ferdinand'ın bu hedeflere ulaşmak için desteğini aradığı ilk devlet olan Rusya, 1900'lerin başında Uzakdoğu politikasına ağırlık verdiği ve 1905'te Japonlara yenilip aynı yıl ülke içi bir ihtilalla uğraştığı için Ferdinand yönünü Avusturya'ya çevirmiştir. Avusturya da Sırpların, Bosna-Hersek ve Yenipazar topraklarını içine alan Büyük Sırbistan hayallerine karşılık, Ferdinand'ın Büyük Bulgaristan hedefini denge unsuru olarak kullanmak istemiş ve umulan yakınlaşma kısa sürede gerçekleşmiştir.¹⁹³

Ferdinand, 1908 yılında Avusturya ile Rusya arasında yapılan Buchlau Görüşmeleri'nden bir hafta sonra 23 Eylül'de, Budapeşte'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve burada bağımsız bir hükümdar gibi karşılanmıştır. Avusturya Başbakanı Aehrenthal da Ferdinand'ı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi konusunda teşvik etmiştir. Aehrenthal'in bu yaklaşımını iki açıdan değerlendirmek gerekir ki, birincisi, Bulgaristan aynı günlerde bağımsızlığını ilan ederse, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine Slav dünyasından tepki gelmeyecek, ikincisi ise Avusturya, Bulgaristan'ı bağımsızlık konusunda desteklerse, Bulgarlar daha fazla Avusturya güdümüne girecektir.¹⁹⁴ Bu hedefleri hayata geçirmek amacıyla, Prens ile Avusturya İmparatoru'nun diplomatlarının katıldığı bir toplantı

¹⁹² Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, TTK Yay., (b.y.y), (b.t.y), s.225

¹⁹³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.880-881

¹⁹⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.881

yapılmış, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılması ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi konuları görüşülerek bir plana bağlanmıştır.¹⁹⁵

2.1.1. Keşof Olayı ve Şarki Rumeli Demiryollarını İşgal Meselesi

Devletler arasında çıkar hesapları bu şekilde yapılırken, Osmanlı-Bulgar ilişkilerini etkileyen, Avusturya'yı Bulgar Prensi bir kral gibi karşılamaya sevk eden ve Bulgarlara bağımsızlıklarını ilan etmek için istedikleri fırsatı veren Keşof Olayı yaşanmıştır. 13 Eylül günü Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, İstanbul'daki yabancı elçilere bir ziyafet vermiş fakat bu ziyafete, Bulgaristan'ı temsil eden ve kapu kethüdası statüsü taşıyan Keşof'u davet etmemiştir. Meşrutiyetten önce bu gibi ziyafetlere Bulgar temsilcisinin de çağırıldığını hatırlatan Keşof, bu sefer neden çağırılmadığını Sadrazam Kamil Paşa'ya sorunca, Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet olmadığı, Osmanlı'ya bağlı bir eyalet olduğu, ziyafetin ise yabancı elçiler şerefine verildiği, dolayısıyla davet edilmemesinin normal olduğu yanıtını almıştır. Bunun üzerine Keşof, hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda Bulgaristan'a gitmiş ve iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler kesilmiştir.¹⁹⁶

Bu gelişme üzerine Osmanlı Devleti'nin meselenin fazla büyümeyeceği yönünde bir tavır aldığı görülmektedir. Sadrazam Kamil Paşa, Sofya'daki Osmanlı Komiserine¹⁹⁷ gönderdiği bir yazıda, iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin böyle küçük bir mesele yüzünden bozulmasını kendileri gibi Bulgar Hükümetinin de istemeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Bulgarlara, Osmanlı Devleti'nin 23 yıl önce yaptığı bir iyiliği hatırlatarak, kendisinin yine sadrazam olduğu o dönemde, Şarki Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi üzerine kan dökülmemesi için fedakârlık yaptıklarını Bulgarların unutmamış olması gerektiğini belirtmiştir. Bu birleşme olayı üzerine Sırp ordusu Bulgaristan'a saldırmıştır. Osmanlı Devleti bunu fırsat bilip, ihtiyat amaçlı silâh altına aldığı 300 bin askeri, o zaman askerden arındırılmış olan Şarki Rumeli'ye sürebileceğini ve Bulgar ordusunun iki ateş arasında kalarak hezimete uğrayabileceğini ancak bunu yapmadıklarını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti, Prens

¹⁹⁵ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.228

¹⁹⁶ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.226-227. Yusuf Hikmet Bayur, bahsi geçen ziyafetin Sadrazam Kamil Paşa tarafından II. Abdülhamit'in doğum günü vesilesiyle Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın konağında verildiğini, o dönemin âdeti olduğu üzere konukları davet etme işini en eski büyükelçinin yaptığı onun da Avusturya elçisi Marki Pallavicini olduğunu yazmıştır. Pallavicini, Bulgaristan o dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu için Bulgar kapukethüdası olan Keşof'u davet etmemiştir. Bu bilgi göz önüne alındığı zaman davetin doğrudan Tevfik Paşa tarafından yapılmadığı sonucu çıkmaktadır. Ancak Bayur, bu bilgiyi belgelere dayanarak vermediğini, teşrifat görevlisi Memduh Bey'in anlattıklarından aktardığını da not düşmüştür. Bunun için bkz. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.1, k.2, TTK Yay., Ankara, 1983, s.102

¹⁹⁷ Bulgaristan, Berlin Antlaşması'ndan sonra prenslik olarak kabul edilince Osmanlı Devleti burasını emaret şeklinde tanımlamıştır. Bağımsızlığını ilan ettiği 5 Ekim 1908'e kadar Bulgaristan'ın statüsü bu şekilde kalmıştır. Bu yüzden iki ülke arasındaki ilişkiler elçilik vasıtasıyla değil söz konusu komiserlik aracılığıyla yürütülmüştür. İstanbul'daki Bulgar görevliye de elçi değil kapu kethüdası unvanı verilmiştir. Avrupa Devletleri de Sofya'ya konsolos göndermişlerdir. Bu bilgi ve Bulgar Komiserliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVII, 21, 1997, ss.71-120

Ferdinand'ın Bulgar Kralı olarak Sofya'ya gitmesine muhalefet eden Rusya'yı ikna etmek için de çok çaba harcamış ve sonunda başarılı olmuştur.¹⁹⁸

Sadrizam Kamil Paşa aynı yazıda, Keşof olayına lüzumundan fazla önem verildiğini, iş siyasilere bırakılmadan gazetelerde zihinleri bulandıracak yazılar yazıldığını bunun da hem içeride hem dışarıda teessüfle karşılandığını yazmıştır. Kamil Paşa, Keşof Efendi'nin vakitlice kendisine bilgi vermediğini yoksa Tevfik Paşa'nın sofrasını geniş tutması, ileri gelen memurlar da davet olunarak Keşof'un da çağırılması için tavsiyede bulunabileceğini belirtmiştir. Kamil Paşa'nın, Komiserden isteği ise telafisi mümkün olan bu olayın daha fazla sürüncemede bırakılmayıp, iyi bir sonuca bağlanmasını arzu ettiklerini Bulgaristan reis-i nüzzarına tebliğ etmesidir.¹⁹⁹

Sofya Komiser Vekili Refik Bey, aldığı bu yazılar üzerine, Bulgar reis-i nüzzarı ile bir görüşme yapmış, Keşof'un İstanbul'a dönüp görevine başlaması talebini ve Kamil Paşa'nın yazısında belirttiği noktaları iletmiştir. Reis-i nüzzar bunlara cevap olarak, Keşof'un ifadesini aktarmış, bu ifadede, Tevfik Paşa'nın önceden kendisini çağıracağını söylediği ancak sonradan bundan vaze ettiği bilgisi yer almıştır. Komiser Refik Bey, olayın aslı ile ilgili belgeleri reis-i nüzzara verdiğini belirttikten sonra, hadise hakkındaki kişisel düşüncesini yoklamak istemiş ve olay yüzünden hem kendisinin hem de Bulgar Prensinin çok üzgün olduklarını ve meseleyi henüz tam olarak incelemeyeceği karşılığını almıştır. Refik Bey yazısında, Başbakanın, Keşof'u haklı gösterip, bazı şartlar ileri sürerek iade edeceği yönündeki tespitini de ifadelerinden çıkardığını eklemiştir.²⁰⁰ Bulgar basını ise olayı çok fazla abartarak Keşof'a yapılan hareketi büyük saygısızlık olarak göstermiş ve halkı kışkırtıcı yazılar yazmıştır. Yemeğe katılan elçiler açısından da Osmanlı Devleti olayda haklıdır çünkü statü gereği Keşof'un oraya çağırılmaması gayet normaldir.²⁰¹ Keşof, bu mesele ile ilgili sonraki yıllarda yaptığı bir açıklamada, davet olayının Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesini hızlandırdığını ve olaydan bu amaçla istifade edildiğini itiraf etmiştir.²⁰²

Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde gerginliğin daha da artmasına yol açan olaylardan diğeri demiryollarına el konması meselesidir. Bulgarlar, Osmanlı Devleti'nde 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilmesini hem bağımsızlıklarını kazanmak hem de Rumeli Demiryollarını ele geçirmek için fırsat olarak görmüşlerdir. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan atmosfer neticesinde de Anadolu'daki demiryolu işçileri ve 18 Eylül 1908'de Şark Demiryolu işçileri greve

¹⁹⁸ BOA, Y.EE.KP, 33-3232, H-03 Ramazan 1326 (29 Eylül 1908)

¹⁹⁹ BOA, Y.EE.KP, 33-3232, H-03 Ramazan 1326 (29 Eylül 1908)

²⁰⁰ BOA, Y.EE.KP, 33-3232, H-03 Ramazan 1326 (29 Eylül 1908)

²⁰¹ Serdar Bay, *İkdam ve Tanin Gazetelerine Göre Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1908-1909)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2016, s.79-80

²⁰² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c.VI-X, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013, s.1393-1395

gitmişlerdir.²⁰³ İşte Bulgaristan bu grevden istifade yoluna giderek, grevin çıkarlarını tehdit ettiğini öne sürmüş ve 20 Eylül'de, Doğu Rumeli hatlarını işgal etmiştir. Grev, 21 Eylül'de bitmesine rağmen Bulgarlar işgale devam etmişler, hatta işlerine dönmek isteyen memurlara engel olarak kendi personellerini hatta çalıştırmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti bu gelişme üzerine Berlin Antlaşması'nın kendine tanıdığı hakların ihlal edildiğini, Bulgarların hattı hemen terk ederek şirkete teslim etmelerini istemiş, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler nezdinde olayı protesto etmiştir. İngiltere bu olay karşısında Osmanlılardan yana bir tavır koymuştur. Rusya ise olayın Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir sorun olduğunu ve bunu kendi aralarında halletmeleri gerektiğini belirtmiştir. Olaya en fazla tepkiyi ise işletme şirketinden ötürü çıkarları zarar gören Almanya ve Avusturya göstermiş, Bulgarların sorun halledilene kadar her gün kumpanyaya 15.000 frank ödeme yapmasını talep etmişlerdir. Fakat Bulgarlar tüm bu talepleri reddederek hattı terk etmeyeceklerini ve Osmanlıların hat üzerinde hiçbir hakkı olmadığını ileri sürmüşlerdir.²⁰⁴

Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin böyle bir seyir izlediği günlerde Babanzade İsmail Hakkı Bey de konuyla ilgili gündemi takip etmiş ve çeşitli makaleler yazmıştır. Avusturya Dışişleri Bakanlığı'nın resmi organı gibi yayın yapan *Fremdenblatt* gazetesinin, Bulgar Prensini kral gibi karşılanmasına yönelik yazdığı bir yazıyı eleştiren Babanzade, makalesinde bu olayla ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir. Bu gazetede yer alan ifadelerle göre, Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal, Peşte'de Bulgaristan Prensini bir hükümdara layık biçimde karşılanacağını söylemiştir. Bu söz üzerine Babanzade, Avusturya İmparatorunun veya hükümetinin başında tacı olmayan, yarı bağımsız statüde Osmanlı'ya bağlı olduğu Avusturya tarafından da resmen kabul edilen Bulgar Prensini, bir hükümdar gibi karşılanmasının ne kadar doğru olduğunu nezaket icabı makalesinde değerlendirmeyeceğini belirtmiştir. Avusturya'yı eleştirdiği nokta ise, Avusturya Hükümetinin kendince aldığı bu kararı gerçekleştirmeden önce açıktan açığa ilan etmesidir. Bu durumun Osmanlıların kalbinde teessüre yol açtığını yazan Babanzade, Avusturya'nın bu merasimi fiilen icra edip, Osmanlıları rencide etmeden karşılamayı yapabileceğini belirtmiştir.²⁰⁵

²⁰³ Osmanlı Devleti'nde demiryolu çalışanları, Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan özgürlük havasından istifade ederek, çeşitli tarihlerde grevler yapmışlardır. 18 Eylül 1908'de yapılan grev ise Selanik-İstanbul hattı Demiryolu Şirketi memur ve işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, 1985, s.803-828

²⁰⁴ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yay., İstanbul, 1993, s.212-213. Sofya'daki Osmanlı Komiser Vekili Refik Bey, Sadarete gönderdiği yazıda, Bulgar reis-i nüzzarı ile yaptığı görüşmede, demiryollarının işgali konusunun açıldığını ve Şarki Rumeli demiryolunun kumpanyaya iade edilmeyeceğinin yüksek ihtimal olduğunu reis-i nüzzar tarafından beyan edildiğini yazmıştır. Yazı için bkz. *BOA*, Y.EE.KP, 33-3232, H-03 Ramazan 1326 (29 Eylül 1908)

²⁰⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya ve Bulgaristan", *Tanin*, 11 Eylül 1324, No:55, s.4-5

Fremdenblatt gazetesi, bu ziyaretle ilgili olarak, Bulgaristan Prensi hakkında ne kadar çok hürmet gösterilirse, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında “bir dereceye kadar gerginliği tezahür eden” ilişkilere olumlu etkide bulunacağı, ifadelerini kullanmıştır. Prensi kral gibi karşılamayla Osmanlı-Bulgar ilişkilerini iyi yola koyma arasında mantıksal bağlantı kurmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, söz konusu gazetenin, Bulgaristan’ın hali hazırda devletler hukuku açısından işgal ettiği mevki Osmanlı Devleti’nin dolaylı olarak defalarca tasdik ettiğine dair verdiği tafsilatlar üzerinde durmuştur. O dönemde Bulgaristan’ın haiz olduğu devletler mevkiinin ne olduğu sorusunu sorarak, ellerinde bulunan ve Avusturya’nın da imzaladığı Berlin Antlaşması’nı dile getirip, bu antlaşmanın ortaya koyduğu biçimde Bulgarların sahip olduğu mevkie kimsenin itirazı olmadığını vurgulamıştır. Ancak antlaşmadan o güne kadar Bulgarların kendi kendine bahsettiği birtakım haklar var ise bunun üzerinde durulması gerektiğini savunmuştur. Eğer bu haklar Berlin Antlaşması’na uygun ise sorun olmadığını belirten Babanzade, şayet değil ise bütün devletlerin bu duruma karşı olmaları ve imzalarının şeref ve itibarını korumak için icap eden tüm adımları atmaları gerektiğini belirtmiştir.²⁰⁶

Bulgaristan’ın devletlerarası antlaşmalarda belirtilen ufak tefek bazı yükümlülükleri yerine getirmemesi veya çiğnemesini Osmanlı Devleti’nin mecburen görmezden gelmesine bile diğer devletlerin sessiz kalmaması gerektiğini hatırlatarak, maddeleri açık olan antlaşmaların devletler tarafından keyfi biçimde ihlal edilemeyeceğini yazmıştır. Babanzade’ye göre; Berlin Antlaşması’nın Osmanlı Devleti aleyhine olup hükmü fiilen terk edilmiş maddeleri büyük devletler tarafından ikide bir gündeme getirilerek işlere müdahale edilmektedir. Bulgaristan şayet böyle yapabiliyorsa, Berlin Antlaşması’nın Osmanlı aleyhine olan maddelerinin de geçersiz olması gerektiğini savunmuştur. Üstelik Berlin Antlaşması’nın daha 30 yıllık olduğunu, bunun devletlerin ömründe kısa bir süre tuttuğunu, Fransa ile Almanya arasında imzalanan Utrecht Antlaşması’nın 200 yıllık olmasına rağmen bazı hükümlerinin hala tartışıldığını belirtmiştir. Avrupa Devletleri için hak ve adaleti temsil eden antlaşmaların yalnız Osmanlı Devleti’nin hakları ve menfaati zarara uğradığı zaman mı köhne olarak görüldüğü sorusunu da sormaktan geri kalmamıştır.²⁰⁷

İsmail Hakkı Bey, Avusturya’nın dış politikasını, Osmanlı Devleti ile ilgili olmayan konularda, eleştirmeye yetkileri olmadığını ancak Bulgaristan’a gösterilen bu meyil ve teveccüh ile Bulgaristan Prensi tarafından Avusturya’yla ekonomik olarak bağlantısı bulunan Şark Şimendiferleri Kumpanyası hakkında uygulanan cebri muamele arasında bir çelişki olduğuna dikkat çekmiştir. Grev bittiği halde Bulgaristan’ın askerleri çekmemesi ve

²⁰⁶ Babanzade, “Avusturya ve Bulgaristan”, s.4-5

²⁰⁷ Babanzade, “Avusturya ve Bulgaristan”, s.4-5

demiryollarını şirkete iade etmemesinin sebebi olarak Bulgar tarafı, gelecek için bazı teminatlar istediklerini göstermiştir. Ayrıca Bulgarlar, Osmanlı Devleti'nin grev olduğu halde askeri vagonları sevk etmesini de kendilerini haklı göstermek için koz olarak kullanmışlardır.²⁰⁸ Babanzade bunlara karşılık, Bulgar Prensiğinin, Osmanlı Devleti'nde cereyan eden bir olaydan ötürü kumpanyanın Bulgaristan'dan geçen kısmını cezalandırdığını ifade etmiştir. Bu tavrıyla da hem hâkim hem savcı sıfatını taşıyarak hükmü verip cezayı da bizzat uyguladığını yazmıştır. Bu tavrın aynı zamanda bir intikam hissiyle alındığını belirten Babanzade, Bulgaristan'ın bunu inkâra bile lüzum görmediğini eklemiştir. İsmail Hakkı Bey'in makalesinin son kısmında, aslında Bulgaristan'ın demiryollarına el koyma muamelesinin bir bahane olduğunu, Bulgar devlet adamlarının kim bilir akıllarından neler geçtiğini, nazik bir zamanda demiryolu üzerinde istedikleri gibi sevkiyat yapmak emelinde olduklarını belirtmiştir. Ancak bu durumda gafil avlanmayacaklarını, Doğu Rumeli hadisesinin tekrarına meydan verilmeyeceğini, Osmanlıların gaflet uykusuna dalmadıklarını yazısına eklemiştir.²⁰⁹

Bulgaristan'ın demiryollarına el koyması ile ilgili başka bir makale yazan Babanzade İsmail Hakkı, bu yazısında olayı Berlin Antlaşması ve sonrasında imzalanan mukavelenameler üzerinden değerlendirerek Bulgarların haksız olduklarını ispat etmeye çalışmıştır. Berlin Antlaşması imzalandığı zaman bu hatlar göz önünde bulundurulmuş ve antlaşmaya bununla ilgili maddeler eklenmiştir. Antlaşmanın 10., 21. ve 38. maddelerini²¹⁰ okuyanların Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Sırbistan topraklarından geçmekte olan ve geçmesi tasavvur edilen demiryollarında, bu yeni hükümetlerin yani Doğu Rumeli Vilayetinin, Bulgaristan Prensiğinin ve Sırbistan Hükümeti'nin hukuk ve görevce Osmanlı Devleti makamına bağlı olduklarını tayinde tereddüt etmeyeceklerini belirten Babanzade, Osmanlı Devleti'nin Şark Şimendiferleri Kumpanyası'na karşı hukuk ve vazifesi neden ibaretse, anılan devletlerin de aynı hukuk ve vazifeye sahip olduklarını yazmıştır. Bu ifadesini örneklerle açıklamaya çalışarak, Osmanlı Devleti'nin sorgusuz sualsiz “Haydi git, ben askerimle senin hatlarına ve malzemene el koyuyorum” dediği zaman buna herkes nasıl itiraz ederse diğer hükümetler mesela Bulgaristan da aynı şeyi yaparsa buna da itiraz edileceğini hatırlatmıştır.

²⁰⁸ Bulgaristan'da Demokrat Fırkasının yayın organı olan Preporeç gazetesi, demiryollarına el konması hadisesini Osmanlı Devleti'nin daha grev devam ederken sınıra asker sevk etmesine bağlamıştır. Aynı gazete ülke savunması açısından Şark Demiryollarına el konmasının gerekli olduğunu yazmıştır. Ayrıca Paris'ten gelen haberlerde, demiryolunun işgal edildiği haberi duyulur duyulmaz hisse senetlerinin düştüğü, bunun da bir Türk-Bulgar savaşı çıkması endişesine karşılık gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu bilgiler için bkz. BOA, Y.EE.KP, 33-3220, H-26 Şaban 1326 (23 Eylül 1908)

²⁰⁹ Babanzade, “Avusturya ve Bulgaristan”, s.4-5

²¹⁰ Berlin Antlaşmasının söz konusu maddeleri için bkz. *Muahadat Mecmuası*, c.5, s.110-141; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1953, s.408-419

Ancak durumun böyle olmadığını, cüretin pek çok şeyi unutturduğunu ve hatta müsamaha ile görüldüğünü belirtmiştir.²¹¹

Berlin Antlaşması gereğince demiryollarını düzene sokmak, eksik kalan bağlantı hatlarını ikmal etmek, sınırdaki ulaşım noktalarını belirlemek, tarifeleri, gümrük muamelelerini teftiş ve diğer işleri kararlaştırmak amacıyla alakadar devletlerin bir mukavele hazırlamaları durumu ortaya çıkmıştır. 1881 ve 1882 yıllarında müzakereleri devam eden bu mukavelename “Conventin a quatre” yani “Dörtler Mukavelenamesi” adıyla anılan belge, 21 Mart’ta ve Osmanlı Devleti’nin temsilcisi olan Viyana Sefirinin ek olarak hazırladığı bir beyannamedir.²¹² İşte bu mukavelenamenin ikinci fıkrası, Bulgaristan’ın gerek Osmanlı Hükümeti ve gerek Avusturya ve Sırbistan’a karşı hattın işlemlerinden ve sairinden dolayı haiz olduğu taahhütleri içermektedir. İsmail Hakkı Bey, bu bilgileri verdikten sonra, Bulgaristan’ın bu taahhütler gereğince kendi arazisinden geçen hat üzerinde keyfi olarak demiryollarına el koymasına izin verilemeyeceğini yazmıştır. Bu hattın mukaveleye imza koyan devletlerin ortak kefilliği altında olduğunu belirterek, hattın müşterek muamelesini temin etmek için yine bu devletlerin kumpanyaya karşı taahhüt altında olduklarını belirtmiş ve Bulgaristan’ın bu taahhüdü yerine getirmedeğini ifade etmiştir.²¹³

Olayı teknik boyutuyla incelemeye devam eden İsmail Hakkı Bey, mukavelenin 13. Maddesi gereğince adı geçen devletlerin arazileri üzerinde demiryolunun her türlü engel ve bozukluğa rağmen işlemlerini, gidiş-gelişin sağlanmasını garanti ettiklerini belirtmiştir. Bu garantinin aslı amacı ise devletlerden herhangi birinin keyfi olarak demiryolunun işletmecisi sıfatını almasına engel olmaktır. Mukavelenamenin bununla ilgili fıkrası da aynen şöyledir: “*Bundan dolayı imzacı hükümetlerin arazisi üzerinde mevcut olup diğer imzacı devletin demiryoluna ait bulunan levazım üzerinde veya hareketli ve hareketsiz malzeme veya muamele hakkında, karşılıklı mükellefiyetten ötürü, icra muamelesi yapılmayacaktır.*” Bu fikrayı emsal olarak gösteren Babanzade, Bulgaristan’ın demiryollarına el koymasının antlaşmayı çiğnemek olduğunu ispatlamak istemiştir. Hatların arazisi üzerinden geçtiği hükümetlerin bu hatlar üzerinde kontrol hakkından mahrum olmaları söz konusu olamayacağından 19. Maddede bu hak şu ifadelerle temin edilmiştir: “*İmzacı devletlerin her biri işbu mukavelenameye esas olan demiryolları işletme işlerini kendi arazisi üzerinde*

²¹¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi”, *Tanin*, 13 Eylül 1324, No:57, s.3-4

²¹² Berlin Antlaşması’nda alınan karar doğrultusunda, Rumeli demiryollarının Avrupa ile bağlantısını sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti, Avusturya, Sırbistan ve Bulgaristan’ın kendi aralarında uzlaşması istenmiştir. Bu dört devlet arasında yapılan görüşmeler sonunda, İsmail Hakkı Bey’in belirttiği ‘Dörtler Mukavelenamesi’ imzalanmıştır. Bu mukaveleye göre Bulgaristan, Sırbistan tarafından Niş’ten Pirot’a kadar uzanacak hatla birleşecek bir demiryolu yapacaktır. Ayrıca bu hat Sofya üzerinden Osmanlı-Bulgar sınırına kadar uzanıp Osmanlıların yapacağı hatla birleşecektir. Bu bilgi için bkz. Engin, *Rumeli Demiryolları*, s.182-184

²¹³ Babanzade, “Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi”, s.3-4

*kontrol etmek yetkisini muhafaza eder ta ki işletme işleri uluslararası muameleler ihtiyacına ve ait olduğu hükümet tarafından kararlaştırılan hükümlere her zaman uygun olsun.”*²¹⁴ İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan’ın demiryollarına el koymasını hukuki açılardan böyle değerlendirdikten sonra olayı bir de siyasi açıdan değerlendirmiştir.

Bulgaristan’ın bu hareketini siyasi olarak iki açıdan değerlendiren Babanzade, ilk ihtimal olarak, Bulgarların, vahim ve lüzumsuz bir Osmanlı tecavüzüne karşı aşırı tedbir alınması gerektiği korkusundan bu eylemi yaptıklarını, ikinci ihtimal olarak da ince ve dakik bir fırsatçılık fikrinden oluşan tecavüz tedbirinden ötürü demiryollarına el koyduklarını belirtmiştir. Ancak Bulgar yöneticilerinin o kadar gereksiz bir tedbire lüzum görece kadar saf olmadıkları yorumunu da eklemiştir. Osmanlı Devleti’nin barışçı emeller beslediğini, bir savaş durumu olsa ve bunu kazansa bile maddi ve manevi zarardan başka bir şey elde edemeyeceğini yazmıştır. Bu düşüncesine ispat olarak da 1897 Yunan Savaşı’nı göstermiş, galip geldikleri halde hiçbir kazanç elde edemediklerini, bu tecrübeden hareketle, yeni bir savaşa girip kazansalar bile şanlı bir gezinti yapmaktan başka hiçbir kârlarının olmayacağını vurgulamıştır.²¹⁵

Osmanlı maliyesinin yeni bir savaşı kaldıracak durumda olmadığını, yeni ilan edilen hürriyetin bir savaşla sekteye uğrayabileceğini, savaşmak yerine içişlerini düzeltmeye ağırlık verdiklerini dile getirmiştir. Ancak bütün bu iyi niyete ve barışseverliğe rağmen yine Osmanlıların yakası bırakılmaz, rahatı bozulmak istenirse “ ve la havle ve la kuvvete...” diyerek hukukunu ve hayatını sonuna kadar savunacaklarını belirtmekten de geri kalmamıştır. Bulgar yöneticilerin de gereğinden fazla diplomatik maharet sergilemeye çalıştıklarını, Avrupa’yı yangın yerine çevireceklerini ve bunun Büyük Devletler tarafından hoş görülmeceğini vurgulamıştır. Demiryollarına el konmasından Avusturya’nın, Peşte’deki gösterişli merasime rağmen, rahatsız olduğunu, İngiltere’nin bu olayı eleştirdiğini yazan Babanzade, Bulgarlara, Avrupa hükümetlerini gücendirmek yerine teveccühlerini kazanmaya çalışmaları tavsiyesinde bulunmuştur.²¹⁶

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan’la yaşanan bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti’nden yeterli bilgi alamadıkları için şikâyet etmiştir. Olayla ilgili neler olup bittiğinden, meselenin neden çıktığından, ne gibi gelişmeler yaşandığından, Osmanlıların ne isteyip Bulgarların buna ne cevap verdiklerinden haberlerinin olmadığını belirten Babanzade, Osmanlı kabinesini milleti ve matbuatı tam olarak aydınlatmadığı için eleştirmiştir. Gerek Keşof gerekse demiryollarına el koyma olaylarında basının Kamil Paşa kabinesine destek

²¹⁴ Babanzade, “Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi”, s.3-4

²¹⁵ Babanzade, “Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi”, s.3-4

²¹⁶ Babanzade, “Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi”, s.3-4

verdiğini ancak yeterli bilgi alamadıklarını, en azından yayınlanmasında sakınca olmayan konuların basınla paylaşılması gerektiğini savunmuştur. Bulgaristan Prensi'nin Başbakanla Ticaret Bakanı'nı Macaristan'a çağırdığı, burada görüştükleri ve Osmanlı Devleti'ne verilecek cevabın kararlaştırılacağı bilgisini veren Babanzade, bu cevabın verilip verilmediğini, verildiyse ne olduğunu, Osmanlıların demiryolu taleplerini düşünmeksizin ret mi edildiğini bilmediklerini yazmıştır. Konuyla ilgili bilgileri kısmen *Le Temps*'dan, kısmen *Neuse Freie Presse* ve diğer yabancı gazetelerden aldıklarını, taleplerin ne olduğunu hakkında bilen kimsenin olmadığını belirtmiştir.²¹⁷

Gazetecilerin gündemi oluşturan konuları bilmemek gibi bir mazereti olamayacağını yazan Babanzade, demiryolları konusuyla ilgili çalışıp araştırma yaptığını ve tafsilatıyla okurlarına aktardığını belirtmiştir. Hükümetten bilgi alamadığı için yine okurlarını demiryolları hakkındaki antlaşmalar üzerinden bilgilendirmek istemiştir. Buna göre, demiryolu hattı esasen Osmanlı Devleti'nindir ve demiryolları, vagonlar, malzemeler, aletler de hükümetindir. Şark Şimendiferleri Kumpanyası sadece bir kiracıdan ibarettir. Şayet hat kiracıya belirlenen fiyattan aşağıda gelir getirir ise kiraya veren devlet üstünü tamamlamak veya gelir fazla olursa kiracı hükümetle bunu paylaşmak zorundadır. İşgal edilen demiryolu hattının 300 kilometreye yakın bir kısmı Şarki Rumeli'dedir ki, Bulgaristan buraya el koymuştur ve kayıtsız şartsız iade etmeyeceğini söylemiştir. Bulgaristan'ın böyle davranarak mal sahibinin mülkünü gasp ettiğini iddia eden İsmail Hakkı Bey, olayı yine Avrupa devletleri açısından değerlendirmiştir.²¹⁸

Bu gasp olayının sadece Osmanlı Devleti'ni değil Avusturya'yı da ilgilendirdiğini belirtmiştir. Almanya'nın da bu gasptan zarar gördüğünü iddia ederek, on bin franktan fazla kalan gelirin Almanya'dan yapılan bir borçlanmaya karşılık olduğunu hatırlatmıştır ki, Almanya bu el koyma meselesine sessiz kalırsa bu karşılık bedeli yeni sorunlara yol açacaktır. Almanya ve Avusturya'nın konsoloslarını çağırarak Sofya hükümetine protestolarını bildirmelerinin işte bu durumdan kaynaklandığını yazan Babanzade, benzer bir gasp olayını şayet Osmanlılar yapsaydı, bu devletlerin kuru birer protestoyla yetinmeyeceklerini, çoktan fiili tehditlere başvuracaklarını ifade etmiştir. Sözü Bulgaristan'ın bağımsızlığını isteyeceğine getirerek, Bulgarların yapılacağını düşündükleri pazarlıkta daha fazla kâr elde etmek için "bağımsızlık" kelimesini ortaya atmış olsalar da Osmanlı Hükümeti'nin hattın iadesini istemekte ısrar etmesinin en doğal hakkı olduğunu yazmıştır.²¹⁹

²¹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Yine Bulgaristan Meselesi", *Tanin*, 18 Eylül 1324, No:62, s.2-3

²¹⁸ Babanzade, "Yine Bulgaristan Meselesi", s.2-3

²¹⁹ Babanzade, "Yine Bulgaristan Meselesi", s.2-3

İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'a demiryollarını tahliye etmesi yönünde verilen notaya "hayır" cevabını aldıklarını,²²⁰ bu cevabın Babiâli'ye ulaşip ulaşmadığını ve ulaşmışsa ne yolda karşılık verildiğini bilmediklerini belirterek, bu cevabın hangi sonuçları doğuracağına yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu cevap karşısında, Sadrazam Kamil Paşa'nın "bozşursak aramızı bulurlar" lafını hatırlatarak diğer devletlerin araya girmesiyle meselenin halledileceğini yazmıştır. Babanzade'ye göre, demiryolları meselesinde Osmanlılarla Bulgarların baş başa kalamayacaklarının diğer bir ispatı, bu olayın öteki devletlerin de çıkarlarını ilgilendiriyor olmasıdır. Konu Berlin Antlaşması ile ilintili olduğu için de buna imza atan tüm devletler hukuken bu işe karışmak zorundadırlar diyen Babanzade, imzacı devletlerin uzaktan seyirci kalamayacaklarını vurgulamış, Osmanlı Devleti'nin bu devletlere hemen müracaat ederek onları göreve çağırılmalarını bu sebebe bağlamıştır.²²¹

Konuyla ilgili aldıkları bir telgrafta, devletlerin arabuluculuk meselesinde yeni bir adım attıklarını, Rusya'nın devletlere bir muhtıra göndererek, Şark Demiryolları meselesinin Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tetkikine sunulmasını teklif ettiğini belirten İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın bu teklifi hemen onayladığı bilgisini vermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin işin bu kadar büyümesini arzu etmediğini, Bulgaristan Prensiğinin bu hatasını kendisinin tamir etmesini dilediklerini belirtmiştir. Bulgarlara bu tavsiyeyi verdikten sonra da Osmanlı'nın izleyeceği yolu anlatarak, barışçıl bir siyaset izleneceğini okurlarına aktarmıştır. Şayet Bulgarlar, devletlerin verdiği kararı beğenmezlerse, Osmanlı Devleti o zamana kadar hiçbir devletin müracaat etmediği, Lahey Hüküm Mahkemesi'ne başvurmalıdır tavsiyesinde bulunarak meseleyi uluslararası kurullarda çözmeyi önermiştir. İsmail Hakkı Bey mesele uzadıkça zararlı çıkacak olanların Bulgarlar ve Türkler olacağını, iki kişinin kavgasından çoğunlukla üçüncü şahısların avantajlı çıktıklarını yazmıştır.²²²

Bulgar Prensiğinin bağımsızlığını ilan edeceği şayialarının bolca dolaştığı günlerde, Bulgarların bağımsız oldukları zaman neler kaybedecekleriyle ilgili düşüncelerini de İsmail Hakkı Bey okurlarıyla paylaşmıştır. Bulgar yöneticilerin duygularıyla değil akıllarıyla hareket etmelerini belirten Babanzade şunları yazmıştır:

"Şu hesaba göre Bulgarlar hislerine tabii olarak şaşaalı bir taca perestiş ederlerse memleketlerinin gerçek menfaatlerini ihmal etmiş olurlar. Zira bu taç taşsızlık zamanında nail oldukları pek çok

²²⁰ Bulgaristan, demiryollarına halktan gelen talep doğrultusunda el koyduklarını açıklamış ve bu işten vazgeçilmesine Bulgar milletinin sıcak bakmadığını verilen ret cevabına gerekçe olarak göstermiştir. Bunun için bkz. Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.228. Bulgarlar, demiryolu hattını işgal etmeye ahalinin arzusu üzerine mecbur kaldıklarını ispatlamak için ülkenin her yerinde mitingler düzenletmişlerdir. Ayrıca tüccarlara, demiryolu hattının Emaret tarafından işlettilmesi temennilerinde bulunan telgraflar yazdırmışlardır. Bu bilgileri veren Osmanlı Komiseri, söz konusu haberlerin doğru olup olmadığını Bulgar reis-i nüzzarına sormuş fakat cevap alamamıştır. Bu bilgi için bkz. BOA, DH. MKT., 2623-118, H-10 Ramazan 1326 (6 Ekim 1908)

²²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Mevkiimizi Tayin Edelim", *Tanin*, 20 Eylül 1324, No:64, s.1-3

²²² Babanzade, "Mevkiimizi Tayin Edelim", s.1-3

menfaatin elden gitmesi ve yeni sorumlulukların oluşmasını doğuracaktır. Prens Ferdinand'ın başına bir taç koymamak Bulgaristan için şerefin çiğnenmesi anlamına gelmez. Eğer Bulgaristan'ın bir kralı olup başından indirse idik o vakit Bulgarlar haysiyetimiz ayaklar altına alınıyor diye gürültüyü koparabilirlerdi. Elinde olmayan bir şeyi elde etmediğinden dolayı kimse kimseyi ayıplayamaz. Elinde olan bir şeyi elinden kaçıranı ayıplar. Bulgaristan ise ikinci halde değildir. Şu hesapça Bulgarlar krallık krallık diye ısrar ederlerse ziynetli bir üniforma için tepinen küçük bir çocuktan farkları kalmaz. Ağırbaşlı toplumlar böyle yaldızlı ve şaşaalı kelimeler ve teşrifata ehemmiyet vermezler.”

Bulgarların bağımsız oldukları zaman elde edecekleri menfaatlerin mevcut çıkarlarından daha az olacağını belirten Babanzade, şimdiki mevkilerinin istisnai bir durum olduğunu, resmen ve hukuken bağımsız olmayan Bulgaristan'ın mevcut halde bile bağımsız bir devletin sahip olduğu haklara sahip olduğunu iddia etmiştir.²²³

Bulgarların mevcut durumdaki avantajlarını anlatmaya koyulan Babanzade, Osmanlı Devleti'nin bütün Avrupa ürünlerine yüzde üç gümrük vergisi koyduğu halde Bulgaristan ürünlerinden sadece bazı maddeler için o da gayet cüzi miktarda vergi aldığını belirtmiştir. Oysa diğer devletler Bulgarlara mesafeli davranmış, Büyük Devletlerden hiçbiri onlarla bir antlaşma imzalamayarak, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak farz etmişlerdir. Aynı şekilde Bulgaristan, Avusturya ile bir ticaret antlaşması²²⁴ imzalamak için hayli ısrar etmişse de olumlu yanıt alamamıştır. Yalnızca İngiltere şartnameye benzeyen bir belge imzalamakla yetinmiştir. Bulgarlar Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları halde kendi menfaatlerine uygun hareket edebilmişlerdir diyen Babanzade, bağımsızlık ilan edilince bu menfaatlere veda edileceğini savunmuştur. Diğer bir konu da Doğu Rumeli vergisidir ki, başlarda 200 bin liraya yakın olan bu vergiyi Osmanlı Devleti aylık 12 bin yıllık 144 bin liraya indirmiştir. Bağımsızlık ilanı durumunda bu vergilerin ve Berlin Antlaşması'nda belirtilen borçların da Bulgaristan tarafından ödenmesi gerekmektedir. Bağımsızlıkla yaşanacak kopuş olayının sadece maddi değil manevi boyutunu da değerlendiren İsmail Hakkı Bey, başta Osmanlı Devleti'nin bunu takdir etmeyeceğini ayrıca Balkan Devletleri'nin bir girdaba sürükleneceklerini yazmıştır. Buna mahal vermemek için de Bulgarlar ilk iş olarak, Şark

²²³ Babanzade, “Mevkiimizi Tayin Edelim”, s.1-3

²²⁴ Bulgaristan Emareti ile Avusturya, 1902 yılında bir konsolosluk anlaşması yapmak için çalışmalar yapmaya başlamış fakat bu durum Osmanlı komiserinde rahatsızlık yaratmıştır. Zira böyle bir anlaşmanın yapılması, Bulgaristan'ın bağımsızlığı konusunda önemli bir adım atılmış olmasına yol açacaktır. Ayrıca bu anlaşma Berlin Antlaşmasına da aykırı bir durum yaratmaktadır. Bundan ötürü Komiser, gerek Avusturya gerek Büyük Devletler nezdinde girişimde bulunarak, böyle bir anlaşmanın yapılmasını engellemeye çalışmıştır. Osmanlı Hariciye Nazırı da Avusturya Hariciye Nazırı ile konu hakkında yaptığı görüşmede, Avusturya Hükümetinin Berlin Antlaşmasının hükümlerini çiğneyecek bir girişime imza atmayacakları teminatını almıştır. Bu bilgi için bkz. Emine Bayraktarova, *Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensiği İlişkileri (1878-1908)*, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s.100-101

Şimendiferleri meselesini, Keşof hadisesini itidalle karşılamalı ve sürüncemede bırakmayıp bir an evvel çözmelidir diye yazan Babanzade makalesine bu ifadeleriyle son vermiştir.²²⁵

Bulgaristan'ın demiryollarına el koyması meselesi gündemdeki sıcaklığını korurken Babanzade İsmail Hakkı Bey, Avrupa basınının olayı ele alış biçimini ve Osmanlı Devleti açısından nasıl değerlendirdiklerini içeren bir makale yazmıştır. Babanzade'ye göre, Avrupa basını Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilan edildikten sonra dilini değiştirmiş ve Osmanlıları destekleyen yazılar yazmaya başlamıştır. Ancak bu yazıların samimi duygularla yazılıp yazılmadığını anlamak için bir tecrübe sahasının açılması gerektiğini ve Doğu Rumeli Demiryolları olayının patlak vermesiyle, Avrupa basınının sınanması fırsatının doğduğunu belirtmiştir. Bu olayda Avrupa gazetelerinin Osmanlıların haklarını büyük bir şevkle savunduklarını âdeta bunun için yarıya girdiklerini, Bulgar Prenslığının icraatını eleştirerek, işi Bulgar yöneticilerini hatta halkını tehdit derecesine varacak biçimde ilerlettiklerini yazmıştır. Alman basınının da samimi bir lisan ile Türkleri desteklediklerini ve bu yazıların doğruluğuna inanmamanın nankörlük olacağını dile getirmiştir. İngiltere'de²²⁶ sadece *Daily News* gazetesinin Bulgar yanlısı yazılar yazdığını vurgulayan İsmail Hakkı Bey, ancak bunu özel bir kinle değil eski alışkanlıkların eseri olarak algılamak gerektiğini savunmuştur.²²⁷

Avrupa basınının demiryolu meselesindeki tavrını değerlendirmeye devam eden Babanzade sözü Avusturya basınına getirerek, başta *Neue Freie Presse* olmak üzere bu konuda yeterince saf ve açık bir yayın izlemedikleri yorumunu yapmıştır. Bu durumun İngiliz basınının da dikkatini çektiğini belirterek Avusturya'yı eleştirdiğini, bunun sonucunda da *Neue Freie Presse*'nin eleştirilere karşılık vermek durumunda kaldığını yorumuna eklemiştir. Avusturya basınına bir dereceye kadar mazur göreceğini çünkü Avusturya Hükümeti'nin politikalarının istikrarlı olmadığını belirten Babanzade, hükümetin, huzura ve dinlenmeye ihtiyacı olan Avusturya İmparatorunun etrafında gaile çıkarmak istemeyeceğini, isteyenlere de izin vermeyeceğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, özet olarak bütün Avrupa basınına müteşekkik olduklarını belirtmiş, ancak Osmanlıların kendilerini bu teveccüh cereyanına kaptırmamaları gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Kendi lehlerine sonuçlanacak dahi olsa bir çatışmanın bir faydası olmayacağını, ekonomik ve siyasi ilerlemeyi sekiz on yıl geriye

²²⁵ Babanzade, "Mevkiimizi Tayin Edelim", s.1-3

²²⁶ Sofya'da bulunan Osmanlı Komiser Vekili Refik Bey, Sadaret makamına gönderdiği 26 Eylül 1908 tarihli bir telgrafta, Keşof meselesi ve demiryollarına el konması yüzünden Emet yönetiminin takip ettiği politikanın İngiliz basını tarafından sert biçimde eleştirildiği bilgisini vermiştir. Bu durum Sofya siyasi çevrelerinde büyük etki yaratmış ve Emetin Hariciye Nazırı tarafından Avrupa başkentlerine gönderilen telgraflarda, bu sorunların Osmanlı Devleti ile devam etmesi arzu edilen iyi ilişkilere zarar vereceğini zannetmediklerini bildirmişlerdir. Ancak bu iyimsir durumun nasıl sağlanacağı konusunda Emetin hangi yolu takip edeceği konusunda herhangi bir malumat almadıklarını dile getirmiştir. Bunun için bkz. *BOA*, A.MTZ (04), 171-3, H-02 Ramazan 1326 (28 Eylül 1908)

²²⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Avrupa Matbuatı Ne Diyor?", *Tanin*, 23 Eylül 1324, No:67, s.5-6

götüreceğini, savaşın şerefli de olsa felaket olduğunu unutmamaları gerektiğini hatırlatmıştır.²²⁸

İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan Prensiği ile yaşanan bu sorunun çözülmesi için diğer devletlerin arabulucu rolünde devreye girmesi gerektiği vurgusunu yazılarında yapmıştır. Savaşla sonuçlanabilecek bir adım atmaktan çekinen Osmanlılar, meseleyi uluslararası platformda çözmeyi yeğlemişlerdir. Bunun için de ellerinde hukuki bir argüman olarak Berlin Antlaşması vardır. Bu antlaşmayı imzalayan tüm devletler işin içine katılarak ortaya çıkacak sonucun sorumluluğu adeta paylaştırılmak istenmiştir. Osmanlı yöneticileri için Bulgaristan'la savaş yapmak, kazanılsa bile 1897 Yunan Savaşı örneğinde olduğu gibi, masa başında yine kaybetmek riski taşıdığından tercih edilen yol olmamıştır.

Buna ek olarak yeni meşruti yönetim, farklılık ortaya koymuş ve sorunları uluslararası diplomasi ile çözeceği mesajı vermek istemiştir. Bu yönüyle barışçıl bir Osmanlı imajı çizilerek, Avrupa'da haklarında sempati uyandıracak bir görüntü oluşturulmak istenmiştir. Bu yöntemi benimsemelerinin belki de en önemli nedeni Osmanlı ordusunun ve ekonomisinin bu tip savaşların üstesinden gelecek durumda olmadığını bilmelerindedir. Zira Osmanlı maliyesi savaşın ekonomik külfetini karşılayacak durumda değildir. Osmanlı Devleti için yeni bir sayfa açtıklarını düşünen yöneticiler, uzun bir barış dönemine girerek devletin iç yapısını kuvvetlendirip, ordusunu da bu anlayış için güçlendirerek büyük devletler arasındaki yerini almayı tasarlamışlardır. Fakat yaşanan gelişmeler bu tasarının uygulanmasını imkânsız kılmıştır.

2.1.2. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Bulgaristan'la yaşanan krizi köşesinde değerlendirdiği günlerde, Prens Ferdinand 5 Ekim 1908 günü Tırnova kentinde topraklarının bağımsızlığını ilan ederek Çar unvanını almıştır. Bu münasebetle yaptığı bir konuşmada da, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın özgür ve birbirinden ayrı olduklarını ve bağımsız yaşayarak dostluk içinde ilişkilerini sürdürebileceklerini söyleyerek tansiyonu düşürmeye çalışmıştır.²²⁹ Osmanlı Devleti ise devletlere gönderdiği notalarda bu hareketin Berlin Antlaşması'na aykırı olduğunu ve Bulgaristan'daki hukuki düzenin yeniden kurulmasını sağlamak için uluslararası bir konferans toplanmasını istemiş fakat bu isteği yerine getirilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımaması üzerine Bulgarlar, Fransa'dan kendilerini

²²⁸ Babanzade, "Avrupa Matbuatı Ne Diyor?", s.5-6

²²⁹ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.228

uzlaştırmalarını talep etmişlerdir. İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a savaş açma isteği üzerine, bazı tavizler karşılığında bağımsızlığı tanımasını tavsiye etmiştir.²³⁰

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ortaya çıkan durumu yazılarında değerlendiren İsmail Hakkı Bey, bu sebepten ötürü Bulgarlarla yapılacak bir savaşa sıcak bakmadıklarını vurgulayarak, savaşın en son çare olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, savaştan önce, ellerinde farklı çözüm vasıtalarının olduğunu, şayet bunlardan sonuç alınmazsa ülkenin şan ve şerefi için gerekenin yapılacağını ifade etmiştir. Babanzade'nin kastettiği çözüm vasıtası ise uluslararası bir konferans toplayarak sorunu orada görüşmektir. Bulgaristan'ın yarattığı yeni durumun Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletleri de ilgilendirdiği vurgusunda yeniden bulunarak, Bulgarların bu girişimiyle onların da hakarete uğradıklarını dile getirmiş, “*zaten büyük devletlerin bir konferans halinde toplanarak bunca tahribata uğrayan ve her tarafı delik deşik hale gelmiş olan Berlin Antlaşmasını tamir ve ıslah etmeleri zamanı gelmiştir*” değerlendirmesini yapmıştır. Osmanlı Devleti zayıflayıp zaafı arttıkça antlaşmanın kendisine tanıdığı hakların da tecavüze uğradığını ve bu suretle Berlin Antlaşması'nın Osmanlılar lehindeki hükümlerinin yalnız “muahedat mecmualarının” karanlık sayfalarını teşkil etmekle kaldığını yazmıştır.²³¹

İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'ın bağımsızlığından sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinin böyle bir konferansın son süratle toplanmasını elzem hale getirdiğini yazmıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanından önce Rusya Hükümeti, Şark Demiryolları meselesinin görüşülmesi için Büyük Devletlere bir nota vermiş, Avusturya ve onunla birlikte hareket eden Almanya hariç diğer devletler bu görüşmenin yapılmasını onaylamışlardır. Bundan sonra Bulgaristan bağımsızlık ilan etmiş, Osmanlı Devleti imzacı devletleri müzakereye davet etmiş ve akabinde Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini duyurmuştur. Hatta Avusturya İmparatoru gerek Fransa hükümet başkanına gerek İtalya Kralına ilhaka dair kendi el yazısıyla bir mektup göndermiştir. Avusturya bu hareketini mazur göstermek için de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesini bahane olarak sunmuştur. Bu değerlendirmelerden sonra, ilhak gerekçesini “gülünç” bulduğunu yazan Babanzade, Prens Ferdinand'a lazım gelen cesareti Peşte'de Avusturya'nın verdiği belirterek, ilhak gerekçesinin komikliğini ispat etmeye çalışmıştır.²³²

Bulgar bağımsızlığı olayının hemen arkasından yaşanan Avusturya'nın ilhak olayını da konferans toplanması için bir sebep olarak sunan İsmail Hakkı Bey, ilhakin diğer devletler üzerindeki etkisini anlatmaya koyulmuştur. Ona göre, otuz yıldan beri zaten Avusturya'nın

²³⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih*, s.882

²³¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Konferans”, *Tanin*, 24 Eylül 1324, No:68, s.2-3

²³² Babanzade, “Konferans”, s.2-3

kontrolünde olan ve kimsenin sesini çıkarmadığı Bosna-Hersek olayının ilhak vesilesiyle yeniden gündeme getirilmesi Avusturya diplomatlarının acemiliğidir. Avusturya böyle yaparak hem Osmanlıları gücendirmiş hem Bulgarları bağımsızlığa teşvik etmiş hem de Sırbistan'ı rahatsız etmiştir. Kuvvetini henüz toplayamayan fakat bu duruma uzun süre sessiz kalmayacağı aşikâr olan Rusya da kuşkulanmıştır. Kim bilir İtalyanlar da bu olaylardan sonra ne hesaplara girecektir diyen Babanzade, Avusturya tarafından Makyavelist tarzda yapılan bu ince hesabın ne avantaj sağladığına soru işareti ile yaklaşmıştır. Almanya'nın da Avusturya'ya arkadan destek olduğu için karşılık olarak bir menfaat isteyeceği, fakat bunu nerede bulacağı, İngiltere ve Fransa'nın ne yapacakları sorularının yanıtlarını vermenin Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlere düştüğünü belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu meseleyi Osmanlı Devleti'nin tek başına çözemeyeceğini, çok boyutlu bir mesele olduğunu ve Türklere yeni bir darbe vurulmadığı takdirde devletlerin vereceği kararı beklemekten başka çare olmadığını savunmuştur.²³³

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edip Osmanlı Devleti'nden tam olarak kopmasından sonra iki devlet arasında uzlaşmanın nasıl sağlanacağı sorunu çıkmıştır. İngiltere bu atmosferde, Osmanlı Devleti'ne anlaşma çağrısı yapmış ve bu çağrı karşılık bulmuştur. Zararın neresinden dönülürse kârdır anlayışıyla Bulgaristan ile görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmelerde Türk tarafı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımak için bu olayla ortaya çıkmış olan Türk-Bulgar mali anlaşmazlığının çözülmesini şart koşturmuştur. Bulgaristan'a Duyun-u Umumiye için düşen pay, Doğu Rumeli Vilayeti'nin ödenmemiş vergi borçları, Bulgaristan sınırları içinde kalan Osmanlı demiryollarından alınacak tazminat ve yine Bulgaristan'da kalan Osmanlı vakıflarının emlakı görüşmelerin ana konusunu oluşturmuştur. Osmanlı Devleti bunlara karşılık Bulgaristan'dan 28 milyon Osmanlı lirası talep etmiştir. Bulgarlar ise ancak 4 milyon lira verebileceklerini ifade etmişlerdir ki aradaki fark yüksek olduğundan anlaşma bir türlü yapılamamıştır.²³⁴ İki devlet arasında anlaşma sağlanamayınca savaş ortamı oluşmaya başlamış, her iki taraf birbirine karşı askeri hazırlık yapmaya başlamıştır.²³⁵

Bağımsızlık sonrası Türk-Bulgar ilişkilerinin iyice gerildiği bir dönemde Babanzade İsmail Hakkı Bey, Bulgar Kabinesinin tavırlarını eleştiren bir makale kaleme almıştır. Prens Ferdinand'ın diplomat olduğunu, diplomatlar gibi şan ve şereften ziyade gerçek ve maddi menfaatleri gözettiğini, Osmanlılarla barışmak yolunu tercih ettiğini yazmıştır. Bulgar halkının büyük bir kısmının da aynı hissiyatı taşıdığını belirterek, bunlara karşılık Kabine'nin savaş yanlısı olduğunu ifade etmiştir. Meselenin hal çaresine yanaşmayan Bulgar

²³³ Babanzade, "Konferans", s.2-3

²³⁴ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.229-230

²³⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.882

Kabinesinin, çözüm için sunulan projeleri daha teklif gerçekleşmeden reddetmek cüretinde bulunduğunu vurgulamıştır. Bulgar Kabinesi bu yolda devam ederse büyük bir savaşa yol açacaktır diyerek, savaşa kamuoyu ve prensin karşı olduğunu ancak savaş başladığı andan itibaren de gerek hükümet muhaliflerinin gerek de Ferdinand'ın istemeseler bile Kabinayı destekleyecekleri öngörüsünde bulunmuştur.²³⁶

Olası bir savaş durumunda Bulgaristan'ın alacağı bir mağlubiyetin, Yunan Savaşı'nda olduğu gibi toprak kaybına yol açmasa bile felaket olacağını, Bulgarların askeri gücüyle birlikte manevi güçlerinin de kırılacağını, bu yüzden Prens'in savaş istemediğini vurgulamıştır. Vurguladığı diğer şey ise Prens'in başına geçirdiği tacı elinden kaçırmak istemediğidir. Eğer barış ortamı olur ve konferans toplanırsa, krallığının devletlerce tasdik edileceği ümidini taşımaktadır. Prens'in, yarınki tavuğa bugünkü yumurtayı tercih ettiğini dile getiren İsmail Hakkı Bey, Balkanların şüpheli ve umulmadık Çarı olmak yerine, Bulgaristan'ın kesin ve kati kralı olmayı yeğlediğini yazmıştır. Savaşı engelleyecek diğer kuvvet de Avrupa'dır. Emri vakilerle hareket eden Bulgarların son aylardaki bu hareketleri kabak tadı vermiş ve Avrupa, Sofya Kabinesini baskı altına almaya başlamıştır. Bulgar yöneticiler bir zamanlar Yunanlıların yaptığı gibi Avrupa'yı dinlemez, savaşa atılırlarsa, Büyük Devletlerin teveccühünden mahrum kalacak ve uğrayacağı mağlubiyetin acısını daha derinden hissedecektir.²³⁷

İsmail Hakkı Bey, makalesinin son kısmında Bulgar Kabinesinin çeşitli sebeplerden dolayı ne ileri ne de geri gittiğini, bunu yapamayanların da istifa edip ortadan çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çamkoru'da Prens ile bakanlar arasında meydana gelen gizli mülakatların da buna yönelik olduğu tahmininde bulunmuştur. Bu mülakatların kesin bir sonuca ulaşip ulaşmadığını bilmediklerini ancak Paris Büyükelçisi Naum Paşa'nın yaptığı bir mülakat sonrası edindiği bilgiye göre, barışın devam edeceğine yönelik teminat verilmesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin askeri tedbirlerin devamına lüzum görmemesinden, Prens'in fikrinin galip geldiği anlaşılmaktadır. Kabinenin istifa durumunun söz konusu olduğunu ancak kesin bir hüküm vermekten kaçınılmasını yazmıştır.²³⁸

Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde ilerleyen günlerde de önemli gelişmeler yaşanmış, İsmail Hakkı Bey bunları makalelerine konu edinmiştir. Ancak bilgi kaynaklarının Osmanlı resmi ağızları değil yabancı ajansların ve gazetelerin olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakılınca yaptığı yorumlar da söylenti ve rivayetlere dayanmaktadır. Böyle bir ortamda yazdığı bir makalede Bulgar ilişkilerine atıfta bulunarak, piyasaların iyileştiğini, borsanın yükseldiğini

²³⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Bulgar Heyet-i Nüzzarı", *Tanin*, 7 Teşrinievvel 1324, No:81, s.2-3

²³⁷ Babanzade, "Bulgar Heyet-i Nüzzarı", s.2-3

²³⁸ Babanzade, "Bulgar Heyet-i Nüzzarı", s.2-3

haber vermiş, dış siyasetin barometresi olan borsaya bu derece olumlu etki eden şeyin birkaç gün önce alınan ajans telgrafları olduğunu belirtmiştir. Bu telgraflarda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ve onlara bağlı olarak Almanya ve İtalya'nın Sofya'daki memurları tarafından yapılan girişimler üzerine Bulgaristan'ın askerini terhise karar verdiği yazılmıştır. Bu kararın alınmasında devletlerin ortak müdahalesi, Osmanlı Devleti'nin konferans isteğine karşılık böyle bir çözüme gidilmesi ve Bulgaristan'ın savaş yanlısı tavırlarından vazgeçmesi etkili olmuştur. Ancak Babanzade bu habere biraz temkinli yaklaşarak, Bulgarların bu vaatlerini gerçekten yerine getirip getirmeyecekleri ve alınan kararlara gerçekten uyup uymayacakları sorularını sormuş, bunlara cevap vermek için de kâhin olmak gerektiğini yazmıştır.²³⁹

Yine ajanslardan aldığı bir habere göre Türkiye ile Bulgaristan arasında bir ön antlaşma imzalanmış, bu antlaşma adeta asıl barış antlaşmasının imzalanması gibi görülmüştür. Bu haber üzerine işin başlarında öküz arabasıyla tavşan avına çıkacak derecede yavaş davranıldığı halde şimdi hızlı yürüyenin ayağına etek dolanır sözünü anımsatacak derecede acele edildiği yorumunu yapmıştır. Yine yabancı bir kaynak olan *Le Temps* gazetesinin rivayetine göre de, Osmanlı Devleti Bulgaristan'ın bağımsızlığını tasdik etmiştir. Mademki bağımsızlık kabul edilecekti ilk günden itibaren Prens Çarlığı onaylansaydı diyerek, iki ay önce Keşof'u elçiler konferansına davet etmeyen Osmanlı Devleti'nin iki ay sonra bağımsızlık teşebbüsünü kabul etmesini acıklı bir mağlubiyet olarak değerlendirmiştir. Şayet konferans toplanmış olsaydı ve konferansın sonucu olarak Osmanlılar bağımsızlığı tasdik etmek mecburiyetinde kalsaydı, devletlerin ortak kararına boyun eğdik mazeretinin arkasına sığınıp, milli şan ve şerefimizi muhafaza için bir kaçamak yolumuz olurdu ifadelerini kullanmıştır. Birden bire atılan bu geri adımı anlamadıklarını yazan Babanzade, herhangi bir baskı sonucunda mı bunun yapıldığını sormuş, ancak buna ihtimal vermediği yanıtını vermiştir.²⁴⁰

Babanzade makalesinin devamında yine sağlıklı bilgi alamamaktan sitem etmiştir. Daima yabancı muhabirlerden, ajanslardan bilgi aldıklarını ve bunların da taraflı bilgi ve yorumlar olduğunu belirtmiştir. Bu olaylar ortaya çıktıktan sonra, Baron Aehrenthal'in birçok nutuk verdiğini, Asquith, Sir Edward Grey ve diğer siyasilerin sık sık açıklama yaptığını ancak Türk tarafının derin bir sessizliğe girdiğini, sükût perdesini bir türlü yırtmaya muvaffak olamadığını yazmıştır. Osmanlı vekillerinin ne söyleyeceklerini bilmediklerini çünkü malumatları olmadığını, onların da ülkenin ölüm kalım meselelerinde bilgilendirilmediğini dile getirerek şunları yazmıştır: “*Yazık, yazık ki Bulgaristan ile cereyan eden muamelat ve itilaflarımızda daima geri kalıyor, daima fırsatları elden geçiriyoruz. Bu defa da Rumeli-i*

²³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Bulgaristan İle Müzakeratımız”, *Tanin*, 31 Teşrinievvel 1908, No:90, s.1

²⁴⁰ Babanzade, “Bulgaristan İle Müzakeratımız”, s.1

Şarki'nin iltihakı faciasının yirmi üç sene fasıladan sonra hemen aynı şahıslar ve aynı icraatla aynı dekorlarla aynı sahnede seyre konmakta olduğunu müşahede ediyoruz.” İsmail Hakkı Bey, imzalanacak olan antlaşmanın hükümlerinin nasıl uygulanacağı ve garanti altına alınacağı yönündeki şüphelerini paylaşmış ve geçmiş tecrübeleri göz önünde tutarak Bulgaristan'ın vereceği sözlerin hiçbirini tutmayacağı iddiasında bulunmuştur. Şayet konferans yapılsaydı bu konudaki mali ve siyasi taahhütlerin devletlerin kefilliği altına gireceğini, Yunanistan'a yapıldığı gibi kefil devletleri Bulgaristan'a karşı alacaklı kılarak, Osmanlıların para işinden ilk ve son defa sıyrılacağını ve menfaatlerini daha güzel temin edeceğini eklemiştir.²⁴¹

Osmanlı Devleti ile müzakere etmek için Bulgar tarafından önce Dimitrov İstanbul'a güya yarı-resmi sıfatla gelmiş, fakat hakikatte Türklerin müzakerelere girişmeye ne kadar meyilli olduğunu anlamaya çalışmıştır. Güzelce ağırlanınca da iki temsilcisini, Bulgar Ticaret Bakanı Liyaçiyef ve Hariciye Teşrifatçısı Miliçef'i görüşmeleri yapmak üzere göndermiştir. Türk tarafı işin başından itibaren Bulgar temsilcileriyle doğrudan uyuşmaya imkân olmadığını ve anlaşma sağlansa bile bunun şartlarını uygulatacak bir yaptırım aracına sahip olmadıklarını savunmuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti ısrarla uluslararası konferans çağrısı yapmış fakat toplanmasını sağlayamamıştır. Müzakereleri gerçekleştiren memurların boşuna zaman kaybettiklerini belirten Babanzade, sürekli çıkmaz yola girildiğini yazarak görüşmelerden sağlıklı bir sonuç alınamayacağını ileri sürmüştür. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'in aynı fikirde olduğunu, zamanı israf etmemeleri için tarafları uyardığını yazmıştır.²⁴²

İsmail Hakkı Bey açısından tarafların kesin bir sonuca ulaşmalarının zemin ve zamanı müsait değildir. Hatta tarafların bir antlaşmaya cesareti olmadığını belirtmiş ve bunu Bulgar temsilcilerini ele alarak ispatlamaya çalışmıştır. Bunların kendilerine sunulan talepleri kesin surette kabul etmek sorumluluğunu üzerlerine alamayacaklarını, bu meseleyi Bulgaristan'ın lehine halletseler dahi muhaliflerinin şikâyetlerine uğrayacaklarını iddia etmiştir. Osmanlı Devleti'nin sunduğu parasal şartları kabul etmeleri halinde, bağımsızlık bu kadar pahalı idiyse neden ilan ettiniz eleştirilerine maruz kalacaklarını yazmıştır. Böyle diyecek olanların haklı olduğunu vurgulayan Babanzade, bağımsızlık ilanının mevsimsiz olduğunu, Meşrutiyet'in ilanını fırsat bilerek bu adımı attıklarını ifade etmiştir. Mevcut durumda yapılması gereken şeyin de ya Bulgar heyetinin Osmanlı'nın sunduğu şartları olduğu gibi kabul edip sonrasında kendilerini kurban ederek istifalarını vermeleri ya da bu işi beceremediklerini söyleyip kamuoyu baskısına göğüs gerecek başka temsilcilerin gelip işi halletmelerini söyleyerek çekilmeleri olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Osmanlı heyetinin de kesin bir kararın

²⁴¹ Babanzade, "Bulgaristan İle Müzakeratımız", s.1

²⁴² Babanzade İsmail Hakkı, "Müzakeratın Safha-i Ahiresi", *Tanin*, 26 Teşrinisani 1908, No:116, s.1

mesuliyetini almaktan çekindiklerini savunmuştur. Beş milyonluk bir tazminata imza atsalar neden altı milyon istenmediğini, altı milyona atsa neden yedi milyon istenmediği tarzında bir itiraz tufanına maruz kalacaklarını dile getirmiştir. Müzakerelerin büyük kısmının para meselesi olduğunu, ihtilafların nakit meblağdan kaynaklandığını, nakit işlerinin ise nazik bir konu olduğunun vurgusunu yapmıştır.²⁴³

Babanzade'nin süreç içerisinde kaleme aldığı makalelerinde sürekli yakındığı konu halkın bilgilendirilmediği meselesidir ki buna yine değinmiştir. İlk zamanlar Sadrazamın kamuoyunu ve hatta çalışma arkadaşlarını mühimsemeyerek, eski usul, işi gizli tutmak istediğinin, ancak basının baskısı sonucunda en azından diğer bakanların cereyan eden görüşmelerden haberdar olduğunun altını çizmiştir. Babanzade'nin nazarında ketum olmak ile suskun olmak arasında fark vardır. Siyasi ibrenin sürekli değiştiği günlerde halkın gelişmeleri öğrenememesi fayda yerine zarar verir. Ne Almanya İmparatoru gibi saldırgan bir dil kullanılmalıdır ne de Sadrazam gibi mutlak sessizlik denizine dalmalıdır. Hükümetin fikir ve icraatlarını millete anlatması için illaki Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını beklemenin abes bir bahane olduğunu söyleyen Babanzade, bakanların iç ve dış buhranların yaşandığı hengâmlarda mutlaka söz söylemeleri gerektiği fikrindedir. Bu fikrini ispat için de yabancı devlet adamlarından örnek vermiş, Edward Grey'in, Asquith'in, Almanya Başbakanının sırası geldikçe kamuyu aydınlattıklarını, Aehrenthal'in Delegasyon Meclisi'nde bıkkınlık verecek derecede uzun konuştuğunu, İswolski'nin dahi hiç olmazsa gazetelere demeç vererek hükümetlerinin icraatlarını anlattıklarını yazmıştır. Osmanlı bakanlarından da aynı tavrı bekleyerek, söylemek gevezelik değildir, ifadesini kullanmıştır.²⁴⁴

Tarafların bir uzlaşmaya varamayacakları ve bütün ümitlerin konferansta olduğu düşüncesi İsmail Hakkı Bey'de baskındır. O zamana kadar konferansın toplanmasına çok defa engel çıkarıldığını belirterek, buna rağmen bir konferans toplanırsa Avrupa tarihi açısından büyük bir adım atılmış olacağını vurgulamıştır. Bulgar temsilcileriyle devam eden müzakerelerde o ana kadar ulaşılan sonucun tarafların birbirlerinin bakış açılarını öğrenmeleri olduğunu, birbirlerinden ne istediklerini anladıklarını yazan Babanzade, bunu anlamak için bu kadar zahmet çekmeye gerek olmadığı yorumunda bulunmuştur.²⁴⁵

Bulgarlarla yapılan pazarlıkların devam ettiği günlerde, Bulgaristan'da önemli bir gelişme yaşanmış ve bakanlar istifalarını Prese vermişlerdir. Bu istifa lüzumu birkaç ay önce duyulmuşsa da Dimitrof ve Liyaçef'in İstanbul'a gelmeleri ile vazgeçilmiştir. Bir telgraf haberine göre, Malinof çalışma arkadaşlarıyla birlikte dilekçelerini vermişler fakat Prens bu

²⁴³ Babanzade, "Müzakeratın Safha-i Ahiresi", s.1

²⁴⁴ Babanzade, "Müzakeratın Safha-i Ahiresi", s.1

²⁴⁵ Babanzade, "Müzakeratın Safha-i Ahiresi", s.1

konudaki kararını henüz açıklamamıştır. Prens'in, aşağıdan yukarıya doğru yükselen itiraz seslerinin tazyikiyle bir karar vermesini ümit eden İsmail Hakkı Bey, Malinof heyetinin müşkül durumda bulunduğunu yazmıştır. Türkiye ile Bulgaristan ilişkilerinin sağlam zeminde yürümesi için bu istifaların kabulünün gerekli olduğunu savunmuştur. İlişkilerin tadil edilmesi görevinin başkalarına verilmesi gerektiğini, memleketlerinin selameti için birkaç nazırın kurban verilebileceğini belirtmiştir. Yabancı devletlerden örnek vererek, dört yıl önce Fransa Dışişleri Bakanı Teophile Delcasse'nin, Almanya ile olan ilişkileri gerdiğini, Fransa'nın tehlikeli bir duruma düştüğünü, barışı korumak, Almanların gururunu okşamak ve Fransa'nın siyasi mevcudiyetini korumak için bir kurban vermesi gerektiğini, Delcasse'nin feda edilerek bu eylemin gerçekleştirildiğini açıklamıştır.²⁴⁶

Bulgar bakanlarla ilgili olarak; *“Bilhassa Bulgar bakanlar açısından durumu incelersek görürüz ki gerek Osmanlı kamuoyu gerek Bulgar muhalefet partileri, idare ve siyasetleri daha pak ve temiz, daha az bulaşık kimselerle işin hallolunmasını arzu eder. Başlangıçta ihtiyatlı veya ihtiyatsız, lüzumlu veya lüzumsuz olarak şimdiki bakanlar bir şeyler bulaştırdı, elini kirletti. Şimdi bu kirli ve suçlu ellerle bir antlaşmanın altına imza atılmaz.”* ifadelerini kullanan İsmail Hakkı Bey, gerek Avrupa'nın gerek kendilerinin daha nezih ve temiz bir bakanlar heyeti görmek istediklerini yazmıştır. Mevcut Bulgar Hükümeti bağımsızlık ilan etmek gibi önemli bir adım atmıştır. Eğer bu adım masrafsız ve zahmetsiz olsaydı Bulgar kamuoyu kendilerine destek verecek, arkalarında duracaktı. Fakat bağımsızlığın bedava alınamayacağı, keseye acı bir darbe vurulacağı anlaşılınca, “sen bu işi beceremedin, makamını başkalarına terk et” sözleri söylenmeye başlamıştır. Bulgar Kabinesi için üçüncü bir yolun da savaş açmak olduğunu fakat Osmanlı Devleti'nin eksiklerini tamamladığını, kuvvetine güvendiğini, gözünü kırpmadan savaş ihtimaline hazır bulunduğunu belirtmiştir.²⁴⁷

Bulgaristan'la yaşanan sorunun tüm ağırlığıyla devam ettiği günlerde, Bulgaristan elçilere bir nota göndererek meselenin daha içinden çıkılmaz bir hale gelmesine yol açmıştır. Bulgarlar bu notada, Türklerin sınıra asker sevk ettiği bir ortamda, ihtiyat askerlerini çektiklerini, Büyük Devletlerin nasihatini dinleyerek Osmanlı Devleti ile müzakerelere giriştiğini, ancak Bulgaristan'ın bu dürüst hareketine karşılık, Osmanlı Devleti'nin aynı dürüstlüğü göstermediğini iddia etmiştir. Bulgarlara göre Osmanlıların amacı, askeri hazırlıklarını tamamlayıp, daha sonra Bulgaristan'dan olmayacak şeyler istemek için zaman kazanmaktır. Ayrıca Bulgar mallarına yönelik uygulanan boykotun şiddetlendiğini, bu durum devam ederse kamuoyu tepkisi düşünülerek Bulgar Hükümeti'nin Türklere karşı eski

²⁴⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Bulgar Nüzzarının İstifası”, *Tanin*, 30 Teşrinisani 1908, No:120, s.1

²⁴⁷ Babanzade, “Bulgar Nüzzarının İstifası”, s.1

politikasını devam ettiremeyeceğini belirtmiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusanının açılış nutkunda, Osmanlı padişahının Bulgaristan'la ilgili söyledikleri de Bulgar tarafını şaşırtmıştır.²⁴⁸ Padişahın konuşmasında, Bosna-Hersek'in ilhakını Bulgar bağımsızlığının doğal bir sonucu olarak göstermesini, Bulgaristan'a uygulanacak politikanın Avrupa nezdinde haklı olduğunu ispat için yapmasına bağlamışlardır. Notada Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da yaptığı silahlanmadan ötürü Bulgar Hükümeti'nin rahatsız olduğu ve buna Avrupa'nın dikkatini çekmek istediği belirtilmiştir. Buldukları nazik dönemde üzerine düşen hassasiyeti gösterdiğini ifade eden Bulgaristan, Avrupa'nın Türkiye'nin bu tavrı üzerine gereken tedbiri almasını talep etmiş, bu halin devamı takdirinde ortaya çıkacak sonuçtan kendilerinin sorumlu tutulamayacağını beyan etmiştir.²⁴⁹

Bu nota üzerine Babanzade İsmail Hakkı Bey, bir makalesinde değerlendirme yazısı yazmıştır. Buna göre, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmeden önce yaşanan Keşof olayını bahane ederek ilanı gerçekleştirmiştir. Şimdi ise Osmanlı padişahının açılış nutkunda "Bulgaristan Prensi ve Doğu Rumeli Valisi" tabirini kullanmasını Bulgarlar yine bahane ederek birkaç gün ateş püskürdükten sonra bu notayı kaleme almışlardır. İsmail Hakkı Bey, Bulgarların iki defadır Osmanlıların kırdığı potlardan yararlanmaya çalıştıklarını, bu olayları bahane ederek amaçlarının Osmanlı meşrutiyetine darbe vurmak olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca yapılan ufak tefek bazı askeri sevkiyatın Bulgaristan'ı istila etmek için değil aksine muhtemel bir Bulgar saldırısından korunmak için olduğunu ifade etmiştir. Bulgaristan'ın demiryollarına el koymasını ve bağımsızlığını ilan etmesini zaruri olarak görmesine karşılık Osmanlıların bu cüzi tedbirlerini saldırganlık olarak değerlendirmesini kabul etmemiştir. Bulgar notasında işaret edilen, barış yanlısı olduklarını göstermek için askerlerini terhis ettikleri sözlerine sadece safdillerin kanacağını belirterek, asıl barışseverin Osmanlılar olduğunu, müzakerelere girişmeye razı olarak, bağımsızlığa bile rıza gösterecek bir fedakârlık yaptıklarını ve bunun dünyada eşi benzeri olmadığını vurgulamıştır. Buna rağmen Bulgarların hala feryat figanlarını ayyuka çıkarmaları Babanzade'ye göre iyi niyetli olmadıklarını ispatlamaktadır.²⁵⁰

Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde istenen uzlaşma bir türlü sağlanamamışken 1909'un başlarında antlaşmaya biraz daha yaklaşıldığını gösteren gelişmelerin yaşandığı görülmüştür.

²⁴⁸Padişahın nutkunda geçen söz konusu ifadeler şunlardır: "...Bulgaristan Prensi ve Şarki Rumeli Eyaleti Valisi Prens Ferdinand, her nasılsa, Devlet-i Aliyyemize sadakatten inhiraf ile Bulgaristan'ın istiklalini ilan ve bunu müteakip Avusturya ve Macaristan Devleti dahi Berlin Muahedesi mucibince Avusturya'nın işgal ve idare-i muvakkatesi tahtında bulunan Bosna ve Hersek'i havza-i hükümetine ilhaka karar verdiğini Babiâli'ye ve diğer devlet-i muazzama kabinelerine beyan eylemişlerdir." Konuşmanın tamamı için bkz. MMZC, c.1, Devre:1, İçtima Senesi:1, 4 Kânunuevvel 1324 (17 Aralık 1908)

²⁴⁹"Bulgaristan'ın Tehdidi", *Tanin*, 25 Kânunuevvel 1908, No:145, s.2

²⁵⁰Babanzade İsmail Hakkı, "İki Mühim Vesika-i Diplomatikiye", *Tanin*, 26 Kânunuevvel 1908, No:146, s.2

Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek konusunda Avusturya ile anlaştıktan sonra Bulgaristan'la da uzlaşmaya varacağı bir hava oluşmuştur. Bu gelişmeleri makalesinde değerlendiren İsmail Hakkı Bey ise çok önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Babanzade'nin fikrince Osmanlılar Avusturya ile anlaşınca Bulgarlar aşırı taleplerinde geri adım atmak zorunda kalacaklardır. Sadrazam Kamil Paşa'nın beyanatında belirttiği şekilde, Bulgarlar, bağımsızlığımızı para ile değil kan ile satın alacağız diyerek, korkusuzca meydan okumalarda bulunarak dışarıdan yardım almak ümidindedir düşüncesinde olan İsmail Hakkı Bey, Avusturya ile anlaşınca bu planın suya düştüğünü ifade etmiştir. Zira Osmanlıların Avusturya ile bir ihtilaf ve savaş ihtimali oldukça bağımsızlıklarını ne para ne de kan ile değil büsbütün bedava satın alacakları inancını taşımışlardır. Kuzeylerindeki Romanya'nın ne suretle bağımsız oldukları örneği de gözlerinin önünde durmaktadır. Muhtemel Osmanlı-Avusturya savaşını fırsata çevirerek bağımsızlık ilan ederlerse taleplerini genişletmeleri de imkân dâhilindeydi diyen Babanzade, artık bu imkânın kalmadığını beyan etmiştir.²⁵¹

Osmanlı Mebusan Meclisi'ne gönderilecek olan Avusturya ile antlaşma protokolünün, Bulgarlarla cereyan edecek müzakereler üzerinde olumlu bir manevi etki yaratacağını düşünen Babanzade, Bulgarların tazminat ödemeyi, mevcut borçlarını düzenlemeyi izzet-i nefislerine aykırı bulduklarını, ancak Avusturya gibi izzet-i nefsi daha büyük olan bir devletin antlaşma sonucunda hemen 450 bin lira avans vermeye razı olduğunu belirtmiştir. Borç ödemenin hiçbir zaman ayıp olmadığını söyleyerek, namus ve haysiyete sürülen bir leke olmadığını, Bulgarların da gururlarına yenik düşerek borçlarını ödeme görevinden kaçmamalarını ifade etmiştir. Bu durumda Bulgarların eski tavırlarında ısrar etmelerinin kendilerine zarar vereceğini, Osmanlı taleplerinin nakit paraya ait kısmının karşılanmasının çok külfetli olmayacağını yazmıştır. Ayrıca Bulgaristan bu durumda sadece alacaklıları değiştirecektir. Mevcut halde alacaklı Osmanlı Devleti'dir. Bulgaristan bu borçluluktan kurtulmak için devletlerin kefaletiyle Avrupa'dan borç alıp Osmanlı'ya parayı ödeyerek alacaklı yerine Avrupa'yı geçirmiş olacaktır. Devletlerin Sofya'daki memurları artık inada lüzum kalmadığını ve önceden teklif ettiği 80 küsur milyon frankı arttırması gerekeceğini ısrarla tavsiye etmişlerdir. Gerçi Osmanlıların talep ettiği 28 milyon lira ile Bulgarlar tarafından ödenmesine rıza gösterilen 80 küsur milyon arasındaki fark derindir diyen Babanzade, buna da bir çare bulunacağını yazmıştır.²⁵²

İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'la halledilecek sorunların sadece parasal sorunlar olmadığını da hatırlatmıştır. İşin aceleye getirilerek paradan daha önemli konuların ikinci plana itilmemesini istemiştir. Bu konular arasında, Bulgaristan ile uzlaşmaya varıldıktan sonra

²⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Bulgaristan İle İtilaf", *Tanin*, 20 Kânunusani 1909, No: 169, s.2

²⁵² Babanzade, "Bulgaristan İle İtilaf", s.2

yabancılara verilen imtiyazlardan Bulgarların istifade ettirilmemesi vardır. Ayrıca ticaret antlaşmaları, Bulgaristan'daki İslam ahalisinin hakları, vakıfların muhafazası, Bulgaristan'daki Müslüman ahalinin askerleri hizmeti, Sobranya Meclisi seçimlerinde İslam mebuslar için daha adil bir usul oluşturulması gibi önemli konuların çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Babanzade'ye göre, mesele uzlaşma mecrasına girdiği için ilkbaharın kendilerini savaş ve topraklarla karşılamayacağına dair ümitler beslenmektedir.²⁵³

Türk-Bulgar ilişkilerindeki uzlaşma havası fazla uzun sürmemiş, Bulgarların askeri hazırlık yaptıkları haberleri gündeme düşünce gerginlik artmıştır. Babanzade İsmail Hakkı Bey de bu gelişmeyi bir yazısında değerlendirmiştir. Bulgarların asker topladıkları ile ilgili gelen haberlere, sahte mi ciddi mi bakmaları gerektiğini, poker tabiriyle blöf mü yapıldığını anlamadıklarını belirtmiştir. Bu defa manevralar için askerler seferber ediliyor bahanesine inanmadıklarını çünkü kış mevsiminde olduklarını, Balkanların kar altında bulunduğu bir sırada asker toplama haberlerinin ciddiye alınacak bir durum olduğunu savunmuştur. Ona göre, iyi kâğıt gelirse blöf bozulur. Osmanlı Devleti de iyi tedbir alırsa Bulgar komşusunun planlarını akim bırakır düşüncesindedir. Önceki gün İstanbul'a gelen telgraflardan anlaşıldığına göre, Bulgaristan Dışişleri Bakanı Paprikof Sobranya Meclisi'nde bir konuşma yapmış, sözlerinin başında sekizinci ihtiyat fırkasını askeri talimler icrası bahanesiyle silâh altına aldıklarını söylemiştir. Sözlerinin devamında da; *“Bu şartlar dâhilinde biz de gerekli tedbirleri almak mecburiyetinde bulunuyoruz... Bulgaristan bu tedbirlerin, ihtiyat tedbirleri olduğunu farz ve tahmin ediyor...”* diyerek, Babanzade'ye göre kendi kendini tekzip etmiştir.²⁵⁴

Bulgarların asker toplarken ileri sürdükleri çeşitli gerekçelerinin olduğu görülmektedir. İlk iş olarak Babiâli'ye bir isnatta bulunmuşlardır. Güya Babiâli müzakerelere girişmekte çekingen davranmıştır. Bulgar Prensligi, temsilcisi Liyaçef'i göndermeden önceki esas itilafın kabul edilip edilmediğini sormuştur, Babiâli'nin verdiği cevap ise kesin bir şekli haiz görülmemiştir. Bulgarlar için ikinci sorun da sınırların düzenlenmesidir. Bulgarların iddiasına göre; Babiâli sınırların düzenlenmesi için elçiliklere bile müracaat etmiştir. Ancak bu Bulgarlar tarafından Bulgaristan'ın toprak bütünlüğüne bir darbe olarak görülmüştür. Buna bir de ikinci ordudaki askeri hazırlıklar eklenince artık Prenslük savaşa hazır olmanın zamanı geldiğini düşünerek, milli menfaatleri için lazım gelen adımları atacak imiş. Bulgarların bu gerekçelerini değerlendiren Babanzade, sınır düzenlemesinin ne derece diplomasi dairesine girdiğinden haberdar olmadıklarını, bu ifşaatı ilk defa Paprikof'un ağzından işittiklerini yazmıştır. Bunların Osmanlı Devleti'ne “çatmak” için uydurulduğunu, her kuşun etinin

²⁵³ Babanzade, “Bulgaristan İle İtilaf”, s.2

²⁵⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Sahte mi Ciddi mi?”, *Tanin*, 27 Kânunusani 1909, No: 176, s.2

yenmeyeceğini, daha amiyane bir tabirle kuru gürültüye pabuç bırakmayacaklarını sözlerine eklemiştir.²⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin her zaman barış yanlısı olduğunu vurgulayan İsmail Hakkı Bey, tarihi örnekler vererek bunu ispatlamaya çalışmıştır. Bunun ilk örneğini yine Bulgaristan'a karşı gösterdiklerini, 1885'te Doğu Rumeli'yi bir "hokkabazlıkla" topraklarına kattıklarını, Türklerin buna sessiz kaldığını belirtmiştir. Bulgarlara gösterilen ikinci barışçıl tavır olarak da bağımsızlık ilan edildiği zaman askeri yönetime başvurulmadan, konferansın ve özel görüşmelerin yapılmasını göstermiştir. Bunca örneğe karşın Bulgarların şimdi Osmanlı Devleti'ni savaş açacak iddiasıyla itham etmesinin aldatmaya yönelik bir hareket olduğunu dile getirmiştir. Ancak gerektiği vakit en savaşçı yönlerini göstermekten çekinmeyeceklerini söyleyerek Bulgarlara meydan okuyan Babanzade, hürriyetin ilanı ile tazelenen kadim Osmanlı Devleti'nin, Bulgaristan gibi "dünkü yumurcak" sayılan ve Osmanlı'dan koparan bir memlekete boyun eğmeyecek kadar askeri şan ve şerefe sahip olduğunu hatırlatmıştır.²⁵⁶

İsmail Hakkı Bey aynı zamanda Bulgarların, Avrupa'nın huzur ve rahatının birkaç milyon para ile bozulmamasını arzu eden Büyük Devletlerini, böyle sahte şantajlarla tehdit etmek gibi bazı maksatları olduğunu ihtimal dâhilinde görmek istemediklerini de eklemiştir. Bulgaristan'ın bu tavrına başka açıdan yaklaşarak, Avusturya Hükümeti'nin antlaşma protokolünde bazı hüküm ve şartları tadil etmek arzusu ile Bulgar askeri hareketi arasında bir bağlantı olduğu ihtimali üzerinde durmuş, ancak bunun farazi nitelikte olduğunu yazmıştır. Türkiye'nin bu acı şakalara artık tahammülü kalmadığını belirterek, ikide bir kuyruğuna basılan Osmanlı aslanının artık pençesini düşmana sallayacağını ifade etmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in iki yıl önce söylediği "barutumuzu kuru, kılıcımızı keskin tutalım" sözünün kendileri için geçerli olduğunu, gerekirse kış demeden haklarını müdafaa edeceklerini dile getirmiştir.²⁵⁷

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Bulgarların silahlanmalarına karşın gerekli önlemlerin alınacağı mesajları verdiği günlerde, Bulgar tarafının hız kesmeden askeri hazırlıklar yaptığı haberleri gelmeye devam etmiştir. Osmanlı tarafının samimi duygularla savaş istemediğini söylemesine rağmen Bulgarların savaş hazırlığı yapıyor olmasını ciddiye alamayan Babanzade, bu davranışı Cervantes'in Don Kişot'una benzetmiştir. Osmanlı Hükümeti, hiçbir arazi zabtı tasavvurunda olmadığını ve Bulgar askeri hazırlıklarına karşılık verilmeyeceğini temin ettiği ve Sofya'yı bundan haberdar ettiği halde Bulgaristan'ın asker tedarikine devam ettiği görülmüştür. Bütün bu taahhütlere rağmen Bulgarlar uzlaşmaz tavırlarında devam etmiş,

²⁵⁵ Babanzade, "Sahte mi Ciddi mi?", s.2

²⁵⁶ Babanzade, "Sahte mi Ciddi mi?", s.2

²⁵⁷ Babanzade, "Sahte mi Ciddi mi?", s.2

Osmanlı Devleti anlaşmaya yanaştıkça, Bulgaristan uzaklaşmış ve hiçbir emniyet supabı bırakmamıştır. Bunun üzerine İsmail Hakkı Bey, ilgili bakanlıktan askeri hazırlıkları hızlandırmasını, eksikleri varsa tamamlamasını istemiştir. Aynı şekilde halkın da orduya maddi ve manevi her türlü yardımı yapması çağrısında bulunmuştur. Meşrutiyet'in ilanından beri en intizamlı kurumun ordu olduğunu söyleyerek, askerliğin Osmanlıların genlerinde bulunduğunu belirtmiş ve Bulgarlara bu konuda dışli bir rakiple uğraştıkları mesajını vermek istemiştir.²⁵⁸

Bu askeri yeteneğe Osmanlı Devlet ricalinin liyakatinin de eklenmesiyle daha güçlü olunacağını vurgulayan Babanzade, Osmanlı ordusunun büyük bir tecrübeye sahip olduğunu, çok meşakkatli seferlere çıktığını, kâh Makedonya'da kâh Yemen'de bazen Girit'te bazen Necid'de kısacası çok farklı iklim ve coğrafyalarda savaşma kabiliyeti olduğunu belirtmiştir. Bulgaristan'ın ise fazla savaş tecrübesinin olmadığını, buna rağmen kendisine haksız yere verilen payelerden şımarıldığını, birileri tarafından kullanılan "Balkanların Prusya'sı" tabirinin Bulgarları dev aynasında görmelerine yol açtığını yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu savaş haline rağmen, Osmanlıların hala barıştan yana olduklarını, enerjisini dâhili ıslahatlara harcamak istediğini, fakat Bulgar tahrikleri devam ederse savaştan başka yolları kalmayacağını da hatırlatmıştır. Osmanlı Kabinesini de uyararak kamuoyunu mümkün mertebe kargaşalık ve galeyandan uzak tutmalarını tavsiye etmiştir. Hatta gece yarılarında son haber olarak ilave şeklinde satılan uydurma haberlerin halkın telaşını daha da arttırdığını belirterek bunların yasaklanmasını talep etmiştir. Babanzade, abartılı dedikoduların arttığı bir ortamda Hükümet yetkililerinin halkı teskin edecek bilgilendirme açıklamaları yapmalarını istemiştir. Her kafadan sesin çıktığı günlerde bu resmi izahların bilgi kirliliğini engelleyeceği düşüncesindedir. Ne yazık ki Hükümet bunu yapmamış, ne *Takvim-i Vakayi*'de bir açıklama ne de Meclis kürsüsünde bir konuşma görülmüştür.²⁵⁹

Osmanlı ordusu ile Bulgar ordusunun savaşa bir adım daha yaklaştığı günlerde, Babanzade'nin yine aynı vurguyu yaptığı görülmektedir ki o da, Osmanlı Devleti'nin barışın sağlanması için haddinden fazla alttan aldığı ve ödün verdiğidir. Fakat Bulgarlar işi yokuşa sürmekte ısrar etmektedir. Konuyla ilgili gelen telgraflara atıfta bulunarak, Sofya'daki Osmanlı komiser kâtibinin mantıklı ve makul açıklamalar yaptığını, buna karşılık Bulgar Dışişleri Bakanının Napolyon'dan, Bismarck'tan daha üstünmüşçesine anlamsız konuştuğunu ve bunlar mukayese edildiği zaman artık Babiâli ile Bulgar Prensligi arasında müzakerelerin hatta ilişkilerin imkânsız hale geldiğini belirtmiştir. Türkiye'nin yapacağı bir şey kalmadığını, ya Bulgaristan'ın bu yalandan ağırbaşlılığını çiğneyerek atılganlığından vazgeçmesi

²⁵⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Hala Karanlıktayız", *Tanin*, 29 Kânunusani 1909, No:178, s.1-2

²⁵⁹ Babanzade, "Hala Karanlıktayız", s.1-2

gerektiğini ya da devletlerin bu işe bir çözüm bulmalarının lüzumunu dile getirmiştir. Aksi takdirde ilkbaharın gelmesine gerek kalmadan savaşın patlak vereceğini iddia etmiştir.²⁶⁰

İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu temel nokta Avrupa devletlerinin meseleye müdahil olmasıdır. Büyük Devletler gerçekten medeni dünyayı savaştan uzak tutmak istiyor ve savaşın aleyhinde bulunuyorlar ise Bulgaristan'ı engellemelidirler görüşünde olan Babanzade, o zamana kadar nasihat vermektan ve ellerini kavuşturmaktan başka bir şey yapmayan devletlerin, bu defa etkili bir müdahalede bulunmasını istemiştir. Bu devletlere ciddi bir eleştiri getirerek, iş görmek hususunda Anadolu'daki manda arabalarından farklarının olmadığını yazmıştır. Bu konuda ağır hareket eden Avrupa Devletlerini harekete geçirmek için Hariciye Nezareti devletlere bir yazı göndererek, kendilerini Sofya bakanlar heyeti nezdinde girişimde bulunmaya davet etmiştir.²⁶¹

Bu gelişme üzerine, gelen telgraf haberlerine bakılırsa Sofya'da barış nasihatleri verilmiş diyen Babanzade, Bulgar Dışişleri Bakanının savaş yapmak niyetinde olmadıklarını söyleyerek, politika memurlarının ağzına bir parmak bal çaldığını, bu sözlere itimat edilemeyeceğini belirtmiştir. Çünkü Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmeden iki gün önce, İngiltere Konsolosuna asla bağımsızlık niyetinde olmadıklarını temin etmiş ve bu teminat Londra yoluyla Osmanlı Hariciyesine ulaşmışken, iki gün sonra bağımsızlık ilan edilince Londra ve Babıâli'de hiddetle karşılanmıştır. Bu sebeple de Paprikof'un savaş olmayacak demesine Babanzade inanmamaktadır. Bu olaylardan bir iki ay önce yine savaşa ramak kaldığı günlerde Fransa'nın arabulucu olmasıyla Bulgar askeri terhis edilmiştir. Bütün dünyanın hatta Almanya'nın bile Fransa'dan aynı arabuluculuğu yapmasını beklediğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, Balkan işleriyle en az alakalı olan devlet Fransa olduğu için araya girmesinde fayda görmüştür. Hem Fransa arabulur hem de Almanya kendisini desteklese Sofya'daki kuru gürültülerin önü kesilir düşüncesinde olan Babanzade, Bulgarların söz vermelerinin yeterli olmayacağını, askerlerini terhis etmeleri gerektiğini yazmıştır. Bu yapılmadığı sürece savaş kaçınılmazdır diyerek, Büyük Devletlerin ellerini çabuk tutmalarını dilemiştir.²⁶²

Bulgaristan, 1909 Şubat'ının başlarında Büyük Devletlere bir nota vererek, meseleyi başka bir boyuta taşımıştır. Babanzade'nin ultimatoma olarak değerlendirdiği bu notada, Türkiye arazi meselesinden feragat etmez ve 82 milyon tazminattan fazlası için ısrar ederse yaşanacakların sorumlusu olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca ortaya çıkacak durumda devletlerin yapacakları baskıyı kabul etmeyeceklerini bildirmişler ve bağımsızlığın tasdik edilmesini

²⁶⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Düvel-i Muazzama Ne İş Görüyorlar?", *Tanin*, 30 Kânunusani 1909, No:179, s.1

²⁶¹ Babanzade, "Düvel-i Muazzama Ne İş Görüyorlar?", s.1

²⁶² Babanzade, "Düvel-i Muazzama Ne İş Görüyorlar?", s.1

teklif etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin enerjisini iç politikasına harcamak istemesini Bulgarların zaaf olarak görmesini eleştiren İsmail Hakkı Bey, yüz bulup şımardıklarını belirtmiştir. Osmanlı Devleti, bu istekleri kabul etse bile Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin de bu durumdan sorumlu olacakları değerlendirmesini yapmıştır. Telgraf haberlerinden anlaşıldığına göre Rusya bu meselede aracı rolünü üstlenmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu vazifeyi Balkanlar'da fazla etkisi olmayan Fransa'dan beklediğini önceden belirtmiş olmasına rağmen olayların tahminini çürüttüğünü yazmıştır. Rusya'nın bu buhranlı günlerde sorumluluk alarak ortaya atılmasından da memnundur ve varlığını Rusya'ya borçlu olan Bulgarların Ruslara karşı zayıf bir damarlarının olduğunu vurgulamıştır.²⁶³

Rusya'nın sorunu çözmek için taraflara sunduğu teklifi İsmail Hakkı Bey çok beğenmiş, ince düşünülmüş bir plan olduğunu belirtmiştir. Rus teklifine göre, Bulgaristan vereceği paranın tedariki için sıkıntı çekmeyecek, daha az faiz ödeyecek ve vereceği paraları kısım kısım ödeyecektir. Osmanlı Devleti ise savaş tazminatından kaynaklanan borcunun bir kısmını Bulgaristan'a yüklemiş olacak ki ana borcu hafifleyecek ve uzun bir zaman için savaş tazminatı derdinden yakasını sıyırmış olacaktır. Ancak Babanzade'nin ifadesine göre, Sofya kaynakları ile İstanbul kaynakları arasında bu meselenin bir noktasında ihtilaf vardır. Sofya kaynaklı telgraflardan alınan bilgiye göre, Bulgar Kabinesi, 82 milyon franklık bir meblağı Osmanlı Hükümeti'nin Rusya'ya olan borcuna karşılık ödeyecektir. Osmanlı Devleti'nin tahkikatına göre ise, Rusya'nın bu konudaki teklifi 100 milyona kadar tazminat borcunun Bulgaristan'a ciro edilmesi merkezindedir. Türk tarafının Bulgarlardan talebi 120 milyon franktır. Bu hesaba göre, Bulgarlar 82 milyon borçlanacaklar, Osmanlı Devleti de 100 milyon borçtan kurtulacaktır. Aradaki farkı Rusya faiz almamak suretiyle doldurmuş olacaktır.²⁶⁴

İsmail Hakkı Bey, antlaşma bu şartlarla sağlanırsa bunun Osmanlı Devleti'ne sağlayacağı faydaları saymaya girişerek, 100 milyon frank borçtan kurtulmanın mühim bir şey olduğunu vurgulamıştır. Paraya çok ihtiyaç duyulan bir dönemde peşin paradan mahrum kalmanın imar ve ıslah çalışmalarına zarar vereceğini, fakat Rusya'nın 100 milyon franga tekabül eden borcu ertelediğini, bu vesileyle uzun yıllar savaş tazminatı olarak ödenen paranın Osmanlı kasasında kalacağını, bu parayı karşılık olarak gösterip mühim miktarda bir paranın istikraz edilebileceğini ve Rusya'ya olan tüm borcun kapatılacağını yazmıştır. Büyük bir istikraz yapılması mümkün olmaz veya gerek görülmezse de bu paranın imar vasıtalarına harcanabileceğini belirtmiştir. Örnek olarak, demiryolları için teminat akçesi bulmakta daha az zorluk çekilecektir ki imar için harcanan paralarla ülke müreffeh hale gelecek ve Rusya'ya borcu ödeme zamanı geldiğinde, Osmanlılar zorlanmadan bunu verecek güce ulaşmış

²⁶³ Babanzade İsmail Hakkı, "Ültime-Tavassut", *Tanin*, 3 Şubat 1909, No:183, s.1-2

²⁶⁴ Babanzade, "Ültime-Tavassut", s.1-2

olacaktır. Güvenilir kaynaklardan aldığı istihbarata göre de İngiltere Hükümeti, bu teklifi kabul etmesini Osmanlı Hükümeti'ne tavsiye etmiştir. Ancak Babanzade sorunun sadece parasal boyutunun olmadığını bir kez daha hatırlatmış, Bulgaristan tarafından zapt edilen demiryolundaki kumpanya hukukunu kimin düzeltereceği, sınır düzenlemesinin nasıl yapılacağı gibi konuları gündeme getirmiştir.²⁶⁵

Babanzade'nin, Rusya'nın böyle bir sorumluluğu üstlenerek arabulucu rolüne bürünmesinin sebepleri ile ilgili yorumları ise çok dikkat çekicidir. Ona göre ilk sebep, Avusturya'nın Bulgaristan üzerindeki aşikâr olan nüfuzunu kırmak, aralarındaki irtibat veya ittifakı bozmaktır. Uzakdoğu'dan yüzünü çeviren Rusya'nın tekrar eski "aşinalarıyla" ilişki kurmaya ve her vesileyle eski mevkisini kazanmaya çalıştığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yeni Rus politikasından çekinmemesini söyleyen Babanzade, yapılan hamlenin Avusturya'ya darbe indirmek için olduğunu yazmıştır. Bundan istifade edilmesi gerektiğini öğütleyerek, darbenin yönünün Türkiye'ye çevrilmesi için daha çok zamanın olduğunu, bu süre içinde de siyasi atmosferde çok şeyin değişeceği öngörüsünde bulunmuştur.²⁶⁶

Rusya'nın arabulucu rolü üstlenerek sorunu çözme konusunda attığı adımın, Osmanlı Devleti üzerinde uyandırdığı sempati uzun sürmemiş, Ruslar yine kendi elleriyle Türkleri gücendirecek bir hamlede bulunmuşlardır. Grandük Vladimir'in cenazesine Bulgar Prensini davet ederek ve ona Çar muamelesi yaparak Bulgaristan'ın bağımsızlığını bu şekilde onaylamışlardır. Hadisenin gelişimi şöyle olmuştur; Rus Çarı'nın yengesi olan Grandüşes Vladimir, özel olarak Çar'a bir ricada bulunmuş, Bulgar Prensi Ferdinand'ın da cenaze merasimine çağırılmasını istemiştir. Bir tabut önünde gerçekleşen ricaya hayır cevabı verilmez denilerek, Ferdinand'ın cenaze merasiminde hazır bulunmasına onay verilmiştir. Ferdinand cenazeye katılınca da ona bir çar gibi muamelede bulunulmuştur. Bu şekilde sembolik de olsa Bulgaristan Çarlığı'nın kabul edildiği görüntüsü verilmiştir.²⁶⁷

Bu konuyu gündemine alan Babanzade İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin bu merasimlerden çok çektiğini, benzer bir hareketin daha Bulgar Prensi'nin Tırnova'da bağımsızlığını ilan etmesinden önce Avusturya İmparatoru Franz Joseph tarafından Peşte'de gerçekleştirildiğini ve ziyafet nutkunda Prens için "Altes Rövyel" tabirini kullandığını hatırlatmıştır. Rusya'nın da buna benzer bir merasim yapması Babanzade'yi hayal kırıklığına uğratmış, Berlin Antlaşması'ndan ve II. Meşrutiyet'ten beri Türklerle dostluk ilişkilerini geliştirmek çabasında olan Ruslara bu davranışı yakıştıramamıştır. Rus tarafının bu hareketine karşı kendini şöyle savunduğu görülmektedir; Rusya Hükümetinin böyle bir ziyaret teklifi

²⁶⁵ Babanzade, "Ültimeatom-Tavassut", s.1-2

²⁶⁶ Babanzade, "Ültimeatom-Tavassut", s.1-2

²⁶⁷ Hüseyin Cahit, "Son Vakalar, Tefsirler", *Tanin*, 22 Şubat 1909, No:202, s.1

karşısında eli kolu bağlı kalmış, bunu reddetmeyi nezakete aykırı görmüştür. Üstelik Prens krallığını ilan etmeden Peşte'de de krallara mahsus merasimle kabul edilmişti, savunmasını yapan Ruslara karşı Babanzade, nezakete riayet etmenin, haksız bir prensin gönlünü almak için Osmanlıların kalbini kırmaya bahane olmadığını yazmıştır. Rusya, olayın etkisini hafifletmek ve durumu düzeltmek için bazı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre Rusya, krallara mahsus yapılan bu muamelenin sadece teşrifat dairesinde kalacağını, resmi onayın Osmanlı Devleti ve diğer devletlerin muvafakat vermesiyle olacağını belirtmiştir.²⁶⁸

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan olaylar silsilesinin yeni bir halkasını, yeni Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'nın Petersburg'a yaptığı seyahat oluşturmuştur. Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Girit sorunlarının ardı ardına geldiği, ülkenin iç ve dış karışıklıklarla uğraştığı günlerde, boş ve elçisiz olan büyükelçiliklerle iletişim içinde olmanın bu problemlerin çözümünde yeterli olmadığını belirten Babanzade, bir olağanüstü sefaret heyeti hatta hanedana mensup bir zatın Avrupa başkentlerine giderek, çeşitli saraylarda, dışişleri bakanlıklarında, resmi çevrelerde dolaşan fikir ve temayülleri daha iyi öğrenmek ve ona göre siyasi tedbirler almak lüzumunu dile getirmiştir. O sıralarda bu tavsiyelerinin Hükümet tarafından dinlenmediğini ekleyerek, her şeyde olduğu gibi bu işte de rehavet ve gevşeklik gösterildiğini yazmıştır. Diğer devlet adamlarından örnekler vererek, İswolski'nin hükümdarları ve dışişleri bakanlarını kapı kapı dolaştığını ancak Osmanlıların yerinde saydığını, Bulgar devlet adamlarının emellerini gerçekleştirmek için siyasi seyahatlere çıktıklarını, Bulgar Prensini birçok yere başvurduğunu, Osmanlıların buna seyirci kaldığını, Yunan Kralının Girit için Avrupa'da kapı çuhadarlığı yaptığını, kendilerinin "Allah Kerim" dediklerini, Sırbistan Dışişleri Bakanı Milovanoviç'in Avrupa'da, Başbakan Novakoviç'in Balkanlar ve İstanbul'da Sırp menfaatlerinin avukatlığını yaptıklarını oysa Osmanlıların elçilerini azletmek için mekik dokuduklarını, elçilikleri uzun müddet boş bırakarak tedbirsizlik gösterdiklerini itiraf etmiştir.²⁶⁹

Osmanlı Devleti'nde çoktan beri dışişleri bakanları Avrupa'ya seyahat etmedikleri için Rıfat Paşa'nın bu hareketinin memnuniyet verdiğini belirten İsmail Hakkı Bey, Rıfat Paşa'nın Londra'da elçilik yaptığı için İngiltere'deki siyasi havayı zaten bildiğini, Paris ve Viyana'da hâkim olan efkârı öğrendikten sonra yanında bir muhasip bulunduğu halde seyahatinin en önemli ayağını oluşturan Petersburg'a gideceği bilgisini okurlarıyla paylaşmıştır. Rusya son dönemlerde Osmanlı siyasi hayatında mühim bir yer işgal etmiştir zira yaptığı son teklifle Bulgaristan'la olan sorunun anahtarını Petersburg'a taşımıştır. Bu yönüyle Bulgaristan ile uyuşmanın yolu İswolski ile yapılacak görüşmelere bağlıdır. İsmail Hakkı Bey, Rıfat Paşa'nın

²⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Teşrifat ve Siyaset", *Tanin*, 22 Şubat 1909, No: 202, s.2

²⁶⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Seyahat-i Siyasiye", *Tanin*, 7 Mart 1909, No:215, s.2

böyle bir ortamda Petersburg'a giderek, iki aşağı beş yukarı pazarlık yapıp işin kolayını bulacağı kanaatinde olmuştur. Rıfat Paşa'nın sadece mali işlere temas eden bu konuda yeterli bilgiye sahip olmayacağı ihtimali düşünülerek, refakatine Maliye Bakanlığında biri verilmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu ikilinin meziyetlerini kullanarak sorunu Osmanlıların lehine çözecekleri inancında olmuş ve şu tavsiyede bulunmuştur; Rıfat Paşa, Petersburg'dan sonra Berlin'e gitmeli, Alman kabinesine karşı Osmanlıların beslediği olumlu hissiyatı aktarmalı, Üçlü İttifakın önemli bir üyesi olan İtalya'ya gidip Tittoni ile görüşmeli ve dönüşte Belgrat'a uğrayarak oradaki havayı müşahede etmelidir.²⁷⁰

Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'nın Petersburg'da temaslara başlamış olduğu ile ilgili telgraflar İstanbul'a gelmeye başlayınca Babanzade İsmail Hakkı Bey durumu değerlendiren bir makale kaleme almıştır. Bu makalesinde ilk vurguladığı şey ise işin diplomasi mecrasından çıkıp ekonomi mecrasına girdiği olmuştur. Çünkü Türk-Rus görüşmelerinin esasını mali konular ağırlıklı olarak oluşturmaktadır. Rıfat Paşa yanına uzman bir maliyeci aldığı gibi Rus Dışişleri Bakanı İswolski de Maliye Bakanı Kokofçe ile görüşmelere katılmıştır. Babanzade'ye göre, devletler arasındaki meseleler parasal boyuta girdiği zaman şeref ve haysiyet, devlet menfaatleri gibi konular ikinci plana düşer. Bu görüşünü ispatlamak için de Fransa örneğini vermiştir. Fransızlar Almanya'ya vaktiyle verdikleri beş milyar frangı şimdi akıllarına bile getirmezler diyen Babanzade, ancak Alsas-Loren arazisini kaybetmelerini yürek acısı olarak nitelemiştir. Toprak kaybının bir devletin etinden parça kopmuş etkisi yaptığını, para kaybetmenin ise geçici olduğunu vurgulamıştır. Para meselesi devletler için hayat memmat değildir görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, barış yanlısı birçok kimsenin de artık devletler arası ekonomik sorunların savaşla değil diplomasi ile çözülmesinden yana olduklarını vurgulamıştır.²⁷¹ Bu açıklamalarıyla da Bulgarlara üstü kapalı olarak mesaj vermekte, Osmanlı Devleti'ne ödeyecekleri meblağı abartılı bir gurur vesilesi yaparak sorunu büyütmemelerini ima etmektedir.

Osmanlı Devleti, Rusya ile görüşmelere başlamış olmasına rağmen Bulgaristan adım adım bağımsızlığına kavuşma yolunda ilerlemeye devam etmiştir. Bu durumu değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Bulgar prensinin yeni bir hamlesini okurlarıyla paylaşmıştır. Prens, Paskalya yortularının zamanını beklemiş ve vakit gelince devletlere müracaat ederek, tacına resmen kavuşmak istediğini belirtmiş ve onların da bunu tasdik etmelerini istemiştir. Bulgar Prensini bu talebini belli ölçüde mazur gördüklerini ifade eden Babanzade daha sonra sözü *Le Temps* gazetesine getirmiştir. *Le Temps*'ın ve diğer gazetelerin ta Keşof meselesinden beri antlaşmalardan ziyade antlaşmaları çiğneyenlere riayet ettiklerini yazmıştır. II. Abdülhamit

²⁷⁰ Babanzade, "Bir Seyahat-i Siyasiye", s.2

²⁷¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya ile Pazarlığımız", *Tanin*, 13 Mart 1909, No:221, s.1

yönetiminin Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ve Doğu Rumeli ile ilgili maddelerine aykırı icraatlara sessiz kalarak, üstü kapalı biçimde bu emrivakileri onayladığı varsayımının altı buçuk aydan beri kulakları tahriş ettiğini belirten Babanzade, yapılan yorumların hakkaniyetli değil aksine duygusal ve taraflı yapıldığını vurgulamıştır. Ayrıca *Le Temps*'ın biraz fazla derecede Bulgar yanlısı yayın yaptığını ileri sürmüştür.²⁷²

Le Temps'ın, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ilan edildikten sonra Türklere karşı samimiyet gösterdiğini, ta ki Bulgar meselesi ortaya çıkınca gazetenin bunları desteklemeye başladığını bu durum üzerine Türklerle Bulgarlar arasında sıkışan *Le Temps*'ın yeni dostlarını hoş tutmak eskilerini de gücendirmemek ve aradaki dengeyi kurmak için istikrarlı bir yayın izleyemediğini dile getirmiştir. Gazete, yaptığı yayınlarda, Türklerin Bulgar Prensini daha fazla bekletmemelerini, Avrupa'ya seyahat etmesini kolaylaştırmalarını ve Avrupa saraylarında kral gibi karşılanmasından mahrum etmemelerini tavsiye etmiştir. İsmail Hakkı Bey de işin bu kadar basit olmadığını ve esas sorunların henüz çözülmediğini belirtmiş, sağlık, vakıflar, posta ve demiryolları gibi sorunlar halledilmedikçe Rusya ile uzlaşılacak tazminat meselesinin geçerli olmayacağını ifade etmiştir. Bu sorunların Bulgaristan bağımsızlığının onaylanmasından önce çözülmesi görüşünde olan Babanzade, Bulgarlara güvenilemeyeceğini, amaçlarına ulaştıkları andan itibaren Osmanlı'nın bu taleplerini yerine getirmeyeceklerini, şimdiye kadar izledikleri politikalarla da bu görüşü ispatladıklarını yazmıştır. Bulgar Prenslığının Liyaçef daha İstanbul'dayken Paskalya hamlesini yapmasının dikkat çekici olduğunu vurgulayarak, müzakereler devam ederken yapılan bu hareketin nezakete uymadığını belirtmiştir.²⁷³

Bulgaristan'ın bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından tanınmasını tasdik eden antlaşma tüm bu yaşanan gelişmelerden sonra 19 Nisan 1909'da imzalanmıştır. İmzalanan ilk antlaşma tazminat sorununu çözmeye yöneliktir ki, Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıma karşılığında Bulgarlardan 125 milyon frank alacaktır. Fakat bu tazminat, Osmanlıların, Berlin Antlaşması'nda Rusya'ya ödemek zorunda oldukları ancak henüz ödemedikleri 125 milyon frank borca karşılık olacak ve Rusya, 1909 yılı başından geçerli olmak üzere savaş alacağını 40 yıl erteleyecektir. Bu antlaşmayla Bulgarlar Osmanlılara hiç para ödemediği bağımsız olmuşlardır. Bulgaristan ile yapılan ikinci antlaşma ise Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de kalan Müslümanların hakları, müftülükler ve vakıflarla

²⁷² Babanzade İsmail Hakkı, "İstiklale Doğru Bir Hatve Daha", *Tanin*, 7 Nisan 1909, No:246, s.2

²⁷³ Babanzade, "İstiklale Doğru Bir Hatve Daha", s.2

ilgili maddeleri içermektedir. Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanınması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki son özerk eyaletinin elden çıkmasına yol açmıştır.²⁷⁴

2.1.3. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanmasından Balkan Savaşlarına Kadar Osmanlı-Bulgar İlişkileri

Bağımsız Bulgaristan'ın tanınmasından sonra Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin yine gergin bir havada seyrettiği Babanzade İsmail Hakkı'nın makalelerinden anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Bey makalelerinde, önceki makalelerinde olduğu gibi, barış yanlısı olduklarını açıklamış ve Bulgarların sorun çıkaran politikalarından şikâyet etmiştir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesi iki devleti komşu yapmış ve bu komşuların ilişkilerinin nasıl olduğunu değerlendiren bir makaleyi İsmail Hakkı Bey yazmıştır. *Ajans de Konstantinopel*'in tebliğ ettiği bir telgrafta belirtildiğine göre, Bulgaristan, manevralar için silâh altına alınan ihtiyat askerlerini terhis etmeyi ertelemiştir. Bu ertelemenin sebebi olarak da demiryolu meselesinin henüz çözüme kavuşturulmamış olması gösterilmiştir. Bu sözleri üstü kapalı tehdit olarak değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Bulgarların tatbikat için asker çağırma tiyatrosunu iyi oynadıklarını, bir yıldır bu oyunları izlediklerini, Türklerin artık bundan usandığını ve en azından bu usancı azaltmak için yeni sahneler yeni dekorlar kullanılmasını belirtmiş, aynı senaryoları izlemenin sınırları gerdiğini dile getirmiştir. Yeni Bulgar devletinden bu telgraf haberini tekzip etmesini isteyerek askerlerin terhisini hızlandırmasını talep etmiş aksi takdirde iki komşunun iyi geçinemeyeceği mesajını vermiştir.²⁷⁵

İsmail Hakkı Bey, Bulgarların bağımsızlığı resmen tasdik edilene kadar yaptıkları olumsuz icraatların üzerinden büyük bir sünger geçirdiklerini, 31 Mart Olayını fırsat bilerek bundan çıkar sağlamaya çalıştıklarını unutabileceklerini fakat Bulgarların ondan sonra güven ve dostluk mesleği göstermeleri gerektiğini yazmıştır. Bunu da yapmayan Bulgarlar üstelik ortada acil bir sebep yokken “Bulgarlar Kralı” meselesini ortaya atarak yeni bir sorun icat etmişlerdir. “Bulgarlar Kralı” meselesinde gizli bir amaç olduğunu vurgulayan Babanzade, bu tabiri kullanmanın diğer Bulgarlara müdahale etme hakkına sahip olmak anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Bulgaristan ise bu unvanı kullanmayı tarihi bir delile dayandırmıştır. Ortaçağ'da “Bulgarlar Kralı” mevcut olduğu için şu an kullandıkları unvanın onun devamı olduğunu ileri sürmüşlerdir. İsmail Hakkı Bey, Bulgarların bu delilini reddetmiş, Bulgar siyasi tarihinin sürekli kesintiye uğradığını, o dönemdeki Bulgarların eski Bulgaristan'ın

²⁷⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.882-883 ve Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.230-231. Haluk Ülman, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken tazminat miktarını 25 milyon ruble olarak yazmıştır. Bkz. A. Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.272

²⁷⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Bulgaristan'a Karşı Mevkiimiz”, *Tanin*, 28 Mayıs 1909, No:264, s.2

devamı olmadığını, bu sebepten ötürü kullanılan unvanın geçerli olmayacağını izah etmiştir.²⁷⁶

Avrupa Devletlerinin bu unvanı kabul ediyor olmasının Bulgaristan için bir hak teşkil etmediğini belirten İsmail Hakkı Bey, devletlerin takip ettiği hareketi şöyle açıklamıştır: “İtalya’nın, Fransa’nın, Rusya’nın böyle bir unvandan rahatsız olmamaları tebaaları arasında bir tek Bulgar bulunmamasından ileri gelir. Fakat bizim böyle bir mecburiyetimiz yoktur ve sonuna kadar Bulgaristan kralını “Bulgaristan Kralı” diye yâd etmekten hiçbir vakit bizi men edemez.” Demiryolları meselesine de değinen Babanzade, asıl mesele bağımsızlık olduğu ve bu halledildiği halde, işin teferruatını oluşturan mali konularda bu kadar yaygara koparılmasını, haksızlığı itiraf etmek olarak nitelemiştir. Osmanlı Devleti’nde yaşanan iç sorunların bu konunun çözümünü biraz erteletmiş olmasını hemen bir tehdit aracı olarak kullanmanın yanlış olduğunu vurgulamıştır. Bulgaristan’ın demiryollarını bahane ederek savaş yanlısı tavır ve söylemden kaçınmasını, Osmanlıların şerefini ihlal eden bu gibi şayiaları tekzip etmesini öğütlemiştir.²⁷⁷

Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin iyi gitmediğine dair başka bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, bir yıldan beri iki devlet arasındaki ilişkileri Mart barometresine benzetmiştir. Bağımsızlığın kabulünden sonra ilişkilerin düzeleceği yönünde gelişmeler yaşanmış, bir grup Bulgar öğrenci 10 Temmuz şenlikleri esnasında İstanbul’u ziyaret ederek gergin havayı yumuşatmıştır. Ancak bu bahar havası uzun sürmemiş ve Bulgaristan yeniden ilişkileri gelecek adımlar atmıştır. Gazetelerin verdiği haberlere göre Bulgarlar, sınırın ötesinde Osmanlıları yine rahatsız edecek hazırlıklara başlamışlardır. Selanik’te çıkan *Zaman* gazetesinin bir haberinde, Osmanlı sınırında, Samakov’da sınırı geçen 40 kişilik bir çeteden bahsetmiştir ki, *Bulgar Telgraf Ajansı* bu haberi tekzip etmiştir. Bu tekbize rağmen *Zaman*’ın verdiği bilginin sadece Bulgaristan’daki gizli komite toplantılarına ait olmadığını, Osmanlı arazisi üzerinde Hükümetin yaptırdığı takibata da ait olduğunu belirten Babanzade, bu yüzden yapılan tekbizin Osmanlı sınırlarındaki olaylar için geçerli olmadığını vurgulamıştır.²⁷⁸

Sofya’dan alınan başka bir haberde ise, komite reislerinin eski Ticaret Bakanı Nikola Gennadiyef’in evinde toplanarak “*Bulgaristan’ın Makedonya’daki amalane mani olan ahvalin izalesi esbabı*” hakkında görüşmeler yaptıkları bilgisi yer almıştır. Aynı toplantıda Bulgar emellerine engel olan Sandanski ile yirmi kadar arkadaşının öldürülmesi kararlaştırılmıştır. Olayın daha vahim yönü ise Nikola Gennadiyef’in bu toplantıda alınan kararları Kral Ferdinand’a tebliğ etmek için Avrupa’ya gitmiş olmasıdır. Bu durumu şaşkınlıkla karşılayan

²⁷⁶ Babanzade, “Bulgaristan’a Karşı Mevkiimiz”, s.2

²⁷⁷ Babanzade, “Bulgaristan’a Karşı Mevkiimiz”, s.2

²⁷⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Türkiye ve Bulgaristan”, *Tanin*, 25 Eylül 1909, No:383, s.1

Babanzade, bir bakan başkanlığında toplanan bir komitenin adam öldürme kararı almasının ve kralın bu tip katillerle münasebette bulunmasının akıllara durgunluk verdiğini yazmıştır. “Bulgaristan’ın emelleri” ifadesinin Bulgarların akıllarından çıkmadığı sürece Osmanlıların ve bütün Balkanların geleceğini tehlikede gören İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti’nin çıkaracağı “Çeteler Nizamnamesi” ile sorunu çözeceğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti’nin bu çete sorununu çözmek için aldığı tedbirleri kovandan etrafa yayılan arıları tek tek arkasından koşup öldürmeye benzeten Babanzade, kovana ezip bütün arıları öldürmek yolu varken her arının arkasından koşup yorulmayı akıl karı olarak görmemiştir. Bu durumdan usanan Osmanlı Devleti’nin, kendisini sokan arıların verdiği acı ile bir gün itidalini kaybedip kovana mahvedeceğini belirten Babanzade, Gennadiyef ve Kral hakkında verilen bu malumatın doğru olmadığını temenni ettiğini belirtmiştir. Şayet doğru ise de komşusuyla geçinmesinin zorlaştığını dile getirmiştir.²⁷⁹

Osmanlıların Bulgarlara karşı gücenik olmasını gerektiren olaylar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Gümrüklerde Osmanlı vatandaşlarına karşı gösterilen zorluk da yeni bir sorun teşkil etmiştir. Tüccar ve ticari mallar bir yana sıradan yolcular bile bu müşkülattan nasibini almıştır ki Babanzade’ye göre, insanın Bulgaristan’dan geçmeye tövbe edeceği gelmektedir. Gümrük meselesini teknik yönden inceleyerek okurlarını şu şekilde aydınlatmıştır; Bulgaristan bağımsızlıktan önce Osmanlılara tabii olduğu için diğer devletlere uygulanan muameleden ayrı tutulmuş ve kendi ticareti için cazip bir tarifeye mükellef kılınmıştır. Bağımsızlıktan sonra bu ayrıcalıklı tarife geçersiz duruma düşmüştür. Ancak Osmanlılar ticari menfaatleri göz önünde tutarak Bulgarlara uygulanan tarifeyi geçici süre için yüzde 10’un da altında tutmuştur. Osmanlıların bu iyi niyetinin Bulgaristan’da karşılığını bulamadığını belirten İsmail Hakkı Bey, bu şayiaların tam da yeni Sofya elçisi Asım Bey’in kral ve taca itimatnamesini sunacağı günlere denk geldiğini ifade etmiştir. Asım Bey bu vesileyle verdiği nutukta; Osmanlı Devleti ile Bulgaristan’ın çıkarlarının ortak olduğunu, bu çıkarları arttırmak için çok mesai harcamak üzere görevlendirildiğini belirtmiştir. Babanzade açısından bu ifadeler aslında Bulgarların çıkardığı sorunları protesto eden gizli bir manaya sahiptir. Kralın da aynı mealde cevap vermesini yeterli bulmayarak, sözle değil icraatla samimiyetin gösterilmesini istemiştir.²⁸⁰

Bulgaristan’ın bağımsız olmasından sonra Osmanlı vatandaşı olan Bulgarların nasıl bir pozisyonda kaldıklarını izah eden bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, “Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri”nin ikinci kongrelerini ve bu kongrede aldıkları kararları değerlendirerek Osmanlı-Bulgar ilişkilerine farklı bir boyuttan bakmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nde bir müddetten

²⁷⁹ Babanzade, “Türkiye ve Bulgaristan”, s.1

²⁸⁰ Babanzade, “Türkiye ve Bulgaristan”, s.1

beri gündemi oluşturan milliyet ve cinsiyet tartışmalarının arasında Bulgar unsurunun maksat ve emellerini dile getirmelerinin gölgede kaldığını vurgulayan İsmail Hakkı Bey, Meşrutiyet ilan edilene kadar Bulgarların ortalığı ayağa kaldırdığını, devleti kangren hale getiren yaralar açtıklarını fakat “hürriyet güneşinin doğması” ile bu yaraları iyileştirdiğini yazmıştır. Ancak Babanzade şu açıklamayı yaparak, kastettiği Bulgarların, talimatları sınırın ötesinden alıp Meşrutiyete rağmen emellerine ulaşmaya çalışan Bulgarlar olmadığını, sadece ekonomik maksatlar güden Bulgarlar olduğunu ifade etmiştir. İşte bu Bulgarlar kendi aralarında toplanarak bir kongre düzenlemiş ve aldıkları kararlarla taleplerini dile getirmişlerdir. Kongrede alınan kararların birçoğunun küçük tadilatlar yapılırsa kabul edilebileceğini bazı kararların ise kongre üyelerinin arzularını dile getirdiği için iyi karşılanmayacağını yazmıştır.²⁸¹

Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri'nin bu kongresini takdir ederek, en azından taleplerini belirttiklerini, Patrikhanelerin gürültülerine kulak asmadıklarını vurgulayan İsmail Hakkı Bey yazısında şu noktalara vurgu yapmıştır:

“Zira Patrikhanelerin gürültülerine rağmen itidallerini muhafazaya, sağlıklı fikir ve muhakemeye sahip olan tarafsız erbab-ı hamiyet’canım ne istiyorsunuz şu teklif ve arzularınızı madde madde ve açıkça tayin ediniz de ondan sonra konuşur ve münakaşa ederiz’ deseler, mağdur ediliyoruz, eziliyoruz, hukukumuz çiğneniyor, yeni yönetim eski yönetime zulüm ve baskı açısından rahmet okuttu, bizi Türkleştirmeye çalışıyor, milliyetimizi, lisanımızı, mezhebimizi, hukukumuzu, imtiyazlarımızı mahvediyor diye feryadı ayyuka çıkararak bu zamansız haksız müşteki derhal şaşırarak ‘işte taleplerimiz, işte şikâyetlerimiz’ diye bir program ile ortaya çıkamazlar. Çünkü kendileri de ne istediklerini bilmezler, daha doğrusu asıl istediklerini, asıl takip eyledikleri maksatları alenen itiraf emek cüretinde bulunamazlar.”

Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri'nin ise önlerine müzakere edilecek bir program koyduklarını, muhatabın maksadı anlaşıldıktan ve taraflar iyi niyetle çalıştıktan sonra uzlaşmanın daha kolay olacağını yazmıştır.²⁸²

Kongre ilk olarak, Pavlof Efendi'nin raporuna binaen Parlatentonun aşırı dereceye ulaşan milli eğilimlerini ve bununla ilgili kanunlarını beğenmemiştir. İsmail Hakkı Bey, bu “milli eğilim” ifadesini tam olarak anlayamadıklarını, açıkça belirtilseydi daha sağlıklı cevap verebileceklerini dile getirmiştir. Ancak kastedilenin Cemiyetler Kanunu'nun 4. Maddesi olduğunu zannettiklerini belirtmiştir. Bu madde gereğince, milliyet esasına dayanan cemiyetlerin açılması yasaklanmıştır ki, Babanzade, Parlatentonun bu ifadeyle hangi milliyeti kastettiğinin anlaşılamayacağını, Türk milliyeti mi, Arap milliyeti mi, Rum milliyeti mi bilemediklerini vurgulamıştır. Buradaki asıl mananın ise milliyetlerin heybetlerini

²⁸¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Osmanlı Bulgarlarının Temayülatı”, *Tanin*, 20 Teşrinievvel 1909, No:406, s.1-2

²⁸² Babanzade, “Osmanlı Bulgarlarının Temayülatı”, s.1-2

azaltmak değil, milliyetleri Osmanlı birliği içinde ayıranlara karşı gelmektir izahını yapmıştır. Kongre tarafından alınan arazi ve ziraat meseleleri ile ilgili kararları ihtiyat kaydıyla onayladıklarını yazan Babanzade, ekonomik ve sosyal talepleri birden istemenin uygun olmayacağını, devletin bunları yerine getirmesinin zaman alacağını, daha pek çok kanunun yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu ve Meclis'in birçok oturumda çalışarak bunları düzene sokacağını dikkatlere sunmuştur.²⁸³

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in kongrede alınan kararlar içinde kabul edilmesinin uygun olmayacağını belirttiği konu askerlik konusu olmuştur. Bulgar unsurunun da Ermeni unsuru gibi askerliği kutsal bir vazife olarak görmelerinden memnuniyet duyduğunu belirten Babanzade, mahalli askerlik hizmetine aklının ermediğini yazmıştır. Zaten ihtiyaç duyulmadıkça bir askerın memleketinden uzak bir yere gönderilmediğini, ancak büyük askeri harekâtlarda, manevralarda ve seferberlikte dahi Bulgar askeri yerinde kalsın demenin kabul edilir şey olmadığını yazmış, vatan savunmasını ilgilendiren bu hassas konunun askeri idareye bırakılmasını tavsiye etmiştir. Kongrede dile getirilen, kilise meselesinde Rum milletinin tercih edildiği, Bulgar milletinin ise zarara uğratıldığı iddialarına yanıt veren Babanzade, Rumların da benzer şeyden şikâyet ettiklerini, onlara sorulursa, ne var ne yok hep Bulgarlara verildiğinden sitem ettiklerini örnek vermiştir. Her iki tarafın da aynı şeyden şikâyetçi olmasının aslında adil davranıldığını gösterdiğini ifade ederek, ilerleyen günlerde Meclis'in gündemine gelecek Kiliseler Kanunu ile bu meselenin uzun uzadıya görüşüleceğini haber vermiştir.²⁸⁴

Bağımsızlık sonrası Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin gerilmesine yol açan olaylardan biri de Bulgaristan'ın Makedonya üzerindeki emelleridir. İsmail Hakkı Bey, Selanik, Manastır ve Üsküp'te yaşanan bazı olayları örnek göstererek bunu ispatlamaya çalışmıştır. Bağımsızlıktan sonra Bulgarların rahat durmayacaklarını Osmanlı Devlet adamlarının bildiğini belirterek, ilk adımın bağımsızlık ikinci adımın ise Bulgaristan'ın bir türlü tırnakları arasından çıkarmak istemediği Makedonya olduğunu yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'e göre Bulgaristan, Makedonya'da, Piyemonte'nin İtalya Yarımadasında oynadığı rolü oynamak istemiştir. Fakat ne Bulgaristan'ın Piyemonte Hükümeti olduğunu ne de Bulgar Kralı'nın Şarl Albert veya Viktor Emanuel olduğunu vurgulamıştır. Hele ki General Paprikof ile Kont Cavour'un mukayese bile edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Bunun dışında Rumeli ve Balkan Yarımadası ile İtalya Yarımadasının birbirine benzemediklerini, İtalyanların tek millet ve tek mezhebe mensup olduklarını, Rumeli'de ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Bulgaristan tarafından buraya ekilmek istenen tohumların mahalli halk tarafından

²⁸³ Babanzade, "Osmanlı Bulgarlarının Temayülatı", s.1-2

²⁸⁴ Babanzade, "Osmanlı Bulgarlarının Temayülatı", s.1-2

koparıldığını dile getiren Babanzade, Bulgaristan'daki hiddeti de yaşanan ümitsizliğe bağlamıştır.²⁸⁵

Osmanlı'daki yeni yönetimin Çeteler Nizamnamesi'ni uygulamaya koymasıyla Bulgarların umutlarını söndürdüğüne vurgu yapan Babanzade, Bulgaristan'ın Rumeli ağacının çürümesini, kurtlanmasını ve küçük bir rüzgârda yıkılmasını beklediğini, düştükten sonra da mirasına konmayı hesapladıklarını yazmıştır. Ancak Osmanlılar ağacın çevresindeki tırtılları, Çeteler Kanununu tatbik ederek temizlemişlerdir. İşte bu şekilde avını elinden kaçıran Bulgarlar, Sofya'da miting yaparak feveran etmişlerdir. Malinof ve General Paprikof, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bir konuşma yapmışlar, Makedonya Bulgarlarının henüz Meşrutiyetin nimetlerinden faydalanmadıklarını söylemişler ve Bulgarlara eşit muamele gösterilmediği müddetçe iki devlet arasında iyi ilişkilerin kurulamayacağını ima etmişlerdir. Bu sözlerin Sofya'daki gürültücü ve blöfçü mahfillerde etkisini gösterdiğini belirten Babanzade, bunların Sofya'daki mitingi düzenleyerek kamuoyunu ayaklandırdıkları ve Avrupa'ya Makedonya Bulgarlarının kötü durumunu göstererek şantaj yapmak istedikleri tespitini yapmıştır. Avrupa kamuoyu aydınlatılmazsa bu hokkabazlığa kanabilir diyen İsmail Hakkı Bey, Bulgarların gerçekleri örtmek için böyle yaptıkları ilan edilerek Avrupa'nın teskin ve tatmin edilebileceği fikrindedir.²⁸⁶

Makedonya'da uygulanan Çeteler Kanunu ile ilgili iki olayı okurlarına aktaran İsmail Hakkı Bey önce Manastır'da yaşanan olayı anlatmıştır. 29 Kasım 1909'da Bulgar Okulları Müfettişi Yovanoviç bu şehirde öldürülmüştür. Bu şahsın öldürülmesinin tek sebebi ise Sofya'dan gelen talimatları yerine getirmemesidir. Yovanoviç isimli müfettiş, Sandanski ve adamlarının yolundan giden, Makedonya Makedonyalılarıdır düsturunu takip eden birisidir. Babanzade'ye göre işte bu sebepten ötürü öldürülmüştür ki, müfettişliğe tayin edildiği günden itibaren hakkında şikâyetler olmuş ve Hükümet sızlanmalara mahal vermemek için görev yerini değiştirmek istemiştir. Yeni bir yer açılıncaya kadar Manastır'da kalan Yovanoviç, Makedonya Bulgarlarının Bulgaristan'a katılmasını istemediği için önceden de suikasta uğramış, Varna'da öldürülmek üzere iken başından yaralanmış ve bir gözü kör olmuştur. Bu şekilde Mısır'a kadar kaçmasına rağmen, sırlarını keşfedecek biri olduğu için Manastır'da öldürmüşlerdir. İsmail Hakkı Bey, bir şahsın müfettiş olduğu ya da adı Bulgar adı olmayan Yovanoviç olduğu için öldürülemeyeceğini söyleyerek, işin perde arkasını bu şekilde yazmıştır.²⁸⁷

²⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Rumeli Ahvali", *Yeni Tanin*, 7 Kânunusani 1910, No:14, s.1-2

²⁸⁶ Babanzade, "Rumeli Ahvali", s.1-2

²⁸⁷ Babanzade, "Rumeli Ahvali", s.1-2

Bulgar basınına da eleştiri getiren Babanzade, koyun boğazlar gibi kasaplık eden caniler hakkında eleştirel söz söylemek yerine onları yargılayan Osmanlı mahkemelerine hücum etmelerini, Sofya ile Manastır'daki katiller arasında bir irtibat bulunduğuna delil olarak göstermiştir. Bulgar basını, gözaltına alınanların sayısının da çok olduğunu iddia etmiştir. İsmail Hakkı Bey, böyle bir cinayeti tek kişinin işleyemeyeceğini, arkasında bir grubun olduğunu belirtmiştir. Buna yönelik delillerin de çok olduğunu yazarak, özel mahkemenin vicdanıyla hareket ettiğini vurgulamıştır. Mahkemenin amacının ise Osmanlı tebaası olan bir gruptan öç almak olmadığını, aksine o grubun içine girmiş bazı yabancı mikropları temizlemek olduğunu ifade etmiştir. Yapılan incelemelere göre de, Çeteler Kanunu uygulandığı günden beri namuslu Bulgarlar Osmanlı Devleti'ne müteşekkik ve minnettardır. Bulgarların yaygara kopardığı ikinci olay ise Üsküp'te yaşanmıştır. Vasil adında bir şahsın cenazesinde Öğretmen Dimitri Yabandof ve arkadaşları tutuklanıp mahkemeye sevk edilmiş ve iki yıl sürgüne mahkûm edilmiştir. Bunlar cenaze alayı esnasında Türklerin alçaklıklarından, Osmanlı Hükümeti'nin çürük olduğundan ve Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakı düşüncesinden vazgeçilmemesinden bahsederek halkı isyana teşvik etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, hiçbir devletin bunları yapanları cezasız bırakmayacaklarını söyleyerek verilen cezanın meşru olduğunu göstermeye çalışmıştır.²⁸⁸

Çeteler Kanununun uygulanmasına yönelik yapılan bu eleştirileri haksız bulan İsmail Hakkı Bey, kanunun bazı teferruatlarında eksikler olabileceğini, bunun yalnız Rumeli'de değil Aydın vilayetinde bile tatbik edildiğini, kanunun yalnız Bulgarlara yönelik olmadığını istisnasız Müslümanlar, Sırlar, Bulgarlar ve diğerleri hakkında da uygulandığını hatta verilen idam cezalarının icra edildiğini vurgulamıştır. Asayiş bu derece temin eden bu kanundan Bulgar çetelerinin tazyik ve tehditlerinden bıkmış olan Bulgar köylülerinin memnun olduklarını ifade eden Babanzade, yaygara koparanların davul gibi sesleri olduğu, fakat davulun sesi büyük ise de içinin boş ve kof olduğu örneğini vererek Çeteler Kanununu savunmuştur.²⁸⁹

Bulgaristan Kralının İstanbul'u ziyaret ettiği günlerde Rusçuk şehrinde elim bir hadise yaşanmış ve İsmail Hakkı Bey bu olayı ve bu olay üzerinden Türk-Bulgar ilişkilerini değerlendiren bir makale kaleme almıştır. Rusçuk'ta Sufuti adında ve henüz buluğa ermemiş bir kızı kırk beş yaşlarında Stefanov adında biri kaçırmıştır. Bu kasabada çok miktarda Müslüman yaşadığı halde olaydan ötürü sükûneti elden bırakmamışlardır. Müftü bu olay üzerine meşru yollardan hareket etmiş ve hükümete müracaat etmiştir. Hükümet de olayı inceleyerek reşit olmayan bir kızın ailesine iade edilmesi kararını vermiştir. Bununla

²⁸⁸ Babanzade, "Rumeli Ahvali", s.1-2

²⁸⁹ Babanzade, "Rumeli Ahvali", s.1-2

yetinmeyerek olayı mahkemeye intikal ettirmiştir. Mahkeme de aynı kararı verince Bulgar halk hoşnut olmamış ve karakolu basmıştır. Bunun üzerine Bulgar İçişleri Bakanı Gospodin Nakef, kanuna uymayan bu kalabalıktan gerekirse iki üç bininin cesedini çiğneyerek Sufuti Hanım'ı babasına teslim ediniz emrini vermiştir. İşte İsmail Hakkı Bey, hem verdiği bu emirden ötürü Gospodin Nakef'i "bir kanun adamı" sıfatıyla takdir etmiş hem de Rusçuk'taki İslam ahaliyi itidalli davranmalarından ötürü tebrik etmiştir. Her ne kadar çeşitli hilelerle Sufuti Hanım Romanya'ya kaçırılmışsa da Bulgar Hükümeti görevini tastamam yerine getirmiştir. Ancak Babanzade'yi kuşkulandıran bir durum vardır ki o da Rusçuk ahalisinin öfke ile hareket edip Müslüman halka hücum etmeleridir. Bu ihtimalin ortadan kalkması için de Rusçuk'ta sıkıyönetim ilan edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁹⁰

İsmail Hakkı Bey bu olayın başka bir safhasının daha olduğunu vurgulamış, Bulgar Hükümeti'nin uzun süre yönetimde kalmasından rahatsız olan muhaliflerin bu olayı fırsat bilerek Hükümete saldırmaya başladıklarını ifade etmiştir. Bulgar gazetelerinin büyük kısmı da şiddetli bir lisanla Malinof Kabinesine eleştiri oklarını göndermiştir. Hatta Sofya'da emsali görülmemiş bir gösteri yapılmasına karar verilmiştir. Ancak Hükümet Rusçuk'ta olduğu gibi Sofya'da da güvenlik güçlerini askerle takviye etmiştir. İsmail Hakkı Bey göstericilerin hatadan hataya sürüklendikleri bilgisini vermiş, ilk hataları olarak "yere batsın hükümet" sloganının arkasından "yere batsın ordu" sloganını atmalarını göstermiştir. Bu da askerlerde aksi tesir yaratmıştır. Sofya'daki göstericilerin ikinci hatası ise Hükümetin istifasını istemeleri ve Kralın sarayı önünde protesto ıslığı çalmaları olmuştur. Son alınan haberlere göre de, Hükümet, Sofya'da yapılması düşünülen mitingi yasaklamış ve Pazar gününe kadar ertelemiştir. Buna rağmen Bulgaristan'da kazan kaynamaya devam etmiş, gösterilere, Kral İstanbul'a niye gitti, söylemleri karışmaya başlamıştır. Halkın demiryolunda Krala karşı siyah bayraklarla gösteri yapacağı iddiasını da Babanzade okurlarıyla paylaşmıştır.²⁹¹

Osmanlı-Bulgar ilişkileri açısından çok önemli bir gelişme Kral Ferdinand'ın eşi ile birlikte İstanbul'u ziyareti olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Kralın ülkesine dönmesinden sonra bu ziyaretle ilgili bir makale kaleme almış ve ziyaretin önemini kendi açısından değerlendirmiştir. Bu seyahatin siyasi bir seyahat olmadığını söylemenin saflık olduğunu belirterek, Kralın beraberinde başbakanını, dışişleri ve ziraat bakanlarını getirdiğini, adeta bir tahkik ve teftiş heyetiyle İstanbul'da bulunduğunu ifade etmiştir. Bu heyetin İstanbul'da çok şey gördüğünü, bir hafta zarfında Osmanlı siyasetçilerini, yeni kurumları, orduyu bizzat müşahede ettiklerini, bu sayede misafirlerin kalbinde barış ve dostluğun bir kata daha arttığını vurgulamıştır. Bulgaristan'da Osmanlı meşrutiyetinin yüzeysel olduğuna inan bazı kesimlerin

²⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Kanun Adamı", *Tanin*, 19 Mart 1910, No:554, s.1

²⁹¹ Babanzade, "Bir Kanun Adamı", s.1

bulduğunu, söz konusu seyahatin bu fikirde olanların fikirlerini değiştirmelerine vesile olduğunu ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey, iki devlet arasındaki bazı meselelerin muhtar Bulgaristan'dan bağımsız Bulgaristan'a aktarıldığını, bazılarının ise bağımsızlığın sonucu olarak ortaya çıktıklarını ifade etmiştir. Bu sorunların böyle kısa bir ziyaretle çözülemeyeceğini sadece iki tarafın iyi niyetlerini göstererek ilerdeki müzakereler için sağlam zemin hazırlayacaklarını vurgulamıştır.²⁹²

İki devletin bu temeli atma konusunda başarılı olup olmadıklarını anlamak için resmi beyannamelere bakmanın yanlış olacağını ileri süren İsmail Hakkı Bey, şifahi konuşulmuş ve yakın zamanda çözüme kavuşturulması muhtemel konular üzerinde bir değerlendirme yapmayı doğru bulmuştur. İlk konu Komanova-Köstendil demiryolu hattının Osmanlı hatlarıyla birleştirilmesidir. Bu hatların inşa edilmesini kendi ekonomik ve askeri çıkarlarına uygun bulan Babanzade, buna dair cereyan edecek müzakerelerde Osmanlıların ekonomik ve siyasi bağımsızlığını zedeleyecek şartların olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bulgaristan'la bir ticaret anlaşması yapılmasına da sıcak bakan İsmail Hakkı Bey, ticari ilişkiler geliştikçe siyasi ilişkilerin de gelişeceğini, ancak taraflardan birinin diğerinin ayağına çelme takmak için pazarlık yapması durumunda, karşılıklı samimiyetin darbe alacağını yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin Bulgarlara vereceği müsaadelerin bir sınırı olduğunu dile getirerek, bu meselenin kolay halledileceğini işaret etmiştir. Tabiiyet ve eksarh meselesinin de kısa yoldan çözüleceği kanaati İsmail Hakkı Bey'de görülmektedir.²⁹³

Babanzade açısından en pürüzlü mesele ise sınır meselesidir. Bulgaristan'ın bağımsız olmasından sonra sınır sorunları artmış, sınırın iki tarafındaki askerler arasında yaşanan kanlı olaylar gazete sütunlarına taşınmıştır. Türk askerinin bir kısmı demiryolu hatlarında Kralı selamlamak için beklerken, bir kısmı da sınır boylarında Bulgar askeriyeye çatışmaya girmiştir. Edirne muhabiri ve Konstantinopol Telgraf Ajansı, Bulgar askeri tarafından vaki olan son bir tecavüzü haber vermiştir ki, İsmail Hakkı Bey, bu olayın Bulgar Kralı İstanbul'dayken gerçekleşmiş olmasını, Bulgar Hükümetinin teşvikiyle değil garip bir ruh haliyle yapıldığı şeklinde açıklamıştır. Bulgaristan Hükümeti'nin samimiyetinden şüphe etmediklerini yazan Babanzade, bunun bir kat daha artması için Bulgar Harbiye Nazırının, İçişleri Bakanı Takef gibi hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Zira Osmanlı askeri Türk toprağında şehit edilmiş, Bulgar askeri şehidin cenazesini sürükleyerek Bulgaristan'a geçirmeye çalışmış ve saldıranın Türk askeri olduğu görüntüsü yaratmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Alenen işlenmiş böyle bir cinayet meydana iken Bulgaristan Harbiye Nazırından, pek taze olan

²⁹² Babanzade İsmail Hakkı, "Kralın Avdetinden Sonra", *Tanin*, 30 Mart 1910, No:565, s.1-2

²⁹³ Babanzade, "Kralın Avdetinden Sonra", s.1-2

Osmanlı-Bulgar muhabbetine hürmeten olsun, gerekli tedbirleri almasını beklediklerini İsmail Hakkı Bey makalesinin son kısmında ifade etmiştir.²⁹⁴

Sınır boylarında yaşanan bu çatışmaların önlenmesi için İsmail Hakkı Bey'in Bulgaristan Harbiye Nazırına yaptığı çağrı karşılığını bulmuş ve yayımlanan bir genelge ile bu olayların önüne geçilmek istenmiştir. Bulgar Telgraf Acentesi'nin iddiasına göre, Bulgar Bakan, önceden verilen talimatı yenileyerek sınırdaki asker ve komutanlara şu emri vermiştir: *“Sınırdaki bulunan karakolların başlıca vazifeleri memleketin mali menfaatlerine dikkat etmek, binaenaleyh kaçakçılığı men etmektir. Bu açıdan her iki memleket sınırındaki karakollar bu vazifenin yerine getirilmesinde diğerinin düşmanı değil karşılıklı dostu olarak görülmelidir. Binaenaleyh kaçakçılığın engellenmesi için diğerine karşılıklı yardım etmelidir.”* Bu talimatın verilmesini Bulgar yöneticilerinin düşüncelerinde büyük bir değişime gittiklerine ispat olarak gören Babanzade, bu yazının Osmanlıları tatmin etmek için yazılmış olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.²⁹⁵

Bulgar Harbiye Nazırı talimatına şöyle devam etmiştir:

“Şayet kazara münferit bazı askerler veya devriye kolları sınırı tecavüz ederlerse bu durum istilacı bir tutum olarak algılanmamalıdır. Zira böyle bir hadise kötü niyetle değil bilmezlikten dahi vukua gelebilir. Bununla beraber şayet sınır kasten tecavüz edilirse o zaman da bu suçu işleyenler hakkında silah kullanılmayarak bunlar tevkif edilerek bölük veya takım kumandanlıklarına teslim edilmelidir. Silah kullanımı, sınırın bir noktasını tadil maksadıyla Bulgar arazisine girerek pek açık mukavemet gösteren kişiler veya devriye kolları hakkında uygun ve mazurdur. Fakat bu takdirde dahi son derece itidal ile hareket edilmelidir.”

İsmail Hakkı Bey, bu talimata harfiyen riayet edilirse sınır çatışmalarının son bulacağını belirtmiş, Osmanlı askerlerinin ise hiçbir zaman kasten sınır ihlali yapmayacaklarını, çatışmaya sebebiyet verecek hareketlerde bulunmayacaklarını, Osmanlıların önceliğinin içyapılarını güçlendirmek olduğunu yazmıştır.²⁹⁶

Babanzade'nin vurgulamak istediği diğer bir nokta ise çıkarılan bu genelgenin kâğıt üzerinde kalmaması, sınırdaki küçük memurlarla askerlerin verilen talimatlara sıkı sıkıya uyup uymadıklarının denetlenmesidir. Bulgar Harbiye Nazırının da Dâhiliye Nazırı gibi güçlü bir inzibat kuvvetine sahip olduğunu görmek istediklerini, fiiliyatta da samimiyetin gösterilerek, en son sınır çatışmasında Türk askerini şehit edenlerin cezalandırılmasını talep etmiştir. İsmail Hakkı Bey, eğer Bulgar Bakan Türkleri gerçekten müteşekkir edecek ve güzel bir gelecek için sınır faciaları faslını kapatacak bir icraatta bulunacaksa, söz konusu talimatın sınırdaki suçluları cezalandıracak bir kanunla genişletilmesini istemiştir. Şayet bunu yaparsa

²⁹⁴ Babanzade, “Kralın Avdetinden Sonra”, s.1-2

²⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Bir Tahrirat-ı Umumiye Münasebetiyle”, *Tanin*, 6 Nisan 1910, No:572, s.1

²⁹⁶ Babanzade, “Bir Tahrirat-ı Umumiye Münasebetiyle”, s.1

İçişleri Bakanı Gospodin Takef gibi hem kanun hem siyaset adamı olduğunu ispat etmiş olacaktır yorumunu yapmıştır.²⁹⁷

Arnavutluk'ta yaşanan olaylar nedeniyle bazı Avrupa gazetelerinin, Bulgar çetelerinin bunu fırsat bilerek yeniden harekete geçtiklerini iddia etmeleri üzerine İsmail Hakkı Bey, konuyu değerlendiren bir makale kaleme almıştır. Söz konusu çete faaliyetlerinin gerçeği yansıtmadığını dile getiren Babanzade, Bulgaristan'la iki aydan beri süren dostluk havasının bunlara mani olduğunu, Osmanlı Devleti bu konuda teyakkuz halinde bulunduğu için çeteler tehlikesinin sadece gazete sütunlarında görüleceğini belirtmiştir. Bundan sonra da Makedonya'daki Bulgar unsurunu sevk ve idare eden siyasi heyetlerin program, kongre ve kararlarını değerlendirmeye koyulmuştur. Meşrutiyetten önce bir kısım Bulgar komitelerinin “virhüvist” yani Bulgaristan'a bağlı kalmak ve diğer bir kısmı da “santralist” yani Makedonya'da kalarak bir nevi özel idareye sahip olmak düşüncesinde olmuşlardır.²⁹⁸ İkinci kısım en ziyade temsil eden Sandanski'nin benimsediği yol sonradan bazı arkadaşlarının hoşuna gitmemiş ve fırkası önce “federalist” unvanını aldıktan sonra nihayet ikiye bölünmüştür. Sandanski'ye federalistlerin sadece bir kısmı sadık kalmış ve bunlar 6 Mayıs 1910'da Selanik'te bir kongre düzenlemişlerdir. “Virhüvistler” de birçok aşamalar geçirdikten sonra Meşrutiyet Kulüpleri adını almışlardır. İsmail Hakkı Bey, bu makalesinde Sandanski'ye sadık kalan federalistlerin kongre kararlarını ve Manastır Mebusu Pañedorof Efendi'nin gayretiyle kurulmuş olan Osmanlı Progresist Fırkası'nı değerlendirmiştir.²⁹⁹

Federalistlerin kongresi dört beş sürmüş ve çeşitli kararlar almışlardır. Kongre ilk olarak muhacirler meselesinden kuşkulmuş ve Rumeli'ye Müslüman muhacirlerin getirilmesini reddetmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu karara anlam verememiş, bu biçare insanlara ülkelerinde yaşadıkları iklime benzer yerlerde, kimsenin hakkını gasp etmeden bir yer verilmesinden kuşku duyulmasını yanlış bulmuştur. Makedonya'da en adil ve en tarafsız kesimin İslam ahali olduğunu belirterek, bunların sayılarının artmasının zarar değil fayda getireceğini ileri sürmüştür. Kongrede alınan, hükümetin uzun vadeli ödeme ile ahaliye bırakılmak üzere çiftlikleri satın alıp ortakçılığa son verilmesi hakkındaki temenniye destekleyen Babanzade, bu işin çabucak halledilmesinin kolay olmadığını da eklemiştir.³⁰⁰

²⁹⁷ Babanzade, “Bir Tahrirat-ı Umumiye Münasebetiyle”, s.1

²⁹⁸ Santralist partinin parolası “Makedonya Makedonyalılarıdır” şeklinde iken, Bulgar Hükümeti tarafından yönetilen Virhüvistlerin parolası “Makedonya Bulgarlarıdır” şeklinde olmuştur. Bu yönüyle Virhüvistlerin, Makedonya'nın Bulgaristan'a katılması düşüncesinde oldukları anlaşılmaktadır. Bkz. Emin İsmail Altınkaya, *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya, 2018, s.44-45

²⁹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Makedonya'daki Bulgar Partileri”, *Tanin*, 30 Mayıs 1910, No:626, s.1-2

³⁰⁰ Babanzade, “Makedonya'daki Bulgar Partileri”, s.1-2

Kongrede çetelerin takibi ile ilgili kanunun geri alınması yönündeki temenniye ise kesin olarak reddetmiştir. Çetelerin kökü kazılmadıkça bu kanunu kaldırmanın çetelerin yeniden türemesine yol açacağı görüşünü savunan İsmail Hakkı Bey, kongre üyeleri ve onlara yardım edenlerin, kanun ve meşruiyet dairesinde kaldıkça hiçbir şeyden korkuları olmayacağını, kanundan korkması gerekenlerin eşkıyalar olması gerektiğini vurgulamıştır. Kilise ve okullar meselesinde kongrede alınan karar zaten Kiliseler Kanunu'ndan farklı olmadığı için değerlendirmeye almamıştır. Vergi borçlarının affı ile ilgili kararın da birden bire reddolunacak bir teklif olmadığını ileri sürmüştür. Ancak eski yönetim döneminde işlenen suçların affını ise tetkike muhtaç görmüştür. Vahşice cinayetler işleyen kişilerin affedilmesinin yeni suçlara kapı açacağını beyan ederek, daha ufak suçların affedilebileceği yönünde görüş belirtmiştir.³⁰¹

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Progresist Siyasi Fırkası'nın programı hakkında ise takdire şayan birçok cihet olduğunu dile getirmiştir. Fırkanın adının Osmanlı olmasını ve programın birinci maddesinin, Osmanlı Bulgarlarıyla Müslüman vatandaşlar arasındaki yanlış anlamaları ortadan kaldırmaya hizmet etmek içeriğini taşımasını takdirle karşılamıştır. Programın diğer maddelerinde ise her türlü çete faaliyetlerine ve gayri meşru durumlara karşı olduğu vurgusu vardır. Bu güzel ifadelerin fiiliyatla desteklenmesine ihtiyaç olduğunu yazan Babanzade, Progresist Fırka'nın, Hükümete destek olunması ve İttihat ve Terakki Fırkası'na da yardım edilmesi düşüncesinde olduğunu hatta İttihat ve Terakki Fırkası'nın programını da kabul ettiğini yazmıştır. Fırka bu ciddi esasları belirttikten sonra teferruata girmiştir. Öncelikle 20 yaşını dolduran her Osmanlı vatandaşının seçme hakkına sahip olması istenmiştir. Toplantı özgürlüğü ve bütün seçimlerde azınlıkta bulunan cemaatlerin haklarının korunması gibi temenniler de programda yer almıştır. Babanzade'ye göre hükümet, azınlıkları haklarından mahrum bırakmak eğiliminde değildir. Ayrıca Cemiyetler Kanununun milliyet esası üzerine cemiyetler kurulmasına dair kaydını lağvetmek isteyen Progresist Fırka'nın bu ısrarını münasip görmemiştir. Zira kanundaki bu kayıt, Bulgarlar tarafından kurulması arzu edilen meşru cemiyetlerin kurulmasına engel olmamıştır.³⁰²

Bulgar basınının özellikle muhacirlerin iskânı konusuna eğildikleri ve bu konuyla ilgili yanlış haberler yaptıkları görülmektedir. Türk tarafı defalarca açıklama yapıp, gelen muhacirlerin, bölgenin yerli halkına zarar vermediklerini, topraklarına el koymadıklarını belirtmesine rağmen, Bulgar gazeteleri yanlış neşriyatlarını sürdürmüştür. Bunun üzerine İsmail Hakkı Bey de bir makale yazarak konuyu teknik boyutuyla açıklamaya girişmiştir. Osmanlı Hükümeti, bu muhacirlik meselesinde yerli halkın toprağını almak yerine bilakis

³⁰¹ Babanzade, "Makedonya'daki Bulgar Partileri", s.1-2

³⁰² Babanzade, "Makedonya'daki Bulgar Partileri", s.1-2

onlara yeni topraklar vermiştir. Mevcut sistemde Bulgarlar, çiftliklerde ortakçılık usulüne tabidirler. Ektikleri arazi esas itibariyle çiftlik sahibinin malıdır. Çiftlik sahibi işçiye ücret ödemek yerine ürünün bir kısmını, örneğin dörtte biri, üçte biri ya da yarısını vermektedir. Ayrıca çiftlik sahibi toprağın tasarruf hakkı kendinde olduğu için istediği zaman yarıcılarını işten atmak yerine başkasını almak yetkisine sahiptir.³⁰³

Hükümet muhacir meselesi ortaya çıkınca hem bunları iskân etmek hem de ortakçılık usulüne bir formül bulmak arayışına girmiştir. Bu amaçla tarım yapılan birçok çiftlikleri satın almış ve yarıcılara tasarruf hakkı kendilerinde olmadan önce ne kadar mahsul alıyorlarsa ona denk hatta ondan fazla miktarda mahsul alacakları araziler dağıtmıştır. Bu uygulamadan yarıcılarının şu kazançları olmuştur; ilk olarak yarıcının arazi üzerinde tasarruf hakkı yok iken şimdi araziye tapuyla mutasarrıf olmuştur. İkinci olarak, Hükümet köylüye müşfik davranmış ve çiftlik sahibine olan borçlarını ödemiştir. Bu suretle de köylü araziye her türlü taahhüt ve borçtan arınmış halde el koymuştur. Üçüncü olarak da, araziyle irtibatı olmayan köylü bir nevi göçebe ve seyyar olduğu için asayişle ilgilenmemiştir. Ancak araziye sahip olunca asayişle yakından ilgilenmiş ve bölgesine düzen ve iltizam gelmiştir.³⁰⁴

Bazı Bulgar gazeteleri ve komitecileri ise bu arazilerin tamamen yarıcılara pay edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak önceden yarıcılar, arazinin tamamı şöyle dursun mahsulün tamamını bile alamamışlardır. Şimdi ise çiftlikten daha evvel ne kadar mahsul alıyorlarsa o kadar almaktadırlar ki, araziye tapuyla sahip oldukları için daha fazla kazanmak amacıyla daha fazla gayret göstereceklerdir. Böyle olunca da gelirleri artmış olacaktır. Hükümet muhacirlere ise şimdiki çiftlik sahiplerinin hakkına denk ve belki de daha az miktarda mahsul verecek arazi dağıtmıştır. Yerli yarıcılar, çiftlik sahiplerinin hakkını iptal edemeyecekleri gibi o hakkın karşılığı olmak üzere gelen muhacirlerin de hakkını çürütemezler, görüşünde olan Babanzade, yarıcılara verilen tapu senetleri için kendilerinden para alınmadığı hatta borçlarının ödendiği bilgisini de vermiştir. Büyük bir nimet olan bu muameleyi gasp etmek şeklinde algılamamanın mantık dışı olduğunu vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey, yaptığı bu açıklamalardan sonra Bulgar basınından cevap beklediğini, bunları çürütecek delilleri varsa açıklamalarını yazmıştır.³⁰⁵

Muhacirler meselesinde Bulgar tarafının itiraz ettiği başka bir konu, muhacirlerin, daha geniş topraklara sahip olan Anadolu yerine Rumeli gibi dar ve nüfusu fazla olan bir bölgeye yerleştirilmeleridir. İsmail Hakkı Bey, Anadolu'nun Rumeli'den daha geniş olmadığını, birçok yerin küçük küçük arazilere bölündüğünü ve bu yüzden muhacir iskân

³⁰³ Babanzade İsmail Hakkı, "Bulgarlar ve Muhacirler", *Tanin*, 21 Temmuz 1910, No:678, s.1

³⁰⁴ Babanzade, "Bulgarlar ve Muhacirler", s.1

³⁰⁵ Babanzade, "Bulgarlar ve Muhacirler", s.1

edecek alan kalmadığını belirtmiş, zaten Anadolu'nun muhacirle dolup taşıdığını eklemiştir. İkinci olarak, Rumeli'nin kuzey bölgelerinden gelen bu insanların Anadolu ve Arabistan iklimine uyum sağlamadıklarını bu açıdan en müsait yerin Rumeli olduğunu vurgulamıştır. Üçüncü olarak da Rumeli'nin iddia edildiği kadar nüfus yoğunluğuna sahip olmadığını, bazı çiftliklerin 80 bin dönüm büyüklüğünde olduğu halde tarımın yapılmadığını dile getiren Babanzade, bu durumun hem asayişin azlığından hem de nüfusun yetersizliğinden kaynaklandığını yazmıştır. Bu açıdan Bosna'dan, Bulgaristan'dan ve Doğu Rumeli'den gelecek muhacirler için en uygun olan yer Rumeli'dir görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, yapılan itirazların iyi niyetli yapılmadığını, Rumeli'de Bulgar köylüsünü memnun edecek adımlar atmaya devam edeceklerini ve köylü eskisine nazaran daha müreffeh bir hale gelirse, dışarıdan yapılacak tazyiklere itibar göstermeyeceğini dile getirmiştir.³⁰⁶

Bulgar basınının şikâyet eder tarzda gündeme getirdiği diğer bir konu da Rumeli'de silahların toplanmasına yönelik Osmanlı Hükümeti'nin aldığı karar olmuştur. İsmail Hakkı Bey, silah toplama meselesini izah etmeden önce Bulgar basınına eleştiren ifadelerle makalesine başlamıştır. Bir kısım Bulgar gazetesinin ve siyasetçilerinin, dost ve komşu ülke Türkiye'nin iç sorunlarıyla neden bu kadar alakadar olduklarını anlamaya çalışan Babanzade, Rumeli'de yapılan her icraatın bu gazetelere dedikodu sermayesi oluşturmasına sitem etmiştir. Bu dedikoduları yaparak belki okur sayısını arttıracaklarını fakat Bulgaristan'ın dost sayısını azaltacaklarını ifade etmiştir. Bulgarlardan silah toplanıyor olmasını abartılı derecede aktaran Bulgar gazetelerine yanıt veren Babanzade, Arnavutlardan, Sırpardan ve Türklerden silah toplandığı halde Bulgarların bundan istisna edilmesini anlayamadıklarını yazmıştır.³⁰⁷

Bulgar *Kampana* gazetesi, silah toplama işini Meşrutî yönetimin dönüp dolaşıp eski yönetimin mesleğine dönüşü olarak değerlendirmiştir. İsmail Hakkı Bey ise silahların toplanmasıyla huzur ve asayişin sağlanmasının amaçlandığını, yapılacak ıslahatların çatışmasız bir ortamda daha sağlıklı sonuçlar vereceğini, silah cephanesi gibi bir ahalinin olduğu yerde düzenin sağlanamayacağını dile getirmiştir. *Kampana* ve *Vecernapošta* gazetelerinin hala bir takım hayallerinin olduğunu, bu hayalleri gerçekleştirmek için de Rumeli'de silahlı bir kuvvet olarak, ihtiyat hazinesi bulundurmak istediklerini belirtmiştir. Babanzade'ye göre, bu yaygaraların koparılma nedeni de Osmanlı hükümetinin Bulgarların hem hayallerini kırıyor olması hem de ihtiyat hazinelerini batırıyor olmasıdır.³⁰⁸

Vecernapošta gazetesinin çete reisleri hakkında verdiği malumat da şaşırtıcı düzeyde olmuştur. İsmail Hakkı Bey, bu bilgileri okudukça eşkıya liderlerinin sanki *Vecernapošta*

³⁰⁶ Babanzade, "Bulgarlar ve Muhacirler", s.1

³⁰⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Sofya Telgrafları", *Tanin*, 26 Temmuz 1910, No:682, s.1

³⁰⁸ Babanzade, "Sofya Telgrafları", s.1

gazetesinin idarehanesinden talimat alarak hareket ettikleri düşüncesine kapıldığını belirtmiştir. İçişleri Bakanı Takiyef ise, sınırın eşkıya çetelerinin geçişlerine karşı muhafazasındaki maddi zorluklardan bahsetmiş, eşkıyanın, her türlü takip ve teftişe rağmen dağ yollarını kullanıp, Türkiye sınırına geçtiklerini beyan ederek, hükümetin zaafını dile getirmiştir. *Vecernapošta* buna karşılık eşkıyaların listesini sütunlarında yayımlayarak faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. İsmail Hakkı Bey, Meşrutiyet'in ilanı ile bu çetelerin büyük darbe yediklerini, eşkıyalığı bir meslek ve bir geçim kaynağı haline getirdiklerini, bu kaynak ellerinden gidince onu geri almak için Bulgarlık adı altında yeniden harekete geçtiklerini yazmıştır. Osmanlıların bu çeteleri temizleme konusunda kararlı olduklarını vurgulayarak, nereye giderlerse kendilerini, ya vatandaşların somurtkan suratlarının ya da Osmanlı jandarmasının kurşunlarının karşılayacağını ifade etmiştir.³⁰⁹

Bu konuda Bulgar resmi ağızlarının sözlerine de yer veren Babanzade şunları yazmıştır:

“Dâhiliye Nazırı Mösyö Takiyef bu münasebetle gazetecilerden birine bazı tebligatta bulunmuş. Bu zat Bulgaristan Hükümeti'nin Bulgaristan'da çeteler teşekkül etmesine ve teşekkül eden bu çetelerin Rumeli'ye geçmesine müsaade etmeyeceğini beyan etmekle tam bir hükümet adamına yakışacak sözler söylemiş oluyor. Zaten bizim de resmi Bulgaristan'dan bu sırada bekleyeceğimiz şey buydu. Türkiye Balkanlar'da ahenk ve denge için bu derece çalışmış ve bu sayede takriben beş aydan beri Türkiye ile Bulgaristan arasında ciddiden şayan-ı takdir bir güven ortamı oluşturmuş iken bu güveni sarsacak bir söz sarf olunmaması elbette lazımdı.”

Ancak Takiyef'in konuşmasının devamında: *“Lakin maatteessüf Osmanlı Hükümeti'nin uyguladığı tedbir bugün birçok kimselerin Bulgaristan'a geçmelerine sebebiyet vermiştir.”* demesi Babanzade'nin hoşuna gitmemiş, o da yaptığı açıklamada; Takiyef'in teessüf etmesinin, silah toplama işinden hoşlanmadığına delalet ettiğini ileri sürmüştür. Bazı telgraf haberlerinde ise Bulgaristan Hükümeti'nin İstanbul'daki elçisini bilgi talep etmek üzere görevlendirdiği yazılmışsa da İsmail Hakkı Bey, elçi Sarakof'un Türk-Bulgar ilişkilerinin gelişmesi için çaba harcadığını, şayet böyle bir talep varsa ilişkilerin bozulmaması için kendi hükümetine bilgi talebinde bulunmanın gereksiz olduğunu söyleyeceğine inandığını yazmıştır.³¹⁰

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in muhacirleri konu alan önceki makalesinde, Bulgar gazetelerinin düşüncelerini çürütecek ellerinde delil varsa açıklamaları gerektiği yönündeki çağrısı karşılık bulmuştur. *Veçernapošta* gazetesi *Tanin* gazetesinin konuyla ilgili yazdığı bir makalesini “Tanin'in Tehdidatı” başlığıyla yayımlayarak okurlarını ve Avrupa'yı Türkiye aleyhinde etkilemek istemiş, *Denevnik* gazetesi ise, Bulgar azınlık yok edilmeden önce

³⁰⁹ Babanzade, “Sofya Telgrafları”, s.1

³¹⁰ Babanzade, “Sofya Telgrafları”, s.1

Bulgaristan'ın izlediği dostluk ve samimiyet politikasına son vermesi tavsiyesinde bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey bu gazetelerin iddia ve iftiralarına açıklık getirmek istemiştir. Yaklaşık 40-50 Osmanlı Bulgar'ının Bulgaristan'a kaçmalarının Bulgar azınlığın yok edilmesi manasında yorumlanmasının hata olduğunu belirterek, kaçan kişilerin silah toplanmasından ötürü kaçtıklarını, zira bunlardan kiminin asker kaçağı, kiminin suça meyilli kimseler olduğunu ifade etmiştir. Bulgaristan'ın İstanbul Büyükelçisinden firar eden bu kimselerin, nerelerden ve niçin firar ettiklerinin delilleriyle birlikte açıklanması talep edildiğinde de sağlıklı bir cevap alınamamıştır. İsmail Hakkı Bey, *Denevnik* ve *Veçernapošta* gazetelerinin bu tarz yayınlarına zaten alışık olduklarını, ancak bu defa *Preporeç* gibi bir gazetenin diğer gazetelere rahmet okutacak yayın yapması üzerine konuyla ilgili açıklama yapmak zorunluluğu hissettiğini yazmıştır.³¹¹

Preporeç gazetesi bir makalesinde Rumeli'deki Bulgarlardan ve Türk-Bulgar ilişkilerinden bahsettiği halde başka bir makalede doğrudan Osmanlıların işlerine değinip, ortaya çıkarılan suç şebekesi hakkında görüş bildirerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu şebekeden daha aşağı bir seviyede bulunduğunu ileri sürmüştür. Aynı gazete 10 Temmuz tarihli nüshasında, hiçbir çetenin Bulgaristan'dan Türkiye'ye geçmediğini ve geçmesine imkân olmadığını belirtmiş, ancak bir iki gün sonra diğer gazeteler sınırı geçen eşkıyaların isimlerini yayımlamışlardır. Dâhiliye Nazırı Takiyef ise sınırı geçenlerin eşkıya değil sıradan silahsız insanlar olduklarını beyan etmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu bilgileri vererek, Bulgar resmi makamları ve basını tarafından çelişkili ifadelerin kullanıldığını göstermeye çalışmıştır. *Preporeç* gazetesi aynı makalede, Arnavutlardan silah toplamanın Bulgarlardan da toplanmasını gerektirmediğini, çünkü Arnavutlar isyan ettiği halde Bulgarların etmediğini belirtmiştir. Ayrıca gazetenin, Hükümetin silah toplamaya Bulgarlardan başladığını ileri sürmesi üzerine Babanzade, bunun yanlış olduğunu, silah toplamanın huzur ve asayişini temin etmek için yapıldığını yazmıştır. *Preporeç* ayrıca silah toplanırken kendilerinde silah bulunmayan Bulgarlara işkence yapıldığını iddia etmiştir. Babanzade ise işkencede uzman olanların Bulgarlar olduklarını, iz kalmaması diye Müslüman ahaliyi kumlu torbalarla dövdüklerini, jandarmalara mahkûm kıyafeti giydirerek ve maske taktırarak içerdekilere işkence yaptıkları cevabını vermiştir.³¹²

Preporeç gazetesinin diğer bir iddiası da o zamana kadar işlenmiş siyasi cinayetlerin tamamının genç Türkler tarafından yapılmış olduğudur. Bu iddiaya sert bir tepki veren Babanzade, hayatları siyasi cinayetlerle geçenlerin bu konudan bahsetmekten utanmaları

³¹¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Bulgar Matbuatı Tehlikeli Bir Oyun Oynuyor", *Tanin*, 29 Temmuz 1910, No:685, s.1

³¹² Babanzade, "Bulgar Matbuatı Tehlikeli Bir Oyun Oynuyor", s.1

gerektiğini, uzun yıllar Rumeli'yi tehditlerle, bombalarla kana bulayanların bu ifadelerini tekzibe bile lüzum olmadığını belirtmiştir.³¹³

Osmanlı-Bulgar ilişkileri, 1911 yılının başlarında bir evrak hırsızlığı yüzünden yeniden gergin bir havaya bürünmüştür. Osmanlı Büyükelçiliğindeki evrakın çalınmış olması, Bulgaristan'a duyulan güveni iyice azaltmıştır. İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'da bulunan Türk görevlilerin ne ceplerindeki ne odalarındaki evraktan emin olabileceklerini, Bulgarlarla karşılıklı güven üzerine kurulu bir ilişki kurmanın zor olduğunu belirtmiştir. Türk görevlilerin kendi evraklarını kendilerinin korumaları ve çaldırmamaları gerektiği yönünde bir eleştiri olması durumunda ise bu anlayışın hırsız haklı çıkartan bir içeriğe sahip olduğu ve malı çalınanın zaten cezasını çektiği açıklamasını yapan Babanzade, Sofya'daki evrakı kimin çaldığı sorusunun cevabını aramaya koyulmuştur. Bu evrakı çalıp istifade edeceklerin, Galata'daki kasa hırsızları ya da Londra'nın daha şöhretli sokak yankesicileri olmadığını söyleyerek, bu evrakı çalıp inceleyerek, siyasi ve askeri faaliyetlerini değiştirmek isteyen taraf kim ise onlar olduklarını kesin bir dille beyan etmiştir. Bulgarlarla iki yıl önce ilişkilerin gerildiğini ancak Osmanlıların barış yanlısı tavrı sonucunda bir çatışmaya dönüşmediğini, Bulgar Kralının İstanbul'u ziyaretiyle ilişkilerin samimi bir havaya büründüğünü fakat hiç münasebeti olmadığı halde Bulgar gazetelerinin Makedonya ahvaliyle ilgilenmeye başladıklarını, ne olursa olsun Türklerin komşularını "centilmen" olarak gördüklerini yazan İsmail Hakkı Bey, Bulgarları centilmen görmekle hata ettiklerini dile getirmiştir. Hırsızların yakalanması ve yargılanması konusunda da Bulgarlara güvenmediğini belirten Babanzade, bu işleri ya Osmanlı Devleti'nin ya da tarafsız bir devletin yapması gerektiğini savunmuştur.³¹⁴

İsmail Hakkı Bey'in aynı makalesinde değindiği enteresan bir konu mevcuttur. Eski Bulgar Kabinesinin soruşturma heyetine gönderilmesi için Sobranya Meclisi'nde müzakereler yapılmıştır. Müzakereler başladığı zaman eski bakanlardan Babakof Meclis'e gireceği zaman vefat edince olay feci bir şekil almıştır. Mevcut Bulgar Kabinesi ve ona bağlı Sobranya Meclisi, 1902'den sonra yönetime geçmiş olan İstanbulvust kabineleri, anayasayı çiğnemekten ve gereksiz askeri siparişlerde bulunarak yolsuzluk yapmaktan ötürü itham etmiştir. İthamların bir kısmı da 1903'teki Makedonya ihtilalleri için tahrikte bulunmak ve bu ihtilaldan istifade ile kamuoyu üzerinde etki yaparak askeri siparişlerde yolsuzluk yapmaktan oluşmuştur. İtham edilen bakanların (Petrof, Savof, Şişmanof, Genadiyef vs.) hemen tamamı İstanbul Fırkası'ndan kalan isimlerdir.³¹⁵

³¹³ Babanzade, "Bulgar Matbuatı Tehlikeli Bir Oyun Oynuyor", s.1

³¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Bulgaristan Komşumuz", *Tanin*, 7 Kânunusani 1911, No:842, s.1. Gazetede yıl olarak yanlışlıkla 1910 yazılmış. Çoğu zaman gazeteler yeni yıla girildiği halde tarihteki yılı değiştirmeyi birkaç gün unuturlar. Bu yıl hatasının da benzer bir durumdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

³¹⁵ Babanzade, "Bulgaristan Komşumuz", s.1

General Petrof ve onun peşinden gidenlerin bu ithamlara karşı savunması şudur, Bulgaristan Hükümeti 1903'te Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı savaş ilan etmek arzusunda haberdar olmuş, bu yüzden zaman kaybetmeden memleketin müdafaası durumu ortaya çıkmıştır. Sorguya alınan eski Harbiye Nazırı General Savof da şu ifadeyi vermiştir: *“1903'te Türkiye Bulgaristan sınırında 200 yüz tabu asker toplamıştı. Maksadı aniden Bulgaristan'a hücum idi. Diğer taraftan Bulgaristan Hükümeti o sırada Makedonya'da müdahale icrası talebinde bulunan kamuoyunun baskılarına tahammül etmekte müşkülât çekiyordu. Bulgar ordusu ise her şeyden mahrumdu. Binaenaleyh Hükümet olağanüstü askeri tedbirleri almaya mecburdu.”* Genadiyef de aynı mealde söz söylemiş ve 1903'ten evvel iktidarda bulunan Danef Kabinesi'nin ihtiyatsızlığından, vatanı savunmasız bıraktığından bahsetmiştir.³¹⁶

Osmanlı Devleti'nin savaş yanlısı olduğuna yönelik bu isnatlara İsmail Hakkı Bey cevap vermeden önce eski Bulgar Başbakanı Danef'in konuyla ilgili açıklamalarına yer ayırmıştır. Danef, Türkiye'nin hücum hazırlığı şöyle dursun, bilakis Rusya ve Fransa Hükümetlerinin Bulgar Kabinesine savaş yanlısı hareketini durdurması için ortak bir nota verdiklerini (Lamsdorf ve Delcasse'nin dışişleri bakanlığı yaptıkları dönemde), Makedonya'daki ihtilalin kışkırtıcılarının da aynı kişiler olduğunu beyan etmiştir. Diğer bazı konuşmacılar da ellerinde delil olduğu aynı iddiaları tekrarlamışlar ve bunun üzerine Sobranya Meclisi yolsuzluk ithamlarını inandırıcı bularak İstanbul Fırkası bakanlarını 12 kişiden oluşan bir soruşturma komisyonuna göndermeye karar vermiştir. İsmail Hakkı Bey, bundan sonra işin Osmanlı Devleti ile olan bağlantısını değerlendirmiştir.³¹⁷

İfadelerden anlaşıldığına göre, Bulgaristan Makedonya'daki ihtilalleri vatansever bir maksatla değil top, tüfek siparişinden birkaç parça koparmak için yapmıştır. Bunu bütün Bulgaristan'ın artık öğrendiğini belirten Babanzade, şimdiki komitacılar o zamanki faaliyetlerin ürünü olduğu için Makedonya'daki fenalıkların gerçek sebebi Türklerin zulüm yaptığı iftiraları değil küçük hesaplar peşinde koşan Bulgar Hükümetidir ifadesini kullanmış ve bu gerçeğe Avrupa devletlerinin dikkatini çekmiştir. II. Abdülhamit'in padişahlığı zamanında sınıra 200 tabur yerleştirildiği iddiasının, dışişleri evrakı incelendiği zaman mevcut belgelerle çürütüleceğini belirtmiştir. Beş altı yıl sonra yine Sobranya'da benzer ithamların mevcut Bulgar Hükümeti için de yapılacağını iddia eden İsmail Hakkı Bey, Avrupa Kabinelerini bu entrikalardan haberdar etmeleri ve Avrupa kamuoyunu aydınlatmaları gerektiğini yazmıştır.³¹⁸

³¹⁶ Babanzade, “Bulgaristan Komşumuz”, s.1

³¹⁷ Babanzade, “Bulgaristan Komşumuz”, s.1

³¹⁸ Babanzade, “Bulgaristan Komşumuz”, s.1

Balkan Savaşları öncesi Bulgar ihtilalcilerin Müslümanlara yönelik şiddet eylemlerini artırdıkları görülmektedir. İsmail Hakkı Bey bu eylemlerin özel amacı olduğunu belirtmiş, Müslümanların bombalı saldırılarla tahrik edilerek, bölgedeki Bulgar unsura saldırmasının hedeflendiği bilgisini vermiştir. Böylece Avrupa kamuoyuna, Türklerin Bulgarlara katliam yaptığı görüntüsü verilmek istenmiştir. Diğer taraftan da Bulgarları bombalarla korkutarak ve işkenceye tabi tutup öldürerek, Osmanlı Hükümetine olan sadakatlarını zayıflatmaya çalışmışlardır. Yine Avrupa siyasetini harekete geçirmek için, Türklerin çeteler kurduğunu, Bulgar papazları öldürdüğünü ileri sürerek, Türk Hükümetini görevini yapmamakla itham etme taktiği uygulamışlardır. İsmail Hakkı Bey, Bulgar ihtilalcilerin bunları, Avrupa'nın bölgeye müdahalesini sağlamak için yaptıkları bilgisini vermiştir. Ayrıca Sofya'daki Bulgar basını da İhtilalcileri destekleyen yayınlar yaparak, Osmanlı Hükümetini olayları seyretmek hatta göz yummakla suçlamıştır.³¹⁹

İsmail Hakkı Bey, Bulgar ihtilalcilerin attıkları bombalar ile amaçlarına ulaşamadıklarını, Müslüman ahalinin galeyana gelip Bulgarlara saldırmadığını belirtmiştir. Müslüman halk bu sabrı gösterirken özellikle İngiltere'de bir kısım basın organı ve Balkan Komitesi, bu Bulgar vahşetlerini Osmanlı Hükümetinin üzerine yıkmaya devam etmiştir. Hükümetin görevini yapmadığı yönündeki eleştiriler de Babanzade tarafından reddedilmiştir. Hükümetin, elindeki imkânları en iyi şekilde kullanarak bölgede asayiş sağlamaya çalıştığını ifade eden İsmail Hakkı Bey, benzer olaylar bir İngiliz sömürgesinde yaşansa, bunları yapanların “anarşist” olarak adlandırılacağını ancak olaylar Makedonya'da yaşanınca faturayı Osmanlı hükümetine keserek, “vahşi hükümet” denmesinin alışkanlık haline getirildiğini vurgulamıştır. Hükümetin bu taraflı eleştirileri göz önünde tutarak asıl vazifesini ihmal etmemesi gerektiğini savunan Babanzade, bu noktada hükümetin en küçük ihmal ve kusurunu affetmeyeceklerini yazmıştır. İslam ahaliye de tavsiyede bulunarak, kurulmak istenen tuzağa düşmemelerini istemiştir.³²⁰

Bulgaristan'da bulunan bazı örgütler de Makedonya'daki Bulgarlar hakkında çeşitli çalışmalar yürüterek, Osmanlı Devleti aleyhinde Avrupa nezdinde faaliyet göstermişlerdir. Bu örgütler, bir taraftan Makedonya'ya çeteleri, bombaları sokarak Avrupa'yı telaşa sürüklerken diğer taraftan basını da etki altına almaya çalışmıştır. Avrupa'nın en ağır başlı gazeteleri bile bunlarla aynı ağızdan konuşmaya başlamıştır ki İsmail Hakkı Bey, gazete idarehaneleriyle bu anarşistler arasında bir bağ ve ilişki aramaya mecbur kaldıklarını dile getirmiştir. Avrupa başkentlerinde Osmanlı aleyhine propaganda yapmaya çalışan Makedonya Teşkilat-ı Dâhiliye Komitesi, Miletçi ve Gorgief adındaki üyelerini bu iş için görevlendirmiştir. İsmail Hakkı

³¹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Bulgar Bombaları”, *Tanin*, 5 Şubat 1912, No:1231, s.1

³²⁰ Babanzade, “Bulgar Bombaları”, s.1

Bey, bu iki ismin yaptıkları seyahatin resmi açıdan tam olarak amacına ulaşmadığını ancak yine de Avrupa kamuoyu üzerinde etki yaratmayı başardıklarını ifade etmiştir.³²¹

Komitenin bu üyeleri Sofya'ya döndükten sonra bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda da Avrupa'nın Osmanlı Devleti hakkında ne düşündüğünü maksatlarına uygun biçimde izah etmişlerdir. Buna göre Genç Türk idaresi, Avrupa'da genel bir hayal kırıklığı yaratmış ve Osmanlı Devleti'nin yabancı kontrolü olmaksızın gerçek bir ıslahat yapamayacağı Avrupa'da bir kez daha anlaşılmıştır. Bundan dolayı da Reval Mülakatında İngiltere ve Rusya tarafından tasarlanan ıslahatı uygulamak üzere devletlerin Makedonya'ya müdahale etmesini sağlamak fırsatının tam sırasının geldiğini dile getirmişlerdir. Bu toplantıda ayrıca propaganda faaliyetlerine hız verilmesi kararı alınmıştır. Bunun ilk adımı olarak bir miting düzenlenmiş ve burada, Berlin Antlaşmasında yer alan Makedonya'daki ıslahat hükmünün icrasını sağlamak ve Avrupa'nın müdahalesine zemin hazırlamak için diplomatik girişimlerde bulunmak ilkesi benimsenmiştir. Miletic ve Gorgief bu sefer de bu ilkeyi icraya dökmek için Bulgaristan'da geceli gündüzlü çalışmaya başlamışlardır.³²²

İsmail Hakkı Bey, Bulgar Hükümetinin bu gelişmeler karşısında itidalli davrandığını ancak tahrik edilen kamuoyu gücüne karşı koymasının zor olduğunu yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerek Avrupa'da gerek Bulgaristan'da bu çalışmalara karşı tedbir alması gerektiğini savunarak, Islahat Komitesinde dile getirilen konuları değerlendirmiştir. Avrupa'nın Genç Türklere karşı hayal kırıklığı yaşadığı iddiasını kabul etmeyen Babanzade, dört yıl için Genç Türklerin tüm zorluklara rağmen eskisinden daha iyi bir Osmanlı Devleti yarattıklarını ve bunun Avrupa'da takdirle karşılandığını ileri sürmüştür. Osmanlıların yabancı yardımı olmadan ıslahat yapamayacağı görüşünü de reddeden Babanzade, ıslahat kelimesinin Hıristiyanları Osmanlı egemenliğinden ayırmak manasında algılanmasının sonuca ulaşmayı engellediğini belirtmiştir. Avrupa'nın Makedonya'ya müdahale etmesinin tam zamanı olduğu görüşü de Babanzade için temelsizdir. Aksine Bulgaristan için böyle bir adım atmak savaşa sebep olur ki bu Avrupa'nın huzurunu kaçırarak bir gelişme olacaktır.³²³

Makedonya Dâhili Komitesi üyelerinin sözlerini safсата olarak gören İsmail Hakkı Bey, Reval Mülakatının bir daha dirilmemek üzere öldüğünü yazmıştır. Berlin Antlaşmasına dayanarak talepte bulunmanın da artık modası geçtiğini ifade ederek, antlaşmanın delik deşik edildiğini, sadece Osmanlı Devleti aleyhine olan hükümlerin deşilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. Bulgaristan'ın Berlin Antlaşmasındaki ıslahattan bahsetmesini acayip bulan Babanzade, Sofya'daki politikacıların Makedonya'daki Bulgarlar için ıslahat istemek yerine

³²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Makedonya'nın Şarlatan Avukatları", *Tanin*, 13 Mayıs 1912, No:1339, s.1

³²² Babanzade, "Makedonya'nın Şarlatan Avukatları", s.1

³²³ Babanzade, "Makedonya'nın Şarlatan Avukatları", s.1

Bulgaristan'da zulüm altından inleyen Müslüman ahalinin hukukuna riayet etmelerini talep etmiştir. Berlin Antlaşmasının Müslümanlar lehinde olan hükümlerini uygulamak yerine Makedonya'da ıslahat istemenin küstahlık olduğunu eklemiştir.³²⁴

2.2. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakı

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra yaşanan vahim hadiselerden biri de Avusturya'nın Bosna-Hersek topraklarını ilhak etmesi olmuştur. Olayın tarihsel arka planı incelendiği zaman, Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi ile Avusturya'nın Bosna-Hersek'e yerleştiği görülmektedir. Bu maddeye göre; Bosna ve Hersek eyaletleri Avusturya tarafından asker bulundurulmak suretiyle yönetilecektir. Avusturya, Yenipazar Sancağının yönetimini üzerine almak istemediğinden burada Osmanlı idaresi devam edecektir. Ancak Avusturya yeni siyasi durumun korunması ve yolların güvenliğinin sağlanması için Yenipazar'ın her yanında asker bulundurmak ve her türlü askeri tedbiri almak hakkına sahip olacaktır.³²⁵ İşte Bosna-Hersek toprakları 1878 Berlin Antlaşması'ndan 1908 II. Meşrutiyet'e kadar 30 yıl boyunca Avusturya tarafından bu şekilde idare edilmiştir. Ancak değişen dünya dengeleri ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeler Avusturya'nın da Bosna-Hersek politikasını değiştirmesine yol açacaktır.

Avusturya, Balkan coğrafyasında kendisine karşı Rus güdümlü bir Slav bloğunun oluşmasından her zaman endişe etmiştir. Özellikle Sırbistan'ın güçlenerek ve Rusya'yı da arkasına alarak Avusturya'nın Balkanlar'da yayılmasını önleme riski sürekli taze kalmıştır. Her ne kadar İtalya bir Balkan Devleti olmasa da Balkanlar'da yayılma emeli güden bir politika izlemeye başlamıştır. Bunun için de ilk adım Arnavutluk'un alınması olacak, arkasından Karadağ ve Makedonya adımları gelecektir. Avusturya bu ihtimalleri göz önünde bulundurarak söz konusu devletlerin hamlelerini yakından takip etmiştir. Olayın bir de ekonomik boyutu vardır ki 1890 yılından itibaren gelişen Avusturya sanayi ürünleri için Balkanlar önemli bir pazardır. Ayrıca üretilen malların Ortadoğu'ya satışını gerçekleştirmek için gereken ticari kapı da Selanik limanı olacaktır.³²⁶

Uzun yıllar İngiltere ve Fransa, Rusya'nın yayılcı politikalarına karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmuşlardır. Almanya'nın 1871'de birliğini tamamlayıp Avrupa siyasetinde aktif bir rol almaya başlaması dengelerin değişmesine yol açmıştır. İngiltere kendi sömürgelerine tehdit olarak hareket eden Almanya'ya karşı Rusya ile yakınlaşma stratejisini geliştirmiştir. Bu da Ruslara, Osmanlı toprakları üzerinde istediği tavizlerin verilmesi

³²⁴ Babanzade, "Makedonya'nın Şarlatan Avukatları", s.1

³²⁵ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.213-214

³²⁶ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.214-216

anlamını taşımaktadır. Ancak Rusya'nın Uzakdoğu'da Japonlara karşı hezimete uğraması, Avusturya'nın Balkanlar'da rahat hareket etmesine olanak sağlamıştır. Müttefiki Almanya'nın da desteğini arkasına alarak, Bosna-Hersek konusunda gerekli hamleyi yapmak için uygun zamanın gelmesini beklemiştir. Avusturya'nın II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte acele hareket etmesinin nedenlerinden biri de yapılacak seçimlerde Bosna-Hersek'ten de milletvekili seçilmesi gerektiği düşüncesinin ortaya atılmasıdır.³²⁷ Bu durum doğal olarak Avusturya'nın işine gelmemektedir. Çünkü Mebusan Meclisi'ne Bosna-Hersek'ten milletvekili gitmesi, Osmanlı'nın bu topraklar üzerindeki hükümler hakkındaki haklarının canlanmasına yol açacaktır. Bu sebepten ötürü Viyana basını, Ağustos 1908'den itibaren Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak edeceği haberlerini vererek, uluslararası kamuoyunun bilincinde meselenin zemin kazanması için alt yapı oluşturmaya başlamıştır. Sadrazam Kamil Paşa'nın bu haberlere tepkisi ise Avusturya'nın dünya barışını bozacak böyle bir girişimden uzak duracağı yönünde olmuştur.³²⁸

Avusturya'nın dünya barışını korumak gibi bir amacının olmadığı kısa süre sonra anlaşılacaktır. Uzakdoğu'da hezimete uğrayan Rusya'nın 1907'de İngilizlerle anlaşması üzerine, Balkan politikasında Rusya'yı da hesaba katması gerektiğini anlayacak ve Bosna-Hersek'in ilhakı konusunda Rusya'nın da desteğini almak için Boğazların Rus gemilerine açılacağı tavizinin verilmesini gündeme getirecektir. 1906'da Rus Dışişleri Bakanı olan İswolski de artık boğazların Rus gemilerine açılmasının zamanı geldiğini düşündüğü için bu konuda Avusturya ile anlaşmaya çalışacaktır.³²⁹ Bu düşünceyle 2 Temmuz 1908'de Aehrenthal'e bir muhtıra göndererek, dostça bir karşılıklılık zihniyetiyle, Boğazların Rus gemilerine açılmasına karşılık Avusturya'nın Bosna-Hersek ve Yenipazar Sancağını ilhak etmesini teklif etmiştir. Aehrenthal bu teklifi, Boğazlar'dan geçiş konusunda, Karadeniz'e sınırı olan Bulgaristan ve Romanya'nın da aynı haklara sahip olması ve geçişlerin, İstanbul'un siyasi ve askeri güvenliğini tehdit etmemesi koşuluyla kabul etmiştir.³³⁰ Bu şekilde prensipte anlaşan Rus Dışişleri Bakanı İswolski ile Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal Buchlau'da bu meseleye son noktayı koymak için buluşmuşlardır.

2.2.1. Avusturya İle Rusya Arasında Yapılan Buchlau Mülakatı (15-16 Eylül 1908)

Prensip antlaşmasına varan iki dışişleri bakanı, yüz yüze görüşmeye karar vermişler fakat birbirlerinin ayağına gitmemek için Avusturya'nın Petersburg elçisi Kont Berchtold'un

³²⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul, 2000, s.311

³²⁸ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.216-218

³²⁹ Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.263-264

³³⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.865-866

Moravya'daki Buchlau Şatosu'nda 15-16 Eylül 1908 tarihlerinde bir araya gelmişlerdir.³³¹ İkili arasında yapılan görüşmeler tutanağa geçirilmediği için sonradan, iki bakan arasında varılan uzlaşmada ayrılık çıkmıştır. Aehrenthal, Buchlau Mülakatı'nda, İswolski'ye Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak ederse tavrının nasıl olacağını sormuş ve dostça olacağı yanıtını almıştır. Buna karşılık, İswolski'ye, Boğazların açılmasının uluslararası bir konu olduğunu, şayet İngiltere bu olaya sıcak bakarsa kendilerinin de engel çıkarmayacaklarını söylemiştir. İswolski ise bu duruma tam tersine bir açıklama getirmiştir. Aehrenthal, Bosna-Hersek'in ilhakı meselesini gündeme getirince, bunun Berlin Antlaşması'nın değiştirilmesi olacağını, bu yüzden antlaşmaya imza atan tüm devletlerin onayının alınması gerektiğini söylemiştir. Boğazlar konusunda ise Aehrenthal, Boğazların Rus gemilerine açılmasına onay vermiştir.³³²

İki dışişleri bakanı arasında Buchlau'da varılan mutabakata göre, İswolski görüşmelere ait bir memorandum hazırlayacak ve Aehrenthal'e gönderecektir. Fakat aradan bir buçuk ay geçmesine rağmen ve Bosna-Hersek'in ilhak edildiği güne kadar İswolski bu memorandumunu hazırlamamıştır. Buchlau'dan sonra bir müddet tatil yapmış, ondan sonra da Boğazlar konusunda İngiltere ve Fransa'nın desteğini kazanmak için bu ülkelerin başkentlerine gitmiştir. Geçen bu süre içinde de Avusturya'nın ilhakı gerçekleştirdiği görülecektir.³³³ 23 Eylül 1908'de Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Bulgaristan Prensi Ferdinand'la karısı Elenora'yı Budapeşte'de krallara layık bir merasimle ağırlayarak,³³⁴ Bulgarların bağımsızlığını ilan etmeleri konusunda gerekli cesareti vermeye çalışmış ve bu şekilde Bosna-Hersek'in ilhakı ile birlikte Bulgaristan bağımsızlık ilanını aynı zamana denk getirerek, Osmanlı Devleti'nin tepkilerini azaltmak istemiştir.

Avusturya ile Rusya arasında gerçekleştirilen Buchlau Mülakatını İsmail Hakkı Bey de yakından takip etmiş ve bununla ilgili bir makale yazmıştır. Buchlau Mülakatını, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet'i ilan ettiği günden beri karşılaştığı en önemli dış gelişme olarak tarif

³³¹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.866

³³² Ülman, I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, s.268

³³³ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.866.

³³⁴ P.P.Graves, Bosna-Hersek'in ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edeceği haberlerini birkaç gün önceden Makedonya Mali Komisyonu'nun İngiltere delegesi olan amcası Robert Graves'ten aldığını belirterek durumu Sadrazam Kamil Paşa'ya şu şekilde haber verdiğini yazmıştır: “Kamil Paşa'nın evine gitmek için hiç vakit kaybetmedim. Eve vardığımda beni hemen Paşa'nın çalışma odasına almalarına şaşırımdım. Çalışma odasında Kamil Paşa, Tevfik Paşa'yla karşılıklı oturmuş sakin ve hüzünlü bir şekilde kahve içip konuşuyorlardı. Onlara getirdiğim haberi ana hatlarıyla duyduklarını söylediler. Avusturya'nın işgal etmiş olduğu iki vilayeti ilhak ederken Almanya ve İtalya'nın engel çıkarmayacağına inanmışlardı. Bu iki ihtiyar adamın vakarından ve sakinliğinden çok derin bir şekilde etkilendim. Türkiye'nin bir darbeye maruz kaldığını hissediyorlardı fakat Avusturya'nın girişmek üzere olduğu, anlaşma şartlarının ihlali karşısında ne şikâyet ediyor ne de bağırıp çağırıyorlardı. Yaşlı sadrazam kendisini sadece şunları söylemek zorunda hissetti: Mr. Graves eğer devletler imzaladıkları anlaşmaları istedikleri zaman kendileri ihlal ederlerse bu bütün dünya için çok kötü olur. Her ikisi de İngiltere'nin diplomatik yardımını bekliyordu, Rusya'nın tavrını kuşku ile karşılıyordu.” Graves'in verdiği bu bilgi için bkz. Graves, İngilizler ve Türkler, s.72

etmiş, bu mülakatı “Mürzsteg” kararı ile sonuçlanan Kont Lamsdorf’un altı yıl önceki seyahatine benzetmiştir.³³⁵ O tarihte Makedonya ihtilalleri henüz tutuşmaya başlamışken, Şark meselesi ile kendilerini yakından alakadar gören Rusya ve Avusturya, bu isyan ve ihtilal fırtınasının kendi ülkelerine sıçramaması için karşılıklı bir sigorta yapmaya lüzum görmüşlerdir. Moravie’ın dışişleri bakanlığından yani 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’ndan beri zaten bu iki ülke statükonun korunması üzerine bir anlaşmaya varmışlardır.³³⁶

İsyan ve ihtilal olaylarına uzaktan bakmakla yetinen Rusya, İstanbul zamanından beri Bulgaristan’ın kendisine yaptığı nankörlükten ötürü kırgın olarak,³³⁷ Yunan Savaşı münasebetiyle iştahları açılan küçük Balkan devletlerinin iştahlarını bozmak ve kendine faydası dokunmayan ziyafetleri engellemek politikasını uygulamaya başlamış ve bunun için rakibi olan Avusturya’ya dost eli uzatmıştır. İki devlet arasındaki bu yakınlık çeşitli sorunlara rağmen on yıl kadar sürmüştür. Öte yandan Rusya, Uzakdoğu’ya yönelmeye karar vermiş, zaten elinin altında gördüğü Balkan lokmalarını bırakıp büyük lokmayı yutmaya çalışmıştır. Ancak Japonya buna müsaade etmeyince Rusya gücünü kaybetmiş, Balkanlardaki kolay lokmalar da elinden gitmeye başlamış, rakibi Avusturya lehine bir durum ortaya çıkmıştır.³³⁸

Bunun üzerine Rusya, Balkan politikasında daha aktif rol oynamak çabasına girmiş, Metroviçe Demiryolu hattını bahane ederek, Avusturya’nın Metroviçe’den Bosna sınırına kadar bir hat inşa etmeye hakkının olmadığı, siyasi çevrelerde ve basında dile getirilmeye başlanmıştır. Avusturya’ya demiryolu veriyorsanız biz de istiyoruz denilmeye başlanınca, Balkanlar’da Rusya’nın demiryoluna ihtiyacı olmadığı çünkü sınırı bulunmadığı cevabı verilmiştir. Türkiye’den bir şeyler koparma çabasında olan Ruslar bu sefer de Bulgarlara Makedonya’dan geçmek üzere bir demiryolu imtiyazı verilmesini istemişlerdir. Hatta İswolski, küçük Balkan devletlerine bir genelge göndererek adeta Osmanlılardan bir şeyler istemelerini, kendilerinin buna şefaahat edeceklerini bildirmiştir.³³⁹

Bu esnada Avusturya ile Rusya arasına soğukluk girince Rusya başka taraflarda kendisine destek aramaya kalkmış ve Reval’de Kral Edward ile görüşerek bunu sağlamayı başarmıştır. İsmail Hakkı Bey’e göre, Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet’in ilan edilmesi bu planları bozmuştur. Hasta olarak görülen adamın aslında hasta olmadığını, o adamın

³³⁵ İsmail Hakkı Bey burada, Avusturya ve Rusya İmparatorlarının, yanlarında dışişleri bakanları olduğu halde 30 Eylül-3 Ekim 1903 tarihleri arasında, Avusturya’ya İmparatorunun kışlık sarayı olan Mürzsteg’deki buluşmalarına atıfta bulunmaktadır. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.830

³³⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Rusya-Avusturya Buşlav’daki Mülakat”, *Tanin*, 7 Eylül 1324, No:51, s.5

³³⁷ Rus düşmanlığı ile tanınan Bulgar yönetici Stamboulof, Rusya’nın Bulgaristan’ı kendi güdümü altına alarak idare etmesine direnç gösterdiği için Ruslar tarafından pek sevilmemektedir. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.784

³³⁸ Babanzade, “Rusya-Avusturya Buşlav’daki Mülakat”, s.5

³³⁹ Babanzade, “Rusya-Avusturya Buşlav’daki Mülakat”, s.5-6. Osmanlı Devleti’nin Rumeli demiryolları için yaptığı çalışmalar ve bu çalışmalar özelinde Metroviçe hattı hakkında detaylı bilgi için bkz. Engin, *Rumeli Demiryolları*, s.84-91

bekçilerinin hasta olduğunu ve hastayı ziyarete gelenler hep bekçilerle görüştikleri için adamı da hasta sandıklarını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin zindeliğine kavuşması üzerine nasıl bir politika izlemeleri konusunda karar vermek için Avrupa devletlerinin mülakatlar yaptıklarını ileri süren Babanzade, önce İngiltere Kralının Marianbad'da icap eden kişilerle görüştüğünü, daha sonra Titoni ile Baron Aehrenthal'in görüşme yaptıklarını ve nihayet Buchlau Mülakatı'nın gerçekleştiğini yazmış ve kendileri için en önemli görüşmenin bu olduğunu tekrar etmiştir.³⁴⁰

Buchlau Mülakatı'nda iki dışişleri bakanının birbirlerine anlatacak o kadar şeyleri varmış diyen Babanzade, sohbetlerinin hararetiyle yemek yemeyi unuttuklarını, ancak bir saat sonra sofraya oturduklarını, yemekten sonra da baş başa vererek sohbe devam ettiklerini hatta otomobille dolaşmaya çıktıkları vakit bile konuştuklarını ifade etmiştir. Bu kadar çok ne konuştuklarını anlamaya çalışan İsmail Hakkı Bey, attan, arabadan, biftekten, kompostodan belki de Türkiye ya da Fas'tan bahsettiklerini, eski Osmanlı yöneticileri olsaydı yalancı dolmadan bahsettiklerine hükmedeceklerini şaka yollu belirtmiştir. Mülakatta ne konuşulduğu sorularını sadece Türk tarafı değil bütün dünya sorduğu için Avusturya Dışişleri, yarı resmi yayın organı olan *Fremdenblatt* ile bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamadan Babanzade'nin anladığı şey ise, bu iki devletin eskisi gibi Balkan işlerinde kendilerini alakadar görerek müdahale hakkını ellerine almak istedikleridir. İngiltere ve Fransa gibi devletlerin buna nasıl bir tavır takınacaklarını zamanla göreceklerini belirterek, Buchlau Mülakatı'nın Lamsdorf'un yaptığı seyahat kadar bu yüzden önemli olduğunun altını çizmiştir.³⁴¹

2.2.2. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakı ve Yaşanan Gelişmeler

Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Bosna-Hersek'in ilhak edileceğini Avusturya ve Macaristan Başbakanlarına, Dışişleri Bakanına ve Ortak Maliye Bakanına bildirmiş, beş büyük Avrupa devletinin hükümdarına teslim edilmek üzere, 29 Eylül 1908 tarihli fakat 5 Ekim'de teslim edilip ilhakın 7 Ekim'de gerçekleşeceğini haber veren mektupları ilgili büyükelçilere göndermiştir. Sonradan 7 Ekim tarihi değiştirilerek ilhakın 5 Ekim'de gerçekleşeceği devletlere duyurulmuştur.³⁴² Avusturya ilhak olayını Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek açıklamıştır. Bu notada; Avusturya'nın Berlin Antlaşması ile yönetmeye başladığı Bosna-Hersek'te düzeni sağlayıp, reformlar yaptığını, böylece Osmanlı Devleti'ne karşı da oluşabilecek tehlikeleri önlediğini belirtmiş, Bosna-Hersek halkına bir meşrutî idarenin getireceği tüm hakları sağlayacağını ve iyi niyetlerinin göstergesi olarak 1879

³⁴⁰ Babanzade, "Rusya-Avusturya Buşlav'daki Mülakat", s.6

³⁴¹ Babanzade, "Rusya-Avusturya Buşlav'daki Mülakat", s.6

³⁴² Graves, *İngilizler ve Türkler*, s.72, Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.868

Antlaşması ile asker bulundurmakta olduğu Yenipazar Sancağı'ndan askerini çekeceğini taahhüt etmiştir.³⁴³

Sadrazam Kamil Paşa, Avusturya notasını aldıktan sonra bakanlar kurulunu toplamış ve nasıl bir tarzda hareket edilmesi gerektiğini konuşmuştur. Osmanlı ordusunun savaşıacak durumda olmadığı gerçeği de ortada olunca, meselenin siyasi yollarla çözülmesine karar verilmiş ve elçilere protesto notası yazımına geçilmiştir. Osmanlı Devleti ilhak olayının bir konferansta çözümlenmesi teklifinde bulunmuş, bu teklif Rusya tarafından Boğazlar sorununun da incelenmesi şartıyla kabul edilmiştir. Şayet Osmanlı Hükümeti Boğazları Rus savaşı gemilerine açarsa, Rusya, Osmanlılara yardımda bulunarak kapitülasyonların ve Duyunu Umumiye'nin kaldırılmasını sağlayacak hatta alacağı olan savaş tazminatından da vazgeçecektir. İngiltere konferans fikrine sıcak bakmakla birlikte Boğazların konferansta görüşülmesi fikrine destek vermemiştir. Fransa bu dönemde Almanya'ya karşı ihtiyatlı bir pozisyonda olduğu için İngiltere ve Rusya'nın dümen suyunda gitmiştir. İtalya ise Adriyatik'teki çıkarlarını tehlikede gördüğünden ötürü ilhak olayına öfkeyle bakmış ancak Güney İtalya'da yaşanan büyük depremler ülkeyi sarstığı için konuyla fazla meşgul olamamıştır.³⁴⁴

Almanya ise müttefiki olan Avusturya'dan yana tavır koymuş, Avusturya konferans teklifine yanaşmadığı için Almanlar da onu destekler bir tutum almışlardır. Bu durumda büyük devletlerin aracılığı ile Bosna-Hersek'in eski statüsüne döndürülemeyeceği anlaşılmış, konferanstan da beklenen neticenin çıkmayacağına kanaat getirilmiştir. Zira konferans toplansa bile devletler ana konunun dışına çıkarak, Berlin Antlaşması'nda olduğu gibi yeni tavizler koparma çabasına girebileceklerdir. Bu yüzden Kamil Paşa konferans fikrinden vazgeçerek, Avusturya'nın istediği biçimde ikili görüşmelerle sorunu çözmeye çalışmıştır.³⁴⁵

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden en fazla rahatsız olan ülkelerden biri de Sırbistan olmuştur. Bu oldu-bittiyi protesto etmiş, fakat daha fazlasını yapacak gücü olmadığından hamisi konumundaki Rusya'nın takınacağı tavrı beklemiştir. İswolski ilk başlarda uzlaşmacı bir tutum takınarak, Sırlara boyun eğmeleri öğüdünü vermiştir. Çünkü Buchlau Mülakatı'nda Boğazlar konusundaki umutları arttığı için sakin davranmak istemiştir. Boğazlar konusunda İngiltere'nin desteğini almak için 12 Ekim'den 14 Ekim'e kadar Londra'da kalmış ve Sir Edward Grey'i ikna etmeye çalışmıştır. Fakat İngiltere Hükümeti

³⁴³Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.218-219. Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında 21 Nisan 1879 tarihinde imzalanan antlaşma hakkında bkz. Zafer Çakmak, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti ile Yaptığı Antlaşma", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, S.4, 2003, ss.16-20

³⁴⁴ Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, (Yay. Haz. Erol Kılınc), Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s.105

³⁴⁵ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.221-222

zamanın uygun olmadığını ayrıca Rusya'ya Boğazlardan geçiş hakkı verilecekse bunun Akdeniz'deki bütün devletlere verilmesi karşılığında bu teklifi kabul edeceklerini belirtmiştir. Bu cevap karşısında Rus Dışişleri Bakanı, Avusturya tarafından oyuna getirildiğini anlamıştır.³⁴⁶ Bu durumda her ne kadar Rusya'nın çıkarları büyük darbe yemiyorsa da Aehrenthal'ın davranışı Rusya'nın onurunu kırmıştır. Çünkü Aehrenthal, İswolski ile yaptığı konuşmaları Rus Hükümeti'nin onayı biçiminde yorumlamıştır.³⁴⁷

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine gelişmeleri değerlendiren bir makale kaleme almıştır. İsmail Hakkı Bey makalesine, Berlin Antlaşması'nı çiğnemek konusunda, Avusturya'nın Bulgaristan gibi küçük bir devletle ortak hareket etmesini, medeni âlemin hayret ve teessüfle karşıladığını yazarak başlamıştır. Dört beş gün öncesine kadar Avusturya devlet adamları ve Viyana gazeteleri, ilhak gibi bir düşünceye sahip olmadıklarını belirtmiş, aynı şekilde Bulgar Dışişleri Bakanı Paprikof, bağımsızlığı ilandan üç gün önce, *Le Temps* gazetesi muhabirine bağımsızlık niyetinde olmadıklarını ifade etmiştir. Baron Aehrenthal de Osmanlı Devleti'nde kanunuesasînin ilanı üzerine, Avusturya'nın samimi bir politika izleyeceğini dile getirmiştir. Bu ifadelere ve taahhütlere rağmen Avusturya ve Bulgaristan'ın yaptıkları, Babanzade'ye göre, Osmanlı Devleti'nin gerçek dostları ile sahte dostlarını birbirinden ayırmasına olanak sağlamıştır. Meşrutiyet'in ilk günlerinde Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni destekler bir yaklaşım izlediklerini ancak planları sekteye uğradığı için yeni hesaplar yapmaya başladıklarını, mülakatların, fısıltıların ve diplomat sohbetlerinin arttığını belirtmiştir. Bu son olaylarla birlikte İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'ın Osmanlı milli hayatına kastetmiş bir düşmanı olduğunu ifade etmiş, Avusturya'nın da Osmanlı'ya düşmanlık ettiğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin buhranlı zamanlarında en samimi ve halis dostunun ise İngiltere olduğu görülmüştür.³⁴⁸

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesindeki maksadını bildiklerini, bunu genişlemek, mevkilerini güçlendirmek ve Ayastefanos Antlaşmasını ihya etmek için yaptıklarını söyleyen Babanzade, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakındaki maksadını anlamakta zorlandıklarını belirtmiştir. Çünkü Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak için maddi bir sebebi yoktur. İleride Osmanlı Devleti'nin güçlenerek bu iki vilayeti geri alabileceği yönündeki düşüncenin ise devletleri tereddüde düşüren böyle bir teşebbüs için yeterli bir sebep olamayacağını savunmuştur. Avusturya İmparatorunun mektubunda geçen, Bosna-

³⁴⁶Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.179-180

³⁴⁷İswolski'den sonra 1910 yılında Rusya'nın Dışişleri Bakanı olan Sazanov anılarında, Aehrenthal'e karşı aşırı ihtiyatla davranılması gerektiğini ve İswolski'nin ona güvenerek büyük bir hata yaptığını ifade etmiştir. Bunun için bkz. *S. Sazanov'un Anıları*, (Çev. Betül Önuçak), Derin Yay. İstanbul, 2002, s.15-16

³⁴⁸Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya'nın Maksad-ı Hakikisi", *Tanin*, 25 Eylül 1324, No:69, s.1

Hersek vilayetlerinde kanunuesas'ının ilan edileceği ve Diyet Meclisleri kurulacağı ifadesinin de gereksiz olduğunu düşünen Babanzade, bunların ilhak olmadan yapılabileceğini ve gerek Osmanlı Devleti'nin gerek diğer devletlerin buna hiçbir itirazda bulunmayacağını yazmıştır.³⁴⁹

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın ilhak girişiminin gizli sebebi olarak şunları vurgulamıştır:

“Bizce Avusturya'nın en ziyade gözettiği nokta Osmanlı Devleti'nin iç politikasına olumsuz etki etmek, henüz iki buçuk aylık bir çocuk olan hürriyetimizi boğmaktır. Evet, Avusturya hesap ediyor ki dışarıdan böyle bir iki darbe olur ise Osmanlı halkı galeyana gelecek, kabahati eski baskıcı yönetimde değil yeni Meşrutî yönetimde görecektir. Bu suretle ülke içinde karışıklık yaratarak memleketi saray lokması yapıp komşulara ikram etmekten başka bir hizmette bulunmasına imkân olmayan eski idarenin yeniden gelmesi sağlanacaktır. Avusturya da ziyafete konacak ve elden kaçırdığı Makedonya'yı yine belki ele geçirecektir.”

Bunları belirttikten sonra da Osmanlı milletine bu tuzağa düşmemeleri için dikkatli olmalarını tavsiye etmiştir.³⁵⁰

Babanzade açısından Avusturya'nın diğer bir maksadı da Osmanlı Devleti'ni rahat bırakmamak, tam ciddi ve önemli işler görüleceği zamanda Osmanlıları haricen işgal etmektir. Osmanlılar tarih boyunca ne zaman iyi bir konuma gelmişse, Avrupa devletleri hemen buna engel olmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de uyguladıkları yöntem aynıdır; doğrudan doğruya meydana atılmadan küçük bir hükümeti siper etmek. Bu küçük hükümet kimi zaman Karadağ veya Eflak ve Boğdan, kimi zaman da Sırbistan veya Bulgaristan olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın bu hareketini izzet-i nefse bir darbe olarak görmüş ve sözü Almanya'ya getirmiştir. İşin pratik yanını düşünen Almanlar, Türklerin Bosna-Hersek meselesini gereğinden fazla büyütmemelerini tavsiye etmiş ve Osmanlı Devleti'nin bütün kuvvetini Bulgaristan'a ve özellikle Doğu Rumeli'ye harcamasını öğütlemiştir. Alman basını da hükümetlerinin bu tavsiyesine uygun olarak yayın yapmış, Türk tarafının Bulgaristan meselesine ayrı Bosna-Hersek meselesine ayrı bakmaları tavsiyesinde bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, Alman gazetelerinin, Bulgaristan'a hücum edilmesi konusunda kendilerini savaşa teşvik etmeye çalıştıklarını, insanın bu yazıları okuyunca savaşa girildiği zaman Alman askerlerinin Türk ordusuna katılacağı izlenimi aldıklarını vurgulamıştır.³⁵¹

³⁴⁹ Babanzade, “Avusturya'nın Maksad-ı Hakikisi”, s.1

³⁵⁰ Babanzade, “Avusturya'nın Maksad-ı Hakikisi”, s.1

³⁵¹ Babanzade, “Avusturya'nın Maksad-ı Hakikisi”, s.1. Almanya, Avusturya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu kendi çıkarları açısından da önemli bulduğu için ilhak olayında bu devlete destek vermişlerdir. Dönemin Alman Hariciye Nazırı Baron Schön, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına sıcak baktıklarını şu sözlerle ifade etmiştir: “Biz bu ilhak işine muvafakat etmekle kalmadık, canı gönülden yardımlarda bulunacağımızı vaad ettik...”. Bkz. Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s.107

Avusturya ile yaşanan Bosna-Hersek krizinin, Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerin katılacağı bir konferansta çözümlenmesine yönelik ortaya atılan teklifin gündeme geldiği günlerde, İsmail Hakkı Bey konferansla ilgili bir değerlendirme yazısı yazmış, şayet konferans toplanırsa, Osmanlı Devleti'nin dikkat etmesi gereken hususları maddeler halinde belirtmiştir. Bunlardan ilki, konferansa sadece Berlin Antlaşması'na imza atan devletlerin katılmasıdır. Berlin Antlaşması'nda olduğu gibi küçük devletlerin oyu sadece danışma amaçlı olmalı ve onların toplanacak antlaşma meclislerinde yerleri olmamalı, şayet bir konuda bilgilerine başvurulacaksa mahkemedeği şahitler gibi katılmaları sağlanmalıdır. Babanzade açısından bunlar yapılmazsa sınırsız dedikodular ve taleplere meydan verilir. İkinci husus ise müzakerelerde sadece Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Bosna-Hersek'in ilhakı konularının konuşulması şartıdır. Berlin Antlaşması'nın bütün maddeleri müzakereye açılırsa savaş çıkar yorumunu yapan İsmail Hakkı Bey, Fas meselesini örnek vererek, El-Cezire Konferansı'nda konuşulacak konuların sınırlarının çizildiğini, şimdi yapılacak konferansta da aynı yolun takip edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁵²

Babanzade'nin değindiği üçüncü husus da, konferansın toplanmasından önce Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün devletlerin kefilliği altına alındığını belirten beyannamenin tekrar edilmesidir. Ayrıca Bulgaristan ve Bosna-Hersek konuları üzerinde gerek Osmanlı Devleti'nin gerek itiraz eden diğer devletlerin hakları korunmak şartıyla, Osmanlı egemenliğinin Berlin Antlaşması mucibince geçerli olduğunun bütün ülkelere kapsamlı biçimde ilan edilmesini gerekli görmüştür. Devletler en baştan bunu taahhüt ederse, Berlin Kongresi'nde Andrassi'nin Bosna-Hersek için yarattığı ani tehlikelere ve Bismarck'ın ikide bir "Sen sus! Sen mağlupsun! Canın isterse!" tarzındaki azarlamalarına mahal verilmemiş olacaktır.³⁵³

Babanzade İsmail Hakkı Bey, konferans öncesi Avrupa'da mekik diplomasisi yapacak bir heyetin kurulmasını önererek Osmanlı dış örgütlenmesini eleştiren şu ifadeleri yazmıştır:

"Siyasi âlemde kıyamet kopuyor, bazı mühim merkezlerde hala elçimiz bile yok. Hâlbuki bu nazik zamanda yalnız elçiler bile kâfi gelmez. Onun için yüksek zekâsı, yüksek tarih bilgisi ve bilhassa dirayet ve uyanıklığı ile sivrilmiş şahıslardan oluşan özel bir diplomat heyetinin Avrupa'ya hemen gönderilmesiyle, konferansın ön hazırlıklarını şimdiden hazırlamak, her kabinenin gerçek fikir ve maksatlarını anlamak, politika hep tavizler üzerinde döndüğünden yapacağımız fedakârlıklara karşılık ne gibi tavizler alabileceğimizi temin etmek, şimdiden uyuşmak, anlaşma zemini hazırlamak lazımdır. İşte bunların hepsini anlayacak, yoklayacak, hissedecek olan elçiler değil dediğimiz gibi bir elçiler heyetidir. Elçilerin en maharetlisi kendi muhitindeki tesirlere bağlı olmaktan kurtulamaz. Ne kadar uzak görüşlü de olsa içinde bulunduğu memleketin ötesini layıkıyla ayırıp seçemez. Bundan dolayı

³⁵² Babanzade İsmail Hakkı, "Konferans... Fakat Program", *Tanin*, 29 Eylül 1324, No:73, s.4

³⁵³ Babanzade, "Konferans... Fakat Program", s.4-5

böyle bir buhran zamanında seyyar bir heyet-i sefarete ihtiyaç vardır. Fakat bu heyet-i sefareti oluşturacak anka misali diplomatları nereden bulmalı. İşte mesele bunda...»³⁵⁴

Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesinden ötürü kendini aldatılmış hisseden Rusya, Buchlau Mülakatı'nda gündeme getirdiği Boğazlar Meselesini, İngiltere ile sonuca ulaştırmak amacıyla harekete geçmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı İswolski ile İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Londra'da bu konuyla ilgili görüşmeler yapmışlardır. İsmail Hakkı Bey, bu iki ismin görüşmede hangi konulara temas ettiklerinin bilinmediğini ve basına sızan bir bilginin olmadığını belirtmiştir. Ancak İswolski, *Le Temps* gazetesi yazarına biraz üstü kapalı içeriğe sahip ve çeşitli manalara gelebilecek bir programı tebliğ etmekte bir sakınca görmemiştir. İngiltere ise bu konudaki tavrını kesin olarak belirtmiş, Başbakan Asquith ve Edward Grey açık bir dille, muhtelif devletler tarafından imzalanan bir antlaşmanın bu devletlerin rızası alınmadan kendi kendine değiştirilemeyeceğini ifade etmişlerdir.³⁵⁵ Edward Grey, İswolski'nin, Boğazların sadece Rus gemilerine açılması talebini reddetmiştir. Eşitlik ilkesini göz önünde tutarak, Boğazlar açılacaksa bunun tüm devletlere açılması gerektiğinden bahsetmiştir.³⁵⁶

Babanzade'nin İswolski'nin *Le Temps*'daki ifadelerine yönelik asıl önemli tespitleri ise Bosna-Hersek'in ilhakıyla ilgili olanlardır. İswolski'nin kullandığı dile bakılırsa, Avusturya bu işten Rusya'yı haberdar etmiştir fakat ilhak olayının hangi tarihte gerçekleşeceğini İswolski'ye bildirmemiştir. Rusya esasen bu ilhaka karşı olmakla beraber, kendisi için bir savaş sebebi olmadığını beyan etmiştir. İşte bu sözden kuvvet bulan Aehrenthal de uzun süre beklemeye gerek duymadan hemen ruleti oynamıştır. Bu şekilde Avusturya'nın oyununa geldiğini düşünen İswolski, Berlin Antlaşması'nın çiğnenmesinden en fazla yarar sağlayanın Avusturya, en fazla zarar görenin de Rusya olduğunu belirterek, bu zararı hafifletmek için Boğazlar Meselesini gündeme getirmiştir. Rusya, "madem kapan kapanındır ben de bir şey kapayım" anlayışı ile hareket etmesine karşılık, İngiltere bunun doğru olmadığını söylemiştir. Zira Bulgaristan ve Avusturya'nın kapıldığı şeyler zaten onların ellerinde olan şeylerdir. Boğazlar ise hala Türkiye'nin hükümrancılığında olup, Türkiye henüz Boğazlar üzerindeki tasarrufunu kimseye kaptırmamıştır. Grey'e göre, bu yüzden ilk önce mal sahibini razı etmek gerekmektedir.³⁵⁷

Bu noktada Babanzade'ye göre, Osmanlı Devleti'nin yapması gereken şey tavizler koparmaktır. Mademki bazı şeylerden geri adım atılmıyor, ok yaydan çıkmıştır, o zaman mümkün olduğu kadar çok şey koparalım düşüncesinde olan İsmail Hakkı Bey, sadece para

³⁵⁴ Babanzade, "Konferans... Fakat Program", s.5

³⁵⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Londra Mülakatları", *Tanin*, 2 Teşrinievvel 1324, No:76, s.2

³⁵⁶ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.872

³⁵⁷ Babanzade, "Londra Mülakatları", s.2-3

tedariki ile yetinilmemesini, Osmanlılara ağır gelen bazı eski kayıtların, yükümlülüklerin kaldırılması için çaba gösterilmesini tavsiye etmiştir. Bir Fransız gazetesi, Avusturya'nın Paris Elçisi Kont Kevenholler'in Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bazı sözlerini yayınlamıştır. Buna göre Elçi, Avusturya'nın Yenipazar'ı tahliyesinden başka, kapitülasyonların tadili ve postaların kaldırılması gibi ihtimallerden bahsetmiştir. İsmail Hakkı Bey, Türk hükümetinin bu konuda ısrarcı olmasını istemiştir. Avusturya'nın Bosna-Hersek gibi büyük bir toprağı almasına karşılık postaları kaldırmasını talep etmiş, kapitülasyonların ya da en azından bunlara bağlı bazı muamelelerin lağvını gerekli görmüştür. Şayet Avusturya, Osmanlı Devleti ile iyi geçinmek istiyorsa kapitülasyon hukukundan feragat etmelidir diyen Babanzade, hükümet içinde hükümet şekli alan kapitülasyonların artık katlanılmaz olduğunu dile getirmiştir.³⁵⁸

Bosna-Hersek'in ilhak edilmesi ile ortaya çıkan Avrupa krizinin konferans yoluyla çözülmesi fikri vücut bulmayınca, Osmanlı Devleti ile Avusturya ikili müzakerelere başlayarak meseleyi çözüme kavuşturmak istemişlerdir. Müzakerelerin devam ettiği günlerde, görüşmelerin kesildiği yönünde şayialar duyulmaya başlanınca, Avusturya elçisi, bu haberlerin gerçek olmadığını, sadece bayram nedeniyle ertelendiğini açıklamıştır. Babanzade'nin üzerinde durduğu temel konu yine, görüşmeler esnasında Avusturya'dan oldukça büyük tavizler koparılmasının sağlanmasıdır. Aynı günlerde Macaristan Başbakanı Vagerle, Parlamento'da yaptığı bir konuşmada, Avusturya'nın ilhak meselesinden ötürü Deyun-u Osmaniye'nin Bosna-Hersek'e düşen borçlarını ödemek istemediğini beyan ederek şu açıklamayı yapmıştır; Bosna-Hersek, Avusturya tarafından işgal edilmeseydi oranın asayişini temin etmek için Osmanlı Devleti asker sevk edecek, masraf yapacak ve borca girecekti. Avusturya burada asayişini sağlayarak, Türkiye'yi büyük bir masraftan ve borçtan kurtarmıştır. Buna karşılık da Avusturya masraf etmiştir. Vagerle'nin bu izahını değerlendiren Babanzade, Macar Başbakanın gülünç olmayacağını bilse işgal masraflarını Osmanlı Devleti'ne ödeceğini yazmıştır.³⁵⁹

İsmail Hakkı Bey, Vagerle'nin bu açıklamalarını yorumlayarak, kendilerinin vaktiyle masraftan kurtulmak için Avusturya-Macaristan'a Bosna-Hersek'i işgal etmeleri talebinde bulunmadıklarını, şayet böyle olsaydı, Avusturya'nın bu iki memleketin borçlarını ödemeyi kabul etmemelerini doğal karşılayacaklarını ifade etmiştir. Berlin Konferansı'nda Kont Andrasi, işgal lüzumundan bahsettiği zaman, Osmanlı Devleti'ni masraf ve külfetten kurtarmak amacıyla Avusturya'nın bunu yapmak zahmetine girdiğini beyan etmiş ve bunu

³⁵⁸ Babanzade, "Londra Mülakatları", s.3

³⁵⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya'dan Talep Edilmesi İcap Eden Taviz", *Tanin*, 19 Teşrinisani 1908, No:109, s.1

haklı göstermek için o zamanlar Avusturya tarafına göç eden Boşnaklara yapılan harcamaları gündeme getirmiştir. Buna karşılık Osmanlı temsilcisi Karatodori Paşa, devletinin kendi vilayetlerindeki asayişin sağlamaya muktedir olduğunu ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey bu şekilde eski defterleri açmalarının sebebini, o vilayetleri kendi rızaları ile işgal ettirmediklerini göstermek ve Avusturya'nın bahsettiği masrafları kendi arzusuyla yaptığını ispatlamak şeklinde dile getirmiştir.³⁶⁰

Avusturya'nın buraya masraf ettim, o yüzden borcunu ödemem demesini sağlam zemine oturtulmuş bir mazeret olarak görmeyen Babanzade, Avusturya'nın işgal süresince bu topraklardan elde ettiği gelire, masrafları kat kat çıkardığını belirterek, borcu tanımamalarını kabul edilebilir bulmamıştır. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i savaştan ve bir fedakârlık yapmadan işgal ettiği halde buraların borcunu ödemekten kaçınmasını doğru bulmayarak, Avusturya'nın iyi geçinmek istediğini söylediği Türkiye'ye karşı mutlaka bir fedakârlık yapması gerektiğini ifade etmiştir. Bu iki vilayetin Müslüman ahalisine, bunların vakıflarına, hâkimlerine, kapitülasyonlardan faydalanmamalarına ve saire dair birçok düzenlemenin yapılması gerekliliğini vurgulamış, bu konulardan biri olan Arnavutluk'taki Latinlerin korunması meselesinden bahsetmiştir.³⁶¹

Babanzade'ye göre, Arnavutluk Latinlerini Avusturya'nın himaye etme hakkı yoktur. Arnavutluk'taki Latinlere mensup ruhban için de aynı durum geçerlidir. Ancak zaman içinde Avusturya böyle bir hakkı üzerine almıştır. Son otuz yılda ecnebilerin elde ettikleri imtiyazlar 600 yılda verilenden daha fazla miktara çıkmıştır görüşünde olan Babanzade, bu verilenlerin geçmişte kaldığını fakat bundan sonra yeni imtiyazların verilmemesi gerektiğini belirtmiş, Latinlerin ve Cizvit denilen kabile fertlerinin himayesi meselesinde bu kararlılığın gösterilmesini istemiştir. Avusturya Osmanlılarla hoş geçinmek niyetindeyse ve Yenipazar Sancağından askerini çekerek Selanik üzerindeki emellerinden vazgeçtiğini ilan ediyorsa, samimiyetini bu himaye hakkından vazgeçerek göstereceğini diyen İsmail Hakkı Bey, böyle bir himaye hakkı mevcut oldukça, Avusturya'nın kötü niyeti hakkındaki önyargının daha da artacağını yazmıştır.³⁶²

Avusturya Hükümeti bu hakkın yalnız kendisine değil bir dereceye kadar Papalık makamına da ait olduğunu belirtmiş, İsmail Hakkı Bey, Papalık makamının ruhani bir makam olduğunu, himaye ve müdahale hakkının Avusturya veya Fransa'ya verilemeyeceğini eklemiştir. Avusturya'nın mazeret makamında dile getirebileceği diğer bir konu da himayeden vazgeçmenin Fransa tarafından emsal alınabileceği görüşüdür. Bu görüşü de yersiz bulan

³⁶⁰ Babanzade, "Avusturya'dan Talep Edilmesi İcap Eden Taviz", s.1

³⁶¹ Babanzade, "Avusturya'dan Talep Edilmesi İcap Eden Taviz", s.1

³⁶² Babanzade, "Avusturya'dan Talep Edilmesi İcap Eden Taviz", s.1

Babanzade, bir devletin kendine ait hak ve yetkiden vazgeçmesine başka bir devletin muhalefet edemeyeceğini yazmıştır. Bosna-Hersek meselesini görüşen Osmanlı delegelerinin bu konuya da ağırlık vermesini tavsiye ederek, maddi meseleler üzerinde çok duran ve kendilerine de bunu öğütleyen Avusturya'nın manevi ve zaman aşımına uğramış bu gibi meselelerden de sarf-ı nazar etmesini talep etmiştir.³⁶³

2.2.3. Osmanlı Devleti'nin Avusturya Mallarına Uyguladığı Boykot

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine Hükümet nezdinde girişimler sürerken, Osmanlı halkı imparatorluk sınırları içinde Avusturya ürünlerine karşı bir boykot başlatmıştır. Basının da konuyla ilgili teşvik edici yayınlar yapması, boykotun alanını ve etkisini arttırmıştır. *Tanin* gazetesinin bu teşviklerde ciddi bir etkisinin olduğu görülmüş, gazete, Avusturya mallarına Osmanlı parasının harcanmamasını, şekerinin tüketilmemesini zira acı olduğunu yazarak, halkı daha da şevklendirmiştir. Boykot önceleri İstanbul, Selanik, İzmir³⁶⁴ ve Suriye sahillerindeki Osmanlı limanlarında başlamış daha sonra ülke içlerine doğru yaygınlaşmıştır. İttihat ve Terakki Partisi, siyasi kulüpler ve esnaf örgütleri dayanışma halinde hareket etmiş, çeşitli şehirlerde büyük mitingler düzenlenmiştir. Bu mitinglerde Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi sözcüler ateşli konuşmalar yapmıştır. Halk sırf Avusturya üretimi olduğu için Osmanlılığı simgelemesine rağmen başlarındaki fesleri çıkartıp yerlere atmıştır.³⁶⁵ Bu boykot nedeniyle Avusturya mağazaları boş kalmış, limanlara gelen Avusturya gemilerini hamallar boşaltmak istememişlerdir. Avusturya postaneleri de bu boykottan haylice nasibini almıştır. Avusturya ise önceleri bu boykotu geçici bir öfke olarak değerlendirmiş fakat şiddeti artınca kuşkulunmuştur. Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlayarak boykota son verilmezse elçisini çekeceğini ve siyasal ilişkileri keseceğini belirtmiştir. Bu hararetili durum Almanya'nın araya girmesiyle bir nebze yatışmış, Osmanlıların Üçlü İtilaf grubuna yanaşabileceği endişesiyle Avusturya'ya da uzlaşmacı olması gerektiğini tavsiye etmiştir.³⁶⁶

³⁶³ Babanzade, "Avusturya'dan Talep Edilmesi İcap Eden Taviz", s.1

³⁶⁴ Avusturya mallarına uygulanan boykotun İzmir'deki uygulamaları hakkında bkz. Şule Sevinç Kişi, "Avusturya ve Bulgaristan'a Karşı İzmir'de 1908 Boykotu", *Tarih ve Toplum*, c.26, S.152, Ağustos 1996, ss.68-78

³⁶⁵ Avusturya'dan ithal edilen mallar içinde en fazla rağbet gören ürün fesler olduğu için halkın bu fesleri almayarak Avusturya'ya darbe vurması yönünde basında propaganda yayınları yapılmıştır. Avusturya feslerinin giyilmemesi için 11 Ekim 1908'de bir toplumsal protesto hareketi başlatılmış, yerli başlıklar piyasaya sürülerek alternatif ürünler oluşturulmuştur. Ayrıca yerli feslerin Avusturya feslerine nazaran hem ucuz hem de kaliteli olduğu vurgusu yapılarak protestonun halk nezdinde yer etmesi amaçlanmıştır. Bu bilgi ve boykot hakkında daha fazlası için bkz. Merve Çidem, "II. Meşrutiyet'in İlanı Sırasında Kaybedilen Balkan Toprakları ve Olayların Basına Yansımaları", *Vakanüvis*, Yıl:3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, 2018, ss.77-97

³⁶⁶ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.222-223

Boykot meselesi ile ilgili bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, Baron Aehrenthal'ın ilhak olayını gerçekleştirirken, Osmanlı milletinin gücünü hesaba katmadığını belirtmiştir. İslahatlar yaparak toparlanma çabasında olan Osmanlıların, savaşa girme taraftarı olmadıklarını, ancak savaş karşıtı olmalarının aciz oldukları anlamına gelmediğini boykot vesilesiyle gösterdiklerini yazmıştır. Başlarda bu işin kısa süreceğini düşünen Avusturya, boykot yaygınlaşıp etkisini artırınca, Osmanlı Devleti'ne yönelik tehditlere başlamıştır.³⁶⁷ Önce boykota son verilmesini ondan sonra istenen tavizleri vereceklerini ifade etmişlerdir. Aynı taktiği Bosna-Hersek'in işgalinde de yaptıklarını, Osmanlılara önce işgali kabul edin sonra müzakere ederiz diyip, emellerine ulaştıklarını yazan Babanzade, şimdi ise Osmanlı Devleti'nin bu hataya düşmeyeceğini ve kendilerinin “evvela siz maddi ve fiili bir fedakârlık yapın görelim sonra boykotaj yavaş yavaş ortadan kalkar” dediklerini belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı halkının Avusturya mallarını kullanmak istemediğini, dükkân sahibinin malını zorla kimseye satamayacağını dile getirmiştir.³⁶⁸

İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın söz konusu tehditlerinin kamuoyunun üzerinde tesirsiz kalacağını ve Hükümete yapılan baskıların da sonuç vermeyeceğini beyan etmiştir. Hükümet istediği kadar resmi tebliğler yayınlarsa yayınlasın halk bildiği yoldan vazgeçmeyecektir görüşünü savunan Babanzade, Avusturya'nın aksi bir davranış sergilemesi gerektiğini, tehdit ettikçe ters tepeceğini ve halkın boykotu daha da şiddetlendireceğini yazmıştır. Mızrağın artık çuvala sığmadığını dile getiren Babanzade, Avusturya'nın iyi niyetli ve samimi olduğunu ispatlaması gerektiğini, boykot bu derece zarar verici noktalara ulaşırsa müsebbibinin kendileri olduğunu, Avusturya'nın işi sürüncemede bırakmak yerine somut adımlar atması gerektiğini savunmuştur.³⁶⁹

Boykot meselesini çözecek anahtarın Avusturya'da olduğunu vurgulayan İsmail Hakkı Bey, memleket dâhilinde boykot hareketini durduracak bir güç bulunmadığını yazmıştır. Basın istediği kadar nasihat versin halk nezdinde karşılık bulmayacaktır. Hükümet de bu konuda tarafsızdır. Hatta aciz bir vaziyettedir. Babanzade açısından, Avusturya'nın boykottan Osmanlı Hükümetini mesul tutması gülünçtür. Osmanlı halkının kurbanlık koyun olmadığını belirterek, hem kendi kuvvetlerine hem de Avrupa kamuoyunun desteğine güvendiklerine

³⁶⁷ Avusturya, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı boykot şiddetlenince, boykotu sonlandırması için baskı oluşturması amacıyla Türk karasularına bir filo göndermiş fakat bu girişim o sırada Marmaris'te bulunan İngiliz donanmasına ait gemiler tarafından engellenmiştir. Bkz. Orhan Turan, “İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin Dış İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.63, Güz-2018, s.348

³⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Boykotaj Meselesi ve Avusturya'nın Vaziyet-i Tehditkaranesi”, *Tanin*, 27 Teşrinisani 1908, No:117, s.1

³⁶⁹ Babanzade, “Boykotaj Meselesi ve Avusturya'nın Vaziyet-i Tehditkaranesi”, s.1

işaret etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı vatandaşlarına da bir çağrıda bulunmuş, serinkanlı olmalarını ve fiili hiçbir harekette bulunmamalarını öğütlemiştir.³⁷⁰

Boykot tartışmalarının sürdüğü günlerde, İsmail Hakkı Bey, Avusturya ile müzakerelerin yeniden başladığını okurlarına haber vermiştir. Hatta Avusturya Hükümeti müzakerelere başladığını resmi bir tebliğle gazeteler vasıtasıyla ilan etmiştir. Bu resmi tebliğin de üç noktaya dayandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Osmanlı Hükümet memurlarının ve özellikle gümrük çalışanlarının Avusturya mallarının ihracının engellenmesinde ortaklığı bulunduğunu içeren isnattır. İkincisi, Hükümetin bu isnada yönelik verdiği cevap ve üçüncüsü de, Avusturya'nın bu cevabı senet kabul ederek müzakerelere girişmeyi kabul etmesidir. Müzakerelere yeniden başlamanın gerekçeleri Avusturya tarafından bu şekilde belirtilmiş ve İsmail Hakkı Bey de bunları tahlile girişmiştir.³⁷¹

Osmanlı Devleti, ahalinin istemediği mağazadan mal almaya zorlanamayacağını defalarca belirtmiştir. Hiçbir resmi sıfatı olmayan hamal, mavnacı ve kayıkçı gibi kimseler de istediği malı taşımak veya taşımamak serbestliğine sahiptir.³⁷² İsmail Hakkı Bey, meselenin başından beri memurlara basiretli davranmalarını, halka da fiili hiçbir teşebbüste bulunmamalarını tavsiye ettiklerini belirtmiştir. Ancak Avusturya bu tebliğle bunun aksinin yapıldığını iddia etmektedir. Onlara göre ahalinin Avusturya mağazalarına girmesi yasaklanmış ve ihraç işlerinin gümrük memurları tarafından himaye edilmesi gerekirken bilakis onların ortaklığıyla engellenmiştir. Babanzade, bu iddianın ne kadar gerçek olduğunu bilemediklerini, bununla ilgili ellerinde bir belge olmadığını ve buna karşılık kendilerini savunan kimsenin bulunmadığını beyan etmiştir. Şayet böyle bir şey yapılmışsa bunun esef verici olduğunu, Hükümet bu konuda aciz kalmışsa da, Avusturya'ya böyle bir kozu verdiği için ne diyeceğini bilemediğini dile getirmiştir.³⁷³

Osmanlı Hükümeti'nin buna yönelik cevabı konusunda ise Avusturya resmi tebliğinde, bu olaya Avusturya'nın itirazı üzerine Osmanlı Hükümeti gümrük memurlarına bir talimat göndermiş ve boykota son vermek için sahip olduğu kanun vasıtaları çerçevesinde her şeyi yapacağını resmi bir dille beyan etmiştir, ifadesi yer almaktadır. Tebliğin üçüncü noktası da şu ifadelerden oluşmuştur: “*Avusturya ve Macaristan Hükümeti, Osmanlı Devleti bizzat kendi tarafından tasdik olunan taahhütlerini yerine getirmediği takdirde doğacak her türlü zarardan sorumlu tutulacağını ihtar ederek söz konusu ifadeleri senet kabul etmiştir.*” İsmail

³⁷⁰ Babanzade, “Boykotaj Meselesi ve Avusturya'nın Vaziyet-i Tehditkaranesi”, s.1

³⁷¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Avusturya ile Müzakerat Başlıyor”, *Tanin*, 15 Kânunuevvel 1908, No:135, s.1

³⁷² Liman işçilerinin Avusturya gemilerinden gelen malları indirmeme konusunda yaptıkları boykot hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Emin Elmacı, “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, *Kebikeç*, S.5, 1997, ss.155-162

³⁷³ Babanzade, “Avusturya ile Müzakerat Başlıyor”, s.1-2

Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin yukarıdaki ifadelerine bir senet ve taahhüt manası verilerek, ortaya çıkacak sorunları buna bağlamanın yorum ve değerlendirmeleri genişletmek amacıyla yapıldığını ileri sürmüştür. Zira Osmanlı Hükümeti boykottan ötürü sorumlu tutulmamalıdır ve şayet hükümet memurlarından biri tarafından zarara yol açacak bir girişim olursa o zaman ticaret antlaşmasının hükümleri çiğnenmiş ve Avusturya Hükümeti'nin bu ifadeleri anlam kazanmış olacaktır.³⁷⁴

İsmail Hakkı Bey daha sonra Hükümeti eleştirerek, bu gelişmeleri Avusturya'dan öğrendiklerini, herhangi bir Osmanlı kaynağından malumat alamadıklarını belirtmiştir. Siyasette ketum olmanın iyi bir şey olduğunu, fakat lazım olan şeyin de söylenmesi gerektiğini, söylenmediği vakit akıllara ya dirayet eksikliğinin ya da gizli maksatlar güdüldüğünün geldiğini yazmıştır. Babanzade'nin dikkat çektiği son nokta da, işin başında kendi adımlarını atamadıkları, hep diğer devletlerin sundukları şartları görüşmek ve onaylamak durumunda kaldıkları, önce Avusturya ve Rusya'nın uyuşmasını bekleyip ondan sonra müzakerelere giriştikleridir. Bu acı gerçeğin Meşrutî yönetimde de devam ettiğini itiraf ederek, Şark işlerinin yavaş yürüdüğünü iddia edenlerin dış politikadaki bu aşırı ihtiyatlılık devam ettikçe haklı çıktıklarını yazmıştır.³⁷⁵

2.2.4. Osmanlı Devleti-Avusturya Görüşmelerinin Devamı ve Anlaşmanın Sağlanması

Avusturya mallarına uygulanan boykotun devam etmesi ve görüşmelerin durması üzerine Almanya devreye girerek yeniden müzakerelerin başlamasını sağlamıştır. Bu yeni müzakere safhasında da bazı teklifler ve şartlar ortaya konmuş, Babanzade İsmail Hakkı Bey, yazdığı makalelerde bunları değerlendirmiştir.

Avusturya Dışişleri Bakanlığı'nın yayın organı olarak tanınan ve verdiği hiçbir bilgi henüz tekzibe uğramamış olan *Fremdenblatt* gazetesi, önemli bir haber paylaşarak, Türkiye ile Avusturya arasında anlaşmanın sağlanması konusunda ilk adımın atıldığını ilan etmiştir. Bu habere göre, Avusturya, Bosna'daki eski hükümet mülklerinin karşılığında Osmanlı Devleti'ne iki buçuk milyon teklif etmiştir. Ancak bu paranın kuruş mu yoksa lira mı olduğu belirtilmemişse de İsmail Hakkı Bey, iki buçuk milyon lira olduğundan şüphe etmediğini dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin tek talebinin mülkler olmadığını, Duyun-u Umumiye

³⁷⁴ Babanzade, "Avusturya ile Müzakerat Başlıyor", s.1-2. Avusturya Hükümetinin boykot boyunca üzerinde durduğu temel nokta, Osmanlı Devleti'nin resmi memurlarının, Hükümet eliyle boykotu fiilen uygulamaya sevk ve teşvik edildiği olmuştur. Buna örnek olarak da postane memurları gösterilmiş, burada görev yapan memurların kasıtlı biçimde Avusturya posta ve paketlerini taşımadıkları ileri sürülmüştür. Osmanlı Hükümeti ise bu tip iddiaları reddetme yoluna gitmiştir. Posta ve Telgraf Nezareti posta dağıtımında görülen aksamaların iş yoğunluğu ve personel azlığından kaynaklandığını, Avusturya postalarına özel bir muamelenin olmadığını açıklamıştır. Bkz. Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, s.172

³⁷⁵ Babanzade, "Avusturya ile Müzakerat Başlıyor", s.2

borçlarının Bosna-Hersek'e düşen kısmının ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Avusturya Hükümeti ise bu görüşü tasvip etmeyerek, borç bahsi karıştırıldığı zaman, alacak bahsinin de ortaya çıkacağını ve bu yüzden alış-veriş hesaplarında karışıklık yaşanacağını ileri sürmüştür.³⁷⁶

İsmail Hakkı Bey bu ifadeleri yanlış bulmuş ve hesapların karışık olmasının, onların büsbütün yok sayılmasına gerekçe olamayacağı yorumunu yapmıştır. Diğer taraftan *Fremdenblatt*, Avusturya'nın bu para teklifine karşılık, borç hesaplarının açılması gibi bir talebin Osmanlı Devleti'nden gelemeyeceğini ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey bu ifadeye cevap olarak da, Avusturya'nın Duyun-u Umumiye'den kendilerine vermesi gereken borcu bildiklerini ancak ne gibi bir alacakları olduğunu kestiremediğini yazmıştır. Avusturya kendi topraklarına iltica eden Boşnaklar için çok masraf yaptığını ileri sürerek, alacaklı olduğu vurgusu yapmasına ve hatta işgal masraflarını öne sürmesine karşılık, İsmail Hakkı Bey bunları gülünç ve çocuk kandıramayacak kadar mesnetsiz bulmuştur.³⁷⁷

İsmail Hakkı Bey, alacak verecek hesabının sadece Osmanlı mülklerine karşılık para verilerek kapatılamayacağını ileri sürmüştür. Talepler arasındaki farklılıkların normal olduğunu, bu teklifin en azından anlaşmak için mühim bir adım oluşturduğunu vurgulamıştır. *Fremdenblatt*'ın ifadesinden anlaşıldığına göre, görüşmelerde Avusturya'nın son sözü bu olacak, yani iki buçuk milyonda karar kılınacak ve ondan sonra bu meblağ için hiçbir müzakere yapılmayacaktır. Bunu da gerçekçi bulmayan Babanzade, kısa süre önce Avusturya'nın taviz vermeye yanaşmadığını, Yenipazar Sancağı'nın bir taviz olduğunu ifade ettiğini ancak sonradan bu inattan vazgeçerek, yeni teklifler sunduğunu aktarmıştır.³⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin talebi ise sadece paradan ibaret değildir. Bosna-Hersek üzerinde manevi bir nüfuzu vardır ki o da hilafet makamıdır. Buradaki Müslümanların halifelğe olan bağlılıkları kesilmemeli, mezheplerle ilgili konularda şeyhülislama bağlı kalmaları sağlanmalıdır. Osmanlı Devleti aynı zamanda İslam dünyasını temsil ettiği için bir bölgedeki Müslümanlarla mezhep bağlarını kopartırsa mevkisi zarara uğrayacaktır diyen Babanzade, Avusturya'nın bu durumu göz önünde bulundurmasını dilemiştir. Osmanlıların bundan başka da talepleri vardır. Gümrük gelirlerinin %15'e çıkarılması, postaların kaldırılması, kibrit tekelinin ve patent gibi vergilerin kaldırılması, kapitülasyonlarda bazı değişikliklere gidilmesi ve Arnavut Katoliklerin himaye hakkından vazgeçilmesi bu taleplerdendir. Buna Bosna'daki İslam vakıflarına yönelik bazı tedbirlerin alınması da eklemiştir. İsmail Hakkı Bey

³⁷⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "İlk Hatve-i İtilaf", *Tanin*, 11 Kânunusani 1909, No:160, s.2

³⁷⁷ Babanzade, "İlk Hatve-i İtilaf", s.2

³⁷⁸ Babanzade, "İlk Hatve-i İtilaf", s.2

makalesinin sonunda, kapitülasyonların kaldırılması için çalışılması gerektiği yönünde bir görüş ortaya atmıştır.³⁷⁹

İki devlet arasındaki görüşmeler nihayet belli bir aşamaya gelmiş ve bir protokolün imzalanmasıyla neticelenmiştir. Vekiller Heyeti'nin tasdikine sunulan protokol 4 Şubat'ta sonuçlanacakken meselenin önemine binaen acele edilmemiş, iyice incelenerek bir sonraki güne bırakılmıştır. 5 Şubat günü Cuma'ya denk gelmesine rağmen görüşmelerin devamına karar verilmiştir ki İsmail Hakkı Bey, bu makaleyi yazdığı anda tasdik muamelesinin tamamlanmış olabileceğini belirtmiştir. Bundan sonra makalesinde Avusturya ile olan görüşmelerin kısa bir özetini vermiştir. İlk başlarda Avusturya elçisi ile Babıâli arasında başlayan müzakereler sebebi anlaşılamayan bazı etmenlerden ötürü ya da nasıl başlanacağı konusunda gösterilen maharetsizlik yüzünden, resmen değilse de fiilen kesintiye uğramıştır. Bunun üzerine de Osmanlı Devleti, Bulgaristan ile uyuşmak cihetini tercih etmiştir. Ancak Bulgaristan'la uyuşmanın mümkün olmadığı anlaşılınca artık Osmanlı Devleti doğrudan Bulgarlarla görüşmek istememiş ve Büyük Devletlere müracaat etmiştir.³⁸⁰

Osmanlı Devleti bu tecrübeden sonra tekrar Avusturya ile görüşmek yolunu seçmiş, İstanbul'da kesintiye uğrayan görüşmelere Viyana'da devam edilmek istenmiştir. Sonra tekrar Marki Pallavicini ile Babıâli baş başa vererek bir süre sonra sözü edilen protokol kaleme alınmıştır. Ancak bu protokolün Viyana kongresinde incelenmesi gerektiği için bir süre bunun için beklenmiştir. Baron Aehrenthal de protokolün bazı noktalarında değişiklikler yapmıştır. Bir taraftan bu değişiklikleri yaparken diğer taraftan da bunu Osmanlılara kabul ettirmek için bazı siyasi manevralara girmiştir. Bulgaristan'ı kışkırtarak Osmanlıları iki sorun arasında bırakmak istemiştir. Bulgaristan da bir yandan Avusturya menfaatine tazyike başlarken öte yandan hiçbir tazminat vermeyeceğini söylemeye başlamıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin kararlı duruşu ve Rusya'nın devreye girmesi bu hamleleri geri püskürtmüştür.³⁸¹

Protokolün içeriğine dair bazı değerlendirmeler yapan İsmail Hakkı Bey ilk olarak, Arnavut Katoliklerinin himayesi meselesine değinmiştir. Himaye lafının önceki tecrübelerden ötürü ileride sorun çıkaracağını Osmanlı devlet adamları bilmektedir. Avusturya anlaşma tam olarak sağlandıktan sonra bu hakkın kendisinde olduğunu ileri sürerek, Katoliklerin haklarını himaye bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışacak, belki de yeni toprak kayıplarının yaşanmasına yol açacaktır. Bu konunun bir daha gündeme gelmeyecek şekilde çözülmesini isteyen Babanzade, protokolde böyle bir madde yoksa bile Avusturya'nın ayrı bir beyanname ile yazılı olarak garanti vermesini istemiştir. Avusturya ise bu konuda Fransa'yı

³⁷⁹ Babanzade, "İlk Hatve-i İtilaf", s.2

³⁸⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Protokole Dair", *Tanin*, 6 Şubat 1909, No:186, s.1

³⁸¹ Babanzade, "Protokole Dair", s.1-2

örnek göstererek, Doğu'daki Katoliklerin koruyuculuğunu yaptığını ayrıca bu muamelenin Papalık'ın gücenmesine yol açabileceğini belirtmiştir.³⁸²

Babanzade ise Fransa'nın sahip olduğu bu hakkın diğer devletler tarafından zaman içinde baltalandığını ve pek bir fonksiyonunun kalmadığını ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey, protokolde Avusturya tarafından yapılmış gibi görünen bazı fedakârlıkların kâğıt üstünde kaldığını ileri sürmüştür. Bunlar, postalar, kapitülasyonlar ve bunlara bağlı bazı muameleler, gümrük tarifeleri gibi konulardır. Protokolün Vekiller Heyeti ve Meclis-i Mebusan'da onaylanması meselesine sözü getiren Babanzade, bunun zor bir vazife olduğunu, ülkeden kopacak olan bir toprak parçasına onay vermek sorumluluğunun ağırlığını vurgulamış, devletin menfaati için en uygun icraat neyse Meclis'in onu yapacağını dile getirmiştir.³⁸³

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yapılan görüşmeler devam ettiği sırada Avusturya, Yenipazar Sancağı'ndan askerini çekmeyi, Bosna-Hersek'teki devlet ve vakıf malları için 2,5 milyon lira ödemeyi ve Bosna-Hersek Müslümanlarının Osmanlı halifesine bağlı kalmalarını uygun görmüştür. Kamil Paşa bunlara ilaveten kapitülasyonların kaldırılmasını, gümrük vergisinin artırılmasını ve yabancı postaların kapatılmasını da talep etmiştir. Ancak Avusturya bu isteklerin Bosna-Hersek'le ilgili olmadığını ve diğer Avrupa devletlerini de ilgilendirdiğini söyleyerek bu talebi reddetmiştir. Kabul edilmeyen diğer bir istek de Avusturya'nın Yenipazar Sancağı için Osmanlı Devleti'ne garanti vermesi ve bunu Paris ve Berlin Antlaşmalarına imza atan diğer devletlere de imzalatmasıdır. Ancak bu dönemde Kamil Paşa Hükümeti düşüp yerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi kurulunca, antlaşma bu garanti alınmadan imzalanacaktır.³⁸⁴

Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında Bosna-Hersek'in ilhakından ötürü ortaya çıkan ihtilaf 26 Şubat 1909 günü imzalanan protokol ile çözüme kavuşturulmuştur. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın Şişli'deki evinde bir taraftan Hilmi Paşa ve Dışişleri Bakan Vekili Gabriel Noradonkyan Efendi diğer taraftan Avusturya elçisi Marki Pallavicini protokole imza atmıştır. Hükümetin bu konuda gerekçe mazbatasını düzenleyerek 2 Mart Salı gününe kadar protokolü Meclis-i Mebusan'a göndermesi beklenmiştir. Yeni Vekiller Heyeti'nin protokolde değiştirmeyi başardığı maddeler şunlardır:

1. Osmanlı Hükümeti ispiroto, gaz, kibrit, sigara ve oyun kâğıdı üzerine istediği kadar vergi koyabilecek ya da bunları tekele vermek hakkına sahip olacaktır. Avusturya Hükümeti bu hususa şimdiden kayıtsız şartsız onay vermiştir.

³⁸² Babanzade, "Protokole Dair", s.1-2

³⁸³ Babanzade, "Protokole Dair", s.2

³⁸⁴ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.223-224

2. Osmanlı Devleti'nde bulunan Bosnalılar, Osmanlı vatandaşlığını kabul etmiş sayılacakları gibi protokolün imzalandığı tarihten itibaren bir aya kadar Osmanlı Devleti'ne gelenler de Osmanlı sayılacaktır.

3. Yalnız Mülkiye Mekteplerinde tahsilde bulunup da ebeveynleri veya velileri Bosna'da ikamet eden ve henüz reşit olmayan Bosnalı çocuklar istisnadır. Bunlar da reşit oldukları zaman Osmanlı vatandaşlığını kazanmak hakkını muhafaza etmektedirler.

4. Bir de geçen Şubat'tan beri geçici yolcu sıfatıyla Osmanlı Devleti'nde bulunanlar Avusturyalı tanınacaklardır. Fakat yolculukları bir seneyi geçmiş olanlar Osmanlı sayılacaklardır.

5. Avusturya konsoloshanelerinde istihdam edilen Bosnalı kavaslar Avusturya vatandaşlığında kalacaklardır.

6. İki buçuk milyon liradan ibaret olan tazminat, protokolün tasdik edildiği tarihten itibaren on beş gün zarfında İstanbul'da nakit olarak Osmanlı Hükümetine ödenecektir. Protokol nihayet iki aya kadar tasdik edilmek zoruridir.³⁸⁵

Tüm bunların karşılığında Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakına yönelik protestosunu geri çekmiştir.

Protokolün imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti Avusturya mallarına uyguladığı boykotu da kaldırmıştır. 26 Şubat 1909 günü Boykotaj Sendikası Heyeti ile mebus Rıza Tevfik Bey, İstanbul ve Galata gümrüklerine giderek gerek hamallara gerek mavnacılara artık aradaki sorunun çözüldüğünü ve komşu devletle hoş geçinmek lüzumunu anlatıp boykotaja gerek kalmadığını söylemişler ve vatan uğrunda bu kadar fedakârlık eden hamallara teşekkür etmişlerdir. Boykotaj Sendikası Defterine de son karar yazılarak imzalanmıştır. Osmanlıların ilk defa ve başarıyla uyguladıkları bu ekonomik savaşın bütün kararlarını içermesi açısından önemli bir tarihi vesika olan Boykotaj Sendikası Defterinin müzeye götürüleceği bilgisi verilmiştir.³⁸⁶

2.3. Bosna-Hersek ve Bulgaristan Krizleri Karşısında Avrupa Devletleri ve Osmanlı Dış Politikası

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Balkanlar'da çıkarları olan devletlerin yeni politikalar üretmelerine, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ise Balkanlar'daki dengelerin değişmesine yol açmıştır. Bu durum Büyük Devletlerin uzaktan izlemelerine olanak vermeyen yeni bir ortam yaratmıştır. Ancak söylemek gerekir ki, yeni oluşan yapı en

³⁸⁵ "Türkiye-Avusturya Protokolü", *Tanin*, 27 Şubat 1909, No:207, s.1, Graves, *İngilizler ve Türkler*, s.78, Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.874. Dokuz maddeden oluşan protokolün tam metni için bkz. *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 1992, s.304-308

³⁸⁶ "Boykotaj Kalkmıştır", *Tanin*, 27 Şubat 1909, No:207, s.1

çok Osmanlı Devleti'ni etkilemekle beraber, Japon yenilgisinden sonra Balkanlar'da yeni bir sayfa açmak isteyen Rusya'yla, Avusturya'nın Bosna-Hersek'te durumunu güçlendirmesi işine gelmeyen Sırbistan, gelişmelerden rahatsız olmuşlardır. Bulgaristan sorununun çözümünde Rusya'nın aktif rol üstlenmesi de bu yeni Balkan politikasının sonucudur. Buchlau Mülakatı sonucunda Avusturya'nın istediğini alıp Rusya'nın eli boş kalması, Rusların Bosna-Hersek krizinde aktif bir rol oynamalarına sebep olacaktır. Rusya, bu durumu Berlin Antlaşması'nın ihlali şeklinde yorumlayarak diplomatik hamlelerini ona göre yapacaktır. Osmanlı Devleti'nin sorunun Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin katılacağı bir konferansta çözülmesi fikrini kısa sürede sahiplenen Ruslar "konferans diplomasisi" yürüteceklerdir.

Bosna-Hersek'in ilhaki üzerine Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nın ihlal edilmesinden ötürü bu antlaşmayı imzalayan devletler nezdinde olayı derhal protesto etmiştir. Rusya, bu esnada Türklerin iç ıslahatla meşgul olmalarından ve Büyük Devletlerin manevi yardımını hak eden önemli bir vaziyette bulunmalarından ötürü, söz konusu antlaşmanın onu imzalayan bütün devletlerin onayı alınmadıkça ihlal edilemeyeceği fikrinde olduğunu Babiâli'ye bildirmek istemiş ve bu görev için İstanbul Elçisi memur edilmiştir. Bunun üzerine de Osmanlı Devleti tarafından ortaya atılan konferans fikri, diğer kabineler arasında bir görüş alışverişinin yaşanmasına yol açmış ve nihayetinde Rusya ve Avusturya-Macaristan Hükümetleri arasında bir ihtilaf mevcut olduğu anlaşılmıştır. Viyana Kabinesi, Bosna-Hersek ve Yenipazar Sancağı meselelerinin konferansa dâhil edilmesini istemediğini, sadece Berlin Antlaşması'nın 25. maddesinin hükümden kaldırılmasıyla yetinileceğini söylemiştir. Rusya ise bilakis 1871 Londra Antlaşması hükümlerine hep birlikte riayet edilmesi gerektiğini ve Bosna-Hersek ile Yenipazar meseleleri için Büyük Devletler arasında uzlaşma sağlanırsa, 25. maddenin hükümsüz kılınması için değil ama yeni durumu tayin etmek için yerine yeni bir madde konması görüşünü savunmuştur.³⁸⁷

Avusturya bu görüşünde bir süre ısrar etmişse de olası bir savaş durumunu göz önünde bulundurarak tavrını değiştirmiştir. Bu tavır değişikliğini diğer devletlere haber vermek üzere Rusya hazırladığı bir notayı, Paris, Londra, Berlin, Viyana, Roma ve İstanbul elçiliklerine göndermiş, bu notada konferans hakkındaki nokta-i nazarını izah etmiştir. İstanbul'daki Rus Elçisi Zinoviyev'in Hükümete sunduğu bu notada, Avusturya'nın artık eski fikrinde ısrar etmeyeceği, Bosna-Hersek ve Yenipazar meselelerinin konferans programından çıkarılması görüşünden vazgeçtiği, bu konuların konferans gündemine gelecek diğer konularla birlikte incelenmesi teklifini yaptığı bilgisi yer almıştır. Rusya da bu teklife

³⁸⁷ "Rusya Telgrafname-i Umumisi", *Tanin*, 25 Kânunuevvel 1908, No:145, s.2

muhalefet etmeyeceğini açıklamıştır. Ayrıca Rusya Hükümeti, Viyana Kabinesi'nin kendi bakış açısına göre bir program hazırlayıp diğer devletlere göstermesini ve eğer bu, devletler tarafından kabul edilirse, cereyan edecek müzakereler esnasında kendi görüşlerini beyan etme hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir.³⁸⁸

Babanzade İsmail Hakkı Bey yaşanan bu gelişmenin önemine binaen bir makale kaleme alarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Avusturya'nın bu geri adımından anlaşılan ilk şey, ısrarından vazgeçmiş olduğudur. Bosna-Hersek ilhak olduğu gün İstanbul'daki Avusturya elçisiyle Dışişleri Bakanlığı'nda karşılaşan İsmail Hakkı Bey ve arkadaşları elçiye, "Rusya'nın itirazından çekinmiyor musunuz?" soru sormuşlar ve elçiden öfkeli bir tarzda, "Fakat bizim epey kuvvetimiz var" yanıtını almışlardır. Ancak Avusturya'nın bu yeni tavrıyla, eski tehditvari dilden ve hareketlerden vazgeçtiği anlamı çıkmaktadır. İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın Türkiye ile olduğu gibi Rusya ile de uyuştuktan sonra konferansa gideceğini öngörmüştür. Rusya'nın da Avusturya'nın bu küçük geri adımıyla yetinerek bu esas üzerine müzakerelere devam edeceğini beyan etmiştir. Zira Rusya ve diğer devletler hele de İngiltere, 1871 Londra Konferansı'nda, devletler arasında imzalanan bir antlaşmanın, bu antlaşmaya imza atan devletlerin onayı olmadan değiştirilemeyeceği maddesi üzerinde ısrarla durmuştur. İşte Avusturya bu maddeye uymuş ve Rusya bu kadarını hoş görmek zorunda kalmıştır. Babanzade ise Rusya, şayet Mukden Savaşı'nda Japonlara yenilmeseydi bu kadar barış heveslisi olmazdı yorumunu yapmış, Baron Aehrenthal'in konferanstan önce müzakerelere girişmeyi kabul etmekte Londra Konferansı'na tabii olmadığını dile getirmiştir.³⁸⁹

Rusya Hükümeti Avusturya'yı müzakerelere girişmeye sevk etmekle büyük bir siyasi başarı kazanmıştır. Bütün Rus gazeteleri de Hükümetlerini alkışlamışlardır. Ancak diğer bazı gazeteler ve özellikle *Le Temps*, Avusturya'nın bu hareketine susması gereken bir devlet varsa onun da Rusya olduğunu belirtmiştir. Zira Bosna-Hersek konusunda Rusların elleri hiç de temiz değildir. 1877 savaşıdan önce Rusya bir aralık Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal değil tamamen ilhak etmesine razı olmuş fakat bazı sebeplerden ötürü ilhak kelimesi işgale dönüştürülmüştür. Mevcut durumda Avusturya ve Rusya'yı cinayet romanlarındaki şahıslara benzeten İsmail Hakkı Bey, kurbanlarını öldüren ve mallarına el koyan katillerin daha sonra birbirlerini ele verdiklerini, bu iki devletin bu vaziyette bulduklarını yazmıştır.³⁹⁰

Babanzade'nin dikkat çektiği başka bir nokta da, Rusya'nın diğer ülke kabinelerinin desteğini arkasına almak amacıyla Avusturya'dan aldığı cevabı hemen onlara tebliğ etmiş olmasıdır. Bu suretle konferanstan önceki özel uzlaşmaların çerçevesini hayli genişletmiştir.

³⁸⁸ "Rusya Telgrafname-i Umumisi", *Tanin*, 25 Kânunuevvel 1908, No:145, s.2

³⁸⁹ Babanzade, "İki Mühim Vesika-i Diplomatikiye", s.2

³⁹⁰ Babanzade, "İki Mühim Vesika-i Diplomatikiye", s.2

Avusturya, Osmanlı Devleti ile uyuştuktan sonra Rusya, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya ile ayrı ayrı uzlaşacaktır. Bunun için fazla zaman harcanacak ve konferansın toplanma tarihi hayli geriye itilecektir. Bu noktada Babanzade şu soruyu sormuştur, şayet bu ikili görüşmelerde taraflar tamamen uzlaşır ve Berlin Antlaşması'nın değiştirilmesi gereken maddesi hakkında ortak bir karar verirlerse konferansa gerek kalır mı? Her iş olup bittikten sonra konferans toplamanın gereksiz olduğunu belirterek, ülke temsilcilerinin imza için rahatlarını bozmamalarını, posta yoluyla uzlaşma metnini onaylayarak işi kolayca halledebileceklerini belirtmiştir.³⁹¹

Rusya, Bosna-Hersek konusunda aktif siyasetini devam ettirirken Dışişleri Bakanı İswolski, Duma'da yaptığı bir konuşmada politik gelişmeleri değerlendirmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre Rusya, Bosna-Hersek'in ilhaki meselesinin ilk zamanlarında, gerek Avusturya gerek diğer devletler tarafından fazla büyütülmemesi gereken bir devlet olarak görülmüştür. Londra'da Boğazlar konusundaki talebi karşılık bulmadığı gibi Berlin'de de soğuk karşılanmıştır. Bütün kabineleri kapı kapı dolaştıktan sonra sadece Roma'da iyi karşılanan İswolski, bu gayreti sayesinde mevkisini üç dört ay önceki seviyesinden yukarı taşımıştır. Japon yenilgisinden sonra girdiği sükûnet ortamından çıkmış, ülkesinde çıkan kanlı ihtilalı bastırmış ve geniş bir nefes alarak dış politikada aktif bir rol almaya başlamıştır.³⁹²

İswolski, Duma'da yaptığı konuşmada Uzakdoğu'dan, İran'dan, Azerbaycan'daki Rus ticaretinden söz etmiştir. En fazla da İtalya ile olan iyi ilişkilerinden bahsetmiştir ki, İsmail Hakkı Bey bunu manidar bulmuştur. Bir taraftan Avusturya ile İtalya arasında yaşanan gerginlikler yüzünden yaşanması kaçınılmaz olan soğukluk, diğer taraftan Rusya ile İtalya arasındaki bu yeni yakınlık birbiriyle karşılaştırıldığı zaman önemli siyasal anlamlar ortaya çıkmaktadır. Babanzade'ye göre Rusya, gerek İtalya ile olan yakınlık sayesinde gerek Balkan Devletlerinden bazısından istifade ederek, Avusturya'ya karşı daha güçlü bir tonla konuşmaktadır. Avusturya siyasetinin hatası da böyle zaman kaybederek, rakiplerinin güçlerini tartmasına izin vermek olmuştur. Bu durumu Osmanlılar açısından değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Bosna-Hersek meselesinin ilk zamanlarında en önemli rolü Osmanlı Devleti oynarken, yavaş yavaş başrole Rusya'nın geçtiğini düşünmektedir. Hatta Osmanlıları da iplerine takarak sürüklemiş, siyasetin kutbunu kısmen İstanbul'dan Petersburg'a taşımışlardır.³⁹³

İsmail Hakkı Bey, konferans konusunda bir ara yanlış anlama olduğunu, birçok yerde konferans fikrini ortaya atanın Rusya olduğu yönünde söylemler yapıldığını ve bunu tekzip

³⁹¹ Babanzade, "İki Mühim Vesika-i Diplomatikeye", s.2

³⁹² Babanzade İsmail Hakkı, "İswolski'nin Nutkuna Dair", *Tanin*, 28 Kânunuevvel 1908, No:148, s.2

³⁹³ Babanzade, "İswolski'nin Nutkuna Dair", s.2

edecek bir Osmanlı hamlesi gelmediğini vurgulamıştır. Oysaki konferans fikrini ilk olarak Osmanlı Devleti gündeme getirmiştir ve İswolski Duma’da yaptığı konuşmada bu gerçeği teslim etmiştir. Babanzade, İswolski’ye sorulan, Bosna-Hersek’in ilhakını neden protesto etmediği yönündeki soruya verdiği, “*İcabı takdirinde silah ile müdafaa edilmeyecek bir protestoda bulunmak affolunmaz bir siyasi hatadır*” cevabını çok önemli bulmuştur. Bu sözün doğruluğuna katılarak, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde sürekli protesto etmek durumunda bulunduğunu fakat bunları silahla destekleyemediği için gülünç durumlara düştüğünü ifade etmiştir. Babanzade’nin konuşmadan çıkardığı başka bir sonuç da, İswolski’nin Bulgaristan bağımsızlığı ile Bosna-Hersek’in ilhakına aynı eleştirel gözle bakmadığıdır. Bosna-Hersek’in ilhakını daha büyük bir olay olarak değerlendirmekte, Bulgaristan’a da bir baba şefkatiyle yaklaşır, kabahatinin söz dinlemekten ibaret olduğunu belirtmektedir. İsmail Hakkı Bey, İswolski’nin son konuşmasında yeni bir faaliyet devresine girdiğinin işaretlerini verdiği, bu faaliyetin Osmanlı çıkarlarına uygun yönde ilerlemesi için diplomatların aktif olması gerektiğini yazmıştır.³⁹⁴

İsmail Hakkı Bey, Bosna-Hersek’in ilhakı ve Avusturya ile müzakerelerin yoğun bir gündem oluşturduğu günlerde, *Le Temps* gazetesinin yayınladığı ve o zamana kadar hiçbir yerde görülmemiş eski bir belgeyi kendi makalesinde yayınlarak, Osmanlı kamuoyunu bilgilendirmeye ve bu belgeyle Osmanlıların elini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu belge aynen şöyledir:³⁹⁵

Berlin Konferansında Avusturya ve Macaristan delegeleri tarafından Osmanlı delegelerine verilen beyanname suretidir.

Osmanlı delegeleri tarafından bağlı oldukları hükümet namına gösterilen arzu üzerine Haşmetli Avusturya ve Macaristan İmparator Kralı Hazretlerine izafeten Avusturya ve Macaristan delegeleri Şevketli Osmanlı Hükümdarı Hazretlerinin Bosna ve Hersek vilayetleri üzerindeki hükümlerlik haklarının bugün imzalanacak antlaşmanın söz konusu vilayetlerin işgaline dair özel maddesi sebebiyle hiçbir hale düçar olmayacağını ve işgalin geçici addedileceğini ve kongrenin kapanmasını müteakip iki hükümet arasında işgalin teferruatı hakkında bir itilaf imzalanacağını beyan ederler. 13 Temmuz 1878

<i>İmza</i>	<i>İmza</i>	<i>İmza</i>
<i>Andrassi</i>	<i>Kardi</i>	<i>Hemerle</i>

Bu belgenin içeriğini ve önemini incelemeye geçmeden önce İsmail Hakkı Bey, bu belgeyle ilgili yaşadığı bir anekdotu okurlarıyla paylaşmak istemiştir. 28 Aralık sabahı, resmi ve siyasi mevki sahibi bir zat, bu belgeyi İsmail Hakkı Bey’e vermiş, bunun *Tanin* gazetesinde yayınlanmasının Osmanlı Devleti’nin menfaatine olacağını ifade etmiş ve isminin

³⁹⁴ Babanzade, “İswolski’nin Nutkuna Dair”, s.2

³⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Nasıl Gizli Kalmış Bir Vesika”, *Tanin*, 29 Kânunuevvel 1908, No:149, s.3

açıklanmamasını rica etmiştir. İsmail Hakkı Bey de, bu tip belgelerin Avrupa basınında yeri geldikçe yayınlandığını, yakın zamanda Berlin Kongresi'nde Rusya'nın tavrı ile ilgili yayınlanan belge içeriğinin İswolski tarafından yapılan konuşmada gerçekliğinin itiraf edildiğini beyan etmiştir. İsmail Hakkı Bey bu belgeyi aldıktan sonra gazetede basmak için matbaaya geldiği esnada *Le Temps* gazetesinde bu belgenin aynen yayınlandığını görmüştür. *Le Temps*'ın bu gazetecilik başarısına gıpta ile baktığını söyleyen Babanzade, Osmanlı yöneticilerinin eski alışkanlıklarını bırakıp yeni yöntemlere ayak uydurmaları gerektiğini belirtmiş, Bulgar temsilcisi Liyaçef'in *Le Temps*'a verdiği uzun mülakatı hatırlatmıştır. Bu mülakatı okuyan kimsenin Bulgarların haklı olduklarına kesin hüküm vereceklerini, Osmanlı tarafının buna karşı kendi bakış açısını ortaya koyması gerektiğini ancak Osmanlı delegelerinin susmayı tercih ettiğini sitemle yazmıştır. Kamuoyu ve basın gücünün artık her şeyin üstünde olduğunu dile getiren Babanzade, Osmanlıların da bu gücü iyi kullanmaları gerektiğini yazmıştır.³⁹⁶

Bu bilgileri verdikten sonra İsmail Hakkı Bey söz konusu belgenin içeriğini değerlendirmeye koyulmuştur. Şimdiye kadar Bosna-Hersek'in işgalinin geçici olduğunu bildiklerini ancak bilgilerinin kesin olmadığını belirtmiştir. Zira gerek Berlin Antlaşması'nda gerek buna dair protokollerde "geçici" kaydına dair bir işaret görmediklerini ifade eden Babanzade, Yenipazar Sancağı'nın işgaline dair Berlin Antlaşması'nın 25. maddesine atfen imzalanan mukavelenamede dahi Bosna-Hersek işgalinin geçici olduğu yönünde bir kayıt bulunmadığı bilgisini vermiştir. Osmanlı Devlet adamlarının bunu bilmemelerinin olanaksız olduğunu artık bu silahı ileri sürerek, Türklerin elinin kuvvetlendirilmesinin zamanı geldiğini ancak bunun yapılmadığını yazmıştır.³⁹⁷

Bu belge Babanzade'ye göre, her açıdan Osmanlıların haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Avusturyalıların işgalin geçici olmadığı yönündeki iddialarının bu belgeyle çürütüldüğünü vurgulamıştır. Ayrıca belgenin altındaki tarihe de dikkat çekmiş, Berlin Antlaşması'nın imzalanacağı güne denk geldiğini işaret etmiştir. İsmail Hakkı Bey, o zamanlar bunu imzalatmayı başararak Osmanlı delegelerinin büyük bir diplomatik maharet gösterdiklerini, bedava bir zafer kazanan Andrası'nin de kendisi için bir fedakârlık anlamına gelmeyen böyle bir belgeyi vermekte sakınca görmediğini yazmıştır. Babanzade son olarak, bu belgenin yayınlanmasıyla Osmanlı Devleti'nin davasını savunmak için manevi bir güç yakaladığını, kamuoyunun Avusturya'nın haksızlığına kanaat getireceğini belirtmiştir.³⁹⁸

³⁹⁶ Babanzade, "Nasıl Gizli Kalmış Bir Vesika", s.3

³⁹⁷ Babanzade, "Nasıl Gizli Kalmış Bir Vesika", s.3

³⁹⁸ Babanzade, "Nasıl Gizli Kalmış Bir Vesika", s.3

Konferans konusunu konuşulduğu günlerde İsmail Hakkı Bey, bu olay üzerinden Osmanlı-Rus ilişkilerini ele alan bir makale yazmıştır. Tarih boyunca bu iki devletin savaş halinde bulduklarını, bu savaşlardan Osmanlılar hep yenik çıkmalarına karşılık, Rusların Türkler aleyhine sınırlarını genişlettiklerini yazmıştır. Zaman içinde bu devletler yaşadıkları tecrübelerin bir sonucu olarak politikalarını değiştirmişlerdir. Bu işi Rusya daha önce yapmış ve İngiltere ile uzlaşma adımını atmıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Bosna-Hersek'in ilhakı ve Avusturya ile olan bozuk ilişkilerin daha da bozulması üzerine Rusya, İngiltere'ye daha da yanaşmıştır. 93 Harbi'nde Rusya büyük kayıplar verip sadece Kars ve Ardahan'ı almakla yetinirken, Avusturya tek kurşun atmadan Bosna-Hersek gibi büyük bir araziye sahip olmuştur. Babanzade'ye göre Avusturya o zamanlar, Rusya'nın galibiyet zaafından, şimdi ise mağlubiyetindeki zaafından istifade etmeye kalkışmıştır.³⁹⁹

Rusya işte kendisince hakaret olarak gördüğü bu muameleden kurtulmak için İngiltere'nin dostluğuna sarılmış ve ezeli düşmanı Osmanlı Devleti ile de barışmak yolunu seçmiştir. Rusya'nın bu yeni temayülü özellikle Londra'daki mülakatlardan ve Boğazlar meselesinin konferans programının dışında tutularak, doğrudan Türkiye ile halledilmesi gerektiği anlaşıldıktan sonra daha artmıştır. Rus basını da bu temayüle iştirak etmiş hatta İngiltere ile yapıldığı gibi Türklerle de bir anlaşma yapılması gerektiği yönünde yazılar yazılmıştır. İsmail Hakkı Bey, siyasette her şeyin mümkün olduğunu hatta Rusya ile Türkiye anlaşmasının imkânsız olmadığını vurgulamıştır. Diğer devletlerden örnekler vermiş, Rusya'nın İngiltere ile olan şiddetli rekabetlerine karşılık İran ve Afganistan'a dair anlaşıklarını, Almanya'nın Sadova'da Avusturya'yı hezimete uğratmasına rağmen ittifak kurduklarını anlatmıştır. Rusya ile ittifakın hayal gibi görünmemesi gerektiğini tekrar eden İsmail Hakkı Bey, 93 Harbi'nden sonra Osmanlıları en az Rusların hırpaladığını ifade etmiştir.⁴⁰⁰

İsmail Hakkı Bey bu ifadelerine rağmen ihtiyatı elden bırakmayarak, Boğazlar meselesi iki devletin görüşmelerine bırakılmışken, Rusya'nın nasıl bir yol izleyeceğinin merak edildiğini belirtmiştir. Bu çerçevede Boğazlardaki istihkâmlara dokunulmaması, Karadeniz'de belli sayıda bir deniz kuvvetinden fazla kuvvet bulundurulmaması, belirli gemilerin aralıklarla ve sıra sıra Boğazlardan geçmesi gibi konular, Osmanlılar için gayet önemli konulardır. Babanzade bu konuların devletlerin kefaleti altına alınması şartıyla Boğazlar meselesinin görüşülebileceğini yazmıştır. Ancak bunu Ruslara karşı bir koz olarak kullanmak isteyen İsmail Hakkı Bey, Boğazlar konusundaki Türk tavrının, Rusya'nın Bosna-

³⁹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Türkiye ve Rusya", *Tanin*, 9 Teşrinievvel 1324, No:83, s.2-3

⁴⁰⁰ Babanzade, "Türkiye ve Rusya", s.2-3

Hersek konferansında Osmanlılara vereceği destek ve yapacağı yardıma göre şekilleneceğini açıkça beyan etmiştir.⁴⁰¹

Bulgaristan ve Avusturya ile yaşanan sorunların devletlerarası düzeyde çözülmeye çalışıldığı günlerde, İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin dış politikada takip ettiği yolu değerlendiren ve ciddi biçimde eleştiren bir makale yazmıştır. Osmanlı diplomatlarını karanlık bir gecede yolunu şaşırarak asıl caddeden çıkıp diğer yollara sapan, bunların hepsini yürüdüktan sonra gerisin geri dönen yorgun yolculara benzetmiştir. Osmanlı dış politikasının bu halini Sadrazam Kamil Paşa'ya bağlayan Babanzade, onun ne istediğini ve ne istediğini nasıl istemesi gerektiğini bilmeyen, her gün yeni bir yola giren, her dakika başka bir havadan çalan biri olduğunu vurgulamıştır. Kamil Paşa'yı, dış politikada dışişleri bakanını reisülküttap derecesinde bile görmeyen, kabineyi lüzumundan fazla aşağı kendini de aşırı derecede yüksekte gören biri olarak tarif etmiştir. Alınan bilgilere göre Kamil Paşa, müzakerelerin seyrini kabine üyelerine açıklamaktan çekinen bir tavır içindedir ki, bu durumun değişmesi için çeşitli tedbirler alınmaktadır. Bunun Osmanlı dış politikasına etkisinin olumsuz olacağını vurgulayan Babanzade, Avrupa'da hızla değişen bir siyasi atmosfer olduğundan bahsetmiştir.⁴⁰²

Kamil Paşa'ya yönelik bu ağır eleştirilerden sonra dış politik gelişmelere geçen İsmail Hakkı Bey, konferans fikrini ortaya kendilerinin attığını ancak İngiltere'nin bu fikri kendi fikriymiş gibi sahiplendiğini, bir program lafı ortaya attıklarını ve İngiltere'nin buna da sahip çıkarak hemen bir program müzakeresine başladığını yazmıştır. Daha sonra İngiltere, Fransa ve Rusya hayli emek ve zaman harcadıktan sonra programı Osmanlı Devleti'ne teklif etmişlerdir. Ancak Osmanlıları başka bir havada bulmuşlardır çünkü Osmanlı Devleti başına bu kadar dert açan Avusturya ile doğrudan anlaşmaya kalkmıştır. Bu mantıksız girişim devlet menfaatlerine uygun dahi olsa, Osmanlılarla beraber hareket etmek isteyen İngiltere'yi zor durumda bırakmıştır.⁴⁰³

Bunun üzerine Sir Gerard Lowther Osmanlılara bazı nasihatler ki, Avusturya gazetelerine bakılırsa emirler vermiş ve Babanzade'nin ifadesine göre, Osmanlılar hemen arkasından "sağdan geri" etmişlerdir. Bu hareket de bu sefer, Avusturya ve Almanya'yı gücendirmiştir. Bununla Almanya'nın dediğine başka yollardan gelinmiş, Bulgaristan ile doğrudan doğruya müzakerelere girişilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın Berlin Antlaşması'nı imzaladığını ve bir nebze kadar onunla uzlaşmanın normal olduğunu fakat Bulgaristan'ın bu antlaşmayı imzalamadığı gibi kendi açılarından bir emaret (prenslük)

⁴⁰¹ Babanzade, "Türkiye ve Rusya", s.2-3

⁴⁰² Babanzade İsmail Hakkı, "Vaziyet-i Hariciyemiz", *Tanin*, 2 Teşrinisani 1908, No:92, s.2

⁴⁰³ Babanzade, "Vaziyet-i Hariciyemiz", s.2

olduğunu ve onlarla doğrudan müzakereye girişmenin devlet şerefine de aykırı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca hem Avusturya büsbütün hiddetlendirilmiş hem de Almanya, Avusturya'dan ötürü memnun edilememiştir. Bir aralık Bulgaristan'la görüşmelerin kesildiğini açıklayan Osmanlı Devleti, el altından, gayri resmi biçimde görüşmeye devam etmiştir.⁴⁰⁴

Bu esnada konferans programı padişaha ulaşmış iken devletlere tebliğ edilmemiştir. On gündür söz konusu üç devlet, konferans hakkında Osmanlı Devleti'nin bakış açısının neden ibaret olduğunu anlamak için beklemektedir.⁴⁰⁵ Devletler bu programı beklerken Osmanlı Devleti Sofya Hükümeti ile uyuşmaya devam etmiştir. Bunun üzerine üç devlet Türkleri Türklerden daha fazla korumaya gayret etmeyeceklerini söylemişler ve bu üç devletle birlikte Almanya, Avusturya ve İtalya'nın Sofya'daki girişimleri ile Bulgarlar bir kısım askerini çekmeye karar vermişlerdir.⁴⁰⁶

Bu işin nasıl bir sonuç doğuracağını yakında göreceklerini belirten İsmail Hakkı Bey Osmanlı dış politikasını eleştiren şu ifadeleri kaleme almıştır:

“Doğrusunu düşünmek lazım gelse devletimiz en son tevessül edilecek olan bu tedbiri almakta acele, bir acele etti. Başlangıçta konferans kelimesini ortaya fırlatan biz olduk. Fakat konferansın yalnız lafzını meydana koyduk. Gerçek amacımızı anlatmadık, anlatamadık. Çünkü daha o vakit ne istediğimizi bilmiyor idik. Bekledik ki diğerleri görüşsünler, birçok istekler meydana çıksın, tabi dışleri keskinleşsin. Fırlattığımız bu kelimeyi alakadar olan diğer hükümetler büyük bir lokma gibi kapış kapış kaptılar. Biz seyirci kaldık. O vakit program yapmadık. Avrupa'ya özel bir heyet göndererek, maksatlarını anlamaya, bir anlaşma zemini sağlamaya, kendi bakış açımız hakkında icap edenleri ikna ve hatta hürslandırmaya muvaffak olamadık. Sırbistan ve Karadağ bile bir karış yerleri kaybolmamış, hiçbir hakları çığnenmemişken uluslararası çekildiğine inandıkları büyük bir ziyafetten kısmetini almak üzere özel delegelerini Avrupa'ya gönderdiler. Biz durduk sustuk. Kim bilir belki de adam kıtlığı (kaht-ı rical) buna sebep oldu. Yarın öbür gün konferans toplanırsa –o da eğer bu keşmekeşten sonra toplanacağı var ise- delege göndermek için bu adam yokluğu perdesi arkasında saklanılacak mı?”⁴⁰⁷

İsmail Hakkı Bey, konferans ve kongre kararlarının önceden alındığını, herkesin görüşüp uzlaştıktan sonra konferansta sadece teferruatla uğraşıldığını belirterek, bu hakikatten gafil olanların Berlin Kongresi'nde olduğu gibi “Andrasilerin” ansızın ortaya attıkları talepler karşısında nefessiz kaldıklarını hatırlatmıştır. İşte Avusturya bunu her devletten daha iyi bildiği için konferansta zor duruma düşmemek amacıyla önceden Osmanlı Devleti ile uyuşmak istemiştir. İsmail Hakkı Bey'in Osmanlı dış politikasına getirdiği en ciddi eleştiri ise hem Avusturya ile hem de Bulgaristan ile görüşmelerin yapılıyor olmasıdır. Karşılarında biri

⁴⁰⁴ Babanzade, “Vaziyet-i Hariciyemiz”, s.2

⁴⁰⁵ İsmail Hakkı Bey makalesinin bu kısmında bir dipnot düşerek, önceki gün programın devletlere tebliğ edildiği, makale yazıldığı zaman programın daha gitmemiş olduğu bilgisini vermiştir.

⁴⁰⁶ Babanzade, “Vaziyet-i Hariciyemiz”, s.2

⁴⁰⁷ Babanzade, “Vaziyet-i Hariciyemiz”, s.2

Bulgaristan öteki Avusturya olmak üzere iki düşman bulunduğunu, bunlardan biri saf dışı bırakılsaydı konferansın toplanmasına bile gerek kalmayacağını savunmuştur.⁴⁰⁸

İki tarafla aynı zamanda hasım olmak siyaset ve tedbire uygun olmadığından dolayı anlaşmak için bunlardan birini, kendisi ile savaşmak imkânı olmayan Avusturya'yı seçmek gerektiğini ifade etmiştir. Hatta güvenilir istihbarata göre, Avusturya birçok taviz vermeye hazır ve fazla olarak kendisinden Bulgaristan'ı baskı altına alması için teminat alınabilirdi. Bu şekilde Bulgaristan'ın savaşması ihtimali azalacak, konferansta, Bulgaristan'a ödetilmesi icap edecek paraların tahsili hususu temin edilecek, elde edilecek diğer siyasi ve hatta toprakla ilgili tavizlerin icrası için maddi ve manevi baskı araçlarına sahip olunacaktır. Şayet Bulgaristan ile konferans öncesi uyuşma sağlanırsa ve bazı taahhütler alınırsa, bu taahhütlere hangi devletin kefil olacağını soran Babanzade, Avusturya'nın tazyikiyle bu taahhütleri yerine getirtmenin daha akıllı bir politika olduğunu vurgulamıştır.⁴⁰⁹

Avusturya'nın dışarıda bırakılmasının mahzurlarından biri olarak da, Almanya'yı gösteren İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın çıkarlarından vazgeçmeyeceğini, Osmanlı Devleti dostu ise Avusturya'nın müttefiki olduğunu hatırlatmıştır. Almanya bu pozisyonda, Avusturya'ya desteğini çekmeyeceğini ifade etmiş, Osmanlıları gücendirmemekle beraber müttefikine sadık kalmak istemiştir. Bosna-Hersek'in eski haline dönmesi mümkün olsaydı bu politikanın izlenmesine gerek kalmazdı düşüncesinde olan Babanzade, ne devletlerin durumunun ne de Osmanlı kuvvetinin bu politikada ısrar edilmesine müsait olmadığını, düşman olunamayan bir kuvveti dost edinmenin akıllıca olacağını yazmıştır.⁴¹⁰

Babanzade'ye göre, bir diğer nokta da Sırbistan ve Karadağ için tavizlerden bahsediliyor olmasıdır. Avusturya'nın kendine ait olduğunu düşündüğü topraktan bu devletlere bir karış vermeyeceğini, Avusturya ile Bulgaristan arasında mevcut anlaşma ve irtibat devam ettikçe, Bulgaristan'dan da bir karış toprak alınamayacağını ileri süren Babanzade, çalınmak için kala kala Osmanlı toprağının kaldığını vurgulamıştır. Hâlbuki Avusturya ile anlaşma sağlanırsa hem Osmanlı toprak bütünlüğü kefillik altına alınacak hem de bu tavizlerin yönünün Sırbistan'ın doğusuna kaydırılması sağlanacaktır. Babanzade'nin son tavsiyesi de şudur; ilhakin tasdikini yine konferansa bırakmak şartıyla bu tasdikini şimdiden yalnızca duyurulması ile yetinilerek, Avusturya ile anlaşmak, buna karşılık önemli tavizler koparmak ve taahhütler elde etmek birinci amaç olmalıdır. Ayrıca bu kuvvetle konferansa giderek, Bulgaristan'dan talep edilen şeyler alınmalı ve Bulgaristan yine

⁴⁰⁸ Babanzade, "Vaziyet-i Hariciyemiz", s.2

⁴⁰⁹ Babanzade, "Vaziyet-i Hariciyemiz", s.2

⁴¹⁰ Babanzade, "Vaziyet-i Hariciyemiz", s.2

dinlemezse, müttefik yeni kuvvetlerle yapılması lazım gelen yapılmalı ve çıbanbaşı koparılmalıdır.⁴¹¹

İsmail Hakkı Bey'in Kamil Paşa'nın dış politika uygulamalarına yönelik eleştirileri ve kamuoyunu bilgilendirmediği ile ilgili yorumları bazı kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır. Buna yönelik bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, Kamil Paşa'nın dış politika konusunda "size şimdilik bundan fazlasını söyleyemem" demesine kimsenin itiraz etmeyeceğini belirtmiştir. Buna karşın Sadrazamın "bundan fazlasını" söyleyebilmesi için bir şeyler söylemesi lazım geldiğini ancak Kamil Paşa'nın bunu bile yapmadığını ifade etmiştir. Siyasette fazla ketum olmanın ancak baskıcı ve şahsi idarelerde mevcut olduğunu belirterek bu konudaki düşüncelerini tekrarlamıştır.⁴¹²

Sadrazamın politikalarına yaptığı eleştirileri bu yazısında da devam ettirerek, hususi anlaşma politikasına zaruret hissediliyor ise önce Avusturya ile anlaşmanın gerektiğini ve ondan sonra konferansın toplanmasının sağlanacağını belirtmiştir. Fakat Sadrazamın dış politikasına destek verenlere göre ise Bulgaristan ile uyuştuktan sonra da konferansın toplanması sağlanabilecektir. Babanzade açısından ise, şayet Avusturya ile bir uzlaşma yolu bulunsaydı Almanya Hükümeti, İswolski'ye somurtkan bir surat göstermez, kendisine, gidip Avusturya ile uzlaşması söylenmezdi. Uzun bir seyahat devresinde hiçbir iş göremeyen, konferansın bile kesin olarak toplanacağı yönünde bir söz alamayan İswolski eli boş Petersburg'a dönmüştür. Rusya'da bu başarısızlıktan ötürü yapılan eleştirilerden olsa gerek İswolski de konferans aleyhinde konuşmaya başlamıştır. İsmail Hakkı Bey bu duruma sebep olanın Sadrazamın tereddütlü politikaları olduğunu belirtmiştir.⁴¹³

Babanzade'nin değindiği diğer bir nokta ise, Bulgaristan'la yapılacak özel görüşmelerin keşmekeşli geçeceğiidir. Bunu daha önce de dile getirdiğini yazan Babanzade, Bulgarlarla bir karara varılsa bile, bu kararı korumak için ellerinde savaştan başka bir şey olmadığını, o yüzden işi diğer devletlere havale ederek alınacak kararlara tüm Avrupa'yı dâhil etmenin doğru olacağını beyan etmiştir. Ancak Kamil Paşa böyle yapmamış ve yaşanan gelişmeler İsmail Hakkı Bey'i haklı çıkarmıştır ki, güvenilir kaynaklardan edinilen bir bilgiye göre, Bulgar delegeleri demiryolu meselesine ait tazminattan başkasını mevzu-u bahse koymayacaklarını ve bunun dışında kalan konular için talimat almadıklarını söylemişlerdir. İsmail Hakkı Bey, Kamil Paşa'yı yine eleştirerek şu sert sözleri kullanmıştır: "*Keşof'u adi bir kapı kâhyası makamında tutacak derecede korkusuz ve gafilâne bir politika takip eden Sadrazam Paşa, bağımsızlık cihetini de fedaya katlandıktan sonra yine Osmanlı talepleri ile*

⁴¹¹ Babanzade, "Vaziyet-i Hariciyemiz", s.2

⁴¹² Babanzade İsmail Hakkı, "Yine Meslek-i Haricimiz", *Tanin*, 6 Teşrinisani 1908, No:96, s.1-2

⁴¹³ Babanzade, "Yine Meslek-i Haricimiz", s.1-2

Bulgarların müzakeresine razı oldukları konular arasında dağlar kadar fark vardır.” Bu farkın çok fazla olduğunu belirterek, Bulgar delegeleri büyük fedakârlıklar yapsa dahi kapatılamayacağını iddia etmiştir.⁴¹⁴

İsmail Hakkı Bey’in, Avusturya ile uzlaşıp, bu uzlaşmayı konferansta Bulgaristan’a karşı bir denge ve tehdit unsuru olarak kullanması gerektiği yönündeki dış politik tavsiyeleri, Osmanlı basınında bir polemğin ortaya çıkmasına yol açmış, *Tanin* gazetesinin Alman yanlılığı ve İngiliz düşmanlığı üzerine kurulu bir yayın stratejisi güttüğü yönünde eleştiriler gelmiştir. İsmail Hakkı Bey de bu durumu değerlendiren ve eleştirilere cevap veren bir makale kaleme almıştır. Bu makalede değindiği temel nokta, İngiliz politikasından yana olduklarını belirtmek olmuştur. Ancak İngiltere’nin dostu hatta müttefiki olmanın diğer devletlerle bozuşmayı gerektirmediğini eklemiştir. Büyük Avrupa devletlerinden örnek vererek, İtalya’nın Almanya ile müttefik olduğu halde, Prens Bülow’un tabiriyle, Fransa ile vals ettiğini, Avusturya’nın, Almanya’nın en sağlam müttefiki olduğu halde Rusya ile on yıl süren bir uzlaşma akdettiğini hatırlatmıştır.⁴¹⁵

Fransa ile İngiltere arasında samimi bir anlaşma mevcutken İngiltere’nin Fransa’ya, bana danışmadan Almanya ile Fas işini görüşme tarzında bir müdahalede bulunmadığını belirten Babanzade, Fransa, İngiltere ve Rusya’nın bile konferans konusunda Berlin’in görüşünün alınmasını istediklerini vurgulamıştır. *Le Temps* gazetesi de Almanya ile uzlaşılması gerektiği yönünde tavsiyede bulunmuştur ki İsmail Hakkı Bey, bunu dediği için *Le Temps*’ın Almanya’ya satılmış olduğu anlamı mı çıkmalıdır sorusunu sormaktan kendini alamamıştır. Avrupa Büyük Kabinelerinde böyle bir temayül varken *Tanin*’in, Osmanlı çıkarları Avusturya ile uzlaşmayı gerektirdiği için böyle yazılar yazmasının, Alman taraftarlığı olarak nitelendirilmesine anlam verememiştir.⁴¹⁶

Önceki yıllarda Osmanlı Devleti’nin dış politikasını İngiliz düşmanlığı üzerine kurmak gibi bir hata yaptığını ifade eden Babanzade, şimdi de aynı düşmanlığı Almanya’ya yapmanın yanlış olacağını belirtmiştir. Mevcut durumda Osmanlı Devleti’nin karşısında üç seçenek vardır; ilki, iki düşmana birden meydan okumak, ikincisi, bu iki düşmana da boyun eğmek ve üçüncüsü, bu iki düşmandan birini yanına çekerek diğer düşman üzerine daha güçlü biçimde saldırmak. Siyaset ve tarih tecrübesi olan kimselerin üçüncü şıkkı seçeceklerini ifade eden Babanzade, meseleyi Avusturya ve Bulgaristan üzerinden izaha devam etmiştir. Kendilerini eleştiren bazı gazetecilerin, Avusturya’dan medet ummanın saflık olduğunu söylemesi üzerine, Bulgaristan’dan medet ummanın ne demek olduğunu soran İsmail Hakkı

⁴¹⁴ Babanzade, “Yine Meslek-i Haricimiz”, s.1-2

⁴¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Taglit-i Hakikat”, *Tanin*, 13 Teşrinisani 1908, No:103, s.1

⁴¹⁶ Babanzade, “Taglit-i Hakikat”, s.1

Bey, Avusturya'nın "Drang Nach Osten (Doğu'ya Doğru Hareket)", politikasının olmadığını, ancak Bulgaristan'ın "Büyük Bulgar Çarlığı" hayalinin herkesçe malum olduğunu yazmıştır.⁴¹⁷

İsmail Hakkı Bey, "Def-i mefasid celb-i menafiden evladır" düsturu çerçevesinde, iki kuvvetten birini seçmek zaruretinde kaldıklarını, devletin çıkarlarına en uygun tercihin de Avusturya olduğunu görerek bu yönde görüş belirttiğini dile getirmiştir. Sadrazam Kamil Paşa'yı "hata yapmaz" derecesine çıkarmak isteyenlere de eleştiri getirerek, Kamil Paşa'nın "Papa" olmadığını, hata yapabileceğini söylemiştir. Zira Babanzade'ye göre, Kamil Paşa demek İngiltere demek değildir. Başa kim geçerse geçsin İngiliz yanlısı olmak zorundadır. "Kamil Paşa görevden alınır mı İngiltere Osmanlılarla bozacak mı?" sorusunu ortaya atarak şahsa dayalı politika yürütmenin yanlış olduğunu vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey, Avusturya ile uzlaşmanın şart olduğunu tekrar etmiş, yakın zamanda zaten Avusturya ile yakınlaşmanın gerekeceğini, onun için şimdiden anlaşarak en başta yapılacak şeyi en sona bırakmamanın lüzumunu anlatmıştır. Makalesinin son kısmında ise vurguladığı şey, İngiltere'nin yakın dostu oldukları fakat Almanya'nın da düşmanları olmadığıdır. Dış politikada hislere göre değil çıkarlara göre hareket etmenin gerekliliğini dile getirmiştir.⁴¹⁸

İsmail Hakkı Bey, *Tanin* gazetesinin Alman yanlısı yayın yaptığı yönündeki eleştirilere bu tarzda cevap verdikten sonra, Fransa'nın Bosna-Hersek krizi ve konferans konusundaki düşüncelerini değerlendiren bir makale yazmıştır. Fransa'nın Avusturya ve Bulgaristan krizleri yaşandığı zaman aracı rolünü üstlendiğini, kimseyi rencide etmeden, savaşa engel olarak ve her tarafa tebessüm dağıtan bir çehre ile baktığını dile getirmiştir. Dışişleri Komisyonu Mazbata Memuru dö Şanel, Meclis'te Fransız dış politikasıyla ilgili yaptığı konuşmada krizle ilgili şunları söylemiştir:

*"Avusturya-Macaristan imza sahibi Avrupa devletlerinin onayı olmaksızın hükümden düşürülmesi mümkün olmayan Berlin Antlaşmasına aykırı olarak Bosna-Hersek'i ilhak etti. Şimdiye kadar Balkan Hükümetleri kendilerine yardımcı olarak Rusya, İtalya ve İngiltere'yi buldular... Konferans toplansın veya toplanmasın Fransa daima serbesttir ve eğer Fas meselesi ile fazlaca ilgilendiği için Şark'ta hareket serbestliğini sağlayamazsa bu büyük bir hata olur."*⁴¹⁹

İsmail Hakkı Bey, dö Şanel'in diğer devletlerin imzası olmadan Berlin Antlaşması'nın hükümsüz bırakılmayacağına yönelik ifadesini, Avusturya'ya taş atma ve eleştiri şeklinde yorumlamıştır. Fransa'nın barışın korunmasına yönelik politikasının takdire şayan olduğunu fakat "konferans toplansın veya toplanmasın" sözlerinin de zayıflık eseri olduğunu ileri sürmüştür. Fransa için konferansın toplanmama ihtimalinin bulunduğu dair bu sözler

⁴¹⁷ Babanzade, "Taglit-i Hakikat", s.1

⁴¹⁸ Babanzade, "Taglit-i Hakikat", s.1

⁴¹⁹ *Tanin*, 28 Teşrinisani 1908, No:118, s.1

Babanzade'nin pek hoşuna gitmemiş olacak ki, konferansın toplanmasını geciktirenleri nasıl mahkûm edeceklerini bilemediklerini yazmıştır.⁴²⁰

Bosna-Hersek krizinin tüm canlılığıyla devam ettiği günlerde, İngiliz basınının önemli gazeteleri, Avusturya lehinde bir dil kullanarak yazılar yazmaya başlamışlardır. *Daily Telegraph* gazetesi bir makalesinde, Avusturya gibi büyük bir devleti tehdit ederek ve onu savaş yapacak tehlikeli bir konuma sokarak barışı sağlamaya çalışmanın, iyi bir yol olmadığını yazmıştır. Ayrıca Avusturya'nın kabahatinin Bulgaristan'ın muamelesinden daha ağır olmadığını beyan etmiş, Avusturya'nın yaptığı muamelede kimsenin maddeten zarar görmediği şeklinde faydalı bir yönü olduğunu ilave etmiştir. Şayet Avusturya'dan taviz talep edilecekse, bunun hükümetin şerefi ve gururu göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğini yazan *Daily Telegraph*, İmparator Fransuva Josef'in tahta çıkışının altmışıncı yılı esnasında, Belgrat'taki kral katillerine ve İstanbul'daki jakobenlere boyun eğmesi beklenemez ifadesini kullanmıştır. *Times* ise Şark Meselesi konusunda, Avusturya'nın menfaatlerinden vazgeçmesini hiçbir zaman telkin etmediklerini, sadece ilhak olayını devletlerin onayına sunarak düzeltilmesini ve Osmanlı Devleti'ne çeşitli tavizler vermesini teklif ettiklerini belirtmiştir. *Times* ve diğer gazeteler ayrıca, İmparator Fransuva Josef'in öteden beri barışın kefil olduğunu ve gelecekte de buna göre hareket edeceğini yazmışlardır.⁴²¹

İsmail Hakkı Bey, İngiliz gazetelerinin bu bölümlerini okurlarına aktardıktan sonra, *Times*'in son günlerde Türkiye hakkında eskisi gibi kayıtsız şartsız muhabbet ve iyilik göstermediğini, Bulgaristan ile müzakere meselesinde, Türk tarafını şiddetle eleştirdiğini ve Avusturya ile uyuşmasını tavsiye ettiğini yazmıştır. İngiltere'deki bu ani dönüşümün nedenlerini arayan Babanzade, siyasi barometreleri değişen İngiliz dostlarını gücendirmiş olabileceklerini ya da Baron Aehrenthal'in yeni bir hokkabazlık yaparak, İngiltere'yi ikna edecek hatta böyle kendisinin avukatlığını yapacak mühim bir taviz vermiş olabileceğini ifade etmiştir. Osmanlı dış politika istikametinin zaten tutarsız ve karışık olduğunu, İngiltere gazetelerinin bu yeni dilinin ve ihtiyar imparatora yönelik hürmetkâr tavrının, bu tutarsızlığı daha arttıracığını ileri sürmüştür.⁴²²

Times ve diğer İngiliz gazetelerinin bu yeni dilinin, İngiltere politikasına körü körüne bağlı olanları yanılttığını vurgulamıştır. İngiltere ile dost olduklarını tekrar dile getiren İsmail Hakkı Bey, İngiliz sevgisini aşırı noktaya getirip, göklere çıkardıklarını ve duygularına lüzumundan fazla yenildiklerini eklemiştir. Bu hataya politikacıların da düştüğünü

⁴²⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Fransa Parlamentosunda Şark Meselesi", *Tanin*, 28 Teşrinisani 1908, No:118, s.1-2

⁴²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Zad-fil Tanbur Nağmete Ahiri", *Tanin*, 5 Kânunuevvel 1908, No:124, s.1

⁴²² Babanzade, "Zad-fil Tanbur Nağmete Ahiri", s.1-2

hatırlatarak, İngiliz gazetelerinin bu yayınlarıyla yanıldıklarını yüzlerine çarptığını yazmıştır. Avusturya ile uzlaşılması gerektiği söylendiği zaman bunu İngiliz karşıtlığı olarak algılayanların şimdiki halde İngilizlerin Avusturya ile uzlaşın, imparatoru rencide etmeyin öğütlerine ne yorum yapacaklarını merak etmiştir. İngilizlerin ihtarlarını ve nasihatlerini dinleyeceklerini, dostun sözünün kendilerine batmayacağını ancak kendilerini jakobenlere ve Kral Aleksander'in katillerine benzetmelerine izin vermeyeceklerini beyan etmiştir.⁴²³

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra ortaya çıkan Bosna-Hersek krizinin 1909 yılı başlarına geldiği halde bir türlü çözüme kavuşturulamadığı görülmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey de birkaç ay önce meselenin çok uzatılmadan çözülmesi gerektiğini vurgulayarak, şimdiye kadar geçen zamanın belki barışa katkı sağladığını ancak bundan sonra geçecek zamanın kazanılmış değil kaybedilmiş olduğunu ifade etmiştir. *Le Temps* gazetesi de son dönemde yaptığı yayınlarda ortalığı karanlık bulduğundan bahisle, başta kendi hükümeti olmak üzere Avrupa kabinelerini sorunu çözme konusunda ağır ve duyarsız davrandıkları için eleştirmiştir. Yayınladığı bir makalede, Almanya, Fransa ve İngiltere'yi iğneleyerek, Almanya'nın mütereddit, Fransa'nın suskun ve İngiltere'nin şamatacı olduğunu yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu örnekleri vererek, Büyük Devletlerin sorunun çözümünde neden aracılık yapmadıkları sorusunun cevabını aramış, yardım eli uzatılmazsa savaşla sonuçlanacak bir mecraya girildiğini hatırlatmıştır. Daha sonra tek tek devletleri ele alıp sorunun çözümünde nasıl bir pozisyon aldıklarını incelemiştir.⁴²⁴

Rusya, meselenin başlangıcında Bosna-Hersek'in ilhakını bir savaş sebebi olarak görmediğini beyan edecek derecede barışsever görüldüğü halde, daha sonra vakit kaybından yararlanarak, gölgeden güneşe çıkmış ve Balkanlar'da aktif rol oynayarak, kendisine özel bir önem verdirip geri dönemeyecek derecede ileri atılmıştır. Bu durumda meselenin bir tarafı haline geldiği için aracı devlet olması söz konusu değildir. İtalya ise Üçlü İttifak'ta Avusturya ile müttefik olan bir devlettir. Bu yönüyle Avusturya'ya nasihat verip aracı rolü üstlenmesi mümkündür fakat İtalya'nın Üçlü İttifaka bağlılığının bir zorunluluk icabı olduğu herkesçe malumdur. Üstelik İtalya'nın da Balkanlarda çeşitli planları olduğu için bu atmosferde müttefikine dostane bir nasihatte bulunmasını, Avusturya açıktan bir düşmanlık olarak

⁴²³ Babanzade, "Zad-fil Tanbur Nağmete Ahiri", s.2. Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek ve Bulgaristan gibi ciddi sorunlar yaşadığı bir dönemde, Osmanlı basınının meseleyi İngiliz hayranlığı ya da Alman sevgisi noktasına indirmediği görülmektedir. İsmail Hakkı Bey'in bu makalesine *Servet-i Fünun* gazetesi karşı bir yazı yazarak eleştiride bulunmuştur. *Tanin*'in ertesini günkü nüshasında da İsmail Hakkı Bey bu eleştirilere yanıt verecektir. Bu yanıtında öncelikle makalesinin bir kısmının okunarak yorumda bulunulduğunu belirtmiştir. İngiltere politikasını desteklemenin, İngiliz basınına eleştirmeye engel olmadığını ifade ederek, tek isteğinin dış politikada aşırıya kaçılmaması gerektiğini vurgulamak olduğunu yazmıştır. *Servet-i Fünun*'daki devletlerarası ilişkiler konusunda yazılanları müphem bulduğunu, köşe yazarlarının görevleri hakkındaki nasihatlere de ihtiyacı olmadığını dile getirmiştir. Bu yazı için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, "Olma Her Tamburanın Orta Teli", *Tanin*, 6 Kânunuevvel 1908, No:126, s.3-4

⁴²⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Tavassut Eden Olmayacak Mı?", *Tanin*, 9 Kânunusani 1909, No:158, s.1-2

algılayacaktır. Bu sebepten ötürü İtalya'ya fiilen aracılık yaptırmak kaç yapalım derken göz çıkarmak olacaktır. Bu durumda da geriye, nasihatleri ve aracılıkları sorun çıkarmayacak üç devlet yani Fransa, İngiltere ve Almanya kalmaktadır.⁴²⁵

Fransa, arabuluculuk yapmaya en uygun devlet iken bunu yapamamıştır. Bir aralık Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri gerilmiş ve kopma noktasına gelmiştir. O zaman Prens Ferdinand ile Fransa Başbakanı, iletişime geçmiş ve Bulgarların askerlerini terhis etmeleri ile biten bir sonuca ulaşmışlardır. Ancak arabuluculuk yapılacak konu sadece Türk-Bulgar anlaşması değildir. Türkiye-Avusturya ve Rusya-Avusturya anlaşmazlıkları daha büyük bir öneme sahiptir. İşte bu noktada Fransa'nın işi güçleşmektedir. Bir taraftan Avusturya ile bozuşmamak, bir taraftan müttefiki olan ve El-Cezire'deki desteğini unutmadığı Rusya'ya sadık kalmak, diğer taraftan da Meşrutiyetini yeni ilan etmiş kadım dostu Türkiye'yi kırmamak durumları Fransa'yı tereddüde sevk etmiştir. Fransa'yı asıl endişelendiren devlet ise son dönemlerde ciddi sorunlar yaşadığı Almanya'dır. Avusturya ile Türkiye arasına girerek Üçlü İttifak'a mensup bir devletin işine karışması, Almanya'nın öfkesine yol açabilecektir. Bu yüzden Fransa sorunun çözümünde rol alamayacak bir mevkidedir ve *Le Temps*'ın dediği gibi melül melül susmaktadır.⁴²⁶

Fransa'nın da bu gerekçelerle elenmesinden sonra geriye kala kala Almanya ve İngiltere kalmıştır. Almanya bir taraftan Avusturya'nın müttefiki öteki taraftan Osmanlı Devleti'nin dostudur. Bu sebepten ötürü Almanya barışsever bir amaçla arabuluculuk yaparsa ne Avusturya'nın ne de Osmanlıların izzet-i nefsine dokunacak bir durum oluşmaz. Ancak Almanya tarafsızlığını taassup derecesine vardırıarak parmağını hiçbir şeye uzatmamaktadır. Oysaki Avusturya El-Cezire Konferansında benzer mevkide bulunmasına rağmen delegesi vasıtasıyla sorunu çözmeye yardım eden bir layiha teklifi vermekten çekinmemiştir. Almanlar buna rağmen Bosna-Hersek meselesinde geride durmayı tercih etmiş, aracılık nankör bir iştir her tarafı gücendirmekten başka bir sonuç vermez, düşüncesinde olmuştur.⁴²⁷

Almanya arabulucu olmamakla beraber diğer ülkelerin bu görevi yapmalarına engel olmayacağını açıklamıştır. *Le Temps*'ın makaleleri üzerine *Nord Deutsche Allgemeine Zeitung* ve *Kölnische Zeitung* gazetelerinin yazdıklarına bakılırsa ulaşılan sonuç, Fransa arabuluculuk yaparsa şayan-ı memnuniyet bir hareket olacaktır. Fakat Fransa müttefiki olan Rusya'nın davasını çürük gördüğü için bu davada ısrar etmemesini üstü kapalı vurgulamıştır. Arabulucu olabilecek son devlet ise İngiltere'dir. Ne yazık ki İngiltere'nin Üçlü İttifak mensubu Avusturya'ya arabuluculuk teklif etmesi zamanın nezaketinden ötürü doğru

⁴²⁵ Babanzade, "Tavassut Eden Olmayacak Mı?", s.1-2

⁴²⁶ Babanzade, "Tavassut Eden Olmayacak Mı?", s.1-2

⁴²⁷ Babanzade, "Tavassut Eden Olmayacak Mı?", s.1-2

olmayacaktır. Babanzade'ye göre, Avusturya, Almanya tarafından ikna edilir, Türkiye'nin talepleri de İngiltere'ye bildirilirse, görev paylaşımı yöntemiyle bu iki büyük devlet siyasette önemli bir iş başarmış olur.⁴²⁸

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile uzlaşmaya yakın olduğunun haberleri 1909'un Ocak ayında resmi ağızlardan gelmeye başlamıştır. Sadrazam, Meclis'te yaptığı konuşmada sözü Bosna-Hersek'e getirerek, yakın zamanda Avusturya ile anlaşmaya varılacağını söylemiştir. Bu konuşmanın Meclis'te alkışlandığı esnada da Avrupa ve özellikle Avusturya gazeteleri, anlaşmanın sağlandığı yönünde yayın yapmışlardır. İsmail Hakkı Bey, Sadrazam ile Marko Pallavicini arasında kabul edilen antlaşmanın kesin olarak imzalandığını bilmediklerini ancak Babıâli cihetinden, sorun olarak görülen konuların bertaraf edildiğinin anlaşıldığını yazmıştır. Yine Sadrazamın ifadesine göre, Bulgaristan ile halledilemeyen konuların çözümü konferansa bırakılmıştır. İsmail Hakkı Bey açısından, Avusturya ile uzlaşmaya varılması, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'la yapacağı görüşmelerde elini güçlendirmiştir. Avrupa'da büyük bir felakete yol açacağı düşünülen Bosna-Hersek krizinin bu şekilde çözülmesiyle beraber İsmail Hakkı Bey bu uzlaşmayla ilgili bazı tespitlerini okurlarıyla paylaşmıştır. İlk olarak bu anlaşmaya Rusya'nın tavrının ne olacağını değerlendirmiştir. Rusya yazdığı notaların birinde, Osmanlı Devleti'nin özel bir antlaşma imzalamasının kendilerini bağlamayacağını ve Berlin Antlaşmasında imzası olan bütün devletlerin bu antlaşmada yapılacak değişikliklerde aynı derecede yetkili olduklarını beyan etmiştir. Rusya'nın bu ifadelerinde ısrar edip etmeyeceğinin merak edildiğini belirten Babanzade, kendi görüşü olarak etmemesi gerektiğini yazmıştır.⁴²⁹

İsmail Hakkı Bey'e göre Rusya, Bosna-Hersek konusunda, Berlin Antlaşması'na imza atmış olmasına rağmen en az oy ve hak sahibi olan devlettir. Çünkü Rusya, 93 Harbi'nden önce Reichstaed ve Peşte gizli antlaşmalarına imza attığı gün bu hakkından vazgeçmiştir. Rusya'nın müttefiki olan Fransa'nın birçok önemli gazeteleri her gün bu gerçeği Rusların yüzüne vurmaktadır. Yine Babanzade'ye göre, Rusya'nın bu antlaşmaya manen ve ahlaken olmadığı gibi maddeten ve siyaseten de itiraz etme olanağı yoktur. Mançuri hezimetlerinin ve kanlı iç savaşların daha yarasını sarmadan genel bir savaşa yol açabilecek bir itiraz girişiminde bulunamayacağı öngörüsüne bulunmuştur. Bu durumda da Rusya'nın elinde sadece Sırbistan-Karadağ silahı kalmıştır. Bu konuda Rusya iki görüşe ayrılmıştır. Rusya'nın resmi kesimi dizginleri Sırlara bırakma fikrinde değildir. Rusya'da Slav taraftarı olan öteki kesim ise böyle düşünmemektedir. Bu kesim her zaman Slavlarla birlik olmak arzusundadır.

⁴²⁸ Babanzade, "Tavassut Eden Olmayacak Mı?", s.1-2

⁴²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya ile İtilaf Münasebetiyle Bazı Mutalaaat", *Tanin*, 18 Kânunusani 1909, No:167, s.1-2

Rusya, Mançuri'deki yenilginin olumsuz etkisini azaltmak için Avrupa'da askeri olmasa da diplomatik bir başarı kazanmanın peşindedir. İsmail Hakkı Bey, Rusların zaman ve zemin buldukları an bu emellerini gerçekleştirmek için harekete geçeceklerini ifade etmiştir. Mevcut durumda bunu yapmanın doğru olmadığını Rus devlet adamlarının da bildiğini ancak Rusya'nın Slav rüzgârını durduracak güce sahip olduğunun da şüpheli olduğunu vurgulamıştır.⁴³⁰

İsmail Hakkı Bey makalesinin devamında, Osmanlı-Avusturya itilafına karşı Rusya ve Sırbistan'ın nasıl tehlikeler yaratabilecekleri ihtimali üzerinde durmuştur. Zira Sırbistan-Karadağ'ın Rusya'dan aldıkları kışkırtıcı sinyalleri, Rusların eski güçlerinde olduğunu sanarak, ciddiye almaları ihtimali söz konusudur. Bu iki devletin Osmanlı-Avusturya anlaşmasına karşı olumsuz bir girişimde bulunmalarının nasıl önleneceği sorusu hemen akıllara gelmektedir. Esasen devletler, Sırbistan'a bazı tavizler verilmesi görüşündedir fakat bu tavizler Osmanlı Devleti'nin zararına olmayacak tavizlerdir. Babanzade, Avrupa devletlerinin bu ifadesine rağmen şu ihtimali göz ardı edememektedir; şayet konferanstan önce veya sonra bu iki devlet Osmanlı'ya saldırır ve faraza Yenipazar olarak anılan sancağa girer ve aralarında paylaşırlarsa ne olacaktır? Böyle bir durumda silaha sarılmaktan başka çare olmadığını ancak marifetin ne bu ihtimale meydan vermenin ne de silaha sarılmanın olacağını belirtmiştir. Bu ihtimali biraz daha genişleten Babanzade, savaş söz konusu olursa bu iki devlete karşı Bulgaristan'ın desteğini alıp alamayacakları sorusuna hayır cevabını vermiştir. O zamana kadar Bulgaristan'la anlaşma sağlansa ve aradaki sorunlar çözülsede dahi küçük hükümetlerin Balkan yangınından mal kaçırma yarışına gireceklerini yazmıştır.⁴³¹

Bu noktada İsmail Hakkı Bey'in değişik bir bilgi verdiği görülmektedir. Sırbistan ve Karadağ'ın Yenipazar Sancağını istila etmek için Yenipazar tabirinden istifade edebileceklerini yazmıştır. Şöyle ki, Avusturya, Berlin Antlaşması gereğince Bosna'yı geçici olarak işgal ettiği zaman, Bosna Vilayetinin bir sancağı olan Yenipazar Sancağının bazı kısımlarını işgal etmeye izinli kılınmıştır. Avusturya'nın işgali Yenipazar Sancağı'nın Taşlıca'ya ayrılan kısmının bazı noktalarında olmuştur. Bu durumda Avusturya'nın Yenipazar Sancağı'nı tahliye ettim demesi Babanzade'ye göre manasızdır. Çünkü askerlerini Yenipazar'a değil Taşlıca'ya yerleştirmiştir ve asker bulundurmadığı yeri tahliye etmesi mümkün değildir. Durum böyle iken dünya basını da Yenipazar'ın tahliyesini bir fedakârlık olarak lanse etmiştir. Taşlıca ve Siniçe sancaklarının bu şekilde tüm Yenipazar'ı kapsayacak biçimde tarif ediliyor olmasından Sırp ve Karadağlıların yararlanabileceğinden kuşkulanan İsmail Hakkı Bey, Avrupa devletlerinin de zaten Avusturya'nın işgali altındaydı tüm

⁴³⁰ Babanzade, "Avusturya ile İtilaf Münasebetiyle Bazı Mutalaat", s.1-2

⁴³¹ Babanzade, "Avusturya ile İtilaf Münasebetiyle Bazı Mutalaat", s.1-2

Yenipazar elinizden çıkmıştı diyerek taviz şeklinde burayı ikisi arasında paylaşırabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için de şimdiden Avusturya ile bir teminat antlaşması yapılması gerektiğini ve Sırbistan-Karadağ'ın girişmesi muhtemel böyle bir olaya engel olunmasını tavsiye etmiştir. Buna ek olarak İsmail Hakkı Bey, taviz kelimesinin de her tarafa çekilebileceğini o yüzden değiştirilmesini önermiştir.⁴³²

Osmanlılarla Avusturya'nın anlaşmanın eşğine geldikleri haberi Avrupa kamuoyunda duyulunca siyasi çevrelerden konuyla ilgili açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Bu itilafı ilgili konuşma yapan isimlerden biri İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey olmuştur. İsmail Hakkı Bey bununla ilgili yazdığı makalede, Edward Grey'in birçok defa Bosna-Hersek'in ilhakıyla ilgili konuşma yaptığını ancak Osmanlı hükümet üyelerinin susmayı tercih ettiklerini eleştiri kabilinden belirtmiştir. Edward Grey'in özellikle ilk nutkunun Osmanlıların gönlünde ayrı bir yerinin olduğunu ifade ederek sözü, Avusturya ile varılmak üzere olan anlaşma hakkında yaptığı son konuşmaya getirmiştir. Grey bu konuşmasında, Avusturya ile İngiltere arasındaki ilişkilerden bahsederek, İngiltere'de Osmanlı Devleti hakkında mevcut olan his ve temayülün son derece arttığını ve kamuoyunun Avusturya'nın geçen sonbaharda gerçekleştirdiği ilhaka sıcak bakmadığını söylemiştir. Arkasından da Avusturya basınının İngiltere'ye yönelik ithamlarını reddetmiş, İngiltere'nin Osmanlıları Avusturya'ya karşı muhalefet etmesi için teşvik ettiği tarzındaki bu ithamların uydurma eseri olduğunu beyan etmiştir. Edward Grey aynı zamanda, iki tarafın uzlaşmasını memnuniyetle karşıladığını, Türkiye ve Avusturya'nın gösterdiği uzlaşma örneğinin diğer sorunların çözümünde numune olacağını belirtmiş ve bu anlaşmanın toplanacak olan konferansın başarıyla sonuçlanması ihtimalini arttırdığını söylemiştir.⁴³³

Sir Edward Grey'in nutkunda Babanzade'nin dikkat çekmek istediği diğer husus, İngiliz Başbakanın, yalnız alakadar küçük devletler arasında dahi karşılıklı konuşma ve diplomatik müzakerelerle sorunların çözülmesinin uluslararası güveni arttıracacağı mealindeki sözleri olmuştur. Pazarlık masasına oturan devletlerin açık ve hilesiz davranmaları gerektiğini vurgulayan Babanzade, Bağdat Hattı görüşmelerinin de bu minval üzere yürütülmesini istemiştir. Mevcut durumda Bağdat Hattı'nın gündeme getirilmesini zamansız bularak eleştirenlere karşılık, anlaşmak için zaman seçmenin doğru olmadığını, bu uzlaşma ortamı içinde bu meseleyi de hallederek ileride karşılıklarına yeni sorunlar çıkartabilecek konulardan kurtulmak istediklerini yazmış, güneşli ve saf havadan hoşlanmayanları uğursuzluk getiren baykuşlara benzetmiştir.⁴³⁴

⁴³² Babanzade, "Avusturya ile İtilaf Münasebetiyle Bazı Mutalaat", s.1-2

⁴³³ Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere ve İtilaf – Sir Edvard Grey", *Tanin*, 25 Kânunusani 1909, No:174, s.1

⁴³⁴ Babanzade, "İngiltere ve İtilaf – Sir Edvard Grey", s.1

Osmanlı Devleti, meşrutiyeti ikinci kez ilan eder etmez Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Girit krizleriyle karşı karşıya kalmış, Berlin Antlaşması gibi uluslararası özelliğe sahip antlaşmaların keyfi bir biçimde çiğnendiğini ve bu ihlaller Osmanlı aleyhine olduğu zaman daha rahat davranıldığını görmüştür. Berlin Antlaşmasının bu şekilde tartışmalı hale getirilmesi üzerine Osmanlı Devleti de Avrupa nezdinde harekete geçerek kendi lehine antlaşmada düzeltmeler yapılması için harekete geçmiştir. İsmail Hakkı Bey'in makalelerinde sık sık dile getirdiği bu durumu fiiliyata dökmek için dönemin Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'nın Avrupa'ya gideceği yönünde dedikodular basına sızınca üzerinde konuşulmaya başlanmıştır.

İsmail Hakkı Bey, böyle bir girişimin olduğu yönünde haberler aldıklarını ve henüz tekzip edilmediği için haberlerin doğru olduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir. Rıfat Paşa'nın Avrupa'ya gitme nedeni de Berlin Antlaşması'nın 23. ve 61. maddelerini kaldırmak ve yine 23. maddenin bir sonucu olarak kurulan Rumeli'deki Muhtelit Maliye Komisyonu ile Osmanlı aleyhine yapılan müdahalelerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaktır. Bu seyahati destekleyen İsmail Hakkı Bey, yurt dışı gezilere çıkmanın öneminden bahsetmiş, şifreli telgraflarla dış politikanın yürütülemeyeceğini, bir yemekte baş başa yapılacak bir sohbetin etkisini tomarlarca genelgenin yaratamayacağını belirtmiştir. Hükümdarların ve devlet adamlarının sık sık yurt dışı gezilere çıkmalarını zevk ve eğlence için yapmadıklarını, akıllı diplomatların bir taraftan Biarritz ve Karlsbad'a gidip romatizma tedavisi görürken diğer taraftan diplomatik eksiklerini tamamladıklarını ifade etmiştir. Dış politikada inziva politikasından vazgeçtiği için Rıfat Paşa'yı tebrik ederek, yapacağı seyahatte söz konusu maddeleri değiştirmesi hususundaki temennilerini bildirmiştir.⁴³⁵

İsmail Hakkı Bey konuyla ilgili bu genel değerlendirmeyi yaptıktan sonra Hükümetin nasıl bir mantıkla bu girişimde bulunduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Osmanlı Devleti'nin kontrolü dışında bulunan bazı sebeplerin sevkiyle Berlin Antlaşması'nın kurduğu siyasi bina her taraftan ve özellikle Türkiye'deki meşrutiyet devrinden beri müthiş baltalarla hırpalandı, her tarafı delik deşik oldu. Şimdi bu gedikleri tamir ve bazı mahalleri yenilemek için bir konferans toplanacak. Bu baltalar hep Türkiye'nin hayatını, bağımsızlığını yaralıyor, Berlin Antlaşması hep Türkiye'nin zararına parçalanıyordu. O halde mademki bir yağmakarlıktır gitti, küçük, büyük hükümetlerin her biri bir suretle bu antlaşmayı fesih, istedikleri maddeleri değiştirdiler. Reva değil midir ki Osmanlı Hükümeti de daima masrafları kesesine ödetilen bu çeşit ziyafetlerin hiç olmazsa bir defasında kendine birkaç lokma ayırabilsin.”

Meşrutiyetin ilanından itibaren Avusturya ve Bulgaristan'ın tecavüzleri ortada dururken makul düşünen bütün devletler mağdur bir devlet varsa o da Türkiye'dir demişlerdir. Bu sözlerin fiiliyata dökülme zamanı geldiğini ifade eden Babanzade, Osmanlı Devleti'nin

⁴³⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Ümitbahş Bir Seyahat”, *Tanin*, 29 Mart 1909, No:237, s.1

kimseden herhangi bir arazi ve ayrıcalık talep etmediğini, tek isteğinin kendisine yapılan tecavüzlere bir son verilmesi olduğunu yazmıştır. Bunu yapmakla Büyük Devletlerin bir şey kaybetmeyeceklerini aksine Osmanlı Devleti'nden maddi ve manevi çok şey kazanacaklarını eklemiştir.⁴³⁶

Bosna-Hersek krizinin gündemde olduğu günlerde en fazla dile getirilen konu Berlin Antlaşması'na imza atan devletlerin katılacağı bir konferansın toplanması olmuştur. Konferans konusunun muallâkta kaldığı Babanzade'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Çünkü Avusturya'nın ısrar ve inadı gittikçe Avrupa siyasetinde galebe çalmaktadır. Avusturya konferansta hoşuna gitmeyecek şeyler duymamak için öncesinde harekete geçmiştir. İlhak meselesindeki muamelesini yalnız Türkiye'ye değil alakadar olan diğer devletlere ve hatta Rusya'ya dahi tasdik ettirmek niyetindedir. Bu niyet orduların sevki üzerine etki bularak gerçekleşmiş ve Japon Savaşı'ndan önce böyle bir muameleyi kabul etmeyecek olan Rusya ilhakı tasdik etmek zorunda kalmıştır. Rusya ve Türkiye'nin ilhakı tasdik etmesinden sonra diğer devletlerin de bu konuda ısrar etmeyeceklerini aşikâr bulan İsmail Hakkı Bey, mesele bu mecraya girdikten sonra Sırbistan'a söz dahi düşmediğini belirtmiştir. Ayrıca Sırbistan'a düşenin, askerini dağıtmak ve Bosna-Hersek'teki durumu kabul etmek olduğunu hele ki Rusya'nın ilhakı onadığı bir ortamda bunun kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.⁴³⁷

Bu durumda gerek Bosna-Hersek ve gerek hususi antlaşmayla sonuçlanacağı belli olan Bulgaristan meselesi konferans toplanmadan halledilmiş olacaktır. Devletler bu özel anlaşmaları haberleşme yoluyla onaylayabileceklerinden artık konferansa gerek yok gibi görünmektedir ancak İsmail Hakkı Bey'e göre buna rağmen konferansın toplanmasına ihtiyaç vardır. Çünkü Büyük Devletlerin olağanüstü bir mahkeme şeklinde toplanmaları dünya üzerinde önemli bir etki yaratacaktır. İkinci olarak ise devletler hiç olmazsa antlaşmadaki değişikliğin esasını konuşmasa bile şeklini onaylamaları için böyle bir toplantı şarttır. Bu sebeplerden ötürü konferans toplanmalıdır diyen İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin, Fransa'nın ve Rusya'nın konferans fikrini ortaya attıktan sonra bundan vazgeçemeyeceklerini belirtmiştir. Konferansın toplanması durumunda Türkiye'nin önceden tedbirini alarak hareket etmesini, hangi maddelerin kaldırılıp hangilerinin değiştirilmesini şimdiden tespit etmesini tavsiye eden Babanzade, Rıfat Paşa'nın bu seyahatinin konferans öncesi önemli bir adım olduğunu tekrarlamıştır.⁴³⁸

Berlin Antlaşması'nın hükümden düştüğü konusunu başka bir makalede ele alan İsmail Hakkı Bey, makalesinin giriş kısmında, imza edildiği günden beri Türkiye hariç her

⁴³⁶ Babanzade, "Ümitbahş Bir Seyahat", s.1

⁴³⁷ Babanzade, "Ümitbahş Bir Seyahat", s.1

⁴³⁸ Babanzade, "Ümitbahş Bir Seyahat", s.1

tarafından hükmü çiğnenen bu antlaşmaya ne dereceye kadar mevcut gözüyle bakılabileceğini sorgulamıştır. Boğazlar meselesinin tekrar gündeme gelmesi üzerine basın bunun ancak bir konferansla karara bağlanacağını yazınca İsmail Hakkı Bey bir yıldan beri dillendirilen bu konferansı ne kadar ciddiye alabilecekleri üzerinde kafa yormuştur. Değişen diplomatik yöntemlere karşı bazı alışkanlıklardan hala vazgeçilemediğini tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmiş ülkelerde bile arazi elde etmenin büyük prestij olarak görüldüğünü belirtmiştir. Şöyle ki, zaten işgal altında bulunan Bosna-Hersek'i kesin biçimde ilhaka muvaffak olduğu için Kont Aehrenthal diploması âleminin üstadı derecesine çıkarılmıştır. Hatta kendi imparatoru onu baron iken kont payesine çıkarmıştır. Başka bir örnek olarak, Bismarck'ın asıl meziyeti Alman birliğini sağlamak iken Alsas-Loren'i almış olması daha büyük bir zafer olarak karşılanmaktadır. İsmail Hakkı Bey toprak zapt etmenin her zaman avantaj sağlamadığına değinerek, Sadova Savaşı'ndan sonra Bismarck'ın Avusturya'dan toprak talep etmediğini ve onurunu kırmadığını ancak bu hareketi sayesinde Avusturya ile daha büyük faydalar sağlayacak olan bir ittifak yaptığını ifade etmiştir. Avrupa siyasetinin Şark konusunda ise kuvvete dayalı mahkemelere, adaletten uzak kanunlara, mantık ve insaftan uzak bildirilere lüzum gördüğünü, Osmanlı Devleti'nin devletlerarası ilişkilerini mutlaka bir Viyana, Paris veya Berlin antlaşmasıyla düzenlenmenin dünya asayişinin esası olarak görüldüğünü beyan etmiştir.⁴³⁹

Berlin Antlaşması'nın artık mevcut olmadığını ileri süren Babanzade, Viyana ve Paris Antlaşmalarının da öyle olduğunu iddia etmiştir. Mürekkebi kurumadan herkes tarafından bütün maddeleri ihlal edilen, zayıf ve haklarını korumaktan aciz toplumlar aleyhine bozulan, hemen her gün bukalemun gibi değişen bir vesikaya mevcut diyebilmenin cüret gerektirdiğini yazmıştır. Berlin Antlaşması Avusturya ve Bulgaristan darbelerinden önce de yok hükmündeydi diyen İsmail Hakkı Bey, Doğu Rumeli ve Bosna-Hersek'in yaşanan son olaylardan evvel Berlin Antlaşması'nın ahkâmına göre idare edilmediklerini dile getirmiştir. Bu örnekler göz önündeyken Berlin Antlaşması'ndan söz etmenin anlamsız olduğunu, Doğu Avrupa'da işlerin antlaşmasız, kongresiz ve konferanssız yürüdüğünü gördüklerini ifade etmiştir. Tarihçiler için bu antlaşmanın incelenmeye değer olduğunu ancak Osmanlı diplomatları için ise ömrünü tamamlamış bir belge olarak kalacağını vurgulamıştır. Babanzade İsmail Hakkı Bey'in asıl temas etmek istediği nokta ise şudur, mademki her yönüyle hükümsüz kalmış bir Berlin Antlaşması vardır, o zaman Osmanlı Devleti de 22. ve 61. maddeler gibi hükümleri herhangi bir konferans toplamadan yok saymak arzusundadır. Herkese hak olan şey Osmanlıların da hakkıdır ve hususi itilaflarla Türklerin istediği

⁴³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Berlin Kongresi'nin Bakaya-yı İzamı", *Tanin*, 12 Eylül 1909, No:370, s.1-2

değişiklikler yapılmalıdır. Lafi Boğazlar Meselesine getirerek, bu konunun Berlin Antlaşması ile hiçbir ilgisinin olmadığını ileri sürmüştür. Boğazlarla ilgili son antlaşmanın Paris Antlaşması'na bağlı olan 1871 antlaşması olduğu bilgisini vermiştir. Şayet konferans toplanacaksa Boğazlar konusunun gündeme getirilmemesinin gerektiğinde ısrar eden Babanzade, şayet bu konuda bir müzakere yapılacaksa bunun kabineden kabineye iletişim ve diplomasi yoluyla yapılmasını önermiştir.⁴⁴⁰

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Aehrenthal'ın Şubat 1912'de hayatını kaybetmesi üzerine bir makale kaleme alarak Aehrenthal'ın özellikle Balkanlar ve Bosna-Hersek üzerinden dış politikadaki faaliyetlerini değerlendirmiştir. Kont Aehrenthal, 1899-1906 yılları arasında Avusturya-Macaristan'ın Petersburg elçiliğini yapmış ve Rus dostu olarak bilinen bir diplomattır. 1897'de Rusya ile Balkanlara dair anlaşmayı imzalayan Goluchowski'nin⁴⁴¹ yerine dışişleri bakanı olan Aehrenthal, selefinin Balkan politikasını aynen devam ettirmiştir. Ancak değişen şartlar 1897 antlaşmasını hükümsüz kılınca Baron Aehrenthal bir taraftan Rusya ile yaptığı anlaşmaya son verirken diğer taraftan Avrupa siyaset dengesini sarsan Bosna-Hersek'in ilhaki ve Yenipazar'ın tahliyesi hamlesini yapmıştır. İsmail Hakkı Bey, Aehrenthal'ın Bismarck'a benzetilen siyaset yaklaşımının aslında yanlış olduğunu bu hamlesi ile Avusturya'nın başına büyük bir gaile çıkardığını yazmıştır. Bu hareket aynı zamanda meşruti yönetime yeni geçmiş Türkiye için büyük bir darbe olmuş ayrıca yıllardır uzlaşma halinde olduğu Rusya ile ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Hatta Avusturya'nın, Rusların Uzakdoğu'da aldığı yenilgiden istifade ederek bu hareketi yaptığı algısı Avrupa kamuoyunda oluşmuştur. Bu durumdan sadece Rusya ve Osmanlı Devleti rahatsız olmamış, İngiltere ve Sırbistan da memnun kalmamışlardır.⁴⁴²

Avusturya'yı bu zor durumdan kurtaran unsur da Almanya olmuştur. Avusturya'nın El-Cezire Konferansında Almanya'ya destek vermesi ve Üçlü İttifak'ta "parlak ikinci" olması Almanya'nın yardımını almasını kolaylaştırmıştır. İsmail Hakkı Bey aksi durumda, Avusturya-Macaristan'ın zor durumda kalacağı yorumunu yapmıştır. Ayrıca Kont Aehrenthal'ın bazı çevreler tarafından Kont Andrassi derecesine çıkarılmasının acele verilmiş bir hüküm olduğunu ileri sürmüştür. Daha sonra sözü Bosna-Hersek akabinde görülen Rusya-Avusturya ilişkilerine getirmiştir. İlişkilerin soğuk gitmesinden ötürü Rus Çarı, Livadya'dan

⁴⁴⁰ Babanzade, "Berlin Kongresi'nin Bakaya-yı İzamı", s.1-2

⁴⁴¹ Söz konusu antlaşma 8 Mayıs 1897'de dönemin Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı olan Goluchowski ile Rusya'nın Viyana elçisi olan Mouraviev arasında imzalandığı için Goluchowski-Moraviev antlaşması olarak bilinen anlaşmadır. Bu antlaşmada iki taraf, Balkanlarda mümkün olduğu kadar statükonun korunması kararını almıştır. Eğer statüko korunamayacaksa Avusturya ve Rusya, başka bir devletin Balkanlarda toprak kazanmasını engellemek için işbirliği yapacaktır. Balkanların paylaşılması durumu ortaya çıkar ise Rusya bazı çekincelerine rağmen Avusturya'nın Bosna-Hersek ve Yenipazar'ı ilhak etmesine prensip olarak müsaade edecektir. Bu antlaşma ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.827-828 (333.dipnot) ve 834

⁴⁴² Babanzade İsmail Hakkı, "Kont D'Aehrenthal'ın Vefatı", *Tanin*, 19 Şubat 1912, No:1245, s.1

Roma'ya gitmek için en kısa yol olan Avusturya-Macaristan arazisinden geçmeyerek Almanya üzerinden geniş bir yay çizerek hedefine varmıştır. Birçok politikacı Rusya'nın Bosna-Hersek olayında Rus Dışişleri Bakanı İswolski'yi hatalı bulduğu için Rusya onu Paris'e göndermiştir. Bu hamleye karşılık Avusturya'nın da Aehrenthal'i görevden alması beklenirken İmparator bunu yapmamıştır. Grandük Andre Sofya ziyaretinden dönerken Viyana'ya uğrayınca iki devlet arasında normalleşme başlamış, bu vesile ile Aehrenthal'in istifa edeceği şayiaları çıktığı dönemde Kont Aehrenthal'in ölmesi ilişkilerin düzeleceği umudunu artmıştır.⁴⁴³

Avusturya İmparatoru da Rusya ile ilişkileri geliştirmek için bazı adımlar atmış ilk olarak Petersburg çevrelerinde sempati ile bakılan Kont Berchtold'u Aehrenthal'in yerine tayin etmiştir. Bosna-Hersek olayından sonra başlayan gerginliği hafifletmek amacıyla Kont Berchtold, avlanmak için Rusya taraflarına gitmiştir. Ancak burada asıl amaç avlanma bahanesiyle Rus ileri gelenleri ile temas kurmaktır. İsmail Hakkı Bey, İngiltere ile Almanya arasında görüşmelerin yapıldığı bir dönemde Rusya ile Avusturya'nın da dialogu kuvvetlendirmesinin özellikle Aehrenthal'in ölümü vesilesiyle, normal olacağı yorumunu yapmıştır. Bundan sonra da Rusya-Avusturya uzlaşmasının ne gibi şeyler getireceğini yorumlamaya koyulmuştur. İki devlet arasındaki müzakereler şayet olumlu sonuçlanırsa, bu devtleri ihtilafa sevk eden Balkan sorunu olduğu için bu sorun konusunda uzlaşılacaktır. Bu uzlaşmanın nasıl olacağını kesin olarak bilemeyeceklerini belirten Babanzade, Rusya'nın bu aşamadan sonra Balkanlarda her şeyin asıl halinde kalmasını isteyeceğini, Avusturya İmparatoru da savaş taraftarı olmadığı için yeni dışişleri bakanının cüretkâr bir siyaset izlemesine izin vermeyeceğini vurgulamıştır. Buna ek olarak, Rusya'nın İran'da ve Çin'de yaşanan olaylara rağmen Balkanlar'da karışık bir durum yaşanmasını göze alamayacağını dile getirmiştir.⁴⁴⁴

İsmail Hakkı Bey iki yıl önce Avusturya ve Rusya'nın Genç Türkiye idaresini takviye konusunda görüş birliğine vardıklarını, bu hedefin öneminin ve mahiyetinin değişmediğini yazarak, Osmanlılara yapacakları en iyi şeyin onu kendi haline bırakmak olduğunu, müdahale etmekten imtina etmelerini ve Trablusgarp Savaşı devam ederken barış sevdalısı kisvesine bürünerek İtalya lehinde hareket etmemeleri gerektiğini yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda statükoyu bozmak gibi bir niyetinin olmadığını, devam eden savaşın da buna yol açmayacağını, şayet İtalya Balkanlarda mevcut yapıyı bozmaya yönelik adım atarsa bunun hesabının İtalyanlardan sorulmasının doğru olacağını eklemiştir.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Babanzade, "Kont D'Aehrenthal'in Vefati", s.1

⁴⁴⁴ Babanzade, "Kont D'Aehrenthal'in Vefati", s.1

⁴⁴⁵ Babanzade, "Kont D'Aehrenthal'in Vefati", s.1

2.4. Bosna-Hersek'in İlhakının Avusturya-Sırbistan İlişkilerine Etkileri

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden rahatsızlık duyan devletlerden biri de Sırbistan olmuştur. İsmail Hakkı Bey yazdığı bir makalede, Sırbistan'ın yakın dönem siyasi tarihindeki bazı önemli gelişmeleri kaleme aldıktan sonra ilhakın Avusturya-Sırbistan ilişkilerine nasıl etkilerde bulunduğunu ve bunun Osmanlı'ya yansımalarını değerlendirmiştir.

1878 Berlin Antlaşması yapıldığı zaman Sırbistan Prensiğinin başında Milan Obrenoviç bulunmaktaydı. 1882'de "kral" unvanı aldıktan sonra 1889'da tahtı oğlu Aleksandr'a bırakmıştır. Her iki hükümdar döneminde de Sırbistan, Rusya'nın etkisinden sıyrılmış ve yavaş yavaş Avusturya siyasetinin etkisi altına girmiştir.⁴⁴⁶ Aleksandr Obrenoviç ve karısı halk tarafından pek sevilmedikleri için emrindeki askerler tarafından 10-11 Haziran 1903 gecesi öldürülmüşlerdir. Bu durum Sırbistan'ın devletler arasındaki mevkisini hayli sarsmıştır. Aleksandr Obrenoviç öldürüldükten sonra Peter Karayorgiyeviç I. Pierre (Peter) unvanıyla tahta geçmiştir. Peter'in önceki kralın öldürülmesinde parmağı olduğunu düşünen bazı yabancı hükümetler uzun süre Sırbistan'la ilişkide bulunmamışlardır.⁴⁴⁷ Hatta İngiltere bu durumu taassup derecesine vardırıarak, uzun yıllar Belgrat'a elçi göndermemiştir. Sırbistan'daki yeni kral ve yeni hükümet, itibarlarını düzeltmek için hayli çaba harcamışlardır, kral etkilerinden kurtulamadığı askerlerin nüfuzlarını kırmak için buhranlı dönemlerden geçmiştir. Nihayet devletler arasındaki yerini almayı başaran Sırbistan iç sorunlarla uğraşmaya başlamıştır. İstikrarlı bir hükümet kurulamamış, bazen haftada bir kabine değişikliğine gidilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Sırbistan'ı devlet teşkilatı hala oturmamış taze cemiyetlerden biri olarak vasıflandırmıştır. Bunu söylediği için Sırların kendisine gücenmemesini dileyerek onların dışında Balkanlarda bu durumda birkaç devletin daha olduğunu yazmıştır.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Sırbistan'ın 1861'den beri başında bulunan Milan Obrenoviç, 28 Haziran 1881'de Avusturya ile imzaladığı bir antlaşmayla tamamen bu ülkenin güdümüne girmiştir. Anlaşmanın üçüncü maddesi, Sırbistan'ın, Avusturya-Macaristan'ın onayı olmadan hiçbir devletle siyasi içerikli antlaşma yapmayacağı hükmünü taşımaktadır ki, bu maddeyle Sırlar, Avusturya himayesini kabul etmişlerdir. Milan Obrenoviç'in gerek imzaladığı bu antlaşma ve gerek kişisel hayatı ülke içinde tepkilere yol açmış ve 1889'da tahtı oğlu Aleksandr'a bırakmak zorunda kalmıştır. Yeni Kral Aleksandr da ülkeyi istenen şekilde yönetemeyince 1903 yılında bir askeri darbe ile öldürülecektir. Bundan sonra Sırbistan tahtına Karayorgi hanedanından Peter oturacaktır. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.525-526

⁴⁴⁷ 1903 yılında gerçekleşen darbe, gerek Avusturya gerek diğer Avrupa devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zaman içinde uygulanan demokratik politikalar Sırbistan'ın itibarını bir nebze olsun düzeltcektir. Ancak Kral Peter, yönetimi boyunca Sırp milliyetçiliği siyaseti izleyecek ve "Büyük Sırbistan" ülküsü üzerinde yürüyecektir. Bu ülküyü gerçekleştirmek için yüzünü Avusturya'dan Rusya'ya çevirmek durumunda kalacaktır. Buna karşın Ruslar o dönemde Uzakdoğu işleriyle meşgul oldukları için Sırbistan diğer bir Slav memleketi olan Bulgaristan'a yanaşacak ve ilki 1904'te ikincisi de 1905'te olmak üzere bu devletle iki antlaşma imzalayacaktır. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.832

⁴⁴⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Sırbistan Avusturya'ya Karşı Ne Mevkide Bulunuyor?", *Tanin*, 7 Kânunusani 1909, No:156, s.1-2. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.832

Kral Peter hükümdarlığı döneminde başka türlü sorunlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Oğlu ve veliahdı Yorgi yaptığı acemiliklerle babasını zor durumlara düşürmüş, Bosna-Hersek krizinden sonraki konuşmaları sıkıntı yaratmıştır. Bir elçinin verdiği ziyafette Sırbistan'ın Adriyatik'e kadar yayılması gerektiği yönündeki ifadesinin alkış alacağını beklerken, aksine soğuk duş etkisi yaptığını görmüş ve ziyafetin sonunu beklemeden gitmiştir. Sırbistan, Karayorgiyeviç hanedanıyla birlikte Avusturya'ya karşı Obrenoviç politikasını değiştirmek, vesayetten kurtulmak istemişse de başarılı olamamıştır. Peter, Rus Çarı Nikola'dan destek alacağı sırada Rus-Japon Savaşı patlak vermiş ve Avrupa'da siyasi dengeler değişerek Avusturya'nın lehine dönmüştür. Bundan sonra Avusturya Sırbistan'a karşı tavrını sertleştirmiş, ticaret antlaşmalarıyla ülkeyi kendinin bir vilayeti derecesine indirmiştir. Yaşanan son Bosna-Hersek krizi ise Sırbistan'ı Avusturya'ya karşı son bir hamle yapmak üzere harekete geçirmiştir. Bu dönemde Sırp devlet adamları büyük bir gayret göstermişlerdir. Veliht, Petersburg'a giderek cebine bazı anlaşma maddeleri koyarak geri gelmiştir. Milovanoviç bütün Avrupa başkentlerini dolaşarak bazı yerlerde sevimli bazı yerlerde asık suratlarla karşılanmıştır. Novakoviç de bazı rivayetlere göre, cebinde bir antlaşma metni ile İstanbul'a gelmiş, Bosna'daki Sırplarla Müslümanlara çeteler teşkil ettirilmesini teklif ederek hayli yüz bulmuştur.⁴⁴⁹

Nihayet Sırbistan Dışişleri Bakanı Milovanoviç'in, Skopçina Meclisi'nde yaptığı bir konuşma Avusturya'nın sesini daha da yükseltmesine neden olmuştur. O derecede ki iki devlet arasında ilişkilerin kesileceğine dair dedikodular borsada çıkmaya başlamıştır. Ancak İsmail Hakkı Bey, söz konusu konuşmada ilişkileri kesmeyi gerektirecek ağır ifadeler olmadığını belirtmiştir. Milovanoviç sadece Sırbistan ile Karadağ arasında bir ittifak imzalandığından, bu iki devletin ticari ve siyasi esaretinden ve Sava ile Tuna'yı Avusturya için son sınır olarak göstermekten bahsetmiştir. Gerginliğin sadece Sırbistan ile Avusturya'dan çıkmayacağını belirten Babanzade, Rusya faktörüne temas etmiş ve birkaç aydan beri Sırbistan'ın Rusya'nın bir şubesi rengini aldığını, dünya kamuoyunun Sırp ordusunu Rusların öncü kuvvetleri gibi gördüklerini ifade etmiştir. Bu durumda Avrupa ve özellikle Balkanların barut fıçısı halini aldığını, dışarıya karşı en sağlam sigortanın silahlanmak olduğunu yazmıştır.⁴⁵⁰

Avusturya ile Sırbistan ilişkilerine değindiği başka bir makalesinde İsmail Hakkı Bey, Bosna-Hersek'in ilhakından Balkanlar'da en olumsuz etkilenen ülkenin Sırbistan olduğunu belirtmiştir. Kuzeyden zaten Avusturya'nın baskısı altındayken bir de Batı'da Bosna-

⁴⁴⁹ Babanzade, "Sırbistan Avusturya'ya Karşı Ne Mevkide Bulunuyor?", s.1-2

⁴⁵⁰ Babanzade, "Sırbistan Avusturya'ya Karşı Ne Mevkide Bulunuyor?", s.1-2

Hersek'in ilhak edilmesi, Sırların iyice çember içine alınmasına yol açmıştır.⁴⁵¹ Sırbistan'ın uğradığı bu mağduriyetin giderilmesi için Büyük Devletlerin çoğu, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olmamak üzere, Sırların memnun edileceğini iddia etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, Sırlara vaat edilen bu iyi niyetli ifadelerin nasıl biçimde icraata döküleceğinin daha belli olmadığını, bol keseden dağıtılan bu vaatlerin kimden ve nereden verileceğinin bilinmediğini yazarak şüphelerini dile getirmiştir. Buradan sözü Osmanlı'ya getiren Babanzade, Avrupa devletlerinin küçük hükümetlere görünürde hamilik yaptıklarını ama aslında onları kendi çıkarları için kullandıklarını, mevcudiyetlerini Büyük Devletlere borçlu olan bu hükümetlerin de şımarıklıklarını, gövdesinden koştukları Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiklerini ifade etmiştir. Bu durumun Avrupa'nın işine geldiğini, Rusya tarafından Bulgar Prensine teşrifat bahanesiyle gösterilen muamelenin bunu ispatladığını dile getirmiştir. Ancak bu yol bir kere açıldıktan sonra aynı silahın Avrupa devletlerine de yönelebileceğini ileri sürerek, Sırbistan ve Karadağ'ın müttefik Avusturya'ya karşı adeta isyan etmelerini bu iddiasına ispat olarak göstermiştir.⁴⁵²

İsmail Hakkı Bey, Bosna-Hersek meselesinde Sırbistan'ın izlediği tavrı ise şöyle eleştirmiştir:

“Sırbistan esasen ne istediğini bilmiyor. Daha doğrusu istediğinin kendisine hiçbir zaman kısmet olamayacağını pek güzel biliyor. Bununla beraber bir hiddet ve bir galeyana bütün Avrupa'nın huzur ve rahatını kaçırarak gürültülü ve patırtılı bir meslek ihtiyarından vazgeçmiyor. Bosna ve Hersek Sırların nazarında Sırbistan'ın tamamlayıcı parçasıdır. Onun için Avusturya'ya ilhakına razı olamıyorlar. Fakat düşünmüyorlar ki otuz seneden beri bu ilhak muamelesi gerçekleşmediği halde önceki halini itirazsız kabul ediyorlardı. İşgale nihayet verilmesini arzu eden Sırların, Bosna ve Hersek'in eskisi gibi Osmanlı Devleti'nde kalmasını arzu edebileceklerine inanacak derecede safderun olmadığımızı onlar da tasdik ederler. Bosna ve Hersek meselesinde ahden, manen, maddeten zarar gören bir devlet varsa o da Osmanlı Devleti'dir. Sırların bu işte kaybettikleri bir şey varsa o da bir hayal veya ümittir.”

Avusturya'dan şikâyet etmesi gereken asıl devletin Osmanlılar olduğunu söyleyen Babanzade, Meşrutiyetin akabinde Avusturya'dan yenilen darbenin etkisinin gelecekte bir düşmanlığa dönüşmemesi için Avusturya'nın olumlu adımlar atması gerektiğini vurgulamış ve Gambetta'nın bir sözüne atıfta bulunarak, daima Bosna ve Hersek'i düşüneceklerini ama bahsini etmeyeceklerini ifade etmiştir.⁴⁵³

İsmail Hakkı Bey, Sırbistan'ın bedel istediğini fakat bunu neye karşı ve nereden istediklerini bilmediğini belirtmiştir. Sırlar, Osmanlı Devleti'ne güvence vererek ne

⁴⁵¹ Sırbistan'ın Kral Peter döneminden itibaren Rus yanlısı bir politika izlemesi ve Dışişlerine Rus dostu Psiç'i getirmesi, Avusturya'nın Sırbistan'a yönelik yaptırım politikasını devreye sokmasına yol açacaktır. Elindeki ekonomik kozları iyi kullanan Avusturya, Sırbistan'dan yapılan domuz ithalatını durdurma kararı alarak Belgrat Hükümeti'ni hizaya getirmeye çalışmıştır. Bkz. Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.135

⁴⁵² Babanzade İsmail Hakkı, “Çıban Başı”, *Tanin*, 27 Şubat 1909, No:207, s.1-2

⁴⁵³ Babanzade, “Çıban Başı”, s.1-2

Yenişehir ne Kosova’da gözlerinin olmadığını söylemişlerdir ki İsmail Hakkı Bey, Sırların böyle bir lokmayı hazmedemeyecekleri yorumunu yapmıştır. Adriyatik demiryolundan, ekonomik çıkarlardan bahsedildiğini ancak bu konuların Osmanlı Devleti tarafından düşünülecek şeyler olduğunu, Sırlar ve Karadağlıları ilgilendirmediğini dile getirmiştir. Osmanlı Devleti isterse demiryolu inşa edebileceğini istemezse, Sırlar mahrum kalıyor diye kendi zararına onları teselli etmeyeceğini belirten Babanzade, Bosna-Hersek’ten yedikleri hakaret tokadını tamir için ikinci bir haksızlığa hedef olamayacaklarını beyan etmiştir. Avusturya ile Sırbistan ilişkilerine değinen İsmail Hakkı Bey, Sırbistan’ın kendisini Bosna-Hersek arazisinden geçerek denize ulaştıracak bir şerit istediğini okurlarına aktarmıştır. Avusturya’nın kuvvetli olduğunu ve böyle bir şeye onay vermeyeceğini belirterek sadece ekonomik bazı tavizler vererek, Sırbistan’ı memnun edebileceğini vurgulamıştır. Kont Aehrenthal Sırlara ekonomik menfaatler sağlayarak meseleyi biraz sakinleştirebilecekken böyle yapmamış gücüne güvenip Sırbistan’la müzakere etmeyi tenezzül saymıştır.⁴⁵⁴

Dünyada sadece Sırbistan ve Avusturya kalsa, Sırbistan zaafını anlayarak fazla yaygara koparmayacaktır. Fakat Avrupa bu iki devletten ibaret değildir ve küçük hükümetlerden her biri büyük devletlerden birine bağlıdır. İşin nazikliğini artıran da bu bağlılıktır ki Sırbistan, Rusya’ya bağlı ve adeta öncü kuvvetidir. Sırların bu derece ileri gitmelerinin nedeni de Rusya’dır. Rus Çarı, Sırbistan Veliahdına arkasını sıvazlayarak ve yarım ağızla savaş taraftarı olmadığını söyledikten sonra gözleriyle “haydi!” kumandası vermiştir. Rus basını da Sırları teşvik edici yayınlar yapmıştır. Rusya’nın ciddi anlamda savaş taraftarı olmadığını ileri süren Babanzade, Rusların amacının, Sırbistan’ı bir süre için maşa olarak kullanıp, Avusturya’nın üzerine gitmek olduğunu belirtmiştir. Ancak Sırların mevkiisi mevcut durumda Rusların amacına bile tecavüz etmekte, atılan adımlardan geri dönmeyi zorlaştırmaktadır. İşte bundan dolayı da Avusturya ile Sırbistan arasında sürekli ulti-matomdan, savaştan, arabuluculuktan bahsedilmektedir.⁴⁵⁵

İşler böyle kızıyınca son adımın atılmaması için İngiltere ve Fransa devreye girerek, iki hükümet nezdinde nasihatlere başlamıştır. Ancak durum Berlin’e intikal edince işler değişmiş, Almanya, Avusturya’nın Sırbistan seviyesinde bulundurulmasını onur kırıcı ve tehlikeli bir teşebbüs olarak görmüştür. Çünkü Avusturya’nın Sırbistan gibi küçük bir ülkeye savaş ilan etme teşebbüsünde bulunmayacağını ve barışın ihlali teşebbüsünün Avusturya’dan gelmeyeceğini belirten Almanya, bu tavrıyla müttefikine bir kez daha arka çıkmıştır.

⁴⁵⁴ Babanzade, “Çıban Başı”, s.1-2

⁴⁵⁵ Babanzade, “Çıban Başı”, s.1-2

Almanya'nın bu tavrı İngiltere ve Fransa'da karşılık bulmuş olmalıdır ki nasihatler sadece Belgrat Hükümeti'ne yapılmaya başlamıştır.⁴⁵⁶

Büyük Devletler içinde sadece Rusya'nın tavrı dedikodulara yol açmıştır. Buna göre Ruslar, ya Sırlara destek olacak ve onları kışkırtacaktır ya da Bulgaristan'a yarandığı gibi Sırbistan'a da yaranmak için manidar bir suskunluk politikası takip edecektir. O zamana kadar Rus kabinesi susmuş, gazeteler ise ateş püskürmüştür. Fakat son yirmi dört saat zarfında gazetelerin de dili değişmiş, Rusya'nın zaafından ve bir savunma savaşını bile gözüne kestiremeyeceğinden bahseden gazeteler olmuştur. Yalnız Kada Fırkası'nın yayın organı olan *Selov* gazetesi savaş yanlısı yayınına devam etmiştir. İsmail Hakkı Bey, gazetelerin bu şekilde dil değiştirmelerini Rusya'nın Sırbistan'ı sonsuza kadar desteklemeyeceği şeklinde yorumlamıştır.⁴⁵⁷

Olayın ilk günlerinde de İswolski, Bosna-Hersek'in ilhakını Rusya için bir savaş sebebi olarak görmediklerini *Le Temps* muhabirine ifade etmiştir. Bu durumda Büyük Devletler Belgrat Kabinesi nezdinde girişimde bulunacaklardır fakat Sırp politikacılar şımarıkça davranmaya devam ederse nasıl bir ortam oluşacaktır? Bu soruya, küçük hükümetlerin adetleri büyük hükümetler gibi değildir diyerek cevap veren Babanzade, Velmiroviç Kabinesinin yerine geçen Novakoviç Kabinesinin de barış isteyenlerin yüreğine su serpmediğini yazmıştır. Vaktiyle İstanbul'da elçi Novakoviç'in, son buhran esnasında, İstanbul'a gelerek Kamil Paşa'ya Bosna-Hersek'te çeteler kurmayı teklif ettiğini hatırlatarak, aynı düşüncesinde devam ediyorsa olumlu sonuç alınmayacağını ifade etmiştir. Novakoviç'in son yaptığı ve Skopçina'da ayakta alkışlanan beyannamesinin de barışçı bir dille yazılmadığını ifadesine eklemiştir.⁴⁵⁸

Avusturya ile Sırbistan arasındaki gerginliğe değindiği başka bir makalesinde İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın dış sorunlarını kendi başına çözmek için irade koyduğunu, yabancı bir elin, sorun yaşadığı hükümetlerle arasına girmesine izin vermediğini yazmıştır. Bu politikasını Osmanlı Devleti ile yaptığı görüşmelerde ısrarla uygulamış olduğu gibi Sırbistan'a da aynı politikayı uygulamada kararlı görünmektedir. Kurt ile kuzu hikâyesinin hiçbir zaman modasının geçmeyeceğini yazan Babanzade, Avusturya'nın şu stratejiyi

⁴⁵⁶ Babanzade, "Çıban Başı", s.1-2

⁴⁵⁷ Babanzade, "Çıban Başı", s.1-2

⁴⁵⁸ Babanzade, "Çıban Başı", s.1-2. 25 Şubat 1909 günü Skopçina Meclisi'nde yeni kabinenin beyannamesini okuyan Başbakan Novakoviç'in bu vesileyle yaptığı konuşmada en dikkat çeken kısım şudur: "*Sırbistan'ın hakk-ı mevcudiyeti bir hakk-ı tabiidir. Bu hak uluslararası antlaşmalar ile de teyit edilmiştir. Bununla beraber eski antlaşmalarda bu hakkın bütün detayları belirtilmediğinden dolayı şimdiki halde biraz sataşmaya neden oluyor. Buna rağmen yer üstünde bir Sırp hayatta kaldıkça bu milli meselenin kökü onun kalbinden çıkarılamayacaktır. Hükümet bütün kuvvetini dış meselelerin halline ve Sırp meselesinin Büyük Devletler huzurunda müdafaya harçayacağından şu zor vazifenin iç barış ve ahalinin ihtiyatı ile çözüleceğini ümit eyleriz.*" Bunun için bkz. "Harp Tehlikesi", *Tanin*, 27 Şubat 1909, No:207, s.2

uyguladığını belirtmiştir; kendisinin güçlü olduğunu ve Sırbistan'ı istediği kadar ezmeye muktedir bulunduğunu bilmektedir. O halde Sırbistan'ın kopardığı yaygaralarla, kendisi için sinek vızıltısından ibaret olan silah şakırtılarıyla karşısına çıkmamasını, önce silahını bırakıp, eli kolu bağlı vaziyette kucağına düşmesini dilemektedir. Ondan sonra Avusturya şefkat gösterip istediği müsaadeyi Sırlara verecektir. Yoksa daha dünkü küçük bir hükümetin kendisinden külah kapamayacağını dile getirmektedir. Avusturya Sırbistan'ı, müzakere masasına davet etmekte fakat masanın başına oturmadan önce masaya kuvvetli yumruğunu indirerek, ne istiyorlarsa dile getirmelerini söylemektedir.⁴⁵⁹

İsmail Hakkı Bey, işin bu şekilde çığırından çıktığını ve Sırbistan ahalisinin iyiden iyiye galeyana geldiğini belirtmiş, Avusturya'nın da devletler hukukunu ayaklar altına alarak Sırları lekelediğini, bu yüzden onlara husumetle muamele etmeyip mümkün mertebe gönüllerini almaları gerektiğini, gönül almak için söylenecek birkaç tatlı sözün, Avusturya'ya bir zararı dokunmayacağını ifade etmiştir. Daha sonra sözü Rusya'ya getirerek, Avusturya-Sırbistan ilişkilerindeki fonksiyonunu incelemeye almıştır. Aşikâr olan bir şey varsa o da Sırların Rusya'dan yardım umduğudur. Rusya kesin ve resmi bir biçimde yardım vaadinde bulunmamıştır hatta ileriye atılmasını dahi engellemiştir. Ancak Babanzade'ye göre, bazı yarım ağız yasaklar en açık teşvikten daha fazla cesaret vermektedir. Sırlar bunun dışında Rus kamuoyuna da fazla güvenmişlerdir. Rusya'daki Slavlık hislerinin Avusturya aleyhinde galeyana geleceğini ummuşlardır ki Babanzade buna da fazla güvenmelerinin hata olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁰

Rus basınında da savaşın şiddetli karşıtları olduğu görülmektedir. Uzun zamandan beri Slavlık duyguları kabaran *Novoye Vremya* bile, Sırbistan için Avusturya ile savaşa girmenin intihar olduğunu, Rus ihtilalcıların savaşı desteklemelerinin Sırları sevdiklerinden değil savaş vesilesiyle Rusya'da iç karışıklık çıkması durumunda ülkeyi kaosa sürüklemek amacıyla olduğunu yazmıştır. Bu hale rağmen Rus politikasında bir kafa karışıklığı ve tereddüt görülmektedir. Sırbistan'ı büsbütün kendi haline ve Avusturya'nın pençesine terk etmek Slavlık için olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Slavların koruyucusu rolünü kaybetmesi, Balkanlar'da güç ve nüfuzunu bir daha gösteremeyeceği anlamını taşımaktadır. İşte bu yüzden Büyük Devletler, Belgrat Kabinesine tebligat icra ettikleri zaman Rusya hemen iştirak etmemiş ve iki üç gün Avrupa'yı korkulu bekleyişe sevk etmiştir. Ancak düşünüp taşınıp en sonunda lazım gelen tebligatı yapmıştır.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Baş Başa İki Muarız", *Tanin*, 10 Mart 1909, No:218, s.1-2

⁴⁶⁰ Babanzade, "Baş Başa İki Muarız", s.1-2

⁴⁶¹ Babanzade, "Baş Başa İki Muarız", s.1-2

Bundan sonra sıranın komedyanın ikinci perdesine geldiğini belirten İsmail Hakkı Bey, bu sefer de Sırbistan'ın kendi kamuoyunun baskılarından kurtulmak için bir çare aramaya başladığını yazmıştır. Zira ülkede büyük bir isyanın vukua gelmesi ve hatta Kral Peter'in çürük hükümet sandalının batması durumu söz konusudur. Bununla birlikte Novakoviç Kabinesi, Sırp davasını anlatmak için devletlere tebliğe hazırlanmış, bir nota ile davasını, hakkını gösterip, adaletlerine sığındığını vurgulamak istemiştir. Bu vesileyle Avusturya'ya karşı bir hezimete uğramadığını kendi kamuoyuna göstererek içeriden gelen baskıları hafifletmeye çalışacaktır. Bu sırada Avusturya bir süreden beri izinli olduğu için ülkesinde bulunan Belgrat Elçisi Forgaç'ı bu şehre özel memuriyetle göndermiştir. Forgaç, Belgrat'taki Sırp muhataplarına, bin bir zorlukla imzalanıp sadece Avusturya ve Macaristan Meclislerinin onayı eksik kalan ticaret antlaşmasının, Sırbistan'ın son aylardaki tavırlarından ötürü onaya gönderilmeyeceğini söylemiştir. Sırbistan'ı yola getirmek için yapılan bu tehdit aksi tesir yapmış, Sırp'lar için Bosna-Hersek meselesinden daha önemli olan bu mesele üzerine Sırbistan, Bulgaristan ile anlaşma müzakeresine girmiştir. Zira Sırp'lar Macaristan'a gönderemeyecekleri malları, Bulgaristan ve Karadeniz yoluyla kısmen olsun sevk etmek mecburiyetinde kalacaklardır.⁴⁶²

Avusturya'nın bunları yapması Sırbistan'ın doğrudan doğruya kendisiyle uyuşmasını sağlamak ve diğer devletlerin bu meseleye karışmalarını engellemek içindir. Ancak Babanzade'ye göre, tavrı biraz kaba kaçmıştır. Sırbistan ise hala Rusya'nın manevi desteğine muhtaç olduğu düşüncesindedir. Başka taraftan desteği olmadığı için Rus gönüllülerin Sırbistan'a gelmeleri gönüllerini tatmin etmiştir. Bu sebeple Sırbistan diğer devletlere göndereceği genelgenin müsveddesini önce Rusya'ya gösterecek, Ruslar gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra tebliğ edecektir. Bu hareketin Avusturya'yı daha da kızdıracağını yazan Babanzade, Rusya'ya kızdıkça acısını Belgrat'tan çıkardığını ifade etmiştir. Bu durumun nereye kadar gideceğini bilmediklerini belirten İsmail Hakkı Bey, Petersburg'da bulunan Osmanlı Dışişleri Bakanının Rus devlet adamlarına uzlaşmacı bir politika izlemeleri konusunda gereken tavsiyeleri vereceğini dile getirmiştir. Sırbistan faciasının Petersburg'dan daha iyi görüleceğini, Rıfat Paşa'nın manzaranın Viyana'dan nasıl görüldüğünü önceden müşahede ettiğini, bu iki manzarayı karşılaştırarak mantıklı bir fikir yürütebileceğini yazmıştır.⁴⁶³

Avusturya ile Sırbistan gerginliğinin son bulduğuna dair bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, iki devlet arasındaki siyaset düellosunu kazananın Avusturya, kaybedenin de Sırbistan olduğunu söylemenin yanlış olacağını ifade etmiştir. *Le Temps* gazetesinin dediği

⁴⁶² Babanzade, "Baş Başa İki Muarız", s.1-2

⁴⁶³ Babanzade, "Baş Başa İki Muarız", s.1-2

biçimde düello Avusturya ile Sırbistan arasında değil Avusturya ile Rusya yani Slav âlemi ile Cermen âlemi arasında yaşanmıştır. Düellonun kaybeden tarafı ise Slav âlemi olmuştur. Bu iş en fazla İngiltere'den ziyade Almanya'ya yaramış, gücün Orta Avrupa kefesinin daha ağır bastığını göstermiştir. Bosna-Hersek krizinin patladığı ilk günden itibaren Baron Aehrenthal ne dediyse hepsini yapmaya muvaffak olmuştur. Slav âlemini ve mevcut antlaşmaları parçalamayı kafasına koyan Avusturya Başbakanı, işi tamamına erdirmek için uygun ortamın oluştuğunu göreyerek hamlelerini yapmıştır. Baron Aehrenthal önceden Petersburg'da elçilik yaptığı için Rusya'nın iç sorunlarını bilmektedir. Bu sebeple 1897'den beri Rusya ile statüko esaslı üzerine hasıl olan itilafa riayet etmeye gerek kalmadığını düşünerek, harekete geçmiş ve Metroviçe Demiryolu hamlesini yaparak sadece Rusya'yı değil Türkiye'yi de sersemletmiştir. Rus Dışişleri Bakanı İswolski, Metroviçe hamlesinden ders çıkarması gerekirken uyanmamış, bir taraftan kamuoyu hissiyatı yaygaralarına diğer taraftan Almanya ve Avusturya aleyhinde yükselen seslere gereğinden fazla kulak vererek hataya düşmüştür.⁴⁶⁴

Rusya bu manevi tesirin altında kalarak ancak kılıcıyla değil diplomasiyle şansını bir kez daha denemek istemiş fakat bu diplomasi kalemi Sırbistan için zararlı şeyler yazmış üstelik Rusya'nın da nasıl bir acizlikte olduğunu herkese göstermiştir. Babanzade'ye göre bu olay da göstermiştir ki adi pazarlık ile siyasi pazarlık arasında fark vardır. Adi pazarlıkta müşteri bayii veya bayi müşteriyi kandıramaz ise ikisinin de onuru kırılmaz. Fakat pazarlığa tahammülü olmayan siyasi meselelerde daima istenilen şeyi söylemek ve yapılması mümkün olmayan şeyi istememek gerekir. Şayet bir devlet istediği şeyi bilmiyor ve istediği şeyi elde etmeye muktedir değilse o devletin siyaseti karmaşa içindedir diyen İsmail Hakkı Bey, örnek olarak İswolski'nin takip ettiği politikayı göstermiştir. İswolski, Bosna-Hersek'in ilhakını müteakip bu ilhakı bir savaş sebebi olarak görmeyeceğini ilan etmişken daha sonra Avusturya ile uzun uzadıya haberleşerek bu sözünü unuttur gibi görünmüş, işi sürüncemede bırakma yolunu takip ederek hata etmiştir. Zira bir taraftan Sırbistan'a bir ümit kapısı açmış diğer taraftan Berlin Antlaşması'ndan önce Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından değil işgaline ilhakına onay vermiş olduğunu unutmak istemiştir. Ayrıca Rus devlet adamları ve *Novoye Vremya* gazetesi, siyaset acemisi olmadığını Bulgaristan tazminat meselesinde gösteren İswolski'yi yanlışa sevk etmiştir.⁴⁶⁵

Başlangıçta konferans için o kadar ısrar eden, ortak antlaşmaya imza atan devletlerin ortak onayları olmadan, o antlaşmanın değiştirilemeyeceğini defalarca ilan eden hatta Türkiye ilhak olayını kabul etse bile Rusya bunu onaylamak zorunda değildir diyen Rusya, bir anda çark etmiş ne konferansı ne de müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın onaylarını beklememiştir.

⁴⁶⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Kıssadan Hisse", *Tanin*, 3 Nisan 1909, No:242, s.2

⁴⁶⁵ Babanzade, "Kıssadan Hisse", s.2

Türkiye'deki tasdikın Meclis-i Mebusan'dan geçmesini bekleme sabrını dahi göstermemiştir. İsmail Hakkı Bey bu politika değişikliğine sebep olarak, Almanya'nın Lehistan sınırındaki şehirlerine askeri önlemler almasını ve Lehistan'ın isyan ve ihtilala teşvik edilmesini göstermiştir. Bu şekilde Almanya, Rusya sınırında kendini gösterirken Avusturya artık Rus sınırından emin biçimde askerlerini güneye kaydırmıştır. Bu olay Almanya-Avusturya ittifakının güçlenmesi için de iyi bir vesile olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Balkanlarda ve genel olarak Avrupa'da yaşanan bu gerilimlerden Osmanlı Devleti'nin de gerekli ibreti alması gerektiğini vurgulamıştır. En büyük güç merkezinin de Orta Avrupa olduğunu belirterek, bu gücün tehditlerinden korunmak ve sigortalı olmak icap ettiğini vurgulamış, en iyi sigortanın da orduyu güçlendirmek olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶⁶

2.5. Girit'in Yunanistan'a Katılması

Osmanlı Devleti meşrutiyeti ikinci kez ilan ettikten kısa bir süre sonra bir dizi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve nihayet Girit'in Yunanistan'a katılmasıdır. Arka arkaya yaşanan bu problemler, meşrutiyetle birlikte yeni bir iç dinamik yaratmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin enerji kaybetmesine yol açmıştır. Avusturya ve Bulgaristan sorunlarından sonra Girit'in Yunanistan'a katılması haberi, Osmanlı dış politikasında yeni problemlerle uğraşılacağına göstergesi olmuştur.

Girit'in Yunanistan'a katıldığına ilan edilmesiyle birlikte yaşanan gelişmeleri İsmail Hakkı Bey de yakından takip etmiş ve makalelerine konu etmiştir. Olayın duyulmasıyla birlikte yazdığı ilk makalede, Girit sorununun geçmişine değinmiş ve Osmanlı Devleti'nin, Büyük Devletlerden ve Yunanistan'dan beklentilerinin neler olması gerektiğini yazmıştır. Kandiye olayından sonra yani on sene önce Osmanlı askerleri adadan çıkarılmış, bir tek memur bile kalmamıştır. Adada Osmanlıları temsil eden tek şey تنها bir kaya parçası üzerinde duran ve yabancı askerler tarafından korunan Türk bayrağıdır. Bu durumun faturasını II. Abdülhamit yönetimine kesen İsmail Hakkı Bey, kâğıt üzerinde Girit'in, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Doğu Rumeli gibi Osmanlılarda olduğunu ancak fiilen durumun böyle olmadığını belirtmiştir.⁴⁶⁷

Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ordusu Yunanistan'ın tecavüzleri üzerine harekete geçmiştir. Furka Geçidini zapt ederek Atina'ya doğru yürümeye başlayınca Yunanistan, Miralay Vassos komutasındaki askerini geri çekmiş ve adayı tahliye etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti savaştan galip gelmesine rağmen uğruna savaştığı toprağı

⁴⁶⁶ Babanzade, "Kıssadan Hisse", s.2

⁴⁶⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit'in İlhakı Haberi", *Tanin*, 26 Eylül 1324, No:70, s.1-2

kaptırmıştır. Bu duruma Avrupa Devletlerinin taraflı muamelesi ile birlikte Osmanlı diplomatlarının da yol açtığını belirten İsmail Hakkı Bey, Vassos'un adaya asker çıkardığı andan itibaren yanlışlar yapıldığını, hemen zaaf gösterilerek Büyük Devletlerin kucağına düşüldüğünü yazmıştır. Şayet Osmanlıların iki savaş gemisi olsaydı ne Vassos'un asker çıkaracağını ne de devletlerin işin içine gireceğini belirtmiştir. Devletler güya Osmanlı Devleti'ne yardım etmişler fakat şart olarak adanın muhtariyetinin kabul edilmesini söylemişlerdir.⁴⁶⁸ Bir kelimededen ne çıkar, muhtariyetle imtiyaz arasında fark yok mantığıyla hareket eden dönemin diplomatları, bunu kabul etmişler ve devletlerin işi taahhüt etmeleri karşılığında bu tavizi vermişlerdir.⁴⁶⁹ Ancak önemsiz gibi görünen muhtariyet kelimesi ilerleyen dönemlerde, geniş bir anlama büründürülerek Osmanlıların aleyhine kullanılacaktır. Zira Yunanlılar mağlup edilmiş ve adayı tahliye zorlanmışlardır ancak muhtariyetin arkasına sığınarak buna engel olunmuştur. Nihayet Kandiye'de yaşanan ufak bir olay yüzünden İngiltere'nin önyak olması üzerine Osmanlı askerleri zorla gemilere bindirilmiştir.⁴⁷⁰ Bununla da yetinilmeyip, Rusya Çarı'nın teklifi üzerine devletler Prens George'u adaya komiser olarak göndermişlerdir. Bu şekilde mağlup Yunanistan Kralının oğlu galip Osmanlıların bir vilayetine vali olmuştur.⁴⁷¹

Adada bir süre bu durum devam etmiştir. Almanya ile ona bağlı olan Avusturya adaya alakaları olmadığını beyan ederek askerlerini çekmiştir. Yakın zamanda da İtalya tarafından yapılan bir girişimle yabancı askerlerin adadan çekilmesi kararlaştırılmıştır. Mevcut durumda sadece Kandiye'de İngiliz ve Resmo'da Rus askeri bulunmaktadır. İngilizlerin asker

⁴⁶⁸ Osmanlı Devleti 1897'de Yunanistan'la yaptığı savaşı kazanıp Teselya'yı işgal edince Yunan Hükümeti ateşkes isteğinde bulunmuştur. Bu durum karşısında Rusya, Fransa ve İngiltere, Yunanistan'ın Girit'in muhtariyetini tanınması koşuluyla devreye gireceklerini ve Osmanlı Devleti'ne ateşkes teklifinde bulunacaklarını söylemişlerdir. Yunan Hükümeti bu teklifi 10 Mayıs 1897'de Devletlere gönderdiği bir telgrafla kabul ettiğini bildirmiştir. Yunanistan'ın bu teminatı vermesi üzerine Osmanlı Devleti ile ateşkes antlaşması imzalanması sağlanmıştır. Bundan sonra da Yunanistan Albay Vassos'u geri çağırmıştır. Osmanlı Devleti 1897 Savaşını kazanmasına rağmen masa başında yenik duruma düşmüş, devletlerin baskısı ile Teselya'dan çekilmek zorunda kaldığı gibi Girit'in Büyük Devletlerin kontrolünde muhtariyetle yönetilmesini de kabul etmiştir. Bkz. Ayşe Nükhet Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1994, s.188-189

⁴⁶⁹ Girit'in muhtariyet yönetim esaslarıyla ilgili belirlenen noktalar Osmanlı Devleti ile Büyük Devletlerin elçileri arasında 18 Aralık 1897'de imzalanmıştır. Bununla birlikte bir düzenleme yapılarak, "*Girit'in Muhtariyet İdaresi Teşkilatına Dair Nizamname*" adıyla ve 26 maddeden oluşan bir metin hazırlanmıştır. Bkz. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.1, k.1, s.113-114

⁴⁷⁰ Girit'e muhtariyet verildikten sonra adada kurulan İcra Komitesi, aşar vergisi toplama yetkisinin kendilerine verilmesini istediler. Bu istek devletler tarafından kabul görünce, 6 Eylül 1898 günü İngiliz askerleri Osmanlı memurlarının görev yaptığı vergi dairesine girmek istemişlerdir. Aşar yetkisini vermek istemeyen memurlarla İngiliz askerleri arasında arbede yaşanınca İngilizler silah kullanmış ve bu halkın ayaklanmasına yol açmıştır. Yaşanan olaylarda İngiliz konsolosu ve çok sayıda asker ölmüştür. Bunun üzerine devletler, Osmanlı Devleti'ne bir ultimatome vererek adayı bir ay içinde boşaltmasını istemişlerdir. Giritli Müslümanları ve adayı kendilerinin koruyacağı garantisini de verince Osmanlı Devleti çatışmayı göze alamadığı için askerlerini çekmeyi kabul etmiştir. Bu durum da adadaki Türk ve Müslüman nüfusun azalmasına yol açacaktır. Bkz. Vahit Cemil Urhan, *1908-1913 Tarihlerinde Girit Olayları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Tezi, Ankara, 2006, s.60-62

⁴⁷¹ Babanzade, "Girit'in İlhakı Haberi", s.1-2

bulundurma nedenlerinden biri de Müslüman ahaliyi korumak amaçlıdır. İşte olayların bu şekilde geliştiği Girit'te artık Yunanistan'a bağlanmak istenilmektedir. Zaten orada Prens George yerine vali (komiser) olarak bulunan Zaimis⁴⁷² önceden Yunanistan'da başbakanlık yapmış bir zattır. Devletler geçen yıl bu zatın adaya tayinine onay vermekle beraber, Yunan jandarmalarının Girit'e giderek zabıta işlerini düzenlemelerine de muvafakat göstermişlerdir.⁴⁷³

İsmail Hakkı Bey bu ilhak olayında incelenmesi gereken bazı noktaların olduğunu belirtmiştir. İlk olarak, adadaki İslam ahalinin Rumlar tarafından baskı ve zorlamaya tabii tutularak göçe mecbur edilmesini ve bu suretle sayılarının azaltılmasını haksızlık olarak görmektedir. Müslümanların yok sayılmayarak adayla ilgili konularda onların da oyuna başvurulmasını talep etmiştir. İkinci nokta ise devletlerin takip edecekleri yoldur. Osmanlıların adayı dört büyük devlete emanet ettiğini ifade eden Babanzade, emanete hıyanet edilmemesini, devletlerin sözlerini tutmalarını istemiştir. İsteddiği diğer bir şey de, adadaki mevcut askerlerini muhafaza etmeleri hatta kuvvetlerini artırarak, Yunanistan'a bağlanmayı kabul etmeyip İslam ahaliyi korumalarıdır. Bu konuda Yunanistan'a da görev düştüğünü belirterek, ilhak olayını kabul etmemesini istemiştir. Osmanlı Rumlarının, Türklerle birlikte Bulgaristan'a karşı ortak olarak seslerini yükselttikleri bu günlerde, Yunan kabinesinin görevi bu ahengi bozmamaktır diyen İsmail Hakkı Bey, Yunan Hükümetinin tavrını merakla beklediklerini dile getirmiştir.⁴⁷⁴

Girit sorunu ortaya çıkınca Osmanlı basını yeni bir tartışmanın içine sürüklenmiştir. İki farklı görüşün savunulduğu bu tartışmanın ana konusunu, Girit Meselesi, Berlin Antlaşması için yapılacak olan konferansın gündemine alınmalı mıdır yoksa alınmamalı mıdır sorusu oluşturmuştur. Konferans gündemine alınmasını savunanların düşüncesi şudur; hazır bir devletler kurulu toplanacaktır, Şark meselesini kökünden çözmek üzere Osmanlı Devleti lehine kararlar alınacaktır, bütün problemlerle birlikte Girit sorunu da yine Osmanlı çıkarlarına uygun biçimde bu konferansta görüşülmelidir. Bu yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti artık içine dönüp enerjisini kendi sorunlarını çözmek, yapısını güçlendirmek için harcayacaktır. Diğer taraftan Girit'in Yunanistan'a katılması, Berlin Antlaşması'nın geçersiz

⁴⁷² Yunan Kralının oğlu olan Prens George, 1899'da ilan edilen Girit Anayasası ile adadaki yürütme gücünün başı konumuna getirilmiştir. Ancak Giritli Rumlar Prens George'u istemediklerini ve Osmanlı muhtariyetini kabul etmediklerini bildirerek 1905'te ayaklanmışlardır. Olayların daha fazla büyümesini engellemek amacıyla da 1906 yılında Prens görevden alınarak yerine Aleksandros Zaimis getirilmiştir. 1908 yılında ise devletler ani bir karar vererek adadan çekilmişlerdir. Sadece bazı yerlerde cüzi miktarda asker bırakmışlardır ki bu durum Giritli Rumların Yunanistan'la birleşmek için aradıkları fırsatı onlara vermiştir. Nihayet 5 Ekim 1908'de Girit İcra Komitesi Yunanistan'a katıldığını ilan etmiştir. Bkz. Melek Öksüz, "Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları", *Karadeniz Araştırmaları*, S.25, Bahar 2010, s.98

⁴⁷³ Babanzade, "Girit'in İlhakı Haberi", s.1-2

⁴⁷⁴ Babanzade, "Girit'in İlhakı Haberi", s.1-2

kaldığını göstermektedir. Bu antlaşmanın bozulması ise altına imza atan devletlerin uzlaşmasına bağlı olduğu için konferansın bu konuda oy vermesi zaruridir.⁴⁷⁵

İkinci görüşü savunanlar ise konferansa gidilmemesinden yanadır. Çünkü Yunanistan, Girit'in kendine katılması için resmi bir girişimde bulunmamıştır. Sadece Hıristiyan ahali Yunanistan'a katıldıklarını ilan etmiş ve devletler buna onay vermemiştir. Bu durumda Berlin Antlaşması fiili olarak geçersiz kılınmışsa da resmen hala geçerlidir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Bosna-Hersek'in ilhakı Girit'le mukayese edilemez. Zira bunlar resmen olaya teşebbüs etmişler ve çiğnedikleri antlaşmayı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek de istemişlerdir. Girit'in ilhakı ise tamamen hususi bir girişimdir ve taraflar arasında uzlaşma olmamıştır. Ayrıca Girit dört büyük devlete verilmiş bir emanettir. Bu yönüyle Osmanlı Devleti'ne karşı taahhüt altındadırlar. Vassos Olayı olduğunda devlet adayı bu dört devlete emanet ederek onların güvencesine bırakmıştır.⁴⁷⁶

Bu ikinci görüşü savunanlar Girit'in konferansla alakası olmadığını ve müzakere edilecek bir şey varsa onun da dört büyük devletle yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey Sadrazamın da bu ikinci görüşte olabileceğini belirtmiş ve konuyla ilgili sözlerini şöyle aktarmıştır: “*Girit Hıristiyanları, Girit'in Yunanistan'a ilhakına kendi kendilerine karar vererek durumu ilan etmiş ve devletlere tebliğ ve beyan etmişlerse de, bu kararı devletler reddettikleri gibi Yunan Hükümeti de Giritlilerin bu hareketinde etkilerinin olmadığını beyan etmiştir.*” Sadrazamın ağzından çıkan bu ifadelerin önemini vurgulayan Babanzade, bu sözden anlaşılanın, devletlerin Girit'in Yunanistan'a ilhakını kabul etmedikleri ve Yunanistan'ın bu işte parmağının olmadığıdır. Sadrazam konuşmasına devam ederek şunları söylemiştir: “*Ada üzerindeki Osmanlı hukukunun korunmasını adanın emaneten askeri işgal altına alınmadan önce yazılı olarak temin etmiş olan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya devletleriyle müzakere edilerek, adanın gelecekteki yönetim şekli hakkında bir karara varılarak hukukumuzun teyit ve muhafazasına özen gösterilecektir.*” Girit'in gelecekteki yönetim şekliyle ilgili müzakerelerde nasıl bir karar alınacağını bilemediklerini ifade eden İsmail Hakkı Bey, dört ihtimal üzerinde durmuştur; 1. Yunanistan'a katılma 2. Statükonun korunması 3. Geniş bir muhtariyet 4. Berlin Antlaşması gereğince kararlaştırılan muhtariyet şekli ki Halepa ıslahatına yol açmış ve uygulamada birkaç defa aksaklık yaşandıktan sonra nihayet Vassos olayından önceki şekle dönmüştür.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Sadrazam Paşa'nın Beyanâtı ve Girit Meselesi”, *Tanin*, 16 Kânunusani 1909, No:165, s.1-2

⁴⁷⁶ Babanzade, “Sadrazam Paşa'nın Beyanâtı ve Girit Meselesi”, s.1-2

⁴⁷⁷ Babanzade, “Sadrazam Paşa'nın Beyanâtı ve Girit Meselesi”, s.1-2

Bu ihtimalleri tek tek değerlendiren İsmail Hakkı Bey, ilk ihtimale bütün Osmanlıların şiddetle karşı olduklarını belirtmiştir. İstanbul’da ve diğer şehirlerde düzenlenen mitingleri buna delil olarak göstermiştir.⁴⁷⁸ Girit ile Bulgaristan ve Bosna-Hersek’i birbirinden ayrı tutan Babanzade, Bulgaristan’ın 93 Harbi ile kaybedildiğini, Bosna-Hersek’in hile ve baskı ile elden çıktığını ancak Girit’in kazanılan bir savaş sonucunda Yunan askerinden temizlendiğini, Vassos’un Girit’ten çıkarıldığını vurgulamıştır. Vaktiyle Vassos’un çıkarıldığı Girit’te şimdi yeni Vassosların yerleşmesine izin verilemeyeceğini belirtmiştir. Dördüncü ihtimal üzerinde duran Babanzade, adada eski duruma dönmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁴⁷⁹

Bu durumda ikinci ve üçüncü ihtimaller yani statüko ve muhtariyet ortada kalmaktadır. Osmanlı Devleti, adayı büyük devletlere emanet ettiği zaman bunun karşılığında muhtariyet vaadinde bulunmuştur. Sonradan bu söz Osmanlıların aleyhine olmuş, geniş bir çerçevede değerlendirilmiş ve Türk askeri adadan çıkarılacak noktaya gelinmiştir. İşte bu kadar geniş anlamda kullanılan muhtariyetin şimdiki halde geçerli olmasını, Osmanlı hâkimiyet haklarını kesin olarak içeren ve fiilen tasdik edilmiş bir yapının, adaya getirilmesini İsmail Hakkı Bey istemiştir. İkinci ihtimal olan statükonun korunması ise tercih edilebilir değildir çünkü Girit’teki statüko, bilinen statüko anlamının dışına çıkmıştır. Mevcut statükoda Osmanlıların hakları çok defa ihlal edildiği için muhtariyet tercih edilmiştir. Kamil Paşa tarafından adanın idare şekli hakkında yapılacak müzakerelerde, bunun göz önünde tutulması gerektiğini belirten Babanzade, Ayan’dan Nuri Bey’in *Tanin*’de birkaç gün önce belirttiği şekilde, adaya tarafsız bir devletten vali atanmasını ve özel imtiyazlarla davanın çözülmesini önermiştir.⁴⁸⁰

Girit konusunda Meclis-i Mebusan’ın da bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Osmanlılar Girit meselesini deşmemek için ne kadar çaba gösterecekler de Avrupa matbuatı konuyu gündemde tutmaktadır. Durum böyle olunca artık Osmanlı basını bu yayınlara karşılık vermeye ve Osmanlı Devleti’nin haklarını korumaya mecbur kalmıştır. Babanzade’ye göre, sessiz kalmayla davanın hallolmayacağı anlaşılmıştır. Becerikli bir avukat fazla bağırarak kendini savunmaktan aciz bir davacıya karşı haklı görünebilir diyerek, bir meseleden bahsetmemenin o meseleyi devletin çıkarına çözmek anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Bu sebepten Osmanlı basını ve Mebusan Meclisi devletin karşısına yeniden çıkarılmak istenen bu olayı protesto etmişlerdir. Meclis-i Mebusan bu amaçla Hariciye Nazırının açıklama yapmasına karar vermiştir. Dışişlerinde ketum olmayı tercih eden

⁴⁷⁸ Girit’in Yunanistan’a katılma kararı alması üzerine Osmanlı kamuoyunun bu olaya gösterdiği tepkiler hakkında hazırlanmış bir çalışma için bkz. Niyazi Karan, *Girit’in Yunanistan’a İlhakına Türk Kamuoyunun Tepkisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006

⁴⁷⁹ Babanzade, “Sadrazam Paşa’nın Beyanatı ve Girit Meselesi”, s.1-2

⁴⁸⁰ Babanzade, “Sadrazam Paşa’nın Beyanatı ve Girit Meselesi”, s.1-2

Meclisin Girit konusunda açıklama istemesi, Osmanlı Devleti'ne vurulmak istenen darbelerden artık ne kadar rahatsız olduğunu göstermektedir. İsmail Hakkı Bey, Meclisin sadece bu hamleyle yetinmemesini, Girit konusunda Hükümete birlik içinde tam yetki ve destek vermesini temenni etmiştir. Ülke kamuoyunun tatminini de düşünen İsmail Hakkı Bey, istibdat döneminden kalma sorunların, meşruti yönetim tarafından milli şerefi sarsmayacak biçimde çözülemeyecek olmasının, eleştirilere ve memnuniyetsizliğe yol açacağını yazmıştır.⁴⁸¹

Girit'te garantör devlet konumunda bulunan dört devlet yani İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, 14 Temmuz 1909 günü adadan askerlerini çekeceklerini bildirmişlerdir.⁴⁸² Bu durum o günlerde kamuoyunda bazı rivayetlerin dolaşmasına yol açmıştır. Bir takım söylentilere göre dört devlet, Osmanlıların gösterdikleri tepkileri haklı bularak adayı tahliye etmekten vazgeçmiştir. Diğer rivayetlere göre ise bu durum kesin değildir ve ada tahliye edilecektir. İsmail Hakkı Bey, böyle bir durumda Osmanlı Hükümeti'nin gerekli tedbirleri zaman kaybetmeden almasının lüzumunu, ada tahliye edilecekmiş gibi düşünüp, ona göre hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Her ne kadar Hariciye Nazırı hükümetin görevini yerine getirme konusunda kusur etmediğini söylese de Babanzade, böyle bir zamanda bunun yeterli olmadığını ileri sürmüştür. Özellikle de "emrivaki" ihtimaline engel olacak hamlelerin yapılmasını tavsiye etmiştir. Çünkü Bosna-Hersek'te ve Doğu Rumeli'de hep emrivakilerle Osmanlı topraklarına el konmuş, Girit'in Vassos tarafından işgal edilmesi ve daha sonra önemsiz bir bahane ile Türk askerinin adadan tahliye edilmesinin hep bir emrivaki, hep bir oldu-bitti ile gerçekleştiğini yazmıştır.⁴⁸³

İsmail Hakkı Bey'in temas ettiği diğer bir nokta da Girit'in keyfi olarak Yunanistan'a katıldığı emrivakisi, her zaman yapıldığı gibi sadece protesto ile kınanacaksa bunun hiç yapılmamasıdır. Zira artık ikide bir her şeyi protesto edip de hiç bir şey elde edememenin, devleti gülünç bir vaziyete düşürdüğünü hatırlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin her başı sıkıştığında Büyük Devletlerden yardım beklememesi gerektiğini, kendi haklarını kendilerinin aramasının icap ettiğini dile getirmiştir. Devletlerin bir yıl önce verdikleri tahliye kararını uygulamada yetkili olduklarını ancak Osmanlıların da bu tahliyeden sonra oluşacak durumu değerlendirme konusunda haklarının olduğunu yazmıştır. Osmanlı Devleti, müzakere için

⁴⁸¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusan ve Girit", *Tanin*, 14 Haziran 1909, No:281, s.1

⁴⁸² Büyük Devletler Girit'ten çekilme kararı aldıktan sonra Temmuz 1909'da harekete geçmişlerdir. Ancak çekilme sonrası adada kalan Müslümanların emniyet altında olacaklarına dair Girit Hükümetinden teminat almayı ihmal etmemişlerdir. Bu çekilme hadisesinin adayı tamamen boş bırakmak anlamına gelmediği de görülmüştür ki Temmuz'dan itibaren Girit'te yükümlülüğü olan her devletin birer gemisini Suda Limanı'nda demirlemesi kararı alınmıştır. Bkz. A.Nükhet Adıyeke, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1, İzmir, 1991, s.53

⁴⁸³ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit İçin Ne Yapılıyor?", *Tanin*, 21 Haziran 1909, No:288, s.1

İngiltere veya İtalya'dan bir hamle beklerse yanılacağını, Girit için gereken hamleleri kendilerinin yapmasının farz olduğunu ifadesine eklemiştir. Adadaki askerler boşaltılınca Osmanlı Devleti'nin emanet ettiği toprağında neler yapacağını devletlere şimdiden bildirmesinin mühim olduğunu, adadaki Müslüman veya gayrimüslim vatandaşların korunması için belki de donanma ve asker sevkine mecbur olacaklarını hatırlatmıştır.⁴⁸⁴

Devletlerle baş başa verilerek, “Vaktiyle bize bir muhtariyet teklif etmişsiniz, biz de nasılsa acele ederek bu kelimeyi kabul ettik. O vakitten beri bunun teferruatı hakkında görüş alışverişinde bulunmadık. Şimdi artık genel barışı korumak için bu kelimeye verilecek makul anlamları düşünelim” demenin tam zamanı olduğunu yazan İsmail Hakkı Bey, Büyük Devletlerden hiçbirinin böyle bir müzakereye girişmekten çekineceğini düşünmemektedir. Osmanlı Hükümeti kendi nokta-i nazarını kabul ettirmek için gereken fiili vasıtalara sarılmalıdır. Kara ve denizde alınan tedbirler ne kadar muntazam olursa diplomatların eli de müzakerelerde o kadar güçlü olacaktır. Meclis de zaten Hükümete tam destek verdiğini açıklamıştır ki özellikle Yemen milletvekillerinin verdikleri önerge, dosta düşmana karşı iyi bir mesaj olmuştur. İsmail Hakkı Bey'in Hükümete şöyle bir tavsiyesi de olmuştur, padişahın tahta çıkışını diğer hükümdarlara bildirmek için görevlendirilen heyetler, gittikleri ülkelerde Girit konusunda da kulis çalışmaları yapmalı, Osmanlı Devleti'nin bakış açısını devletlere düzgün biçimde anlatmalıdır.⁴⁸⁵

Babanzade İsmail Hakkı Bey, 1909'un yaz aylarında bir milletvekili heyetiyle birlikte Avrupa seyahatine çıkmış, ilk durak olarak Paris'e oradan da İngiltere'ye geçmiştir. Seyahatin Paris ayağında Girit meselesinin gittikçe önem kazanmasından ötürü konuyla ilgili bir makale yazmıştır. Bu makalede değindiği ilk nokta, Osmanlı Devleti'nin hukukuna yapılacak en küçük bir tecavüze bile tahammül edilemeyeceğini, gerekirse ordusunu soğukkanlı biçimde Teselya ovasına göndermeye muktedir olduğunu tüm siyasi âleme göstermeleri gerektiği olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'ne yönelik herhangi bir saldırı olmadan da savaşa girmenin faydasız ve zararlı olduğunu vurgulamıştır. Osmanlıların manevi yönden gereksinim duyduğu en önemli şey de Avrupa kamuoyunu, Osmanlıları her zaman haklı görececek seviyede tutmaktır. İsmail Hakkı Bey'e göre, Osmanlı Devleti meşruti yönetime tekrar geçmemiş olsaydı Girit elden çıkacaktı. Meşruti devlet ve millet el ele vererek ve tek ses olarak protestoda bulunduğu için Girit'in kaybı yaşanmamıştır.⁴⁸⁶

Girit meselesinde Yunanistan'ın pozisyonunu da değerlendirerek, Yunanistan statükoyu ihlal etmek için resmen ve fiilen müdahalede bulunmadıkça, onlara bir şey

⁴⁸⁴ Babanzade, “Girit İçin Ne Yapılıyor?”, s.1

⁴⁸⁵ Babanzade, “Girit İçin Ne Yapılıyor?”, s.1

⁴⁸⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Bazı İhtimalata Karşı Şimdiden İhtiyat”, *Tanin*, 11 Ağustos 1909, No:338, s.1

diyemeyeceklerini yazmıştır. Şayet haksız yere Yunanistan'a bir müdahale yapılırsa Avrupa devletlerinin tepkisinin çekileceğini belirtmiştir. Yunanistan esasen Osmanlıların muhatabı değildir. Babanzade'ye göre Türkiye yüzünü adaya çevirmeli, bunun için ya devletlerin müdahalesini beklemeli veya daha uygun olanı, doğrudan doğruya adaya asker sevk ederek adanın mevkiini tayine çalışmalıdır. Osmanlı Devleti, diğer devletleri Sisam ve öteki adalarda olduğu gibi Girit'e fiilen müdahale konusunda ikna edebilirse büyük iş başarmış olacaktır. Ancak büyük devletlerde bu anlayış daha oluşmadığından, Giritliler tarafından statükoyu bozacak yeni bir müdahale geldiğinde, bunu engelleme işinin devletlere bırakılması daha akıllıca olacaktır. Babanzade'ye göre kuvveti kullanmaktan ziyade kuvveti caydırıcı bir unsur olarak hazır bulundurmak daha önemlidir.⁴⁸⁷

İsmail Hakkı Bey'e göre savaşa yol açabilecek meseleler, Yunanistan'ın fiili müdahalesinden ve hâkimiyetini gösterebilecek yeni girişimlerden ibarettir ki bunları dört başlık altında toplamıştır. Bunlar sırasıyla şöyledir: 1. Mahkeme kararlarının istinaf ve temyizinin Yunanistan'da yapılması 2. Yunan zabitlerinin Girit'te bulunması 3. Girit milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna katılması 4. Girit ahalisine yabancı ülkelerde bulunan Yunan elçiliklerinin resmen himaye hakkı göstermesi. Bunları tek tek ele alan İsmail Hakkı Bey, Giritlilerin mahkeme ilamlarını Atina'ya göndermek istemelerine karşılık, bunları İstanbul'a göndermelerinin söylenmesi gerektiğini ancak mevcut durumda bunu Girit ahalisine kabul ettirmek zor olduğu için, istinaf ve temyiz mahkemelerinin Girit'te kurulmasını söylemenin mümkün ve makul olduğunu ifade etmiştir. Şayet devletler Girit Hükümetine bu yönde bir baskı yaparsa, istinaf ve temyiz sorunundan kurtulmuş olacaklarını belirtmiştir. İkinci konu olan Girit zabitleri meselesi ise yerli zabitlerin göreve getirilmesi ve adadaki zabitlerin tümünün Giritli kabul edilmesiyle çözülecektir. Zaten Girit bütçesi Yunanlı zabitlerin maaşlarını ödeyecek güçte değildir ve ödemeler düzensiz olduğu için, Yunan zabitleri Girit'e fazla rağbet göstermemektedir. Yunanistan bu zabitlere resmi olarak fazla maaş ödemeye kalkışırsa, o zaman statükoyu bozmuş ve savaşa zemin hazırlamış olacaktır.⁴⁸⁸

Üçüncü olarak Giritlilerin Yunan Parlamentosuna milletvekili göndermek niyeti bulunsa da Osmanlılar gözünü açıp savaşa yatkın olduklarını gösterdikçe, Yunanistan böyle bir şeyi kabul etmeye cesaret edemeyecektir. Giritlilerin Yunan vatandaşı muamelesi görmelerinin ayrıca incelenmeye layık olduğunu belirten Babanzade, Yunan diplomatik memurlarının Giritli gayrimüslimlere bunu yapmaya meyilli olduklarını, Osmanlı Hükümetinin bunu incelemeye alarak, bu konuyla ilgili bir belgeye ulaşırsa Yunanistan nezdinde girişimlerde bulunmasını öğütlemiştir. Zamanında böyle bir müdahale yapılmazsa

⁴⁸⁷ Babanzade, "Bazı İhtimalata Karşı Şimdiden İhtiyat", s.1

⁴⁸⁸ Babanzade, "Bazı İhtimalata Karşı Şimdiden İhtiyat", s.1

ileride daha kötü sonuçlar doğacağını eklemiştir. İsmail Hakkı Bey son olarak, Avrupa devletlerine karşı savaş istiyormuş gibi davranmamak gerektiğini, onların Girit meselesini Osmanlıların başında bir tehdit alameti olarak tuttuklarını, devletlerle bir müddet daha dolambaçlı yollarla ilişkilerde bulunmanın zaruri olduğunu yazmıştır.⁴⁸⁹

İsmail Hakkı Bey gerek Osmanlı Hükümeti'nin kamuoyu rüzgârını arkasına alarak yaptığı bu girişimi gerek devletlere verilen cevabi notanın içeriğini değerlendirdiği bir makale kaleme almıştır. İsmail Hakkı Bey'in makalesinde değindiği ilk konu, Osmanlı kamuoyunun Yunanistan'la yaşanan ihtilafta büyük hizmetler ettiğidir. Bu sayede bütün Avrupa yeni Türkiye'de kamuoyu denen şeyin olduğunu görmüş ve bu kamuoyunun her şeyi hazmetmeyeceğini, eskisi gibi Osmanlıların izzet-i nefislerinin kırılmayacağını anlamıştır. Girit olayı ile oluşan bu güçlü kamuoyu etkisi ve dolayısıyla baskısı altında kalan Hükümet, Yunanistan'a karşı sesini daha fazla yükseltmek zorunda kaldığını düşünmüş ve aşırı sayılabilecek bazı davranışlarda bulunmuştur. Durum böyle olunca Avrupa devletleri rahatlarının kaçacağını düşünerek harekete geçmişler ve tansiyonu düşürmek için hem Osmanlı Devleti'ne hem de Yunanistan'a bir nota vermişlerdir.⁴⁹⁰

Bu nota ile ilgili İsmail Hakkı Bey'in ilk değerlendirmesi notanın içeriği hakkında olmuştur. Önceden alışkın oldukları eski dönem notaları gibi olmadığını, son derece mülayim bir dilin kullanıldığını ve “şekerleme” olduğunu belirtmiştir. Ama ona göre asıl önemli olan ise notanın içeriği değil notanın kendisidir. Yani devletlerin Osmanlı Devleti'ne nota vermiş olmalarını nahoş karşılamıştır. Avusturya'ya Bosna-Hersek krizi yüzünden Sırbistan'la sorun yaşadığı günlerde devletlerin haftalarca üslubuyla söylenecek bir söz bulamadıklarını, bunun üzerine Rusya başta olmak üzere sözü, zayıf olan Sırbistan'a söyleyip, Avusturya'nın dediğini yapmasını öğütlediklerini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a karşı pozisyonunun Avusturya'nın Sırbistan'a karşı olan pozisyonu gibi olmadığını kabul etmekle beraber dört devlet, hem Yunanistan'a hem de seviyesi onlarla bir tutulmak istenilen Türkiye'ye birkaç gün içinde ihtarda bulunmuşlardır. Avusturya ile aynı muameleyi görmeme sebepleri ise onların içyapılarını güçlendirip, ordularını geliştirmiş olmaları ve Almanya'nın üç milyon süngüsüne sırtlarını dayamış olmalarıdır. İsmail Hakkı Bey, verilen bu notaların eskiye göre daha uygun dille yazıldığını ancak artık meşruti yönetime geçmiş bir devlet için hoş karşılanamayacağını, bu notalara mahal vermeyecek tedbirlerin alınmasının şart olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ Babanzade, “Bazı İhtimalata Karşı Şimdiden İhtiyat”, s.1

⁴⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Devletlere Verilen Cevap Münasebetiyle”, *Tanin*, 28 Ağustos 1909, No:355, s.1-2

⁴⁹¹ Babanzade, “Devletlere Verilen Cevap Münasebetiyle”, s.1-2

İsmail Hakkı Bey makalesinin son kısmında ise notaya verilen cevabı ele almıştır. Notanın içeriği tam olarak bilinmemekle birlikte alınan duyumlara göre, adanın idare şeklini tayin etmek amacıyla devletler bir müzakereye davet edilmiştir. Adadaki sorunların çözülmesi gerektiğini savunan Babanzade, o günlerde bayrak meselesinin⁴⁹² çıkmasının başka bir gün başka bir meselenin çıkabileceğine işaret olduğunu ve her yeni sorunda Osmanlı Devleti'nin dört devletten medet umar durumda kalmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey'in kendince açtığı başka bir pencere ise adanın idare şeklinin muallâkta kalmasının, Osmanlı Devleti'ne fayda sağlayabileceği ihtimalidir. Adanın nasıl bir idare tarzıyla yönetileceği meselesi şayet ertelenirse, Osmanlı Devleti birkaç yıl zaman kazanmış olacaktır. Mevcut donanma ve iç siyasetteki sorunlar nedeniyle Avrupa devletleriyle yarışamayacak kadar kötü durumda olan Osmanlılar, bu zaman içinde ülkelerini ıslah edebilecek, ordu ve donanmasını güçlendirip, Avrupa siyasetinde söz sahibi olabilecektir.⁴⁹³

Büyük Devletlerin Girit'in Yunanistan'a ilhak olunmayacağını ilan etmeleri ve Yunanistan'ın Girit'le alakasını kesmiş olduğunu bildirmesi, Osmanlılar için Babanzade'nin fikrini kolaylaştıran etmenler olarak görülmektedir. İsmail Hakkı Bey, mevcut durumda devletlerden küçük bir fedakârlık talebinde bulunabileceklerini, adada bulunan dört devletin memurları arasına –sadece adadaki gelişmeleri takip etmek maksadıyla- bir Osmanlı memurunun alınmasını isteyebileceklerini belirtmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti adada yaşanan hadiselerden habersizdir ki bayrak olayını yabancı basından öğrenmiştir. Statükonun nasıl muhafaza edildiğini görmeleri için bunun şart olduğunu belirterek Osmanlı dışişlerinin bu konuda dikkatini çekmek istemiştir.⁴⁹⁴

Girit sorununun çözüme kavuşturulması amacıyla 1909'un Ekim ayı başlarında özellikle Rumca gazetelerde bir konferansın toplanacağı yönünde haberler yer almıştır. Ancak Osmanlı Hariciye Nezareti böyle bir konferanstan haberi olmadığını defalarca ilan etmiştir. Diğer bazı gazeteler de bu iddiaları tekzip etmiş, *Neue Freie Presse* ise bu meselenin, daha konferansta görüşülmesi zamanının gelmediğini belirterek şu gerekçeyi öne sürmüştür: *“Osmanlıların talepleri ile Yunanlıların talepleri arasında kabul edilmesi zor farklar vardır. Devletler ise mevcut durumun devamından yanadır. Bundan dolayı işi şimdi alevlendirmek ve*

⁴⁹² Bayrak meselesi, devletlerin askerlerini adadan tamamen çekme kararı aldıktan sonra yaşanan bir hadisedir. Askerler adayı boşalttıkları gün Rumlar Hanya kalesine Yunan bayrağı asmışlardır. İstanbul'da büyük tepki uyandıran bu hadiseyi Büyük Devletler de memnuniyetle karşılamamıştır. Bu sebeple, 5 Ağustos 1909 günü Yunanistan'a bir nota verilerek, Girit'te ilhak peşinde olmadığını açıklaması istenmiştir. Yunan Hükümeti bu çağrıya olumlu yanıt vererek adadaki sorunu çözmeye devletlerin yetkili olduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir. Girit Hükümeti ise Hanya'ya asılan Yunan bayrağını halkın koruduğunu vurgulayarak indirmeyi reddetmiştir. Müdahaleye mecbur kalan dört büyük devlette adaya ikinci savaş gemilerini göndererek karaya asker çıkarmışlardır. 18 Ağustos sabahı askerler Hanya'daki Yunan bayrağını indirmişlerdir. Ayrıca güvenlik amacıyla burada elli tane asker bırakmışlardır. Bkz. Cemal Tukin, “Girit”, *DİA*, c.14, 1996, s.92

⁴⁹³ Babanzade, “Devletlere Verilen Cevap Münasebetiyle”, s.1-2

⁴⁹⁴ Babanzade, “Devletlere Verilen Cevap Münasebetiyle”, s.1-2

konferans toplamak zamanı değildir.” Buna rağmen Rum basını konferans hakkında yayın yapmaya devam edince, İsmail Hakkı Bey bu ısrardan şüphelenmiş ve yakın dönemde, Osmanlıların önüne konabilecek ağır şartlar içeren bir programa karşı dikkatli olunmasını tavsiye etmiştir. Dış politikada daima göz önünde bulundurulması gereken en önemli şey olarak emrivaki karşısında kalmamayı gösteren Babanzade, devletlerin bir konuda aldıkları karardan kolayca vazgeçemediklerini, hele ki söz konusu Şark ise alınan karardan geri adım atmanın bir zafiyet olarak görüldüğünü belirtmiştir. Böyle bir emrivaki durumunda kalmamak için de iş işten geçmeden bazı tedbirlerin alınmasını önermiştir.⁴⁹⁵

İsmail Hakkı Bey’e göre, olumsuz sonuçlarla karşılaşmamak, Girit meselesinin Osmanlıların lehine çözümünü sağlamak ve her konuda tedarikli bulunmak için Avrupa’nın tüm başkentlerinde etkili olacak aktif personele ihtiyaç vardır. Bu konuda elçiliklere büyük iş düştüğünü vurgulayarak, onların ellerinden geleni yaptıklarına şüphe etmediğini fakat bu iş için sadece elçilerin yeterli olmadığını ifade etmiştir. İkili özel ilişkilerin kullanılması gerektiğini yazan İsmail Hakkı Bey, bütün hatıratların bu özel ve gayri resmi siyasi görüşmelerle dolu olduğunu örnek vermiştir. Bu tip görüşmelerle belli bir alt yapıya ulaştırılan konular daha sonra resmi kanallar vasıtasıyla meşruluk kazanmıştır. Bu gayri resmi görüşmeleri kimi zaman gazetecilerin kimi zaman Avrupa’da olduğu gibi büyük hanedanlara mensup kadınların yaptığını belirtmiştir. Bu suretle işleri sadece diplomatların halledebileceği görüşünün eksik olduğunu, diplomatların dışında güvenilir ve namuslu kimselerin de siyasi meselelerde kullanılabilceğini ileri sürmüştür. Siyasi sorunları çözmeye basının da etkili olduğunu yazan İsmail Hakkı Bey, söz konusu sorunla ilgili gazetelerin bazı teklifleri güvenilir bir kaynaktan almış gibi göstererek balon haber yaptıklarını, şayet karşı taraf buna sessiz kalırsa yayına devam ettiklerini ancak karşı taraftan tepki gelirse hemen bir tekzip yayınlamak sorumluluğu muhabire atarak kurtulduklarını dile getirmiştir.⁴⁹⁶

Girit konusunda toplanacağı ileri sürülen konferanstan önce neler yapılması gerektiğini bu ifadelerle anlatan İsmail Hakkı Bey, önceki görüşünde ısrar ederek, konferansın toplanmasını ve Girit’teki idare şeklinin tespitinde acele edilmesini Osmanlı çıkarlarına uygun görmemiştir. Olay zamana bırakılırsa hem Girit’te yaşanacak haksızlıkları kullanarak kendi avantajlarına bir sonuç yaratabileceklerini hem de vakit kazanarak ordu ve donanmalarını güçlendirip diplomatlarının seslerini daha yüksek çıkarmalarını sağlayacaklarını vurgulamıştır. Konuyla ilgili, *“Şu hesapça Rum gazetelerinde konferansın toplanması için bir arzu ve temenni şeklinde görülen aceleciliği ne kadar ertelemeye muvaffak olursak çıkarlarımıza o kadar uygun bir harekette bulunmuş oluruz.”* diyen İsmail Hakkı Bey, Avrupa

⁴⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Girit Konferansı”, *Tanin*, 6 Teşrinievvel 1909, No:394, s.1-2

⁴⁹⁶ Babanzade, “Girit Konferansı”, s.1-2

devletlerinin Girit meselesini yeniden alevlendirerek rahatlarını bozmayacaklarını, Girit dosyasını tozlu raftan indirip incelemeye üşendiklerini yazmıştır. Bu üşenirliği gidermek için çabalayacak olan tek devlet ise Yunanistan'dır ki iki ay önce Osmanlı Devleti, Yunanistan'a nota verince, Girit ile bir ilgileri olmadığını taahhüt etmişlerdir. Buna rağmen Yunanlılar devletler nezdinde konferans için girişimde bulunursa bunu taahhütlerini çiğnedikleri şeklinde yorumlayacaklarını belirten İsmail Hakkı Bey, o zaman doğacak haklarını kullanacaklarını ifade etmiştir.⁴⁹⁷

Osmanlı Devleti 1909 yılının sonlarında, Girit'te hâkimiyet hakkının temini ve sağlamaştırılması ve adanın idare şeklinin belirlenmesi konusunda dört devlete bir nota göndermiştir. Devletler de bu notaya birkaç hafta sonra cevap vermişlerdir. İsmail Hakkı Bey, cevabın içeriğini bilmeseler de daha yazılmadan önce meali hakkında pek çok laflar dolaştığı için iyi kötü tahmin ettiklerini belirtmiştir. Dört devlet cevaplarında mutat olduğu üzere, ada üzerinde Osmanlı egemenliğinin devam ettiğini yazmıştır. Osmanlı Devleti notasında ayrıca Yunan iç işlerine ve seçimlerin çok geçmeden icra edilmesi ihtimaline binaen, mevcut belirsiz hale bir son verilmesini istemiştir. Ancak devletler bunu yapamayacakları ve bunun için zamanın uygun olmadığını belirtmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, belirsiz olan konular arasında, Giritlilerin mahkeme kararlarını Yunanistan'da temyiz edeceklerine dair düşüncüyü göstermiştir. İşte bu belirsizliği önlemek için geçici olarak adada bir temyiz mahkemesi kurulmasını ve davaların burada görülmesini önermiştir.⁴⁹⁸

Devletler adada statüko bozulursa müdahale edeceklerini cevaplarında belirtmişlerdir ve İsmail Hakkı Bey bunu, Girit'in Osmanlı hakimiyetine doğru gidişinin bir adımı olarak yorumlamıştır. Ayrıca burada kast edilen örnek bayrak meselesi yüzünden yapılan müdahale ve ima edilen statüko ihlali ise Giritlilerin bir oldubittiyle Yunanistan Meclisine mebus göndermeleridir. Cevabi notaya bir de şifahi nota eklenmiştir ki o da muhtariyet görüşmeleri başlarsa toplantıya Almanya ve Avusturya'nın da davet edileceğidir. Bu durumun Osmanlı Devleti için fena olmayacağını düşünen İsmail Hakkı Bey, bu iki devletin diğer dört devlete konuyla ilgili izin ve vekâlet vermiş olmalarının, ada işleriyle tamamen ilişkilerini kestikleri anlamına gelmediğini dile getirmiştir. Almanya ve Avusturya'nın meselenin çözümünde Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacağı tahmininde bulunmuştur.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Babanzade, "Girit Konferansı", s.1-2

⁴⁹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Devletlerin Cevabı", *Tanin*, 11 Kânunuevvel 1909, No:458, s.1

⁴⁹⁹ Babanzade, "Devletlerin Cevabı", s.1. Almanya, Girit'in Yunanistan tarafından işgal girişimi olayından beri Osmanlı Devleti'nden yana bir tavır takınmıştır. Çünkü o dönemde, Osmanlı toprak bütünlüğü ve Girit'te Osmanlı egemenliğinin devam etmesi Almanların Şark politikası açısından en faydalı durumdur. Doğu siyasetini Osmanlılarla iyi ilişkiler kurmak üzerine oturtan Almanya, Yunanistan'ını Girit konusunda desteklemeyi uygun bulmamıştır. Hatta Yunanlıların hukuk dinlemez tavrı üzerine Almanya, Osmanlı Devleti'ni Teselya üzerine yürümeye teşvik dahi etmiştir. Aynı şekilde Avusturya-Macaristan da Osmanlılar lehinde tutum takınmıştır. Zira

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Girit meselesinin içinden çıkılmaz hale gelmesine Avrupa devletlerinin hatalı ve Yunan yanlısı politikalarının neden olduğunu içeren bir makale kaleme almıştır. Fransızların “*Plus ça change c’est la même chose*” yani değişmeyen tek şey değişimin kendisidir, sözünü hatırlatarak Girit meselesini bu söze benzetmiş, yaşanan tüm gelişmelere rağmen Girit’te hiçbir şeyin değişmediğini vurgulamıştır. Meseleyi yerinde rahat saymak vaziyetine benzeterek, devletlerin on üç yıl önce yaptıkları fahiş hatadan ötürü Girit sorununun bu boyutlara geldiğini yazmıştır. On üç yıl önce Vassos’un adaya girip devletlerin donanmalarıyla adayı ablukaya almalarından, yaşadıkları bu son dakikaya, yani Fransa Dışişleri Bakanı Pichon tarafından teklif edilerek dört devlet tarafından kabul edilen ve bir taraftan Atina Kabinesine diğer taraftan Girit hükümetine tebliğ edilen notaya kadar yaşanan olaylar içinde Osmanlı kamuoyunun akıl ve mantığına yatan herhangi bir olay yaşanmamıştır. Girit’in Yunanistan’a bağlanmasını önlemek için tek engel olan Osmanlı askerini, oradan çıkartan devletler, bunun sonucu olarak azınlıkta kalan Müslüman halkın ezilmesine yol açmıştır. Çoğunluğu oluşturan Rumlar için de bu engelin kalkmasıyla Yunanistan’a bağlanma çalışmaları hızlanmıştır.⁵⁰⁰

Büyük Devletlerin bu duruma karşı buldukları düşük etkili çözüm ise adayı geçici biçimde işgal etmek olmuştur. İsmail Hakkı Bey, devletlerin bir taraftan adayı geçici işgal ettiklerini diğer taraftan Girit’in Yunanistan’a dâhil olması için gereken altyapıyı hazırladıklarını belirtmiştir. Bir yıl önce Rum ahalinin Yunanistan’a bağlanmak gibi açık bir temayülü varken, adadaki dört devletin askerlerini çekmesi bunu ispatlayan bir harekettir. O zamana kadar en azından adanın gayrimüslim tebaa tarafından ilhakını, sembolik de olsa engelleyen bu askerlerin çekilmesiyle ilhak kolaylaştırılmıştır. Osmanlı Devleti’nin bu olay karşısındaki tüm uyarılarına devletler kulak kapatmıştır ki hemen akabinde bayrak meselesinin yaşanması Osmanlıları haklı çıkarmıştır.⁵⁰¹

Devletler adaya tekrar asker çıkarıp tahliyeden sonra dikilen Yunan bayrağını zorla indirmişlerdir. Yaşanan son olaylarda ise Yunanistan’da Milli Meclis’in toplanmasına karar verilmiş, Giritliler de Yunan Meclisine milletvekili göndermeye yeltenmiş ancak Osmanlı Devleti bu hareketi gerekirse kan ile engelleyeceğini gösterince, dört devletin diplomatlarının yine rahatı bozulmuştur. Dünya basını lüzum görülürse devletlerin adaya tekrar asker çıkararak, milletvekillerinin gönderilmesine engel olunmasını yazmıştır ki İsmail Hakkı Bey,

---

Balkanlarda güçlenmiş bir Yunanistan, Avusturya’nın işine gelmemektedir. 1897 Savaşı’ndan sonra da adaya muhtar bir yönetim tarzı verilme istenirken, her iki devlet bunun için yapılacak çalışmalara katılmamış ve savaş gemilerini Girit’ten çekerek pasif pozisyon almışlardır. Bkz. Nükhet Adıyeke, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, İzmir, 1993, s.344-345

⁵⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Düvel-i Arbaanın Yeni Notası”, *Yeni Tanin*, 7 Şubat 1910, No:514-45, s.1

⁵⁰¹ Babanzade, “Düvel-i Arbaanın Yeni Notası”, s.1

dört devletin Girit Hükümetine bu yönde ihtarda bulunacağından şüphe etmediğini belirtmiştir. Bazı basın organları da Girit'in yeniden Osmanlı askerleri ile işgal edileceğinden bahsetmişlerdir. Doğru hareketin bu olduğunu savunan İsmail Hakkı Bey, büyük devletlerin adadan Osmanlı askerini çıkararak zaten hatanın en büyüğünü yaptıklarını, şimdi bu hatayı düzeltmenin zamanı geldiğini ifade etmiştir.⁵⁰²

Olaya geniş açıdan bakılırsa Osmanlı askerinin adaya çıkmasından daha etkili bir çözüm olmadığını savunan Babanzade, Girit'te caydırıcı bir güç olmazsa aynı şeylerin yaşanıp duracağını dile getirmiştir. Her sorun yaşandığında dört devletin adaya asker çıkarıp tekrar tahliye etmesi geçici bir çözüm olmaktan ileri gitmemektedir. Diğer taraftan Girit'in bağlanmasını engellemek için Yunanistan'a Osmanlı Devleti'nin baskı yapmasından ve adayla ilgili hesapları onlarla görmesinden başka çare yoktur. Osmanlıların bir ada yönetimine baskı yapması ile Balkanlar'da ve Avrupa'ya bağlı olan Yunanistan'a baskı yapması arasında fark olduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, Teselya'da çıkacak bir savaşın tüm Balkanlar'a yayılması ve Avrupa'nın tamamına etki etmesi riskinden bahsetmiş ve devletlere bu şekilde mesaj vermek istemiştir. Bundan ötürüdür ki Girit adası yüzünden bütün dünyanın etkilenmemesi isteniyorsa, Osmanlı askeri adayı işgal etmelidir. Şayet bu gerçekleşirse Osmanlıların tek amacı adadaki hâkimiyet haklarını korumaktan ibaret olacaktır. Bu kuvvetlerin sayısı artırılmayacağı gibi dört devletin yaptığı şekilde önemli limanların tamamını işgale de lüzum görülmeyecek, bir iki noktanın Osmanlı kontrolünde kalmasıyla yetinilecektir.⁵⁰³

Girit milletvekillerinin Yunanistan Milli Meclisine gönderilmesi kararından sonra devletlerin verdiği notaya karşılık olarak, Girit geçici hükümeti geri adım atmak yerine notayı hükümsüz kılmak için çalışmıştır. İsmail Hakkı Bey de bu durumda Girit Hükümetinin lakayt tavırlarından ziyade devletlerin, sözlerini bu kadar itibarsız tutan birkaç Giritli politikacıya bu kadar yüz verip şımartmış olmalarına hayret etmiştir. Giritli yöneticiler, Yunanistan'a milletvekili gönderilmemesi talebine karşılık, Girit'teki vekilleri Yunanlı olarak seçeceklerini ve Girit'teki Meclisi, Yunanistan Meclisinin bir şubesi kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Bu tavra sebep olarak, on iki yıldan beri Büyük Devletlerin Yunanlılık fikrini ve müesseselerini adaya yavaş yavaş getirmelerini gösteren İsmail Hakkı Bey, zamanında Yunan askerlerine jandarma işlerinin havale edilmesini, mahkemelerin Yunan Kralı namına hükümde bulunmalarına izin verilmesini, pullarda Yunanistan kralının tasvirinin bulunmasına müsaade edilmesini örnek göstererek görüşünü ispatlamıştır. Devletler bununla sınırlı kalmamış doğrudan kendilerini ilgilendiren konularda bile birçok taviz vermişlerdir. Mesela adanın

⁵⁰² Babanzade, "Düvel-i Arbaanın Yeni Notası", s.1

⁵⁰³ Babanzade, "Düvel-i Arbaanın Yeni Notası", s.1

kapitülasyonlara tabi olmasından ötürü mahkemelerde tercüman bulundurmaları gerekirken, konsolosluklar buna riayet etmeyerek tercümanların yavaş yavaş kalkmasına göz yummuşlardır. Zira Yunan Kralı adına ilamda bulunan bir mahkemede, konsolos veya tercümana gerek kalmadığını düşünmüşlerdir.⁵⁰⁴

İsmail Hakkı Bey, mahkemelerde tercüman bulundurma zorunluluğu Girit'e uygulanıyorsa tüm Osmanlı Devleti'nde yaygınlaştırılmasını önermiştir. Osmanlı mahkemelerinin Girit mahkemelerinden daha az güvenilir olmadığını ancak maalesef bunun aksinin uygulandığını, Osmanlılar kapitülasyonların hafifletilmesi için çaba gösterirken aksine devletlerin bunları genişletmek için çalıştıklarını vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin ihtarı üzerine devletlerin haklarını korumak üzere harekete geçtikleri bir kaç olay daha yaşanmıştır. Rusya'nın Hanya konsolosu Yunanistan'dan Girit'e gönderilmiş olan istinaf mahkemesi hâkimlerinin hizmet sürelerinin ne zaman dolacağını sormuştur. Almanya konsolosu ise Yunanistan'dan gönderilen askerlerin miktarının kaç olduğunu ve bunların da adada ne kadar süre görev yapacağını öğrenmek istemiştir. İsmail Hakkı Bey, bu soruların özel bir öneme sahip olduğunu, Giritlilerin bunun üzerine telaşa düştüklerini ve son notaya cevap vermeleri için devletlerin bu soruları baskı aracı olarak kullandığını düşündüklerini ifade etmiştir. Onun için Giritlilerin Milli Meclisi toplantıya davet ederek dört devletin notasına nasıl bir cevap vereceklerinin kararına varacaklarını İsmail Hakkı Bey ileri sürmüştür.⁵⁰⁵

Osmanlı Devleti, devletlerin bu iki teşebbüsünü sahte bir baskı olarak görmek istememektedir. Bu iki devletin Yunan hâkimlerini ve askerlerini konu edinmeleri, Giritlileri cevap vermeye sevk için bir tehdit olarak görülmek istenmiştir. Ancak Girit'in bununla ilgili açık bir cevap vermesi hâkim ve askerleri adadan tasfiye etmesi gerçeğini değiştirmemektedir. Yunanistan'ın hâkim ve askerleriyle özel bir konuma sahip olması, devletlerin bütün diplomatik teşebbüslerini anlamsız kılmaktadır. Ayrıca Giritlilerin hayır cevabı vermeleri ve devletlerin adanın sahillerini işgal etmeleri fakat hâkim ve askerlerin varlığını devam ettirmeleri, sorunun kaynağını kurutmaya yetmeyecek, iş yine kısa bir süre için pamuk ipliğine bağlanmış olacaktır. İsmail Hakkı Bey doğru hareketin, Yunanistan'ın Girit ile olan tüm irtibatının kesilmesi olduğunu, hem Yunan hâkim ve jandarmasının adada olmasının hem de adaya Osmanlı hâkimiyetine bağlı bir muhtariyetin verilmesinin gülünç olduğunu vurgulamıştır.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit'te Yunan Hâkimleri ve Yunan Jandarmaları", *Tanin*, 24 Şubat 1910, No:531, s.1-2

⁵⁰⁵ Babanzade, "Girit'te Yunan Hâkimleri ve Yunan Jandarmaları", s.1-2

⁵⁰⁶ Babanzade, "Girit'te Yunan Hâkimleri ve Yunan Jandarmaları", s.1-2

Girit'te yaşanan krizlerden yenisini ise 1910 yılının Nisan ayında yaşanan, Yunan Kralı adına yemin etme mevzusu oluşturmuştur. Buna göre; Girit Meclis-i Mebusanı için seçimler yapılmıştır. Girit'teki partilerin her ikisi de ittifak yaparak milletvekili seçilecek kimselerin Meclis'te her şeyden önce Yunanistan Kralına sadakat yemini etmelerini şart koşmuşlardır. Bu iki parti dışında kalan 16 Müslüman milletvekili bu kararı kabul etmemiştir. Bunun üzerine Müslüman vekiller üzerinde tehdit ve baskı oluşturulmuştur. Hatta bu şarta uymayan vekillerin, vekilliklerinin düşmesinden dahi bahsedilmiştir. Ancak buna karşılık Müslüman vekillere Yunan Kralı Yorgi'ye yemin ederlerse o zaman hükümette kendilerine birkaç sandalye verilmesi şeklinde vaatler verilmiştir. Bu vaatlerin Müslüman vekiller arasında kâr etmediğini gören çoğunluk partisi, basın gücünü kullanarak sadece milletvekillerine değil Giritli Müslümanların tamamına karşı ateş püskürmeye başlamıştır. Yemin mevzusunu bu şekilde okurlarına açıklayan İsmail Hakkı Bey, Girit sorunu muallâkta kaldıkça bu tip olaylarla daha çok karşılaşacaklarını, ancak Girit'te çoğunluğu elinde bulunduran gayrimüslim Giritlilerin azınlığı oluşturan Müslümanları bu yöntemlerle ezmesine izin vermeyeceklerini belirtmiştir.⁵⁰⁷

Girit'te yaratılmaya çalışılan bu fiili durumu hukuki açıdan değerlendiren İsmail Hakkı Bey, çoğunluk partisinin hangi hak ve yetkiyle yemin olayını Müslüman vekillere dayattıklarını anlamadığını belirtmiştir. Girit'in iltihakı bir kenara, bağımsızlığa bile sahip olmadığını, Osmanlı Devleti var olduğu sürece de sahip olamayacağını ifade etmiştir. Mevcut siyasi durumunun yani statükusunun ise kendi gayretiyle oluşmadığını, Osmanlı Devleti ile Büyük Devletlerin yaptığı uzlaşma sonucunda gerçekleştiğini eklemiştir. Her milletin kendi anayasasını yapma hakkı olduğunu, ancak bunun için ilk önce iç ve dış politikada bağımsız olması gerektiğini, birçok Balkan ülkesinin anayasalarının antlaşma şeklinde olduğunu çünkü muhtariyete sahip olan toplumlar için bu kaidenin sabit olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti Girit'ten askerini çektiği zaman adadan Osmanlı hâkimiyetinin kalkıp yerine Yunan veya Girit hâkimiyetinin gelmediğini, devletlerin en son verdikleri notada hep Osmanlı hâkimiyetinden bahsediyor olmalarının, buna delil olarak gösterilebileceğini yazmıştır. Bu hukuki açıklamaların yalnız Müslüman vekillerin değil gayrimüslim vekillerin dahi Yunan Kralına yemin etmekle mükellef olmadıklarını ve yemin etmeye kalkıştıkları takdirde sadece Osmanlı Devleti'nin haklarının değil, bütün devletlerin şan ve şerefine ayaklar altına alınacağı anlamını da içerdiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁸

İsmail Hakkı Bey, Büyük Devletlerin bu yemin meselesine onay vermemesi gerektiğini belirtmiştir. Bayrak meselesi ile yemin meselesi arasında bir fark görmeyerek,

⁵⁰⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit'teki Tahlif Maddesi", *Tanin*, 18 Nisan 1910, No:584, s.1

⁵⁰⁸ Babanzade, "Girit'teki Tahlif Maddesi", s.1

Yunan Kralına yemin etmenin, adaya Yunan bayrağı çekmekle eş anlamlı olduğunu ve 1909 Temmuz’undan sonra oluşan statükonun ihlali manasına geldiğini dile getirmiştir. Devletler statükonun ihlaline izin vermeyeceklerini Hanya’daki bayrak olayına müdahale ederek göstermiştir ki yemin meselesine de aynı fiili tepkinin gösterilmesini devletlerden talep etmiştir. İngiltere konsolosunun bazı yüzeysel girişimlerde bulunduğunu fakat bunun yeterli olmadığını vurgulayan İsmail Hakkı Bey, Giritlilerin bu şımarıklıklarına artık nasihatın kâfi gelmediğinin anlaşılmasını istemiştir. Adanın mevcut idare şeklinin Osmanlı Devleti ile dört devlet arasında tespit edildiğini ve keyfi olarak bunda bir değişiklik yapılamayacağını hatırlatarak, Giritlilerin kendi anayasalarını yapma yetkisine sahip oldukları farz edilse bile, buna bütün ahalinin iştirak ettirilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Girit’te muhtariyet yönetiminin olduğunu, fakat bunun temeli belli ise de detaylarının daha tayin etmediğini yazan İsmail Hakkı Bey, taraflardan hiçbirinin statükoda kendi lehlerine değişiklik yapma haklarının olmadığını yazmıştır. Girit’teki Müslüman vekillere de tavsiyede bulunarak, dayatma karşısında Yunan Kralı adına değil de Osmanlı Padişahı adına yemin etmelerini, şayet çoğunluk kendilerini Meclis’ten atmaya kalkışırsa, yakalarından tutulup zorla Meclis’ten atılmaya kadar ısrarla oturmalarını istemiştir.⁵⁰⁹

İsmail Hakkı Bey’in bu hukuki açıklamalarına ve tavsiyelerine rağmen Girit Milli Meclisi’nin yemin konusunda devletlerin uyarılarını dikkate almadığı görülmektedir. İsmail Hakkı Bey buna şaşırmadığını zira on yıldan beri Girit’te şımartılmış olan topluluğun bu tavrı takınmasının normal olduğunu, on yıldan beri her gün amaçlarına ulaşmaları için devletler tarafından bazen açıkça çoğunlukla gizlice teşvik edilen ahalinin son dönemdeki ciddi teşebbüsleri bile lakaytça karşılamasını yadırgamadığını belirtmiştir. Devletleri suçlayarak, askerlerini adadan çekmeleriyle birlikte Giritlilere cesaret verdiklerini, resmi beyanlarını dahi kulak asılmaz hale getirdiklerini ifade etmiştir. Yemin meselesinde de aynı şeyin yaşandığını, Giritlilerin yemin edeceklerini, devletlerin buna itiraz edeceğini fakat buna rağmen bildiklerinden şaşmayacaklarını, Osmanlı Devleti’nin parlak notalar vermekten başka bir şey yapamayacağını farkında olduklarını yazmıştır. Osmanlı Devleti’ne verilen ancak aceleyle yazıldığı için bazı kısımları belirsiz kalan notada da yemin meselesinin statükoyu ihlal etmeyeceği bildirilmiştir. İsmail Hakkı Bey, statüko fiilen ihlal edilmişken ihlal olunmadı iddiasında bulunmanın Girit ve Şark meselesine dair bir ucube olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Hükümeti, statükonun ihlal edilmediği ifadesinin açıklamaya muhtaç olduğunu iddia

⁵⁰⁹ Babanzade, “Girit’teki Tahlif Maddesi”, s.1

ederek devletlere müracaat etmiştir. İngiltere Büyükelçiliğinde Osmanlılara verilecek cevabın şeklini tespit için elçiler arasında müzakerelerin devam ettiği bilgisini de vermiştir.⁵¹⁰

Dört devletin adadan Osmanlı askerlerini çıkartarak hamilik rolü üstlenmelerinin bu duruma yol açtığını belirten İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin adadaki haklarını bizzat kendisinin koruması gerektiğini vurgulamıştır. Devletlere verilen son notanın son kısmında bu amaçla şu ifade kullanılmıştır: “*Babîali gündün güne tehlikeli bir renk alan belirsiz hale bir son vermek ve hiçbir fiili isyanın ihlal edemeyeceği Osmanlı padişahının haklarını muhafaza etmek için sağlanması gereken vesait hakkında adı geçen devletler ile müzakereye girişmek hakkını muhafaza eder.*” Devletlerin bir an evvel Osmanlılara vurulan bu darbelere son vermek için harekete geçmelerini isteyen İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasının, haysiyet ve namusunun ikide bir birkaç kafası kızgın politikacının oyuncağı olamayacağını belirtmiştir. Devletlerin konsolosları vasıtasıyla uyarıda bulunmalarını veya tehdit etmelerini yeterli görmeyerek, bu teşebbüslerin şımarıklıkları, kabalıkları ve tecavüzleri artırmaktan başka bir işe yaramadığını yazmış ve sözü Müslüman Fırkası Milletvekili Emin Beyzade Hüseyin Bey'in Manosakis adında bir şahıstan yediği tokada getirmiştir.⁵¹¹

Devletlerin ihtar ve tehditte bulunmaları, Giritlilerin içindeki intikam hissini alevlendirmekten başka sonuç vermemiş, Müslüman Milletvekili Hüseyin Bey, yemin meselesi münasebetiyle protestosunu Meclis Başkanlığına verdiği esnada hem evrakı parça parça edilerek çiğnenmiş hem de malum tokadı yemiştir. Bu tokat olayının milletvekili sıfatı taşıyan biri tarafından gerçekleştirilmiş olmasını nefretle kınayan İsmail Hakkı Bey, Meclisin de hala dağıtılmamış olmasını hayretle karşılamıştır. Girit Meclisinin fiilen bir meclis olmaya liyakat kazanmadığını belirterek, devletlerin bu meclisi zorla da olsa feshetmemiş olmalarını da teessürle karşılamıştır. Bu meclisin tam bir bağımsızlık ile kendi vaziyet ve mevcudiyetini tayin edemeyeceğini, onun yetkisinin, Osmanlı Devleti ile dört devlet tarafından kendisine verilen hak ve yetkilerle sınırlı kaldığını, Girit'in idare şeklinin, Osmanlı Devleti ile Giritliler arasında bir nevi mukavele sonucunda oluştuğunu eklemiştir. Bu mukaveleye uymayan tarafı uymaya zorlama hakkının şimdilik devletlere verildiğini, şayet devletler bu görevi yapmak istemiyorlarsa Osmanlı Devleti'nin yapmaktan çekinmeyeceğini yazmıştır. Adada kırk bin Osmanlı tebaasının olduğunu hatırlatan İsmail Hakkı Bey, ada kendi mülklerinin bir parçası olmasa bile bu tebaayı korumak için asker ve donanma göndermeleri gerektiğini fakat

⁵¹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Devletler ve Yemin Meselesi”, Tanin, 16 Mayıs 1910, No:612, s.1. (Bu makalenin tarihi gazetede 15 Mayıs olarak basılmıştır. Ancak kronolojik olarak 16 Mayıs olması gerekmektedir. Bu sebepten ötürü buraya düzeltilmiş haliyle yazılmıştır.)

⁵¹¹ Babanzade, “Devletler ve Yemin Meselesi”, s.1

devletlerin asileri cezalandırmak şöyle dursun tebaalarını korumada acizlik içinde bıraktıklarını yazmıştır.⁵¹²

Girit sorunun sıcaklığını koruduğu günlerde Şehzade Yusuf İzzettin Efendi özel bir heyet ile 6 Mayıs 1910 tarihinde İngiltere Karlı VII. Edward'ın cenaze törenine katılmak üzere Avrupa'ya seyahate çıkmış, dönemin Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa da Şehzadenin heyetinde yer almıştır. Bu seyahat vesilesiyle Rıfat Paşa, Girit konusunda gerek İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey gerek Fransa Dışişleri Bakanı Pichon ile yüz yüze görüşme fırsatı bulmuştur. Londra'da gerçekleşen Pichon'la görüşme, Yusuf İzzettin Efendi'nin Fransa'ya geçmesi ve buradaki ikametini padişahın izniyle biraz daha uzatması dolayısıyla Paris'te devam etmiştir. Giritlilerin adadaki icraatlarıyla, diplomatları uyuşukluktan çıkartıp görüşme yapmaya zorladıklarını ifade eden İsmail Hakkı Bey, Girit'teki bir avuç politikacının onur kırıcı davranışlarının Avrupalı politikacıların asabını bozduğunu ve harekete geçmeye zorladığını yazmıştır. Önceki günlerde bir ajansın tebliğ ettiği telgrafa göre, Girit Hükümeti, Müslüman milletvekillerini Meclis'e almayı kabul etmiş ve bunu bir nota ile dört devletin konsoloslarına bildirmiştir ki Babanzade'ye göre bu, devletlerin meseleyi artık kesin olarak çözmeye karar verdiklerine bir işarettir.⁵¹³

Girit konusunda Osmanlı Devleti'nin son derece haklı olduğunu, dört devletin yine Yunanperestlik hissiyatına veya başka herhangi bir tesire kapılarak tereddüde düşmesi durumunda bu siyasi meseleyi Lahey Hüküm Mahkemesine bile götürmeye razı olduklarını belirten İsmail Hakkı Bey, bu mahkemedeki görevlilerin diplomatların düşündükleri ince ayrıntıları düşünmek zorunda olmadıklarını yazmıştır. Son olaydan sonra Avrupa kamuoyunun da Osmanlılardan yana olduğu anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Bey, Girit konusunda Osmanlı Devleti'nin hakkını teslim eden ve Giritlileri şiddetle eleştiren *Times*, *Le Temps*, *Standart* gazeteleri ile onlarla aynı çizgide yazı yazan gazetelere teşekkür etmiştir. Almanya ve Avusturya basını dört devletin arasında yer almayıp Girit bataklığına bulaşmadığı için daha rahat yayın yapmakta, Rus Hükümeti ise tamamen Osmanlı bakış açısını desteklediğini tebliğ ettiği için devletlerin desteği konusunda hiçbir müşkül kalmamaktadır.⁵¹⁴

İsmail Hakkı Bey, Büyük Devletlerin gazeteleri arasındaki bu ahenkte falsolu ses çıkartan tek devletin İtalya olduğunu ileri sürmüştür. İtalyan matbuatı ve devlet adamları öteden beri Giritli asilere özel bir teveccüh göstermiş, Giritlilerin her türlü taleplerini uygun gören tavır sergilemiştir. Son olaydan sonra İtalyan Hükümetinin resmi tavrının ne olacağını

⁵¹² Babanzade, "Devletler ve Yemin Meselesi", s.1

⁵¹³ Babanzade İsmail Hakkı, "Hariciye Nazırının Seyahati ve Girit Meselesi", *Tanin*, 4 Haziran 1910, No:631, s.1

⁵¹⁴ Babanzade, "Hariciye Nazırının Seyahati ve Girit Meselesi", s.1

bilemediklerini ifade eden Babanzade, diğer üç devlet karar verdikten ve müttefiki olan Almanya ve Avusturya Osmanlı Devleti'nden yana tavır sergiledikten sonra İtalya'nın bu tavrında yalnız kalacağını belirtmiştir. *Tribuna* ve *Curnale d'Italya* gazeteleri haksız ve duygusal yorumlar içeren yayınlar ortaya koymuşlardır. İtalyan kamuoyunu, yakın zamanda burayı ziyaret eden Osmanlı heyeti de layıkıyla tadil edememiştir. Bu sebepten ötürü İsmail Hakkı Bey, Rıfat Paşa'nın seyahatini Roma'ya kadar uzatmasını önermiştir. Zira o günlerde Berlin'de bulunan ve Almanya'nın Girit'e yönelik bakış açısını daha yakından görecek olan İtalya Dışişleri Bakanı Marki di Sanculyano da o zamana kadar Roma'ya dönmüş olacaktır ki Osmanlı Devleti'nin “meşru tekliflerini daha müsait ve daha passız bir kulak ile” işitecektir. Şayet çözüm yolu Paris'te kesin bir hale gelmezse, Roma seyahatının kaçınılmaz olduğu konusunda İsmail Hakkı Bey, sadaret makamının dikkatini çekmek istemiştir.⁵¹⁵

Girit'le ilgili diplomatik çalışmalar bu şekilde sürdürülürken Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında ilişkileri gerginleştiren Pire Olayı gerçekleşmiştir. Yunanistan'ın Pire Limanına çıkan ve Romanya'dan yolcu taşıyan İmparator Troyan isimli geminin yolcuları burada saldırı ve yağmaya uğramışlardır. İsmail Hakkı Bey bu olaya sert tepki göstermiş, Pire gibi işlek bir merkezde bu vahşeti yapanların nasıl olup da Girit iyi yönetilemiyor diye şikâyetinde bulunmalarına şaşırıldığını ifade etmiştir. Büyük Devletlerin de Yunanistan'a karşı artık uyanması gerektiğinin Pire Olayı ile farz olduğunu eklemiştir. Olayın sorumluluğunu birkaç kayıkçıya, birkaç palikaryaya yükleyerek kurtulamayacaklarını belirten Babanzade, olayın dört saat devam ettiğini ve hükümet güçlerinin buna sessiz kaldığını, Pire'de en ufak haber hemen ajanslara düşerken, İstanbul halkının olayı gemiyle gelen yolcular sayesinde öğrendiklerini, Yunan Hükümeti'nin telgraflara sansür uyguladığının böylece anlaşıldığını yazmıştır. Ayrıca Mısır Hidiv ailesine mensup iki kişinin Türk casus diye tutuklandığı bilgisini veren İsmail Hakkı Bey, Yunan görevlilerin olaya müdahale etmek yerine göz yumduklarını ifade etmiştir.⁵¹⁶

Yunanistan'ın bu olayla sadece Türkiye'nin değil Romanya ve Mısır'ın da tepkisini çektiğini, Osmanlı Devleti'nin olay karşısında tarziye talebinde bulunduğunu dile getiren Babanzade, tarzidenin cürmün büyüklüğü ile orantılı olması gerektiğini, birkaç ‘baldırı çıplağı’ hapse atmanın yeterli olmayacağını vurgulamıştır. Pire'de mutasarrıfından en alt polisine kadar hepsinin olayın içinde olduğunu, yağma edilen eşya için tazminat ödenmesi gerektiğini belirtmiştir. Romanya Hükümeti'nin de vapurun uğradığı hasardan ötürü tazminat talep edeceğinden şüphe duymadığını yazan İsmail Hakkı Bey, olayın Girit sorunundan ötürü

⁵¹⁵ Babanzade, “Hariciye Nazırının Seyahati ve Girit Meselesi”, s.1

⁵¹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Pire'deki Vahşet”, *Tanin*, 15 Haziran 1910, No:642, s.1

yaşandığını hatırlatmıştır. Ayrıca Osmanlı vatandaşlarının öfkeyle hareket edip intikam almaya çalışmamaları yönünde itidal çağrısında bulunmuştur.⁵¹⁷

İngiltere'nin Girit konusunda nasıl bir tavır sergileyeceği de merak edilen konulardan birisi olmuştur. Gerek basında gerek diplomasi âleminde ortaya atılan şayialar ortalığı bulandırmışken, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in Avam Kamarasında yaptığı konuşma, birçok şüpheye son vermiş ve Osmanlıların gönlüne su serpmiştir. Grey'in memnuniyet verici ilk ifadesi, Girit'teki Osmanlı egemenliği için 'metbuiyyet' kelimesini kullanmış olmasıdır. İsmail Hakkı Bey bu kelimenin kullanılmasını önemsemiş ve bunu, Osmanlı meşru menfaatlerine atılmış bir adım olarak değerlendirmiştir. Önceki yıl verilen notada kullanılan 'hukuk-u âliye' ifadesi farklı yorumlara neden olmuştur. Grey'in 'metbuiyyet' kelimesini tekrar kullanması bu yorumların anlamsız kaldığını göstermiştir. Edward Grey ayrıca Girit konusunda dört devlet arasında görüş ayrılığı olduğunu dile getirmiştir. Fransa'nın Girit konusundaki teklifi Roma'da cereyan eden müzakerelerin Londra'ya nakledilmesi ve oradaki dört devlet elçisinin arasında bir çeşit 'ibtidai konferans' yapılması şeklinde olmuştur. Osmanlı Devleti ise bu konferans konusunda, kendi elçilerinin de iştirak etmesi ve konferansın giyabi mahkeme gibi hareket etmemesi arzusunda olduğunu belirtmiştir. Ancak İngiltere konferansın zamanı gelmediğini dile getirerek başka bir çözüm yolu önermiştir.⁵¹⁸

İngiltere'nin önerdiği yol, koruyucu devletlerin Girit sularındaki gemi sayısını çoğaltmaları ve mürettebatın sayısını gerektiğinde karaya asker çıkaracak şekilde artırmalarıdır. Fransa başta olmak üzere diğer devletler İngiltere'nin bu çözümünü uygun bulmuşlardır. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti açısından sorunu kesin çözüme kavuşturacak bir konferansın böyle geçici çözümlere göre daha iyi olduğunu belirtmiştir. Ancak konferansın da Osmanlıların arzularını tam olarak karşılayacak bir biçimde ilerleyemeyeceği ihtimalini de göz önünde tutmuştur. Girit sorununun Osmanlı Devleti'nin arzuladığı biçimde halledilmesi için iç ve dış politikada daha güçlü konuma gelmeleri gerektiğini hatırlatan Babanzade, Edward Grey'in Giritlilere yönelik bir tehdidinden de bahsetmiştir ki bu lüzumu halinde karaya asker çıkarılacağıdır.⁵¹⁹

Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın Avrupa'ya yapmış olduğu seyahat sonrasında Meclis-i Mebusan seyahat sonucundaki şifahi raporunu dinlemek istemiş ve nazır bu isteği 18 Haziran günü gerçekleştirmiştir.⁵²⁰ Nazırın açıklamalarını tatmin edici bulmayan İsmail Hakkı Bey,

⁵¹⁷ Babanzade, "Pire'deki Vahşet", s.1

⁵¹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Sir Edvard Grey'in Nutku ve Konferans", *Tanin*, 16 Haziran 1910, No:643, s.1

⁵¹⁹ Babanzade, "Sir Edward Grey'in Nutku ve Konferans", s.1

⁵²⁰ Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın Mebusan Meclisi'ndeki konuşması için bkz. *MMZC*, Devre:1, c.6, İçtima Senesi:2, 5 Haziran 1326 (18 Haziran 1910), s.379-381

konuşmayı beş noktada değerlendirmiştir ki şöyledir: 1- Devletler Türkiye'ye daha fazla meyillidir. 2- Devletler meselenin kesin biçimde halledilmesi zamanının henüz gelmediğine inanmaktadır. 3- Türkiye bu meselede onlarla fikir birliğinde değildir. 4- İngiltere hakkında bu günlerde dolaşan şayialar doğru değildir. 5- Lahey Hüküm Mahkemesine müracaat edileceğinin aslı yoktur.⁵²¹ Rıfat Paşa'nın konuşmasını bu maddelerle özetleyen Babanzade, daha sonra bunları tek tek değerlendirmiştir.

Rıfat Paşa, devletlerin Türkiye'ye meyilli olduklarını Avrupa seyahatinde iyi ağırlanmış olmasına bağlamaktadır. İsmail Hakkı Bey de meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı diplomatlarının itibarının arttığını belirterek bu görüşü desteklemiş ve Girit konusunda kendilerine hafif bir temayülün olduğunu doğrulamıştır. Buna karşılık önceki yıl adayı tahliye etmelerini Yunanistan lehine bir temayül olarak görmüşse de, sonradan bayrak meselesinde fiili müdahalenin yapılmasını, Yunanistan'a temayülün sabit olmadığı şeklinde yorumlamıştır. Girit meselesinin kesin biçimde çözüme kavuşturulması isteğine İngiltere'nin sıcak bakmadığını belirten Babanzade, Fransa'nın da bu konuda yanlarında olduğunu ancak İngilizlerin niye böyle yaptığını anlamadıklarını dile getirmiştir. Türkiye'nin bu meselede onlarla aynı fikirde olmadığı konusuna da değinen İsmail Hakkı Bey, Osmanlı dış politikasını yönetenlerin kesin müzakereye girişmek için bir süre tayin etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Zira meselenin uzayıp gitmesi ve muallâkta kalması Osmanlı Devleti'nin istediği bir şey değildir.⁵²²

Rıfat Paşa'nın İngiltere'nin Türkiye politikasında bir değişikliğe gitmediğini söylemesinin pozisyonu icabı doğru olduğunu, Osmanlı dış politikasının ve Girit meselesinin en büyük mihverinin meşrutiyetin ilanından beri İngiltere olduğunu belirten Babanzade, ancak bunun filliyatta biraz düzeltilmeye ihtiyacı olduğunu ifade ederek İngiltere'ye eleştiri getirmiştir. Bir hafta kadar iki ülke kamuoyunda bir karmaşa ve belirsizlik olduğu görülmektedir ki İngiliz basını Alman gazetelerini fesat karıştırmakla, Osmanlı kamuoyunu yoldan çıkarmakla itham etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Alman basınının rehberliğine muhtaç olmadıklarını ancak İngilizlerin de önce kendi ülkelerinde çıkan bazı gazeteleri itham etmelerinin daha doğru olacağını, onların daha büyük tahribatta bulduklarını yazmıştır. Edward Grey'in yaptığı konuşmalar süratle imdada yetişmiş ve birkaç İngiliz gazetesinin yarattığı olumsuz atmosferi dağıtmıştır. Rıfat Paşa son olarak Lahey Hüküm Mahkemesine gitmeyecekleri bilgisini vermiştir. İsmail Hakkı Bey gerek Meclis-i Mebusan'ın gerek Hükümetin bu fikre ifrat derecede karşı çıkmalarını anlamadıklarını, her şeyde tereddüt

⁵²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Beyanatı ve Lahey Meselesi", *Tanin*, 19 Haziran 1910, No:646, s.1

⁵²² Babanzade, "Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Beyanatı ve Lahey Meselesi", s.1

edilirse başkalarının kararlarının kendilerini römorkör gibi arkalarından sürükleyeceği ve hangi kayalara çarpacaklarını bilemeyecekleri uyarısını yapmıştır.⁵²³

İsmail Hakkı Bey Girit sorununun Lahey Hüküm Mahkemesine götürülmesini ısrarla savunmuştur. Rıfat Paşa'nın Lahey'e gidilirse davalarında şüphe ettiklerinin düşünüleceği ifadesini de eleştirmiştir. Böyle bir mesele için mahkemeye gitmenin haysiyet kırıcı olduğu ifadelerini de beğenmeyerek, Girit olayı boyunca devletin şan ve şerefine defalarca yıkıldığını ancak kimsenin ses etmediğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey devletlerin olayın Lahey'e götürülmesi teklifini kabul etmeyeceklerini söyleyerek konferansa bile yanaşmadıklarını dile getirmiştir. Ancak Lahey'de ısrar ederek mahkemenin vereceği kararın konferansta verileden daha adil olacağını savunmuştur. Konferansta diplomatların hukukla ve vicdanla değil ülke çıkarlarını gözeterek karar vereceklerini ancak mahkemenin hakka uygun karar vereceğini ileri sürmüştür. Mahkemeye gitmeyle en azından Türkiye'nin barışçı bir yol izlediğinin Avrupa kamuoyuna gösterileceğini de eklemiştir.⁵²⁴

Girit meselesiyle alakadar olan devletlerden biri de İngiltere'dir ki Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, yaptığı bir konuşmada konuyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey'in de bu açıklamaları değerlendirdiği bir makale kaleme aldığı görülmektedir. Makalesine başlık yerine Grey'in, "Giritlilerin ilhak için hissi vardır, Türkiye'nin de hissi vardır, Giritliler cengâverdir, Türkler de cengâverdir" mealindeki sözlerini yazarak başlayan İsmail Hakkı Bey, bu sözleri İngiltere Dışişleri Bakanının söylüyor olmasının mühim olduğunu, meşrutî yönetime geçişle birlikte Avrupa'nın gerek fikrinde gerek söyleminde Osmanlı yanlısı değişimin görüldüğünü yazmıştır. Bundan 13 yıl önce aynı İngiltere'nin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Lord Salisbury'nin "haçın girdiği yere hilal giremez" sözünü söylediğini, bu sözü tekzip edenin yine aynı devletin şimdiki Dışişleri Bakanı Grey olduğunu hatırlatmıştır. Edward Grey aynı zamanda Liberal Parti üyelerinden ve Doğu düşmanı olan Gladstone'un öğrencilerindendir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlıların Lord Salisbury'yi ve Gladstone'u belki unutacak kadar âlicenap olabileceklerini fakat Grey'in bu dostça sözlerini unutmayacaklarını vurgulamıştır. Grey'in bu konuşması ile Girit konusunda yapılan konuşmaları biraz daha ileriye götürdüğünü, birçok dikenle kaplı meselenin bu tarz konuşmalarla bu dikenlerden ayıklanacağını yazmıştır.⁵²⁵

Edward Grey'in bu konuşmasında değindiği önemli noktalardan biri, II. Abdülhamit döneminde bile ilhak mümkün olmamışken hele ki Meşrutiyet döneminde buna imkân olamayacağını belirtmesidir. Grey'e göre, yaşanan değişim üzerine devletlerin ilhaka izin

⁵²³ Babanzade, "Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Beyanatı ve Lahey Meselesi", s.1

⁵²⁴ Babanzade, "Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Beyanatı ve Lahey Meselesi", s.1

⁵²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Giritlilerin İlhak İçin Hissi Vardır...", *Tanin*, 20 Haziran 1910, No:647, s.1

vermeyecekleri hakkındaki vaatlerini terk etmeleri ne makul ne de mümkündür. Değindiği diğer nokta ise, Türkiye’ye müracaat olunmadan yeni ve kesin hiçbir hal çaresinin vücuda gelemeyeceğidir. İsmail Hakkı Bey’in Grey’in bu ifadesinden çıkardığı sonuç ise Girit meselesinin gıyabi bir hükümle hallolunamayacağı, meselenin çözümünde mutlaka Osmanlı Devleti’nin onayının alınacağıdır. Bundan dolayı ister konferans ister karşılıklı konuşma meclisi ister elçiler meclisi veya başka bir müzakere yolu kabul edilirse edilsin Türkiye’nin oyu herhangi bir katılımcının oyu gibi değil meşru hak sahibinin oyu biçiminde olacaktır.⁵²⁶

Edward Grey bunları belirttikten sonra sözü statükoya getirmiştir. Statüko kelimesi istikrar gibi bir anlama gelmesi gerekirken Yunanistan’a doğru bir meyil anlamına gelmeye başlamıştır. Oysa Edward Grey konuşmasında statüko kelimesini şu şekilde açıklamıştır;

“Gerçekte statüko kelimesinin mahiyet ve ehemmiyeti hakkında biraz karışıklık ortaya çıktı. Vaka Girit Milli Meclisi üyesi ilk defa olarak Yunanistan Kralına yemin etmiş olmuyorlardı. Ancak devletler hiçbir zaman bu yemini kendi onaylarıyla gerçekleştirmiş ve bundan dolayı devam ettirmek niyetinde buldukları statüko aksamından birini oluşturmuş diye farz-ı kabul etmemişlerdir. Bu yemin ihtiyari bir mahiyeti haiz oldukça boş ve tesirsizdi. Fakat ne zamanki bu mesele Müslüman mebusları kabulden kaçınmak derecesini buldu o vakit şüphesiz statüko yalnız nazari olarak değil fiili olarak da bozuldu.”

Bu ifadelerden de anlaşılacaktır ki İngiltere, başkasının hakkı fiilen yenilmedikçe sessiz kalmakta fakat yemin olayı gibi iş fiiliyata dökülünce “çok oldunuz” demektedir.⁵²⁷

İsmail Hakkı Bey, İngiltere için 1908’den beri fiiliyatça yaşanan bütün gelişmelerin geçersiz olduğunu belirterek, 1908 yılındaki statükonun nasıl olduğunu incelemeye başlamış ve Girit’in 1906 Anayasasının birinci maddesi üzerinde durmuştur. Bu maddede; “*Girit adası bağlı küçük adalarla birlikte dört büyük devlet tarafından kararlaştırılmış şartlar gereğince muhtariyete sahip bir hükümet teşkil eder.*” denilmektedir ki, İsmail Hakkı Bey, devletler tarafından kararlaştırılan şartlardaki maksadın Osmanlı hâkimiyeti, İslam hukuku ve ilhakin gayrı mümkün olduğunu beyan etmek olduğunu belirtmiş, muhtariyetin ancak bu şartlar dairesinde uygulanacağını vurgulamıştır. 18 Haziran 1901’de Dört Devlet konsolosları tarafından Prens George’un komiserliği zamanında Girit Hükümeti’ne verilen nota da bunu göstermektedir. Bu notada ifade edildiğine göre, Girit’teki dört devlet, adanın Yunanistan’a ilhakı konusunda gösterilen temennileri göz önünde tutarak ve Osmanlı padişahına verdikleri taahhütleri nazar-ı dikkate alarak, adada kendi himayelerinde oluşturdukları statükoyu tamamen uygulamaya azmetmişlerdir. Bu ve buna benzer belgeleri delil olarak gösteren İsmail Hakkı Bey, Girit’te statükoya hiçbir zaman Osmanlı hâkimiyetine muhalif bir anlam verilmediğini yazmıştır. Sir Edward Grey’in de konuşmasında bunu itiraf ettiğini belirterek,

⁵²⁶ Babanzade, “Giritlilerin İlhak İçin Hissi Vardır...”, s.1

⁵²⁷ Babanzade, “Giritlilerin İlhak İçin Hissi Vardır...”, s.1

bir taraftan statükoyu muhafaza etmenin gerektiğini, diğer taraftan çözüm yolunu Türkiye'nin rey ve yapacağı değişikliklerle icra etmenin zaruri olduğunu dile getirmiştir.⁵²⁸

Almanya'nın Girit sorununa bakış açısını değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Bismarck'ın "İstanbul postasını asla okumam" veya "Şark meselesi bir Pomeranyalının kemiğine değmez" dediği günlerin artık geride kaldığını, Almanya'nın sadece Şarkta değil Fas'ta, İran'da ve Uzakdoğu'da da menfaat sahibi olmaya başladığını, deniz gücünü günden güne güçlendirdikçe bu menfaatlerin arttığını dile getirmiştir. Babanzade'ye göre, Doğu ve Doğu ülkeleri arasında özellikle Osmanlı Devleti, Almanya'daki siyaset manivelasını harekete geçiren en büyük güçlerdendir. Ancak Almanya'nın Doğu'nun her tarafıyla aynı derecede alakadar olmadığı görülmektedir. Anadolu'ya ait bir siyasi mesele ile Girit'e ait bir mesele, Almanlar için aynı oranda bir öneme sahip değildir. İsmail Hakkı Bey'e göre, Almanya Hükümeti, Girit meselesinin Türkiye lehine hallolmasını istiyorsa, bunu doğrudan Girit'te bir menfaati olduğu için değil, bütün Türkiye açısından meselenin hayat memmat halini aldığını bildiği için istemektedir. Osmanlı Hükümeti, Meşrutiyet öncesi dönemde Girit meselesinde lakayt kaldığı için Almanya da lakayt kalmıştır ki Prens Bülow 1898'de yaptığı bir konuşmada Girit'ten bahsederken, sorun büyüyecek olursa sessiz bir şekilde konser salonundan çıkacaklarını söylemiştir. Gerçekten de dediğini yaparak aynı yıl içinde Avusturya'yı da yanına alıp devletler heyetinden çekilmiş, meselenin çözümü esnasındaki haklarının saklı olduğunu belirterek işi İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'ya bırakmıştır.⁵²⁹

Prens George'nin komiserliğinin tasdiki için kamuoyunun Osmanlı aleyhine bulunduğu günlerde, Prens Bülow yaptığı bir konuşmada, bir konserde herkesin aynı müzik aletini çalmasını gerektirmediğini, kiminin tenor kiminin boru çalacağını, kendilerinin ise İstanbul'da siyasi tesir düdüğünü çalmakla yetineceklerini, Babıâli üzerinde bir baskı icrasına asla iştirak etmeyeceklerini ifade etmiştir. Yine Prens Bülow, bir yıl sonra verdiği bir nutukta, Şark işlerinden bahsederken, devletler hukukunun Türkler hakkında da devletler hukuku olarak kalması gerektiğini, Türkiye'ye yönelik ekonomik girişimlerinin ülkeyi ilerletmek için olduğunu belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın Doğu'da büyük çıkarları olduğunu fakat toprak çıkarı olmadığını yazmıştır. 1908 sonlarında yine Prens Bülow yaptığı konuşmada: "*Doğrusu biz kendimiz için Türk arazisinden bir parça almadık ve istemedik. Şüphesiz ki bu hareketimiz ahlak kurallarına uyduğumuzdan ya da yumuşak mizacımızdan değil coğrafi durumumuzun bize böyle bir meyil ve heves vermemesinden ileri geliyor...*" demiştir. Bismarck'ın da aynı açık üslupla konuştuğunu dile getiren Babanzade,

⁵²⁸ Babanzade, "Giritlilerin İlhak İçin Hissi Vardır...", s.1

⁵²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Almanya ve Girit", *Tanin*, 24 Haziran 1910, No:651, s.1

Almanya'nın Osmanlı arazisine göz dikmemesinin sevgiden değil mecburiyetten olduğunu vurgulamıştır.⁵³⁰

İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne bakış açısını ve siyasetini hangi esaslar üzerine oturttuğunu bu şekilde açıkladıktan sonra mevcut durumda Almanların Girit meselesine yaklaşımlarını ele almıştır. Almanya'nın resmi duruşunda yeni bir gelişmenin olmadığını kaydederek, Alman ve Avusturya basınının işin içinden sıyrılarak diğer devletlere güler bakıp anlaşmazlıkları kızıştırdıklarını yazmıştır. Bununla birlikte tüm Alman gazeteleri Osmanlı Devleti'nin hakkını teslim etmekle beraber hemen hepsi işin savaşa doğru sürüklendiği yönünde yazılar yazmışlar adeta savaş çıkmasını arzu etmişlerdir ki olası bir savaş durumunda sıkıntıya düşecek olan dört devleti kahkahalarıyla ezmek niyetindedirler. Yine Alman basınından anlaşıldığına göre, önceden konserden çıkıp gidenler iş son aşamasına girince, yeniden ellerine düdüklerini alıp öttürmek istemektedir. Alman ve Avusturya gazeteleri Girit sorununa Türkiye aleyhine bir çözüm bulunmasına razı değillerdir. Zira Prens Bülow on iki yıl önce, Şarktaki politikalarının gerektirdiği ihtiyat ve tedbirle uygun olmayan bir sorumluluğu kendilerine yükleyecek teklifler gelinceye kadar tarafsız kalmak politikasına sadık kalacaklarını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey de, “şimdi ihtiyat ve tedbirle uygun olmayan bir durum karşısında bulunuyor muyuz?” sorusunu sorarak, İngiltere'nin son teklifinin her ne kadar Osmanlı amaçlarının tamamının ortaya çıkmasını temin etmemişse de ihtiyat ve tedbiri ihlal edecek bir durum yaratmamıştır yorumunu yapmıştır.⁵³¹

İsmail Hakkı Bey'e göre Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya'yı Girit meselesinde ihtiyat kuvveti olarak görmektedir. Şayet mesele yine Yunanistan lehine bir karışıklığa uğrar ve Osmanlı aleyhinde olmak üzere şiddet vasıtasıyla çözümüne kalkışılırsa o zaman Almanya'nın Girit'teki çıkarları dolayısıyla durum uzak menfaat olmaktan çıkar ve Girit, Şarkın genel politikasına dâhil olur. O zaman da Almanya, bu genel politika uğrunda bir değil birçok Pomeranyalıyı feda edecek bir duruma gelecektir. Almanya'nın bu konuda göstereceği gayret de Bülow'un dediği gibi Osmanlılara duyduğu muhabbetten ötürü olacaktır. Zira Osmanlı toprak bütünlüğü ve mevcudiyetinin devamı kendi çıkarı gereği olduğu için böyle bir fedakârlık gösterecektir. Hal bu merkezde olunca da Alman basınının dil değiştirmesi daha uygun olacaktır.⁵³²

İngiltere ile Almanya arasında yaşanacak siyasi bir düellonun masraflarını yine zayıfların ödeyeceğini yazan Babanzade, bu iki düelloğunun birbirine silah çekmeden el sıkışacaklarını fakat ikisinin de güya bu düelloya sebebiyet verenleri çizmeleri altında ezmeye

⁵³⁰ Babanzade, “Almanya ve Girit”, s.1

⁵³¹ Babanzade, “Almanya ve Girit”, s.1

⁵³² Babanzade, “Almanya ve Girit”, s.1

çalışacaklarını ifade etmiştir. Fas'tan dolayı Fransa ve Almanya rekabetinin ceremesini Fas'ın çektiğini aynı durumun İran'da da görüldüğünü belirterek, bu tecrübelerin Osmanlıların gözünü açtığını dile getirmiştir. Gereksiz bir rekabet sonucunda kabağın kendi başlarına patlamaması için çalışacaklarını bildirerek, Alman devlet adamlarının hisle değil akılla hareket ettikleri için söylediklerinin isabetini herkesten iyi anlayacaklarını sözlerine eklemiştir. Muhabbetin iyi bir şey olduğunu ancak başkalarını kıskandıracak derecede olmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁵³³

Girit Meclisinde milletvekillerinin Yunan Kralı adına yemin etmeye zorlanması ve Müslüman memurların aynı yemini etmedikçe görev yapmalarına izin verilmeyeceği ve maaş alamayacakları yönünde alınan karar üzerine Dört Devlet, Girit'e bir nota vermiştir. Bu yönde baskıların yapılamayacağını belirten notanın içeriği tam olarak şöyledir:

“Dört Devlet, şayet Girit Meclisi yaklaşan oturum esnasında Müslüman üyelerden hislerine aykırı bir yemini etmelerini talep etmeksizin kabul etmeyecek ve Müslüman memurların aynı yemini etmedikçe serbestçe görev yapmalarına ve maaşlarını almalarına izin vermeyecek olursa kendilerine uygun görünecek tedbirlere tevessül edeceklerini Girit Hükümetine beyana ve haber vermeye Hanya'daki genel konsoloslarını memur etmişler ve bundan başka Girit sularında istasyonelerinin adedini arttırmaya karar vermişlerdir. Dört Devlet, Osmanlı padişahının hükümlerlik haklarını muhafaza hususundaki fikir ve niyetlerini işbu tedbirlerin kabul edilmesi suretiyle bir kere daha tayin ve ispat ederler. Ve bu hususlara dayanarak Osmanlı Hükümetinden kendi topraklarındaki heyecana son vermek üzere etkili biçimde mesai harcamasını talep ederler. Zira Yunanistan'ın tavır ve hareketi ile vukuuna sebebiyet vermediği bu heyecanın devamı bir takım üzücü olayların doğmasına yol açabilir. Eğer Osmanlı Hükümeti Girit'te kesin bir idare tesisine teşebbüs edilmesi zamanının geldiği fikir ve inancında bulunuyor ise Dört Devlet, ancak Berlin Antlaşmasına imza atan diğer devletlerin katılımlarıyla bu idare hakkında incelemeye süratle başlayabileceklerini ispat eyerler.”⁵³⁴

Osmanlı Devleti'nin arzu ettiği tarzda bir içeriğe sahip olan bu notayı, İsmail Hakkı Bey ertesi gün yazdığı bir makalede değerlendirerek, yaşanan bu gelişmenin önemini okurlarına aktarmaya çalışmıştır.

İsmail Hakkı Bey devletlerin verdiği nota ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede ilk olarak bunu Meşrutiyet yönetiminin büyük bir başarısı olarak görmüştür. Olayın başlangıcında adadaki ibre Atina kutbunu göstermekte iken meşruti yönetim gücünü göstererek ibreyi İstanbul kutbuna çevirmeyi başarmıştır. Devletler bir taraftan meşrutiyetin güçlendiğini diğer taraftan hükümetin istikrarlı biçimde çalıştığını ve sahip olduğu hakları koruma konusunda kararlı olduğunu görünce böyle bir nota vermeyi uygun görmüşlerdir. Bu başarıdan ötürü kabineyi ve onu ustalıkla yöneten Sadrazam Hakkı Paşa'yı tebrik eden İsmail Hakkı Bey, olumlu atmosfere rağmen meseleyi olup bitmiş hatta çoğu gitmiş azı kalmış

⁵³³ Babanzade, “Almanya ve Girit”, s.1

⁵³⁴ “Düvel-i Hamiyenin Muhtırası”, *Tanin*, 27 Haziran 1910, No:654, s.2

biçiminde yorumlayarak gaflete düşmeyeceklerini belirtmiştir. Fransızların “demiri sıcak iken dökmelidir” sözünü örnek vererek Girit meselesinde bu aşamaya gelindikten sonra işin yakasını bırakmayacaklarını, kesin sonuç alınıncaya kadar takip edeceklerini vurgulamıştır. Zira şu ana kadar elde edilen başarı meseleye sadece bir istikamet tayin etmekten ibaret olmuştur. Önceden Girit sorunu karışık bir yapıya sahip iken devletler tereddüt halinde hareket etmekteydiler. Fakat bu notayla tereddüt halinin son bulduğu görülmekte ve meselenin kesin çözümüne dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’ne, müzakere zamanının geldiğine inanıyorsanız Almanya ve Avusturya’ya başvurarak davet etmelerini söyleyen devletler, kendilerinin buna hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Almanya ve Avusturya’nın önceden buna hazırlıklı olduklarını belirttiklerini yazan İsmail Hakkı Bey bu sayede müzakerelere girişme işinin artık halledildiğini dile getirmiştir.⁵³⁵

Meşrutiyet yönetimi sayesinde bu notanın verildiğini hatırlatan İsmail Hakkı Bey, elde edilen başarının daha iyi anlaşılabilmesi için Denis Kuşan tarafından *Le Temps* gazetesinde yayınlanan ve Giritlilerin lehine olan eski notaların incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. 1-14 Nisan 1906 ve 15-28 Teşrinievvel 1908 tarihli iki notayı işaret ederek bunların son notayla birlikte hükmünü yitirdiğini, Osmanlı Devleti’nin meşrutiyetle birlikte hakkını kopara kopara aldığını vurgulamıştır. Bu aşamadan sonra Osmanlı Hükümeti müzakereye girişme zamanının geldiğini bildirecek ve Almanya ile Avusturya buna iştirak edeceklerdir. Adadaki idare şeklinin ne olacağını peşinen söylemenin zor olduğunu dile getiren İsmail Hakkı Bey, Hükümetin belli bir programı olmadan ayağını kaydıracak karanlık bir yola girmemesini tavsiye etmiştir. Şayet iş yine dönüp dolaşıp konferansta son bulacaksa, konferansın bir müzakere meclisi değil kararlaştırılmış şeylerin onaylandığı yer olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵³⁶

İsmail Hakkı Bey’in diğer makalelerinde de sık sık vurguladığı Avrupa kamuoyunu aydınlatma düşüncesini bu makalede de tekrar ettiği görülmektedir. Girit adasının antlaşma ve hukuk cihetleri hakkında Avrupa basınının ikaz edilmesi gerektiğini ifade ederek, gerekirse ciltlerle muhtıra yazılarak dünyayı ikna etmenin lüzumundan bahsetmiştir. Örneğin Denis Kuşan’ın yayınladığı vesikaların cevapsız bırakılmaması gerektiğini, Osmanlıların elindeki birçok belgenin daha kamuoyuna açıklanmadığını eleştirel tarzda belirtmiştir. Adanın uzun yıllar süren karmaşık hukuki yapısını anlatan “Girit Âlemi” adında bir eserin bile yayınlanabileceğini mümkün gören İsmail Hakkı Bey, notada da belirtildiği üzere devletler teminat verdikleri için artık protesto mitinglerine son verilmesi zamanının geldiğini dile getirmiştir. Boykotaj konusuna da değinerek, Rum vatandaşların zarar görmesine yol açacak

⁵³⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Bir Adım Daha”, *Tanin*, 28 Haziran 1910, No:655, s.1

⁵³⁶ Babanzade, “Bir Adım Daha”, s.1

eylemlerin yapılmamasını ve diğer devletlerin vatandaşlarının çıkarına aykırı teşebbüslerde bulunulmamasını tavsiye etmiştir.⁵³⁷

İsmail Hakkı Bey, Girit meselesi yüzünden Rum mallarına uygulanan boykotajın doğru bir girişim olmadığını makalelerinde birkaç kez vurgulamıştır. Zaten bu boykot çok fazla sürmemiş Boykotaj Heyeti tarafından kısa süre sonra bitirilmiştir. Avusturya'ya uygulanan boykotu son derece yerinde ve haklı bulan İsmail Hakkı Bey, Rum mallarına karşı boykot yapılmasa da olurdu görüşündedir. Bu görüşüne ise şöyle bir dayanak getirmiştir; Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşacak güçte olmadığı için düşmanını ekonomik yönden çökertmeye çalışmıştır. Ancak Yunanistan'a karşı Osmanlı Devleti savaşacak güçten yoksun değildir. Yani Osmanlılar, Avusturya'ya karşı zayıf bir devlet olduğu için boykot yapmaları normaldir fakat Yunanistan'a karşı zayıf durumda olmadığı için boykot uygulaması gereksiz bir adım olmuştur. Diğer taraftan Yunanlılara uygulanan boykot onları hor görmek demek olacağından bu durum dimağlarında kötü bir iz de bırakacaktır. Babanzade'nin üzerinde durduğu diğer bir nokta ise Osmanlı Devleti'nde birçok Yunanlının yaşıyor olmasıdır. Bu insanlarla bazı konularda ortak hislere sahip olduğu için Yunanistan'la ilişkileri yumuşak düzeyde yürütmeleri gerektiğini hatırlatarak gurur kırıcı hamlelerden çekinmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁵³⁸

Boykotajın bir hedefi olması gerektiğinin üzerinde duran İsmail Hakkı Bey, yedi sekiz yıl önce Çinlilerin bazı Amerikan mallarına boykot uyguladığını ve nihayet Amerika'yı geri adım atmak zorunda bıraktıklarını yazmıştır. Aynı şekilde Osmanlılar Avusturya'ya boykot uygulayarak tazminat ve diğer bazı kazançlar elde etmiştir. Yunanistan'a karşı ise bu boykotu gereksiz bulan Babanzade, yaptıkları siyasi teşebbüslerle hedeflerine ulaştıklarını ve boykota gerek kalmadığını ifade etmiştir. Osmanlıların Girit konusunda yapması gereken şey ise meseleyi halletmek için boykota başvurmak değil koruyucu devletler nezdinde teşebbüste bulunmaktır. Ayrıca uygulanan boykotaj hiçbir ihtilafı çözmemiş üstelik Hükümeti zor duruma düşürmüştür. Ekonomik ve ticari olarak Osmanlı Devleti'nin de zarara uğradığını gören Boykotaj Heyeti, zararın neresinden dönersek kârdır diyerek boykotu kaldırmakla⁵³⁹ iyi bir iş yapmıştır diyen Babanzade, halktan boykotaj silahını yerinde ve zamanında

⁵³⁷ Babanzade, "Bir Adım Daha", s.1

⁵³⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Boykotajın Hitamı Münasebetiyle", *Tanin*, 5 Eylül 1909, No:363, s.1-2

⁵³⁹ Boykotaj Heyetinin söz konusu kararı şöyledir: "*Salı günü ictima eden Boykotaj Komiyonu mukarrerat-ı atiyeyi ittihaz eylemiştir: 1- Hiçbir kuvvetin taht-ı tesirinde olmayarak hissiyat-ı vataniyelerine tab'an hukuk-u hemcivariye riayet etmeyen komşumuz Yunan Hükümeti sefain-i nakliye ve emtia-yı ticariyesine Osmanlı milleti harb-i iktisadi ilan etmiş idi. Düvel-i hamiyenin hüsn-ü niyetlerine ve daire-i hak ve adaletine avdet eden komşumuz Yunan Hükümetinin teminatına inzıam eden kabinemizin taahhüdatı millete kanaat bahş eylediği için 19 Ağustos 325 Çarşamba gününden itibaren bu silah-ı medenimizi istimalden istinkâf ediyoruz. Komşumuz sözünde sadık kalacağı zamana kadar memleketimizde sefain-i nakliye ve emtia-yı ticariyesi hüsn-ü kabul göreceğini beyan ile boykotaja hatme verildiğini ilan ederiz. 2- İşbu mukarreratın sevahil-i Osmaniye Boykotaj komisyonlarına tebliği mukarrerdir.*" "Boykotaj Kalktı", *Tanin*, 3 Eylül 1909, No:361, s.1

kullanmasını rica etmiş, Hükümetle uyumlu hareket etmelerinin daha doğru olacağını tavsiye etmiştir.⁵⁴⁰

İsmail Hakkı Bey açısından boykot bir amaç değil araçtır. Osmanlı Devleti, Yunanistan'a boykot ilan etmiş fakat bunun sınırlarını düşüncede çizmiş fiiliyata dökememiştir. Ayrıca kurunun yanında yaş da yanmıştır ki bu boykotun amacına uygun bir durum değildir. Örneğin Yunanlılar cezalandırılmak istenirken yabancı tüccarlar zarara uğratılmıştır. Hatta bazı kötü niyetli insanlar ticari rekabetten ötürü Rum vatandaşları Yunanlı diye lanse ederek zarar görmelerine neden olmuşlardır. Uzun süre önce Yunanlılarla ortaklık yaptıkları söylenen kişilerin mallarını taşımayarak işe suiistimal karıştıran kişilerden ötürü İsmail Hakkı Bey, Yunan boykotuna eleştiri getirmiştir. Ceza hukukundaki “bir mazlum ve masum mahkûm olmaksızın bin mecrum kurtulsun” kaidesinin uygulanmasını isteyerek, Osmanlı tebaasından ve Yunanlı olmayan yabancı tebaadan biri zarar göreceğine, bin Yunanlı'nın kurtulmasına göz yumulması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak tecrübeler boykotun bu minval üzerine gelişmediğini göstermiştir. Bazı yerlerde iş darp ve yaralama boykotuna gelmiş, bazı yerlerde boykotu fırsat bilenler bakkala veya meyhaneciye olan borçlarını inkâr etmeye kalkmışlardır.⁵⁴¹

Boykotajı gerekli kılan mesele Giritle yaşandığı halde cezayı Yunanistan'a kesmeye çalışmanın doğru olmadığını dile getiren Babanzade, Yunanistan'ın Giritle alakalı olmadığını açıklaması üzerine cezayı Yunanlılara kesmenin yanlışlığı üzerinde durmuştur. Dâhiliye Nezareti bu durumu görerek boykota lüzum kalmadığını bildirmiştir. Bunun nasihat niteliğinde olduğunu yazan İsmail Hakkı Bey, boykotaja son verilmesi gerektiğini söylemediklerini ancak bunun sadece Yunanlılara yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bir Yunanlı'nın mağazasından alışveriş yapmamalarını ancak amaleyi, hamalı, işçiyi ayaklandırıp bütün yabancıların zarar görmesine yol açmamalarını öğütlemiştir.⁵⁴²

Devletlerin verdiği son nota ile Almanya ve Avusturya'nın Girit sorununa dâhil edilmesi durumu olayın şekil ve manzarasını değiştirmiştir. Notada belirtilen, “Osmanlı Devleti kesin çözümün zamanı geldiğine inanıyorsa Berlin Antlaşmasına imza atan diğer iki devlete de müracaat etsin” ifadesini öne süren ve bir nota şeklinde Osmanlılara tebliği için ısrar eden Fransa olmuştur. Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'un bu ifadeyi ortaya çıkararak büyük bir diplomat olduğunu gösterdiğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, ifadenin Osmanlı arzularına tercüman olmasından ötürü Fransa'ya teşekkür borçlu olduklarını yazmıştır. Ancak Fransa bunu sadece Osmanlıları memnun etmek için yapmamış, rakibi olan Almanya'yı

⁵⁴⁰ Babanzade, “Boykotajın Hitamı Münasebetiyle”, s.1-2

⁵⁴¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Boykotaj Münasebetiyle”, *Tanin*, 2 Temmuz 1910, No:659, s.1

⁵⁴² Babanzade, “Boykotaj Münasebetiyle”, s.1

Avrupa siyaset satrancında hamle icrasına zorlamak için yapmıştır. Çünkü Fransızlar, Alman ve Avusturya basınının bir müddetten beri Girit meselesi münasebetiyle yaptığı alaylı eleştirilerden ve Osmanlılara karşı “İşte gördünüz mü Batılı dostlarınızı!” demek isteyen vaziyetinden ötürü epey asabileşmişlerdir. Bundan ötürü de eleştirinin kolay fakat icraatın zor olduğunu vurgulamak ve yapılanları Almanlar beğenmiyorsa onları acı ziyafete davet etmek için bu notayı vermişlerdir. Almanlara, eğer Türkleri bu kadar seviyorsanız ve yapılanları eksik buluyorsanız, bu işi düzeltmede daha fazla iktidarınız varsa meseleyi çözün mesajı da verilmek istenmiştir.⁵⁴³

İsmail Hakkı Bey, bu vesileyle Almanya ve Avusturya'nın bir samimiyet testine girdiklerini yazmıştır. Çünkü bedava dostluğun kâr etmediğini, başkalarının aczini kendileri için bir üstünlük ve başarı olarak görmenin yanlış olduğunu, zahmetsiz ve külfetsiz minnet altında bırakma politikasına son verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre, şayet Almanya ve Avusturya diplomatları Türkiye'nin gerçek dostu iseler bütün hedefleri diğerlerinin zor durumundan istifade etmek değilse bu defa Girit konusunda görevden kaçmamalıdır. Girit meselesinin tüm Avrupa'yı tutuşturacak bir yangına dönme ihtimali yüksek olduğu için Fransa, Orta Avrupa'yı da sorumluluk almaya sevk etmektedir. İsmail Hakkı Bey, sorunun çözümü için Almanya ve Avusturya'nın da işe el atmasını istediği için makalesinde buna yönelik ifadeleri sık sık kullanmış ve işin nezaketini vurgulayarak taşın altına ellerini koymaları gerektiğini tekrarlamıştır. Ancak durum hiç de İsmail Hakkı Bey'in istediği gibi gelişmemiştir. Ortada dolaşan dedikoduları *Neue Freie Presse* gazetesinde çıkan bir haber daha da arttırmış, Almanya ve Avusturya'nın Girit'in Yunanistan'a ilhakına teşebbüs edildiği takdirde ilhaka karşı çıkacaklarını içeren şayialar gündeme düşmüştür. İsmail Hakkı Bey, Almanya ve Avusturya'nın bu lütuflarına teşekkür ettiklerini ancak ilhak ihtimalini önlemeye Osmanlı Devleti'nin her zaman muktedir olduğu yorumunu yapmıştır.⁵⁴⁴

İsmail Hakkı Bey, söz konusu şayialara inanmak istemediklerini, Berlin Antlaşması'nın Girit'le ilgili maddelerinin geçersiz hale geldiğini belirtmiştir. Berlin Antlaşması'nın ihlali, adadaki statükonun bozulması, Almanya ve Avusturya'nın tekrar devletler heyetine girmek için heyetten ayrılırken belirttikleri şartların tamamen ortaya çıktığına ispattır. Fransız diplomatların kurdukları açmazı başka bir açmaz ile bozmak lazımsa ve Fransa ile İngiltere basını tarafından “Türlere muhabbetiniz samimi değildir, görüntüden ibarettir!” diye Alman basınına yapılan isnatların fiilen tekzibi gerekliyse, yukarıda belirtilen şayialara aykırı bir hareket tarzını Alman ve Avusturya diplomatları sergilemelidir diyen İsmail Hakkı Bey, daha sonra İngiltere'nin olaydaki pozisyonunu değerlendirmiştir.

⁵⁴³ Babanzade İsmail Hakkı, “Son Notadan Sonra”, *Tanin*, 3 Temmuz 1910, No:660, s.1

⁵⁴⁴ Babanzade, “Son Notadan Sonra”, s.1

İngiltere'nin, Almanya ve Avusturya'yı konsere davet etmeye razı olması büyük bir arzunun sonucu olmadığı gibi hatta bu iki devleti işe karıştırmaktan ötürü pişmanlık duymaktadır. İsmail Hakkı Bey'e göre İngilizler, ya Türkiye'nin bu iki devlete müracaat etmeyeceğini ya da etse bile iki devletin bu müracaatı kabul etmeyeceğini hesaplayarak, Pichon'un arkasından sürüklenmiştir. Zira daha son notanın mürekkebi kurumadan bazı yarı-resmi yayın organları İngiltere'nin çok fazla ileri atılmış olmaktan çekinmeye başladıklarını göstermişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu durumda Almanya'nın ortaya çıkan vesileyi hafife almaması gerektiğini ve İngiltere'nin bu pişmanlığına meydan vermemesi için bu fırsatı değerlendirmesinin önemini vurgulamıştır.⁵⁴⁵

Bununla birlikte *Reuter Ajansı* önceki gün İngiliz gazetelerine bir tebligatta bulunmuş, devletlerden birinin Girit meselesinin genel ve kesin biçimde halledilmesi hakkında bir teklifte bulunduğu haberinin asılsız olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca son nota ile Türkiye'ye yalnız şu cihet ihtar edilmiştir ki adanın hükümet şeklinde (statükoda) gerçekleşecek her türlü değişikliğin, Berlin Antlaşmasına imza koyan devletlere müracaat edilmesiyle olabileceği ancak diplomasi çevrelerinde yapılan incelemelerde Girit'te böyle bir değişikliğin düşünülmeyeceği mesajı verilmiştir. İsmail Hakkı Bey yarı-resmi olduğuna şüphe olmayan bu tebligatın *Neue Freie Presse*'deki fıkraya benzediğini belirterek, İngiliz siyasi çevrelerinde meselenin kesin biçimde halledilmesinin lazım olduğuna henüz kanaat getirilmediğini, Türkiye'nin bu konudaki nokta-i nazarının ciddi olup olmadığında tereddüt ettiklerini yazmıştır. Bu çeşit cereyanlar karşısında Türkiye'nin izlemesi gereken yol ise şimdiye kadar takip ettiği politikayı devam ettirmesidir. Son notanın Osmanlı Devleti'ne gösterdiği yol ise, bütün devletlere müracaat etmektir. Açık müracaatın, devletleri verdikleri sözün açıklığıyla uygun samimi cevaplar vermeye manen zorlayacağını vurgulayan İsmail Hakkı Bey, sadece kendilerinin değil Avrupa kamuoyunun dahi devletlerin bu müphem politikasını anlayamaz hale geldiğini dile getirmiştir.⁵⁴⁶

Dört Devletin verdiği nota her ne kadar Babanzade İsmail Hakkı Bey'i heyecanlandırmış, meselenin Osmanlıların lehine sonuçlanacağı umutlarını artırmış olsa da Girit'ten gelen haberler durumun bu yönde olmadığını göstermiştir. Verilen notalara, yapılan tehditlere ve hazırlıklara hatta savaş gemisi mürettebatının artırılarak Suda Limanına kadar gönderilmesine rağmen yine Giritli politikacılar meydan okumalarına devam etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey Girit meselesinin her safhasında zayıfın güçlüye galip geldiğini belirterek sözü yine Lord Salisbury'e getirmiştir. Vaktiyle Salisbury Avrupa devletlerini Girit konusunda, şoseleri düzenlemeye yarayan üstüvanelere benzetmiştir. Bu üstüvaneler ağır

⁵⁴⁵ Babanzade, "Son Notadan Sonra", s.1

⁵⁴⁶ Babanzade, "Son Notadan Sonra", s.1

hareket eden fakat altında kalan taşları ezen, engelleri kıran ve yolu düzelden vasıtalarıdır. İsmail Hakkı Bey, zamanında Türklere karşı kullanılırken bu kırııcı ve düzeltici özelliklere sahip olan üstüvanenin şimdiki durumda değiştiğini, bir manda arabası kadar yavaşladıktan başka yoluna çıkan bir karıncayı ezmek şöyle dursun, bir akrebi bile rencide edemeyecek hale geldiğini ifade etmiştir. Devletlerin bu kadar ihtiyat ve nezaketle hareket ettiğini gören Giritli haşerat da doğal olarak bu makineyi hiçbir zaman kendilerini çiğnemeyecek bir özellikte gördükleri için alabildiğine meydan okumakta ve makinenin cızırtıdan başka bir işe yaramadığını düşünmektedirler. Yine Lord Salisbury Gild Hall’de Girit münasebetiyle yaptığı bir konuşmada, “Ah keşke bütün diplomatlar amiral olsa” ifadesini kullanmıştır ki, İsmail Hakkı Bey, o zamanlar amirallerin hukuk ve siyaset gibi konuları çizmeleriyle itip kakarak kestirme iş gördüklerini, yani Osmanlı askerini adadan çıkarmak için diplomatlardan fazla faaliyet gösterdiklerini ve diplomatları peşlerinden sürüklediklerini hatırlatmıştır.⁵⁴⁷

Girit meselesinin bu boyutlara gelmesinde Avrupa devletlerini eleştirmeye devam eden İsmail Hakkı Bey, Giritlilerin şımarık tavırlarını şu sözlerle okurlarına aktarmıştır: “*O kadar seneden beri çeneleri okşana okşana vaki olan tehditleri mutat olduğu üzere şekli muhafazaya ait bir cilve farz eden Girit zorbaları bu koskoca devletler makinesini bir bostan korkuluğu kabul etmekte mazur değil midirler?*” Bu eleştirileri sadece Osmanlıların yapmadığını, *Le Temps* gazetesinin bir yıldan beri Avrupa diplomasisini tenkit yollu azarlamasının da aynı sonuçtan başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Aynı gazete konsolosların takip ettiği Yunan mesleğini, gönül okşayıcı yumuşak yüzlü ihtar ve tehditlerini açık yüreklilikle yazmış ve hatta bunlar isterse başka yere terfi edilerek gönderilsinler herhalde Girit’te kalmamalıdır tavisyesinde bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey de bu tavsiyeyi desteklemiş ve bu konsolosların yerine Giritlilere tebessümlü bir çehre göstermeyecek sert mizaçlı kişilerin gelmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Hatta bunu da yeterli görmeyerek, Giritlilerle diplomasi dairesinde müzakere etmenin mevsiminin çoktan geçtiğini ve artık amirallerin kesin talimat ile iş görmeleri zamanının geldiğini belirtmiştir. Fransa’nın kabul edilen son teklifine karşılık Rusya’nın geçici olmakla beraber gayet makul ve etkili bir teklifte bulunduğu görülmektedir. Karaya hemen asker çıkarmak yönündeki bu teklife, devletler icap ettiği zaman bu yola müracaat edeceklerini vaat edip eski kararlarında sebat edecekleri karşılığını vermişlerdir.⁵⁴⁸

İsmail Hakkı Bey adaya asker çıkarmama tavrının hatalı olduğunu, ihtar ve tehdit stratejisinin zaman kaybettirmekten başka bir işe yaramadığını vurgulamış, işin dönüp dolaşıp asker çıkarmaya geleceğini iddia etmiştir. Bu işin tek zararının da sadece zaman kaybetmek

⁵⁴⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Gerginlik Hala Devam Ediyor”, *Tanin*, 7 Temmuz 1910, No:664, s.1

⁵⁴⁸ Babanzade, “Gerginlik Hala Devam Ediyor”, s.1

olmadığını, Şark göklerinin gündün güne tozlanmaya başladığını ifade etmiştir. Giritli muhaliflerin durumunun tahammül edilmez bir hale geldiğini, bu müddet zarfında Yunanistan Hükümeti'nin de Osmanlı kamuoyunu asabileştirecek hareketlerden uzak kalmadığını dile getirerek Şark'ta bir kıvılcımla patlamaya hazır gergin bir havanın oluştuğunu ileri sürmüştür. Adada devam eden gerginliğin sonsuza kadar devam edemeyeceğini belirten İsmail Hakkı Bey, devletlerin tavrını eleştirmeye devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin adada kesin yönetim şekli tayin edilinceye kadar geçici tedbirler alınmasına razı olduğunu en azından bu geçici tedbirlerin kâğıt üstünde kalmayıp biraz da fiiliyata dökülmesini istemiştir.⁵⁴⁹

Osmanlı Devleti Girit konusundaki belirsizliğin sürdüğü günlerde yemin meselesi ve Müslüman memurların göreve başlayıp maaşlarını almaları konusunda Koruyucu Devletlerden girişimde bulunmalarını istemiş, bunun üzerine de devletler Girit Hükümetine yeni bir nota vermişlerdir. Bu notaya göre, Girit Milli Meclisi, toplanacak oturumlarda Müslüman milletvekili ve memurları Meclise kabul etmez, resmi dairelerde çalışan Müslüman memurların görev yapmalarına izin verilmez veya Müslüman memurlar Girit Meclisi tarafından istenen yemini etmezler ve bu bahaneyle maaşları kesilirse, Koruyucu Devletler işgal askerlerini adanın en önemli limanlarına çıkartacak ve gümrük daireleri işgal edilecektir. Bu tedbirler, Girit Milli Meclisi tarafından ayın 28. Pazartesi gününe kadar bu konu hakkında bir icraat gerçekleşmezse uygulamaya konacaktır.⁵⁵⁰ Koruyucu Devletlerin bu notasına karşılık Girit Hükümet Başkanı Venizelos, konsoloslara gerekli cevabı vermiştir. Bu cevapta, Müslümanların da Hıristiyanlarla aynı haklara sahip oldukları ve hatta bu yeni idarede İslamların daha üstün hakları bulunduğu beyan edilmiştir. Yemin meselesi ise Milli Meclis işlerinin düzgün biçimde yürütülmesi noktasından ehemmiyetli görünüp esasen iki yıldan beri Koruyucu Devletler tarafından engellenmeden resmi yemin icra olunmaktadır. Bu nota sonrasında Girit Hükümeti Koruyucu Devletlerin taleplerini kabul ettiğini belirtmiştir.⁵⁵¹

Bu dönemde yaşanan diğer bir gelişme de Koruyucu Devletlerin, Yunanistan'dan Giritlilere nasihatte bulunmasını istemeleri olmuştur. Yunanistan'ın Girit'le irtibatı olmadığı halde bu şekilde adayla ilişkilendirilmiş olması Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine devletler nezdinde müracaatta bulunarak meselenin özünü anlamak istemiştir ve alınan cevapta, devletlerin tavsiyesi sonucunda Yunanistan'ın bunu yaptığı bilgisi alınmıştır. O günlerde gündemi oluşturan diğer konuda Girit Meclisi'nin sayısal çoğunluğa ulaşmadan toplanması ve bu şekilde anayasaya aykırı olarak karar alması olmuştur. Canik Milletvekili Mehmet Ali Bey'in ortaya çıkardığı bu durumun özü şöyledir: Girit

⁵⁴⁹ Babanzade, "Gerginlik Hala Devam Ediyor", s.1

⁵⁵⁰ "Düvel-i Muazzamanın Ültimatı", *Tanin*, 13 Temmuz 1910, No:670, s.2

⁵⁵¹ "Konsoloslara Verilen Cevap", *Tanin*, 14 Temmuz 1910, No:671, s.2

Meclisinin Müslüman milletvekilleri ve memurlarını Yunan Kralı adına yemin etmeye mecbur kılması üzerine Babiâli devletleri müdahaleye çağırılmış ve verilen nota sonrasında Hanya'da toplanan Meclis, Müslüman vekil ve memurların yemin etmeden görevlerine devam edebilecekleri kararını almıştır. Ancak Mehmet Ali Bey alınan bu kararın usulsüz olduğunu ispatlamıştır. Gazetelerin yazdığına ve resmi makamların da teyidine göre Girit Meclisi 59 milletvekili ile toplanmıştır. Bu toplantıya muhalif partiye mensup Hıristiyan üyeler ile Müslüman milletvekilleri katılmamıştır. Girit milletvekillerinin 114'ü Hıristiyan ve 16'sı Müslüman olmak üzere toplam sayıları 130'dur. Anayasaya göre de Meclis toplam vekil sayısının yarısından bir fazlası olmadan toplantı yapılması mümkün değildir. Bu durumda 59 vekille toplanan Meclis kanuni olmayıp aldıkları karar da geçersiz hükmündedir.⁵⁵²

Girit Meclisinin dört gün önce yaptığı toplantıda aldığı diğer bir karar da Meclisin dört ay boyunca tatil edilmesidir. Canik Mebusu Mehmet Ali Bey Giritlilerin bu oyununu ortaya çıkardıktan sonra konuyla ilgili şu yorumda bulunmuştur:

“Şu izahattan da anlaşıldığı üzere dört gün önce Hanya'da toplanan 59 Hıristiyan üye ada milletvekillerinin toplamının yarısından az olduğu cihetle yaptıkları toplantı ve aldıkları karar kanun nazarında geçersiz olmakla Giritlilerin hala Koruyucu Devletlerin emirlerine uymayıp bildiğini okumakta ısrar ve inat ettikleri ve bundan dolayı adadaki geçici hükümetin aldığı tedbirler görüntüden ibaret olup Babiâli'nin talebi henüz yerine getirilmediği açıkça ortaya çıktığından Girit politikacılarının bu kurnazlığına aldanmamak için saygın gazeteleri vasıtasıyla Osmanlı basını ve kamuoyunun dikkatini çekmeye lüzum gördüm.”⁵⁵³

Babanzade İsmail Hakkı Bey de gerek Yunanistan'ın Girit'e nasihat vermesi ve gerek Girit Milli Meclisi'nin bu toplantısını ele alan bir makale kaleme alarak olayı kendi açısından değerlendirmiştir.

İsmail Hakkı Bey bu konuda Koruyucu Devletlerin tavrını eleştirmiş, Yunanistan'dan Girit'e nasihatte bulunmalarını istemekle hata ettiklerini belirtmiştir. Devletlerin bir avuç Giritli politikacıyı Yunanistan'ın nasihatleri sayesinde yola getirdiklerini vurgulayarak, kendi tehditlerini ciddiye almayan Girit üzerinde etki yapma gücünü kaybettiklerini dile getirmiştir. Bu olaydan sonra Giritlilerin artık iltihak ettikleri Yunanistan'ın sözünü dinleyeceklerini, Yunanistan'ı araya sokarak iş yapmanın adaya kesin idare şekli verileceği zaman yapılacak ihtarların umursanmayacağını ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey bu tavırla Giritlilere adeta, kendi sözlerini dinlememeleri, arada bir verdikleri ultimatoları önemsememeleri, bildiklerinden şaşmayıp Yunanistan'ın emirlerine uymaları mesajı verdiklerini yazmıştır. Girit Meclisi'nin Hanya'da toplanarak almış oldukları kararı hokkabazlık olarak değerlendirerek Büyük Devletlerin Girit konusunda attıkları adımları gözbağcılık şeklinde yorumlamıştır.

⁵⁵² “Müdahale Meselesi”, *Tanin*, 14 Temmuz 1910, No:671, s.2

⁵⁵³ “Müdahale Meselesi”, *Tanin*, s.2

Venizelos ve arkadaşlarının nasıl olup da asırlarca diplomasi mesleğinde ustalaşmış devletleri oyuna getirdiklerine anlam verememiştir.⁵⁵⁴

İsmail Hakkı Bey'in değindiği diğer nokta da Canik Mebusu Mehmet Ali Bey'in gündeme getirdiği, Girit Meclisinin yasal olmayan biçimde karar alması olmuştur. Bu olayı da Büyük Devletlere yapılmış bir oyun olarak değerlendirmiş ve bu şekilde alınan kararın hükümsüz olduğunu yazmıştır. Böylece Müslüman milletvekillerinin yeminsiz Meclise kabullerine ve Müslüman memurların maaşlarının verilmesine dair alınan kararın hileli olduğunu belirterek Giritlilerin bunu o anda sığağı sığağına söylemediklerini fakat ilerleyen zamanlarda Avrupa'nın konuya olan gayreti azalınca söyleyeceklerini iddia etmiştir. Ayrıca Giritlilerin birtakım hayal ürünü hesaplar yaparak dört aylığına Meclisi kapattıklarını ve bu süre içinde belki Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin çökeceğini ve Avrupa'nın desteğini yitireceğini düşünerek hareket ettiklerini dile getirmiştir. O vakit geldiği zaman da Giritliler Meclisin bu kararının hiç hükmünde olduğunu ileri süreceklerini okurlarına aktarmıştır. Bir karar alınır alınmaz Müslüman üyelerin bu karardan istifade etmeden Meclisin dört ay boyunca kapatılmasını manidar bulan İsmail Hakkı Bey, Giritliler şayet samimi olsaydı bu kararı almazdı siteminde bulunmuştur. Meclisi hemen tatil etmenin Avrupa'nın gönderdiği savaş gemileriyle dalga geçmek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁵

Girit konusunda İsmail Hakkı Bey İslam ahalinin korunmasız kalacağından endişe ettiğini belirterek, Büyük Devletlerin bu tavırlarıyla bunun önünü açtıklarını yazmıştır. Devletlerin tantana ile ilan ettikleri başarının sadece bir hafta sürdüğünü, Hanya'da altı Müslüman'ın yaralanması hadisesinden sonra Girit Hükümetinin saldırganları yakalamak yerine Müslümanları tutukladıklarını haber vermiştir. Osmanlı Devleti'nin Girit Meclisi tarafından alınan son kararı inandırıcı bulmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, Koruyucu Devletlerin rahatlarına düşkün olduklarını, her birinin yaz tatili için bir sayfiye yerinde bulunduğunu ve son ultiatomun gerçek bir sonuca ulaştırılması için çalışmaktan ve Girit politikacılarını sıkıştırmaktan uzak duracaklarını ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey çözüm olarak en başından beri savunduğu şeyi tekrar dile getirmiş ve karaya asker çıkarılması gerektiğini, bu sayede oynanan oyunun bozulacağını vurgulamıştır. Şayet bu yapılmayacaksa kendilerine güven verilmemesini ve Osmanlılara verecekleri imzanın hakkını Giritlilerden çıkarmalarını tavsiye etmiştir.⁵⁵⁶

Girit meselesinin yeni bir boyut kazanmasına yol açan hadiselerden biri de Girit Hükümet başkanı Venizelos'un Yunanistan tarafından Yunan Parlamentosuna milletvekili

⁵⁵⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Devletlerin Netice-i Tehdidi", *Tanin*, 16 Temmuz 1910, No:673, s.1

⁵⁵⁵ Babanzade, "Devletlerin Netice-i Tehdidi", s.1

⁵⁵⁶ Babanzade, "Devletlerin Netice-i Tehdidi", s.1

olarak çağırılması olmuştur. Yunan Meclisine Girit'ten üye gönderilemeyeceği ve gönderildiği andan itibaren Yunanistan da işe dâhil olmuş sayılacağı için bu savaş sebebi olarak görülmüş ve bunun üzerine bu tasavvurdan vazgeçmişlerdir. Bu duruma çözüm bulmak isteyen Giritliler bu sefer de Yunanistan'a vekil göndermemeyi kabul etmiş fakat Girit'teki Meclisin Yunan Meclisinin bir şubesi olarak görülmesini sağlamak istemişlerdir. Hatta bu amaçla tüm üyelerin Yunan Kralı adına yemin etme zorunluluğunu getirmişlerdir. Ancak Müslüman Milletvekillerinin bu konuda dik durması ve Koruyucu Devletlerin baskısı sonucu Giritlilerin bu planı da gerçekleştirmemişlerdir. Yunanistan'a bağlanma konusunda ısrarcı olan Giritlilerin üçüncü planı da, Girit'te ne kadar ileri gelmiş politikacılar varsa onların birer birer Yunan Milli Meclisine fakat Yunanlı sıfatıyla ve Yunan ahalisi tarafından seçilmek şartıyla gönderilmesi olmuştur. Bu isimler arasında ön plana çıkana kişi ise Venizelos olmuştur. Venizelos, Girit Hükümet Başkanı sıfatıyla Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan bir adanın en büyük memuru olarak Yunanistan seçim bölgelerinden birinde adaylığını koymak istememiş, Yunanlıların kendiliklerinden teveccüh ve muhabbet göstererek Atina'daki Mecliste kendisini görmek isterlerse bunu kabul edeceğini belirtmiştir.⁵⁵⁷

İsmail Hakkı Bey, Venizelos'un bu hamlesiyle iki türlü hesap yaptığını, birinci hesabının şahsi ikinci hesabının ise siyasi olduğunu dile getirmiştir. Babanzade'ye göre Venizelos için vatan, âlemi iğfal etmek maksadıyla icat edilmiş sihirbazca bir kelimedenden başka bir şey değildir. Şimdilik küçük Girit'te iktidar arzusunu teskin etmektedir. Yarın öbür gün ise Yunanistan'a gidince Girit'in İda Dağlarına veda edecek ve burada daha büyük bir rol oynamayı tercih edecektir. Buna ek olarak Venizelos elinde bulunanı meçhul olan bir şeye feda etmeyecek derecede ihtiyatlı davranmaktadır. Yunanistan için adaylığını koyması durumunda belki devletler kendisini Girit Hükümet başkanlığından istifaya zorlayacaklar olur da milletvekili seçilemezse başkanlıktan da olacaktır. İsmail Hakkı Bey, Venizelos'un bu yüzden Girit Hükümet Başkanlığına sımsıkı sarıldığını belirtmiştir. Venizelos'un siyasi hesabına gelince, adaylık ve milletvekilliğine doğrudan kendisi gitmek istememekte, bunların ayağına gelmesi arzusundadır. Tıpkı Yunanistan'ın Girit'in ilhakı meselesinde takip ettiği yol gibi, kendisinin aday olmak istemediğini Yunanistan'ın kendisini milletvekili yaptığını dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey meselenin bununla bitmediğini ifade ederek, amacın bir tecrübe olduğunu yazmıştır.⁵⁵⁸

Venizelos bir kere Yunan Meclisine girdikten sonra bunun devamı getirilecek ve Giritliler güya Yunanistan ahalisi tarafından seçilmişler gibi Meclise girmiş olacaklardır.

⁵⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit ile Yunanistan Arasında Yeni Bir Rabita", *Tanin*, 7 Ağustos 1910, No:694, s.1

⁵⁵⁸ Babanzade, "Girit ile Yunanistan Arasında Yeni Bir Rabita", s.1

Yunanlılar Giritli adaylar için oy verdikçe bir an için Yunanistan'ı unutarak adeta Girit'in ilhakına oy vermiş kadar zevk alacaklardır. Girit'ten Yunanistan'a milletvekili göndermek lazım geldiği takdirde kaç vekil gönderilecek ise yine o miktarda vekilin seçilmesine çalışılacaktır. Bu suretle Yunanistan'da faraza her bin kişiye bir milletvekili isabet ediyorsa o zaman adanın nüfusu hayali bir hesapla Yunanistan nüfusuna eklenerek seçim bölgelerine taksim edilecek ve güya her 35 bin nüfusa bir vekil isabet ediyormuş gibi düşünülecektir. Yunan Milli Meclisi 200 vekilden oluşuyor iken 180 Yunanlı vekilden oluşacak geriye kalan 20 kontenjan da Giritliler için ayrılacaktır. Böylece mevcut denge bozulmadan Girit'in ruh ve cismi Yunanistan ile kaynamış olacaktır. Böyle uydurma yöntemlerle Yunanistan Meclisine milletvekili göndermenin sonuçlarını değerlendiren İsmail Hakkı Bey, ilk olarak Girit'te resmi sıfat taşıyan birinin o sıfatını muhafaza ederek Yunanistan Meclisine gitmesini ve Yunanistan Hükümetinin de bu milletvekilliğini feshetmemesini Osmanlı Devleti'nin hükümranlıklarına bir tecavüz olarak kabul edeceklerini ve ona göre hareket edileceğini belirtmiştir. Üzerlerindeki her türlü resmi sıfatı atıp milletvekili olan Giritlilerin ise henüz Osmanlı vatandaşlığından çıkmadıklarını hatırlatarak Yunanlı olmayanların Yunan Meclisine giremeyeceğini ifade etmiştir. Bu hukuki durumun göz önünde bulundurulmasını isteyen Babanzade, Osmanlı diplomatlarının siyaset, hukuk ve antlaşmalar gereğince durumu incelemelerini tavsiye etmiştir.⁵⁵⁹

Girit meselesi ile ilgili İsmail Hakkı Bey'in uzun süre yazı yazmadığı ve aradan bir yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra Trablusgarp Savaşı'nın patlak verdiği günlerde bir makale kaleme aldığı görülmektedir. Hemen anlaşılacağı üzere Giritliler, Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilerek Yunanistan'a bağlanma konusunda harekete geçmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu müzmin sorununu yeni bir boyuta taşıyan olay da silahlı mitingler düzenleyen Giritlilerin, Girit milletvekillerinin Yunanistan Meclisine gitmelerini kabul ettirmeyi başarmaları olmuştur. İsmail Hakkı Bey Giritlilerin kendi kendilerine gelin güvey olduklarını, koruyucu üç devletin (İtalya ile savaş halinde olduğu için bu devleti zikretmek istememiştir) bu fikre kesinlikle karşı olduklarını defalarca tebliğ ettiklerini yazmıştır. Trablusgarp Savaşı da devletlerin bu fikrini değiştirmemiştir. Ancak Giritliler adayı ellerinde emanet olarak tutan Koruyucu Devletleri dikkate almadıkları gibi Türkiye'yi de zayıf bir kuvvet olarak görmüşlerdir. Kendilerini zorla Yunanistan'a bağlamaya çalışan Giritlilerin, komşusu Türkiye ile hoş geçinmeye çalışan Yunanistan'ın da başına bela olduklarını belirtmiştir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ Babanzade, "Girit ile Yunanistan Arasında Yeni Bir Rabita", s.1

⁵⁶⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit Yunanistan'a da Bela Oluyor", *Tanin*, 12 Kânunuevvel 1911, No:1176, s.1

Yunanistan Başbakanı Venizelos da Girit'te muhalefetin başında iken Girit'in Yunanistan'dan ayrı yaşamasını adanın menfaatine daha uygun bulmuş fakat sonra fikrini değiştirmiştir. Yunan Başbakanı olduktan sonra bu fikrine geri dönüş yapan Venizelos, Giritlilerin veya hiç olmazsa Girit milletvekillerinin Yunanistan'a girmelerini hem Girit hem de Yunanistan için zararlı bulmuştur.⁵⁶¹ Yakın dönemde yaptığı bir konuşmada bu görüşünü açıkça beyan etmiş ve Girit vekillerinin Yunanistan Meclisinde yer almaları ile ortaya çıkacak sorumluluğu üzerine almayacağını belirtmiştir. Zamanın nezaketini çok iyi bilen Yunan Meclisi de Venizelos'a bu konuda hak vermiştir. Venizelos, Yunanistan'ın buna daha hazır olmadığını, hazırlanmak için en az on yıla ihtiyacı olduğunu, bu süre geçmedikçe sonuçları belli olmayan bir maceraya atılmanın sakıncalı olduğunu savunmuştur ki İsmail Hakkı Bey bu fikrinde isabetli olduğunu dile getirmiştir. Trablusgarp Savaşı her ne kadar Giritliler için bir fırsat gibi görülse de gerçekte Türkiye ile Yunanistan arasında şiddetli bir çatışmaya sebebiyet verebilecektir. Osmanlı Devleti savaş yüzünden Balkanlar'da sükûnetin bozulmaması için gayret gösterirken Yunanistan'ın bu sükûneti bozacak hamlelerde bulunmayacağını ileri süren Babanzade, Venizelos'u bu ciheti öngördüğü için tebrik etmiş, Koruyucu Devletlerin de Osmanlıların bu barışseverliğini anlayarak Giritli diplomatlara bunu fiilen göstermeye çalışmalarını memnuniyet verici bulmuştur.⁵⁶²

İsmail Hakkı Bey, Venizelos'un bu ifadeleri kullanarak adeta Osmanlılarla bir ateşkes imzaladığını belirtmiştir. Bu ateşkesin iki tarafın da çıkarına uygun olduğunu, eğer Yunanistan gerçekten on yıl boyunca Giritli vekilleri meclise kabul etmezse Osmanlılarla olan dostluklarını artıracaklarını ve bunca yıl dostluğa alışanların kolay kolay bunu bozmayacaklarını ifade etmiştir. Bu zaman zarfında Giritlilerin gerçek menfaatlerini görerek, Yunanistan'a vekil göndermenin kendilerine bir şey kazandırmayacağını anlayacaklarını ileri sürmüştür. Buna paralel olarak Yunanistan'ın da Girit'in ilhakıyla fayda yerine zarar göreceğini vurgulayan İsmail Hakkı Bey, işi bir de ters tarafından değerlendirmiştir. Acaba Venizelos bu sözlerinin uzun süre arkasında kalmaya muktedir midir? Giritli vekiller Yunan kamuoyunu etkilemeyi başarırlarsa Venizelos buna göğüs gerebilecek midir? Üstelik Girit'ten gidecek 44 milletvekilinin büyük kısmı zaten Yunanistan'da yaşamaktadır. Koruyucu Devletlerin Giritli vekillerin Yunanistan'a gitmelerini zorla engelleyecek bir kararı almaları

⁵⁶¹10 Aralık 1911 tarihinde, Girit'in Hanya kentinde bir toplantı yapılmış ve Atina'ya gönderilmesi planlanan 25 isim belirlenmiştir. Girit'te bunlar yaşanırken, Yunanistan'da Venizelos Hükümeti gelişmelerden rahatsız olmuştur. Bundan ötürü de Girit mebuslarının Atina'ya ulaşmasını engelleme kararı alınmıştır. Bu doğrultuda, Girit'ten gelecek tüm gemilerin Pire'ye gelmesine engel olunması ve bu gemilerin Pire yakınlarındaki Melos adasında beş gün boyunca karantina altında tutulması tedbirine başvurulmuştur. Bkz. Gürhan Yellice, " 'Sorunlu Ada Girit':Atina-Hanya İlişkileri ve Giritli Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Dâhil Olma Girişimleri, 1910-1912", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.62, Bahar 2018, s.350

⁵⁶² Babanzade, "Girit Yunanistan'a da Bela Oluyor", s.1

vaki olmuş bir emre etki edebilecek midir? Hepsinden önemlisi olur da Giritli vekiller Yunan Meclisine girer ve Meclis üzerinde manevi tazyik yaparak kendilerini alkışlatırsa hangi Meclis Başkanı bu vekilleri Meclisten çıkarmaya cesaret edebilecek ve Venizelos vekilleri Meclis'ten çıkaramadığı için iktidardan düşmesi ile oluşacak fırtınaya engel olunabilecek midir? Meseleyi bu soruları sorarak değerlendirmeye çalışan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin bu ihtimalleri göz önünde tutarak silahı omzunda beklemesi gerektiğini yazmıştır.⁵⁶³

Girit Hükümetinin Yunanistan Meclisine milletvekili gönderme çabalarının, Yunan Başbakan Venizelos'un isteksiz tavırlarına rağmen 1912 yılının başlarından itibaren devam ettiği görülmektedir. İsmail Hakkı Bey, Girit'teki hükümeti ihtilal hükümeti olarak tanımlamıştır. O zamana kadar Girit'te bir Meclis-i Mebusan ve bir de Meclis'le temas etmekten çekinen bir Hükümet olduğunu ve bu suretle içerde ve dışarıda hesap vermeye açık bir yapı bulunduğunu belirtmiştir. Ancak yakın zamanda Yunanistan'a Girit'ten milletvekili gönderilmesini engellemeye yönelik Koruyucu Üç Devletin çeşitli tedbirler alması üzerine Girit Hükümeti ve ileri gelenleri zıvanadan çıkmış ve devletleri tehdit edecek kadar ileri gitmişlerdir. İsmail Hakkı Bey ileri sürdüğü bu görüşünü desteklemek üzere, Büyük Devletlere küsen Giritlilerin bu küskünlüklerini göstermek amacıyla, “*Siz bizi Yunanistan'a göndermekten ve Yunanistan'a iltihaktan men ettiniz ya. Biz de işte memlekette ihtilal hükümeti tesis ederek sizden intikam alırız.*” demeye getirdikleri ifadesini kullanmıştır. Bu hükümet bir taraftan adadaki asayışı bozarken diğer taraftan Yunanistan üzerinde Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini bozacak kışkırtmalarda bulunmuştur. Üstelik asayişsizlik yüzünden Müslüman ahali Resmo'da olduğu gibi zulme uğramıştır ki İsmail Hakkı Bey, Girit Hükümetinin ihtilal kisvesine girerek kendi kendine grev ilan etmesinin olumsuz başka sonuçlar doğuracağını Osmanlılar tarafından Koruyucu Devletlere bildirildiğini yazmıştır.⁵⁶⁴

Girit'teki ihtilal hükümeti ilk iş olarak, Yunanistan Milli Meclisi için seçimlerin yapıldığı günlerde Girit'te de Yunan Meclisine gönderilmek üzere vekil seçimi yapmaya teşebbüs etmiştir. Bunu kendi kendine gelin güvey olmaya bir kez daha benzeten İsmail Hakkı Bey, önceden Yunanistan için Girit namına seçilecek milletvekillerinin, Yunan Meclisine girmeden kendilerini Hanya'da Yunanistan Meclisinin bir şubesi kabul ederek müzakere ettiklerinin hatırlardan çıkmadığını belirtmiştir. Yunanistan Hükümeti'nin bu yeni yapılan seçimler sonucunda Girit milletvekillerini resmen kabul etmeyebileceğini fakat Girit'te Yunanlı vekil sıfatıyla ve Yunan Meclisinin bir şubesi şeklinde faaliyet gösterebileceklerini dile getirmiştir. Çünkü Girit milletvekilleri Yunanistan'a gitmeden

⁵⁶³ Babanzade, “Girit Yunanistan'a da Bela Oluyor”, s.1

⁵⁶⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Girit'te Hükümet-i İhtilaliye”, *Tanin*, 7 Şubat 1912, No: 1233, s.1

kendilerini Yunan Meclisindeki çoğunluğun bir parçası olarak göreceklere ve orada çıkan kanunları kendileri de tasdik etmiş sayılarak Yunanistan'ın bir parçası olduklarını fiilen göstereceklerdir. Girit'te yine aynı senaryonun yazılacağını ifade eden İsmail Hakkı Bey, bütün kanunları Yunan Kralı adına yapma ve resmi binalara Yunan bayrağı çekme planları yapıldığını, bunun iki buçuk yıl önce de denendiğini fakat Koruyucu Devletlerin müdahalesiyle başarıya ulaşamadığını hatırlatmıştır. Koruyucu Devletlerin aynı durumda bulduklarını hatırlatarak adada gerek Yunan kanunlarının uygulanmasına gerek Yunan bayrağı çekilmesine meydan verilmeyeceğini ümit etmiştir. Giritlilerin tehdit silahlarından biri de Müslüman memurlara Yunan Kralı adına sadakat yemini ettirmektir ki önceden olduğu gibi devletler bu defa da buna engel olacaklardır.⁵⁶⁵

Giritlilerin bu şekilde davranmalarının Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilere olumsuz yansıdığı görüşünü savunan İsmail Hakkı Bey, ilişkilerin yavaş yavaş iyi olmaya başladığı günlerde bu hamlelerin yersiz olduğunu vurgulamıştır. Yunan mallarına karşı uygulanan boykotun kaldırılması gibi bir jestin Osmanlılar tarafından yapılması, Garbiyari'nin İstanbul elçiliğine tekrar dönmek üzere olması ve yeni Atina elçisi Muhtar Bey'in görev yerine gitmesi ilişkileri düzeltmeye yönelik adımlar olmuştur. Görünüşe göre Venizelos Giritlilerin bu hareketlerine sıcak bakmamaktadır ve bu tavrı onu zor duruma sokmuştur. Fakat İsmail Hakkı Bey, Yunanistan Girit'e asık suratla yaklaşırsa onların bu maceradan vazgeçebileceği tahmininde bulunmuştur. Buna rağmen Atina'da her türlü rakibini alt eden Venizelos'un Girit'e karşı aciz kaldığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti bu durum karşısında Yunanistan'la olan ilişkilerinde güvenden uzaklaşmıştır. İlişkilerin iyileşmesi için gereken tavizleri fazlasıyla vermiştir. Hal böyle iken Venizelos'un bir taraftan Balkanlarda Osmanlı aleyhine müttefik aramakla meşgul olduğunu diğer taraftan Girit'te Osmanlılar aleyhine düzenlenen problemleri bastırmayarak buna iştirak ettiğini yazan İsmail Hakkı Bey, Yunanistan ile olan ilişkilerin sonsuza kadar böyle olamayacağını vurgulamıştır.⁵⁶⁶

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Girit Müslümanlarının adada yaşanan sorunlar ve uygulanan baskılar sonucunda yaşadıkları mağduriyetleri dile getiren bir makale kaleme aldığı görülmektedir. Yakın zamana kadar adanın en müreffeh kesimini oluşturan Giritli Müslümanlar son dönemlerde yaşanan olaylardan ötürü evlerinden arazilerinden edilmiş ve devletin diğer bölgelerine göçmek zorunda kalmıştır. İsmail Hakkı Bey, Müslümanların mağlup oldukları memleketlerde artık yaşayamadıklarını, sefalet kervanları kurarak kendi vatanlarından uzaklaşmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Babanzade bir itirafta bulunarak ilk başlarda, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'den gelen Müslümanların göç etmelerini yanlış

⁵⁶⁵ Babanzade, "Girit'te Hükümet-i İhtilaliye", s.1

⁵⁶⁶ Babanzade, "Girit'te Hükümet-i İhtilaliye", s.1

bulduğunu, o topraklarda sebat etmeleri gerektiğini düşündüğünü, şayet orada kalırlarsa Bulgaristan'a karşı Osmanlı Devleti'nin elinin daha güçlü olacağına inandığını ifade etmiştir. Aynı düşünceye Girit Müslümanları hakkında da sahip olduğunu ancak son zamanlarda bu düşüncesinin yanlışlığını idrak ettiğini vurgulamıştır. Felaketi yakından görmeden, uzaktan bu yorumlarda bulunmanın kolay olduğunu, oturdukları yerde kalmalarını öğütlemenin basit olduğunu fakat can ve mallarını korumadan bunları söylemenin akıllıca olmadığını dile getirmiştir. Adanın emanet edildiği devletlerin Müslümanları korumada aciz kaldıklarını yazan İsmail Hakkı Bey, devletlerin bu gidişle hiçbir zaman Müslümanları korumaya güçlerinin kâfi gelmeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁶⁷

Girit'te kalan Müslümanların acımasızca katledildiğine dair her gün haber alındığını belirten İsmail Hakkı Bey, bu durumun suçlusu olarak Koruyucu Devletleri göstermiştir. Kendilerine emanet edilen halkı düzgünce koruyamadıklarını vurgulayarak ordularına, donanmalarına ve güya bekçilik yapan konsoloslarına rağmen bu vahşetlere göz yummalarından yakınmıştır. Gözleri önünde yaşanan katliamlara nasıl tahammül ettiklerini sorgulayarak, madem güvenliği sağlayamayacaklardı neden Osmanlı askerini adadan çıkardılar sorusunu yöneltmiştir. Merhamet hissini mazlum Müslümanlara karşı kurumuş olmasından yakınarak, aylardan beri Girit'te düzgün bir hükümet dahi olmadığını, ihtilal hükümetinin olduğu bir yerde asayişin sağlamanın zor olduğunu anlamak için diplomat olmaya gerek olmadığını hatırlatmıştır. Buna rağmen konsolosların hala Giritlilere nasihat vermesinden şikâyet eden İsmail Hakkı Bey, Girit'in ilhakına tek engelin Müslümanlar olduğunu, bu engelin ortadan kalkması için Müslümanların ortadan kalkması gerektiğini, uygulanan şiddetin de sebebinin bu olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bu basit gerçek ortada iken konsolosların hala nasihat vermekle yetinmesini hayret verici bulmuştur.⁵⁶⁸

İsmail Hakkı Bey yaşananlara karşı kuvvet kullanmak lazım geldiği halde nasihatle yetinmenin bir nevi teşvik olduğunu ileri sürerek, Koruyucu Devletlerin verdikleri son notada Giritlilerin hoşuna gitmeyecek tedbirler alacaklarını haber verdikleri bilgisini paylaşmıştır. Bu tehdidi yetersiz bularak artık icraat zamanı geldiğini, böyle bir tehdidi Giritlilerin ciddiye almayacaklarını belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey'in bu duruma getirdiği çözüm ise şudur, devletler, adaya muhtariyet yönetimi verilene kadar ya Osmanlı Devleti asayişini muhafaza konusunda serbest bırakmalı ya da kendileri harekete geçerek özellikle Müslümanların yoğunlukla buldukları yerlere askeri kuvvetler göndermelidir. Buna ek olarak adanın muhtariyeti için müzakerelere başlanmasını öneren İsmail Hakkı Bey, aksi takdirde

⁵⁶⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit Müslümanları", *Tanin*, 2 Mart 1912, No:1257, s.1

⁵⁶⁸ Babanzade, "Girit Müslümanları", s.1

Müslümanlar için devletlerden bir kurtuluş ümidi kalmadığı düşüncesinin güç kazanacağını beyan etmiştir.⁵⁶⁹

Girit meselesinde 1912 yılının Nisan ayında yine hareketli günlerin yaşandığı görülmektedir. Yunanistan'da yapılan seçimleri Girit'te de yapıp Yunan Meclisine vekil gönderme çabası için olan Giritlilerin bu tavrı devletleri adım atmaya zorlamıştır. Zira Giritliler düzgün çalışan hükümeti ilga ederek, yerine ihtilal hükümeti kurarak, Müslümanları göçe mecbur edecek derecede baskı uygulayarak ve nihayet Yunanistan'daki Meclis-i Mebusan'a milletvekili göndermeye çalışarak devletlerin buna dur demek için bir karar almalarını kaçınılmaz kılmışlardır. Bilhassa İngiltere tarafından desteklenen bu karar gereğince, devletler milletvekillerinin Atina'ya fiilen gitmelerine engel olacaklar, adadaki asayiş bozulur ve Müslümanlara tekrar taarruz edilirse aday bu kez “şakasız” işgal edeceklerdir. Girit milletvekillerinin her türlü engele rağmen Atina'ya gitmelerine imkân olur veya bu vekiller zaten Atina'da oturanlardan seçilirse o takdirde bunların Yunan Meclisine gitmeleri statükoyu ihlal edeceğinden devletler bu meselenin yaratacağı kötü sonuçlar hakkında Yunan Hükümetinin dikkatini çekmişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu bilgiyi okurlarıyla paylaştıktan sonra böyle kararlar almanın Giritlileri fikirlerinden caydırmaya yetmediğini ve artık icraata geçmenin gerektiğini vurgulamıştır. Giritliler, Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olmasını fırsat bilerek Yunanistan'a bağlanmak için acele etmektedirler. Devletlerin bu durumda bir kez daha Giritlileri tecrübe etmelerine gerek olmadığını belirten Babanzade, bu ciddi kararın bile Giritliler hakkında adalet yolunda atılmış bir adım olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁰

Girit meselesini Yunanistan açısından da değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin en başından beri Girit meselesi için Yunanistan'ı değil Koruyucu Devletleri muhatap aldığını belirtmiştir. Giritlilerin yanlış hareketlerinden ötürü resmi Yunanistan'ı sorumlu tutmayan Osmanlılar için Yunan dostluğunun barometresi Girit meselesinde gösterdikleri dürüstlüğün derecesidir. Şayet Yunanistan taahhütlerini yerine getirmese barometre bozulmakta, aksi halde ise barometre ılımlı ve sakin bir hava göstermektedir. Makaleyi kaleme aldığı günlerde barometrenin iyiye doğru gittiğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, bu atmosferin oluşmasında Venizelos'un oynadığı rolü değerlendirmeye koyulmuştur. Venizelos Giritli olduğu için adadaki mevcut durumu bozacak hareketlerin en çok Hıristiyan ahaliyi olumsuz etkileyeceğini bilmektedir. Ancak kraldan çok kralcılar, Girit'i Giritli Venizelos'tan daha çok seven Yunanistan'daki şahıslar Venizelos'a şiddetle hücum etmekte ve onu vatan haini olarak görmektedir. Kendileri iktidarda olsalar derhal Girit'i Yunanistan'a

⁵⁶⁹ Babanzade, “Girit Müslümanları”, s.1

⁵⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Girit'in Vaziyet-i Ahiresi”, *Tanin*, 1 Nisan 1912, No:1287, s.1

bağlayacakmış havalarda olan muhaliflerin bu tavrını eleştiren İsmail Hakkı Bey, bunun o kadar kolay olmadığını, Teselya’da Osmanlı sınırı olduğu müddetçe Venizelos’tan ilhaki gerçekleştirmesini istemenin sadece onun için değil Yunanistan için de intihar olduğunu vurgulamıştır. Vatanperverlik maskesi ile halkı Venizelos’a karşı kıskırtmak isteyenler, seçim sonuçlarından anlaşıldığı üzere bunu başaramamıştır. Venizelos’un ülkede yapılacak reformlara ağırlık vermesi, orduyu ve donanmayı güçlendirmeye çalışması halkın nazarında Girit’ten fazla karşılık bulmuştur. Venizelos’un Yunanistan’da güçlü bir hükümet kurduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, bazı rivayetlere göre, Yunanistan’a gelecek milletvekillerini iskeleye çıkarmayacağı ve Yunanistan’da bulunanlar var ise bunların Parlamente’ye girişini engelleyeceği bilgisini vermiştir. Venizelos’un bunu yaparsa ülkesi için büyük bir hizmette bulunacağını belirterek, iyiliğe yüz tutmakta olan ilişkilerin bu vesileyle daha iyiye gideceğini vurgulamıştır.⁵⁷¹

İsmail Hakkı Bey, 1909 yılının Mart ayında kaleme aldığı bir makalede *Levant Herald* gazetesinde yer alan ve Andre Kavafaki imzasını taşıyan bir yazıya, Rumluk ve Girit meselesi üzerinden cevap yazmıştır. Kavafaki, Osmanlı Devleti’nde yaşayan Rumların, İttihat ve Terakki Fırkası’nın ülkedeki diğer unsurları olduğu gibi kendilerini de Türkleştirmek istediği görüşündedir. Hatta bu sebepten ötürü Rum mebusların Mebusan Meclisi ilk açıldığı zaman Ahrar Fırkası’na daha yakın durduklarını dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu eleştirilere Osmanlılık bakış açısıyla yaklaşarak, Osmanlıların tarih boyunca hiçbir millete karşı Türkleştirme siyaseti izlemediğini, meşruti yönetime geçildikten sonra İttihat ve Terakki’nin bunu yaptığına dair sözle, fikirle ve fiille hiçbir delil gösterilemeyeceğini dile getirmiştir. Meşrutiyetin ilanından itibaren geçen altı ay boyunca hiçbir milletin mezhebine, diline hatta imtiyazına dokunulmadığını hatırlatmıştır. İttihat ve Terakki ile birlikte devlete sadık olan unsurların aklından bile geçmeyen bu milliyet fikirlerini ortaya atanların memlekete ayrılık tohumları ektiklerini yazmıştır.⁵⁷²

Milliyet bahsinden sonra sözü Girit’e getiren Kavafaki, kahramanlıklar gösteren ve ihtilalların kanı içinde boğulan Girit ahalsinin kendilerini genç Yunanistan Krallığı için çizilen sınırların dışında gördüklerini ve o zamandan beri zapt edemedikleri emellerini gerçekleştirmek için çalıştıklarını dile getirmiştir. Ayrıca Girit’e muhtariyet verildiğini fakat tam özgürlük isteyen Giritliler için, buna ulaşmak amacıyla plebisit yapılmasına taraftar olduklarını eklemiştir. Tüm bunlara karşın Girit’i yeniden Türk hâkimiyetine bırakmanın olası bir savaşın önünü açacağını ve bunun da Balkanlarda çıkacak bir savaştan bin kat daha kötü sonuçlar doğuracağını iddia etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Girit’te sadece Rum unsurun var

⁵⁷¹ Babanzade, “Girit’in Vaziyet-i Ahiresi”, s.1

⁵⁷² Babanzade İsmail Hakkı, “Millet ve Milliyet Bahisleri”, *Tanin*, 6 Mart 1909, No:214, s.1-2

olmadığını, orada yaşayan ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmayı arzu eden İslam ve Türk ahalinin göz ardı edilmemesi gerektiğini, Osmanlıların bu topraklar için tarihsel süreçte binlerce şehit kanı dökerek vatanlarına dâhil ettiklerini hatırlatmıştır. Bu tip fedakârlıklarla Osmanlı ailesine en son dâhil edilen toprağın Girit olduğunu ifade ederek, adayı kendi bedenlerinden bir parça olarak gördüklerini dile getirmiştir.⁵⁷³

2.6. Osmanlı Arap Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında olan Arap bölgelerinde yaşanan olaylar, genel çerçevede, Arapların milliyetçilik düşüncesi içinde bağımsızlıklarını elde etmeye yönelik sürece girdiklerinin öncülleri olarak değerlendirilmektedir. Arap milliyetçiliğinin oluşumu her ne kadar daha önceki dönemlere ait ve sadece düşünsel düzlemde kalan boyutuyla sınırlı kalmışsa⁵⁷⁴ da II. Meşrutiyet'ten sonra bu istek eylemsel boyuta evrilmiştir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığı zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı merkezîyetçi ve Türkleştirici politikaların bu süreci hızlandırdığı vurgusu sıklıkla yapılmaktadır. Özellikle Cemiyet'in "Turcocentric" yani Türk merkezli Osmanlıcılığı, Araplarda ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmış ve bağımsızlık düşüncesi iyiden iyiye zihinlerine yerleşmeye başlamıştır.⁵⁷⁵ II. Meşrutiyet döneminde Arap milliyetçiliğinin, Trablusgarp'ın yitirilmesi ve Balkan Savaşları'nın hezimetle sonuçlanmasından ötürü 1912-1913 yıllarında ivme kazandığı görülmektedir. 1913 yılına gelindiğinde birçok Arap şunu anlamıştır ki, iktidarda bulunan Türk kadrolar Arap aleyhtarıdır ve Arapçaya karşı düşmanlık beslemektedir. Hükümetin uyguladığı resmi dilin Türkçe olduğu, dilekçelerin Türkçe yazılması gerektiği yönündeki baskılar, Arap milliyetçileri tarafından bağımsızlığa giden süreçte birer done olarak kullanılmıştır.⁵⁷⁶

Babanzade İsmail Hakkı, Arap coğrafyası ile ilgili İmparatorluk içindeki gelişmeleri yakından izlemiştir. Çünkü kendisi her ne kadar Kürt kökenli olsa da Bağdat'ta doğduğu için başta Irak olmak üzere Ortadoğu coğrafyasını bilen ve yakından takip eden birisidir. II. Meşrutiyet döneminde etkisini göstermeye başlayan Arap coğrafyasındaki gelişmeleri İsmail

⁵⁷³ Babanzade, "Millet ve Milliyet Bahisleri", s.1-2

⁵⁷⁴ Arap milliyetçiliğinin doğuş süreci çeşitli tarihsel gelişmelere dayandırılmaktadır. Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi, Avrupa devletlerinin bölgeye olan ilgisinin artması, misyonerlik faaliyetleri sonucunda Arap entelektüel sınıfının oluşması ve bunların gazete ve dergi çıkarmak suretiyle Arap halkı etkilemeye başlaması milliyetçiliği doğuran etmenler olarak görülmüştür. Bu konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmalar için bkz. H.Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, S.30, Yaz-2004, ss.173-202. Çağatay Okutan, "Arap Milliyetçiliği", *A. Ü.S. B. F. Dergisi*, c.56, S.2, 2001, ss.158-172. Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", *Vakanüvis*, Yıl:1, Ortadoğu Özel Sayısı, 2016, ss.105-150. Ayşe Hür, "Kavm-i Necip mi? Kavm-i Hain mi? Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu", *Toplumsal Tarih*, S.154, Ekim 2006, ss.70-75

⁵⁷⁵ Mahmud Haddad, "Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunu Yeniden Düşünmek", (Çev. Selda Güner), *Kebikeç*, Yıl:15, S.30, 2010, ss.27-55

⁵⁷⁶ Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. Tansel Demirel), Arma Yay., İstanbul, 2003, s.129

Hakkı Bey değerlendirirken ilk zamanlarda Irak, Suriye, Yemen gibi bölgelerde yaşanan asayiş olaylarına değinmiş, bölgenin eğitimsizliğinden, geri kalmışlığından, İmparatorluğun buraları ihmal ettiğinden bahsetmiştir. Ancak zaman ilerledikçe İsmail Hakkı Bey makalelerinde Arap milliyetçilerinin Hükümete yönelik eleştirilerini ve taleplerini göz önünde bulundurmaya ve bunlara açıklama getirmeye başlamıştır.

Cebel-i Lübnan mutasarrıflığının merkezi olan Beytüldeyn'de padişahın cülusuna tesadüf eden günde bir arbede çıkmıştır. Olayın neden ortaya çıktığı yönünde yapılan tahkikat sonrasında şu bilgiye ulaşılmıştır; o gün mutat olduğu üzere şenlikler yapılmış ve etraftan binlerce insan buraya gelmiştir. Bölgede âdet olduğu için cirit oynanırken, kanunuesasînin ilan edilmiş olmasından ötürü zaten galeyanda bulunan halk iyice şımararak, oyunu kavgaya döndürmüş, Dürzî ve Marunîlerden ikişer kişi ölmüş, beş on kadar kişi de yaralanmıştır. Esas itibariyle bu kavga çeşitli emeller besleyen bazı kimselerin teşviki ile yaşandığı için mahalli hükümet hemen müsebbiplerin elebaşını yani jandarma binbaşısını ve diğer tahrikçileri yakalamış ve ortalığı sakinleştirmeyi başarmıştır. Olay bu şekilde adi bir görüntü çizerken, İsmail Hakkı Bey işin gerçek yüzünü ortaya koyan açıklamalar yapmıştır. Buna göre, bölge halkının bir kısmı kanunuesasînin kayıtsız ve şartsız uygulanmasını isterken, bir kısmı da bölgenin sahip olduğu ayrıcalıkların muhafaza edilmesiyle beraber kanunuesasînin temin ettiği hukuk ve menfaatlerden istifade edilmesini talep etmiştir. İsmail Hakkı Bey ilk kısım halkın mantıklı hareket ettiğini ikinci kısımın ise kanunuesasînin nimetlerinden faydalanıp yüklediği görevlerden kaçmak istediklerini yazmıştır.⁵⁷⁷

İsmail Hakkı Bey makalesinin devamında, kanunuesasînin herkese eşitlik getirdiğini, önceki devirlerde çeşitli imtiyazları olan bölgelerin artık bu imtiyazlarına gerek kalmadığını, imtiyaz sorununu kanunuesasînin çözdüğünü ifade etmiştir. Örnek olarak İstanbul halkının ya da Cezayir-i Bahr-i Sefid ahalisinin askerlikten muaf olmalarını veren Babanzade, bu muafiyetin artık kalkacağını ve kanun önünde herkesin eşit olacağını yazmıştır. Rum ahalinin hem kanunuesasînin bahşettiği haklardan hem de eskiden sahip oldukları imtiyazlardan istifade etmek istediklerini ancak bunun doğru olmadığını belirterek, aynı durumun Cebel-i Lübnan için de geçerli olduğunu eklemiştir. Kanunuesasînin tüm Osmanlı halkına eşit mesafede durduğunu belirterek, imtiyazları gerektiren durumların artık ortadan kalktığını vurgulayan İsmail Hakkı Bey, işe gelen kısmı kabul edip gelmeyen kısmı etmemenin bir şeyin nimetini kabul edip külfetini reddetmek gibi bir mantıksızlık yarattığını ileri sürmüştür.⁵⁷⁸

Cebel-i Lübnan Sancağı Genel Meclisi, İsmail Hakkı Bey'in belirttiği tarzda bir karar vermiş yani hem kanunuesasînin uygulanmasını hem de eski imtiyazların devamını gerekli

⁵⁷⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Cebel-i Lübnan Ahalisi ve İmtiyazatı", *Tanin*, 31 Ağustos 1324, No:44, s.1-2

⁵⁷⁸ Babanzade, "Cebel-i Lübnan Ahalisi ve İmtiyazatı", s.1-2

mercilerden istemiş, Babıâli de bu talebi gerekli kararı vermesi için ait olduğu makama havale etmiştir. Cebel-i Lübnan 1278 (1861) yılında kurulmuş ve 1281(1864)'de düzenlenen bir nizamname ile hukuk ve görevleri tayin edilmiştir.⁵⁷⁹ Buraya tayin edilen mutasarrıfın Katolik olması ve Büyük Devletlerin elçilerinin oyuyla seçilmesi usulü uygulanmıştır. İsmail Hakkı Bey, mutasarrıfın seçim tarzı ve geniş yetkilerinin kanunuesasıye aykırı olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak Cebel ahalsinin asker vermemesi ve birçok vergilerden muaf olması da yasaya aykırıdır. Bu durumda Cebel halkının kendiliklerinden imtiyazlarından vazgeçmelerinin ve kanunuesasıye tabi olmalarının hem kendileri için hem de memleket için hayırlı olacağını ifade eden Babanzade, böyle bir feragat karşısında yabancı elçilerin de mutasarrıfı seçme konusunda halkın kararına rağmen halkın hakkını himaye konusunda fazla söz sahibi olamayacaklarını dile getirmiştir.⁵⁸⁰

Cebel-i Lübnan'da yaşanan diğer önemli bir hadise de mutasarrıfın görev süresinin bitmesi üzerine 1912 yılının yaz aylarında bazı temennilerde bulunmak üzere bölge halkından bir heyetin İstanbul'a gönderilmiş olmasıdır. Bu temenniler iki kısımdan oluşmaktadır ki biri şahsi diğeri idaridir. İsmail Hakkı Bey şahsi meselenin üzerinde fazla durulmasının gerekmediğini, mutasarrıfların görev sürelerinin yenilenmesiyle alakalı olduğunu, bu konunun bölge halkı ile Osmanlı Hükümeti arasında bir "mesele" teşkil etmeyeceğini yazmıştır. İdari talepleri ise dikkate değer bulan Babanzade, Lübnan ahalsinin bu taleplerde bulunmak için mutasarrıfın görev süresinin bitmesini beklemelerinin gerekmediğini, önceden gelip bunları dile getirme konusunda kapıların kendilerine açık olduğunu belirtmiştir. Ancak Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği, devletin bu savaşla meşgul olduğu bir dönemde bir de bu taleplerle ilgilenmesini istemelerinin yanlış olduğunu, sadece mutasarrıf hakkında görüş bildirmelerinin Osmanlılığa en uygun düşen hareket olacağını dile getirerek eleştiride bulunmuştur.⁵⁸¹

Meşrutiyete geçişle birlikte Cebel-i Lübnan'ın vaziyetinde bir ahenksizlik oluştuğunu belirten İsmail Hakkı Bey, o zamana kadar pek çok muafiyeti bulunan Cebel-i Lübnan ahalsinin Meşrutiyetten sonra kendi aleyhlerine bir eşitsizliğe uğradıkları düşüncesine kapıldıklarını yazmıştır. Meşrutiyetten sonra Cebel-i Lübnan'ın o zamana kadar kendilerine nispi bir fayda sağlayan imtiyaz yükünü derhal sırtlarından atmaları gerektiğini ve bunların

⁵⁷⁹Lübnan'ın yönetim biçimi 9 Haziran 1861'de imzalanan bir metinle kesinliğe kavuşmuştur. Bu düzenleme ile Lübnan'a müstakil mutasarrıflık statüsü verilmiş ve görev yapacak mutasarrıfın Lübnan dışından Osmanlı vatandaşı bir Hristiyan olması şartı getirilmiştir. 6 Eylül 1864 yılında ise uluslararası bir protokol imzalanarak Lübnan'ın 1915'e kadar sürecek yönetimine son şekli verilmiştir. Bkz. Şit Tufan Buzpınar, "Lübnan-Osmanlı Dönemi", *DİA*, c.27, 2003, s.251. Osmanlı Devleti'nde vilayetler konusunda yapılan önemli düzenlemelerden biri de 1871'de yapılan düzenlemedir. Bu konuda bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri (VI):1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c.5, S.5, Eylül 1996, ss.89-103 ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri (VII):1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c.5, S.6, Kasım 1996, ss.89-99

⁵⁸⁰Babanzade, "Cebel-i Lübnan Ahalisi ve İmtiyazatı", s.1-2

⁵⁸¹Babanzade İsmail Hakkı, "Lübnanilerin Temenniyatı", *Tanin*, 28 Haziran 1912, No:1375, s.1

artık sıkıntı vermeye başladığını anlamaları gerektiğini vurgulayan Babanzade, Osmanlı Parlamentosu'na milletvekili göndererek bu adımı atmış olacaklarını, bundan dört yıl önceki durumun buna müsait olduğunu, ancak bu yüksek siyaseti bazı kimselerin layıkıyla idrak edemediklerini belirtmiştir. Meşrutiyetin yalnızca nimetlerinden istifade edip külfetine katlanmamak gibi bir yola tevessül ettiklerini hatırlatarak, İstanbul'a gelen heyetin taleplerini değerlendirmeye koyulmuştur. Bu konudaki ilk yorumu ise bazı taleplerin haklı ve makul olduğu, bazılarının reddedilmesi gerektiği yönündedir.⁵⁸²

Bölge ahalisinin mahalli gelirleri arttırmaya çalışmaları, jandarmayı ıslah etmek istemeleri, Cebel'de bir ticaret mahkemesinin kurulmasını arzu etmelerini makul karşılayan Babanzade, mahalli varidatın arttırılması için devlete öteden beri verilmekte olan varidata dokunulmasının mantıksız olduğu yorumunu yapmıştır. Örneğin posta ve telgraf gelirlerinin mahalline terk olunması gibi önerilerin devlet tarafından kabul edilmeyeceğini belirterek, bölge halkının kendi kendilerine vergilerini arttıracakları yönündeki sözlerin uygulanabilir olduğunu belirtmiştir. Ancak buna halkın onayı alındıktan sonra girişilmesi gerektiğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, zaten Cebel halkının dünyada en az vergi veren halk olduğunu, biraz fazla külfete katlanarak bölgelerinin ümrani için fedakârlık yapmalarında sakınca olmadığını yazmıştır. Ticaret mahkemesi kurulması bahsine gelince, bunun o derece basit olmadığını belirtmiş ancak bölge halkının bu konularda Beyrut'a gitmelerine gerek bırakmayacak böyle bir talebi yerine getirmekte sakınca görmemiştir. Jandarma ve zabıt düzenlemesine de asayişin temin için sıcak bakmıştır. Bunun dışında sancak idare heyetinin seçim usulünü değiştirmek, mahkemelerin bağımsızlığını sağlamak, mutasarrıfı daima Cebel'de ikamete mecbur etmek gibi talepler de İsmail Hakkı Bey'e göre hemen reddedilmemeli, dikkate alınmalıdır.⁵⁸³

İsmail Hakkı Bey bu talepleri makul görmekle beraber diğer bazı taleplerin teklif edilmesini bile garip gördüğünü ifade etmiştir. Bunların en önemlisi de istinaf suretiyle görülen davanın temyiz maksadıyla İstanbul'a gelmemesidir. Bunu Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne temas ettiği için ihtiyatla karşılayan Babanzade, İngiltere örneğini vermiş, İngilizler gibi en geniş muhtariyet usullerini tatbik eden bir devletin bile en uzak sömürgesine temyiz hakkı vermediğini hatırlatmıştır. Cebel ahalisinin İsmail Hakkı Bey tarafından uygun görülmeyen diğer talebi, Cebel-i Lübnan için ayrı bir liman yapılması meselesidir. Beyrut ve Trablusşam gibi iki liman varken ve bunlar Cebel'in ekonomik ihtiyaçlarını karşılarken yeni liman istemenin doğru olmadığını belirtmiştir. Üstelik Cebel'e liman yapılırsa, Beyrut ve Trablusşam limanları ve bunlara bağlı hatlar körelecektir. İsmail Hakkı Bey açısından Cebel-i Lübnan için takip edilecek iki meslek vardır; ya bu sancak da diğer sancaklar gibi sine-i

⁵⁸² Babanzade, "Lübnanilerin Temenniyatı", s.1

⁵⁸³ Babanzade, "Lübnanilerin Temenniyatı", s.1

millete dâhil olup her türlü hukuk ve imtiyaza ülkenin diğer bölgelerindeki insanlar gibi sahip olacaktır ya da imtiyazlı usul ısrarla devam ettirilmek isteniyorsa bu usulün kadrosu olduğu gibi kalacak ve değişiklikler bu kadro dâhilinde icra edilecektir. Zira bu kadro, Cebel ahalisinin yeni külfetleri kendi rızalarıyla yüklenmelerine müsait fakat Osmanlı Devleti'ne yeni külfetler ve yeni fedakârlıklar yüklemeye manidir.⁵⁸⁴

İsyan hadiselerinin yaşandığı diğer bir Arap bölgesi de Havran olmuştur. Havran'ın özellikle dağlık kesimlerinde yaşayan ahali uzun süre hükümet otoritesi görmediği için vergi, asker ve sairden kendilerini muaf görmüşlerdir.⁵⁸⁵ Bu durum vergisini düzgün ödeyen bölgeler için haksız bir durum yarattığından, Meşrutî yönetim bu tip muafiyet ve imtiyazları sonlandırmak istemiştir. Tabii bu durum da Cebel-i Havran ahalisinin isyan etmesine yol açacaktır. Benzer isyanlar on beş yıl önce kadar bölgede yaşanmış, Hükümet bölgeye Abdullah Paşa komutası altında bir heyet göndermiştir. Yapılan çalışmalarla isyan bastırılmış fakat yapılması düşünülen ıslahatlar bölgede yapılamayınca tüm emekler boşa gitmiştir. Hatta dönemin sadrazamı İbrahim Hakkı Paşa da bir dönem Havran'a gönderilmiştir. Bir şekilde üstü kapatılan bu isyanların Meşrutîyet döneminde yaşananı ise kamuoyu tarafından zannedildiği gibi geniş bir isyan olmamıştır. Bazı Rumca gazetelerin "Arabistan İsyanı" tabirini kullanmaları İsmail Hakkı Bey'e göre gülünçtür. Buradaki kabile isyanlarını cehalete bağlayarak, hükümeteşizliğe alışmış olan kabilelerin ilk fırsatta ayaklandıklarını belirtmiştir. Bu kabilelerin birkaç köyü yağma etmesi ve Müslüman ve gayrimüslim ahaliden bir kısmını katletmesi üzerine bölgeye askeri sevkîyat yapılmıştır.⁵⁸⁶

İsmail Hakkı Bey, Havran konusunda Hükümetin bu defa yarım tedbirlerle yetinmeyeceğini, Kuzey Arnavutluk'ta tatbik ettiği usulü burada da uygulayacağını belirtmiştir. Her şeyden önce çatışmalara son vermek için her türlü askeri tedbir alınacak ve akabinde asayiş temin edildikten sonra askeri geri çekmek gibi bir hataya düşülmeyecektir. Asayiş sağlandıktan sonra da mülki ve idari tedbirler alınarak Şam gibi bir kentin yanı başında bulunan Havran'a medeniyet getirilecektir. İsmail Hakkı Bey, Havran ahalisinin de

⁵⁸⁴ Babanzade, "Lübnanilerin Temenniyatı", s.1

⁵⁸⁵ Falih Rıfkı Atay, 4. Ordunun Suriye'de bulunduğu süre içerisinde Havran Dürzilerinin devlete karşı hiç isyan etmedikleri bilgisini vermiştir. Çünkü bütün Havran kabile kabile parçalanmış bir vaziyettedir. Bu kabile şeyhlerini birleştiren tek şey ise ağnam vergisi olmuştur. Vergi tahsildarı Havran'a gittiği zaman dağınık halde bulunan Dürzî kabileleri birleştirdiği gibi tahsildar bölgeden ayrıldıktan sonra yine parçalanmış yapılarına devam etmişlerdir. Atay'ın Arap coğrafyası ile ilgili; "*Halep'ten Aden'e kadar süren o koca memlekette bir Arap meselesi vardı zannetmeyiniz. Arap meselesi denen şey Türk düşmanlığı hissiydi.*" yorumu ise Arap milliyetçiliğine Türk bakış açısını göstermektedir. Her iki tarafın birbirine karşı duydukları bu güvensizlik ve düşmanlık Arap coğrafyasının imparatorluktan kopması ve Fransız-İngiliz mandasına girmesi ile sonuçlanacaktır. Atay'ın eseri için bkz. Atay, *Zeytinadağı*, s.45. Benzer biçimde Arapların Türk karşıtlığı üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 199?

⁵⁸⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Havran Vakası", *Tanin*, 6 Ağustos 1910, No:693, s.1

Arnavutlar gibi cesur ve savaşçı olduklarını, bu insanları isyanlarla heder etmek yerine onlardan ülke savunmasında yararlanılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁸⁷

Yemen’de de isyan olayları yaşanınca Meşrutî Hükümet buraya da asker sevkiyatı yapmıştır. Ancak bu sefer yapılan sevkiyat sadece içerde değil yabancı kamuoyunda da önemli bir etki yaratmıştır. Örneğin Fransız *Le Temps* gazetesi, Yemen isyanından bahsederken bu olayın Genç Türklerin takip ettiği şiddet politikasından kaynaklandığını yazmıştır. Oysa tam tersine Meşrutî Hükümet özellikle Yemen bölgesine büyük toleranslar göstermiştir. Vergilerin çoğu affedilmiş, mahalli arzulara göre kanun hükümleri hazırlanarak uygulanmış, memleketi inek sağar gibi sağan memurlara son verilerek dürüst memurlar görevlendirilmiş ve bu sayede zulüm ve rüşvetin kökleri kazılmıştır. Ayrıca Seyyid İdris’in önceki yıl çıkardığı isyan üzerine büyük fedakârlıklarla sevk olunan ordunun, başarılı olmasına rağmen bölgede huzuru kaçırmamak adına Seyyid’in verdiği taahhüt, barış ve asayişin devamı için kabul edilmiştir. Tüm bunlara rağmen Avrupa gazetelerinin Osmanlıları şiddet yanlısı göstermesini eleştiren Babanzade, Yemen olaylarının sebebiyet verdiği görüş ve dedikoduların bundan ibaret olmadığını belirtmiştir. Birçok gazeteler de bunu Osmanlı Devleti’nin zaafına ve memleketin büyük bir felaket girdabının kenarında bulunmasına bağlamışlardır. İsmail Hakkı Bey de böyle düşünenlerin bu sözlerinin, bir an evvel Osmanlı mirasına konmak isteyen açgözlülerin, dişini daha fazla bilemek için bir bileyi makinesi kadar olumsuz etki yaptığını dile getirmiştir.⁵⁸⁸

İsmail Hakkı Bey eski devirde de isyanların çok çıktığını fakat bunların suiistimaller, gayrı meşru icraatlar yüzünden yaşandığını yazmıştır. Meşrutî dönemde yaşanan isyanların ise meşrutiyete, hükümetin kuvvet ve intizam yaratmasına yönelik olduğunu belirtmiştir. Bu tip yazılar yazan gazetelerin yeni bir enerji yakalayan Osmanlı Devleti’nin bu enerjisini kırmak için bunları kaleme aldıklarını, Avrupa kamuoyunu Osmanlı aleyhinde etkilemeye çalıştıklarını ifade eden Babanzade, Osmanlı Devleti’nin içerden ve dışarıdan maruz kaldığı saldırılara karşı her Osmanlının hamiyet ve fedakârlık göstermesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸⁹

Osmanlı Arap coğrafyası içinde en ciddi sıkıntıların yaşandığı yerlerin başında Irak bölgesinin geldiği görülmektedir. İsmail Hakkı Bey bu gerçeği, yazdığı bir makalede, Diyarbakır’ın güneyinden başlayarak Basra Körfezi’ne, Neced kıtasına kadar uzanan geniş alanda asayiş ve huzurun olmadığını, Yemen’den sonra en çok çatışmanın yaşandığı yerin Irak olduğunu belirtmiştir. Bu bölgeye yaptığı seyahati esnasında yazdığı mektuplardan birinde de aynen şu ifadeyi kullanmıştır: “*İstanbul’daki okurlarıma şunu söylemek isterim:*

⁵⁸⁷ Babanzade, “Havran Vakası”, s.1

⁵⁸⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Yemen ve Efkar-ı Umumiye-i Hariciye”, *Tanin*, 6 Şubat 1911, No:872, s.1

⁵⁸⁹ Babanzade, “Yemen ve Efkar-ı Umumiye-i Hariciye”, s.1

“Irak’ta asayiş berkemaldır” diye gazetelerde haberler okurlarsa bunlara kesinlikle inanmasınlar.”⁵⁹⁰ İsmail Hakkı Bey bölgenin Osmanlı Devleti tarafından ihmal edildiğini belirterek, aslında zengin bir yer olduğunu ancak halkının kötü idareden ötürü sefaletle sürüklendiğini yazmıştır. Irak coğrafyasında yaşanan kabileler arası çatışmaların Rumeli’de yaşananlardan kat kat fazla olduğu görülmekte, ancak bölge halkının bu durumunu dile getirecek Avrupa basın desteği arkasında olmadığı için, yaşananlardan çoğu zaman kamuoyu haberdar olamamaktadır. Babanzade’nin ifadesiyle; kendilerini himaye edecek ne bir yabancı elçi, ne bir patrik ne bir gazete vardır. Osmanlı Devleti’nde basın özgürlüğünün yaşandığı II. Meşrutiyet günlerinde bile gazeteler Irak’ın bu durumuna yeterince eğilmemişlerdir.⁵⁹¹

Osmanlı toprağı olan Irak’ın özellikle Müntefik bölgesinde kabileler arasında yaşanan çatışmalardan haberdar olmadıkları özeleştirisini yapan İsmail Hakkı Bey, Fransa’nın Hindi Çini’nde bulunan sömürgesindeki olaylara olan irtibatının, Osmanlı’nın kendi vilayetindeki olaylardan daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir. Bölge ile ilgili değindiği diğer önemli nokta ise Osmanlı Devleti’nin azalan otoritesinden istifade ile bölgede görülen yabancı parmağı ve nüfuzudur. Irak’ın da Yemen gibi devletin başına musibetler açmaması için vakit kaybetmeden önlem alınması gerektiğini vurgulayarak, El-Cezire ve Irak’ın düştüğü bu durumun temel nedenlerinden biri olarak emniyet ve asayiş eksikliğini göstermiştir. Çatışmaların halkı yerinden ettiğini, kasabaların boşalıp halkın zalim memurlardan kaçmak için çöle kaçtığını dile getiren Babanzade, mülkiye ve adliye memurları ile askerlerin bu göçe yol açtığını, aynı zamanda o bölgede uygulanması mümkün olmayan kanunların da buna sebebiyet verdiğini eklemiştir. Ona göre yapılması gereken şey, önce asayiş sağlamaktır sonra da sakin bir akılla kalıcı ıslahatlar yapıp bölgeyi normalleştirmektir. Fakat bu sefer de ortaya bölgede asayişin neyle sağlanacağı sorusu çıkmaktadır ki İsmail Hakkı Bey, o mınıtkada bulunan 6. Ordunun durumunu değerlendirmiştir.⁵⁹²

İsmail Hakkı Bey’i bu değerlendirmeyi yapmaya iten şey ise 6. Orduda görev yapan zabıtlardan birinin “Irak’ın Ruhuna Fatiha” başlıklı bir mektup yazarak *Tanin*’e göndermesi olmuştur. Bu mektupta ordunun perişan hali anlatılmış, askerler hakkında fazla bilgi verilmeyerek daha ziyade üst rütbeli komutanlardan şikâyet edilmiştir. İsmail Hakkı Bey de üst rütbeli komutanların kendilerinden beklenen önemli hizmetleri yerine getirmedikleri tespitini yaparak bunun nedenleri üzerinde durmuştur. Buna göre, II. Abdülhamit döneminde komutanlar bu bölgeye hizmet etmek için değil ikamete mecbur oldukları için gönderilmiş ve bir defa oraya gittiler mi bir daha dönmelerine imkân olmamıştır. Böylece bu komutanlar

⁵⁹⁰ Babanzade, *Beyrut’tan Kuveyt’e Irak Mektupları*, s.141

⁵⁹¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Altıncı Ordunun Hal-i Perişanisi”, *Tanin*, 17 Mart 1909, No:225, s.2-3

⁵⁹² Babanzade, “Altıncı Ordunun Hal-i Perişanisi”, s.2-3

buraya yerleşmiş, burada bağ, bahçe, hane veya çiftlik satın almışlardır. Bir taraftan kıdem zamanı gelince rütbeden terfi ederken diğer taraftan fırsat buldukça servetlerini artırmaya, emlak ve arazilerini genişletmeye çalışmışlardır. İsmail Hakkı Bey bir ordunun üst rütbeli komutanlarının çiftlik sahibi, hayvan yetiştiricisi olmalarının, memleketin maliye ve ticaretiyle yakından ilgilenmelerinin, tahsilâta çıktıkları zaman devlete ait tahsilâtta ziyade kendi şahsi tahsilâtlarını yapmalarına yol açacağını belirtmiştir.⁵⁹³ Irak'ta sadece ordu personelinin değil mülkiye ve adliye memurlarının da düzeltilmesi gerektiği, bu bölgelerin sürgün yeri olarak görülmesinin bu duruma sebep olduğu anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Bey bu konuda Dâhiliye Nazırının dikkatini çekmek istemiş, bu uzak yerlere seçkin personelin fakat geçici süreliğine gönderilmesi gerektiğini hatırlatmıştır.⁵⁹⁴

6. Ordu mensuplarının orada ebediyen kalacakları düşüncesinin değiştirilmesini öneren Babanzade, Irak'a gidecek muktedir subayların burada bir müddet kaldıktan sonra daha yakın yerlere gelmelerinin sağlanmaları gerektiğini, tayin durumlarının adil ve düzenli bir sistemle iyileştirilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Bu uygulamanın tüm bölgelerde yapılmasının şart olduğunu yazan İsmail Hakkı Bey, Bağdat'ın ordu merkezi olduğunu, buradaki komutanların büyük çiftlik ve arazi sahibi olarak adeta mütegalibe halini aldıklarını, bunun Irak'a özgü bir hal aldığını ve bu yüzden uygulamaya en evvel buradan başlamak gerektiğini dile getirmiştir. Diğer önerisi ise seçkin bir komutanın yanına yine seçkin subaylar verilerek bir heyet oluşturulması, bu heyetin bölgeye gidip önceki komutanların yerlerini değiştirmesi hatta gerekirse tahkikat icra ederek gerekli tedbirleri almalarıdır. Ancak bu askerler gittikleri bölgeyi çok iyi tanımadıkları, kimin affa kimin cezaya layık olduğunu bilemedikleri için oradaki dürüst ve hamiyetli Osmanlı memurlarının tavsiyelerine göre hareket etmelidir. Şayet askerler mülki işlere müdahil olurlarsa Irak'taki durum yine eski halini alacaktır diyen İsmail Hakkı Bey, öncelikle ele alınması gereken şeyin 6. Ordunun ıslah edilmesi olduğunu, bunu yapmada geç kalınırsa koca bir kıtanın elden çıkacağını yazmıştır.⁵⁹⁵

Irak coğrafyasında yer alan merkezlerden biri olan Müntefik'te yaşanan asayiş olayları İsmail Hakkı Bey'in gündemine girmiş ve buradaki durumu ele aldığı bir makale yazmıştır. Müntefik'in birçok Osmanlı vatandaşı tarafından Orta Afrika'daki şehirler kadar bilinmediğini yazarak, buna rağmen Müntefik'in Meclis-i Mebusan'a iki milletvekili gönderen bir Osmanlı sancağı olduğu ironisini yapmıştır. Bu bölgenin sorunlarıyla başkent çok fazla ilgilenmediği için anarşi ortamının oluştuğunu hatta Irak Mektupları'nı yazdığı

⁵⁹³ Babanzade, "Altıncı Ordunun Hal-i Perişanisi", s.2-3

⁵⁹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Ahval-i Vilayat", *Tanin*, 4 Kânunuevvel 1908, No:124, s.1

⁵⁹⁵ Babanzade, "Ahval-i Vilayat", s.2-3

dönemdeki durumundan daha kötü bir duruma geldiğini yazmıştır. Hükümetin buradaki çatışmaları “idare-i maslahat” mantığıyla durdurmaya çalışmasını eleştiren Babanzade, Müntefik’te yaşanan olayların ortaçağda bile görülmeyen bir vahşet boyutunu aldığını hatırlatmıştır. Hükümetin nüfuzunun Nasriye kasabasının dışına çıkamadığı, bir kaymakamın bir mutasarrıfı göremediği, bahar aylarında güç hal ile gidiş-geliş yapan bir iki vapurun saldırıya uğradığı, küçük gemilerin seyrüsefere çıkamadığı ve tüm bunlara ek olarak yaklaşık altı aydan beri devam eden Bedevi çatışmalarındaki telefatin arttığı bir yer durumuna düşen Müntefik’in, bu hale düşme nedenlerini İsmail Hakkı Bey değerlendirmiştir.⁵⁹⁶

Irak’ın bu hale gelmesini bir iki yıllık idarenin eksiklerine bağlamanın yanlış olacağını dile getiren Babanzade, yüzyıllardan beri bölgenin ihmal edildiğini, II. Abdülhamit yönetimi sona erdikten sonra 6. Ordu denilen Bağdat ordusunun biraz güçlü olması durumunda, bölgede asayişin kolay sağlanacağını ancak bunun yapılamadığını ifade etmiştir. Meşrutiyetin ilk yılında da bölgede bir şey yapılamamış, nihayet 6. Ordu biraz olsun düzen bulmuş fakat buna karşılık kabilelerde görülen serkeşlik daha da arttığı için bir işe yaramamıştır. Ordunun kabilelere karşı aldığı birkaç yenilgi bunların cesaretini bir kat daha arttırmıştır. Bu durumda bölgeye asayişi getirmek için diğer şehirlerden kuvvet göndermekten başka çare kalmadığı anlaşılmaktadır. Bu hamlenin daha erken yapılması gerektiğini vurgulayan İsmail Hakkı Bey, devletin başının sorunlardan kurtulamadığını, biri bitmeden birinin başladığını bunun da bölgeye eğilmeyi geciktirdiğini yazmıştır.⁵⁹⁷

Bu noktadan sonra devletin bölgeyle ilgili ikinci hatasına değinen Babanzade, devlet yöneticilerinin Irak’a bakış açılarındaki yanlışlığa temas etmiştir. Rumeli’de en küçük bir olayda ortalığın ayağa kaldırıldığını, Karadağ’da birkaç asinin çıkardığı isyanın günlerce konuşulduğunu, Doğu Anadolu’da adi bir cinayetin, kız kaçırma olayının haftalarca gazetelerde yazıldığını ancak Irak’ta yaşanan ve iki taraftan en az 600-700 kişinin öldüğü olayların çoğu zaman gündeme gelmediğini belirtmiştir. Meseleyi küçük görmekten kaynaklanan bu hatalı yaklaşımı eleştiren İsmail Hakkı Bey, bu yaklaşımın sadece Hükümete özgü olmadığını, kamuoyu ve basının da Irak’taki olaylara duyarsız kaldığını tekrarlamıştır. Paris’te ayyaşların çıkardığı bir arbede, Irak Bedevileri arasında yaşanan bir çatışmadan daha fazla kamuoyu ve gazetelerin gündeminde yer almıştır. Bunun kötü niyetle yapılmadığını bildiren Babanzade, alışkanlık haline gelmiş bir ihmalkârlık eseri olarak, Müntefik’in halk nazarında Kongo ile eşit tutulduğunu dile getirmiştir. Bu tablo karşısında Hükümetin yapması gereken şey ise bir taraftan Bağdat ordusunu ıslah etmek diğer taraftan bölgeye asker

⁵⁹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Müntefik’te Hükümete Sızlık”, *Senin*, 22 Haziran 1911, No:1008-32, s.1

⁵⁹⁷ Babanzade, “Müntefik’te Hükümete Sızlık”, s.1

sevkiyatı yapmaktır. Valilerin değiştirilmesini tek başına yeterli bulmayan İsmail Hakkı Bey, idare-i maslahat yerine kuvvet tedbirine başvurulmasını tavsiye etmiştir.⁵⁹⁸

Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı coğrafyası içinde en sıkıntılı yerlerden biri Basra Vilayeti olmuştur. Bu vilayete bağlı Müntefik ve Umara sancaklarındaki Saduniler ile Gazban ve Sihud'ta bulunan aşiretler tarafından meşrutiyet leh ve aleyhinde veya devlet memurlarına yönelik bir saldırı olmamışsa da Basra'nın içlerinde ciddi sorunlar yaşanmıştır. İsmail Hakkı Bey Basra'nın son yıllarda ticari ve siyasi öneminin Bağdat'ı bile geride bırakacak kadar arttığını vurgulamıştır. Bağdat Demiryolu hattının bitiş noktası olarak düşünülen Kuveyt'in Basra'ya yakın olması vilayetin önemini daha da arttırmıştır. Öte taraftan İngiltere'nin Hindistan eski valisi Lord Curzon'un Basra Körfezi'ne donanma ile yaptığı seyahat bölgenin uluslararası önemini gözler önüne sermiştir. Vaktiyle kendisine mir-i miran unvanı verilen Kuveyt kaymakamı veya şeyhi Mübarek el-Sabah'ın bazı hareketleri bölgeyi dikkat çekici hale getirirken, Şeyh Suud ve İbn-ür Reşid arasındaki çekişme ve mücadeleler bu bölgenin üzerine dikkatle eğilinmesi gerektiğini gösteren işaretler olmuştur. Bu örneklerden hareketle İsmail Hakkı Bey, bütün Irak'ın ıslaha muhtaç olduğunu belirtmiştir. Bu durumu düzeltmeye yönelik ilk tavsiyesi, bölgenin kaliteli ve donanımlı memurlar tarafından adaletle yönetilmesi, ikinci tavsiyesi ise asayişin kuvvet kullanılarak sağlanması olmuştur.⁵⁹⁹

Mahmut Şevket Paşa'nın 1913 yılında İstanbul'da öldürülmesinden sonra Basra'da da iki suikast meydana gelmiş, biri memur biri asker iki Osmanlı görevlisi hayatlarını kaybetmiştir. Bunlardan biri *Tanin*'de yazı yazan Bedii Nuri Bey iken diğeri Irak'ta başarılı işlere imza atan komutanlardan Ferit Bey'dir. Bedii Bey, İstanbul'da bir dairede memurluk yaparken bu görevi bırakıp Müntefik Sancağının idaresini kabul etmiştir. Ferit Bey ise Irak'ta yaptığı başarılı çalışmalarla ismini duyurmuş, özellikle Müntefik Mutasarrıflığında iken bu sancağa çoktan beri görmediği asayiş hissini tattırmıştır. Basra'daki nazik durumu gören Mahmut Şevket Paşa, Ferit Bey'i buraya göndermiş, ancak Aşar Köprüsünde yani Basra Kasabasının Şattularap üzerinde bir nevi limanı demek olan mahallin en kalabalık bir yerinde öldürülmüştür. Cinayetlerin failleri de bulunamamıştır. İsmail Hakkı Bey buna tepki göstererek, Basra'da yaşanan olumsuz olaylardan sonra faillerin hiçbir zaman yakalanamıyor olmasından şikâyet etmiştir. Oranın yerli memurlarının İtalyan mafyasından daha acımasızca işlenen bu suçların faillerini bildiklerini ileri süren Babanzade, bunları açıklamaya çekindiklerini ima etmiştir. Basra'nın bu durumunu değerlendiren İsmail Hakkı Bey, bölgenin uzun müddetten beri ihmal edildiğini, devletin otoritesini bu bölgeye taşıyamadığını ifade

⁵⁹⁸ Babanzade, "Müntefik'te Hükümsizlik", s.1

⁵⁹⁹ Babanzade, "Ahval-i Vilayat", s.1

etmiştir. Burada para karşılığında cinayet işleyenlerin bazı gizli eller tarafından korunduğu görülmektedir ki cinayeti işleyip kaçmak Basra'nın en ciddi hastalığıdır.⁶⁰⁰

İsmail Hakkı Bey'in bu hastalığın tedavisi için bazı çözüm tavsiyeleri de olmuştur. Buna göre yapılacak siyasi müzakereler sorunu çözecek, ilgililer dostane yöntemlerle hal çaresini bulacaklardır. İleri gelenlerin hadlerinin bildirilmesiyle bölgede asayiş ve huzurun geri getirileceğini yazan Babanzade, Hükümetin daha özenli davranmasını istemiştir. Osmanlı Devleti'nin yakın zamanda yaşadığı Havran, Arnavutluk, Yemen, Trablusgarp ve nihayet Balkan Savaşları sorunları bölgeye eğilmeyi zorlaştırmıştır. İsmail Hakkı Bey iş ertelendikçe durumun kötüleştiğini, bütün Basra vilayetine yayıldığını, İbn Suud'un El-Hasa Sancağına musallat olduğunu, Basra'daki bazı zorbarların Müntefik ileri gelenlerinden Sadunileri tazyik ederek bunların Basra'yı tehdit etmelerine sebebiyet verdiğini haber vermiştir. Yaşanan çatışmalarda Müslüman ve Arap kanı dökülmekte, Ebu Suud da Basra'daki Osmanlı sancağını tehdit etmektedir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olmasını fırsat bilip bunlara cüret eden kişilerin manen ve maddeten azap çekmeleri bedduasını ettikten sonra Hükümetin bunları cezalandırmasını istemiştir. Bunun için de bulduğu formül, bölgedeki Hükümet yanlısı kabileler ile mevcut askeri kuvvetlerin kullanılmasıdır. Sorunun daha tehlikeli bir boyut almadan çözümü için de Hükümeti ikaz etmiştir.⁶⁰¹

Osmanlı Devleti'nin Karadağ sınırıyla yoğun biçimde meşgul olduğu 1911 yılının yaz aylarında, Yemen'den gelen kötü bir haber, İsmail Hakkı Bey'in bu konuyu yine gündemine almasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin tek bir soruna odaklanıp meseleyi halletmesinin imkânsız olduğunu vurgulayarak, Karadağ hadiselerinin olduğu günlerde Yemen olaylarının patlak vermesini, Osmanlıların başının dertten kurtulamayacağına ispat olarak göstermiştir. Ancak işin ilginç tarafı Hadide'de yaşanan olayın haberini, Osmanlı Devleti'nin *Times* gazetesinde çıkan bir haberden alıyor olmasıdır. İsmail Hakkı Bey kendilerini şikâyete sevk eden noktanın, bunca gayret ve fedakârlık ile sevk edilen binlerce askere ait haberin yabancı bir ağızdan işitilmiş olmasıdır. Babanzade'nin yakındığı diğer nokta ise Osmanlı resmi ağızlarından bu olaylarla ilgili herhangi bir bilginin çıkmamasıdır. Meclis-i Mebusan'ın tatilde olduğu zamanlarda Hükümet'in bu gibi vakalar hakkında ara sıra kamuoyunu aydınlatması gerektiğini vurgulayarak, bunun hem halk için iyi olacağını hem de Hükümetin maruz kaldığı sıkıntıdan kurtulması için faydalı olacağını yazmıştır. Gerçeklerin üstünün örtülemeyeceğini hatırlatarak Fransa örneğini veren İsmail Hakkı Bey, Fas'ta yapılan

⁶⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Basra Vilayeti Ahvali", *Tanin*, 23 Haziran 1913, No:1640, s.1.

⁶⁰¹ Babanzade, "Basra Vilayeti Ahvali", s.1

askeri harekât hakkında Hükümetin günlük olarak bilgi verdiğini ve bunların gazeteler aracılığıyla halka duyurulduğunu ifade etmiştir.⁶⁰²

Yemen'deki askeri harekât Fransa'nın Fas'taki harekâtından daha geniş olmasına karşın Cizan'da verilen kayıplar Fransa ordusunun bütün Fas harekâtında verdiği kayıplardan daha fazladır. Yemen'de yapılması düşünülen ıslahatlara da değinen İsmail Hakkı Bey, bölgede görev yapan kaymakam, vali veya komutanların Yemen'in ıslahı hakkında bol bol layihalar hazırladıklarını, Yemen'in bu konuda birinci sırayı işgal ettiğini fakat bunların hiçbirinin bir işe yaramadığını eleştirel tarzda beyan etmiştir. Mevcut durumda tüm ümitler askeri harekâttan sonra yapılacak olan ıslahatta olmuştur. Hatta bunun için bir komisyon dahi oluşturulmuştur. Komisyonların faydalı çalışması gerektiğine vurgu yapan Babanzade, komisyonda yapılan müzakerelerin ara sıra kamuoyuna açıklanmasının faydalı olacağını, bu vesile ile komisyonun uykuya dalmasının engelleneceğini yazmıştır. Bunun ikinci faydası ise o kadar emek verip layiha yazarların tekrardan bölgeyle ilgili görüş ve tavsiye bildirmeleri sağlanacaktır. Askeri harekât tamamlanmadan komisyonun çalışmalarını tamamlaması gerektiğini hatırlatan İsmail Hakkı Bey, bu sayede zaman kaybı olmadan Yemen'e asayişin geleceğini belirtmiştir.⁶⁰³

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları ile meşgul olduğu bir dönemde bu sefer Beyrut'ta bazı olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Beyrut diğer bölgelere göre daha önemlidir çünkü burası, birçok siyasi ve yabancı nüfuzun hedefi olan bir yerdir. Bu sebepten ötürü burada yaşanacak bir olay, önemsiz bile olsa, siyasi maksatlarla yapılacak müdahalelere açık bir yer olduğu için, Osmanlı birliğini ve İslamiyet'in buradaki varlığını sarsacak bir durum yaratacaktır. Beyrut'ta yaşanan olayın özü ise şudur; Osmanlı Hükümeti, kanunuesasî ve Cemiyetler Kanunu'na muhalif olduğu gerekçesiyle buradaki bir cemiyeti kapatmıştır. Bunun üzerine gazetelerin bir kısmı protesto maksatlı olarak sadece Hükümetin beyannamesini yayınlamak suretiyle beyaz çıkmıştır. Halkın bir kısmı da dükkânlarını kapatarak bu protestoya farklı bir biçim vermişlerdir. Sonradan yapılan nasihatler ve alınan tedbirler sonucunda bu greve son verilmiş, herkes muttat olduğu üzere işine gücüne devam etmiştir. İsmail Hakkı Bey, kapatılan cemiyetin ne gibi faaliyette bulunduğunu açıkça belirtmemekle beraber yazdıkları ile okurlarına çeşitli ipuçları vermiştir. Anlaşıldığına göre bu cemiyet Beyrut'ta bazı ıslahatların yapılmasını istemekte fakat bunu kanun dışına çıkararak ve

⁶⁰² Babanzade İsmail Hakkı, "Cizan Vakası Münasebetiyle", *Renin*, 3 Temmuz 1911, No:1019-4, s.1

⁶⁰³ Babanzade, "Cizan Vakası Münasebetiyle", s.1

tehditlerde bulunarak yapmaktadır. Hiçbir resmi vasfı olmadığı halde bütün Arap coğrafyasının vekili gibi davranması kanuna aykırı görülmüş ve kapatılmıştır.⁶⁰⁴

İsmail Hakkı Bey, ıslahat taleplerinin Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da var olma mücadelesi verdiği döneme denk getirilmesini de eleştirmiştir. Üstelik Hükümet, ciddi sorunlar yaşadığı bu dönemde ıslahat konusunda hiç bir şey yapmamış da değildir. Kanunuesasî hükümlerine uygun biçimde çeşitli izinler içeren bir Vilayet Kanunnamesi yapılmış, Arapçaya yönelik ayrıcalıklar tanınmıştır. Ancak Beyrut'ta bir kesim, bu yapılanları görmek istememiş, Vilayet Kanunu önceki kabine tarafından yapılan kanun layihasından daha fazla ayrıcalığı içermesine rağmen, bazı gazeteler bu yeni kanunu okumak bile istemediklerini belirtmişlerdir. İsmail Hakkı Bey de bu noktada yerinde bir yorum yaparak, ıslahatın içeriğine bakılması gerektiğini kimin kaleme aldığına önemi olmadığını, bu şekilde yapıldığı zaman maksadın ıslahat değil ıslahat adı altında gayri meşru emelleri gerçekleştirmek olduğunu yazmıştır. Hükümetin en sancılı dönemlerinde bile Arap coğrafyasında önemli ayrıcalıklara imza attığı, bölgeye gönderilecek memurların Arapça bilenlerden seçilmesine dikkat ettiği, okullarda, beş yıllık liselere varıncaya kadar eğitimin Arapça yapılmasına izin verdiği görülmektedir.⁶⁰⁵ İsmail Hakkı Bey açısından Hükümetin bu konudaki kusuru, bu yaptıklarını kamuoyuna tam olarak açıklamamak ve anlatmamaktır.⁶⁰⁶

Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasını Meşrutiyetten sonra biraz ihmal ettiğini belirten İsmail Hakkı Bey, bunun sebebini, arkalarına Avrupa Devletlerini alan Rumeli'deki farklı unsurlarla meşgul olunmasına bağlamış, ancak Balkan Savaşlarında oluşan tablodan sonra devletin artık Rumeli'de varlığının neredeyse kalmadığına ve bundan sonra bu coğrafyaya eğileceğine değinmiştir. İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu diğer nokta da Arapların özerklik yani âdem-i merkezîyet talepleri olmuştur. II. Mahmut döneminden beri

⁶⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Beyrut Hadisatı", *Tanin*, 19 Nisan 1913, No:1575, s.1. İsmail Hakkı Bey'in bahsettiği bu cemiyet Beyrut'taki Arap reformcuların kulübüdür. Babıâli Baskını ile iktidarı tekrar ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası, Beyrut'a vali olarak, Ethem Bey'i görevden alıp Hazım Bey'i göndermiştir. Hazım Bey'in Nisan başında bu kulübü kapatma kararı alması sonucunda İsmail Hakkı Bey'in sözünü ettiği protestolar yaşanmıştır. Bu bilgi için bkz. Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev. Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s.146-147. Suriye ve Beyrut'ta Arap bağımsızlığını savunanlar, adı geçen vali Hazım Bey'in adının olduğu levhaları sokak köpeklerinin boynuna asacak kadar cüretkar davranmışlardır. Bu bilgi ve Osmanlı Arap coğrafyasında bağımsızlık konusunda yapılan faaliyetler için bkz. Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, (Haz. Ahmet Zeki İzgöer), Nehir Yay., İstanbul, 2006, s.62 vd.

⁶⁰⁵ Mahmut Şevket Paşa günlüğünde, Arapça meselesi ile ilgili olarak şunları yazmıştır: "Babiâli'ye gelip hükümet toplantısına girdim. Arapça konuşulan vilayetlerimizde bazı durumlarda Arapça'nın kabul edilmesine karar verdik. Şöyle ki: Bundan böyle istidalar Arapça yazılabilecek, mahkemede Türkçe bilmeyenler Arapça konuşabilecek, bu lisanla ilanlar verilebilecekti. Bu vilayette iptidai, rüşdiye, idadilerde Türkçe ile beraber Arapça'nın da tedris dili olmasına tedricen çalışılacaktı. Arap vilayetlerimizdeki yüksek mekteplere gelince, buralarda tedrisat tamamen Türkçe olacak, fakat yardımcı lisan olarak Arap dili ve edebiyatına daha ehemmiyet verilecekti. Bu kararların tatbikatının neticelerini görmek için, sulthan sonra Suriye vilayetine gidecektim." Bu bilgi için bkz., *Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Arba Yay., İstanbul, 1988, s.93

⁶⁰⁶ Babanzade, "Beyrut Hadisatı", s.1

uygulanan katı merkezîyetçi anlayışın son dört yıl içinde değiştirilmesinin mümkün olmadığını belirterek, Babîâli'nin bölge ile ilgili yeni bir strateji geliştirdiğini, yapılacak işlerin Araplar ve Türkler tarafından el birliğiyle yapılacağını vurgulamış ve şu ifadeleri kullanmıştır: “*Arap’la Türk’ün ayrısı gayrısı yoktur. Arap’ı mesut edecek bir teklife bir Türk de bütün mevcudiyetiyle taliptir. Çünkü Arap’ın saadeti Türk’ün saadetinden başka bir şey değildir.*” İslam inancının bu iki halkı doğal olarak birleştirdiğini dile getiren Babanzade, bu yazdıklarının bazı gazeteler tarafından çarpıtılacağını ancak sözlerinin hedef kitlesinin bunlar değil, kalpleri hamiyet ve İslamiyet hissi ile dolu olan Arap kardeşlerinin olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁷

Arapça konusunda Osmanlı Devleti'nin ihmalkâr davrandığı eleştirilerinin yoğunlaştığı günlerde İsmail Hakkı Bey bu konuyla ilgili bir makale kaleme almıştır. Arap diline haksızlık yapıldığı eleştirilerini reddederek, Osmanlı Devleti'nin Müslüman bir devlet olarak böyle bir şey yapmayacağını belirtmiştir. Osmanlıların Arapçayı sevdiklerini çünkü Kuranıkerim'in Arapça yazıldığını, peygamberliğin Arapça geldiğini, Hz Muhammet'in Arap olduğunu, Arapçanın İslam kültür ve uygarlığında büyük bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Arapçanın zengin bir edebiyat ve belagat dili olduğunu vurgulamıştır. Tüm bunlara rağmen Müslümanların bu dili geliştiremediğinden dert yakınan Babanzade, bunun Araplar arasında bile görüldüğünü, bir Faslı'nın bir Iraklı'yı anlamakta güçlük çektiğini yazmıştır. Konuşma dilinin yazı ile birleştirilmesi gerektiğini hatırlatarak, Arapçanın ancak böyle uluslararası bir yapıya kavuşacağını ve bunu yapmanın sadece Arapların değil tüm Müslümanların görevi olduğunu dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Arapçaya düşman olduğu yönündeki ifadeler tepki gösteren İsmail Hakkı Bey, devletin bu konuda ihmalinin olduğunu ancak bunun sadece Arapçaya değil Türkçeye de yapıldığını söyleyerek sorunun genel olduğunu dillendirmiştir. Devletin Arapçayı, Arap olmayan vilayetlerde de okutması gerektiğini, okullarda Arapça öğretilmediğini ancak bunun yanlış yöntemlerle yapıldığını beyan etmiştir.⁶⁰⁸

Beyrut'ta yaşanan söz konusu hadiseler diğer Arap bölgelerinde de etkisini göstermiştir ki bunlardan biri Mısır'dır. Mısır'da yayımlanan *El-Ehram* ve *El-Müeyyed* gazeteleri yaptıkları yayınlarla Suriye'deki Araplara destek kisvesiyle gerçek amaçlarını ortaya çıkarmışlardır. İsmail Hakkı Bey de bu noktada bu sözü geçen gazetelerin Mısır kamuoyunun tamamını temsil etmediğini, Osmanlılığa ve hilafete⁶⁰⁹ sadık büyük bir kesimin

⁶⁰⁷ Babanzade, “Beyrut Hadisatı”, s.1

⁶⁰⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Arapça ve İslahat”, *Tanin*, 21 Nisan 1913, No:1577, s.1

⁶⁰⁹ Arap nüfusun büyük bir kesiminde Hilafetin Türklerde değil kendilerinde olması gerektiği yönünde bir inanışın olduğu görülmektedir. Kral Abdullah, 1916 yılında “Büyük Kurtarıcı” olarak tanımladığı Şerif Hüseyin Ayaklanmasının, kendi hakları olan Halifelik makamının Türklerden geri alınması amacıyla yapıldığını itiraf

olduğunu hatırlatma gereği durmuştur. Mısır'daki bu ve buna benzer gazetelerin Arap dünyasına verdikleri zararın son Suriye olayında da müşahade edildiği, “Bir Osmanlı” imzasıyla *El-Ahram*'da yazılan bir makalede Osmanlılığa uymayan şu ifadelerin kullanıldığı görülmüştür:

“Beyrut ve Suriye valilerinin hareketleri bazı Suriyelileri elçiler konferansına ve dışişleri bakanlıklarına müracaata mecbur etti. Bu bakanlıklar yakında Beyrut'taki ceneral konsoloslarının buna dair raporlarını alacaklardır. O vakit Suriye meselesinin sesi işitilecek ve bu da Suriye ve Beyrut ahalisinin arzusuyla değil, kendi hükümetlerinin mesleğiyle vaki olacaktır.”

Aynı gazete bu haberi verdikten sonra Suriye meselesinin ilk temel taşının konferansta kurulacağını eklemiştir. İsmail Hakkı Bey bu ifadelere karşı hiçbir hamiyetli Suriyelinin, Suriye meselesinin ilk taşının yabancı bir konferansta konmasına razı olmayacağını, hiçbir Arap'ın dindaşı olan bir devlete karşı yabancı bakanlıklara başvurmayacağını ileri sürmüştür.⁶¹⁰

İsmail Hakkı Bey daha sonra sözü Mısır'da bulunan ve bu gazetelerle temas halinde olan La-Merkeziye Cemiyeti'ne getirmiştir.⁶¹¹ Bu cemiyetin sınırlı sayıda üyeye sahip olduğu ve amaçlarının birkaç gazete vasıtasıyla ortalığı yaygaraya vermek olduğu bilgisini vermiştir. Üstelik bu cemiyet üyelerinin sesleri Suriye'den ziyade Avrupa'da yükselmiştir. Paris'te de bir kısmı Fransız vatandaşı olmak üzere, Suriye namına bayrak açmış ve Arapların savunucusu olarak geçinen bir zümre mevcuttur. Bunlar Avrupa'da gördükleri himaye sayesinde bazı gazetelerde yayın yaparak olayları abartmak yolunu seçmişlerdir. Bu suretle Suriye'deki bir kıvılcım Mısır'daki cemiyet tarafından abartıla abartıla Paris ve Londra gazetelerine bir yangın şeklinde aksettirilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Arap vatandaşların buna benzer faaliyetlere itibar etmeyeceklerini, Araplık namına fuzuli olarak yapılan bu avukatlığı reddedeceklerini temenni etmiştir. Hatta biraz ileri giderek, Arap vatandaşların bu hareketleri yapanları recm etmelerinin hak olduğunu beyan etmiştir. İslam dünyasını da bu tip şer odaklarından korunması için uyarmıştır.⁶¹²

Araplarla ilgili bu tahrik edici faaliyetlerde bulunan kesimleri eleştirdikleri için İsmail Hakkı Bey gibi isimler bazı Arapça gazeteler tarafından yerilmiştir. Bu yergileri reddeden Babanzade, Arap düşmanlığı yapmadığını, sözlerinin bilinçli olarak tahrif edildiğini, Arap

---

etmiştir. Bu ayaklanmayı Şerif Hüseyin, yanındaki Hicaz'ın ileri gelenleri ile gerçekleştirmiş, âlimler desteklemiş, Suriye ve Irak da destek vermişlerdir. Bunun için bkz. Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?*, (Ter. Halit Özkan), Klasik Yay., İstanbul, 2006, s.16

⁶¹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Beyrut Hadisesinin İnikasatı”, *Tanin*, 23 Nisan 1913, No:1579, s.1

⁶¹¹ II. Meşrutiyet döneminde Arap cemiyetlerinin kurulduğu görülmektedir ki bunlardan bazıları resmi bazıları gizli biçimde faaliyet göstermiştir. Hizb El-Lamerkeziye El-İdari El Osmanî Cemiyeti ise 1912 yılında Kahire'de resmi olarak kurulmuş cemiyetlerdendir. Bu ve II. Meşrutiyet devrinde kurulan diğer gizli ve resmi cemiyetlerin faaliyetlerini incelemek için bkz. Ali Bilgenoğlu, *II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.38-109

⁶¹² Babanzade, “Beyrut Hadisesinin İnikasatı”, s.1

sevgisinin bazı kesimlerin tekelinde olmadığını belirterek kendisini savunmuştur. Araplar ve Arapça konusunda yazdığı yazılardaki amacının, yavaş yavaş hamiyetli Arap vatandaşları tarafından anlaşılmaya başladığını belirterek, Suriye'den *Tanin*'e gönderilen bir telgraftan bahsetmiştir. Şam'ın ileri gelenleri tarafından kaleme alınan bu telgrafta, kendi adlarına yapılan Arapçılık faaliyetlerine karşı olduklarını belirterek, bunları yapanların Suriye'de sosyal bir mevkileri ve Suriye ahalisi adına harekette bulunma yetkilerinin olmadığını dile getirmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, Suriye'nin ıslahata ihtiyacı olduğunu kabul ettiklerini, bu ihtiyacın sadece Suriye'de değil bütün Osmanlı memleketlerinde umumi bir ihtiyaç olduğunu her vesile ile yazdıklarını belirtmiştir. Telgraf gönderen Şam ahalisi de bu konuda, ülkenin gelişmesi yolunda muhtaç olunan kanunların, Hükümet tarafından yapılıp uygulanacağına inandıklarını bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bir baba edasıyla Arap, Türk, Kürt bütün evlatlarının ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığını vurgulayan Babanzade, devletin evlatları arasında ayırım yapmadığını, Arap vatandaşların bu konuda kışkırtıcı tahriklere kapılmamasını öğütlemiştir.⁶¹³

İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu konulardan biri de Suriye adına çeşitli kesimlerden, farklı taleplerde bulunulmasıdır. Her kafadan bir ses çıkıyor, tabirine uygun bir vaziyette bulduklarını ifade eden Babanzade, Şam'daki Vilayet Genel Meclisi'nin başka şeyler istediğini, temsil sıfatı olmayan diğer bir grubun başka talepleri olduğunu yazmıştır. Bunlar askerliğin mahalli olmasını, merkezden gönderilecek valilerin kabul edilmemesini istemiştir ki İsmail Hakkı Bey, bu hakların İngilizlerin en geniş muhtariyet tanıdığı bölgelerde bile mevcut olmadığını yazmıştır. Ancak talepler bununla sınırlı kalmamış, Mısır'daki La Merkeziye Heyeti biraz daha ileri gitmiş, Amerika'daki Suriyeliler ise aşırı taleplerde bulunmuş hatta *Ebabil* gazetesi, Arapların Türklerden zulüm gördüğünü, Osmanlı'dan ayrılmaları gerektiğini fakat ayrıldıktan sonra tek başlarına ayakta kalamayacakları için Fransa'ya ilhak olmalarının lüzumunu dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey de bu yazılanların ne İslama ne Araplığa uygun olduğunu, başka bir muhitte büyümüş, Arapla hiç münasebeti olmamış dimağların böyle şeyler yazabileceklerini belirtmiştir.⁶¹⁴

Suriye konusunda çok farklı yerlerden gelen bu fikir ve taleplere bir de Paris eklenmiş, buradaki Suriyeliler Babanzade'nin ifadesiyle, başka bir hava terennüm etmeye başlamıştır. Suriye'deki muhtelif ıslahat heyetlerinin, Mısır'daki La Merkeziye'nin dışında bir de Paris'teki Suriyelilerin devreye girmesi, birbiriyle çelişen isteklerin doğmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı ile meşgul olduğu dönemi fırsatçılığa çevirmeye çalışan bazı Arapların olduğunu hatırlatan İsmail Hakkı Bey, bunların maskelerinin düştüğünü ve

⁶¹³ Babanzade İsmail Hakkı, "Tezahür-ü Hakikat", *Tanin*, 26 Mayıs 1913, No:1612, s.1

⁶¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Islahat Programları Merakı", *Tanin*, 7 Mayıs 1913, No:1593, s.1

Arap vatandaşların bu kışkırtmalara kulak asmayacaklarını yazmıştır. Arap Yarımadası'nın pek çok ıslahata muhtaç olduğunu kabul eden Babanzade, bunun aslında tüm Osmanlı coğrafyasının ihtiyacı olduğunu ve dolayısıyla Araplara özel bir ihmalin olmadığını hatırlatmıştır. Suriyeli vatandaşları da uyararak, Arap milliyetçiliği ile ortaya çıkanların aslında bunu çıkar aleti olarak kullandıklarını, memleketleri için gerçekten ve samimi feryat edenlerin feryadına en başta Osmanlıların katılacaklarını hatırlatmıştır. Arnavutluk örneğini vererek, benzer suistimallerin orada da yaşandığını, Suriye'deki Arapların ondan ibret alarak Osmanlı Devleti'ne sadık kalmalarını istemiştir.⁶¹⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ülke içinden ve dışından en fazla yöneltilen eleştirilerden biri “Osmanlılaştırmak” meselesidir. Bu konuyu gündemine aldığı bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, önceden Osmanlılaştırmak kavramı yerine “Türkleştirmek” kavramının kullanıldığını, ancak bunun manasız olduğu anlaşılınca bu kavramın yerine geçmek üzere, Osmanlılaştırmak kelimesinin tercih edilmeye başladığını ifade etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bu şekilde bir leke sürülmeye çalışıldığını vurgulayan Babanzade, Cemiyetten buna yönelik bir cevap gelmedikçe zan altında kaldığını ve tarih önünde Cemiyetin bu lekeyi taşımak zorunda kalacağını, bu yüzden bu fitne ağacını daha filizlenmeden hakikat bıçkısı ile kökünden kazımak gerektiğini bildirerek konuyla ilgili düşüncelerini paylaşmıştır.⁶¹⁶

Osmanlılaştırmak kelimesinin kötü anlama geldiğini iddia edenlerin bundan ne anladıklarını sorgulamaya başlayan Babanzade kastedilen şeyin, Rumları, Ermenileri, Bulgarları, Arapları, Arnavutları ve Kürtleri Türkleştirmek ise İttihat ve Terakki'nin büyük bir hata yaptığının kabul edilmesi gerektiğini, zira bunu yaparak granit taşıyı iğne ile delmeye çalıştığını yazmıştır. Böyle bir şeye imkân olmadığını belirterek, Osmanlı Devleti'nin en kudretli zamanlarında bile bu yola tevessül etmediğini hatırlatmış hele ki Doğu dünyasının özellikle İslam ülkelerinin böyle bir uygulamayı hazmedemeyeceklerini yazmıştır. Şayet Osmanlılaştırmaktan kast edilen şey, çeşitli cemaatlara verilen imtiyazları hükümsüz kılmak ise bunun büyük bir yalan olduğunu ileri sürerek, kanunuesasî çerçevesinde hiçbir cemaatin imtiyazına dokunulmadığını aksine İttihat ve Terakki'nin müphem bazı teamülleri cemaatlerin lehine tefsir ettiğini dile getirmiştir. Kendilerinin ise Osmanlılaştırmak kavramını, Osmanlı Devleti'nde yaşayan her vatandaşa bir Osmanlı kalbi vermek, ortak vatanı aynı ölçüde sevmek biçiminde anladıklarını ifade etmiştir. Bu noktada da Türkçenin önemli bir rol

⁶¹⁵ Babanzade, “Islahat Programları Merakı”, s.1

⁶¹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Osmanlılaştırmak”, *Tanin*, 23 Şubat 1912, No:1249, s.1

oynadığını, devletin resmi dilinin Türkçe olmasını İttihat ve Terakki kanunuesasîde⁶¹⁷ kabul ederse bunun Osmanlılaştırmak olacağını ileri sürmüştür.⁶¹⁸

Osmanlı Devleti, Türkçeyi bünyesindeki milletlerin ortak iletişim aracı olarak görmüştür ki ortak dil olmaması işleri karmaşık hale getirecektir. Farklı milletlerin Fransızca öğrenmelerini bu mantığa bağlayan Babanzade, uluslararası alanda Fransızca kullanmanın tüm dünyayı “Fransızlaştırmak” olmadığını vurgulamıştır. Osmanlı Devleti’nin memurların Türkçe konuşmasını istemesinin ortak dil mecburiyetinden kaynaklandığını belirterek, kimsenin Türkçe öğrenmesi konusunda zorlanmadığını yazmıştır. İttihat ve Terakki’nin resmi okullarda ilköğrenimin mahalli dillerle olacağını ve okullarda Türkçe’nin sadece dil dersi olarak verileceğini programına almasının nedeni olarak bunu gösteren İsmail Hakkı Bey, özel okullarda şayet istenirse Çince bile öğretilebileceğini ve buna Hükümetin müdahale edemeyeceğini belirtmiştir. Ancak bu okullardan mezun olacak öğrencilerin memur olmaya niyetleri varsa Türkçe öğrenmelerinin iyi olacağı tavsiyesinde bulunmuştur. Bu açıklamalardan sonra Osmanlılaştırmak kavramının İttihat ve Terakki’ye karşı bir silah gibi kullanılmak istenildiğini eleştirerek, devletin Türkçe öğrenmeyi baskı biçiminde değil memur istihdamında bir kriter olarak gördüğü izahatını yapmıştır.⁶¹⁹

İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Arapları veya diğer unsurları Türkleştirmek gibi bir amacının olmadığını açıklama çabalarına karşın, Arap dünyasının ileri gelenleri cemiyete karşı hareketlerini daha planlı bir hale getirmek için bir kongre toplamaya karar vermişlerdir. Söz konusu kongre 18-24 Haziran 1913 tarihlerinde Paris’te toplanmış, oturumlara da Abdülhamit ez-Zehravi başkanlık etmiştir. Paris’teki Arap liderleri kendi yanına çekmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti de Mithat Şükrü Bey başkanlığındaki bir delegasyonu çeşitli görüşmeler yapmak üzere Paris’e yollamıştır. Mithat Şükrü Bey yaptığı çalışmalar sonucunda Arap Kongresi üyeleriyle bir anlaşma yapmaya muvaffak olmuştur. Buna göre, yerel idarelerde ve her düzeydeki okullarda Arapça kullanımı ve öğrenimine geçilmesi, askerliğin yerel bölgelerde yapılması, Ayan üyeliği ve valilik gibi üst makamlara Arapların daha fazla getirilmesi kabul edilmiştir.⁶²⁰

Bu anlaşmanın sağlanmasından sonra özel bir heyet İstanbul’a gelerek Sadrazam Sait Halim Paşa ile görüşüp, teşekkürlerini bildirmişler ve aynı günün akşamı bazı milletvekilleri

⁶¹⁷ Osmanlı anayasasında resmi dilin Türkçe veya başka bir dil olduğu ile ilgili herhangi bir madde yoktur. Kanunuesasiyi ve 1909’da yapılan değişiklikleri incelemek için bkz. Suna Kili, *Türk Anayasaları*, Tekin Yay., (b.y.y), (b.t.y), s.9-31

⁶¹⁸ Babanzade, “Osmanlılaştırmak”, s.1

⁶¹⁹ Babanzade, “Osmanlılaştırmak”, s.1

⁶²⁰ Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s.153-154

ile bir yemekte buluşmuşlardır.⁶²¹ Arap gençleri ve mütefekkirleri adına, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile İttihat ve Terakki Merkezi Umumi üyeleri şerefine verilen bu ziyafete İsmail Hakkı Bey de katılmış ve bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, Türk ve Arap ve bütün Doğu milletleri arasında ciddi bir yanlış anlamının söz konusu olmadığını ve İslamiyet var olduğu sürece de olmayacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi kaybettiği buhranlı günlerinde bu iki millet arasında ayrılık olduğu imajının dışarıya verilmesini cinayet olarak değerlendiren Babanzade, Türk-Arap dostluğunun bu yemek vesilesiyle gösterilmesinin kuvvetlerini artırdığını söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin zaafının, bazı çevreler tarafından dile getirildiği gibi farklı milletlerden oluştuğu şeklinde yorumlanmasını kabul etmeyerek, bu farklı milletlerin ortak potada birleştirilmesi durumunda zaaf değil kuvvet eseri göstereceğini dile getirmiştir. Ayrıca yaşadıkları asırda tek başına bir milletin mutlak başarıya ulaşmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti'ni oluşturan her milletin birer toplumsal görevi olduğunu ve bunları birbirine yardımcı kılmak gerektiğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, tek tek çalışmak yerine el ele vererek çalışması gereken Osmanlı unsurlarının, bu sayede dış tehlikeleri bertaraf etmiş olacaklarını söylemiştir.⁶²²

2.7. Arnavutluk Hakkında Yazdığı Makaleler

Osmanlı Devleti'ni II. Meşrutiyet döneminde en fazla meşgul eden bölgelerden biri Arnavutluk olmuştur. Balkan coğrafyasında büyük bir kesimi Müslümanlardan oluşan Arnavutluk, zaman içinde gerek milliyetçi düşüncenin etkisi gerek diğer devletlerin siyasi hamleleri gerek de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı yanlış politikalar yüzünden sorunlu bir alan haline gelmiştir. Arnavutluk meselesine Osmanlıcılık düşüncesiyle yaklaşan İsmail Hakkı Bey, çoğunlukla makalelerinde, Arnavutlar adına yapılan ulusçu girişimleri belli bir kesimin icraatı olarak görmüş, bütün Arnavutların Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediği görüşünü savunmuştur. Kimi zaman da başta Karadağ, Avusturya ve İtalya olmak üzere diğer devletlerin Arnavutluk sorununun büyümesinde oynadıkları rollere değinmiştir.

Arnavutluk'un uluslararası politika çerçevesinde, Avusturya ve İtalya arasında bir rekabet alanı oluşturduğu ve Osmanlı yönetiminde olduğu halde, bu durumu göz önünde bulundurmamanın çekişmelerin yaşandığı görülmektedir. Avusturya açısından Arnavutluk, Osmanlı Devleti'nin olası bir parçalanma durumunda Sırp ve Adriyatik denizi arasında tampon bölge olacak biçimde dizayn edilmesi gereken bir bölge olarak görülmüştür. Sırbistan'ı Slavlık üzerinden Rus hegemonyasına girecek bir devlet olarak gören Avusturya,

⁶²¹ Bu haberin detayları için bkz. "Arap-Türk Muhadeneti", *Tanin*, 6 Ağustos 1913, No:1683, s.1-2

⁶²² Bu yemekte yapılan konuşmalar ve İsmail Hakkı Bey nutkunun tamamı için bkz. "Arap ve Türk Muhadeneti", *Tanin*, 7 Ağustos 1913, No:1684, s.3

Adriyatik Denizi'ne açılmak ve Selanik'e ulaşmak için de bir engel olarak görmüştür. Bu sebepten ötürü Avusturya güdümündeki güçlü bir Arnavutluk, Sırbistan'a karşı bir denge unsuru olacaktır. Adriyatik'te yabana atılmayacak devletlerden biri de İtalya'dır ki, Avusturya bu devletle Arnavutluk konusunda uzlaşma yoluna gitmiştir. İki devlet arasında 1897'de yapılan sözlü bir antlaşma ile Arnavutluk sınırlarının dokunulmazlığı güvence altına alınmış, muhtemel bir statüko değişikliğinde ise özerklik yönünde değişime gidilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sözlü anlaşma 1900 yılında karşılıklı notalarla teyit edilerek, Üçlü İttifak'ın beşinci antlaşmasına da dâhil edilmiştir.⁶²³ Ancak siyasi atmosferde zaman içinde yaşanan değişim iki devletin Arnavutluk hakkındaki politikalarını değiştirecektir. Bosna-Hersek'in ilhakı, Rusya'nın Balkan işlerine yeniden el atması ve İtalya'nın yeni sömürge planları bu değişimi zorunlu kılacaktır.

Özellikle Avusturya basını Arnavutluk'ta kendi hegemonyalarını yaratmaya çalışan yazılar yazmışlardır. Bu konuyla ilgili olarak, Avusturya Dış İşleri Bakanlığının yarı resmi yayın organı olan *Fremdenblatt* gazetesinin askeri ekinde bir makale yayımlanması, meseleyi yine gündeme getirmiştir. Söz konusu makalenin "Arnavutluk'un Avusturya ve Macaristan'ın Kuvveti Nokta-i Nazarından Ehemmiyeti" başlığını taşıyor olması, İsmail Hakkı Bey'in tepkisine yol açmıştır. Sadece bu başlığın bile Osmanlı Devleti'nin hukukunun nasıl hafife alındığını gösterdiğini belirterek, makalenin İtalya'nın aleyhine yazıldığı bilgisini vermiştir. Osmanlı Devleti'nin yok sayılarak Arnavutluk'un Avusturya ile İtalya arasında bir çekişme alanı olarak görülmesini izzet-i nefsi kırıcı bulmuştur. Alınan bilgilere göre de, İtalya bu makaleden çok rahatsız olmuş ve hatta Bazlini isimli milletvekili bununla ilgili soru önergesi vermiştir. İtalya'nın bu tepkisine şaşırarak Babanzade, asıl toprak sahibi olan Osmanlıların kim bilir ne tepkiler vermesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶²⁴

Fremdenblatt'ın bu makalede ileri sürdüğü iddia ise şudur; birkaç asır önce Venedik Hükümeti'nin Adriyatik Denizi'nde ve Arnavutluk sahilinde sahip olduğu etki ve nüfuz şimdi Avusturya-Macaristan'a geçmiştir. Bu ifadeleri kabul etmeyen İsmail Hakkı Bey, Venedik'in hiçbir zaman tam anlamıyla Arnavutluk'a nüfuz etmediğini ve hiçbir dönem mülkü olmamış bu topraklar üzerinde, veraset iddiasında bulunmasının garip olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk üzerinde açık biçimde sahip olduğu egemenlik durumu söz konusuysen, burada Venedik'in varisi Avusturya'dır demenin gerçeklerle örtüşmediğini dile getirmiştir. *Fremdenblatt*'a göre, eğer Adriyatik Denizi, Avusturya'ya kapalı kalırsa sadece Hamburg ve Osbeg limanlarını kullanabilecektir ki bu da ekonomik olarak Almanya'ya mecbur kalacağı anlamına gelmektedir. Bu ifadeleri eleştiren Babanzade, Avusturya'nın bu

⁶²³ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007, s.204

⁶²⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya-İtalya ve Arnavutluk", *Tanin*, 22 Kânunuevvel 1909, No:469, s.1

mecburiyetinden ötürü komşusunun toprağına göz dikmesini doğru bir yaklaşım olarak görmemiştir.⁶²⁵

Avusturya ve Macaristan ile Bosna-Hersek konusunda imzalanan son anlaşmadan ve Yenipazar Sancağı'ndan askerlerini çekip Osmanlı topraklarında hiçbir emeli kalmadığını taahhüt ettikten sonra, bu makalenin yazılmasını ve "Avusturya Arnavutluk'u İtalya'nın tecavüzünden korumakla kendi mevcudiyetini temin etmiş oluyor" ifadesinin kullanılmasını samimi bulmamıştır. Arnavutluk'un tecavüzden korunması gerekiyorsa bunu Osmanlı Devleti yapabilir diyen İsmail Hakkı Bey, makalede kullanılan "İhtimal ki bir gün gelecektir Avusturya-Macaristan mevcudiyetini Arnavutluk'ta müdafaaya mecbur olacaktır" ifadesini beğenmeyerek, İtalya ve Avusturya'ya şayet dövüşmek istiyorlarsa Trans kıtasına gitmelerini tavsiye etmiştir. Birbiriyle aynı ittifak grubunda yer almalarına rağmen birbirlerine bu kadar çok iğne batırmalarını yadırgayarak, bu iğneleri batırırken Osmanlı Devleti'nin sırtına da balta ile vurmamalarını, birbirlerine çelme takarken Osmanlılara çamur sıçratmamalarını istemiş ve Arnavutluk'un kolay hazmedilir bir lokma olmadığını hatırlatmıştır.⁶²⁶

II. Meşrutiyet döneminde Kuzey Arnavutluk'ta yaşanan isyan olayları bölgede asayişin bozulmasına ve askeri tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Kosova valisinin yeni vergileri uygulamaya koyması üzerine halk, 1910 yılının Mart ayında isyan etmiştir. Priştina meydanında toplanan 2000 silahlı Arnavut, yeni vergilerin kaldırılmasını, zorunlu askerlik uygulamasına değiştirilmesini ve halkın elindeki silahları toplama kararından vazgeçilmesini istemişlerdir. İsyanı bastırmak üzere gönderilen askerler başarısız olunca isyan Kosova'nın diğer bölgelerine de sıçramış, Pej yakınlarında bir araya gelen 12 kabile reisi ortak mücadele kararı vermiştir. İsyancıların elebaşları İsa Bolatin ve İdris Seferi'dir. İdris Seferi isyan sırasında Gjilan şehrini kontrol altına alarak önemli başarılar elde etmiştir.⁶²⁷

Bu konuya değinen İsmail Hakkı Bey, yazdığı bir makalede Arnavutların tamamının bu tür isyanlara katılmadıklarını, büyük bir kesimin devlete sadık olduğunu yazmıştır. Oysaki Osmanlı Hükümeti, bu bölge halkına anlayışla yaklaşmış⁶²⁸ fakat istediği karşılığı

⁶²⁵ Babanzade, "Avusturya-İtalya ve Arnavutluk", s.1

⁶²⁶ Babanzade, "Avusturya-İtalya ve Arnavutluk", s.1

⁶²⁷ Rezart Mezani, *İttihat ve Terakki Arnavutlar ve Arnavutluk*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003, s.136

⁶²⁸ İsmail Hakkı Bey her ne kadar Osmanlı Devleti'nin, Arnavutlara anlayışlı yaklaştığını belirtse de, İttihatçıların, II. Abdülhamit'in ülkedeki farklı bölgelerin farklı koşullarına göre siyaset üretme politikasından vazgeçmesi 1910 Arnavutluk isyanının çıkmasında etkili olmuştur. II. Abdülhamit, belirli dönemlerde vergi alınmaması veya tahsilâtın ertelenmesi yöntemi ile Arnavutları elinde tutmaya çalışmıştır. Buna karşın İttihatçıların, merkezi hükümetin emirlerini, ülkenin tüm bölgelerinin aynı ciddiyetle yerine getirmesi uygulamasına geçme isteği başarılı olmayacaktır. Başa geçer geçmez Arnavutluk'ta uyguladıkları vergi ve askerlik politikası huzursuzluğu artırıp, isyana gerekçe olacaktır. Bu bilgiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamit ile II. Meşrutiyet dönemi Arnavutluk politikalarının karşılaştırması için bkz. Cezmi Eraslan, "Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.13, 2014, ss. 59-75

bulamayınca, top ve tüfeğe sarılmak zorunda kalmıştır. Devletin verdiği emirlere uyulmasını istediğini, emrine uyulmayan devletin ise intihar etmiş sayılacağını belirten İsmail Hakkı Bey, daha sonra isyancılar hakkında bilgi vermiştir. İsyancıardan ilki İsa Bolatin'dir. Bu zat, II. Abdülhamit döneminde uzun müddet sarayda misafir olduktan sonra 50 lira maaşla Arnavutluk'a iade edilmiş, fakat o kadarla da bırakılmamış, Metroviçe'deki Hacı Ali'nin çiftliği elinden alınarak İsa Bolatin'e ihsan edilmiştir. Ayrıca Arnavutluk hakkında bilgiye ihtiyaç duyulduğunda, saray başkâtibi, İsa Bolatin'e telgraf göndererek onunla iletişim halinde olmuş, bu da onun kendini önemli biri olarak görmesinin yolunu açmıştır. Diğer isyancı Ramazan Rasko'dur. Bu zat da jandarma zabiti kisvesiyle hareket edip, sarayın sağladığı mevki kullanarak haydutluk yapmıştır. Son isyancı ise 15 cinayeti olan İdris'tir.⁶²⁹

İsmail Hakkı Bey, II. Abdülhamit döneminde bu ayrıcalıklara sahip olan kimselerin Meşrutî yönetimin gelmesiyle bunlardan mahrum kaldıklarını belirtmiş, bu sebepten ötürü isyan ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca bunların vatandaşın dışından tırnağından artırdığı servetleri yağma ettiklerini, 1500 ile 2000 koyunu bulunan yani 2000 bin lira serveti olan köylünün, bir gün İsa Bolatin gibilerin gelip bunlara el koymasıyla beş parasız kaldıklarını vurgulamıştır. Bu düzeni Meşrutî dönemde de devam ettirmek isteyen asiler istediklerini bulamayınca isyan yoluna sapmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu isyancıların Arnavut hamiyetine sahip olmadıklarını, Arnavutluk'un mevcudiyetinin Osmanlı Devleti ile çarpışarak iki tarafın zayıf düşmesiyle değil, iki tarafın birleşip kuvvetlenmesiyle mümkün olacağını anlamaları gerektiğini yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin asilere şiddet ve masum halka merhamet göstermek amacıyla askeri müdahaleye giriştiğini, asker sayısı ne kadar çok olursa o kadar manevi fayda sağlanacağını, bu konuda atılan adımların başarıya ulaşması için her şeyden evvel asker sevk edecek yolların yapılması gerektiğini ve bunun da zamanla olacağını dile getirmiştir.⁶³⁰

Girit'te yaşanan Yunan Kralı adına yemin etme ve Müslüman mebusu darp etme hadisesi ile Kuzey Arnavutluk'taki isyan arasında bağlantı olduğunu ileri süren İsmail Hakkı Bey, Giritlilerin Arnavutluk isyanından cesaret alarak ve bunu fırsat bilerek bu hareketlerde bulduklarını yazmıştır. Osmanlılığı parçalamak niyetinde olanlar için Arnavutluk olaylarının kaçmaz fırsat olduğunu belirterek, Osmanlı düşmanlarının istedikleri amaca ulaşamayacakları mesajını da vermekten geri durmamıştır. Arnavutluk'taki asıl mücadelenin cehalete karşı verildiğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, bitmek üzere olan askeri harekâttan sonra bölgede geniş çaplı ıslahata girişileceğini ayrıca nasihatnameler gönderilerek, bölgedeki

⁶²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Şimali Arnavutluk'taki Vakayi", *Tanin*, 28 Nisan 1910, No:594, s.1

⁶³⁰ Babanzade, "Şimali Arnavutluk'taki Vakayi", s.1

Arnavutları irşat etmeye çalışılacağını haber vermiştir. İslam âlimlerinin çoğunu Arnavutların yetiştirdiğini hatırlatarak, din üzerinden de birleştirici bir mesaj vermek istemiştir.⁶³¹

Osmanlı Devleti 1910 yılında başlayan isyanı bastırmak üzere önce Cavit Paşa'yı daha sonra bu ismin sıkıntı yaratacağı düşünülerek onun yerine Şevket Turgut Paşa'yı görevlendirmiştir. Paşa'nın ilk icraatı, örfi idare ilan etmek olmuş akabinde de ahalinin 15 gün içinde silahlarını teslim etmesi istenmiştir. Bundan sonraki aşamada Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bizzat Arnavutluk'a giderek, uyguladığı sert yöntemlerle isyanı bastırmıştır. İsa Bolatin ve arkadaşları, başarısız isyan girişimleri sonrasında Karadağ'a sığınmışlardır.⁶³²

Arnavutluk'ta 1911 yılının yaz aylarında yaşanan Malisör İsyanını bastırmakla da, Şevket Turgut Paşa görevlendirilmiştir. Paşa, isyancıların silah bırakması için bir beyanname yayımlamış ve teslim olmaları için kendilerine on günlük bir süre tanımıştır. Bu süre zarfında boyun eğenler hakkında takibattan vazgeçileceği gibi fazla olarak, askeri harekâttan dolayı evleri harap olanlara ve maddi kayıp yaşayanlara yardımda bulunulacaktır.⁶³³ Hatta Padişah V. Mehmet Reşat da bu yardıma katkıda bulunarak 10 bin lira bağış yapmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu müşfik hareketlerden sonra isyancıların silah bırakacaklarına, süre dolmadan beyannamenin hükümlerine uyacaklarına inandığını belirtmiştir. Başka bir konuya da değinerek, aslında Osmanlı Devleti'nin önceden böyle bir af çıkarma niyetinde olduğunu ancak çatışmaların yoğun yaşandığı dönemde affa tevessül etmenin, isyancılar tarafından acizlik olarak değerlendirilmesinden ötürü vazgeçildiğini ileri sürmüştür. Hükümetin önce isyancılara gücünü gösterdiğini, Osmanlı kuvvetleriyle şaka olmayacağını ispatlandığını ve ondan sonra af işine girdiğini ve bunu acizlikten değil merhametinden yaptığı mesajı verdiğini yazmıştır.⁶³⁴

Malisör İsyanının askeri tedbirlerle bastırılması yöntemine karşı çıkan Karadağ, Rusya ve Avusturya'ya da eleştiri getiren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin af çıkaracağı bilindiği halde bu üç ülkede gereksiz yere gösterilen telaşa hayret ettiğini belirtmiştir. Rusya'nın resmen elçiliği aracılığıyla ve Avusturya'nın yarı resmi *Fremdenblatt* gazetesiyle Osmanlı Hükümeti'ne acı nasihatler vermesini eleştiren Babanzade, Osmanlıların askeri harekâtı kendi şeref ve menfaati için yaptığını ifade etmiştir. Bu günlerde Padişahın Kosova'ya yapacağı seyahate atıfta bulunarak, böyle bir vesile ile Turgut Şevket Paşa'nın af çıkarmasının doğal olduğunu dile getirerek, Osmanlı Devleti'nin kendi kararlarını kendisinin

⁶³¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit'ten Arnavutluğa", *Tanin*, 20 Mayıs 1910, No:616, s.1-2

⁶³² Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdüleri*, Yıl:17, S.39 (2011/1), s.165-166

⁶³³ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s.184

⁶³⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Harekât-ı Askeriyenin Hitamı", *Senin*, 15 Haziran 1911, No:1001-25, s.1

aldığını, Meşrutiyet devrinde dışarıdan gelecek cereyanlardan soğuk almayacak derecede sağlam bir bünyeye sahip olduğunu yazmıştır.⁶³⁵

Arnavutluk konusunda gerek Osmanlı Padişahının Kosova ziyareti ve gerek Şevket Turgut Paşa'nın on gün içinde hükümete itaat edenler için haklarında kanuni takibat yapılmayacağı ve harap olan evlerin tamir edileceği yönündeki beyannamesi, Avrupa Devletleri üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Bununla ilgili bazı devletler Osmanlı elçilerine sevinçlerini bildirmekle kalmamış, bundan sonraki kötülüklerin müsebbibinin Karadağ olacağını şifahen söyleyerek, hükümet nezdinde girişimde dahi bulunmuşlardır. Bu konuda ilk adımı atan devlet Almanya olmuş, sonrasında Avusturya *Fremdenblatt* vasıtasıyla bunu desteklemiştir.⁶³⁶

İsmail Hakkı Bey, İngiltere ve Fransa'nın da bu teşebbüse iştirak edeceklerine inandığını belirtmiştir. Bu devletlerin araya girmesiyle Karadağ'ın artık teşvik ve müdahaleden kaçınacağını ihtimal dâhilinde görerek, olur da perde arkasından iş görmeye çalışırsa en büyük müttefiki Rusya'nın bile yüz çevireceğinden bahsetmiştir. Osmanlı Devleti'nin Karadağ sınırında meşru haklarını korumak üzere yaptığı askeri hamlelerin farklı yorumlandığını vurgulayan Babanzade, kendilerine bir öğretmenin okula yeni başlamış bir öğrenciye yaptığı muamele gibi muamelede bulduklarını yazmıştır. Ayrıca Avrupa kamuoyu ve özellikle basınının bu meselede, Osmanlıların lehine dönmüş olmalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁶³⁷

İsmail Hakkı Bey'i böyle bir makale yazmaya sevk eden şey ise Macaristan Başbakanı Kont Khuen-Hedervary'nin Macar Meclisinde bir gensoruya verdiği cevaptır. Başbakanın bu konuşmada Osmanlılar hakkındaki lütfkâr ifadelerine teşekkür eden İsmail Hakkı Bey, hemen arkasından eleştirisini ortaya koymuş, *Fremdenblatt* vasıtasıyla Osmanlılara verilen iyi niyetli nasihatleri büyüttükçe büyüttüğünü, bununla sınırlı kalmayıp Turgut Şevket Paşa'nın beyannamesinin bu nasihatler sayesinde ortaya çıktığını söylemesine sitem etmiştir. Şevket Turgut Paşa'nın bundan önce İşkodra'ya ayak basar basmaz bu beyannameden daha dar içerikli bir beyanname ilan etmesinin hangi nasihate dayandığını soran İsmail Hakkı Bey, Macar Başbakanın, icap ederse Karadağ Hükümeti nezdinde tekrar girişimlerde bulunulabileceği yönündeki teminatını beğenmiş ve bunun hem Osmanlılar hem Avusturya için hayırlı olacağı vurgusunu yapmıştır.⁶³⁸

⁶³⁵ Babanzade, "Harekât-ı Askeriyenin Hitamı", s.1

⁶³⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Telakkiyat-ı Hariciye", *Senin*, 19 Haziran 1911, No:1005-29, s.1

⁶³⁷ Babanzade, "Telakkiyat-ı Hariciye", s.1

⁶³⁸ Babanzade, "Telakkiyat-ı Hariciye", s.1

Karadağ'ın Arnavut isyanlarında ön plana çıkma nedenlerinden en önemlisi topraklarını genişletme arzudur. Önceden Arnavutluk ile birkaç kez savaş yapan Karadağ, Arnavut isyanlarını fırsat bilerek, politikasını değiştirmiş ve Arnavutlara destek vermeye başlamıştır. Bosna yönünde genişleme planı Avusturya ilhaki yüzünden suya düşünce, yönünü Arnavutların bulunduğu İşkodra ve Prizren'e çevirmiştir. Arnavutlar Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettikçe hem güçleri azalacak hem de sınır, Osmanlı askerlerinden temizlenerek İşkodra yolu Karadağ'a açılacaktır. Özerk bir Arnavutluk'un ortaya çıkması durumunda da Kral Nikola, buranın prensi olmak için Arnavutların destek ve sempatisini sağlamak istemiştir.⁶³⁹ Karadağ Kralının, Malisör isyanını desteklemesinde, II. Abdülhamit döneminde gördüğü ayrıcalıklı muameleyi, II. Meşrutiyet döneminde görmemesinin de etkisi olduğu akla gelmektedir.⁶⁴⁰

Arnavutluk konusunda Osmanlı Devleti'ne verilen nasihatleri değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın verdiği notayı bir nasihat biçiminde yorumlamış, *Fremdenblatt* gazetesinde görülen bir makaleyi, Karadağ sınırındaki asilere karşı verilen mücadeleyi durdurmak için Babî'li'ye verilen nasihat olarak görmüş, İtalya Dışişleri Bakanı Marki Sanculyano'nun parlamentoda yaptığı konuşmayı yine bu çerçevede değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'ne nasihat verilmesine karşı çıkarak, Osmanlıların nasihate ihtiyacı olan yeni yetmelerden olmadığını, yaşını başını almış eski bir devlet olduğunu yazarak, vaktiyle kendileriyle en büyük meydan savaşlarında muzaffer biçimde boy ölçüştüğü devletlerden, nasihat almaya tahammülü olmadığını ifade etmiştir. Ancak meseleyi sadedine getirerek özellikle Rusya ile Avusturya tarafından verilen nasihatlerde siyasi bir rekabet olduğunu belirtmiştir. Balkan işleriyle kendilerini en alakadar gören bu iki devlet, aralarındaki rekabete böyle bir çehre vermiş, Rusya'nın verdiği nota üzerine geri kalmamak isteyen Avusturya sesini Balkan dağlarına, Arnavutluk taşlarına aksettirmek istemiştir. Bu sayede Rusya'nın Balkanlar'da üstün pozisyona geçme arzusu anlaşılınca *Fremdenblatt* Arnavutların haklarını savunur olmuştur.⁶⁴¹

⁶³⁹ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s.183-184

⁶⁴⁰ Sultan II. Abdülhamit Karadağ Prensini kontrol altında tutmak için parasal olarak yardımda bulunmuş hatta özel isteklerini bile yerine getirmiştir. Örneğin 1897 yılında, Karadağ Prensine kendisine yapılan 400 liralık senelik yardımı iki yıldan beri alamadığını belirterek Osmanlı Devleti'ne başvurmuştur. Bu talep üzerine her ne kadar o dönemde bu miktarın hazineye etki yapacağı kabul edilse de, "*Karadağlıların Osmanlı hükümetine olan yakınlığını muhafaza etmek, devlet politikası gereği Karadağlıları istenilen tarafa sevk edebilecek şekilde minnettar etmiş olduğundan Karadağ ahalisinin bu minnettarlığının devam etmesi halindeki faydalara nazaran*" bahsi geçen meblağın ödenmesi uygun görülmüştür. Karadağ Prensine, 1904 yılında da Londra'da Zaza adında bir yatın satılık olduğunu ve bunun Osmanlı Devleti tarafından satın alınarak kendisine hediye edilmesini istemiştir. II. Abdülhamit bu talebi olumlu karşılayarak yatın alınmasına onay vermiştir. Bu örnekler için bkz. Vahdetin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s.116 ve 129

⁶⁴¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Nasihat Modası", *Senin*, 16 Haziran 1911, No:1002-26, s.1

İsmail Hakkı Bey, iki devletin bu tip bir rekabete girmelerini gülünç bulmuş, eski zaman diplomatlarının modası geçmiş hamlelerine benzetmiştir. Rusya'nın nota teşebbüsünün başarısız olduğunu ve üç yıldan beri elçisinin gayretiyle İstanbul'da sahip olduğu nüfuz ve itibarı resmi çevrelerde değilse bile kamuoyunda azalttığını yazmıştır. Bu rekabetten en kârlı Avusturya'nın çıkabileceğini ancak hatalı davranışları yüzünden bu şansı kaybettiklerini dile getirerek, birkaç mutaassıp Katolik gazetesinin kopardığı yaygarayı dindirmek için Osmanlı Devleti'ni rencide ettiklerini belirtmiştir. Rusya'nın hatasını artırırım derken kendisi hataya düşen Avusturya, bunu erken fark ederek, *Fremdenblatt* aracılığıyla geri adım atmıştır.⁶⁴²

Bu süreç içerisinde Osmanlı padişahı, 1911 yılının Haziran ayı içerisinde Rumeli seyahatine çıkmıştır. Seyahatin amaçları arasında Müslüman Arnavutlarla barışmak ve bağları sağlamlaştırmak vardır. Bölgedeki kontrolün sağlanması açısından İttihat ve Terakki, Arnavutlara büyük önem vermiştir. Mehmet Reşat, Üsküp'te bölgenin ileri gelenlerine yaptığı konuşmada, Osmanlı bünyesinde yaşayan farklı unsurlar arasında karşılıklı anlayış ve birlik vurgusu yapmıştır. İsyanlar ve bundan ötürü devletle Arnavutlar arasında yaşanan gerginliği yumuşatmak için Padişah çeşitli tavizler vermiş, bağışlarda bulunmuş ve daha önemlisi af çıkarmıştır.⁶⁴³

Padişah V. Mehmet Reşat'ın çıktığı Balkan seyahatinde yayımladığı beyannameyi okuyan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa daha sonra kendi adına bir konuşma yapmıştır. Arnavutların, Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarına vurgu yaptığı bu konuşma dinleyiciler tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Padişahın yaptığı seyahatin önemini vurgulamak amacıyla, Kosova sahrasını ikinci bir Arafat olarak değerlendirmiş ve sözü bir önceki yıl yaşanan olaylara getirerek, bunları bütün Arnavutların değil bazı cahillerin eseri olarak değerlendirmiştir. Arnavutların huzurunda Arnavutların kabahatlerini açıkça söyleyen İbrahim Hakkı Paşa, ilk kabahat olarak cehaleti, ikinci kabahat olarak da kan davasını göstermiştir.⁶⁴⁴ Bu konuşmayı bir makalesine konu edinen İsmail Hakkı Bey de kendi açısından yorumlarda bulunmuştur. Sadrazamın cehalet ifadesini açıklama gereği duyarak, kastının, büyük tanınmış kimselere kanmak olduğunu ifade etmiştir. Konuşmayı dinleyenler tarafından, Sadrazamın Arnavutları fenalığa sevk eden büyükler için “yerin dibine girsinler”

⁶⁴² Babanzade, “Nasihat Modası”, s.1

⁶⁴³ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, (Çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, s.130 ve 135

⁶⁴⁴ İbrahim Hakkı Paşa'nın söz konusu konuşmasının, İsmail Hakkı Bey'in makalesine konu olan kısımları aynen şöyledir: “...*Bu kadar Müslümanı senede bir Kâbe-i muazzamada görürsünüz. İşte bugün Kosova sahrası ikinci bir Arafat oldu. Fakat padişahımızın dediği gibi geçen sene hepimizin gücüne giden bir şey oldu. Müslüman Müslümanı öldürdü... Bu fenalıklar bütün Arnavutların değil bazı cahillerin eseri idi... Arkadaşlar! Sizin iki kabahatiniz var: Biri cehaletiniz. Herkese inaniyorsunuz, fasidlere kanıyorsunuz... Büyük bildiğiniz adamlar da fena nasihat verirlerse inanmayınız. Halkı fenalığa götüren büyük olmaz. Size fena nasihat veren yerin dibine geçsin... İkincisi, kan gütmek. Biri diğerini öldürüyor, bu bir felakettir.*” Konuşmanın tam metni için bkz. “Hakkı Paşa'nın Beyanatı”, *Senin*, 19 Haziran 1911, No:1005-29, s.1

ifadesinin üzerine “kahrolsunlar” karşılığının verilmesini, halkın verilen mesajı tam olarak aldıkları şeklinde yorumlamıştır.⁶⁴⁵

Sadrazamın değindiği kan davası konusu da en çok Arnavutlara zarar veren bir hastalık haline gelmiştir. Eğitimle halledilmesi mümkün olan bu sorunun çözümü için gereken zaman süresince yine Arnavutların zarar göreceğini hatırlatan İsmail Hakkı Bey, hali hazırda bundan kurtulmanın yolunun diyet vermek olduğunu yazmıştır. Bu amaçla Osmanlı Hükümeti, eski kan davalarının diyet bedellerini ödeyerek sorunu çözmek istemiştir.⁶⁴⁶ Bunun için 30 bin lira tahsis edilmiştir ki padişahın bu seyahati ile kan davalarının biteceği temennisi egemen olmuştur. Ayrıca Arnavutluk’a mahkemeler açılır, jandarma kuvveti oluşturulur, okul, yol, demiryolu gibi hizmetler gelirse kan gütme davalarının azalacağını dile getiren Babanzade, verilen 30 bin liranın kan gütme meselesinin bertaraf edilmesi için acil ve etkili bir tedbir olduğunu ancak asıl tedbirlerin bundan sonra alınması gereken tedbirler olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴⁷

Osmanlı Devleti’nin Malisör İsyanını bitirmek hususunda gösterdiği gayrete karşılık Karadağ’ın isyanı destekler tarzda hareket ettiği görülmüştür. Boş yere kan dökülmesine yol açan isyancıların ceza alması gerekirken devlet bunu yapmamış, genel af çıkarmış, isyancıların kendi elleriyle tahrip ettikleri evleri tamir edeceği yükümlülüğüne girmiştir. Bu sayede asiler birçok insanın, birçok askerin ölümüne sebep olmalarına rağmen af sayesinde ellerini kollarını sallayarak dolaşmak ve devletin yapacağı evlerde barınmak gibi bir durumla adeta ödüllendirilmişlerdir.⁶⁴⁸ Hal böyle iken Karadağ, Malisör İsyanı desteklemekten vazgeçmemiştir. Büyük Devletlerin tüm uyarılarına rağmen hareket tarzlarını değiştirmeyen Karadağlılar, buna ek olarak isyancıların müşfik koruyucusu rolünü oynamak arzusunda olmuşlardır. Örneğin isyancıların silahlarıyla birlikte dönmeleri için Osmanlı Devleti’nden yazılı taahhütte bulunmasını istemişlerdir. Beyannamede belirtilen hususların ve vergi affi meselesinin de ayrıca taahhüt edilmesini talep etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey’e göre, Karadağ’ın böyle yapmasındaki amacı, Malisörler üzerindeki manevi gücünü artırmaktır. İsyanlılara verilen genel af, ev tamiri, silahla dönme, vergi affi gibi tavizlerin kendi

⁶⁴⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Sadrazam Paşanın Nutku”, *Senin*, 20 Haziran 1911, No:1006-30, s.1

⁶⁴⁶ Arnavutluk’ta görülen kan davaları ve bu sorunu çözmek için devlet nezdinde yapılan çalışmalar için bkz. Bilgin Çelik, “Geleneksel Yapı ile Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk’ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları”, *Studies of The Ottoman Domain*, c.4, S.7, Ağustos 2014, ss.18-41

⁶⁴⁷ Babanzade, “Sadrazam Paşanın Nutku”, s.1

⁶⁴⁸ Padişahın Arnavutluk’ta çıkardığı affin isyanları durdurmak bir yana isyancıları daha da şımarttığı görüşünü savunanlardan biri de Süleyman Kani İrtem’dir. Bu aftan, İsa Bolatin, Süleyman Batuşa ve Hasan Plave gibi isyancı reisleri faydalanmış ve af sonrası sadece bunlar değil neredeyse bütün Arnavutlar yeni eylemleri için yüz bulmuşlardır. Bkz. Süleyman Kani İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2004, s.155

sayelerinde olduğu imajını vererek, Malisörleri kendilerine bağlama çabası içinde olmuşlardır.⁶⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin aldığı istihbarata göre de, Karadağ, eski bir bakan ve bir generali Petersburg'a gönderme kararı almıştır. Bu şekilde olayları kendi açısından Rusya'ya anlatıp, Rusların ikinci kez hataya düşmelerine yol açacaklarını belirten İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin bu planı bozmak için girişimlerde bulunduğu haberini vermiştir. Bu amaçla bütün devletler Osmanlı elçileri vasıtasıyla durumdan haberdar edilmiştir. Özellikle Petersburg Kabinesi'nin ikaz edilmesi gerektiğini belirten İsmail Hakkı Bey, Karadağ'ın, Rusya'nın sadık müttefiki değil birçok iddiası yalan olan bir devlet olduğunun Ruslara anlatılması gerektiği üzerinde durmuştur. Çetine'den gelen her haberi adeta İncil cümleleri olarak görmeye alışan Rusya'nın bu kez aynı hataya düşmeyeceğini tahmin etmiştir. Bu tedbirle birlikte artık Osmanlı Devleti'ne Avrupa Devletleri tarafından nasihat verilmesini istemeyen Babanzade, dostça uyarılardan ve mütebessim nasihatlerden usanç geldiğini yazmıştır.⁶⁵⁰

Şevket Turgut Paşa'nın yayınladığı beyanname ise beklenen etkiyi göstermemiş, ufak tefek bazı gruplar itaat etmişse de büyük bir kısım teslim olmamıştır. Bu durum karşısında devletin nasıl hareket etmesi gerektiği üzerinde duran İsmail Hakkı Bey, sürenin uzatılması veya uzatılmaması hamlelerinden hangisinin doğru olacağı konusunda düşüncelerini paylaşmıştır. Şayet devlet süreyi uzatırsa bu bir acizlik olarak mı değerlendirilecektir yoksa devletin şefkatini yeniden göstermiş mi olacaktır sorularına yanıt aramıştır. İsyancıların teslim olmada gecikme nedenleri, beyannameden daha haberdar olmamaları ise İsmail Hakkı Bey, sürenin uzatılabileceğini belirtmiştir. Fakat bu süreyi fırsata dönüştüren asiler, silahlarını yenilemiş, Karadağ'da tedariklerini artırmış, Osmanlı ordusuna karşı kuvvetlerini çoğaltmış ve zamandan yararlanarak devletler üzerinde siyasi etki oluşturmuş iseler süreyi yeniden uzatmayı hata olarak görmüştür. Bu durumda yapılması gereken şeyin askeri harekâta bırakıldığı yerden devam edilmesi olduğunu dile getirmiştir.⁶⁵¹ İsyancıların direnişlerinde ısrar etmesi üzerine Şevket Turgut Paşa, silahların teslim süresini 15 gün daha uzatmak zorunda kalmıştır.⁶⁵²

Askerin harekâtın başlaması ile isyancıların sınırın ötesine kaçması durumu ortaya çıkacaktır ki bundan sonra mesele Osmanlı Devleti ile isyancılar arasında cereyan eden özel ve dâhili bir mesele olmaktan çıkıp, Karadağ Krallığı ile halledilmesi gereken bir vaziyet

⁶⁴⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Karadağ'ın Vaziyeti", *Senin*, 21 Haziran 1911, No:1007-31, s.1

⁶⁵⁰ Babanzade, "Karadağ'ın Vaziyeti", s.1

⁶⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Beyanname Müddetinin İnkızasından Sonra", *Senin*, 27 Haziran 1911, No:1013-37, s.1

⁶⁵² Hasan Bello, *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.52

alacaktır. Karadağ'ın isyancıların kendi topraklarına girdiğini görünce yapması gereken şey, silahlarını ellerinden alıp Osmanlı ordusuna zarar vermeyecek bir hale getirmek olacaktır. İsmail Hakkı Bey bu basit görevi yerine getirmekte aciz kalan bir hükümetin, medeni hükümetler arasında yerinin olmadığını yazmıştır. Bazı çevrelerde Karadağ Hükümeti'nin acizden ve isyancıların silahlarını ellerinden alamayacağından bahsedilmiştir.⁶⁵³ Bu sözlerin gerçek olması durumunda ise Osmanlı Devleti silahları kendi toplamaya mecbur olacaktır ki, elleri silahlı binlerce isyancı için koca bir orduyu sınır bekçisi yapmak imkânsız bir durum yaratmaktadır.⁶⁵⁴

İsmail Hakkı Bey, Karadağ'ın isyancıları teşvikten ve devletleri kışkırtmaktan vazgeçmesi ile olumsuz sonuçların hiçbirinin yaşanmayacağını yazmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, Karadağ'dan Malisörleri ikna etmesini de beklememektedir. İsyancılara anlayacakları dilde Osmanlı Devleti'nin taleplerini anlatmak görevi oradaki Osmanlı elçisinin görevidir. Hatta elçi bunun için Bodgoriçe'ye gitmiştir. Karadağ'dan beklenen tek şey, elçi ile isyancılar arasında cereyan edecek temasları zora sokmaması ve onlara el altından bu sözlere kanmayın telkininde bulunmamasıdır. İsyancı kavramını ikiye ayıran Babanzade, askeri harekâtla takibe uğrayan isyancılarla, zaten önceden Karadağ'da dağınık halde bulunanları farklı tutmuştur. Karadağ'dakilerle sadece elçiye verilecek talimat dairesinde görüşülecek, eli silahlı isyancılarla ise mücadele devam edecektir. İsmail Hakkı Bey, Karadağ'ın devletlerden tamamen ümit kesmedikçe devletler hukukunun gerektirdiği kaideleri tam olarak yerine getirmeyeceği yorumunda bulunmuştur.⁶⁵⁵

Arnavutluk konusunda Avrupa basınında Hıristiyanlık ve Malisörler ile ilgili Osmanlı aleyhinde yazıların yazıldığı görülmektedir. Özellikle *Times* gazetesinin Viyana muhabiri tarafından Avusturya basını ve bilhassa Katolik yayın politikası olan *Vaterland* gazetesinde çıkan yazılar, İsmail Hakkı Bey'de Osmanlıların, “basın haçlı ordusu” karşısında kaldıkları hissini uyandırmıştır. Özellikle *Vaterland* ve onunla aynı çizgide olan *Reichspost* gazetesinin yazdıkları, okurları tarafından sanki İncil'den çıkmış muamelesi gördüğü için bunlarda, Hıristiyanlık gidiyor, Müslümanlar uyanıyor, tarzındaki ifadelerin saf dindar halkı galeyana getirdiği görülmüştür. Malisörlerin Avrupa'dan büyük destek gördüğünü vurgulayan Babanzade, Karadağ'ın onları kendine çekmeye çalıştığını, Rusya'nın Karadağ'ı memnun

⁶⁵³ Karadağ'ın Malisör isyancıları koruyup kollaması ve onları ülkesinde barındırması pahalıya mal olmuş, devlet bu yüzden ekonomik dar boğaza girmiştir. Bu durum halkın hükümete karşı tepki göstermesine yol açmış, bazı generaller de Krala, Arnavutluk için uygulanan politikadan bir an evvel vazgeçilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bu sebepten olsa gerektir ki Karadağ Kralı, Malisör isyancılar ile Hükümet arasında arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Bkz. İhsan Burak Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2010, s.282

⁶⁵⁴ Babanzade, “Beyanname Müddetinin İnkızasından Sonra”, s.1

⁶⁵⁵ Babanzade, “Beyanname Müddetinin İnkızasından Sonra”, s.1

etmek için Malisörleri koruduğunu, şefaath ve himayenin Petersburg ve Çetine'den gelmeyeceğini ispatlamak isteyen Avusturya'nın, Mirdita⁶⁵⁶ meselesini gündeme getirerek Malisörlerin gönlünü hoş tutmaya çalıştığını ve son olarak Karadağ Kralıyla yakın akraba olan İtalya'nın,⁶⁵⁷ Balkanlarda Avusturya'dan geri kalmamak için ikide bir Meclis oturumlarında Malisörleri gündeme getirdiğini yazmıştır.⁶⁵⁸

Vaterland gazetesinin Avrupa Hıristiyanlarını galeyana getirecek nitelikte olan iddiası, Türklerin, Malisörlerin yaşadığı memlekete Müslüman nüfus yerleştirmek için onları açıklıkla ölmek arasında bırakacak zulümler ve yağmalar yaptığıdır. Bu ifadeyi iftira olarak kabul eden İsmail Hakkı Bey, Türklerin bunu yapacak kadar budala olmadıklarını, Müslüman muhacirleri dağlık ve verimsiz araziden oluşan bu bölgeye iskân etmeyeceklerini dile getirmiştir. Bu ifadelerin üstüne bir de *Times* gazetesinin, Bosna'dan, Türkistan'dan ve Kafkasya'dan gelecek Müslümanların İşkodra'ya yerleştirileceği iddiasında bulunması daha vahim bir görüntü oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da bazı çiftlikler satın alarak hem bazı Bulgarları hem de muhacirleri buraya yerleştiriyor olmasını, bu iddiaya dayanak olarak gösteren *Times*'ı ve *Vaterland*'ı kaba ve küstah bulan İsmail Hakkı Bey, Malisörlerin bu derece korunmalarının nedeni olarak, Hıristiyan olmalarını göstermiş, aynı hassasiyetin Kosova'daki Müslümanlar için gösterilmediğini vurgulayarak çifte standardı eleştirmiştir.⁶⁵⁹

Bu dönemde Arnavut ileri gelenleri İsmail Kemal önderliğinde yeni bir hamlede bulunmuştur. Podgoriça yakınlarında bulunan Greçe'de 23 Haziran 1911'de organize ettikleri kongrede, 12 maddelik bir memorandum hazırlayarak, bunu Arnavutça ve Fransızca broşür halinde bastırmışlardır. Memorandumun en dikkat çeken maddesi 5. Maddedir ki, Arnavutların yaşadığı yerlerin idaresinin, 'âdem-i merkezîyet-i idare esası' üzerine teşkil edilmesi istenmiştir. Kapağının kırmızı olmasından ötürü 'kırmızı kitap' olarak adlandırılan söz konusu memorandumu 22 delege imzalamıştır. Bu memorandum Osmanlı Devleti'nin Çetine'deki temsilcisi Saadettin Bey'e ve Avrupa ülkelerinin temsilcilerine gönderilmiştir.

⁶⁵⁶ Mirdita, Arnavutluk'un kuzeyinde yer alan ve Katolik Arnavutların bulunduğu bir bölge şehridir. Osmanlı Devleti buraya özerk bir statü vermiştir. Bkz. Bello, *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, s.28

⁶⁵⁷ İtalya Kralı Viktor Emanuel, Karadağ Kralı Nikola'nın kızı ile evli olduğundan iki devlet arasında bir akrabalık bağı kurulmuştur. Bkz. Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu*, s.282

⁶⁵⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Türklerle Karşı İftira", *Senin*, 28 Haziran 1911, No:1014-381, s.1

⁶⁵⁹ Babanzade, "Türklerle Karşı İftira", s.1. Avusturya, kendisine Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklerin koruyucusu misyonunu yüklediği için, isyanın başlarında Malisörleri desteklemiştir. Ancak Balkanlarda Slav ve buna bağlı olarak Rus nüfuzunun artacağından endişe ederek tarafların uzlaşması yönünde çaba göstermiştir. Bkz. Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu*, s.282-283. Katolik anlayışta yayın yapan Avusturya gazetelerinin, bu tarz yazılar yazmasının altında, isyancı Malisörlerin de Katolik olmasının büyük etkisi vardır.

Ayrıca arkalarına İngiliz desteğini alabilmek için bir nüshasını da Edward Grey'e yollamışlardır.⁶⁶⁰

İsmail Hakkı Bey, şikâyetname olarak tanımladığı bu memorandumla İngiliz kamuoyunun ve siyasi çevrelerinin kazanılmaya çalışıldığı yorumunda bulunmuş ve şikâyetnameye imza koyan kimselerin hangi sıfatla bunu yaptıklarını, Arnavutluk namına bu yetkiye nasıl sahip olduklarını anlamadığını belirtmiştir. İngiltere üzerinde etki yaratmayı başaran bu şikâyetnamede, dikkat çeken en önemli nokta federalizm talebi olmuş, geniş bir mahalli muhtariyet istediklerini bildirmişlerdir. Bu talebe karşı çıkan Babanzade, federalizm bahsinin Arnavutlar için cinnet olduğunu, Osmanlı Devleti'nin farklı unsurları Osmanlılık fikriyle birlik halinde tutmaya çalıştığını yazmıştır. Osmanlılığın sadece Türklük olduğu şeklindeki anlayışın yanlış olduğunu ifade ederek, Osmanlı bünyesindeki Bulgarları, Rumları, Ermenileri Türkleştirmek ne kadar imkânsız ise Arapları ve Arnavutları Türkleştirmenin de o kadar imkânsız olduğunu dile getirerek, federalizme karşı olduğunun altını çizmek istemiştir.⁶⁶¹

İngiliz kamuoyu Arnavutların bu tip çalışmalarından etkilenmiş olacak ki, Karadağ sınırındaki vaziyet münasebetiyle basın yoluyla oluşturulan galeyana, Parlamento'ya kadar sıçramış ve biri Dışişleri Bakanı Edward Grey'e diğeri Dışişleri Bakan Müsteşarı Mc Kenonwood'a hitaben iki soru sorulmuştur. Mc Kenonwood bilhassa Turgut Şevket Paşa'nın süresi dolan beyannamesine temas etmiştir. Osmanlı Devleti'nin İngiltere elçisi Tevfik Paşa bu beyannamenin bir suretini Dışişleri Bakanına vermiştir. Beynamede Malisörlerin belirtilen sürede teslim olmamaları halinde "itlaf ve imha" (extermination-anéantissement) edileceklerine dair bir açıklık yokken, Bodgoriçe'de ilan edilen beynamede aksine bu kelimelerin kullanıldığı iddiası ortaya çıkmıştır. Babıâli tarafından basına tebliğ edilen beynamede ise sadece "takip ve tenkil" kelimelerinden (poursuite et réfraction) bahsedilmiştir. Bu durumu değerlendiren İsmail Hakkı Bey ilk olarak, Tevfik Paşa'nın Osmanlı içişlerine ait bir beyannameyi İngiltere'ye vermesinin dostluk icabı olduğunu, bunun altında başka bir şey aranmaması gerektiğini belirtmiştir. İkinci olarak ise, Osmanlı Devleti'nin hareketlerinin tek tek kelimeler üzerinde durulacak kadar mikroskopta incelenmesine duyduğu hayreti ifade etmiştir.⁶⁶²

Beynamede "itlaf ve imha" kelimelerinin kullanılmasını araştıran İsmail Hakkı Bey, Türkçe metinde "tedip ve tenkil" kelimelerinin kullanıldığını, Bodgoriçe'de basılan

⁶⁶⁰ Bu bilgi ve memorandumun tamamı için bkz. Bello, *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, s.49-51

⁶⁶¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Arnavutların Şikâyetnamesi ve Federalizm", *Renin*, 30 Haziran 1911, No:1016-1, s.1

⁶⁶² Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere Parlamentosu ve Arnavutluk", *Renin*, 1 Temmuz 1911, 1017-2, s.1

beyannamede “itlaf ve imha” kelimelerinin kullanılmış olmasının, tercüme kaynaklı bir hata olabileceğini dile getirmiştir. Asıl şüphelendiği şey ise isyancılara her şeyi yanlış anlatmakta menfaat duyan gizli bir parmağın, bu işe de el atmış olabileceğidir. Mc Kenonwood’a müsterih olması tavsiyesinde bulunan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti’nin gereken tedbirleri alacağını, itlaf ve imha gibi bir durumun söz konusu olmadığını yazmıştır. Sir Edward Grey ise Arnavut ileri gelenlerinin devletlere gönderdiği tebligatın kendisine de ulaştığını beyan ederek şu sözleri söylemiştir: “*Karışıklık sırf Arnavutluk’la sınırlı kaldıkça dâhili bir mesele teşkil edecektir. Fakat uzun süre devam eder ise o vakit bunun yayılması ve Balkan barış ve huzuru için bir tehdit manası alması gibi bir ciddi tehlike vardır. İşte bunun için bütün devletler bir an evvel sükûnetin sağlanmasını arzu ediyorlar.*” Bu sözleri değerlendiren Babanzade, Grey’in ifadelerinin doğru olduğunu, mesele Osmanlıların iç sorunu olduğu için *Times*’ın askeri harekât yapılması amacıyla İngiltere Hükümeti’ne yönelik baskı ve tahriklerinin, resmi çevrelerde karşılık bulmadığının görüldüğünü yazmıştır.⁶⁶³

Sir Edward Grey’in Arnavutluk’ta yaşanan karışıklığın Balkan barış ve huzurunu tehlikeye atacağı sözlerine de katılan İsmail Hakkı Bey, asayiş sağlamaya görevli olan devletin Osmanlı Devleti olduğunu ancak Avrupa’nın hem asayiş isteyip hem de asayiş sağlamaya için askeri güç kullanılmasının eleştirilmesini çelişkili bulduğunu ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey’e göre, her türlü gizli düşüncelerden uzak bir meslek takip edilecekse, ilk önce Karadağ’a bir tebligat verilmesi gerekmektedir. İsyancıları korur tarzda hareket eden Karadağ uyarılmazsa, Osmanlılara karşı ikiyüzlü bir yaklaşım sergilendiğinin ortaya çıkacağını, kendilerine “çabuk bitirin” nasihati verilirken, isyancılara ve Karadağ’a “korkmayın, uzatın” teşvikinde bulunulacağı görüşünü ortaya koymuştur. Avrupa’nın bu yaklaşımının da sorunun kökten çözülmesine engel teşkil ettiğini ileri sürmüştür.⁶⁶⁴

Arnavut ileri gelenleri tarafından hazırlanan şikâyetname neredeyse Avrupa’nın tüm kabinelerine, Sofya’ya ve Atina’ya dahi verilmiştir. Bu hareketi Arnavut halkının şan şerefine aykırı gören İsmail Hakkı Bey, Malisör meselesi ile Arnavutluk işleri arasında çok az irtibat bulunduğunu, Malisya İsyanının bütün Arnavutluk’u kapsadığı anlayışının yersiz olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Hükümetini benimsemeyen İsa Bolatin bile Malisya’daki isyanı görünce Karadağ’da oturmayı Arnavutluğuna yakıştırmamıştır. Bu şikâyetnamenin Avrupa’da epey ses getirdiği ve Avrupa’nın en ağır başlı gazetelerinde, örneğin *Neue Freie Presse*’de bunu destekler tarzda makalelerin yazıldığı görülmüştür. Bu gazetenin temas ettiği ilk konu

⁶⁶³ Babanzade, “İngiltere Parlamentosu ve Arnavutluk”, s.1. Edward Grey, memorandum üzerine yaptığı açıklamada, Arnavutların taleplerinin yerine getirilmesi konusunda Osmanlı Hükümetine çağrı yapılması önerisinde bulunmuştur. Ancak bu öneri Almanya tarafından, Osmanlıların içişlerine karışılması anlamı taşıdığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Bkz. Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s.185

⁶⁶⁴ Babanzade, “İngiltere Parlamentosu ve Arnavutluk”, s.1

muhtariyet meselesi olmuş, Arnavutların kendi dillerini bilen memurlar istediklerini, silah taşımak hakkını talep ettiklerini ve askerlik hizmetini kendi memleketlerinde yapmak arzusunda olduklarını yazmıştır.⁶⁶⁵

Neue Freie Presse konuyla ilgili yazısında şayet Osmanlı Devleti, Arnavutların taleplerini kabul etmezse neler olacağını şu ifadelerle aktarmıştır: “%92’si Müslüman olan Arnavutların isyanı Türkiye’deki Hıristiyan halka nasıl etki edecektir? Bunlar Müslüman halkın bile Osmanlı hâkimiyetinden hoşnut olmadıklarını misal olarak göstermezler mi? Zaten Anadolu’nun hala sükûtunu koruduğuna, devletin güney bölgesinde şikâyetler çıkmadığına, Giritlilerin yeni talepler ile ortaya tekrar ortaya atılmadıklarına hayret ediliyor.” Aynı gazete bunları yazdıktan sonra sözü Osmanlı Devleti’ne karşı oluşabilecek dış tehditlere getirmiştir. Rusya, Arnavutluk’ta ıslahatların uygulanmasına yönelik teminat talebinde bulunmuş, İngiltere’de devletlerin İstanbul’da ortak girişimde bulunması fikri canlanmıştır. Avusturya, Osmanlı Devleti’nin gerçek dostu olduğunu göstererek, Arnavutluk meselesinin hallinin Türklerin elinden alınmasını sağladığını belirtmiş, Avusturya ve Macaristan’ın samimi nasihatlerinin, Osmanlılar tarafından ciddiye alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁶⁶

İsmail Hakkı Bey, *Neue Freie Presse*’nin bu yazdıklarını değerlendirerek, asıl yukarıda belirtilen nasihatler dinlenirse Osmanlı Devleti’nin zarara uğrayacağını dile getirmiştir. Söz konusu talepler içinde muhtariyet kelimesinin şakaya gelmeyeceğinin altını önemle çizmiştir. Muhtariyet yönetiminin Osmanlı Devleti’nin parçalanması ve diğer unsurlara model teşkil edeceği anlamına geldiğini hatırlatarak, Avusturya’nın Malisya işine Arnavutluk işiymiş gibi bakmamasını, Karadağ’a haddini bildirmesini ve Osmanlıların da inisiyatif alacak güçte olduğunu bilmesi gerektiğini yazmıştır. Arnavutluk’a muhtariyet verilmesine ilk önce %92’si Müslüman olan Arnavutlar karşı çıkacaktır zira muhtariyet verilmesi durumunda tek İslam devleti olan Osmanlılar zaafa uğrayacaktır, görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, ara sıra Arnavutluk’ta isyan olduğu ancak bunların siyasi maksatlardan değil cehaletten kaynaklandığı bilgisini vermiştir.⁶⁶⁷

Arnavutların taleplerini tek tek değerlendiren İsmail Hakkı Bey önemli yorumlarda bulunmuştur. Mahalli dilleri bilen memurların bölgeye gönderilmesi talebini değerlendirirken, bunun sadece Arnavutluk’a mahsus bir ihtiyaç olmadığını, her yerde buna ihtiyaç duyulduğunu ve devletin bunu yapmakla mükellef olduğunu belirtmiştir. Ancak devlet bunu

⁶⁶⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Neue Freie Presse’nin Nesayih-i Hayırhahanesi”, *Renin*, 2 Temmuz 1911, No:1018-3, s.1

⁶⁶⁶ Babanzade, “Neue Freie Presse’nin Nesayih-i Hayırhahanesi”, s.1

⁶⁶⁷ Babanzade, “Neue Freie Presse’nin Nesayih-i Hayırhahanesi”, s.1

bir imtiyaz şeklinde değil kendi menfaati için yapmak durumundadır. Ülkenin birçok yerinde küçük memurların yerli halktan ve o dili bilen kişilerden oluştuğunu, büyük memurların da zaman içinde görevli oldukları bölgenin dilini öğrenerek, göreve devam edeceklerini ifade etmiştir. Silah taşıma talebine ise olumsuz bakan İsmail Hakkı Bey, bunun Arnavutların en büyük hastalığı olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁶⁸

Arnavutlar kan davasını bahane göstererek silah taşımak arzusunda olmuştur ancak İsmail Hakkı Bey bunu geçerli gerekçe görmemiştir. Ona göre, kan davalarına son vermek için silah taşınmasına son vermek gerekmektedir. İşleri gereği silah taşımak zorunda olanların dışında devletin kimseye silah taşıma izni vermeyeceği bilgisini paylaşmış, askerliğin kendi memleketlerinde yapılması talebini de değerlendirerek, zaten devletin önceki yıl buradan askere gidenleri Rumeli'nin dışına göndermediği bilgisini vermiştir. Askerliğe tamamen ısınana kadar devletin bu yaklaşımda olmasının da kendi menfaatine olacağı görüşünü paylaşmıştır. Son bölümde ise muhtariyet hariç devletin diğer talepleri değerlendirdiğini, bunların karşılanmasının imkânsız olmadığını ancak talebin bu şekilde gelmesinin tahammül edilmez olduğunu *Neue Freie Presse*'ye hatırlatmıştır.⁶⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk konusunda yaşadığı en ciddi problemlerden biri de Avrupa basınının yazdığı abartılı ve taraflı haberler olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Avrupa basınının gazeteciliği okurları heyecana getirmek, okurlar üzerinde etki yaratmak için Şarkla ilgili konuları California veya Transval madeni kadar zengin gördükleri örneğini vermiştir. Son günlerde Arnavutluk'ta yaşanan ufak birkaç hadiseyi yine Avrupa gazeteleri mübalağa ederek vermiş ve kamuoyunda galeyana uyandırmak istemişlerdir. İlk olarak Gosine'de bir karakolun yapımı aleyhinde bir hareket görülmüş, Yakova'da da bir eşkıya çetesinin saldırısı olmuş ve hükümet her iki olayı da yatıştırmıştır. İşte bu olayları Avrupa gazeteleri olmadık taraflara çekmiş, Arnavutların milli bir hareket başlattıklarını, Malisörlerin kendilerine vaat edilen şeylerin yapılmamasından ötürü ayaklandıklarını, Türklerin milliyetçi bir politika izleyerek harf meselesinde baskı yaparak Arnavutları isyana mecbur bıraktıklarını yazmışlardır. İsmail Hakkı Bey olayların özellikle harf meselesiyle alakası olmadığını kesin bir dille belirtmiştir. Kuzey Arnavutluk'ta böyle bir talebin olmadığını, dolayısıyla da Osmanlı Hükümetine yönelik isnatların boş olduğunun altını çizmiştir.⁶⁷⁰

Avrupa basınının ileri sürdüğü en ilginç iddia ise Arnavutların Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilerek milli bir hareket başlattıklarıdır. İsmail Hakkı Bey, bu ifadelerin özellikle Arnavutları rencide ettiğini, dini hisleri kuvvetli olan Kuzey Arnavutluk'un savaş döneminde

⁶⁶⁸ Babanzade, "Neue Freie Presse'nin Nesayih-i Hayırhahanesi", s.1

⁶⁶⁹ Babanzade, "Neue Freie Presse'nin Nesayih-i Hayırhahanesi", s.1

⁶⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Şimali Arnavutlukta", *Tanin*, 16 Mayıs 1912, No:1332, s.1

Bulgarlarla ittifak yapmak ve İtalya'yı sevindirmek gibi bir harekete kalkışmayacaklarını dile getirmiştir. *Times* gazetesinin Viyana muhabiri Arnavutluk'taki bu olayları Osmanlı Hükümeti'nin ıslahat yapmamasına bağlayınca, İsmail Hakkı Bey karşı çıkmış, karakol, okul ve yol yapmanın buraya medeniyet getirmek olduğunu yazmıştır. İtalyan basını ise daha vahim iddialarda bulunarak ve bu iki olayda yaygarayı kopararak, Adalar Denizi'ndeki icraatlarının Arnavutluk'ta etkisini bu şekilde gösterdiğini söyleyerek iftihar duymuşlardır. İsmail Hakkı Bey'in bu iddiaya yorumu ise çarpıcı olmuş, Arnavutluk'taki en adi eşkıyanın bile İtalya'nın bu sevinç nidalarına tepki olarak çatışmayı durduracaklarını ifade etmiştir.⁶⁷¹

Kuzey Arnavutluk'ta yaşanan olayların Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de yansımaları olmuştur. Bazı milletvekilleri bununla ilgili soru önergesi vermiş ve İçişleri Bakanı Hacı Adil Bey buna cevap vermiştir. Verdiği cevapta, meydana gelen vukuatların bütün Arnavutluk'ta değil sadece kuzeyde olduğunu söylemiştir. Bu olaylardan ilki Kosova'da ikincisi de Malisya'da vukua gelmiştir. Ancak ikinci olay yanlış biçimde aksettirildiği gibi Malisörlerin genel olarak katıldıkları şekilde olmamıştır. Mirditlerin katıldığına dair çıkan şayialar da asılsız çıkmıştır. Hacı Adil Bey'in konuşmasından anlaşıldığına göre, olayların Arnavutluk'un tamamıyla bağlantısı olmayıp Kuzey Arnavutluk'un da sadece bir kısmı etkilenmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu açıklamaların resmi bir ağızdan gelmesini memnuniyetle karşılamış, Avrupa basınında çıkan abartılı ifadelerin bu şekilde tekzip edildiğini yazmıştır.⁶⁷²

Bu konuşmada Babanzade'nin özellikle iki nokta üzerinde durduğu görülmektedir. Bu noktalardan ilki, Arnavut harfleriyle ilgilidir. Arnavutların Latin harflerine geçmek istedikleriyle ilgili verilen beyannameye karşılık, İçişleri Bakanına soru önergesi verenlerden biri olan Dustan Kablisi Efendi, Latin harflerine şiddetle karşı çıkmış, "Bizim Kosova vilayetine böyle bir şey giremez, Latin taraftarı olsam beni öldürürler" diyerek harf meselesinin gerçek yönünü ortaya çıkarmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu cümleden yola çıkarak, harf konusunda Arnavutlar arasında bir ittifak olmadığını belirtmiştir. İkinci olarak, Arnavutların bir kısmının kabul ettiği bir şeyi diğer kısmının etmediğini ve üçüncü olarak da bu konuda ciddi bir talebin gelmediğini aktarmıştır. Osmanlı Devleti'nin bunları ortaya koymasındaki temel amacı ise Arnavutlara kendi dilleri ile eğitim verdirilmiyor şayialarına cevap vermektir.⁶⁷³

Mecliste soru önergesini imzalayan milletvekillerinden biri bölgeye özel bir nasihat heyeti gönderilmesi talebinde bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey de bu talebi değerlendirmeye koyulmuş, heyetin kimlerden oluşturulması ve kimlerle görüşmesi gerektiği sorularına bu

⁶⁷¹ Babanzade, "Şimali Arnavutlukta", s.1

⁶⁷² Babanzade İsmail Hakkı, "Arnavutluk Hakkındaki Takrir", *Tanin*, 9 Temmuz 1912, No:1386, s.1

⁶⁷³ Babanzade, "Arnavutluk Hakkındaki Takrir", s.1

talepte bulunanların sağlıklı bir cevap veremediğini okurlarına aktarmıştır. Doğrudan doğruya Arnavut ahalisi ile temas kurulması görüşünü değerlendiren Babanzade, eli silahlı olan kimselerle müzakere etmeyi imkân dâhilinde görmemiştir. Elinde silah olmayan halkın ise zaten nasihate ihtiyacı olmadığını zira onların tek isteğinin huzur ve asayiş olduğunu vurgulamıştır. Özel nasihat heyeti gönderilmesine başka bir açıdan daha karşı çıkarak, bizzat padişahın bölgeye yaptığı ziyarete ve çıkardığı affın istenen karşılığı bulmamasına rağmen, bir heyet göndermenin faydalı sonuçlar doğurmayacağı yorumunda bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, Hükümetin bu bölgede yeterli miktarda asker bulundurduğunu, bu askerlerin yol, karakol, okul inşa edilinceye yani gerçek bir hükümet otoritesi kuruluncaya kadar orada kalması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu askerleri Berat mebusunun dediği gibi baskı aracı olarak göstermenin ise gerçeklerle örtüşmediğini yazmıştır.⁶⁷⁴

Osmanlı Devleti'nde Meclis-i Mebusan için yapılan 1912 seçimlerinde özellikle muhalif kanat tarafından, Arnavut ulusçularının kullanıldığı görülmektedir. Kosovalılar İpek ve Yakova'da seçimlerin adil olmayan koşullarda yapıldığını ileri sürerek, Meclisin dağıtılmasını istemişlerdir. İsyanın daha geniş bir alana yayılmasını istemeyen devlet, Trablusgarp Savaşına rağmen bölgeye asker göndermek zorunda kalmış ancak bu askerlerden Arnavut kökenli olanlar birliklerinden firar etmişlerdir. Firarilerin büyük çoğunluğunun Arnavut kökenli olması bu hareketlerin milliyetçi duygularla gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ancak tek sebep bu değildir. Çünkü firar edenler arasında İttihat ve Terakki'den memnun olmayan ve Manastır vilayeti ordusunda yaygınlaşmış olan Hıfz-ı Vatan adlı gizli bir örgütlenmeye mensup olan Türk kökenli subaylar da vardır. Bu grubun temel amacı, Mahmut Şevket Paşa ve İttihat ve Terakki'nin görevden uzaklaştırılması ve Meclisin dağıtılarak seçimlerin yenilenmesidir. Bu göstermektedir ki Arnavutlar adına yapılan hareketin içinde aslında İttihat ve Terakki'ye karşı duyulan düşmanlık vardır. Zira firar hareketi İstanbul'da bulunan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen Halaskar Zabitan isimli subaylar grubu tarafından başlatılmıştır. Bu subay hareketini muhalefetin siyasi kanadı da desteklemiş, Prens Sabahattin, Rıza Nur ve Satvet ile temasa geçilerek gurubun beyannamesini çoğaltmak için para ve yardım almışlardır. Hatta Prens Sabahattin, Arnavutluk'taki isyanın reislerinden Yakovalı Rıza Bey'e de parasal yardımda bulunmuştur.⁶⁷⁵

Halaskar Zabitan grubu, her ne kadar Arnavut isyancıları yönetimin iyileştirilmesi, İttihatçı Hükümetin devrilmesi ve Meclisin dağılması gibi konularda desteklemişlerse de, Arnavutların özerklik talebini tanıma konusunda çekimser kalmışlardır. Türk subaylarla

⁶⁷⁴ Babanzade, "Arnavutluk Hakkındaki Takrir", s.1

⁶⁷⁵ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s.195-196

Arnavutlar arasında tam bir uzlaşma olmamakla birlikte, İttihat ve Terakki'ye karşı mücadelede birbirlerine yardım etmişlerdir. 18 Temmuz 1912'de Askeri Şura toplantısı esnasında Halaskar Zabitan grubu tarafından Hurşit Paşa'ya bir mektup ulaştırılmıştır. Hurşit Paşa, hükümetin düşmesi ve yerine Kamil Paşa hükümetinin geçmesi ve Meclisin dağıtılması taleplerinin yer aldığı mektubu padişaha sunmuş ve askerlerin talepleri doğrultusunda bir beyanname yayınlamayı başarmıştır. Bunun üzerine İttihat ve Terakki pasif kalınca Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi 23 Temmuz 1912'de yeni hükümeti kurmuştur.⁶⁷⁶

İsmail Hakkı Bey, Halaskar Zabitan Grubu ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Arnavut isyanı konusunda gösterdikleri bu tavrı isim vermeden ve üstü kapalı bir biçimde eleştirmiştir. Arnavut hareketini destekleyen muhalif sivilleri, mebus olmadıkları için bu yola tevessül etmekle suçlayan İsmail Hakkı Bey, isyancıların bundan cesaret alarak taleplerini daha da artıracaklarını, askerlerin mahalli olmasını, vergilerin affedilmesini, valilerin ve memurların Arnavut olmasını isteyen, bunun için Osmanlı Devleti'ni parçalayacak hareketlerden kaçınmayanların, bundan sonra kim bilir daha neler isteyeceklerini belirtmiştir. Benzer bir açıdan daha bakarak, Arnavut isyancıların aslında Meclisin feshinden, seçimlerden, kabineden anlamadıklarını, bunları akıllarına kendilerini kışkırtanların soktuklarını vurgulamıştır. Seçimler sonucunda oluşacak yeni meclisin bu kışkırtıcı milletvekilleri tarafından kurulması durumunda vahim sonuçlar doğacağını ileri sürerek, Osmanlı birliğini sağlayan Meclisin bundan sonra bu özelliğini yitireceğini, Meclis sıralarını, taleplerini elde etmek isteyen milletvekillerinin dolduracağını ve bunun da felakete sebebiyet vereceğini yazmıştır.⁶⁷⁷

Bu sebeplerden ötürü taleplere boyun eğmenin yeni taviz ve zararlara yol açtığını dile getiren Babanzade, bu taleplerin yeni problemler doğuracağını ifade etmiş ve şunları yazmıştır: *“Bugün silaha sarılmak bir hak oluyor. Her silaha sarılana Meclis-i Mebusan'ı feshetmek yetkisi verilince bu örnek bir kanun, karmaşa kanunu ve ihtilal halinde takarrür etmiş olur.”* Bundan sonra milletvekilliğinden mahrum kalanların, azınlıklar adına hareket ederek, silahla talepte bulunmalarını, bu durumun teşvik edeceğini yazarak, milletvekili olamayan bir Bulgar'ın Bulgarlar adına isyan bayrağı çekmesinin meşru hale geldiği örneğini vermiştir. Sadece bir azınlık adına değil çeşitli sebeplerle de Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesini istemek, İsmail Hakkı Bey'e göre, ihtilal ve anarşiyi doğurmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Herhangi bir seçim sonucunda şikâyetnameleri gazetelerde yayınlamanın, gösteriler düzenlemenin, birkaç askeri kandırıp seçimlerde suiistimal yaşandığını söyleyerek,

⁶⁷⁶ Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s.196-197

⁶⁷⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Arnavutluk'taki Vahamet”, *Tanin*, 29 Temmuz 1912, No:1405, s.1

Meclisi gayrı meşru ilan etmenin mümkün hale geldiğini, önüne gelen kabilenin silaha sarılmaya hakkı olursa, devletin ihtilal ve isyan kanında boğulup gideceğini belirtmiştir.⁶⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'taki isyancıları yeni askeri sevkiyat yapmadan bölgedeki mevcut kuvvetleriyle yenebileceğini yazan İsmail Hakkı Bey, gecikmenin ve harekete geçmeyi ihmal etmenin, olayların güneye doğru yayılmasına ve bütün Rumeli'nin büyük bir kargaşa içine sürüklenmesine yol açabileceğini hatırlatmıştır. Osmanlı Devleti, bölgeye olağanüstü bir heyetin gitmesine karar vermiştir. İsmail Hakkı Bey, bu heyetin sadece Arnavutların huzur ve asayişine, sosyal ihtiyaçlarına yönelik bütün talepleri kabul edebileceğini, mahalli olmayan meselelere dair şikâyetleri dinlememesi gerektiğini beyan etmiştir. İsyancı liderlere bu konuda bir süre tanınmasını, süre sonunda bir şey değişmezse kendileriyle anlayacakları dilden konuşulması gerektiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'in değindiği son nokta ise, ötede birkaç bin silahlıının talepleri yerine getirilirken, beride otuz milyonun hayat hakkının çiğnenmesinin haksız olacağıdır.⁶⁷⁹

Arnavutluk meselesinin yeni bir boyut almasına giden süreç Balkan Savaşları ile başlamış, Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra statüsünün belirlenmesi uluslar arası pazarlıklar sayesinde olmuştur. Osmanlı Devleti için de halkının çoğu Müslüman olan bir bölgenin elden çıkması gibi acı bir sonuç ortaya çıkmıştır. Arnavutluk ile ilgili pazarlık sürecini yakından takip eden İsmail Hakkı Bey, yaşanan gelişmeleri okurlarına aktarmış ve kendi penceresinden değerlendirmiştir.

2.7.1. Balkan Savaşları ve Arnavutluk

Arnavutluk'un statüsünü ve sınırlarını belirleme konusunda Londra'da yapılan görüşmelerde, Rusya ve Avusturya elçilerinin baş başa müzakerelere başladıklarına dair haberler gelmiştir. Elçiler Konferansında bir türlü kesinliğe kavuşturulamayan bu meselenin bu tarzda çözülmeye çalışılması yeni bir aşama olarak görülmüştür. Devletler arasındaki ihtilafın en büyük kısmını Arnavutluk sınırı oluşturmuştur. Avusturya, İşkodra'nın Arnavutluk'ta kalmasını isterken, buna ek olarak Debre ve Yakova'nın ve güneyde de Yanya'nın Arnavutluk'tan koparılamayacağını dile getirmiştir. Sırbistan'ı mümkün olduğunca büyütme fikrinde olan Rusya ise mümkün mertebe küçük bir Arnavutluk taraftarıdır. İsmail Hakkı Bey bu siyasi kombinasyonları bildirdikten sonra pazarlık esnasında Avusturya'nın nasıl bir yol takip edeceğini şu sorularla anlamaya çalışmıştır; İşkodra'yı kurtarmasına karşılık Yakova ve Debre'yi feda edecek midir? Barışın kalıcı olması için kırılmış ve küçülmüş Arnavutluk'a razı olacak mıdır? Buna razı olursa gelecek için Arnavutluk üzerine

⁶⁷⁸ Babanzade, "Arnavutluk'taki Vahamet", s.1

⁶⁷⁹ Babanzade, "Arnavutluk'taki Vahamet", s.1

inşa ettiği bütün emellerini kaybetmeyi göze alacak mıdır? Şayet kaybederse Rusya'nın ısrarına hatta tehditlerine nasıl karşılık verecektir? Bunun için Rusya ile dövüşmeyi göze alacak mıdır? Bu soruların cevabını İsmail Hakkı Bey, makalesinde aramaya çalışmıştır.⁶⁸⁰

O dönemde ortaya çıkan dedikodulardan biri de, Avrupa'da bir genel savaşın çıkmaması için Avusturya'nın Arnavutluk talepleri kabul edilecek, Rusya ve Avrupa'nın bu fedakârlığına karşılık, Rusya'nın Bulgarları himayeye yönelik maksadı temin edilecektir. Bu durumda ortaya çıkan tabloya göre, Arnavutluk'un sınırlarının genişlemesi Osmanlı sınırlarının daralması ile mümkün olacaktır. Bu dedikodunun sıhhatinin tam olarak bilinmediğini belirten İsmail Hakkı Bey, her ihtimale karşılık teyakkuz halinde olmaları gerektiğini savunmuştur. Arnavutluk'un yani halkının büyük kısmı Müslüman olan bir bölgenin sınırlarının genişlemesine taraftar olduklarını ancak birine hak verilirken başkasının hakkının yenilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. İşkodra meselesinin Karadağ'la da ilgili bir durumunun olduğu anlaşılmaktadır. Karadağ Hükümeti, İşkodra'dan dolayı kraliyet ailesinin tehlikede olduğunu beyan etmiştir. Şayet İşkodra Karadağlılara verilmezse Karadağlıların krala ve hanedan ailesine isyan edeceği yönünde iddialar ileri sürmüşlerdir. Bu durumu Osmanlı bakış açısıyla değerlendiren İsmail Hakkı Bey, "kralın cezasıdır, çeksin!" diyeceklerini ve uykusu kaçan tarafın kendileri olmayacağını yazmıştır.⁶⁸¹

Karadağ'ın kraliyet ilişkilerinin İtalya ve Rusya'ya dayanmasına rağmen Avusturya'nın bunu dikkate almayacağı, İşkodra'nın Karadağ'a verilmesine engel olacağı haberleri gelmiştir ki İsmail Hakkı Bey, bu konuda Avusturya'yı haklı bulmuştur. Çünkü İşkodra'da tek bir Karadağlı'nın olmadığı bilinmektedir. Babanzade'ye göre, devletler İşkodra'yı Karadağ'a verseler bile oranın halkı bunu kabul etmeyecekler ve sürekli huzursuzluk çıkaracaklardır. Aynı durumun Sırbistan için de geçerli olduğunu savunarak, Avrupa devletlerinin bu dengeleri göz önüne alarak hareket etmelerini aksi takdirde rahatlarını bozacaklarını vurgulamıştır.⁶⁸²

İlerleyen günler İsmail Hakkı Bey'i tespitlerinde haklı çıkarmış ve Arnavutluk'un kuzey kesimlerinde, Tiran ve civarında yerli halk Sırlara hücum etmiş, bunun sonucunda Sırlar sahile doğru kaçmıştır. Arnavutları kolay lokma olarak gören Sırbistan, hem Arnavut halkı katletmenin hem de o bölgede az sayıda asker bırakmanın cezasını bu şekilde çekmiştir. Kuvvetlerinin büyük kısmını kısmen Edirne ve civarına büyük kısmını da Selanik yoluyla Adriyatik Denizine gönderen Sırlar, Babanzade'nin tabiriyle; çok şeyi avuçlamak isteyip de avucunda hiç bir şey kalmayan insanlara benzemişlerdir. Kuzey Arnavutluk'ta başlayan bu

⁶⁸⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Arnavutluk Hududu", *Tanin*, 28 Şubat 1913, No:1525, s.1

⁶⁸¹ Babanzade, "Arnavutluk Hududu", s.1

⁶⁸² Babanzade, "Arnavutluk Hududu", s.1

hareketin diğer bölgelere sirayet etmesini kuvvetle muhtemel gören İsmail Hakkı Bey, yabancı düşmana karşı silaha sarılan halkı düzenlemek, mevcut kuvvetleri dağıtmamak ve nihayet bütün işleri tek elde toplamak gerektiğini yazarak Arnavutların izlemesi gereken rotayı kendince çizmiştir. Tüm bunları yapmaya Avlonya'da kurulmuş olan geçici hükümetin⁶⁸³ ne derece yetkili olduğunu bilmediğini belirterek, bazı gazetelerin, bu geçici hükümetin tarafsız olduğunu ilan ettiği yönünde haberler verdiğini aktarmıştır. Tarafsız kalmanın Arnavutluk için kabul edilemez olduğu görüşünü savunmuş, bunun Sırpların başvurduğu şiddet olaylarını durdurma konusunda hatalı bir karar olduğu üzerinde durmuştur.⁶⁸⁴

Arnavutların silaha sarılmaya lüzum görmeleri meselenin ciddi olduğunu göstermekte, önceleri farklı bölgelerde küçük çaplı hareketler olurken bu defaki olayların daha geniş çaplı olacağı anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Bey böyle bir durumda Arnavutların Osmanlı askerlerinden yardım almaları gerektiğini savunmuştur. Bir dönem aleyhinde çok şikâyet üretilen Cavit Bey'in bu defa Güney Arnavutluk'ta yine Arnavutlar için büyük fedakârlıklar gösteriyor olmasının kıymetinin bilinmesi gerektiği görüşünde olmuştur. Avlonya'daki geçici hükümetin bu durumdan istifade ederek gerekli desteği Cavit Bey'e vereceği yorumunda bulunan İsmail Hakkı Bey, bunu Arnavutluk'un kurtuluşu için yapmak zorunda olduklarını, Osmanlı Devleti'nin Müslüman bir devlet olarak Balkanlardaki başka bir İslam devletini korumakla mükellef olduğunu dile getirmiştir.⁶⁸⁵

Arnavutluk meselesi ile ilgili önemli bir gelişme de Trieste'de bir Arnavut kongresinin toplanmış olmasıdır. Ancak bu kongrenin toplanma biçimi ve hareket tarzı tam manasıyla Arnavutları temsil edecek biçimde olmamıştır. İslam olmasına karşılık kongrenin başkanlığına bir Müslüman'ın seçilmesi beklenirken bu yapılmamıştır. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nden koparak müstakil bir hale gelecek olan Arnavutluk'un barış içinde yaşamasını istediklerini ancak bu kongrenin bunu sağlayacak anlayışta olmadığını dile getirmiştir. Kongrede Avusturya Kralı adına tezahüratlar yapılmış, Avusturya Marşı çalınmış ancak Osmanlı padişahı hakkında bir kelime dahi edilmemiştir. Bu sebepten ötürü Osmanlılar nezdinde bu kongre hakiki Arnavutluğu temsil eden bir kongre olarak görülmemiştir. Bu

⁶⁸³ Söz konusu geçici hükümet, 28 Kasım 1912 tarihinde İsmail Kemal tarafından kurulmuştur. Avlonya'da İsmail Kemal başkanlığında olağanüstü bir toplantı yapılmış ve bunun sonucunda Arnavutluk'un bağımsızlığı ilan edilmiştir. Aynı toplantıda geçici bir hükümet kurulması, hükümete yardımcı olacak ve onu denetleyecek bir senato seçilmesi ve Arnavutluk'un meşru haklarını savunmak amacıyla diğer ülkelere gönderilecek bir komisyon kurulması kararı alınmıştır. Bağımsızlık kararı Avrupa büyük devletlerine, Balkan devletlerine ve Osmanlı Devleti'ne de haber verilmiştir. Bkz. Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s.222. 4 Aralık 1912 tarihinde ise Avlonya'da İsmail Kemal Bey yönetiminde ilk Arnavut geçici hükümeti ve 18 üyeden oluşan bir Milli Meclis kurulmuştur. Bkz. Maden, "*Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci*", s.185

⁶⁸⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Arnavutluk İhtilali", *Tanin*, 5 Mart 1913, No:1530, s.1

⁶⁸⁵ Babanzade, "Arnavutluk İhtilali", s.1

hareketleriyle İşkodra ve Yanya’da mücadele eden Osmanlı askerlerine nankörlük yapıldığını belirten İsmail Hakkı Bey, kongre başkanının kullandığı “Avrupalı bir prensi Arnavutluk’un hükümdarı olmak üzere istikbal edeceğiz” ifadesine sert tepki göstermiştir. Zira Müslüman Arnavutluk’a Hıristiyan bir prens atamanın yanlış olduğunu savunmuştur. Osmanlılar olarak hep Arnavutların selametini düşündüklerini ancak kongredeki gibi davranılırsa, Bulgaristan ve Yunanistan’dan farkları kalmayacağını ve böyle bir hükümet için de boş yere kan dökmenin haram olduğunu vurgulamıştır.⁶⁸⁶

İşkodra’nın Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmasından sonra Arnavutluk’ta ciddi bir yönetim boşluğu oluşmuştur. Avlonya’da kurulmuş olan gayri meşru geçici hükümet nüfuzunu günden güne kaybederken, Esat Toptani Paşa’nın⁶⁸⁷ yeni bir hükümet kuracağı yönünde rivayetler ortalıkta dönmeye başlamıştır. Arnavutluk güneyden Yunanlılar, doğudan Sırp lar ve kuzeyden Karadağlıların baskısı altında kalınca, İsmail Hakkı Bey, Avlonya’daki hükümetin bu baskılara dayanamayacağını ve Esat Paşa Hükümeti’nin memleketteki nüfuzunun az olmasına rağmen Avlonya Hükümetini baltalayabileceği yorumunda bulunmuştur.⁶⁸⁸ Arnavutluk’taki Avusturya-İtalya ortak nüfuzuna karşılık olmak üzere bu sefer de Arnavutların karşısına Slav cereyanı çıkmış ve bunun temsilcisi de Esat Paşa olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Arnavutluk’un menfaati ve barışın sağlanması icabı olarak Esat Paşa’ya yardım etmek gerektiğini ifade etmiştir. Slavların ileri karakolu olan Karadağ’ın İşkodra’yı teslim ve işgal ederken Esat Paşa’ya nasıl bir mükâfatta bulunduğunu bilmediklerini belirten İsmail Hakkı Bey, Esat Paşa’nın gördüğü yardımın şükran borcunu hakkıyla ödediğini, Prens Danilo ile ortak beyanname yayınlarak İşkodra’daki Arnavut

⁶⁸⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Arnavutların Kongresi”, *Tanin*, 7 Mart 1913, No:1532, s.1

⁶⁸⁷ İsmail Hakkı Bey’in, Arnavutluk’la ilgili yazdığı bir makalede Esat Toptani Paşa’dan bahsederken “zat” ifadesini kullanması üzerine Süleyman Nazif, *Tanin* gazetesine bir yazı yazarak bu ifadenin kullanılmasını eleştirmiştir. Zat kelimesi yerine, Esat Paşa’yı daha iyi tanımlayacağını düşündüğü şahıs veya herif kelimelerinin kullanılması gerektiğini belirten Süleyman Nazif, İsmail Hakkı Bey’in söz konusu kelimeler arasındaki anlam farkını bildiğini düşündüğünü, Türklerin, Esat Toptani Paşa gibiler yüzünden felakete düştüğünü ve bu gibilere karşı yüreklerin kinle dolması gerektiğini ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey’de de bu kin duygusunun uyanması gerektiğini vurgulayan Süleyman Nazif, aynı duygunun diğer kalplerde de yaratılması gerektiğini yazmıştır. Süleyman Nazif’in bu yazısı için bkz. “Babanzade İsmail Hakkı Beyefendiye”, *Tanin*, 11 Haziran 1913, No:1628, s.3

⁶⁸⁸ Arnavutluk’ta istikrardan uzak farklı iktidarların ortaya çıktığı görülmektedir. Ülkede hem İsmail Kemal Bey hükümeti kurulurken hem de Uluslararası Kontrol Komisyonu Avlonya’da yönetime geçmiştir. Kontrol Komisyonu zaman içinde gücünü artırarak yönetimde tek söz sahibi haline gelecektir. İsmail Kemal Bey’in hükümetinde içişleri bakanı olan Esat Toptani Paşa ise ayrı bir hükümet kurmuştur. İlerleyen süreçte İsmail Kemal ve Esat Beyler güçlerini koruyamayarak yönetimden uzaklaşacaklardır. Söz konusu Uluslararası Kontrol Komisyonu da altı büyük devlet tarafından Arnavutluk’u yönetmek amacıyla 29 Temmuz 1913’te Londra Büyükelçiler Konferansında kurulmuştur. Bu komisyonda altı, büyük devlet temsilcisi ve bir de Arnavut temsilci görev almıştır. Bkz. İhsan Burak Birecikli, “Prens Vid: 1914 Yılında Arnavutluk Prensiği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.9, S.42, Şubat 2016, s.519 ve 2 nolu dipnot

vatandaşlarına Karadağlıları, kurtarıcı ve lütfekâr olmak üzere tavsiye etmiştir. Sırlar da Esat Paşa'ya yardımlarını esirgemeyerek akraba ve çevresine birer mevki vermişlerdir.⁶⁸⁹

Bu durumu bölgedeki Avusturya-Rusya rekabeti açısından değerlendiren Babanzade, Rusya'nın teşvikiyle Karadağlılar ile Sırların Esat Paşa'nın nüfuzunun, Avusturya'nın işlerine alet olan Avlonya Hükümeti'nin nüfuzuna galebe çalması için maddi ve manevi yardım yapmaktan çekinmediğini yazmıştır. Buna karşılık Avusturya Hükümeti de karşı hamle yaparak İsa Bolatin ve diğerlerinin hızlı biçimde Kont Berchtold tarafından kabul edilmelerini sağlamıştır. İsmail Hakkı Bey'in tabiriyle; Avusturya nüfuzunu artırmak için en ufak bir çöpten bir ok imal etmekteki çabukluğunu göstermiştir. Osmanlı askerinin Arnavutluk'u terkenden sonra buradaki karışıklığın artacağı görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Hükümetinin Esat Paşa ile olan haberleşmelerinde askerlerin vapurlara bindirilmesini şayet bu mümkün olmazsa Garp ordusu bakayasına katılmasını emrettiği bilgisini vermiştir. Bu emri isabetli bulmuş ancak bu emri Cavit Paşa aracılığıyla verdirmenin daha uygun olacağı eleştirisini yapmaktan da çekinmemiştir. İsmail Hakkı Bey'in Arnavutluk'tan çekilecek olan Osmanlı askerlerinden ilginç bir talebi olmuştur ki, Niyazi Bey'in öldürülmesinin intikamını almalarını istemiştir. Niyazi Bey'e sıkılan kurşunların aslında meşrutiyete ve Osmanlılığa sıkıldığını belirterek, ordunun üzerine sürülen bu lekeyi ancak Avlonya bölgesinde sonsuza kadar unutulmayacak bir hatıra suretinde cezalandırarak sileceklerini dile getirmiştir.⁶⁹⁰

Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkmasından sonra bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, Arnavut isyanının değişik yönlerini okurlarına göstermeye çalışmıştır. İslam tarihinde o zamana kadar bir ilk olma özelliğini taşıyan Arnavutluk, milliyetçilik esası üzerine Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Müslüman olan devletler egemenlikleri altındaki halkları milliyet esasına göre değil din esasına göre yönettikleri için ulusçu kopuşlar yaşanmamıştır. Arnavutların bu ilki gerçekleştirmelerine ihtiyatlı yaklaşan İsmail Hakkı Bey, bütün Arnavutları suçlamamak gerektiğini savunmuştur. Ona göre suçlu olanlar, Avrupalıların 19. Yüzyılda daima Osmanlıların aleyhine olarak uyandırmaya çalıştıkları milliyetçilik akımına kapılan bazı Arnavut gruplardır. Bu sebepten ötürü bütün Arnavutları aynı kefeye koymanın yanlış olduğu kanısındadır. Arnavutların büyük bir kısmının milliyet fikirlerinden haberdar bile olmadığını yazan İsmail Hakkı Bey, bunların ne Başkımçilikten ne de Arnavut harflerinden anlamadıklarını dile getirmiştir.⁶⁹¹

⁶⁸⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Arnavutluk'ta Anarşi", *Tanin*, 2 Mayıs 1913, No:1588, s.1

⁶⁹⁰ Babanzade, "Arnavutluk'ta Anarşi", s.1

⁶⁹¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Osmanlılık İçinde Arnavutluk", *Tanin*, 4 Mayıs 1913, No:1590, s.1

Osmanlılık ve İslamiyet fikirlerini Arnavut milliyetçiliğinden üstün tutan Arnavutlara, felaketzede bir duruma düştükleri sırada bir de kendilerinden hiddet görmelerinin haksızlık olacağını savunan Babanzade, aralarında yaşayan, aile bağları kurulan, Osmanlı hayatına alışmış birçok Arnavut memur olduğunu hatırlatarak bunları ötekilerden ayırmak gerektiğini belirtmiştir. Önceki yıl yani 1912’de Arnavutluk isyanına sebebiyet veren failerin ise en sert biçimde cezaya çarptırılması görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, Başkim hareketinin genç Arnavutlar arasında yayılarak ayrılıkçı yapının ortaya çıkmasını sağlayan ve hala Osmanlı Devleti’nde üst makamlarda yer alan kimselerin de bu görevlerinden alınmaları kanaatindedir. Bu amaçla “Arnavutluk Arnavutluğundur”, anlayışı yerine “Arnavutlar Arnavutluğundur” anlayışının gelmesini ve Arnavutluk’un bağımsızlığına bu kadar düşkün olan bu makam sahiplerinin kendi ülkelerine giderek oraları ıslah etmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Bu konuda Hükümeti de uyararak dikkatli davranılmasını istemiş, haksız ihbar ve isnatlara inanmayarak adil bir ayıklamanın yapılmasını tavsiye etmiştir. Üçüncü kesim olarak ise sıradan olmayan, yakın kardeş olarak gördüğü Arnavutlardan bahsetmiştir ki, Osmanlı Devleti’nde Arnavutluk hakkında duyulan kin ve öfkeden ötürü üzülen kesimdir ve bunların teselli edilmesinden yana olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹²

Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden ayrıldıktan sonraki durumunu değerlendiren İsmail Hakkı Bey yine farklı görüşler ortaya koymuştur. Arnavutların çoğunluğu Müslüman olduğu için Osmanlı Devleti de Arnavutluk’ta Müslüman bir idari yapının oluşmasını istemiş, Osmanlıların burada Müslüman bir hükümdarın idaresinde kalmasına çalışması ve bunun aksi cereyanlara izin vermemesi gerektiği yönünde tavsiyede bulunmuştur. Hıristiyan bir prensin başa geçmesini Müslümanları yaralayıcı olarak değerlendiren İsmail Hakkı Bey, şayet İslami bir idare kurulursa bunun hilafet makamına bağlı olup olmayacağı ile ilgili görüşlerini belirtmiştir. Bu soruya herkesin farklı cevap vereceğini yazarak kendi görüşünün, Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’ne bağlı özel bir eyalet halinde kalmasının doğru olacağını belirtmiştir. En azından Arnavutluk ile manevi bir bağın olması gerektiği görüşünü ileri sürerek, Arnavutluk’un en geniş manada muhtar bir İslami idare ile yönetilmesinden yana olmuştur. Arnavutluk’un Osmanlı Devleti ile sınırının olmaması da irtibatın manevi boyutta kalmasını gerektiren diğer bir sebeptir.⁶⁹³

Osmanlı Devleti’nin ilerisi için atması gereken adımlardan ilki, dini açıdan Arnavutluk’taki Müslümanlar hükümeti ilgilendirdiğinden orada en geniş yetkiye sahip bir Müslüman prens veya valinin tayin edilmesi gerektiği lüzumunun devletlere bildirilmesidir. İkinci adım ise Arnavutluk’a düşen Duyun-u Umumiye borcunun ayrılmasıdır. Bu şekilde

⁶⁹² Babanzade, “Osmanlılık İçinde Arnavutluk”, s.1

⁶⁹³ Babanzade İsmail Hakkı, “Osmanlılık Haricinde Arnavutluk”, *Tanin*, 5 Mayıs 1913, No:1591, s.1

oluşturulacak bir Arnavutluk gelecek itibariyle hem Osmanlı Devleti'ne zarar vermeyecek hem de Balkan dengesinde Osmanlılar lehinde bir unsur teşkil edecektir. İsmail Hakkı Bey'e göre, devletlerin Müslüman prens tavsiyesine itiraz hakları yoktur. Çünkü halkının beşte dördü İslam olan bir yerde çoğunluğu dinine mensup olmayan bir hükümdarın olması mantıklı değildir. İsmail Hakkı Bey, şayet böyle bir durum olursa Arnavutların ya isyan edecekleri ya da Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'da kalanlar gibi Osmanlı Devleti'ne göç edecekleri öngörüsünde bulunmuştur. Üzerinde dikkatle durduğu diğer bir noktayı ise: *“Mademki millet politikası takip ediliyor ve Arnavutlar kendi kaderlerine kendileri egemen olsun deniliyor, o halde bu mukadderatın esasını teşkil eden bey veya hükümdar seçimi meselesinde onların oyuna müracaat edilsin. Hükümdar kim olacak diye değil fakat hükümdar Müslüman mı olsun Hıristiyan mı diye kendilerine sorulsun.”* ifadeleriyle aktararak plebisit önerisinde bulunmuştur.⁶⁹⁴

Osmanlı Hükümeti ile siyasi ilişkiler kurmaya gücü yetmeyen, Arnavutluk'u manen yüceltemeyen kimselerin Arnavutluk'un başına geçmesine onay verilmemesini şayet Osmanlı Hükümeti bu gibi devlet adamlarına sahip olan bir Arnavutluk ile ilişki tesis edemeyeceğini daha Arnavutluk teşekkül etmeden ilgililere en açık biçimde söylemelerini öğütleyen İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'ne ihanet etmiş ve kan dökmüş kimselerden oluşmuş bir hükümet ile temasa geçilmemesi gerektiğini yazmıştır.⁶⁹⁵

Arnavutluk'un nasıl bir statüde yönetileceği konusunun konuşulduğu günlerde bazı Avrupa gazetelerinde Arnavutluk üzerinde siyasi hesapların yapıldığı yönünde haberler çıkmaya başlamıştır. İşkodra'nın Karadağ'a teslim edilmesi üzerine ortaya çıkan karışıklıktan ötürü Arnavutluk'ta çıkan asayişsizliği gidermek amacıyla Avusturya'nın kuzey, İtalya'nın da güney Arnavutluk'a asker çıkaracağı şayiaları ortaya atılmıştır. Tabi bu durum Avusturya ve İtalya'nın bunu yapmaya yetkisi olup olmadığı sorusunun sorulmasına neden olmuştur. *Le Temps* gazetesi bu münasebetle ortaya bir görüş atmış ve Arnavutluk'u Fas'a benzetmiştir. Almanya Hükümeti Fas meselesinde Fransa'yı tek başına müdahaleden men etmiş, Fransa'nın Fas'ta tüm devletler adına icraatta bulunmak için gereken vekâlete sahip olmadığını ileri sürmüştür. Bu sebeple de El-Cezire Konferansı toplanmış ve Fas tüm devletleri ilgilendiren bir hal almıştır. Arnavutluk konusu da benzer bir hal aldığı için nasıl ki Fas meselesinde Fransa ve Almanya'nın münferit olarak müdahaleleri veto edilmişse şimdi de Avusturya ve İtalya'nın Arnavutluk'a el koymaları Üçlü İttifak tarafından veto edilecek bir duruma gelmiştir.⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ Babanzade, “Osmanlılık Haricinde Arnavutluk”, s.1

⁶⁹⁵ Babanzade, “Osmanlılık Haricinde Arnavutluk”, s.1

⁶⁹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Fas-Arnavutluk”, *Tanin*, 9 Mayıs 1913, No:1595, s.1

İsmail Hakkı Bey, El-Cezire Antlaşmasının Fas'a huzur getirmek bir yana durumu daha da kötüye götürdüğünü benzer bir antlaşmanın Arnavutluk için de uygulanmasının aynı sonuçlarını doğuracağını yazmıştır. Avusturya ve İtalya'nın Arnavutluk'ta nüfuzunu artırmaya çalışacaklarını, diğer devletlerin de bunu engellemek isteyeceklerini öngörerek, zaman içinde devletlerin ekonomik konularda eşit muamele ilkesini devreye sokarak asayişin bir kısmını, Fas'ta Fransa ve İspanya'ya yapıldığı gibi Avusturya ve İtalya'ya verileceğini yazmıştır. Yine zaman ilerledikçe Fas'a Fransa'nın asker çıkarması gibi Avusturya ve İtalya da Arnavutluk'a fiili müdahalede bulunacaktır. Osmanlı Devleti açısından da bu durumu değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Arnavutluk'un geleceği için tehlikeli olan bu halin Osmanlı Devleti'ne de olumsuz etkisi olacağından Fas faciasının Arnavutluk'ta tekrar edilmesini arzu etmediklerini belirtmiştir. Avrupa'nın Balkan Savaşlarından sonra böyle bir girdabın içine girmek istemeyeceği yorumunu da yaparak savaş tehlikesini ima etmiştir.⁶⁹⁷

Arnavutluk'un nasıl bir yönetim tarzı ile idare edileceği de Avrupa'nın gündemini meşgul etmiş ve yine devletler arası siyasi çıkar hesapları devreye girerek çeşitli varsayımların ileri sürülmesine yol açmıştır. Kendilerini bu konuda söz sahibi olarak gören Avusturya ve İtalya bu konuyla epeyi meşgul olmuşlardır. İsmail Hakkı Bey'in aktardığına göre bu süreçte farklı görüşler dillendirilmiştir, bunlardan biri, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Arnavutluk yönetimidir. Bu görüşü destekleyen en önemli devlet de Rusya olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin böyle bir sorumluluğu alamayacağını Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'ne sadece dini ve manevi yönden bağlı kalması gerektiğini yazmıştır.⁶⁹⁸

Meseleyi başka bir taraftan değerlendirerek, Rusya'nın bu teklife karşılık Osmanlı Devleti'ne nasıl bir menfaat sağlayacağını sormuştur. Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'ne bağlı özel bir eyalet haline getirilmesi Rusya'nın çıkarına bir durumdur. Çünkü Ruslar bu vesileyle hem Avusturya'ya karşı sağlamak istediği Balkan Birliğini kuvvetlendirecek hem de Slavlık cereyanına Osmanlılık ve Yunanlılık cereyanını dâhil etmiş olacaktır. Rusya'nın bu amacı güdebileceğini ancak Osmanlı Devleti'ne karşılığında bir şey vaat etmesi gerektiğini savunan İsmail Hakkı Bey, hiç olmazsa Rusya'nın Osmanlıları dâhili politikalarında serbest bırakmasını istemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bayındırlık işlerinde gelişmesine Rusya'nın koyduğu vetolardan ötürü yakınan İsmail Hakkı Bey, bu vetoların artık kalkması gerektiğini dile getirmiştir. Bu koşullar sağlanmadığı sürece de Osmanlı Devleti'nin herhangi bir külfet altına girmeyeceğini vurgulamıştır.⁶⁹⁹

⁶⁹⁷ Babanzade, "Fas-Arnavutluk", s.1

⁶⁹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Arnavutluk'un Şekl-i İdaresi", *Tanin*, 13 Mayıs 1913, No:1599, s.1

⁶⁹⁹ Babanzade, "Arnavutluk'un Şekl-i İdaresi", s.1

Rusya'nın ortaya koyduğu çözüme karşılık Avusturya ve İtalya tam tersi bir görüş içinde olmuşlardır. Bu iki devlet Arnavutluk'u bir kraliyet haline getirmek fikrinde olmamışlar, bağımsızlığa yakın geniş bir muhtariyet yönetimi tasavvurunda bulunmuşlardır. İsmail Hakkı Bey açısından da bu geniş muhtariyet eğer Osmanlıların manevi maksatlarını ihtiva ediyorsa buna itiraz etmeyeceklerdir. Bu iki devletin esas hakkında ne düşündükleri bilinmese de Arnavutluk'un idare tarzı hakkında nasıl bir layiha hazırladıkları gazetelerde bildirilmiştir. Buna göre, arzu edilen şey ya iki devletin yani Avusturya ve İtalya'nın veya olmadığı takdirde bütün devletlerin askerlerine tabi bir jandarma heyeti vücuda getirip asayiş sağlama amaçlanmıştır. Ayrıca aşarı bırakarak yeni sistemde vergiler koymak, temel ihtiyaçlar için ileride gelirlerden verilmek üzere yeni hükümete ya Avusturya ve İtalya tarafından veya bütün devletler tarafından mühim miktarda bir borçlanma yapmak düşünülmüştür. Mahkemelerin de iki türlü olması esas getirilecektir; bir kısmı sırf yerliler tarafından oluşturulacak ve yalnız yerlileri yargılayacak, diğer bir kısmı da konsoloslara ait olacak ve yabancılar ve yabancılar ile yerliler arasındaki davalara bakacaktır. Bu maddeleri yorumlayan İsmail Hakkı Bey, Arnavutluk'ta oluşturulacak yeni hükümetin Fas gibi olacağını ve uzun müddet yaşamasının zor olduğunu vurgulamıştır.⁷⁰⁰

---

⁷⁰⁰ Babanzade, "Arnavutluk'un Şekl-i İdaresi", s.1

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI DIŞ POLİTİK GELİŞMELER ÜZERİNE YAZDIĞI MAKALELER

3.1. Yunanistan İhtilalı İle İlgili Kaleme Aldığı Makaleler

Yunanistan’da Girit meselesi yoğun bir şekilde gündemi oluştururken, 1909’un Ağustos sonlarından itibaren ülke içinde karışıklıkların ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Yunan ordusuna mensup bir grup genç subay, Osmanlı Devleti’nde meşrutiyeti ikinci kez ilan eden Türk subaylardan ilham alarak harekete geçmişlerdir. Yunanlı genç subaylar, ülkelerinin kritik öneme sahip kurumlarını içine düştükleri kaostan kurtarmak amacıyla, Jön Türklerin müdahale modelini örnek alarak “Askeri İttifak” adı altında bir örgütlenmeye gitmişlerdir.⁷⁰¹ Genç subaylar Ekim 1908’de Theodoros Pagalos’un evinde bir akşamüstü gizlice toplanarak bahsi geçen ittifakı kurmuşlardır. Subaylar bu görüşme esnasında, mevcut siyasi partilerin dışarıda tutulduğu ve diktatoryal anlayışa sahip bir hükümet kurma kararı almışlardır. Ayrıca subaylar, Velihaht Prens Konstantin ve diğer prenslerin ordudan uzaklaştırılmaları yönündeki arzularını dile getirerek, kendi aralarında bir protokol imzalamışlardır.⁷⁰² Askeri ittifak daha sonra hareketin başına Albay Nikolaos Zorbas’ı geçirecektir.⁷⁰³

Askeri İttifaka mensup birlikler, gerek kamuoyunun ve gerek ordunun yapmış olduğu uyarıları, hükümetin ve parlamentonun gereken biçimde ciddiye almadığını düşünerek ve ülkedeki ekonomik krizi, politikacıların şahsi çekişmelerini, ordunun yeterli derecede ıslah edilmediğini gerekçe göstererek, 14/15 Ağustos 1909’da, Atina’nın banliyölerinden Gudi’de toplanıp darbe hareketini başlatmışlardır. 15 Ağustos günü de Atina gazetelerinde bir muhtıra yayınlamışlar, hazırladıkları programı hem kamuoyuna açıklamışlar hem de bu müdahalenin gerekçesini ortaya koymuşlardır.⁷⁰⁴ Bu muhtırada, krallık prenslerinin ordudan uzaklaştırılması ve orduyla donanmanın yeniden yapılandırılması gibi taleplerini dile getirmişlerdir. Askeri İttifakın talepleri halk tarafından da kabul görecekti ve 1909 Eylül ayında Atina’da darbecilere destek için büyük bir miting düzenlenecekti. Subayların bu hareketi

⁷⁰¹ M. Murat Hatipoğlu, “1909 Gudi Darbesi’nin Yunan Siyasi ve Askeri Hayatındaki Yeri ve Türk-Yunan İlişkileri Üzerinde Oynadığı Rol”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.3, S.2, Aralık 1985, s.71

⁷⁰² Leonidas Moiras, *1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.63, Hatipoğlu, “1909 Gudi Darbesi’nin Yunan Siyasi ve Askeri Hayatındaki Yeri”, s.71

⁷⁰³ Moiras, *1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansımaları*, s.66-67, Hatipoğlu, “1909 Gudi Darbesi’nin Yunan Siyasi ve Askeri Hayatındaki Yeri”, s.73

⁷⁰⁴ Moiras, *1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansımaları*, s.74, Hatipoğlu, “1909 Gudi Darbesi’nin Yunan Siyasi ve Askeri Hayatındaki Yeri”, s.73

siyasi alanda etki göstererek, Başbakan Dimitrios Rallis'in istifasına yol açacaktır. Onun yerine de Kiryakulis Mavromikhalis bu koltuğa geçecektir.⁷⁰⁵

İsmail Hakkı Bey, Yunanistan'da yaşanan bu gelişmeleri değerlendirerek, şayet Atina'da yaşanan bu olaylar iyice incelenmez, yaratabileceği sonuçlar önceden kestirilmez ve Avrupa'da ortaya çıkaracağı etkiler tahmin edilerek önüne geçilmezse, büyük bir hataya düşülebileceğini belirtmiştir. Bu olaylar olmadan evvel bazı sinyallerin alındığını vurgulayan İsmail Hakkı Bey'in dikkat çeken görüşü ise Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Yunanlıların iç politikalarına karamsarlıkla bakmaya başladıkları ve ardından Osmanlı Devleti'ndeki hürriyet hareketlerini taklit etmeye kalkıştıklarıdır. Büyük inkılâpların daima komşular üzerinde etki yarattığını dile getirerek, bu ihtilal tohumlarının saçıldığı yere göre ürün verdiğini ifade etmiştir.⁷⁰⁶

İhtilalin, ihtiyaç olan yerde olumlu sonuçlar verirken gereği olmayan yerlerde yapılmasının, acı meyvelerden başka bir semere vermeyeceğini yazmıştır. Bu ifadelerden yola çıkarak Osmanlı Devleti'nde yapılan askeri harekâtın zorunluluk eseri olduğunu fakat parlamentosu açık olan, kanunları tatbik edilen ve Osmanlı istibdadındaki gibi zulümler görülmeyen Yunanistan'da ihtilal yoluna girmenin, barut deposunun fitiline kendi eliyle ateş verip intihar etmekten başka bir sonuç vermeyeceği benzetmesini yapmıştır. Yunan askerlerinin şahsi nüfuzunu artırmak isteyenler tarafından aktör olarak kullanıldıklarını belirten İsmail Hakkı Bey, Yunanistan'ın, ülkesindeki durumu ile Osmanlı istibdadı arasındaki farkları gözetmeden Türk askerlerini taklit ettiğini yazmıştır. Yunan askerlerini bu hareketlere sevk eden şey ise Yunan kraliyet ailesine yönelik şikâyetlerinden ileri gelmiştir. Bununla ilgili dedikodular da yeni olmayıp bir seneden beri ortalıkta dolaşmaktadır.⁷⁰⁷

İsmail Hakkı Bey meselenin görünürdeki gibi aslında basit olmadığını dile getirerek kendi açısından olayı açıklamaya çalışmıştır. Kraliyet ile ilgili şikâyetler körü körüne ortaya çıkmamış, bir plan dâhilinde gerçekleşmiştir. Yunanlılar, boşu boşuna yabancı bir kraliyet ailesi tarafından yönetilmeye tahammül etmeyeceklerini, diğer hanedanlarla olan akrabalık ilişkilerini kullanarak ülkeye faydalı işler yapmazlarsa, geldikleri yere geri gönderecekleri tehdidini sıklıkla kullanmışlardır. Vaktiyle Kral Othon (Otto) hakkında uygulanan bu muamele,⁷⁰⁸ Yedi Ada'yı taç hediyesi olmak üzere getiren⁷⁰⁹ Kral Yorgi (I. George)'nin

⁷⁰⁵ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yay., İstanbul, 1997, s.95-96

⁷⁰⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Feci Bir Müzahaka", *Tanin*, 31 Ağustos 1909, No:358, s.1

⁷⁰⁷ Babanzade, "Feci Bir Müzahaka", s.1

⁷⁰⁸ Yunanistan, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlığını elde ettikten sonra 6 Şubat 1833'te ülkenin başına kral olarak Otto geçirilmiştir. Ancak Otto, yönetimi boyunca Büyük Devletlerin, Yunanlıların yayılmacı politikalarını engelleme siyaseti ile Yunan halkının Megali İdea'yı gerçekleştirme ısrarı arasında sıkışıp kalacak ve nihayet 1862'de Yunan tahtından düşürülecektir. Ülkeyi terk etmek zorunda kalan Otto'nun yerine 1863 yılında Danimarka Kralı Christian'ın ikinci oğlu Prens Guillaume-Georges Glücksbourg tahta çıkacaktır. Bkz.

evlatlarına da yapılmak istenmektedir. İsmail Hakkı Bey'e göre Yorgi'nin Othon'dan en büyük farkı, Avrupa'nın en güçlü kraliyet aileleriyle yakın bir akrabalık bağı kurmuş olmasıdır.⁷¹⁰

Yunanlıların bu temayülünü iyi bilen Kral da her zaman bu gibi çıkması muhtemel fırtınaları kendi aleyhine sevk etmek yerine, fırtınanın cereyanlarını kendisi düzenleyip idare ederek ve kraliyet ailesi mensuplarını her an azledilmeye ve tehdit altında bulunmaya açık göstererek, Avrupa'daki akrabaları üzerinde manevi tesir yapmaya teşebbüs etmiştir. Teselya meselesi çıktığı zaman da Atina'da oturmasını tehlikeli görerek akrabalarını ziyarete çıkmıştır. Girit meselesi alevlendiği zaman da aynı taktik uygulanarak, akrabalık ilişkileri sayesinde Yunanistan lehinde başarılı sonuçlar alınmaya çalışılmıştır. Kralın çocukları çok olduğu ve onlar için de unvan almak lazım geldiği için akrabalık bağı devreye sokulmuş, Prens George işte bu bağın, bu ilişkilerin sonucu olarak umulmadık bir anda Girit'e baş komiser tayin edilmiştir. Bu sayede Yunan kraliyet ailesinin Avrupa siyaseti üzerindeki nüfuzu, Yunanlılar ve dünya nazarında bir kat daha anlaşılmıştır.⁷¹¹

İsmail Hakkı Bey Yunan kraliyet ailesi aleyhinde ortaya çıkan zahiri galeyanın gerçek sebebinin, bir yıldan beri Girit olduğunu ileri sürmüştür. Atina'dan arka arkaya gelen işaretlere göre askerler tarafından kral aleyhinde çıkartılan isyan, Kraldan ziyade Başbakan Rallis aleyhinde çıkartılmıştır. Gerçek maksat son dönemde Osmanlı Devleti'nin Girit'le ilgili verdiği notalar üzerine, Yunanistan kamuoyunda oluşan galeyan ve bunun etkisiyle kraliyet aleyhinde çıkan memnuniyetsizliği gidermektir. Yunan kralı, Avrupa'daki akrabalarına boynu bükük biçimde, Girit'te izledikleri siyasetin kendisini zor duruma düşürdüğünü söyleyerek yardımlarını beklemektedir. İsmail Hakkı Bey alınan son telgraflarda, Yunan Kralının, Girit Yunanistan'a bağlanmadıkça sükûnetin sağlanamayacağı mealinde ifadeler kullandığını ve Yunanistan'da askerlerin ihtilal yapmasındaki gerçek niyetin de buna ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. Yunan politikacılar, Kralı, Avrupa hanedanlarına karşı yardıma muhtaç halde göstererek, Girit'in iltihakı amacıyla manevi baskı icra etmişlerdir. Babanzade'ye göre, Yunanlıların başvurduğu yer Avrupa hanedanları ise Osmanlıların başvuracağı yer de Avrupa kamuoyudur. Kamuoyunun gücünden bahsederek, Yunanistan'da gürültü patırtı var diye

---

Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, Bahar 2016, s.105 ve 107. Kral Otto, eşiyile birlikte Mora Yarımadasına yaptıkları bir gezi esnasında Atina garnizonu tarafından yönlendirilen bir darbe neticesinde tahtından indirilmiş ve herhangi bir direniş göstermeden Bavyera'ya geri dönmüştür. Bkz. Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, s.78

⁷⁰⁹ George'un Yunan krallığına getirilmesini onaylayan antlaşma, 13 Temmuz 1863 yılında, Londra'da, Danimarka, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 4. maddesinde, Yunanistan'ın sınırlarının genişletileceği ve Yedi Ada'nın bu ülkeye verileceği hükmü yer almıştır. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.409

⁷¹⁰ Babanzade, "Feci Bir Müzahaka", s.1

⁷¹¹ Babanzade, "Feci Bir Müzahaka", s.1

başkasının hakkını gasp edip Yunanlılara vermeyeceğini yazmıştır. Yunan askerlerinin bu hareketleriyle ülkelerinin asayişine zarar verdiklerini, son ayaklanmalarının Teselya hezimetini kadar hayatlarında tahribat yaratacağını belirtmiştir.⁷¹²

Gudi isyanının gerçek çıkış sebebini, Girit meselesi olarak sıklıkla dile getiren İsmail Hakkı Bey, sorunun Yunanlıların istediği tarzda çözülememesinin, askerlerin üzerinde bir karamsarlık ve asabiyet yarattığını ve bu yüzden soğukkanlı davranmadıklarını yazmıştır. Ordunun siyasete karışmasına karşı olan Babanzade, aynı düşünceyi Yunanistan'da yaşanan olaylar için de savunmuştur. Askerlerin sokaklara dökülerek hem Yunanistan'ın devletler nezdindeki itibarını sarstıklarını hem de ordunun şerefini azalttıklarını dile getirmiştir. İhtilali yaparken Osmanlı ordusunu taklit etmeye çalıştıkları vurgusunu da yinelemiştir. Ancak ülkeyi düşürdükleri durumdan anlaşıldığı kadarıyla taklitte başarılı olamamışlar ve yeniçeri zorbalarının düştüğü duruma dönmüşlerdir.⁷¹³

Yunanistan'da yaşanan olaylar Meclis-i Mebusan'da askerliğe dair yeni kanunun itiraz edilmeden çıkarılmasına rağmen devam etmiş, askerlerin yarattığı kaos komşu ülkelere sirayet edecek bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti'ne de yayılma olasılığı bulunan olayların yakından takip edilmesi gerektiği görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, okurlarını Yunanistan'da yaşanan gelişmelerden haberdar etmek istemiştir. Yunanistan o günlerde dört-beş yüz askerinin oyuncağı konumuna gelmiş fakat askeri diktatörlük henüz resmen oluşmamıştır. Ancak askerler kılıçlarını siyasilerin başının üstünde bir tehdit aracı olarak kullanmış, istedikleri Askeri Kanun, Yunan Meclisi'nden oybirliği ile geçmiştir. Bunun vahim bir durum olduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, askerlerin baskısıyla yıldırım hızı ile kanun çıkaran bir meclisin olduğu yerde, düşünce özgürlüğü ve gerçek meşrutiyet aramanın olanaksız olduğunu dile getirmiştir. Askerler, istedikleri ıslahat yapılmazsa Meclisi dağıtacakları yönünde tehditler savurmuştur ki, Babanzade, askerlerin doğrudan doğruya diktatörlük ilan etmelerinin bundan daha iyi olacağını ileri sürmüştür. Ancak tek diktatör seçmek yerine, 540 diktatörün tercih edildiği ve başlarında da Harbiye Nazirinin bulunduğu bilgisini vermiştir.⁷¹⁴

İsmail Hakkı Bey, Yunanistan'daki askeri heyetin hükümet ve genel siyaset üzerinde icra ettikleri baskının neticesinde, Yunan Kralı ve ailesinin zor durumda kaldığını ve bunun zararının Osmanlılara dokunması ihtimalinin yüksek olduğunu, bu yüzden ihtiyatlı olunması gerektiğini yazmıştır. Yunan Kralı 46 yıldır ülkenin başında olmakla birlikte, Danimarka Kralının kardeşi, Rus Çarının yeğenidir ve İngiltere Kralı da eniştesidir. Bu yönüyle Avrupa hanedanları ile güçlü akrabalık bağı olan Yunan Kralını müşkül duruma düşürmek askerler

⁷¹² Babanzade, "Feci Bir Müzahaka", s.1

⁷¹³ Babanzade İsmail Hakkı, "Yunanistan'daki Maraz-ı Askeri", *Tanin*, 17 Eylül 1909, No:375, s.1

⁷¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Atina'da Buhran Devam Ediyor", *Tanin*, 22 Teşrinievvel 1909, No:408, s.1-2

için çok kolay değildir. Askerler bunun farkında oldukları için Krala doğrudan sataşmak yerine oğlu üzerinden hücumla geçmişler, izzet-i nefsinin bu yolla kırmaya çalışmışlardır. Yunanistan’da yaşanan bu gelişmeleri Girit açısından da değerlendiren Babanzade, Büyük Devletlerin ne yapacaklarını bilmeyen kimselere mahsus bir tereddüt tavrı ile zaman kazanmaya çalıştıklarını ve itidal tavsiye etmekle yetindiklerini ifade etmiştir. Yunanistan Kralı ise akrabalarının, kendini düştüğü bu durumdan kurtarmaları için ricacı konumuna gelmiştir. Yunanlılar ve bilhassa askerler ise Kralı kışkırtarak, bu sayede Avrupa Devletlerinin başında bulunan hanedanları, Yunan milli mefaatleri için harekete geçmeye zorlamıştır. Babanzade’ye göre bütün bu hikâye, Girit’in başında örülmeye çalışılan çoraptan başka bir şey değildir.⁷¹⁵

Askeri yönetimin ülkede kurduğu tahakküm yetmezmiş gibi bir süre sonra Yunan donanması da isyan çıkarmıştır. Bu isyanı Rusya’da 1905’teki Potemkin Zırhlısı olayına benzeten İsmail Hakkı Bey, Rusya’da çıkan isyanın sosyalizm ve anarşizm kavramları etrafında oluştuğunu ancak Yunan donanması isyanının ise şahsi menfaatlardan kaynaklandığını belirtmiştir. Babanzade’nin bildirdiğine göre, donanma komutanı Tipaldos, karadaki zabıtların elde ettiği siyasi mevkiyi kıskanmış ve Miralay Zorbas’ı bile unutturacak derecede nüfuz oluşturarak, Atina’yı kontrolüne almaya çalışmıştır. Ancak kara ordusu zamanında müdahale ederek, Atina’nın anarşi ateşiyle yanmasına engel olmuştur.⁷¹⁶ Yunan gazeteleri kara ordusunun bu hareketini alkışlarla karşılamışlardır. İsmail Hakkı Bey ise asıl suçlunun kara ordusu olduğunu, şayet Zorbas ve arkadaşları isyan etmeseydi, donanmanın onları örnek alarak böyle bir kalkışmaya cesaret edemeyeceğini yazmıştır.⁷¹⁷

İsmail Hakkı Bey ayrıca Yunanistan’da yaşanan bu son donanma isyanı akabinde Büyük Devletlerin, karaya asker çıkarmaya hazır bir halde Kaler Limanına savaş gemisi gönderdiklerini haber vermiştir. Bu durumun Yunanistan’ın bağımsızlığı açısından acı verici olduğunu belirterek, Girit meselesinden ötürü buhran yaşanan bir dönemde birlik olunması gerektiğinden bahsetmiştir. Büyük Devletler ilk defa Yunanistan’a müdahale etmemiştir fakat bu seferki kraliyet ailesine yönelik olduğu için diğerlerinden farklıdır. Bu noktada İsmail Hakkı Bey, yaşanan bu olayların Girit için yapıldığını ileri sürmüştür. Bazı haber ajanslarının bildirdiğine göre, donanma olayından sonra Yunan Kralı, İngiltere Kralına bir telgraf çekmiş

⁷¹⁵ Babanzade, “Atina’da Buhran Devam Ediyor”, s.1-2

⁷¹⁶ Deniz kuvvetlerine mensup Yüzbaşı Konstantinos Tipaldos, 15 Ekim 1909 günü, ülkenin ihtiyaç duyduğu reformların parlamenter yönetim anlayışı ile gerçekleşmeyeceğine inanarak, kendisine bağlı askerlerle Keratsini askeri limanını işgal etmiştir. Ertesi sabah ise Askeri İttifak’a sadık olan kara kuvvetleri ile Tipaldos’un girişimini yanlış bulan deniz askerleri, tedbir amacıyla Keratsini Limanını ablukaya almışlardır. Bu durum karşısında geri adım atmak zorunda kalan Tipaldos ve askerleri, gemilerini terk ederek Attika Dağlarına kaçmışlardır. Kısa sonra da yakalanarak tutuklanmışlardır. Bkz. Hatipoğlu, “1909 Gudi Darbesi’nin Yunan Siyasi ve Askeri Hayatındaki Yeri”, s.74

⁷¹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Yunan Buhranı”, *Tanin*, 2 Teşrinisani 1909, No:419, s.1

ve Girit için taleb-i müsaadat edilmedikçe ihtilal hareketinin yatışmayacağını yazmıştır. İsmail Hakkı Bey bunun üzerine; “*Yunanistan Hükümeti emin olsun ki iç gelişmeleri öne sürüp Girit’ten hisse koparmak mesleğinde ısrar edecekse, dâhili durumunu daha da karıştıracak bir dış darbeye maruz kalacaktır.*” ifadesini, tehdit yollu kullanmış, ayrıca komşularına itidal ve sükûnet ile hareket etmelerini tavsiye etmiştir.⁷¹⁸

Yunanistan iç siyasetinde yaşanan çalkantılı günler 1909 yılının Aralık ayında da devam etmiştir. Askeri İttifak’ın teklifiyle Yunan Harbiye Nazırı olan Miralay Lapathiotis’in istifasıyla sonuçlanan hadise şöyle gerçekleşmiştir; Miralay Lapathiotis Meclis’te yaptığı konuşma esnasında ordunun o günlerdeki kötü halinin sorumlusunun, Theotokis Fırkası⁷¹⁹ mensupları olduğunu söylemiştir. Fırka mensupları bunu bir hakaret olarak kabul ederek, Meclis salonunu terk etmiştir. Miralay Lapathiotis bu hareket üzerine küçümser bir tavır takınarak, salon boşalıyorsa, dinleyici salonunu muhatap alarak oraya konuşacağını ve asıl milletin onlar olduğunu dile getirmiştir. Bu davranış Meclisi tahkir etmekle birlikte, dinleyicilerin alkışlarıyla karşılanmıştır. Meclis tüzüğüne uymayan bu alkışlardan ötürü eski başbakan Rallis, dinleyicilerin derhal çıkarılmasını Meclis başkanından talep etmiş fakat başkan bunu yapmaya cesaret edememiştir. Bundan sonra da Rallis ve arkadaşları Meclis’i terk edince, Harbiye Nazırı azınlık bir dinleyici grubu ile kalmış, müzakereler için gereken çoğunluk sağlanamayınca da Meclis tatil edilmiştir.⁷²⁰

İsmail Hakkı Bey, Yunanistan’daki bu olayları değerlendirirken, Harbiye Nazırının hakaretine karşılık Meclis’teki iki mühim fırkanın (Theotokis-Rallis) ortaklaşa tepki göstermesinin, Yunan Meclisinin ileri sürüldüğü gibi hamiyetten yoksun olmadığına, diğer taraftan askeri ittifakın bir ay öncesi gibi borusunu öttüremediğine ve Yunan kamuoyunda yeni bir istikamete girişin görüldüğüne delil olduğunu belirtmiştir. Miralay Lapathiotis’in silah gücüyle elde edilen iktidarının kısa sürdüğünü dile getiren Babanzade, birkaç aylık iktidarın sarhoşluğuyla Meclis’i tahkir etmenin cezasını çektiğini ifade etmiştir. Harbiye Nazırının ikide bir Yunan askeri kuvvetini hiç derecesine inmiş bir tarzda göstermesi milletin nefesine dokunmuştur. İsmail Hakkı Bey, bir nazırın milli bir problemi hakikat dahi olsa alenen beyan etmesinin hata olduğunu da vurgulamıştır. Theotokistler ise Harbiye Nazırı sözünü geri almayana dek Meclis’e devam etmeyeceklerini açıklamıştır. Nazır ise maksadının

⁷¹⁸ Babanzade, “Yunan Buhranı”, s.1

⁷¹⁹ Yorgo Theotokis, önceki başbakanlardan Karilaos Trikupis’in 1895’te ölümü üzerine Reform Partisi’nin devamı olarak kendi adıyla anılan Theotokis Partisi’ni kurmuş ve 1899’da başbakan olmuştur. Bkz. Hatipoğlu, “1909 Gudi Darbesi’nin Yunan Siyasi ve Askeri Hayatındaki Yeri”, s.67

⁷²⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Yunanistan Ahvalinin Safha-i Cedidesi”, *Yeni Tanin*, 24 Kânunuevvel 1909, No:2, s.1

kimseye hakaret etmek olmadığını beyan etmiş fakat sözünü geri almamıştır. Theotokistler de yeni sorunlar çıkmaması için bu tavrı kabul etmek zaafında bulunmuştur.⁷²¹

Yunanistan'daki Askeri İttifak, Harbiye Nazırı Lapathiotis'in yakın çevresini kayırarak terfi ettirmesini sert dille eleştirmesi üzerine Nazır, sinerek hemen istifa etmiştir.⁷²² Böylece seçilmeden işbaşına gelen Lapathiotis, kendini yönetime geçirenler tarafından geri çekilince Theotokistlerle, Rallistler bir adım öne geçmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre, Askeri İttifak bu mücadelede henüz tam mağlup olmamıştır. Fakat yürütme organı kaybettiği meydanı kademe kademe tekrar işgal etmiştir. Bunun haricinde, Yunanistan'dan gelen telgrafların bildirdiği kadarıyla, Miralay Zorbas, Limbertis, Sabuncakis ve Konstantinidis, Kralın emriyle tuğgeneralliğe terfi ettirilmiştir. Babanzade de, iki defa daha böyle dâhili çatışma yaşanırca, General Zorbas'ın mareşal rütbesini almasına hayret edilmemesi gerektiği yorumunda bulunmuştur.⁷²³

Yunanistan 1910 yılına da siyasi sorunlarla girmiş, fiilen yönetimde bulunan askeri heyet Mavromikhalis Kabinesini de iktidardan düşürmüştür. Kabinenin General Zorbas'ın baskısıyla bu şekilde düşürülmesinin sebebi ise Askeri İttihadın arzusu üzerine Milli Meclisi toplantıya davet etmeye razı olmamasıdır. İsmail Hakkı Bey, Yunan Kabinesinin, Meclisin güvensizlik kararı vermeden askeri bir heyetin emriyle görevden alınmasına temas ederek, bu durumda Yunan Meclisinin hiçbir fonksiyonu bulunmayan hayaletten başka bir şey olmadığını dile getirmiştir. Milli Meclisin toplantıya çağrılmasına sadece kabine değil tüm muhalif fırka başkanları ve hemen bütün parlamento üyeleri karşı olmalarına rağmen, askerin yumruğu galip gelmiş ve kazanan zabıtlar olmuştur. Bu noktada İsmail Hakkı Bey bir açıklama yapmak gereği duymuş, Yunanistan'daki Milli Meclisin Türkiye'de anlaşılan manada kullanılmadığını, kanunuesasîyi düzenleyecek Kanun Meclisi anlamında kullanıldığını yazmıştır. Mevcut kanunuesasî ıslaha muhtaç görüldüğünden ve kanundaki bu tadilatı alelade kurulmuş Meclis-i Mebusan icra edemeyeceğinden zabitanın fikrine göre, gelecek seçimleri alelade bir Meclis için yapmaktansa, Kanunuesasî Meclisi için yapmak daha mantıklıdır. İsmail Hakkı Bey, bu bilgiyi verdikten sonra görünürdeki maksadın bu olduğunu ancak gerçek maksadın başka olduğunu yazmıştır.⁷²⁴

⁷²¹ Babanzade, "Yunanistan Ahvalinin Safha-i Cedidesi", s.1

⁷²² Askeri İttifak'ı, Lapathiotis krizinden kurtaran olay, aynı günlerde resmi gazetede yayınlanan bir terfi kararnamesidir. İçlerinde Zorbas'ın da bulunduğu çok sayıda subayın terfi ettirilmesi bir skandala yol açmıştır. Darbeyi kendi çıkarları için yapmadıkları mesajı vermek isteyen Askeri İttifak mensupları, bu terfi olayını bahane ederek Lapathiotis'i görevden uzaklaştırmışlardır. Bkz. Moiras, *1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansımaları*, s.90

⁷²³ Babanzade, "Yunanistan Ahvalinin Safha-i Cedidesi", s.1

⁷²⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Yunanistan Kabinesinin İstifası ve Meclis-i Millinin İctimaa Daveti", *Yeni Tanin*, 28 Kânunusani 1910, No: 504-35, s.1

İsmail Hakkı Bey işin aslını şu şekilde okurlarına aktarmıştır; Meclis-i Mebusanın faaliyet süresi dolmak üzere olduğundan yeni seçimlere tevessül edilecektir. Ancak yeni seçimlere başlandığı takdirde Girit'teki mebuslar da geleceğinden Yunanistan müşkül bir durumda kalacaktır. Bu yüzden normal seçimi ertelemek için Meclis-i Milliye yani Kanunuesasî Meclisini toplamak askerler tarafından daha uygun görülmüştür. Fakat Kanunuesasî Meclisini toplantıya davet etmek, yürürlükte olan Kanunuesasî gereğince o kadar kolay değildir. Bunun için görevdeki Meclisin üçte iki çoğunluğu lazım olduğu gibi bu üçte iki çoğunluğun iki toplantı devresinde de sağlanması gerekmektedir. Şu halde mevcut Meclis-i Mebusan, Kanunuesasî Meclisinin toplanmasına karar verdikten sonra yerine gelecek diğer bir Meclis-i Mebusan da aynı kararı aynı çoğunlukla almak zorundadır. İsmail Hakkı Bey hiçbir icra edilmezse kanunuesasînin ayaklar altına alınacağını ve bunu yapacak bir askeri heyetin darbe yapmış sayılacağını dile getirmiştir. Öte taraftan Girit'ten Atina'ya gitmiş ve askeri ittifak zabıtları ile uzun uzadıya görüşmüş olan Venizelos'un bu kararın alınmasında etkili olduğu ihtimali söz konusu olmuştur.⁷²⁵ İsmail Hakkı Bey, kendi kanunuesasîsini çiğnemiş bir heyetin, Girit'e el uzatırken aslında elindeki diğer fırsatları kaçıracaklarını, Hanya'ya pirince giderken Atina'daki bulgurdan olacaklarını yazmıştır.⁷²⁶

Yunanistan'da ilerleyen günlerde iki önemli gelişme yaşanmış, Kral, Meclis-i Mebusana giderek, Meclis-i Millinin toplanacağını haber vermiş, öte taraftan askeri heyet de kendi kendini feshettiğini açıklamıştır. İsmail Hakkı Bey ilk zamanlar, Meclis-i Millinin Girit için toplantıya davet edilmek istendiğini ancak Osmanlı Devleti ve Büyük Devletlerin uyarıları sonucunda sadece iç ıslahat ve kanunuesasînin tadiliyle yetinmeye karar verildiğini belirtmiştir. Ayrıca ülke yönetimindeki kötü gidişin sorumlusu olarak kanunuesasînin görülmesinin ve onun değiştirilmesiyle her şeyin güllük gülistanlık olacağı anlayışının sakat olduğunu hatırlatan Babanzade, Yunan anayasasının değişmesi ile de ülkede bir şey değişmeyeceğini, anayasayı değiştirmek yerine memlekette yerleşmiş olan bazı ahlak ve alışkanlıkları, örneğin seçimlerde görülen yolsuzlukları, değiştirmenin daha akıllıca olacağını yazmıştır. Bu yorumlarına ek olarak, Kralın, Milli Meclisin ne zaman toplanacağına yönelik

⁷²⁵ İsmail Hakkı Bey, Venizelos'un işin içinde olduğunu ihtimal olarak belirtmişse de aslında olayları doğrudan yönlendiren bizzat kendisidir. Zira Yunanistan'daki askeri cunta Venizelos'u 22 Aralık 1909'da Atina'ya davet ederek başbakan olmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine 26 Aralık'ta temaslarda bulunmak üzere Atina'ya gelen Venizelos, cuntanın lideri Zorbas tarafından bir kez daha yapılan başbakanlık teklifini reddetmiş ve bir reform hükümeti kurulmasını önermiştir. Bu teklifi cazip bulan Zorbas hemen kabul etmiş ve Kralı da geçici meclis kurma yönünde ikna etmiştir. Bunun üzerine alınan bir kararla 18 Ocak 1910 tarihinde Stefanos Dragumis hükümeti kurulmuştur. Bkz. Murat Eser, *Yunan Kaynaklarına Göre Eleftherios Venizelos'un İlk İktidarı Sırasında Türk-Yunan İlişkileri (1909-1915)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s.43-44

⁷²⁶ Babanzade, "Yunanistan Kabinesinin İstifası ve Meclis-i Millinin İctimaa Daveti", s.1

bir tarih vermediği bilgisini paylaşmıştır. Çünkü mevcut yasa hükümlerine göre, bu öngörülmesi zor olan uzun bir süreçtir.⁷²⁷

Askeri heyetin kendini feshetmesini ise şimdiye kadar yaptığı en doğru davranış olarak değerlendiren İsmail Hakkı Bey, bu kararın ciddi olup olmadığından şüphe duymuştur. Bazı rivayetlere göre askerler, gelişmeleri uzaktan takip edeceklerini açıklamıştır. Babanzade açısından Yunanistan'da asker kuvvetinin nezaretini gerektirecek olağanüstü bir durum yoktur. Askerlerin doğrudan hükümet işlerine müdahalesi ne kadar felaketlere yol açıyorsa, dolaylı müdahalesi de benzer felaketlere yol açmaya devam edecektir. Yunanistan'da müdahaleyi gerektirecek hiçbir hastalığın olmadığını yazan Babanzade, sadece Girit hastalığının olduğunu, bunun da ilacını Atina'daki kulüpte değil Teselya'daki hudutta aramak lazım geldiğini dile getirmiştir.⁷²⁸

Kralın Milli Meclisin toplanması kararı ve Askeri İttihadın fesih kararı vermesi ile Yunanistan bir nebze normalleşir iken ülke yönetimine bir Giritli olan Venizelos geçmiştir. Venizelos'un başbakan olması ile Yunan halkının desteğini arkasına aldığı ve her şeyin düzeleceği umudunu insanlarda yeşertmeyi başardığı görülmektedir. Venizelos halkın bu teveccühüne güvenerek Harbiye ve Bahriye Nezareti gibi iki mühim silahı kendi üzerinde kuşanmıştır. Dış politikada mülayim bir yol izleyen Venizelos asıl mücadeleyi içeride vermiş,⁷²⁹ hatta bu yüzden ikinci seçim öncesinde Teselya'da başarısız bir suikasta maruz kalmıştır. Ancak bu durum ikinci seçimin zaferle sonuçlanmasını sağlayacaktır. Venizelos muhaliflerinin icraatları bununla sınırlı kalmamış, fırkaları bir Giritli yumruğu ile tuzla buza dönen muhalif liderler, o sıralarda Büyük Devletlerin Giritlilere tebliğ ettikleri bir beyannameyi bahane ederek, eğer Giritli biri başa geçirilmeseydi ve bu şahıs biraz diplomatlık bilseydi başlarına bu işlerin gelmeyeceği propagandasında bulunmuşlardır ki bu, Venizelos'un manevi mevkiini sarsmıştır.⁷³⁰

Venizelos karşıtları bu manevi darbeyi vurdukları gibi ona karşı bazı gizli cemiyetler tertip etmişlerdir. Bazı telgraflar, eski bir harbiye nazırının tevkif ve diğer eski bir harbiye nazırının da arzusuna rağmen emekliye ayrıldığını haber vermiştir. Tevkif edilen nazırla birlikte altı asker daha tevkif edilmiştir ki bu nazır Miralay Lapathiotis'tir ve Mavromikhalis

⁷²⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Yunanistan'da İttihad-ı Askerinin Dağılması ve Meclis-i Millinin İnikada Daveti", *Tanin*, 1 Nisan 1910, No:567, s.1. (Gazetede makalenin tarihi 31 Nisan olarak yazılmıştır. Ancak kronoloji gözetilince 1 Nisan olması gerektiği anlaşılmış bu yüzden buraya tarih düzeltilerek alınmıştır)

⁷²⁸ Babanzade, "Yunanistan'da İttihad-ı Askerinin Dağılması ve Meclis-i Millinin İnikada Daveti", s.1

⁷²⁹ Venizelos'un Yunanistan başbakanı olmasından sonra bu ülkede siyasi dengelerin değiştiği görülmektedir. Venizelos'un iktidara gelmesi Yunanistan'ın köklü ailelerine mensup olan eski siyasetçilerin pabucunun dama atılmasına ve siyasi hezimete uğramalarına yol açmıştır. Bu sebepten ötürü bunlar Venizelos'a karşı Saray'ın yanında yer tutacaklardır. Bu cepheleşme ilerleyen zamanda, Venizelos'a karşı kralcı/antivenizelist bir bloğun oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Bkz. Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", s.109

⁷³⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Yunanistan Ahvali", *Tanin*, 27 Kânunusani 1911, No:862, s.1

kabinesinde bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, ya bunların Venizelos'un icraatlarına engel oldukları için askeri fesat töhmeti ile ezilmeye çalışıldığını ya da eski harbiye nazırının gerçekten Venizelos'u düşürmek için fesat heyeti teşkil ettiğini yazmıştır. Venizelos her ne kadar bu olayları icraatlarını yapmaya engel olarak görmediğini açıklasa da İsmail Hakkı Bey, uzun süre asker tahakkümü altında yaşamış bir ülkede eski harbiye nazırının tutuklanmasının, sıradan ve hafife alınacak bir olay olmadığını vurgulamıştır. Zira Babanzade'ye göre, Venizelos'un Yunanistan'ın askeri zirvesinde bulunanlara sadece sivillerin desteğini arkasına alarak darbe indirmesi mümkün değildir. Bu yüzden Venizelos ya icraatını göstermeye yani Yunanistan dâhili kuvvetlerini eski anarşi halinde bırakmaya mecbur veyahut da şiddetli bir baskı altında ezilmeye mahkûmdur. İsmail Hakkı Bey, Yunanistan'da yaşanan gelişmelere Osmanlı Devleti'nin seyirci kalamayacağını ve takip etmesi gerektiğini hatırlatmıştır.⁷³¹

Yunanistan ile Osmanlı Devleti ilişkileri açısından sıra dışı bir gelişme de 1910 yılının Temmuz ayında yaşanmış, Atina Elçisi Nabi Bey'le yapılan bir mülakat gündeme oturmuştur. O günlerde İstanbul'da bulunan Nabi Bey'e, 26 Temmuz'da *Tanin* gazetesi muhabirlerinden biri mülakat yapma ricasında bulunmuş ve Nabi Bey bunu kabul etmiştir. Mülakatta Nabi Bey'e, Girit'ten, Yunan Kralından, Kiliseler Kanunundan, Yunanistan'a uygulanan boykot ve hatta Averof zırhlısından sorular sorulmuştur. Ertesi gün de, yapılan bu mülakat *Tanin*'de yayınlanmıştır. Söz konusu mülakatın polemiğe yol açan sorusu, bir yıldan fazla süreden beri mevkii tartışılan Yunan Kralı hakkında Nabi Bey'in ne düşündüğüne yönelik sorudur. Nabi Bey bu soruya verdiği cevapta, Kralı, zenginlerin ve asilzadelerin çok sevdiğini ancak demokratların sevmediklerini söylemiştir. Atina'da Kral hakkında bu iki cereyanın bulunduğunu dile getiren Nabi Bey, bunlardan hangisinin üstün geleceğinin bilinmediğini eklemiştir. Ayrıca askerler arasında Kralı sevenlerin olduğunu deniz kuvvetlerinde de sevgi gösterenlerin bulunduğunu belirtmiştir.⁷³²

Nabi Bey'in bu cevaplarının *Tanin*'de yayınlanması üzerine gerek Osmanlı Devleti'nde çıkan Rumca gazeteler gerek Yunan basını sert eleştirilerde bulunmuştur. İlk olarak *Tanin* gazetesi kendisine verilen gizli bilgileri açığa çıkardığı şeklinde itham edilmiştir. Daha sonra *Tanin*'de yazılanların uydurma olduğu ileri sürülmüştür. Rumca gazeteler işi biraz daha büyütürken, Nabi Bey'in bu sözleri söylemekteki maksadının, Türkiye'nin gözüne girmek ve daha yüksek bir makam elde etmek olduğu biçiminde yorumlamıştır. Fakat zaman geçtikçe mülakatın gerçek olduğuna ve uydurma bilgiler içermediğine kanaat getiren söz konusu gazeteler, bu sefer de mülakatın içeriği hakkında Nabi Bey'e saldırıya geçmişlerdir.⁷³³

⁷³¹ Babanzade, "Yunanistan Ahvali", s.1

⁷³² "Nabi Bey'le Mülakat", *Tanin*, 27 Temmuz 1910, No:683, s.2

⁷³³ Babanzade İsmail Hakkı, "Şöhret Bulan Bir Mülakat", *Tanin*, 31 Temmuz 1910, No:687, s.1

Nabi Bey'in bu mülakatında Yunanistan Hükümeti ve halkı ile Yunan Kralı aleyhinde sözler söylendiği iddia edilmiştir ki İsmail Hakkı Bey'in dikkat çektiği nokta, bunu Yunan gazetelerinden önce gündeme getirenlerin Osmanlı Devleti'nde çıkan Rumca gazeteler olmasıdır. Aynı Rumca gazetelerin Yunanistan Hükümetinin Girit işlerine müdahale etmesini meşru sayacak kadar Yunan hayranlığı göstermelerine sert çıkan Babanzade, Nabi Bey'in mülakatında Yunanistan'a hakaret içeren bir ifadenin olmadığını ilan edecek kadar neden Osmanlılık gösteremediklerini vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey malum mülakatı defalarca okuduklarını ve Yunanistan'ın ve Yunan Kralının onurunu zedeleyecek bir söz bulamadıklarını yazmıştır. Nabi Bey mülakatında, Yunanistan'da biri asilzadegan diğeri avam namıyla iki fırka olduğunu ve birincisinin Kralı sevdiğini, diğerinin ise sevmediğini ifade etmiştir. İşte bu ifadelerin abartılarak hakaret şeklinde kamuoyuna sunulmaya çalışıldığını belirten Babanzade, Yunanistan Kral ve halkına yönelik hakaret suçlamasının dayanaktan yoksun olduğunu dile getirmiştir. Yunan gazetelerinin, Nabi Bey'in bu mülakattan sonra Atina'da ve Kral nezdinde itibarını kaybedeceği yönündeki iddialarını da İsmail Hakkı Bey ciddiye almamıştır.⁷³⁴

3.2. Üçlü İttifak Çerçevesinde Osmanlı-Alman İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı iç politikayı hissedilir biçimde etkilerken, dış politikaya da etkide bulunmuştur. II. Abdülhamit ile başlayan Osmanlı-Alman yakınlaşmasının İttihatçılar tarafından da sürdürülüp sürdürülmeyeceği konusu gündemdeki yerini almıştır. Meşruti yönetimle birlikte İngiltere yanlısı bir dış politika yürütülmesi görüşü ağırlık kazanmıştır. Ancak devletin içinde bulunduğu durum, dış politikada dengelerin kısa sürede değişmesine yol açabileceği için iki tarafı da incitmeyecek adımlar atılmaya çalışılmıştır. İttifaklar sistemi içinde Osmanlıların nasıl bir pozisyon alacağı da devletlerin politikalarına göre değişim göstermiştir. Babanzade İsmail Hakkı Bey dış politika konularına makalelerinde sıklıkla yer vermiş ve bunların önemli bir kısmını Büyük Devletlerle Osmanlı Devleti'nin ilişkileri oluşturmuştur. Üçlü İttifak ve Almanya ilişkileri konusunda da birçok makale kaleme alarak, Osmanlı dış politikasının seyri hakkında görüşlerini dile getirmiştir.

İsmail Hakkı Bey'in makalelerinde üzerinde durduğu ilk nokta, Almanya'nın Avrupa ve dünya siyasetinde oynadığı rol olmuştur. Almanya'nın Avrupa'daki merkezi konumu, onun büyük bir nüfuz ve kuvvete sahip olmasını sağlamış, Avusturya ve İtalya ile yaptığı ittifak bu kuvveti daha da artırmıştır. Bu gücü ekonomik kalkınma ve nüfus artışıyla⁷³⁵

⁷³⁴ Babanzade, "Şöhret Bulan Bir Mülakat", s.1

⁷³⁵ Almanya olarak kabul edilen arazide nüfus 1816 yılında 25 milyon iken bu sayı 1871'de 41 milyona çıkmıştır. İmparator II. Wilhelm'in tahta çıktığı 1888 yılında ise Almanya'nın nüfusu 48 milyon olmuştur. Bu

pekiştirerek, iki asırdan beri devam eden gelişimini zirveye çıkarmıştır. Almanlar ilk zamanlar sömürgecilik siyaseti izlemezken, gelişen sanayi ve artan nüfus onları bu mecraya sevk etmiştir. Ancak Almanya birliğini sağlayıp, kendini derleyip toparlayana kadar dünyanın sahipsiz alanları diğer devletler tarafından ele geçirildiğinden, amiyane tabirle, sona kalıp dona kalmışlardır. Alman siyaseti bu tabiri reddedip, güneş altında kendinin de yeri olduğunu ifade ederek, sömürgecilik yarışında dengeleri değiştirecek hamlelerde bulunmaya başlamıştır.⁷³⁶

Dünyada sömürülecek boş toprak kalmayınca, Almanlar kendi stratejilerini geliştirip, sahipleri zayıf olan arazileri elde etmeye çalışmışlardır. İşin ilginç tarafı ise ticari ve mali hisseler kapılmak istenen ülkelerin hemen tamamını İslam ülkelerinin oluşturmasıdır ki başta Osmanlı Devleti gelmektedir. Almanların bu konuda da kendilerine özgü bir taktik geliştirdiği, diğer devletler gibi hem istifade hem düşmanlık politikası yerine güler yüzlü, kendini sevdiiren bir yol takip ettiği görülmektedir. Almanların bu politikası Müslümanların işine yaramış, II. Abdülhamit devrinde diğer devletler Osmanlıları ezmek isterken Almanlar buna izin vermemişlerdir. Almanlar İslam ülkelerine yönelik izledikleri bu korumacı politikalarına karşılık olarak da, ekonomik çıkarlarını artırmış ve ticaretlerini geliştirmişlerdir. Almanlar bir yandan İslam ülkeleriyle böyle bir ilişki kurarken diğer yandan sömürge konusunda İngiltere ile rekabet eder konuma gelmişlerdir. Alman ekonomisi geliştikçe ve ticareti arttıkça iki devlet arasındaki düşmanlık da artmış, ticaret gemilerinin hacmi ve miktarı ile başlayan bu rekabet, daha sonra savaş gemileri inşaatında⁷³⁷ büyük bir yarışa dönüşmüştür. Bu rekabet Almanya ve İngiltere'nin diğer devletlerle olan ilişkilerine de yansımıştır. Birinin koruduğunu diğeri ezmeye çalışmış, birinin dost gördüğünü öteki düşman bellemiştir. Fransa, İngiltere ile ittifak yapınca Almanya hasım kesilmiş, Almanlar İngiltere'yi ezmek için tehditlerini, 'Fransa'yı istila edeceğiz' derecesine kadar ilerletmişlerdir. Aynı rekabetten nasibini alan öteki devlet de Osmanlı Devleti olmuştur.⁷³⁸

II. Abdülhamit devrinde Almanya ile ilişkiler iyi olduğu için İngiltere, Osmanlıları zor duruma düşürecek icraatlardan çekinmemiştir. Meşrutî yönetimle birlikte İngiltere ile olan ilişkiler düzeltilince bu sefer de Almanlar somurtmaya başlamıştır. İngiltere'nin amacı,

---

tarihten 25 yıl sonra yani 1913'te nüfusun üç kat arttığı ve 66 milyona ulaştığı görülecektir. Bkz. Karl Helfferich, *Alman Feyz-i Millisi 1888-1913*, (Müt. Nesim Ruso), Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul, 1330, s.10

⁷³⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Almanya'nın Mesleği", *Tanin*, 4 Teşrinisani 1908, No: 94, s.3

⁷³⁷ Alman donanmasının oluşturulmasında ve İngiltere ile rekabet edebilecek bir seviyeye getirilmesinde, Kayzer II. Wilhelm'in çok büyük katkısı olmuştur. Bu durum doğal olarak İngiltere'yi rahatsız etmiş ve Almanlar, denizlerde İngilizlerle boy ölçüşme sevdası yüzünden, dünyanın en güçlü iki kara devleti olan Fransa ve Rusya'yı kendine düşman etmiştir. Neticede Birinci Dünya Savaşı'nda denizlerde büyük güç İngiltere, karada da Fransız ve Rus kuvvetleriyle mücadele etmiştir. Bkz. Michael Balfour, "Kayzer Wilhelm II.", (Çev. Tektaş Ağaoğlu), *20. Yüzyıl Tarihi Dergisi*, S.5, 1969, s.85

⁷³⁸ Babanzade, "Almanya'nın Mesleği", s.3

Almanya Başbakanının her zaman dile getirdiği şekilde, Almanları demir bir halkanın içine sıkıştırmaktır. Almanlar her ne kadar üç milyon süngüyle bu halkayı yırtmaya çalışmışsa da İngiliz diplomasisi bıkmadan çalışarak buna engel olmuştur. Fransa ve Rusya'yı kendi yanına alması bunun bir delilidir. Ayrıca El-Cezire Konferansında görülmüştür ki İtalyanlar Üçlü İttifaka can-ı gönülden bağlı değildir. Uzakdoğu da ise Japonlar, İngiliz politikasına yakın bir konumda bulunmaktadır. İşte Osmanlı Devleti de bu rekabet arasında sıkışmış bir vaziyettedir. İsmail Hakkı Bey'e göre, son dönemde Osmanlı kamuoyu İngiltere yanlısı bir dış politika izlenmesi taraftarıdır. Zira İngiltere'den beklenti çok yüksektir. Çünkü uzun bir alan kaplayan Osmanlı sahillerinin korunması için İngiliz zırhlılarına ihtiyaç vardır. Ayrıca Akdeniz'de statükonun korunması için İngiltere'nin yardımı önem taşımaktadır. Bu sebeplerden ötürü Osmanlı-İngiliz dostluğu kaçınılmaz görülmektedir. Fakat İngiltere ile dost olmakla beraber Almanya'yı da gücendirmemek gerekmektedir. Bu dengeyi sağlamada diplomatlara büyük bir görev düştüğünü belirten İsmail Hakkı Bey, böyle nazik bir ortamda devletin özenle hareket etmesi gerektiğini savunmuştur.⁷³⁹

Tarih boyunca Avrupa Büyük Devletleri içinde Osmanlıların toprak bakımından zarar görmediği bir devlet varsa o da Prusya yani Almanya'dır. Hatta I. Abdülhamit döneminde Prusya ile ittifak yapılmıştır.⁷⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin arazi olarak hiçbir zarar görmediği Almanya'yı gücendirmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Mevcut durumda Almanya'dan da İngiltere kadar yakınlık beklemenin gerçekçi olmayacağını vurgulayan İsmail Hakkı Bey, Almanların, Avusturya ile yaptığı ittifaka Katolik nikâhı kadar bağlı ve önceliklerinin Üçlü İttifak olduğunu, bu ittifaktan vazgeçip Osmanlılara meyletmesinin mümkün olmadığını yazmıştır.⁷⁴¹

İsmail Hakkı Bey, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in söylemleri ve icraatları hakkında bir değerlendirmede bulunarak çeşitli eleştiriler getirmiştir. Almanya'da imparatorluk makamının derin bir buhran geçirdiğini vurgulayarak II. Wilhelm'in yönetim tarzını sorgulamıştır. Gücü elinde tutmayı seven Bismarck'ı yönetimden uzaklaştırarak dizginleri eline alan İmparator, bu sefer de kendi başına buyruk hareket ederek, Alman siyasetine zarar vermeye başlamıştır. Eskisi gibi hükümdarların tek başına karar alamayacağını, devlet mekanizmasının girift bir hale geldiğini ve yetkileri diğer kişi ve kurumlarla paylaşmanın zorunlu olduğunu vurgulayan İsmail Hakkı Bey, yelken gemisi ile transatlantik benzetmesi yaparak, yelken gemisi yönetmenin kolay olduğunu ancak transatlantiği yönetmek için birçok

⁷³⁹ Babanzade, "Almanya'nın Mesleği", s.3

⁷⁴⁰ Prusya ile yapılan ittifak hakkında bkz. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1981

⁷⁴¹ Babanzade, "Almanya'nın Mesleği", s.3

kaptan ve görevli bulunduğunu belirtmiş, İmparatorun Almanya'yı kafasına göre yönetmesinin zor olduğunu göstermek istemiştir.⁷⁴²

Meşrutiyet yönetimlerinin revaçta olduğu bu dönemde, Almanya'nın bundan uzak durması olası görülmemiştir. Bismarck kendi nüfuzunu sürekli yüksek tutmak için yaptığı anayasaya, ona göre dizayn vermiş, meşrutiyet fikriyle mutlak monarşinin karışımı olan bu anayasayla, Alman milletinin hayrına olacak birçok icraata imza atmıştır. Ancak II. Wilhelm başa geçince, Bismarck'ı iktidardan düşürerek, son zamanlara kadar İmparatorun sözünden çıkmayan Prens Bülow'u başbakanlığa getirmiştir. Buna karşın dünyada yaşanan önemli değişimler, İmparatorun bu tarz yönetiminin tahammül edilmez olduğunu göstermiştir. İmparatora yönelik memnuniyetsizlik had safhasında iken *Daily Telegraph* gazetesine verdiği son demec bardağı taşıran damla olmuştur.⁷⁴³

İmparatorun meşrutiyet fikrine uymayan pek çok vukuatının olduğu görülmektedir. Dr. Jameson Olayı yüzünden Transval Hükümet Başkanı Kruger'e 1896'da çektiği meşhur telgraf,⁷⁴⁴ Almanya ile İngiltere'yi savaş yapacak duruma getirmiştir. Daha sonra 1898'de Çin'in Şantung Adası'na giden kardeşi Prens Henry'i uğurlamak için yaptığı konuşma, Uzakdoğu halklarına karşı garip bir meydan okuma olmuş, Alman misyonerlerini öldüren Çinlilerin acımasızca öldürülmesi nasihatini vermiştir. Başka bir konuşmasında sarı ırktan bahsederken, bu ırkın önemli bir parçasını oluşturan Japonları küçük düşürecek ifadeler kullanmış ve tüm Avrupa'yı sarı ırka karşı birleşmeye davet etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Alman İmparatorunun bu gaflarını örnek göstererek, en büyük kusurunun çok ve düşünmeden konuşmak olduğunu vurgulamıştır. Almanya için çok büyük hizmetler yapan II. Wilhelm

⁷⁴² Babanzade İsmail Hakkı, "İmparator Susmuyor", *Tanin*, 22 Teşrinisani 1908, No:112, s.1-2. Winston Churchill, Alman İmparatorunu, "patlamaya hazır bir volkan" olarak tanımlarken, hakkında şunları yazmıştır: "En azından tütmesi gerekiyordu. Ve bu yüzden uzaktan bakanlara gün ışığında bir duman bulutu, karanlıklarda bir alev kıvılcımı gibi gözükerek tüttü durdu. Huzursuzluğa kapılan gözlemciler, ister istemez kendilerini ondan gelecek tehlikelere karşı koruyabilmek için anlaşıp birleştiler." II. Wilhelm'i patlamaya hazır bir volkan gibi davranmaya iten neden ise Alman kamuoyunun barışçı bir imparatoru benimsemeyecek derecede yüksek beklentilere sahip olmasıdır. Alman Kayzerinin, saltanatının ilk 12 yılında kaydedilen toplam konuşma sayısı 406 olarak tespit edilmiştir. Bu konuşmalar, kavgacı, kibirli ve tehdit edici bir tonda yapılmış ve içinde mantığa ters düşen birçok ifade yer almıştır. Kayzer konuşmalarında, savaştan söz edip barışçı eylemlerde bulunarak aslında sivri dilini Alman kamuoyunun gazını almak için kullandığını ispatlamıştır. Bkz. Harold Kurtz, *Kayzer'in Almanyası "Almanya Herşeyin Üstünde"*, (Çev. Ayşe Kemahlı), Milliyet Yay., İstanbul, 1976, s.65

⁷⁴³ Babanzade, "İmparator Susmuyor", s.1-2

⁷⁴⁴ İngiltere'nin Güney Afrika'daki sömürge faaliyetlerinde önemli bir rol oynayan Cecil Rhodes'un yardımcılarında biri olan Dr. Jameson, küçük bir olayı bahane ederek, 1895'in Aralık ayında Transval üzerine yürümüştür. Bu dönemde Transval'in başkanı olan Krüger, Dr. Jameson'un kuvvetleriyle yaptığı mücadeleyi birkaç ay içinde kazanmıştır. Bunun üzerine Kayzer II. Wilhelm, 3 Ocak 1896'da Krüger'e meşhur kutlama telgrafını göndermiştir. II. Wilhelm, ilk büyük Alman-İngiliz çatışmasını başlatacak olan telgrafta, Krüger'i, dışarıdan gelen istilaya karşı bağımsızlığını korumak amacıyla, kimseden yardım almadan sadece kendi kuvvetlerini kullanarak Dr. Jameson'ı mağlup ettiği için tebrik etmiştir. Bu durum da doğal olarak İngiltere'yi rahatsız edecektir. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.614-615, Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s.92-93. Bu yenilgi, Alman milliyetçileri tarafından Büyük Britanya için hezimet olarak afişe edilirken, milliyetçi İngilizler de, Kraliçe Viktorya'nın torununun İngiltere düşmanlarını desteklediğini dile getirmişlerdir. Bkz. Kurtz, *Kayzer'in Almanyası*, s.97-98

donanma konusunda İngiltere'ye meydan okuyacak bir seviyeye ülkesini çıkarmış, yirmi yıllık saltanatında Almanya'yı hatırı sayılır bir noktaya getirmiştir. Bu kadar kısa sürede ülkesini bu kadar güçlendiren bir hükümdarın güç zehirlenmesi yaşamasını, kendisini Napolyon veya İskender gibi görmesini bir nebze normal karşılayan Babanzade, etrafına bakmaya tenezzül etmeyen Napolyon'un ibretlik bir tesadüfle İngiltere'nin kuvvetiyle ezildiğini hatırlatmıştır.⁷⁴⁵

İmparatoru, ülkeye yaptığı üstün hizmetlerden dolayı yüksek seviyelere çıkaran Alman milleti bu skandallara bir son vermenin zamanı geldiğini düşünerek harekete geçmiştir. Birçok konuda Alman basınının İmparatorun şoursuzca konuşmalarına yönelik eleştirilerine göğüs geren Başbakan Bülow da, milletin sesine kulak vererek, İmparatorun dikkatini çekmeye karar vermiştir. Almanya'daki karmaşık meşrutî yapıya bir son vermek için ilk adımı atmış, İmparator'dan, bir daha *Daily Telegraph* gazetesine verdiği demeç⁷⁴⁶ gibi açıklamalarda bulunmayacağı yönünde teminat almıştır. İsmail Hakkı Bey bu birinci adımda başarı kazanan milletin yakında ikinci adımı da atarak Reichstag'a karşı bakanların sorumluluğu bahsini gündeme getireceklerini ifade etmiştir.⁷⁴⁷

İmparator ders almamış olacak ki, Başbakan Bülow'a bu teminatı verdiği günlerde *New York Amerika* gazetesinde başka bir demeci yayınlanmıştır. Bunun yayınlanmaması için Prens Bülow çok gayret göstermişse de başarılı olamamıştır. İsmail Hakkı Bey, İmparatorun bu son demeci hakkında yaptığı yorumda, İslam dünyası lehine güzel ifadelerin yer aldığını belirtmiştir. Müslümanlara iyi muamele edilmesi gerektiğini söyleyerek, Napolyon'un Mısır'da yaptığına benzer bir meslek takip eden İmparatorun bu sözlerinden, Müslümanların istifade etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Müslümanlara parazitmiş gibi bakılan bir dönemde İmparatorun İslamları savunan açıklamalarını önemli bulan Babanzade, Müslümanlara yönelik bu temayülünün zarar görmemesini temenni ederek yazısını bitirmiştir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Babanzade, "İmparator Susmuyor", s.1-2

⁷⁴⁶ Kayzer II. Wilhelm'in, 28 Ekim 1908'de bir İngiliz ile yaptığı röportaj *The Daily Telegraph* gazetesinde yayınlanmıştır. Kayzer bu röportajda, İngiltere ile olan ilişkilerden, Boer Savaşından, Guildhall'da verdiği son demeçten bahsetmiş, annesinin ana vatanı olan İngiltere'ye her zaman yardım eli uzattığını ve sıkı bir İngiliz dostu olduğunu söylemiştir. Kayzer'in İngiliz sempatisi içeren bu sözleri doğal olarak Alman kamuoyu tarafından hoş karşılanmamış ve siyasi bir skandala yol açmıştır. Bu konuda 10-11 Kasım 1908 günlerinde, Reichstag'da yapılan açık bir oturumda, muhalif tutucular, Kayzer'i halkından kopuk olmakla suçlamışlardır. Başbakan Bülow ise konuyla ilgili yaptığı açıklamada, Kayzer'in usulü gereği söz konusu röportaj metnini incelemesi amacıyla kendisine gönderdiğini ancak izinde olduğu için okumadığını itiraf etmiştir. Kamuoyu tepkisini hafifletmek için de Meclise, Kayzer'e bir ultiatom vereceğini bildirmiştir. Bu ultiatomda, Kayzer anayasa kurallarına karşı daha dikkatli davranmazsa ne kendinin ne de yerine geçecek kişilerin bu görevi taşıyamayacakları mesajının yer alacağını dile getirmiştir. Kayzer bu ultiatomu aldığı anda önce buna uyacağına söz vermiş, kısa süre sonra bir sinir bunalımı geçirmiş ve hatta tahtı bırakma niyeti göstermiştir. Fakat kendini hemen toplayarak, röportajı okumadığını gerekçe göstererek Başbakan Bülow'u görevden almıştır. Bkz. Kurtz, *Kayzer'in Almanyası*, s.102-103

⁷⁴⁷ Babanzade, "İmparator Susmuyor", s.1-2

⁷⁴⁸ Babanzade, "İmparator Susmuyor", s.1-2

3.2.1. Üçlü İttifakta Avusturya-İtalya Çatlağı ve Almanya

Üçlü İttifak'ın sağlam ve dengeli temeller üzerinde kurulu olmadığı görüşü Osmanlı Devleti'nde bazı çevreler tarafından dile getirilirken, İsmail Hakkı Bey'in yazdığı makalelerden onun da bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı basınının Meşrutiyetin ilanıyla birlikte iç gelişmelere kendini fazla kaptırıp dış politik konuları biraz ihmal ettiğini belirterek, Avrupa ve dünyadaki olayların yakından takip edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mevcut siyasi durumunu devletler arasındaki dengeye borçlu olan Osmanlı Devleti'nin, izlemesi gereken iki ittifak kümesi vardır ki İsmail Hakkı Bey bir makalesini bu kümelerden biri olan Üçlü İttifaka ayırarak bu ittifakı oluşturan devletlerin uyumunu incelemiştir. Özellikle Avusturya-İtalya ilişkilerine değinerek Almanya'nın ittifak içindeki pozisyonunu değerlendirmiştir.⁷⁴⁹

Avusturya ile İtalya, Üçlü İttifak içinde, birbirine katlanmaya mecbur olan karı koca gibi görünmektedir. İlişkileri karşılıklı muhabbet esasına göre değil, menfaat ve siyaset esasına dayandığı için sorunlar eksik olmamıştır. Prens Bülow, İtalya'nın Fransa ile imzaladığı dostluk antlaşmasını, bir kadının dans esnasında kocasını bırakıp başka bir erkekle dans etmesine benzetmiştir. Bu tip icraatların ittifaka zarar verdiği ve kavgalara yol açtığı görülmüştür ki, bu durum Avusturya ile İtalya ilişkilerinin sağlıklı yürümediğini ispatlamaktadır. Avusturya ile Almanya arasındaki ilişkiler ise daha sıkı olup Babanzade'nin tabiriyle, Katolik nikâhına benzemektedir. İtalya-Avusturya ilişkileri kimi zaman iyi kimi zaman kötü olmuştur ve son günlerde iki devletin arasına yine kara kedi girdiği anlaşılmaktadır.⁷⁵⁰

İtalya Hükümeti iki yıl sonra yani 1911'de, bağımsızlığına kavuşmasının ellinci yılını kutlamak amacıyla sergiler tanzim edip şenlikler düzenlemek istemiştir. Her devlet bu şenliklere katılacağı gibi Avusturya da bir aralık iştirak edeceğini vaat etmiştir. Fakat sonradan düşünülmüş ki, İtalya'nın bağımsızlığı hadisesi Avusturya için kötü hatıralar taşımaktadır. Çünkü İtalyanlar Avusturya'yı mağlup ederek siyasi birliklerini sağlamıştır. Bu yüzden Kuzey İtalya'yı elinden kaçırın Avusturya'nın, kendisine acı hatıraları tattıracak böyle bir şenliğe katılması uygun görülmemiştir. Avusturya'nın şenliklere katılacağı vaadinde

⁷⁴⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Ahenksiz Bir İttifak", *Tanin*, 6 Haziran 1909, No:273, s.1

⁷⁵⁰ Babanzade, "Ahenksiz Bir İttifak", s.1. İtalya'nın Üçlü İttifak içinde ikiyüzlü bir politika izlediği anlaşılmaktadır. Bir taraftan müttefiklerine sadakatle bağlı olduğu imajı verirken diğer taraftan Avusturya'yı Osmanlı Devleti ile meşgul etmeye çalışmış, başından sorun eksik olmasını istemiştir. Aynı zamanda Avusturya'nın ittifak içinde İtalya'nın önüne geçerek daha üstün bir pozisyon almasına göz yummamış ve bu amaçla sürekli Almanya'nın desteğini almaya çalışmıştır. İtalyanlar, 1913 yılına gelindiğinde ise Avusturya'ya nüfuz alanları verilmesini kabul etmiş görünmekle beraber bu alanların Avusturya'yı Üçlü İtilaf devletleri ile en fazla karşı karşıya getirecek ve çatışma için sokacak bölgelerden oluşmasına dikkat etmişlerdir. Bkz. R.J. Bosworth, "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.76

bulunması da bir hata olarak değerlendirilmiştir. Avusturya Dışişleri Bakanlığı yapılanın resmi bir taahhüt olmadığını ve sözlü bir vaatten ileri geldiğini açıklayarak, durumu düzeltmeye çalışmıştır. İsmail Hakkı Bey bu ifadelerin diplomatik oyunlar olduğunu, gerçek sebebin ise başka olduğunu yazmıştır. Ona göre, şenliklere katılma kararından vazgeçilmesinin sebebi, Avusturya İmparatorudur. Baron Aehrenthal, başta bu vaadi vermişken, İmparator Fransuva Josef'in uyarısı üzerine bundan caymıştır. Katolik mezhebine son derece sadık olan İmparatorun, Kuzey İtalya'nın kaybını affedebileceği ancak birleşik İtalya'nın Roma'da hükümet icra etmesine ve Papa'nın İtalya Hükümeti tarafından rencide edilmesine tahammül edemeyeceği görüşünü savunan İsmail Hakkı Bey, İmparatorun 27 yıllık saltanatı boyunca müttefiki olan İtalya hükümdarlarına iade-i ziyaret etmemekte inat etmesini bu görüşüne ispat olarak göstermiştir.⁷⁵¹

Avusturya'nın takındığı bu tavır, yarı resmi gazetelerde bile eleştirilmiş hatta hükümet taraftarı yayın organı olan *Neue Freie Presse* gazetesi, her savaştıkları devletle bu tür ilişkilere girerlerse, bütün dünya ile bağlantılarını kesmeleri gerektiğini ifade etmiş, diğer gazeteler de bu görüşü destekleyen yayınlar yapmıştır. İtalyan basını ise biraz hayretle ve fakat nazik bir dil kullanarak meseleyi değerlendirmiştir. Nihayetinde de Baron Aehrenthal'in yaratmaya çalıştığı atmosfer oluşmuş ve Avusturya şenliklere katılmama kararından vazgeçmiştir. İsmail Hakkı Bey ise değişen bu kararın hata olduğu yorumunu yaparak, iki devlet arasındaki soğukluğun daha da artmasına sebep olacağını yazmıştır. İş bu kadarla da sınırlı kalmamış, İtalya Meclis Başkanı Markori yaptığı bir konuşmada, Kuzey İtalya'nın kurtulmasına denk gelen yıldönümünün, İtalyanları kuvvetli hazırlıklar görmeye sevk edeceğini ve bu suretle ülkelerinin bir daha sınırları gözleyen yabancıların etkisi altına girmemesi temennisinde bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı şahıs önceden de "bizim Tranten vilayetimiz" (Trijeste'yi içeren Avusturya vilayeti) dediği için iki ülke basını arasında fırtına kopmuş ve işin daha büyümemesi amacıyla istifa etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Avusturya ile İtalya arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açan daha pek çok örnek verilebileceğini, bu iki devleti müttefik kümesinde tutan gücün Almanya olduğunu vurgulamıştır. Ona göre İtalya, Avusturya'dan hoşlandığı için değil korktuğu için bu ittifakta yer almıştır. İtalya'nın korku ve çekincesi olmasa çok önceden yönünü kuzey batı sınırına çevireceğini ileri sürmüştür.⁷⁵²

İsmail Hakkı Bey'in Üçlü İttifak üzerine yazdığı makalelerinde, ittifak içindeki devletlerin birbirlerine karşı eşit oranda uyum göstermediklerini sıklıkla dile getirdiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili yazdığı bir makalede, Almanya ve Avusturya ilişkilerine değinmiş, bu iki devlet arasındaki sıkı bağın İtalya ile kurulamadığını, özellikle Avusturya-

⁷⁵¹ Babanzade, "Ahenksiz Bir İttifak", s.1

⁷⁵² Babanzade, "Ahenksiz Bir İttifak", s.1

İtalya ilişkilerinde Almanya'nın denge unsuru olarak hareket ettiğini yazmıştır. Alman-Avusturya yakınlığının ittifak içinde ittifak tarzı aldığını, bu ilişkide İtalya'nın üvey kardeş muamelesi gördüğünü dile getirmiştir. Avusturya ile İtalya arasında yaşanan bazı gerginliklerin savaş hali almaması da Almanya'nın araya girmesiyle mümkün olmuştur. Almanya bir taraftan Avusturya'yı bağrına basmışken diğer taraftan da İtalya'ya kadife bir el uzatarak ittifaktan uzaklaşmasına engel olmuştur.⁷⁵³ Babanzade'nin tabiriyle, Almanya İtalya'ya “def-i mefasid celb-i menafiden evladır” kaidelerini, Avusturya'ya da “et kemikten ayrılmaz” düsturunu uygulamıştır. Almanya tarafından bir teşrifat eseri gösterilecek ise akla gelen ilk devlet hep Avusturya olmuş, şayet fırsat kalırsa Roma'ya da ziyarete gidilmiştir. Almanya'nın yeni Başbakanı Bethmann-Hollweg'in göreve gelir gelmez Viyana'yı ziyaret etmesi bu görüşü kanıtlar niteliktedir.⁷⁵⁴

Bethmann-Hollweg'in Viyana'ya yaptığı bu seyahat, hem iki devlet arasındaki ilişkilerin takviyesini sağlamak hem de yeni başbakanın gerek kendini Avusturya İmparatoruna takdim etmesi gerek Avusturya devlet ricaliyle görüşmesi açısından önemlidir. Aynı seyahatin Roma'ya da yapılmasının beklendiğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, ziyaretin yapıldığı ilk şehrin Viyana olmasını Alman siyasetinde Avusturya'nın öncelikli mevkiye yer aldığının delili olarak görmüştür. Bu ziyaret üzerine, Avrupa'nın resmi ve yarı resmi gazetelerinde, iki müttefik arasında bütün politik konular hakkında uzlaşmanın devam ettiği yönünde yazılar yazılmıştır.⁷⁵⁵

İsmail Hakkı Bey ise bu yazıların malumu ilandan başka bir şey olmadığını, Almanya ile Avusturya arasındaki ittifakın, Bethmann-Hollweg'in ziyaretinden sonra ne bir adım ileri ne de geri gittiğini belirtmiştir. Özellikle Avusturya Başbakanı Baron Aehrenthal'i destekleyen yazılar yazan *Fremdenblatt* gazetesi, bu ziyareti abartılı biçimde değerlendirmiş, bu ziyaret vesilesiyle Üçlü İttifakın daha da güçlendiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey ise bu ifadelerin aksi görüş belirterek, otuz yıldır var olan bu ittifakın Avrupa barışına ne sağladığını sormuş, takip ettiği denge siyasetini bizzat kendisinin bozarak Bosna-Hersek'in ilhakını örnek

⁷⁵³İtalya'nın Üçlü İttifak Bloğuna çok samimi duygularla bağlı olmadığı zaman içinde Almanya tarafından da müşahade edilecektir. Özellikle 1906'daki El-Cezire Konferansında, İtalya, Almanya'yı desteklememiştir. İtalyanların sürekli olarak iki bloğa da göz kırptıkları görülmektedir. Yine 1906'da İtalya Dışişleri Bakanı Sannino, parlamentoda yaptığı bir konuşmada, Üçlü İttifaka kalben bağlı olduklarını ancak İngiltere ve Fransa ile de iyi ilişkiler içinde olduklarını söylemiştir. Bu konuşmayla ilgili eline bir rapor ulaştırılan Alman İmparatoru II. Wilhelm raporun altına şu notu düşmekten kendini alamamıştır: “İncil'de der ki, hiç kimse iki efendiye birden hizmet edemez. Hele üç efendiye asla! Fransa, İngiltere ve Üçlü İttifak, işte bu kesin olarak imkânsızdır. İtalya'nın İngiliz-Fransız grubunda yer alması çok muhtemeldir.” Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra İtalya'nın Üçlü İttifak grubundan Üçlü İtilaf tarafına geçtiği göz önüne alınacak olursa Alman İmparatorunun öngörüsünde haklı çıktığı görülecektir. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.650-651

⁷⁵⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “İki Müttefik”, *Tanin*, 29 Eylül 1909, No:387, s.1

⁷⁵⁵ Babanzade, “İki Müttefik”, s.1

vermiştir.⁷⁵⁶ İsmail Hakkı Bey'in İtalya üzerinden Üçlü İttifak'a getirdiği bu eleştirel yaklaşım aslında Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından gerçekleştirilen ilhakına üstü kapalı bir sitem mahiyetinde görülmektedir. Almanya'nın Bosna-Hersek konusunda da Osmanlılara karşı müttefiki Avusturya'nın yanında yer aldığı vurgusu vardır.

Üçlü İttifak'ın oluşumunu ve geçirdiği tarihsel değişimi okurlarına aktardığı bir makalede İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın ittifak içindeki pozisyonunu değerlendirmiştir. 1882 yılına gelindiği zaman İtalya, Üçlü İtilaf ile Üçlü İttifak gruplarından hangisinde yer alacağı konusunda tereddüt yaşayan bir vaziyettedir. Bir taraftan Fransa'nın, Papalık makamını himaye edeceğinden ve Roma'nın işgalinin intikamını alacağından çekinmiş, diğer taraftan Triyeste'nin ve Tirol'un Avusturya'nın elinde bulunmasından ötürü endişe etmiştir. Bir aralık Fransa'da yönetimin değişmesi, İtalyanlarda Fransızlara karşı bir güven duygusu yaratmışsa da Tunus'un işgali bu ümitleri söndürmüştür. O zamana kadar yalnızlık politikası izleyen İtalya, bundan sonra Bismarck'ın oluşturduğu ittifaka 1883 yılında katılmıştır. İsmail Hakkı Bey geçen zaman içinde, İtalya'nın artık Fransa'dan çekinmesine yol açan gerekçelerin kalktığını vurgulamıştır. Zira Crispi'nin yönetimden düşmesi ve Fransa'ya karşı duyulan şüphenin zayıflaması, İtalya'nın Fransa üzerine yürümesi ihtimalini zayıflatmıştır. Ayrıca İtalyan halkının büyük bir kısmı, Üçlü İttifaka değilse bile en azından Avusturya ile ittifaka karşı durmuşlardır.⁷⁵⁷

İtalya'nın ittifak içindeki pozisyonunun değişebileceğine yönelik emareler de gözle görülmeye başlamıştır. İnkâr kabul etmez bir gerçek varsa o da, Üçlü İttifak tarafından Fransa'ya yapılacak bir tecavüze, İtalya'nın katılmayacak olmasıdır. İtalyan-Fransız ilişkileri geçen zaman içinde düzelme göstermiştir. Crispi dönemi artık geride kalmış, Fransa'ya karşı duyulan husumet azalmış hatta Avusturya'ya duyulan öfkenin binde biri Fransa'ya karşı duyulmamıştır. Bundan 11 yıl önce İtalya ile Fransa arasında yapılan bir ticaret antlaşması daha sonra Akdeniz siyasetine yönelik bir biçim almış ve aradaki soğukluk ortadan kalkmıştır.⁷⁵⁸

Bunlara ek olarak, İtalyan ve Fransız donanmaları birbirini ziyaret etmiş, Fransa hükümet başkanı Roma'ya, İtalya Kralı da Paris'e giderek ilişkileri geliştirmiştir. İtalya'nın bu tavrı ise Üçlü İttifak'ta çatlama olduğu görüntüsü yaratmıştır. Avusturya İmparatorunun Roma'ya gitmemekte ısrar etmesi ve İtalya Kralının Avusturya toprağından geçmeyi kendisi için bir itibar kaybı olarak görmesi, bu çatlağın varlığını ispat etmektedir. Bu duruma rağmen İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın Üçlü İttifak'ın anahtarı olduğunu dile getirmiş, İtalya'nın

⁷⁵⁶ Babanzade, "İki Müttefik", s.1

⁷⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "İttifak-ı Müsellesin Sene-i Devriyesi", *Tanin*, 8 Teşrinievvel 1909, No:396, s.1

⁷⁵⁸ Babanzade, "İttifak-ı Müsellesin Sene-i Devriyesi", s.1

ordusunu ve donanmasını güçlendirip, Avusturya'ya karşı duyduğu korkudan kurtulduğu an, ittifaktan ayrılacağını ve ittifakın artık Üçlü değil İkili İttifak adını alacağını belirtmiştir. İttifakların bu değişimlere açık olduğunu vurgulayarak, bu gibi ittifak binalarının ömür boyu ayakta kalamayacağı yorumunda bulunmuştur.⁷⁵⁹

Üçlü İttifak içinde İtalya ile Avusturya'nın birbirine pamuk ipliği ile bağlı olduğu vurgusu sık sık İsmail Hakkı Bey tarafından yapılmıştır ki, yaşanan gelişmeler Babanzade'yi haklı çıkararak niteliktedir. İtalya Üçüncü Ordu komutanı General Azinari, bayrak töreni esnasında yaptığı bir konuşmada, müttefikleri Avusturya'yı kızdıracak sözler sarf etmiştir. Rus Çarının İtalya ziyaretinde kendisine refakat eden ve Racconigi Mülakatında bizzat bulunan General Azinari, sınırın ötesinde yani Avusturya egemenliğinde yaşayan İtalyanların olduğunu, İtalyan zabitleri tarafından kurtarılacakları saati beklediklerini söylemiştir. İtalya Hükümeti ve özellikle Hariciye Nazırı Tittoni bu sözler üzerine, Azinari'yi derhal emekliye ayırarak, Avusturya ile yaşanacak ciddi bir krizin önünü hemen almıştır.⁷⁶⁰

İsmail Hakkı Bey resmi İtalya'nın siyasetin icap ettirdiği adımı attığını ancak Avusturya ile İtalya arasındaki gerginliğin devam ettiğini dile getirmiştir. İtalyan kamuoyunun Avusturya'yı sadece soğuk bulmayıp ondan nefret ettiği, General Azinari'nin nutkunu yayınlayan gazetelerin kapış kapış satılmasından anlaşılmıştır. İtalyan basını da Generali eleştirmek yerine, takdir etmek cihetine gitmiştir. Ancak karşı tarafı tahrik edici konuşmalar sadece İtalya tarafından yapılmamıştır. Avusturya donanmasının Adriyatik'te İtalyan donanmasından üstün olduğu yönünde ifadeler, Avusturyalı görevliler tarafından kullanılarak benzer tahrikler yapılmıştır.⁷⁶¹

Avusturya tarafının General Azinari'nin yaptığı konuşmaya ihtiyatlı yaklaşımları görülmektedir. Çünkü aynı günlerde Avusturya Veliahdı Fransuva Ferdinand, Berlin'e bir seyahat yapacaktır. Seyahatin, bu konuşmanın gölgesinde kalmasını istemedikleri anlaşılan Alman basını ise İtalya'yı şımarık bir çocuğa benzetmişlerdir. *Lokal Anzeiger* gazetesi, Azinari'nin nutkunu "İtalyan Musikisi" unvanıyla değerlendirmiştir. *Vossische Zeitung* gazetesi de, İtalya'nın durumunun, Üçlü İttifak'ın sonunun geldiği şeklinde yorumlanmasına yol açtığını ancak Almanya'nın, Avusturya gibi bir müttefike sahip oldukça hiçbirşeyden korkmaması gerektiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey bu gelişmeleri değerlendirirken, gerek İtalya ile Rusya arasında yapılan Racconigi Mülakatından gerek Azinari olayından ve gerek Veliahdın Berlin seyahatinden ve bu seyahat dolayısıyla gazetelerde yazılan yazılardan, Almanya ile Avusturya'nın birbirine daha sıkı sarılmaları gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Bu

⁷⁵⁹ Babanzade, "İttifak-ı Müsellesin Sene-i Devriyesi", s.1

⁷⁶⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İttifak-ı Müselles Etrafında", *Tanin*, 18 Teşrinisani 1909, No:435, s.1-2

⁷⁶¹ Babanzade, "İttifak-ı Müselles Etrafında", s.1-2

yorumu ile İtalya'nın Üçlü İttifaka bağlılığının zayıflığına atıfta bulunurken, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakının diğer devletler tarafından kolay kolay hazzettirilmeyeceğini de işaret etmiştir.⁷⁶²

3.2.2. Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya ve Fransa Ziyaretleri

Osmanlı Devleti'nin meşruti yönetime ikinci kez geçişinden sonra, İngiltere Hükümeti, Osmanlı milletvekillerinden bir grubu ülkesine davet etmiş ve 1909'un yaz aylarında davete icabet edilerek, önce Fransa'ya oradan da Londra'ya gidilmiştir. İsmail Hakkı Bey'in de içinde bulunduğu heyetin, yurda Almanya üzerinden geri dönmesine yönelik Almanlar tarafından yapılan davet ise reddedilmiştir. İsmail Hakkı Bey bu durumu değerlendirdiği bir makalede, aynı anda herkesi memnun etmenin zor olduğunu vurgulamış ve Osmanlı dış politikasının, Avrupa'daki farklı cereyanların olumsuz etkisi altında kaldığını ifade etmiştir.⁷⁶³

Almanya'ya gitmeme sebebi olarak, mebusların zihnen ve bedenen yorgunluklarını göstermiş, bütün Avrupa başkentlerini dolaşmaya insan gücünün yetmeyeceğini vurgulamıştır. Fransa ve İngiltere ziyareti devam ederken de Goltz Paşa'nın İstanbul'a gelmesi özellikle Fransızlar tarafından hoş karşılanmamış, bunu kendilerine yönelik bir husumet olarak görmüşlerdir. İsmail Hakkı Bey, Paşa'nın ziyaretinde hiçbir siyasi amaç güdülmeyeceğini ileri sürmüştür. Amacın tamamen askeri olduğunu belirterek, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya askeri öğrenciler gönderdiğini ve askerlik konusunda Almanlar epeyi geliştikleri için bunu yaptıklarını yazmıştır. Buna karşılık Fransa'ya da öğrenciler gönderilmiş ve Fransa'dan uzmanlar getirtilmiştir. İngiltere'den de işe yarayan kişilerin getirtilmesinde tereddüt edilmemiştir.⁷⁶⁴

Fransa'nın bu tavrına anlam veremeyen İsmail Hakkı Bey, "hikmet ve marifeti" nerede daha iyi bulurlarsa oradan almak konusunda özgür olduklarını dile getirmiştir. Hem Fransa'ya hem de Almanya'ya öğrenci göndermelerini bu devletlerin gönlünü hoş tutmak için yapmadıklarını, iki farklı askeri terbiyeyi Osmanlı askerlerinde toplamak niyetiyle bu işe girdiklerini belirtmiştir. Almanya Hükümeti ise Osmanlı Mebusan Heyetinin ülkelerine gidememesi üzerine, bir vesileden istifade ederek, Mahmut Şevket Paşa'yı askeri tatbikatlara davet etmiş ve Fransa ile İngiltere'den geri kalmayacağını göstermek istemiştir. Almanya İmparatorunun bu davetini takdirle karşılayan Osmanlı Devleti de olumlu cevap vermiştir.

⁷⁶² Babanzade, "İttifak-ı Müselles Etrafında", s.1-2

⁷⁶³ Babanzade İsmail Hakkı, "Mahmut Şevket Paşa ve Almanya ile Münasebatımız", *Tanin*, 20 Eylül 1909, No:378, s.1

⁷⁶⁴ Babanzade, "Mahmut Şevket Paşa ve Almanya ile Münasebatımız", s.1

İsmail Hakkı Bey'e göre zaten Osmanlı yönetimi hiçbir suretle Almanya'yı gücendirmek taraftarı değildir, bilakis bu eski dostun gönlünü hoş tutmak yanlısıdır.⁷⁶⁵

Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya ziyaretinde ise siyasi bir amaç güdümediği bilgisi verilmiştir. Hatta Paşa, bir gazeteye verdiği röportajda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Almanya'nın İstanbul Elçisi, Almanya İmparatoru tarafından bana vaki olan daveti Babîâli'ye tebliğ etmiş ve bu davet tarafımdan şükranla kabul edilmiştir. İşte mesele bundan ibarettir. Asker olmak sıfatıyla geldim. Hiçbir siyasi yetkim yoktur. Politikayı yapanlar hükümetler ve hükümetlerin elçilikleridir...*” Mahmut Şevket Paşa her ne kadar bu ifadeyi kullansa da, gerek Goltz Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ve gerek onun yetiştirdiği Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya'yı ziyaret etmesi, Batı Avrupa devletlerini ve bilhassa Fransa'yı rahatsız etmiştir. Bu konuda diplomatları kadınlara özgü kıskançlığa sahip olmakla suçlayan İsmail Hakkı Bey, Avrupa gazetelerinin de bu kıskançlığı körüklediklerini ifade etmiştir. Durumun bu mecraaya kaydığını gören Mahmut Şevket Paşa, Almanya'da başladığı ziyareti Fransa'ya da uğrayarak bitirip, iki tarafı da incitmeye gayret etmiştir.⁷⁶⁶

İsmail Hakkı Bey ilerleyen günlerde Mahmut Şevket Paşa'nın Fransa ziyaretiyle ilgili de bir makale kaleme alacaktır. Bu makalesinde değindiği iki temel konu, Fransa ziyaretinin Almanya ziyaretinde olduğu gibi siyasi amaçlı yapılmadığı ve bu ziyaretlerle Osmanlıların ne Almanlara ne de Fransa'ya yanaştığıdır. Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyeti tam bağımsızlık amacıyla ilan ettiğini vurgulayan İsmail Hakkı Bey, herhangi bir devlete bağlı kalmanın bu felsefeye ters düştüğünü, tüm devletlere karşı eşit mesafede olduklarını yazmıştır. Osmanlıların II. Abdülhamit döneminde Almanlarla yakınlaşmasının birçok defa yüzlerine vurulduğunu hatırlatarak, yeni devirde bu tip hatalara düşülmeyeceği mesajını vermiştir.⁷⁶⁷

Üçlü İttifak devletlerinin arasındaki ilişkileri değerlendirdiği “İki Müttefik” başlıklı makalesine bu konuya paralel olarak atıfta bulunan Babanzade, bu yazının yanlış yorumlandığından, Üçlü İttifak ve bilhassa Almanya aleyhinde propaganda yapmakla eleştirildiğinden bahsetmiştir. Bir dönem Alman yanlısı olmakla itham edilmesine rağmen, söz konusu yazısıyla Alman aleyhtarı olarak gösterilmesini çelişkili bularak, o makalesinde sadece durum tespiti yaptığını, Almanya için lehte ya da aleyhte bir yorumda bulunmadığını belirtmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın yaptığı ziyaretlerin de benzer yanlış yorumlarla

⁷⁶⁵ Babanzade, “Mahmut Şevket Paşa ve Almanya ile Münasebatımız”, s.1

⁷⁶⁶ Babanzade, “Mahmut Şevket Paşa ve Almanya ile Münasebatımız”, s.1. Lütfi Simavi, Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya ziyareti ve Fransa'ya da uğraması hakkında şunları yazmıştır: “*Almanya imparatorunun davet-i mahsusası üzerine Mahmud Şevket Paşa, Eylül içinde, Almanya'ya giderek büyük manevralarda hazır bulundu. Fransızları kuşkulandırmamak için oradan da Fransa'ya azimle birçok müessesatı ve fabrikaları ziyaret etti...*” Bkz. Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, (Haz. Fatih Akyüz-Fatih Tetik), c.1, Milli Saraylar Yay., İstanbul, 2017, s.151

⁷⁶⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Fransa ve Mahmut Şevket Paşa”, *Tanin*, 4 Teşrinievvel 1909, No:392, s.1

değerlendirileceğinin kaçınılmaz olduğunu ancak gerçek sonuçlarının zamanla anlaşılacağını vurgulamıştır.⁷⁶⁸

Almanya’da yaşanan yönetim değişikliği ve yeni Başbakan Bethmann-Hollweg’in Reichstag’da yaptığı konuşma, İsmail Hakkı Bey tarafından yakından takip edilmiş, konuyla ilgili aldığı bilgileri ve yorumlarını okurlarıyla paylaşmıştır. Alman Başbakanın konuşmasına ait ilk bilgi, on dakika sürmüş olmasıdır. Konuşmayı dinleyenlerin rivayetine göre, eski başbakan Bülow’un hitabet kalitesine ve üslubuna Bethmann-Hollweg henüz sahip değildir. Fakat Bethmann-Hollweg’in ciddi duruşu ve tavırları konuşmasına yansımıştır. Hollweg’in on dakika süren konuşması bütçe üzerine olmuş, dış politika konularında diğer üyelerin yaptığı konuşmalara ertesi gün cevap vermiştir. Birkaç gün sonra da Alsas-Loren hakkında üçüncü bir konuşma yapmıştır ki, İsmail Hakkı Bey, bir haftada üç nutkun bir Alman Başbakanı için iyi bir başlangıç olduğu yorumunda bulunmuştur. Bethmann-Hollweg’in özellikle dış politika hakkında yaptığı konuşma üzerinde duran Babanzade, üç noktayı önemli görmüştür. Bu noktalardan ilki, Almanya-İngiltere ilişkileri, ikincisi Almanya-Fransa ilişkileri ve üçüncüsü de Almanya-İtalya ilişkileridir.⁷⁶⁹

Alman-İngiliz ilişkileri konusunda yeni Başbakanın nazik bir üslup kullandığı görülmektedir. Çünkü İngiltere Başbakanı Asquith’in, iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda yaptığı nazik konuşmaya aynı üslupla cevap vermeyi uygun bulmuştur. İsmail Hakkı Bey son günlerde iki devlet arasındaki ilişkiyi düzeltecek bazı gelişmelerin yaşandığını, Bağdat Hattı için gereken sermayeye İngiliz sermayesinin de yüzde kırk oranında katılmasını temin için, Sir Ernest Cassel’in Almanya’ya gidip görüştüğünü belirtmiştir. Ancak donanma yarışı konusunda iki devlet arasındaki rekabetten ötürü, ilişkileri daha da ilerletmenin zor olduğu yorumunu yapmıştır. Bethmann-Hollweg’in Fransa ile ilişkiler konusunda özellikle Fas sorunu çerçevesinde yaptığı konuşma, konuyla ilgili aşırı bir çizgide bulunan *Le Temps* gazetesini bile sevindirecek içeriğe sahiptir.⁷⁷⁰

Alman Dışişleri Bakanı Schön ise Fas konusunda biraz daha ileri giderek, Fas’ta bir maden imtiyazı alan ve Fransızlarla sürtüşme halinde bulunan Mandesman Kardeşlerin işini savunmamış ve meseleyi Lahey Hüküm Mahkemesine havale etmekle yetinmiştir. Fas Emiri’nin Fransa’dan borç alması ve teminat göstermesi konusunda da Fransa’nın nokta-i nazarı kabul edilmiştir. Ancak iki devletin de sinir uçlarına dokunan konu Alsas-Loren’dir. Burada ölen Fransızları anmak için yapılan tören Alman karşıtı bir söylem alınca, Bethmann-

⁷⁶⁸ Babanzade, “Fransa ve Mahmut Şevket Paşa”, s.1

⁷⁶⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Reichstag’daki Nutuklar Münasebetiyle”, *Tanin*, 18 Kânunuevvel 1909, No:465, s.1-2

⁷⁷⁰ Babanzade, “Reichstag’daki Nutuklar Münasebetiyle”, s.1-2

Hollweg bu durumu eleştirmiş ve dini bir törenin suiistimal edildiğini söyleyerek, Alman-Fransız ilişkilerinin istense de iyi olamayacağını işaretlerini vermiştir.⁷⁷¹

Bethmann-Hollweg'in konuşmasında değinmeden geçemediği konu İtalya ile olan ilişkilidir. Özellikle Racconigi Mülakatından bahsederek, gerek Rusya ve gerek İtalya Hükümetlerinin bu görüşme esnasında Üçlü İttifak aleyhinde herhangi bir görüş belirtilmediği yönünde teminat verdiklerini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey bu teminatın, Almanya'nın sahip olduğu kara kuvvetlerinin caydırıcı etkisiyle verildiğini ve resmi İtalya'nın Üçlü İttifaka hala meyilli bulunduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Sözü yine İtalya'nın Üçlü İttifaka sadakatle bağlı olmadığına getirerek, Avusturya'ya sempati beslemediğini, onu ittifaka bağlayan hissin muhabbet değil korku olduğunu yazmıştır. Bu sebepten ötürü İtalya'nın diğer devletlerin ittifak gruplarına yaklaşma konusunda çekingen davrandığı yorumunu yapmıştır.⁷⁷²

Babanzade İsmail Hakkı'nın Alman-İngiliz ilişkilerini değerlendiren bir makale yazmasına vesile olan başka bir olay 1909'un Şubat ayında gerçekleşmiş, İngiltere Kralı Edward, Berlin'i ziyaret ederek Kayzer Wilhelm ile bir görüşme yapmıştır. Kral Edward aynı zamanda Kayzer'in dayısı olduğu için bu görüşmenin normal karşılanması gerektiği yönündeki yorumları yanlış bulan Babanzade, akraba olmalarına rağmen her ikisinin de iki büyük milleti temsil ettiğini ve görüşmede akrabalığı değil devlet çıkarlarını gözettiklerini vurgulamıştır. Ayrıca görüşmeyi yapan kişilerin kudretlerine de atıfta bulunarak, her ne kadar Kayzer Wilhelm çok defa karikatürlere konu olacak kadar gaflar yapsa da arkasında üç milyon süngü bulunan biri olduğunu hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey'e göre, Kral Edward tahta çıkana kadar Kayzer Wilhelm'in hükümdarlar arasında dâhilik iddiasında bulunabileceğini, ancak Edward'ın sekiz yıldan beri bu konuda kendisine ortak olacak kadar dahi ve üstat bir siyasetçi olduğunu gösterdiğini yazmıştır.⁷⁷³

Kral Edward'ın son yıllardaki girişimlerinden de anlaşılmıştır ki, dış politikadaki gelişmelerin tümünde parmağı vardır. Bir dönemler Kayzer için Almanya'nın 'seyyar tüccar memuru' unvanı kullanılırken, İngiltere Kralı yaşlı olmasına rağmen yaptığı gezilerle bu unvanın İngiltere temsilcisi olmayı başarmıştır. Ülkesinin çıkarı için yaptığı bu seyahatlerin hepsinden birer mukavelename ile döndüğü için güçlü bir lider olduğunu göstermiştir. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın zaman içinde İngiltere'nin her hareketini kendi aleyhinde bir plan olarak görmeye başladığını, bundan ötürü var kuvvetini 'pazuya' verdiğini ve birbiri ardınca gemi inşa ettiğini belirtmiştir. Bu durumdan da İngiltere kuşkullanmış ve donanma gücü dünya birincisi olan devlet artık yeni gemi yapılmaması teklifini ileri sürerek statükoyu korumaya

⁷⁷¹ Babanzade, "Reichstag'daki Nutuklar Münasebetiyle", s.1-2

⁷⁷² Babanzade, "Reichstag'daki Nutuklar Münasebetiyle", s.1-2

⁷⁷³ Babanzade İsmail Hakkı, "Berlin'de Kral Edward", *Tanin*, 11 Şubat 1909, No:191, s.1-2

çalışmıştır. İki devlet arasındaki bu rekabetin son iki yılda gevşediği ve bu son Berlin ziyaretinin samimi bir barışma uğrunda atılmış önemli bir adım olduğu anlaşılmıştır. Bu adımın sadece iki devlet için değil, diğer devletler için de değerli olduğunu ifade eden Babanzade, sözü Osmanlı Devleti'ne getirmiştir.⁷⁷⁴

İsmail Hakkı Bey'e göre, Almanya ile İngiltere zıtlığının fiiliyata döküldüğü coğrafyalardan biri de Osmanlı Devleti'dir ki, bunun kötü örnekleri hem eski dönemde hem de meşruti dönemde çok defa görülmüştür. Avrupa'da ve hatta dünyada görülen huzursuzlukların sebebi olarak, bu iki devletin arasındaki anlaşmazlıkları gösteren Babanzade, bu ziyaretten sonra terazinin kefesinin denge bulup bulmadığını zamanla göreceklərini ama temennilerinin bulması yönünde olduğunu belirtmiştir. Bu sayede Osmanlı Devleti bir tarafı gücendirme kaygısı duymadan, rahatça adımlarını atacak, Almanya taraftarı veya İngiltere taraftarı gibi ithamlara maruz kalmayacaktır.⁷⁷⁵

Almanya Başbakanı Bethmann-Hollweg de 1910 yılının başlarında Roma'ya bir ziyaret düzenlemiştir. Rus Dışişleri Bakanı İswolski ise Floransa'ya giderek 15 Nisan'da İtalya Dışişleri Bakanı Marki Guliano ile bir mülakat gerçekleştirecektir. İsmail Hakkı Bey, bu iki ziyaret arasında bir bağlantı olup olmadığını bilmediklerini, ancak birinci ziyaretin sebebinin malum olduğunu yazmıştır. Buna göre Bethmann-Hollweg, Viyana'yı ziyaret edip Aehrenthal ile görüşmüş, daha sonra diğer müttefikinin dışişleri bakanı ile görüşme yapmayı uygun bulmuştur. Ancak bu görüşmeden hemen önce İtalya iç siyasetinde önemli gelişmeler yaşanmış ve İtalya Dışişleri Bakanı istifa etmiştir. Siyasi bir anlamı olan yabancı bir ziyaret esnasında ülke içinde böyle bir durumun yaşanmasını ülke için zararlı bulan İsmail Hakkı Bey, bu tip buluşmalarda karşı tarafa güçlü bir kabine görüntüsü vermenin eli güçlendireceği yorumunda bulunmuştur. Aksi durumda ise her an değişmesi muhtemel bir hükümetle muhatap olduğunu anlayan misafir siyasetçiler, söylenmesi gereken sözleri söylemekten çekineceklerdir. İsmail Hakkı Bey'e göre, bu sebepten ötürü dışişleri bakanlarının mevkiinde mümkün mertebe istikrar aranmalıdır. Bethmann-Hollweg de İtalya'da böyle bir durumla karşılaştığı için ziyaretini arzu ettiği derecede derinleştirememiş ve siyasi boyuttan ziyade nezaket boyutunda tamamlamıştır.⁷⁷⁶

Bethmann-Hollweg İtalya'da karşısında sabit olmayan bir kabine bulunca onun yerine Vatikan ile uzun uzadıya görüşmeler yapmıştır. Katolik Hıristiyanlar üzerinde güçlü olan Papalık ile yapılan bu görüşmeye, İsmail Hakkı Bey büyük bir önem atfetmiştir. Çünkü bir ara Bismarck Katoliklerle mücadele etmiş fakat sonradan Papalıkla barışmak durumunda

⁷⁷⁴ Babanzade, "Berlin'de Kral Edvard", s.1-2

⁷⁷⁵ Babanzade, "Berlin'de Kral Edvard", s.1-2

⁷⁷⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "İtalya'da İki Ziyaret", *Tanin*, 15 Nisan 1910, No:581, s.1

kalmıştır. Prens Bülow da bir ara Katolik Partisinin yardımını hafife alarak, onlarsız hükümeti idare etmek istemiş fakat bir türlü sabit bir çoğunluk bulamayarak ve meşruti usulü tamamen tatbik edemeyerek yorulmuştur. Bethmann-Hollweg ise daha muhafazakâr bir çizgide bulunduğundan, Vatikan'ın kuvvetinden yararlanmayı daha doğru bir politika olarak görmüştür. İsmail Hakkı Bey, Papalık ile Alman Başbakanı arasında cereyan eden müzakereleri Almanya'nın iç siyaseti ve yeni başbakanın takip ettiği meslek açısından kayda değer bulmuş, İtalya ziyaretinin ise teşrifat merasiminden başka bir şeye yaramadığı yorumunu yapmıştır.⁷⁷⁷

İtalya ziyaretleri çerçevesinde İswolski'nin ziyaretini de değerlendiren İsmail Hakkı Bey, makalesinin bir paragrafını buna ayırmıştır. İswolski'yi biraz daha şanslı bularak, hiç olmazsa karşısında makamını muhafaza etmiş bir dışişleri bakanı bulunduğunu yazmıştır. İtalya'nın yeni Başbakanı Luzati'nin aşırı derecede Fransa hayranı olduğunu vurgulayarak, bunun Üçlü İttifaka etkisine girmeden sözü Rusya'ya getirmiştir. Rusya, Orta Avrupa'nın dışında ne kadar mümkünse o kadar çok dost edinmek ihtiyacı içinde olmuştur. Zira Avusturya ile yaptığı itilaf, istenen semereyi vermemiştir. Değişen siyaset dengeleri ise Rusya'nın kendini korumaya yönelik adımlar atmasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla da hem Balkanlarda bir kitle vücuda getirmiş hem de Üçlü İttifak'tan kopması en muhtemel olan bir güçle dostluk kurmak istemiştir. İsmail Hakkı Bey, İswolski ile Marki Sanculyano arasında yapılacak görüşmenin de bu konular üzerine olacağı öngörüsünde bulunmuştur. Ayrıca Balkanlarda İtalya ile Rusya arasında sorun olacak devletin Karadağ olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Balkan işleriyle alakadar olan bu iki devletin, olup bitenler hakkında birbirlerine telkinde bulunmalarını ihtimal dâhilinde görmüştür.⁷⁷⁸

Almanya'nın Rusya ile olan ilişkileri de İsmail Hakkı Bey'in yazılarına konu olmuştur. Rusya ile Almanya arasında şiddetli anlaşmazlıkların tarih boyunca pek seyrek yaşandığı görülmüştür. Hohenzollern ile Romanof aileleri arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilse de bu gerginlik uzun süre devam etmemiştir. Ancak Rusya'nın Japon yenilgisinden sonra Almanya ile olan ilişkilerinde bozulmalar başlamıştır. İsmail Hakkı Bey buna üç olayın sebebiyet verdiğini belirtmiştir. Bunlardan ilki, Japonya yenilgisinden sonra Rusya'da oluşan ihtilal ve bu ihtilal sonrasında bazı Rus düşünürlerin, Almanya'yı Rusya'ya otokrasi ihraç etmekle suçlamasıdır. İlişkileri bozan ikinci gelişme ise Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakının, Almanya marifetiyle Rusya'ya kabul ettirilmesi olmuştur. Son günlerde yaşanan üçüncü ve yeni sorun ise Almanya'nın izlediği İran politikası olmuştur. Bu yeni

⁷⁷⁷ Babanzade, "İtalya'da İki Ziyaret", s.1

⁷⁷⁸ Babanzade, "İtalya'da İki Ziyaret", s.1

sorunun nasıl bir sonuca gideceğini kestiremediklerini ifade eden İsmail Hakkı Bey, İran meselesini incelemeye koyulmuştur.⁷⁷⁹

Meselenin özünü, Deutsche Bank'ın İran'da bazı imtiyazlar elde etmek için uğraşmakta olduğu yönündeki dedikoduların, Rusya'nın asabiyetini arttırması oluşturmaktadır. Rus *Novoye Veremya* gazetesinin bu yönde yayın yapması ve doludizgin Almanya'ya hücum etmesi üzerine, yarı-resmi olduğu herkesçe bilinen *Kölnische Zeitung* gazetesi cevap vermek durumunda kalmıştır. Almanya kendi nokta-i nazarını itilafnameyi müteakip, Başbakan Bülow'un Reichstag'ta yaptığı bir konuşmada açıklamıştır. Buna göre Almanya, İran'da hiçbir siyasi maksat gütmemekle birlikte, açık kapı taraftarı olduğundan, iki devlet arasında imzalanmış bir antlaşma Almanya'ya ekonomik bir etkide bulunmayacaktır. Öteki Alman gazeteleri de *Kölnische Zeitung* ile aynı görüşü savunmuştur ki İsmail Hakkı Bey, Alman basınının dış politik konulardaki bu ağız birliğinin mükemmelliğini övmeden geçememiştir. *Kölnische Zeitung* aynı zamanda Rus Hükümetinin bu gerçeklerden haberdar olduğunu belirterek, iki devlet arasında bu konuda bir konuşma geçtiğinin işaretini vermiştir. Almanya ile Rusya arasında İran yüzünden oluşan gerginliğin, Fas meselesindeki gibi bir boyut alıp almayacağını, genç İran meşrutiyetinin atacağı adımların belirleyeceğini belirten İsmail Hakkı Bey, üzülererek de olsa İran'ın aciz olduğu gerçeğini dile getirmiştir.⁷⁸⁰

Rusya, İran konusunda her ne kadar Almanya'nın tavrına eleştirel bir bakış sergilemişse de Japonya Savaşı ve Bosna-Hersek konusunda kendisini hayal kırıklığına uğratan Fransa'nın bu tavrına daha fazla eleştiri getirmiştir. Rus Çarı'nın Avrupa hükümdarlarından bazılarına yapacağı ziyaretlere Almanya ile başlamasını, İsmail Hakkı Bey bu pencereden değerlendirmiştir. Alman basını bu mülakatın Çar tarafından arzu edildiğini ısrarla beyan etmiştir. Kayzer de bu ısrar üzerine Baltık'ta başka bir yere yapacağı ziyareti iptal ederek programını değiştirmiştir. Slav birliği düşüncesine Bosna-Hersek olayı ile büyük bir darbe vurulduğu ve bu darbenin vurulmasında Almanya'nın da rolü olduğu halde, Çar'ın ziyaretlere Almanya'dan başlamasını İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın Fransa'ya duyduğu güvensizliğe bağlamıştır. Fransa ile Rusya arasında müttefik ilişkisi kurulduğu zaman Fransa'nın meşruti halk yönetimi ile Rusya'nın mutlak monarşisi arasındaki zıtlık göze çarpmıştır. Ancak siyasi menfaatler devreye girince bu zıtlık görülmez olmuş, Fransa'nın askerine ve parasına bel bağlayan Rusya için bu durum sorun olmaktan çıkmıştır. Ancak Fransa, Rus-Japon Savaşı'nda müttefikini müttefiksiz bırakınca kara gün dostu olmadığını

⁷⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya ve Almanya", *Tanin*, 28 Mayıs 1910, No:624, s.1

⁷⁸⁰ Babanzade, "Rusya ve Almanya", s.1

göstermiştir. Fransa'yı böyle davranmaya iten şey ise İngiltere'nin Japonya ile müttefik olması ve Fransa'nın da İngilizlerle bu ittifaka yakın bir itilaf içinde olmasıdır.⁷⁸¹

İsmail Hakkı Bey, Rusya'da gerçekleşen ihtilalin tam olarak sonuca ulaşamamasını ve Çar hükümetinin günden güne takviye bulmasını da Fransa ile ilişkilerin bozulmasına gerekçe olarak göstermiştir ki konuyla ilgili düşünceleri tam olarak şöyledir: “*Rusya'daki ihtilal gerçek özgürlük üzerine kurulmuş bir meşrutiyetle son bulsaydı, Rusya'daki hükümet şekli şimdiki gibi meşrutiyetin kabataslak bir taklidinden ibaret kalmasaydı şüphe yok ki Rusya müttefikine eskisinden daha sadık kalacak, yönetime geçecek olan özgürlükçüler Fransızlar ile dost olduktan başka onlara minnettar olacaklardı.*” Rusya'da yaşanan iç karışıklıktan Çar galip çıkınca, cumhuriyetle idare edilen ve kendisine bir türlü ısınılmamış olan Fransa'ya karşı güceniklik büsbütün kabarmıştır. Bu gücenikliği takviye eden son hadise ise Bosna-Hersek konusunda Fransa'nın takındığı tavır olmuştur. Savaşa girmesine ramak kalan Rusya'nın, ikinci bir Mukden hezimetini yaşamamak için geri adım atmasının kabahatini Fransa'ya yüklediği görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, Fransız basınının, Bosna-Hersek meselesinde Rusya ile müttefik kalamayacaklarını beyan ettiğini ve Rusya'nın hukuken haksız olduğunu ispata çalıştığını yazmıştır. Babanzade'ye göre gerçek şöyledir; Almanya, Avusturya'ya sınıksız bağlıdır ve bu bağlılık belki Fransa için de felaket olacaktır. Meselenin Fransa için böyle bir felaket riskini göze alacak bir değeri de yoktur.⁷⁸²

Rusya Hükümeti, Fransa'ya karşı bu hayal kırıklıklarını yaşayınca, dış politikasında yönünü değiştirmek istemiş ve Avusturya ile uyuşmak için Almanya'nın gönlünü almak gerektiğini anlamıştır. Berlin Antlaşması'ndan sonra nasıl ki Berlin siyasi âlemin merkezi olmuşsa, Bosna-Hersek olayından sonra da aynı pozisyonu almıştır diyen İsmail Hakkı Bey, Çar'ı, Kayzer ile mülakat yapmaya iten sebeplerin bunlar olduğu görüşünü savunmuştur. Fransa ve İngiltere basını ise mülakatın bir öneminin olmadığını yazmışlardır. Onlara göre Rusya, Balkan meseleleri için Avusturya ile 1898-1907 yılları arasında uygulanan antlaşmayı ihya etmek arzusundadır. Ancak Çar, Bosna-Hersek olayından sonra Avusturya'nın kapısını aracsız çalmayı nefesine yediremediği için yine Hohenzollern Hanedanından yardım istemiştir. İsmail Hakkı Bey, ittifak gruplarındaki herhangi bir devletin diğer gruptan bir devletle anlaşmaya varmasının normal olduğunu ancak Rusya'nın hem Almanya hem Avusturya ile itilaf imzalamaya girişmesinin görülmediğini belirtmiştir. Bu yakınlaşmayı “Üç İmparator Mülakatı”na benzeterek, şayet anlaşma sağlanırsa artık Fransa-Rusya ittifakından

⁷⁸¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Çar ile Kayser”, *Tanin*, 10 Haziran 1909, No:277, s.1-2

⁷⁸² Babanzade, “Çar ile Kayser”, s.1-2

bahse gerek kalmayacağını ve İngiltere-Fransa ittifakının da defin merasiminin icrasının icap edeceğini yazmıştır.⁷⁸³

Avrupa Devletleri arasında oluşan ittifak sistemleri içinde Osmanlı Devleti'nin nasıl bir pozisyon alması gerektiği konusu gerek yabancı basında gerek Osmanlı basınında yer almıştır. Özellikle 4 Temmuz 1910 tarihinde Rusya ile Japonya'nın imzaladığı itilaf antlaşması bu konunun yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır. İsmail Hakkı Bey'in *Le Journal de Debats* gazetesinden edindiği bilgiye göre, Almanya, Rus-Japon ittifakının gerçekleşmemesi için çok çaba harcamıştır. Çünkü Almanya, Rusya'nın Avrupa'da ciddi ve faal bir politika izlemesinden yana değildir. Burada dikkat çeken nokta ise, sarı ırktan uzak durulması gerektiğini beyaz ırka tavsiye eden Alman İmparatorunun, Rus-Japon anlaşmasının olmaması için en çok çalışan kişi olmasıdır. Bu olaydan sonra sarı ırka şirin görünmek ihtiyacı duyan Almanya Hükümetinin, Japonya'ya başka istinat noktaları gösterdiği ve Türkiye ile ittifak yapması gerektiği yönünde akıl verdiği rivayeti ortaya atılmıştır. İsmail Hakkı Bey'e göre, bu rivayet zemin yoklamak amacıyla ortaya atılmıştır ve Osmanlı Devleti'ne henüz böyle bir teklif yapılmamıştır.⁷⁸⁴

Bu konu hakkında ortada dolaşan sözler bundan ibaret kalmamıştır. Osmanlı-Japon ittifakının Üçlü İttifaka dâhil olacağı yönünde bir takım dedikodular çıkmıştır. Bu dedikoduların basına da yansıdığı görülmektedir. Örneğin; *Neue Freie Presse* ile *Lokal Anzeiger* gazeteleri buna yönelik yayın yapmıştır. *Neue Freie Presse*, Almanya ve Avusturya'ya yaklaşmanın Osmanlıların lehine olduğunu çünkü Osmanlıların bu iki devletten daha iyi dostları olmadığını ve ortak menfaatlere sahip bulduklarını yazmıştır. *Lokal Anzeiger* de Viyana'dan aldığı bir istihbarata dayanarak, Osmanlı Devleti ile Üçlü İttifak arasında günden güne artan bir yakınlaşma olduğunu ve Girit meselesinde İngilizlerin aldığı vaziyetin, Türkleri bu yakınlaşmaya daha da ittiğini ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu iki fikrin alelade dedikodu olarak değerlendirilemeyeceği yorumunu yaparak, Osmanlıların, Avusturya ve Almanya ile hakikaten dost olduğunu vurgulamıştır. Ancak *Neue Freie Presse*'nin, bu iki devletin Osmanlıların en iyi dostu olduğu yönündeki ifadesine karşı çıkmıştır. Bu dostluğun lafta kalan bir dostluk olduğunu hatırlatarak, bunun fiilen görülmediği siteminde bulunmuştur.⁷⁸⁵

Osmanlı Devleti son iki sene zarfında Almanya ve Avusturya'dan fiili bir dostluk görmediği gibi Bosna-Hersek sorunuyla karşı karşıya bırakılmıştır. Girit meselesinde de bu dostluğun izleri hiç görülmemiştir. Üstelik Alman basını Girit konusunda diğer devletleri

⁷⁸³ Babanzade, "Çar ile Kayser", s.1-2

⁷⁸⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "İttifak Talepleri", *Tanin*, 22 Temmuz 1910, No:679, s.1

⁷⁸⁵ Babanzade, "İttifak Talepleri", s.1

eleştirmekten başka bir şey yapmamış, sık sık İngilizlerin Osmanlıların dostu olmadığı nakaratına yer verdikleri görülmüştür. İsmail Hakkı Bey bu vesileyle, İngiliz ve Fransız politikasını küçümsemek isteyenlerin Osmanlıları kendilerine alet etmemesi mesajını da vermiştir. Ancak İsmail Hakkı Bey'in bundan sonraki yorumları çok gerçekçi görülmemektedir. Osmanlı ordusunun kazandığı gücün Üçlü İttifakı yeni dayanaklara, yeni ihtiyat orduları aramaya sevk ettiğini, Avrupa'da nazik bir mevkie ulaştıklarını, herhangi bir tarafa gösterecekleri meylin, Avrupa siyaset dengesinde büyük kırılmalara yol açacağını yazmıştır. Osmanlı Devleti'ni olduğundan daha güçlü ve önemli göstermeye çalışan bu ifadelerden sonra İsmail Hakkı Bey, iki devletler grubuna da eşit mesafede bulduklarını, nasıl bir tavır sergileyeceklerini zamanın göstereceğini, şimdilik kuvvetlerini arttırmakla meşgul olduklarını dile getirerek, Üçlü İttifaka ve özellikle Avusturya'ya, Bosna-Hersek meselesinden dolayı kırgın oldukları mesajını da üstü kapalı biçimde vermekten çekinmemiştir.⁷⁸⁶

Osmanlı Sadrazamının 1910 yılı Temmuzunda Avrupa kaplıcalarından birine gideceği yönünde haberler duyulmaya başlanınca Alman ve Avusturya gazeteleri yine Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a gireceği yönünde yazılar yazmaya başlamıştır. Bu yazıları ciddiye alan Fransız *Le Temps* gazetesi de, Türkiye'nin Üçlü İttifak'a yanaşacaksa, Fransa'dan yardım beklememesini dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, iki taraf gazetelerinin de ifrat ve tefrit arasında gidip geldiklerini, Osmanlı Devleti'nin durumunun ne Alman ve Avusturya basınının ittifaktan söz etmesine ne Fransız gazetelerinin dostça olmayan söylemelerde bulunmalarına müsait olduğunu yazmıştır. Osmanlı Sadrazamının Avrupa'ya yapacağı seyahatin altında gizli bir emelin aranmamasını, bütün liderlerin yaz mevsiminde bu tip kaplıcalarda dinlendiklerini ve doğal olarak karşılaştıkları zaman siyaset konuşacaklarını ancak bu konuşmaların ittifak yapmak anlamına gelmediğini bildiren Babanzade, yapılan her seyahat sonunda bir ittifak antlaşması imzalarsaydı dünyanın ittifaklardan geçilemeyeceği yorumunu yapmıştır.⁷⁸⁷

Osmanlı Devleti, bilimsel gelişme açısından bütün Avrupa devletleri ile iyi ilişkiler kurmak siyasetini gütmüştür ki bu konuda yeri gelmiş Almanlarla, yeri gelmiş Fransız ve İngilizlerle işbirliği yapmıştır. Ancak bu durum bazı Avrupa gazeteleri tarafından siyasi boyuta çekilerek Osmanlı Devleti köşeye sıkıştırılmak istenmiştir. Buna tepki gösteren İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın ülkelerine askeri öğretmenler gönderdiğini buna karşılık kendilerinin de Bağdat Hattını Almanlara vererek zarara uğradıkları bir yola girdiklerini ifade etmiştir. Bu yönüyle minnet duyması gereken tarafın kendileri olmadığını vurgulamak istemiştir. Kullandığı bu ifadelerin Almanya aleyhinde tefsir edilmemesini dileyerek, aynı

⁷⁸⁶ Babanzade, "İttifak Talepleri", s.1

⁷⁸⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Türkiye ve İttifak-ı Müselles", *Tanin*, 25 Temmuz 1910, No: 681, s.1

muamelelerin Fransa ve İngiltere'ye de yapıldığını belirtmiş, fen ve iktisat işleriyle alakalı olan bu bahislerin siyasete karıştırılmamasını talep etmiştir. Önceki makalesinde kullandığı, Almanya'dan iki yıldır bir menfaat görmediklerine dair sözlerine gelen eleştirileri cevaplayan Babanzade, bu sözleri siyasi menfaat için kullandığını yazarak, "İngiltere'den ne gibi bir menfaat gördükleri?" sorusuna da; İngiltere'den yardım görmemiş olmalarının hesabını Almanların tutamayacağı, yönünde bir yanıt vermiştir.⁷⁸⁸

Bu ifadelerinin Alman aleyhtarlığı şeklinde yorumlanmamasını tekrar dileyen Babanzade, zamanında *Tanin*'e Alman yanlılığından ötürü "von der Tanin" dendiğini ancak kendilerinin çizgilerini bozmadıklarını, "Mösyö Tanin", "Mister Tanin" veya "Mösyö Taninof" dense bile umursamayacaklarını zira kendilerinin fesi başında "Tanin Efendi" olduklarını yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'e göre, Üçlü İttifak meselesinde Osmanlı Devleti'nin menfaatleri Almanya ve Avusturya menfaatleri ile örtüşmektedir fakat bu, Osmanlıların diğer devletlerle zıt menfaatlere sahip oldukları şeklinde değerlendirilmemelidir. Enver Bey tarafından bir gazeteye verilen demeçte de belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti ittifaklardan herhangi birine esir olarak girmek istememektedir. Yapısını güçlendirdikten sonra eşit koşullarda ve hür biçimde hangi gruba gireceğinin kararını vereceklerdir. İsmail Hakkı Bey, mevcut atmosferde tercihlerini hangi gruptan yana kullanacaklarını söylemek istemediklerini belirterek, rengini belli etmemeye çalışmıştır.⁷⁸⁹

Bu dönemde vukua gelen önemli gelişmelerden biri de Almanya'nın yeni Dışişleri Bakanı Kiderlen-Waechter'in, Avusturya Dışişleri Bakanı Baron Aehrenthal ile Marianbad'da bir görüşme yapmasıdır. Bu görüşmeyle ilgili okurlarına bilgi veren *Fremdenblatt* gazetesi, Almanya Başbakanı Bethmann-Hollweg'in geçen yaz Viyana'ya yaptığı seyahatten beri, Almanya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti hakkındaki nokta-i nazarlarının değişmediğini yazmıştır. Aynı gazete Osmanlı Devleti'ndeki meşruti yönetimin gelişmesine, Almanya ve Avusturya'nın pozitif baktığını belirtmiştir ki İsmail Hakkı Bey bu ifadeleri memnuniyetle karşılamıştır. *Fremdenblatt*'in dışındaki diğer Alman, Avusturya ve hatta Fransız gazeteleri, Marianbad'daki mülakatla ilgili pek çok tafsilat vermişlerdir. Ancak İsmail Hakkı Bey verilen bu tafsilatların tahminden ileri gitmediğini iddia etmiştir. Çünkü iki devlet adamının konuşacakları şeylerin üç aşağı beş yukarı belli olduğunu, Üçlü İttifaktan, Balkanlardan, Osmanlı Devleti'nden, Rusya-Japonya itilafnamesinden bahsedeceklerini, önemli olanın ise alınan kararları bilmek olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu buluşmanın nezaketen yapılmış olacağı ihtimali üzerinde durmuş, yeni Alman Dışişleri Bakanının mutat olduğu üzere Avusturya'ya gitmesinde özel sebep aranmaması gerektiğini savunmuştur. Kiderlen-

⁷⁸⁸ Babanzade, "Türkiye ve İttifak-ı Müselles", s.1

⁷⁸⁹ Babanzade, "Türkiye ve İttifak-ı Müselles", s.1

Waechter'in yakın zamanda öteki müttefiki İtalya'ya bir ziyaret yapmasının da tabii olduğunu yazmıştır.⁷⁹⁰

İsmail Hakkı Bey, Kiderlen-Waechter hakkında okurlarına biraz bilgi vermekten de geri durmamıştır. Yeni Alman Bakan, Berlin siyasi çevrelerinin teveccühünü kazanmış bir zattır. Almanya'da ne zaman dışişleri bakanlığında bir değişikliğe gidilecekse, hemen akla bu isim gelmiş hatta bir aralık vekâleten bu bakanlığı idare etmişse de asaleten bu makama geçmesine o zamanlar imkân görülmemiştir. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Marschall uzun süreliğine şehirden ayrılmak durumunda kaldığı zamanlarda da yerine vekâleten Kiderlen-Waechter tayin edilmiştir.⁷⁹¹ Bunu önemli bulan İsmail Hakkı Bey, İstanbul'u bilen ve tanıyan bir şahsın Alman Dışişleri Bakanı olmasının kayda değer olduğunu dile getirmiştir. Ancak Alman Bakan, II. Abdülhamit döneminde iki kere vekâleten İstanbul'a gelmiş, meşrutiyet dönemi siyasi ricaliyle henüz sıkı bir temasta bulunmamıştır. Sahip olduğu zekâ ile Osmanlı Devleti'nin eski yönetimi ile yeni yönetimi arasındaki değişimi fark edeceğini belirten İsmail Hakkı Bey, eski döneme özgü teamüllerin büyük kısmının ortadan kaldırıldığını yazarak, bir nevi yeni anlayışla Türkiye'ye yaklaşması yönünde mesaj vermek istemiştir.⁷⁹²

Meşrutiyet'in ilanından beri Osmanlı siyasi hayatında gündemi oluşturan konuların başında Avrupa'daki ittifak gruplarından birine katılıp katılmamak meselesi gelmiştir. İttifaklardan birine girilmesinin lüzumunu savunanlar, aynı zamanda Fransa ve İngiltere'nin safında yer alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu suretle de Üçlü İtilafla mı yoksa Üçlü İttifakla mı ittifak yapılmasının doğru olacağı sorusunun cevabı aranmaya başlamıştır. Bu konuda İsmail Hakkı Bey'in savunduğu görüş ise, bu ittifaklardan hiçbirine girmemek ve tarafsızlığı korumak olmuştur. Meşruti Hükümet de bu görüşü savunmuş ve politikalarına bunu yansıtmıştır. İttifak yapmanın gerekliliğini savunanların en önemli gerekçeleri şunlardır; şayet Osmanlı Devleti bir ittifak grubuna dâhil olursa, daima nereden geleceği malum olmayan darbeler karşısında bulunmaktan ve bu darbeleri telaşla hafifletmeye çalışmaktan kurtulacaktır. Diğer devletler grubu bu durumda her ne kadar düşman olacaksa da tarafına geçtikleri grubun milyonlarca süngüsü Osmanlıları koruyacak, bu sayede devletin askeri harcamaları azalacak ve bu paralar ülkenin bayındırlığı için harcanacaktır.⁷⁹³

⁷⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İki Hariciye Nazırı", *Tanin*, 30 Temmuz 1910, No:686, s.1

⁷⁹¹ Buna örnek olması açısından belirtmek gerekirse, Marschall von Bieberstein, Almanya'nın Lahey Sulh Konferansında birinci murahhası olarak görevlendirilmiştir. Bu görev beş aydan uzun süreceği için dönene kadar yerine fevkalade ve murahhas orta elçi sıfatıyla Almanya'nın yeni Bükreş elçisi Kiderlen-Waechter atanmıştır. Bkz. BOA, BEO, 3057-229268, H-04 Rebiülahir 1325 (17 Mayıs 1907)

⁷⁹² Babanzade, "İki Hariciye Nazırı", s.1

⁷⁹³ Babanzade İsmail Hakkı, "İttifak Değil İtilaf", *Tanin*, 24 Kânunusani 1911, No:859, s.1

İsmail Hakkı Bey bu görüşü savunanların, Osmanlı Devleti'nin eşit koşullarda bir ittifak grubuna dâhil olup olamayacağı sorusunu da cevaplamaları gerektiği görüşünde olmuştur. Avrupa'daki ittifakların karşılıklı siyasi ve ekonomik çıkarlara göre oluştuğunu, buna rağmen devletlerin kendilerini garantiye almak amacıyla ittifakın dışından devletlerle de anlaşmalar yaptıklarını dile getirmiştir. Bu düşüncesine örnek olarak da Fransa, İtalya ve Rusya'yı vermiştir. Fransa her ne kadar Rusya ile ittifak yapmışsa da bunu yeterli görmemiş, İngiltere, İtalya, İspanya ve hatta Japonya ile ayrı ayrı anlaşmalar yapmaya mecbur kalmıştır. İtalyanlar da Üçlü İttifak üyesi olmalarına rağmen bunu güvenlikleri için bir sigorta olarak görmemiş, ekonomik ve ticari çıkarları ile Akdeniz'deki menfaatleri doğrultusunda Fransa'yla bir anlaşma yapmışlardır. Bu politikanın son örneği ise Potsdam Mülakatı olmuştur. Rusya, İngiltere ile müttefik olmasına karşın İran işleri konusunda Almanya ile anlaşmaktan geri durmamıştır.⁷⁹⁴

İsmail Hakkı Bey'in bu konuda üzerinde durduğu temel nokta ise, Osmanlı Devleti'nin eşit koşullarda oluşturulacak bir ittifak için yeterli güce sahip olmadığı gerçeğidir. Askeri açıdan Avrupa devletlerinin gerisinde olan Osmanlılar, savaş planlarını küçük Balkan Devletlerine göre yapacak kadar zayıf bir konumdadır. Gerçekçi olan ittifak ise Balkan Hükümetleriyle yapılacak olandır. Bunu görüşebileceklerini dile getiren Babanzade, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri açıdan Büyük Devletlerle eşit olmadığı müddetçe ittifakın hayal olduğunu savunmuştur. Bu görüşüne ispat olarak İspanya'yı vermiş, zayıf konumda oldukları için hiçbir ittifak grubuna alınmadıklarını yazmıştır.⁷⁹⁵

İttifak içinde güçlerin eşit olmaması durumu da zayıf olan devletin daha fazla zarar göreceği sonucunu doğurmaktadır. Bu yüzden İsmail Hakkı Bey, bir ittifak grubunda esir muamelesi görmektense hiçbir gruba girmemeyi yeğleyenlerdendir. İtalya'nın Üçlü İttifak'a girmesini sağlayan şeyin Crispi döneminde orduya harcanan paralar olduğunu belirterek, Osmanlı Devleti'nin ittifak gruplarında yer almak yerine daha bağımsız hareket etmesi ve her devletle ilişki kurması gerektiğini savunmuştur. Almanya ve Avusturya ile ayrı anlaşmalar yapmasını, Fransa ile zaten iyi olan ilişkilerin daha da iyileştirilmesini, Fransa ve Rusya ile müzakere edilerek ihtilafların çözülüp, sağlıklı ve güçlü ilişkilerin geliştirilmesini tavsiye eden Babanzade, müzakereler sonucunda uyuşulmayan konular olursa bunun statükonun devamını sağlayarak sorun olmaktan çıkacağını dile getirmiştir.⁷⁹⁶

Osmanlı Devleti açısından Alman dış politikasında yapılan önemli hamlelerden birini, İstanbul Büyükelçisi Marschall von Bieberstein'in Londra'ya elçi olarak atanması

⁷⁹⁴ Babanzade, "İttifak Değil İtilaf", s.1

⁷⁹⁵ Babanzade, "İttifak Değil İtilaf", s.1

⁷⁹⁶ Babanzade, "İttifak Değil İtilaf", s.1

oluşturmuştur. Karlsruhe şehrinde Almanya Başbakanı Bethmann-Hollweg, Hariciye Nazırı Kiderlen-Waechter ve Marschall von Bieberstein arasında bir mülakat gerçekleşmiştir. İsmail Hakkı Bey bu gelişmeyle ilgili yazdığı makalesinde, Baron Marschall'ın Osmanlı Devleti'ni yakından tanıyan yönüne ve Osmanlı lehine görüş beyan edeceğine yönelik tespitlerine yer vermiştir. Meşrutiyetin ilanından beri İstanbul'da görev yapan Baron Marschall,⁷⁹⁷ Trablusgarp Savaşı hakkında bu mülakatta Osmanlı hissiyatını dile getirecek kişidir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalya'ya karşı nasıl bir mukavemet kabiliyetine sahip olduğunu ve savaşı bir namus meselesi gördüğünü, her diplomattan önce Baron Marschall'ın bileceğini ileri sürmüştür. Zira Almanya savaşın başında bir yandan müttefiki bir yandan da dostu arasında sıkışıp kalmıştır. Bu yüzden savaşın hemen sonuçlanmasından yana olmuştur. Fakat sekiz aylık Türk mukavemeti hesapları değiştirmiştir. İşte Baron Marschall, bu durumu en iyi tahlil edip başkentine aktaracak şahsiyet olarak görülmüştür.⁷⁹⁸

Almanya'nın İngiltere ile olan ilişkilerinde de görüşüne başvuracağı isim Baron Marschall olacaktır. Çünkü Alman-İngiliz ilişkilerinin önemli bir kısmını Osmanlı Devleti'nin doğudaki toprakları üzerinde yaşanan rekabet oluşturmuştur. Baron Marschall, İstanbul'da görev yaptığı süre içinde bu rekabeti yakından takip ettiği için görüşleri önem taşımıştır. İngiltere ile Almanya arasındaki ihtilafli meselelerin çözümü için Hariciye Nazırı Mister Haldan Berlin'e bir seyahat yapmıştır. Fakat başta donanma yarışı olmak üzere sorunların çözümünde istenen başarıya ulaşamamıştır. Bundan sonra iki devleti birbirine rakip kılan işler neyse, onlar hakkında uyuşmak yoluna gidilmiştir. Babanzade'ye göre, beş yukarı, üç aşağı esnafça pazarlığa girişmek mesleği takip edilmek istenmiştir. Bu meslekte Almanya'nın mahareti daha fazla olmakla birlikte, Alman diplomatları içinde üstat sayılmaya layık kişi de Baron Marschall'dır. İsmail Hakkı Bey, Alman Büyükelçinin Londra'ya gönderilmesinin hikmetinin bu olduğunu dile getirmiştir.⁷⁹⁹

İsmail Hakkı Bey, Londra'da yapılacak pazarlıklarda, Baron Marschall'ın Osmanlı Devleti'ni üçüncü şahıs olarak görmeyeceğini ve alınacak kararlarda reyine başvurulacağını temenni etmiştir. Babanzade'ye göre, Baron Marschall, Londra'da pazarlığa girişip Afrika'dan Almanya için bir kol kesebilir. Fakat buna karşılık Türkiye'nin bir bacağı kesip taviz olarak ihsan edemez. Ayrıca Basra Körfezi ve Bağdat hattı konusunda Edward Grey ile

⁷⁹⁷ İstanbul'daki görev süresi 1912 yılında biten Marschall von Bieberstein'in yerine Baron Hans von Wangenheim getirilecek ve 1915'e kadar Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğini yapacaktır. Bkz. Ulrich Trumpener, "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.131-132

⁷⁹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Karlsruhe Mülakatı", *Tanin*, 12 Mayıs 1912, No:1328, s.1

⁷⁹⁹ Babanzade, "Karlsruhe Mülakatı", s.1

müzakere edebilir. Fakat alınan kararlarda söz konusu memleketin sahibi olan Osmanlıların görüşü de hesaba katılmalıdır. Osmanlı Devleti'nin bu hissiyatını en iyi bilen kişiyi Baron Marschall olarak gösteren İsmail Hakkı Bey, Potsdam Mülakatı ve Petersburg Mukavelenamesi nedeniyle, Berlin'de Osmanlı Devleti iki kere ihmal edilmiş olmasına rağmen bu konuda hükümetini uyarma nezaketinde bulunan Baron Marschall olmuştur. Bu hassasiyeti Londra'da da göstermesi ümidinde olan Babanzade, Osmanlı Hükümetinin de Baron Marschall'ın Londra elçiliğini avantaja dönüştürmesi uyarısında bulunmuştur.⁸⁰⁰

İttifak konularının gündeme geldiği 1912 yılının yaz aylarında, Rus Çarı ile Alman Kayzeri'nin bir görüşme yapması, konunun daha derinden incelenmesine yol açmıştır. Özellikle Rusya'nın yüzünü Üçlü İtilaf grubundan Üçlü İttifak grubuna çevirir tarzda davranması olayın önemini daha da arttırmıştır. Rusya'nın Racconigi Antlaşması ile İtalya'ya yakınlaşmasına ve İtalya'nın girdiği Trablusgarp Savaşı'ndan Rusların yararlanmasına karşı olan İngiltere ve Fransa'nın bu tavırları, Avusturya ile olan her türlü anlaşmazlığa rağmen Rusya'yı Üçlü İttifak'a biraz daha yaklaştırmıştır. Buna Alman İmparatorunun kişisel etkisi ve Hohenzollern ile Romanof aileleri arasındaki sıkı ilişkiler eklenince yaklaşma olayı daha da hızlanmıştır.⁸⁰¹

Rus yüksek tabakasının da son yıllarda maddi menfaat beklentileri yüzünden Londra ve Paris'ten ziyade Berlin'den destek bekledikleri görülmektedir. Bunun ilk adımı da Potsdam Mülakatı ile atılmıştır. Bundan iki yıl önce Almanya'nın Rusya'ya, Doğu Anadolu'da demiryolu yapmayacağı yönünde taahhütte bulunduğu dedikoduları ortaya çıkmış ve Almanya bunu hemen tekzip etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın Rusya'ya şirin görünmek ve onları İngiltere ve Fransa'dan soğutmak için Osmanlı toprağı üzerinden politika ve söylem üretmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Almanların bu şekilde davranması, Osmanlı Devleti'ni demiryolu konusunda ekonomik yönden olumsuz etkileyeceği gibi, Rusya'ya da Doğu Anadolu demiryolu konusundaki maksatlarına ulaşmak için izin vermek anlamını taşımaktadır.⁸⁰²

İsmail Hakkı Bey, İtalya'yı Trablusgarp Savaşı'ndan ötürü düştüğü kötü durumdan kurtarmak için, Osmanlı Devleti'ni iç ve dış politikada zor bir duruma düşürecek barış koşullarını kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. Çar ve Kayzer'in görüşmelerinden sonra Osmanlı aleyhine bir durumun ortaya çıkmasına da karşı olan Babanzade, dost olarak gördükleri devletlerin kendilerine yardım etmemelerinden ve savaş öncesi ve sırasında hep yanlış nasihatler vermelerinden yakınmıştır. O koşullarda Osmanlı Devleti'ne yapılacak en

⁸⁰⁰ Babanzade, "Karlsruhe Mülakatı", s.1

⁸⁰¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Çar ile Kayser", *Tanin*, 4 Temmuz 1912, No:1381, s.1

⁸⁰² Babanzade, "Çar ile Kayser", s.1

büyük dostluğun İtalya'ya diplomasi yoluyla yardım edilmemesi olduğunu ifade ederek, Almanya'ya ve dolayısıyla Üçlü İttifaka olan tepkisini dile getirmiştir.⁸⁰³

Avrupa'daki ittifak grupları arasında görülen en ciddi yarışlardan biri de silahlanma yarışı olmuştur. Özellikle Almanya'nın deniz gücüne önem vererek yeni zırhlılar yapmaya başlaması, İngiltere'nin hoşuna gitmeyecek ve deniz gücü üstünlüğünü kaybetmemek için o da donanma yarışına hız verecektir. İttifak grupları arasındaki bu rekabet, Osmanlı Devleti'ni de ilgilendirdiği için İsmail Hakkı Bey'in yazılarına konu olmuştur. Özellikle Rusya-Japonya Savaşından sonra donanma yarışının epey kızıştığı görülmektedir. Bu tehlikeli yarışın daha tehlikeli boyuta ulaşmasını önlemek amacıyla silahlanmada azalmaya gidilmesi yönünde çeşitli girişimler olmuştur. Ancak bu girişimler devletler arasındaki politik ve ekonomik rekabetten ötürü başarılı olamamıştır. 1910 yılının yaz aylarında yine bu tarz bir girişimi İtalya Kralı yapmak istemiştir. Kral teklifini daha resmen ortaya koymadan, birçok yerden itiraz seslerinin yükseldiği görülmüştür. Önceden Rus Çarı'nın iki kez yaptığı tekliflerden daha sade ve basit olan bu teklifin özünde, azaltmanın sadece donanma kuvvetlerinde yapılması, diğer silahlarda azaltmaya gitmenin gerekli görülmemesi vardır.⁸⁰⁴

İtalya Kralı, İkinci Lahey Konferansının toplanmasını sağlayan Amerika Hükümet Başkanı Roosevelt'in Roma'ya geçmesinden istifade ederek onunla görüşmüş, Roosevelt de bütün başkentleri dolaşacağından bu yeni fikrin duyuruculuğunu yapmak görevini ifa etmiştir. Ancak ne Almanya ne de İngiltere bu fikri inandırıcı bulmuştur. İsmail Hakkı Bey de silahların ve donanma gücünün azaltılması yönündeki bu teklifi gerçekçi bulmamıştır. İngiltere'nin sömürgelerine giden yolları korumak amacıyla güçlü bir donanmaya ihtiyaç duyduğunu, Almanya'nın da İngiltere ile arasındaki rekabette bir adım öne geçmek için silahlanma konusunda geri adım atmayacağını vurgulamıştır. Donanma yarışında her ne kadar Almanya ve İngiltere öne çıksa da Amerika Birleşik Devletleri'nin de İngiltere'yi düşündürecek gemilere sahip olduğunu, Güney Amerika ülkelerinde bile donanmaya büyük yatırımlar yapıldığını belirten İsmail Hakkı Bey, bu teklifin birçok devletin işine gelmeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁰⁵

Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Baron Aehrenthal'in delegasyon encümeninde 1911 yılının başlarında yaptığı bir konuşma, Avrupa siyasi hayatının tartışılmasına, Üçlü İttifak ile İkili İttifak arasında karşılaştırma yapılmasına ve özellikle Fransız gazetelerinin Üçlü İtilaftan şikâyet etmelerine yol açmıştır. Potsdam Görüşmeleri ile Almanya ve Rusya'nın uzlaşmaya varması, Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'un itidalli açıklamalarına

⁸⁰³ Babanzade, "Çar ile Kayser", s.1

⁸⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Donanma Yarışı ve Terk-i Teslihat Şayiaları", *Tanin*, 2 Ağustos 1910, No:689, s.1

⁸⁰⁵ Babanzade, "Donanma Yarışı ve Terk-i Teslihat Şayiaları", s.1

rağmen, İngiliz ve Fransız basınında eleştirilere neden olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Fransız basınında belirtilen, İttifaklar sisteminin paslanmaya başladığı yorumlarının aksine, Aehrenthal'ın açıklamalarından, Avusturya ve Almanya ittifakının güçlendiğinin anlaşıldığını yazmıştır. Avusturya-Macaristan'ın Almanya'ya çok bağlı hale geldiği eleştirilerine karşılık da, Almanya'nın Bosna-Hersek olayında gösterdiği yaklaşımın bir semeresi olarak, Potsdam'dan menfaat elde etmesinin hakkı olduğunu söylemiştir ki, İsmail Hakkı Bey bedeli her zaman olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin ödediğinin bu sözlerden anlaşıldığını belirtmiştir.⁸⁰⁶

Baron Aehrenthal'ın konuşmasında Üçlü İttifak'ın zayıfladığına işaret eden bir ibare olmamasına rağmen, Fransız basınıni endişeye düşüren konuların neler olabileceği üzerinde kafa yoran Babanzade, öncelikle Fransızların şikâyetlerini maddeler halinde sıralamıştır. Buna göre; 1- Rusya, Potsdam Mülakatındaki görüşmelerden ve görüşmelerin sonuçlarından Fransa'yı haberdar etmemiştir. Almanya'nın ise görüşmeleri günü gününe Avusturya'ya aktardığı Aehrenthal'ın konuşmasından anlaşılmıştır. 2- Rusya Hükümeti Fransa'ya haber vermeden doğu sınırında yani Almanya yakınındaki kolorduları daha ziyade içerilere almıştır. Bu ise Almanya'ya karşı savunma ve saldırı noktasından olağanüstü öneme sahip olduğundan, Üçlü İttifak'ın kıymetini sadece azaltmamış aksine akim bırakmıştır. 3- Üçlü İtilaf atalet halindedir. İngiltere ve Fransa Bosna-Hersek konusunda önceleri ileri atılmışken sonradan pasif bir hal almışlardır. Bundan dolayı Rus basını Bosna-Hersek meselesinde İngiltere ve Fransa'dan yeterince destek alamadığı için şikâyetçidir. 4- Osmanlı meşrutiyetinden beri İngiltere, Fransa ve Rusya istikrarlı bir politika izleyememiş, bu inkılâp esnasında Fransa Türkiye için övgüler yağdırdığı halde İngiltere, Kamil Paşa olayından ötürü soğuk davranmaya başlamıştır. 5- İstikraz meselesinde ve diğer mali konularda Türkiye'ye karşı tutarlı bir meslek takip edilmemiştir.⁸⁰⁷

Fransız *Le Temps* gazetesi de Üçlü İtilaf'ta bir çözülme olduğu bahsiyle, Dışişleri Bakanı Pichon'un Almanya sınırındaki Rus askerinin geri alınmasını gazetelerden öğrendiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, Üçlü İttifak'la ilgili *Le Temps* gazetesinde görülen bu telaşın ifrat derecesinde olduğunu, buradaki asıl amacın ise İkili İttifak'ın daha tecavüzi olmasının istenmesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bunun, Avrupa'nın dünyaya barış getirmek amacıyla ittifak bloklarına ayrıldığı gerekçesiyle çeliştiğini vurgulamıştır. Avrupa'da siyaset maskesinin kırk yıldan beri bu kadar pervasız biçimde yüzlerden atılmadığını yazan Babanzade, bu iki ittifak grubunu coğrafyanın ve mevcudiyeti muhafaza düşüncesinin vücuda getirdiğini ifade etmiştir. Üçlü İtilaf'ın Osmanlı Devleti'ne karşı faal bir politika izlemek

⁸⁰⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Köşe Başında mı Bulunuyoruz?", *Tanin*, 3 Şubat 1911, No:869, s.1

⁸⁰⁷ Babanzade, "Bir Köşe Başında mı Bulunuyoruz?", s.1

maksadıyla kurulması söz konusu ise bunun bir an evvel dağılmasını temenni ettiklerini dile getirerek, bu serzenişlerin arkasında Üçlü İtilafı idare eden dışişleri bakanlarına ve bunlar içinde özellikle Pichon'a bir mesaj verilmek istendiğini ileri sürmüştür.⁸⁰⁸

Baron Aehrenthal, Avusturya Delegasyon Meclisi'nden sonra Macaristan Delegasyon Meclisi Harici Encümeninde de bir konuşma yapmıştır. Avrupa'da konuşma yapan her hatibin konuşma yaparken değinmeden geçemediği en temel konular Şark, Türkiye ve Balkanlardır. İsmail Hakkı Bey, son dönemlerde bu konulara bir salça gibi Potsdam Mülakatının karıştırıldığını yazmıştır. Aehrenthal'in son konuşmasında dikkatini çeken konu ise, Üçlü İtilaf devletlerinden bahsederken Avusturya'nın bütün devletlerle ilişkilerine, pekiyi, iyi, iyice gibi numara vermiş olmasıdır. Ancak bunu yaparken Rusya'ya bir not vermeyip sessiz kalması dikkat çekici görülmüştür. Avusturya Hariciye Nazırı konuşmasında Balkan Hükümetleri hakkında daha detaylı yorumlar yapmış, bunlarla ilgili 25 yıldır izlenen politikanın değişmediğini, muhtariyetleri dairesinde barışçıl ilerlemelerine destek verildiğini ifade etmiştir ki, İsmail Hakkı Bey de Osmanlı Devleti'nin aynı düşüncede olduğunu yazmıştır. Ancak Balkan Hükümetlerinin barış yolundan sapıp ihtilal ve savaş yoluna kaymaları durumunda da, Osmanlı Devleti'nin meşru müdafaa hakkını kullanacağı notunu düşmüştür.⁸⁰⁹

Avrupa siyasetinde birbirine rakip olan iki devlet, Almanya ile İngiltere kimi zaman aralarındaki ihtilafı konuları görüşmek üzere müzakere masasına oturmuşlardır. İngiltere Harbiye Nazırı Haldan'ın 1912'de Berlin'e yaptığı ziyaretin bu maksatla yapıldığı anlaşılmaktadır. Haldan'ın seyahat etmeden önce kendi kabinesi ile görüşme yapması ve Hindistan'dan dönen Kral ile uzun bir mülakat gerçekleştirmesi, Berlin yolculuğunun sıradan olmadığını göstermektedir. Almanya'nın donanma programının ertelenmesi ve basında çıkan haberler de, iki ülke arasında müzakere alt yapısı oluşturulmaya başladığının göstergesi olmuştur. İsmail Hakkı Bey, bu iki gücün samimi duygularla müzakere masasına oturacak olmalarının herkesi memnun edeceğini ancak iki devlet, barışmak için çekecekleri ziyafetin hesabını başkalarına ödetmeye kalkacaklarsa bunun şikâyete sebep olacağını vurgulamıştır. Basından öğrenildiği kadarıyla iki devletin müzakerelerde ilk gündem maddesi deniz silahlarının sınırlanması olacaktır. İsmail Hakkı Bey bu konunun parlak gibi görünse de bir sonuca ulaşamayacağını ileri sürmüştür. Deniz silahları konusunda İngiltere'nin statükoyu koruma planının Almanya'nın aleyhine olduğunu, yeni gemiler yapılmazsa dahi en çok gemi

⁸⁰⁸ Babanzade, "Bir Köşe Başında mı Bulunuyoruz?", s.1

⁸⁰⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "D'Aehrenthal'in Beyanat-ı Cedidesi", *Tanin*, 9 Şubat 1911, No:875, s.1

İngiltere’de olduğu için yine Almanlara karşı üstünlük sağlıyor olacaklarını ve bunun da Almanların işine gelmeyeceğini açıklamıştır.⁸¹⁰

Mister Haldan ile Almanya Hükümeti arasında müzakere edileceği rivayet edilen diğer konu da Bağdat Hattı olmuştur. İsmail Hakkı Bey bu haberin sıhhatinden emin olmamakla beraber, tamamen Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren demiryolu hattının iki yabancı devlet tarafından müzakere ediliyor olmasına hayret etmiştir. Şayet bu konuda birbiriyle mülakat edenler Alman ve İngiliz sermayesi olsaydı, sermayenin milliyeti yoktur düsturu ile olayı doğal karşılayacaklarını belirten Babanzade, meselenin resmi ve yüksek mevkide görüşülüyor olmasından şüphe duyulacağını ifade etmiştir. Kendi yöneticilerini de uyararak şimdiden konu hakkında teyakkuz halinde olmalarını, ilerleyen zamanda sürpriz bir dikteyle karşılaşmamak için dikkatle müzakereleri takip etmeleri gerektiğini öğütlemiştir. Osmanlı toprağındaki bir teşebbüs için görüşme yapan iki yabancı devletin, Osmanlı Devleti’ni bilgilendirme nezaketi göstereceklerine inandığını vurgulayarak, Potsdam örneğini vermiş, bununla ilgili görüşmelerde asıl alakadar olan Türkiye’nin köşede bırakıldığını hatırlatmıştır.⁸¹¹

Avrupa Devletleri arasındaki ittifak blokları açısından önemli gelişmelerden biri 1913’ün Mayıs ayında gerçekleşmiş, İngiltere, Almanya ve Rusya hükümdarları bir kraliyet düğünü vesilesiyle Berlin’de bir araya gelmiştir. İmparator Wilhelm, tek kızını, Hannover’in ortadan kaldırılmış olan kralının varisi Cumberland dükü ile evlendirmiştir.⁸¹² Önceden Avrupa hükümdarları ya tahta geçiş törenlerinde ya da cenaze merasimlerinde bir araya gelirken, bir düğünde buluşuyor olmaları nadiren görüldüğünden olayın önemi bir kat daha artmıştır. Berlin’deki düğün her ne kadar bir aile buluşması gibi görülse de siyasi konuların görüşülmesi kaçınılmazdır. Zira düğün Almanya ile İngiltere’nin uzlaşmanın ciddiyetle görüşülmeye başladığı günlere denk gelmiştir. İsmail Hakkı Bey bu durumu göz önüne alarak yaptığı bir yorumda, iki devletin uzlaşmasından memnun kalacaklarını çünkü Büyük Devletlerin zıddiyeti yüzünden en fazla zararı Osmanlıların gördüğünü, hangi tarafa temayül edirse diğer tarafın hışmına uğrandığını yazmıştır. Bu sebepten ötürü Alman-İngiliz ittifakı, hiç olmazsa Osmanlı Devleti’ni hangi tarafa daha fazla bakmak lazım geleceği hususunda şaşkın kalmaktan kurtaracaktır.⁸¹³

Berlin’deki düğün buluşmasından ötürü Fransa’nın biraz rahatsız olacağını ileri süren İsmail Hakkı Bey, şenliklerin aile fertleri arasında cereyan eder tarzda olacağından ve

⁸¹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “İngiltere Harbiye Nazırının Seyahati”, *Tanin*, 14 Şubat 1912, No: 1240, s.1

⁸¹¹ Babanzade, “İngiltere Harbiye Nazırının Seyahati”, s.1

⁸¹² Harold Kurtz, bu düğüne İngiltere Kralı adına Edward Grey’in de katıldığı bilgisini vermiştir. Ancak Grey, bu ziyareti resmi olmayan bir buluşma olarak göstermeye çalışmış, tamamen aile ziyareti olduğu havası vermek istemiştir. Bkz. Kurtz, *Kayzer’in Almanyası*, s.106

⁸¹³ Babanzade İsmail Hakkı, “Berlin Düğünü”, *Tanin*, 25 Mayıs 1913, No:1161, s.1

Fransa'nın kralı olmadığından, Fransızların kendilerini biraz kenarda kalmış gibi hissedeceklerinden bahsetmiştir. Diğer taraftan Alman-İngiliz yakınlaşması da Fransa açısından sıcak bakılan bir gelişme değildir. Berlin'deki düğünde Fransa'ya karşı bir tahrik ve görüşmenin olmayacağını gösteren teminat ise Rus Çarının da katılıyor olmasıdır. Çünkü Fransa, Rusya'nın sadık müttefikidir. Çar'ın seyahat etmesi ve bir başkente gitmesi büyük bir fedakârlık olarak görülmüştür. O zamana kadar Çar, Alman İmparatoru ile Baltık Denizinde zırhlılar üzerinde ya da sahilde görüşürken, bu sefer Berlin'e kadar gitmesi Almanya adına büyük bir cemile sayılmaktadır.⁸¹⁴

İsmail Hakkı Bey, Çar'ın Almanya'ya gitmesini Fransa ile Almanya arasındaki sorunların çözülmesinde bir vesile olarak görmüştür. Babanzade'ye göre, Almanya ile Fransa arasında dolaşan bulutları kuvvetli eliyle sıyrabilecek biri varsa o da Alman İmparatorunun şahsi dostu ve Fransa'nın siyasi müttefiki olan Rus Çarıdır. Bu vesile ile İsmail Hakkı Bey, Almanya ile Fransa arasındaki sorunların Şarka ait kısmının Osmanlı Devleti'nin menfaatini ihlal etmeyecek şekilde çözülmesine memnun kalacaklarını yazmıştır.⁸¹⁵

3.3. İran'da Yaşanan Gelişmeler Hakkında Yazdığı Makaleler

İsmail Hakkı Bey İran'la ilgili yazdığı bir makalede, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkileri tarihsel açıdan değerlendirmiş ve son zamanlarda iki devletin de düştüğü elim durum arasındaki benzerlikleri göstermiştir. Babanzade'nin temas ettiği ilk konu, Yavuz Sultan Selim'in İslam birliğini sağlamak için attığı adımlar ve Şah İsmail'in Şiilik politikasıyla bu adımları boşa çıkarması olmuştur. O tarihten itibaren iki devletin güçlerini birbirlerini yok etmek için boşa harcadıklarını ve iki tarafın da bir şey elde edemediği mevcut zayıf durumlarına düştüklerini dile getirmiştir. Bu durumdan yararlananlar ise yabancı devletler olmuştur ki, İsmail Hakkı Bey şayet İran ve Osmanlı Devleti yabancı güçlere karşı birleşip, ortak hareket etselerdi daha kuvvetli olacaklarını ileri sürmüştür. Son zamanlarda İran'la olan ilişkileri değerlendirerek, her iki ülkenin de cehalet bataklığına battığını, gözlerinin açılmadığını, içeriden istibdat yüzünden, dışarıdan da yabancı devletlerin baskılarından ötürü küçülüp, parçalandıklarını yazmıştır.⁸¹⁶

İkisi de zayıf durumda bulunan İran ve Osmanlı Devleti'nin aralarındaki husumeti devam ettiriyor olmalarından dert yanan Babanzade, tam aksine birbirinin kötü durumlarına sevinir halde olduklarını dile getirmiştir. Buna örnek olarak da iki devlet arasındaki sınır meselesini göstermiştir. İsmail Hakkı Bey, sınır meselesine farklı bir açıdan bakarak

⁸¹⁴ Babanzade, "Berlin Düğünü", s.1

⁸¹⁵ Babanzade, "Berlin Düğünü", s.1

⁸¹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Hayal, Fakat Muhal Değil", *Tanin*, 18 Ağustos 1324, s.2-3

meseleyi, Sultan Abdülhamit'in İran'daki meşrutî harekete karşı olumsuz bakış açısıyla örtüştürerek değerlendirmiştir. Buna göre II. Abdülhamit, İran'da meşrutî yönetim kurulmasını istemediği için İran'ın karışıklık içinde ve dış müdahaleye açık biçimde kalmasını istemiştir. Sınırda Osmanlı askerinin sevki de bu amaca yöneliktir. Hatta sınırda elde edilen küçük başarılar abartılarak kamuoyuna aktarılmıştır. Oysaki aynı yıllarda Avrupa'nın birçok yerinde Osmanlılar ciddi topraklar kaybetmiştir. İran'daki gelişmeler hakkında basına sansür konulmuşken, Parlatentonun Şah tarafından bombalanması bütün gazetelerde haber olarak verilmiştir. Bunun Genç Tüklere bir mesaj vermek amacıyla yapıldığını ileri süren Babanzade, tam aksine bir hafta sonra Makedonya'da Osmanlı meşrutiyetinin ayak seslerinin duyulduğunu aktarmıştır. İran'a en çok acıyan ve halinden anlayanın da yine Osmanlı Devleti olduğunu eklemiştir.⁸¹⁷

İran'da 1906 yılında meşrutî yönetime geçilmesine rağmen bu dönem uzun sürmemiş ve bir yıl sonra parlamento kapatılmıştır. Bundan sonraki dönemde İran Şahına karşı Meşrutî yönetimi savunanlar tarafından bir mücadele başlatılmıştır. Bu mücadelede öne çıkan isimlerden Settar Han, Tebriz'de Şah kuvvetlerine karşı ciddi bir savunma yapmıştır. Settar Han önce, Rahim Han'ın getirdiği süvarilere, ondan sonra da Ayn-üd Devle'nin attığı toplara göğüs germeyi başarmıştır.⁸¹⁸ Olayların başlangıcını ise biraz daha eski günlerde aramakta fayda vardır. İran Şahı ile parlamento arasında yaşanan zıtlık üzerine Tahran adeta iki orduya bölünmüş ve bu karışıklık üç günden fazla sürmüştür. Bu esnada Osmanlı Elçisi Şemsettin Bey olduğu halde elçiler heyetinin arabuluculuğu ile büyük bir çatışmanın önüne geçilmiştir. Patlak vermesine ramak kalan bu çatışma esnasında kurban verilen tek kişi ise Şemsettin Bey olmuştur. Şeyh-ül Kurra olması sebebiyle elçilerin başına geçen ve elçiler adına Şaha nasihat vermeye mecbur kalan bu zatın hareketleri, Şah nezdinde hoş karşılanmamış, Meşrutiyet lehine görüş belirtmesi üzerine görevden alınarak İstanbul'a getirilmiştir.⁸¹⁹

⁸¹⁷ Babanzade, "Bir Hayal, Fakat Muhal Değil", s.2-3

⁸¹⁸ Meşrutiyeti korumak amacıyla, Settar Han ve yakın arkadaşı Bakır Han, Tebriz'de omuz omuza Şah'ın gönderdiği kuvvetlerle mücadele etmiştir. Bu mücadele 1908 yılının son aylarına doğru iyice kızışmıştır. İsmail Hakkı Bey'in değındiğı Ayn-üd-devle, 40 bin kişilik bir kuvvetle Tebriz'e giden yolları kapatarak şehrin dışarıdan yardım ve destek almasını engellemeye çalışmıştır. Ancak Tebriz halkı, Settar Han önderliğinde buna direnç gösterecektir. Şah yanlısı Rahim Han kuvvetleri ise 1908'in Ekim ayında Settar ve Bakır Hanların yaptığı bir baskınla püskürtülmüş ve Tebriz'deki cephaneliğı ele geçirmişlerdir. Bunun sonucunda birçok tüfek ve cephane Meşrutiyet yanlılarına geçince mücadele güçleri daha da artacaktır. Bu bilgi için bkz. Gökhan Bolat, "İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar ve Bager Hanlar", *Zeitschrift für die Welt die Türken*, 5/1, 2013, s.57

⁸¹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere-Rusya ve İran", *Tanin*, 14 Eylül 1324, No:58, s.3-4. Şemsettin Bey, o dönemde Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi olarak görev yapmakta ve olayları bizzat takip etmektedir. Tahran'da yaşanan iç karışıklıklar tehlikeli bir boyuta ulaşınca, yabancı ülke elçileri toplanarak hem elçiliklerin korunması hem de elçilerin emrinde bulunan Kazakların yeniden kendi emirlerine verilmesi için Şah nezdinde girişimde bulunma kararı almışlardır. Bu girişim için de Avusturya ve Fransa elçileri görevlendirilmiştir. Şemsettin Bey ise olası bir kötü durumda bütün elçilerin ortak hareket edip etmeyeceklerini öğrenmeye çalışmış, Rus elçisi ve İngiliz maslahatgüzarı, hükümetlerinden talimat aldıkları için ortak bir harekete giremeyecekleri

Bir süre sonra Şah'ın boş arabalarından birinin suikast amacıyla havaya uçurulması İran Şahı'nı öfkelenmiştir ve sert tedbirler almaya yönelmiştir.⁸²⁰ İlk iş olarak kendisini Tahran'da emniyette görmediği için “Bağı Şah”, sarayına çekilmiştir. Burayı kendisine merkez üs yaparak parlamentoyu ortadan kaldırmak için taşradan asker toplamaya başlamış ve nihayetinde Miralay Liyakof komutasındaki Kazak askerlerin harekete geçmesine izin vermiştir.⁸²¹ Bu saldırı esnasında parlamento ile beraber yanındaki camii de yıktırılmış ve hem İslamiyet'e saygısızlık yapmış hem de parlamento üyelerini tahkir etmiştir. Bu olaylar üzerine Tebriz şehri Şaha karşı bir hareket başlatmış ve silaha sarılmıştır. İsmail Hakkı Bey, İran'daki iç gelişmeleri bu şekilde aktarırken olayı dış politika açısından da değerlendirmiş ve sözü meşrutiyetin ilanından kısa süre sonra İngiltere ile İran arasında yapılan itilafa getirmiştir.⁸²² İran parlamentosu bu anlaşmaya karşı çıkınca, bu iki hükümet kendi menfaatleri ihlal edilmemek şartıyla teminat vermişler ve ihtilal hareketlerine karşı tarafsız olduklarını ilan etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, İngiltere ve Rusya'nın bu tavırlarının Şahın işine yaradığını belirterek, aslında kanunuesasînin tam İran'a göre olduğunu, tek bir milletten oluşan İran'ın eşitlik ilkesine daha kolay uyabileceğini dile getirmiştir. Ancak bu sağlanabileceken Şahın sergilediği tavırlar meşrutiyet konusundaki tüm çabaları boşa çıkarmıştır.⁸²³

---

karşılığını vermişlerdir. Fransa ve Avusturya elçileri görevlerini yerine getirdikten sonra Şemsettin Bey de bizzat Şahla görüşerek, kan dökülmemesi için çaba harcanmasını istemiştir. Şemsettin Bey'in Şaha yaptığı tavsiyelerden biri de, taraflar arasındaki ihtilafın çözülmesi ve Meclis'te uzlaşmalarıdır. Bkz. Selda Kılıç, “İran'da İlk Anayasal Hareket ‘1906 Meşrutiyeti’”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XX, S.32, 2002, s.154-155. Şemsettin Bey'in Şaha yaptığı, Mecliste uzlaşılması tavsiyesi Meşrutiyet yönetimini övmek şeklinde yorumlanmış ve II. Abdülhamit yönetimince beğenilmemiş olacak ki, İstanbul'a çağrılarak görevine son verilmiştir.

⁸²⁰ İsmail Hakkı Bey'in belirttiği bombalama olayı, 1908'in Şubat ayında gerçekleşmiştir. Muhammed Ali Şah, maiyetiyle birlikte avdan dönerken Tahran caddelerinde konvoyuna bombalı bir saldırı düzenlenmiştir. Şah, bombanın atıldığı arabanın arkasından giden başka bir araçta bulunduğu için saldırıdan yaralı olarak kurtulmuş ancak adamlarından biri ölmüştür. Şah bu saldırıyı Meşrutiyet taraftarlarına fatura ederek, Meclisi ortadan kaldırmaya yönelik harekete geçmiştir. Bkz. Gökhan Bolat, “Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu (1907-1909)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, S.16, Nisan 2016, s.335-336

⁸²¹ Muhammed Ali Şah, Kazak Tuğayının Rus komutanı Liyakof'u Tahran askeri valisi olarak atamıştır. Liyakof göreve başladıktan sonra tüm gazeteleri kapatmış, açık hava toplantılarını yasaklamış ve milletvekilleri için tutuklama kararı çıkarmıştır. Liyakof gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Tahran'da Meclis binasını topa tutmuş ve direnişçiler daha fazla dayanamayınca Şaha boyun eğmişlerdir. Bundan sonra İran'da Meclis tatil edilmiş ve gazeteler kapatılmıştır. Bkz. Osman Karacan, *1906 İran Meşrutiyeti*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2013, s.190

⁸²² İsmail Hakkı Bey'in sözünü ettiği itilaf, İngiltere ve Rusya'nın, İran topraklarındaki nüfuz alanlarını kesinleştirdikleri 31 Ağustos 1907 tarihindeki anlaşmadır. İran yaklaşık yüz yıl boyunca ekonomik ve siyasi konularda, bu iki devletin rekabet alanı olmuştur. İran uzun süre varlığını bu rekabete borçlu olmakla birlikte, Nasireddin Şahın izlediği tarafsızlık politikası da İran'ı ayakta tutmuştur. Ancak onun yerine geçen, Muzafferüddin, Muhammed Ali ve Ahmet Mirza, aynı akıllıca stratejiyi izleyememişlerdir. Bu da süreç içinde Rusların ve İngilizlerin, İran üzerinde uzlaşmasını kolaylaştırmıştır. Bahsi geçen anlaşmaya göre, Kuzey İran Rusların, Güney İran ise İngilizlerin kontrolüne girecektir. Bu durum bir süre sonra İran devlet adamlarının da bölünmesine yol açacak, bir kısmı Rus, bir kısmı İngiliz yanlısı olarak, iç politikada da ayrışmalara yol açacaktır. Bu bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.107-108. Bu anlaşmada İran'ın orta kesimleri tarafsız bölge olarak kabul edilmiş, her iki devlet, bu bölgede birbirlerinin onayı olmadan avantaj elde etme çabasına girmeyeceklerinin sözünü vermişlerdir. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.638-639

⁸²³ Babanzade, “İngiltere-Rusya ve İran”, s.1

İran Şahı ilerleyen süreç içinde kanunuesasıyi koruyacağına ve Meclis-i Mebusan binasını topa tutmuş olmasına rağmen Meclisi yeniden toplayacağına söz vermiş ancak bu sözünde durmayarak yeni bir manevra yapmıştır. Şahın yeni hamlesi, Meclisi açmak bir yana, kanunuesasînin ve meşrutiyet yönetiminin İslami hükümlere aykırı bulunduğunu açıklamak olmuştur.⁸²⁴ İsmail Hakkı Bey tabii bu açıklamaya eleştirel bakmış, Müslümanları Rus askerine çiğnetirken Şahın şeriat hükümlerini aklına neden getirmedeği yorumunu yapmıştır. Biraz daha geriye giderek, meşrutiyetin İslam'a aykırı olduğunu bildiği halde neden bu yönetimi ve anayasayı kabul ettiğini sorgulamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni örnek göstererek, hilafetin merkezi olan İstanbul'da meşruti yönetimin olduğunu ve şeyhülislamın buna cevaz verdiğini hatırlatmış, Şahın bu hamlesini acizliğine bağlamıştır. İsmail Hakkı Bey İran'daki meşrutiyet mücadelesine farklı bir yönden bakarak, Osmanlı Devleti'nin, özgür İran'ın dışarıdan zahiri destekçisi olduğunu ifade etmiştir. İran Şahı'nın milletin tepkilerine boyun eğerek aile fertleriyle ülkeyi terke karar verdiği yönünde haberler gelmişse de teyit edilmemiştir ancak Babanzade'ye göre, bu aşamadan sonra Şah'ın yapması gereken en akıllı hareket bu olacaktır.⁸²⁵

İsmail Hakkı Bey'in Şah'ın durumu ile ilgili bu ifadelerinin gerçeği yansıtmadığı ilerleyen günlerde ortaya çıkacaktır. Zira Settar Han, Tebriz'deki meşrutiyet mücadelesini devam ettirememiş ve Rus askerinin korkusundan Osmanlı konsolosluğuna iltica etmiştir.⁸²⁶ *Times* gazetesinin ifadesine göre, Settar Han ilk önce İngiltere konsolosluğuna sığınmak istemiş fakat kabul görmeyince Osmanlı konsolosluğuna sığınmıştır. Bunu bir gurur vesilesi yapan Babanzade, Osmanlı konsoloslarının hürriyet arayanların sığınağı olmasının iftihar edilecek bir durum olduğunu yazmıştır. Onun üzerinde durduğu asıl nokta ise İran hakkında hesapları olan iki devletten Rusya'nın, meşrutiyet mücadelesi veren İranlılara saldırması ve İngiltere'nin, meşrutiyeti geri getirmek isteyenlerin liderini konsolosluğuna

⁸²⁴ İran'ın önde gelen din adamlarından Şeyh Fazlullah Nuri bu kapsamda, Mecliste çıkarılan bazı laik yasaları eleştirmiş ve gayrimüslimlerle Müslümanları eşit tutan hukuk anlayışını reddetmiştir. Bu gerekçelerden ötürü de meşruti yönetimin İslam hukukuna aykırı olduğunu ilan eden bir fetva yayımlamış ve özellikle muhafazakâr kesimin gözünde meşrutiyet ve meclisin itibarını düşürmeye çalışmıştır. Bkz. Bolat, "Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu", s.334

⁸²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Şah-ı Hanis", *Tanin*, 6 Kânunuevvel 1908, No:126, s.1

⁸²⁶ Settar Han ve Bakır Han, Tebriz'deki Osmanlı şebenderhanesine gelerek iltica etmişler ve bu konuda şebenderlik ne yapılması gerektiği hakkında Osmanlı Hükümetinden görüş istemiştir. Bunun üzerine Meclis-i Vükela özel bir toplantı yaparak, iltica taleplerinin kabul edilmesi kararı almış ve bu şebenderliğe gönderilmiştir. Aynı zamanda Hariciye Nezaretine emir verilerek, Settar ve Bakır Hanların şebenderlikten çıkmaları gerekeceğinden, Rusya Hariciye Nezareti nezdinde girişimde bulunulması ve bu iş için Petersburg'taki Osmanlı elçisi Turhan Paşa'nın görevlendirilmesi istenmiştir. İran sınırında yaşanan karışıklıklar üzerine de her türlü ihtimale karşı tedbir olması için sınırın uygun bir yerine bir alay Osmanlı askerinin gönderilmesi Harbiye Nezaretinden talep edilmiştir. Bkz. *BOA*, BEO, 3562-267081, H-11 Cemaziyelevvel 1327 (31 Mayıs 1909). Settar ve Bakır Hanlar, Rus işgali boyunca Tebriz Osmanlı şebenderliğinde kalmışlardır. Muhammed Ali Şah'ın 16 Temmuz 1909'da görevden ayrılmasıyla birlikte şebenderlikten çıkacaklardır. Settar Han daha sonra 9 Eylül 1909'da Erdebil'e vali olarak atanmıştır. Bkz. Bolat, "İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri", s.58

almamış olmasıdır. Bu durumu İngiltere ile Rusya arasında iki yıl önce imzalanıp bazı ayrıntıları sonradan belirginleşen antlaşmaya bağlayan İsmail Hakkı Bey, bu anlaşma gereğince İran'ın kuzey ve güney olarak iki ülke arasında nüfuz alanlarına bölünmüş olduğu bilgisini vermiştir. Her ne kadar İran parlamentosu bu antlaşmayı imzalandığı zaman protesto etmişse de etki yaratamamıştır. Antlaşmanın kamuoyuna açıklanan biçimine göre, bu iki devlet İran'ın bağımsızlığına dokunmayacak sadece ekonomik konularda diğerine karşı, karşılıklı müsaadede bulunacaktır.⁸²⁷

İngiltere-İran anlaşmasının yine başka bir maddesine göre, şayet bu nüfuz alanlarında askeri müdahaleye gerek duyulacak olursa diğer tarafın onayıyla bu gerçekleştirilecektir. İşte bu madde üzerine Rusya, İngiltere'nin onayıyla Tebriz'e asker göndermiştir. Söz konusu anlaşmanın diğer bir ciheti de İran Şahı'na borç para verilmesi ile ilgilidir. Rusya Şah'a parayı, İran'daki özgürlükçüleri ezmek için vermek isterken İngiltere, İran'da meşrutiyetin ilanı ve parlamentonun toplantıya davet edilmesi şartıyla vermeyi kabul etmiştir. Neticede meşrutiyetin yeniden ilanı şartıyla Rusya borçlanma muamelesini yapmıştır ki tüm bu keşmekeş topu topu 100 bin liralık bir meblağ için olmuştur. Ruslar bir taraftan Şah'a para verirken diğer taraftan klasik bir müdahale gerekçesi olan kendi halkının güvenliğini sağlama bahanesiyle Tebriz'e kadar girmiştir. İran halkının bu durumu kabullenmediğine dair haberleri *Times*'tan aldıklarını yazan Babanzade, İran'ın selameti açısından Rus askerinin Tebriz'e girmemesi gerektiğini belirtmiştir. İran'da yaşanan bu olaylardan ders çıkarılması gerektiğini dile getirerek, sözü Osmanlılara çevirmiş ve siyasi ayrılıkların ülkeye zarar vereceğinden İran örneği üzerinden bahsetmiştir.⁸²⁸

İran'da yaşanan gelişmeleri yakından takip eden İsmail Hakkı Bey, uzun süreden beri kesinleştirilmeyen İran-Osmanlı sınırının artık netleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.⁸²⁹ Çünkü Rusya'nın İran'a girmesi ve ülkenin, İngiltere ile Rusya arasında nüfuz alanlarına bölünmesi, Osmanlı sınırı için de yeni bir durum yaratmıştır. İngiltere'nin, Rusların askerini

⁸²⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Settar Han'ın İlticası", *Tanin*, 5 Haziran 1909, No:272, s.1-2. İngiltere ile Rusya arasında yapılan 31 Ağustos 1907 tarihli bu antlaşma, 11 Eylül 1907'de İran Dışişleri Bakanlığına bildirilmiştir. İran Hükümeti, söz konusu antlaşmanın geçersiz olduğunu bildirdikleri cevabı 2 Kasım 1907'de Rusya ve İngiltere'ye göndermiştir. Bu antlaşmaya tepki olarak, İran halkı, başta Tahran olmak üzere ülkenin birçok yerinde gösteri düzenlemiştir. Bu bilgi ve 1907 Rus-İngiliz Antlaşmasının maddeleri için bkz. Bolat, "Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu", s.344-346

⁸²⁸ Babanzade, "Settar Han'ın İlticası", s.1-2

⁸²⁹ Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır çatışmaları, 16. ve 18. yüzyıllarda yapılan savaşlardan, 19. yüzyılda da konar-göçer aşiretlerin yarattığı sorunlardan kaynaklanmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise sınır sorunlarını çözmek için komisyonların kurulduğu görülmektedir. Bu amaçla, 1875, 1905 ve 1911 yıllarında kurulan komisyonlar önemli çalışmalar yapmışlardır. Ancak sınır sorunlarını Rusya ve İngiltere'den bağımsız düşünmemek gerekir. Zira kendi çıkarları doğrultusunda kurulan komisyonlara müdahale etmişlerdir. İran sınırı Türkiye'de cumhuriyet ilan edildikten sonra da tam olarak çözülememiş ve nihayet 1937 Sadabat Paketi ile çözüme kavuşması sağlanmıştır. Bkz. Abdolvahid Soofizadeh, "Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.42, Güz-2017, s.447

geri çekeceğine inanmış vaziyette bulunmalarına karşılık, kendilerinin buna inanmadıklarını ima etmiştir. Ayrıca Rusya'nın faal bir politika izleyeceğine inanmak lazım gelirse, Azerbaycan'a yaptığı saldırının mana ve mahiyeti ayrı bir nezaket kazanmıştır. Rusya'nın Japonya yenilgisinin olumsuz etkilerini üzerinden atmak amacıyla farklı mecralara kaydığı ve bunun için de Azerbaycan'ı gözüne kestirdiği anlaşılmıştır. İlerleyen günlerde bu cereyanın Osmanlı mülküne kaymayacağını kesinliği olmadığını vurgulayan İsmail Hakkı Bey, işgal uzarsa, Osmanlı-İran komşuluğunun Erzurum'la sınırlı kalmayacağını, Urmiye Gölü'ne kadar olan bütün havalide güçlü bir devletle komşu olunacağını hatırlatmıştır. Dış politik menfaatler gereği ülkeler kendilerinden zayıf devletlerle komşu olmak istemişlerdir. Mevcut durumda da Osmanlı Devleti'nin komşu konusunda tercihi daha zayıf olan İran'dan yana olacaktır. Bu yüzden Rusya'nın hareketleri Osmanlı dışişleri tarafından yakından takip edilmiştir.⁸³⁰

Bu durumdan ötürü İran ve İran'dan ötürü Rusya ile Osmanlılar arasındaki ilişkilerin görüldüğü kadar basit olmadığını vurgulayan Babanzade, gerek sınır meselesi ve gerek İran'daki meşrutiyet yanlılarının daveti üzerine, askerlerini Urmiye ve Savaşbulak gibi yerlerde İran toprağına soktukları bilgisini vermiştir. Osmanlı vatandaşlarının haklarının korunması ve bir kısım halkın çeşitli zulümlerden kurtulması için bunu yaptıklarını hatırlatarak, bununla birlikte İran'da bir "Faşoda" krizi⁸³¹ yaratmak istemediklerini belirtmiştir. Diğer taraftan da Rusya, İran arazisinde ilerledikçe Osmanlıların ellerini kavuşturup bunu izlemeyeceklerini vurgulamıştır. İran konusundaki diğer bir mesele de Osmanlı konsolosluğuna sığınan İranlı meşrutiyetçilerdir. Osmanlı Devleti kadim politikası gereği kendisine sığınanları teslim etmemekte ısrarlıdır. Ruslar da bu şahısların konsoloslukta bulunmasından ötürü rahatsızdırlar. Bu yüzden iki taraf arasında haberleşme yapılarak, Osmanlılar tarafından mültecilerin güven içinde sınıra getirilmeleri şartı konulmuştur. Bu karmaşık durumu çözecek tek güç olarak görülen İngiltere ise Babanzade'nin tabiriyle meseleye lakayt kalmıştır. Doğu sınırı birken ikiye çıkacak olan Osmanlıların, İngiltere'yi devreye sokup Rusları İran'dan çekilmeye zorlayacak bir politika izlenmesini bekledikleri görülmektedir.⁸³²

İsmail Hakkı Bey, İran'la Osmanlı Devleti'nin siyasi arenadaki durumlarını birbirine benzeterek, iki ülkenin de var olma mücadelesi verdiklerini belirtmiştir. Ancak maliye konusunda Osmanlıların İran'a nazaran biraz daha iyi durumda olduğunu, İran'da maliye

⁸³⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Asya-yı Osmaninin Hudud-u Şarkiyesi", *Tanin*, 3 Temmuz 1909, No:300, s.1-2

⁸³¹ Faşoda krizi, 1898 yılında İngiltere ile Fransa arasında, Nil ırmağını kontrol etmek amacıyla yaşanan ve tarafları savaşın eşiğine getiren krizdir. Ancak İngiltere'nin baskın gelen diplomasisi sayesinde Fransa geri adım atmak zorunda kalmış ve 4 Kasım 1898'de Fransız General Marchand aldığı emir üzerine Faşoda'dan çekilmiştir. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih*, s.608-609

⁸³² Babanzade, "Asya-yı Osmaninin Hudud-u Şarkiyesi", s.1-2

namına bir şey mevcut olmadığını yazmıştır. İran'daki yeni yönetim ülkeyi iyi ve güçlü idare etmek için paraya, para için de tahsilâta lüzum görmüştür. Fakat tahsilâtı yapacak memurlara, memurlar için de yine paraya ihtiyaç duyulmuştur. Devlet bu şekilde kısır bir döngünün içine girmiştir. Babanzade'ye göre, Osmanlı Devleti için en azından istikraz yapma ümidi ve hükümetin az çok bir ağırlığı vardır. İran'da ise paranın azlığı ile orantılı zayıf ve otoritesi azalmış bir hükümet mevcuttur.⁸³³

İran'ın işine yarayacak en sağlam gelirleri gümrükler olmasına rağmen bunlar kullanılamamıştır. Rusya 1900'de 22 buçuk milyon rubleyi yüzde beş faizle İran'a borç vermiştir. Buna karşılık da İngiltere'ye rehin edilmeyen gümrük gelirleri yani Bahr-i Faris limanları ithalat vergileri istisna olarak diğer gümrükler tahsis edilmiştir. Rusya ile yapılan borç anlaşmasının diğer bir hükmü ise alınan borç ödenmeden önce yeni bir borçlanmanın yapılamayacağıdır. İtfa-yı düyun olarak adlandırılan bu borçlanma sisteminde borç, faizle birlikte anaparadan da ödeneceği için İran bu yükün altından kalkamamıştır. Muzafferüddin Şah da, ödeyemeyeceğini bildiği borcu vermektense iki yıl sonra yani 1902'de on milyon ruble daha borç alarak bu parayı, Avrupa'dan satın aldığı oyuncak kabilinden eşyaya harcayıp israf etmiştir.⁸³⁴ Güney İran gümrükleri ise 1880'de İngiliz sermayesi ile kurulan İran Bank-ı Şahisi tarafından, yüzde altı faizle 1892'de yapılan beş yüz bin liralık istikraz antlaşmasına karşılık gösterilmiştir. İran'daki posta, telgraf ve pul gelirleri de kısmen Rusya'nın kısmen İngiltere'nin elindedir. Bu iki devlet İran üzerinde bu şekilde ekonomik bir abluka kurarak, Babanzade'nin tabiriyle; tırnaklarını İran'ın etine değil kemiğine kadar batırmıştır.⁸³⁵ İngiltere, kurduğu banka ile Şah başta olmak üzere devlet ileri gelenlerine borç para vererek onları kendine muhtaç etmiş, 1890 yılında da Rusya Bank-ı İstikrazi'yi kurarak benzer bir yol izlemiştir. Bu bankalar sayesinde İran, İngiltere ve Rusya'nın ekonomik sömürü çemberine sokulmuştur.⁸³⁶

İran'ın Rusya ile yaptığı 1900 tarihli borçlanma antlaşmasına göre, borç ödenmeden yeni istikraz yapılamayacağı hükmü, bizzat İngiltere ve Rusya tarafından bozulmuş, tahttan indirilen Şaha birkaç yüz bin lira borç vermişlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu durumda Rusya'nın itiraz hakkını kendi eliyle düşürdüğünü yazmıştır. Ancak daha önemlisi, İran'ın yüklüce borç para bulup Rusya'ya olan borcunu kapatması ve artan parayı hükümet işlerine ayırması

⁸³³ Babanzade İsmail Hakkı, "Teşevvüşat-ı İraniye", *Tanin*, 16 Eylül 1909, No:374, s.1-2

⁸³⁴ Muzafferüddin Şah, Rusya'dan aldığı bu paraları ülkesi için harcamamış, yakalandığı gut hastalığına maden sularının şifalı geleceği bahanesiyle çıktığı Avrupa seyahatlerinde tüketmiştir. Şah, 1900 ve 1902 yıllarında Avrupa'ya yaptığı iki seyahatten sonra üçüncü seyahatini 1905 yılında ve yine hastalığını gerekçe göstererek yapmış, bu seyahat için de Ruslardan borç para almıştır. Bkz. Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yay., İstanbul, 2006, s.257-259

⁸³⁵ Babanzade, "Teşevvüşat-ı İraniye", s.1-2

⁸³⁶ Yılmaz Karadeniz, "II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilig*, S.47, Güz-2008, II. Meşrutiyet Özel Sayısı, s.202

mümkündür. Böyle bir durumda da söz konusu yüksek meblağı, gerektiğinde asker sevkine veya limanları topa tutmaya muktedir olan Rusya ve İngiltere'den başka bir devletten borç alması cesaret istemektedir. Ayrıca Avrupa'nın diğer sermaye sahipleri paralarının güvenilir yerlere gitmesinden yanadır. İran ise siyasi karışıklığın uzun süredir yaşandığı bir ülkedir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin borç konusunda İran'a göre daha iyi durumda olduğunu, en azından para bulacak bir Cavit Bey'in bulunduğunu yazmıştır.⁸³⁷

İran'da yaşanan yoğun çatışmalar neticesinde 1909 yılı içinde Muhammet Ali Şah resmen tahttan indirilmiş, yerine büyük oğlu ve Kaçar hanedanının yedinci hükümdarı olan 12 yaşındaki Ahmet Mirza tahta çıkarılmıştır. Tahran'a girerek eski şahı tahttan indiren meşrutiyet yanlıları, asker ve meşrutiyetçilerin ileri gelenlerinden oluşan 22 kişilik bir "Şurayı Müdüriyet" heyeti oluşturarak ülkeyi yönetmeye başlamışlardır. Ahmet Şah'ın naipliğini de ilk önce Ali Rıza Han (İzzedü'l-mülk) yapmış daha sonra bu göreve Karagözlü tayin edilmiştir.⁸³⁸ İran'da bu şekilde taht el değiştirirken Osmanlı Devleti de İran'a yeni bir elçi atamıştır. Ekim 1909'da Tahran'a giden elçi Hasip Bey,⁸³⁹ şaha naiplik eden İzzeddüd' devle ile görüşerek görevine başlamıştır. Bu iki isim arasında bir ortaklık kurmaya çalışan İsmail Hakkı Bey, Hasip Bey'i yeni bir meşrutiyet padişahının vekili olarak gösterirken İzzeddüd' devle'yi meşrutiyet fikirlerini savunan bir fırkanın üyesi olarak tanımlamıştır.⁸⁴⁰ İsmail Hakkı Bey İran'la olan bu temas üzerine Osmanlı-İran ilişkilerini ilk dönemlerinden itibaren inceleyen bir makale kaleme almıştır.

Osmanlı Devleti için Batı'da Avusturya ile Macaristan nasıl görülmüşse Doğu'da da İran, İslam devleti olmasına rağmen öyle görülmüştür. Uzun süren savaşlar iki devletin de yıpranmasına yol açmış ve nihayetinde gerek İran'da gerek Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç gelişmeler ve dışarıdan gelen baskılar üzerine Doğu sınırında sular durulmuştur. İsmail Hakkı Bey bu iki kadim dostun son dönemlerde yaşadıkları sorunlar karşısında ortak hareket etmemeleri durumunda akıbetlerinin, Abbasilerin Bağdat'ta, Endülüslerin İspanya'da, Buhara ve Hiveliilerin Orta Asya'da yaşadıklarına benzer olacağı yorumunda bulunmuştur. Yeni elçi Hasip Bey'in ifadeleri de bu görüşü destekleyen düşüncelere İranlıların da sahip olduğunu göstermekte, iki Müslüman ve kardeş ülkenin ilişkilerini günden güne artırmaları gerektiği görüşünde oldukları anlaşılmaktadır. II. Abdülhamit döneminde Osmanlı-İran ilişkileri istenen seviyede gitmemiş, İran'da meşrutiyetin ilanından rahatsız olan II. Abdülhamit,

⁸³⁷ Babanzade, "Teşevvüşat-ı İraniye", s.1-2

⁸³⁸ Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, s.298

⁸³⁹ Osmanlı Devleti, 12 Temmuz 1909 tarihi itibarıyla, İran Büyükelçisi olan Nasuhi Bey'in yerine Hasip Bey'i atamıştır. Hasip Bey, yeni görevine başlamakla birlikte padişah V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkış haberini İran Hükümeti'ne tebliğ etmekle de görevlendirilmiştir. Bkz. *BOA*, İ.HR, 418-16, H-23 Cemaziyelahir 1327 (12 Temmuz 1909)

⁸⁴⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Şark Komşumuzla Münasebatımız", *Tanin*, 12 Teşrinievvel 1909, No:400, s.1-2

buradaki Osmanlı vatandaşlarının uğradığı tecavüzleri bahane ederek asker göndermiştir. Meşrutiyete geçişle birlikte İran’la yine bazı sınır sorunlarının yaşandığını belirten Babanzade, meşrutî Osmanlı yönetiminin buna yönelik yaptığı müracaatların II. Abdülhamit dönemindeki gibi olmadığını, maksadın İran’ı parçalamak değil takviye etmek olması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴¹ Başka bir makalede yine Osmanlı-İran sınırı konusuna değinen Babanzade, II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı askerleri tarafından, Hemondların İran topraklarına kaçması üzerine yapılan sınır ihlallerinin işgal amaçlı olmadığını, basında konuyla ilgili çıkan haberlerin abartılı olduğunu vurgulamıştır. Bu sebepten ötürü ilişkilerin kopma noktasına geldiği yönündeki haberlere itibar etmeyerek, iki komşu devlet arasında yaşanacak bir düşmanlığın diğer devletlerin işine yarayacağını belirtmiş, iki devlet yöneticilerinin de dikkatli davranarak tamiri imkânsız potlar kırmamalarını tavsiye etmiştir.⁸⁴²

İran’da meşrutiyetçilerin yönetimde kalmasından memnun olduğunu sezdirenen İsmail Hakkı Bey, çeşitli konularda da komşularına yardımcı olabileceklerini ifade etmiştir. Öncelikle İran’a kaçan Osmanlı eşkıyaları ile meşrutî İran’a karşı isyan eden eşkıyaları, İran Hükümetinin izniyle yakalamalarının şeref olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin İran’ı nüfuz alanlarına bölmek isteyen devletlere hiçbir iştirakleri olmadığını temin etmiştir. İran ordusunu ıslah etmek için talep olunursa zabıt ve öğretmen gönderebileceklerini belirten İsmail Hakkı Bey, İran’ın her konuda gelişmesini isteyen bir Osmanlı dış politikasının devrede olduğunu hatırlatmıştır.⁸⁴³

İsmail Hakkı Bey’in İran hakkında bu yardımsever duygulara sahip olmasında, İran’ın Müslüman olmasının, İngiltere ve Rusya’nın sömürge alanı haline gelmesinin ve meşrutiyet mücadelesi vermesinin etkisi vardır. Müslüman bir devletin güçlü olması İsmail Hakkı Bey için istenen bir durumdur. Zira o dönem İslam dünyası fakirlik, geri kalmışlık ve sömürgeciliğin pençesi altında inlemektedir. Osmanlı Devleti’nin Avrupa Büyük Devletleri tarafından gerek kapitülasyonlar vasıtasıyla gerek devletler arası rekabet yüzünden siyasi ve ekonomik alanda bağımsız hareket etme kabiliyeti azaltılmıştır ki benzer durum İran için de geçerlidir. Osmanlı Devleti’nin kötü gidişin durdurulması konusunda çare olarak gördüğü meşrutiyet yönetimi İran’da da görülmüştür. İsmail Hakkı Bey’e göre, güçlü bir meşrutî

⁸⁴¹ Babanzade, “Şark Komşumuzla Münasebatımız”, s.1-2

⁸⁴² Babanzade İsmail Hakkı, “Yine Bir Hudut Meselesi”, *Tanin*, 8 Kânunuevvel 1909, No:455, s.1

⁸⁴³ Babanzade, “Yine Bir Hudut Meselesi”, s.1. İsmail Hakkı Bey özelinde, İttihatçıların, İran’daki meşrutiyet mücadelesine sempati ile baktıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde 1908 yılında meşrutiyet ikinci kez ilan edildikten sonra, İttihat ve Terakki merkezinden gelen bir emirle, Halil (Kut) Paşa, Yakup Cemil, Ömer Naci gibi önemli isimler, İran’da meşrutiyet mücadelesi verenlere destek olmak için Batı Azerbaycan’a geçmişlerdir. Ancak 31 Mart olayı patlak verince geri dönmek zorunda kalmışlardır. İttihatçılar içinde özellikle Ömer Naci Bey, İranlı muhaliflerle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Ömer Naci, İran’la ilgili verdiği konferanslarda, II. Abdülhamid ve Muzafferüddin Şahı birbirine benzeterek istibdat yönetimlerinin bu iki ülkeye verdiği zararlardan bahsetmiştir. Bkz. Celal Metin, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.233-234

yönetim, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi İran'da oluşturulursa devletin toparlanması kısa sürede gerçekleşebilecektir.

3.3.1. İngiltere'nin İran Politikası

İran'ın, İngiltere ve Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayrılmış olması, sık sık askeri ve siyasi müdahalelere uğramasına yol açmıştır. 1911 yılında yine buna benzer bir ultimatoma müdahalesi olmuş ve hatta İran Dışişleri Bakanı istifa etmek durumunda kalmıştır. İran Hükümeti yakın zamanda ultimatoma cevap vererek tansiyonu düşürmeye çalışmıştır. İngiltere özellikle Güney İran'daki karışıklıklardan, yollardaki asayişsizlikten, ülkede güven ortamı olmadığı için İngiliz ticaretinin sekteye uğramasından ötürü şikâyet etmiş ve asayişini kendinin sağlayacağını bildirmiştir. Bir ara İngiltere galeyana kapılarak ultimatoma süresi dolmadan harekete geçmiş ve Buşir'e asker dahi çıkarmıştır. Bu esnada yerel halkla çatışmalar yaşanmış ve birkaç İngiliz askeri hayatını kaybetmiştir. İngiliz askerlerinin ölümünü pahalıya ödettirmek alışkanlığında olan İngiltere'nin, yakın dönemde alınan telgraflardan İran'ın sunacağı delillerle ikna olacağı anlaşılmıştır.⁸⁴⁴

İran'ın ultimatoma verdiği cevapta değindiği ilk nokta asayişin sağlanması için atılan adımlar olmuştur. Bu amaçla Şiraz'a muktedir ve otoriter bir vali atanmıştır. Yol üzerindeki asayiş yeniden sağlanmış hatta İran Hükümeti bununla da kanaat getirmeyerek ne İngiltere'nin ne diğer devletlerin ticari mallarına zarar gelmediğini iddia etmiştir ki bu suretle İngiltere'nin yol güvenliği hakkındaki iddialarını dolambaçlı bir cevapla reddetmiştir. İran Hükümeti ek olarak askeri heyet göndermiştir. Ancak bunlar sayıca az olan, 700-800 kişiden oluşan zayıf bir birliktir. İsmail Hakkı Bey, İran'da daha askeri teşkilat oluşturulmamışken bu fedakârlığın yapılmasını önemli bulmuştur. Bu çalışmalara karşılık İngiltere Hükümeti memnun kalmıştır. İran Hükümeti verdiği cevapta sadece yaptığı şeylerden bahsetmemiştir. Çabucak yapmak niyetinde olduğu şeyleri de, İngilizlere güven vermek amacıyla, ifade etmişlerdir. Bunun için jandarma teşkilatı oluşturmak niyetiyle İtalya ile müzakerelere girişmiştir. Ordusu olmadan jandarma teşkilatı kurmaya çalışan İran'ın bu tavrını iyi niyet olarak gören Babanzade, İtalya ile yapılan görüşmelerin başarıya ulaşmadığı bilgisini vermiştir. İngiltere'ye cevap olarak yazıldığı belirtilen bu tedbirlerin uygulanmasında tek sorun olarak parayı gören İsmail Hakkı Bey, İran'ın bu amaçla makul bir teklifte bulunduğunu, kendisine borç vermelerini istediğini, şayet ondan sonra da asayiş bozuk giderse müdahale etmelerine izin vereceklerini açıkladıklarını yazmıştır.⁸⁴⁵

⁸⁴⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "İran ve İngiltere", *Tanin*, 6 Kânunusani 1911, No:841, s.1 (Gazetenin yılı yanlışlıkla 1910 olarak basılmıştır. Ancak kronolojik açıdan 1911 olması gerektiği için düzeltilerek buraya alınmıştır.)

⁸⁴⁵ Babanzade, "İran ve İngiltere", s.1-2

İran'ın borç talebine karşılık Rusya ve İngiltere, parayı vereceklerini ancak bunu mevcudiyetlerini satın almak şartıyla yapabileceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine İran diğer ülkelere başvurursa da eli boş dönünce yeniden İngiltere'nin kucağına düşmüştür. Son dönemlerde biraz yumuşayan İngiltere'nin borç vermeyi kabul ettiği bilgisini paylaşan Babanzade, eski borçlardan kalan meblağ düşüldükten sonra ele geçen paranın 10 milyon mark olacağını haber vermiştir. İran için hayat memet meselesi haline gelen bu para konusu, büsbütün reddedildiği durumda anarşi ve yabancı müdahalesine yol açacaktır. Paranın İngiliz kontrolünde harcanması meselesi ise milli şerefe aykırı olacağından sıcak bakılmamıştır. Ancak İsmail Hakkı Bey, vatanın selameti için buna katlanmak icap ettiğini belirtmiştir.⁸⁴⁶ İran yönetimi sonuç olarak hem Rusya'dan hem de İngiltere'den borç para almak durumunda kalacaktır. Bu iki devlet İran'daki bankaları aracılığıyla parayı İran'a vermişlerdir. Ancak alınan bu paralar, İngiltere ve Rusya'nın kontrolünde harcanacağı için İran'ın bağımsızlığı sorunu ortaya çıkmıştır. İsmail Hakkı Bey her ne kadar vatanın selameti için bu durumun görmezden gelinmesini tavsiye etmişse de bu sebeplerden ötürü İran Meclisi kapanmak durumunda kalacak ve ülke daha kaotik bir mecraya sürüklenecektir.⁸⁴⁷

İngiltere tarafından İran'a yönelik, güney topraklarda asayişin sağlanmasıyla ilgili ultiatom yoluyla yapılan baskılar karşısında İran Hükümeti elinden gelen tedbirleri almaya çalışmıştır. Son nota üzerine İran'a bir cevap yazan İngiltere, Güney İran'da alınan güvenlik tedbirlerinden ötürü memnuniyetini belirtmiştir. Ancak İngiltere asayişin sağlanmasını İran'ın çabalarından ziyade kış mevsimine bağlamıştır. İsmail Hakkı Bey de kış mevsiminin işi kolaylaştırdığını kabul ederek İran Hükümetine tavsiyede bulunmuş, bu dönemin iyi değerlendirilerek eşkıyanın başkaldırmasına ve İngilizlerin şikâyetine meydan vermemek için askeri tedbir almalarını önermiştir. Bu amaçla Tahran'dan yola çıkan askerlerin mevsime bakmaksızın güvenliği sağlaması gerektiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'in bu tavsiyeyi vermesi İngiltere'nin olası müdahalesinin önüne geçmek içindir. Zira İngiltere, İran Hükümetinin alacağı tedbirler yetersiz kalırsa, Hindistan ordusuna mensup askerlerini asayiş sağlamak üzere İran'a sokma hakkına sahiptir. İngilizler özellikle şoseleri ve şoseler üzerindeki ulaşımı kendi askerlerine vermek niyetindedir.⁸⁴⁸

İsmail Hakkı Bey'in bu İngiliz tavrına yönelik bazı değerlendirmeleri olmuştur. Buna göre İngiltere, İran'ın asayişini sağlayacak vasıtalarından yoksun olduğunu bilmekte ancak bunu ortadan kaldıracak vasıtalarından mahrum kılmaktadır. Her şeyin başı para olduğu halde tedarik

⁸⁴⁶ Babanzade, "İran ve İngiltere", s.1-2

⁸⁴⁷ Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, s.312. Mikail Devebakan, *İran'ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2018, s.44

⁸⁴⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "İran ve İngiltere", *Tanin*, 26 Kânunusani 1911, No:861, s.1

edebileceği gelir kaynaklarından istifade etmesine engel olunmuştur. Örneğin Basra Körfezi'ndeki gümrük gelirlerinin yüzde on arttırılması teklifini İngilizler şartlı kabul etmiş, jandarma teşkilatı için İngiliz askerlerin istihdam edilmesi koşuluyla evet demişlerdir. İngiltere bir taraftan yardım eder gibi görünürken diğer taraftan sunduğu şartlarla İran'ı kıvrandırmaktadır. Böylece İran İngilizlerden aman dilemeye mecbur kalacaktır. İsmail Hakkı Bey, İngilizlerin bu tavrının, İran'ın toprak bütünlüğünü taahhüt eden 1907 antlaşmasına uygun olmadığı eleştirisinde bulunmuştur.⁸⁴⁹

3.3.2. Rusya'nın İran Politikası

İran'a ultimatome veren tek devlet İngiltere değildir. Kuzey İran'da nüfuz alanı oluşturan Rusya da siyasi çıkarları doğrultusunda kimi zaman İran'a ultimatome vermiştir. İran'ın bir süreden beri tahttan indirilmiş olan eski Şah ve adamlarıyla yaptığı mücadele devam ederken, İranlılar Rusya'nın teşviki ile eski Şahın cüretkârlık gösterdiğini iddia etmişlerdir. Yapılan mücadelenin nihayetinde eski Şahı İran sınırının dışına çıkarmayı başarmışlardır.⁸⁵⁰ Bu süre zarfında eski Şahın adamları ve Salar-üd-Devle yeni hükümeti rahatsız etmekten geri durmadıkları gibi, İngiltere de Güney İran'da asayişin sağlanmadığını bahane ederek, Bender-Buşir ve Bender-Abbas'a Hindistan'dan getirdiği bir miktar askeri çıkarmıştır. İran bu iki ciddi sorunla nasıl baş edeceğini kara kara düşünürken, karşısına iki yeni sorun daha çıkmıştır. Bunlardan biri, Salar-üd-Devle'nin bir ara yenilgiye uğradıktan sonra meşrutiyeti muhafaza eden kuvvetleri yenmesi, diğeri de Rusya'nın sözü edilen ultimatome vermesi olmuştur.⁸⁵¹

İsmail Hakkı Bey bu ikinci olayı değerlendiği makalesinde, İran'ın, eski Şahın kardeşi Şa-üd-Devle'nin mallarına haciz koyma kararı aldığı bilgisini vermiştir. Bunun üzerine Ruslar, bu emlak üzerinde bazı Rus vatandaşlarının alacaklı olduğunu ileri sürerek olaya müdahil olmuştur.⁸⁵² Rus konsolosluğu, İran memurlarının konuyla ilgili icraatını engellemek için özel memurlar göndermiştir. İran memurları ise Rus konsolosluk memurlarını fiili müdahaleden men etmeye çalışırken, taraflar arasında kan dökülmesine ramak kalmış ancak

⁸⁴⁹ Babanzade, "İran ve İngiltere", s.1

⁸⁵⁰ Eski Şah Muhammed Ali Mirza, 1909'da tahttan indirildikten sonra Rusya'ya sığınmıştır. Fakat 1911 yılında yeniden tahta geçmek için kıyafet değiştirerek İran topraklarına girmiş, yanındaki silahlı adamlarıyla birlikte Esterabad'a giderek buradaki Türkmenlerden asker toplamaya başlamıştır. Bu durumdan haberdar olan milli kuvvetler, hem yeniden tahta geçmek isteyen Muhammed Ali Mirza'nın kuvvetlerini hem de Kirmanşah'ta isyan çıkaranları mağlup etmiştir. Bu girişiminde başarısızlığa uğrayan Muhammed Ali Mirza tekrar Rusya'ya sığınacaktır. Bkz. Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, s.302

⁸⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya-İran", *Tanin*, 17 Teşrinisani 1911, No:1153, s.1

⁸⁵² İran Meclisi, eski Şah Muhammed Ali Mirza'nın kardeşi olan Mansur Mirza'nın tüm mallarına el koyması üzerine Rusya, Mansur Mirza (Şa-üd-devle)'nin Rus tebaasına girdiğini, Rusya'ya ait olan Bank-ı İstikraziye borcu olduğunu ve bu yüzden söz konusu malların bu borca karşılık olarak bankaya verilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Bkz. Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, s.309-310

sağduyu kazanarak sorunun diplomasi yoluyla çözümüne gidilmiştir. Olaydan sonra İran'ın, Rus konsolosunun ve konsolosluk memurlarının azledilmesini istemesi, Rusya tarafından sert karşılanmış, teklif kabul edilmemekle birlikte meselenin hiç olmazsa ortak biçimde tahkik edilmesini istemiştir. Bu sefer de İran'ın bu teklifi reddetmesi üzerine, Tahran'daki Rus elçisi sözlü olarak bildirilen talepleri yazılı olarak iletmiştir. Rus elçinin verdiği bu yazılı notada, İran Dışişleri Bakanının Rusya'dan özür dilemesi talep edilmiştir. Bu notaya bağlı olarak verilen şifahi notada ise bu özür hemen dilenmediği takdirde, Rusya'nın İran'la olan ilişkileri keseceği ve Rusya'nın menfaatine uygun gördüğü teşebbüslerde bulunacağı tehditleri yer almıştır. Rivayet edildiğine göre bu notanın süresi kırk sekiz saat olacaktır.⁸⁵³

Bu ağır durum karşısında kalan İran kabinesi ve şah naibi istifa etmek zorunda kalmışlardır. İsmail Hakkı Bey, istifa müessesesinin sorunu çözmeye yaramadığı, Rusya'nın bu hamleyle hedefinden şaşmayacağı yorumunu yapmıştır. İran yönetimi de cevap verecek yeni hükümet kurulamadığı için konuyla ilgili gerekli adımları atamadıklarını bahane etmiş ve zaman kazanmaya çalışmıştır. Ancak bunun Rus diplomatları açısından insafla karşılanacağına inanmayan Babanzade, İran'ın sonsuza kadar hükümsüz kalmayacağını ve Rusya'ya cevap verecek bir kabinenin kurulacağını yazmıştır. Ayrıca özür dilenmesi durumunda İran kamuoyunun tepki verebileceğini belirterek yapılacak ilk işin, bu özürün ülkenin menfaati için yapıldığı yönünde halkı sakinleştirecek söylemlerde bulunulması olduğunu ifade etmiştir. Olayı diğer devletler açısından da değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Almanya ve Fransa arasındaki Agadir krizinin iki tarafı da yordüğünü, İtalya'nın Trablusgarp'ta mücadele verdiğini, yakın zamanda Almanya ve Rusya arasında Potsdam'da İran hakkında uzlaşmaya varıldığını ve İngiltere'nin İran topraklarına asker çıkardığını hatırlatarak, Rusya'nın İran'a baskı yapması konusunda uygun koşullar bulunduğunu dile getirmiştir. Bu koşullarda İran yöneticilerine, ülkeleri için izzet-i nefislerinden fedakârlık yapmalarını öğütlemiştir.⁸⁵⁴

İran'ın istifa olayından sonra yeni kabinenin kurulamamasını bahane ederek işi geciktirmeye çalışma hatasına düşmesi, İsmail Hakkı Bey'i haklı çıkarmış ve Rusya, ultimatının süresinin bittiğini söyleyerek İran'a 6 bin asker sevk etmiştir.⁸⁵⁵ Bunun üzerine İran Hükümeti, özür dilemek üzere Dışişleri Bakanını Rus elçiliğine, üstelik üniformasıyla gönderse de işi işten geçmiş, Rusya bu özür, verdiği süre dolduğu için kabul etmediğini açıklamıştır. Bununla da yetinmeyerek yine 48 saat süre tanıdığı yeni bir ultimatomu İran'a

⁸⁵³ Babanzade, "Rusya-İran", s.1

⁸⁵⁴ Babanzade, "Rusya-İran", s.1

⁸⁵⁵ Rusya, İran'a gözdağı vermek amacıyla, Azerbeycan, Horasan ve İran'ın bazı kuzey eyaletlerinde askeri manevralar yapmaya başlamış, Tebriz, Gilan ve Erdebil'de de fiili çatışmalara girerek, Meşhed'i ateş altında tutmaya çalışmıştır. Bkz. Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, s.309

vermiştir. Yeni ultiatomun üç maddeden oluşan içeriği şöyledir; 1-İran'ın mali işlerini düzenlemeye memur edilen Amerikalı Shuster'in görevden uzaklaştırılması, 2- Bir daha hiçbir yabancı, Rusya'nın onayı olmadan göreve alınmaması, 3- Son askeri seferin masraflarının ödenmesi.⁸⁵⁶ İsmail Hakkı Bey, bu durum karşısında İran'ın nasıl davranması gerektiğini belirttiği bir yazısında, Tahran'dan gelen haberler ışığında, İran'ın yeni bir hata yapmak üzere olduğu bilgisini vermiştir. İlk ultiatoma kendi tavsiyeleri doğrultusunda cevap verilseydi işin bu boyutlara gelmeyeceğini tekrar eden Babanzade, İran'daki nüfuzunu arttırmaya meyilli olan Rusya'ya istedikleri fırsatı kendi elleriyle verdikleri eleştirisinde bulunmuştur.⁸⁵⁷

İran'ın Ruslara karşı uygulamak istediği bu politikayı gerçekçi ve akılcı bulmayan İsmail Hakkı Bey düşüncelerini şu çarpıcı cümlelerle ifade etmiştir:

“Rusya'yı İran Şahının dost ve müttefiki zannederek ona sadakat göstermeyi Şaha sadakat göstermek farz edecek derecede akıl ve izandan mahrum bir halk kitlesi İran'da buldukça memleketin tek vücut olarak dış düşmana karşı velev ki düzensiz bir şekilde olsun karşı koyması mümkün müdür? Mümkün olmayınca o halde büyük büyük hamiyet, meşrutiyet, vatanperverlik kelimelerinin tesirat-ı hariciyesi ile beyhude inat ve ısrar etmeye ve memleketi daha müthiş sıkıntılara düşürmeye mahal yoktur.”

İsmail Hakkı Bey bundan sonra olacaklar üzerine de kafa yorarak, yeni ultiatom kabul edilse dahi bunun geçici bir rahatlatma yaratacağını çünkü İran'ın hastalığının ileri dereceye ulaştığını yazmıştır. İran'ın o zamana kadar varlığını Avrupa'daki siyaset dengesi üzerine oturttuğunu, ancak dengenin şimdi kendi aleyhine döndüğünü belirten İsmail Hakkı Bey, kuzeyden ve güneyden sıkıştırılan İran'ın bu baskıdan kurtulması için Avrupa'da devletler dengesini bozacak daha mühim gelişmelerin yaşanması gerektiğini vurgulamış, yakın zamanda yine İran'la ilgili vahim haberlerin alınacağı öngörüsünde bulunmuştur.⁸⁵⁸

İran'ın bu ikinci ultiatoma boyun eğdiği yönünde haberler Petersburg Telgraf Ajansı'ndan gelmeye başlayınca, İsmail Hakkı Bey bu yeni durumu değerlendiren bir yazı yazmıştır. İran'ın ultiatoma ilk tavrı, birinci talebin yani Amerikalı memurun görevden alınmasına temayül göstermek olmuş ancak diğer iki maddeye karşı çıkmıştır. Hem İran Meclisi hem de halk bu taleplere direnç göstermek istemiş, hatta Necef'teki mücahitler İran'a

⁸⁵⁶ Rusya'yı bu ultiatomu vermeye iten asıl sebep, İran Hükümetinin, 1911'de Amerika'dan Morgan Shuster adındaki mali danışmanı getirmesi olmuştur. İran maliyesini düzeltmek için görevlendirilen Shuster, yanında getirdiği dört personelle ve geniş yetkilerle işe başlamıştır. İran'ın, ülke ekonomisi üzerindeki İngiltere ve Rusya hegemonyasını kırmak üzere attığı bu adım, doğal olarak bu iki devlet tarafından hoş karşılanmayacaktır. İran'ın diğer adımı ise jandarma birliğini düzene sokmak amacıyla, aynı yıl İsveç'ten Hyalmarson başkanlığındaki askeri heyeti ülkeye getirmek olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler üzerine, Rusya'nın ülkeyi işgal etme tehlikesi ortaya çıkınca, İran Hükümeti Shuster'i ve yanındaki pesoneli geri göndermek zorunda kalmıştır. Bkz. Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, s.308-310, Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.69

⁸⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “İran ve Rusya”, *Tanin*, 2 Kânunuevvel 1911, No:1168, s.1

⁸⁵⁸ Babanzade, “İran ve Rusya”, s.1

giderek destek olmaya çalışmışlardır. Rusya'nın bu ultiyatomu İran'daki birçok kabileyi de harekete geçirmiş, bunlar birleşerek Rusya'ya karşı koymak istemişlerdir. Ancak Babanzade'ye göre, İran'da oluşan bu düzensiz kitlelerle düzenli Rus ordusunu mağlup etmenin imkânı yoktur. Belki düşmana zayıf verebilir fakat sonuç İran için felaket olacaktır. Bu durumda İran iki şık arasında sıkışmış kalmıştır, ya savaş yapıp mahvolmayı göze almak ya da İngiltere ve Rusya'nın onayı olmadan yabancı memur çalıştırmamak şartını kabul ederek milli bağımsızlığa uymayan isteğe boyun eğmek.⁸⁵⁹

Rusların, İran'dan Kazvin'e kadar giden Rus askerlerinin masraflarını talep eden üçüncü isteklerini İsmail Hakkı Bey, İran'ın bağımsızlığına doğrudan bir tecavüz olarak görmemiştir. Ayrıca İngiliz matbuatı ve kamuoyu da bu konuda İran'ın yanında olmuş, Rusların birinci ve ikinci taleplerine karşı çıkmamakla beraber üçüncü maddeyi uygun bulmadıklarını itiraf etmişlerdir. Ancak Petersburg Telgraf Ajansı'nın haberlerinin doğru çıkması durumunda, Rusların hiçbir isteklerinden taviz vermedikleri görülecektir. Zira Petersburg'daki İran Maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanı Sazanof'la görüşerek, İran Hükümetinin söz konusu ultiyatomonun maddelerini kabul ettiğini bildirmiştir. Bu davranışından ötürü İran'ı eleştirmediklerini belirten İsmail Hakkı Bey, yapılacak en doğru hareketin bu olduğunu savunmuştur. İkinci madde reddedilse iyi olurdu yorumunda bulunmuş ancak ülke gerçeklerinin buna müsait olmamasını gerekçe göstermiş, devletin kendini toparlayıp güçlenmesi için ultiyatomu kabul ederek, zaman kazandığını ifade etmiştir. İranlılara da nasihat vererek, Rus baskısının bundan sonra artacağını, ülkelerini bu tip müdahalelere meydan vermeyecek şekilde korumaları gerektiğini yazmıştır.⁸⁶⁰

Son yaşanan gelişmeyi Rusya açısından da değerlendirerek, Rusların Uzakdoğu'da yaşanan büyük ihtilalı fırsat bilip yeniden dikkatini oraya kaydıracağını⁸⁶¹ ve İran'ın biraz olsun rahat nefes alacağını ileri sürmüştür. Rus diplomatlarının aynı anda hem Uzakdoğu hem İran hem de Balkanlar ile meşgul olmamaları gerektiğini bilecek kadar tecrübeli olduklarını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti açısından İran'ın durumu üzüntü verici ise de olayın savaş boyutuna gelmemesi sevindiricidir. İran ile Osmanlı Devleti'nin birbirlerine irtibatlı olduklarını vurgulayarak, İran'la Rusya arasındaki ihtilafa yönelik gerekli tedbirlerin alınması konusunda Osmanlı diplomatlarını uyarmıştır. İran meselesinin ileride daha kötü bir şekil

⁸⁵⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "İran Galesi", *Tanin*, 25 Kânunuevvel 1911, No:1189, s.1

⁸⁶⁰ Babanzade, "İran Galesi", s.1

⁸⁶¹ İsmail Hakkı Bey'in makalesinde değindiği ihtilal hadisesi Çin'de yaşanmıştır. Çin'in Wuhan eyaletindeki Wuchang'ta 10 Ekim 1911 günü büyük bir isyan çıkmıştır. İsyân kısa sürede çeşitli kesimlerden destek görerek yayılmıştır ki neticede isyancılar ülkede cumhuriyet ilan etmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Mançu Hanedanının son üyesi olan Pu-Yi, 12 Şubat 1912'de tahttan inmeyi kabul etmiş ve Çin'de cumhuriyet rejimi başlamıştır. Bkz. Yılmaz Altuğ, *Çin Sorunu*, Otağ Yay., İstanbul, 1977, s.76-78, Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.1114

alacağını öngörerek, hükümete düşen görevin bu müzmin hastalığın daha kötü noktalara ulaşmasını engellemek olduğunu belirtmiştir.⁸⁶²

İran'ın Rus ultiimatını kabul etmiş olmasına rağmen yeni sorunlarla uğraşmak zorunda kaldığı görülmektedir. İran Hükümeti, içerideki muhaliflerin aşırı hareketleri üzerine Meclisi dağıtarak sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır. Bunu yaparak Tahran'da huzuru sağlamışsa da merkezi otoriteden uzak olan bölgelerde sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Azerbaycan bu süreçte zaten bölgede bulunan Rus askerlerine saldırmış ve yeni bir istila olayının yaşanmasına yol açmıştır. Rus Hükümetinin resmi yayın organı olan Petersburg Telgraf Ajansı, Azerbaycan'a yönelik askeri harekâtın ne maksatla yapıldığını izah eden bir beyanname yayınlamıştır.⁸⁶³ Bu beyannameye göre, İran Hükümeti Rus askerlerini korumakta ve saldırıyı düzenleyenleri yakalamakta aciz kaldığı için Rusya Hükümeti Tebriz, Rüşt ve Enzeli şehirlerinde gereken tedbirleri almaya mecbur kalmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu olaydan sonra Rusya'yı suçlayan açıklamalar yapmış, Kuzey İran'da Hükümetin zaafı bulunduğunu fakat bunun müsebbibinin de Rusya olduğunu yazmıştır. Yıllardan beri Rus müdahalesine maruz kalan bölgede, güçlü bir hükümet otoritesi kurulamamıştır. Gerek arka arkaya verilen iki ultiimatla İran'ın maddeten ve manen çökertilmesi gerek sürekli baskılar, bölgede asayişin İran tarafından sağlanamamasını normal hale getirmiştir.⁸⁶⁴

Rusya Hükümeti yine aynı beyannameye, Rus askerine saldıran İran ve Rus halkını tutuklayıp, sıkıyönetim kanunu gereğince mahkûm edeceğini, bütün Fedailerin⁸⁶⁵ ve yerlilerin silahlarını toplayacağını, bütün savunma mevkiilerini yıkacağını ve asayişi temin edeceğini bildirmiştir. İsmail Hakkı Bey bu ifadeler üzerine, Rusya'nın bunları Lehistan'da, Finlandiya'da, Kafkasya'da yapabileceğini ancak savaş durumunda olmadığı İran'a bunu yapmasının devletler hukukuna aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İran topraklarındaki Rus askerlerine karşı yapılan saldırıların normal olduğunu çünkü toprakları işgal edilmiş her halkın bu yola başvuracağını yazmıştır. Suçlu olanın memleketini savunan değil memleketi istila edenin olduğunu ifade ederek, bu insanların asi muamelesi görmesini eleştirmiştir. Aynı zamanda İran'a da eleştiri getiren Babanzade, ülkenin gerçeklerini okuyamayan ve Hükümeti zayıf düşürüp, dış müdahalelerin yolunu açan İranlılara da sitemde bulunmuştur.⁸⁶⁶

Rusya'nın beyannamesinde dikkate değer diğer nokta Rusların alacakları askeri tedbirlerin ne zaman biteceği konusunda açık bir süre belirtilmemiş olmasıdır. Kuzey İran'da

⁸⁶² Babanzade, "İran Galesi", s.1

⁸⁶³ Petersburg Ajansının, 27 Aralık 1911 tarihiyle yayımladığı beyanname için bkz. "İran Ahvali", *Tanin*, 29 Kânunuevvel 1911, No:1193, s.3

⁸⁶⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "İran'da Anarşi", *Tanin*, 29 Kânunuevvel 1911, No:1193, s.1

⁸⁶⁵ Burada kastedilen Fedailer, İran Ermenilerine verilen isimdir. Bu bilgi için bkz. Bolat, *İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri*, s.55

⁸⁶⁶ Babanzade, "İran'da Anarşi", s.1

yıllardan beri yerleşmiş olan Rusya'nın bu askeri harekâtla daha da yerleşeceğini savunan İsmail Hakkı Bey, beyannamede Rus askerinin asayiş sağlanana kadar Tebriz'de kalacağı vaadine bile rastlanmadığından bahsetmiştir. Rusya'nın askerini tahliye etmesini beklemenin beyhude bir ümitten başka bir şey olmadığı yorumunu yaparak, sözü İngiltere'nin Güney İran'daki pozisyonuna getiren İsmail Hakkı Bey, burada da vahim bir hadisenin yaşandığı bilgisini vermiştir. Hindistan askerinin koruması altında olan Bender ve Buşir'den Şiraz'a giden İngiliz konsolosu yerlilerin saldırısına uğramış ve konsolos ortadan kaybolmuştur. Daha konsolos kaybolmadan Güney İran'a asker çıkaran İngiltere'nin hele ki konsolos kaybolduktan sonra Rusya'yı taklit etmeyeceğini söylemenin mantıksızlık olacağını belirten Babanzade, kuzeyden ve güneyden baskı altında kalan İran'ın zorlu günler geçireceğini tekrar hatırlatmıştır.⁸⁶⁷

Rusya'nın İran üzerinde oluşturmaya başladığı baskı ve ultiyatoma geç cevap verilmesi yüzünden Tahran ve Tebriz'de yaşanan bazı olaylar üzerine, bu şehre askeri sevkıyat yapılması dolayısıyla İran Hükümeti, ultiyatom hükümlerini kabul edeceğini açıklamıştır. Ancak Rusya'nın takip ettiği hareket istilacı bir boyut kazanınca her tarafta ve özellikle İngiltere'de bir reaksiyon oluşmuş, İran gibi köklü bir geçmişe sahip devletin yıkılmasının dikkatleri çekeceği düşünülmüş, Rusya Hükümeti de Batı Avrupa'da görülen bu şefkat üzerine istila hareketini sonuna kadar tamamlamamıştır. Ancak İran'ın içinde bulunduğu karışıklık dolayısıyla kendilerini İran işlerinde birinci devlet olarak gören İngiltere ve Rusya, yeniden görüş alışverişinde bulunmuş ve müzakerelerin sonucu İran Hükümetine tebliğ edilmiştir. Buna göre; iki devlet borçlanma anlaşmasına yönelik olarak İran'a bir miktar avans vereceklerdir. İkinci olarak, İran Şahı ile kardeşi Salar-üd-devle'yi İran toprağından çıkmasına mecbur etmek için taahhütte bulunmuşlardır. Fakat borçlanmaya karşılık kuzey ve güney gümrüklerini paylaşmakla yetinmeyip bu paranın nasıl harcanacağını kendileri tespit edeceklerdir. Buna ek olarak, yeni düzenlenecek olan jandarma ve ordunun durumundan ara ara iki hükümetin haberdar edilmesini ve mücahit ve fedailerin ülkeden çıkarılmalarını istemişlerdir. İran'ın kabul etmek zorunda kaldığı asıl istekleri ise 1907'de Rusya ve İngiltere'nin imzaladıkları antlaşmayı İran'ın da onaylaması olmuştur. İran, toprak bütünlüğünün garanti altına alınmış olması koşuluyla bu isteklerin hepsini tasdik etmiştir.⁸⁶⁸

İran'ın buna karşılık ikinci talebi de Rus askerinin artık topraklarından çıkması olmuştur. Bu haklı isteği belli bir mantığa dayandıran İsmail Hakkı Bey, İran Şahı'nın ülkeden çıkarıldığını, kardeşi Salar-üd-devle'nin de çıkarılmasının taahhüt edildiğini, böylece asayişin sağlanmasındaki engellerin kalkacağını vurgulamıştır. Ayrıca iki devletin verecekleri

⁸⁶⁷ Babanzade, "İran'da Anarşi", s.1

⁸⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "İran'ın Mutavaatı", *Tanin*, 28 Mart 1912, No: 1283, s.1

avans ile jandarma kuvvetinin oluşturulması ve asayişin sağlanması daha kolay olacak, mücahit ve fedailer dağıtılacaktır. Bunun sonucunda da Rus askerinin asayişini sağlama bahanesi ile Kuzey İran'da ve Tebriz'de kalmasına gerek olmayacaktır. İngiltere ile Rusya arasında 1907'de kabul edilen anlaşmanın kendi aleyhine olan hükümlerini onaylayan İran aynı zamanda kendi lehine olan hükümlerin de bu iki devlet tarafından uygulanmasını istemiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre, bu iki devletin bu noktaya riayet edip etmeyeceklerini yakında göreceklerdir.⁸⁶⁹

Salar-üd-devle konusuna da değinen İsmail Hakkı Bey, içeriğine pek güvenilmemesi gerektiği ihtiyatıyla beraber *New York Herald* gazetesinin, Rusların Salar-üd-devle'yi Kirmanşah'tan çıkarmak için oraya kadar asker sevk edeceği haberini okurlarıyla paylaşmıştır. Ancak buna ihtimal vermediğini belirtmiştir. Zira Rusya'nın bunu yapabilmesi için İran'ın yarısından fazlasını istila etmesi gerekmektedir. Üstelik İran'ın Rus askerinin ülkeden çıkmasını istediği yeni anlaşma ortada dururken bu hareketin yapılması, mürekkebi kurumadan anlaşmanın ihlal edileceği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan Kirmanşah, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz alanları içinde değildir. İsmail Hakkı Bey açısından buradaki ihtilaller yüzünden en fazla zarara uğrayan devlet Osmanlı Devleti'dir. Bu durumda Kirmanşah'a asker çıkarması gereken devlet Osmanlı Devleti iken, İran'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmemek için bunu yapmamıştır. Osmanlılar bu âlicenaplığı gösterirken, Rusya'nın kendilerine boyun eğmekten başka bir kabahati olmayan İran'ın topraklarına hem de Kirmanşah'a kadar asker sokması, orantısız bir hareket olarak görülmüştür. Makalesinin sonunda Babanzade yine İran'la ilgili hayırlı temennilerde bulunmuş ve komşularının zaafından yararlanmak yerine bir an evvel güçlenmesini istediklerini yazmıştır.⁸⁷⁰

İran'da yaşanan iç sorunlar ve özellikle eski şahın kardeşi Salar-üd-devle'nin Kirmanşah'ta izlediği hareket tarzı Osmanlı Devleti'ni de olumsuz yönde etkilemiştir. Kirmanşah, Salar-üd-devle tarafından yağma edilmiş, yağma eden ve ettirenler cezaya çarptırılmak bir yana, Salar-üd-devle burada adeta bir hükümet kurmuştur. Bu gayri meşru hükümet sadece özgürlük isteyen İranlıları değil özellikle Osmanlıların büyük çoğunluk oluşturduğu yabancıları da zulme tabi tutmuştur. Bu sebepten ötürü milyonlara varan Osmanlı ticareti büyük darbe yemiştir. Osmanlı çıkarlarına vurulan darbe sadece Kirmanşah'ta gerçekleşmemiş, Tebriz'de ve yakın zamanda da Sina'da Osmanlı şebenderliğine bir saldırı olmuştur.⁸⁷¹ Osmanlı Devleti'nin bu saldırılar karşısında nasıl bir yol takip edeceği de

⁸⁶⁹ Babanzade, "İran'ın Mutavaatı", s.1

⁸⁷⁰ Babanzade, "İran'ın Mutavaatı", s.1

⁸⁷¹ Osmanlı görevli ve vatandaşlarına yapılan zulümlere örnek olması açısından şunu göstermek mümkündür; Salar-üd-devle ve adamları, Osmanlı şebenderhanesi kavasası ile Kirmanşah'tan Hankin'e gönderilen iki Osmanlı vatandaşını zorla alıkoyarak işkence yapmışlardır. Sözkonusu iki Osmanlı vatandaşı, Salar-üd-devle'nin kardeşi

netleşmemiştir çünkü İran'da muhatap alınacak resmi bir hükümet mevcut değildir. Osmanlı Devleti, İran'ın içinde bulunduğu bu kaotik durumdan ötürü müdahale etmek için olayların sonunun gelmesini bekleme kararı almıştır. Hatta Salar-üd-devle'nin kurduğu gayri meşru hükümetin verdiği teminata inanmak yolu tutulmuştur. Fakat bu beklenti boşa çıkmış, olaylar önceden iç bölgelerde yaşanırken yavaş yavaş Osmanlı sınırına doğru kaymaya başlamıştır.⁸⁷²

Osmanlı Devleti'nin İran'la eski dönemlerden beri süregelen sınır sorunları mevcuttur fakat Salar-üd-devle olayı bu bilinen sınır hadiselerinden biri değildir. İsmail Hakkı Bey, sınır hadiseleri ile şebkenderlere saldırı olaylarının ayrı şeyler olduğunun kamuoyuna doğru anlatılması gerektiği görüşündedir. Kirmanşah ve Sina'nın yerli halkının da kendilerini bu zulümlerden kurtaracak bir Osmanlı müdahalesini sempati ile karşılayacaklarını ileri süren Babanzade, Osmanlıların geçici de olsa böyle bir işe girişip dedikodulara mahal vermek arzusunda olmadıklarını vurgulamıştır. Ancak Osmanlı şebkenderlerinin can güvenliği söz konusu olunca hiç olmazsa bir iki müfrezeyle İran'a göndermenin doğru olacağını savunmuştur. Asayiş sağlanıncaya kadar Osmanlı askerlerinin İran'da kalması, İran'ın toprak bütünlüğü hakkında izlenen politikayı ihlal etmeyecek mahiyette olacaktır. Ne İran'a ne de başka bir devlete Kirmanşah ve Sina'nın işgal edileceği hissi verilmemelidir diyen İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Hükümetinin olaylar karşısında ne gibi tedbirler aldığını bilmediklerini ancak lakayt da kalmayacağına şüphe etmediklerini yazmıştır. Alınacak bu nazik tedbirin İran resmi hükümetince manen hiçbir kırıklık yaratmamasına da dikkat edilmesini tavsiye etmiştir.⁸⁷³

3.3.3. İran'daki Durumun Fas'taki Gelişmelerle Benzerlikleri

İsmail Hakkı Bey, bazı makalelerinde Fas ile İran'ı birlikte ele alarak, bu iki ülkede yaşanan siyasi gelişmeler arasındaki benzerlikleri göstermeye çalışmış, Büyük Devletlerin İran ve Fas'ta takip ettikleri stratejilerin ortak yönlerini okurlarına aktarmıştır. İran'ın kendi içinde yaşadığı siyasi istikrarsızlık ve ayaklanmalar tıpkı Fas'ta yaşananlar gibi olmuş, İran, İngiltere ile Rusya arasında nüfuz alanlarına bölündüğü gibi, Fas da Alman-Fransız rekabetinin yaşandığı bir alan olmuştur. Almanya, İran politikasında nüfuz sahibi olmaya

---

İzzed-üd-devle tarafından Bağdad'a gönderilmek üzere Kirmanşah'tan iki saatlik mesafeye sevk edilmiş fakat gece tekrar Kirmanşah'a iade edilerek burada öldürülmüşlerdir. Bkz. *BOA*, BEO, 3964-297243, H-25 Zilkade 1329 (17 Kasım 1911)

⁸⁷² Babanzade İsmail Hakkı, "Salar-üd-devle ve Devlet-i Osmaniye", *Tanin*, 10 Nisan 1912, No:1296, s.1. Süleyman Kani İrtem, İttihatçıların İran işleri ve Salar-üd-devle ile olan ilişkilerini aktarırken, İran'la işbirliği yapmaya cemiyetin sıcak baktığı bilgisini vermiştir. Salarüdevle, Rusya ile yapılan mücadelede Selanik'e gelerek İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinden destek istemiştir. Silah temin etmek için Paris ve Berlin'e gidecek olan Salarüdevle'ye yardımda bulunulması için oradaki İttihatçılara tavsiye mektupları verilmiştir. Selanik'ten ayrıldığı zaman da İran işleriyle yakından ilgilenen Ömer Naci Bey aracılığı ile Belediye Başkanı İsmail Bey'den 200 altın borç para verilmiştir. Bu bilgi için bkz. İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.120-121

⁸⁷³ Babanzade, "Salar-üd-devle ve Devlet-i Osmaniye", s.1

çalışırken, İspanyollar da Fas konusunda kendi çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. İsmail Hakkı Bey, İran ve Fas'ı uluslararası siyasi ve ekonomik rekabet açısından değerlendirmiştir.

İsmail Hakkı Bey meseleyi ilk olarak Almanya açısından ele almıştır. Berlin'in Tanca'ya olan mesafesinin Tahran'a olan mesafesi ile aynı olduğunu belirterek, Alman Kayzeri'nin Hohenzollern Vapuru ile Tanca'ya gidebileceğini ancak İran'a gidecek ne vapurun ne de demiryolunun bulunduğunu eklemiştir. Kayzer tarafından "müstakil Fas hâkimini" ziyaret söylemiyle yapılan Tanca seyahati Fas'a huzur ve sükûn getirmediği gibi, Deutsche Bank'ın Tahran'da yaptığı mali teşebbüsler de akamete uğramıştır. Almanya'nın İran hamlesinin Fas'takine benzer sonuçlar doğuracağını dile getiren Babanzade, şayet İran'a karışan Alman parmakları, Fas'ta olduğu gibi savaş sinyalleri alınca çekilecekse, baştan o parmakların işe bulaşmamasını istemiştir. Almanların Fas'ta müdahil olmalarının belli ölçülerde işe yaradığı görülmektedir. Zira Fransa'ya karşı pozisyon alıp, "açık kapı" politikası uygulamaları ve Fas'ı bütün devletlerin ilgi alanı haline getirmeleri büyük fayda sağlamıştır. Ancak Almanya bu politikasını kararlılıkla devam ettirememiştir. Fas'ta Almanların geri adım atması Fransa'yı daha güçlü bir konuma getirmiş, borçlanma, askeri eğitim, sınır düzenlemesi gibi bahanelerle yavaş yavaş burayı hegemonyası altına almıştır. Sonucun bu olmasından ötürü Tanca seyahatinin lüzumunu sorgulayan⁸⁷⁴ İsmail Hakkı Bey daha sonra İran'la ilgili değerlendirmelerine geçmiştir.

İran'ın durumunu Fas'a nazaran daha iyi bulan İsmail Hakkı Bey, Fas'ta kesif bir cehaletin kol gezdiğini ancak İran'ın Avrupa'dan uzak olmasına rağmen meşruti yönetimi oturtmak için mücadele ettiğini belirtmiştir. İran'ın bu çabasının Avrupa devletleri tarafından destek görmesi gerekirken, İngiltere ve Rusya aksini yaparak İran topraklarını nüfuz alanlarına bölmüştür. Bu iki devlet, İran ticaretinin diğer tüm devletlere açık olduğunu ancak kendi aralarında anlaşarak, kuzeyde Rusya'nın güneyde İngiltere'nin çıkarlarına dokunmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Diğer devletler ise İran'da hareket serbestliklerini korumuşlardır. Almanya da bu yönde hareket etmiş, Fas'ta olduğu gibi İran'da da "açık kapı" politikasını dillerine dolamış, İngiltere ve Rusya'nın İran ticaretini tekellerine alamayacaklarını vurgulamıştır. Her ne kadar bu resmi bir söylem almış olmasa ve Tanca benzeri fiili bir hamle gelmemişse de Alman basını bu yönde haberler yapmıştır.⁸⁷⁵

Meselenin özü ise aslında İran'ın yapmak istediği borçlanmadır. İran Hükümeti, meşruti yönetimi güçlendirmek ve asayişini sağlamak için asker ve jandarmaya ihtiyaç duymuş, bunun için de para temin etmek istemiştir ki ihtiyacı beş yüz bin lira civarındadır. Bunu ilk önce içeriden sağlamaya çalışmış, İranlı kadınlar mücevherlerini, altınlarını bağışlamış fakat

⁸⁷⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "İran ve Fas", *Tanin*, 5 Mayıs 1910, No:601, s.1-2

⁸⁷⁵ Babanzade, "İran ve Fas", s.1-2

bu ihtiyacı karşılamamıştır. Bu yüzden de yabancı ülkelerden dış borç alınması durumu ortaya çıkmıştır. Bu borcun kimden alınacağı ise sorunun kaynağını teşkil etmiştir. İran o zamana kadar bu parayı mukavele ile geçici süreliğine hep Rusya'dan almıştır. Yeni dönemde bu süre dolmuş olmasına ve başka devletlerden borç alma durumu ortaya çıkmasına rağmen Rusya ve İngiltere, borcun kendilerinden ve kendi şartları çerçevesinde alınmasını talep etmişlerdir. Bu sırada bir Alman bankasının devreye girmesiyle iş karmaşık bir hal almıştır. Söz konusu Alman bankasının daha uygun koşullarda borç verebileceğini belirtmesi üzerine de İngiltere ve Rusya köpürmüştür. Fakat bunun acısını İran'a giren yabancı sermayeden değil bizzat İran'dan çıkarmaya çalışmışlar, bankaya sen borç para verme demek yerine, İran'a başkasından borç alma yönünde baskı yapmışlardır. Buna karşılık da kendilerine Urmiye Gölü'nde, kuzey ve güney İran'da birçok imtiyaz verilmesini istemişlerdir. İsmail Hakkı Bey, İngiltere ve Rusya'nın bu davranışlarıyla, meşrutiyeti ülkede kökleştirmek isteyen İran'ı zor durumda bıraktıklarını dile getirmiştir.⁸⁷⁶

İran'a yapılan müdahaleyi mazur göstermek için İngiltere ve Rusya'nın, İran'da asayişin olmadığı, İranlıların meşrutiyet için yeterli liyakata sahip bulunmadıkları bahanelerine sarıldıklarını yazan Babanzade, meşrutiyetin bu kadar sürede İran'a asayiş ve huzur getirmesinin imkânsız olduğunu belirtmiş, İngiltere'nin bir asır mücadele edip bir kral idam ettikten sonra, Rusya'nın da 1904'ten beri geçirdiği galeyanlarla meşrutiyete geçtiklerini hatırlatmıştır. Ayrıca o zamana kadar İran'da ne Rus ne İngiliz vatandaşları herhangi bir zarara uğramışlardır. Buna rağmen tüccarlarının zarara uğrayabileceği ihtimalini ortaya atıp İran'da sahneye çıkmalarını yadırgamıştır. İran'da gündemi oluşturan son konunun para ve borçlanma olduğunu ifade eden İsmail Hakkı Bey, mevcut durumda Almanya sermayedarlarının teklifinin daha cazip ve bağımsızlığa uygun olduğunu, İran'ın bu teklifi kabul edeceğini ancak Almanların bu konuda ısrarcı olup olmadıklarının şüpheli bulunduğunu, Fas'takine benzer biçimde önce umut verip sonra geri adım atması riskinin olduğunu aktarmıştır.⁸⁷⁷

Almanya, sömürge rekabeti içine girdiği rakiplerine karşı, sömürülen ülkeler üzerinde alternatif yaratarak, rekabette üstün konuma gelme stratejisini birçok kez izlemiştir. Ancak bunların hiçbirisinde başarılı olamamıştır. Fas'ta Fransa'ya karşı bir alternatif oluşturmak istemiş ancak gerek 1905'teki ilk kriz gerek 1911'deki Agadir krizinde, geri adım atmak zorunda kalmıştır. Borç para verme konusunda Osmanlı Devleti üzerinde de hegemonyası olan devlet her zaman Fransa olmuştur. Bu hegemonyayı kırmak için Osmanlı Devleti 1910

⁸⁷⁶ Babanzade, "İran ve Fas", s.1-2

⁸⁷⁷ Babanzade, "İran ve Fas", s.1-2

yılında Almanya'dan dış borç almıştır.⁸⁷⁸ Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı maliyesi üzerinde tekel oluşturma siyasetini, kabul edilmesi imkânsız şartlar sunarak uç noktalara götürmesi, Osmanlıları Almanya'ya doğru sürüklemiştir.

İran'ın da benzer bir durumda olduğunu söylemek mümkündür. İran ekonomisinde Rusya ve İngiltere tekeli uzun yıllar devam etmiş ve bu yüzden İran belini doğrultamamıştır. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra bir şeyleri değiştirme çabası kendini Fransa'dan değil de Almanya'dan borç para alarak gösterdiği gibi, İran'da da meşrutiyet yönetim Rusya'dan başka kaynaklardan da para bulabileceği düşüncesiyle hareket etmiştir. İran'ın bulduğu alternatif de bu işin doğal gönüllüsü olan Almanya'dır. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın İran'da ekonomik bir alternatif olabileceğini belirtmiş ancak Fas örneğini bu konuda Almanya'ya güvenilmemesi gerektiğinin delili olarak göstermek istemiştir.

İran ve Fas'ta yaşanan gelişmeleri karşılaştırmalı olarak değerlendirdiği başka bir makalesinde İsmail Hakkı Bey, bu iki ülkenin ortak özellikleri olarak; her iki ülkede fitne fesatın hüküm sürmesini, yabancı devletlerin bu ülkelere el koymasını ve bu el koyan devletlerin müttefik olmalarını göstermiştir. İsmail Hakkı Bey burada Fransa ve Rusya'yı kastetmiştir ki, Fransızlar Fas'ta, Ruslar da Kuzey İran'da nüfuz sahibi güçlerdir. Buna Güney İran'da etkin olan İngiltere de dâhil edilirse, Üçlü İtilaf devletlerinin bu topraklardaki sömürgeci siyasetleri ortaya çıkacaktır. Bu dönemde İran ve Fas'ta iç sorunlar had safhaya ulaştığı için bundan en fazla istifade edenler bu egemen güçler olmuştur. Zira İran'da meşrutiyet yönetime karşı olanlar ile meşrutiyet yanlıları arasındaki mücadeleler ve Fas'ta kendi aralarında yaptıkları mücadeleler, bu ülkelerin sömürülmesini daha kolay hale getirmiştir. İsmail Hakkı Bey meşrutiyet yönetime geçtiği için İran'ın durumunu biraz daha umutlu görmekle beraber, bu ülkedeki iç çatışmaların meşrutiyetin semerisinin alınmasına engel olduğunu belirtmiştir.⁸⁷⁹

İran'da meşrutiyet tesis edilmesine rağmen İsmail Hakkı Bey, bunun dar bir aydın çevrenin çabası ile gerçekleştiğini dile getirmiş, geri kalan halk kitlelerinin cehalet bataklığı içinde yuvarlandığını ve meşrutiyete sahip çıkmadığını vurgulamıştır. İran üzerinde kuzeyden esen Rus rüzgârının farkında olmamakla eleştirdiği bu kitleleri, ülkenin içinde ve dışında oluşturulan entrikaları fark etmekten aciz olarak tanımlayan Babanzade, tam tersine ülkeyi karışıklığa sürükleyecek zemini kendilerinin hazırladığını yazmıştır. Bu dönemde İran'da bir mebusun öldürülmesini hazırlanmakta olan fitneye örnek göstererek, öldürülen

⁸⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet döneminde Fransa'nın kabul edilmez isteklerini ve İngiltere'nin Fransız yanlısı tutumunu boşa çıkarmak için Almanya'dan dış borç alma serüvenini detaylı olarak incelemek için bkz. Mayak, *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri*, s.21-67

⁸⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Fas ve İran", *Tanin*, 19 Temmuz 1910, No:676, s.1

şahıs İmam-ı Evvel Said Abdullah'ın Rus yanlısı ve Kanun-u Esasi karşıtı olduğu bilgisini vermiştir. Ancak öldürülen şahsın çok fazla taraftarı olduğu yapılan gösterilerden anlaşılmıştır. Bu gösterilerin cinayet olayını protesto etmek için masum düşüncelerle yapılıyor olmasına karşı çıkmayacağını ancak takdir de etmeyeceğini belirten Babanzade, şayet gösteriler öldürülen kişinin düşüncelerine paralel olarak meşruti yönetime karşı çıkmak amacıyla yapılıyorsa onay vermeyeceğini ifade etmiştir. İran'da meşrutiyet karşıtlarının Rusya'dan destek alarak bu işi yapmaya çalışmalarını eleştiren İsmail Hakkı Bey şu teşhisi koymuştur: “ *Bugün İran'ın içini kurt gibi yiyip bitiren şey irticacıların meşrutiyet yanlıları aleyhinde kıyama ve ekseriler de Rusya'ya istinat ederek bu hareketi icra etmeleridir.*”⁸⁸⁰

İran'da Kaçar Hanedanına mensup olduğunu iddia ederek yeni yönetim aleyhinde faaliyet gösteren Rus zabiti Dorab Mirza'yı destekleyenlere şaştığını belirten İsmail Hakkı Bey, şayet bu şahıs başarılı olursa, esir bir hükümdardan farkı olmayacağını ve kendisi ile beraber bütün memleketi satacağını ileri sürmüştür. Babanzade'nin değindiği nokta ise İran'da hala meşrutiyetin İslama aykırı olduğu düşüncesinin hâkim olmasıdır. Şeyhülislamın bu konuda fetva vermiş olmasına rağmen bu düşüncenin yaygın olmasına şaşırıldığını yazan İsmail Hakkı Bey, yabancı bir devletin Tahran'ı işgal etmesinin İslamiyete daha mı uygun olduğu sorusunu yönelterek bu düşüncede olanları eleştirmiştir. Sözü Osmanlı Devleti'ne getirerek, kendilerinin İran'dan ibret almaları gerektiğini, benzer düşüncelerin Osmanlılara da hâkim olması durumunda “bellerini doğrultamayacaklarını” hatırlatmıştır. Osmanlı meşrutiyetine karşı fena düşünceler besleyenlere mesaj vermek isteyen Babanzade, bu kimselerin İran ve Fas'ın düştüğü perişan durumu görerek, fesat ve fitnelere son vermelerini öğütlemiştir.⁸⁸¹

Fas ve İran örneğinden hareketle İslam ülkelerinin son 48 yılda sömürgeci devletlerin açık hedefi haline geldiği görüşünü paylaşan Babanzade, Osmanlı Devleti'nin de söz konusu zaman zarfında çok fazla toprak kaybettiğini hatırlatmıştır. Bu durumun oluşmasında Avrupa devletlerinin sömürgeci anlayışlarının etkili olduğunu belirtmekle beraber, asıl kabahatin Müslümanlarda olduğunu vurgulamış, Avrupa'nın ilerleyişine seyirci kaldıklarını, İslam devletlerinin varlıklarını büyük devletlerin denge siyaseti üzerine oturtmaya çalıştıklarını hatırlatmıştır. Bu düşüncesine ispat olarak da İran ve Fas'ı göstermiştir. İran örneği üzerinde duran İsmail Hakkı Bey, burada Ruslara karşı izlenecek denge siyasetinin başarıya ulaşamayacağını ispatlamaya çalışmıştır. Rusya'nın İran'da egemen olmasını engellemek için İngiltere'nin denge unsuru olarak kullanılamayacağını çünkü 1907'den beri İngilizlerin İran'ı nüfuz alanlarına bölme politikasını uyguladıklarını ifade etmiştir. Sir Edward Grey'in son

⁸⁸⁰ Babanzade, “Fas ve İran”, s.1

⁸⁸¹ Babanzade, “Fas ve İran”, s.1

dönemlerde yaptığı açıklamalar da İngiltere'nin derde deva olmak bir tarafa, İran'a yönelik her türlü müdahaleye açık olduğunu göstermektedir. Fransa ise Babanzade'nin ifadesiyle; Fas sofrasından henüz tok kalktığı için İran ziyafetine göz dikecek kadar obur değildir. Üstelik Fransa, İngiltere ve Rusya ile müttefik olduğu için tarafsızlık politikası gütmektedir.⁸⁸²

İran'ın denge politikası izleyerek varlığını ve bağımsızlığını korumasının imkânsızlığından bahsetmeye devam eden Babanzade, Almanya ve İtalya'nın durumunu şu ifadelerle açıklamıştır:

“Almanya'ya gelince o da Fas buhranı esnasında Rusya ile akdettiği itilaf ile –ki Potsdam Mülakatının neticesi idi- İran'ın da bir Pomeranyalı kemiğine değeri olmadığına hükmetti. İtalya'ya gelince zaten Trablus lokmasını granit taşından olsa dahi behemahal dışleriyle ısırmaya karar vermiş olduğundan dışleri kırılıncaya kadar başka bir gaile ile iştigale elbet müsait zaman bulamaz.”

Avusturya'nın bundan uç buçuk yıl önce yani 1908'de Bosna-Hersek'i alarak şikâyet etme hakkını kaybettiğini belirten İsmail Hakkı Bey, Rus komşusunun hilafına Avusturya'nın hareket etmeyeceğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre bu durumda İran'a yardım edecek tek devlet vardır, o da Osmanlı Devleti'dir. Ancak Osmanlılar da Trablusgarp Savaşı ve dâhili ıslahatlarla meşgul oldukları için İran işine fazla eğilememişlerdir. Osmanlı Devleti için zaten kuzeyde önemli bir unsur olan Rusya'nın, Doğu sınırlarına kadar gelmesine izin verilemeyeceğini belirten Babanzade, bunu engellemek için neler yapılabileceğini değerlendirmiştir. Alınan haberlere göre, İran'a dışarıdan yapılacak bir müdahale buradaki Osmanlı vatandaşlarının zarar görmesine yol açacağından, Osmanlı çıkarlarını korumak amacıyla şebenderhanelerdeki muhafız kuvvetlerin artırılmasına karar verilmiştir. Bu görüşün sıhhatini doğrulayamamakla beraber İsmail Hakkı Bey önemli olduğunu beyan etmiştir.⁸⁸³

İsmail Hakkı Bey'e göre, Osmanlı Devleti'nin asıl amacı, İran'ı kurtarmak ve bölünmesine engel olmaktır. Ancak bu hedefi takip etmekle beraber tehlikeli bir çöküşün önü alınamayacak olursa, bu çöküşün kendi mevcudiyeti üzerine yığın yığın enkaza sürüklenmemesi için, tedbirli olması yani çıkarlarını koruması gerekmektedir. Bu durumun Rusya için de sorun olmayacağını vurgulayan Babanzade, İran'la komşu olan Osmanlı Devleti'nin kendi çıkarlarını korumasını, Rusya'nın çok görmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Rusya'ya eleştiri getirerek, hiçbir sınır komşuluğu olmayan Almanya ile görüşme ve anlaşma yapan Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile herhangi bir temasta bulunmamasını bir ihmal olarak değerlendirmiştir. Almanya ile Rusya arasında imzalanan Potsdam Antlaşması'nın Osmanlı Devleti ile ilgili durumu dikkate alınarak, Berlin ve Petersburg nezdinde yapılan

⁸⁸² Babanzade İsmail Hakkı, “Fas'tan Sonra İran”, *Tanin*, 5 Kânunuevvel 1911, No:1169, s.1-2

⁸⁸³ Babanzade, “Fas'tan Sonra İran”, s.1-2

girişimlerin sonuç verdiğini ve Osmanlı Devleti aleyhine bir durum olmadığı yönünde garanti alındığını ifade eden Babanzade yine de bu açık anlaşmalara güven olmayacağını, yapılan gizli anlaşmalarla tereddüt verici yeni durumların yaratıldığını savunmuştur. Almanya'nın İran'ın Rusya tarafından istilası durumunda Potsdam hükümlerine göre mi hareket edeceği sorusunun cevabını arayarak, İran'da her türlü kaygıya açık bir durumun olduğunu yazmıştır.⁸⁸⁴

İran açısından gündeme gelen en önemli konulardan biri de Maveray-ı İran olarak adlandırılan demiryolu hattıdır. Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler için Süveyş Kanalı'nın açılması, Hindistan ve Uzakdoğu'ya açılmak için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Fakat zaman içerisinde yapılan yeni projelerle Hindistan'a daha kısa sürede gitmeyi sağlayacak yolların olduğu anlaşılmıştır ki en güzel örneği Bağdat Hattı'dır. Bağdat hattı hayal olmaktan çıkıp inşa edilmeye başlanınca bundan rahatsız olan devletler, inşaatı engellemeye, siyasi ve ekonomik güçlükler çıkarmaya çalışmışlardır. Bununla da kalmayarak bu hatta alternatif oluşturacak yeni hatlar gündeme getirmişlerdir ki, Maveray-ı İran Hattı buna örnektir. Alman sermayesi ile yapılan ve Osmanlı toprakları üzerinden geçen bir hat yerine Maveray-ı İran hattının yapılması yönünde basında da epey yazı yazılmıştır. İsmail Hakkı Bey, Maveray-ı İran hattı için yapılacak harcamaların pahalı olacağını, Bağdat hattı bittikten sonra İstanbul'dan Basra Körfezi sahiline üç ve oradan da dört günde Bombay'a gitmek varken yeni hat yapmanın akıllıca olmadığını vurgulamıştır. Rus hatlarının, Kafkasya dağlarını, İran ve Belucistan çöllerini dolaşarak nihayet kuzey Hindistan'a varacak bir hattın, işin uzmanları tarafından da uygun bulunmadığını belirtmiştir.⁸⁸⁵

Maveray-ı İran hattı için gereken paranın nereden bulunacağını da sorgulayan Babanzade, Bağdat hattı için Osmanlı Devleti'nin ödediği paraları İran'ın ödeyebileceğinin kuşkulu olduğunu ifade etmiştir. Hat yapılırsa bile her malın taşınamayacağını, bazı malların gemilerle taşınması gerektiğini, Avrupa'nın merkezinden Hindistan'a kadar durmadan kara yoluyla mal taşımanın fazla mümkün olmadığını sözlerine eklemiştir. Yapılması düşünülen hattın sermayesine kimlerin iştirak edeceği konusu da netleşmemiştir. İsmail Hakkı Bey, bu hatla Rus ticaretinin genişleyeceği yönünde şüphelerin de olduğunu belirtmiştir. Bazı Rus askeri yetkilileri de gerek askeri gerek ticari açıdan faydalı ve gerçekten Hindistan'ı Rusya'ya bağlayıcı bir hat yapılacaksa bunun Afganistan'dan geçmesi gerektiğini söylemiştir. İngilizlerin bu görüşü kabul etmeyeceklerini dile getiren Babanzade, Afganistan üzerinden yüz bin askerin Kuzey Hindistan'a taşınmasına karşı çıkacaklarını yazmıştır. Maveray-ı İran hattını bir hayal olarak gördüğünü belirterek, Bağdat Hattına rakip olamayacağını

⁸⁸⁴ Babanzade, "Fas'tan Sonra İran", s.1-2

⁸⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Maveray-ı İran Hattı", *Tanin*, 8 Şubat 1911, No:874, s.1

vurgulamıştır.⁸⁸⁶ İngiltere Maveraya-yı İran hattına sıcak bakmamakla birlikte, açıktan açığa karşı da çıkmamışlardır. Böyle yaparak hem Rusya'yı bu konuda teskin etmişler hem de Bağdat Hattının alternatifsiz olmadığı imajı vermek istemişlerdir.⁸⁸⁷ Tabii yine burada dikkat çeken nokta İran toprakları üzerinde hesap kitap yapanların Avrupa büyük güçleri olması ve asıl mülk sahiplerinin bu hesaplara dâhil edilmemesidir.

3.4. Potsdam Mülakatı Üzerine Yazdığı Makaleler

Rus Çarı II. Nikola ile Alman İmparatoru II. Wilhelm arasında 4 Kasım 1910'da Potsdam'da bir mülakat gerçekleşmiştir. Bu mülakatta diplomatik müzakereleri Rusya Hariciye Nazırı Sazanof ile Almanya Başbakanı Bethmann-Hollweg ve Hariciye Nazırı Kiderlen-Waechter yürütmüştür.⁸⁸⁸ Yapılan mülakat sonucunda iki devlet arasında İran konusunda bir anlaşmaya varılmış fakat içeriği kamuoyu ile paylaşılmamıştır. Bu durum da anlaşma ile ilgili birçok dedikodu ve görüşün ileri sürülmesine yol açmış, Avrupa basını bu konuyla ilgili günlerce çeşitli varsayımlar ortaya atmıştır. Avrupa basınına yakından takip eden İsmail Hakkı Bey, Potsdam Mülakatı ile ilgili bu yorum ve haberleri *Tanin* sütunlarında değerlendirmiş, imzalanan anlaşmanın Osmanlı Devleti'ne etkileri üzerinde duran yazılar yazmıştır.

Potsdam sonrası Alman Başbakan Bethmann-Hollweg'in Reichstag'da Rusya ile bir anlaşmaya varıldığı açıklaması, diğer Avrupa devletlerini bu konuya odaklı hale getirmiştir. Fransa basını ilk başlarda anlaşmadan kuşkulananmış, ancak sonradan müttefikleri olan Rusya'nın Almanya ile böyle bir uzlaşmaya varmasından rahatsız olmuşlardır. Diğer taraftan İngiltere de daha üç yıl önce Rusya ile İran hakkında bir anlaşma imzalamış⁸⁸⁹ ve bunun semeresi daha yeni alınmaya başlamışken, Rusların Almanya ile özel ve İngilizlerden habersiz bir anlaşmaya varması, başta *Times* gazetesi olmak üzere diğer gazetelerin Rusya ve İngiltere aleyhine yazılar yazmasına yol açmıştır. Basın üzerinden yapılan bu şiddetli eleştirileri hafifletmeye çalışan *Novoye Vremya* gazetesi, anlaşma her ne kadar yapılmış olsa da bunun Avrupa'ya etkisinin az olduğunu ve ittifaklar sistemini bozacak mahiyete sahip olmadığını yazmıştır. Ayrıca Almanya ile Rusya arasında uyuşulan konuların Asya'ya ait

⁸⁸⁶ Babanzade, "Maveraya-yı İran Hattı", s.1

⁸⁸⁷ Mayak, *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri*, s.138 (100 nolu dipnot). Maveraya-yı İran hattı konusunda detaylı bilgi için bkz. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.2, k.1, s.451-465

⁸⁸⁸ "Hükümdaran Mülakatı", *Tanin*, 5 Teşrinisani 1910, No:782, s.2

⁸⁸⁹ Rusya ile İngiltere arasında Petersburg'da yapılan gizli görüşmeler 1907'de tamamlanmış ve İran hakkında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ile İran yok sayıldığı gibi, toprakları da bu iki devlet tarafından üç bölüme ayrılmıştır. Bu anlaşmaya göre, İran'ın kuzey toprakları Rus nüfuzuna, Fars Körfezi'nden Tahran'a kadar uzanan güney toprakları ise İngiliz nüfuzuna bırakılmıştır. Ortada kalan topraklar ise göstermelik biçimde tarafsız olarak kabul edilmiştir. Bkz. Yılmaz Karadeniz, "1907'deki İngiliz-Rus Antlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi", *Route Educational and Social Science Journal*, 4(2), Mart 2017, s.226

olduğu bilgisini vererek, Fransa ve İngiltere'yi tatmin etmek istemiştir. Fakat bu sefer de Alman gazeteleri bu ifadelerle tepki göstermiştir.⁸⁹⁰

İsmail Hakkı Bey ortalıkta dolaşan dedikodulara göre, Potsdam Mülakatının en mühim meselesini demiryolunun oluşturduğunu, bunun da Bağdat Demiryolu ile ilintili bir mesele olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. Konu Bağdat Hattını ilgilendirince de Osmanlı Devleti meseleye daha bir önemle eğilme gereği duymuştur. En esaslı rivayetlerin başında, Hankin-Bağdat hattının Rusya tarafından inşa edileceği ve Bağdat hattı hakkında İngiltere ve Fransa haberdar edilmeksizin bir uzlaşma imzalandığı gelmektedir. İsmail Hakkı Bey de bu rivayet üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Hankin-Bağdat hattı Osmanlı toprağında olduğu halde ne devletler ne de basın Osmanlı Devleti'nden bahsetmiştir. Osmanlı Devleti adeta yokmuş gibi davranmışlardır.⁸⁹¹ İngiltere ve Fransa'ya anlaşma metninin bildirilmemiş olmasına hayret edenlerin, Türkiye'nin adının anılmamasını tabi görmeleri Babanzade'yi şaşırtmıştır. Ancak durumun hiç de böyle olmadığı yolunda görüşler belirtmiştir. Çünkü Hankin-Bağdat hattının Rus sermayesi ile inşa edilmesi ne İngiltere-Rusya anlaşmasına uygun düşmekte ne de coğrafya buna müsait olmaktadır. Zira Hankin, Rus sınırına uzaktır. İsmail Hakkı Bey'e göre bu olsa olsa, Hankin'de bitecek Osmanlı demiryolu hattına İran'da Rusya tarafından inşa edilecek hattın bağlanması için izin alınması ile alakalıdır.⁸⁹²

Bağdat Hattının ve İran meselesinin Avrupa basınında ve Avrupa kabineleri arasında yarattığı bu yeni dalgadan ötürü, Osmanlıların Bağdat hattına tekrar özel önem vermesi gerektiği görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, bundan sonra düşüncelerini şu ifadelerle tamamlamıştır:

“Biz demiryolu işlerini siyasetten kesinlikle ayırmayınca, diplomatların demiryolu işleriyle meşgul olmaları yasaktır düsturunu alakadar devletlere teslim ettirmedikçe huzursuz kalacağız. Demiryolları sadece iktisadi ve ticari meselelerden olmak lazım gelir iken böyle siyasi şaibelere alet oldukça imtiyazlar meselesinde daima şüpheli ve müteyakkız bulunmaya yetkili oluyoruz. Zira sırf Türkiye'ye ait bir iktisadi teşebbüsün o kadar siyasi bahislere temel olduğunu ve hatta daha kötüsü ve izzet-i nefsi-i Osmanî için daha ağır olmak üzere bu bahislere Osmanlı Devleti'nin bile karıştırılmadığını gördükçe Avrupa'nın bu temayülünü Osmanlı bağımsızlığı açısından iyi niyetli görmemeye hakkımız olur. Şüphe

⁸⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Şimendifer ve Politika”, *Tanin*, 8 Kânunusani 1911, No:843, s.1-2

⁸⁹¹ Osmanlı basını Potsdam Mülakatı üzerinde önemle durmuş ve İran üzerinde, Rusya ile Almanya arasında bir uzlaşmaya varılmasının Türk ve İslam dünyası için olumsuz sonuçlar doğuracağı vurgulanmıştır. Yine böyle bir yorumda, Almanya'ya güvenilmemesi gerektiği, Almanların kendi çıkarları için İran ve Osmanlı Devleti'ni sömürge alanları olarak gördüğü ve Potsdam Antlaşması ile İran'ın başına gelenlerin yarın öbür gün Osmanlıların başına gelebileceği hatırlatılmıştır. Bunun için bkz. Mesude Sezer Özdilli, “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Muhalif Gazete ve Gazeteci: Türkiye Gazetesi ve Şirvanizade Mahmud Tahir”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013, s.446. Genel olarak Osmanlı basınına rahatsız eden konu, İsmail Hakkı Bey'de de görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir konuda görüşmeler yapıp Türk tarafının buna çağırılmamış olmasıdır. Bu değerlendirme için bkz. Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet Yay., İstanbul, 1972, s.262

⁸⁹² Babanzade, “Şimendifer ve Politika”, s.1-2

edersek bizi ecnebi sermayesine düşman görmek istiyorlar, sonra da herkesten şüphemizi uyandırmak için fiçılarla mürekkepleri gazete sayfalarına döküyorlar. Diplomatlar daima bizden, bizim demiryollarımızdan bahsediyor ve en müthiş ve hakaretamiz bir hal olmak üzere bu bahislere bizi katmıyorlar. Böyle bir siyaset takibine alışanların bize “kalbinizdeki şüpheleri durdurun” demeye hakları artık kalır mı?”⁸⁹³

Novoye Vremya gazetesinin Potsdam’da varılan anlaşmanın sadece Asya ile ilgili olduğunu yazması, Alman basını tarafından hoş karşılanmamış ve anlaşmanın Avrupa işlerini içermesini de arzu etmişlerdir. Fransa ile Rusya arasındaki İkili İttifak,⁸⁹⁴ bu şekilde mahiyetini kaybedecek, yalnız haksız bir saldırı karşısında savunmaya yönelik bir şekil alacaktır. Örneğin Fransa, Fas’ı zapt etmeye teşebbüs edip bundan dolayı Almanya ile arasında bir anlaşmazlık oluşursa, Fransa savunma halinde bulunmuş olmayacak, Rusya’ya, ittifakın koşulları gerçekleştiği için yardım etmesi talebinde bulunamayacaktır. Başka bir örnekle, bir vesile bulunup Alsas-Loren’in istilası için bir savaşa gerek duyulsa, Fransa yine müttefiki Rusya’dan yardım talep edemeyecektir. İkili İttifak imzalandığı günden beri savunma amaçlı bir özelliğe sahip olsa da bazı yönleri hep belirsiz kalmıştır. İşte bu Potsdam Mülakatıyla bu belirsizlikler giderilmiştir. Mülakatın Fransa’yı ilgilendiren durumunu bu şekilde değerlendiren İsmail Hakkı Bey daha sonra sözü Rusya’ya getirmiştir.⁸⁹⁵

Rusya da bundan sonra bir tecavüz ve saldırı politikası izlerse Fransa’dan yardım isteyemeyecek, faraza İran’ı zapta teşebbüs ederse, Fransa’yı yardıma çağıramayacaktır. Potsdam Mülakatı zaten Orta Asya’dan dolayı Almanya ile yani istiladan dolayı kendisiyle bozuşmak mümkün olan yegâne devletle uyuşmayı temin ettiğinden, artık böyle bir istila tasavvurundan dolayı ne Almanya ile savaş ihtimali kalacak ne de Fransa’dan böyle bir savaş için yardım istemeye gerek duyulacaktır. Ruslar zaten İngiltere ile uyuştukları için Orta Asya’daki istilacı emellerine herhangi bir engel kalmamıştır.⁸⁹⁶

⁸⁹³ Babanzade, “Şimendifer ve Politika”, s.1-2

⁸⁹⁴ Rusya ile Fransa arasında imzalanan ittifak 1892’de gerçekleşmiş olmasına karşın resmi bir hüviyet kazanması 1894 yılında olmuştur. Bu ittifak antlaşmasına göre, Fransa, Almanya veya İtalya tarafından bir saldırıya uğrarsa Rusya yardım edecek, eğer Rusya, Almanya veya Avusturya tarafından bir saldırıya uğrarsa Fransa bu devletlere karşı savaş açacaktır. İsmail Hakkı Bey, bu ittifak antlaşmasına atıfta bulunarak, Potsdam Antlaşması ile bunun hükümsüz kaldığını, Ruslar, Almanlarla anlaşma yapınca Fransa için Almanya’ya saldırma gerekçesinin ortadan kalktığını yazmıştır. Söz konusu Rus-Fransız ittifakının detayları için bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.568-574

⁸⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Yine Potsdam Mülakatı”, *Tanin*, 10 Kânunusani 1911, No:845, s.2

⁸⁹⁶ Babanzade, “Yine Potsdam Mülakatı”, s.2. Rusya Hariciye Nazırı Sazanof anılarında Potsdam Mülakatı ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Mülakattan ötürü İngilizler, İran’a bir Alman sızmasıyla sonuçlanabilecek hataların yapılmasından endişe duymuşlardır. Sazanof’a göre, “*aslında Bağdat demiryoluyla ilgili Rus bakış açısındaki tek değişiklik, bu konu kendi iradesine bağlı olduğu sürece Almanya’ya karşı bu hattın bitirilmesini engellemek*” taahhüdü verilmiştir. Ruslar, Potsdam Antlaşması ile kendi çıkarlarına zararlı görüp engellemeye çalıştıkları Bağdat hattının gerçekleştirilmesine köstek olmayacaklarının sözünü vermişlerdir. Sazanof açısından Rusya, Potsdam Antlaşması ile Almanya’ya yeni bir şey vermemiş sadece “uzun süredir tamamlanmış bir olguyu onaylamakla” yetinmiştir. Bkz. *Sazanov’un Anıları*, s.41

İsmail Hakkı Bey, Potsdam Mülakatını bir de ekonomik yönüyle değerlendirmiştir. Bunun bir kısmı Bağdat Hattına diğer kısmı İran'da inşası düşünülen hatta aittir. Mülakatta sözü edilen, Hankin-Bağdat hattının inşasını Ruslara vermek yönündeki haberin gülünç olduğunu yazan Babanzade, Potsdam'da Hankin'den bahsedildiğini fakat bu bahsin Hankin hattının ileride Rusya tarafından İran ve Belucistan'dan geçmesi suretiyle Hindistan'a kadar inşa edilecek Maveray-ı İran hattına veya diğer uzatılması düşünülen hatlara bağlanması için geçtiğini haber vermiştir. Bu durumda Almanya'ya bir sitemde bulunarak, sırf ekonomik olan bu bahse sadece söze karışmak yetkisi olanların dâhil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Örneğin konuyla alakadar olan Bağdat Osmanlı Kumpanyası ile İran hattını inşa etmek tasavvurunda olan Rus kumpanyasının fikir alışverişinde bulunmalarının doğru olacağını eklemiştir. Bu vesile ile de demiryolu, politikadan ayrılarak Osmanlıların kalbine su serpilmiş olacaktır. Ancak buna rağmen İsmail Hakkı Bey'in aldığı istihbarata göre, Almanya, Hankin hattı hakkında cereyan eden ekonomik müzakereleri Babiâli'ye bildirme nezaketinde bulunmuştur.⁸⁹⁷

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'ni sadece Hankin'in ilgilendirmediğini, bütün İran işlerinin Osmanlılarla alakalı olduğunu ifade etmiş, Rusya'nın İran'dan binlerce kilometre uzakta olan Almanya ile mülakat yapmasına rağmen İran'ın sınır komşusu olan Osmanlı Devleti'ni hesaba katmamasını eleştirmiştir. Meseleyi Almanya açısından da değerlendirerek, Almanların mühim bir siyaset takip ettiklerini yazmıştır. Şöyle ki, öteden beri Bağdat Hattına karşı çıkan devletlerden birinin bu mülakat sayesinde muvafakatini almıştır. Diğer muhalif devlet İngiltere'yi de itirazlarında yalnız bırakmıştır. Bu da doğal olarak İngiliz basınının hiddetine yol açmış ve Rusya'yı oyun bozmakla itham etmelerine sebebiyet vermiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre, Bağdat Hattı düşünülecek olursa, Osmanlı Devleti'nin Potsdam Mülakatından şüphe etmesine gerek kalmamıştır. Ancak tekrar ettiği bir nokta vardır ki Osmanlı Devleti'nin İran işlerinden ayrı ve uzak düşünülmemeyeceğidir. İran konusunda Osmanlı Devleti'nin de bir oyu olduğunu belirterek, Almanya'nın Babiâli'ye yaptığı bilgilendirmeyi Rusya'dan da beklediklerini dile getirmiştir.⁸⁹⁸

Potsdam Mülakatı ile ilgili dedikodular ve asılsız haberler Avrupa basınında sıklıkla yer bulmaya başlayınca, Osmanlı Devleti de durumdan şüphe etmeye başlamış, Osmanlı demiryolları üzerine kendilerinin haberi olmadan gizli pazarlıkların yapıldığı evhamına kapılmıştır. Ancak Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Marschall von Bieberstein Babiâli'ye gelerek Rusya ile aralarında yaptıkları anlaşma hakkında Osmanlıların içini rahatlatacak

⁸⁹⁷ Babanzade, "Yine Potsdam Mülakatı", s.2

⁸⁹⁸ Babanzade, "Yine Potsdam Mülakatı", s.2

açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁹⁹ Almanya'nın bu vesileyle Osmanlı Devleti'ne verdiği teminattan sonra şu konular açıklığa kavuşmuştur: 1- Almanya ile Rusya arasındaki görüşmeler henüz bitmemiştir ve bu görüşmeler hususi olarak İran arazisinde demiryolu yapımıyla ilgilidir. 2- Bağdat Hattı şubeleri ile İran ve Rusya sınırı arasında Almanlar tarafından demiryolu inşa olunmayacağına dair söylentilerin kesinlikle aslı yoktur. 3- Irak konusunda hiçbir bahis geçmemiştir ve geçmesinin ihtimali yoktur. Bu teminattan sonra bütün dedikoduların iskambilden yapılmış bir bina gibi yıkılıp gittiğini belirten İsmail Hakkı Bey, teminattan önceki günlerde Avrupa basınında çıkan asılsız haberlerin ne amaçla yapılmış olduğu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.⁹⁰⁰

Potsdam Mülakatı ile Almanya ve Rusya arasında bir yakınlaşma sağlanmak istenmiştir. Taraflar bu mülakatı fırsat bilerek arzularını hakikat şekline koymak istemişlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu amaçla *Evening Times* gazetesinin anlaşma hükümlerini madde madde yayınlamak⁹⁰¹ tecrübe balonu uçurduğu benzetmesini yapmıştır. Özellikle gazetede yayınlanan üçüncü maddenin yani “*Almanya Hükümeti Bağdat Hattı mıntıkasıyla Rusya ve İran sınırları arasında demiryolu hatları inşa etmemeyi ve bu mıntika dâhilinde bu çeşit teşebbüslerde maddi ve diplomatik yardımda bulunmayacağını taahhüt eder*” hükmünün, ortalığı yoklamak amacıyla yazıldığını ileri sürmüştür. Şayet bu maddeden sonra ortalıkta bir sessizlik olur, basın bu konuya fazla eğilmezse Almanya'ya bununla ilgili ciddi bir teklif yapılacaktır. İsmail Hakkı Bey'in bu anlaşmanın metninin yayınlanmasından çıkardığı diğer bir gerçek de Rusya Hükümeti'nin Potsdam Mülakatında kabul etmiş olduğu esasları tekrar görüşmek istemesi ve pazarlık esnasında az şey kazanmışız yeni bir şeyler daha kazanamaz mıyız düşüncesinde bulunmasıdır.⁹⁰²

Tecrübe balonlarının bir kısmını da İngiliz basını uçurmuştur. *Daily Telegraph* gazetesi bugünlerde Almanya ile İngiltere arasında Bağdat Hattı hakkında bir mukavele imzalanacağını ve hattın Basra Körfezi'nde bir İngiliz limanında son bulacağını yazmıştır. İsmail Hakkı Bey bu haberin de ortalığı yoklamak amaçlı olduğunu, Almanlara, bizim de demiryolları konusunda böyle bir arzumuz var gelin de anlaşalım mesajı verilmek istendiğini belirtmiştir. Böylece Potsdam Mülakatı vesilesiyle ziyafete çağrılıp çağrılmayacaklarını anlamak istemişlerdir. Ancak Alman Büyükelçi Bieberstein'in Irak konusunda hiçbir devletle herhangi bir pazarlık yapılmadığı garantisini vermesi, *Daily Telegraph* gazetesinin

⁸⁹⁹ Mayak, *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri*, s.100

⁹⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Tecrübe Balonları-Almanya'nın Resmi Tekzibi Münasebetiyle”, *Tanin*, 16 Kânunusani 1911, No:851, s.1

⁹⁰¹ *Evening Times* gazetesinde yayınlanan antlaşma taslağının metni için bkz. “Mukavelenin Metni”, *Tanin*, 10 Kânunusani 1911, No:845, s.2

⁹⁰² Babanzade, “Tecrübe Balonları-Almanya'nın Resmi Tekzibi Münasebetiyle”, s.1

ifadelerinin asılsız olduğunu göstermektedir. İsmail Hakkı Bey ayrıca Osmanlı mülkü olan Basra Körfezi'nde bir İngiliz limanı bulunduğu ifadesini de nezaketsizlik olarak görmüştür.⁹⁰³

Tecrübe balonu uçuran son devlet ise Fransa olmuştur. Fransız *Le Temps* gazetesi, hattın güzergâhının Fırat'tan tayin edilmesini teklif ederek, çoktandır Fransızların aklında bulunan gerçeği ortaya çıkardıklarını yazmıştır. Bu tecrübe balonları karşısında Osmanlı Devleti'nin nasıl hareket etmesi gerektiğini öğütleyen İsmail Hakkı Bey, Osmanlı mirasına göz dikenlerin iştahlarını açacak hareketlerde bulunmamayı, iç anlaşmazlıkları bertaraf edip kuvvetli bir ordu ve donanmaya sahip olmayı zorunlu görmüştür. Meşrutiyetin tek başına sihir ve kerametle vatani kurtaramayacağını, milletin bütün fertlerinin fedakârlık yaparak meşrutiyet için çalışmaları gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁰⁴

Potsdam Mülakatı ile gündem sıcaklığını korurken, Alman Başbakan Bethmann-Hollweg ve Fransa Başbakanı Pichon kendi meclislerinde konuyla ilgili görüşlerini aktarmışlardır. Osmanlı Devleti'nde de Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa Mebusan Meclisi'nde bir konuşma yapacaktır. Bu konuşmadan önce bir makale yazan İsmail Hakkı Bey'in bununla alakalı olarak ilk değindiği konu da Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne teminat vermiş olmasına karşılık, Rusya'nın sessizliğini koruması ve böyle bir hamlede bulunmaması olmuştur. *Evening Times* gazetesinde yayınlanan üçüncü madde Almanlar tarafından tekzip edilmişken, Rusya'nın da resmen tekzip etmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü II. Abdülhamit döneminde Karadeniz havzasındaki demiryolları hakkında imzalanan anlaşmalardan ötürü Osmanlı Devleti'ndeki bazı çevrelerin rahatsızlığı giderilmemiştir. Üzerine bir de bu anlaşmanın yapılması, bu çevrelerin Rusya'ya karşı duyduğu şüphe ve güvensizliği artırmıştır. Almanya bu konuda Osmanlılara bir teminat vermişken konuyla alakası yüzünden Ruslar da vermelidir diyen Babanzade, bu meselede sabıkasından ötürü kendisine karşı tereddüt duyulan devletin Rusya olduğunu yazmıştır.⁹⁰⁵

Rusya'nın başka bir açıdan da Osmanlı Devleti'ne teminat vermesinin zaruri olduğu görülmektedir ki, Almanya'nın Babıâli'ye gelip beyanatta bulunmasına karşılık Rusya'nın bir şey söylememesi, hem henüz müzakerede bulunduğu Almanya'nın bu hareketini beğenmediğini hem de belki de Almanların söylediklerinin gerçeği yansıtmadığı düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Rusya'dan Almanya gibi bir teminatın beklendiği ortamda Mebusan Meclisi'nde nasıl bir hareket tarzının olması gerektiği üzerinde duran

⁹⁰³ Babanzade, "Tecrübe Balonları-Almanya'nın Resmi Tekzibi Münasebetiyle", s.1. İngiltere, Potsdam Antlaşmasının kendi çıkarlarına ters düşecek sonuçlar doğuracağını göz önünde bulundurarak, çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamış ve bu amaçla, Basra ile Kuveyt mıntikasının kendi kontrolü altında olduğunu ileri sürerek, Osmanlı Devleti ile yeni bir polemik yaşanmasına yol açmıştır. Bu yorum için bkz. Mayak, *Tanın Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri*, s.114-115

⁹⁰⁴ Babanzade, "Tecrübe Balonları-Almanya'nın Resmi Tekzibi Münasebetiyle", s.1

⁹⁰⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Potsdam Mülakatı ve Meclis-i Mebusan", *Tanın*, 20 Kânunusani 1911, No:855, s.1

Babanzade, Rıfat Paşa'nın dengeli konuşması gerektiğini, mesele birçok büyük devleti ilgilendirdiği için milletvekillerinin de aynı hassasiyeti göstermesinin lüzumunu vurgulamıştır. Bütün devletlerin Osmanlıların dostu olduğundan dem vurarak, Meclis'te mebusların ifade özgürlüğünün bulunduğunu ancak dış politikada yapılan konuşmalara dikkat edilmesi gerektiğini hatırlatma gereği duymuştur.⁹⁰⁶

Potsdam Antlaşması tüm bu açıklamalar ve siyasi manevralardan sonra 19 Ağustos 1911 tarihinde yani mülakatın yapıldığı tarihten yaklaşık on ay sonra Rusya ile Almanya arasında imzalanmıştır. Bu gecikme doğal olarak Avrupa kamuoyunda bazı şüpheler uyandırsa da gerekçe olarak Sazanof'un hastalığı ve tedavi süreci gösterilmiştir. Ancak Fransız *Le Temps* gazetesi gecikmenin gerçek sebebinin bu olmadığını, Almanların özellikle Türk tarafının kaygılarını gidermek amacıyla anlaşma metninde bazı değişiklikler talep etmesine bağlamıştır. Bu amaçla da Rusya ile gizli bir protokol imzalandığını ileri sürmüştür.⁹⁰⁷

3.5. Fas'taki Gelişmeler ve Agadir Krizi Hakkında Yazdığı Makaleler

İkinci Fas krizinden önce Fas'ta yaşanan iç çatışmalar ve Avrupa Devletlerinin buna yönelik tavırları ile ilgili olarak İsmail Hakkı Bey bir makale kaleme almıştır. İslam âleminin büyük bir kitlesini oluşturan Fas'ta fakirlik ve cehalet had safhadayken, hükümet ülkeyi yönetmede aciz ve Avrupa, Fas'tan parça koparmak için fırsat kollayan bir vaziyettedir. Avrupa devletleri içinde Fas konusunda kendini söz sahibi olarak gören ilk devlet Fransa gibi görünmesine karşın, Almanya da güçlü bir pozisyon oluşturmaya çalışmaktadır ki bu konuda yumruğunun kuvvetine dayanmaktadır. Bu iki rakip arasındaki sürtüşme neticesinde de İsmail Hakkı Bey'in "ucube" olarak tanımladığı El-Cezire Antlaşması ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁸

El-Cezire Antlaşması, 1905'te yaşanan ve Birinci Fas krizi olarak adlandırılan olaydan sonra imzalanan antlaşmadır. Bu antlaşmanın arka planında, Fransa ve Almanya'nın olduğu görülmektedir. Fransa gerek Kuzey Afrika sömürge alanlarını genişletmek gerek Akdeniz'deki hegemonyasını büyütme için 1899'dan itibaren Fas'la yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu topraklar üzerindeki emellerini diğer devletlere kabul ettirmek için İngiliz işgali altında bulunan Mısır'daki haklarından feragat etmiş, İspanya'nın da Tanca ve güney-

⁹⁰⁶ Babanzade, "Potsdam Mülakatı ve Meclis-i Mebusan", s.1. Potsdam Mülakatı ile ilgili olarak Mebusan Meclisindeki tartışmalar 21 Ocak 1911 günü oturumda yapılmıştır. Şam Mebusu Şefik el-Müeyyed ile Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey'in verdiği soru önergesine Hariciye Nazırı Rıfat Paşa söz konusu oturumda cevap vermiştir. Mebusan Meclisindeki bu tartışmaların detayı için bkz. Mayak, *Tanın Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri*, s.115-122

⁹⁰⁷ "Rus-Alman İtilafı, Tan Gazetesinin Başmakalesinden", *Tanın*, 24 Ağustos 1911, No:1070, s.4

⁹⁰⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Fas Vukuatı-Mevlay Abdülaziz'in Hezimetini", *Tanın*, 13 Ağustos 1324, No:26, s.1-2

batı Fas'taki üstünlüğünü kabul etmiştir.⁹⁰⁹ Fransa'nın Fas'ta etkin olmasından rahatsızlık duyan Almanya devreye girerek, Kayzer II. Wilhelm'i, Başbakan Bülow'un hamlesi olarak, Tanca'ya göndermiş ve gövde gösterisi yaparcasına şaşaalı bir törenle karşılanmıştır.⁹¹⁰ Kayzer, bu ziyaret esnasında 31 Mart 1905'te yaptığı bir konuşmada, Fas Sultanının özgür ve bağımsız bir ülkenin hükümdarı olduğunu ve dış baskılara boyun eğmemesi konusunda kendisine her zaman yardımcı olacağını söylemiştir.⁹¹¹ Fas konusunda iki devlet arasında ortaya çıkan bu durumu çözmek amacıyla bir konferans toplanmasına karar verilmiş ve 16 Ocak 1906'da Algesiras (El-Cezire)'ta devletler bir araya gelerek sorunu görüşmüşlerdir. Konferans kararları 7 Nisan 1906'da "genel senet" olarak imzalanmıştır ki, buna göre, Fas'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı tanınmış, devletlerin burada eşit koşullarda ve açık kapı ilkesiyle ticaret yapması onaylanmış ve Fas'ın asayiş ve güvenlik işleri Fransa ve İspanya'ya bırakılmıştır.⁹¹² Özellikle bu son madde, Fas konusuna sert ve kararlı bir giriş yapan Almanya'yı zor duruma düşürmüş, konferansta alınan kararlar da ileride ortaya yeni sorunların çıkmasına yol açacak bir içerikte kalmıştır.

El-Cezire Konferansı gerçekleşikten sonra Fas'ta yeniden karışıklık yaşanmaya başlamış, Kasablanka (Kasr-ül-Beyza)'da meydana gelen olaylardan sonra Fransa ve El-Cezire Antlaşmasına "güya tabiiyet etmiş bulunmak için"İspanya buraya müdahale etmişlerdir.⁹¹³ Bu yabancı müdahalesi ile iyice çöken Fas'ta, Fransa'nın devreye girmesinden önce, bir taraftan Ebu Hamame adındaki zorba, hâkimlik davasıyla ortaya çıkmış, merkezi hükümetin zayıflığı yüzünden bir türlü durdurulamamıştır, diğer taraftan İbn-ür-Resuli adındaki bir haydut, Tanca valiliğinden sonra işi açığa vurarak çatışma başlatmış ve Fas Emiri Abdülaziz'in gönderdiği orduları birçok kez mağlup etmiştir. Aciz bir halde kalan Abdülaziz, Kazablanka olayı üzerine iyice zayıf kalmış, bir süre sonra Fransa'nın Cezayir sınırındaki istilasını, zevk ve sefasından, otomobile binmekten ve fotoğraf çekirtmekten başka bir şey düşünmeyen Emirin ülkesindeki manevi nüfuzunu iyice düşürmüştür.⁹¹⁴

Bu sırada Mevlay Abdülaziz'in büyük kardeşi olup haksız bir veraset usulü sebebiyle hükümdarlıktan uzaklaştırılan ve ikinci başkent Marakeş'e gönderilmiş olan Mevlay

⁹⁰⁹ D.C.Watt, "Birinci Fas Buhranı", 20. *Yüzyıl Tarihi Dergisi*, (Çev. Mehmet Barlas), S.5, 1969, s.99

⁹¹⁰ Ülman, *I. Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, s.228

⁹¹¹ Kurtz, *Kayzer'in Almanyası*, s.95

⁹¹² Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.661

⁹¹³ Yabancı devletlerin Fas'ı bir sömürge alanı haline getirmeye çalışması halkın büyük tepkisine yol açmıştır. Özellikle de Fransız görevlilerin polis teşkilatı içinde çalıştırılmaya başlanması karışıklıkları artırmış ve bu durum dış müdahaleye zemin hazırlamıştır. Olaylar esnasında, 19 Mart 1907'de bir Fransız doktorun öldürülmesi üzerine Fransa, Vücdé şehrine asker çıkarmıştır. Sonraki günlerde de Dar-ül-Beyza'da başlayan olayları bastırmak için savaş gemileri göndermiş ve karaya 3000 asker çıkarmıştır. İspanya da ülkede yaşanan karışıklıkları bahane ederek 1908'de Melila'ya ve yakın çevresine asker sevk ederek işgal hareketine girişmiştir. Bkz. Davut Dursun, "Fas-Himaye Dönemi ve Bağımsızlık", *DİA*, c.12, 1995, s.193-194

⁹¹⁴ Babanzade, "Fas Vukuatı-Mevlay Abdülaziz'in Hezimetini", s.1-2

Abdülhafız, Fas'taki kaostan istifade ederek hâkimiyetini ilan etmiştir. Ancak o da güçlü bir orduya sahip değildir. Bu iki kardeş arasında başlayan mücadelede hangisinin işine daha fazla yarayacağını derhal kestiren Fransa, Mevlay Abdülaziz'i desteklemeye karar vermiştir.⁹¹⁵ Kendini merkezde güvende hissetmeyen Abdülaziz de Fransız topraklarına güvenerek sahile yerleşmeyi tercih etmiştir.⁹¹⁶

Fas'taki birçok kabile ve halk kesimi Avrupalıların ülkeye müdahale etmesinin sebebi olarak, Abdülaziz'in kötü yönetimini görmüşlerdir. Bunun üzerine insanların teveccühünün kendisine kaydığını gören Abdülhafız, Marakeş'te bağımsızlığını ilan etmiştir. Abdülhafız, kardeşinin hükümet merkezi olan Nefs-i Fas'ta bile taraftar bulmayı başarmıştır. Abdülaziz'in bir dönem vasisi olan büyük nüfuz sahibi El-Murani'yi de kendi yanına çekmiştir. Bu süreçte Mevlay Abdülaziz, Fransa'nın desteğini almak amacıyla, El-Cezire Konferansı kararlarını uygulamaya sokmak için uzlaşma zemini aramaya koyulmuş, uzun süredir ödemelerini yapamadığı için dağılmaya başlayan ve Abdülhafız'a karşı savaşmak istemeyen orduyu elinde tutmaya çalışmış, kardeşiyle yapacağı mücadelede Fransızlardan muavin sıfatıyla asker almak üzere Fas şehrini terk ederek sahilde bulunan Rabat'a yerleşmiştir. Bunu fırsat bilen El-Murani ve adamları, Fas şehrine girerek, Mevlay Abdülaziz'in vekil olarak bıraktığı şahsı uzaklaştırmıştır. Şehrin ileri gelenlerini toplayıp ülkenin Hıristiyanlar tarafından çiğnenmesinin Abdülaziz'in kötü yönetiminden kaynaklandığını anlatmış ve nihayet ulemadan fetva alarak, Abdülhafız'ın hükümdarlığını tasdik ettirmiştir.⁹¹⁷

Bundan sonra iki kardeş arasındaki mücadele iyice kızışmıştır. Abdülhafız içeriden Hükümet merkezi olan Fas'a doğru gittiği halde, Abdülaziz sahilden onun arkasını kestirmeye çalışmıştır. Ancak iki kardeş de yeterli güce sahip olmadıkları için açıktan açığa çatışmaya girmemişlerdir. Nihayet Mevlay Abdülaziz gördüğü dış destek sayesinde Beşte-ül-Bağdadi'yi bir ordu ile Mevlay Hafız'ın üzerine göndermiş ve sonuçsuz birkaç çatışma yaşanmıştır. İsmail Hakkı Bey kendilerine yeni ulaşan telgraflar ışığında, Abdülaziz ordusunun kesin

⁹¹⁵ Dönemin Bern, Brüksel ve Paris Büyükelçisi olan Salih Münir Bey, İstanbul'a gönderdiği bir yazıda, Mevlay Abdülaziz'in Fransızlarla uyuşup onlardan asker alarak, kardeşini mağlup etmeye çalıştığını ancak Fransızların buna sıcak bakmadıklarını yazmıştır. Zira Mevlay Abdülaziz'e yardım için asker sevk edecek olurlarsa halkın kendilerine karşı bir hareket başlatmasından endişe etmişlerdir. Bu da kanlı ve masraflı çatışmalara yol açacağından Fransız çıkarlarına uygun bulunmamıştır. Salih Münir Bey, bu sebepten ötürü Fransa'nın iki kardeş arasındaki mücadelede tarafsız kalmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Bu mücadeleyi kim kazanırsa Fransızlar yine kendi menfaatleri doğrultusunda adım atmaya karar vermişlerdir. Bkz. BOA, Y.PRK. EŞA, 51/78, H-14 Zilhicce 1325 (18 Ocak 1908)

⁹¹⁶ Babanzade, "Fas Vukuatı-Mevlay Abdülaziz'in Hezimetini", s.1-2. Dönemin Bern, Brüksel ve Paris Büyükelçisi olan Salih Münir Bey, 18 Ocak 1908 tarihli bir yazısıyla Fas'ta yaşanan gelişmeler hakkında İstanbul'a bilgi vermiştir.

⁹¹⁷ BOA, Y.PRK. EŞA, 51-78, H-14 Zilhicce 1325 (18 Ocak 1908)

hezimete uğradığı bilgisini paylaşmıştır. Yine telgraflar Abdülaziz'in bu yenilgiden sonra Suriye'ye gideceğini haber vermişlerdir.⁹¹⁸

Abdülhafız'ın bu askeri başarısının Avrupa'da yaratacağı etkiye değinen Babanzade, bu olaya kadar Fransa'nın Abdülhafız'ın hükümdarlığını tasdik etmek istemediğini belirtmiştir. Hatta *Le Temps* gazetesi, El-Cezire Antlaşmasını kabul eden kişi Abdülaziz olduğu için Avrupa'nın ondan başkasını tanımayacağını ve Abdülhafız'a zorba gözüyle bakacağını yazmıştır. Almanya da Fransa'yı gücendirmemek için Abdülhafız'ın hükümdarlığını tasdik etmemiştir.⁹¹⁹ Buna rağmen Alman basını bu şahsa karşı teveccühünü açıkça ortaya koymaktan çekinmemiştir. Mevlay Abdülhafız ise Abdülaziz'in Tanca'da bulunan diğer bir ordusunu yenmiş ve oranın kabilelerini de yanına çekmiştir. Tanca elçiliklerin merkezi olduğu için burada telaş büyümüştür. Önceden yabancı nüfuzu, Abdülhafız'ın Tanca'daki hâkimiyetini engellemekte iken bu galibiyet işleri değiştirmiştir. Tanca'yı memleketin anahtarı olarak gören İsmail Hakkı Bey, Mevlay Abdülhafız'ın elçilerle iletişime geçme zamanının geldiğini dile getirmiştir.⁹²⁰

Mevlay Abdülhafız, kardeşine karşı üstünlük sağlayıp yönetimi ele geçirdikten sonra ülkesinin iç sorunlarını çözmeye başlamış ve bu yolda ciddi bir mesafe kat etmiştir. Bu süreçte bir taraftan Mevlay Abdülaziz ile mücadele etmiş, diğer taraftan Kazablanka'yı istila eden Fransızlarla yaşadığı keşmekeşe son vermiştir. Bunlara ek olarak, Kazablanka ile Fas arasındaki yolu tutup ayaklanan kabilelerle ve meşhur isyancı Ebu Humara ile çatışmalara girmiştir. Bu sorunların hepsinin üstesinden gelmeyi başaran Mevlay Abdülhafız, kabilelere otoritesini kabul ettirmiştir. Ayrıca Fransız askerleri ülkelerine geri dönmüş ve Ebu Humara yakalanarak esir edilmiştir. Tüm bu başarılı faaliyetlerine rağmen bir hata yapan Mevlay Abdülhafız, esir ettiği Ebu Humara'ya işkence yaptırınca, Avrupa'nın tepkisini çekmiştir.⁹²¹

⁹¹⁸ Babanzade, "Fas Vukuatı-Mevlay Abdülaziz'in Hezimetini", s.1-2

⁹¹⁹ Mevlay Abdülaziz'in, kardeşi Mevlay Abdülhafız'a karşı koyamayarak yenilmesinden sonra Almanya Hükümeti, Mevlay Abdülhafız'ın El-Cezire Antlaşmasının hükümlerini kabul etmesi karşılığında Marakeş hâkimi sıfatıyla tanınması gerektiğinin lüzumunu, adı geçen antlaşmayı imzalayan devletlere sözlü olarak teklif etmiştir. Fransa Hükümeti, yenilmiş olan Mevlay Abdülaziz'in haklarını korumada daha fazla ısrar etmesinin artık faydalı olmayacağını düşünerek, İspanya ile ortak hareket etmiş ve imzacı devletlere, Mevlay Abdülhafız'ın Marakeş hâkimi sıfatıyla tanınması için tespit ettikleri şartları içeren bir nota vermiştir. Bu notada belirtilen şartların bazıları şunlardır; El-Cezire Antlaşmasının hükümlerinin uygulanması, Mevlay Abdülaziz için Fransa'nın birkaç milyon frank tutarında yaptığı harcamanın ödenmesi, Mevlay Abdülaziz tarafından verilmiş olan bazı sözlerin yerine getirilmesi ve aynı şahsın geçinmesi için gerekli olan tahsisatın yapılacağına dair taahhüt verilmesi. Bu notaya İngiltere Hükümeti hemen onay vermiştir. Rusya Devleti de hemen kabul etmesine karşın kesin bir cevap vermemiş ancak bu teklif Fransa'dan geldiği için kabul edileceğine kesin gözü ile bakılmıştır. Almanya Hükümeti, bu şartları çok fahiş bulduğu için cevap verme konusunda tereddüt etmiştir. Bundan ötürü Avusturya ve İtalya Hükümetleri de beklenen cevabı vermemiştir ki, verseler dahi bunun Almanya'nın cevabı ile aynı olacağı kesin görülmüştür. Bkz. *BOA*, Y.A.HUS, 525-61, H-09 Ramazan 1326 (5 Ekim 1908)

⁹²⁰ Babanzade, "Fas Vukuatı-Mevlay Abdülaziz'in Hezimetini", s.1-2

⁹²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Fas-İspanya ve Devletler", *Tanin*, 27 Eylül 1909, No:385, s.1

İsmail Hakkı Bey de bu konuda eleştiride bulunmuştur. Bu eleştirileri iki tarafa da yaparak hem Mevlay Abdülhafız'a bu ilkel yöntemi uyguladığı için tepki göstermiş hem de Avrupa'yı insaniyet hisleri sadece Fas söz konusu olunca kabardığı için kınamıştır. Aynı hissiyatı Afrika ve Asya'daki sömürgelerine göstermemelerinden ötürü sitemde bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, Mevlay Abdülhafız'ı Fransa'da 11. Louis'e, Osmanlı Devleti'nde de II. Mahmut'a benzetmiştir. 11. Louis, Fransa'da derebeylerinin gücünü kırarken, II. Mahmut da taşradaki ayanları zayıflatarak merkezi otoritesini artırmıştır. Mevlay Abdülhafız ise merkeze kulak asmayan kabileleri dize getirmeyi başarmıştır. Ancak Fas'ın en ciddi sorunu dış müdahalelerdir ki bunlar olmazsa, Mevlay Abdülhafız daha ciddi işler başaracak potansiyele sahiptir.⁹²²

Fas'ta yaşanan Melila Hadisesi bu ülkede beklenen huzurun ve yabancı müdahalesinden azade kalmanın imkânsız olduğunu göstermiştir. Bu olayda iki İspanyol işçinin Faslılar tarafından öldürülmesi, binlerce Faslının kanına sebep olacak olaylara yol açmış, bu sebepten ötürü binlerce İspanyol askeri bölgeye gönderilmiştir. Bunun üzerine Katalonya'da halk ayaklanmış, Fas'a asker ve para göndermek istemediklerini söyleyerek manastırları yağmalamışlardır. Fakat İspanya Hükümeti meseleyi gurur haline getirerek, General Marina'nın maiyetine binlerce asker vererek öç alma politikasına devam etmiştir.⁹²³

İspanya'nın bu hareketinin nerede son bulacağı belli olmadığı için Fas Hükümeti, Dışişleri Bakanı El-Kıyas vasıtasıyla ilgili devletlere bir protestoname göndermiştir. İspanya Hükümeti ise bu protestonun gönderilmesine itiraz etmek gibi garip bir siyaset takip etmiştir. Fas Hükümeti Tanca'daki elçilere verdiği notada, Rif'te 60 bin kadar İspanyol askeri bulunmasının huzur ve rahatı bozduğunu ayrıca İspanya'nın bu müdahalesinden dolayı ileride oluşabilecek tazminat talebini kabul etmeyeceğini bildirmiştir. İspanya Başbakanı Maura bu protestonameye pek önem vermediği gibi diğer devletler de bu tarzda bir pozisyon almışlardır. Bu yönüyle diğer devletler, işin Fransa ve İspanya'yı ilgilendirdiğini söyleyerek Fas'ın çabasını boşa çıkaracaklardır. İsmail Hakkı Bey de bu durumu; "Fransa sırasını savdı şimdi kuzuyu biraz da İspanyol kasabına yüzdürmek lazım." ifadesini kullanarak eleştirmiştir.⁹²⁴

Fas konusunda aktif bir politika izleyen ülkelerden olan Fransa da yeri geldikçe bu ülkeye karşı tahakküm gücünü göstermekten çekinmemiştir. Buna benzer bir adımı 1910

⁹²² Babanzade, "Fas-İspanya ve Devletler", s.1

⁹²³ Babanzade, "Fas-İspanya ve Devletler", s.1. Fas'ın Melila mevkiinde yerli kabilelerin İspanyol kuvvetlerine karşı mücadeleye girişmesi, 1890'dan itibaren yoğunluk kazanmıştır. Bunların Osmanlı arşivlerine yansıyan örnekleri için bkz. BOA, Y.A.HUS, 283-71/ H-26 Rebiülahir 1311 (6 Kasım 1893), 283-86/ H-29 Rebiülahir 1311 (9 Kasım 1893), 284-13/ H-03 Cemaziyelevvel 1311 (12 Kasım 1893), 283-50/ H-22 Rebiülahir 1311 (2 Kasım 1893) ve 286-16/ H-02 Cemaziyelahir 1311 (11 Aralık 1893)

⁹²⁴ Babanzade, "Fas-İspanya ve Devletler", s.1

yılıının başlarında atan Fransa, Mevlay Abdülhafız'a verilmek üzere bir ulti­matom hazırlamıştır. Bu ulti­matomda Fransa'nın istekleri üç maddede toplanmıştır: 1- Kazablanka'da zarar görüp bu zararları karşılığında kendilerine tazminat verilecek olan ve tazminat miktarı özel komisyonca tasdik edilen meblağın ödenmesi için imzalanması icap eden borçlanmayı kabul etmek. 2- Bu borçlanma tahvillerinin tedavüle sürülmesi münasebetiyle gereken kontrolün icrası için sağlam teminat elde etmek ki Furnier Telgraf Şirketi'nin iddiasına göre Kazablanka ve Şavye'nin işgali bu teminatı sağlamak içindir. 3- Gerek Fransa-Fas anlaşmalarının uygulanması ve gerek Fransa askeri heyetinin tayin durumu dolayısıyla Fransa tarafından talep edilen şeyleri kabul ve teslim ettirmek. İşin ilginç olan kısmı ise bu ulti­matomu vermek üzere görevlendirilen Fransız Konsolos Gayar, daha Tanca'dan hareket etmeden önce Fas Emirinin bir süreden beri Paris'te müzakerelere memur olan murahhası El-Mekri, hükümdarının bu talepleri kabul ettiğini ve bunun için bir mektup dahi almış olduğunu, Fransa Dışişleri Bakanlığına tebliğ etmiş ve bu suretle ulti­matomun bir anlamı kalmamıştır. Fakat Fransa geri adım atmamış olmak amacıyla bu ulti­matomu Fas Emirinin huzuruna çıkararak bırakmıştır.⁹²⁵

Fas'ın burada bir taktik uyguladığı anlaşılmakta, Fransa'nın tavrına göre murahhasın hareket etmesi talimatı aldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ültimatomun tebliğ edileceği şayiaları yayılmaya başladığı günlerde El-Mekri cebinden emirin mektubunu çıkarıp, Fransa Hükümeti'nin taleplerinin kabul edildiğini bildirmiştir. Fransız basını bu durumu tesadüf olarak yorumlamaktan çekinmiştir. İsmail Hakkı Bey de şahsi olarak bu düşüncede olduğunu belirtmiştir. Emirin, murahhasına duruma göre hareket etmesi talimatı verdiğini, hatta önceden karşılaşılabileceği olasılıklara karşı neye evet neye hayır, neyi kabul neyi ret edeceğini bildirdiğini ve cebinde farklı içerikleri olan mektuplar bulunduğunu ifade etmiştir. Bu görüşüne ek olarak, Fransa'nın tavrını eleştiren Babanzade, mektuba rağmen Fransa'nın Emire ulti­matomu bırakmasının, Fas Hükümeti ve Hükümdarını zor duruma düşürmek anlamı taşıdığını dile getirmiştir. Fas Emiri de bu talepleri ulti­matom sonrası kabul ettiğini açıklamıştır.⁹²⁶

İsmail Hakkı Bey, ulti­matom meselesini bu şekilde değerlendirirken iki Fransız gazetesi *Le Journal Debats* ve *Le Temps*'in Fas konusunda hükümetlerinin nasıl bir yol takip etmesi gerektiği yönündeki fikir ayrılıklarına da yer vermiştir. Almanya'nın Fas'ta Fransa'ya göre uysal bir politika takip etmeye başladığı günden beri Fransa Hükümeti, *Debats* gazetesinin tabiriyle Fas'taki baskı mengenesini sıkıştırdıkça sıkıştırmıştır. Bu “ağır başlı” iki Fransız gazetesi arasındaki ayrılık ise mengenenin ne kadar sıkıştırılacağı yönündedir. *Le*

⁹²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Bir Ültimatom Münasebetiyle”, *Tanin*, 4 Mart 1910, No:539, s.2

⁹²⁶ Babanzade, “Bir Ültimatom Münasebetiyle”, s.2

Temps, öteden beri sertlik yanlısı olduğu için El-Cezire Konferansında devletlerin Fransa'nın Fas'taki özel konumunu tasdik ettiklerini ileri sürerek, sert politikanın devamını savunmuştur. Olaylar olmaya başlamadan önce baskı oluşturmayı doğru bularak olaylar olduktan sonra alınacak sert tedbirlerin bir anlam taşımadığı görüşündedir. *Debats* ise daha ılımlı bir yol takip etmiştir. Kazablanka'da görüldüğü üzere askeri tedbirler istenen başarıyı vermemiş üstelik Almanya ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. *Debats*'ya göre; Fas Hükümetini Fransız idaresine almak mümkün olmayacağından, yapılacak iş kabileleri Fransız nüfuzu altına almaktır. İsmail Hakkı Bey, *Debats*'nın bu ifadelerini beğenmiş ancak *Le Temps*'ın bu görüşe karşı çıktığını vurgulamıştır.⁹²⁷

Fransa'nın Fas konusuna nasıl yaklaşması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunan İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın Fas'ı yavaş yavaş takviye etmesi durumunda, bu işten istifade edeceğini belirtmiştir. Gelişmiş bir Fas, Fransa'nın daha çok işine yarayacaktır, çünkü artık tek başına arazi zapt etmek bir anlam ifade etmemektedir. Hal böyle iken Fransa'nın, Fas Hükümeti'nin kuvvetini artırmak için maiyetine aldığı Osmanlı zabitlerinin gönderilmesi isteği de, söz konusu ultiatomda yer almıştır. Fas Emiri de bu talebi kabul etmek zorunda kalmıştır. İsmail Hakkı Bey ayrıca bu zabitlerin Fas'a kadar nasıl gittiklerini bilmediklerini, Osmanlı ordusu ile hiçbir irtibatı kalmayan bu askerlerin kendi hesaplarına Fas'ta bulduklarını dile getirmiştir. Bu durumun Fransa tarafından yadırganmamasını belirten Babanzade, Fransa'nın da Fas ordusunun ıslahı için kendi öğretmen komutanlarını görevlendirdiğini yazmıştır. Fransa'nın, istikrarlı yönetim için Mevlay Abdülhafız'ı rencide edici hareketlerde bulunmamasını tavsiye eden İsmail Hakkı Bey, böyle bir makale yazmaktaki amacının Fransa'nın iyiliğini düşünmek olduğunu, Fransa'nın huzur ve asayışı için Fas ile hoş geçinmesini temenni ettiğini bildirmiştir.⁹²⁸

3.5.1. Fas Konusunda Almanya'nın Rolü ve Agadir Krizi

Fransa'nın Fas üzerindeki emellerini gerçekleştirmesinde önüne engel olarak çıkan Almanya, 1911 yılında Fas'ın Agadir Limanına Panter zırhlısını göndererek, Fas krizinin yeniden tırmanmasına neden olmuştur. İsmail Hakkı Bey, bu krizi yakından takip ederek gelişmeleri, tarihçesiyle birlikte okurlarına aktarmıştır. Fas krizi ile ilgili olarak yazdığı bir makalede, Fas sorununu safha safha ele alarak değerlendirmelerde bulunmuştur.

İkinci Fas krizinin ortaya çıktığı 1911 yılının Temmuz ayında bu gelişmeyi değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Fransa ve Almanya'nın bakış açılarını okurlarına aktarmaya çalışmıştır. Fas konusuna büyük ehemmiyet veren Fransa için bir Alman gemisinin Fas'a

⁹²⁷ Babanzade, "Bir Ültimatom Münasebetiyle", s.2

⁹²⁸ Babanzade, "Bir Ültimatom Münasebetiyle", s.2

gönderilmesi, izzet-i nefis meselesi olarak görülmüştür. El-Cezire Antlaşması gereğince Fas sahillerinde asayişî sağlama görevi İspanya ve Fransa'ya ortak olarak verildiği halde İspanya'nın bazı bölgeleri işgal etmesine tahammül gösteremeyen Fransızların, hiçbir resmi sıfatı olmayan Almanya'nın, gerektiğinde kendi vatandaşlarını korumak için gemi göndermesine ve icap ederse karaya asker çıkarmasına asla sıcak bakmayacağı anlaşılmıştır. Aslında El-Cezire Antlaşması her devletin Fas'ta kendi vatandaşlarını himaye etmesine engel değildir. Fakat Fransa'nın Fas konusundaki hassasiyeti bunu hükümsüz görecektir derecede ileridir. İsmail Hakkı Bey, Almanların gemi göndermekle iki şey amaçlayabileceklerini,⁹²⁹ bunlardan ilkinin, Fransa'yı Fas'ı tahliye etmesi konusunda mecbur kılmak, diğerinin, şayet bu mümkün olmazsa, Fransa'nın Fas'ta temin ettiği siyasi ve maddi çıkarlara karşılık başka taraflarda bir ödün koparmak olduğunu ifade etmiştir.⁹³⁰

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Agadir krizinin yaşandığı günlerde ilk olarak olayın savaşa gebe olduğu öngörüsünü paylaşmıştır. Fransa ile Almanya arasında başlayan kriz önce sözlü ve yazılı olarak başlamış, iki ay süren bu dönemde ilişkiler fiili ve silahlı bir evreye geçecek biçimde gerginleşmiştir. İsmail Hakkı Bey'in Osmanlı kamuoyuna da Fas krizi ile ilgili bir eleştirisi olmuştur. Meselenin ciddi bir boyutu olduğunu, ister barışla ister savaşa sonuçlansın, Osmanlıları doğrudan ilgilendirdiğini ancak kamuoyunun gelişmelere duyarsız kaldığını belirtmiştir.⁹³¹ Bu duyarsızlığın Osmanlılarda kronik hale geldiğini, önceki yıllarda Avrupa'da Osmanlı için fırsat yaratacak gelişmeler yaşandığı halde bu duyarsızlık yüzünden fırsatların kaçırıldığını yazmış ve buna örnek olarak, Avusturya Veraset Savaşlarını, Yedi Yıl Savaşlarını, Napolyon Savaşlarını vermiştir. Bu sefer daha dikkatli davranmaları gerektiğini vurgulayarak, Fas krizinin Trablusgarp'la ilişkilendirilmeye başlaması ile birlikte yavaş yavaş bazı gazetelerin konuya eğilmeye başladığını hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey'e göre; “*Bu zelzelenin sarsıntısına maruz kılmak istenilen devletlerden biri de Osmanlı Devleti olması bazı yaygaracı matbuatın ifadesine göre mümkün olduğundan*” Osmanlı Devleti ihtiyatlı ve teyakkuz halinde olmalı ve konuyu yakından takip etmelidir.⁹³²

⁹²⁹ İkinci Fas buhranı ya da Agadir krizinin çıkmasında, Fransa ve İspanya'nın Fas arazisini işgal etmelerinin büyük etkisi vardır. Fransa, bazı kabilelerin ayaklanmasından ötürü, El-Cezire Antlaşmasının Fas'ta kendisine asayişî düzeltme yetkisi verdiğini gerekçe göstererek ülkeye asker çıkarmış ve sonra bazı şehirleri işgal etmiştir. Aynı şekilde İspanya da benzer bir gerekçe ile Haziran 1911'de Kuzey Fas'a askerini sokmuş ve Lahsen ile El-Kasr'a girmiştir. İşte yaşanan bu gelişmelerden rahatsız olan Almanya, Fas'ın Fransa ile İspanya arasında paylaşılmasından endişe duyarak harekete geçmiş ve Panter zırhlısını, olaya adını verecek olan, Agadir Limanına göndermiştir. Bkz. Dursun, “Fas-Himaye Dönemi ve Bağımsızlık”, s.194, Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.275-276

⁹³⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Fransa ve Almanya”, *Renin*, 4 Temmuz 1911, No:1020-5, s.1

⁹³¹ Fas'ta yaşanan gelişmelerin, Osmanlı karikatürüne nasıl yansıdığını anlamak için bkz. Brummett, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm*, s.264-265

⁹³² Babanzade İsmail Hakkı, “Fas Buhranı”, *Tanin*, 15 Eylül 1911, No:1092, s.1-2

İsmail Hakkı Bey makalesinin devamında Almanya ile Fransa arasında yaşanan Fas krizinin safhalarını anlatmaya başlamıştır. İngiltere'nin vefat eden Kralı Edward ile Fransa Bahriye Nazırı olan Delcasse'nin gayretleriyle İngiltere ile Fransa arasında Şubat 1904'te bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre, Fransa artık Mısır'daki itiraz hakkından vazgeçecek ve İngiltere de Fransa'nın Fas'taki icraatlarına engel olmayacaktır.⁹³³ Bu antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra da Müslümanların hamisi rolüne soyunan Alman İmparatoru II. Wilhelm, Tanca'ya giderek "müstakil" Fas hâkiminin toprağına ayak basmış ve kimseye danışılmadan yapılan bu paylaşımın, Almanya'nın görüşü alınmadan yapılamayacağı mesajını vermiştir. Bu şekilde birinci Fas buhranının yaşanması meselenin ikinci aşamasını oluşturmuştur. Fas meselesinin üçüncü aşaması ise El-Cezire Konferansı ve antlaşmasıdır. Fas Hükümeti murahhaslarının da dâhil olduğu, hemen bütün Avrupa devletleri ve hatta Kuzey Amerika Hükümeti tarafından imzalanan bu antlaşma ile Fas hâkiminin bağımsızlığı ve Fas'ın toprak bütünlüğü tüm dünyaya ilan edilmiştir. Sadece Fas sahillerinde bulunan sekiz limanda zabıta teşkilatı görevi Fransa ile İspanya'ya ortaklaşa verilmiş, bununla beraber bu teşkilatın başına bir İsviçreli getirilmiştir.⁹³⁴

El-Cezire Antlaşması'nın daha mürekkebi kurumadan Kazablanka hadisesi yaşanınca Fas sorunu yeni bir safhaya geçmiştir. Bundan sonra Fas'ta iç karışıklıklar çıkmış, Mevlay Hafız, kardeşi Abdülaziz aleyhine isyan ederek başarılı olmuş ve tahtına oturmuştur. Gerek Kazablanka hadisesi gerek Mevlay Hafız isyanı, Almanya ile Fransa arasındaki gerginliğe yansımış, Fransa, kendi işine daha iyi yarayacağını düşündüğü eski hükümdar Abdülaziz'i desteklerken, Almanya yeni Fas hâkiminin hükümdarlığını tasdik etmeyi uygun bulmuştur. Fakat Fransa bu tercihte ısrar etmeyerek bir süre sonra Mevlay Hafız Hükümetini tasdik etmiştir.⁹³⁵

Mevlay Hafız iktidara geldikten sonra iç ve dış sorunlarla uğraşıp enerji kaybederken Almanya ile Fransa arasında kötü bir olay yaşanmış, Kazablanka'daki Fransız askerleri arasında bulunan Alman gönüllülerine kötü muamele yapılırca⁹³⁶ mesele Lahey Hüküm Mahkemesi'ne havale edilerek bu sorun da bertaraf edilmiştir. Hüküm Mahkemesinin kararından sonra Alman-Fransız ilişkileri normalleşme eğilimi göstermiş ve Fransa bundan

⁹³³ Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.160

⁹³⁴ Babanzade, "Fas Buhranı", s.1-2. Babanzade, "Fransa ve Almanya", s.1

⁹³⁵ Babanzade, "Fas Buhranı", 15 Eylül 1911, s.1-2

⁹³⁶ İsmail Hakkı Bey'in bahsettiği bu olay 1908'de gerçekleşmiştir. Fas'taki Fransız Lejyonunda çalışan üç Alman asker kaçma girişiminde bulunmuş fakat Fransız polisi tarafından yakalanmıştır. Yaşanan hadise Fransa ile Almanya arasında büyük bir kriz çıkarmaya yatkın iken aynı günlerde Bosna-Hersek krizi yaşanmıştır. Almanya bu yeni kriz dolayısı ile ortaya çıkan gergin süreçte bir de Fas yüzünden Fransa ile sürtüşmeye girmek istemediğinden, anlaşma yoluna giderek Fas'ta bazı ekonomik ayrıcalıklar elde etmek için Fransızlarla anlaşma yapmayı tercih etmiştir. Bkz. Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.274, Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.183-184, Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.678

istifade ile Kazablanka ve çevresinde arzusuna göre hareket etmeye başlamıştır. Almanya da 1909'da Fransa ile bir uzlaşma yaparak, Fransa'nın Fas'ta özel bir mevki olduğunu kabul etmiştir. Bu antlaşmayı 1904'teki İngiltere antlaşmasına benzeten Fransızlar, kısa süre içinde fütuhat hevesine düşerek Almanları rahatsız edecek adımlar atmaya başlamışlardır.⁹³⁷

Fransa 1909 antlaşmasına güvenerek, Kazablanka'yı ve civarındaki Şavye arazisini tahliye etmek yerine daha içerilerde yaşanan ayaklanmayı bastırmak maksadıyla, hükümet merkezi olan Fas şehrine kadar asker sevk etmiş ve Almanya'nın iddiasına göre, hiçbir tehlikede olmayan Fas beldesindeki birkaç Avrupalıyı kurtarmak için hedefi ile uygun olmayan fazla bir gayret sarf etmiştir. Fransa yine 1909 antlaşmasını canının istediği gibi tefsir ederek, Fas'ı düzenleme işine girmiştir. İlk olarak da askerlik işlerinden başlamış, Fas hâkiminin maiyetine askeri düzenleme için birçok memur vermiştir. Diğer taraftan El-Cezire Antlaşması gereğince borç muamelesine teşebbüs ederek "Fas Milli Bankası" için gerekli çalışmaları yapmıştır. Memleketin bir kısmının Fransa'nın elinde olmasından ötürü zaten rahatsız olan Fas halkı da bunun müsebbibi olarak Mevlay Hafız'ı gördükleri için isyan ateşini daha da şiddetlendirmişlerdir. Bir kısım iyancı Fas şehrini günlerce dünyadan kopuk bir hale getirirken bir kısım isyancı daha ileri giderek Marakeş'e ulaşıp Mevlay Hafız'ın kardeşi Mevlay Zeyn'i kendisi istemediği halde hükümdar ilan etmişlerdir. Fransa Hükümeti bu durum karşısında önce hem Cezayir tarafından hem de deniz tarafından büyük miktarda askeri Fas'a çıkararak isyanı bastırmaya ve Mevlay Hafız'ın hükümdarlığını güçlendirmeye çalışmıştır. Daha sonra Cezayir sınırından asker sevkini bırakıp sadece Kazablanka'dan sevkîyat yapmakla yetinmiştir.⁹³⁸

Fransa Hükümeti bu müdahalesini meşru göstermek için bir taraftan Avrupa konsoloslarına insaniyet ve medeniyet adına hareket ettiğini ifade ederken, diğer taraftan Fas hâkimi adına, onun daveti üzerine Fas'a girdiğini ilan etmiştir. Bu ordunun Fas hâkiminin maiyetinde bir ordu olduğunu beyan ederek sorumluluğu üzerinden atmak çabası içinde görünmüştür. Fransa bayrağı, Fransa silahı taşıyan ve Fransız komutanlar ve askerlerinden oluşan bu ordu, kısa sürede Marakeş'e giderek kendine rağmen hükümdar olan Mevlay Zeyn'i tahtından indirmiş, asayiş sağlanır sağlanmaz bölgeyi terk edeceğini taahhüt etmesine rağmen sözünde durmayarak askeri harekâtına devam etmiştir.⁹³⁹

Fransa'nın bu tavrından şüphelenen İspanya da El-Cezire Antlaşması mucibince kendini hak ve söz sahibi görerek dengenin kendi aleyhine bozulduğunu iddia etmiş, El-Ariş ve El-Kasr mevkiilerini işgal ederek Fransa ile karşı karşıya gelmiştir. Bütün bu buhran

⁹³⁷ Babanzade, "Fas Buhranı", 15 Eylül 1911, s.1-2

⁹³⁸ Babanzade, "Fas Buhranı", 15 Eylül 1911, s.1-2. Babanzade, "Fransa ve Almanya", s.1

⁹³⁹ Babanzade, "Fas Buhranı", 15 Eylül 1911, s.1-2

esnasında Alman matbuatı sert bir dil kullanmadan, Fas işlerinin bu kadar abartılı askeri tedbirlerle halledilmesinin gereksiz olduğunu ve Alman vatandaşlarının hiç de tehlikede olmadığını yazmıştır. İspanya'nın müdahalesiyle iyice karmaşık hale gelen Fas meselesi, Almanların uzun bir aradan sonra Panzer zırhlısını Agadir Limanı'na göndermesiyle daha girift bir hale gelmiştir.⁹⁴⁰ Fransa açısından tasvip edilmeyen gelişme ise İspanya'nın da işe karışarak Fas'a asker çıkarmasıdır. Zira bu hareket, uluslararası bir müdahaleye davetiye çıkarmak anlamına gelmektedir ki,⁹⁴¹ Almanya'nın İspanyol müdahalesinden hemen sonra devreye girmesi, Fransa'nın kaygısında haklı olduğunu ispatlamaktadır.

İkinci Fas krizi, 1 Temmuz 1911 günü Almanya'nın Paris Büyükelçisi Schön'ün, Fransa Dışişleri Bakanı Selves'in nezdine giderek, Agadir ve civarında mevcut olan karışıklığa binaen o bölgedeki Alman ticarethaneleri ve vatandaşlarının endişe etmelerinden ötürü,⁹⁴² Berlin Kabinesinin Panter kruvazörünü sözkonusu Agadir Limanı'na göndermeye karar verdiğini bildirmesiyle başlamıştır. Schön ayrıca bu kararın hiçbir biçimde Almanya-Fransa ilişkilerini zedelemeyeceği ümidinde olduğunu söylemiştir. Fransa Dışişleri Bakanı da bu duruma şaşırarak beraber bu hareketin Fransa kamuoyunda kötü etki yaratacağını ifade etmiştir.⁹⁴³ Fransa'yı bu olay karşısında korkuya sevk eden şey, Almanya'nın Fas'ın bir kısmını işgal edebileceği endişesidir. Bu durumun ortaya çıkmaması için de hemen Almanya ile görüşmelere başlamak istemiştir ki amacı, küçük tavizler vererek Almanları Fas'tan uzak tutmaktır.⁹⁴⁴

İsmail Hakkı Bey Almanların bu hamlesini yorumlarken, Delcasse'nin çekilmesi ile hafifleyen Almanların, 1905'teki Birinci Agadir krizindeki gibi kahramanlık damarlarının kabardığını, o zaman da yaptıkları gibi Fransa'yı garip bir şekilde müzakere masasına çağırıldıklarını ancak çağrıdan önce masanın ortasına bir yumruk atan güçlü pazulu birinin tavrını sergilediklerini yazmıştır. Almanlar her ne kadar Fransa'yı bu şekilde masaya oturtmuşlarsa da diğer kabinelere niyetlerinin ne olduğu konusunda izahat vermekten de geri durmamışlardır. Bunlardan biri de Petersburg Elçisi Kont Portalesi tarafından Rusya Dışişlerine verilen tebligattır. Bu tebligatta Fas'ta hiçbir tecavüz maksadı beslemediklerini ve

⁹⁴⁰ Babanzade, "Fas Buhranı", 15 Eylül 1911, s.1-2

⁹⁴¹ Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.680

⁹⁴² Almanya'nın Fas'a yönelik planlarında ekonomik kaygılarının da olduğu görülmektedir. Almanların çelik ve mühendislik alanındaki en büyük şirketlerinden olan Gebrüder Mannesmann, Fas cevherlerini almak arzusunda olmuştur ki, 1909-1911 yılları arasında ikinci Fas krizinin yaşanmasının nedenlerinden biri de budur. Bkz. Harold James, *Alman Kimliği -1770'den Bugüne-*, (Çev. İsmail Türkmen), Kızılelma Yay., İstanbul, 2009, s.117

⁹⁴³ Babanzade İsmail Hakkı, "Fas Buhranı", *Tanin*, 16 Eylül 1911, No:1093, s.1-2

⁹⁴⁴ Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 276

Fransa'ya karşı düşmanlık niyetinde olmadıklarını vurgulamıştır.⁹⁴⁵ Almanya'nın özellikle Rusya'ya böyle bir ultimatoma vermesi Fransa'nın müttefiki olmasından kaynaklanmaktadır.

Almanya'nın bu hamlesinin neye yönelik olduğunu anlamaya çalışan Fransızlar, Alman Dışişleri Bakanı Kiderlen-Wachter'e Hükümetinin ne amaçla bunu yaptığını sormuşlardır. Diğer taraftan da müttefikleri olan İngiltere ile durum değerlendirmesi yapmışlardır. 3 Temmuz'da da İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edvard Grey, Fransa'nın Londra Elçisi Cambon ile uzun bir görüşme yapmış ve bu görüşmede, Fransa'nın, Almanya'ya karşılık olarak İngiltere ve Fransa'nın da Agadir'e bir gemi göndermesi teklifine karşı bazı kabine üyelerinin bunun yapılmasını tereddütle karşıladıklarını söylemiştir. Fransızların bu teklifinin reddi ile birlikte olası bir felaketin önleniği yorumunu yapan İsmail Hakkı Bey, ertesi gün yani 4 Temmuz'da Edward Grey ile Cambon arasında bir görüşme daha gerçekleştiği bilgisini vermiştir. Bu ikinci görüşmeden sonra Edward Grey, Almanya'nın Londra Büyükelçisi Wolf Metternich ile görüşerek, İngiltere'nin Fas'ta meydana gelecek değişikliğe kayıtsız kalmayacağını bildirmiştir.⁹⁴⁶ İngiltere'nin Fransa'ya arka çıkar tarzda verdiği bu karşılık ve savaş gemisi göndermeden tavrını ortaya koyma hamlesi, olası bir tehlikeyi önlediği gibi Hohenzollern vapurunda 36 saat boyunca bekleyen Alman İmparatorunun ertesi gün Kuzey Denizi'ne müsterih biçimde hareket etmesini sağlamıştır.⁹⁴⁷

Fransız basını ise devletlerin Fransa'dan yana tavır koyduklarını yazmıştır. Rus basını da Almanya'yı bu hareketinden ötürü eleştirmiş yine Fransız gazetelerinin ifadesine göre de Berlin'deki Rusya Büyükelçisi Kont Ostensaken, Almanya Başbakanı Bethmann-Hollweg'den açıklama istemiştir. Rus Hükümeti ayrıca Fransa'ya yardım etme konusunda sözlerine sadık olduklarını haber vermiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı nezdinde tavrını açıkça belli etmiş olmakla birlikte Başbakan Asquith de 6 Temmuz'da Meclis'te yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

“Fas'ta yeni bir durum ortaya çıktığının ve bu durumun ileride alacağı şeklin İngiliz çıkarlarını şimdikinden ziyade doğrudan doğruya etkileyeceğinin açıkça anlaşılmasını isterim. Bir diplomatik müzakere neticesinde bu meselenin halledileceğine itimadımız vardır. Bu müzakerelere katıldığımız esnada çıkarlarımızın korunması için gereken adımları atacağımız gibi Fransa ile yapmış olduğumuz antlaşmalarda söz verdiğimiz taahhütlerin gerçekleşmesi için de çalışacağız...”

⁹⁴⁵ Babanzade, “Fas Buhranı”, 16 Eylül 1911, s.1-2

⁹⁴⁶ Edward Grey, Kont Metternich ile yaptığı görüşmede tam olarak şunları söylemiştir: *“İngiltere Fas sorunundan uzak kalmaz. Bizim de orada çıkarlarımız olduğu gibi, ayrıca Fransa ile olan anlaşmamızdan (1904 Antlaşması) doğan yükümlülüklerimiz de vardır. Bir Alman gemisinin Agadir'e gönderilmesi, şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla bir şekilde, İngiltere'nin de çıkarlarının söz konusu olabileceği yeni gelişmeler doğurmuştur. Dolayısıyla, bizsiz yapılacak bir anlaşmayı tanımamız mümkün değildir.”* Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.682

⁹⁴⁷ Babanzade, “Fas Buhranı”, 16 Eylül 1911, s.1-2

Fransa'nın müttefikleri kendilerine bu şekilde destek çıkarken Almanya'nın aynı desteği alamadığı görülmektedir.⁹⁴⁸

İtalya, meselenin alacağı şekle göre hareket edeceğini belirtirken, Avusturya ise olayı ekonomik bir gelişme olarak gördüğünü ve telaşa kapılmanın yersiz olduğunu ifade etmekle yetinmiştir. Macaristan Başbakanı konu ile ilgili olarak: “*Fas meselesi bizi Almanya'ya bağlayan ittifakın maksat ve hedefinden o kadar uzaktır ki benim fikrimce bu yüzden –hiç olmazsa bize nazaran- bir ihtilaf ve karışıklık çıkması söz konusu değildir.*” ifadelerini kullanmıştır.⁹⁴⁹ Osmanlı Devleti adına gelişmeleri yakından takip eden Berlin Büyükelçisi Asım Bey de, Almanya'nın Fransa ve İngiltere'ye karşı yalnız kaldığını, ne Avusturya'nın ne de İtalya'nın desteğini aldığını bildirmiştir. Bu dönemde İtalya'nın temel düşüncesi, Trablusgarp hareketine girişmektir. Asım Bey, Kont Aehrenthal'in, İtalya'nın bu düşüncesine karşı çıkmanın İttifak-ı Müsellesi zora sokacağı düşüncesinde olduğunu ve ittifak bozulursa bir Avusturya-İtalya savaşı çıkması ihtimali üzerinde durduğunu dile getirmiştir. Bu hesapların yapıldığı bir ortamda da Almanya müttefikinden yardım alamamıştır.⁹⁵⁰

Fransa ile Almanya arasında Agadir konusunda ilk temas 9 Temmuz'da gerçekleşmiştir. Cambon mülakat esnasında zırhlının Agadir'e gönderilmesinden ötürü teessüf duyduklarını belirtirken, Kiderlen-Wachter de 1909 antlaşmasından beri Almanya'nın Fas'taki ekonomik çıkarlarının çok düşük kaldığını vurgulamıştır. Bu mülakatta Almanya Fas'ı Fransa'ya terk etmek karşılığında ne gibi ödümler alacağını açıkça sormuştur. Almanya Fas'taki çıkarları ve ekonomik haklarını terk etmemekle beraber Fransa'dan Gabon'u –Sanga nehrinden denize kadar- ve Fransa'nın Belçika Kongosu üzerindeki bazı haklarını talep etmiştir. Buna karşılık Güney Kongo'da Fransa'ya bir hinterland bırakılacağını ve hatta belki de Alman sömürgesi olan Togo'nun da Fransızlara verilebileceğinden bahsedilmiştir. Bu pazarlıkla ilgili Alman ve Fransız basınında ateşli tartışmalar yaşanırken, İngiltere Maliye Nazırı Lloyd George'un “Manchin House”da yaptığı hararetli konuşma gündemi sallamıştır. Birkaç gün sonra Başbakan Asquith'in yaptığı konuşma ise Almanları biraz olsun teskin etmiştir. Ancak İngiltere'nin Almanlara karşı gösterdiği tavır, Fransızları cesaretlendirmiş ve Alman isteklerini kabul etmemede ısrarlı davranmışlardır.⁹⁵¹

⁹⁴⁸ Babanzade, “Fas Buhranı”, 16 Eylül 1911, s.1-2

⁹⁴⁹ Babanzade, “Fas Buhranı”, 16 Eylül 1911, s.1-2

⁹⁵⁰ BOA, HR.SYS., 23-3, M-29 Kasım 1911

⁹⁵¹ Babanzade, “Fas Buhranı”, 16 Eylül 1911, s.1-2. İngiltere Maliye Nazırı Lloyd George, Dışişleri Bakanı ve Başbakanından da onay aldıktan sonra 21 Temmuz 1911'de yaptığı sert konuşmada, İngiltere'nin barıştan yana olduğunu ancak barışı korumak için itibarının zedelenmesine izin vermeyeceğini söylemiştir. Başbakan Asquith de 27 Temmuz 1911 günü Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, yaptıkları antlaşmalardan ötürü İngiltere'nin Fransa'ya karşı bazı yükümlülükleri olduğunu ve bu yüzden Fas konusuna müdahil bulunacaklarını dile getirmiştir. Bkz. Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.186, Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.682-683

Fransa'nın görüşmelerde açıklığa kavuşturmak istediği konu şu olmuştur; şayet Fransa Almanların istediği Afrika sömürgelerinden bazılarını verirse, Almanya Fas'la ilgili taleplerinden kesin olarak vaz geçecek midir? Almanya ise bir taraftan Fas'ı kesin biçimde kaybetmek istemezken diğer taraftan Afrika sömürgesi olan Togo'nun bu şekilde değiş-tokuş yapılması teklifinden vazgeçmiştir. Zira Almanya'daki nasyonalistler Almanların yerleştikleri bir sömürgeci çıkmalarına şiddetle itiraz etmişlerdir. Bu durum bu şekilde keşmekeş bir hal alınca, Cambon Ağustos ayı sonunda Hükümeti ile müzakere etmek için Paris'e dönmüş ve birkaç gün hasta numarası yapmıştır. Alman Dışişleri Bakanı Kiderlen-Wachter de Şamuni'ye giderek istirahate geçmiştir. Cambon, Alman Bakanın Berlin'de olmadığı günlerde bu şehre geri dönmeyi garip bulduğu için hastalandığını beyan ederek gidişini ertelemiştir. Bu sebeplerden ötürü 3 Eylül'de Fransa ne gibi şeyler karşılığında ne gibi fedakârlıklar yapabileceğini belirten yazılı bir teklifi Almanya'ya iletmiştir. Böylece Fransa, Almanya'nın Fas'tan kesin biçimde vazgeçmesi için gereken pazarlığı başlatmıştır. Almanların bu konudaki söylemleri ise 1909 antlaşmasına rağmen Fas'ta Alman ticaretinin müşkülata uğradığı ve bu konuda Almanlara “açık kapı” politikası çerçevesinde ödünler verilmesi gerektiği yönündedir.⁹⁵²

İsmail Hakkı Bey, Almanya Hükümeti'nin Fas'ı feda ettikten sonra teminat meselesinin daha kolay halledileceğini ifade ettikten sonra sözü İspanya'ya getirmiştir. Bu meselede İspanya da özel bir mevki sahibi olmak istediği için “üçüncü şahıs” olarak işe karışmıştır. Müzakerelerin en hararetli bir anında Fas'ın güney kesimlerinde bulunan Afn mevkiini kırk yıl önce mevcut olan müphem bir antlaşmaya istinat ederek işgal etmesi, o taraftan da Fransa'yı müşkül bir vaziyete düşürmüştür. İsmail Hakkı Bey, rivayete göre Fransa Dışişleri Bakanının Alman tekliflerine ret cevabı verdiğini fakat ihtiyatı da elden bırakmadığını, cevabı müteakip İngiltere ve Rusya elçileriyle uzun uzadıya görüştüğünü, bunun da her ihtimale karşı üç devletin (Fransa, İngiltere ve Rusya) ortak hareket edeceklerini gösterdiğini ifade etmiştir.⁹⁵³

Fas konusunda Almanya ile Fransa arasında pazarlıklar sürerken, süreci değerlendiren Babanzade, Osmanlı Devleti açısından işin bu derece ileri gitmesinin arzu edilmediğini, aksine tarafların gereksiz gururdan kaçınarak işi tüccar gibi halletmelerinden yana olduklarını belirtmiştir. Üzerinde durduğu diğer konu ise, İsmail Hakkı Bey'in birçok defa başka konularda vurguladığı gibi, meselenin hep Almanya ile Fransa arasında döndüğü, asıl mağdur olan Fas hakkında kimsenin tek kelime bile etmediğidir. Almanya'nın Agadir krizinde uyguladığı stratejiye de eleştiri getirerek, Almanların yanlış hareket ettiklerini yazmıştır.

⁹⁵² Babanzade, “Fas Buhranı”, 16 Eylül 1911, s.1-2

⁹⁵³ Babanzade, “Fas Buhranı”, 16 Eylül 1911, s.1-2

Fransız basınının rivayetine göre, Almanya'nın Fas'a karşılık Kongo'yu, Obangi'yi istemiş olmasını büyük bir hata olarak gören Babanzade, bu teklifi Almanya'nın kendisi yapacağına, Fransa'ya yaptırtması gerektiğini ve kendisinin mecburen böyle bir pazarlığa girdiği imajı vermesinin doğru olacağını savunmuştur.⁹⁵⁴

Alman diplomatları yine haktan, antlaşmadan bahsederek aynı maksada nail olabileceklerdir. İsmail Hakkı Bey bunun için de birçok yolun olduğunu belirtmiş ve ilk akla gelen olarak, Fransa'nın El-Cezire Antlaşmasına geri döndürülmesini göstermiştir. Buna paralel olarak Fas'ın toprak bütünlüğünün tekrar ilan edilmesi gerektiğinden, Fransa'nın askerlerini hiç olmazsa sahile kadar çekmesi için acil teşebbüste bulunulması hamlesinden bahsetmiştir. Almanlar şayet bunları yapsaydı Fransızlar kendiliğinden sus payı verecekti diyen Babanzade, bu şekilde Fransızların hem kendilerine "al" diye yalvaracaklarını hem de hak-hukuk konusunda Fransa'yı zor duruma düşüreceklerini dile getirmiştir.⁹⁵⁵

Alman diplomatlar meseleyi Babanzade'nin tarif ettiği biçimde çözmek yerine kamuoyunu önemsemeyerek maksatları ne ise kaba bir şekilde işe girişmişlerdir. Fransız basını da bundan yararlanmayı bilmiş, kamuoyunu yanıltarak Almanya'yı antlaşmayı bozan taraf olarak göstermiştir. Fransa, Fas'a el koyduğu ve El-Cezire Antlaşmasını çiğnediği halde, kamuoyunun bu durumundan yararlanarak, Almanya ile bir türlü anlaşmaya varamadıklarını, bu yüzden El-Cezire Antlaşmasına imza koyan tüm devletlerin müzakere etmek amacıyla bir konferansta toplanması fikrini, yarı-resmi kanallardan ortaya atmıştır. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın bundan da yararlanamadığını, konferans fikrini kabul ederek El-Cezire Antlaşmasının harfiyen uygulanıp, o dönemdeki fiili duruma dönülmesi gerektiği şartını sunmamalarının hata olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Fransa ve İspanya'ya Fas'ın sekiz limanında devletler tarafından verilen zabita görevi süresi, 1912 yılı başlarında son bulacağından yeni durum karşısında devletlerin bir hal çaresi düşünmeleri gerekecektir. İsmail Hakkı Bey'e göre, Almanya'nın bu durumda yapması gereken şey; zabitanın görev süresinin dolduğunu hatırlatmak ve Fas'ın kendi kaderine bırakılması gerektiğinde ısrar etmek olmalıdır.⁹⁵⁶

İsmail Hakkı Bey, gerek Alman gerek Fransız basınında hergün yeni bir dedikodunun yeni bir rivayetin ortaya atıldığını belirtmiş ve bunlardan bazı örnekler de vermiştir. Ancak Babanzade'nin değindiği asıl önemli nokta; her iki tarafın da ivedi biçimde silahlandığı ve savaş arifesindeymiş gibi hareket ettikleridir. Bu anlamda en önemli gösteriyi, Sosyalist Kongresinde ateşli bir konuşma yapan Böbel yapmıştır. Böbel bu konuşmada, sömürge

⁹⁵⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Fas Buhranının Safha-i Ahiri", *Tanin*, 17 Eylül 1911, No:1094, s.1

⁹⁵⁵ Babanzade, "Fas Buhranının Safha-i Ahiri", s.1

⁹⁵⁶ Babanzade, "Fas Buhranının Safha-i Ahiri", s.1

siyasetinin lehinde konuşmuş, Fas'ta Alman ticaretinin eşit şartlarda yürümesi gerektiğini savunmuştur. Buna ek olarak, İngiltere Maliye Nazırı Lloyd George'un tahrik edici konuşmasını eleştirmiş, savaş halindeyken askerlerin grev yapmalarının da aleyhinde bulunduğunu belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, Böbel'in bu konuşmasının Fransa'da pek çok kişiyi düşünmeye sevk edeceği yorumunda bulunarak, Fransa'nın buna nasıl bir karşılık vereceğinin merakla beklendiğini yazmıştır.⁹⁵⁷

Fas konusunda Almanya ile Fransa arasında yürütülen müzakerelerde Fransa'nın taleplerinin neler olduğunu Fransız *Le Temps* gazetesi açıklamıştır. Fransa'nın istediği ve Alman Kabinesine iletilmeden 24 saat önce gazete aracılığıyla ifşa edilen bu talepler Babanzade'ye göre, Fas'ın ruhuna Fatiha okumak kabilindedir. Herhangi bir tekzibe uğramadığı için doğru olduğunun kabul edilmesi gerektiği görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, *Le Temps*'a göre, taleplerin iki kısma ayrıldığı bilgisini vermiştir. Bunlardan ilki siyasi maddeler diğeri ise ekonomik maddelerdir. Siyasi maddelerin Fas'ı Tunus'tan daha aşağı bir mevkiye indirdiği yorumunda bulunan İsmail Hakkı Bey, Fas'ın tamamen Fransız himayesi altına girdiğini yazmıştır. Söz konusu siyasi maddeler şöyledir:⁹⁵⁸

- 1- Fas Sultanına yapılacak yardım: Fransa Hükümeti, Sultanı, gerek şahsını gerek ailesini tehdit edecek her türlü tehlikeye karşı himaye etmeyi taahhüt edecektir.
- 2- Askeri işgal: Yukarıdaki görevin ifası için ve Devlet-i Şerifiye (Fas İmparatorluğu) dâhilinde asayiş düzenlemek hususunun Fransa'ya olan irtibatı ve alakasına binaen, Fransa Hükümeti Fas'ta lüzum gördüğü tüm noktaları askeri işgal altına alabilecektir.
- 3- Fas'ın uluslararası temsili: Fas Hükümeti ile yabancı devletler arasında her türlü sorunu çözmek maksadıyla Fransa Hükümeti, Fas Hükümetini dış ilişkilerde temsil edecektir.
  - Yabancı ülkelerde bulunan Fas vatandaşlarının himayesi, Fransa diplomatları ve konsolosları tarafından gerçekleştirilecektir.
  - Fas Sultanı, Fransa Hükümetiyle önceden uzlaşma sağlamadan antlaşma imzalamayacaktır.
  - Fransa, Fas Hükümeti ile Avrupa Devletleri arasında hal-i hazırda imzalanmış olan mevcut antlaşmaları güvence altına alacaktır.
- 4- Fransa ve Fas Sultanının ortak mesaileri: Fransa iki ülkeye ait ortak askeri ve mülki meselelerin sevk ve idaresine memur ve genel komiser unvanıyla, Sultan nezdinde bir vekil bulunduracaktır.

⁹⁵⁷ Babanzade, "Fas Buhranının Safha-i Ahiri", s.1

⁹⁵⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Fransa Ne İstiyor?", *Tanin*, 18 Eylül 1911, No:1095, s.1

- Bu vekil Sultan ile uzlaşarak Fransa Hükümeti tarafından lüzumlu görülen idari, mali ve medeni ıslahatları tanzim ve teftişe memur olacaktır.
- 5- Fas idari dairelerinin denetlenmesi: Fas bakanlarının refakatine Fransız müsteşarlar verilecek ve bunların her biri dairesi ile ilgili işlerde umumi komiserlerin maiyetleri sayılacaktır.
- 6- Fransa Hükümeti, Fas Hükümeti ile uzlaşma içinde Duyun-u Umumiyyeyi ve alacaklıların hukukunu temin edecek bir mali teşkilat tertip ve tanzim eyleyecektir.
  - Fransa Hükümeti, Fas Hükümetinin muhtaç olacağı istikrazları temin edecektir.
  - Fas Hükümeti, Fransa Hükümetinin onayı olmaksızın istikraz anlaşması yapamayacaktır.
  - Fransa Hükümeti Sultana ait tahsisatın ödemesini yapacaktır.
- 7- Sultanın hukuku ve yetkilerinin ifası: Sultan gerek siyasi işlerde gerek mali işlerde, Avrupa tarafından kendisine tanınmış bütün hak ve yetkileri yukarıdaki istisnai kayıtlardan vazgeçerek ifa edecektir.

İsmail Hakkı Bey, Fas'ın siyasi geleceği ile ilgili bu maddeler konusunda iki taraf arasında herhangi bir uyuşmazlık bulunmadığının anlaşıldığını ancak ekonomik konularda iki tarafın birbiriyle henüz anlaşamadıklarını belirtmiş ve ekonomik maddeleri de okurlarına şu şekilde aktarmıştır;⁹⁵⁹

- 1- Devletin genel hizmetleri ile ilgili nüfuz ve yetkisi: El-Cezire Antlaşmasının 105. maddesi gereğince Fas İmparatorluğuna ait genel hizmetlerden hiçbir şahsi menfaatler için terk olunmayacaktır.
  - Yine söz konusu antlaşmanın 106. maddesi gereğince devletin genel hizmetlere ve genel çıkarlara ve şahsi girişimlere yönelik nüfuz ve yetkisi –bunları ortaya çıkarma, tesis ve idare ve imtiyaz ve teftiş açısından- korunacak ve tam olacak ve Fransa Hükümeti böyle olmasına nezaret edecektir.
- 2- Genel hizmetlerle ilgili işler ve taahhütlere ait muameleler bu suretle Fas Devleti'nin sadece nüfuz ve yetkisinde bulunduktan sonra, bunlar bu şartla hiçbir milliyet istisna edilmeksizin El-Cezire Antlaşmasının 107'den 111'e kadar olan maddeleri gereğince eksiltme (munakasa) usulüne tabi tutulacaklardır.
- 3- Gümrük işleri: Gümrüklerde tarife kanun ve nizamları hususunda gerek ithalat ve gerek ihracat için bütün devletler lehine tam eşitliğe önceden olduğu gibi riayet olunacaktır.

⁹⁵⁹ Babanzade, "Fransa Ne İstiyor?", s.1

- Bu yüzden doğacak anlaşmazlıklar, El-Cezire Antlaşması gereğince sözü edilen heyet tarafından düzenlenecektir.

4- Ticaret serbestliği: Her türlü eşitsizlik ortadan kaldırılacaktır. Hiçbir devlet bu konuda her ne olursa olsun bir üstünlük ve imtiyaz elde edemeyecek ve bütün devletler yukarıda açıklanan maddelerde eksiltme (munakasa) kaidesinden istifade edeceklerdir.

İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın taleplerini gerek siyasi ve gerek ekonomik açıdan bu şekilde verdikten sonra bunlar hakkındaki görüşlerini aktarmıştır. İsmail Hakkı Bey'e göre, Fransa Fas'a siyasi yönden el koymak istediği gibi ekonomik yönden de el koymak niyetindedir. Bu maddeler şayet hayata geçerse, Fransa, Fas işlerinde tek yetkili devlet olma pozisyonuna geçecektir. Yani Almanya demiryolu imtiyazı için talepte bulunamayacak, İran'da yaptığı gibi şose yapamayacak, telgraf ve telefon imtiyazı alamayacaktır. Almanya'nın Fas konusunda gürültü yapmasının temel nedeni siyasi etkisini artırmak değil ekonomik etkisini artırmaktır. Almanya, Fransa'ya Fas'ı siyaseten zaptetmesini ancak iktisaden etmemesini söylemesine rağmen, Fransa her iki işgali de istediği için sorun çözülememektedir.⁹⁶⁰

İsmail Hakkı Bey, her iki alanda da talepte bulunmanın fazla olduğunu, taleplerde bu kadar ileri gittikten sonra geri adım atmanın mümkün olmayacağını vurgulamıştır. Ayrıca Fransa'nın her durumda kârlı olduğunu, Fas'ı siyaseten zaptetse dahi büyük bir diplomatik başarı kazanmış olacağını beyan etmiştir. Çünkü Kongo, on milyonluk Fas İmparatorluğunun dengi bir ülke değildir. Almanya'yı ise bu işte zararlı gören Babanzade, Fransa'ya bu kadar yakın ve büyük bir devletin Fransa'nın kontrolüne geçmesini, Almanya'nın dış politik dengelerini sarsacak kadar tehlikeli bulmuştur. Ayrıca Fransa, Cezayir, Tunus ve Fas'tan asker alarak ordusunu daha da güçlendirecek ve Almanya'ya daha büyük tehlike olacaktır.⁹⁶¹

Fas konusunda Almanya ile Fransa arasında yapılan pazarlıklar nihayet tamamlanmış ve 4 Kasım 1911'de Berlin'de bununla ilgili bazı antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmalara göre; Almanya, Fransız Kongosu'nun tamamını istemekten vazgeçmiş, Fransa da bu toprakların 275 bin km karelik bir kısmını Almanya'ya bırakmayı kabul etmiştir. Buna karşın Almanya da, Kamerun'dan küçük bir toprak parçasını Fransa'ya bırakmıştır. Fas konusunda ise, Almanya Fransa'yı burada serbest bıraktığını kabul etmiş ancak buna karşılık Fas'ta ekonomik çıkarlarına saygı gösterileceği garantisini Fransızlardan almıştır.⁹⁶²

⁹⁶⁰ Babanzade, "Fransa Ne İstiyor?", s.1

⁹⁶¹ Babanzade, "Fransa Ne İstiyor?", s.1

⁹⁶² Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.683, Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.276, Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.187-188. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Alman Kayzeri, "bu çok özel ve ince işin" hasarsız bir biçimde bitirilmesindeki rolünden dolayı Dışişleri Bakanı Kiderlen-Waechter'i kutlamıştır.

Agadir krizinin Almanya ile Fransa arasında çözüme kavuşmasından sonra Fas'ın siyaseten aldığı şekil İsmail Hakkı Bey'in bir makalesine konu olmuştur. Mevlay Hafız'ın Fas'ın başına geçmesi ile umutların arttığını belirten Babanzade ancak olayların böyle gelişmediğini, Fransa'nın Tanca'daki elçisi tarafından onaylatılmak istenen himaye belgesini imzalamadığını ancak birkaç gün sonra Mevlay Hafız'ın bunu, tahsisatını artırmak için taktik olarak kullandığını anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu yönüyle Mevlay Hafız'a ciddi eleştiriler de getirmiştir. Fransa'ya Fas'ı himayesine aldığı için kızamayacaklarını belirterek, asıl kızılması gerekenlerin Fas'ı Avrupa'nın burnunun dibinde bulunduğu halde bu kadar cehalet içinde bırakanlar olduğunu yazmıştır. İsmail Hakkı Bey ayrıca Fas meselesinin resmi açıdan sonuçlandığını ancak devletler açısından daha kapanmadığını vurgulamıştır. Her ne kadar Almanya'ya sus payı verilmişse de İspanya hala hissesine razı olmamıştır. Buna rağmen İsmail Hakkı Bey, bunun devletler arasında bir şekilde çözüleceği yorumunda bulunmuştur.⁹⁶³

3.5.2. Agadir Krizinde İspanya ve İngiltere'nin Rolü

Birinci Fas krizinden sonra imzalanan El-Cezire Antlaşmasından sonra Almanya ile Fransa arasında bir yumuşama meydana gelmiştir. Bu dönemde Fas meselesinde üçüncü bir aktör olarak İspanya'nın devreye girdiği görülmektedir. Laras ve Al-Kasar mevkilerinin, İspanyol vatandaşı olan bir şahsın hayatının tehlikede olduğu bahane edilerek, İspanya tarafından işgal edilmesi, Fas krizine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu işgal hadisesinden sonra da bir hakikat ortaya çıkmış, İspanya ile Fransa arasında El-Cezire Konferansından önce gizli bir antlaşma yapıldığı anlaşılmıştır. Bu antlaşmaya göre, iki taraftan biri icap ederse çeşitli bölgeleri işgal etmeye yetkili olacaktır. Ancak El-Cezire Antlaşması, bu İspanyol-Fransız anlaşmasını hükümsüz kılmış, Fas'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı El-Cezire'de kabul edilince işgal keyfiyeti geçersiz hale gelmiştir. Tabii bu durum İspanya ile Fransa arasında vahim bir ihtilafın yaşanmasına yol açmıştır. İspanya'nın bu derece aksilik çıkaracağı beklenmediği için her tarafta İspanya'nın Almanya tarafından öne sürüldüğü iddiaları dolaşmıştır. Almanlar bu iddiaları defalarca tekzip ettiği gibi Fransa Hükümeti de El-Cezire Antlaşmasına imza atan devletler olmaksızın, davanın İspanya ile baş başa verilerek, barışçı biçimde çözülmesi teklifini getirmiş, işin içine yabancı parmakların karıştırılmasını istememiştir.⁹⁶⁴

Anlaşmaya imzaların atıldığı gün, Fransa'nın Berlin Büyükelçisi Jules Cambon, Kiderlen-Waechter'e arkasında, "a mon terrible ami" (korkunç dostuma) yazılı olan imzalı bir fotoğrafını göndermiştir. Kiderlen-Waechter de bu iltifata karşılık olmak üzere Jules Cambon'a gönderdiği imzalı fotoğrafına, "a mon aimable ennemi" (sevgili düşmanıma) notunu düşmüştür. Bkz. Kurtz, *Kayzer'in Almanyası*, s.103

⁹⁶³ Babanzade İsmail Hakkı, "Fas'ın Ziya-ı İstiklali", *Tanin*, 4 Nisan 1912, No:1290, s.1

⁹⁶⁴ Babanzade, "Fransa ve Almanya", 4 Temmuz 1911, s.1

İsmail Hakkı Bey, Fas meselesinde İspanya'nın aldığı vaziyet tahlil edilecek olursa, yine Fas'ın zararına olmak üzere, üstadane bir hareket takip ettiğinin görüleceğini ifade etmiştir. Fransa 1904'te bir taraftan İngiltere ile Mısır ve Fas konularında bir antlaşma imzalamış diğer taraftan da İspanya ile yukarıda bahsedilen gizli antlaşmayı yapmıştır.⁹⁶⁵ O zamanlar Fas arazisini bu derece benimsememiş olan Fransa, on beş yıl geçerli olacak bu antlaşma gereğince, İspanya'ya hem bir nüfuz dairesi vermiş hem de Fas'ın ayaklanması ihtimaline karşılık, iki devletin ortak biçimde mirası nasıl paylaşacaklarını netleştirmiştir. Bu antlaşmanın önemli olan üçüncü maddesine göre:

“Fas'taki siyasi durum veya Fas Hükümeti güçlenemediği veyahut da bu hükümetin emniyet ve genel asayişini sağlamak hususunda sürekli iktidarsızlığından veya bilahare tayin olunacak herhangi bir sebepten dolayı Fas'ta statükonun devamına imkân kalmadığı takdirde İspanya Hükümeti bundan önceki maddede belirlenen muntika dâhilinde hareket serbestliğine sahip olacak ve bu muntika şimdiden onun nüfuz alanını oluşturacaktır.”

Fransa'nın Fas konusunda herkese sus payı verdiği bir ortamda, İspanya da bu gizli anlaşma ile kendine bir avantaj sağlamayı başarmıştır.⁹⁶⁶

İspanya bu avantajı elde etmekle yetinmeyerek, Almanya İmparatorunun Tanca ziyaretinden sonra ortaya çıkan durumdan da yararlanmış. 1905'te imzaladığı birinci gizli antlaşmayı yorumlayıp genişletince, diğer bir antlaşma imzalamak ve El-Cezire Konferansında Fransa'ya vereceği desteğin ödününü koparmak gibi bir çıkar daha sağlamıştır. İkinci gizli antlaşmayla da, Fas'ın muhtemel gelecek hayatına, Fransa ile eşit derecede değilse bile İspanya'yı ortak etmiştir. Fransa'nın bu gizli antlaşmaya uymayarak İspanya'ya danışmadan Fas'a bir sefer düzenlemesi ve Alman savaş gemisinin Agadir'e gelmesi üzerine oyuna geleceğini hisseden İspanya, bir taraftan Almanya'ya yakınlaşmış diğer taraftan da ne olur ne olmaz diyerek elimde bir kuvvet bulunsun düşüncesiyle, Al-Kasar ve Laras mevkiilerini Fransa'nın protestolarına rağmen işgal etmiştir. İspanya son pazarlık zamanında mübadeleye esas olacak bir koz daha elde etmek için Afrika bölgesine de saldırmış ve olayların alacağı şekle göre beklemeye geçmiştir.⁹⁶⁷

Almanya ile Fransa arasında Fas konusunda bir uzlaşmaya varılıp, İspanya'nın hakları gözetilmediği hatta bilakis Almanya'nın antlaşmayı El-Cezire Antlaşmasına imza atan diğer devletlere de tasdik ettirmeye çalışacağı anlaşılınca, İspanya büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve bütün kurnazlıkları İsmail Hakkı Bey'in benzetmesiyle, bir İspanya şatosu gibi

⁹⁶⁵ Haluk Ülman eserinde, İngiltere'nin, Cebelitarık'ın karşısına düşen Fas kıyılarının güçlü bir Fransa yerine zayıf İspanya'nın kontrolüne geçmesini istediğini ve 1904 yılında Fransa ile yaptığı antlaşmaya, bu topraklarda İspanyolların “özel çıkarları” bulunduğu yönünde bir kayıt eklettiği bilgisini vermiştir. Bu kayda binaen de Ekim 1904'te Fransa ile İspanya bir anlaşma yapmış ve bahsi geçen topraklar İspanya'ya bırakılmıştır. Bzk. Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.226-227

⁹⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “İspanya Dâhil-i Davi Oluyor”, *Tanin*, 15 Teşrinisani 1911, No:1151, s.1

⁹⁶⁷ Babanzade, “İspanya Dâhil-i Davi Oluyor”, s.1

yıkılmıştır. Ne El-Cezire’de Fransa’ya yardım etmesi ne son dönemde Almanya ile yakınlaşması, bu iki devletin İspanya’yı çabucak harcamalarına engel olmuştur. Fransa Dışişleri Bakanı De Selves, Mebusan Meclisi Dışişleri Encümeninde verdiği bir beyanatta, Fransa’nın bu meselede gizli antlaşma hükümlerine riayet edeceğini belirtmiştir. Fakat İspanya da hakkından vazgeçmek niyetinde olmamıştır. Bunun için savaş yapılmayacağını vurgulayan Babanzade, aşağı yukarı bir pazarlıktan sonra İspanya engelini de kaldırılacağını yazmıştır.⁹⁶⁸

Agadir krizinin Fransa’nın lehine çözümlenmesinde İngiltere’nin büyük bir rolü olmuştur ki İsmail Hakkı Bey bu konuya da değindiği bir makale kaleme almıştır. İngiltere’nin bu krizde Almanya’nın karşısında olacağını açıkça ortaya koyduğu en önemli gelişme, Maliye Bakanı Lloyd George’un Temmuz ayında Manchin House’da yaptığı ateşli konuşmadır. Bu nutuktan sonra Almanya ile Fransa arasındaki müzakerelerin harareti artmış, Almanya’nın İngiltere tarafından gösterilen bu tehdit üzerine uzlaşma yoluna yanaştığı kanısı kamuoyunda oluşmuştur. Hatta bundan dolayı birçok kesim en son yapılan anlaşma gereği, Fas ve Kongo anlaşmasını Fransa için ezici bir galibiyet olarak değerlendirmiştir. Mevcut siyasi atmosfer de bu durumu kanıtlar bir seyirde olmuştur. İngiliz devlet adamları sert bir dil kullanırken, Alman yöneticiler sessiz kalmayı tercih etmiştir. Basında da benzer bir durum görülmüştür. Almanya barışı ihlal eden bir hamlede bulunmuş fakat bunun devamını getirmeye cesaret edememiş ve gücünün bu işi başa çıkarmaya yetmediğini anlayınca geri adım atmıştır. İsmail Hakkı Bey de imzalanan antlaşmanın bu durumu kanıtlar nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Büyük Fas arazisine karşılık, küçük kalan Kongo ile yetinmeyi Almanya’nın kabul etmesi diğer devletler nezdindeki itibarını da sarsmıştır.⁹⁶⁹

Fas krizinde ortaya çıkan bu sonuç Alman Reichstag Meclisi’nde de hararetli tartışmalara yol açmıştır. Muhafazakâr Fırkası lideri, Mecliste yaptığı konuşmada, Alman Başbakanı ve Dışişleri Bakanını sert bir biçimde eleştirmiş, İngiltere’ye yönelik ağır ifadeler kullanmıştır. Hatta Alman Meclisinde pek alışkın olunmayan bazı sahneler yaşanmış, locada oturumu takip eden Almanya Velihtı, Muhafazakâr Fırka liderinin sözlerini onaylar tarzda tavırlar sergilemiştir. Aynı şekilde Nasyonel Fırka lideri Baserman da mutadı olan tarzının dışına çıkarak, ihtiyatlı konuşmayı bir kenara bırakıp gerek İngiltere’yi gerek Alman sorumluları yermiştir.⁹⁷⁰ Alman kamuoyu da Agadir krizindeki tavrından ötürü Hükümeti eleştirerek, Alman çıkarlarını korumada zayıf kaldığını, süreç içinde Alman diplomasinin de sıfır derecesine indiğini dile getirmiştir. Buna ek olarak, Alman Sömürgeler Bakanı

⁹⁶⁸ Babanzade, “İspanya Dâhil-i Davi Oluyor”, s.1

⁹⁶⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “İngiltere ile Almanya”, *Tanin*, 27 Teşrinisani 1911, No:1163, s.1

⁹⁷⁰ Babanzade, “İngiltere ile Almanya”, s.1

Lindequist, Kiderlen-Wachter'in dış politikada attığı adımları beğenmediği için, protesto amacıyla görevinden istifa etmiştir.⁹⁷¹

Bu durum karşısında kendisini savunmak ve Meclisi aydınlatmak zorunda kalan Alman Dışişleri Bakanı, Reichstag Hariciye Komisyonunda yapılan gizli bir toplantıda, meselenin gelişim sürecini açıklamıştır.⁹⁷² Bu açıklamanın kamuoyuna sunulan kısmını değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın savaş peşinde koşmamış olduğunun bu açıklamadan anlaşılabilirliğini ancak siyasi ve diplomatik bir hezimete uğradığının da açıkça beyan edildiğini vurgulamıştır. Alman Dışişleri Bakanının Fas'ın terk edilmesinin gerekçesi olarak Bismarck'ın 1880'de Fransa'ya hareket serbestliği vermesini göstermesi, Babanzade tarafından makul karşılanmamış, 31 yıl önceki siyaset ölçüsü ile 1911'deki siyaset ölçüsünün bir olmadığını yazmıştır.⁹⁷³

Almanya Dışişleri Bakanı Kiderlen-Waechter konuşmasının devamında İngiltere'nin Fas meselesinde takip ettiği yolu da açıklamıştır. Buna göre Almanya Hükümeti, Agadir Limanını işgal etmeyeceğini İngiltere'ye söylemiş olduğu halde, İngiltere sırf Fransa ile Almanya arasında çözülmesi gereken bir soruna müdahale etmek istememiştir. İngiltere bir aralık Fransa ile birlikte Agadir'e savaş gemisi göndermeye kalkışmış hatta bir süre sonra bütün donanmasını seferberlik durumuna sokmaya çalışmış ve Alman donanmasına nerede baskın yapabileceğine karar veremediği ayrıca donanma levazımı eksik olduğu için bundan vazgeçmiştir. Bundan sonra İngiltere altı askeri kıtasını Fransa'ya yardım maksadıyla Fransız toprağına göndermeye karar vermiştir. Almanya Hükümeti, müdahale kabul etmeyeceğini beyan ettiği ve Fas'ı işgal etmeyeceğini temin ettiği halde, Lloyd George savaşla sonuçlanmasını göze alarak meşhur konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmayı Almanya protesto etmiş olmasına rağmen İngiltere bir dönem gözünü karartıp savaş yanlısı bir politika

⁹⁷¹ Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.188

⁹⁷² Berlin Büyükelçisi Asım Bey, Fas meselesi dolayısıyla Almanya'da yaşanan gelişmeleri Hariciye Nezaretine bildirmiş, Nezaret de önemine binaen söz konusu gizli yazıyı Sadrazam Said Paşa'ya göndermiştir. Söz konusu yazıda, Kiderlen-Waechter'in Fas meselesinde izlediği siyasetten ötürü Reichstag Meclisinde şiddetle eleştirildiğini ve kamuoyunun kendisini İngiltere'den korkmakla itham ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Parlamento Komisyonunda bu konuyla ilgili bir açıklama yaparak bunun bir kısmını da yayınlamıştır. Kiderlen-Waechter bu açıklamasında, Almanya Hükümetinin, Fas'ın bir kısmını işgal etmek niyetinde olmadığını 30 Haziran 1911 tarihinde devletlere beyan ettiği ve El-Cezire Antlaşması hakkında Fransa ile bir uzlaşma talebinde bulunduğu bilgisini vermiştir. Devletler Almanya'nın bu teşebbüsüne sıcak bakmamışlar ve Almanlar yalnız kalmışlardır. Almanya ayrıca bu konuda Fransa ile yapacağı müzakerelerde İngiltere'nin çıkarına en küçük bir zarar verilmeyeceği teminatında bulunmuşsa da, Edward Grey, Almanya Elçisi Wolf Metternich ile görüşürken, müzakerelerden memnuniyet verici bir sonuç çıkmazsa, çıkarlarını korumaya mecbur kalacaklarını söylemiştir. Bu sözün akabinde Lloyd George'un tehditkâr nutku ve İngiliz donanmasının savaş tehdidinde bulunması işleri iyice bozmuştur. O günlerde İngiltere'nin Fransa'ya 150 bin asker göndereceği konuşulmakta iken Almanya Hükümeti, kendilerine yapılan tehditlerin, Almanya'yı sebat ve metanetle haklarını koruma konusunda ısrarcı olmaya sevk etmekten başka bir etki yapmayacağı açıklamasında bulunmuştur. Asım Bey, bu açıklamanın, İngiltere'den korktuğu yönündeki eleştirilere cevap olarak yapıldığını ve bunun Kiderlen-Waechter'in durumunu biraz olsun iyileştirdiğini yazmıştır. Bu bilgi için bkz. *BOA, HR.SYS.*, 23-3, M-29 Kasım 1911

⁹⁷³ Babanzade, "İngiltere ile Almanya", s.1

izleyince, Almanlar bu açık hakarete sadece nota ile karşılık vermişlerdir. Bu tavır da Almanların barış yanlılarının takdirini kazanmasını sağlamıştır. Ancak İsmail Hakkı Bey'e göre, kesin olan bir şey varsa o da, İngiltere'nin bütün mevcudiyetiyle Fas meselesinde ortaya atılmasıdır.⁹⁷⁴

Almanya'nın dış politikasında yaşanan bu gelişmeleri ciddi bir eleştiri vesilesi olarak gören Babanzade, Almanya gibi kuvvetli bir devletin bu siyasi başarısızlığını hezimet olarak değerlendirmiştir. Babanzade'ye göre, Alman Dışişleri Bakanının konuşmasından çıkarılması gereken diğer bir sonuç, İngiltere ile Fransa arasındaki ittifakın daha da pekişmiş olduğudur ve yaşanan gelişmeler bunun daha da artacağını göstermektedir.⁹⁷⁵ Zira Almanya bu olaydan sonra, Fransa ile bir savaşa girerse İngiltere'nin Fransızların yanında yer alacağını anlamıştır.⁹⁷⁶ Almanlar sömürge yarışında bir adım öne çıkmak isterken umulanın aksi yaşanmış ve İngiltere ile Fransa, Tanca ve Agadir olayları nedeniyle, Almanya'ya karşı biraz daha yakınlaşmıştır.⁹⁷⁷

İngiltere'nin Almanya'ya karşı Fransa'nın yanında yer alan bir tavırda bulunması kendi geleceği için oluşabilecek riskleri göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Fransa'dan Fas konusunda taviz koparmayı başaran bir Almanya, bundan cesaret alarak ilerleyen dönemlerde, İngiliz sömürgelerinde de hak iddia edebilecektir. 1904'te Fransa ile yaptığı anlaşma ile bu ülkeye, Mısır üzerindeki İngiliz egemenliğini kabul ettiren İngiltere, Almanya'ya karşı Fransa ile işbirliğini artırarak kendini güvence altına almak istemiştir. İngiltere desteği de Fransa'nın Agadir krizini kendi lehine çözmesini kolaylaştırdığı için her iki devlet Almanya'ya karşı müttefik olmanın caydırıcı bir unsur olduğunu bu vesile ile daha iyi anlamışlardır.

Almanya Dışişleri Bakanı Kiderlen-Waechter'in Reichstag Dışişleri Encümeninde iki kez yaptığı konuşmadan sonra gözler İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e çevrilmiştir. Grey birkaç gün sonra konuyla ilgili bir konuşma yapmış ve ajanslar bu konuşmanın özetini yayınlamıştır. İsmail Hakkı Bey bu özeti inceleyerek makalesine konu edinmiş ancak üzerinde detaylı bir muhakeme yapacak kadar açık olmadığı bilgisini vermiştir. Grey'in bu konuşmasından Babanzade'nin çıkardığı ilk sonuç, Almanya Dışişleri Bakanı ile İngiltere Dışişleri Bakanı arasında olayları nakletme ve değerlendirme konusunda tutarlılık olmadığıdır. İngiltere Maliye Nazırı Lloyd George'un 21 Temmuz'daki tehdit içerikli meşhur konuşması, Kiderlen-Waechter'in ifadesine göre, Almanya'nın Fas'ta arazi işgali

⁹⁷⁴ Babanzade, "İngiltere ile Almanya", s.1

⁹⁷⁵ Babanzade, "İngiltere ile Almanya", s.1

⁹⁷⁶ Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.276-277, Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.684

⁹⁷⁷ Kurtz, *Kayzer'in Almanyası*, s.105

düşüncesinde olmadığı İngiltere Hükümeti tarafından bilindiği halde yapılmıştır. Edward Grey ise söz konusu tarihte Almanya Elçisi ile görüşme yapıp bilgi almak istediğini ancak elçinin bu bilgiyi vermediğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey'in bu tavırdan çıkardığı sonuç, İngiltere Hükümeti'nin masa başında kapalı bir odada taleplerini elde edememesi üzerine Lloyd George'un konuşması ile aleni biçimde dile getirdiğidir.⁹⁷⁸

Alman Hükümeti ve kamuoyunun, Lloyd George'un konuşmasını tehdit olarak algılamalarına karşılık, Edward Grey nutkun içeriğinde böyle bir şey olmadığını, bunun nutuktan sonra ortaya çıkan söylentilerin sonucu olduğunu söylemiştir. Grey'in iddiasına göre, Lloyd George'un nutkundan üç gün sonra yani 24 Temmuz'da ancak Almanya Elçisi Wolf Metternich'in teminatı gelmiştir ki, bu teminatın içeriğinde, Fas'ta bir deniz üssü elde etmeyi düşünmemiş olan Almanya'nın amacının Panter zırhlısını Agadir'e göndermekle değişmediği vardır. Ertesi gün Alman Elçisi, verdiği bu izahatın Lloyd George'un izahatı sebebiyle gizli kalmasını ve Parlamento'ya tebliğ edilmesi isteğini uygun görmediğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın bu teminatını gizli tutmak istemesinin sebebini, barış uğrunda yaptığı bu fedakârlığa karşı hiç olmazsa izzet-i nefsinin korunmasını istemesi olarak görmüştür. Almanya bu şekilde yaparak hem teminat vermiş hem bu teminatı Lloyd George'un tehditi sonucunda vermemiş olduğunu göstermek istemiştir.⁹⁷⁹

Bu teminatla birlikte yaşanan fırtına geçmiş ve Edward Grey şu sözleri söylemiştir: *“İngiltere Hükümeti Almanya'ya karşı kışkırtıcı bir politikaya destek vermeyecektir. Ancak büyük bir orduya ve gündün güne büyüyen bir donanmaya sahip olan bir millet kendi hakkında hiçbir tecavüz maksadı beslemediğini ispat etmek için her türlü mesaiyi sarf etmelidir.”* İsmail Hakkı Bey bu cümlenin Almanya'ya karşı bir eleştiri olduğunu, Almanya'nın kendisi hakkında şüphe uyandıracak davranışlardan kaçınması gerektiği kadar güçlü bulunduğunu, gücü oranında mülayim olması gerektiği manası taşıdığını yazmıştır. Bu konuşmada İngiliz dış politikasına da değinen Grey, artık Fransa ve Rusya ile dostluğun üzerinde bir ilişkinin oluştuğunu ifade etmiştir. Babanzade'ye göre bu, İngiltere'nin Almanya'nın hatrına Fransa ve Rusya dostluğundan vazgeçmeyeceği anlamını taşımaktadır. Bu yönüyle de Almanya ve İngiltere arasında yeni bir uzlaşma devresi açılacağı tarzında görüş belirten bazı Alman ve İngiliz gazetelerinin ümidinin boşa çıktığı görülmektedir. Yine Babanzade'ye göre bu açıklama, İngiltere'nin dış politikada artık “muhteşem yalnızlık” anlayışından vazgeçtiğini göstermektedir. Edward Grey her ne kadar savaş ihtimali ortadan

⁹⁷⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Kiderlen-Waechter ve Sir Edward Grey”, *Tanin*, 29 Teşrinisani 1911, No:1165, s.1

⁹⁷⁹ Babanzade, “Kiderlen-Waechter ve Sir Edward Grey”, s.1. Sir Edward Grey'in, İsmail Hakkı Bey'in makalesine konu olan Avam Kamarasındaki konuşması için bkz. “İngiltere Hariciye Nazirinin Nutku”, *Tanin*, 29 Teşrinisani 1911, No:1165, s.5

kalktığı için bu konuşmasının sükûneti sağlamaya vesile olacağını söylemişse de, İsmail Hakkı Bey buna itiraz ederek, Alman ve Avusturya basınının bu ümidi boşa çıkaracağını dile getirmiştir.⁹⁸⁰

3.6. Amerika Birleşik Devletleri'nde Yaşanan Gelişmeler

Amerika Birleşik Devletlerinin 1896'da Cumhuriyetçi Partiden seçilen 25. başkanı olan William McKinley'in⁹⁸¹ 1901 yılında bir terörist tarafından öldürülmesi üzerine⁹⁸² boş kalan başkanlık makamına yasa gereği ikinci başkan Theodore Roosevelt getirilmiştir. Amerika'da ikinci başkanın yegâne görevinin böyle bir durumda boş kalan yeri doldurmak olduğunu belirten Babanzade, Roosevelt'in başkanlığı bir teröriste borçlu olduğunu yazmıştır. Roosevelt'in başkanlığı bu şekilde iki yıl sürdükten sonra, McKinley'in ve ona bağlı olarak Roosevelt'in görev süresi bitmiş ve yeni seçimlerin yapılması gerekmiştir. İki yıl süren geçici başkanlıktan sonra Cumhuriyetçilerin adayı olarak, 1904'te seçime giren 46 yaşındaki Roosevelt, Demokrat rakibi Jennings Bryan'ın aldığı 140 delegenin oyuna karşılık, 336 delegenin oyunu kazanarak, dört yıllığına ikinci kez başkanlık koltuğuna oturmuştur.⁹⁸³

Görev süresi dolmaya yakın olan Roosevelt'in yapılacak yeni seçimde başkan olup olamayacağı konusu Amerika'da gündem olmuştur. Zira Amerika'da bir devlet başkanı iki defa arka arkaya başkan olma hakkına sahiptir. Fakat Roosevelt'in McKinley'in ölümünden sonraki başkanlığının bu kurala uyup uymadığı meselesi tartışmalara yol açmıştır. Hukukçular bu konuda kesin bir hüküm verememişler, bazıları Roosevelt'in iki yıllık başkanlığının McKinley'e sayılması gerektiğini dolayısıyla ikinci kez seçilebileceğini, bazıları da o iki seneyi Roosevelt'in bir dönemi olarak kabul edip, ikinci dönemi bittiği için yeniden başkan

⁹⁸⁰ Babanzade, "Kiderlen-Waechter ve Sir Edward Grey", s.1

⁹⁸¹ Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.1027. Armaoğlu bu çalışmasında McKinley'i 24. Başkan olarak yazmıştır.

⁹⁸² William McKinley, Kasım 1896'da yapılan seçimlerde, Demokrat rakibi William Jennings Bryan'ı geçerek Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı olmuştur. Amerika'daki seçimler, Osmanlı Devleti'nin Washington Elçiliği tarafından da yakından takip edilmiş ve sonuçlar 5 Ekim 1896 tarihinden itibaren Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Yeni başkan Mc Kinley görevine 4 Mart 1897'de başlayacaktır. Washington Elçiliğinin bu seçim hakkında dikkat çekmek istediği nokta ise Mc Kinley'in Ermenileri destekleyen fırka tarafından seçilmiş olmasıdır ki Amerika'da yakın zamanda Ermeniler lehinde bir yaklaşım sergilenebileceği vurgusu yapılmıştır. Bkz. *BOA*, Y.A.HUS., 363-18, H-02 Recep 1314 (7 Aralık 1896). William McKinley 1901 yılında bir suikast sonucunda hayatını kaybedecektir. II. Abdülhamit yönetimi, bu suikastın yaratacağı olumsuz etkileri göz önünde bulundurarak, Mc Kinley'in gerek yaralanması gerek ölümüyle ilgili resimleri içeren Avrupa gazetelerinin ülkeye girişi yasaklanmıştır. Bkz. *BOA*, DH.MKT., 2532-79, H-02 Cemaziyelahir 1319 (16 Eylül 1901), DH.MKT., 2533-134, H-05 Cemaziyelahir 1319 (19 Eylül 1901)

⁹⁸³ Babanzade İsmail Hakkı, "Amerika Reis-i Hükümet-i Cedidi Mösyö Taft", *Tanin*, 8 Teşrinisani 1908, No:98, s.1-2. Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.72-73. *BOA*, Y.PRK. PT, 23-65, H-01 Ramazan 1322 (9 Kasım 1904)

seçilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Amerika’da bu tartışmalar büyümeye başlayınca Roosevelt başkanlığa aday olmayacağını açıklayarak meseleye noktayı koymuştur.⁹⁸⁴

İsmail Hakkı Bey, Roosevelt’in bu fedakârlığını belirttikten sonra sözü Fransa’ya getirerek buradan bir örnek vermiştir. Fransa’da hükümet başkanının yedi yılda bir seçildiği ve bu süre bittiğinde aynı kişinin ikinci kez başkan seçilebildiği görülmektedir. Fransa’da Emile Francois Loubet’nin, başkanlığının son senelerinde büyük bir nam yaptığı için ikinci kez seçileceğine kesin gözü ile bakılırken o, başkanlığa tekrar aday olmayarak, kendisinden sonra gelecek olan başkanlara iyi bir örnek olmuştur. Çünkü bir kişinin iki kez başkan olması 14 yıl süreceği ve bu başkanlık bir nevi hükümdarlığa dönüşeceği için o makama talip olmamıştır. Babanzade’ye göre, Roosevelt’in başkanlığa aday olmaması Francois Loubet gibi ulvi bir amaca matuf değildir. Kendisi aday olmamakla birlikte yakın arkadaşı olan William Howard Taft’ı aday olarak ileri sürmesi bunun kanıtıdır. Roosevelt her ne kadar başkanlık makamında olmayacaksa da gölgesi ve nüfuzu o makama hâkim olacak, Howard Taft hamisinin parmağından güç kurtulacaktır.⁹⁸⁵

Bu bilgileri verdikten sonra Amerika’daki siyasi işleyişi okurlarına aktaran İsmail Hakkı Bey, Howard Taft’ın Republikan (Cumhuriyetçi) Fırka’ya, rakibi Jennings Bryan’ın ise Demokrat Parti’ye mensup olduğunu, Amerikan tarihinde hep iki partinin bulunduğunu ve kimi zaman Cumhuriyetçilerin kimi zaman Demokratların iktidarı ele geçirdiğini yazmıştır. Cumhuriyetçi adına bakıp da bu partinin cumhur taraftarı, diğerinin aleyhtarı olduğunu düşünmenin yanlış olacağını vurgulamıştır. Her ikisi de cumhuriyet yanlısıdır ancak Demokratlar halkın menfaatlerine daha yatkın ve serbestliğe daha düşkün bir politika izlemektedir. Cumhuriyetçiler ise diğer devletlerdeki muhafazakârlara benzetilebilir diyen Babanzade, her ikisinin de dış politikada uzlaşma halinde olduklarını belirtmiştir. Son zamanlarda Amerika’da tröst meselesi gündeme gelmiştir ki, Demokratlar, tröstlerin ifrat derecede aleyhindedir. Cumhuriyetçiler ise esasen tröstlere taraftar oldukları halde Theodore Roosevelt, tröstlerin suiistimallerinden bıkan halkı teskin etmek ve suiistimalleri azaltmak için öne atılarak, zengin sınıfın düşmanlığını çekmiştir. Ancak zenginler, Taft ve Roosevelt’in Bryan’dan daha etkili olduğunu bildiklerinden yine Roosevelt’in himayesini tercih etmişlerdir.⁹⁸⁶

Jennings Bryan’ın iktidarsız olarak değerlendirilemeyeceğini ileri süren İsmail Hakkı Bey, para gücünün her şeyden üstün olduğu Amerika’da, bu gücü ezmeye çalışan herkesin

⁹⁸⁴ Babanzade, “Amerika Reis-i Hükümet-i Cedidi Mösyö Taft”, s.1-2. Ali Bilgenoğlu, “100 Yıl Önce ABD 1908 Başkanlık Seçimi”, *Toplumsal Tarih*, S.179, Kasım 2008, s.82

⁹⁸⁵ Babanzade, “Amerika Reis-i Hükümet-i Cedidi Mösyö Taft”, s.1-2

⁹⁸⁶ Babanzade, “Amerika Reis-i Hükümet-i Cedidi Mösyö Taft”, s.1-2

canı acıyacağını ve Bryan'ın da para gücünü kırmaya çalışmasından ötürü her başkanlık seçiminde bolca hırpalandığını yazmıştır. Oysaki çalışkan bir zat olan Bryan, sadece bir günde 300 kilometre seyahat ederek, 25 konuşma yapmakta ve her konuşması çok uzun sürmektedir. Howard Taft'ın ise siyasi geçmişi biraz daha yenidir. Filipin adasında genel valilik yapmış, dışişleri ve harbiye bakanlıklarında bulunmuş ve Japonya ile Amerika arasında yaşanan son meselede Japonya'yı ziyaret ederek önemli bir adım atmıştır. Howard Taft'ın başkanlığa seçildiği söyleniyorsa da yasal olarak daha tam seçilmemiştir⁹⁸⁷ diyen İsmail Hakkı Bey, bu sefer de okurlara Amerikan seçim sistemini anlatmıştır. Amerika'da başkanın seçimi iki derecelidir. Mevcut durumda sadece birinci seçimler yapılmıştır. İkinci seçimler ise iki ay sonra yapılacaktır. Ancak ikinci seçmenlerin kime oy verecekleri şimdiden belli olduğu için Howard Taft gayriresmi olarak başkan ilan edilmiştir.⁹⁸⁸ Yeni başkanın seçimiyle Amerika dış politikasının eskisi gibi devam edeceği bilgisini de Babanzade okurlarına vermiştir. Howard Taft dış politikada tecrübesiz olmasına karşın bilhassa Japonya ile cereyan edecek ilişkilerde önemli bir mevki tutacaktır. İsmail Hakkı Bey'e göre Howard Taft, yıllarca Filipinler'de kalmış ve Japonya'yı ziyaret etmiş biri olarak dostane bir politika izleyecektir.⁹⁸⁹

Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili olarak İsmail Hakkı Bey'in yazdığı diğer bir makale Theodore Roosevelt'in Mısır ziyareti esnasında Kahire Darülfünun'unda yaptığı konuşma üzerinedir. Roosevelt'in misafir olarak gittiği memleketin adabına uygun olmayan tarzda rahat ve gamsız konuşmalar yapan klasik bir Amerikalı olduğunu yazan Babanzade, bu tavrını eleştirerek kıldığı potu anlatmaya koyulmuştur. Yakın dönemde Mısır'da Butros Paşa, Verdani adında bir suikastçının kurşunlarına hedef olmuş ve ölmüştür. Bu olay, Mısır halkı ve özellikle Hizb-i Vatan üyeleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. İşte Roosevelt Darülfünun'da yaptığı konuşmada, Butros Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili ifadeler kullanarak kabalık etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Roosevelt'e kimsenin bu konuda konuşması için talepte bulunmadığını, kanunların toplum üzerindeki etkilerinden veya benzeri bir konudan bahsedebileceğini ancak onun öyle yapmayıp Mısır'ın iç siyasetini ilgilendiren bu konuda konuştuğunu belirtmiştir. Hakkında olumlu ya da olumsuz düşünen birçok insanın olduğu Butros Paşa üzerine konuşması doğal olarak Mısırlıların onurunu kırıcı bir yaklaşım olmuştur.⁹⁹⁰

Roosevelt'in söz konusu konuşmada kullandığı ifadeler de şunlardır:

⁹⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin Washington Elçiliği de 3 Kasım 1908'de yapılan Amerika başkanlık seçimini yakından takip etmiş ve William Taft'ın seçimi kazandığı sonucunu telgrafla Hariciye Nezaretine bildirmiştir. Bkz. *BOA*, Y.A.HUS., 525-123, H-12 Ramazan 1326 (8 Kasım 1908), HR.SYS., 50-60, M-04 Kasım 1908

⁹⁸⁸ Amerika'da yapılan 1908 başkanlık seçimleri sonucunda Cumhuriyetçilerin adayı Howard Taft, 7.678.908 oy alarak toplam oyların %52'sini kazanmıştır. Demokratların adayı Bryan ise 6.409.104 oy alarak %43'te kalmıştır. İkinci seçmenlerde de Taft %66.46, Bryan %33.54 oranında oy toplayacaktır. Bkz. Bilgenoğlu, "100 Yıl Önce ABD 1908 Başkanlık Seçimi", s.85

⁹⁸⁹ Babanzade, "Amerika Reis-i Hükümet-i Cedidi Mösyö Taft", s.1-2

⁹⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Mösyö Ruzvelt'in Seyahati", *Tanin*, 14 Nisan 1910, No:580, s.1

“Dünyanın her tarafında ne kadar namuslu, muhterem adamlar var ise cümlesi eski Başbakan Butros Paşa'nın katli olayını nefretle karşılamıştır... Öyle bir katil alçaklığın son derecesinde kabul edilmelidir. Onu mazur görenler ya da fiiline göz yumanlar cinayetin gerek işlenmesinden önce gerek daha sonra kendisine teşvikte bulunanlar dahi alçaklıkta cani ile eşittirler. Cinayeti işleyen Müslüman olsun Hıristiyan olsun, dinsiz olsun her ne olursa olsun hep aynıdır. Kezalik cinayet bir siyasi suç olsun, gayrı siyasi olsun, işleyen fakir olsun yahut bir zenginin teşviki ile işlensin yahut asayiş düzeltmek veya hürriyeti geri alma davasıyla vuku bulsun hep aynı kabul edilir. Çünkü bu fiil her akilin nazarında çirkindir ve katilin hizmet etmek istediği amaca karşıdır. Ümit ederim ki bu Darülfünununuz bundan sonra katlolanları, katli övenleri yahut katli mazur görenleri şiddetle kınayıp cezalandırır, memlekette bir kamuoyu tepkisini uyandırıp kuvvet bulmasına rehber olur.”

Olayın en hararetli bir döneminde bir yabancıya hele ki Roosevelt gibi büyük bir kesimi temsil eden bir siyasetçinin böyle sert bir dille eleştiriye kalkışması ve eski bir devlet başkanı için gerekli tarafsızlığı göstermemesi kabul edilmez görülmüştür. Bunun etkisiyle otelinin önünde halk protesto gösterilerinde bulunmuştur.⁹⁹¹

Theodore Roosevelt konuşmasının devamında, bir milletin kanununa tumturaklı cümleler koyarak, insan hakları beyannameleri yazarak, gerçekte özgür olamayacağını ve halkı eğitmeye lüzum olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiayı makul bulan İsmail Hakkı Bey, Mısır'ın Meşrutî anlayışı ülkeye oturtmaya çalıştığını, özgürlükleri çoğaltmak için mücadele ettiğini belirtmiştir. Bu mücadeleyi zayıf kollarla yapan bir halka “siz meşrutiyete ehil değilsiniz” diyerek şevk kırmanın haksızlık olduğunu vurgulamıştır. İngiliz ve Amerikan halkının da bu noktaya gelmek için çaba ve zaman harcadıklarını hatırlatan İsmail Hakkı Bey, 17. yüzyılda İngilizlerin 14. Louis'den büyük bir darbe yeselerdi şu anki durumlarında olamayacaklarını ileri sürmüştür. Roosevelt'i de eleştirerek, yabancı bir memlekette bir hatip sıfatıyla aklına geleni hakikat dahi olsa söylemesinin yanlış olduğunu tekrarlamıştır. Roosevelt'in kırdığı potlar bununla sınırlı kalmamıştır. Roma'da buna yenisini eklemiş, Papa ile görüşmeyi kendisi talep ettiği halde Papalığın bu görüşmeyi bazı şartlara bağlaması – örneğin Metodist Kilisesi'nde Katolikler aleyhinde vaaz vermemek gibi- üzerine görüşmeden vazgeçmiş ve Papalık ile olan haberleşmesinin bir suretini yayınlamıştır. Babanzade'ye göre, Kalvinist olan Roosevelt, son seyahati esnasında sadece Kongo'daki vahşi hayvanları değil pek çok halkı da rencide etmiştir.⁹⁹²

3.7. İspanya'da Yaşanan Gelişmeler

İspanya'da altı buçuk yıl boyunca çeşitli ayrımlarla Liberal Parti'den hükümetler ardı ardına iktidara gelip gittikten sonra Kral 13. Alphonse, Maura'nın başkanlığında muhafazakâr bir kabine kurmaya karar vermiştir. Kurulan bu hükümet ilk iş olarak ülkedeki ihtilalcılarla

⁹⁹¹ Babanzade, “Mösyö Ruzvelt'in Seyahati”, s.1

⁹⁹² Babanzade, “Mösyö Ruzvelt'in Seyahati”, s.1

çatışmaya başlamış, Barselona’da patlak veren bir grev hareketinden sonra sert önlemler alarak, anayasal güvenceleri askıya almıştır. Fakat Hükümetin sömürge politikası için Fas’a asker göndermesi gerekince ülkedeki gerginlik bu sefer daha da artmıştır. Bunu yöneten İhtilal Komitesi, Barselona’da genel grev ilan etmiş ve askerliğe karşı girişilen hareket ordudan papazlara karşı bir ayaklanma hareketine dönmüştür. 1909 yılının Temmuz ayında beş gün boyunca manastırlar yakılmış ve papazlar öldürülmüştür. Hükümet olaylara sert biçimde müdahale ederek, kitle halinde tutuklama yapmış, papazlara karşı hareketin başı olan Ferrer’i kurşuna dizdirmiştir. Ferrer’in öldürülmesi İspanya’da ve İspanya dışında büyük protesto olaylarına sahne olmuştur. Bu olaylar üzerine Kral desteğini çekince Maura kabinesi yönetimden çekilmiş ve yerine radikal bir isim olan ve Katolik mezhebine mensup bulunan Conajelas kabinesi kurulmuştur.⁹⁹³

İsmail Hakkı Bey de İspanya’da yaşanan bu olayları ve Ferrer’in öldürülmesini değerlendiren bir makale kaleme almıştır. Ferrer’i erbab-ı kalemden biri olarak tanıtan İsmail Hakkı Bey, divan-ı harp kararıyla idama mahkûm olmasının Paris ve Roma’da büyük gösterilere yol açtığını hatta Paris’te bu yüzden kan döküldüğünü yazmıştır. Barselona, eskiden beri anarşistlerden ve İspanya’dan ayrılıp Katalonya adıyla ayrı ve muhtar bir yönetim kurmak isteyenlerden oluşan bir merkezdir. Hemen her yıl burada ihtilala benzer hareketler cereyan ettiği için sıkıyönetim nerdeyse buranın normal yönetimi haline gelmiştir.⁹⁹⁴ Geçen Temmuz ayında Fas olayına karşı protesto tarzında ilan edilen ihtilal hareketi, Paris’in 1871’deki Komün idaresini bile geçmiştir. Ruhbana,⁹⁹⁵ Katoliklere, muhafazakârlara, askerlere özetle düzen adına ne varsa hepsine karşı savaş açılmış, kiliseler ve manastırlar yağma edilmiş, rahipler öldürülmüştür.⁹⁹⁶

⁹⁹³ Renouvin, I. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.131-132

⁹⁹⁴ Katalonya’da 1907 yılının başından sonuna kadar patlatılan dinamitlerde yirmi beş kişi hayatını kaybederken, on sekiz kişi de yaralanmıştır. Söz konusu dinamitler kapı girişlerine ve merdiven altlarına yerleştirilerek birçok kimsenin ölümüne yol açılmıştır. Yapılan tüm tahkikat ve incelemelere rağmen failerin izleri bulunamadığı için Barselona ile Girona şehirlerinde meşrutiyet hükümeti geçici olarak ve kısmen tatil edilmiştir. Heyet-i Vükela kararıyla 1 Ocak 1908 tarihinde İspanya Kralının iradesiyle bu resmen ilan edilmiştir. Bkz. *BOA*, Y.A.HUS, 517-164, H-18 Zilhicce 1325 (22 Ocak 1908)

⁹⁹⁵ Din adamlarına yapılan saldırılara örnek olması açısından, Katalonya Kardinaline suikast düzenlenmesi önemli bir hadisedir. Bu olay hakkında Osmanlı Devleti’nin Barselona Başşehbenderi, 27 Aralık 1905 tarihli bir yazıyı Hariciye Nezaretine göndermiştir. Bu yazıda belirtildiğine göre, Katalonya Kardinali olup Barselona’da ikamet eden Kazanyasi, ayın sonrası kiliseden çıkarken Jose Sala adında biri tarafından suikaste uğramıştır. Kardinal suikast sonrası ölmemiş, Jose Sala tutuklanmakla birlikte hapisshanede kendini zehirleyerek intihar etmiştir. Bkz. *BOA*, Y.A.HUS, 498-63, H-19 Zilkade 1323 (15 Ocak 1906)

⁹⁹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Barselona’daki Ceza-yı İdam”, *Tanin*, 16 Teşrinievvel 1909, No:404, s.1-2. İspanya’da 20. Yüzyıl başlarında ortaya çıkan işçi hareketleri zaman içinde bombalama ve terör eylemlerine dönmüş, kral ve mevcut hükümetler bu anarşi olaylarını engellemekte aciz kalmıştır. İspanya’da 1910 ile 1923 yılları arasında 3400 kadar grev ve miting yapılmış, 1902 ile 1923 yılları arasında otuzdan fazla kabine istifa etmiştir. Bu durum da İspanya’da siyasi istikrara büyük darbe vurmuştur. Bkz. Görkem Demir, *İspanya’daki Katalan Halkın Kimliği ve Özerklik Sorunu*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018, s.61

İsyan o derece büyümüştür ki Katalonya'nın İspanya'dan ayrılmasına kesin gözüyle bakılmaya başlanmıştır. Fakat Hükümetin asker sevk etmesi ve aldığı sert tedbirler, sıkıyönetimin ilanı ve divan-ı harplerin kurularak yargılamalara başlaması üzerine, ihtilalı başlatanlar tek tek yakalanmış ve cezaları tatbik edilmiştir. Ceza alan isimlerden biri de adı geçen Ferrer'dir. Ferrer'in diğer mahkûmlardan tek farkı sadece Barselona'da değil diğer ülkelerde de tanınıyor olmasıdır. Gerek yargılama esnasında gerek mahkûmiyetinde yabancı kamuoyu onunla çok ilgilenmiştir. Paris'teki İnsan Hakları Cemiyeti bile idam cezası alan Ferrer'in yaşam hakkını korumak için harekete geçmiştir. Mahkûmiyetten evvel her yerde mitingler düzenlenmiş, İspanya elçilikleri önünde protestolar yapılmıştır.⁹⁹⁷

Kurşuna dizildiği resmen açıklanan Ferrer'in masum mu yoksa suçlu mu olduğunu sorgulayan Babanzade, buna kesin cevap vermenin zor olduğunu yazmıştır. Mahkemenin işleyişine ve divan-ı harp savcısının iddianamesine bakılırsa, Ferrer'in bu muameleye tabi olmasının akla ve vicdana yatmadığını belirtmiştir. Savcı iddianamesinde idam talebinde bulunmuştur fakat bu ceza hafifletildiği takdirde, ömür boyu kalebentliğe çevrilmesini rica etmiş ve bu şekilde idam yanlısı olmadığını belirtmiştir. Ancak divan-ı harp bu ricaya kulak asmamış ve Ferrer'in kurşuna dizilerek idam edilmesine ve infazın hızlıca gerçekleştirilmesine karar vermiştir. Bu karar üzerine de İspanya başta olmak üzere birçok yerde kıyamet kopmuştur. Fransa'da Ferrer davası dikkatle takip edilmiş, mahkeme idam kararı alınca da Fransız kamuoyunun önde gelen fikir insanları, İspanya'nın Fas savaşını şiddetle yermeye başlamışlardır. Barselona'da bunca kan dökülür iken Afrika'ya medeniyet götürmek iddiasında bulunan İspanya'nın bu tavrı gülünç bulunmuştur. Daha kendi ülkesinde Katalonya'dan Pirene Dağlarına kadar asayişli sağlayamayan bir hükümetin, Kuzey Afrika'ya elli bin asker göndererek medeniyet kurma adına burayı zapt etmesi büyük çelişki olarak görülmüştür.⁹⁹⁸

Paris'te yapılan gösteriler ise aşırıya kaçmış, İspanya elçiliğinin önünde protesto için toplananlar soğukkanlı davranmamışlar işin içine kışkırtıcıların girmesiyle olayların çığırından çıkmasına yol açmışlardır. Elçiliğe saldırmanın gereksiz olduğunu savunan İsmail Hakkı Bey, bu yüzden güvenlik görevlilerinin harekete geçtiğini ve masum birçok insanın kanının döküldüğünü ifade etmiştir. Bu idam olayı sonuçları açısından da kötü olmuş, Katalonya'da İspanya Hükümetine duyulan kin ve nefretin artmasına sebep olmuştur. İlk fırsatta da yine Kuzey Afrika savaşı aleyhinde bir ihtilalın vukua gelmesi beklenmiştir. Ülkelerini imar etmek için bunca emek ve fedakârlıklara muhtaç olan hükümetlerin büyük görünmek, Don Kışotluk etmek için komşularının malına göz dikmeleri böyle sonuçlar

⁹⁹⁷ Babanzade, "Barselona'daki Ceza-yı İdam", s.1-2

⁹⁹⁸ Babanzade, "Barselona'daki Ceza-yı İdam", s.1-2

doğurur diyen İsmail Hakkı Bey, Cervantes üzerinden İspanya'ya bir mesaj vermek istemiştir.⁹⁹⁹

Babanzade'nin İspanya'da yaşanan olaylarla ilgili olarak kaleme aldığı diğer bir makale, Krala düzenlenen suikastla alakalıdır. Tahta oturduktan sonra neredeyse yarım düzine suikasta uğrayan¹⁰⁰⁰ Kral son olayı da yaralanmadan atlatmıştır.¹⁰⁰¹ Bu suikast üzerine de İsmail Hakkı Bey, bir süreden beri İspanya'da yaşananları okurlarına aktarmıştır. İspanya'daki anarşistler tarafından Kral aleyhine kurulduğu haber verilen örgütün, bütün İspanya'yı ayaklandıran mezhep çatışmasıyla ilişkisinin olup olmadığıyla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak İsmail Hakkı Bey, bu suikastı icra eden ahmakların, bir süreden beri ülkeyi yöneten Conajelas Kabinesinin din adamlarının baskısından kurtulmak için sarf ettiği özgürlük mücadelesine yardım etmediklerini, bilakis Conajelas'ı desteklemeye karar vermiş olan tereddütlü insanları ondan soğuttuklarını ifade etmiştir. Mezhep mücadelelerinin devam ettiği esnada suikastı düzenleyenlerin, ruhban ve muhafazakâr zümrenin eline özgürlükçüler aleyhine böyle bir koz vermemeleri gerektiği görüşünde olan Babanzade, İspanya'da yaşanan mezhep çatışmalarının detaylarını okurlarıyla paylaşmıştır. Buna göre, seçim sonucunda yönetime geçen Conajelas, kendinden önceki Maura gibi Özgürlükçüler Fırkası erkânındandır. Fakat Maura'dan daha fazla çalışmak ve özgürlükçülüğü yalnız programda değil fiiliyatta da göstermek arzusundadır. Bu amaçla bir emirname yayımlayarak Katolik olmayan mezhep mensuplarının dışarıda serbestçe ayin yapmalarına izin vermiştir.¹⁰⁰²

Bu izin üzerine “dar kafalı” Katolik İspanya'da müthiş bir fırtına kopmuştur. Özellikle soylu kadınlar ayaklanmış, 200 bin imza toplayarak Conajelas Kabinesi'ne bir protesto mektubu göndermişlerdir. Papalık makamı da olaya müdahale ederek, bu kararın vaktiyle imzalanan kontratın maddelerine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bununla yetinmeyerek, emirnamenin İspanya anayasasına aykırı olduğunu beyan etmiş ve İspanya Hükümetini kendi anayasasını uygulamaya davet etmiştir. Papalığa göre, İspanya'nın resmi dini Katolik olduğu için Katolik olmayan mezhepler İspanya'da bulunamaz. Bu anlayışı yadırgayan İsmail Hakkı Bey, olayı iki açıdan ele almış ve ilk olarak, anayasası ve meşrutî yönetimi olan İspanya'nın mezhep serbestliği olmadığını yazmıştır. İkinci olarak da, 20.

⁹⁹⁹ Babanzade, “Barselona'daki Ceza-yı İdam”, s.1-2

¹⁰⁰⁰ İspanya Kralı 13. Alfonso'ya 1906 yılında düğünü esnasında Madrid'de bir anarşist tarafından düzenlenen suikast girişimi Madrid Elçiliği tarafından Dersaadete bildirilmiştir. 31 Mayıs 1906 günü gerçekleşen suikastta, anarşist, bombayı bir demetin içine saklayarak saltanat arabasına atmış fakat Kral ölmemiştir. Suikastçı, olaydan sonra dışarı çıkarak halkın arasına karışmış ve yakalanmadan firar etmeyi başarmıştır. Bu bilgi için bkz. BOA, Y.PRK. EŞA, 49-45, H-09 Rebiülahir 1324 (1 Haziran 1906)

¹⁰⁰¹ İsmail Hakkı Bey'in makalesine konu edildiği 1910 yılındaki suikast hakkında bazı gazeteler, olayı teyit ederken özellikle İspanya kaynaklı haber ajansları suikastın olmadığını belirtmişlerdir. Söz konusu haberler için bkz. “İspanya Kralına Suikast”, *Tanin*, 17 Temmuz 1910, No:674, s.1

¹⁰⁰² Babanzade İsmail Hakkı, “İspanya'da Bir Niza-ı Mezhebi”, *Tanin*, 18 Temmuz 1910, No:675, s.1

yüzyılda büyük bir cesaretle böyle bir mezhep yasağı kaldırılmaya çalışıldığı halde ihtilala ve iç savaşa yol açabilecek bir mukavemet gördüğünü belirtmiştir. Bu durumu Doğu ile Batı arasında bir karşılaştırmaya yaparak yorumlayan İsmail Hakkı Bey, Doğu'nun farklı dinlere serbestlik verme konusunda Batı'dan daha ileride olduğunu ifade etmiş, inanç özgürlüğü elden gidiyor diye yaygara koparanların yanlış yolda olduklarını eklemiştir. İspanya'daki Katolikler yabancı bir kuvvete değil yabancı bir ruhani güce, ibadet özgürlüğü olmasın diye müracaat ederken, Osmanlı Devleti'nde aslı astarı olmadığı halde ibadet özgürlüğü kısıtlanıyor diye Büyük Devletlere müracaat edenler olmaktadır.¹⁰⁰³

Papalığın müdahalesi ve Katolik kadınların gösterileri Conajelas'ı ümitsizliğe düşürmemiştir. Çünkü Katolikler kadar güçlü başka bir fırkanın memlekete kök saldıgını bilmektedir. Özellikle kadınların gösterileri üzerine ülkede özgürlük isteyen ne kadar topluluk varsa ayaklanmıştır. En gelişmiş şehirlerde protestolar düzenlenmiştir. Bir aralık zannedilmiş ki muhafazakâr olmayan ve siyah elbiselerine atfen "Siyah Tehlike" denilen ruhbanların etkisinde bulunmayan ne kadar halk varsa birleşmiş, cumhuriyet, sosyalizm ve hatta anarşizm taraftarları bile aynı protestolara katılmıştır. Mevcut durumda ruhbanlara karşı yapılan hücumun etkisi biraz olsun azalmıştır. Ancak Babanzade'nin belirttiğine göre Conajelas azim ve metanet sahibidir ve bu işi sonuna kadar götürecektir. Bir dönem Fransa'da Valdek Ruso ve Kulb, kilisenin hükümete müdahalelerine engel olmayı başarmışlardır. Conajelas de onlar gibi olmak hevesindedir, tek farkla ki Fransa'da halkın büyük çoğunluğu Valdek Ruso ve Kulb'u desteklemiştir. Fakat İspanya'da durum aynı değildir. Bilhassa Güney İspanya'da ruhbanlık hastalığı ülkeyi kangren hale getirmiştir.¹⁰⁰⁴ Liberal Fırka'nın temsilcisi olan Conajelas, izinsiz kurulan tarikatları engellemek istemiş ve Vatikan'la çatışmıştır. Fakat Kasım 1912'de uğradığı bir suikast sonucunda öldürülünce ruhbanlarla olan mücadelesi yarım kalmıştır.¹⁰⁰⁵

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in dış politik gelişmelerle ilgili yazdığı ilginç makalelerden birinin konusunu, İtalya'da 28 Aralık 1908'de yaşanan Messina depremi oluşturmuştur. Bu makalede dikkat çeken nokta ise İsmail Hakkı Bey'in afetzedelere yardım edilmesi tavsiyesi olmuştur. Afetten sonra Osmanlı Parlamentosu üzüntü başsağlığı mesajını İtalya'ya iletmiştir.¹⁰⁰⁶ Ancak İsmail Hakkı Bey, bunu yeterli görmeyerek İtalyanlara daha parlak bir yardımda bulunulması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'ne

¹⁰⁰³ Babanzade, "İspanya'da Bir Niza-ı Mezhebi", s.1

¹⁰⁰⁴ Babanzade, "İspanya'da Bir Niza-ı Mezhebi", s.1

¹⁰⁰⁵ Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.132

¹⁰⁰⁶ Meclis-i Mebusan'ın 17 Kânunuevvel 1324 (30 Aralık 1908) Çarşamba günü oturumunda Kengiri Mebusu Tevfik Efendi, İtalya'da büyük bir deprem yaşandığını, yirmi bin kişinin hayatını kaybettiğini, İtalya'da yaşanan bu felakete Osmanlıların büyük üzüntü duyduğunu, bu yüzden Mebusan Meclisinin, İtalya Meclis-i Mebusan'ına teessürlerini bildiren bir telgraf çekilmesini şifahi olarak teklif etmiştir. Meclis'te alkışlarla karşılanan bu teklifi oturum başkanı Ahmet Rıza Bey oya sunmuş ve kabul edilmiştir. Bu bilgi için bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, 17 Kânunuevvel 1324 Çarşamba, c.1, s.85

Avrupa’da en az zarar veren hatta vermeyen ülke İtalya’dır. Genç ve yeni İtalya, Türkiye ile savaşmamış aksine Kırım Savaşı’nda asker göndererek Osmanlı toprak bütünlüğünü korumuştur. Bu sebepten ötürü Osmanlıların İtalyanlara yardım etmesi gerektiğini savunan Babanzade, çırdaki yangın için Fransızların yaptığı yardımı hatırlatmıştır. Gereksiz bazı menfaatler için tiyatro gösterisi düzenlemek yerine, İtalyan mağdurlar için oyunlar oynanmasını önermiştir. Babanzade’nin ilginç olan görüşü ise, bu yardım vesilesiyle medeni milletler ailesine dâhil olduklarını fiilen ispat etme şansı yakaladıklarıdır. İsmail Hakkı Bey, komşularına acımalıdırlar ki komşuları da felaket zamanlarında Osmanlıları unutmasınlar ve yardım etsinler, görüşündedir.¹⁰⁰⁷

Mebusan Meclisi’nin 29 Kânunuevvel 1324 (11 Ocak 1909) Pazartesi günkü oturumunda, İtalya’ya, Osmanlı Devleti tarafından nasıl bir yardım yapılacağına dair Sadrazam Kamil Paşa imzalı Sadaret tezkeresi okunmuştur. Bu tezkerede belirtildiğine göre; diğer ülkeler İtalya’ya, hastaneye dönüştürülebilen gemiler göndermiştir. Osmanlı Devleti de önce böyle bir gemi göndermeyi düşünmüş fakat gerek zaman gerek para açısından bundan vazgeçilmiştir. Bunun üzerine yardımın nakit olarak yapılmasına ve beş operatörün gönderilmesine karar verilmiştir. Nakit paranın toplanması için halktan bağış alınması ve toplanan bağışlar ne kadar olursa üstünün Hazine tarafından 200 bin franga tamamlanması fikri benimsenmiştir. Bu amaçla, Osmanlı Bankası’ndan acilen 200 bin frank avans alınarak, İtalya’ya gidecek heyete verilmesi konusunda Meclis-i Mebusan’ın onayı istenmiştir. Mebuslar da tezkerenin okunması üzerine bu konunun ertesi günkü gündeme alınmasını talep etmiştir.¹⁰⁰⁸ Meclisin 30 Kânunuevvel 1324 Salı günü yapılan toplantısında konu müzakereye açılmış ve operatör doktor gönderilmesi, deprem olayının üzerinden zaman geçtiği için gereksiz bulunmuş, 200 bin frank nakit para gönderilmesi ise oy birliği ile kabul edilmiştir.¹⁰⁰⁹

Meclis-i Mebusan İtalyan depremzedelere bu yardımı kararlaştırırken, İsmail Hakkı Bey’in ifade ettiği biçimde İtalya’ya yardım amaçlı etkinlikler de düzenlenmiştir. Bu amaçla 5 Kânunusani 1324 (18 Ocak 1909) Pazartesi akşamı, Tepebaşı Tiyatrosunda olağanüstü bir müsamere toplanmasına karar verilmiştir. Bu müsamereye, Mabeyn-i Hümayun Musikasının Miralay Zait Bey idaresindeki orkestra kısmı ile Ertuğrul Vapurunun Laske yönetimindeki musika takımının da katılması sadaret makamından talep edilmiş ve bu konuda padişahın onay verdiği sadarete bildirilmiştir.¹⁰¹⁰ İtalya’ya yönelik bu insanı yardımının yapılması önemli

¹⁰⁰⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Musibetzedeye İtalya’ya”, *Tanin*, 1 Kânunusani 1909, No:152, s.3

¹⁰⁰⁸ *MMZC*, 29 Kânunuevvel 1324 Pazartesi, c.1, s.118-119

¹⁰⁰⁹ *MMZC*, 30 Kânunuevvel 1324 Salı, c.1, s.134-136

¹⁰¹⁰ *BOA*, İ. Hus.,172-24, H-22 Zilhicce 1326 (15 Ocak 1909)

bir olay olmakla birlikte, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne hiçbir zararı dokunmadığı ve hatta Kırım Savaşı'nda Osmanlılara yardım ettiği vurgusu yapılmasına rağmen 1911 Eylül ayının sonlarına doğru yaşanan Trablusgarp Savaşı, İtalya'ya duyulan bu sempatiyi husumete dönüştürecek, İtalya'ya duyulan nefret Osmanlı kamuoyunda çeşitli tepkilerle gösterilecektir.

Uluslar arası dış politikada yaşanan önemli gelişmelerden biri de 1908'de Berlin'de Beynelmül Parlamento Sulh Kongresi'nin toplanması olmuştur. Bu kongreyi daha ilginç hale getiren ise o dönemin en meşhur milyarderlerinden Karnici'nin gönderdiği telgraftır. Karnici, savaş konusu ve okul inşa etme işinde bolca hibe dağıtan bir kişi olmakla tanınmıştır ki, son zamanlarda servetini barış ve dostluk için harcamaya başlamıştır. Lahey'de Hüküm Mahkemesi'nin binasını yapmayı üstlenen Karnici, bundan sonra barışla ilgili nerede bir çalışma yapılırsa kendisini orada söz sahibi olarak görmeye başlamıştır. İsmail Hakkı Bey bu bilgileri verdikten sonra telgrafın içeriğine değinmiş ve Karnici'nin taleplerinin yapılması imkânsız şeyler olduğu bilgisini vermiştir.¹⁰¹¹

Karnici, Almanya İmparatorunun bir sözü ile tüm dünyayı barışa götüreceğini ve silahlanma yarışının son bulacağını ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey, İngiltere'de toplanan İkinci Sulh Konferansı'nda deniz silahlarının hiç olmazsa incelenmesi fikrinin ortaya atıldığını ancak kimsenin dinlemediğini, Almanya'nın buna karşı çıktığı için eleştirildiğini, İngiltere'nin o dönemde deniz silahlanmasında sınırlamaya gidilip statükonun muhafaza edilmesini savunduğunu belirtmiştir. Babanzade'ye göre, İngiltere'nin bunu istemesi yine onların çıkarınadır çünkü en fazla gemisi olan devlet onlardır. Fransa bile bu teklife sıcak bakmamıştır ki İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın bu teklifi kabul etmediği için eleştirilmesini haksız bulmuştur.¹⁰¹²

İsmail Hakkı Bey İngiltere ile Almanya arasındaki düşmanlığın, bu tip icrası imkânsız tekliflerle değil de ilişkilerinin ıslah edilmesine çalışmakla giderileceğini yazmıştır. Bunun için de en uygun zemin bu tip kongreler ve toplantılardır. Her ne kadar resmi bir sıfatı yoksa da burada devlet adamlarının bir araya gelmesi, görüşmesi, açıklamalarda bulunması devletler ve insanlar üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Bunun en güzel örneği İngiltere temsilcisinin, İngilizlerin yüzde doksan dokuzunun Almanlarla iyi geçinmek istediklerini söylemesidir. Prens Bülow'un bu söze aynı duygularla karşılık vermesi kamuoyunda iyi karşılanmıştır.

¹⁰¹¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Sulh ve Müsalem Hadimleri", *Tanin*, 8 Eylül 1324, No:52, s.6-7

¹⁰¹² Babanzade, "Sulh ve Müsalem Hadimleri", s.6-7. Almanya ile İngiltere arasında başlayan donanma yarışı 1906 yılında, dretnotların kullanılmaya başlaması ile en hararetli safhasını geçirmiştir. Zira rekabetin bu aşamaya gelmesi hem Alman-İngiliz ilişkileri hem de diğer devletler açısından sıkıntılı günler yaşanmasına yol açmıştır. Dretnot kullanımıyla birlikte Alman donanmasının kurucusu olan Amiral Tirpitz, İngilizleri açık denizlerde mağlup edeceği fikrine kapılmıştır. Ancak İngilizler yaşanan bu gelişmeleri kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarına yönelik bir tecavüz olarak görmüşlerdir ki, Winston Churchil, 1912'de, İngiltere Kraliyet donanmasının bir ihtiyaç, Alman donanmasının ise bir lüks olduğunu söylemiştir. Bkz. Kurtz, *Kayzer'in Almanyası*, s.99-100

Aynı şekilde Prens Bülow'un Rus temsilci Gorçakof'a, Almanya ile Rusya arasında çözülemeyecek sorun yoktur demesi, iki devlet ilişkileri açısından son derece olumlu görülmüştür. Prens Bülow'un bu açıklamalarından hareketle İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Hükümet mensuplarının bu tip açıklamalar yaparak kamuoyunu aydınlatmadıklarını, Hükümet kurulalı bir buçuk ay olduğu halde icraatları hakkında tek kelime etmediklerini tenkit yollu ifade etmiştir.¹⁰¹³

3.8. Rusya ile İlgili Yazdığı Makaleler

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerde sıklıkla gündeme gelen konulardan birisi Boğazlar meselesidir. Rus Çarının 1909'da Osmanlı Padişahı ile görüşmek üzere İstanbul'a geleceği şayiaları ortaya çıkınca konu yeniden gündeme gelmiştir. Söz konusu şayialarda ileri sürülen genel görüş ise, Çar'ın Boğazlar meselesini çözmek için geleceği yönündedir. İsmail Hakkı Bey bu şayiaların ne derece gerçek olduğunu bilmediklerini ancak siyasette her an bir gelişme yaşanabileceği için ihtiyatlı olmak gerektiğini hatırlatmış, daha sonra Boğazlar meselesinin geçmişi hakkında bilgi vermiştir. Rusların her fırsatta Boğazlar için harekete geçtiklerini belirten İsmail Hakkı Bey, 1870'teki Prusya-Fransa Savaşı fırsat bilerek, Gorçakof'un Karadeniz'de savaş gemisi bulunduramayacağı yasağını kaldırmaya çalıştığını yazmıştır. Prens Gorçakof, 29 Teşrinievvel 1870 tarihli bir nota ile Paris Antlaşmasında yer alan Karadeniz'deki gemi yasağını¹⁰¹⁴ kaldırmıştır. Bismarck da savaşı kazanma konusunda zaman elde etmek için Londra'da bir konferans toplamış ve 13 Mart 1871 tarihli antlaşma imzalanmıştır. Bu bilgiyi veren Babanzade, Boğazlar meselesinin durumunu tayin eden belgenin bu mukavele olduğunu eklemiştir.¹⁰¹⁵

Rusya bu mukavele ile kendini tamamen engellerden kurtaramamış sadece Karadeniz'de gemi inşa etme yasağını kaldırarak, savaş gemisi yapma yetkisini almıştır.¹⁰¹⁶ İsmail Hakkı Bey, Boğazların kapalı olmasına ve Karadeniz sahilinde o sırada Osmanlı Devleti'nden başka devlet bulunmamasına nazaran, inşasına izin verilen donanmanın

¹⁰¹³ Babanzade, "Sulh ve Müsalemet Hadimleri", s.6-7

¹⁰¹⁴ Paris Antlaşmasının konuyla ilgili 13. Maddesi tam olarak şöyledir: "Onbirinci maddenin meali mucibince Bahr-i Siyah bitaraf kalmış olmağla sevahilinde harb tersanelerinin ibkası ve icad ve inşası bilalüzum ve lamaksud olub binaenaleyh zat-ı hazret-i padişahî ve Haşmetlü Rusya İmparatoru Hazretleri sevahil-i mezkurede hiçbir harb tersanesi yapmamak veya ipka etmemek hususunu müteahhid olurlar." Bkz. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.1, s.347

¹⁰¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Boğazlar Meselesi", *Tanin*, 4 Eylül 1909, No:362, s.1-2

¹⁰¹⁶ Gorçakof'un notası üzerine Londra'da toplanan konferans çalışmalarına 17 Ocak 1871'de başlamış ve 13 Mart 1871'de dokuz maddeden oluşan bir anlaşmayı onaylayarak mesaisine son vermiştir. Bu yeni antlaşma ile Paris Antlaşmasının Karadeniz'le ilgili olan 11, 13 ve 14. maddeleri kaldırılmıştır. Yani Ruslar artık Karadeniz'de gemi inşa edebilecektir. Ancak 1871 Londra Antlaşması'nda Boğazların kapalılığı kuralında Rusya lehine herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Sadece Osmanlı padişahına gerekli gördüğü hallerde barış zamanında Boğazları dost ve müttefik devletlerin savaş gemilerine açma yetkisi verilmiştir. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.482

hedefinin Osmanlılar olduğunu belirtmiştir. Fakat o zamanlar Osmanlı donanması Ruslarla boy ölçüşecek kadar güçlü olduğu için Paris Antlaşmasının yırtılmasına ses çıkarmamışlardır. Zaman ilerledikçe Rus donanması daha da güçlenmiş, Osmanlı donanması ise zayıflamıştır ki Ruslar artık Karadeniz’de Türkleri bir tehdit olarak görmemeye başlamış, yüzlerce milyonluk donanma bu yüzden atıl halde kalmıştır. Ancak bunun da acısı Japon savaşında çıkacaktır. Çünkü Rusya, Port Arthur ve Tsushima’da aldığı yenilgilerle donanmasını ikiye bölmemesi gerektiğini acı bir tecrübeyle anlamıştır.¹⁰¹⁷ Boğazlar konusunda yeni adım için fırsat bekleyen Rusya’ya, Bosna-Hersek’in ilhakı ve Bulgaristan’ın bağımsızlığı aradığı ortamı yaratmış, İswolski, Prens Gorçakof’un 29 Teşrinievvel 1870 tarihli yazısını taklit ederek, başta İngiltere olmak üzere birçok kabineye Boğazlar konusunda başvuruda bulunmuştur. Ancak İngiltere bu başvuruyu reddedecektir.¹⁰¹⁸

Rusya açısından bu girişim son derece önemlidir zira Baltık donanması ile Karadeniz donanmasını birleştirerek, Japon savaşındaki hataya tekrar düşmek arzusunda değildir. İsmail Hakkı Bey, Ruslara Boğazlardan serbest geçiş hakkı verilmesinin, devletlerin deniz kuvvetleri dengesini bozacak derecede önemli olduğunu, buna Japonların bile karşı çıkacaklarını ifade etmiştir.¹⁰¹⁹ Osmanlı Devleti için de Rusya’nın Boğazlardan serbest geçişi, tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. İsmail Hakkı Bey bu tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla bazı önerilerde bulunmuştur. İlk olarak, Rusya’nın Baltık donanması ile Karadeniz donanmasının Osmanlılar aleyhine birleşmesini önlemek amacıyla, şayet Akdeniz’e üç Rus gemisi çıkacaksa, diğer başka üç geminin Karadeniz’e girmesini önermiş, böylece Osmanlı Devleti’nin donanma gücüne orantılı bir Rus gücünün dengeleneceğini belirtmiştir. Alınacak diğer önlem ise savaş gemilerinin Boğazlardan geçerken üçer dörder gün ara ile geçmesidir. İsmail Hakkı Bey bu şekilde birleşik Rus donanması tehlikesinin hem devletler hem de Osmanlılar için zararsızca atlatılacağını ileri sürmüştür.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁷ Rusya’nın Karadeniz donanmasını Japonya üzerine göndermeme nedenleri şunlardır: 1. Karadeniz’de bulunan Rus savaş gemileri Japonya üzerine gönderilirse, Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesi bozulacak ve Boğazlar tüm ülkelerin savaş gemilerine açık bir hale gelecektir. 2. İngilizlerin, Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermenilerin bir ayaklanma başlatması halinde Trabzon limanına gemi çıkaracak güçleri vardır ki bu durumda Rus donanmasının Karadeniz’de bulunması önemlidir. 3. Almanya, son zamanlarda Osmanlı Devleti üzerinde hegemonya kurmaya başladığından Boğazlarda etkin olabilecek bir duruma gelmiştir. 4. Boğazların açık hale gelmesi Burgaz ve Varna’da Bulgarların donanma inşa edebileceği anlamına gelmektedir ki, böyle olursa Karadeniz, Rus-Türk gölü olma vasfını yitirecektir. Bkz. Hayri Çapraz, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya’nın Boğazlar Politikası”, *Belgi*, S.9, (Kış 2015/I), s.1180

¹⁰¹⁸ Babanzade, “Boğazlar Meselesi”, s.1-2

¹⁰¹⁹ Japonya, İswolski’nin bu girişiminden rahatsız olmuştur. Boğazların Rus donanmasına açılması burada bekletilen savaş gemilerinin de Japonya üzerine gönderilmesi riski taşımaktadır. Bu sebepten ötürü bu girişimin Japonya için tehlikeli olacağı görüşünü İngiltere’ye bildirmişlerdir. Bkz. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.1, k.2, s.119

¹⁰²⁰ Babanzade, “Boğazlar Meselesi”, s.1-2

Boğazlar konusu 1910 yılının Temmuz ayında, Girit meselesi yüzünden, Ruslar tarafından yeniden gündeme getirilecektir. Girit'e gözdağı vermek amacıyla Dört Büyük devlet adadaki gemi sayısını artırmak yönünde bir karar almıştır. Rusya da Karadeniz'de bulunan kruvazörlerinden birini Girit'e göndermek istemiş ve bunun için Boğazlardan geçmek amacıyla, Osmanlı Hükümetinin iznini almak niyetinde olduğunu göstermiştir. Fransa, İngiltere ve İtalya, aldıkları karara uyarak gemileri adaya göndermişler fakat Ruslar önceki antlaşmaların hükümleri yüzünden bunu yapamamışlardır. Her ne kadar Baltık donanmasından bir geminin gönderilmesi mümkünse de Rus genelkurmayı bazı askeri sebepleri gerekçe göstererek, kuzeyden bir gemi gönderilmesini Rusya için mahzurlu bulduklarını bildirmiştir.¹⁰²¹

İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın bu son hareketiyle Boğazlar konusundaki ısrarcılığını bir kez daha gösterdiğini yazmıştır. 1908'de Bosna-Hersek Avusturya'ya ilhak edilince, İswolski Boğazların kendilerine açılmasını istemiş fakat başta İngiltere olmak üzere devletlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. 1909'un yaz aylarında da Standart yatının Boğazdan geçmesi konuyu yeniden tazelemiş ancak yine Ruslar için semeresiz kalmıştır. İsmail Hakkı Bey bu sefer Rusların daha hazırlıklı olarak geldiklerini ve eski antlaşma hükümlerine dayanarak, Boğazlardan geçiş izni almaya çalıştıklarını dile getirmiştir. Söz konusu antlaşmalar Paris ve 1871 Londra Boğazlar Sözleşmesidir. Bu antlaşmaların çeşitli maddelerinden İsmail Hakkı Bey'in çıkardığı sonuç, Osmanlı Devleti'nin emniyet ve selametini ihlal edecek bir durum ortaya çıkarsa, o zaman barış döneminde dost ve müttefik devletlerin savaş gemilerine geçiş için Osmanlı padişahı izin verecektir. Rusya da bahsi geçen antlaşmalardan bu sonucu çıkararak, padişahın izni halinde gemilerinin Boğazlardan geçebileceği görüşünü savunmuştur.¹⁰²²

İsmail Hakkı Bey ortaya çıkan bu sonucun Rusya'yı haklı kılmayacağı yönünde bir düşünce ileri sürmüştür. Çünkü Osmanlı Devleti'nin emniyet ve selametini ihlal edecek bir durum ortada yoktur. Şayet Yunanistan Girit'e müdahale ederse bunu engelleyecek ve karşı koyacak güce sahiptir. Bu sebepten ötürü Rusya'nın böyle bir gerekçe ile Boğazlardan gemi geçirmek amacıyla padişahın izin istemesi yersiz ve gereksizdir. İsmail Hakkı Bey meseleyi bir de başka açıdan değerlendirmiş, Rus savaş gemisine Boğazlardan geçiş izni verilse bile, buna Büyük Devletlerin vereceği tepkinin hesaba katılmasını istemiştir. İzni verecek olan her ne kadar Osmanlı Devleti ise de Büyük Devletleri kuşkulandıracak davranışlardan kaçınmak istediklerini belirtmiştir. Babanzade'nin bu konudaki tavsiyesi ise Rusya'nın Baltık donanmasından bir gemiyi Girit'e göndermesinin, devletler ahengi için daha faydalı

¹⁰²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Girit, Rusya ve Boğazlar Meselesi", *Tanin*, 11 Temmuz 1910, No:668, s.1

¹⁰²² Babanzade, "Girit, Rusya ve Boğazlar Meselesi", s.1

olacağıdır. Ancak Baltık'tan gemi göndermek imkân haricinde ise Osmanlı Devleti'nin bazı şartlar ileri sürerek, Karadeniz'den bir geminin Boğazlardan geçmesine izin verebileceğini eklemiştir. Söz konusu şart ise aynı geminin Karadeniz'e geri dönmeyerek Baltık donanmasına katılmasıdır. İsmail Hakkı Bey'e göre bu hareket, Rusya açısından da faydalı olacaktır çünkü Rusların harici politikası için Baltık donanması daha önemlidir. Karadeniz'de Osmanlı donanması Rusya'ya tehlike oluşturacak güçte olmadığından, Ruslar gemi yatırımlarını Baltık donanması için yapmalıdır.¹⁰²³

Osmanlı Devleti'nin İtalya ile yaptığı Trablusgarp Savaşı devam ederken Rusya'nın Kafkasya ve Kiev ordularını seferberlik haline getirmesi, Osmanlı Devleti'ni kuşkulandırmış, İsmail Hakkı Bey de Rusların ne amaçla böyle bir hamle yaptıklarını anlamaya çalışan bir makale yazmıştır. Ortalıkta dolaşan rivayetlere göre, Rusya'nın bu hareketi, Osmanlı Devleti'ni İtalya lehine barışa zorlamak amacıyla yapılmıştır. İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın Japon yenilgisinden sonra Avrupa'da barış politikası gütmeye başladığını ve yakın zamana kadar Osmanlı Devleti'ne karşı dost görüldüğünü, bu politikasından nasıl olup da vazgeçtiğini anlamadıklarını belirtmiştir. Rusların İtalya için Osmanlılara savaş açacağı görüşünü mantıklı bulmayarak, bu fedakârlık karşısında İtalya'nın Ruslara bir menfaat sağlayacak durumda olmadığını savunmuştur. Ayrıca Rusya, kendi dış politikasında hala risk ortamını sıfırlamış durumda değildir. Gerek Çin meselesi ve gerek İran sorununun devam ediyor olması gerek de Rusya'nın kül altında kalmış, parlamaya hazır iç sorunları, Rusları böyle bir maceraya girmeye engelleyen durumlardır.¹⁰²⁴

Rusya'nın ordusunu harekete geçirme adımının ikinci bir ihtimali olarak, bazı Rus politikacılarının ve gazetelerinin ifadelerinden yola çıkılarak, Osmanlı Devleti'nden gelebilecek saldırılara karşı tedbir alınması gösterilmiştir. Özellikle *Novoye Vremya* gazetesi, Osmanlıların Kafkasya'yı tehdit ettiği ve sınırdaki askerler yeterli olmadığı için buraya asker kaydırıldığı yönünde son dönemlerde sıkça yayın yapmıştır. Bazı Rus komutanlar da Osmanlı Devleti'nin Avusturya'nın sevkiyle askeri hazırlık yaptıklarından bahsetmiştir. İsmail Hakkı Bey bu şayia ve yazıları gerçekçi bulmamış, Rusya'nın resmi görevlilerinden, Osmanlılara yönelik bir tehdit olmadığı yönünde taahhütler geldiğini hatırlatmıştır. Şayet Osmanlı Devleti Rusya'ya saldırı yapacaksa, Rus tarafından taahhüt verilmesinin saçma olduğu görüşünü savunmuştur. Rusya'nın askeri hazırlığının diğer bir sebebinin de İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır sorunları olabileceği belirtilmiştir. İsmail Hakkı Bey, bunun da mantıklı bir gerekçe olamayacağını zira Osmanlı Devleti ile İran'ın bu sorunu kendi aralarında çözemelerse, Lahey Hüküm Mahkemesine götüreceklerini yazmıştır. Bu durumda da söz

¹⁰²³ Babanzade, "Girit, Rusya ve Boğazlar Meselesi", s.1

¹⁰²⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya'nın Tahaşşüdatı", *Tanin*, 20 Mart 1912, No:1275, s.1

konusu mahkemeyi en çok destekleyen Rusya'nın, Osmanlılara saldırmasının ihtimal dışı olduğunu dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin dost ve komşusu olan İran'a saldırmayacağını yazan Babanzade, İran'da statüko korundukça sınır meselesi dahil, çözülemeyecek bir sorun kalmayacağını ifade etmiştir.¹⁰²⁵

Rusya'nın asker sevki meselesi ilerleyen günlerde belli bir netlik kazanmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'ne yönelik bir tehdidin olmadığına dair üç gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki, Rusya Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne verdiği kesin teminattır. İkincisi, yarı resmi Petersburg Telgraf Ajansı vasıtasıyla yapılan izahattır. Üçüncüsü ise İngiltere Avam Kamarasında Hariciye Nezaretine konu ile ilgili sorulan soruya verilen cevaptır. Hariciye Nazırı adına cevap veren görevli, Rusya'nın İtalya ile müttefikten hareket etmek niyetinde olduğuna dair İngiltere'ye resmi bir bilgi verilmediğini beyan etmiştir. İsmail Hakkı Bey de bu üç gelişmeyi tek tek değerlendirerek konuyla ilgili sağlıklı bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Rusya Hükümetinin, Osmanlı Devleti'ne karşı tecavüz maksadı beslemediğine dair verdiği teminata, güvenmek durumunda olduklarını belirten İsmail Hakkı Bey, diplomatlığın yalancılık ve hilekârlık devresini çoktan geçtiğini, Rusya gibi büyük bir devletin ağzından çıkan söze inanmak gerektiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte ihtiyat vurgusu yaparak, İtalya'nın da Trablusgarp Savaşı'ndan önce sözler verdiğini ancak bunları tutmadığını, buna karşın yine de Rusları, İtalyanlara benzetmek arzusunda bulunmadıklarını yazmıştır.¹⁰²⁶

Petersburg Telgraf Ajansı ise Rus resmi ağzlarından verilen teminatı destekleyen bilgiler aktarmıştır. Buna göre, Kafkasya'ya gönderilecek asker bir fırkadır ve gönderilme amacı, Osmanlı Devleti değil İran'dır. İran'ı istila için Kafkasya ordusunda ortaya çıkan açıkları doldurmak amacıyla bu sevkîyat yapılmıştır. Bir de Rusya yine İran'da yeni askeri vazifesi icabınca, seyyar müfrezeler oluşturmak için Kazan'dan gönderilen askeri fırkayı kullanacağını haber vermiştir. İsmail Hakkı Bey, Petersburg Telgraf Ajansı'nın tebligatını gerçekleşmiş bir olaydan ziyade gerçekleşecek bir olay olarak görmenin daha mantıklı olduğunu yazarak, geleceğe yönelik dahi olsa bu bilgilerin gerginliği azaltmaya hizmet edeceği görüşünü paylaşmıştır. Avam Kamarasında Sir Edward Grey adına açıklama yapan görevli, İtalya ile Rusya arasında yapıldığı rivayet edilen itilaf hakkında İngiltere Hariciye Nezaretine ulaşmış herhangi bir tebligat olmadığını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey de bunun üzerine, İngiltere gibi bir devletin haberi olmadan, bütün devletler namına Rusya'nın İtalya

¹⁰²⁵ Babanzade, "Rusya'nın Tahaşşüdatı", s.1

¹⁰²⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya'nın Teminatı", *Tanin*, 22 Mart 1912, No:1277, s.1

için Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak amacıyla adım atmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹⁰²⁷

Rusya'nın, devletler ve bilhassa İngiltere namına bir harekette bulunmasının mümkün olmadığını gösteren diğer gerekçe de imzaladığı antlaşmalardır. İsmail Hakkı Bey, İngiltere'nin Paris ve Berlin Antlaşmaları ile Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma taahhüdünde bulunduğunu, ayrıca Kıbrıs sebebiyle yapılan antlaşma gereğince, Anadolu tarafından Osmanlı egemenliğini sarsacak saldırıları engellemek konusunda mükellef olduğunu hatırlatmıştır. Bu durumda İngiltere'nin bu yükümlülükleri varken İtalya'yı hoşnut etmek için yapılacak bir Rus saldırısına göz yummayacağını ileri süren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Hükümeti'ne de istihbari faaliyetlerini artırmasını ve meselenin özünü anlamaya yönelik çalışmalar yapmasını tavsiye etmiştir.¹⁰²⁸

Trablusgarp Savaşı devam ederken Osmanlı-Rus ilişkilerine nahoş bir tat verecek gelişme yaşanmış, Rusya Hariciye Nazırı Sazanof, dışişleri bütçesi görüşmelerinde yaptığı uzunca bir konuşmada, İtalya'yı methederken, Osmanlı Devleti için benzer cömertliği göstermemiştir. Uzun bir hastalık ve nekahet döneminden geçtikten sonra görevinin başına geçen Rus Nazır, konuşmasında, Osmanlı iç işlerine dair bazı görüşler beyan etmiştir ki, İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunduğu bir dönemde bunları söylemenin doğru olmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Sazanof'un Babanzade açısından dikkate değer ifadesi ise şöyledir: "*Yakındoğu'da ahval tamamen memnuniyet verici değildir. Osmanlı Devleti-İtalya Savaşı üzerine bu hal daha ziyade önem arz ediyor...*" Sazanof ayrıca Osmanlı Devleti'nin kendi içinde ve özellikle Osmanlı Avrupa topraklarında asayiş devâm ettirmesine lüzum bulunduğunu, bu asayişin maksadına ulaşması için de tek yolun Hristiyan ahalinin fikri ve sosyal ihtiyaçlarının dikkate alınması olduğunu söylemiştir.¹⁰²⁹

İsmail Hakkı Bey, Sazanof'un Osmanlı dâhili durumu ile ilgili kullandığı ifadeleri değerlendirirken, büyük bir devlet olan İtalya ile yapılan savaşta bile, Osmanlı Devleti'nin bir karışıklık yaşamamış olmasının, Ruslar tarafından göz ardı edildiğini, Hristiyan halka fikri ve sosyal ihtiyaçlar göz önünde tutularak ıslahat yapılması tavsiyesinin ise demode olduğunu zira Kanun-u Esasi ile zaten bu ihtiyaçların giderilmeye çalışıldığını, Rus Hariciye Nazırının, Osmanlı meşruti hareketinden habersiz olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Sazanof konuşmasının diğer bir kısmın da ise Balkan Yarımadası hakkında Rusya ile İtalya arasında dostça ilişkiler ve düşünce birliği olduğunu, bu iki devletin, Balkan uluslarının ilerlemesi ve gelişmesi için ortak kanaatte bulduklarını dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, Sazanof'un

¹⁰²⁷ Babanzade, "Rusya'nın Teminatı", s.1

¹⁰²⁸ Babanzade, "Rusya'nın Teminatı", s.1

¹⁰²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Sazanof'un Nutku Münasebetiyle", *Tanin*, 29 Nisan 1912, No:1315, s.1

tüm bu söylemlerini değerlendirirken yaptığı bir yorumda, Osmanlı Devleti ve meşruti idarenin, Rusya'ya karşı bütün samimiyetini gösterdiğini, Rusya Hariciye Nazırının da bu nutkundan hâsıl olan olumsuz etkiyi bir vesile icat ederek izale edeceğine inandıklarını belirtmiştir.¹⁰³⁰

Rusya'nın Trablusgarp Savaşı devam ederken, Osmanlı Devleti hakkında pek hayırlı tasavvurlarda bulunmadığına değinen İsmail Hakkı Bey, Rus planları ile ilgili alınan haberlerin büyük kısmı hayali ve gülünç olsa da dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. En son Rus planı ise Londra'daki *Daily Telegraph* gazetesinde yer almıştır. Bu gazetenin yazdığına göre; Rusya ile Fransa'nın Petersburg elçisi arasında yaşanan sorunun kaynağı, Rusya'nın İtalya'yı Üçlü İttifak'tan ayırmak planıdır. Buna ek olarak Ruslar, Boğazları açtırmak ve Kuzey Anadolu'da nüfuzunu artırmak niyetinde olmuştur. Almanya ve Rusya, İstanbul'daki elçilerini değiştirerek, siyasetlerini de yenilemişlerdir ki bu Potsdam'daki anlaşmanın bir sonucudur. Almanya ve Rusya, Türkiye'nin iktisadi olarak paylaşılmasını istemektedir ve bu paylaşım İngiltere'yi de davet etme arzusu vardır. Şayet İngiltere, Müslüman tebaaya sahip bir devlet olmak itibarıyla davete katılmak istemezse bertaraf edilecektir.¹⁰³¹

İsmail Hakkı Bey, *Daily Telegraph* gazetesinden bu bölümü aktardıktan sonra, bahsedilen konunun kendi içinde derin çelişkiler barındırdığını açıklamaya koyulmuştur. Öncelikle değindiği nokta, Osmanlı Devleti'nin iktisadi paylaşımına bahis konusu yapılmasıdır. İran ve Fas hakkında tatbik edilen bu usulün, Türkiye hakkında da uygulanması için bir engel olmadığı görülmektedir. Ancak İsmail Hakkı Bey, bu iktisadi paylaşım ifadesinin aslında Osmanlı toprak işgalinin öncüsü bir ifade olarak kullanıldığını ileri sürmüştür. Zira Rusların kendi ekonomileri, dış borç alınarak yürütülmektedir ki,¹⁰³² başka bir devletin ekonomisi hakkında paylaşım planları yapması Babanzade açısından abestir. İktisat kelimesi arkasından maddi bir istila yaşanmasının zaruri olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey İran Rusya'nın iktisadi nüfuzu altına girmiştir fakat buraya Rusya'nın parasından önce süngüsü adım atmıştır. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın Türkiye'yi iktisaden paylaşmış olduğu ifadesini de garip bulmuştur. Başka bir çelişki de Rusya'nın tüm bunları hem Almanya'nın onay ve desteğiyle yapmak istemesi hem de Üçlü İttifakta müttefiki olan İtalya'yı bu ittifaktan ayırmaya çalışmasıdır. Almanya'nın müttefiki olan bir devleti ayartmaya çalışan Rusya ile ortak hareket etmesi de

¹⁰³⁰ Babanzade, "Sazanof'un Nutku Münasebetiyle", s.1

¹⁰³¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya'nın Tasavvurâtı", *Tanin*, 10 Mayıs 1912, No:1336, s.1

¹⁰³² Rusya'nın 1897 yılında toplam borcu 116 milyon ruble iken bu miktar 1913 yılında 155 milyon rubleye çıkmıştır. Bu da Rusya'yı dönemin en borçlu devleti haline getirmiştir. Rus halkı bu durumdan memnun olmadığı gibi 1902 yılında askeri birlikler 365 defa başkaldırı girişiminde bulunmuştur. Rusya'nın söz konusu borç yükü devam eden süreçte 1905 İhtilalinin gerçekleşme nedenlerinin başında gelecektir. Bkz. Sedat Demir, "Vladivostok Demiryolu Hattı ve Rusya Ekonomisi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, c.5, No:2, 2013, s.489

tezatlık oluşturmaktadır. İsmail Hakkı Bey, bu haberlerin sıhhatine inanmamak gerektiğini ancak üstünkörü de geçilmemesini tavsiye etmiştir.¹⁰³³

Rusya'nın Osmanlı Devleti için risk oluşturacak adımları sadece kara ordusu için olmamış, donanmasını Karadeniz'de tehdit unsuru olarak kullanabileceği bir seviyeye getirmeye çalışmıştır. Duma Meclisi'nde yapılan görüşmelerde Hükümet donanma harcamaları için 1.285 milyon ruble talep etmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu paranın çok yüksek bir meblağ olduğunu vurgulayarak, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin satın aldığı Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis gemilerini bahane edip bu işe girdiği bilgisini vermiştir.¹⁰³⁴ Zira Ruslar, Osmanlı donanmasını kendi güvenlikleri için tehlike olarak görmeye başladıklarını, bu yüzden Karadeniz ve Baltık donanmalarını güçlendireceklerini dile getirmişlerdir. Rusya'nın Karadeniz donanması hakkında önlerine koydukları düstur ise Rus donanmasını, Karadeniz'de sahili bulunan tüm devletlerin donanmalarına denk olacak seviyeye getirmektir. Ancak İsmail Hakkı Bey gerçek niyetin bu olmadığını, Rusya'nın son donanma tedarikinin savunma amaçlı değil saldırı amaçlı yapıldığını ileri sürmüştür.¹⁰³⁵

İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın dışarıdan gelebilecek hiçbir tehdit riskiyle karşı karşıya bulunmadığını, gayri meşru silahlanma hamleleri için Osmanlı Devleti'ni bahane etmemesini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı ile meşgul olduğunu ve sürekli düşman saldırılarına açık bulunduğunu, kendini savunmak için donanmasına para harcamasından doğal bir şey olmadığını dile getirmiştir. Rusya'nın başında sürekli bir savaş belası olmadığını hatırlatarak, donanma için harcayacağı parayı ülkesinin ümranı için kullanmasını tavsiye etmiştir.¹⁰³⁶

3.8.1. Rusya'nın Uzakdoğu Politikası

Rusya ile Japonya arasında 1910 yılının Temmuz ayında Uzakdoğu'daki durum üzerine bir antlaşma imzalanacaktır. Japonya'nın Rusları mağlup edip 1905'te Portsmouth Antlaşmasını imzalamasından sonra elde ettiği kazanımları sindirmek ve diğer devletleri kuşkulandırmamak amacıyla böyle bir antlaşmaya imza attığı görülmektedir. Japonya

¹⁰³³ Babanzade, "Rusya'nın Tasavvurâtı", s.1

¹⁰³⁴ Osmanlı Devleti'nin donanmasına yeni savaş gemileri dâhil etme çabası doğal olarak Rusların işine gelmeyecektir. Çünkü Karadeniz'de güçlenecek bir Osmanlı Devleti, Rusya'nın buraya daha fazla asker yığmasına ve yeni tersaneler yaparak yeni gemiler inşasına başlamasına yol açacaktır. Bu Rus ekonomisine külfet getireceği gibi yapılacak bu harcamalar, Rusya'nın Boğazlardan geçiş hakkı olmadığı için sadece Osmanlı Devleti'ne üstünlük sağlamaya yönelik olacak, başka bölgelerde kullanılmayacak bir donanmaya çok fazla para harcanacaktır. Bu yüzden Rusya, Boğazların tüm devletlerin savaş gemilerine açılması konusunu gündeme getirecektir. Zira bu gerçekleşirse, Rusya hem Osmanlı Devleti gibi dışarıdan gemi alabilecek hem de Karadeniz donanmasını başka yerlerde değerlendirebilecektir. Bkz. Y. Hikmet Bayur, "Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914)", *Bellekten*, c.VII, S.28 (Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Münasebetiyle Özel Sayı), 1943, s.155-156

¹⁰³⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya'nın Siyaset-i Bahriyesi", *Tanin*, 22 Haziran 1912, No:1369, s.1

¹⁰³⁶ Babanzade, "Rusya'nın Siyaset-i Bahriyesi", s.1

yenilgisi sonrası Avrupa siyasetine yeniden dönüş yapan Rusya da Uzakdoğu'da hala etkinliği olduğunu ve burada yapılacak girişim ve pazarlıklarda hala etkili olduğunu göstermek için Japonya ile bu antlaşmayı imzalamıştır. İsmail Hakkı Bey de Uzakdoğu'da yaşanan bu gelişmeleri Rusya siyaseti üzerinden değerlendiren makaleler yazmıştır.

1877-1878 seferinden sonra istediği hedefe ulaşmadan Berlin Kongresi'ne katılmak zorunda kalan Rusya'yı teselli etmek isteyen Bismarck şu nasihati vermiştir: “*Rusya'nın Batı'da işi yoktur. Batı'da nihilizm ve sair hastalıklardan başka bir şey kazanamaz. Onun görevi Asya'dadır. Medeniyeti o orada temsil ediyor.*” Rusya'nın bu nasihate uyararak Uzakdoğu'da genişleme politikası izlemeye başlaması ve burada Japonya ile mücadeleye girip Mukden ve Tsushima Savaşlarında mağlup olması, Rusya'nın hesaplarını alt üst etmiştir. Rusya son iki yüzyılda Avrupa'da yayılma politikası izlemiş fakat başarılı olamamışken, bu sefer de Doğu'daki genişleme politikası Japon engeline takılmıştır. Bundan sonra Ruslar geri çekilerek başka vadilere kaymak niyetinde olmuşlardır. Uzakdoğu macerasına atılmadan evvel yani Sibiryatta hattının¹⁰³⁷ inşasına başlamadan önce Fransa, Balkanlar için de 1897'de Avusturya ile anlaşan Rusya, bu sefer de Japonya ile çeşitli antlaşmalar yaparak, yeni uygulamaya koymak istediği siyaset konusunda benzer taktiği uygulamıştır. Rusya'nın Japon yenilgisi, kendisi için bir ölüm kalım meselesi olmamış, tahammül edilmez bir tazminat ödememiş ve daha mühimi Rusların yaşadığı bir toprak kaybedilmemiştir. İsmail Hakkı Bey, daha Japon savaşında ölenlerin kanları sıcaklığını korurken, Rusya'nın Japonya ile hiçbirşey olmamış gibi anlaşmasını yeni izleyeceği politik stratejiye bağlamıştır.¹⁰³⁸

Meseleyi Japonya açısından da değerlendiren Babanzade, Japonların savaş meydanlarında olduğu kadar siyaset sahnesinde de mahir çıktıklarını yazmıştır. Çünkü Japonlar savaştan sonra Rusya ile imzaladıkları Portsmouth Antlaşmasına,¹⁰³⁹ Rusları zor durumda bırakan ağır maddeler koymamışlardır. Bu durum siyaset âleminde büyük hayret yarattığı gibi Japon halkı da galeyana gelmiş, milli bir felaket karşısında kaldıklarını

¹⁰³⁷ Trans-Sibiryatta hattı, Moskova'yı Japon Denizi'ne bağlayan dünyanın en geniş ve uzun demiryolu ağıdır. Hattın yapımına 1891 yılında Çar III. Aleksander döneminde başlanmış, Çar II. Nikolay döneminde çalışmaları devam etmiş ve 1905 yılında da tamamlanmıştır. Bkz. Demir, “Vladivostok Demiryolu Hattı ve Rusya Ekonomisi”, s.483

¹⁰³⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Rusya-Japonya İtilaf-ı Ahiri”, *Tanin*, 9 Temmuz 1910, No: 666, s.1

¹⁰³⁹ Rusya ile Japonya arasında 5 Eylül 1905'te imzalanan Portsmouth Antlaşmasına göre, Ruslar Japonya'nın Kore üzerindeki siyasi, ekonomik ve askeri etkinliğini kabul etmiş, Sakhalin Adası'nın güney yarısını Japonya'ya bırakmıştır. Ayrıca Rusya, Liao-tung Yarımadası ile Mançurya'da sahip olduğu bütün hak ve ayrıcalıkları olduğu gibi Japonya'ya bırakmıştır. Böylece Japonlar hem Port Arthur'u kiralamış hem de Güney Mançurya demiryollarını yapma ve işletme hakkına sahip olmuşlardır. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.1097

düşünerek gösteriler yapmış, bakanlıklara saldırmışlardır.¹⁰⁴⁰ Japon halkının bu gösterileri karşısında itidalini kaybetmeyen Hükümet, zihninde oluşturduğu programdan ayrılmamıştır. Bu program dâhilinde Japonların ilk işi, savaş yanlısı görünmemek ve dünya kamuoyunun bu yüzden dikkatini ve tepkisini çekmemek olmuştur. Çünkü bu dönemde Japonya'nın, Fransız sömürgesi olan Hindicini'ne göz diktiği, Filipin Adalarına el koymaya çalıştığı şayiaları birçok kez ortaya çıkmış ve bu yüzden Fransa ile Amerika'nın şüpheleri artmıştır. Ancak Japonya, Ruslara karşı kazandığı zaferin sonuçlarını görmeden, yeni bir maceraya girmek istememiş ve Fransa ile bir dostluk antlaşması imzalayarak¹⁰⁴¹ güvenini kazanmak istemiştir. Amerikan basınının tüm tahriklerine ve Amerikan donanmasının Japon karasularına girmesine rağmen, aynı siyaseti Amerika'ya uygulamış ve bozuşmaktan çekinmiştir.¹⁰⁴²

Savaş sonrasında Kore, doğrudan Japon idaresine verilmemiştir. Fakat Kore Hükümeti nezdinde olağanüstü komiser olarak atanan Morki İto gerçekte memleketin mutlak hükümdarı olmuştur. Her ne kadar Morki İto, Koreliler tarafından katledilmişse de İsmail Hakkı Bey'in tabiriyle pişmiş meyve Japonların ağzına düşmüştür.¹⁰⁴³ Japonların Ruslarla uyuşmayı bozuşmaya tercih etmelerinin nedeni bu meyveyi hazmetmektir. Bu amaçla Ruslarla önceki anlaşmaları tamamlar nitelikte yeni bir itilafname imzalamışlardır. İsmail Hakkı Bey bu son itilafnamenin metninin henüz bilinmediğini ancak Fransa ve İngiltere kabinelerine tebliğ edilmiş olduğuna nazaran, süslü bir siyasi mahiyete sahip olduğunun anlaşıldığını yazmıştır. Rusya-Japonya Savaşı esnasında Fransa'nın müşkül bir duruma düştüğü görülmektedir. Çünkü İngiltere, Japonya'yla, Fransa da Rusya ile henüz anlaşma yapmış ve savaş patlak

¹⁰⁴⁰ Portsmouth Antlaşması öncesi yapılan görüşmelerde, Japon tarafının talepleri arasında Ruslara ait Sahalin Adası ile yüklüce bir tazminat yer almıştır. Rusya ise her iki talebi de reddedecektir. Bu gelişme üzerine Amerika Başkanı Roosevelt devreye girerek Japonların savaş tazminatı isteğinden vazgeçmesini sağlamıştır. Japon halkı ağır vergiler yüzünden ekonomik koşulların da zorlamasıyla hükümetlerinin tazminat talebinden vazgeçmesini tepkiyle karşılamıştır. Bu kararın alınmasında Roosevelt'in etkisi olduğunu bildiklerinden onu suçlu görmüşler ve galeyana gelerek Amerikan kiliselerinin pek çoğunu tahrip etmişlerdir. Bkz. Altuğ, *Çin Sorunu*, s.73-74

¹⁰⁴¹ Fransa ile Japonya arasında yapılan antlaşma 10 Temmuz 1907'de imzalanmıştır. Bu antlaşma ile iki devlet birbirlerinin Asya topraklarına ve Çin'in bağımsızlığına saygı göstermeyi taahhüt etmişlerdir. Aynı zamanda Çin'de fırsat eşitliği kaidesine de riayet edecekleri garantisini vermişlerdir. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.1100

¹⁰⁴² Babanzade, "Rusya-Japonya İtilaf-ı Ahiri", s.1. Japonya'nın 1907 yılında Filipinler'e saldıracağı yönünde söylentiler çıkmaya başlayınca Amerika bu haberlerden rahatsız olmuş ve donanmasını bir dünya turuna çıkararak gövde gösterisi yapmıştır. Amerikan donanmasının Japonya'ya da uğraması bu devlete önemli bir mesaj vermiş ve iki devlet arasında 30 Kasım 1908'de Root-Takahira Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla taraflar, Pasifik bölgesinde statükoyu koruma ve Çin'de 'açık kapı' ilkesini devam ettirme konusunda uzlaşmışlardır. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.1099

¹⁰⁴³ Portsmouth Antlaşması imzalandıktan sonra Japonlar, Kore'ye bir heyet göndermişlerdir. Bu heyet, Kore Kralını ülkenin dış ilişkilerini düzenleme ve kontrol etme yetkisini Japonya'ya vermesi konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Böylece Kore adeta Japonya'nın bir kolonisi haline gelmiştir. Bkz. Hüseyin Ergun, *Japonya'nın Güvenlik Stratejileri, Dış Politika Araçları ve Değişim*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s.20. Kore'deki bu Japon himayesi 1909 yılına kadar devam edecektir. Bu tarihte yaşanan karışıklıklar esnasında Japon Hükümetinin Kore'deki temsilcisi öldürülmüştür. Yaşanan bu gelişme üzerine Japonya, Kore Hükümeti ile 22 Ağustos 1910'da yeni bir antlaşma yaparak Kore topraklarını ilhak etmiştir. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.1098

verince birbirine bağılı iki devlet, iki düşmanın müttefikleri olmuşlardır. Zaten o sırada Fransa askeri hazırlıklarını tamamlamadığı için bütün savaş boyunca Fransa devlet adamları telaş ve heyecan içinde kalmışlardır. İşte bu son Rus-Japon anlaşması ile sözkonusu telaşlara bir son verilmiştir.¹⁰⁴⁴

Bu şekilde ortaya çıkan durumu Avrupa açısından garip bulan İsmail Hakkı Bey, Üçlü İttifak'a karşı kurulan çemberin takviye edildiği yorumunu yapmıştır. Japonların Üçlü İttifaka karşı oluşturulan zincire bu anlaşma ile yeni bir halka olarak eklenmesi, Babanzade'ye göre Almanya'yı kuşkulandıracaktır. Almanya vakt-i zamanında İngiltere-Fransa anlaşmasından kuşkulunup El-Cezire Konferansını toplamıştır. O zamanlar Almanya, İngiltere'ye bir şey yapamadığı için Alman basını Fransa'nın üzerine gidilmesini istemiştir. Bu son olay karşısında da Almanların aynı tavrı gösterip göstermeyeceklerini merak eden İsmail Hakkı Bey, "Japonya'ya bir şey yapamayınca Rusya'nın üzerine gidilecek mi?" sorusunu sormuştur. Soruyu da kendisi cevaplayarak, buna ihtimal vermediklerini zira Fransa'nın artık askeri hazırlıklarını tamamladığını, 160 milyon nüfusu olan Rusya'nın üzerine gitmenin cesaret işi olduğunu ifade etmiştir. Japonya ile Rusya arasında imzalanan son anlaşmanın, Osmanlı Devleti tarafından da önemle göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulayarak makalesine son vermiştir.¹⁰⁴⁵

Rusya ile Japonya arasında yapılan anlaşmanın metni resmi ağızlarından önce *Times* gazetesi tarafından yayımlanmıştır. Bu anlaşmanın giriş kısmında, 17 Temmuz 1907'de yapılan bir anlaşmaya¹⁰⁴⁶ atıfta bulunularak, bundaki hükümlerin takip edileceği vurgusu yapılmıştır. Portsmouth Barış Antlaşması muallâkta bıraktığı bazı meselelerden ötürü, savaşın yeniden çıkması ihtimalini doğurmuştur. En önemli ihtilaflar Mançuri ve Doğu Çin'deki demiryolları yüzünden ortaya çıkınca, 12 Haziran 1907'de Petersburg'da buna dair bir mukavele imzalanmıştır. Daha sonra 17 Temmuz'da İswolski ile Japonya Elçisi Mutunu arasında daha kapsamlı içeriğe sahip bir anlaşma imzalanmıştır. Bu uzlaşmadaki maksat da, Rusya ile Japonya arasında iade edilen dostça ilişkileri takviye etmek ve iki imparatorluk arasında gelecekte oluşabilecek yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmaktır.¹⁰⁴⁷

İşte bu 1910 anlaşması da 1907 anlaşmasının devamı niteliğindedir. Bununla birlikte yeni anlaşma tarafların sadece karşılıklı ticari ilişkilerini genişletmek cihetini düşünmemiştir. Sadece demiryolu işlerinin ıslahı ve diğerine karşı rekabet etmeyeceklerini taahhüt

¹⁰⁴⁴ Babanzade, "Rusya-Japonya İtilaf-ı Ahiri", s.1

¹⁰⁴⁵ Babanzade, "Rusya-Japonya İtilaf-ı Ahiri", s.1

¹⁰⁴⁶ Armaoğlu, Rusya ile Japonya arasında 28 Temmuz 1907 tarihinde bir antlaşma yapıldığı bilgisini vermiştir. Bu antlaşmada taraflar, Uzakdoğu'da statükonun devam ettirilmesi kararı almış ve karşılıklı olarak bölgedeki çıkarlarını tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa birbirlerine danışma sözü vermişlerdir. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.1101

¹⁰⁴⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Yine Rusya-Japonya İtilafnamesi", *Tanin*, 10 Temmuz 1910, No:667, s.1

etmişlerdir. Çin’le yapılan anlaşmalar gereğince de statükoyu devam ettirme kararı almışlardır. İşi bu suretle Çin’e dokundurduktan sonra diğer devletleri de bahsin içine alarak şunu belirtmişlerdir: “*Şayet statüko herhangi bir takım vukuat ile ihlal edilir ise yeni anlaşmaya imza atanlar (yani Rusya ve Japonya) barışı devam ettirmek için gerekli tedbirleri alacaklardır.*” İsmail Hakkı Bey bu son cümlelerin adeta askeri ittifak çağrısını yaptığını dile getirmiştir. İtilaf kelimesinin artık ittifak kelimesi gibi kullanıldığı görüşünde olan Babanzade, son ifadenin bunu ispatladığını yazmıştır. Ayrıca iki tarafın diğeriyle rekabet etmeyeceğini taahhüt etmesinin ticaret tabiriyle tröst oluşturmak yani tekel vücuda getirmek olduğu yorumunu yapmıştır. Japonya ile Rusya, Mançuri’de tröst oluşturarak, burada “açık kapı” politikasının devamını isteyenlere açık bir ekonomik tecavüzde bulunmuşlardır. Bundan da en fazla etkilenecek iki devlet İngiltere ve Amerika’dır. Çünkü Mançuri’de en çok bu devletlerin ticaretleri genişleme göstermiştir.¹⁰⁴⁸

Amerika Hükümeti daha evvelinden Mançuri demiryollarının bütün devletlere ait bulunmasını teklif etmiş fakat Rusya ve Japonya bunu tek ağızdan reddetmişlerdir. Yeni anlaşma ile açık kapı politikası açıkça ihlal edilmese bile, Japonya ve Rusya’nın Mançuri’deki özel mevkiileri ve demiryollarına sahip olmaları, ister istemez kendilerini diğer devletlerden avantajlı bir konumda tutmaktadır. İsmail Hakkı Bey, tröstleri icat eden Amerika’nın buna itiraz edip etmeyeceğinin merakla beklendiğini dile getirmiş, *Daily News* gazetesinin de Rusya ve Japonya’nın Mançuri üzerinde bir nevi ambargo uyguladıkları ifadesini doğru bulduğunu belirtmiştir. Bu anlaşmanın Osmanlı Devleti açısından değerlendirmesini yaparak, doğrudan doğruya Uzakdoğu ile meşgul olmadıklarını ancak devletler dengesi açısından gelişmelerle alakadar olduklarını ifade etmiştir. O dönemde bazı telgraf ajanslarının Osmanlı Devleti ile Japonya’nın bir ittifak yaptığı şayialarına sözü getiren Babanzade, henüz aralarında resmi bir ilişki olmayan iki devletin nasıl ittifak yapacaklarını sormuştur. Osmanlılar daha sürekli ilişkide buldukları Avrupa devletleri ile bir ittifak yapmamış iken ta Japonya’da böyle hazır bir müttefiki nasıl bulmuştur, sorusuyla makalesine devam etmiştir. Japonya ile ancak dost olabileceklerini ve Ruslarla zaten dost olduklarını vurgulayarak, bu iki devlet arasındaki uzlaşmadan Osmanlı Devleti’nin memnun kalacağını yazmıştır.¹⁰⁴⁹

Osmanlı Devleti’nin Japonya ile ittifak yapacağı şayiaları üzerine, sözü ittifaklar karşısında Osmanlıların izlemesi gereken yola getiren İsmail Hakkı Bey, Türkiye’nin Uzakdoğu’da bir ittifaka girmesinin diğer ittifak gruplarının gücenmesine yol açacağını belirterek şunları aktarmıştır:

¹⁰⁴⁸ Babanzade, “Yine Rusya-Japonya İtilafnamesi”, s.1

¹⁰⁴⁹ Babanzade, “Yine Rusya-Japonya İtilafnamesi”, s.1

“Türkiye tarafsızlığını korumak zorundadır. Türkiye zamanımızda ihmal edilen bir kuvvet halini almıştır. Bu kuvveti biz ancak bize en fazla menfaat temin edebilecek ve en buhranlı bir dakikada bize en fazla yardım edebilecek bir cihete bağlarız. Henüz Türkiye'nin başına böyle bir imtihan dakikası gelmedi ki gerçek dostlarını riyakâr dostlarından ayırt etsin. Türkiye şu ittifak heyetinde olmak isteyince elbette bana da ne var? diyecek. Çünkü her itilaf malum olduğu üzere üçüncü bir şahsın zararınadır. Son Rusya-Japonya Antlaşması da Mançuri ve Kore hesabına barış uğrunda çekilmiş bir ziyafettir. Türkiye de böyle bir anlaşma imzalamakla acaba hangi ziyafetten payını alacaktır? Elbette hiç... O halde bu itilaf heyeti veya diğer bir ittifak heyeti bize ne zaman ciddi, daimi, faydalı bir menfaat gösterirse o zaman biz oyumuzu söyleriz.”

Osmanlı Devleti'nin mevcut ittifak düşüncesini kapalı bir kutuya benzeten İsmail Hakkı Bey, o kutunun kapağını açmak için mutlaka dibine bir menfaat atılması gerektiğini ve bunun sesinin duyulduktan sonra kapağın kendiliğinden açılacağını belirtmiştir.¹⁰⁵⁰

Rusya'nın 1910 yılında Japonya ile anlaşma imzaladıktan sonra Uzakdoğu işlerinden elini ayağını çekeceği ve enerjisini Avrupa'ya, Balkanlar'a ve İran'a harcaması beklenirken, 1911 yılının başlarında Çin'e bir ültimatom vererek, kadim siyasetinden çabucak vazgeçmeyeceği mesajını vermiştir. Çin'e verilen ültimatomda da, 1881'de yapılan bir ticaret anlaşması gereğince Rusya'ya ait bazı hukuki yükümlülükler Çin'in yeterince riayet etmediği belirtilmiştir. İsmail Hakkı Bey, söz konusu 1881 anlaşmasının, Çin'e zorla kabul ettirildiği bilgisini paylaşmıştır. O yıl Rus askeri Kolça bölgesini işgal etmiş ve Amiral Lasofski adında biri donanma ile Uzakdoğu sularına tehdit için gönderilmiştir. Çin Hükümeti de yoğun baskılar üzerine bu anlaşmaya imza atmak zorunda kalmıştır. Çin, Rus ültimatomuna verdiği cevapta, bazı şikâyetleri kabul, bazılarını reddederek, Rusya'nın Çin'e karşı takip ettiği politikada değişiklik yapmasına teessüf edeceğini belirtmiştir. Ültimatomda ayrıca Çin şayet 1881 anlaşmasının hükümlerine uymazsa Rusya gereken tedbirleri alacaktır, tarzında bir ifade de yer almıştır. İsmail Hakkı Bey, Japonya'nın da buna benzer bir cümle ile savaş ilanına lüzum görmeden Şumulpu Limanına hücum ettiğini yazmıştır.¹⁰⁵¹

İsmail Hakkı Bey ayrıca böyle bir mesele için Rusya'nın Çin'le savaşmayı göze almayacağını dile getirmiştir. Üstelik bu ültimatom, basının belirttiğine göre, Avrupa ve Amerika'da büyük heyecan yaratmıştır. Bilhassa İngiliz gazeteleri ağır eleştiriler yaparak, İran'daki ortaklarını rencide etmişlerdir. Liberal Fırkası'nın yayın organı olan *Daily News* gazetesi, Rusya'nın bu hareketini hak arama değil adi bir tecavüz olarak yorumlamış, Rusya için bunun tehlikeli ve masraflı olacağını vurgulamıştır. *Times* gazetesi de bu hareketin vahim sonuçlar doğuracağını yazmıştır. Fransız gazeteleri ve özellikle *Le Temps*, bu hareketin sorumlularının Berlin'de aranmasını belirtirken Bismarck'ın, Rusya'nın Uzakdoğu'da olması

¹⁰⁵⁰ Babanzade, “Yine Rusya-Japonya İtilafnamesi”, s.1

¹⁰⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Rusya ve Çin”, *Tanin*, 22 Şubat 1911, No:888, s.1

gerektiği sözüne atıfta bulunmuşlar ve olayı Potsdam Mülakatına dayandırmışlardır. Alman ve Avusturya basını ise ne Fransız gazetelerinin ifadelerinden ne de Rusya'nın hareketinden memnun kalmıştır. Örneğin *Frankfurter Zeitung*: “*Güya daha mükemmel ve büyük olan gelişmiş ülkeler, terbiyeleri daha aşağı olan devletlere karşı diplomatik ilişkilerinde küçük zabitan askerlere yaptığı muameleyi yapmak istiyorlar. Rusya bunu evvelce Japonya'ya karşı yaptı. Fakat hakkında hayırlı çıkmadı. Artık bunu hatırlamalıdır.*” yorumunu okurlarıyla paylaşmıştır.¹⁰⁵²

İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın bu ultimatomu nabız yoklamak için verdiğini, gelecek tepkilerin şiddetine göre adım atacağını dile getirmiştir. Ancak önemli bulduğu bir noktaya temas ederek, Avrupa devletlerinin Avrupalı olmayan devletlere karşı zaaf ve tereddüt gösterilmemesi gerektiğini bir kaide haline getirdiklerini belirtmiştir. Çin gibi yarı medeni bir devleti tehdit edip devamını getirmemek, bu kaidenin iflası anlamına gelecek ve Çin'in şımarmasına yol açacaktır. Diğer bir ihtimal de, meşruti düzene geçmeye çalışan Çin'in gözlerinin açılması ve sarı ırkın her tarafı istila etmesidir. Bu yüzden yapılması gereken en iyi şey, Çin daha uyanmadan başını ezmektir. Japonya bu konuda Rusların önünde bir misaldir. Şayet Ruslar, Japonya'nın silahlanmasından evvel harekete geçseydi bütün Kore ve Mançuri'nin sahibi olacaklardı diyen Babanzade, aynı hatayı Çin'e karşı tekrar etmeyeceklerini yazmıştır. Ayrıca Rusya'nın bu ultimatomu gözdağı için verdiğini, Çin'in Rusların Uzakdoğu'da Japon yenilgisinden sonra zayıf bir pozisyonda kaldıklarını ve açık kapı politikası için yaygarayı koparan Amerika'nın kendilerine siper olacağını bildiklerini ifade etmiştir.¹⁰⁵³

3.9. Fransa'da Yaşanan Gelişmeler ve Osmanlı-Fransız İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesinden sonra, dış politikada vereceği tepkilerin en fazla merak edildiği ülkelerden biri Fransa olmuştur. Anayasal yönetime geçildikten sonra Fransa'dan destek alınacağı yönündeki düşünce, Osmanlı siyasi çevrelerinde ağırlıklı olarak görülmüştür. İsmail Hakkı Bey hem bir siyasetçi hem de bir gazeteci olarak, Fransa'nın nabzını tutmaya çalışmış, gündemi yakından takip ederek, Fransa'nın meşrutiyet sonrası Osmanlı politikalarını ve söylemlerini yakından izlemiş ve kendi değerlendirmelerini okurlarıyla paylaşmıştır. Bu süreçte İsmail Hakkı Bey'in izlediği yol genel olarak, Fransız gazetelerini incelemek ve orada yazılan makaleleri ya da parlamento konuşmalarını okuyup, düşüncelerini sütunlarına yazmak biçiminde olmuştur.

¹⁰⁵² Babanzade, “Rusya ve Çin”, s.1

¹⁰⁵³ Babanzade, “Rusya ve Çin”, s.1

Osmanlı dış politikasını etkileyecek önemli bir gelişme Rus Büyükelçi Çarıkof ile Fransız Büyükelçi Maurice Bompard'ın İstanbul'a tayin edilmeleri olmuştur. Bu durum Fransız basınında yer almış ve *Debats* gazetesi, bu atamaların tesadüf eseri olmadığını, İkili İttifakı oluşturan bu devletlerin Osmanlılara yardım etmek ve destek olmak için ortak hareket ettiklerini belirtmiştir. Daha sonra sözü Osmanlı-Fransız ilişkilerine getirmiş ve Fransa'nın Osmanlı arazisinde gözü olmadığını, iki devletin siyasi menfaatleri arasında bir zıtlık bulunmadığını yazmıştır. *Debats* gazetesindeki bu ifadeleri esas alarak bir makale yazan Babanzade, Osmanlı-Fransız ilişkilerine kısaca değindikten sonra Fransa'nın, eski dostu olan Osmanlı Devleti'nin zayıflaması karşısında, kendisine Doğu'da yeni bir müttefik aradığını belirtmiştir. 1870-1871 savaşı ile Fransızların, 1878 Berlin Antlaşması ile de Rusların Almanlara karşı mağlup pozisyona düştüklerini ve bu ortak kaderin iki devleti birbirine yakınlaştırdığını, bu vesileyle de Fransa'nın Osmanlı Devleti yerine Rusya ile müttefik ilişkisi içine girdiğini hatırlatmıştır. Bu tercihte, Osmanlıların Almanya'ya kaymasının ve Fransız basını ile politikacılarının da etkisi olduğunu eklemiştir.¹⁰⁵⁴

Osmanlı-Fransız ilişkilerinin ara ara sekteye uğradığından bahseden Babanzade, Meşrutiyetin ilanının Fransız basınına ikaz ettiğini savunmuştur. Meşrutiyetle birlikte öldü denen Osmanlıların yeniden canlandığı görülmüş, Türkiye'nin yerine konulmaya çalışılan Rusya'nın zayıf olduğu ve artık Almanya'ya karşı sigorta görevi göremeyeceği anlaşılmıştır. Böylece Fransa yeniden Osmanlılara kaymaya başlamıştır. Ancak bu duruma ihtiyatla yaklaşan İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın Rusya'dan kaybettiği emelleri yeniden Osmanlılardan yakalama imkânı bulmuşken bunu değerlendirmeyecek olmasının hata olacağını, Osmanlı toprak bütünlüğünü baltalayacak işlere kalkışmasının kötü sonuçlar vereceğini ve böyle davranacak devlet adamlarının, Fransa'nın gerçek menfaatlerini düşünmediklerini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'in son dönemlerdeki yazılarından ötürü *Le Temps* gazetesine yönelik de eleştirileri olmuştur. Bu gazetenin, Almanya, İngiltere ve Rusya'dan bahsederken farklı bir dil, Şarktan bahsederken farklı bir dil kullanmasından şikâyet etmiştir. Özellikle Doğu Rumeli ve Bosna-Hersek konularında, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarını haklı göstermeye çalışan yazılar yazılmıştır ki bunun son örneği Girit konusunda görülmüştür. *Le Temps* gazetesinin Yunan hayranlığı beslediğini ifade eden Babanzade, Fransa'nın, Yunanistan ile değil Osmanlı Devleti ile iyi geçinirse avantajlı çıkacağını hatırlatmıştır.¹⁰⁵⁵

Fransa Parlamentosunda dış politika konusunda yapılan görüşmeleri yine Fransız basınından takip eden İsmail Hakkı Bey, bununla ilgili bir makale kaleme alarak hem konuşulanları okurlarına aktarmış hem de kendi yorumlarını eklemiştir. Fransa Dışişleri

¹⁰⁵⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Fransa ve Biz", *Tanin*, 16 Haziran 1909, No:283, s.1-2

¹⁰⁵⁵ Babanzade, "Fransa ve Biz", s.1-2

Bakanı Pichon dış politika konusunda parlamentoda verilen bir soru önergesini cevaplarken, Osmanlı Devleti ve Balkanlar hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Meşrutiyetin ilanının hemen akabinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yaşanan sorunun çözümünde Rusya'nın oynadığı rolü Pichon takdirle karşılamıştır ki İsmail Hakkı Bey de aynı kanaatte olduğunu belirtmiştir. Özellikle Bulgaristan'dan alınacak tazminat sorununun Rusya tarafından çözüme kavuşturulmasının, Türk-Rus yakınlaşması için yeterli olabileceği yorumunu yapmıştır. Pichon aynı konuşmasında, Fransa ile Avusturya arasındaki iyi ilişkiler sayesinde Bosna-Hersek krizinin kolaylıkla halledildiğini söylemiştir. Bu görüşü destekleyen Babanzade de, Fransa'nın son elli yıllık sürede devletler arasında arabuluculuk yapma konusunda önemli rol oynadığını, Avrupa'da herhangi bir yayılma hırsı kalmadığı için politikalarını mevcut barış ortamının korunmasına çevirdiğini yazmıştır. Özellikle İngiltere'nin Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakına açıkça karşı çıkması ve meseleyi konferansta halletme isteği ve Avusturya'nın konferans olmadan çözüme ulaşma talebi, gerginliği arttırmış ancak Fransa'nın devreye girerek uzlaşma sağlaması, sorunun hiçbir çatışmaya mahal vermeden çözülmesini kolaylaştırmıştır.¹⁰⁵⁶

Fransa Dışişleri Bakanı Parlamentoda yaptığı konuşmada Adana olayları, Girit meselesi ve Bağdat hattı konularına da değinmiştir. Pichon, Adana olayları hakkında Osmanlı Hükümetinin asayişini temin konusunda yoğun çaba gösterdiğini ifade etmiştir. Bu ifadeden memnun kalan İsmail Hakkı Bey, Ermeni vatandaşların mağduriyetini giderme konusunda Hükümetin attığı adımların yabancılar tarafından beğenilmesinin önemli olduğunu, bazı Osmanlı vatandaşlarının da Pichon kadar bu çabaları takdirle karşılamalarının kendilerini daha da mutlu edeceğini belirtmiştir. Girit konusunda Pichon'un altı devletin de sorunun çözümü konusunda mesai harcayacağı yönünde bir ifade kullanmasını, Avusturya ve Almanya'nın da işe müdahil olacağı biçiminde yorumlamıştır. Pichon son olarak sözü Bağdat hattına getirmiş ve Fransız sermayesinin bu işe iştirak etmeyeceğini söyleyerek, konuyla ilgili tartışmalara son vermiştir. Pichon'un bu parlamento konuşmasını genel çerçevede değerlendiren İsmail Hakkı Bey, bu konuşmanın Osmanlıların kalbine ferahlık verdiğini, yeni Türkiye'nin Büyük Devletler içinde en büyük dostunun Fransa olduğunu yazmıştır.¹⁰⁵⁷

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında Tunus sınırıyla ilgili 1910 yılının ilk aylarında bir problem yaşanmıştır. Bu esnada Fransız Büyükelçi Bompard'ın ülkesine bir seyahat yapacağı haberleri çıkınca, Fransız siyasi çevreleri bu seyahatin siyasi mahiyeti olmadığı açıklamasını yapmışlardır. Ancak İsmail Hakkı Bey, Tunus meselesinin iki ülke basınında gündemi meşgul etmeye başladığı bir dönemde, Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'un İstanbul elçisi ile bu

¹⁰⁵⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Mösyö Pişon'un Nutku", *Yeni Tanin*, 29 Kânunuevvel 1909, No:5, s.1

¹⁰⁵⁷ Babanzade, "Mösyö Pişon'un Nutku", s.1

konuyu konuşmayacak olmasını olası bulmamıştır. Tunus sınır sorununun iki ülke arasındaki ilişkileri germeyecek biçimde çözülmesi gerektiğini savunan Babanzade, meselenin Osmanlı Devleti'nin haklarının çiğnenmeden halledilmesinden yana olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁸ Ancak Fransız basını ki buna *Le Temps* da dâhil olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Bulgaristan'a karşı emrivakileri kabul ettiğini, Tunus'taki Fransız varlığının da Meşrutiyetin ilanından beri Fransa'nın Osmanlılara gösterdiği muhabbetin karşılığı olarak, aynı şekilde kabul edilmesi gerektiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey bu talebi reddederek, Fransa'nın bir çıkar karşılığı muhabbet göstermesinin ahlaki olmadığını dile getirmiştir.¹⁰⁵⁹

Fransız basınının bu kışkırtıcı tavrını beğenmeyen Babanzade, Osmanlı Devleti'nin Fransa için önemini anlatmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin bir savaşa girecek olmasının en çok Fransa'yı etkileyeceğini, sermayesi dünyaya yayılmış olan Fransa'nın böyle bir savaşta milyarlarca frank zarara uğrayacağını belirterek şunları yazmıştır:

“Devletlerin meşrutiyeti alkışlamaları Türkiye'ye hakikaten muhib olmalarından ziyade Türkiye'nin bekasına muhtaç olmalarından ileri gelir. Türkiye'nin çöküşü bütün insanlık için bir felaket olacağını, bu çöküş neticesinde diğer bazı milletlerin dahi istiklalleri tehlikeye girebileceğini hissettikleri içindir ki Türkiye'ye dokunmamak işlerine daha uygun olmak lazım gelir.”

Fransız Hükümetinin basına nazaran daha sağduyulu davranacağını belirten İsmail Hakkı Bey, ufak bir söküğü tamir ederek sorunu büyütmeden halledeceğini ifade etmiştir. Büyükelçi Bompard'ın da aynı sağduyu ile Hükümetine gerekli izahatı vereceği temennisinde bulunarak yazısına son vermiştir.¹⁰⁶⁰

Osmanlı-Fransız ilişkileri üzerine *Le Temps* gazetesinde beyanatı yayımlanan isimlerden biri de Fransa Parlamentosu Dışişleri Encümeni Mazbata Muharriri Paul de Chanel olmuştur. Bir dönem Fransa Parlamentosunda başkanlık da yapan De Chanel'in bu beyanatını *Le Temps* gazetesinden takip eden İsmail Hakkı Bey, Chanel'in yazdıklarını kendi penceresinden yorumlamıştır. Paul de Chanel beyanatında, Genç Türklerin milliyetçilik (nasyonalizm) yaptıklarını ifade etmiş ve İsmail Hakkı Bey'e göre bunu yabancı düşmanlığı anlamında kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarih boyunca böyle bir yola girmediğini söyleyen Babanzade, Şark'taki birçok milletin bin yıl önceki kimliğini hala koruyor olmasını buna delil olarak göstermiştir. Genç Türk milliyetçiliğinin vatanseverlik anlamında

¹⁰⁵⁸ Osmanlı Devleti ile Fransa arasında Tunus sınırı yüzünden yaşanan sorunları çözmek amacıyla 11 Nisan 1910'da Trablus şehrinde bir komisyon toplanmıştır. Tunus ile Trablusgarb arasındaki sınırı kesinleştirecek olan bu komisyon 19 Mayıs 1910'a kadar çalışmalarına devam etmiş ve sonuçta denizle Gadames arasındaki sınır bir sözleşme ile tayin edilmiştir. Ayrıca kurulan başka bir komisyon ile de sınırların kâğıt üzerindeki tespitlerinin arazide de yapılması ile görevlendirilmiştir. Yine komisyon çalışmaları çerçevesinde, Mokta-Smeyda hattının ötesinde kalan arazilerde, Osmanlı tebaasına ait gayrimenkullerin tespiti yapılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde Tunus-Trablus sınır anlaşmazlığına son verilmiştir. Bkz. Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Yay., Ankara, 1995, s.153

¹⁰⁵⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Türkiye ve Fransa”, *Yeni Tanin*, 21 Kânunusani 1910, No:497-28, s.1

¹⁰⁶⁰ Babanzade, “Türkiye ve Fransa”, s.1

değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, yabancı düşmanlığı şeklinde algıladığı için De Chanel'i eleştirmiştir. Aynı beyanatında Chanel, Osmanlıların Slavlar ve Yunanlılara karşı Germenlere yanaştığını ancak yapacağı en doğru hareketin hiçbir devlete bağlı olmadan eşit mesafede durmak olacağını dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, hiçbir devlete bağlı kalmayacaklarını iki buçuk yıldan beri bağıra bağıra söylediklerini, ancak bu konuda milliyetçilik konusunda olduğu gibi birçok defa itham edildiklerini belirtmiştir.¹⁰⁶¹

Paul de Chanel'in beyanatında değindiği ve Babanzade'nin üzerinde durduğu diğer bir konu da istikraz meselesi olmuştur. Chanel beyanatında, Fransa'nın mali gücünü yabancı devletlerin siyasetine müdahale etmek biçiminde kullanmaması gerektiğini ifade etmiştir. Babanzade bu konuda Chanel'le hemfikir olduklarını ancak Fransa'nın 1910 yılı yaz aylarında yapılan istikraz görüşmelerinde çok defa Osmanlı Devleti'nin mali bağımsızlığına müdahale etmek istediğini yazmıştır. Chanel aynı konuda; *“İstikrazla ilgili görüşmeler esnasında diplomatlarımızın mali cihazları fazlaca gözetmiş olduklarını zannediyorum. Hâlbuki Üçlü İtilaf devletleriyle müttefikten istikraz mukavelesini Osmanlı Devleti'nin kıymetlendirilmesi için geniş bir iktisadi programa bağlamalıydılar.”* cümlelerini sarf etmiştir. İsmail Hakkı Bey de, Paul de Chanel'in Osmanlı Devleti'ni Üçlü İttifak Devletleri tarafından işlenmeye mahsus bir çiftlik olarak görüyorsa yanıldığını, bir taraftan mali gücü diğer devletlere müdahale için kullanmamalı diyerek, diğer taraftan da bu sözleri söylemenin çelişkili olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁶²

Fransız Parlamentosunda Osmanlı Devleti özellikle de istikraz konusuyla ilgili konuşmalar 1911 yılının ilk aylarında gerçekleşmiş ve bunlar yine ajans telgrafları vasıtasıyla Babanzade tarafından incelenerek makale konusu yapılmıştır. Bununla ilgili ajanslardan gelen bilgilerin sıhhatinden şüphe ettiği notunu düşerek yazdığı bir makalede, konuşmacıların sözlerini alıp tek tek değerlendirmiştir. İlk isim olan Abalferi, bir muhasebe meselesinden (trezöreriye kastediyor) dolayı Osmanlı istikrazından vazgeçilmiş olmasından korktuğunu belirtmiştir.¹⁰⁶³ İsmail Hakkı Bey durumun tam da böyle olduğunu dile getirmiştir. Vurgulamak istediği asıl şey ise Fransa Parlamentosunda, Fransa'nın istikraz konusunda yürüttüğü siyasetin eleştiriliyor olmasını ümit verici bulduğudur. Abalferi'nin “Türkiye'nin

¹⁰⁶¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Mösyö dö Şanel'in Beyanarı”, *Tanin*, 31 Kânunuevvel 1910, No:835, s.1-2

¹⁰⁶² Babanzade, “Mösyö dö Şanel'in Beyanarı”, s.1-2

¹⁰⁶³ Cavit Bey'in istikraz yapmak için Fransa'ya gitmesi üzerine Osmanlı maliyesini düzenleme görevini üstlenmiş olan Charles Laurent ile Osmanlı Bankası verilecek borçla ilgili bir taslak program hazırlamışlardır. Bu programda öngörülen bazı talep ve uygulamalar, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeyerek, mali bağımsızlığa müdahale şeklinde yorumlanınca istikraz muamelesi gerçekleşmemiştir. Bundan sonraki aşamada İngiltere'nin kapısını çalan Cavit Bey, buradan da eli boş dönünce Almanya'dan borç para alarak istikraz krizini sonlandırmıştır. Bu durum da doğal olarak Osmanlı-Fransız ilişkilerini etkilemiş ve Fransa Parlamentosunda çok defa tartışma konusu olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Irmak Karabulut- Bayram Bayrakdar, “İkinci Meşrutiyet Döneminde İstikraz Politikası Üzerine Bir Basın Tartışması: ‘Londra İstemez, Berlin Yapamaz’ ”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35, Güz 2017, ss.39-84

menfaatleri Fransa ile uyuşmaktadır” ifadesinin eksik kaldığını, “Fransa’nın da menfaatleri Türkiye ile uyuşmaktadır” deseydi hakikati tamamlamış olacağını yazmıştır. Parlamentoda Türk dostu olarak bilinen Lucien Hubert de Fransa’nın istikraz olayındaki tavrını eleştirmiştir. İsmail Hakkı Bey bu söz üzerine Osmanlılar kadar Fransızların da istikraz konusunda uyuşamamalarının olumsuz etkisini göreceklere ileri sürmüştür.¹⁰⁶⁴

Fransa Meclisinde konuşan isimlerden Denis Kuşan ise Osmanlı aleyhtarı sözler sarf etmiş, bilhassa Girit konusunda onları himaye edici şeyler söylemiştir. Girit’in Yunanistan’a iltihakını meşru gören bu isim tabii ki Babanzade’nin tepkisini çekmiştir. Denis Kuşan için “Yunan aşığı” tabirini kullanarak bu aşk yüzünden aklıyla değil duygularıyla hareket ettiğini, Yunan aşkının gözlerini körelttiğini belirtmiştir. Kuşan, Osmanlı düşmanlığını Girit’le sınırlamayı, Şarkta demiryolu yapımından bahsetmiş, Osmanlı Devleti’nin istikrazlar yapacağını, Fransa Hükümeti’nin de bunun için teminat istemesini, başka türlü Paris borsasına bu istikrazların kabul edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu Meclis oturumunda asıl sözleri önemli olan kişi ise Pichon’dur. Telgraf ajanslarının verdiği bilgiyi eksik bulduğu kaydını düşen Babanzade, Pichon’un istikraz olayında yaşanan olumsuzluklara rağmen Türk-Fransız ilişkilerinin olumlu seyrinden bahsetmesini memnuniyetle karşılamıştır. Pichon ayrıca Girit konusuna değinmiş, Giritlilerin acemilik yaptıklarını, statükoyu vaat eden devletlerin de Giritlilere ihtarda bulunmaları gerektiğini söylemiştir. Bu vesile ile sözü Girit’e getiren Babanzade, Giritlilerin çocukça acemilikte bulduklarını, Don Kişot gibi savaşa hazırlandıklarını, bütün devletlerle savaşa girecekmiş gibi iane topladıklarını yazmıştır. Ancak bu acemiliklerinin bedelini pahalıya ödeyeceklerini hatırlatarak, Pichon’un sözlerine kulak vermeleri gerektiğini öğütlemiştir.¹⁰⁶⁵

Fransa Parlamentosundaki müzakereler ilerleyen günlerde de devam etmiş ve gazeteler bununla ilgili daha sağlıklı bilgiler vermiştir. İsmail Hakkı Bey’in Parlamentoda Pichon’un yaptığı konuşmadan çıkardığı en önemli sonuç ise, Dışişleri Bakanının bütün çabasının Türkiye ile olan ilişkilerin istikrazdan sonra da bozulmayacağını ispatlamaya çalışması olmuştur. Zira Pichon bunu ispatlamak için başta Sadrazam olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının açıklamalarını delil olarak göstermiştir.¹⁰⁶⁶ Pichon iki ülke arasındaki ekonomik sorunu giderecek bir çözüm bularak siyasi ihtilafları bertaraf etmeye çalışacaklarını

¹⁰⁶⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Fransa Meclis-i Mebusanında”, *Tanin*, 14 Kânunusani 1911, No:849, s.1

¹⁰⁶⁵ Babanzade, “Fransa Meclis-i Mebusanında”, s.1

¹⁰⁶⁶ Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Mebusan Meclisi’nin 3 Aralık 1910 tarihli oturumunda yaptığı konuşmada, istikraz meselesinden ötürü Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkilerin bozulmadığını söylemiştir. Bu konuşma için bkz. *MMZC*, 20 Teşrinisani 1326 (3 Aralık 1910), İçtima:3, Devre:1, s.279

ifade etmiştir ki, İsmail Hakkı Bey de bu düşünceyi desteklemiştir.¹⁰⁶⁷ Ancak İsmail Hakkı Bey ekonomik meseleler ile siyasi meseleler arasında bir sınır çizilmesi gerektiğini, her bir liranın arkasında süngü parıltısı görülecekse ya da her imtiyaz sahibi bir büyükelçi tarafından kukla gibi oynatılacaksa bunun kabul edilemeyeceğini yazmıştır. Bağdat Hattını örnek vererek, bunun ekonomik boyutundan ziyade siyasi boyutuyla gündeme geldiğini vurgulamıştır.¹⁰⁶⁸

İsmail Hakkı Bey tarafından önemli görülen Pichon'un ifadesi ise şu olmuştur: *"Hiçbir yabancı devlet Türkiye'deki şimendiferlere kumanda etmek hakkına sahip değildir. Osmanlı Devleti'nde imtiyaz vermek yetkisi sadece Türkiye'ye aittir."* İsmail Hakkı Bey bu ifadeyi *Times* gazetesi yazarına hediye etmek gerektiğini belirtmiştir. Zira *Times*'ta önceki gün çıkan bir yazıda, Bağdat Hattının Irak'taki kısmı için Almanya ile uyuşulması ve bu hattın İngiliz nüfuzuna tabi olması gerektiği dile getirilmiştir. Pichon'un Parlamento konuşmasının bu görüşü anlamsız kıldığını yazan Babanzade, İngiltere Hükümeti'nin Fransa'nın bu yaklaşımının zıttına hareket etmeyeceği yorumunu yapmıştır. Potsdam Mülakatı konusuna da değinen Pichon, Rus-Alman uzlaşmasının Rus-Fransız ilişkilerini zedelemeyeceğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, Fransız-Alman ilişkilerine de bir parantez açarak, Osmanlıların kendilerine en az zarar verecek devletlerin bu iki devlet olduğunu ve bu iki devletin uzlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin, Fransa'yı memnun edersem Almanya, Almanya'yı memnun edersem Fransa gücendir, ikileminden kurtulacağı görüşünü okurlarına aktarmıştır.¹⁰⁶⁹

Fransa'da 1911 yılının başlarında bir hükümet krizi yaşanmıştır. Başbakan Aristide Briand'ın 24 Temmuz 1909 tarihinden beri görevde bulunan hükümeti 2 Mart 1911 yılında düşecek ve yerine Ernest Monis Hükümeti kurulacaktır. Ancak kurulan bu yeni hükümet uzun ömürlü olmayacak, 27 Haziran 1911'de o da düşünce Joseph Caillaux başbakanlığında yeni hükümet kurulacaktır. Babanzade İsmail Hakkı Bey, Fransa'da yaşanan bu hükümet krizlerini yakından takip etmiş ve gelişmelerle ilgili görüş ve tahminlerini okurlarına aktarmıştır.

Briand Hükümeti için Fransa Parlamentosunda güven oylaması yapılırken sadece 16 fazla oyla güvenoyu alması Hükümetin prestijini azaltmış ve istifayla sonuçlanacak sürece

¹⁰⁶⁷ Osmanlı Devleti açısından Fransa dostluğu büyük önem taşımaktadır. Aynı şekilde Fransızlar, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması politikasını kısmen de olsa devam ettirmek istemişlerdir. Ancak Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin aldığı ağır yenilgiler bu politikada revizyona gidilmesine yol açacaktır. Türk tarafı için de bu ağır yenilgiler sonrası Büyük Devletler'den biri ile yakınlaşma düşüncesi baskın gelecek ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın girişimiyle 1914 yılının Mart ayında Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti kurulacaktır. Bu cemiyet iyi niyetlerle kurulup faaliyet gösterse de Birinci Dünya Savaşı başlayınca bu iki "dost" devlet birbiriyle savaşıacaktır. Bununla ilgili detaylı bilgi için bkz. Salih Tunç, "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, S.25, Bahar 2009, s.186-187

¹⁰⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Mösyö Pişon'un Yeni Bir Nutku", *Tanin*, 18 Kânunusani 1911, s.1

¹⁰⁶⁹ Babanzade, "Mösyö Pişon'un Yeni Bir Nutku", s.1

girilmiştir. 27 Şubat 1911’de yapılan kabine toplantısında istifa konusu uzunca konuşulmuş, Briand ve Pichon’un ısrarlı tavırları üzerine bu karar alınmıştır. İsmail Hakkı Bey, Fransa Parlamento hayatını takip edenler için bu durumun sıradanmış gibi görünmekle beraber, bu sefer için öyle olmadığını, olumsuz sonuçlarının daha fazla olabileceğini belirtmiştir. Fransa’da Waldeck-Rousseau ve Combes kabinelerinin düşmesinden sonra Blok olarak adlandırılan Sol kesime dayanan yönetim anlayışından yavaş yavaş vazgeçilip sağa doğru meyil biraz daha artmışken, Briand’ın yönetimi de istifa edecek noktaya gelmiştir. İsmail Hakkı Bey yeni kabineyi kurma görevinin Meclisteki azınlığa verilmeyeceğini, çoğunluğun ise son oylamada gücünün azaldığını vurgulayarak, Combes zamanında olduğu gibi sol kesimlere dayanarak bir Blok yönetimi kurulabilir mi? sorusunu sormuş ve yazısının devamında buna cevap aramıştır.¹⁰⁷⁰

İsmail Hakkı Bey, Fransa’da on iki yıldan beri yaşanan bu Parlamento mücadelesinin artık bıkkınlık verdiğini söyleyerek, yanında Pelnan bulunmak üzere Cambon’un başa geçmesinin uzak ihtimal olduğunu dile getirmiştir. Sağ kesimleri birleştirerek yeni Blok yapmak bahsinin ise mümkün olamayacağını çünkü bunun bir taraftan Fransa Cumhuriyetinin manen çöküşü ve bunca yıldan beri yapılan yenileşme mücadelesinden geriye dönüş olacağını, diğer taraftan da bu yeni kitlenin yönetim kabiliyetinden yoksun bulunduğunu vurgulamıştır. Bu durum karşısında bazı gazeteler de Parlamentonun feshedilmesi ve yeni seçimlerin yapılması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu sıkıntılı durumu kurtarmaya muktedir şöhretli isimler ise Babanzade’ye göre yıpranıp tükenmişlerdir. Örneğin Clemenceau yönetimden yeni çekildiği için geri dönmesi uzak ihtimaldir. Bourgeois ve Charles Dupuy gibi isimler de siyasetten çoktandır çekilmişlerdir. Radikal Fırkası Reisi Lafer ise her ne kadar güvenilir biriye de şöhreti o derece yüksek değildir. İsmail Hakkı Bey, bu durumda Delcasse’nin başa geçmesi veya hiç olmazsa Dışişlerini idare etmesi ihtimalinin ağır bastığını ifade etmiştir.¹⁰⁷¹

İsmail Hakkı Bey bütün bu sözlerin ihtimal üzerine söylendiğini hatırlattıktan sonra Fransa’daki bu gelişmelerin Osmanlılar için ne anlam ifade ettiğini değerlendirmeye çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Pichon’un son aylardaki tavrını takdir ettiklerini belirten Babanzade, istikraz meselesinden ötürü yapılanları hata olarak görmüştür. Çünkü gazetelere gereğinden fazla kulak verilmiş, Fransa sermayesi gereğinden fazla milliyet rengi ile kirletilmiş, para meselesi vatanperverlik şekline dönüştürülerek Fransa Meclisi bunun arkasından sürüklenmiştir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti’nin bu buhranın hemen

¹⁰⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Fransa Kabinesi”, *Tanin*, 28 Şubat 1911, N0:894, s.1

¹⁰⁷¹ Babanzade, “Fransa Kabinesi”, s.1

bitmesini ve Fransa'nın Almanya ile uyumlu bir politika izlemesini arzu ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁷²

Aristide Briand Hükümetinin düşmesinden sonra yerine kurulan Ernest Monis Hükümeti ise ülkeyi ancak dört ay yönetebilmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre Monis Hükümetinin düşme nedeni, Fransa'da yürütme gücü ile yasama gücü arasında bir dengenin olmamasıdır. Parlamento günden güne saldırgan bir tavır alarak yürütme makamını yıpratmış, Parlamento'yu dengelemesi gereken Cumhurbaşkanı ise sönük bir mevkide kalmıştır. Monis Kabinesinin kurulduğu günden itibaren düşmeye mahkûm olduğunu ifade eden Babanzade, dört aylık sürede kabinenin iç ve dış ciddi problemlerle de karşı karşıya kaldığını yazmıştır. İntihabat-ı nisbiye hakkında yapılan tartışmalar, bağcılar meselesi ve Fas buhranı karşılaşılan sorunlar arasındadır. Özellikle Fas buhranı Dışişleri Bakanı Cruppi'yi ve kabineyi müşkül duruma düşürmüştür. Cruppi'nin Fas sorununa yaklaşımını değerlendiren Babanzade ise son hafta içinde gerek senatoda gerek mecliste yaptığı açıklamaların, savaş heveslisi bazı gazetecelerin eleştirilerine rağmen gayet güven verici olduğu yorumunu yapmıştır. Bu itidalli tavrı beğenen Babanzade, Fas buhranına İspanya-Fransa anlaşmazlığının dâhil olmasıyla birlikte sorunun daha nazik hale geldiğini vurgulamıştır. Fas buhranı bu yüzden iyice kızışmaya başlamışken, Fransa'da hükümetin düşmesi Avrupa siyaseti için tereddütlü bir hal oluşturmuştur.¹⁰⁷³

Monis Kabinesinin 24 oyla düşmesinde bardağı taşıran son damla, başkumandanlığın savaş zamanı tek elde mi toplanması uygundur yoksa cumhurbaşkanının başkanlığında bulunan bir kabineye ve bu kabinenin vekil-i icrası sıfatını taşıyan harbiye nazırına verilmesi mi uygundur tartışması olmuştur.¹⁰⁷⁴ İsmail Hakkı Bey çok önceden Meclisin kabineye olan itimsizlik kararını verdiğini ancak bir taraftan Monis'in uzun süren hastalığına hürmet göstermek diğer taraftan kabinenin en önemli konularda Meclise, sizin vereceğiniz kararlara uyarım tarzında uysal tavrını bozmamak için işi ertelediğini yazmıştır. Ancak başkumandanlık

¹⁰⁷² Babanzade, "Fransa Kabinesi", s.1

¹⁰⁷³ Babanzade İsmail Hakkı, "Monis Kabinesinin Sükûtu", *Senin*, 25 Haziran 1911, No:1011-35, s.1

¹⁰⁷⁴ Monis Kabinesini iktidardan düşüren olay Ayan Meclisinde yaşanmıştır. Harbiye Nazırı General Gvaran'a Ayan Meclisinde şu sorular sorulmuştur; Savaş esnasında başkomutana yalnız bir kıta askerin kumandasını vererek diğer askeri kıtaların zorunluluk ve şartların durumuna göre kullanılması fikrine taraftar mısınız? Yoksa başkomutanlığın gerektiği zaman bütün askeri kıtaların hep birlikte kumandasını bizzat yürütmesi cihetine mi inanıyorsunuz? Fikrinizce başkomutan ordunun başmuallimi olmak vazifesini haiz olabilir mi ve bu takdirce kendisine bu önemli vazifeyi iyi yapabilmesi için ne gibi vasıtalar veriyorsunuz? Bu sorulara General Gvaran verdiği cevaplarda, hükümetin, savaş zamanında askeri sevkiyatın heyet-i umumiyesini idare edecek bir idare kuvveti bulundurması gerektiğini ve bunun da harbiye nazırı ile genelkurmay başkanından oluşmasının lüzumlu olduğunu söylemiştir. Ayrıca savaş zamanı genel askeri harekât hakkındaki kararların hükümetin heyet-i umumiyesi tarafından alınması gerektiğini savunmuştur. Fransa ordusunun bir şahıs tarafından kumanda edilmesi düşüncesine de sıcak bakmadığını belirtmiştir. Bu sözler yürütme kuvvetini savaş zamanında ön plana çıkardığı için Fransa Mebusan ve Ayan Meclislerinde tepkiyle karşılanacak ve Monis Kabinesinin düşmesini hızlandıracaktır. Fransa'daki bu gelişme için bkz. "Fransa'da Buhran-ı Vükela", *Senin*, 25 Haziran 1911, No:1011-35, s.4

meselesi bu ertelemeye son vermiştir. İsmail Hakkı Bey, yeni kabineyi kimin kuracağı yönünde de tahminlerde bulunmuştur. Önceki Başbakan Briand hakkında Meclisin ateşinin daha düşmediğini, Delcasse'nin Fas buhranının yaşandığı bir dönemde iktidara getirilmeyeceğini, eski başbakanların ise politikadan uzaklaştıklarını ve bu yüzden bir belirsizliğin olduğunu vurgulamıştır. Babanzade'nin değindiği son nokta ise Dışişleri Bakanı Cruppi'nin hükümeti kim kurarsa kursun değişmemesi gerektiği olmuştur zira ona göre dışişleri bakanları sürekli değiştirilmemelidir.¹⁰⁷⁵

İsmail Hakkı Bey, 1911 yılının Ağustos ayında Paris'te bulunurken, *Le Matin* gazetesi yazarı Kamil Peltan, Osmanlı Hükümetini ve Jön Türk Komitesini suçlayıcı bir makale yazmıştır. İsmail Hakkı Bey de suçlamalara cevap vermek için hazır Paris'te de bulunuyorken, bir mektup kaleme almış ve *Le Matin*'e göndermiştir. *Tanin* gazetesi de bu mektubu 18 Ağustos 1911 tarihli nüshasında yayınlamıştır. İsmail Hakkı Bey Fransız kamuoyunu aydınlatmak amacıyla bu mektubu yazdığını belirtmiş ve Peltan'ın suçlamalarını iki noktada değerlendirmiştir. İlk olarak Türkiye-Fransa ilişkilerinin incelenmesine ikinci olarak da Osmanlı Hükümeti ve İttihat ve Terakki Cemiyetine isnat edilen suçlamaya değinmiştir. İsmail Hakkı Bey geçici bir gerginlikten sonra ilişkiler tam düzelmişken "Türkiye'de Şayan-ı Nefret Ahval Vuku Buluyor" başlıklı bir yazı yazmanın diplomatlığa uygun düşmediği eleştirisini yaparak, Osmanlı Devleti'nin Fransız dostluğunu sürdürmek için yaptığı fedakârlıkları yazmıştır. Buna göre fiilen ve fikren Fransa'ya bağlı olan Osmanlı Devleti, ülkesinde Fransızca'yı yaygınlaştırmış, Fransa'ya öğrenci göndermiş, demiryolu imtiyazlarında Fransızları öncelikli tercih etmiştir. Peltan'ın Osmanlı Devleti'nin Fransız parasıyla Fransa aleyhine çalıştığı iddiasını ise Bağdat Hattının son kısmının yapımından, İngiltere'yi memnun etmek için vazgeçildiği ve Almanya'dan gemi satın alımına, İngiltere ve Fransa'dan ret cevabı alındıktan sonra girildiği örneklerini vererek çürütmeye çalışmıştır.¹⁰⁷⁶

Kamil Peltan'ın yazısında ileri sürdüğü ve Osmanlı iç politikası ile alakalı olan iddia ise Jön Türk Komitesinin gizli bir nüfuzu olduğudur. Babanzade buna yanıt olarak, komitenin kanun çerçevesinde kurulduğunu, iki amacının bulunduğunu, bunlardan birinin eğitim diğerinin genel seçimlere nezaret etmek olduğunu yazmıştır. Yine Peltan'ın iddiasına göre, Türkiye'de ne meşrutiyet ne basın özgürlüğü ne de diğer özgürlükler vardır. İsmail Hakkı Bey bu konuda, Türkiye'de her şeyin dört dörtlük olduğunu iddia etmediklerini, örfi idare olmasına rağmen basının her şeyi özgürce yazdığını, bazen tersi örnekler yaşansa da bu konuda cemiyetin suçlanmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dünyanın her yerinde siyasi cinayetlerin yaşandığını, burada yapılması gerekenin Hükümetin görevini yapıp

¹⁰⁷⁵ Babanzade, "Monis Kabinesinin Sükûtu", s.1

¹⁰⁷⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Kamil Peltan'a Cevap", *Tanin*, 18 Ağustos 1911, No:1064, s.2

yapmadığına bakmak olduğunu, kesin deliller olmadan Hükümetin görevini yapmadığını ileri sürmenin haksızlık olacağını yazmıştır. Gazeteci Zeki Bey'in öldürülmesi konusuna da değinerek,¹⁰⁷⁷ failerin yakalandığı bir cinayetten dolayı cemiyete hücum etmenin garip görüldüğünü şayet Peltan'ın elinde herhangi bir delil varsa kendisinin bunları İstanbul adliyesine bizzat teslim edebileceğini ifade etmiştir ki Osmanlı Hükümet ve milletini tahkir eden bu açıklamalardan vazgeçilmesini tavsiye etmiştir.¹⁰⁷⁸

Osmanlı Devleti ile Fransa ilişkileri açısından Tunus'ta bir olay yaşanmış ve İsmail Hakkı Bey bununla ilgili bir makale kaleme almıştır. Trablusgarp Savaşı devam ederken, Tunus'ta Tramvay Şirketi boykotu olayı yaşanmıştır. Tramvay Şirketi yerli çalışanların ücretlerini düzenli ödemediği ve müşterilere hoş davranmadığı için mahalli halk şirketi protesto etmek amacıyla bir süreden beri tramvaya binmemiştir. İsmail Hakkı Bey, bu bilgiyi verdikten sonra, Fransa'nın Kudüs'te bulunan resmi görevlisi Alaytit'in, Osmanlı Devleti'nin Tunus'a talimat vererek İttihat-ı İslam adına gizli çalışmalar yaptığı iddiasını gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşıyla meşgul olduğu bir dönemde İslam Birliği çalışması yapmasının ve Tunus'a emir ve işaret vererek asayiş sorunları çıkarmasının söz konusu olamayacağını dile getiren Babanzade, Osmanlı Devleti'nin bu şekilde haksız iftiralara maruz kaldığını, Fransa Hükümeti ve kamuoyunun bu iftiralara kulak asmamasını temenni ettiklerini zira Fransa ile bozuşmak değil iyi geçinmek istediklerini yazmıştır.¹⁰⁷⁹

Fransa'da yaşanan çarpıcı bir gelişme ise 1913 yılının Şubat ayında yaşanmış, Hariciye Nazırı Delcasse, bu görevden alınarak, Petersburg Elçiliğine tayin edilmiştir. Bu siyasi gelişmeyi değerlendiren İsmail Hakkı Bey, bunu Almanya'ya karşı atılmış bir adım olarak görmüştür. 1898'den beri Hariciye Nazırı olan Delcasse, bütün siyasetini Almanya'ya ezmek ve 1870 savaşının intikamını almak üzerine kurmuştur. Fransa'nın arka arkaya İngiltere, İtalya ve İspanya ile ittifaklar yapması da Almanya'yı kuşatacak bir zincir yaratmaya yöneliktir. Almanya bu zinciri fark edince harekete geçmiş ve Tanca'da Delcasse'yi sindirerek, siyasetten çekilmeye mecbur etmiştir. Ancak Almanya işi başa çıkaramayınca, Fransa yeniden canlanmış ve Almanya'nın karşısına dikilmiştir. Delcasse'yi yeniden Hariciye Nazırı yapmaya cesaret edemedikleri için Bahriye Nazırı yapmışlardır. Buna

¹⁰⁷⁷ Kamil Peltan'ın sözünü ettiği gazeteci Zeki Bey cinayeti 10 Temmuz 1911 günü İstanbul'da gerçekleşmiştir. Zeki Bey özellikle Cavit Bey'in mali politikalarını ve İttihat ve Terakki'yi sert biçimde eleştirmiştir. O günlerde büyük bir yolsuzluk olayını ortaya çıkaracağını haber verince söz konusu suikasta kurban gitmiştir. Bu cinayette İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parmağı olduğu düşüncesi birçok kesimde oluşmuştur. Bkz. Topuz, II. *Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, s.90-91. Zeki Bey cinayeti ve bu cinayette İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni rolü hakkında bkz. Mustafa Güncü, *Zeki Bey Suikasti ve Basın*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015

¹⁰⁷⁸ Babanzade, "Kamil Peltan'a Cevap", s.2

¹⁰⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Tunus'ta Bir Hadise Münasebetiyle", *Tanin*, 30 Mart 1912, No:1285, s.1

rağmen Delcasse, Bahriye Nazırı iken Hariciye Nazırlarını kukla gibi oynatarak, dış politikayı eskisi gibi kendisi yönlendirmiştir.¹⁰⁸⁰

Almanya bu esnada Agadir’de Fransa’nın başına ikinci bir yumruğu indirmek istemiş fakat başarısız olmuştur. Almanlar Fas gibi büyük bir kıtayı kaybettiği gibi kendilerini zor duruma düşüren Trablusgarp Savaşı çıkınca müttefiki olan İtalya ile dostu olan Osmanlı Devleti arasında kalmıştır. İsmail Hakkı Bey bu gelişmeyi Fransız intikamının ikinci perdesi olarak tanımlamış, diğer perdeler olarak Balkan Savaşı ve Delcasse’nin Petersburg’a tayinini göstermiştir. Balkan Savaşı’nın başladığı günden beri Üçlü İttifak’ta bir sönüklük göze çarpmıştır. İsmail Hakkı Bey buradan hareketle, Fransa’nın Osmanlı Devleti’nin yenilmesine sevinmesini, Türklerin mağlup olmalarını Orta Avrupa’nın yenilmesi olarak görmelerine bağlamıştır. Fransızlar, Kırkkilise ve Lüleburgaz yenilgilerini adeta Sedan ve Metz’in intikamı olarak algılamaktadır. Avusturya’nın savaş içinde gösterdiği sönük siyaset, Romanya’nın fırsattan istifade etmesini engelleme çabası ve küçük bir Arnavutluk’a rıza göstermesi, Fransa tarafından Üçlü İttifakın zaafı olarak görülmüştür. Almanya’nın askeri kuvvetini artıracaklarını açıklaması üzerine Fransa, askeri masrafları artıracaklarını duyurmuştur. Bununla da kalmayarak, Almanya’nın yeni askeri tehdidinden korkmadığını göstermek için Delcasse’yi Petersburg’a göndermiştir.¹⁰⁸¹

İsmail Hakkı Bey, Delcasse’nin Petersburg’a gönderilmesi ile ilgili olarak, Fransa’nın Almanya’dan intikam almak hırsıyla yüzyıllarca devam ettiği politikasından vazgeçmeye başladığını, Rusya gibi müstebit bir hükümetle iyi geçinmek için hürriyet ve cumhuriyet kültüründen tavizler verdiğini yazmıştır. Rusya’nın bundan sonraki adımını da Karadeniz donanmasını Romanya üzerine göndermek olarak değerlendiren Babanzade, Almanya’nın buna nasıl tepki vereceğinin bilinmediğini dile getirmiştir. Ayrıca Almanya’nın o zamana kadar uğradığı hezimetlerin, kuvvetiyle orantılı diplomatlardan mahrum olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁰⁸²

Balkan Savaşları devam ederken Osmanlı Devleti’nin çeşitli ihtilafli konularda İngiltere ile bir uzlaşmaya varmış olması Fransa, özellikle de Fransız basınında *Le Temps* gazetesi tarafından kızgınlıkla karşılanmıştır. İsmail Hakkı Bey bu kızgınlığın sebebi olarak, Bağdat Hattı konusunda İngiltere ile Almanya arasında bir anlaşma zemini sağlanmasını göstermiştir. Zira Fransa, İngiltere’nin Almanya ile iyi ilişkiler kurmasına, uzlaşma içinde olmasına taraftar değildir. İki devlet arasındaki soğukluğun devamından yanadır ki, Fransızlar, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sağlanan uzlaşmanın, İngiliz-Alman

¹⁰⁸⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Fransa’nın Gittikçe Yükselen Sadası”, *Tanin*, 22 Şubat 1913, No:1519, s.1

¹⁰⁸¹ Babanzade, “Fransa’nın Gittikçe Yükselen Sadası”, s.1

¹⁰⁸² Babanzade, “Fransa’nın Gittikçe Yükselen Sadası”, s.1

yakınlaşmasına hizmet edeceğinden şüphe etmektedir. İsmail Hakkı Bey, İngiltere ile Almanya arasındaki soğukluğun faturasını hep Osmanlıların ödediğini, bu yüzden iki devletin yakınlaşmasında Osmanlı Devleti'nin çıkarının olduğunu, benzer yakınlaşmayı Almanya ile Fransa arasında da görmek istediklerini dile getirmiştir.¹⁰⁸³

İsmail Hakkı Bey, Fransız dış politikasında Rusya'nın aşırı derecede belirleyici unsur olmasını eleştirmiş, Rusya ile müttefik olmasının Rusların her türlü emeline hizmetkâr olması anlamına gelmediğini yazmıştır. İttifaklarda fedakârlıkların karşılıklı olması gerektiğine atıfta bulunarak, Fransa'nın samimi dostluğunun İngiltere'nin Almanya ile uyuşmasına engel olmadığını hatırlatmıştır. Aynı şekilde Fransa'nın müttefiki olan Rusya, Potsdam'da Almanya ile el sıkışmaktan geri kalmamıştır. Fransızların, Ruslarla olan ittifaklarının elinden kaçacağı korkusuna kapılmalarına anlam veremeyen Babanzade, Elysee Sarayındaki şahısların daha akıllı davranması durumunda, Fransa sermayesinin Doğu Anadolu demiryolları konusunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında köprü kuracağını, hem de Almanya ile Fransa arasındaki sorunların çözülmesini kolaylaştıracağını ileri sürmüştür. Bu yönüyle *Le Temps*'ın İstanbul'daki Fransız elçisini suçlamak yerine Paris'teki bir kısım muhit üzerinde tesir icra etmesi tavsiyesinde bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey son olarak, *Le Temps*'ın Suriye'de Fransız nüfuzunun azaldığı¹⁰⁸⁴ ve İngiltere'nin güçlendiği yönündeki ifadelerine de değinmiş, İngiltere-Fransa ilişkilerinin Faşuda'da olduğu gibi gergin bir hale gelebilecek olmasını sorgulamıştır.¹⁰⁸⁵

İsmail Hakkı Bey özellikle Balkan Savaşları döneminde yazdığı makalelerde, Fransa'nın aşırı derecede Rusya'ya tabi olduğundan, Rusların arkasında sürüklenip durduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Fransız kamuoyunun bu durumdan artık bezginlik duymaya başladığını, Raymond Poincaré'in Hariciye Nazırlığı zamanından başlayan ve her şeyi Rus gözlüğüyle görmekten ibaret olan bu siyasetin, Fransa'nın bütün iyi niyetlerine ve fedakârlıklarına rağmen yürümeyeceğinin anlaşıldığını eklemiştir. Zira ittifakın tek taraflı fedakârlıkla yürümeyeceğini, Fransa siyaseti Rusya'ya ne kadar muhtaç olursa olsun bu ihtiyacın kölelik anlamına gelemeyeceğini yazmıştır. Son dönemlerde Fransız basını bu

¹⁰⁸³ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Münakaşa", *Tanin*, 15 Mayıs 1913, No:1601, s.1

¹⁰⁸⁴ Suriye politikası Fransa'da iki farklı görüşün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birinci görüşü savunan Bompard, Delcasse ve Doumergue gibi isimler, Fas işlerinin Fransa'yı yoğun biçimde meşgul ettiğini ve buraya odaklanmanın daha doğru olacağını bu yüzden Suriye'yi işgal ederek savunmaya çalışmanın pahalıya patlayacağını dile getirmişlerdir. İkinci görüşü savunan bir kısım Fransız diplomat, politikacı ve gazeteci ise Suriye'yi değerli bir kazanım olarak görmüşlerdir. Suriye'de daha aktif olunması gerektiği düşüncesinde olan Cambon Kardeşler ve sömürge partisi bu politikayı sürekli teşvik etmeye çalışmışlardır. *Le Temps*'ın yazdıklarına bakılırsa, Suriye'de aktif siyaset görüşünü benimseyenlerin safında yer aldığı anlaşılmaktadır. Fransa'nın Suriye politikası için bkz. L. Bruce Fulton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.183-185

¹⁰⁸⁵ Babanzade, "Bir Münakaşa", s.1

duruma isyan eder bir mecraya girmiş, Rusya'nın "Balkan Balkanlılarıdır" demesine rağmen Balkanları kendi haline bırakmamasını sert dille eleştirmişlerdir.¹⁰⁸⁶

Rusya'nın Fransa ile olan ittifakını Osmanlı Devleti'nin aleyhine yapmadığını açıklama gereği duyan İsmail Hakkı Bey, bu ittifakın ortak tehlike olarak görülen Almanya'ya ve Üçlü İttifakın olası tecavüzlerine karşı korunmak amacıyla yapıldığının unutulduğunu yazmıştır. Fransa'nın Şark meselesinde her konuda Rusya'nın peşinden gitmesinin Fransız çıkarlarını zedelediğini vurgulayan Babanzade, bu sözleriyle Fransız-Rus ittifakının aleyhinde olmadıklarını ancak Fransa'nın menfaati kadar Rusya'nın da menfaatinin ittifaka sadık kalmasından geçtiğini belirtmiştir. Bu ittifakın Şark'ta güçlü ve sürekli olmasını dileyerek ancak Osmanlıların aleyhinde bulunmasını onaylamayarak, Osmanlıların ekonomik sefaletle girmelerinin veya Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesinin, Rusya'ya bir çıkar sağlamayacağı yorumunda bulunmuştur. Bu yüzden Fransa'nın Rusya ile olan ilişkilerinde ve Şark meselesinde ciddi bir tadilata ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸⁷

Rusya'nın Almanya ile iyi ilişkiler geliştirdiği bir dönemde, bu durumdan etkilenen Fransa, Üçlü İttifak'ın bir parçası olan İtalya ile yakınlaşmaya çalışarak bir denge unsuru yaratma yoluna gitmiştir. Fransa'nın bu yakınlaşmasını Rusya'yı kışkırtmak amacına bağlayan İsmail Hakkı Bey, Paris'te yaşanan bir olayı okurlarına aktararak meseleyi yorumlamıştır. 1911'de Louvre Müzesi'nden La Jakond adındaki tablosu çalınan Leonardo da Vinci, aynı zamanda insanların havada uçması meselesine de kafa yorduğu için havada seyahat etme konusunun gündemde olduğu dönemde, Leonardo da Vinci'yi anmak adına Sorbonne'da bir şenlik düzenlenmiştir. Şenliğe daha fazla önem verilmesini sağlamak için de Fransa Başbakanı, Harbiye Nazırı, Ayan ve Mebusan Meclisleri Başkanları ile İtalya Büyükelçisi ve daha pek çok zevat buraya davet edilmiştir.¹⁰⁸⁸

Bu davette konuşma yapan Fransa Başbakanı Poincare, Leonardo da Vinci hakkında güzel sözler söylemiş, Fransa'da ölmüş olmasına atıfta bulunarak biraz da Fransız olduğu kokusu vermeye çalışmıştır. Ancak konuşmasının sonunda o günlerde Osmanlı Devleti ile savaşta olan İtalya'ya karşı fazla cemile gösteren ifadeler kullanmıştır. Buna karşılık İtalyan Elçi Tommaso Titoni, yaptığı konuşmada, 16. yüzyıldan beri Fransa ile İtalya arasında birçok ortak özelliğin bulunduğunu ancak bu ortaklıkların tek başına devletler için bazen çürük bir temel oluşturduğu karşılığını vermiştir. Bu cevabı Fransa'ya yapılmış kaba bir muamele olarak gören İsmail Hakkı Bey, *Le Temps* gazetesinin bu konuşmaları alkışlıyor olmasına şaşırmıştır. *Le Temps* gazetesi, Akdeniz politikasını, Mısır, İngiltere'ye, Fas, Fransa'ya ve

¹⁰⁸⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Fransa- Rusya ve Şark", *Tanin*, 15 Ağustos 1913, No:1692, s.1

¹⁰⁸⁷ Babanzade, "Fransa- Rusya ve Şark", s.1

¹⁰⁸⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Leonardo Vinci Şerefine", *Tanin*, 10 Temmuz 1912, No:1387, s.1

Trablusgarp da İtalya'ya, biçiminde değerlendirmiştir. Fakat diğer bazı Fransız gazeteleri ise Titoni'nin ifadelerini yanlış bulmuş ve eleştirmiştir. İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın gerek Titoni'den resmen gerek İtalya basımından gayri resmi olarak gördüğü nankörlük üzerine İtalya'ya layık olmadığı fazla muhabbeti bir daha göstermeyeceği ümidinde olduğunu yazmıştır.¹⁰⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin gümrüklere yüzde dört oranında zam yapılması talebinin 1913'te yapılan Süfera Konferansında kabul edilir bir noktaya gelmesi olayı da Fransa'yı tepki vermeye iten bir gelişme olmuştur. Çünkü gümrüklerin fazla gelirleri Bağdat Demiryolu hattına teminat gösterilecektir. Bu konuda boşuna telaş eden İngiltere'nin son günlerde Bağdat Hattı hakkında Osmanlı Devleti ile bir uzlaşmaya varması kaygıların artık yersiz olduğunu göstermiştir.¹⁰⁹⁰ İsmail Hakkı Bey, gümrüklere zam yapılmasına onay çıkmasını da İngiltere ile yapılan itilafın neticesi olarak değerlendirmiştir. Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne dört yıldan beri İngiltere ile iyi geçinmesini tavsiye ettiği halde, bu sırada İngilizlerle uzlaşma sağlanmasına karşı çıkmalarına anlam veremeyen Babanzade, bazı Fransız gazetelerine tepki göstermiştir. Fransa'nın Balkan Savaşındaki harp tazminatı meselesinde Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının yanında olması, Adalar bahsinde Yunanistan'a avukatlık yapması ve Suriye konusunu gündeme getirmesi söz konusu gazetelerin art niyetinden kaynaklıdır. Zira Babanzade'ye göre resmi Fransa bu kanaatleri taşımamaktadır. Çünkü İngiltere'nin Osmanlılarla olan müzakereleri günü gününe Fransa'ya haber verdiğini dile getirmiştir. Makalesini de; “*mevdanda çekilen bir ziyafet yoktur ki dış kirası için bu kadar ısrar edilsin*” ifadesiyle bitirmiştir.¹⁰⁹¹

Gümrüklere zam yapılması meselesine tepki gösteren Fransa, patent vergisi karşılığında da Osmanlı Devleti'nden bazı taleplerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti patent vergisinin yabancılara da uygulanmasını talep etmiştir ki bunu Büyük Devletler ve hatta Amerika Hükümeti esas itibariyle kabul etmiştir. Bu taleplerde bütün devletler müttefik kalmışlar ve bu konudaki görüşlerini Babıaliye bildirmişlerdir. Devletlerin müttefik kaldığı bu talepler, vergilerin toplanma biçimi hakkında bazı muamele ve teminata aittir. İsmail Hakkı Bey bu konuda Babıalinin gereken cevabı devletlere vereceğini ve mevzu hakkında zorluk

¹⁰⁸⁹ Babanzade, “Leonardo Vinci Şerefine”, s.1

¹⁰⁹⁰ Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1913 yılında yapılan bir anlaşma ile İngilizlerin demiryolu konusundaki muhalefeti ortadan kaldırılmış ancak Türk tarafı bunun için bir takım tavizler vermek durumunda kalmıştır. Bu anlaşmaya göre, demiryolu Basra'da son bulacak ancak İngiltere'nin onayı alınırsa hat körfeze kadar uzatılabilecektir. İki İngiliz görevli Demiryolu Şirketi'nde görev alacaktır. Fırat ve Dicle ile Şattıllarap üzerinde taşıma yapma yetkisi %50 hissesi Osmanlılara ait olan İngiliz menşeli bir şirkete bırakılacaktır. Lynch Kardeşlerin ayrıcalıkları devam edecektir. Tüm bunlara karşılık İngiltere, Osmanlı Devleti'nin gümrük vergisinin yüzde dört oranında artırılması talebini kabul etmiş ve demiryolu inşasına muhalefet etmekten vazgeçmiştir. Bkz. Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yay., İstanbul, 1988, s.236

¹⁰⁹¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Devletlerle İtilafa Devam”, *Tanin*, 16 Mayıs 1913, No:1602, s.1

yaşanmasını beklemediğini yazmıştır. Ancak patent vergisinin diğer bir yönü daha ortaya çıkmıştır ki, her devlet genel taleplerinden başka eskiden beri birikmiş bir takım davaların kabulüne bağlı olarak temettü vergisini kabul edeceğini beyan etmiştir. Bu amaçla her devlet elinde bir talep defteri olduğu halde Babıaliye müracaat etmeye başlamıştır. İsmail Hakkı Bey bu defterlerden en uzun listeye sahip olanların Fransa ve Rusya olduğunu belirterek, Fransa'nın ne gibi talepleri olduğunu değerlendirmiştir.¹⁰⁹²

Büyük Devletlerin söz konusu talep defterlerinde en ufak konuları bile gündeme getirmelerini teessür ve hayretle karşılayan İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın da benzer talepleri olduğunu dile getirmiştir. Örneğin Fransızlar patent vergisi konusunda okullara ait muafiyet istemiştir. Bu talebe karşı çıkan Babanzade, bazı okulların binlerce dönüm araziye sahip olduğunu, bu arazilerin her türlü vergiden muaf tutulması talebinin, meseleye sadece eğitim açısından bakılmadığını gösterdiğini dile getirmiştir. Fransa buna ek olarak, Fas, Cezayir ve Tunus ahalisinin tabiiyeti ve hukuki vaziyeti hakkında bir takım taleplerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu topraklardaki hukukunu tanımamıştır. Dolayısıyla buralarda fiili bir durum vardır ve amaç bunu hukuki bir zemine oturtmaktır. İsmail Hakkı Bey, Cezayir ve Tunus'u geri almak niyetinde olmadıklarını ancak buradaki vatandaşlara, Avrupalılar gibi kapitülasyon hakkı veremeyeceklerini ifade etmiştir.¹⁰⁹³

Fransa'nın demiryolu ve limanlara yönelik talepleri ise İsmail Hakkı Bey'e göre, esasları itibariyle değil şekilleri itibariyle itiraza şayandır. Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar yabancı bir elçilik vasıtasıyla hiç imtiyaz vermediğini hatırlatarak, Fransız sermayesine kanunlar ölçüsünde talip olduklarını fakat bu sermayenin nasıl sarf edileceği konusunda müdahaleye uğramak istemediklerini vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey, bu taleplerin patent vergisi dolayısıyla önlerine konmasının üzüntü verici olduğunu, vergi işi halledildikten sonra Fransa ile söz konusu meselelerin çözümü için görüşmenin daha makul olacağını belirtmiştir.¹⁰⁹⁴

İsmail Hakkı Bey, patent vergisi yüzünden Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkartılan kabul edilmez taleplere duyduğu tepkiyi bir makalesinde şu ifadelerle dile getirmiştir: *“Ecnebilere birkaç para alacağız diye adım başında konsolosa, tercümana veya yabancılardan oluşan tahmin komisyonlarına tesadüf edersek kaş yapalım derken göz çıkarmış olacağız. Osmanlı Devleti bu kadar ağır şartları kabul etmektense büsbütün vergiyi kaldırır. Yerli, yabancı hiç kimseyi taşınabilen mallarından dolayı vergiye tabi kılmaz.”* İsmail Hakkı Bey aynı yazısında şayet vergi kaldırılırsa, devlet hazinesinin zarar göreceğini

¹⁰⁹² Babanzade İsmail Hakkı, “Fransa'nın Mutalebi”, *Tanin*, 18 Mayıs 1913, No:1604, s.1

¹⁰⁹³ Babanzade, “Fransa'nın Mutalebi”, s.1

¹⁰⁹⁴ Babanzade, “Fransa'nın Mutalebi”, s.1

fakat yerli ile yabancı arasında eşitlik sağlanacağını dile getirmiştir. Devletin büyük zarar edeceğini ancak bütün bir vergi yükünü yerlilere yıkmak haksızlığından da vazgeçileceğini yazarak, hazineye biraz vergi kazandırılacak diye haysiyet ve maneviyatın bu kadar tahkir edilmesine itiraz etmiştir.¹⁰⁹⁵

3.10. İngiltere İle İlgili Yazdığı Makaleler

3.10.1. İngiliz İç Politikasında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin 1908'de yeniden anayasal düzene geçmesi üzerine İngiliz Parlamentosu, Osmanlı Parlamentosuna bir kutlama mesajı göndermiştir. Avam Kamarası üyesi 350'den fazla siyasetçi ve Asquith, Balfour, Grey gibi önemli isimler İstanbul Büyükelçilerine bir telgraf çekerek, imzalarını içeren bir beyannamenin, Osmanlı Parlamentosuna tebliğ edilmesini istemişlerdir. Bu beynamede esas olarak, en kıdemli parlamentonun en genç parlamentoya başarı dilekleri iletilmiştir.¹⁰⁹⁶ İsmail Hakkı Bey bu beyanname üzerine bir makale kaleme alarak hem bu hareketten ötürü duyduğu memnuniyeti dile getirmiş hem de Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerine görüşlerini ifade etmiştir.

İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu nokta, *Tanin* gazetesinin Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda yazdığı yazılara yönelik eleştirilerin yersizliğidir. Bazı kesimlerin asıl anlatılmak isteneni anlamadan hemen hücum ettiklerini belirten Babanzade, İngiliz dostluğuna son derece önem verdiklerini ancak bunu mantıkla yapmaları gerektiğini vurgulamıştır. İngilizleri desteklemek için Almanları kötüleyen yazıların yazılmasını yanlış bularak, İngiliz basınında bile Almanlara karşı böyle bir dil kullanılmadığını, Fransızların tabiriyle, kraldan çok kralcılık yapılmaması gerektiğini hatırlatmıştır. Önceki yıl İngiliz basınından bir grubun Almanya'yı ziyaret ederek, iki devlet arasındaki ilişkilerin iyi gitmesi adına adım attıkları örneğini verip, şahsi menfaatlardan ziyade ülke menfaatlerinin önde tutulması gerektiğini öğütlemiştir.¹⁰⁹⁷

İngiltere'de 1909 yılında Liberal Fırkası'nın siyasi bir kriz yaşadığı görülmektedir. Parti içi krizleri en fazla Liberal Fırkası'nın yaşadığını ifade eden Babanzade, son 25 yıl

¹⁰⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Patent Rüsümü Hakkında", *Tanin*, 8 Haziran 1913, No:1625, s.1

¹⁰⁹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "İngiliz Parlamentosundan-Osmanlı Parlamentosuna", *Tanin*, 16 Kânunuevvel 1908, No:136, s.1. İngiltere Parlamentosuna mensup 376 mebus tarafından gönderilen ve Mebusan Meclisinin 22 Aralık 1908 Salı günü oturumunda okunan telgraf aynen şöyledir: "Aşağıda imzaları bulunan bizler en kadim parlamento üyeleri en genç parlamento üyelerine resmi açılış münasebetiyle samimi temennilerimizi arz ederiz. Osmanlı Devleti'nde bu yeni devrin ortaya çıkmasına şahitlik etmekle mutlu olduk. Yeni devrin barış, hürriyet ve saadete rehber olmasını can-ı gönülden temenni eder ve meşrutî idarenin Osmanlı ahalisi hakkında hayırlı olmasını samimi duygularla ümit ederiz. Parlamentonuz, dünyanın büyük parlamentoları arasına bir inkılâbî sulh evladı olarak girmiştir." Bkz. MMZC, c.1, Devre:1, İctima Senesi:1, 3. İnikad-9 Kânunuevvel 1324 (22 Aralık 1908), s.16

¹⁰⁹⁷ Babanzade, "İngiliz Parlamentosundan-Osmanlı Parlamentosuna", s.1

içinde iki önemli buhran geçirdikleri ve geçirilen her buhranın, fırkanın geleceği için hatırı sayılır izler bıraktığı bilgisini vermiştir. Bu krizlerin ilki 1885'te yaşanmış, İrlanda'nın Home Rule'u (özerklik) sebebiyle Avam Kamarasında Chamberlain ve Lordlar Kamarasında Marki Hartington, Gladstone'den ayrılmış, Unionist unvanıyla¹⁰⁹⁸ Muhafazakâr Fırkasına geçmişlerdir. Böylece Gladstone'un gücünü zayıflatarak, muhalif fırkanın lideri Lord Salisbury'nin uzun sürecek iktidar döneminin önünü açmışlardır. Bu olaydan sonra Gladstone'un siyasi hayatı sönmüş ve fırkanın başına Lord Rosbery geçmiştir. Genç yaşlarda önemli mevkilere gelen Rosbery, bir ara başbakanlığa kadar yükselmiş ancak 1895'te yapılan seçimlerde koltuğunu rakibi Lord Salisbury'ye bırakmıştır. Sonradan siyasette daha serbest hareket etmek için Liberal Fırkası'nın başkanlığından çekilmiş ve yerine Sir Henry Campbell-Bannermann geçmiştir. O tarihten sonra münzevi bir hayata çekilen Lord Rosbery, çeşitli kitaplar yazmış ve ara ara siyasi hayattan tam çekilmediğini göstermek için demeçler vermiştir. En son Glasgow'da yaptığı konuşmada Liberal Fırkası aleyhinde şiddetli bir dil kullanmıştır.¹⁰⁹⁹

İngiltere'de 1909 yılı aynı zamanda bütçe üzerinde tartışmaların en yoğun biçimde yapıldığı yıl olmuştur. İngiliz işçilerin vekili sıfatıyla ilk defa kabineye giren John Borns'un etkisiyle bütçenin gelir kısmına emlak sahiplerini gücendirebilecek bazı vergiler konmuştur. Lord Rosbery bu verginin alınmasının sosyalizme kapı açmak olacağını söyleyerek, İngiliz halkını sosyalizm kelimesinin olumsuz etkisi altına sokmak istemiştir. Ayrıca zenginlere karşı tedbir olmak üzere konulan bu verginin dönüp dolaşp yine yoksulları ezeceğini ileri sürmüştür. Ancak İngiliz işçiler verginin konulması için gösteriler düzenleyince meselenin Rosbery'nin gösterdiği kadar basit olmadığı anlaşılmıştır. Rosbery'nin bu hamlesinin acı etkilerini hisseden Sir Asquith de fazla gecikmeden harekete geçerek karşı bir açıklama yapmış ve Rosbery'nin kamuoyunda yarattığı etkiyi kaldırmak istemiştir.¹¹⁰⁰

İsmail Hakkı Bey, İngiliz iç siyasetinde yaşanan bu olayları aktardıktan sonra gelişmeleri Osmanlı Devleti açısından değerlendirmiştir. Osmanlıların Liberal Fırkası ile Muhafazakâr Fırkası'ndan birini seçecek durumda olmadığını ancak kendi açılarından bakılacak olursa, Liberal Fırkası'nın işlerine daha uygun olduğunu dile getirmiştir. İstibdat döneminde en büyük iyiliği aslında Muhafazakârlardan gördüklerini itiraf eden Babanzade, Rus askerleri Ayastefanos'ta bulunduğu sırada Liberallerin tüm itirazlarına rağmen İngiliz donanmasını Büyükkada önlerine gönderdiklerini hatırlatmış ancak yeni dönemde benzer

¹⁰⁹⁸ Unionistler ya da Birlikçiler, 19. yüzyılda İrlanda'nın özerklik elde etmesine karşı çıkan İngiliz Partisine verilen isimdir. Bkz. Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.95 ve 6 nolu dipnot

¹⁰⁹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere'de Fırka Buhranı Rosbery ve Asquith", *Tanin*, 21 Eylül 1909, No:379, s.1-2

¹¹⁰⁰ Babanzade, "İngiltere'de Fırka Buhranı Rosbery ve Asquith", s.1-2

yardımları Liberallerden alacaklarına inandıklarını yazmıştır. Çünkü Liberallerin dış politikası Muhafazakârlara göre daha az hesapçı ve maddidir. Buna karşılık Muhafazakârlar dış politikaya iç politikadan daha fazla önem vermişlerdir ve en büyük fütuhatlar bunların iktidarında olmuştur. İngiltere'deki Liberal Fırkası'nın diğer önemli özelliği de sosyalistler başta olmak üzere ıslahat yanlısı olan radikalleri bünyesinde barındırmasıdır. İngiltere'de ayrı bir Sosyalist Fırka'ya lüzum görülmediği için bu fırkanın üyeleri Liberallere dâhil edilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Liberal Fırkası'ndaki bu çeşitlilikten ötürü ahenk ve ittifakın sık sık bozulduğunu, Muhafazakârlarda ise bozulmanın nadiren yaşandığını ifade etmiştir.¹¹⁰¹

İngiltere'de yaşanan başka bir siyasi gerilim yine 1909'da gerçekleşmiş, Lordlar Kamarası, Avam Kamarasına meydan okuyarak yeni bir kriz yaratmıştır. Liberal Kabinesi Maliye Nazırı Lloyd George tarafından hazırlanan bütçe münasebetiyle, Parliamentonun bu iki kanadı arasında ortaya çıkan kriz, Lord Rosbery tarafından da itiraf edildiği biçimde, 1832 yılındaki seçimlerin ıslahı sebebiyle ortaya çıkan buhrandan beri eşi görülmedik derecede büyük bir krizdir. Avam Kamarasındaki çoğunluk arazi, miras ve daha başka maddeler üzerine vergiler konulmak suretiyle bütçede denge tesis etmeye karar vermişlerdir. Bu kanun layihası, Meclis-i Mebusan'da okunup tartışıldıktan ve Avam Kamarasında kanun halini aldıktan sonra onların da onayı alınmak üzere Lordlar Kamarasına gönderilmiştir. Avam Kamarasında bu bütçeye engel olamayan muhalifler, Lordlar Kamarasından yardım istemişlerdir. Bu esnada Lord Rosbery, Glasgow'da bir konuşma yaparak hem bütçeyi sosyalistliğe atılmış bir adım olarak görmüş hem de Liberallikten çıkmıştır. Buna karşılık Başbakan Asquith de karşı bir konuşma yapmıştır ki bundan sonra karşılıklı nutuklar birbirini takip etmiştir.¹¹⁰²

Lordlar Kamarasında çoğunluk, Avam Kamarasının aksine Muhafazakârların elindedir. Bununla beraber Muhafazakâr çoğunluğun bütçeyi reddetmeye cesaret edemeyeceği yönünde dedikodular çıkınca, Lord Landsdowne ortaya çıkıp bunu tekzip etmiş ve Lordların, böyle önemli bir meseleyi milletin oyuna müracaat etmeden kabul etmeyeceklerini söylemiştir. Önceden bütçe kanununa karşı çıkan Lord Rosbery ise ağız değiştirerek, bütçenin kötü olduğunu, fakat Lordların bunu kabul etmeleri gerektiğini şayet etmezlerse mevkilerini zora sokacaklarını, yedi sekiz aylık uygulamadan sonra gelecek şikâyetler üzerine bütçede istenen tadilatın yapılacağını beyan etmiştir. Ülkedeki bu kriz karşısında Kralın da itidal çağrısında bulunduğu görülmektedir. İsmail Hakkı Bey olası bir seçim durumunda Muhafazakârların kazanamayacaklarını hissettiklerini ancak bu başarısızlıklarının hiç olmazsa Liberallerin, Sosyalistler ve İrlandalılar ile birleşmesi pahasına olacağını düşündüklerini

¹¹⁰¹ Babanzade, "İngiltere'de Fırka Buhranı Rosbery ve Asquith", s.1-2

¹¹⁰² Babanzade İsmail Hakkı, "Lordlar ve Avam", *Tanin*, 3 Kânunuevvel 1909, No:450, s.1

belirtmiştir. Böylece Liberaller sol kesim ve aşırıların kucağına atılarak zor durumda bırakılmak istenmiştir. Ancak İsmail Hakkı Bey bu büyük savaşta zor duruma düşecek olanın Lordlar olacağı öngörüsünde bulunmuştur.¹¹⁰³

İngiltere’de 1910 yılında yapılan seçimleri Liberal Fırkası kazanmıştır ancak Meclis-i Mebusan’daki eski çoğunluklarını muhafaza edememişlerdir. Liberallere seçimlerde üstünlüğü getiren ise İrlandalılar ve İşçi Partisinin desteği olmuştur. İsmail Hakkı Bey’in bu durumdan çıkardığı sonuç artık İngiltere’de seçim sonuçlarını Liberaller veya Muhafazakârların değil bunların dışında kalan azınlığın belirlediğidir. Bu azınlık ne tarafa temayül ederse seçimi o tarafın kazanacağı bir yapı oluşmuştur. İsmail Hakkı Bey İngiltere’deki politik yapı hakkında da okurlarına şu bilgileri vermiştir; İşçi Fırkası’nın muhafazakârlarla uyuşması olası değildir. Bunun sebebi de muhafazakârların sosyalizmi ülke için düşman olarak görmeleridir. Esas itibariyle İrlandalılar da muhafazakârdır ancak uzun süreden beri Liberallere destek vermektedirler. Liberallere yanaşmalarının asıl nedeni ise İrlanda’ya daha fazla ayrıcalığı bunların vereceklerine inanmalarıdır. İsmail Hakkı Bey, İrlanda meselesi muallâkta kaldıkça İrlandalıların Muhafazakârlara ve Lordlara yanaşmayacaklarını, muhalefet yoluna sapsalar bile bu muhalefetin hiçbir zaman Muhafazakârlarla bir işbirliği şeklinde olmayacağını yazmıştır.¹¹⁰⁴

Seçim sonuçlarına göre, Liberallerin Meclis’te yüz oy kadar çoğunluğu olmuştur. Bu durumda yeni Başbakanın Bütçe Kanununu yürütüp yürütmeyeceği ve eski fikrinde ısrarcı olup olmayacağı merak konusudur. Zaten Lordlar tarafından sosyalistlere yaklaşmakla eleştirildiği bir ortamda açıktan açığa İşçi Partisi ile ittifak kurması da bir soru işaretidir. Diğer taraftan Liberal Fırkası sadece bütçeyi değil bütçeye emsali görülmemiş bir darbe indiren, Lordlar meselesini de çözmeye karar vermiştir. Ancak bunu böyle zayıf bir çoğunlukla yapması şüpheli görülmektedir. Başbakan Asquith bu konuda henüz herhangi bir açıklama yapmamıştır ki Babanzade’ye göre, İngiltere meşrutiyeti çoktan beri böyle bir belirsizlik halinde kalmamıştır. 1892’de Home Rule meselesinde Lordlar Kamarasının şimdiki bütçe meselesinde olduğu gibi sert bir muhalefeti olmuştur. Bu olayda da yine şimdiki gibi bir hareket tarzı benimsenmiş, Meclis-i Mebusan dağıtılmış ve seçimler yenilenmiştir. Seçim sonucunda mevcut durumda görüldüğü gibi iktidara yine zayıf bir hükümet gelmiştir. Bundan dolayı Gladstone Home Rule’de ısrar etmemiş, İrlanda imtiyazları ile ilgili kanunu uygun zamana ertelemiştir. Bunun üzerine Meclisin aynı yasama döneminde, yerine Lord

¹¹⁰³ Babanzade, “Lordlar ve Avam”, s.1

¹¹⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Netice-i İntihabat”, *Yeni Tanin*, 9 Şubat 1910, No:516-47, s.1-2

Rosbery gelmiş, bu konuda o da gevşek davranınca, çekilerek yerini Lord Salisbury'ye terk etmiştir.¹¹⁰⁵

Bu seçim sonucunda da böyle bir tablonun çıkması merak konusudur. Asquith'in Bütçe Kanununda ısrar etmesi meçhul görülmele beraber mevcut durumda ısrar edeceği ve Lordların da artık mukavemet etmeyeceği anlaşılmıştır. Çünkü mali yılın sonu gelmiştir ve şayet Lordların inadı sürerse ekonomik hayat sekteye uğrayacaktır. Kralın, Muhafazakârların Reisi Arthur Balfour'un yönetiminde bir kabine kurmasını istemesine de imkân görülmemektedir. Zira Balfour çoğunluğa sahip değildir. Bunu sağlaması için de seçimin yeniden yapılması gerekmektedir ki bunu yapmak İngilizler için bir ihtilal olur. Zaten bunları yapmaya yeterince süre de yoktur ve Kral ise öteden beri teamül haline gelmiş bir surette Meclisi sadece bir defa feshedebilmektedir. Bu yüzden yeni Meclisin bir süre daha iş başında kalması zaruridir.¹¹⁰⁶

İsmail Hakkı Bey, meselenin zaruret ve acelesi, Lordların da artık bu meselede takatlarının kalmaması ve Meclisi yeniden dağıtmanın mümkün olmaması yüzünden bütçenin aynı yıl Lordlar tarafından kabul edileceği öngörüsünde bulunmuştur. İngiltere'de Lordların ülkenin çıkarları ile ilgili konularda çok inatçı davranmadıkları bilgisini veren Babanzade, Lordlar Kamarasının ıslahı hakkında yapılması tasarlanan kanuna da çok fazla muhalefet etmeyeceklerini belirtmiştir. Ayrıca Kralın kabineyi kurması için Lord Rosbery'i görevlendireceği, onun da çeşitli fırkaların birleşmesinden oluşan bir çoğunluğa ulaşma çabasında olduğu yönünde rivayetler, İngiliz kamuoyunda dolaşmaktadır.¹¹⁰⁷

3.10.2. İngiltere'de Yaşanan Taht Değişikliği

İngiltere iç siyaseti bu hararetle tartışmaları yaşarken 1910 yılında Kral VII. Edward ölmüş ve bir hükümdar değişikliği yaşanmıştır. Osmanlı Devleti Kral Edward'ın cenaze törenine katılmak üzere Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'yi, yanında Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa olduğu halde Londra'ya göndermiştir.¹¹⁰⁸ Bu seyahatin önemi hakkında bir makale yazan Babanzade, Osmanlı Devleti'nin tarihinde ilk defa bir şehzadeyi böyle bir merasime

¹¹⁰⁵ Babanzade, "Netice-i İntihabat", s.1-2

¹¹⁰⁶ Babanzade, "Netice-i İntihabat", s.1-2

¹¹⁰⁷ Babanzade, "Netice-i İntihabat", s.1-2

¹¹⁰⁸ İngiltere Kralının cenazesine bazı Avrupa hükümdarlarının katılacağı haber alınca Yusuf İzzettin Efendi ve Rıfat Paşa'nın, Padişah ve hükümeti temsilen Londra'ya gitmesi uygun görülmüş, Velihtın yanında gidecek diğer görevlilerin seçimi de Hükümete bırakılmıştır. Bkz. *BOA*, İ.MBH, 2-27, H-27 Rebiülahir 1328 (8 Mayıs 1910). Yusuf İzzettin Efendi ve maiyeti 13 Mayıs 1910 Cuma günü akşamı alaturka saatle 12'de Sirkeci garından hareket edeceklerdir. Bkz. *BOA*, DH.MUİ., 94-3, H-02 Cemaziyelevvel 1328 (12 Mayıs 1910). Veliht Yusuf İzzettin Efendi, ilk yurt dışı seyahatini babası Sultan Abdülaziz'le birlikte 1867 yılında Fransa'ya yapmıştır. İngiltere Kralı VII. Edward'ın ölümü üzerine 1910'da gittiği Londra'dan dönerken Paris'e de uğramıştır. Yusuf İzzettin Efendi'nin seyahatleri 1911 yılında da devam etmiş ve bu yılın yaz aylarında Almanya'ya bir seyahat düzenlemiştir. Bu seyahatin ayrıntıları için bkz. Mayak, *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri*, s.185-197

gönderdiğini, bunun Osmanlıların İngilizlere ne kadar hürmet gösterdiklerinin bir ispatı olduğunu ifade etmiştir. Babanzade'nin bu makalesinde temel olarak değindiği asıl konu ise meşrutiyetten sonra ülkeyi yönetecek şehzadenin yurt dışına bir seyahate gönderiliyor olmasıdır. İstibdat döneminde bunun mümkün olmadığını, ancak yeni dönemde şehzadelerin devlet tecrübesi ve dış politika deneyimi kazanmaları için bunun yapılmaya başlandığını belirtmiştir. Böylece şehzade tahta çıkmadan, diğer ülke hükümdarlarıyla tanışacak, düşüncelerini ve Osmanlılara bakış açılarını öğrenerek tecrübe kazanacaktır. İsmail Hakkı Bey bir meşrutiyet hükümdarının nasıl olması gerektiğini tarif eden ve Kraliçe Viktorya'yı örnek olarak anlatan bir bölümü okurlarına aktardıktan sonra yazısına son vermiştir.¹¹⁰⁹

Kral VII. Edward'ın cenaze töreni vesilesiyle İngilizlerin dünya siyaset sahnesindeki rollerini değerlendiren İsmail Hakkı Bey, cenaze törenine katılan diğer ülke hükümdar ve temsilcilerinin çokluğundan ve öneminden, İngiltere'nin ne kadar büyük bir güç olduğunun anlaşılabilirliğini yazmıştır. Cenaze töreninin dünyanın her tarafında ses getirmesini de İngiltere'nin büyüklüğüne bağlayan Babanzade, tarih boyunca birçok hükümdarın adını tarihe yazdığını ancak İngilizlerin bunu millet olarak başardıklarını ifade etmiştir. Eski zamanlardan itibaren hiçbir toplumun bu derece ikbal ve azimet kazanmadığını belirterek, İngilizlerin inatçı bir millet olduklarını ancak inat ve ısrara lüzum olmadığını anladıkları anda bundan vazgeçmeyi bildiklerini dile getirmiştir. İngilizler fethettikleri ülkelerin büyük bir kısmını o derece etkilemiştir ki bunlar kendilerini, Babanzade'nin tabiriyle; o büyük annenin evladı görmekten kısa sürede iftihar duymuşlardır.¹¹¹⁰

İngilizler hakkında bunları yazan İsmail Hakkı Bey, makalesinin devamında İngilizlerin gücünün sınırının ne olduğunu, bu büyüklüğün ne zamana kadar devam edeceğini sorgulamaya başlamıştır. Bu bağlamda, 400 milyon insanı idare eden bu imparatorluk makinesinin hiçbir çatırtı olmaksızın yürümesinin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Bu görüşüne kanıt olarak da Hindistan'da, Mısır'da, Afrika'da yeni yeni görülmeye başlayan huzursuzlukları göstermiştir. İsmail Hakkı Bey bir gün gelip o zamana kadar düşman ayağı değmemiş olan İngiltere toprağının da çiğneneceğini ancak bunun olabilmesi için ya adayı kuşatan denizin kurummasının ya da adayı çevreleyen zırhlı kuşağın kırılmasının gerektiğini vurgulamıştır.¹¹¹¹

Hayatını kaybeden kralın yerine geçen V.George'un tahta çıkışını Osmanlı padişahına resmi olarak tebliğ etmek üzere bir İngiliz heyeti İstanbul'a gelmiştir. Bu ziyaret dolayısıyla bir yazı yazan İsmail Hakkı Bey, bu yazısında da Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerinde

¹¹⁰⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Teceddüd-ü Memduh", *Tanin*, 10 Mayıs 1910, No:606, s.1

¹¹¹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Muhteşem Bir Alay Münasebetiyle", *Tanin*, 23 Mayıs 1910, No:619, s.1

¹¹¹¹ Babanzade, "Muhteşem Bir Alay Münasebetiyle", s.1

durmuştur. Meşrutiyetin ilanından beri İngiltere'ye karşı izlenen samimi politikadan hiç sapılmadığını belirten Babanzade, Meşrutiyet ilan edildiği zaman İngiliz Elçisi Sir Gerard Lowther'ın Sirkeci garında arabasının atları çıkarılarak konutuna kadar taşınması esnasında duyulan sevginin, aynen devam ettiğini yazmıştır. Padişah Mehmet Reşat da İngiliz heyetine yaptığı konuşmada İngiltere'nin de Osmanlı siyasetine karşı bir değişikliğe gitmediği vurgusu yaparak şunları söylemiştir: “*Kral Edward Osmanlı Devleti hakkında samimi dostluk duygularına sahipti. Bu defa İngiltere tahtına oturan Kral George Hazretleri de babalarının yüksek vasıflarına varis oldukları gibi samimi dostluk duygularının da kendilerine intikal etmiş olduğuna inanıyoruz...*” İsmail Hakkı Bey, yeni Kralın Osmanlılara karşı babasının siyasetini devam ettireceğine inandıklarını belirterek sözü Üçlü İttifak meselesine getirmiştir.¹¹¹²

Osmanlı Devleti'nin kısa bir süre önce Almanya'dan iki zırhlı satın alması üzerine Türklerin Üçlü İttifak'a dâhil olacakları yönünde şayialar ortaya atılmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu dedikodulara kulak vererek, Osmanlı dış politikasının mecra değiştirdiği yönünde yorumlar yapılmasını yanlış bulmuştur. Deniz gücüne önem veren bir devlet olarak İngiltere'nin kendilerini daha iyi anlayacağını belirtip, zırhlıları Almanya'ya hizmet etmek için değil kendi mevkilerini güçlendirmek için aldıkları açıklamasını yapmıştır. Bu alışverişi İngiltere'den yapmak istediklerini ancak İngilizlerin buna sıcak bakmadığını, bu durumun Osmanlıların İngiltere'nin rakibi olan Almanlardan zırhlı almasına engel oluşturmaması gerektiğini belirtmiştir. Hatta İngilizler bu duruma sevinmelidir çünkü Almanlar, Türklere iki zırhlı satarak donanmasının gücünü zayıflatmıştır. Mütteliklerin bile hareketlerinde serbestlik olduğunu vurgulayan Babanzade, Prens Bülow'un İtalya'nın Fransa ile vals oynamasına çoktan izin verdiğini, bu vals esnasında sadakat hissini ihlal edecek aşk ve temayül hissi oluşmadıkça zevcin kuşkulanmamasının Avrupa anlayışı olduğunu hatırlatarak, İngiltere'nin Osmanlı politikasının da böyle olması gerektiğini dile getirmiştir.¹¹¹³

İngiltere Kralı V. George'un resmi olarak tahta çıkış merasimi 1911 yılı Haziran'ında gerçekleşmiş, Westminster Sarayı'nda İngiltere tacını Kenzpöri Başpiskoposunun eliyle başına geçirerek tam anlamıyla krallığa oturmuştur. Osmanlı Devleti bu tac giyme merasimine de cenaze töreninde olduğu gibi Yusuf İzzettin Efendi'yi göndererek, İngiliz dostluğuna verdiği önemi bir kez daha göstermiştir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlıların İngilizlere karşı dostça yaklaşımının devam ettiğini, buna karşın bazı dönemlerde bu dostluğun aynı derece ve samimiyetle karşılık bulmadığını, ancak son zamanlarda iki devlet arasında şüphe ve dedikodudan uzak bir yakınlaşmanın sağlandığını ifade etmiştir. Özellikle

¹¹¹² Babanzade İsmail Hakkı, “Türkiye ve İngiltere”, *Tanin*, 8 Ağustos 1910, No:695, s.1

¹¹¹³ Babanzade, “Türkiye ve İngiltere”, s.1

Osmanlı Devleti Bağdat Hattı konusunda dostluğun devamı için büyük fedakârlık yapmış, demiryolu mukavelenamesi İngilizlerin şüphelerini giderecek biçimde tadil edilerek, hatla ilgili diğer sorunları çözmek için yapılan müzakerelere İngilizler de davet edilmiştir. İsmail Hakkı Bey yakın zamanda İngiliz basınında Türkiye hakkında görülen olumlu değişimi de buna bağlamakta, Karadağ meselesinde İngiltere'nin Osmanlı yanlısı tutumunu buna dayandırmaktadır. İsmail Hakkı Bey, V.George'un tahta çıkışıyla ilgili yazdığı yazısını, İngiliz nüfuzuna bağlı ne kadar kavim varsa hepsinin İngiltere'deki İngilizler ile eşit mevkiye çıkarılması şeklindeki manidar temennisiyle bitirmiştir.¹¹¹⁴

Şehzadeler üzerinden yürütülen Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin en son örneğinde Şehzade Ziyaeddin'in yine bir ziyaret için Mısır'a gittiği ve yeni Kral V.George ile bir görüşme yaptığı görülmektedir.¹¹¹⁵ Hindistan İmparatorluğu tacını giymek üzere Delhi'ye giden Kral, Mısır üzerinden bu seyahate devam ettiği için Osmanlı Devleti, Kralın Mısır'da bulunmasını fırsat bilerek, Şehzadeyi buraya göndermiştir ki İsmail Hakkı Bey, İtalya ile savaşın devam ettiği bir dönemde yapılan bu ziyaretin son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Meşrutiyetin ilanından beri Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkileri geliştirmek için yapılan icraatlardan hiçbirinin, Ziyaeddin Efendi'nin bu ziyareti kadar büyük siyasi öneme sahip olmadığını yazarak, olayın ehemmiyetini belirtmek istemiştir. Babanzade'ye göre, Mısır'a giden özel heyetin seyahati iki açıdan çok önemlidir. İlk olarak, Osmanlı Devleti İtalya ile savaş halindedir, ikinci olarak da görüşmenin yapılacağı yer yani Mısır, iki ülke arasında özel bir yere sahiptir. Trablusgarp Savaşı'nın yapıldığı bir dönemde, Osmanlı Devleti'ne siyasi bağlılığı olan Mısır'ın, İngiltere tarafından savaştan istifade edilerek mevcut siyasi durumunun ve statükosunun değiştirileceği yönündeki şayiaların bu ziyaretle aslının olmadığı İsmail Hakkı Bey'e göre ispatlanmıştır.¹¹¹⁶

İsmail Hakkı Bey'in bu ziyaretten çıkardığı üç sonuç vardır: Bunlardan ilki, Mısır gibi İngiltere'nin özel önem verdiği bir yerde Kralın Ziyaeddin Efendi'yi büyük bir alaka ile karşılaması her türlü dedikoduya cevap olmuştur. İkinci olarak, Mısır meselesi muallâkta kalmış bir mesele olmakla beraber Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında samimi ve sürekli ilişkilerin kurulmasına engel değildir. Üçüncü olarak da, savaş sebebiyle hamiyetli hislerini gösteren Mısırlı vatandaşlar, Şehzadenin ziyareti ile fedakârlık ve gayretlerinin manevi

¹¹¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere Kralının Resmi Tetevvücu", *Senin*, 23 Haziran 1911, No:1009-33

¹¹¹⁵ Ziyaeddin Efendi, 26 Kasım 1911 Pazar günü İskenderiye'ye ulaştıktan sonra ertesi gün yani 27 Kasım'da İskenderiye'den hareket ederek Port Said'e varacaktır. İngiltere Kral ve Kraliçesi ile 28 Kasım 1911 günü Port Said'de buluşacağı bilgisi Mısır Hidivliği tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. Ziyaeddin Efendi, Kral ve Kraliçenin gemisine çıktıktan sonra Padişahın selamını tebliğ edecektir. Bir müddet devam edecek olan mülakatın akabinde Ziyaeddin Efendi, Mahrusa Yatı ile geri dönecektir. 29 Kasım 1911 günü ise özel trenle Mısır'a geçecektir. Bkz. *BOA*, A.}MTZ.(05), 21-75, H-04 Zilhicce 1329 (26 Kasım 1911)

¹¹¹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Devlet-i Osmaniye ve İngiltere", *Tanin*, 25 Teşrinisani 1911, No:1161, s.1

karşılığını görmüşlerdir. Özet olarak belirtmek gerekirse, İngiltere'nin Trablusgarp Savaşı'ndan istifade ile Mısır'daki Osmanlı haklarını tek taraflı olarak hiçe sayacağı yönündeki endişelerin yersiz olduğu anlaşılmıştır. Babanzade'nin ifadesi ile "Mısır bu seyahatten evvel ne idiyse odur."¹¹¹⁷

3.10.3. Butros Gali Suikastı ve Mısır'da Yaşanan Gelişmeler

İngiltere'nin Mısır'la ilgili olarak 1910 yılında uğraşmak zorunda kaldığı bir suikast olayı gerçekleşmiştir. Mısır'daki Hıristiyan Kıptilerden olan Butros Gali Paşa, özellikle Süveyş Kanalı ile ilgili anlaşmalarda İngilizleri kayırdığı ve vatana ihanet ettiği gerekçesiyle, Mısırlı milliyetçilerden İbrahim Nasıf el-Verdani tarafından öldürülmüştür.¹¹¹⁸ Bu olaydan sonra Mısır'da, bütün Hıristiyanların katledileceğine dair bazı dedikodular yayılmaya başlamıştır. Bu dedikodular üzerine İtalya Konsolosu, Mısır Osmanlı Fevkalade Komiseri Şerif Mehmed Rauf Bey'in makamına giderek, konu hakkında bilgi almak istemiştir. Mehmed Rauf Bey de asayiş ve emniyetin kontrol altında olduğunu belirtip, güvence vererek Konsolosun kaygılarını gidermiştir.¹¹¹⁹ Suikastı yapan Verdani yakalandıktan sonra cinayet mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. Cezanın infazı Muhafızlık Hapishanesi içinde, 24 Haziran 1910 günü gerçekleştirilmiş ve Verdani asılarak idam edilmiştir. İnfazdan bir süre sonra cenaze ailesine teslim edilmek üzere asker ve polis kontrolünde götürülmüş ve nihayet aile mezarlığına defnedilmiştir. Ahaliden bir kısmı mezarlıkta toplanmışsa da polis tarafından dağıtılmıştır. Aynı şekilde akşamleyin Verdani'nin ailesinin evinde matem için kalabalık bir araya gelmiş polis buna da izin vermemiştir.¹¹²⁰

Bu suikast üzerine bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, son zamanlarda İngiliz egemenliğinin hüküm sürdüğü ülkelerde buna benzer vakaların arttığını belirtmiştir. Hindistan'daki cinayetlerin, patlamaların ve iktidardaki Liberal Fırkası'nın nispeten daha ılımlı davranışları neticesinde, Hint coğrafyasında başlayan 'muhtariyet' söylemlerinin, Mısır'ı da etkilediği tespitinde bulunan Babanzade, bir süreden beri Mısır'da milli bir hareketin geliştiğini, bunun öncülüğünü Mustafa Kamil Paşa'nın¹¹²¹ yaptığını ancak hiçbir zaman şiddete başvurmadıklarını yazmıştır.¹¹²²

¹¹¹⁷ Babanzade, "Devlet-i Osmaniye ve İngiltere", s.1

¹¹¹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Mısır'daki Cinayet", *Tanin*, 23 Şubat 1910, No:530, s.1-2

¹¹¹⁹ *BOA*, A.}MTZ.(05), 20-74, H-9 Rebiülahir 1328 (20 Nisan 1910)

¹¹²⁰ *BOA*, A.}MTZ.(05), 20-74, H-27 Cemaziyelahir 1328 (5 Temmuz 1910)

¹¹²¹ Mısır'ın İngiltere tarafından işgaline karşı çıkan Mustafa Kamil Paşa, 2 Ocak 1902'de Kahire'de Liva isimli bir gazete çıkarmıştır. Gazetenin yayın amacı, Mısır'da İngiliz işgaline son verilmesi ve Osmanlı-Mısır ilişkilerinin güçlendirilmesidir. Bu yayın politikasından ötürü İngiltere aleyhtarı olan Mısırlılar, Mustafa Kamil Paşa ve Liva gazetesi etrafında toplanmışlardır. 1908 yılında vefat ettikten sonra bile Mustafa Kamil Paşa'nın başlattığı hareket Mısır'da milli bilincin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Şit Tufan Buzpınar, "Mustafa Kamil Paşa", *DİA*, c.31, 2006, s.309-310

¹¹²² Babanzade, "Mısır'daki Cinayet", s.1-2

Mısır'da görülen milli hareketlerin yeniden canlanmasında Osmanlı Devleti'ne de pay çıkaran Babanzade, Meşrutiyetin ilan edilmesinin, Hindistan'daki hareketlerin¹¹²³ ve Süveyş Kanalı imtiyazının bunda etkili olduğu yorumunu yapmıştır. Butros Paşa suikastinin yaşanmasına sebep olan temel sebeplerden biri de imtiyaz meselesidir. Zaten 1968 yılına kadar İngilizlere verilmiş olan imtiyazın 2008 yılına kadar uzatılmak istenmesi, Mısırlı milliyetçileri harekete geçirmiştir. Suikastın ikinci sebebi ise Mısır'daki Meclis-i Kavanin'in Hidivlik tarafından kanun yapma yetkisi kısıtlanarak idare ve istişare meclisi muamelesi görmüş olmasıdır. İsmail Hakkı Bey suikast sebebiyle iki tarafın da yanlış yaptığını, Hidivliğin Kavanin Meclisinin yetkisini artırmaktan çekinmesinin ve milliyetçilerin de meramlarına ulaşmak için şiddet yolunu seçmiş olmalarının hata olduğunu dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu öteki nokta da Mısır halkının milliyetçi duygularla donatılmamış olmasıdır. Verimli arazilere sahip olmalarına rağmen eğitimsiz ve cahil kalmalarının vatanseverlik hislerinin oluşmasına engel olduğunu belirterek, Verdani cinayetinin aslında en büyük kurşunu kendine sıktığını, asıl zararı Mısır'daki milliyetçi fırkaya verdiğini, yapmaları gerekenin okul açıp sabırla halkı eğitmeleri olduğunu yazmıştır.¹¹²⁴

Verdani suikastı ilerleyen dönemlerde de gündem konusu olacak, İngiltere'nin sömürgelerinde izlediği politikaları tartışılır hale getirecektir. Hadisenin gerçekleştiği dönemlerde Mısır'da bulunan ABD Başkanı Roosevelt, Mısırlıları rencide edici konuşmasını daha sonra gittiği Londra'da tamamlamıştır. Sadece Mısırlıların değil İngilizlerin de nefsinin inciten bu konuşmalar bir kısım basında kötü etki yarattığı gibi konu Avam Kamarasında da gündeme gelmiştir. Suikastle ilgili bahiste, Liberal Fırkası'na mensup olan Sir Robertson, Roosevelt'in Verdani meselesinden ötürü yaptığı eleştirilere karşılık olmak üzere, Amerika'da da suikastların yapıldığını ve hatta elli yıl içinde üç başkanın öldürüldüğünü söylemiştir. Sir Robertson'un bu ifadesinden hareket eden İsmail Hakkı Bey de Mısır'daki olayı, İngiltere'nin burada gevşek davrandığı biçiminde bir sebebe bağlamanın yanlış olduğunu ifade etmiş, bu olayın münferit bir şey olduğundan, olayın yükümlülüğünü tüm Mısırlılara yüklemenin hata olacağından bahsetmiştir.¹¹²⁵

¹¹²³ Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi, Hindistan'da ve özellikle Mısır'da örnek alınabileceğinden İngilizler tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Bu endişeyi destekler tarzda, 1908 sonbaharında Mısır'da kanun-u esasi için gösteriler yapıldığı görülmektedir. İngiltere, bu gösterilerde İttihat ve Terakki'nin parmağı olduğu düşüncesine sahip olmakla birlikte Mısır Hidivi de milliyetçi Mısırlıların kurduğu Hizb-ül Vatani Cemiyetine, İttihat ve Terakki'nin samimi bir alaka göstereceğinden şikâyet etmiştir. Bkz. Birinci, "Türk Siyasi Düşüncesinde İngilizperestlik", *Graves'in eseri içinde* s.182

¹¹²⁴ Babanzade, "Mısır'daki Cinayet", s.1-2

¹¹²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere ve Mısır", *Tanin*, 21 Haziran 1910, No:648, s.1

Buna karşılık Muhafazakâr Fırkası Reisi Mr. Balfour'un İngiltere'nin Mısır'da hüküm ve nüfuzunun kaybolduğunu söylemesini Babanzade şaşkıncı bulmuştur. Sir Edward Grey ise buna verdiği cevapta, Kahire'deki İngiliz siyasi memurunun kendisine verilen talimatı yerine getirdiğini belirterek, Balfour'un iddiasını reddetmiştir. İsmail Hakkı Bey, Edward Grey'in bu konuda kafasının karışık olduğunu, Roosevelt'in her sözüne katılmamak gibi bir tavra girdiğini fakat aynı zamanda Mısır'daki durumun dikkat çekici bir noktaya geldiğini söylemekten de geri kalmadığını belirtmiştir. Olay karşısında İngiliz yönetiminin sert tedbirler alacağı yönünde de haberler çıkmıştır. Bu tedbirler arasında; basın suçlarının cinayet mahkemelerinde görülmesi, gizli cemiyetlerin takip ve kontrol edilmesi ve Mısır Darülfünununa yönelik tedbirlerin alınması olduğu görülmektedir. Babanzade'nin Mısır milliyetçilerine de bazı tavsiyeleri olmuştur. Bu olaydan ibret almaları gerektiğini, gerçekten ülkelerinin refah ve kurtuluşunu istiyorlarsa, silaha ya da keskin içerikli makalelere sarılmak yerine okullar açarak vatandaşlarının eğitim seviyelerini yükseltmelerini öğütlemiştir.¹¹²⁶

3.10.4. İngiliz Basını ve Osmanlı İç Politikası

Osmanlı-İngiliz ilişkileri hakkında İngiliz gazetelerinde kimi zaman yazılar yayınlanmış, bu yazıları takip eden İsmail Hakkı Bey, bunlara cevap niteliğinde ve kendi düşüncelerini aktarmaya yönelik makaleler yazmıştır. İngiltere'nin önemli gazetelerinden *Times*'ın Arabistan ile ilgili yazdığı bir yazı buna örnektir. İsmail Hakkı Bey ilk olarak *Times* gazetesinin dış politikada emperyalist düşünceyi savunduğunu, *Times*'ın resmi İngiltere'nin sözcüsü olmadığını ancak İngiliz kamuoyunu istediği biçimde yönlendirecek bir güce de sahip olduğunu yazmıştır. *Times*'ın bahse konu olan yazısında, hep Türk nüfuzundan, Türk askerinden bahsetmesinin hatalarından ilki olduğunu belirten Babanzade, Arabistan'da öteden beri yapılan askeri harekâtların hiçbirinin, Osmanlı Hükümeti tarafından Türklük adına yapılmadığı kaydını düşmüştür. Ayrıca Osmanlı padişahı aynı zamanda halife olduğu için Türklük adına hareket etmesi çelişki yaratmaktadır. Buna ek olarak gönderilen askerler Irak'tan giden 6. Ordu mensubu askerlerdir ki çoğu Arap kökenlidir. Harekâtın amacı da Arabı Araba kırdırmak değil, medeniyeti bu bölgelere götürmeye çalışmaktır.¹¹²⁷

Times gazetesinin Osmanlı Devleti'nin daha yakın bölgelerindeki sorunlarını çözmesi gerektiği tavsiyesini, iyi niyetli bulmayan İsmail Hakkı Bey, meşruti yönetimin ülkenin tüm bölgelerindeki sorunları çözmeye kararlı ve muktedir olduğunu bildirmiştir. *Times* makalesinde Hicaz, Yemen, Basra Körfezi gibi birçok yerden bahsetmişse de Babanzade özellikle tehdit içerikli şu ifadeye ağırlık vermiştir: "*Fakat Kuveyt'in düşmanlarını*

¹¹²⁶ Babanzade, "İngiltere ve Mısır", s.1

¹¹²⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Times ve Arabistan", *Tanin*, 7 Haziran 1910, No:634, s.1-2

kuvvetlendirecek yahut Kuveyt Şeyhinin müttefiklerini tehdit edecek bir harekât-ı askeriye İngiltere Hükümeti'nin lakayt kalmayacağı iyice malum olmalıdır." İsmail Hakkı Bey bu cümleden hareketle, İngiltere'nin dış politikada standart ve statik bir programının olmadığını, bölgeden bölgeye farklılık gösteren yaklaşımları olduğunu vurgulamıştır. Örnek olarak Makedonya ile Arnavutluk'u vermiş, ilkinde Osmanlı Hükümetini teşvik edici bir hareket tarzı benimseyeceğini ikincisinde ise lakayt bir tavır sergileyeceğini dile getirmiştir. Benzer şekilde *Times*'ın Girit konusunda Osmanlılar için 'ballı şekerli' şeyler yazdığını ancak Irak ve bilhassa Basra Körfezi hakkında acı ifadeler kullandığını belirtmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki İngilizler için Basra Körfezi son derece üzerinde durulması gereken mühim bir bölgedir.¹¹²⁸

Osmanlı Devleti'nin ise İngiltere'ye karşı özellikle meşrutiyetin ilanından beri daha bütüncül bir politika takip ettiğini belirten Babanzade, kendi ifadeleriyle, Türkiye gemisinin yelkenlerini İngiltere rüzgârı ile şişirdiğini, ufukta tehlikeli bir kaya görününceye kadar o rüzgârın sevkiyle hareket ettiğini yazmıştır. Ancak yelkenleri şişiren rüzgâr gemiyi kayalara çarpacak kadar korkunç bir hale gelirse, Osmanlıların dümeni başka tarafa kıracağını söyleyen İsmail Hakkı Bey, üstü kapalı İngilizlere mesaj vermek istemiştir. *Times* gazetesi, Osmanlı Devleti Müntefik'teki aşiretlerle yeterince meşgul iken Ebu Suud ve İbn-i Rüşd arasındaki ihtilafa karışmamalıdır tavsiyesinde de bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey açısından bu tavsiye son derece akıl dışıdır zira Osmanlı Devleti, İngilizlerden önce bu bölgede hâkim olmuş ve bahse konu sorunlardan doğrudan etkilenmiştir ki müdahale etmemesi söz konusu değildir.¹¹²⁹

İran hakkında Rusya ile anlaşma yapıldığı sırada Basra Körfezi'ne ait bir beyanname ile İngiltere'nin hukukunun saklı olduğunu söylediğini hatırlatan Babanzade, bu saklı hukukun Osmanlı hukukuna zarar verecek şekilde yorumlanmasının yanlış olacağını ifade etmiştir. *Times*'ın makalesinden çıkarılması gereken sonuçları ise, Irak, Necid, Yemen'e gönderilecek Osmanlı memurlarının sadece idare değil birer siyasi memur gibi iktidar sahibi olmaları ve 6. ve 7. Orduların bir an evvel takviye edilmesi gerektiği biçiminde göstermiştir. *Times*'a da o bölge hakkındaki bakış açısını değiştirmesini, bağlı olduğu ülkenin Osmanlılara gösterdiği hüsn-ü niyet çerçevesinde makaleler yazmasını tavsiye etmiştir.¹¹³⁰

İngiliz basının özellikle de *Times* gazetesinin Osmanlı aleyhine yazılar yazması ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. İsmail Hakkı Bey, *Times* ile ilgili görüşlerinde sürekli olarak, burada çıkan yazıların resmi İngiltere'nin ve İngiliz kamuoyunun düşüncelerini

¹¹²⁸ Babanzade, "Times ve Arabistan", s.1-2

¹¹²⁹ Babanzade, "Times ve Arabistan", s.1-2

¹¹³⁰ Babanzade, "Times ve Arabistan", s.1-2

çoğu zaman yansıtmadığını belirtmiştir. İngiliz kamuoyunu etkilemek üzere İngiliz gazetelerinde kimi zaman bazı resmi evrakların da yayımlandığı görülmektedir. Buna örnek olmak üzere 1912'nin Şubat'ında bazı İngiliz parlamenterler bir nevi muhtıra tarzında yazılmış bir belgeyi Osmanlı padişahına, Ayan ve Mebusan Meclisleri başkanlıklarına göndermişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu belgeyi *Le Temps* gazetesinde yayımlanan şekliyle okurlarıyla paylaşmıştır. Belgede esas olarak, Ermeniler ve Arnavutların yeni yönetim döneminde de baskı altında oldukları, Makedonya'daki Rum ve Bulgarların yaşam güvencesinden mahrum buldukları, düşünce özgürlüğünün İstanbul'da bile mevcut olmadığıdır. Ayrıca Türkiye'nin kendini ve kendisiyle birlikte Doğu dünyasını kurtarabileceğini, İtalya ile devam eden savaşta Avrupa'dan yardım istediğini ancak bu tip düzensiz uygulamalar oldukça bu yardımı alamayacağını belirtmişlerdir.¹¹³¹

İsmail Hakkı Bey bu yazıya yönelik yorumlarını paylaşırken, yine bunun sadece imza sahiplerini bağladığını, İngiltere Hükümeti ve kamuoyunun ortak kanaati olmadığını vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin meşrutiyeti ilan ettikten sonra birçok iç ve dış problemle uğraşmak zorunda kaldığını hatırlatarak bu eleştiriler yapılırken bunların göz önüne alınmasını istemiştir. Ermenilerin yeni yönetimden sonra birçok sorununu çözüldüğünü ancak basın üzerinden yapılan şikâyetlerin hiçbir zaman bitmeyeceğini, İngiltere'de muhalefetin olduğunu, İrlanda meselesi, Hindistan meselesi ve sair birçok sorunun bulunduğunu ancak kimsenin İngilizlere ne resmi ne de gayr-ı resmi muhtıra verdiğini yazmıştır. Arnavutluk bahsiyle ilgili olarak da, burada yapılan askeri harekâtın milliyet ve cinsiyet fikriyle değil kışkırtma ve cehalet sebebiyle çıkan huzursuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla yapıldığını hatırlatmıştır. Herhangi bir hükümetin, ülkesinin bir yerinde isyan çıktığı zaman bunu bastırmakla mükellef olduğunu şayet Hindistan, Güney Afrika ya da başka bir İngiliz sömürgesinde bir isyan çıksa İngiltere Hükümetinin bunu bastırmayacağını mı sormuştur.¹¹³²

Rum ve Bulgar unsurların hiçbir zaman Türkleştirmek politikasına tabi tutulmadığını ancak bunlar tarafından atılan bombalara ve yapılan cinayetlere Hükümetin sessiz kalamayacağını dile getiren Babanzade, Türkiye'ye yönelik iddiaların ispatlanması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'ye tabi milletlerin ancak Türkiye'nin bölünmesiyle bahtiyar olacağı hakkındaki kadim İngiliz siyasetini taassup olarak görmüştür ki ıslahat kelimesinin sadece Türkiye'deki unsurların mesut edilmesi biçiminde anlaşılıyor olmasının yine bu taassubun eseri olduğunu ifade etmiştir. Muhtıraya imza atanların Doğu toplumlarının meşrutiyetle

¹¹³¹ Babanzade İsmail Hakkı, "İngiliz Efkâr-ı Umumiyesi ve Umur-u Dâhiliyemiz", *Tanin*, 11 Şubat 1912, No:1237, s.1

¹¹³² Babanzade, "İngiliz Efkâr-ı Umumiyesi ve Umur-u Dâhiliyemiz", s.1

yönetilmeye kabiliyetleri olmadığı yönündeki ifadesini de eleştiren İsmail Hakkı Bey, bu kabiliyetin Batı toplumlarının Doğu toplumlarına izin verdiği ölçüde anlaşılacağını ileri sürmüştür.¹¹³³

İran'daki gibi birkaç yıllık meşrutiyet tecrübesinden sonra “siz yeteneksizsiniz” denilerek kara propagandaya başlandığı sürece, Doğu'nun meşrutiyeti uygulamasının söz konusu olamayacağı üzerinde durmuştur. Rusya'da da meşrutiyet yönetime geçildiğini ve birçok olay yaşandığını ancak hiçbir İngilizin Ruslara yeteneksizsiniz demediğini hatırlatmıştır. Hiçbir devletin meşrutiyet yönetimi üç beş yılda oturtmadığını, zamana ihtiyaçları olduğunu ve Osmanlı Devleti örneğinde olduğu gibi meşrutiyet ilan edilir edilmez Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Trablusgarp gibi sorunlarla uğraşmadıklarını yazmıştır. Bu tip muhtıraları hükümet aleyhinde bir silah gibi kullanmaya çalışan içerideki muhalifleri de eleştiren Babanzade, sadece Osmanlılar aleyhinde yazılanlara değil lehinde yazılanlara da kulak verilmesini istemiştir.¹¹³⁴

3.10.5. Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Basra Körfezi ve Bağdat Demiryolu

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki en ihtilafli konulardan birisi Basra Körfezi meselesidir. Bu konuyla ilgili olarak bir açıklama yapan Hariciye Nazırı Rıfat Paşa şunları söylemiştir: “*Basra Körfezi hakkında gazetelerde görülen şayialara gelince İngiltere Hükümeti ile en samimi ve en dostane ilişkilerimiz devam ettiğinden bu körfez üzerindeki hukukumuzun masuniyet ve mahfuziyetine şüphe etmemelidir. Çözümüne muhtaç bazı meseleler varsa onu gazete makaleleriyle değil iki devlet arasında karşılıklı iyi niyet esasına dayanan müzakereler ile halledeceğiz.*” *Times* gazetesi de bir hafta içinde Basra Körfezi ile ilgili iki makale yazmıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'un Türkiye'deki demiryollarına sadece Osmanlı Devleti'nin kumanda edeceğini ve bununla ilgili imtiyaz verme hakkının sadece Türklerde olduğunu söylemesini İsmail Hakkı Bey, *Times*'ın ilk makalesine verilen güzel bir cevap olarak görmüştür. Rıfat Paşa'nın sözlerini de ikinci makaleye verilen bir cevap olarak değerlendirmiştir.¹¹³⁵

İsmail Hakkı Bey *Times* gazetesi ile son günlerde birçok konuda özellikle de Basra Körfezi konusunda ayrı düşüklerini belirtmiştir. Basra'nın siyasi durumu hakkında Basra'dan yazdığı mektupların *Times* tarafından çarpıtıldığını iddia ederek, o mektuplarda İngiltere Hükümetinden ziyade, Basra Körfezi'ndeki İngiliz memurların fazla gayretkeş

¹¹³³ Babanzade, “İngiliz Efkâr-ı Umumiyesi ve Umur-u Dâhiliyemiz”, s.1

¹¹³⁴ Babanzade, “İngiliz Efkâr-ı Umumiyesi ve Umur-u Dâhiliyemiz”, s.1

¹¹³⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Basra Körfezi”, *Tanin*, 23 Kânunusani 1911, No:858, s.1

davrandıklarından bahsettiğini dile getirmiştir.¹¹³⁶ Bunu bütün manasıyla İngiltere'ye karşı bir hücum biçiminde göstermenin de kasten yapıldığını ileri sürmüştür. Amacının İngiltere'yi doğrudan doğruya itham etmek olmadığını, sadece Osmanlı Devleti'nin o civarda gücünü artırması gerektiğini ispatlamak ve kendi ülkesini tahkim ve takviye etmek için harcayacakları mesainin hakları olduğunu, bunun bir düşmanlık değil aksine fayda olarak görülmesi gerektiğini eklemiştir. O bölgede Osmanlı kuvveti ne kadar çoğalır saayaş o kadar fazla temin edilir ve İngiliz ticareti de o kadar artar görüşünde olan Babanzade, İngiliz ticaretini artırmaya çalışmanın İngilizlerin bölge arazisini istila etmesi anlamı taşımadığını vurgulamıştır. Yine mektuplarında belirttiği, bölgede İngilizler tarafından siyasi nüfuz yaratılmaya çalışıldığı iddiası şayet doğru değil ise İngiltere Hükümeti'nin bunu tekzip etmesini istemiş, eğer bu yapılırsa mektuplarda yazdıklarını geri çekeceği taahhüdünde bulunmuştur.¹¹³⁷

İsmail Hakkı Bey, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında artık Basra Körfezi konusunda bir uzlaşmaya varmanın zamanı geldiğini, iki devlet arasında bu sorun çözümlerse ciddi hiçbir problemin kalmayacağını ifade etmiştir. Ancak uzlaşma sağlanırken insaf dairesinde hareket edilmesi gerektiğini, Türkiye'ye şeyhlere yapılan muamelenin yapılmamasını, müzakere esnasında her türlü hukuki anlaşmaya riayet edilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Aksi takdirde Basra Körfezi'nin Avrupa için bir dört yol ağız değil çıkmaz sokak olacağını ileri sürmüştür. Bunu engellemek de İngiliz Hükümetine düşmektedir ki, Rıfat Paşa'nın ifadesiyle mesele gazete makaleleriyle değerlendirilemeyecek kadar hassastır. Bu vesileyle sözü yine *Times*'ın bir makalesine getiren İsmail Hakkı Bey, gazetede ne İran'ın ne de Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi sahillerine sahip birer devlet gibi davrandıklarının, yüz yıldan beri bölgede bu görevi tam manasıyla İngiltere'nin yaptığının yazıldığını belirtmiştir. Bu görüşü reddederek, İngilizlerin Hindistan'da bile yarım asırdır etkili oldukları, Basra'da Osmanlı bayrağının Kanuni'den beri dalgalandığı cevabını vermiştir. Basra Körfezi'nde en fazla askeri fedakârlığı Türklerin yaptığını, İngilizlerin deniz zabıtalığı vesilesiyle belki birkaç askerinin öldüğünü ancak o zamana kadar dökülen Osmanlı kanının, İngiliz kanından on misli fazla olduğunu yazmıştır.¹¹³⁸

Times gazetesi Babanzade'nin mektuplarından bahsederken, iki noktada hata yaptığını öne sürmüştür. Bunlardan ilki, İngiltere'nin silah kaçakçılığına göz yumduğudur. *Times*

¹¹³⁶ İsmail Hakkı Bey, Irak Mektupları'nda, İngiliz Wilcocks'tan bahsetmiş ve onun Handiye Barajını yapım çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Bu konuda dikkat çektiği nokta ise Bağdat'ın en güzel ve yüksek iki binasında iki İngilizin oturuyor olduğudur. Bunlardan birinde konsolos ikamet ederken diğesinde Wilcocks yaşamaktadır. Bkz. Babanzade, *Irak Mektupları*, s.103-111

¹¹³⁷ Babanzade, "Basra Körfezi", s.1

¹¹³⁸ Babanzade, "Basra Körfezi", s.1

İngiltere'nin de silah kaçakçılığını engellemeye çalıştığını ve bu yüzden Türklere büyük hizmetler ettiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey ise bütün aşiretlerin İngiliz silahlarına sahip olduklarını ve bunun kaçakçılığın önlenmediğine ispat olduğunu ifade etmiştir. *Times*'ın hata olarak gördüğü ikinci konu da Babanzade'nin, Kuveyt Şeyhi ile Mahmure Şeyhinin İngilizler tarafından tahrik edildiğini iddia etmesidir. İsmail Hakkı Bey ise bunun aksinin olduğunu, bu iki şeyhin Osmanlı Devleti'nin diğer şeyhleri kendi aleyhlerine kışkırttıklarını iddia ettiklerini söylemiştir. Osmanlıların kabileleri birbirlerine karşı tahrik etmediklerini, etse bile bunun İngiltere'yi ilgilendirmediklerini belirterek, yazılarında iki devlet arasında iyi ilişkilerin artırılmasından başka amaç gütmeyeceğini, sözlerinde hata varsa reddedilmesini şayet yoksa hiç olmazsa İngiltere'ye karşı düşmanlıkla itham edilmemesini rica etmiştir.¹¹³⁹

Rıfat Paşa'nın Basra Körfezi ile ilgili sorunun gazete sütunlarında değil de müzakere masalarında çözülmesi çağrısının karşılık bulduğu ve Rıfat Paşa ile İngiliz Elçisi Gerard Lowther'ın görüşmelere başladığı, Avrupa'nın bazı güvenilir kaynaklarından öğrenilmiştir. Bu haberler üzerine bir makale kaleme alan Babanzade, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Bağdat Hattı konusunda bir problem olmadığını, asıl sorunu Basra Körfezi'nin teşkil ettiğini dile getirmiştir. İngiltere ile yapılan görüşmenin temel taşı olarak da, Osmanlı Devleti'nin Bağdat Hattı'nın son kısmının Basra Körfezi olmasından vazgeçerek, İngilizlerden de Kuveyt ve diğer konulardan vazgeçmeleri mesajının verilmesini göstermiştir. İsmail Hakkı Bey'in görüşmelerin büyükelçi ile yapılmasına da itirazları vardır. Hattın inşası için sermayeye hangi şirket katılacaksa müzakerelerin o şirketle Nafia Nezareti arasında yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak müzakerelerin asıl amacı hattın sermayesinden ziyade Kuveyt ve Basra meselesi olduğu için diplomatlar devreye sokulmuştur.¹¹⁴⁰

Bu görüşmelerde konuşulması gerekenler hakkında da İsmail Hakkı Bey düşüncelerini belirtmiştir. Buna göre hattın bitiş noktası Kuveyt olacaktır. Kuveyt Şeyhinin aşiretler usulü üzerine muhtariyeti sağlanacak, fakat demiryolunun bitiş noktası olması sebebiyle önem ve nezaket arz ettiği için bu limanda bir zabıta, bir gümrük memuru ve bir jandarma bulunacaktır ve bunlar Türk olacaktır. Bu suretle 1902'den beri kesintiye uğrayan Osmanlı egemenliği bölgede yeniden sağlanacaktır. Kuveyt'de bir liman inşasına gerek duyulacağından, bunun yapımını yabancı sermayenin üstlenmesinde Babanzade için bir sakınca yoktur. Fakat limanın vaziyeti yabancı sermaye ile inşa edilen diğer limanlardan farklı olmayacaktır. Sorun bu şekilde çözüme kavuşursa Osmanlı Devleti'nin kârı, Kuveyt'teki tereddütlü soruna son vermiş olacaktır. İngiltere'nin kârı ise ticaretini en fazla alakadar eden devlete karşı kuşkularını ortadan kaldırmak olacaktır. Bu pazarlıkta Osmanlı Devleti'nin az bir fayda elde

¹¹³⁹ Babanzade, "Basra Körfezi", s.1

¹¹⁴⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere ile İtilaf Müzakerati", *Tanin*, 20 Şubat 1911, No:886, s.1

ederek fedakârlık yaptığını ifade eden İsmail Hakkı Bey, İngiltere'yle olan samimi ilişkilerin devamı için buna katlandıklarını vurgulamıştır.¹¹⁴¹

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin samimi bir seyir üzerinde gittiğini gösteren gelişmelerden biri Londra Elçisi Tevfik Paşa tarafından nişan takdim edilmesi ve Bağdat Hattı'nın son kısmının ve Basra Körfezi meselesinin, iki tarafı da tatmin edecek surette çözülmesi için müzakerelere girişilmesidir. Nişan takdimi münasebetiyle icra edilen merasimin ardından kraliyet sarayından elçilik heyeti şerefine bir ziyafet erilmiş ve Kral tarafından Osmanlı Devleti hakkında olumlu sözler sarf edilmiştir. İsmail Hakkı Bey bu gelişme üzerine yazdığı makalede, Bağdat Hattı'nın son kısmı hakkındaki müzakerelerin bir sonuca ulaşmasında hiçbir engel olmadığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki ticari her teşebbüsün siyasetten ayrı düşünülmediğini söyleyerek, sermayelerin makul ve meşru bir tarzda paylaşılması halinde sorunun iktisadi cihetine döneceğini ifade etmiştir. Basra Körfezi konusuna da değinen Babanzade, hattın bitiş noktası konusundaki özverilerinin karşılığını bu konuda görmek istediklerini, yazılı senet ve evrakları dairesinde haklarına riayet edilmesini talep etmiştir.¹¹⁴²

İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada dış politika konularından bahsetmiş ve bahsi geçen ülkelerden biri Osmanlı Devleti olmuştur. Grey, Bağdat-Basra Hattı ile Basra Körfezi hakkında devam eden müzakerelerin henüz bitmediğini söylemekle beraber, ortaya bir düstur koymuş ve İngiltere'nin bölgedeki özel durumunun, Türkiye'nin menfaatlerini ihlal etmemesi gerektiğini ve yapılacak itilafın Türkiye'ye güven vermesinin önemli olduğunu belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey bu düstur üzerine, İngiltere'yi Basra Körfezi'nden uzaklaştırmayı hiç düşünmediklerini, Basra Körfezi'ndeki özel durumlarını asla inkâr etmediklerini yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin öteden beri en büyük endişesi, İngiltere'nin körfezdeki politikasının Türkiye'ye güven verecek biçimde olup olmayacağıdır. Edward Grey tarafından güven meselesinin dillendirilmiş olmasının, Osmanlı Devleti için yeterli olduğuna vurgu yapan Babanzade, itilaf müzakerelerinde en ziyade tehlike oluşturan şeyin tarafların birbirinden şüphe etmeleri olduğunu, şüphe ortadan kalkınca en zor konuların bile kolaylıkla çözüme kavuşturulacağını dile getirmiştir. Grey'in bu ifadesinden, İngilizlerin de Türkiye'ye karşı besledikleri kaygılara son verdikleri anlaşılmaktadır.¹¹⁴³

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında özellikle Bağdat Demiryolu, Kuveyt meselesi ve İran gibi kökleşmiş sorunların çözümüne dair 1913 yılının Mayıs ayında önemli gelişmeler

¹¹⁴¹ Babanzade, "İngiltere ile İtilaf Müzakeratı", s.1

¹¹⁴² Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere ile Münasebatımız", *Tanin*, 5 Nisan 1912, No:1291, s.1

¹¹⁴³ Babanzade İsmail Hakkı, "Sir Edvard Grey'in Nutku", *Tanin*, 14 Temmuz 1912, No:1391, s.1

yaşanmıştır. Bahsi geçen sorunların çözüme kavuşturulduğu yönünde Reuters Ajansı'ndan çekilen telgrafa istinaden bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, daha ziyade İttihat ve Terakki'nin İngiliz düşmanlığı yaptığına yönelik iddia ve iftiralara değinmiştir. İttihat ve Terakki kabinelerine çok defa İngiltere aleyhtarlığı isnat olunmuş ve bu isnat gerçekmiş gibi gösterilerek, gerek iç gerek dış politikada hükümet aleyhine düşünceler oluşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte İngiliz düşmanı ilan edilen hükümetler bu anlayışı yıkmak için inat etmiş, Bağdat Demiryolunun bitiş noktası konusunda demiryolu kumpanyası ile bazı haklarından feragat etmesi için görüşmeler yapmıştır. Hattın son kısmı hakkında İngiliz sermayesiyle bir müzakere kapısı açmak için de çok gayret gösterilmiştir. 1911 yılında başlayan bu çabalar iki yıl sonra olumlu bir sonuca ulaşacak kıvama gelmiştir.¹¹⁴⁴

Yeni Osmanlı kabinesi yönetime geçer geçmez, İngiltere ile sorunları çözmek amacıyla Hakkı Paşa'yı Londra'ya göndermiştir. Ancak bazı siyasi kesimler Hakkı Paşa'yı İngiliz düşmanı ve Alman dostu olarak lanse etmişlerdir. Bu ithamların mesnetsiz olduğu İngiltere ile varılan son uzlaşma ile ispatlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti dış politikasının şahıslara bağlı olmadığını da göstermiştir. Hakkı Paşa ve temsil ettiği İttihat ve Terakki'nin izlediği politikanın, Osmanlı çıkarlarını korumaktan başka bir şey olmadığı anlaşılmıştır. İngiltere de Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde iktidarda bulunanların izlediği mesleğe bakmamıştır. İngiltere aleyhinde bulunmakla itham edilen Osmanlı kabineleri zamanında bile Osmanlılar lehinde beyanatta bulunmaktan çekinmemişlerdir. Gerek Girit meselesi ve İtalya'nın Adaları işgal etmesi ve gerek Balkan Savaşının ikinci safhasında takip edilen politikalar, İngiltere Hükümetinin şahıslara göre hareket etmediğini kanıtlar niteliktedir.¹¹⁴⁵

İngiltere ile yapılan görüşmelerde Bağdat-Basra Hattına dair bir uzlaşmaya varıldığı haberi *Times* gazetesinde yer alınca¹¹⁴⁶ İsmail Hakkı Bey bu gelişmeyi değerlendiren bir yazı yazmıştır. Almanya ile İngiltere arasındaki sorunların son zamanlarda yavaş yavaş çözüldüğüne dair bir ispat olan bu gelişmeye göre, hattın son kısmının da Alman sermayesi ile yapılmasına karar verilmiş olmasıdır. Bağdat hattı ilk yapıldığı zamanlarda son kısmın İngiliz mefaatlari için hayati önem taşıdığı düşünülürken, mevcut gelişme bu anlayışın değiştiğini göstermektedir. Hattın idare meclisine İngilizlerin başkanlık etmesi arzusundan da

¹¹⁴⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Hatve-i İtilaf", *Tanin*, 10 Mayıs 1913, No:1596, s.1

¹¹⁴⁵ Babanzade, "Bir Hatve-i İtilaf", s.1

¹¹⁴⁶ *Times* gazetesi 17 Mayıs 1913 tarihli nüshasında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Bağdat Hattı konusunda varılan uzlaşma için şunları yazmıştır: "...Anlaşma, hiçbir noktayı karanlıkta bırakmamış ve ileride çıkması ihtimali olan pürüzleri ortadan kaldırmıştır. Bu anlaşma, büyük devletlerin Avrupa barışını kurtarmak için son zamanlarda göstermiş oldukları işbirliği ruhunun yeni bir belirtisidir. Bu anlaşma karşısında Almanya da çıkarları tehlikeye düşürülmedikçe İngiltere'nin, Bağdat Demiryolu projesine hiçbir itirazı olmadığını anlamalıdır. Herşeyden önce bu anlaşma, Türkiye'nin mali bakımdan belini doğrultmasına ve geleceğinin bağlı bulunduğu Asya'daki topraklarını demir ağlarla örmek gibi büyük bir işe girişmesine imkân verecektir." Bkz. Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, s.281-282

vazgeçilmiş ve iki İngiliz üyenin bulunması yeterli görülmüştür. Ayrıca varılan uzlaşmadan hattın Kuveyt'e uzatılması görüşünün de bertaraf edildiği anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Bey, bu uzlaşmadan Osmanlı Devleti'nin son derece memnun kalacağını ve hattın son kısmının bir an evvel yapılmasıyla tarım, ticaret ve ulaşım gibi konularda büyük faydalar sağlanacağını yazmıştır.¹¹⁴⁷

Osmanlı Devleti açısından hattın son kısmının Kuveyt yerine Basra olması daha avantajlı olacaktır. İngiltere için de Basra ticari açıdan son derece önemlidir. Çünkü Basra, Hindistan'ın doğal bir girişidir. İngiliz tüccarlar nakliye vasıtaları ve gümrük muameleleri konusunda Basra'da daha çabuk hizmet alacaktır. Demiryolu hattı inşa edilince İngiliz ticareti artacak, Irak'ın mahsulleri de revaç bulacaktır. İsmail Hakkı Bey'in bu gelişme üzerine Osmanlı Hükümetinden bazı talepleri olmuştur. Buna göre Hükümet, Basra'nın artan önemini göz önüne alarak, bölgeye liyakatlı ve kabiliyetli memurlar göndermelidir. Orada gümrük, arazi ve liman memurları artık daha fazla öneme sahip olduğundan personel seçiminde titiz davranılmalıdır.¹¹⁴⁸

Bağdat Hattı meselesinin yeniden gündeme gelmesi Fransa'nın harekete geçmesine yol açmış, *Le Temps* gazetesi 16 Mayıs 1913'te yazdığı başmakede, Fransa sermayesinin Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımından pay sahibi olmasını ve bu sermayenin aynı zamanda siyasi maksatlara hizmet etmesini istemiştir. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin demiryollarının siyasi bir nüfuz vasıtası olmasını istemediğini ancak durumun bu hale getirildiğini hatırlatmıştır. Ayrıca Fransız sermayesinin Osmanlı iktisadi teşebbüslerinde yüzde seksenlik bir paya sahip olduğunu dile getirmiştir. Yol meselesi hariç tutulsa dahi üç demiryolu imtiyazı sadece Fransa'ya verilmiş, Bağdat hattında bile Fransız sermayesinin büyük bir yekûn tuttuğu *Le Temps* tarafından dahi itiraf edilmiştir.¹¹⁴⁹

Le Temps gazetesinin ısrarla üzerinde durduğu konu ise asıl iktisadi ve siyasi öneme sahip hattın, Humus-Bağdat demiryolu olduğudur. İsmail Hakkı Bey ise bu hattı beğenmemekte, Alman sermayesinin buna rakip olmadığını, İngiliz sermayesinin de soğuk baktığını yazmaktadır. Fransız sermayesi zaten bu tasavvurdan çoktan vazgeçmiştir. Çünkü bu hat, Avrupa ile Asya ve Hindistan'ı bağlamak durumundan mahrumdur. Bağdat'a kadar güzergâhı da ziraat yapmaya elverişli değildir. İsmail Hakkı Bey bu gerçeklere rağmen *Le Temps*'ın bu fikre saplanıp kaldığını belirtmiş, şayet Fransa hakiki bir ekonomi siyaseti izlemek istiyorsa demiryolu imtiyazı peşinde koşmak yerine, Doğu Anadolu vadilerinde

¹¹⁴⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Bağdat-Basra Hattı", *Tanin*, 19 Mayıs 1913, No:1605, s.1

¹¹⁴⁸ Babanzade, "Bağdat-Basra Hattı", s.1

¹¹⁴⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Şimendifer Politikası", *Tanin*, 22 Mayıs 1913, No:1608, s.1

iktisadi teşebbüslerde bulunmasını tavsiye etmiştir. Böyle bir girişimde bulunulması halinde Osmanlı Devleti'nin her türlü desteği vermekte kusur etmeyeceğini dile getirmiştir.¹¹⁵⁰

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında başta demiryolu olmak üzere birçok konuda anlaşmaya çok yaklaşıldığı konusundaki haberi, 1 Haziran 1913 tarihli makalesinde okurlarına veren İsmail Hakkı Bey, anlaşma henüz kesinleşmediği için müsveddesinin kamuoyu ile paylaşılmadığını, imzanın ertelenmesinin ise bazı detayların kesinleşmemesinden ve Bağdat-Basra Demiryolu meselesinde İngiltere ile Almanya arasında cereyan etmekte olan müzakerelerin devam etmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Her ne kadar ortada bir metin olmasa da gerek Edward Grey'in ve Almanya Hariciye Nazırı Jagow'un konuşmaları gerek bazı önemli gazetelerde yer alan yayınlar, anlaşma hakkında fikir edinmek için yeterli içeriğe sahiptir. Buna göre İngiltere ile devam eden müzakereler iki kısma ayrılmıştır. İlk kısım; Osmanlı Asyası'nın ıslahına dairdir. Bu konuda Avrupa, Osmanlı Devleti'nden yardımlarını esirgemeyecektir ancak bunu yaparken Osmanlıların nüfuz ve bağımsızlığına riayet edecek, antlaşmaların hükümlerinin dışına çıkmayacaktır. İkinci kısım ise Bağdat Demiryolunun bitiş noktası ve Basra Körfezi ile ilgilidir.¹¹⁵¹

Kuveyt meselesi iki ülke arasında bir sorun olmaktan bu uzlaşma ile çıkarılmıştır. On yıl önce İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir nota teati edilmiş, bu nota, ne Osmanlıların ne de İngilizlerin Kuveyt'e asker göndermemesi anlayışı üzerine oturtulmuştur. Ancak Kuveyt'in sınırları, durumu, Şeyh Mübarek el-Sabah'ın sıfatı açıkça belirtilmemiştir. Yeni varılan anlaşma ile bu belirsizlik kalkmış ve Kuveyt'in Şeyh tarafından yönetilen bir Osmanlı kaymakamlığı olduğu tasdik edilmiştir. Kuveyt Şeyhi ve ailesi o kazânın kaymakamlığını veraseten yürütecek ve Şeyhin İngiltere ile yaptığı antlaşmalar kabul edilecektir. Bu antlaşmalar daha ziyade Şeyhin silah kaçakçılığı yapmaması ile ilgilidir ki İsmail Hakkı Bey, kaçakçılığın engellenmesinin Osmanlı Devleti'nin de arzusu olduğunu yazmıştır. Ayrıca silah kaçakçılığını engellemek için sahillerin inzibatına bundan sonra Osmanlı Devleti de dikkat edecektir. Bu anlaşma ile Şeyhin statüsünün belli olması, önceden İngiltere ile Şeyh konusunda yaşanan karmaşaya da son vermiştir.¹¹⁵²

İngiltere ile varılan anlaşma gereğince, Necid Sancağının Osmanlıların elinde bulunduğu tasdik edilmiş fakat Katar'da statükonun devamına karar verilmiştir. İngiltere Hükümeti ne Katar'ı ne de Basra Körfezinin batı sahillerini işgal etmeyeceğini taahhüt etmiştir. Bahreyn ahalisinin Osmanlı arazisinde devletler hukuku hükümlerine tabi olacakları yine anlaşmada belirtilen diğer bir konudur. İsmail Hakkı Bey İngiltere ile yapılan bu

¹¹⁵⁰ Babanzade, "Şimendifer Politikası", s.1

¹¹⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Devlet-i Osmaniye-İngiltere İtilafı", *Tanin*, 1 Haziran 1913, No:1618, s.1

¹¹⁵² Babanzade, "Devlet-i Osmaniye-İngiltere İtilafı", s.1

uzlaşmada, İngilizlerin çıkarı ne kadar gözetilmişse Osmanlıların da o kadar gözetildiği kanaatindedir. Varılan uzlaşmanın söz konusu bölgelerin imarına faydası olacağı gibi belirsizlik yaratan problemler çözülerek Osmanlıların lehine bir iş yapılmıştır. Çünkü sorunlar çözülmeyip muallâkta kaldıkça İngiltere'nin lehine kaymaya başlamıştır. Bu durumda da İngilizleri hem vazgeçirmek mümkün olmayacak hem de düşmanlıklarını kazanma sonucu ortaya çıkacaktır.¹¹⁵³

Bağdat Hattının sok kısmı hakkında varılan uzlaşma da şöyle olmuştur; hattın idare meclisinde iki İngiliz sermayedarı bulunacak, buna karşılık hat Basra'dan aşağı inmeyecektir. Bu yeni durum karşısında da Bağdat Kumpanyasının onayını almak durumu ortaya çıkmıştır. Babıâli, kumpanyayı buna razı etmeye çalışırken, İngiltere de Berlin Kabinesi ile anlaşmaya çalışmıştır. Alman Hariciye Nazırı Jagow'un son sözleri, Almanya'nın bu yeni durumu kabul etmek üzere olduğu izlenimi vermiştir ki uzlaşma metninin yayınlanması için Almanya'nın bu onayının kesinleşmesi beklenmiştir.¹¹⁵⁴

---

¹¹⁵³ Babanzade, "Devlet-i Osmaniye-İngiltere İtilafı", s.1

¹¹⁵⁴ Babanzade, "Devlet-i Osmaniye-İngiltere İtilafı", s.1

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRABLUSGARP SAVAŞI ÜZERİNE YAZDIĞI MAKALELER

İtalya'yı Trablusgarp'ı ele geçirme konusunda harekete geçiren en önemli etmen, Büyük Avrupa devletleri arasında görülen sömürgecilik rekabetidir. İtalya'nın Almanya ile birlikte, birliğini geç sağlamış olması, bu devletlerin sömürge rekabetinde geride kalmalarına yol açmıştır. İtalyanlar bu kaybı telafi etmek amacıyla, karşı kıyıda bulunan Kuzey Afrika toprakları üzerinde bazı tasavvurlar oluşturmaya başlamıştır. İtalyan tasavvurlarına en uygun düşen toprak da Tunus olarak görülmüştür. Ancak aynı topraklar üzerinde sömürge elde etme planları yapan başka ülkeler de vardır ki, İtalya açısından en önemli rakip Fransa'dır. Fransa elini çabuk tutup 1830 yılında Cezayir'i ele geçirdiği için Kuzey Afrika'da etkili bir devlet olma pozisyonuna ulaşmıştır.

Kuzey Afrika'da ciddi sömürge ve rekabet pazarlıklarının başlaması ise 1878 yılında toplanan Berlin Kongresi'nde olmuştur. Almanya Başbakanı Bismarck, ülkesinin birliğini sağladıktan sonra Avrupa'daki siyasi konumunu kuvvetlendirmek amacıyla, sömürgeci devletleri farklı bölgelerdeki topraklara yönlendirmeye ve bu şekilde onları Avrupa siyasetinden uzak tutmaya çalışmıştır. Bu amaçla İngiltere'ye Suriye veya Tunus'u önermişse de, İngilizler, Osmanlı Devleti ile yaptıkları gizli bir anlaşmayla Kıbrıs'a yerleşmeyi başardıkları için bu teklifle pek ilgilenmemişlerdir. Bu anlaşma ortaya çıkınca Fransa durumdan memnun kalmamıştır. Bu sefer de İngilizler, Fransa'nın memnuniyetsizliğini gidermek amacıyla Tunus'u Fransızlara hedef olarak göstermişlerdir. Bu teklifler serisine yine Bismarck devam etmiş, bu sefer de İtalya'ya Trablusgarp'ı işaret etmiştir. Bu dönemde İtalyanların gözü Tunus'ta olduğu için Bismarck'ın teklifine sıcak bakmamışlardır.¹¹⁵⁵ Ancak İtalyanlar, 1881 yılında büyük bir hayal kırıklığı yaşayacaklar ve Akdeniz havzasında en fazla İtalyan nüfusun bulunduğu Tunus'u Fransa'ya kaptıracaklardır.¹¹⁵⁶

Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılması, Mısır'ın önemini bir kat daha arttırmış ve bunun farkında olan İngilizler, kanalın açılışından sadece 13 yıl sonra yani 1882'de burayı işgal etmişlerdir.¹¹⁵⁷ Bu durumda, Fransa'nın Tunus ve Cezayir'i ele geçirmesi ve Fas'la ilgilenmesi, İngiltere'nin de Mısır'a yerleşmesi İtalya için Kuzey Afrika'da sadece Trablusgarp'ın kalmasına neden olmuştur. İtalyanların bundan sonraki amaçları, dış politikada

¹¹⁵⁵ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.260

¹¹⁵⁶ Bosworth, "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.63

¹¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.581-595

doğru adımları atarak ve diplomasiyi iyi kullanarak, Trablusgarp'ı sömürge alanı haline getirmek olacaktır.

Trablusgarp, Fransa ve İngiltere'nin Kuzey Afrika'daki bu işgal hareketleri sonrasında farklı bir pozisyona girmiştir. Çünkü Fransa batıdaki Tunus'u himayesine almış, İngiltere ise doğuda Mısır'ı işgal etmiştir. İki büyük devletin sömürge alanları arasında sıkışıp kalan Trablusgarp'ın İtalya'nın kontrolüne geçmesi için öncelikle bu iki müstakbel komşuyla anlaşma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kuzey Afrika sömürge siyasetinde yer bulmaya çalışan Almanya'nın da hem Fas arazisiyle ilgilenmesi hem de büyük devletler arasındaki yerini alması onların da hesaba katılarak hareket edilmesi durumunu çıkarmıştır.¹¹⁵⁸ İtalyanlar bu amaçla ilk olarak İngiltere nezdinde girişimlere başlamıştır. İtalya Başbakanı Crispi, 1890'da İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'e gönderdiği bir mektupta, Kuzey Afrika'da bir Fransız tehlikesi oluşmaya başladığını, şayet Trablusgarp da Fransa'nın eline geçerse, Fas'tan Mısır'a kadar uzanan geniş alanda Fransız hegemonyası oluşacağını ve bunun hem İngiltere'ye hem de İtalya'ya zarar vereceğini hatırlatmıştır. Akdeniz'in selameti için Trablusgarp'a İtalya'nın girmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁵⁹ Lord Salisbury ise Crispi'ye verdiği cevapta; *“Trablusgarp İtalya'nın olacaktır, ama avcının geyiğe ateş etmesi için ateş mesafesinde olması gereklidir; böylece geyik, sadece yaralansa da kaçamaz.”* diyerek İtalyanlara sabırla hareket etmeleri tavsiyesinde bulunmuştur.¹¹⁶⁰

İtalya bundan sonraki dönemde başta Almanya olmak üzere hem Üçlü İttifak bloğu ile hem de Fransa ile çeşitli anlaşmalar yaparak, Trablusgarp'ı işgal etmeye götürecek yolun taşlarını, Lord Salisbury'nin tavsiye ettiği şekilde, sabırla döşemeye başlayacaktır. Üçlü İttifak, 1891'de altı yıllığına yenilenince, Almanya ve İtalya, Bingazi, Trablusgarp ve Tunus'ta statükoyu korumaya çalışacakları yönünde karar almışlardır. Şayet bunu başaramazlarsa, Almanya, İtalya'nın, işgal de dâhil her girişimine destek vereceğini taahhüt etmiştir. Avusturya da 1902'de İtalya'ya gizli bir beyanname vererek, Trablusgarp ve Bingazi'de bir çıkarı olmadığı için İtalya'nın bu bölgedeki hiçbir girişimine engel çıkarmayacağı vaadinde bulunmuştur.¹¹⁶¹ İtalya için belki de ikna edilmesi gereken en önemli devlet Fransa olmuştur. Kuzey Afrika'da büyük bir otorite oluşturan Fransa, 1900 yılında İtalya ile bir anlaşma yapmayı uygun görmüş ve bu anlaşmaya göre, İtalya, Fransa'nın Fas'taki nüfuzunu tanıırken, Fransa da İtalya'nın Trablusgarp'ta oluşturmaya çalıştığı nüfuzu kabul edeceğini bildirmiştir. Bu iki devlet arasında 1 Kaim 1902'de Barrere-Prinetti adı

¹¹⁵⁸ İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.162

¹¹⁵⁹ Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s.127-128

¹¹⁶⁰ Orhan Koloğlu, *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçılarMasonlar ve Sosyalist Enternasyonal*, Ümit Yay., Ankara, 1999, s.29

¹¹⁶¹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.2, k.1, s.70

verilen gizli bir antlaşma yapılmış, buna göre, İtalya, Fransa'ya Fas'ta, Fransa da İtalya'ya Trablusgarp'ta hareket serbestliği tanımıştır. Ayrıca Fransa, İtalya'nın Kuzey Afrika'daki nüfuz alanını Fizan'a kadar genişletmesine izin vermiştir.¹¹⁶² İtalya atmış olduğu bu adımlarla, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya'ya, Trablusgarp hakkındaki emellerini kabul ettirmiştir. Rusya ile de 1909'da bir anlaşma yaparak, işgal için uygun zamanın gelmesini beklemeye başlamıştır.

İtalya'nın Trablusgarp ile ilgili planlarını hızlandırmasına yol açan en önemli olay Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmiş olmasıdır. Balkanlarda taşları yerinden oynatan bu gelişme, Adriyatik'te de İtalya'nın işine gelmeyen bir sonuç doğurmuştur. Adriyatik'i kendi iç denizi yapmaya çalışan İtalya'nın hem de kendi müttefiki olan Avusturya tarafından bu emeline balta vurulması, Bosna-Hersek olayından rahatsız olan diğer devleti yani Rusya'yı İtalya'ya yaklaştırmıştır. Gerek bu ilhak olayı ve gerek Osmanlı Devleti'nin meşruti yönetime geçmesi ile ardı ardına toprak kayıpları yaşaması, İtalya'nın fırsatı kaçırmama düşüncesiyle Trablusgarp konusunda hızlı adımlar atmasına yol açmıştır.¹¹⁶³

İtalya'nın Trablusgarp konusunda nihai hedefe ulaşmak için yaptığı ilk hamle Rusya ile bir uzlaşma zemini hazırlamak olmuştur. Rus Çarı II. Nikola ile İtalya Kralı III. Victor Emanuel 1909'un Ekim ayında, Torino yakınlarındaki Kralın sayfiye yerlerinden biri olan Racconigi'de, yanlarında dışişleri bakanları İswolski ve Tittoni de olduğu halde buluşmuşlardır. Özellikle Balkan işlerinin konuşulduğu uzun görüşmelerden sonra iki bakan arasında 24 Ekim 1909'da Racconigi Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın Trablusgarp'la ilgili olan maddesi ise 5. maddedir ki, İtalya, Rusya'nın Boğazlar'daki menfaatlerini, Rusya da İtalya'nın Trablusgarp'taki çıkarlarını kabul ettiklerini içermektedir. Ayrıca taraflardan biri Balkan işleriyle ilgili üçüncü bir devletle anlaşmaya varırsa, buna diğer taraf da katılacaktır.¹¹⁶⁴

4.1. Racconigi Antlaşması Üzerine Yazdığı Makaleler

İsmail Hakkı Bey, İtalya ile Rusya arasında gerçekleşen Racconigi görüşmesini yakından takip etmiş ve gelişmeleri okurlarına aktardığı makaleler yazmıştır. Bu makalelerde daha çok Balkanlarla ilgili konular üzerinde duran Babanzade'nin, Trablusgarp konusuna hiç değinmediği görülmektedir. Bu da İtalya ile Rusya arasındaki karşılıklı anlaşmadan haberdar olmadığını göstermektedir ki bu gayet doğaldır çünkü Rusya müttefiki Fransa'yı bile bu antlaşmadan üç yıl sonra haberdar etmiştir.¹¹⁶⁵ Racconigi Antlaşması, Trablusgarp işgalinin

¹¹⁶² Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.648-649

¹¹⁶³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.887-888

¹¹⁶⁴ Halil Mentеше'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1980, s.136

¹¹⁶⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.888

ilk aşaması olarak görülebileceğinden ötürü Babanzade'nin her ne kadar bu uzlaşmayı bilmesede de bununla ilgili yazdıklarına bakmakta fayda vardır. Bu vesileyle bir Osmanlı aydınının meseleye bakış açısı ve dış gelişmeleri değerlendirme biçimi için önemli fikirler verecektir.

İsmail Hakkı Bey bu konuyla ilgili yazdığı bir makalede görüşmenin bir iade-i ziyaret olduğunu ve lüzumundan fazla siyasi önem atfetmenin doğru olmadığını belirtmiştir. Aslında bu görüşmenin çok önceden yapılması beklenmiştir zira İtalya Kralı Victor Emanuel, Rus Çarı'nın tahta çıkışını tebrik etmek amacıyla Petersburg'a gitmiştir. Çar'ın da nezaket icabı bu ziyarete karşılık vermesi gerekirken yaşanan gelişmeler bunun sürekli ertelenmesine neden olmuştur. Özellikle İtalya'daki sosyalistler Çarı ülkelerinde istemedikleri yönünde gösteriler yapınca ziyaretin icrası sonraya bırakılmıştır. İsmail Hakkı Bey, makalesinde sosyalistlerin bu tavrını uzun uzadıya eleştirmiş, en çok zararı da kendi ülkelerine verdiklerini ileri sürerek, Rusya ile daha erken sağlanacak bir temasın, Avusturya'nın Balkanlarda hoyratça davranmasını engelleyebileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Bu ziyareti önemli kılan diğer bir özelliği de Çarın İtalya'ya gelirken takip ettiği güzergâhtır. Çar, İtalya'ya Avusturya üzerinden değil Almanya üzerinden gitmiştir ki, İsmail Hakkı Bey bunu Rus Dışişleri Bakanı İswolski'nin Kont Aehrenthal'in Bosna-Hersek oyununun acısını çıkarmak için yaptığını belirtmiştir.¹¹⁶⁶

Neue Freie Presse gazetesi de bu güzergâh meselesine değinerek, şayet Çar, Avusturya ve Macaristan'dan geçmiş olsaydı, bütün memurların ve halkın komşu bir devlet hükümdarına gösterilmesi gereken saygıyı göstereceklerini yazmıştır. Ancak İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın Bosna-Hersek olayı sonrası böyle bir tavır sergilemesinin yadırganmaması gerektiğini ima etmiştir. Babanzade'nin dikkat çektiği bir diğer gazete *Fremdenblatt* olmuştur. Bu gazete, güzergâh olayından sanki haberdar değilmiş gibi hiç söz etmemiştir. Bir yazısında da, Avusturya'nın bu görüşmeyi Avrupa'nın huzur ve rahatı için önemli gördüğünü, Şark'ta ihtilaflara meydan vermemek için bu tip görüşmelerin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Racconigi Görüşmesinin tartışılan bir konusu da neden Roma'da değil de burada yapılmış olmasıdır. İsmail Hakkı Bey bunun garip görülmemesini, hükümdarların başkentlerden ziyade sayfiyelerde ve köylerde daha güvenli biçimde görüştiklerini ifade etmiştir. Özellikle Ferrer'in asılmasından ötürü Roma'da yapılan gösterilerden ötürü güvenlik sorunu yaşanabileceği endişesi Racconigi'nin tercih edilmesine gerekçe olarak gösterilmiştir.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya Çarı'nın Seyahati", *Tanin*, 23 Teşrinievvel 1909, No:409, s.1

¹¹⁶⁷ Babanzade, "Rusya Çarı'nın Seyahati", s.1

İsmail Hakkı Bey, *Racconigi Görüşmesi*'nde üç önemli olayın dikkat çektiğini belirtmiştir. Bunlar; İswolski'nin beyanati, Tittoni'nin ifadeleri ve *Ajans Stefani*'nin resmi tebligatıdır. Ayrıca bu olaylara dördüncü olarak, Çar'ın demiryolu ile dönüş yolunda Fransa'nın Moren İstasyonu ile Şamberi arasında Fransız Dışişleri Bakanı Pichon ile yemek yiyip, siyasi konular hakkında konuşmasını eklemiştir. İswolski, *Le Temps* muhabirine verdiği beyanatta ilk olarak Girit konusuna değinmiş, statükonun uzun süre korunacağını söylemiştir. Statüko kelimesinin Girit söz konusu olduğunda anlam değiştirdiğini tekrarlayan Babanzade, en azından bu söylemden, statüko kelimesinin Yunanistan'a meyil anlamı taşımadığı sonucunu çıkardıklarını belirtmiştir. İswolski ayrıca Yunanistan'da yaşanan askeri darbelere temas etmiş, Yunan Kralına yönelik bir hareketin cinnet olacağını dile getirmiştir. Yunanistan'da yaşanacak yeni bir askeri hareketin dış müdahaleye yol açabileceği şayiaları da Babanzade'ye göre İswolski'nin bu sözleriyle ayrı bir önem kazanmıştır.¹¹⁶⁸

Balkanların durumuna da değinen İswolski, Balkan Hükümetlerinin doğal gelişimlerine (terakki-i tabiiye) yardım edileceğini söylemiştir. *Ajans Stefani* de bu konuya temas etmiştir ancak İsmail Hakkı Bey 'doğal gelişim' ifadesinin müphem olduğunu vurgulamıştır. Bu ifadeyle kast edilenin, ekonomik gelişim olmasına itiraz etmemiş, ancak siyasi gelişim kast ediliyorsa endişe verici olduğunun altını çizmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu ifadeden anladığı ise yabancı müdahalesinin son bulacağı, yabancı devletlerin Balkan ülkelerini vesayet altında bulundurmayacağıdır. İtalya Dışişleri Bakanı Tittoni de *Petit Petit Parisien* gazetesi muhabiri ile yaptığı mülakatta, Çar'ın ziyaretini Üçlü İttifak penceresinden değerlendirmiştir. Üçlü İttifaka bağlı olduklarını vurgulayan Tittoni, İtalya'nın bir taraftan Fransa ile Almanya arasında diğer taraftan Avusturya ile Rusya arasında bir köprü görevi gördüğünü söylemiştir. İsmail Hakkı Bey bu ifadeyi, herkesle son derece samimi dost olmanın birine fazla yakınlık göstermemek olduğu, bunun da ittifakın anlamı ile örtüşmediği biçiminde yorumlamıştır. Bu mülakatta hazır bulunan İtalya Başbakanı Giolitti söze karışarak, Üçlü İttifak'ın kısa vadede yenileneceğini ifade etmiştir ki Babanzade bunu, ittifakın geleceği için bir taahhüt veya vaat olarak görmüştür.¹¹⁶⁹

İsmail Hakkı Bey, *Ajans Stefani*'nin tebligatı incelenirse iki hükümdarın görüşmede en fazla Balkan işlerini konuştuklarının anlaşılacağını ifade etmiştir. Balkanlarda sükûn ve asayişin sağlandığı, en zorlu günlerin geçtiği bir dönemde, bu konunun yeniden görüşülmesine bir anlam veremeyerek, tarafların bir kez daha Kont Aehrenthal'in tuzağına düşmemek için bunu görüştükleri tahmininde bulunmuştur. Balkan işleriyle alakadar olanların yine de bu görüşmeden kuşku duyacaklarını belirten Babanzade, İtalya ve Rusya'nın

¹¹⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Mülakattan Sonra", *Tanin*, 27 Teşrinievvel 1909, No:413, s.1

¹¹⁶⁹ Babanzade, "Mülakattan Sonra", s.1

Balkanlar konusunda yakınlaştıklarının anlaşıldığını, bu yakınlaşma esaslarının resmi veya yarı resmi biçimde Osmanlılara bildirilmesinin olumlu sonuçlar doğuracağını ima etmiştir. Pichon ile Çar'ın yemek yemesine de değinen Babanzade, Pichon'un herhalde Osmanlıların zararına çalışmamış olduğunu, yaşanan Racconigi Görüşmesinin Fransa'nın maksatlarına uygun olduğunu söylemesinin iyiye alamet olacağını vurgulamıştır.¹¹⁷⁰

Racconigi Mülakatı tamamlanıp, Çar'ın ülkesine dönmesinden on beş gün geçtiği halde görüşmeler hakkında açıklama yapılmaması üzerine İsmail Hakkı Bey bir makale yazmıştır. Bu tip durumlarda ortalığı dedikoduların kapladığını belirterek, *Tanin* gazetesinin de bunlara bazen inandığını yazmıştır. Buna göre, İtalya ve Rusya'nın anlaştığı nokta statükoyu muhafaza edecekleri, şayet statüko bozulursa, Bosna-Hersek meselesinde olduğu gibi gafil avlanmayacakları ve taviz koparmaya çalışacakları iddiası ortaya atılmıştır. Ancak *Tanin*'e bir kaynaktan gelen teminat ve tebligat mucibince bu iddianın doğru olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine de Balkanlar'da Türkiye'nin zararına bir taviz verilmeyeceği anlaşılmıştır. Yine mülakat esnasında İswolski'nin 'terakki-i tabiiye' ifadesi müphem kalmıştır. Kuşkuyla yol açan bu ifade üzerine yine resmi bir yazılı kaynaktan alınan bilgiyle, bu ifadenin, Türkiye'yi zararı sokmak anlamı taşımadığı, maksadın küçük Balkan Devletlerinin bağımsızlığını ihlal etmeye çalışanlara karşı tedbir almak olduğu belirtilmiştir. İsmail Hakkı Bey bu tekzip ve açıklamalarla hem Rusya'nın iyi niyetini ispatladığını hem de Racconigi Mülakatı üzerindeki esrar perdesinin bir kısmının kalktığını yazmıştır.¹¹⁷¹

İsmail Hakkı Bey söz konusu mülakat hakkındaki iddiaların günden güne arttığını, ilk başta olaya sessiz kalan Avusturya gazetelerinin, son günlerde İtalya'ya karşı silahlarını boşalttıklarını yazmıştır. Gündemi kaplayan dedikodulardan uzunca bahsettikten sonra da Balkanlar'la ilgili tertibat ve tasavvurların bitmediğinin anlaşıldığını ve gözlerini dört açmaları gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁷² Trablusgarp Savaşı öncesi yaşanan bu mülakatla ilgili makalelerinde İsmail Hakkı Bey'in, İtalya'nın planları ile ilgili açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. İki devlet arasında yapılan görüşmelerin daha ziyade Balkanlar üzerinde yoğunlaştığı algısı yaratılarak, Boğazlar ve Trablusgarp konularının gündeme gelmesi taktik icabı olarak engellenmeye çalışılmıştır denebilir. Zira kısa bir süre sonra İtalya yavaş yavaş Trablusgarp ile ilgili emellerini özellikle basın üzerinden ifşa etmeye başlayacaktır.

¹¹⁷⁰ Babanzade, "Mülakattan Sonra", s.1

¹¹⁷¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Racconigi Mülakatının Son İnikasatı", *Tanin*, 13 Teşrinisani 1909, No:430, s.1

¹¹⁷² Babanzade, "Racconigi Mülakatının Son İnikasatı", s.1

4.2. Savaş Öncesi İtalya'nın Trablusgarp Hakkında Nabız Yoklama Faaliyetleri

İtalyan Hükümeti 1910 yılının başlarından itibaren gerek meclis oturumlarında ve gerek basın yoluyla Trablusgarp ile ilgilenmeye başladığını göstermiştir.¹¹⁷³ İsmail Hakkı Bey, basında çıkan haberleri ve Meclis oturumlarında İtalyan devlet adamlarının açıklamalarını takip ederek, hem okurlarını bilgilendirmiş hem de gelişmeler hakkındaki görüşlerini paylaşmıştır.

İtalyan Parlamentosunda gerçekleşen bir oturumda Mösyö Kolona, Dışişleri Bakanı Gicardini'ye; bazı Avrupa devletlerinin tesir ve icraatlarına karşı İtalyan çıkarlarının Trablusgarp hinterlandında nasıl korunacağı sorusunu sormuştur. Bu sorunun nazik bir soru olduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'ta İtalya'nın ne gibi menfaatleri olacağını, hangi Avrupa devletlerinin burada icraatta bulduklarını ve İtalya'nın bundan neden kuşkulandığını sorgulamaya başlamıştır. İtalya'nın meşrutiyetin ilanından o zamana kadar Trablusgarp hakkında fikir ve maksadını açıkça söylemediğini belirten İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan ve Bosna-Hersek krizlerinin yaşandığı dönemde fırsattan istifade ederek, İtalya'nın Osmanlı Devleti'nden bir parça koparmaya çalışmadığını hatırlatmıştır.¹¹⁷⁴

Bundan sonra da Gicardini'nin Kolona'ya verdiği şu cevabı okurlarıyla paylaşmıştır:

“Afrika'daki Osmanlı vilayetinin tamamıyetine hiçbir zaman şimdiki gibi riayet olunmamıştır. Bu tamamıyet anlaşmalarla garanti altına alınmış olduğu gibi özel anlaşmalarla da alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin yeni idare tarzı bunu daha güzel emniyet ve muhafaza altında bulundurmaktadır. Zaten bu idare, Afrika'daki toprakları için tehdit mahiyetini taşıyan hiçbir hareketi kabul etmez.”

Bu sözlerden Babanzade'nin çıkardığı anlam ise Trablusgarp'ı Osmanlılardan daha iyi kimsenin koruyamayacağını belirtmiş olmasıdır. Gicardini'nin konuşmasının sonunda, en önemli nokta olarak belirttiği şey ise, Osmanlı topraklarının tamamıyetinin, mevcut sınır anlaşmalarıyla, her türlü tartışmanın üstünde olduğunu beyan etmek olmuştur. İsmail Hakkı Bey bu ifadeden pek memnun kalarak, günden güne gelişme gösteren Osmanlı-İtalya ilişkilerinin daha da gelişeceğini bir göstergesi olarak kabul etmiştir. Bu sözün kendileri için bir senet olduğunu belirterek, ileride bunun semeresini daha fazla göreceklarini dile getirmiştir.¹¹⁷⁵

İtalya ile Osmanlı Devleti arasında bir gelişme 1910 yılının son günlerinde yaşanmıştır. Hadide'de meydana gelen olayı Osmanlı Devleti, Lahey Hüküm Mahkemesine götürmeyi istemiş, bunu İtalya'ya teklif etmiş ve İtalyanlar bu teklifi kabul etmişlerdir. Bu olay üzerinden Osmanlı-İtalyan ilişkilerini değerlendiren İsmail Hakkı Bey, son aylar zarfında yaşanan bazı soğuk hallere rağmen her iki devletin iyi geçinmeyi kendi çıkarları icabı uygun

¹¹⁷³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.892

¹¹⁷⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Türkiye-İtalya ve Trablusgarp”, *Tanin*, 19 Şubat 1910, No:526, s.1-2

¹¹⁷⁵ Babanzade, “Türkiye-İtalya ve Trablusgarp”, s.1-2

gördüklerini belirtmiştir. İtalya'nın coğrafi konumu itibarıyla Avrupa devletler dengesinde terazinin dili olduğunu ifade eden Babanzade, hem Üçlü İttifakta hem de Üçlü İtilafta önemli bir yer işgal ettiğini dile getirmiştir. Osmanlı Devleti ise her iki devlet bloğuyla iyi geçinmeye gayret eden bir devlettir ki İtalya'nın, Üçlü İttifaka teveccüh eden simasını sevdiği gibi Üçlü İtilafa temayül olan çehresini okşamak arzusundadır. Bununla birlikte İsmail Hakkı Bey, bu iltifatlarına karşılık kaba muamele görmeye de tahammülleri olmadığını ifade ederek, Osmanlıların ciddi yüzlerini de göstermek istemiştir.¹¹⁷⁶

Trablusgarp konusunda İtalyan basını, 1911'in başlarından itibaren daha sert ve işgal heveslisi bir yayın politikası izlemeye başlamıştır. Hatta İsmail Hakkı Bey basındaki bu ateşli ve maksatlı yazıların İtalya Hükümetini zor duruma düşürecek kadar abartıldığını dile getirmiştir. İtalya Dışişleri Bakanlığının da bundan payını aldığını ve akıllı politikalar yerine popülist politikalara kaydığını haber vermiştir.¹¹⁷⁷ İtalyan basını bir taraftan kalemlerini kılıç gibi Trablusgarp'ın üzerinde dolaştırırken diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ne, Yemen'e asker sevk ederse bunu Trablusgarp'taki askerlerinden yapması nasihatini verecek kadar ileri gitmiştir.¹¹⁷⁸ İtalyan basınının, Trablusgarp'ın işgal edileceği yönündeki haber ve yazıları artmaya başlayınca ve Giolotti Hükümeti de bunları tekzip etmeyince, Osmanlı Devleti, Roma Kabinesine bu durum hakkındaki rahatsızlığını bildirmiştir. Başbakan Giolitti, Osmanlı Devleti'ni şüpheye sevk edecek yaklaşımlardan kaçındığı için yapılan askeri hazırlıkların işgal amaçlı değil, İtalyan çıkarlarını herhangi bir olay karşısında savunmak için olduğu açıklamasını yapmıştır.¹¹⁷⁹ İtalyan makamları aynı zamanda Trablusgarp'taki faaliyetlerinin ekonomik amaçlı olduğunu her defasında vurgulamışlardır. Bu şekilde davranarak da, Osmanlı Devleti'ne, Trablusgarp için askeri ve siyasi hazırlık yapmaya gerek olmadığı mesajı verilmek istenmiştir.¹¹⁸⁰

İtalyan basınında Trablusgarp'ı hedef alan yazılardan biri de kükürt¹¹⁸¹ imtiyazı meselesiyle ilgilidir. Roma'dan *Le Temps* gazetesine çekilen bir telgrafnamede olay şöyle aktarılmıştır:

¹¹⁷⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "İtalya ile Münasebatımız", *Tanin*, 27 Kânunuevvel 1910, No:831, s.1-2

¹¹⁷⁷ İtalyan kamuoyunun Hükümetin Trablusgarp konusundaki icraatları üzerinde çok etkili olduğu görülmektedir. 1911 yılının İtalya'nın birliğini sağlamasının 50. Yıldönümü olması ülkedeki milli heyecanı yükselten gelişmelerden biridir. Ayrıca 1910 yılında kurulan İtalyan Milliyetçi Derneği, Floransa'daki ilk kongresinde Trablusgarp'ın işgali konusunda Hükümetten talepte bulunmuş ve bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bunun için bkz. Mümtaz Onur Gürer, *İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s.92

¹¹⁷⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "İtalya ve Trablusgarp", *Tanin*, 17 Şubat 1911, No:883, s.1

¹¹⁷⁹ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.31-32

¹¹⁸⁰ Hasan Tevfik Güzel, " 'Hasta Adam' Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", *Vakanüvis*, Yıl:2, No:1, Mart-2017, s.95-96

¹¹⁸¹ Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı başladıktan sonra İtalyan mallarına %100 gümrük vergisi uygulama kararı almıştır. Ancak birkaç ay geçtikten sonra %100 gümrük vergisinden kükürdü muaf tutarak vergi oranını

“Bingazi’de İtalyanlar’dan alınan eski eser araştırmaları imtiyazının Amerikalılara verildiğini haber vermiş idik ve İtalya ve hatta bütün Avrupa’nın Akdeniz’deki menfaatleri için pek vahim olan bu hadiseyi kısa zamanda daha vahim hadiselerin takip edeceğini söylemiş idik. Hakikaten Amerikalıların Trablusgarp’ta kükürt madenleri işletmek imtiyazını Osmanlı Hükümetinden alacaklarını o vakit biliyorduk. Şimdi bu da tahakkuk ediyor. Bu kükürt madenlerinin işletilmesine yakında başlanacaktır. Türkiye tarafından Trablusgarp’ta Amerikalılara karşı bu hoşgörölü muamelenin icrasıyla Trablusgarp’taki İtalya nüfuzu ihlal edilmiş olduktan başka İtalya amelesi için de pek büyük zararları davet edecektir. Zira kükürt madenlerini işletmek Sicilya’nın başlıca gelir kaynağını oluşturduğu malumdur. Bununla birlikte Trablusgarp’taki madenler Amerika sermayedarları elinde bulunursa Sicilya’daki madenlerle müthiş surette rekabet edecektir. Bu haberin Sicilya’da yarattığı etki derindir. Bunun için Meclis-i Mebusan’a soru önermeleri bile verildi. Şayet Amerikalılara böyle bir imtiyaz verildiği resmen tahakkuk ederse eskilerinden daha şiddetli bir İtalya-Türk hadisesi beklenmelidir.”¹¹⁸²

İsmail Hakkı Bey, bu ifadelerle ilgili düşüncelerini paylaşmadan önce son telgraflara göre, İtalyan Parlamentosunda bu kükürt işinin sorulduğu ve Hükümet tarafından böyle bir imtiyaz verildiğinin aslı ve esasının olmadığı cevabının verildiği bilgisini aktarmıştır. Ancak İsmail Hakkı Bey, İtalyan Hükümetinden iddianın aslı olmadığını belirtmekle birlikte, aslı olsa da bunun kendilerini ilgilendirmediği cevabını da vermesini temenni etmiştir. Bu vesileyle Osmanlı Devleti’nin kendi toprağı olan Trablusgarp’ta istediğı gibi tasarrufta bulunma hakkının olduğunu, İtalyanların buna itiraz etme haklarının bulunmadığını dile getirmiştir. İkinci olarak da İtalyan amelelerin rekabet gücünün kalmayacağı iddiasını eleştirmiş, Trablusgarp’ta tarımla uğraşanların yarın öbür gün İtalyan çiftçilerin rekabet gücü kırılıyor bahanesiyle tarım yapmasının engellenmesi ne kadar saçmaysa bu talebin de o kadar saçma olduğunu ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey makalesinin son bölümünde İtalya’ya biraz dış gösterircesine, Hükümetin basının etkisi altında kalmadan hareket etmesi gerektiğini, aksine basını bu şekilde kukla gibi oynatan hükümet ise işin renginin değişeceğini, İtalya’nın Trablusgarp’ı boş sanmamasını, orayı korumaya azmetmiş bir gücün mevcut olduğunu yazmıştır.¹¹⁸³

İsmail Hakkı Bey, İtalyanların Trablusgarp’ı işgal hareketini gerçekleştirmelerine yakın bir zamanda yazdığı bir makalede, İtalya’nın Trablusgarp hakkındaki tasavvurlarının

%11’e indirmiştir. Bu bilgi için bkz. Filiz Çolak, “Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nın Osmanlı Devleti’nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri”, *Turkish Studies*, 8/5, Bahar-2013, s.154

¹¹⁸² Babanzade, “İtalya ve Trablusgarp”, s.1. Trablusgarp Savaşı öncesi, başta Trablusgarp’taki İtalyan yatırımlarının finansörü olan Banco di Roma olmak üzere, büyük sermaye tarafından desteklenen basın organları ve ulusçular, en sıradan olayları bile haddinden fazla abartarak, işgalin meşru ve zorunlu olduğu algısı yaratmaya çalışmışlardır. Amerikalı bir arkeologa bölgede araştırma izni verilmesi, İtalyanların haklarına saldırı olarak gösterilmiştir. Ayrıca Adana’da sevdiği bir Türk’e kaçan İtalyan kızı, gazete sayfalarında zorla kaçırılmış, ırzına geçilmiş ve zorla alıkonmuş şeklinde gösterilmiştir. Oysaki İtalyan kız, gerek kendi ailesine gerek konsolosa kendi rızasıyla kaçtığını itiraf etmiştir. Bu bilgi için bkz. Koloğlu, *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal*, s.48-49

¹¹⁸³ Babanzade, “İtalya ve Trablusgarp”, s.1

Fas'ın Fransa tarafından zapt edilmesinin etkisiyle oluştuğunu ileri sürmüştür.¹¹⁸⁴ Ayrıca Büyük Devletlerin kendi aralarındaki hırs ve rekabetin bedelini diğer devletlere ödetmeye çalışmalarından bahsederek, Fas'ta kriz çıktığını, Fransa'nın buna müdahale ettiğini, Almanya'nın da kılıcını çekip pastadan pay istediğini ancak bunun faturasının, Trablusgarp vesilesiyle, Türkiye'ye ödetileceğini vurgulamıştır. İtalyan basınının Trablusgarp için yaygara koparmak yerine, Fransa ve Almanya'ya müracaat edip bunlardan pay istemesini, Fas'ta İtalyanlara yer verilmiyorsa Cibuti'de, Madagaskar'da hatta Hind-i Çini'de Fransa'nın ihsan edecek çok toprağının olduğunu dile getirmiştir. Dünya siyasetinde dengeyi kim bozuyorsa düzeltmenin ve tamir etmenin de onlara düştüğünü, ben bir şey kırayım da başkası ödesin demenin Avustralya'nın en basit vahşileri tarafından bile reddedileceğini yazmıştır.¹¹⁸⁵

İtalyan gazetelerinde çıkan haberlerin resmi ağızlar tarafından tezip edilmesinin gerekliliğini savunan Babanzade, yazılan makalelerde Trablusgarp'a fiili müdahaleden bahsedildiğini, Osmanlı Devleti'nin tedbir almaya başlaması gerektiğini, Trablusgarp'ı uzun müddet savunacak asker, zahire ve istihkâmlara sahip olduklarını, mevcut kuvvetleri artırarak, tamir edilmesine lüzum olan istihkâmları onarmalarını, ahaliyi silahlandırarak gerekirse donanmayı dahi göndermelerinin şart olduğunu tavsiye yollu yazmıştır.¹¹⁸⁶ Bu vesileyle Osmanlı Devleti'nin donanma için para harcamasına gerek yok diyenlere de cevap veren İsmail Hakkı Bey, Trablusgarp gibi bir toprağa sahip olan bir devletin savaş gemisi almaya mecbur olduğunun şimdi anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. İtalya ile kara bağlantıları olsa şanlı bir mücadeleye girişeceklerini ancak olmadığı için iki yollarının olduğunu, ya Trablusgarp'ı mevcut donanma ve mahalli kuvvetlerle savunarak, bütün İtalyan tebaasını kovup, İtalyan ticaretine darbe vuracaklarını ya da diplomatik kanalları açık tutarak uzlaşmaya gideceklerini ifade etmiştir. Bu işgal düşüncesinin İtalya için de riskler taşıdığını

¹¹⁸⁴ Mahmud Muhtar bu konuda; 1911 yılında Almanların Panter zırhlısı Agadir önünde demirlediği zaman Marki San Gulliano'nun "*İtalya için Trablusgarp'ı istila saati girmek üzeredir.*" dediği bilgisini vermiştir. Bunun için bkz. Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s.127. İtalya'nın İkinci Fas (Agadir) krizinden sonra harekete geçmesinde, 1902 yılında Fransa ile yaptığı antlaşmanın etkisi vardır. Fransa, Fas'a asker çıkarınca, Almanya, El-Cezire Antlaşmasının bozulduğunu ileri sürerek imtiyaz talep etmiştir. Bu maksatla 18 Haziran 1911 günü Panter zırhlısı Agadir Limanında demirlemiştir. İşte İtalya bu gelişme üzerine harekete geçerek, Fransa'ya 1902 Antlaşmasını hatırlatmıştır. Bu antlaşma gereğince İtalya, Fransa'nın Fas'a girmesine, Fransa da İtalya'nın Trablusgarp'a girmesine itiraz etmeyecektir. Fransa, Fas'a asker sevk edince, İtalya'ya da kendi hakkını kullanması için gün doğmuştur. Bu bilgi için bkz. Suat Zeyrek-Metin İlhan, "*İtalya'nın Milli Birlik Sonrasında Osmanlı Devleti ve Balkan Siyaseti*", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c.5, No:2, Haziran-2016, s.68

¹¹⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Fas ve Trablusgarp", *Tanin*, 23 Eylül 1911, No:1100, s.1-2

¹¹⁸⁶ İsmail Hakkı Bey'in bütün bu tavsiyelerine karşın Osmanlı Hükümeti yanlış politikalar izlemiştir. İtalyanların Trablusgarp'la ilgili niyetleri bilindiği halde iktidarda bulunan Hakkı Paşa Kabinesi, savaş arifesinde Trablusgarp'ta bulunan martini tüfekleri mavzer tüfekleriyle değiştirmek amacıyla İstanbul'da toplatmıştır. Bu da o bölgenin ihtiyat silahlarından mahrum kalmasına ve İtalyanların işinin kolaylaşmasına yol açmıştır. İşin en vahim tarafı ise Roma Büyükelçisinin, İtalyanların işgal amacıyla yaptıkları hazırlıkları İstanbul'a aktarmasına rağmen bunların dikkate alınmaması ve hatta İtalyanların Trablusgarp'a asker çıkarmalarından sadece birkaç gün önce Sadrazam Hakkı Paşa'nın Mebusan Meclisi'nde İtalyan dostluğundan bahsetmesidir. Bu bilgi için bkz. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.358

göstermek amacıyla İsmail Hakkı Bey, bu bölgeye yüz bin asker göndermeleri lazım geldiğini bunu yaparlarsa Avusturya'ya karşı tehlikeye düşeceklerini belirtmiştir.¹¹⁸⁷

4.3. İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgali ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

İtalya, Trablusgarp'ı işgal etmek için gerekli şartların oluştuğuna kanaat getirince 29 Eylül 1911 günü Osmanlı Devleti'ne verdiği bir günlük ultiatomda,¹¹⁸⁸ Trablusgarp ve Bingazi'nin, Kuzey Afrika'nın diğer bölgelerine göre uygarlıktan geri bırakıldığı, Osmanlı subay ve memurlarının yerli ve yabancı herkese kötü davrandıkları, tüm başvurulara rağmen Osmanlıların durumu değiştirmeye yönelik adım atmadıkları ve bu sebepten ötürü İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi askeri işgal altına almaya karar verdiği, karşı konulmaması konusunda Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a emir vermesini istedikleri yazılmıştır. Osmanlı Devleti aynı gün verdiği cevapta iddiaların gerçeği yansıtmadığını, Osmanlı toprak bütünlüğü ihlal edilmemek koşuluyla İtalya ile görüşmeye hazır olduklarını belirtmiştir. İtalya almış olduğu cevaptan tatmin olmadığını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.¹¹⁸⁹

İsmail Hakkı Bey, Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine yazdığı bir makalede Osmanlı Devleti'nin uluslararası hukuk kapsamında nasıl hareket etmesi gerektiğini değerlendirmiştir. Babiâli'nin Büyük Devletlere yapmış olduğu müracaatı yerli ve yabancı basın 'arabuluculuk' istendiği şeklinde yorumlarken, İsmail Hakkı Bey bunu, devletlerin uluslararası hukuki taahhütlerini yerine getirmeleri çağrısı olarak değerlendirmiştir. Fas'la Trablusgarp'ın durumunun birbirine benzemediğini ispat etmek için çeşitli örnekler vermiş, Fas'ın içişlerine karışmanın, oraya Fas hâkimi adına Fransız askeri çıkarmanın medeni âlemin çok fazla gözüne batmadığını belirtmiştir. Ayrıca Fas'ın devletler nezdindeki önem ve mevkisinin Osmanlı Devleti kadar yüksek olmadığını, on yıldan beri Fas'ta keşmekeşin devam ettiğini ve bu yüzden müdahale için yüzlerce vesile bulunabileceğini dile getirmiştir. Fakat Trablusgarp için bunların hiçbirinin söz konusu olmadığını, İtalya'nın işgal etmek için doğru dürüst somut bir bahane icat etmekte bile başarılı olamadığını sözlerine eklemiştir.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁷ Babanzade, "Fas ve Trablusgarp", s.1-2

¹¹⁸⁸ Ultimatometni ve Osmanlı Devleti'nin cevabı için bkz. İsmail Özçelik-Hakan Doğan-Mert Can Erdoğan, "Trablusgarp Devlet-i Aliyye-İtalya Vekayi-i Harbiyesi" İsimli Risale'nin Işığında Osmanlı Devleti ve Trablusgarp Savaşı", *ulakbilge*, c.6, S.24, 2018, s.657-659

¹¹⁸⁹ Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.898-899. Haluk Ülman, İtalya'nın, Trablusgarp'ı işgal etmesini, Rusya hariç, Avrupa devletlerinin olumlu karşılamadıklarını, henüz Fas'a tam manasıyla yerleşmemiş olan Fransa'nın, İtalya'nın bu hareketine içerlediğini, İngiltere'nin ise bu olayın, Osmanlı Devleti'nin tamamen Almanya'nın kucağına düşmesine yol açmasından endişe ettiğini yazmıştır. Almanya açısından da zor bir durum ortaya çıktığından, Üçlü İttifak üyesi olan İtalya'nın bu hareketiyle Osmanlı Devleti ile kurulan iyi ilişkilere darbe vurulacağı çekincesinden bahsetmiştir. Bunun için bkz. Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.278

¹¹⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İstirham-ı Tavassut mu, Taleb-i Muavenet mi?", *Tanin*, 17 Teşrinievvel 1911, No:1122, s.1

İtalya'nın ulti­matom verme yönteminin bile teamüllere uygun olmadığı bilgisini veren İsmail Hakkı Bey, ihtilaf­lı bir mesele için hiç olmazsa birkaç nota teati edildikten sonra ulti­matom verilmesi gerekirken, İtalyanların bunu yapmaya bile tenezzül etmedikleri eleştirisini yapmıştır. Ültimat­om esas itibariyle ‘falan maksadı icra edersen iyi ama etmezsen işgal ederim’ mealinde bir anlamda verilirken, İtalya, Babanzade'nin tabiriyle, lokmayı kaçırmak istemeyen aç­gözlülere mahsus bir tavırla doğrudan sonuca odaklanarak ‘arazi­yi işgal edeceğim izin vermezsen savaş açacağım’ tavrıyla vermiştir. İtalyanlar savaş başladıktan sonra Trablusgarp'a bir vali atamışlardır. Bu vali bir beyannamede, Osmanlı Hükümetinin ahaliyi esarete bulundurduğu iddiasında bulunmuş, yine aynı beyannamede, herkesin camiinde Trablusgarp ve Bingazi'yi himayesine alan İtalya ile İtalya Kralı için dua etmesini istemiştir. İsmail Hakkı Bey, İtalyanların bu hareketiyle ahalinin manevi hürriyetini çiğnediğini belirtmiştir.¹¹⁹¹

Trablusgarp Savaşı ile ilgili bazı safahatı bu şekilde dile getiren İsmail Hakkı Bey daha sonra lafı uluslararası hukuki taahhüt meselesine getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yapması gerekenin, devletleri arabuluculuğa değil yardıma çağır­mak olduğunu ifade etmiştir. Devletlerin İtalya'ya karşı hiç olmazsa imzaladıkları antlaşmaların hükümlerini uygulamaya davet edilmesini istemiştir. Bu antlaşmaların 1841 Muahedenamesi, Paris ve Berlin Antlaşmaları olduğunu hatırlatmış, bunlarda, devletlerin Osmanlı toprak bütünlüğünü korumayı taahhüt ettiklerini dile getirmiştir. Paris Antlaşmasının 7. ve 8. Maddelerini¹¹⁹² işaret ederek devletlerin yükümlülüklerini net biçimde göstermeye çalışmıştır. İsmail Hakkı Bey bu hukuki vaziyeti gözeterek, devletleri vazifeye mecbur etmeleri gerektiğini ve bu vazifenin devletin toprak bütünlüğünün iade edilmesinden ibaret olduğunu yazmıştır.¹¹⁹³

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı başladıktan sonra, Avrupa Devletlerine müracaatta bulunması üzerine Avrupa basını, hangi zemin ve esas üzerine bir arabuluculuk ve müdahale edilmesi gerektiği konusunda devletlerin şaşır­dıklarını yazmıştır. İsmail Hakkı Bey de asıl şaşılması gereken şeyin bu kadar açık antlaşmalar, taahhütler varken devletlerin nasıl hareket edeceklerini bilmemeleri olduğunu belirtmiştir. İtalya'nın savaş ilerleyip ufak tefek

¹¹⁹¹ Babanzade, “İstirham-ı Tavassut mu, Taleb-i Muavenet mi?”, s.1

¹¹⁹² Paris Antlaşmasının 7. Maddesi, Osmanlı Devleti'ni Avrupa siyasetinin bir parçası olarak kabul etmiştir ki bu ifade tam olarak şöyledir: “...Saltanat-ı Seniyyenin Avrupa hukuk-u umumiyesi ve cemiyeti menafından hissedar olmaya dâhil olduğunu ilan ederler ve hükümdaran-ı müşarileyhimin her birisi ayrı ayrı memalik-i saltanat-ı seniyyenin tamamıyetiyle istiklal-i âlisine riayet etmeye taahhüt eder ve işbu taahhütlerinin tamam-i icrasına müştereken mütekeffil olurlar binaberin bunu ihlali mucip olacak her bir harekete menfaat-ı umumiyyeye dokunur bir mesele nazarıyla bakacaklardır.” Antlaşmanın 8. Maddesi ise şu ifadelerden oluşmuştur: “Devlet-i Aliyye ile düvel-i muahidenin biri veya birkaçı beyninde ihlal-i münasebetlerine badi olacak bir ihtilaf vuku bulduğu takdirde saltanat-ı seniye ve düvel-i müşarileyhimin her birisi kuvve-i cebriye istimaline karar vermezden evvel işbu uygunsuzluğu tavassut tarikiyle men edebilmeleri için düvel-i muahide-i saireye meydan vereceklerdir.” Bu bilgi için bkz. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.1, s.345-346

¹¹⁹³ Babanzade, “İstirham-ı Tavassut mu, Taleb-i Muavenet mi?”, s.1

bazı zaferler elde etmesinden sonra taleplerini daha da arttırdığı görülmektedir. İtalya savaşın başında verdiği ultiyatomda, işgal sonrası oluşacak durumu iki devlet kendi arasında çözüme ulaştıracaktır derken, zaman ilerledikçe temposunu artırmış ve ilhaktan başka bir şeye yanaşmayacağını açıklamıştır. Ayrıca bir lütuf olarak da Trablusgarp'ta sadece halifenin manevi hukukunu kabul edeceğini dile getirmiştir. Şayet ilhak kabul edilmezse işi biraz daha ileri götüreceği, sahili tamamen ele geçirdikten sonra ilhakı koşulsuz şartsız kabul etmek üzere Türklere 48 saat süre vereceği, bu sürede de kabul edilmezse Adaları işgal edip, Çanakkale Boğazı'na saldıracağı Avrupa gazetelerinde yazılmıştır.¹¹⁹⁴

İsmail Hakkı Bey'in tüm bu yazılanlara karşı cevabı kısa ve net olmuştur; 'Türkiye hiçbir vakit Trablusgarp'tan vazgeçmez.' Osmanlı Devleti'nin meşrutiyetin ilanından beri yaşadığı toprak kayıplarında çatışma yolunu tercih etmeyerek uzlaşmayı kabul etmesi, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit'te bu yolu takip etmesi, Osmanlıların mülkünü koruma konusunda aciz kaldığı yönünde bir algı yaratmıştır ki İsmail Hakkı Bey, Trablusgarp Savaşı'nın bu mantıkla çıktığını, aynı uzlaşmacı tavrın burada da beklendiğini ifade etmiştir. Böyle giderse elinde arazisi kalmayacağını, önüne gelenin ne de olsa koruyamıyor biz de zapt edelim diyeceğini vurgulayarak, biraz da kararlılık göstermek amacıyla, Trablusgarp'ın ya fiilen kendilerinde kalacağını veya zorla gasp edileceğini, bu ikisi arasında bir çözümün olmayacağını dile getirmiştir. Arabuluculuk yapacak devletlerin, 'verin şu toprağı da barışın' tarzındaki tavsiyelerine kulaklarını kapatacaklarını belirten Babanzade, geri adım atmayacakları mesajını vermiştir.¹¹⁹⁵

Tablusgarp Savaşı başlayınca Osmanlı Devleti'nin neden bir ittifak grubuna dâhil olmadığı sorusu sorulmaya, şayet dâhil olunsaydı böyle bir durumla karşılaşılacağı yorumları gündemi kaplamaya başlamıştır. Bu konuyu kendi açısından değerlendiren İsmail Hakkı Bey de bir makale yazmıştır. Bu makalede değindiği ilk nokta ise Osmanlı Devleti'nin meşrutiyetin ilanından sonra dış politikada tarafsızlık stratejisini benimsemiş olduğudur. Ancak Trablusgarp Savaşı dış politikada yeni bir devrin açılması için adımlar atılmasına vesile olmuştur. İsmail Hakkı Bey'e göre, Osmanlı Devleti'nin savaştan önce İtalya aleyhine bir ittifaka girme ihtimali yoktur. Çünkü İtalyanlar bir yandan Üçlü İttifaka resmen bağlıydılar diğer yandan Üçlü İtilaf devletleri ile iyi ilişkiler içerisindeydiler. Özellikle coğrafi mevkileri İtalyanların gerek Balkanlarda gerek Akdeniz'de önemini artırdığı için, iki devletler grubu da İtalya aleyhine Osmanlı Devleti ile ittifak yapmazlardı. Ancak Trablusgarp'ın işgali, küçük Balkan Hükümetlerini telaşlandırmış, Avusturya askeri tedariklerini artırmış hatta Rusya, Varşova ordularını silâh altına almaya başlamıştır. Bu durum da 'savaş sadece Trablusgarp'la

¹¹⁹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "İki Vaziyet-i Mütezade", *Tanin*, 22 Teşrinievvel 1911, No:1127, s.1

¹¹⁹⁵ Babanzade, "İki Vaziyet-i Mütezade", s.1

sınırlı kalacak bizim de ne sabah ne akşam keyfimiz kaçacak' diyen İtalya'nın dost ve müttefiklerini düşündürmeye başlayacaktır. Babanzade'ye göre yeni oluşan bu konjonktürde, Osmanlı Devleti'nin müttefik olmak bakımından önemi daha da artacaktır.¹¹⁹⁶

İtalya'nın savaş uzadıkça kesin sonuca kısa sürede ulaşmak için Trablusgarp dışındaki bölgelere veya sahillere saldıracağı, oraları işgal edeceği yönünde tehditleri basında yer almaya başlayınca, Büyük Devletler bu durumdan pek hoşnut olmamışlardır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin her bir bölgesi Büyük Devletler arasında ayrı bir çıkar ve strateji alanı olduğu için Trablusgarp Savaşı'nın kendi sınırları içinde olup bitmesini istemişlerdir. İsmail Hakkı Bey de bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Yeni bölgelerin bu savaş yüzünden zarar görmesini istemediğini ifade ederek, diğer devletlerin İtalya'ya bu düşüncesinden vazgeçmesini öğütlemelerini yazmıştır. Devletlerin bu sınırlamayı yapacaklarını iki kere iki dört eder kaidesi gibi kesin görerek bunun bazı örneklerinin görüldüğünü, Preveze'de yaşanan olayın Avusturya'dan tepki aldığını,¹¹⁹⁷ abluka hattının biraz geniş tutulmasına İngiltere'nin şiddetle itiraz ettiğini okurlarına aktarmıştır. Şayet olur da İtalya Beyrut, Selanik, İzmir gibi diğer Osmanlı sahillerini topa tutarsa buna boyun eğmeyip karşılık vereceklerini hatırlatmış, Osmanlı kamuoyunun da bu savaş konusunda uyanık ve teyakkuz halde olması gerektiğini eklemiştir.¹¹⁹⁸

Trablusgarp'ı kısa sürede ele geçireceklerini düşünen İtalyanların, beklemedikleri direniş karşısında, Osmanlı Devleti'ni ilhakı kabule zorlamak için başka bölgelere saldıracakları tehdidinde bulunacakları konusu gündemdeyken, İtalyan basınında da zaferin gecikmesinden kaynaklanan bir asabiyet hâsıl olmuştur. *Mesacero* gazetesi, Bingazi şehrinin savunmasız kısmını topa tutmadığı için İtalyan komutana kızarken, bu hatanın İtalya'nın birçok ölü vermesine ve milyonlar kaybetmesine yol açtığını ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey bu ifade üzerine, Trablusgarp'a medeniyet getireceklerini iddia edenlerin savunmasız bölgelere top atılmasını savunuyor olmasını esefle karşılamış ve işin aslının öyle olmadığını, İtalyan komutana kızmamalarını zira o bölgeye o top atışlarının yapılarak birçok masum kadın ve çocuğun öldüğünü yazmıştır. Yine aynı gazetenin, ölen ve yaralanan İtalyan askerlerinin Türklere pahalıya mal olacağı tehdidini, savaşı kısa sürede bitirememenin

¹¹⁹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "İnfirad ve İttifak", *Tanin*, 23 Teşrinievvel 1911, No:1128, s.1

¹¹⁹⁷ Osmanlı torpidoları normal seyir için Preveze'den çıkarak güzergâhına devam ederken yolda İtalyan donanması ile karşılaşmış ve selam vermişlerdir. Fakat İtalyanlar Osmanlı gemilerinin savaş için hareket ettiğini düşünerek top ateşiyle saldırıya geçmişlerdir. Osmanlı Devleti gerek Preveze'den gerek Beyrut'tan hareket eden Osmanlı gemilerinin henüz savaştan haberleri olmadığını açıklamış, Padişah da Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmada, İtalya'nın, savaştan habersiz bulunan Osmanlı gemilerine saldırmasını uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirmiştir. Bu gelişmeden en çok rahatsız olan devlet de Avusturya'dır. Çünkü İtalya'nın savaşı Adriyatik'e ve Balkanlara sıçratmasından kaygı duymuştur. Bu sebepten ötürü Avusturya, İtalya'nın bu bölgelerdeki hareket serbestliğini sınırlamaya çalışmıştır. Bu bilgi için bkz. Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, s.61-62

¹¹⁹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Darülharekatın Tahdidî", *Tanin*, 25 Teşrinievvel 1911, No:1130, s.1-2

yarattığı asabiyete bağlamıştır. Başka bir İtalyan gazetesi olan *Itali*'de ise, bolca İtalyan kanı döküldüğü, Türkiye hakkında gösterilen riayetler bir kenara bırakılarak, savaşın Adalar Denizi'ne kaydırılması gerektiği mealinde bir yazı yazılmıştır. Bu konudaki fikirleri belli olan İsmail Hakkı Bey, bu tehditlere pabuç bırakamayacaklarını tekrar etmiştir.¹¹⁹⁹

İtalya'nın bu tehditlerine karşı Osmanlı Devleti daha faal bir savunma yürütmek amacıyla Osmanlı Parlamentosu Sulh Heyeti adı altında, bütün Osmanlı halklarını temsil etmek üzere Mebusan ve Ayan'dan oluşan bir kurul meydana getirmiştir. Heyetin hiçbir resmi statüsü olmayacak, devlet tarafından hiçbir görev verilmeyecektir. Heyetin Avrupa'daki görevi de barışın teminini sağlamak ve Osmanlı Devleti'nin barış yanlısı olduğunu devletlere ilan etmektir. İsmail Hakkı Bey heyetle ilgili bilgileri verdikten sonra Avrupa'daki diplomatlar ve siyasetçiler tarafından hoş karşılanmama ihtimalinin yüksek olduğunu, savaştan ötürü İtalya'nın tarafında yer aldıkları için seslerini bunlara duyurmakta güçlük çekeceklerini yazmıştır. Ancak böyle kuvvetli bir ihtimal var diye Heyetin sağlayacağı faydayı da yok saymamak görüşündedir. Ona göre, Avrupa'ya gidecek bu heyetin birinci amacı, Avrupa kamuoyunu aydınlatmak, Trablusgarp'ta İtalyanların yaptığı vahşetlerle, Osmanlıların barış yanlısı çalışmalarını mukayese ettirerek, Türkiye lehine bir algı yaratmaktır.¹²⁰⁰

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Hükümeti'nin başka kanallardan zaten Avrupa'da Türkiye yanlısı bir kamuoyu yaratma çalışması yapmak zorunda olduğunu, Sulh Heyeti'nin, Hükümetin bunu yapmasına engel olmadığını dile getirmiştir. İtalyanlar Trablusgarp'ta her gün zalimane uygulamalar yaptıkları halde birçok Avrupa gazetesinin ya bunlardan haberdar olmadığını ya da olsalar bile İtalya'ya şirin görünmek için yazmadıklarını, işte bu heyetin görevinin Avrupa'ya bunları anlatarak kamuoyunda İtalya'ya karşı bir nefret uyandırmak olduğunu vurgulamıştır.¹²⁰¹ İtalya'nın aniden savaş kararı alarak Trablusgarp'a saldırması savaş karşıtı birçok Avrupa kuruluşunu harekete geçirmiştir. Bunlardan biri de Babanzade'nin bahsettiği, Parlamentolararası Birlik'tir. Birlik Konseyi, 4 Ekim 1911 günü Paris'te yaptığı toplantıda, Lahey Konferanslarına atıfta bulunarak, burada alınan kararlara imza atan devletlerin bu imzanın sorumluluğuna uygun davranmaları istenmiştir. Osmanlı Devleti adına toplantıya Bustani Efendi katılmıştır. Toplantıda alınan kararları İtalya temsilcileri hariç bütün katılımcılar onaylamıştır.¹²⁰²

¹¹⁹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Tehditler, Asabi Haller", *Tanin*, 27 Teşrinievvel 1911, No:1132, s.1

¹²⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Sulh Heyeti", *Tanin*, 31 Teşrinievvel 1911, No:1136, s.1

¹²⁰¹ Babanzade, "Sulh Heyeti", s.1

¹²⁰² Koloğlu, *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal*, s.91-94

Osmanlı Parlamento Grubu başkanı Süleyman Büstani Efendi, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 14 Ekim 1911'de açılmasından birkaç gün sonra 18 Ekim'de, diğer bütün grup üyelerine bir mesaj yollayarak, Paris'te alınan karar çerçevesinde, hükümetleri nezdinde aracılık girişiminde bulunmalarını istemiştir. Büstani Efendi benzer bir mesajı 11 Kasım 1911'de yine diğer gruplara yollamıştır. Bu mesajda, İtalya'nın Trablusgarp'ta acımasızca yaptığı katliamlardan, kadın ve çocukların öldürülmesinden, camilerde ibadet eden insanların dahi saldırıya uğradığından bahsetmiş, yaşanan bu olayları protesto ettiğini üye devletlerin meclislerine bildirmiştir. Ancak yapılan tüm bu çalışmaların bir sonuç vermediği görülmektedir. Sadece gruplar, Osmanlı grubunun taleplerini kendi hükümetlerine ulaştırdıkları haberini vermişler ve bu haberler Mebusan Meclisinde alkışlarla karşılanmıştır. Oysaki hükümetler bu girişimlerden hiç etkilenmemiş ve bildikleri politikalardan vazgeçmemişlerdir.¹²⁰³

İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın Trablusgarp'ta uyguladığı insanlık dışı ve devletlerarası anlaşmalara aykırı hareketlerini, kimi zaman makalelerinde konu edinerek, İtalya'da yaşanan gerçekleri kamuoyuna anlatmaya çalışmıştır. İtalyanların namaz kılan Müslümanları kurşuna dizdiğinden, kadın ve çocukları katlettiğinden,¹²⁰⁴ hastaneleri topa tuttuğundan, Osmanlı memurlarının zorla sınır dışı edildiğinden bahsederek Trablusgarp'taki canilikleri göstermeye çalışmıştır. Avrupa devletlerinin bunlara sessiz kalmalarını eleştirerek, Malisya isyanı esnasında Malisörlerden bir kadın öldü diye dünyayı ayağı kaldıran *Times*'ın, Viyana'daki muhbirine atıfta bulunarak, aynı yaygarayı Trablusgarp için neden koparmadığını sormuştur. Sonradan da ortaya çıkmıştır ki o kadın, erkek kılığına girerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan biridir ve Osmanlı askerlerinin o kılıkla kadın olduğunu anlaması imkân dışıdır. Birinci ve İkinci Lahey Antlaşmalarına imza atan devletlere, özellikle de Lahey Konferanslarında aktif rol alan Rusya ve Amerika'ya seslenen İsmail Hakkı Bey, İtalyanların

¹²⁰³ Koloğlu, *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal*, s.99-101. Babanzade İsmail Hakkı Bey'in ikinci başkan vekili olarak görev aldığı, Osmanlı Parlamentosu Beynelmilel Sulh Heyeti hakkında bkz. Nesim Masliyah, *Osmanlı Parlamentosu Beynelmilel Sulh Heyeti*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniye, 1329

¹²⁰⁴ Trablusgarp Savaşı esnasında yerli mücahitlerin ve Türk askerlerinin yanında bulunan bir İngiliz savaş muhabiri, İtalyanların hava gemileriyle pazar yerini bombalayarak sivil halka nasıl zarar verdiklerini anılarında şöyle aktarmıştır: "Aynı akşam ilk zayıatın haberleri ulaştı ve yaralılar tedavi için ordugâha getirildi. Aralarında kadınlar ile çocuklar da vardı. Bombalar maalesef pazaryerine düşerek altı kişinin ölümüne ve ciddi şekilde yaralanmalara sebep olmuş. Yaralılardan biri küçücük bir bebektir, dehşet veren bir görüntüsü vardı. Midesi kasap bıçağıyla yarılmış gibiydi, ciğerleri ve bağırsakları görünüyordu. Daha ilk bakışta zavallının yaşamayacağı belliydi ama Beşir Bey ümitle elinden geleni yaptı. Ertesi sabah hastane çadırına gittiğimde biçarenin öldüğünü öğrendim. Annesi perişan haldeydi. Harpte ve aşta her şey mubahtır, buna rağmen askerle sivil arasında ayırım yapılmasının gerektiğini düşünüyorum..." Bunun için bkz. H.C.Seppings-Wright, *Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl*, (Çev. Derin Türkömer), İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s.94-95

gaddarca zulümleri karşısında Çar'ın ve Amerika Başkanı Taft'ın bunlara tepki göstermesini istemiştir.¹²⁰⁵

Osmanlı Devleti, diğer devletleri Trablusgarp Savaşı konusunda tepki göstermeye davet ederken, Osmanlı direncinin beklediğinden daha uzun sürmesi üzerine İtalya yeni bir hamle yapmış ve Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi Sancağını ilhak ettiğini, bu iki toprağın İtalya'nın bir parçası olduğunu açıklamıştır. İlhak beyannamesinin ilan edilmesine gerekçe olarak da, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgalinin devam etmesi durumunda, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında ilerleyen zamanlarda bir ihtilafın yaşanacağını anlaşıldığı, gelecekte iki ülkenin iyi ilişkiler kurmasının sağlanması için ihtilafın kökünün şimdiden kesilmek istenmesi gösterilmiştir. İsmail Hakkı Bey söz konusu ilhak beyannamesini okuyanların, bunu suya kılıç sallayan sahte pehlivanın hareketi gibi algıladıklarını belirterek, gelişmeyle ilgili düşüncelerini okurlarına aktarmıştır.¹²⁰⁶

İtalya'nın bu beyannameyi ilan etmekte iki amaç güttüğünü belirten İsmail Hakkı Bey, ilk amacın, İtalyan milletini bir şeref ve namus meselesi karşısında bulduklarına inandırmak olduğunu ifade etmiştir. Ancak bunu yapacak niteliklere sahip olmadan milletin önüne böyle bir mesele koymanın hata olduğu yorumunu yaparak, Fransa'nın benzer şekilde Meksika meselesi yarattığını ancak başaramadığını, yirmi yıl geçtiği halde hala Cezayir'le uğraştığını, Fransa gibi İtalya'dan daha güçlü bir devlet bunu başaramamışken, hiçbir savaştan yüz akıyla çıkamamış İtalyanların bunu asla başaramayacaklarını, İtalya'nın kendini o kadar şişirmek isteyen kurbağa taklidi yapmamasını yazmıştır. Beyannamenin ikinci amacı ise, mahalli halkı ve direniş gösterenleri, Krala isyan eden kişiler olarak gösterip, hapis ve idamla cezalandırmaktır. Avrupa devletlerinin bu ilhak beyannamesine ne tepki verecekleri üzerinde kafa yoran Babanzade, Büyük Devletlerin savaşın başında tarafsız kalmayı tercih ettiklerini, şimdi bunu tasdik ederlerse tarafsızlıklarını yitireceklerini ve uluslararası hukuku çiğneyeceklerini, bu sebepten ötürü reddedeceklerini dile getirmiştir. İtalya'nın bu beyannamesini gülünç bulan İsmail Hakkı Bey, kendilerinin, fiili olarak zapt edemedikleri Sicilya Adası için böyle bir ilhak beyannamesi yayınlamaları ne kadar gülünçse, bunun da o kadar gülünç olduğu yorumunda bulunmuştur.¹²⁰⁷

Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti için bazı olumlu etkiler yaptığını dile getiren İsmail Hakkı Bey, Trablusgarp ahalisinin Osmanlılığına ne kadar sağlam bağlarla bağlı olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. Bütün İslam âleminin savaştan ötürü ortak manevi

¹²⁰⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "İnsaniyet İçin Müdahale", *Tanin*, 6 Teşrinisani 1911, No:1142, s.1

¹²⁰⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "İlhak Komedyası", *Tanin*, 10 Teşrinisani 1911, No:1146, s.1. İtalya'nın 5 Kasım 1911'de ilan ettiği ilhak kararı için bkz. Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, s.89-90

¹²⁰⁷ Babanzade, "İlhak Komedyası", s.1

duygular etrafında birleştiğini ifade ederek özellikle Mısır'ın fedakârlıkları üzerinde durmuştur. Bazı siyasi engellere rağmen pek çok Mısırlı gönüllü çölleri aşarak Trablusgarp'a savaşmaya gitmiştir. Farklı fırkalara mensup da olsalar bütün Mısır gazeteleri Osmanlıları destekleyen, İtalyanları lanetleyen yayınlar yapmışlardır. Bu gazetelerin önemi büyüktür zira Arapça yayımlandıkları için sadece Mısır'da değil, diğer Arap coğrafyalarında da okunmalarından ötürü geniş alanlarda propaganda yapma imkânı sağlamışlardır. Bu manevi desteklerin dışında maddi katkılar da vermeye çalışmışlar, iane defterleri açarak para toplamışlardır. Sadece zenginler değil fakirler de maaşlarını vererek ve kadınlar ziynet eşyalarını satarak Osmanlılara yardım etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu desteğin moral motivasyon açısından önemini belirterek, İslam alemine teşekkür etmiştir.¹²⁰⁸

Savaştan ötürü bazı İslam ülkelerinde çeşitli çatışmaların yaşandığı görülmüştür. Tunus'ta halkın galeyana gelmesiyle İtalyanlar aleyhinde bir olay meydana gelmiş ve sonucunda sadece İtalyanlardan değil Fransızlardan ve Araplardan ölenler olmuştur. Hükümet bir süre sonra asayişi sağlamış, inzibatı muhafaza etmek amacıyla Cezayir'den takviye kuvvet getirmiş, takibat işleri için de askerlere geniş yetkiler vererek bir nevi örfi idare ilan etmiştir. Tunus'taki bu olaydan bir müddet sonra ise İskenderiye'de benzer bir olay yaşanmış, İtalyanların ve İtalyan gazetecilerin tahrikleriyle büyük bir galeyan vukua gelmiştir. Bu tip şiddet olaylarını kim yaparsa yapsın tasvip etmediklerini ifade eden Babanzade, ancak İslam ülkelerinde yaşanan her ayaklanmanın her olayın 'taassup' olarak adlandırılmasına da karşı çıkmıştır. Toprağı işgal edilen bir milletin can ve namusunu korumak amacıyla silaha sarılmasının meşru müdafaa yerine taassup olarak görülmesini, Avrupa'nın çifte standardı olarak tarif etmiştir. İtalyanlar Trablusgarp'ta tahriklerine devam ederse komşu ülkelerde bunlardan haberdar olanların tepki vereceklerini vurgulayan İsmail Hakkı Bey, halka itidal çağrısı yapmıştır.¹²⁰⁹

Birçok İslam ülkesi Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi moral ve destek vermeye çalışırken, İsmail Hakkı Bey yazdığı bir makalede, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı ülkesinde yaşayan birçok insanın sanki Trablusgarp Savaşı hiç olmuyormuş gibi davranmalarına değinmiş ve özeleştiriye bulunmuştur. Gazetelerin sadece iç politika haberleri veriyor olmalarını eleştirerek, savaşla yakından alakası olmayan bazı yabancı devlet

¹²⁰⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Mısırlılar ve Muharebe", *Tanin*, 13 Teşrinisani 1911, No:1149, s.1. Trablusgarp Savaşı'nda Türklerle Arapların dayanışma içinde oldukları görülmektedir. İtalyanların, Zuhura bölgesine uçaklarla attıkları beyannameler vasıtasıyla, silahlarıyla teslim olan Araplara 20 lira verme vaatleri amacına ulaşmamıştır. Uçaklarla atılan bu beyannamelere karşılık Araplar, İtalyanların, dindaşları olan Türklerle aralarını bozamayacakları mesajları vermişlerdir. Ayrıca Mısır, Tunus ve Hindistan Müslümanları topladıkları paraları Osmanlı Devleti'ne göndererek katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Bu konuda bkz. Melek Öksüz, "Trabzon'da Meşveret Gazetesine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Trabzon'daki Yansımaları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.14, Nisan 2017, s.68-69 ve 78-79

¹²⁰⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Tunus'taki Vaka Münasebetiyle", *Tanin*, 20 Teşrinisani 1911, No:1156, s.1

gazetelerinin bile Osmanlı basınından daha fazla savaş haberi verdiğini belirten İsmail Hakkı Bey, halkı bu gaflet uykusundan uyandırmaya çalışmış, Fas ve İran gibi iki büyük İslam Devleti'nden sonra ayakta kalmayı başaran son İslam devletinin kendileri olduğunu ima ederek, sıranın kendilerine gelmemesi için uyanık olmaları gerektiğini hatırlatmıştır.¹²¹⁰

Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında karşı karşıya kaldığı sorunlardan biri de Mısır'ın tarafsızlığını ilan etmiş olmasıdır. Mısır basını ve halkı, Osmanlı Devleti'ne destek verirken Mısır Hıdivliği, tarafsızlık gerekçesiyle, bu ülkeye gitmiş olan bazı Osmanlı zabiti ve memurunu sert bir muamele ile nezaret altında tutmuş hatta sınır dışı etmiştir. Bununla da yetinmeyerek Mısır'a gönderilen uçaklara el koymuştur. Savaşın başlarında Bingazi sınırında bu kadar sıkı kontroller yapılmazken son günlerde bunun arttığını yazan İsmail Hakkı Bey, tarafsızlığın adeta Osmanlıların aleyhine bir biçimde ihlal olarak yorumlanmaya başlamasından şikâyet etmiştir. Mısır Hıdivliğine de tavsiyede bulunarak, Osmanlılara değilse bile Mısır halkının hislerine saygı duymasını ve resmiyete bu kadar fazla tabiiyet etmemesini söylemiştir.¹²¹¹ Trablusgarp'ın karadan komşu olduğu iki ülke vardır ki biri Tunus diğeri de Mısır'dır. O dönemde Tunus Fransa'nın, Mısır da İngiltere'nin hegemonyası altında olduğu için onların emirlerine tabiiyet etmişlerdir. İtalya'nın bu devletler nezdinde girişimde bulunarak sınırlardaki kontrollerin sıkılaştırılmasını sağladığı bu gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Trablusgarp Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti aleyhinde Fransız basınında çeşitli makaleler yazılmıştır. Fransız basınına yakından takip eden İsmail Hakkı Bey, *Le Temps* gazetesinin Türkiye aleyhtarı ifadeler içeren bir makalesini okurlarına aktarmıştır. *Le Temps* gazetesi, İtalya hakkındaki tarafsızlığından dolayı Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya güvenmemesi gerektiğini, güceneceği biri varsa onun Almanya olduğunu zira Trablusgarp'ı savunmak ve silahlandırmak için ihtiyaç duyulan topları Fransa'dan değil Almanya'dan satın aldığını dile getirmiştir. Bu ifadeler üzerine Osmanlı-Fransız dostluğundan dem vuran Babanzade, özellikle meşrutiyetten sonra Fransa'ya birçok maddi faydalar sağlandığını hatırlatmıştır. *Le Temps* Osmanlı Devleti'ne ilginç de bir tavsiyede bulunmuş, Trablusgarp'ın öyle ya da böyle kaybedildiğini, ısrara gerek olmadığını, hem Osmanlılar savaşı kazansa bile

¹²¹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İbretimiz Bir Manzara", *Tanin*, 23 Kânunuevvel 1911, No:1187, s.1. İsmail Hakkı Bey'in ifade ettiğinin aksine Osmanlı ülkesinde yaşayan insanların orduya ve devlete destek olmak amacıyla yaptıkları çalışmalar için bkz. Ahmet Öğreten, "İtalya'nın Trablusgarp Saldırısı Karşısında Osmanlı Toplumunun Tavrı", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler Kitabı*, c.5, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 2012, ss.2277-2300

¹²¹¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Mısır'ın Bitarafılığı ve Muharebe", *Tanin*, 8 Kânunusani 1912, No:1203, s.1

kazanmanın avantajlı sonuçlarını yaşayamayacağını, bu yüzden İtalya'nın isteklerini kabul etmesini söylemiştir.¹²¹²

Le Temps ayrıca savaşın kazanılacağı konusunda İstanbul siyasi çevrelerinin de ümitlerini kaybettiklerini dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, *Le Temps*'ın, 'Trablusgarp'ın kaybedilip kaybedilmeyeceği meselesinin değil ne biçimde kaybedileceğinin incelenmesi gerekir' ifadesini de, henüz öldürülmemiş bir aslanın postunu satmaya kalkışmak biçiminde değerlendirmiştir. Fransa'nın asıl derdi, Trablusgarp Savaşı'nın devam ediyor olmasının bütün Avrupa'yı sıkıntıya sokuyor olmasıdır. Savaş uzadıkça doğacak sonuçların belirsiz hale gelmesi endişe yaratmaya başlamıştır ki, İsmail Hakkı Bey, Almanya ile Fransa ilişkilerinin henüz normalleşme eğilimi göstermediğini, Fas ve İran'ın kolay hazmedilmediğini, Trablusgarp meselesinin İtalya'nın istediği tarzda çözülmesinin Avrupa'ya nefes aldıracağını belirtmiştir ki,¹²¹³ *Le Temps*'ın böyle makaleler yazarak Osmanlı Devleti üzerinde psikolojik baskı kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Fransa, Osmanlı Devleti'ne bu akılları verirken, tarafsızlığı ile destek verdiği İtalya'nın onur kırıcı bir davranışıyla karşı karşıya kalmıştır. Bir İtalyan torpidosu, 16 Ocak 1912 günü içerisinde bir uçağın bulunmasını bahane ederek, Marsilya ile Tunus arasında faaliyet gösteren, Kartaca adındaki Fransız posta vapurunu durdurmuştur. Bu uçak ise Tunus'ta yaşayan M.Duval adında Fransız vatandaşı bir şahsa aittir. İtalyan torpidosunda bulunan askerler söz konusu uçağın ya kendilerine teslim edilmesini ya da tahrip olunmasını istemişlerdir. Fakat Kartaca vapurunda bulunan görevliler her iki talebi de reddedince Fransız bandıralı vapur, kaçakçılık yaptığı şüphesiyle İtalya'nın Cagliari Limanına gönderilmiştir.¹²¹⁴ İtalyanlar, Kartaca Vapurunda bulunan uçağın Türkler tarafından kendilerine karşı kullanılacağından şüphe etmişlerdir. Uçağın sahibi olan Pilot M. Duval da gemide bulunduğundan onun Türklerin hizmetine girmesinden kuşkulunmuşlar fakat Duval'in böyle bir niyeti olmadığı anlaşılınca, Kartaca Vapurunun Tunus'a hareket etmesine izin vermişlerdir.¹²¹⁵

Doğal olarak bu durum Fransız basınında büyük bir fırtına koparmıştır. Bu olay İsmail Hakkı Bey'in İtalya hakkında yazdığı şeylerde haklılık payının ne kadar yüksek olduğunu da göstermiştir. İtalya'yı 'hazımsız La Fontaine kurbağası' olarak tanımlayan İsmail Hakkı Bey, bu ülke, Akdeniz'in göbeğinde Fransa gibi bir devlete bunu yapıyorsa, ıssız

¹²¹² Babanzade İsmail Hakkı, "Türkiye, Fransa ve Sulh", *Tanin*, 14 Kânunusani 1912, No:1209, s.1

¹²¹³ Babanzade, "Türkiye, Fransa ve Sulh", s.1

¹²¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Kartaca Hadisesi", *Tanin*, 21 Kânunusani 1912, No:1216, s.1. İsmail Hakkı Bey söz konusu makalesinde uçağın sahibinin adını belirtmemekle birlikte Belçika vatandaşı olduğu bilgisini vermiştir. Ayrıca bkz. Giovanni Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, (Yay. Haz. Tahsin Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul, 2012, s.96

¹²¹⁵ W.H.Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014, s.72-73

Trablusgarp çöllerinde masum halka kim bilir neler yapıyordur demekten kendini alamamıştır. İtalya'nın Trablusgarp'ı ele geçirme ihtimaline karşı bunun Fransa'ya risk yaratacağını, Afrika'da Fransa'ya daimi komşu olursa ne gibi sorunlar çıkaracağını bu Kartaca olayından anlaşılması gerektiğini, Trablusgarp'ı alarak İtalya'nın deniz gücünün artmasının da Fransa donanmasına risk oluşturacağını hatırlatarak, Fransa'nın tarafsızlık politikasının başına işler açacağını vurgulamak istemiştir.¹²¹⁶

İtalya'nın Trablusgarp'ta beklemediği bir direnişle karşılaşması, sorunu üstü kapalı da olsa bir Avrupa sorunu haline getirerek, Büyük Devletlerin Osmanlılara baskı yapmasını sağlayıp, Türklere diz çöktürmek taktiğini uygulamasına neden olmuştur. İsmail Hakkı Bey bu taktiği, İtalya'nın Avrupa'ya şantaj yaptığı biçiminde yorumlamıştır. Tek başına Türkleri Trablusgarp'ı terke mecbur edemeyeceğini anlayınca geri adım atmayı da şerefine yediremediği için Avrupa'dan yardım istemiştir. Fakat bu yardımı istemek zafiyet göstergesi olduğu için açıkça yapamamıştır. Bunun için tehdit yolunu seçmiştir. Babanzade'nin deyimiyle elinde bomba bulunan bir anarşist gibidir. Şayet Türkiye'yi barışa zorlamazsanız, elimdeki bombayı patlatıp huzur ve barışı bozarım tehdidini savurmuştur. Bu durumda rahatları kaçacak olan suç ortağı Büyük Devletler de hemen zayıf olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne gelerek, biraz para karşılığında Trablusgarp'ı terk etmeleri nasihatini vereceklerdir. Olayın bu şekilde bir gelişim göstereceğini tarif eden İsmail Hakkı Bey bu nasihate, 'gölge etme başka ihsan istemem' karşılığını vereceklerini ifade etmiştir.¹²¹⁷

Osmanlı Devleti'ne barış yapmasını teklif eden devletlerin, Trablusgarp Savaşı'nın bitmemesini, başka yerlerde yapmayı planladıkları istilaların önünde engel olarak gördükleri yorumunda bulunan Babanzade, kiminin Fas'ı kiminin İran'ı hazımla uğraştıklarını, kiminin Üçlü İttifak'ı yenilemeye çalıştığını, bir başkasının da Balkanlar'daki barışı bozmak için çabaladığını ancak Trablusgarp Savaşı'nın ayaklarına takıldığını dile getirmiştir. Osmanlıların kararlılığını göstermek isteyen İsmail Hakkı Bey, bütün Avrupa bir Haçlı Ordusu kurup kendilerini zorla barışa mecbur etmedikçe bunu yapmayacaklarını yazmıştır.¹²¹⁸

Fransa ile İtalya arasında, Trablusgarp Savaşı devam ederken yaşanan Kartaca Vapuru krizinden sonra bir de Manuba Vapuru krizi yaşanmıştır. Bu vapurda, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Trablusgarp'taki Osmanlı yaralılarına sağlık hizmeti vermek amacıyla bir sağlık heyeti de yer almıştır. Toplam 29 kişiden oluşan Osmanlı heyeti, başlarında Dr. Emin Muhammed olduğu halde 4 Ocak 1912'de İstanbul'dan yola çıkmış ve 17 Ocak 1912'de Marsilya'dan Manuba Vapuru ile Tunus'a hareket etmiştir. Ertesi gün İtalyan savaş gemileri

¹²¹⁶ Babanzade, "Kartaca Hadisesi", s.1

¹²¹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Sulh Tehditleri", *Tanin*, 23 Kânunusani 1912, No:1218, s.1

¹²¹⁸ Babanzade, "Sulh Tehditleri", s.1

Manuba Vapurunu durdurarak, Osmanlı sağlık heyetini tutuklamış ve savaş esiri olarak Cagliari'ye götürmüştür. Heyetin tutuklanma gerekçesi ise sağlık ekibi kılığında girmiş Osmanlı subayı olmalarından şüphe edilmesidir. Ayrıca İtalyanlar vapurda kaçak para ve Osmanlı subaylarının olduğunu iddia etmişlerdir. Bu durum karşısında Fransız makamları harekete geçmişse de İtalyanlar Osmanlı heyetini 10 gün alıkoymuşlardır. Bununla birlikte Roma'dan getirilen bir doktor heyeti, Osmanlı sağlık heyetindeki personeli sınav yapmış ve hepsinin gerçekten sağlıkçı olduğu anlaşılınca, heyeti serbest bırakarak Fransızlara teslim etmişlerdir.¹²¹⁹

Osmanlı Devleti'nin Paris Elçisi Rıfat Paşa da Manuba Hadisesini öğrenir öğrenmez gerek Fransa Hükümeti gerek diğer devletler nezdinde hemen harekete geçmiştir. Hilal-i Ahmer Heyeti, Cagliari'de İtalyan memurlarına teslim edildikten sonra Manuba Vapuru serbest bırakılmıştır. Rıfat Paşa bu haberi alır almaz Fransa Hariciye Nezaretine müracaat etmiştir. Fransız Dışişleri, Osmanlı heyetinin teslim edilmemesi için Cagliari'deki Fransa Konsolosuna emir verildiğini bildirmiştir. Fakat Cagliari konsolosu ile gemi mürettebatı arasında haberleşme sağlanamadığı için İtalyan zabıtlar mürettebatı ikna etmeyi başararak heyeti gemiden indirmişlerdir. Fransa Dışişleri, gemi mürettebatının bu hareketini yanlış bulduklarını belirterek gerekli tedbirin alınması konusunda talepte bulunmaya devam edecekleri vaadinde bulunmuşlardır. Rıfat Paşa gerek İtalyanların bu gereksiz tavrından ve gerek Fransız gemi mürettebatının o şekilde hareket etmesinden dolayı, Fransa Dışişleri Bakanlığına yazılı bir protestoname göndermiştir. Ayrıca İstanbul'a, elçiler vasıtasıyla, diğer devletler nezdinde de protestoda bulunmayı tavsiye etmiştir. Bu tavsiye hemen karşılık bulmuş ve elçiliklere, olay hakkında protestoda bulunmaları tebliğ edilmiştir. Hilal-i Ahmer Heyetinin hemen yoluna devam etmesinin sağlanması için de gerekli teşebbüslerde bulunmaları özellikle Paris ve Berlin elçilerinden istenmiştir.¹²²⁰

Rıfat Paşa daha sonra Fransa Hariciye Nazırı ile konu hakkında bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Nazır, Hilal-i Ahmer Heyetinin serbest bırakılarak Fransa'ya iadesini talep ettiğini, bu konuda ısrarcı olup, heyet üyelerinin kimlik kontrolünü yapma hakkının Fransa'ya ait olduğu fikrinde bulunduğunu beyan etmiştir. Ayrıca söz konusu heyet Marsilya'ya ulaşınca aralarında zabıt bulunup bulunmadığını ciddi biçimde inceleyeceklerini eklemiştir. Fransız Bakan, İtalyanların, heyet üyelerinden birçoğunun zabıt sıfatıyla mensup oldukları alayların numaralarına vakıf oldukları iddiasında bulduklarını belirtmiştir. Rıfat Paşa da heyet üyelerinin sağlık personeli olup olmadıklarını Fransız heyeti karşısında ispat

¹²¹⁹ Oya Dağlar Macar, "Hilali Ahmer Cemiyeti'nin Kurumsal Tarihinde Önemli Bir Deneyim: Trablusgarp Savaşı (1911-1912)", *Bellekten*, c.LXXXI, S.292, Aralık-2017, s.974-975

¹²²⁰ BOA, BEO, 3994-299520-4, R-9 Kânunusani 1327 (22 Ocak 1912)

edemedikleri takdirde, Fransa Hariciye Nezaretine karşı garip bir vaziyette kalacaklarını bildirmiştir. Durumun Harbiye Nezaretine de haber verildiği aktarılmıştır.¹²²¹ İlerleyen günlerde Fransa ile İtalya arasında bir uzlaşma sağlandığı, Hilal-i Ahmer'e mensup 29 kişinin Cagliari Fransız Konsoloshanesine teslim edileceği ve orada Fransa tarafından inceleme yapılarak Hilal Ahmer'e mensup olmayan şahısların Tunus'a veya savaş bölgesine gitmelerini engellemek için gerekli tedbirlerin alınacağı, buna ek olarak Kartaca ve Manuba meselelerinin Lahey Mahkemesine gönderileceği Paris elçiliğinden bildirilmiştir.¹²²²

Osmanlı elçilerinin aldıkları talimat üzerine İtalya'nın protesto edilmesi emrini yerine getirdikleri görülmektedir. Petersburg Elçisi Turhan Paşa, Rus Dışişleri Bakanına protestoyu içeren bir nota gönderdiği gibi İtalya Hükümetinin bu hukuksuz hareketi konusunda ısrarlı biçimde beyanatta bulunmuştur. Rus Dışişleri Bakanı da, İtalya Hükümeti'nin savaş hukukuna istinaden bazı sebepler ileri süreceğini ve bu konuda ne yapılması lazım geleceği hakkında diğer devletlerle müzakereye gireceğini söylemiştir.¹²²³ Diğer elçiliklerden de konuyla ilgili açıklamalar Dışişlerine gelmiştir. Berlin'den alınan cevapta, bu konuda önceden gerekli girişimlerin yapılarak meselenin halledildiği hatırlatılmış ve mesele Fransa'ya ilgilendirdiği için yeniden girişimde bulunmaya gerek olmadığı ifade edilmiştir. Viyana'dan da benzer bir cevap gelmiş, meselenin Fransa ile İtalya arasında olduğu ve Hilal-i Ahmer Heyetinin Tunus'tan Trablusgarp'a gittiği dile getirilmiştir. Londra Elçiliği ise protesto telgrafi içeriği Paris Elçiliğine ait olduğu için bunun kendisine yanlılıkla gönderildiğini düşünerek söz konusu telgrafi Paris'e tebliğ etmiştir.¹²²⁴

Bu konuda Fransız Parlamentosunda da bir gensoru verilmiş, yeni Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincare buna verdiği cevapta,¹²²⁵ iki devlet arasındaki bu yeni ihtilafı, 'ufukları karartamayacak geçici bir bulut' olarak tanımlamıştır. Aynı konuşmada, Manuba Vapuru'ndaki 29 Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti üyesini, İtalya'ya teslim etmenin ne

¹²²¹ BOA, BEO, 3994-299520-2, R-10 Kânunusani 1327 (23 Ocak 1912)

¹²²² BOA, BEO, 3994-299520-5, R-15 Kânunusani 1327 (28 Ocak 1912) Fransa Hükümeti bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin gönderdiği ve büyük olasılıkla bağışlardan toplanan nakit paraları Tunus'un Sfax Limanında tutarak, Trablusgarp'a gönderilmesinde zorluk çıkarmıştır. Paris Elçiliği bu zorluğu ortadan kaldırmak istemiş ve kendisinden gelecek bir sonraki habere kadar para gönderilmemesini istemiştir. Ancak Trablusgarp'a acilen para gönderilmesi gerektiğinden bu zorluğun hemen kaldırılması için Paris Elçiliğine tavsiyede bulunulmuştur. BOA, BEO, 3996-299656, R-15 Kânunusani 1327 (28 Ocak 1912)

¹²²³ BOA, BEO, 3997-299718-2, R-16 Kânunusani 1327 (29 Ocak 1912)

¹²²⁴ BOA, BEO, 3997-299718-3, R-25 Kânunusani 1327 (8 Şubat 1912)

¹²²⁵ Dönemin İtalya Başbakanı Giovanni Giolitti anılarında Manuba hadisesini şu şekilde aktarmıştır: "*Fransız vapurlarına vuku bulan bu tecavüzler, Fransız efkâr-ı umumiyesinde birden bire büyük bir galeyan hâsıl etmiş ve o vakit yeni Başvekil ve Hariciye Nazırı olan Mösyö Poincare gayet şiddetli bir nutuk iradına mecbur olmuştur. Bu nutukta Mösyö Poincare meselenin halli için Lahey Mahkemesine gitmeye hazır olduğunu ve fakat mahkemeye gitmeden evvel İtalya'nın, tavrı ettiği gemi ile bilhassa Türk Hilal-i Ahmer heyetini derhal Fransa'ya iade etmesini talep edeceğini söylemiş ve bu hususta şiddetle ısrar da ettiğinden nihayet İtalya Hükümeti hem 29 Türk'ü hem de tevkif ettiği vapuru, hiçbir müzakereye başlamadan evvel iadeye mecbur olmuştur...*" Bunun için bkz. Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.96-97

devletler hukukuna ne de insanlığa uygun olduğunu, tutuklanan kimseler kendilerine teslim edilmedikçe lazım gelen tahkikata teşebbüs etmeyeceklerini söylemiştir. İtalya'nın bu görevlilerin kılık değiştirmiş Osmanlı askeri oldukları iddialarına karşılık, Fransa'nın bu karşılığı vermesi İsmail Hakkı Bey'i memnun etmiştir. Bu yüzden de Poincare'in sözlerini ultimatoma kadar etkili olarak değerlendirmiştir.¹²²⁶

Fransa, aslında Tunus'tan gidecek yolcuların tahkikatını önceden defalarca yapmış ve İtalya'ya bildirmiştir. Hatta bir defasında kıyafet değiştirmiş bazı Osmanlı zabıtlarını hareketten men ederek İtalya lehine hareket etmiştir. Buna karşılık İtalya'nın Manuba Vapuru konusunda gösterdiği tavır kaba olarak tanımlayan İsmail Hakkı Bey, Kartaca Hadisesine Fransa'nın çok ses çıkarmadan sorunu halletmeye çalışmasının İtalyanları şımarttığını ve bu hadiseye sebebiyet verdiğini yazmıştır. Kartaca Hadisesinde söz konusu olan şey uçak olduğu için bunun üzerinde fazla durulmamasının normal olduğunu ancak savaş halinde yaralıları tedavi etmek için giden sağlık personelinin durdurulmasının, hukuka ve insanlığa sığmadığını belirterek İtalya'ya olan kızgınlığını dile getirmiştir. Fransız kamuoyu ve basını da buna tepki göstermiştir ki İsmail Hakkı Bey, yaralı Osmanlı askerlerinin, Cagliari'deki sağlık personeli serbest kalıp kendilerini tedavi etmeye gelince Fransızlara teşekkür edeceklerini ifade etmiştir.¹²²⁷

İki devlet arasındaki vapur krizi çok büyümeden kısa süre içinde çözülecektir. Öte taraftan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti mensubu 29 doktor, hasta bakıcı ve memur, Fransa'nın Saint Aguston Vapuruna bindirilerek, Fransa sahilinde bulunan Karol Limanına sevk edilmişlerdir. Orada detaylı bir muayene, soruşturma ve sınavdan sonra Tunus yoluyla Trablusgarp'a geçerek görevlerine başlayacaklardır. İtalya bu personeli bir hafta boyunca Cagliari Limanında bekletmiş, Fransa'dan önce yapmaması gerektiği halde bunları muayene ve sınavdan geçirmiş, sınav sonucunda doktorların verdiği cevaplar üzerine sağlık personeli olduklarına kanaat getirmişler ve Fransa'ya teslim etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, zaten İtalya tarafından bir sınavın yapıldığı ve sağlıkçı oldukları anlaşılınca Fransa'ya verildikleri halde Fransızların yeniden bir sınav yapmalarına tepki göstermiş, üstelik bu sınav Tunus'ta yapılabilecekken Trablusgarp'tan daha uzak olan Güney Fransa'da bir yerde yapılacağı için zaman kaybına yol açacağından ötürü Fransa'yı eleştirmiştir.¹²²⁸ Ayrıca İtalya'nın sık sık

¹²²⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Bulut Fakat Geçici", *Tanin*, 24 Kânunusani 1912, No:1219, s.1

¹²²⁷ Babanzade, "Bir Bulut Fakat Geçici", s.1

¹²²⁸ İsmail Hakkı Bey'in Fransızları eleştirmesine neden olan hareketleri, Osmanlı sağlık heyetini İtalyanlardan aldıktan sonra doğrudan Tunus'a götürmek yerine yeniden Marsilya'ya götürmeleridir. Fransızlar da burada ayrıca bir kez daha heyeti sınavdan geçirmiş, heyetin tümünün cerrah, hemşire ve sağlık personeli olduğu anlaşılınca Tunus'a ve oradan Türk karargâhına gitmelerine izin vermiştir. Gitmesine izin verilmeyen tek kişi ise Hilal-i Ahmer'de görevli olmayan bir Osmanlı subayı olup onun da yanında bol miktarda para bulunmuştur. Bu bilgi için bkz. Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, s.73. Söz konusu Hilal-i Ahmer Heyeti, Tunus'a ulaştığı

gemileri durdurup kontrol ediyor olmasının Akdeniz ve dünya ticaretine büyük darbe vurduğunu hatırlatmıştır.¹²²⁹

İsmail Hakkı Bey, Fransa Kabinesinin Fransız kamuoyunun tepkilerine rağmen İtalyanlara bu kadar anlayışlı davranmasını siyasi bir sebebe, Üçlü İttifak'ın yenilenmesi sürecine bağlamıştır. Zira Almanya Dışişleri Bakanı Kiderlen Waechter bu konuyla ilgili görüşmek üzere Roma'ya seyahat etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın böyle davranarak, bu ziyaret vesilesiyle İtalya'nın Almanların kucağına düşmesine engel olmaya çalıştığını ifade etmiştir.¹²³⁰ İtalya'nın iki tarafı da idare eder tarzda hareket ettiğini dile getiren Babanzade, Fransa'ya karşı şantaj mesleğine devam ettiğini ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey ne Fransa'nın İtalya'ya verdiği bu tavizlerden medet ummasının ne de Almanya'nın müttefikinden hayır beklemesinin hata olduğunu dile getirmiştir. İkili oynayan İtalya'nın iki taraftan da bir şeyler kapacağını ancak Osmanlıların ne sağdan ne soldan yardım görmeyerek, Trablusgarp'taki askerlerinin kahramanlığının sonuçlarını bekleyeceğini yazmıştır.¹²³¹

Trablusgarp Savaşı devam ederken İtalya'nın ilgilenmesi gereken diğer önemli bir konu Üçlü İttifakın yenilenmesi meselesi olmuştur. Alman Dışişleri Bakanının Roma seyahati bu meselenin tazelenmesini sağlamıştır. İsmail Hakkı Bey, Üçlü İttifakın yenilenmesi durumu söz konusu olunca akla hiç Avusturya'nın gelmediğini, hep İtalya'nın tavrının merak edildiğini zira İtalya'nın bu ittifaka çok sıkı bağlı olmadığını dile getirmiştir. Üçlü İttifak'ın süresi 1914 yılında bitecektir ve anlaşma gereği, bu süreden bir yıl önce ittifak üyelerinden biri yenileme çağrısı yapmazsa ittifak hükümsüz kalacaktır. Alman Bakanın bu ziyareti de erkenden ittifak zeminini hazırlamaya yöneliktir. Ancak İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın içinde debelenip durduğu Trablusgarp Savaşı devam ederken gerek Üçlü İttifaka ve gerek Üçlü İtilafa karşı kesin bir tavır takınmayacağını ileri sürmüştür. Çünkü İtalya mevcut siyasi yapı içinde Fransa ile Almanya arasındaki anlaşmazlıkları Trablusgarp Savaşı'ndan netice almak için koz olarak kullanacak bir pozisyonadadır. İsmail Hakkı Bey'e göre, o yüzden ne bir yıl önceden Almanya'ya ne de savaş bitmeden Fransa'ya bağlanmayı doğru bulmamıştır.¹²³²

---

zaman, buradaki Müslümanlar tarafından görkemli biçimde karşılanmış, heyette bulunan doktorlara saatler, hastabakıcılara da tütün tabakaları armağan edilmiştir. Yoluna devam eden Heyet, Sfax yoluyla Aziziye'ye geçmiş, oradan Giryan'a giderek hastaneyi düzenlemiştir. Bu bilgi için bkz. Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, "Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı", *OTAM*, S.3, 1992, s.32-33

¹²²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Fransa-İtalya", *Tanin*, 29 Kânunusani 1912, No:1224, s.1

¹²³⁰ Mahmut Muhtar da İsmail Hakkı Bey'le aynı fikri savunmuş, İtilaf Devletlerinin Akdeniz'de yeni bir Germen yayılması ihtimalinin yüksek olduğunu düşünerek hareket ettiklerini, bu yüzden İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalini 'ehven-i şer' olarak gördüklerini dile getirmiştir. Savaş boyunca Fransa'da Poincare Hükümetinin İtalyanları alttan almasını ve dostluk gösterisinde bulunmasını da buna bağlamıştır. Bunun için bkz. Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s.139

¹²³¹ Babanzade, "Fransa-İtalya", s.1

¹²³² Babanzade İsmail Hakkı, "İttifak-ı Müsellesin Tecdidini", *Tanin*, 9 Şubat 1912, No:1235, s.1

Almanya'nın İtalya'yı ittifakı yenileme konusunda ikna etmek için nasıl bir strateji izleyeceğine yönelik gerçekle abartı karışımı varsayımları İsmail Hakkı Bey okurlarına şöyle aktarmıştır; İtalya ilhak beyannamesini ilan etmekle büyük bir hata yapmıştır. Bu hatayı İtalya'nın onurunu kırmadan düzeltmenin yolu olarak da şu düşünülmüştür, Giolitti Kabinesi bu beyannameyi Meclis'e onaylatmak zorundadır. O zaman Mecliste bir muhalefet oluşturularak buna karşı çıkılacaktır. Giolitti de istifa edecek ve yeni kabine ilhakta ısrar etmeyecektir. Simgesel bir Osmanlı hâkimiyeti kaydı ile Trablusgarp'a el koymaya devam edecektir. Almanya'nın ikinci adımı ise dostu olan Türkiye'yi iknaya yönelik olacaktır. Almanya Türkiye'ye, Trablusgarp'ın öyle ya da böyle elinden çıktığını, askerlerinin kahramanlığını tüm dünyanın gördüğünü, bu işi fazla uzatmamak gerektiğini, İslam Halifesine bağlılık kaydıyla, İtalya'nın işgaline rıza göstermelerini tavsiye edecektir. Bu fedakârlığa karşı da İtalya, Balkan işlerinde Osmanlılara yardım etmeyi taahhüt edecek ve Üçlü İttifaka girmek için büyük bir adım atılmış olacaktır. Türkiye bu durumu kabul edince de Almanlar İtalya'ya dönüp işi fazla uzatmadan Üçlü İttifak anlaşmasını yenilemesini, İngiltere ve Fransa'dan ümidini kesmesini isteyecektir. Bu senaryolara karşılık İsmail Hakkı Bey yazısının sonunda hiçbir şekilde savaşmayı bırakmayacaklarını tekrar etmiştir.¹²³³

İtalya Hükümeti kendi kamuoyunun Trablusgarp Savaşı ile ilgili motivasyonunu artırmak amacıyla Meclis-i Mebusan'ın toplanmasından önce göz kamaştırıcı bir başarı elde etmek için planlar yapmaya başlamıştır. İsmail Hakkı Bey bu planlar karşısında Trablusgarp'taki askerleri uyarmış, teyakkuz hallerini normalden birkaç katına çıkarmalarını tavsiye etmiştir. Böylece planların boşa çıkarılarak İtalyan Meclisine hediye olarak bir hezimet haberinin verilmesini istemiştir. İtalyanların nasıl planlar yaptıklarının farkında olduklarını yazan İsmail Hakkı Bey, Akdeniz'de bir deniz harekâtı, Boğazların muhasara edilmesi, limanların topa tutulması gibi şeylerin düşünüldüğünü aktarmıştır. Ancak her ihtimale karşı hazırlıklı olduklarını, Osmanlı sahillerinin eskisinden daha iyi tahkim edildiğini, hele ki İtalyanların Arnavutluk sahiline saldırmasının daha iyi olacağını çünkü Trablusgarp'ta daha Osmanlı gönüllü askerlerini yenemeyen İtalyanların, asıl Osmanlı ordusu karşısında perişan edileceklerini ifade etmiştir. Adalardan birini işgal etme planının ise sadece Osmanlılar için değil diğer Avrupa devletleri için de risk oluşturacağını vurgulayarak buna izin vermeyeceklerini öngörmüştür.¹²³⁴

İsmail Hakkı Bey'in dikkat çeken asıl ifadesi ise Osmanlı Devleti'nin daha büyük kozunu kullanmadığıdır. İhtiyat silahı olarak gördüğü bu koz, Osmanlı sınırları içinde yaşayan İtalyan vatandaşlarının sınır dışı edilmesidir. Bu şekilde İtalyanların başına tamiri

¹²³³ Babanzade, "İttifak-ı Müsellesin Tecdidî", s.1

¹²³⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "İtalya'nın Tasmimatı", *Tanin*, 17 Şubat 1912, No:1243, s.1

mümkün olmayan bir zarar kapısı açacaklarını dile getirdikten sonra, bunu yapmanın hukuki hiçbir sorun çıkarmayacağını açıklamaya koyulmuştur. Böyle bir uygulama barış zamanında tazminat ödenmesine sebebiyet verirken, savaş halinde yapmak tazminatı zorunlu kılmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin İtalyanları kovmaktan ötürü doğacak zararı ödemeye kendini mecbur hissetmesi için Trablusgarp'ı terk etmeye mecbur kalacak bir yenilgi alması gerektiğini yazan Babanzade, İtalya'nın savaşı kısa yoldan bitirmek için Büyük Devletlerin devreye girmesini hala beklediğini beyan etmiştir.¹²³⁵

4.4. İtalya'nın Beyrut Bombardımanı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

İsmail Hakkı Bey'in İtalyan planlarından bahsettiği makalesinden yaklaşık bir hafta sonra İtalyanlar, Beyrut'a saldırmış, iki küçük Osmanlı savaş gemisine taarruz bahanesiyle şehri bombardımana tabi tutmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Beyrut'ta Avnullah korveti ile Ankara torpidosu vardır. Osmanlı donanması tatbikat için bu şehirde bulunurken, savaştan bir gün önce Çanakkale'ye gitmek için yola çıkmış ve bu iki gemiyi Beyrut'ta bırakmıştır. İtalyan donanması limana geldiği zaman Osmanlılara ait her iki geminin de kendilerine teslim edilmesini istemiş ancak buna fırsat kalmadan kısa süre sonra şehri bombalamaya başlamışlardır. Avnullah gemisinin saldırı esnasında kazanı patlamıştır. Ankara gemisi ise alınan emir gereğince patlatılmıştır. Şehirde de çok büyük tahribat olmuş, birçok insan hayatını kaybetmiştir.¹²³⁶

Böyle bir hamlenin zaten beklendiğini belirten İsmail Hakkı Bey, bu saldırıdan çıkarılması gereken sonuçları altı maddede toplamıştır. İlk olarak, bu tip saldırılar beklendiği için paniğe gerek yoktur. Zira Beyrut halkı saldırı başlayınca panikten silah deposuna hücum etmiştir.¹²³⁷ İkinci olarak, İtalya ile artık bir barış ortamı kalmamıştır ve özellikle Suriye'deki İtalyan vatandaşlarının burada kalmaları söz konusu olmamalıdır.¹²³⁸ Üçüncü olarak, İtalyan

¹²³⁵ Babanzade, "İtalya'nın Tasmimatı", s.1

¹²³⁶ Beyrut saldırısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Osman Umar, "Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.17, S.51, Kasım 2001, ss. 727-784. Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, s.95-98

¹²³⁷ Beyrut saldırısının yarattığı panik ortamı içinde bir kısım halk redif taburu deposunu basarak buradan çok sayıda silah ve cephane almıştır. Bazı mağazaların da kilitleri kırılarak buralardan silahlar alınmış ve eşyalar yağmalanmıştır. Ancak halk birkaç gün içinde silahları teslim ederek, normal hayata dönülmesini kolaylaştırmıştır. Beyrut'ta bulunan dört yüz asker ve subay okulunda bulunan yüz öğrenci halkın daha fazla galeyana gelmesini önlemek için görevlendirilmiştir. Bombardıman esnasında Beyrut hapishanesindeki mahkûmlar kaçırılmaya çalışılmışsa da zamanında müdahale edilerek önlenmiştir. Bu bilgi için bkz. Umar, "Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı", s.745-748

¹²³⁸ Osmanlı Devleti, Beyrut saldırısına tepki olmak üzere Beyrut, Halep ve Şam'da ikamet eden tüm İtalyanların 28 Şubat 1912 tarihinden itibaren iki hafta içinde söz konusu şehirlerden çıkarılması kararı almıştır. Ayrıca ilerleyen günlerde İtalyan donanması tarafından saldırıya uğrama ihtimali olan bölgelerde yaşayan İtalyanların bu bölgelerden sürülmesi için bir emir çıkarılmıştır. Bu emir belirtilen bölgelerde bulunan 60 bin İtalyan'ı etkilemiştir. İtalyanlar bu vilayetlerden çıkarılırken çok titiz hareket edilmiş, gönüllü olarak gitmek istemeyenler zorla nakledilmiştir. Bu bilgi için bkz. Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, s.75. Bu sınır dışı etme kararı sadece Arap vilayetlerinde ikamet eden İtalyanları kapsamıştır. Dost devletlerin koruması altında bulunan İtalyan

Hükümeti ilhak beyannamesini Meclise onaylatarak geri dönüşü olmayan bir adım atmıştır. Bu yüzden barış için adım atmaya çalışan devletler, başta da Almanya olmak üzere, arabuluculuk için artık bir zemin bulamayacaklardır. İsmail Hakkı Bey'in çıkardığı dördüncü sonuca göre, Osmanlı Devleti muhakkak yardıma muhtaçtır, ancak devletler yardım etmiyorlarsa da en azından tarafsız kalmalıdır. Beyrut olayını misal göstererek, rahatsız olduklarını söyleyip, Türk tarafına barış için baskı yapmamalıdır. Osmanlı Devleti, İtalya ile kendi kozunu paylaşabilecek bir kararlılıktadır. Beşinci olarak, Osmanlı Devleti Beyrut olayından da anlaşılmıştır ki bütün önceliğini donanmaya vermelidir. Altıncı ve son olarak, İtalyanlar farklı görüşte olsalar dahi ilhak beyannamesi Mecliste kabul edilirken hepsi hemfikir olmuştur. Fakat Osmanlılar kendi aralarında sürtüşmekten, ortak hareket edememekten ötürü zarar görmektedirler.¹²³⁹

Beyrut saldırısı üzerine başka bir makale daha yazan İsmail Hakkı Bey, saldırı esnasında Beyrut halkının gösterdiği sabır ve metanete değinmiştir. Osmanlılığı her zaman taassup ve vahşetle itham edenlere karşı, İtalya'nın Beyrut'ta yaptığı saldırıyı örnek vererek, kendisini savunmasız olduğu halde öldürmekten utanmayan¹²⁴⁰ bir düşman milletin efradını yani Beyrut'taki İtalyanları, yanı başlarında silahsız ve müdafaasız gördükleri halde onlara saldırmamış, intikam duyguları ile hareket etmemiş olmasını misal göstermiştir. Düşman bile olsa hala ülkesinde duruyorsa, onu emanet olarak görüp koruyor olmasını medeni geçinen ülkelere numune olarak aktaran Babanzade, bu vesile ile Şark toplumlarının meşruti yönetimi yürütemedikleri eleştirilerine de cevap vermiş, buna en büyük engelin Batılı devletler olduğunu ileri sürerek, İtalya'nın saldırısına maruz kalmış Osmanlı toplumunun, savaştan fırsat bulup meşruti yönetim anlayışını ülkeye oturtamadığını ifade etmiştir.¹²⁴¹

İtalyanların Beyrut saldırısı sonrası daha da saldırgan bir hale gelmeleri üzerine bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, tehditlerin şiddetini artırarak devam ettiğini, İzmir'e saldıracaklarını, adalardan birini işgal edeceklerini, Çanakkale Boğazını geçeceklerini hatta kim bilir İstanbul'a dahi hücumda bulunacaklarını işittiklerini belirtmiştir. Siyaseten de boş durmayıp, Türkiye, İtalyan üstünlüğünü kabul etmezse Büyük Devletlerin müdahale ederek

---

kilise ve manastırlarında görevli din adamları bu uygulamadan muaf tutulmuştur. Bunun için bkz. Timothy W. Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, (Çev. Deniz Berktaş), İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s.132

¹²³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Düşmanın Bir Taarruzu Daha", *Tanin*, 25 Şubat 1912, No:1251, s.1

¹²⁴⁰ Dönemin İtalya Başbakanı Giolitti anılarında, gerek limana gerek şehre herhangi bir zarar vermediklerini yazmıştır. Buna karşın Avusturya, açık ve savunmasız bir şehri bombaladıkları için Roma Hükümetini protesto etmiş ve bir daha tekrar edilmemesi için uyarıda bulunmuştur. Bunun için bkz. Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.106-107

¹²⁴¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Osmanlıların Terbiye-i Siyasiyesi", *Tanin*, 29 Şubat 1912, No:1255, s.1

bunu zorla kabul ettireceği şayialarını yaymışlar, diplomatları Türkiye aleyhine arabuluculuk talebinde bulunmaya devam etmişlerdir.¹²⁴²

İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın böyle hareket ederek aslında zayıflığını kendi eliyle ispatladığını ileri sürmüştür. Yenilenin arabulucu istemesi gerekirken kendini yenen olarak gören İtalya'nın bunu istemesini abes bulmuştur. Avrupa devletlerini müdahaleye çağırarak da ordusunun güçlü olmadığını kabul ettiğini göstermiştir. Bu durumda İtalya, Büyük Devletler kategorisinde olmadığını kendi eliyle ispat etmiş, ittifak pazarlıklarında çok büyük rolü olmayacağını anlaşıldığını sağlamıştır. İsmail Hakkı Bey'in ifadesiyle, Tarblsugarp'taki Osmanlı kahramanları; İtalya'nın Üçlü İttifak'a yardım kıymetinin düşük, Üçlü İtilaf'a düşmanlık ihtimalinin zayıf olduğunu göstermiştir. Osmanlı toplumunun moral motivasyonunu yüksek tutmak için de İtalyanlara asla boyun eğmeyeceklerini, kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarını yazmıştır.¹²⁴³

İtalyan basını savaştan alınmak istenen sonucun gecikmesinden ötürü başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletlerine sitem eden makaleler yazmışlardır. *Corriera Della Sera* gazetesi Fransa'dan bahsederken; “*Fransa'nın tarafsızlığı Genç Türklere her türlü ihtiramata yapılmak lazım geldiği zaman kıymet peyda ediyor. Fakat bizim hareket hürriyetimizi ihlal etmek söz konusu olunca her an güzel vesileler bulmakta müşkülata çekmiyor. Bu oyun pek ziyade olumsuzluk ve hükümetin vaziyet ve mesleğine etki ediyor.*” ifadelerini kullanmıştır. İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın İtalya yararına olmak üzere ne gibi fedakârlıklar yaptığını birer birer belirttikten sonra İtalyanların bu ifadeleri kullanıyor olmasını nankörlük olarak değerlendirmiştir. Ortada asıl mağdur Osmanlı Devleti iken İtalya'nın kendini mağdur göstermesini de zafiyet olarak yorumlamıştır.¹²⁴⁴

Yarı resmi *Tribuna* gazetesi de benzer yakınmalarla şunları yazmıştır:

“*Bir kesim yabancı basının yazdıkları çelişkilidir. Bir taraftan savaşın, barışı sağlamak için müdahaleyi geçerli gösterecek hiçbir emri vaki vücuda getirmediği iddia olunuyor. Diğer taraftan Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz'de İtalya tarafından Türkiye'ye ağır bir darbe indirildikçe Türkiye lehinde korumacı protestolar yağdırılıyor. Libya'nın (İtalyanlar Trablusgarp'ın ismini de hemen değiştirmişlerdir) Türkiye için tamamen kaybedildiğine ve savaş ne kadar uzarsa uzasın İtalya'nın Libya üzerinde hâkimiyetinin kesinlikle kararlaştırılacağından başka bir şeyle neticelenmeyeceğine kimse şüphe etmez. Bununla birlikte tarafsız devletler savaşı kendisi için faydası olmayacak ve fakat diğerleri için tehlike oluşturabilecek biçimde devam ettirme hususunda ısrar eden Türkiye'yi barışa karşı asi bir karıştırıcı olarak görmelidirler. Bunun içindir ki nasihatlerle onu akıl dairesine çekecek tedbirlerin alınmasını meşru görmelidirler.*”

¹²⁴² Babanzade İsmail Hakkı, “İtalya'nın Asabiyeti”, *Tanin*, 8 Mart 1912, No:1263, s.1

¹²⁴³ Babanzade, “İtalya'nın Asabiyeti”, s.1

¹²⁴⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “İtalya Matbuatının Hiddeti”, *Tanin*, 13 Mart 1912, No:1267, s.1

İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasına tüm devletlerin göz yumduklarını ancak İtalyanların burayı ele geçirmeyi beceremediklerini, şimdi de onlardan yardım istemesini yanlış bulduğunu belirtmiştir. Üçlü İttifak devletlerinden de yardım alamayacağını çünkü ittifakın saldırıya uğrama durumunda devreye gireceğini fakat saldırının Türkler değil kendileri olduğunu hatırlatmıştır.¹²⁴⁵

İtalya'nın İngiltere ve Fransa'dan da yardım almasının söz konusu olamayacağını ifade eden İsmail Hakkı Bey, bu devletlerin İtalya'nın hareketlerine lakayt kalarak zaten yapacakları yardımı yaptıklarını dile getirmiştir. Buna rağmen İtalya'nın 'Türkleri ya siz dize getirin ya da bırakın da ben donanmamla sıkıştırayım' demesini mantıksız bularak, Osmanlı sahillerine yapılacak bir saldırının en çok Büyük Devletlere zarar vereceğini, bu limanlar üzerinden yapılan ticaretin sekteye uğramasının büyük ekonomik kayıplar yaşamalarına yol açacağını eklemiştir. *Tribuna* gazetesi mevcut durumun bütün sorumluluğunu Türkiye'ye yıkmaktan da geri kalmamış, Türklerin İtalya'ya isyan etmekle tüm Avrupa'ya isyan ettiğini savunarak, Türklere boyun eğdirmek için tüm Avrupa'nın el birliği yapmasını istemiştir. İtalya'yı eli bombalı anarşist yetiştirmekle suçlayan İsmail Hakkı Bey, diplomatlarının da anarşist gibi hareket edip şantaj yaptıklarını ileri sürmüştür. Anarşistlere karşı Avrupa nasıl hareket ettiyse, İtalyan diplomatlara karşı da öyle hareket etmesi çağrısında bulunmuştur.¹²⁴⁶

Trablusgarp Savaşı devam ederken 1912 yılının başlarında, dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof bir barış taslağı ile ortaya çıkmıştır. Sazanof'un barış taslağına göre Büyük Devletler, İstanbul Hükümeti üzerinde bir girişimde bulunarak, Türkleri Trablusgarp'ı kaybettiğine ikna edip, mütareke imzalamaya rıza göstermesini sağlayacaklardır. Buna karşın da İtalya, Osmanlı Devleti'ne tazminat verecek ve Büyük Devletler, İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki hâkimiyetini kabul edecektir. Bu konuda Büyük Devletler adına Osmanlı Devleti ile müzakereleri Fransa yürütecektir. Sazanof'un bu barış taslağı, İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey tarafından pek sıcak karşılanmamış, böyle bir teklifin Türklere baskı yapmak anlamına geldiğini, tarafsızlık kurallarına uygun düşmediği fikrini savunmuştur. İtalya'nın Paris Elçisi Tittoni de Fransa'da bu taslak üzerine nabız yoklamış ve İtalya'nın Trablusgarp'ta bu şartlar üzerine bir uzlaşma sağlayacak konuma ulaşmadıkları görüşünün ağır bastığını Roma'ya bildirmiştir. Sazanof'un ısrarları devam edince hem Roma hem de İstanbul'da barış konusunda girişimde bulunma kararı alınmıştır. Ancak Edward Grey bu tarz bir yaklaşımın Osmanlı Devleti üzerinde ters etki yaratacağı endişesi yaşamıştır. Bu yüzden

¹²⁴⁵ Babanzade, "İtalya Matbuatının Hiddeti", s.1

¹²⁴⁶ Babanzade, "İtalya Matbuatının Hiddeti", s.1

önce İtalya'ya hangi şartlarda barışa yanaşacaklarının sorulması görüşü üzerinde uzlaşmıştır.¹²⁴⁷

Bu girişimler özellikle İtalyan basını tarafından sık sık gündeme getirilmiş ve Büyük Devletlerin, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlayacakları yönünde haberler yapılmıştır. *Tanin* gazetesi ise bu şayiaların asılsız olduğunu kamuoyuna duyurmuştur. Barışa önyak olduğu belirtilen Rusya'nın bu konuda Osmanlı Devleti'ne resmi bir teklifte bulunmadığı bilgisini veren gazete, böyle bir teklif yapılırsa bile bunun dostça yapılacağından ve Osmanlıların gururunu kırarak tarzda olmayacağından bahsetmiştir. *Tanin* gazetesi, İtalyan basınında çıkan bu haberlerin, İtalya Hükümetinin baskısıyla yapıldığını, bunun da İtalyanların barışa ne kadar muhtaç ve aciz durumda olduklarını ispatladığını ileri sürmüştür. İtalya'nın Osmanlı sahillerine saldırmasını da acizliğine ispat olarak göstermiş, arabuluculuk veya baskı teşebbüsleri olaksa bunun Roma'da olması gerektiğini yazmıştır.¹²⁴⁸

Sazanof'un öncülük ettiği bu barış girişimi 9 Mart 1912'de resmiyete kavuşmuş, Büyük Devletlerin Roma'daki elçileri, İtalya Dışişleri Bakanı San Guliano ile ayrı ayrı görüşerek İtalyan tarafının barış koşullarını öğrenmek istemişlerdir. Roma Hükümeti buna 15 Mart günü cevap vermiştir. İtalyanların barış koşulları şunlardan ibarettir; Kuzey Afrika'da iki vilayette İtalya'nın egemenliği tanınacaktır, Türk askerleri bölgeyi boşaltacaktır, Türkiye'de yaşayan İtalyanların durumu savaştan önceki haline getirilecektir, Trablusgarp'ta hilafet makamı kabul edilecektir, Osmanlı Devleti'ne tazminat ödenecektir, İtalya, yerel halk için genel af çıkaracak ve kapitülasyonların kaldırılması yönünde ileride yapılacak diplomatik girişimlerin içinde yer alacaktır. İtalya ayrıca Duyun-u Umumiye'den Trablusgarp ve Bingazi'ye düşen payı ödemeyi kabul etmiştir.¹²⁴⁹

İsmail Hakkı Bey barış görüşmelerinin yaşandığı bu günlerde, İtalya'nın verdiği cevabın içeriği hakkında henüz resmi bir açıklama yapılmadığını belirtmiş ancak alınan haberlerden, İtalyanların tavırlarında değişen bir şeyin olmadığını anlaşıldığını eklemiştir. İsmail Hakkı Bey, devletlerin bu girişimle aslında barış için arabuluculuk yapmadıklarını sadece İtalyanların fikirlerini yokladıklarını ileri sürmüştür. Ayrıca devletlerin bu teşebbüsleriyle biraz daha küçüldüklerini, böyle bir hamle yapmaktan daha fazla

¹²⁴⁷ Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.89-91, Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, s.134-136

¹²⁴⁸ "Sulh ve Tavassut Şayiaları", *Tanin*, 6 Mart 1912, No:1261, s.1. Bu noktada belirtmek gerekir ki Hale Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ile ilgili yazdığı eserin 97. sayfasının 333. dipnotunda Babanzade İsmail Hakkı'nın, *Tanin* gazetesinin 1 Mart 1912 tarihli sayısında "Tavassut İstemiyoruz" başlıklı bir makalesine atıfta bulunmuştur. Ancak gazetenin söz konusu sayısında bu başlıkta bir başyazı kaleme alınmış olmakla birlikte, makalenin altında herhangi bir isim yazılmamıştır. O dönemde *Tanin*'de başyazıları Hüseyin Cahit'in yazdığı düşünülecek olursa bu makalenin onun tarafından yazılma ihtimali de vardır. İmzasız olarak yayımlanan bu makaleyi Hale Şıvgın, Babanzade İsmail Hakkı Bey'in yazdığı yönünde yorumlamıştır.

¹²⁴⁹ Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, s.80, Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, s.137

kaçamayacaklarını çünkü barış kongreleri, konferansları düzenleyip, barış heyetleri kuran Avrupa'nın, kamuoyunun baskısından uzun süre uzak duramayarak buna mecbur kaldığını vurgulamıştır.¹²⁵⁰

Devletlerin, resmi Avrupa susmuyor, barış için çaba gösteriyor dedirtmek ve Avrupa'yı oyalamak için de bu hamleyi yaptıklarını dile getiren İsmail Hakkı Bey, Avrupa siyasi aktörlerinin bu rolü iyi oynadıklarını, barışın manevi ruhunu sağlayıp, bizim elimizden geleni yaptık diyerek huzur içinde kenara çekildiklerini yazmıştır. Bu hadiseden çıkan diğer bir sonuç da İtalya'nın ciddi bir barış teklifi karşısında bile kan dökmek hevesinden vazgeçmediğidir. İsmail Hakkı Bey bir rivayete nazaran, devletlerin barış yanlısı olduklarını göstermek için Babıâli'ye de müracaat edecekleri haberini vermiştir. İlk önce İtalya'ya başvurularının Osmanlı Devleti'nin haysiyeti için daha iyi olduğunu ancak dostlar alışverişte görsün mantığıyla gelecekse bunu yapmalarına gerek olmadığını savunmuştur.¹²⁵¹ İlerleyen günlerde İsmail Hakkı Bey'in rivayet dediği olay gerçek olmuş, Büyük Devletler, İtalya'nın söz konusu şartları çerçevesinde 16 Nisan'da Osmanlı Devleti nezdinde bir teşebbüste bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, bahsi geçen barış şartlarını değerlendirdikten sonra 24 Nisan'da olumsuz cevap vermiştir. Bu cevapta, Büyük Devletlere duyduğu saygıdan ötürü aracılık teklifini kabul ettiğini, padişahın Trablusgarp'taki hükümler hakkının devamı ve İtalyan askerlerinin bölgeden tamamen çekilmesi dışında müzakereye girmeyeceğini dile getirmiştir.¹²⁵² Buna ek olarak, İstanbul'daki Arap temsilciler Osmanlı Devleti, İtalya'nın şartlarını kabul etse bile Arapların mücadeleye devam edeceğini bildirmişlerdir.¹²⁵³

4.5. İtalya'nın Çanakkale Boğazına Saldırması

İtalya savaşın beklediğinden uzun sürmesi üzerine Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için çeşitli yöntemler uygulamıştır. İlk olarak, Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalyan topraklarına dâhil ettiğini açıklamıştır. Osmanlı Devleti bunun uluslararası hukuka aykırı olduğunu söyleyerek reddetmiştir. Bunun üzerine İtalyanlar ikinci hamlelerini yaparak diğer devletleri Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmak amacıyla arabuluculuk yapmaya çağırmışlardır. Zaten devletler böyle bir desteği verdikleri için İtalyanlar buna rağmen sonuca yine ulaşamamışlardır. İtalya'nın üçüncü hamlesi ise Çanakkale Boğazına saldırıp, Marmara ve

¹²⁵⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Tavassutun Akim Kalması", *Tanin*, 18 Mart 1912, No:1273, s.1

¹²⁵¹ Babanzade, "Tavassutun Akim Kalması", s.1

¹²⁵² Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.91-92

¹²⁵³ Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, s.81

İstanbul'a yönelmek olmuştur. Osmanlı Devleti'nin buna yönelik karşı hamlesi Boğazın girişini torpillerle kapamak olunca, İtalya yine hedefine ulaşamamıştır.¹²⁵⁴

İtalya, Çanakkale operasyonunu gerçekleştirmek üzere 30 Mart 1912'de 42 parça gemiden oluşan donanmasını Toronto limanından yola çıkarmıştır. Bu haber İngiliz siyasi çevrelerinde duyulunca, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu İzmir'e ve Sisam'a birer gemi göndermiştir. Avusturya Hükümeti de savaşın Balkanlara sıçramasından endişe ettiği için Selanik'e iki savaş gemisi yollamıştır. Osmanlı Devleti ise Beyrut bombardımanından sonra tedbirleri artırarak, Almanya'dan alınan deniz mayınlarını Boğaza döşemiştir. Boğazlardan geçecek ticaret gemileri için de güvenli bir mayınsız yol açılmıştır. Yabancı devletlerin ticaret gemileri, bir Türk römorkörün kılavuzluğunda Çanakkale Boğazı'ndan geçirilmeye başlanmıştır. İtalyanlar 18 Nisan 1912'de Çanakkale operasyonuna başlayınca da, Türk donanması, ticaret gemileri için açılan güvenlik koridoruna hemen mayın döşemeye başlamıştır. İtalyan savaş gemilerinin Boğazın girişinde bulunan tabyalara ateş açması üzerine Türk tarafı hemen karşılık vermiştir. İki taraf arasındaki çatışma üç saat kadar sürdükten sonra İtalyanlar başarılı olamayacaklarını anlayınca geri çekilmişlerdir.¹²⁵⁵

Çanakkale Boğazı'nı 18 Nisan 1912 günü İtalyan donanmasının zorlamaya başlaması üzerine bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, ilk olarak Boğazı torpillerle kapatmanın ekonomik sonuçları üzerinde durmuştur. İtalya'nın attığı her merminin aslında bir yabancı mağazasına, yabancı ticaretine isabet ettiğini, yabancı ticaret gemilerine zarar verdiğini belirterek, Osmanlı Devleti'nden sadece bir askerin şehit olduğunu, buna karşılık ticari olarak uğradığı kaybın daha fazla olduğunu dile getirmiştir. Boğazın ağzının torpille kapatılmasının ilk sonucu, ticaret gemilerinin geçememiş olmasıdır. Bu gemiler yabancı devletlere de ait oldukları için hem doğrudan hem dolaylı olarak bunlar da bu işten zarar görmüştür.¹²⁵⁶ Osmanlı Devleti'nin torpiller yüzünden eleştirilemeyeceğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, bunun hem meşru savunma hakkı hem de uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan bir sorumlulukları olduğunu hatırlatmıştır. Ayrıca Boğazlardan vapurların girememesinin İstanbul ve civarını çok fazla etkilemeyeceğini, zaten şehrin kara yolu ile her tarafa bağlandığını, denizden gelemeyen malların karadan temin edilebileceğini yazmıştır. Bu

¹²⁵⁴ Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.900

¹²⁵⁵ İtalya'nın Çanakkale saldırısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Nuri Karakaş, "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912)", *Gazi Akademik Bakış*, c.6, S.12, Yaz 2013, ss.81-109

¹²⁵⁶ İtalya Başbakanı Giolitti anılarında, Türk tarafını suçlamış, kendilerinin ateş açmasına sebep olarak Türk istihkâmlarını göstermiştir. Ancak Osmanlı Hükümetinin bunu fırsata dönüştürerek, siyasi karışıklık çıkarmaya çalıştığını ve Çanakkale'yi ticaret gemilerine kapattığını yazmıştır. Türklerin bunu yapmaktaki amacının da diğer devletlerin ticari zarar görmesini sağlayarak İtalya üzerinde siyasi baskı kurmalarını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Bunun için bkz. Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.117

yüzden ekonomik zararın çok fazla olmayacağını öngörmüş hatta yolcular, vapur yerine demiryolunu tercih edecekleri için buradan gelecek gelirin artacağını ileri sürmüştür.¹²⁵⁷

Boğazın kapatılması sadece Osmanlı Devleti'ne değil Karadeniz'e sınırı olan diğer devletlere de ekonomik zararlar verecektir. Başta Rusya olmak üzere İngiltere'nin ticaret gemileri geçiş yapamayacakları için maddi kayıpları olacaktır. İsmail Hakkı Bey, gerek Üçlü İttifak ve gerek Üçlü İtilaf devletlerinin, İtalya'nın şımarıklığı size de zarar veriyor buna bir son verin artık demek istercesine, bu devletlerin İtalya ile olan ilişkilerine sık sık değinmiştir. İttifak bağıyla açıktan, ya da özel anlaşmalarla gizliden İtalya'ya bağlı olsalar bile bu bağlılığın kendilerine zarar verecek sonuçlara sebebiyet vermesine sessiz kalmamaları gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Yine İsmail Hakkı Bey sık sık uluslararası antlaşmalara temas ederek, Osmanlı Devleti'ni hukuk yoluyla hakkını savunan bir devlet olarak göstermek istemiş ve diğer devletleri gerek Boğazlar gerek savaş hukuku konusunda belirtilen hükümlere uymaya davet etmiştir. Boğazlar söz konusu olunca akla gelen ilk devlet Rusya olunca, onu da işin içine çekerek, İtalya'ya karşı tavır almasını sağlamaya çalışan yorumlar yapmıştır.¹²⁵⁸

İsmail Hakkı Bey'in üzerinde önemle durduğu diğer bir nokta da Trablusgarp Savaşı başladığı zaman tarafsızlığını ilan eden devletlerin, dönüp dolaşıp bu işten zararlı çıkacaklarını hatırlatmak olmuştur. Çanakkale Boğazı olayını da bu görüşüne delil olarak göstermiştir. Bu sebepten ötürü tarafsız olanların artık tarafsız kalamayacak bir mevkie geldiklerini dile getirmiştir. Boğazı açmak için devletlerden, İtalya'nın bu fiili bir daha gerçekleştirmeyeceği yönünde garanti almasını şart koşan Babanzade, bu yapılmadığı takdirde hâlihazırın devam edeceğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey ayrıca İtalya'nın Çanakkale'ye böyle bir saldırı yapacağını hiç beklemediklerini itiraf etmiştir. Bu hatalı öngörüsünü şu sebeplere bağlamıştır; İtalya tek silahı olan donanmasını Trablusgarp'ı kazanmak pahasına riske atmayacaktır. Zira donanma olmadan Trablusgarp'ı koruması zordur. Buna ek olarak, İtalya, Çanakkale Boğazı'nı geçse bile donanmasının yarısını Çanakkale'de bırakacaktır. Yarım donanma ile de İstanbul'da bir şey yapması söz konusu değildir zira İstanbul direnecek güce sahiptir. Son olarak, İstanbul yenilgiyi kabul etse bile Trablusgarp'taki yerli halk kabul etmeyerek savaşa devam edecek ve donanmaya yeniden ihtiyaç duyulacaktır.¹²⁵⁹

Bu hesaplarında yanıldığını belirten İsmail Hakkı Bey, İtalya'yı bu maceraya sürükleyen şeyin iç politika olduğunu yazmıştır. Ülkede meydana gelmesi muhtemel bir

¹²⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Bombardıman ve Devletler", *Tanin*, 20 Nisan 1912, No:1306, s.1

¹²⁵⁸ Babanzade, "Bombardıman ve Devletler", s.1

¹²⁵⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Boğazın Serbestisi", *Tanin*, 23 Nisan 1912, No:1309, s.1

ihtilalı önlemek amacıyla,¹²⁶⁰ gösterişli zafer hikâyeleri yazıp kamuoyunun gözünü boyayarak, bir şeyler yapmakta olduğunu gösterip, durumu kurtarmaya çalışmıştır. İsmail Hakkı Bey, İtalyan kamuoyunu sakinleştirmek için oynanan oyunda Osmanlı Devleti'nin kurban olarak seçilmesine karşı çıkmış, Boğazın ve başkentinin tehlikeye girmesinin nedenini sorgulamıştır. Ona göre mevcut durumda halli lazım gelen üç şey vardır: 1- Boğaz kapalı kalmaz, 2- Türkiye'yi Boğazı kapatmaktan men edecek bir güç yoktur, 3- Boğazı tehdit etmekten İtalya men edilmelidir. İsmail Hakkı Bey'in tekrar vurguladığı şey, beş devlet (İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve Avusturya) İtalya'nın bu cinneti tekrar etmeyeceğini Osmanlılara temin etmezse bu durumun devamı zaruri olmaktadır.¹²⁶¹

İtalya'nın Çanakkale harekâtı, Balkanlarda oluşabilecek durum hakkında bazı tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Zaten İtalya, Trablusgarp'a saldırdıktan sonra Balkanlarda oluşabilecek karışıklıkları sürekli gündeme getirerek, Osmanlı Devleti'ni telaşlandırmak ve ilhakı bu yolla kısa sürede kabul ettirmek istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin İtalya ile savaş devam ederken herhangi bir Balkan ülkesi ile savaşa tutuşması söz konusu değildir. Çanakkale harekâtı özellikle Bulgar gazetelerinde, Bulgaristan için risk ve tehlike oluşturuyor tarzında haberlerin çıkmasıyla birlikte yeniden gündeme oturmuştur. İsmail Hakkı Bey bu konuya temas eden yazısında, Balkanlar'da asayiş tehdit eden bir devlet varsa o da Bulgaristan'dır diyerek net tavrını koymuştur. Savaş Balkanlara yayılacak denildiği zaman da en fazla kastedilen şeyin, Bulgaristan'ın fırsattan istifade ederek, Osmanlı Devleti'ne saldırmak gibi bir harekete girip girmeyeceği olduğunu belirtmiştir.¹²⁶²

İsmail Hakkı Bey, Çanakkale bombardımanının Bulgaristan'a nasıl bir etkisi olacağını sorgulamış, İtalyan savaş gemilerinden atılan topların, Bulgarlara, haydi siz de Osmanlılar aleyhinde ayaklanma başlatın anlamına gelen bir işaret değilse, hiçbir zararı olmayacağını dile getirmiştir. Bu bombardımanın Osmanlı Devleti'nin Bulgarlara saldırması için bir teşvik anlamına da gelmediğini ekleyerek, Bulgar gazetelerinin telaş yaratma çabasını,

¹²⁶⁰ İsmail Hakkı Bey'in sözünü ettiği ihtilal meselesi, İtalyan solunun Trablusgarp Savaşı'nı protesto etmek amacıyla yaptığı eylemlerdir. Padova, Verona, Modena, Parma gibi birçok şehirde yapılan eylemlerde polislerle göstericiler arasında çatışmalar çıkmıştır. Lanhirano'da tramvayları durdurma eylemlerinde rayların önüne yatanlarla çıkan çatışmada da dört kişi hayatını kaybetmiştir. Bazı yerlerde de eylemciler, polisin dışında, ulusçu öğrenciler ve sağ gruplarla çatışmaya girişmişlerdir. Ülkedeki bu kaos durumu Giolitti Hükümetini ciddi anlamda zor duruma sokmuştur. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Koloğlu, *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçılar Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal*, s.111-115

¹²⁶¹ Babanzade, "Boğazın Serbestisi", s.1

¹²⁶² Babanzade İsmail Hakkı, "Balkan Şübeh-i Ceziresi ve İtalya Harbi", *Tanin*, 24 Nisan 1912, No:1310, s.1. Bulgaristan, İtalya'nın Trablusgarp'taki niyetini öğrendikten sonra savaş hazırlıklarına başlamıştır. Savaşı öncesi Bulgaristan'dan gelen haberlerde, sınıra doğru asker sevkiyatı yapıldığı bildirilmiştir. Buna ek olarak, İtalyan subayların Bulgar ordusuna danışmanlık yapmak için Sofya'ya doğru yola çıktıkları dile getirilmiştir ki, bu haberler Osmanlı kamuoyunda Bulgarların İtalya'nın yanında savaşa girecekleri endişelerini arttırmıştır. Bunun için bkz. Müge Orhan, *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarb Harbi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2010, s.45-46

yaygaracıların külâh kapma oyununa benzetmiştir. Ayrıca İtalyan toplarının menzilin Sofya'yı vuracak kadar uzun olmadığını vurgulamıştır.¹²⁶³

Bulgar gazetelerinin böyle yazılar yazmasını iki sebebe bağlayan İsmail Hakkı Bey, ya ne yazdıklarını bilmediklerini ya da herkes gibi moda uyup ne olacak diye telaşa kapıldıklarını yazmıştır. Ortada savaş ihtimali yokken savaş telaşına girmenin ise bilinçaltının dışı vurumu olduğunu ileri sürerek, Balkan asayişinin Bulgaristan yüzünden tehlikeye gireceğini dile getirmiştir. İkinci sebep ise bu yazıların bilinçli bir şekilde yazılıyor olmasıdır. Böylece kamuoyunu, Osmanlı Devleti'nin Balkanların asayişini riske sokan bir devlet olduğuna inandırmak ve kendilerini hiç yoktan mazlum yerine koyup fırsattan yararlanmak istemişlerdir. Buna ek olarak, şayet Bulgaristan, İtalya ile savaş fırsat bilip Osmanlılara saldırmak istiyorsa bunun hata olacağını yazmıştır. Zira Osmanlı Devleti, İtalya ile kara savaş yapmadığı için kara ordusu zarar görmemiştir. Şayet Bulgaristan saldırırsa Osmanlı kara askerleri gereken cevabı verecektir diyen Babanzade, Bulgar gazetelerine bu durumu göz önünde tutarak yazı yazmaları nasihatini vermiştir.¹²⁶⁴

Savaşı Üçlü İttifak, Üçlü İtilaf ve Balkan Devletleri açısından çok kez değerlendiren İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın Çanakkale Boğazına yönelik harekâtından sonra gündeme gelen Rusya'nın, Trablusgarp Savaşı'ndaki pozisyonunu inceleyen bir yazı kaleme almıştır. Üçlü İttifak devletleri savaş dolayısıyla İtalya aleyhinde bulunmamışlar, Avusturya bile İtalya'dan pek haz etmediği halde savaşın Yunan ve Adriyatik Denizi'nden başka bir yere sıçramaması şartıyla Trablusgarp Savaşı'na açık bono vermiştir. Üçlü İtilaf devletlerinde de, İngiltere her zaman Akdeniz'de kendine yardımcı bir donanma bulmak, Fransa da Üçlü İttifak'tan bir tuğla çekebilmek için gizli antlaşmalarının hükümlerine riayet ederek, İtalya'ya ses çıkarmamışlardır. Fas meselesi de devreye girince her şey İtalya'nın dediği gibi olmuş, İtalyanlar bu dört devlet arasındaki çıkar hesaplarını dengeleyerek dördünden de onay almış ve Kuzey Afrika'ya yerleşmek istemiştir. Genel durum böyle iken Rusya'nın İtalya ile buna benzer bir denklem içinde olmadığı görülmüştür. Üçlü İttifaka üye olmadığı için müttelikliğin gerektirdiği bir özveride bulunmasına gerek olmamıştır. Rusya Akdeniz'de bir güç olmadığı için burada da İtalya ile bir paylaşım, bir pazarlığa girmesine olanak bulunmamıştır. Her ne kadar iki devlet arasında Racconigi'de bir görüşme olmuşsa da bu ittifak olacak ölçekte büyük görülmemiştir. İtalya şayet Rusya'ya yaklaşırsa, Üçlü İttifaktan atılmak ve Avusturya'nın hışmına uğramak riski yaşadığı için iki devlet arasında bir yakınlaşma vukua gelmemiştir.¹²⁶⁵

¹²⁶³ Babanzade, "Balkan Şübeh-i Ceziresi ve İtalya Harbi", s.1

¹²⁶⁴ Babanzade, "Balkan Şübeh-i Ceziresi ve İtalya Harbi", s.1

¹²⁶⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Harb-i Hazır ve Rusya", *Tanin*, 25 Nisan 1912, No:1311, s.1

Trablusgarp Savaşı ve İtalya ile doğrudan bağlantısı görülmeyen Rusya için birkaç ay önce Boğazların konuşulmaya başlaması bir fırsat yaratmıştır. Tabii Rusya bu yeni durumu İtalya'nın yardımcısı olarak değerlendirmek durumunda olmamış, Osmanlı Devleti'ne müracaat etmiştir. Ancak talebini karşılama yönünde uygun ortam oluşmadığı görülünce Rusya geri adım atmıştır. Böylece Boğazlarda sağlayamadığı yararı İran'da temine çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Rusya bu maddi kazancın dışında manevi bir rol de oynamış, Trablusgarp işine en uzak olan devlet o olduğu için aracılık teklifine önyak olmuş ve Rus Çarı, Lahey Konferanslarını iki defa davete vesile olmuştur. Bu sayede Ruslar savaştan hem maddeten hem manen kazanç sağlamıştır. Fakat İtalya'nın Çanakkale Boğazına hücumu Rusya'nın tepkisine yol açmıştır. Zira Boğazın Osmanlı Devleti tarafından kapatılması Rus ticaretine de zarar vermiştir. İsmail Hakkı Bey, Türkiye'nin bu hareketi ile Londra Boğazlar Sözleşmesini ihlal ettiği eleştirilerini reddederek, bunu İtalya'nın saldırısından ötürü yaptığını, hesap sorulması gerekenin İtalya olduğunu yazmıştır. Ayrıca Boğazlar meselesinin Türk-İtalyan Savaşı ile ilgili olmadığını, bu savaşla karıştırılmamasını dile getirmiştir.¹²⁶⁶

Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, 22 Nisan 1912'de İstanbul'daki elçisi M. N. Giers vasıtasıyla Boğazların geçişlere açılması konusunda Osmanlı Devleti'ne bir nota verecektir. Bu notada, Osmanlıların kendilerini savunma hakkı teslim edilmekle birlikte, Boğazların gerek barış gerek savaş zamanlarında ticarete açık olması gerektiğinin lüzumu bildirilmiştir. İlk fırsatta da Boğazlara yine ticaret serbestliğinin iade edilmesi ümidinde bulunulmuştur. Şayet Boğazlar en kısa sürede açılmazsa, Rus ticari faaliyetlerinin uğradığı zararı telafi etmek için Osmanlı Devleti'nden tazminat isteyeceklerini belirtmişlerdir.¹²⁶⁷ Rusya'nın bu notasına İsmail Hakkı Bey yapmış olduğu yorumda, Osmanlı Devleti'nin Boğazları keyfi bir amaçla değil saldırıya uğradığı için savunma maksadıyla kapattığını yazmıştır. Boğazlarla ilgili tüm antlaşmaların Osmanlılara bu hakkı verdiğini, ülke güvenliği söz konusu iken Boğazları açık tutamayacağını belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey'in diğer bir yaklaşımı da Boğazların tarafsızlığının ilan edilmesidir. Bu ilan edilmedikçe bu tip olaylarla sık sık karşılaşılacağını dile getirerek, Süveyş Kanalı örneğini vermiştir. Bu kanalın tarafsız olduğu bilgisini vererek, buraya bir saldırı olamayacağını bu yüzden ticaretin hiç aksamayacağını vurgulamıştır. Bazı Rus gazetelerinin, Boğazların kapatılması yüzünden Rusya'nın yaşadığı ticaret kaybının Osmanlı Devleti tarafından tazmin edilmesi gerektiği görüşünü reddeden Babanzade, bu

¹²⁶⁶ Babanzade, "Harb-i Hazır ve Rusya", s.1

¹²⁶⁷ Rusya'nın bu tavrına karşılık, Boğazların kapatılmasından Rusya kadar zarar gören İngiltere ise daha ılımlı bir yaklaşım göstermiştir. Ayrıca Boğazların, Rusların talep ettiği biçimde, savaş zamanında açık tutulması talebini tasvip etmemiş ayrıca savaş yüzünden kapalı tutulan Boğazlardan ötürü oluşan mali kayıpların tazminat yoluyla telafi edilmeye çalışılmasını aşırı bir yaklaşım olarak görmüştür. Bu bilgi için bkz. Karakaş, "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı", s.101-102

konuda kapısının çalınması gereken ülkenin İtalya olduğunu, İtalyan saldırısı olmasaydı Rus ticaretinin sekteye uğramayacağını ifade etmiştir.¹²⁶⁸

Tazminat meselesini gündemde tutma konusunda ısrarcı olan Rus basını, verdikleri notanın son bölümünde, Boğaz ilk fırsatta açılmadığı takdirde tazminat haklarının saklı olduğunu iddia etmişlerdir. Oysaki Osmanlı Devleti, Boğazda durum normalleşmeye başlayınca emir vermiş ve bir iki gün içinde açılacağı teminatını vermiştir. Bu şekilde notada belirtilen şart da bu sayede bertaraf olmuştur. Rus basını buna rağmen ısrarına devam etmiştir. İsmail Hakkı Bey böyle bir durumda, tarafsız bir devletin uğradığı zararı tazmin etmek gibi bir yükümlülükleri olmadığını yine uluslararası belgeleri delil göstererek dile getirmiştir. Rus basını ise tazminatın Rusya Devleti'ne şahıs olarak değil zarara uğrayan Rus tebaasına tek tek ödenmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Yani Rus vatandaşlar uğradıkları zararı Rus Hükümetine bildirecekler, onlar da Osmanlı Devleti'nden bunu vatandaşları adına talep edecektir. Hiçbir devletin böyle bir talepte bulunmayıp sadece Rusya'nın bunu dile getirmesini manidar bulan Babanzade, Rusların tazminat talep edecekleri merciin İtalya olduğunu zira Boğaz'ın kapatılmasına onların sebep olduğunu hatırlatmıştır.¹²⁶⁹

Rusya'nın Boğazlar konusunda nota vermesi Avusturya ve İngiltere'nin de bu konuda görüşlerini ortaya koymalarına yol açmıştır. İlk olarak Avusturya'nın yeni Dışişleri Bakanı Berchtold, Boğazlarla ilgili olarak Osmanlı Devleti lehine açıklamalar yapmıştır. Benzer şekilde Rusya'da da Dışişleri Bakanı değişmiş ve Sazanov koltuğa oturmuştur. İki yeni bakanın arka arkaya yaptıkları konuşmaları karşılaştıran İsmail Hakkı Bey, Berchtold'un ifadelerini Sazanov'a göre daha oturaklı ve devlet adamlığına yakışır tarzda bulduğunu belirtmiştir. Berchtold yaptığı konuşmada, Şark âlemini "Fırtınalar Vadisi" olarak tanımlamış, Boğazlarla ilgili olarak da, İtalya'nın deniz harekâtının dairesini genişlettiğinden, Osmanlı Devleti'nin de bu harekâta karşılık olmak üzere Boğazı kapattığından bahsetmiştir. Bu sözlerden çok memnun kalan İsmail Hakkı Bey, Sazanov'un Boğazlarla ilgili sözlerine en iyi karşılığı bu cümleleriyle Berchtold'un verdiğini belirtmiştir.¹²⁷⁰

Berchtold aynı konuşmada, Adalar Denizinde yaşanan gelişmeler üzerine, İtalya'nın savaşın başında Balkanlardaki statükonun muhafazasını taahhüt ettiğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey bu sözü, İtalya'nın Adalar Denizine çıkararak taahhüdünü ihlal ettiği biçimde

¹²⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya'nın Notası", *Tanin*, 30 Nisan 1912, No:1316, s.1

¹²⁶⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Rus Notasının Son İnikasatı", *Tanin*, 14 Mayıs 1912, No:1330, s.1

¹²⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İki Nutku Mukayese", *Tanin*, 3 Mayıs 1912, No:1319, s.1. Avusturya'nın yeni Dışişleri Bakanı Berchtold, Osmanlı Devleti'ni Boğazları kapatma konusunda tamamen haklı bulmuştur. Almanya Dışişleri Bakanı Kiderlen-Waechter'in Üçlü İttifak'ın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi amacıyla İtalya'nın Çanakkale Boğazı'ndaki hareket serbestliğine müdahale edilmemesi gerektiği tavsiyelerine de kulak asmamıştır. Ancak Avusturya'nın bu tepkisi, Rusya ve İngiltere'nin ticari kaygılarının aksine siyasi kaygılardan kaynaklanmıştır. Bunun için bkz. Karakaş, "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı", s.101

yorumlamıştır. İtalya'nın müttefiki olan Avusturya tarafından bile ihtar edildiğini dile getirerek, Rusya'nın Boğazlar konusunda ki bakış açısına Avusturya-Macaristan'ın katılmadığını belirtmiştir.¹²⁷¹ İngiltere'de de Boğazlar konusunda Osmanlı Devleti'ni haklı bulan tarzda konuşmalar yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Edward Grey ile Dışişleri Müsteşarı Aqland Avam Kamarasında, Lord Murlay ile Muhalefet Fırkası Reisi Lord Landsdown da Lordlar Kamarasında yaptıkları açıklamalarda, İngiltere'nin, Tablugarp Savaşı ve Boğazlar meselesi hakkında nasıl düşündüğünü dile getirmişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu açıklamalarla, İngiltere'nin Boğazlar konusundaki düsturundan vazgeçmediğinin anlaşıldığını yazmıştır.¹²⁷²

Bu düstur icabı olarak, gerek Aqland ve gerek Lord Murlay, Osmanlı Devleti'nin Boğazların mutlak hâkimi olduğunu beyan etmişlerdir. Lord Murlay buna ek olarak, Osmanlı Devleti'nin tehlike zamanında Boğazları açık bulundurmaya mecbur olduğuna dair hiçbir açık antlaşmanın olmadığını söylemiş ve Babanzade'ye göre, bu konuda Rusya ile zıt fikirlerde olduklarını göstermiştir. Rusya gerek barış gerek savaş zamanında Boğazların açık tutulması gerektiğini Ayastefanos Antlaşması'ndaki bir maddeye göre savunmuştur ancak Berlin Antlaşması, Ayastefanos'u hükümsüz kıldığı için İsmail Hakkı Bey, Rus itirazlarının hukuksuz ve temelsiz olduğunu ima etmiştir. İsmail Hakkı Bey, İngiliz siyasetçilerinin bu tavırlarından pek memnun kalarak, iki devlet arasında yeni bir samimiyet devresi açıldığının müjdesini vererek makalesine son vermiştir.¹²⁷³

Trablusgarp Savaşı devam ederken yaşanan gemi olaylarından biri de Teksas Vapuru kazası olmuştur. Vapur Amerika bayrağı taşımakla birlikte kaptanının Yunanlı olduğu anlaşılmıştır. İzmir'in girişinde batan geminin nasıl battığı tartışma konusu olmuş, kaleden atılan mermi ile mi yoksa torpille çarparak mı battığı sorusuna cevap aranmıştır. İsmail Hakkı Bey, vapuru uyarmak amacıyla birkaç kuru sıkı topun denize doğru ateşlendiğini ancak kaptanın bunu ciddiye almayarak yoluna devam etmesi üzerine vapurun batırıldığını yazmıştır. Çanakkale'den vapurların gece geçişi yasak olmasına rağmen kaptanın geçmeye çalışmasını yasağı delmek olarak tanımlayan Babanzade, bu yüzden vapuru batırmanın bir hak haline geldiğini ifade ederek, Osmanlıların haklılığını ispat etmeye çalışmıştır. Vaporda Amerika bayrağı çekili olduğu için Amerika'nın olaya müdahil olup olmayacağı konusu özellikle Yunan basını tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak İsmail Hakkı Bey, olayın Osmanlı karasularında olduğunu ve ölenlerin çoğunun Osmanlı vatandaşlarından oluştuğunu, üstelik vapurda kurtarma kayıklarının bile bulunmadığını, bu yüzden Osmanlı Devleti'ni

¹²⁷¹ Babanzade, "İki Nutku Mukayese", s.1

¹²⁷² Babanzade İsmail Hakkı, "İngiltere'nin Vaziyeti", *Tanin*, 5 Mayıs 1912, No:1321, s.1

¹²⁷³ Babanzade, "İngiltere'nin Vaziyeti", s.1

sorumlu tutacak ve Amerika'yı Osmanlı aleyhine harekete geçirecek bir durumun olmadığını ileri sürmüştür.¹²⁷⁴

Çanakkale Boğazı ile ilgili yaşanan tüm bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti, Boğazları gemi trafiğine açmayı kabul etmiştir. 23 Nisan 1912'de Boğaz'da bulunan mayınlar toplanmaya başlamıştır. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı da İstanbul'daki yabancı elçilere gönderdiği bir genelgede, gemilerin Boğazlardan kılavuz eşliğinde geçmeleri koşuluyla geçişi açacaklarını haber vermiş, Türk Hükümetinin gerekli gördüğü takdirde Boğazları kapatma hakkını saklı tuttuğunu hatırlatmıştır.¹²⁷⁵ Osmanlı Devleti Boğazların 2 Mayıs 1912 günü açılacağını resmi olarak ilan etmişse de mayınların temizlenmesi iki haftadan fazla sürmüştür. Gemilerin geçişlerinin ise 18 Mayıs 1912'den itibaren, 05.00 ile 17.30 saatleri arasında sağlanması planlanmıştır. 20 Mayıs 1912'de de 39 gemi Boğazlardan geçiş yapmıştır ki, eski canlı trafiğe dönülmüştür.¹²⁷⁶

4.6. İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı İşgali

İtalya'nın Boğazlara yönelik harekâtı daha sıcaklığını korurken, İtalyanlardan yeni bir hamle gelmiş ve Rodos Adası'na asker çıkartarak Trablusgarp Savaşı'nı yeni bir safhaya dâhil etmişlerdir. İtalyan donanması 4 Mayıs 1912 sabahı Rodos'a asker çıkarmaya başlamıştır. Adadaki Osmanlı kuvvetleri sayıca az oldukları için üstün İtalyan kuvvetlerine karşı savunma olanağı daha müsait olan iç kesimlere çekilmişlerdir. Bu sebepten ötürü İtalyan askerleri ciddi bir direnişle karşılaşmadan adanın içerilerine doğru rahatça ilerlemişlerdir. İç bölgelerde yaşanan çatışmalarda Osmanlı kuvvetleri fazla zayıf verince teslim olmuşlardır. Rodos adası bu şekilde İtalyanların eline geçmiştir. İtalyanlar daha sonra 9 Mayıs'tan 20 Mayıs'a kadar olan süreçte teker teker Oniki Adayı da işgal etmişlerdir.¹²⁷⁷

İtalya'nın bu hamlesindeki amacı, Rodos'u rehin almak ve barış zamanı geldiğinde Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp'ı teslim etmesi karşılığında adayı geri vermek gibi bir pazarlık aracı olarak kullanmaktır. Diğer bir amaç da Adalar'da yaşayan bir kısım halkı ayaklandırmak ve Osmanlı Devleti'ni iç ayaklanma ile uğraştırarak, Trablusgarp'ta diz çökmesini sağlamaktır. Bu iki amacı bu şekilde ortaya koyan İsmail Hakkı Bey, evdeki hesabı çarşıya uyduramayan İtalya'nın, bu hesabında da yanılacağını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ı ölüm kalım meselesi olarak gördüğünü, bu uğurda bir iki adanın işgal edilmesinin, bu meseleden vazgeçilmesini sağlamayacağını dile getirmiştir. Zira

¹²⁷⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Teksas Vapuru Kazası", *Tanin*, 9 Mayıs 1912, No:1325, s.1

¹²⁷⁵ Şengül Mete, "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.3, S.8, 1998, s.271

¹²⁷⁶ Karakaş, "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı", s.105

¹²⁷⁷ Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, c.XXIX, S.113, 1965, s.89-90

Tablusgarp hem Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığı hem de İslam halifeliği için büyük önem arz etmektedir.¹²⁷⁸

İtalya'nın iç ayaklanma çıkarma amacına da değinen İsmail Hakkı Bey, bu planın da tutmayacağını, adalarda yaşayan gerek Müslüman gerek Rum vatandaşların ev sahibi olarak, düşmana karşı ortak duygu birliği içinde karşı koyacaklarını ileri sürmüştür. Rumların kendi topraklarını kendileri için sevdiklerini yoksa İtalyanların kara gözleri için olmadığını ifade eden Babanzade, Trablusgarp vilayetinde Arapların hemen İtalya'yı memnuniyetle karşılayacağını tahmin eden bu devletin, savaşın devamında yanıldığını anlaması ne kadar çabuk olmuşsa, Rodos ve Akdeniz Adalarındaki tahmininde de hemen yanılacağını iddia etmiştir. Kamuoyuna moral aşılama istercesine Osmanlı Devleti'nin Adada yeterince asker ve mühimmatının olduğunu, erzak miktarının bir yıllık ablukaya dayanacak kadar bol olduğunu yazmıştır. 120 bin askerle Trablusgarp'ın içlerine giremeyen düşmanın Rodos'ta da içeriye giremeyeceğine inandığını ifade etmiştir. Bu vesile ile donanmanın önemine değinen Babanzade, en büyük eksiklerinin donanma olduğunun bir kez daha anlaşıldığını, şayet var olmak istiyorlarsa gözlerinin denizlerde olması gerektiğini hatırlatmıştır.¹²⁷⁹

İtalya'nın adalara asker çıkarması üzerine Osmanlı Devleti'nin karşı hamlesi İtalyan vatandaşlarını sınır dışı etmek olmuştur. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali, arkasından Beyrut'u bombalaması, daha sonra Çanakkale saldırısı ve nihayet Rodos ile Oniki Adanın işgali halktaki galeyanı artırmış, gerek halk tarafından vuku bulan talepler ve gerek Osmanlı basınının bu konuda sert yazılar yazması Hükümeti harekete geçirmiştir. Önceden Beyrut, Halep, Suriye, Kudüs, Cebel-i Lübnan ve İzmir'de bulunan İtalyanların sınır dışı edilmesiyle ilgili karar ülkedeki tüm İtalyan vatandaşlarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu karar 20 Mayıs'ta alınmış olmasına karşın 25 Mayıs 1912 günü bir genelgeyle tüm ülkeye gönderilmiş, karardan sadece İtalyan ruhbanlar, dul kadın, işçi ve Osmanlı vatandaşlığını kabul edenler muaf tutulmuştur. On beş gün içinde bu işlemin tamamlanması belirtildikten sonra karara uymayanların zorla gönderilecekleri ifade edilmiştir. O dönemde İstanbul'da 12 bin, tüm Osmanlı ülkesinde toplam 50 bin İtalyan vatandaşın sınır dışı edilmesi kararı ciddi bir adım olmuştur.¹²⁸⁰ Ancak alınan bu ciddi karara karşılık sonuç beklenen etkiyi

¹²⁷⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Harbin Yeni Safhası", *Tanin*, 7 Mayıs 1912, No:1323, s.1

¹²⁷⁹ Babanzade, "Harbin Yeni Safhası", s.1

¹²⁸⁰ Nurdan İpek Şeber, "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXVIII (2011), s.253-254. Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, s.98-99

yaratmamıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyan sayısı 50 bin olmasına karşın sadece 2 bin kişi sınır dışı edilebilmiştir.¹²⁸¹

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin bu konuda çok sabrettiğini dile getirerek bunu iki nedene bağlamıştır. Bunlardan ilki, Almanya'nın bunun yapılmaması konusundaki nasihatlerine kulak verilmesidir. İkinci neden ise İtalyan tebaasını bir ihtiyat silahı hazinesi halinde tutmak ve bu silahı gelişmelere göre kısım kısım kullanmaktır. İsmail Hakkı Bey İtalyanların sınır dışı edilmesinin devletler hukukuna aykırı bir uygulama olmadığını hatırlatarak buna rağmen yine anlayışlı davrandıklarını, din adamlarını, işçileri¹²⁸² sınır dışı uygulamasından muaf tutarak merhamet hislerini gösterdiklerini belirtmiştir. İtalya'dan aynı merhameti savaşın başından beri görmediklerini, sivil memurları, alelade İttihat ve Terakki Kulübü üyelerini esir tutan bir İtalya ile karşı karşıya kaldıklarını beyan etmiştir.¹²⁸³

İsmail Hakkı Bey, bu sınır dışı olayındaki İtalya yanlısı tavrı vesilesiyle Almanya ile ilgili düşüncelerini de okurlarıyla paylaşmıştır. Almanya'nın Türkiye ile dost olduğundan dem vuran Babanzade, bu kıymetli dostluğun bir müttefike yani İtalya'ya karşı gösterilen samimiyet derecesine bir türlü ulaşamamasından yakınmıştır. Osmanlılar ne yaparsa yapsın siyasi sahada İtalya ile dost kalan Almanya, sadece ekonomik alanda Osmanlı Devleti ile dost kalmıştır. Alışveriş ne kadar çoğalsa, ekonomik dostluk ne kadar artsa da Osmanlılara yabancı muamelesi yapılmaktan vazgeçilmemiştir. Almanya, Türkiye ile sadece çarşı ve pazarda ilişkide bulunurken, İtalya ile eve davet ederek daha samimi ortamda iletişim kuruyor diyen İsmail Hakkı Bey, doğru tercihin hangisi olduğu sorusuna Almanların cevap vermesi gerektiğini dile getirmiştir.¹²⁸⁴

¹²⁸¹ O dönemde İtalya Başbakanı olan Giolitti, Osmanlı Devleti'nin aldığı bu kararın üzerlerinde olumsuz hiçbir etki yaratmadığını belirtmiştir. Tam tersine binlerce İtalyan vatandaşın sefil ve perişan bir şekilde İtalyan limanlarında görülmesi kendi ülke kamuoyunu Türklere karşı daha da bilemiştir. Bu sınır dışı edilme kararının istenen sonucu vermeme nedenlerinden biri de birçok İtalya'nın, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı şirketlerde çalışıyor olmasıdır. Yani kapitülasyon kalkını birçok İtalyan'ı korumuştur. İtalyan Başbakanın söz konusu ifadeleri için bkz. Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.113-114

¹²⁸² Osmanlı Devleti'nin İtalyan işçileri sınır dışı etmeme kararı merhamet duygularından ziyade zorunluluktan kaynaklanmıştır. Özellikle demiryollarında çalışan İtalyan işçi, müteahhit ve mühendis sayısı çok fazla olduğundan, bunların bir anda işten çıkarılmaları çalışmaların aksamasına yol açacağından bunların işlerine devam etmesine karar verilmiştir. Bu bilgi için bkz. Şeber, "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları", s.247

¹²⁸³ Babanzade İsmail Hakkı, "Almanya ve İtalya Tebaası", *Tanin*, 16 Mayıs 1912, No:1342, s.1

¹²⁸⁴ Babanzade, "Almanya ve İtalya Tebaası", s.1. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın tavrından pek memnun kalmamış gibi görünmekle beraber aynı memnuniyetsizliğin İtalyan tarafında da olduğu görülmektedir. Giolitti anılarında, İtalyan tebaasını himaye görevini Almanya'nın üzerine aldığını ancak bu görevi layıkıyla yerine getirmediğini yazmıştır. Almanya'nın İstanbul Elçisi Marschall Bieberstein'in kendilerine çok kızgın olduğunu belirttikten sonra, bu kızgınlığın nedeni olarak; Trablusgarp'ın işgalinin, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki yirmi yıllık emeklerine zarar veriyor olmasını göstermiştir. Bunun için bkz. Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.114. Almanya ise bu eleştirilere karşılık mümkün olduğunca az İtalya'nın sınır dışı edilmesine çalışmış, muafiyet altına alınanlar arasına kadınların, hastabakıcıların ve doktorların da girmesini sağlamaya çalışmıştır. Bunun için bkz. Şeber, "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları", s.254

İtalyan vatandaşların sınır dışı edilmesi, İtalyan basınında şiddetli tepkilerle karşılanmış hatta çoğu defa abartılı iftiralara rastlanmıştır. Kimi gazetelerde sınır dışı edilenlerin üzerinde ne varsa gasp edildiği, İtalyanların çırılçıplak vaziyette Osmanlı toprağından gönderildiği yazılmıştır.¹²⁸⁵ Bu yazılanları yine İtalyan Hükümetinin bir taktiği olarak gören İsmail Hakkı Bey, savaştan bıkmaya başlamış İtalyan halkını galeyana getirerek İtalyanların sınır dışı edilmesini, savaş lehinde yeni bir cereyan yaratmak için, uyuşuk kanları yeniden canlandırmaya yönelik bir kamçı gibi kullanmak istediklerini ileri sürmüştür. Bu konuda Avrupa kamuoyunu etkileme, Türklere karşı oluşmuş önyargıları yıkma ve gerçekleri aktarma konusunda yetersiz kaldıkları özeleştirisini yapan İsmail Hakkı Bey,¹²⁸⁶ bir taraftan Hükümetin ve basının bu işin hukuki boyutlarına dair Avrupa'yı aydınlatmasının, diğer taraftan İtalyanların yaptıkları zulümleri gazetelerin sık sık yazmasının, Türk tarafının elini güçlendireceğini dile getirmiştir.¹²⁸⁷

İsmail Hakkı Bey'e göre İtalya ile olan savaş esnasında İtalyanları ülkeden kovmak Osmanlılar için sadece bir hak değil aynı zamanda bir silahtır. Mermilerini İtalya sularına ulaştıramayan Osmanlılar, hiç olmazsa İtalyan tebaasını birer mermi gibi İtalya'nın başına atmak ihtiyacında bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin İtalya'nın yaptığı vahşetlere sekiz ay dayandıklarını ilave ederek, sonunda bu kararı aldıklarını belirten Babanzade, İtalyan vahşetlerinin Avrupa'da kaale alınıp alınmadığını merak ettiklerini dile getirmiştir. Daha sonra İtalyanların ne gibi vahşetler yaptıklarının örneklerini vererek Avrupa kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır. Buna göre İtalyanlar, Trablusgarp'ta yabancıların gözü önünde katliamlar yapmış, Alman konsolosluğundaki müstahdem kavasını kurşuna dizmiş, savunmasız yerleri topa tutmuş, savaş haricindekileri esir etmiş, hastane ve camileri yıkmış, Osmanlı memurlarını eşkiyanın dağa adam kaçırmaya gibi İtalya'ya göndermiştir. Bunlardan daha vahim olanı ise İstanköy'de namaz kılmak için camiye giden yüz yaşını geçkin bir yaşlının İtalyan askerleri tarafından öldürülmesidir. Ayrıca İtalyan ordusunda, İtalyan üniforması ile görev yaptırılan bir zenci din kardeşlerine kurşun atmak yerine kendini öldürmeyi tercih etmiştir. Bu örneklerin Avrupalıların kalbinde bir hüznün yaratması gerektiğini belirten

¹²⁸⁵ Timothy W. Childs eserinde, İtalyan gemileriyle İtalya'ya gönderilen İtalyan vatandaşlarının yolculuk esnasında insanlık dışı muameleye maruz kaldıklarını yazmakla yetinmiş, bununla ilgili detay vermemiştir. Bunun için bkz. Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, s.156

¹²⁸⁶ İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da basın yoluyla propaganda yapma, gerçekleri karşı tarafa doğru biçimde aktarma konusunda zayıf kaldığını önceki makalelerinde de yazmıştır. Osmanlı Devleti'nde basının gerek iç gerek dış konularda hükümet arabasının beşinci tekerleği konumunda bulunduğunu belirtmiştir. Avrupa'yı aydınlatmak, hakikatleri göstermek sadece elçiliklerin başa çıkabilecekleri bir iş değildir diyerek hem İstanbul'da hem Avrupa'da gazetelerle sürekli iletişim halinde olacak ve devletin politikalarına vakıf bulunacak kimselere ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Babanzade'nin bu makalesi için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, "Avrupa Matbuatına İhtiyacımız Var", *Tanin*, 13 Ağustos 1911, No:1059, s.1

¹²⁸⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "İtalya Vahşetleri", *Tanin*, 8 Haziran 1912, No:1355, s.1

Babanzade, İtalyanların sınır dışı edilmesinin bu yapılanların yanında sıfır kaldığını yazmıştır.¹²⁸⁸

Bu noktada belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti daha savaşın başlarında, yalan ve uydurma haber yaparak kamuoyunu Türkler aleyhinde yanıltmaya çalışan ve bu yüzden ülkede iç karışıklığa yol açma ihtimali bulunan İtalyan gazete muhabirlerini sınır dışı etmiştir. Aynı şekilde İtalyan gazete sahiplerinin muhabirler gibi ülkede kalması sakıncalı görüldüğünden bunların da sınır dışı edilmesi uygun görülmüş ancak bunun uygulanması hükümetin takdirine bırakılmıştır.¹²⁸⁹ İsmail Hakkı Bey de ilerleyen günlerde yazdığı bir makalede, yabancı gazetecilerden bazılarının sınır dışı edilmesi konusuna değinmiştir. Osmanlı topraklarında gazete çıkartan kişilerin çok ihtiyatlı davranmaları gerektiğini hatırlatmıştır. Medeni ülkelerde var olan genel bir kaideye göre, yabancılar, misafir buldukları ülkenin iç ve dış siyasetine olumsuz etkide bulunmamak koşuluyla gazete çıkartabilmektedir. Hatta yabancılar sadece kendi ülkelerinden bahsetseler ve kendi dillerinde gazete çıkarsalar bile yaptıkları yayının, misafir oldukları ülke ile kendi ülkeleri arasındaki ilişkileri bozacak biçimde olmaması sağlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki bazı yabancı gazete sahipleri ve muhabirleri böyle davranmamış, düşmanca tavırlar sergilemiş ve yalan yanlış haberler yazmışlardır. Avrupa kamuoyunun desteğine ihtiyaç duyulduğu bu savaş zamanında, Hükümetin yabancı gazetecileri sınır dışı etmesini de bu sebepten ötürü desteklemiştir.¹²⁹⁰

Adaların işgali konusu gündemdeki sıcaklığını korurken, Mayıs ayı içinde konferans söylentileri duyulmaya başlamıştır. İki devlet arasında barışın sağlanması için aracı olan devletler, bir miktar para karşılığında Osmanlı Devleti'nden Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalyanlara bırakmasını teklif etmişse de bu kabul edilmemiştir. Bu İtalya'yı daha güç bir duruma düşürmüş, kesin zafer geciktikçe işler daha karmaşık hale gelmiştir. Avrupa devletlerine başvurarak meseleyi diplomasi yoluyla çözmeleri konusunda yardım isteyen İtalya'yı bu durumdan kurtarmak için konferans fikri öne sürülmüştür. Bu fikir cazip görülmüş olmalı ki bütün Avrupa gazeteleri bu konu üzerinde çokça yazı yazmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin böyle bir konferansa yanaşmadığı anlaşılınca bundan vazgeçilmiştir.¹²⁹¹

¹²⁸⁸ Babanzade, "İtalya Vahşetleri", s.1. Dışişleri Bakanı Asım Bey, 25 Mayıs'ta yabancı devletlere gönderdiği bir yazıda, İsmail Hakkı Bey'in söylediklerine paralel olarak, İtalya'nın, Lahey Konvansiyonuna aykırı birçok icraatta bulunduğunu dile getirmiştir. Trablusgarp'ta yapılan katliamlardan bahsettikten sonra da Oniki Ada işgal edilirken asker olmayan Osmanlı sivil memurlarının da esir alındıklarını hatırlatmıştır. Bunun için bkz. Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, s.158

¹²⁸⁹ Mehmet Temel, "Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.22, S.1, 2005, s.211

¹²⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Ecnebi Gazeteciler Hakkındaki Tedbir", *Tanin*, 6 Mart 1912, No:1261, s.1

¹²⁹¹ Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, s.126-127

İsmail Hakkı Bey de savaş devam ederken sık sık gündeme konferans konusu getirildiğini ve defalarca tekzip edilmesine rağmen bazı gazetelerin bu konunun üzerinde ısrarla durduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti konferans için hiçbir devlete başvuru yapmamıştır ancak Babanzade'ye göre bu, ileride de yapmayacağı anlamına gelmez. Konferansın ne tarzda bir konferans olacağını tartışan İsmail Hakkı Bey, Berlin, Paris veya Viyana gibi savaş sonrası yapılan mı yoksa Rusya Savaşı öncesi yapılan İstanbul ya da Fas için yapılan El-Cezire konferansları gibi mi olacağını sorgulamıştır. Devam eden savaş bu iki örneğe de uymadığı için konferans fikrine sıcak bakmadıkları notunu düşmüştür. Ayrıca mevcut durumda Osmanlı Devleti'nin konferansa galip ya da mağlup pozisyonunda mı oturacağı sorusuna cevap aramıştır. Osmanlı Devleti'ne 'savaşı uzatma, istenen yerleri ver' denmesine nasıl ki hayır cevabı alınacaksa, İtalya'ya da, durması ve savaştan çekilmesi teklif edilince yine hayır cevabı ile karşılaşılacağını yazmıştır.¹²⁹²

İsmail Hakkı Bey, İtalya ve Osmanlı Devleti'ni aynı masaya oturtmaya çalışanlara ise güvenlerinin sıfır derecesinde olduğunu hatırlatmıştır. Konferans hadisenin çeşitli görüşler ortaya koyarak ve örnekler vererek imkân dışı olduğunu anlatmaya çalışan Babanzade, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiği zaman *Tanin*'in, o gününün koşullarını göz önünde tutarak bir konferansa sıcak baktığını hatırlatmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin o zaman savaşarak bir toprağını kurtaracak durumda olmadığını, bunu konferansla yapmaya çalıştıklarını ama Avusturya'nın muhalefet etmesi, Almanya'nın Avusturya'ya destek çıkması ve konferans fikrini savunan Rusya'nın buna ısrar edemeyecek bir durumda kalması, konferans fikrinin fiile dökülmesine engel olmuştur. Yapılacak konferansla Osmanlı toprak bütünlüğünün temin edileceği lafını ise Avrupa konçertosunun ahenksiz bir müziği olarak değerlendiren İsmail Hakkı Bey, konferans konusunu bir kenara bırakıp savaşa son ana kadar devam edeceklerini belirtmiştir.¹²⁹³

İtalya, Adalara asker çıkardıktan sonra hem burayı kendi mülküymüş gibi kullanmaya başlamış hem de yerli ahalinin bir kısmına ki, İsmail Hakkı Bey açıkça yazmasa da Rumlar olduğu anlaşılmaktadır, Adaları tahliye etse dahi kendilerine bir muhtariyet vermeyi vaat etmiştir. İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın böyle bir muhtariyet tesis edemeyeceğini belirtmiştir. Mevcut hukuk metinlerinin buna uygun olmadığını hatırlatarak, diğer devletlerin İtalya ve Yunanistan'ın böyle bir hevesine hizmetkâr olmaları için bir sebep bulunmadığını dile

¹²⁹² Babanzade İsmail Hakkı, "Yine Konferans", *Tanin*, 28 Mayıs 1912, No:1344, s.1

¹²⁹³ Babanzade, "Yine Konferans", s.1. Konferans için açıktan çaba gösteren devlet Fransa olmuştur. Osmanlı Devleti'nin konferansa sıcak bakmamasının nedeni ise, masaya oturulduğu zaman önlere Trablusgarp'tan başka meselelerin konulmasından şüphe etmeleridir. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de savaş yanlısı tutumu konferans çabalarını boşa çıkarmıştır. İngiltere Hükümeti de konferans teklifini ciddiye almamış, Rusya bu konuda çelişkili adımlar attığı için sonuca ulaşamamıştır. Bu bilgi için bkz. Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, s.157-158

getirmiştir. Büyük Devletlerin bunu kabul etmeyeceklerine kesin gözüyle bakan Babanzade, İtalya'nın bu muhtariyeti Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye çalışacağı ihtimali üzerinde durmuştur. Trablusgarp'ın ilhakını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeyi başaramamış bir devletin, Adaların muhtariyetini Osmanlılara nasıl kabul ettireceği sorusunu sorarak, savaş hali devam ettikçe İtalya'nın Adalar ahalisini bu vaatlerle avutacağını ve desteğini almaya gayret göstereceğini belirtmiştir. Kısacası İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın olması imkânsız bir vaat vererek, Adalarda yaşayan halkı kendi tarafına çekip, Osmanlı Devleti'ne karşı koz olarak kullanacağını yazmıştır.¹²⁹⁴

Adalar halkına bu uyarıyı yapan İsmail Hakkı Bey daha sonra nasihat kısmına geçerek, Adalarda yaşayan gayrimüslim vatandaşlara devletlerine sadık kalmalarını, Müslüman komşularıyla birlik içinde olmalarını, düşman bir devletin geçici heveslerine alet olmamalarını tavsiye etmiştir. Dikkat çeken bir nokta da Atina'da bu meseleden ötürü yüzlerin gülüyor ve ümitlerin çoğalıyor olmasıdır. İtalya'nın bu Adaları Yunanistan'a verme ihtimalinin olmadığını vurgulayarak, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'la kara bağlantısı olduğu müddetçe bu tehlikeli hediyelerden uzak durmasını öğütlemiştir. Ayrıca Yunanistan'ın gerçek menfaatinin Adalara tecavüz eden bir devlet ile değil arazisinde milyonlarca vatandaşlarının sakin olduğu Osmanlı Devleti ile hoş geçinmekte olduğunu beyan etmiştir.¹²⁹⁵

İsmail Hakkı Bey'in bu tavsiye ve beklentilerine karşın Adalarda bulunan Rumlar, Yunanistan ile birleşmek istemişlerdir.¹²⁹⁶ İtalya, İsmail Hakkı Bey'in belirttiği şekilde, Adalara muhtariyet vereceğini vaat ederek Rumları kışkırtmaya çalışmıştır. Fakat bir süre sonra işler önü alınmaz bir hale gelmiş, yasal olmayan sözde kuruluşlar toplantılar yaparak, 17 Haziran 1912'de muhtar bir Ege Devleti'nin kuruluşunu ilan ederek, Yunanistan'la birleşmek istediklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine İtalyan askerleri, Adalarda bu tip Rum faaliyetlerinin yapılmasına engel olmuşlardır. Bundan sonra İtalyanlar, Ada halkını kışkırtmanın istenmeyen sonuçlar doğurabileceğini anlayınca tahrik politikasından vazgeçmişlerdir.¹²⁹⁷

İtalya'nın Adaları işgal etmesi İngiltere Parlamentosunda Kıbrıs konusunun gündeme getirilmesine yol açmıştır. Mebuslardan biri, Dışişleri Bakanı Edward Grey'e, İtalya'nın Adaları zapt ettiğini, İngiltere'nin ise Anadolu'yu muhafaza etmek için Osmanlı Devleti ile bir Kıbrıs antlaşmasının olduğunu, İngiltere'nin bu taahhüdü ile İtalya'nın bu hareketinin nasıl uzlaştırılacağını sormuştur. Edward Grey verdiği cevapta ilk olarak, Adaların ilhak değil

¹²⁹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Adalar Ahalisi", *Tanin*, 14 Haziran 1912, No:1361, s.1

¹²⁹⁵ Babanzade, "Adalar Ahalisi", s.1

¹²⁹⁶ Mete, "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", s.281-282

¹²⁹⁷ Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", s.94

işgal edildiğini söylemiş ve bu da İsmail Hakkı Bey'i pek memnun etmiş, bunun İtalyan gazetelerine bir ihtar mahiyeti taşıdığını ileri sürmüştür. Grey daha sonra, Kıbrıs anlaşmasının Anadolu'yu kapsadığını iddia etmiş ve bu suretle Adaların vaziyeti için yeni bir coğrafi tanımlama yapmıştır. Adaların ne Rumeli'ye ne de Anadolu'ya bağlı olmadığını belirtmiştir. Grey'in sözlerinden Babanzade'nin çıkardığı üçüncü sonuç da, Kıbrıs anlaşmasının Anadolu'yu Rusya'ya karşı muhafaza etmek amacıyla yapıldığıdır. Trablusgarp Savaşı ile İngiltere'nin iki politikasının özü iyice anlaşılmıştır; Boğazların kapatılması ve Kıbrıs anlaşmasının zaman aşımına uğramamış olması.¹²⁹⁸

İngiltere Parlamentosunda başka bir mebus, İtalya'nın Müslüman hacılara ve bilhassa İngiltere vatandaşı olan hacılara saldırmayacağı yönünde bir taahhüdü olup olmadığını sormuştur. Grey buna verdiği cevapta, İtalya'nın böyle bir engelleme yapmayacağını ümit ettiğini ve İtalya'nın da bu mealde karşılık verdiğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey bu konuda İtalya'ya yönelik bazı şüphelerini okurlarıyla paylaşmıştır. Hac vapurlarına belki yolculuk esnasında dokunulmayacaktır ama Cidde'ye varduktan sonra saldırı yapılmayacağını garantisizdir. Cidde'ye saldırmasının veya ablukaya almasının hacılara yönelik aynı sonucu vereceğini ifade eden Babanzade, İngiltere'yi bu ihtimali de düşünmeye davet etmiştir. Ayrıca Müslüman hacı sorununun sadece Osmanlı Devleti ve İngiltere'yi alakadar etmediğini, Rusya ve Fransa'nın da Müslüman olan vatandaşlarının hac vazifelerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmeleri için İtalya'ya karşı dikkatli olmalarını tavsiye etmiştir.¹²⁹⁹

Fransız *Le Temps* gazetesinin Osmanlı Devleti ile İtalya arasında barış pazarlığının nasıl olması gerektiği ile ilgili kimi zaman makaleler yazdığı görülmektedir. Böyle bir makalesinde, hem İtalya'yı hoşnut etmek hem de Türkiye'yi gücendirmemek için bir tarafa, iddialarından bir kısmını bırakmasını diğer tarafa da ısrarından biraz vazgeçmesini tavsiye etmiştir. İsmail Hakkı Bey böyle bir pazarlığın Osmanlı Devleti için kabul edilebilir olmadığını ifade etmiştir. *Le Temps*'in pazarlık konusunda dile getirdiği ilginç bir örnek Fas meselesi ile ilgilidir. Fas meselesinde Fransa'nın sonuca ulaşabilmek için İspanya lehinde bazı fedakârlıklar yaptığını ve kendi çıkarlarından ödünler vermiş olduğunu belirten gazete, İtalya'nın da benzer bir fedakârlığı Türkiye için yapabileceğini, Trablusgarp'ta bazı tavizler vererek barışa ulaşabileceklerini beyan etmiştir. İsmail Hakkı Bey bu öneriyi de makul bulmamıştır. Zira Fas'ta üçüncü şahıslarla pazarlık yapılmıştır. Oysa Trablusgarp'ta mal sahibi olan Türkiye'nin toprağını korumaktan başka düşüncesi yoktur. Kendi toprağı üzerine bir devletle pazarlık yapmanın Osmanlı siyasi kültüründe olmadığını hatırlatan Babanzade,

¹²⁹⁸Babanzade İsmail Hakkı, "Sir Edvard Grey ve Harb-i Hazır", *Tanin*, 17 Haziran 1912, No:1364, s.1

¹²⁹⁹Babanzade, "Sir Edvard Grey ve Harb-i Hazır", s.1

daha elleri silah tutuyor, yüreklerinde de savaşma arzusu var iken böyle pazarlıklara girmenin doğru olamayacağını yazmıştır.¹³⁰⁰

Trablusgarp Savaşı başladıktan on ay geçtiği halde birinci günkü yerinde saydığını ifade eden İsmail Hakkı Bey, kesin sonuca ulaşılmadıkça savaşın sonucunun ne olacağı yönünde soruların sorulduğunu belirtmiştir. Ona göre, hiç bir şey olmayacaktır. Savaşa devam edilecek, Osmanlıların hakkı teslim edilinceye kadar, İtalya bıkmış usanıncaya kadar savaş yapılacaktır. Savaşın uzamasının Osmanlı Devleti'nde bazı ihtilallerin yaşanmasına sebebiyet vereceği, devlet binasının diğer noktalarında çatlakların yaşanabileceği ihtimaline de şans tanımayan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin kötü senaryolar üzerine siyaset inşa ederek hareket edemeyeceğini, Osmanlı Devleti tehlikeden değil tehlikenin ihtimalinden korkuyor anlayışının yerleşmesine mahal verilirse, bunun düşmanların iştahını artıracığını yazmıştır. Sorundan kaçayım derken yeni sorunlara kapı açan bu anlayışı elinin tersiyle iterek, savaşın Osmanlı Devleti'ni aksi örnekler olsa da birbirine kenetlediğini, maddi zararlar çok olmakla beraber manevi kazancın bunu telafi ettiğini dile getirmiştir.¹³⁰¹

Trablusgarp Savaşı henüz bitmemiş olmasına rağmen bazı Avrupa gazetelerinde, İtalya'nın Trablusgarp'ı almış gibi Akdeniz'deki güçler dengesi ile ilgili yazılar yazılmıştır. *Le Temps* gazetesi, Fas'ın Fransa'ya, Trablusgarp'ın İtalya'ya ve Mısır'ın İngiltere'ye ait olmasıyla birlikte Akdeniz'de dengenin kurulduğunu iddia etmiştir. Çoğu zaman düşüncede kalan bu görüşün, resmi ve fiili bir surete dönüştürülmesi için çalışma yapıldığını ileri süren *Daily Telegraph* gazetesi, Akdeniz'deki statükonun kefalet altına alınması için İngiltere, Fransa ve İtalya arasında gizli bir antlaşma imzalandığını haber vermiştir. Bu gizli anlaşma ile İngiltere ve Fransa, İtalya'nın ilhak ilanını kabul edeceklerdir. Şu şartla ki, İtalya, Adalar Denizi'nden kayıtsız ve şartsız çekilmeyi kabul edecek ve Türkiye de bu çözüme razı olacaktır. *Le Temps* gazetesi ise *Daily Telegraph*'ın verdiği bilgiyi düzeltmeye muhtaç görmüştür. *Le Temps*'a göre, İtalya, Fransa ve İngiltere mevcut itilafı takviye etmek için bir diğeriyle müzakere etmeye lüzum görmüşlerdir. Fakat henüz kesin bir anlaşmaya varılmamıştır. İsmail Hakkı Bey, bu haberleri aktardıktan sonra, Osmanlı dış işleri yetkililerini uyararak dikkatli olmalarını ve bir oldubittiye uğramamak için gerekli adımları atmalarını tavsiye etmiştir.¹³⁰²

Osmanlı Devleti'nin 1912'nin yaz aylarında iç politika çekişmeleriyle uğraştığı günlerde İtalya, Çanakkale Boğazı'na karanlıktan istifade ederek geceleyin savaş gemileri ile 14 Temmuz'da bir keşif hareketi yapmıştır. Bu keşif hareketinin amacı, hem Türk

¹³⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Sulh ve Pazarlık", *Tanin*, 27 Haziran 1912, No:1374, s.1

¹³⁰¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Harbin Neticesi Ne Olacak", *Tanin*, 5 Temmuz 1912, No:1382, s.1

¹³⁰² Babanzade İsmail Hakkı, "Bahr-i Sefid Muvazenesi", *Tanin*, 13 Temmuz 1912, No:1390, s.1

donanmasının İtalyanlara saldırmak için ne kadar hazır olduklarını görmek hem de Boğaz'daki Türk savunma hatlarının durumunu öğrenmektir. İtalyan filosu Boğazı geçerek bir süre içerilere ilerledikten sonra Türk askerleri tarafından fark edilmiş ve ateş altına alınmıştır. Fakat İtalyanlar ilerlemeye devam ederek, Osmanlı filosunun demirlediği yere kadar gelmişlerdir. Burada Türk gemilerinin çelik halatlarla korunmaya alındığını görünce, yapılacak bir hücumdan sonuç alınamayacağını anlamış ve hiçbir kayıp yaşamadan muntazam bir biçimde geri çekilmişlerdir.¹³⁰³

Bu keşif hareketinin diplomatik ve siyasi yönlerini değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Sadrazam Sait Paşa'nın Meclis'te yaptığı konuşmada, İtalya'nın Midilli veya Sakız adalarına yapacağı bir saldırı durumunda, bu saldırıyı Çanakkale Boğazına yapılmış farz ederek Boğazın kapatılacağını ve durumun devletlere tebliğ edileceğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, İtalya'nın bu son saldırısını, Osmanlı Parlamentosuna fiili bir cevap vermek için yapmış olabileceğini dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Parlamentosundaki bu beyanat üzerine hem manevi mevkiini takviye etmek hem de İtalyan kamuoyunun gözüne girmek çabası da akla gelmektedir.¹³⁰⁴

İsmail Hakkı Bey'in son saldırı ile ilgili diğer bir düşüncesi de diğer devletleri galeyana getirmek amaçlı olduğu yönündedir. İtalyanlar hem Osmanlı Devleti'ndeki iç çekişmelerden yararlanmak hem de Osmanlı Devleti'nin Boğaza bir saldırı olduğunda kapatacağını bildiklerinden, böyle bir hücum yapıp Boğazı kapattırarak, İngiltere ve Rusya'nın Türkiye üzerinde baskı kurmasını sağlamak için bu hareketi yapmışlardır. İsmail Hakkı Bey bu yorumlarına paralel olarak, iç politikada görülen ayrılıktan ötürü devletlerin Osmanlılar hakkında besledikleri iyi niyetten ayrılıp, samimiyet göstermeyecekleri yönündeki söylentilerin de doğruyu lanse etmediğini dile getirmiştir. Yeni geçilen bir sistem içinde bu tip ayrılıkların yaşanacağını belirterek, iç politik gelişmelerin dış politikada Osmanlı Devleti'nin elini zayıflatmasını kendince engellemeye çalışmıştır.¹³⁰⁵

Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği günlerde Sadrazam ve Hariciye Nazırı Asım Bey Meclis-i Mebusan'da Osmanlı dış politikası hakkında mebuslara bazı malumatlar vermişlerdir. Bu malumat içinde savaşla ilgili olan nokta, İtalya'nın Adalar Denizinden kuzeye doğru tecavüzlerini genişlettikçe Osmanlı Devleti'nin bunu Boğazlara yapılmış bir tehdit olarak göreceğini ve ona göre tedbir alacağını, icap eden devletlere vakt-i zamanında bildirmiş olduğudur. İsmail Hakkı Bey, Midilli, Sakız veya Limni'nin işgalinin Boğaza karşı bir saldırı olarak değerlendirilebileceğini savunmuştur. Saldırıya maruz kalan Boğaz'ın

¹³⁰³ Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.114-115, Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, s.111-115

¹³⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Çanakkale Hücumu", *Tanin*, 20 Temmuz 1912, No:1397, s.1

¹³⁰⁵ Babanzade, "Çanakkale Hücumu", s.1

kapatılmasının da en doğal hak olduğu vurgusunu yapmıştır. Bahsi geçen Adalara saldırı ile Boğazlara saldırı arasında bir fark olduğunu devletlerin bile itiraz tarzında söyleyemeyeceği görüşünde olan Babanzade, bu adaları elinde bulunduran devletin en yakın topraklara saldırarak bir duruma geleceğini yazmıştır. Bu saldırı riskine karşı da Osmanlı Devleti'nin kendini savunmak için Boğazları kapamasını en meşru hak olarak görmüştür.¹³⁰⁶

Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatarak, devletlerin ticari faaliyetlerini sekteye uğratmak ya da gemi seferlerini aksatmak gibi bir gayesi olmadığını dile getiren Babanzade, alınan tedbirin sadece savunma amaçlı olduğunun bilinmesini istemiştir. Sadrazam Sait Paşa'nın verdiği diğer bir bilgi de Osmanlı Devleti'nin Müslüman hacılar konusunda diğer devletlere yaptığı müracaattır. Babiâli tarafından bu konuda yapılan ihtarlar İngiltere kulak vermiş ve Sadrazamın belirttiğine göre, gereken teşebbüsleri fazlasıyla yapmıştır. İsmail Hakkı Bey, İngiltere'nin bu hareketi, yönetimi altındaki Müslüman tebaaya bağlılık vazifesi olarak yaptığını ve bu Müslümanlarla manevi bağı olan Halifeye karşı kıymetli bir cemilede bulunduğunu ifade etmiştir.¹³⁰⁷

Osmanlı Devleti, İtalya ile olan savaş durumu devam ederken bir yandan iç politikada Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Fırkası arasındaki iktidar mücadelesine sahne olmuş diğer taraftan Balkan Hükümetleri kendi aralarındaki ittifak çalışmalarını tamamlayarak Osmanlılara karşı savaş hazırlığı yapmaya başlamıştır. İtalya ile yapılan bazı resmi ve gayri resmi barış girişimlerinden sonra nihayet 15 Ekim 1912'de İsviçre'nin Lozan kenti yakınlarındaki Uşi'de anlaşmaya varmışlardır. Burada bir gizli anlaşma ile onun eklerinden oluşan barış antlaşması ve üç protokol imzalanmıştır. Gizli antlaşma 15 Ekim'de imzalanmış ve dokuz maddeden oluşmuştur. Kamuoyuna açıklanacak antlaşma ise 18 Ekim'de imzalanmış ve on bir maddeden oluşmuştur. Uşi Antlaşması ile Osmanlı Devleti, İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki hâkimiyetini tanımıştır. Ayrıca Rodos ve 12 Oniki Adanın Balkan Savaşları bitene kadar İtalya'nın elinde kalmasına onay verilmiştir.¹³⁰⁸

¹³⁰⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Siyaset-i Umumiyyemiz", *Tanin*, 16 Temmuz 1912, No:1393, s.1

¹³⁰⁷ Babanzade, "Siyaset-i Umumiyyemiz"

, s.1. Sadrazam Sait Paşa, Mebusan Meclisi'nde, İsmail Hakkı Bey'in kastettiği konularla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Binaenaleyh, Boğaz'a yakın olan Adalara, yani Midilli, Sakız gibi mahallere düşman taarruz etmek isterse, onu Boğazlara yönelik bir saldırının öncüsü kabul ederiz ve derhal tekrar Boğazları kapatırız diye diğer devletlere söylemiştik. Bununla beraber her ihtimale karşı Garp ordusu namıyla İzmir'de büyük bir ordu hazırladık... Diğer taraftan o muharebe vesilesiyle İtalya'nın Kızıldeniz'de büyük ve küçük bazı saldırıları oldu. İtalya Hükümeti bu saldırıları şayet hacılara tatbik edecek olursa, buna tahammül edemeyeceğimizi de lazım olan Devletlere bildirdik... Hatta uyarılarımız İngiltere Devletince de önemle dikkate alınmış ve bunun için de İngiltere gerekli teşebbüsleri fazlasıyla yapmıştır." Sadrazamın ve Hariciye Nazırı Asım Bey'in söz konusu Meclis oturumundaki konuşmaların tamamı için bkz. *MMZC*, Devre:2, Toplantı:33, 2 Temmuz 1328 (1912), s.315-323

¹³⁰⁸ Uşi Antlaşması için bkz. Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, s.137-140, Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, s.126-128, Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, s.219-245, Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, s.18-25

BEŞİNCİ BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI İLE İLGİLİ YAZDIĞI MAKALELER

5.1. Balkan İttihadı Meselesi Üzerine Yazdığı Makaleler

Bulgar devlet adamlarının resmi konuşmalarında ve basına verdikleri demeçlerde, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlıklarını kabul etmesiyle birlikte Osmanlılarla dost olmak bir yana, müttefik bile olabileceklerini söylemeleri, Balkan İttihadı meselesini gündeme getirmiş ve İsmail Hakkı Bey yeri geldikçe bu konuyu değerlendirdiği yazılar yazmıştır. Balkan İttihadı ifadesinin kulağa hoş geldiğini ancak bunun mevcut durumda hayal olduğunu savunan Babanzade, ittifadın amacına ulaşmasını sağlayacak şartların henüz olgunlaşmadığını belirtmiştir. Bu sebeple, ne Balkan Hükümetlerinin Osmanlıların isteklerini ne de Osmanlıların onların isteklerini kabul edecek durumda olduklarını ekleyerek, Türkiye'nin böyle bir heyete ancak o heyetin başkanı sıfatıyla girebileceğini ifade etmiştir. Osmanlı hegemonyası altında bir ittihadta sıcak bakabileceklerini söyleyen İsmail Hakkı Bey, hegemonya kelimesinin tarafların eşitsizliği anlamına gelmediğini belirtip, bu düşüncesine açıklık getirmeye çalışmıştır.¹³⁰⁹

Amerika ve Almanya örneklerini vererek, Amerika Birleşik Devletlerinin birçok devletten oluştuğunu, hepsinin iç politikada bağımsız, dış politika, askeriye, donanma ve ekonomi gibi konularda ortak bağlarının bulunduğunu ve bunların yürütülmesi için Washington'u merkez seçtiklerini yazmıştır. Burada Washington'un bir hegemonyası olduğunu ancak farklı milletlerden oluşan ve İngilizce konuşan tüm insanların Amerika milleti adıyla eşit haklara sahip olarak yaşadıklarını sözlerine ilave etmiştir. Aynı şekilde sözü Almanya'ya getirerek, küçük Alman hükümetlerinin Prusya'nın hegemonyasında yaşadıklarını yazmıştır. Ancak Prusya'nın bu üstünlüğü iki yüz yıllık bir mücadelenin sonucunda kazandığını hatırlatarak, Prusya'dan önce Almanlar üzerindeki hegemonyanın Avusturya üzerinde olduğu bilgisini vermiştir. Almanya'ya bağlı Bavyera ve Saksonya gibi hükümetlerin yabancı ülkelerde elçileri bulunmaktadır ancak hepsinin üzerinde Prusya parmağının izi vardır. Sözü tekrar hegemonya bahsine getiren İsmail Hakkı Bey, bütün fertleri eşit haklara sahip olan bir meclisin, kendi fertleri arasından en liyakatlisini başkanlığa

¹³⁰⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Balkan Heyet-i Müttehidesi Hayal Midir Hakikat Midir", *Tanin*, 21 Teşrinisani 1908, No:111, s.1-2

getirmesini bu bahse örnek olarak vermiştir. Zira başkanla üyenin hakları farklı değildir fakat meclisin kararlarında az da olsa başkanın etkisi olacaktır.¹³¹⁰

Bu açıklamalardan sonra Balkan İttihadına Osmanlıların başkanlık etmesine diğer devletlerin rıza göstermeyeceğini ifade eden Babanzade, Bulgaristan'ın Selanik'e göz dikmekten, Sırbistan'ın Slavlık maksadı gütmekten ve Yunanistan'ın "Megalo İdea"dan vazgeçmeyeceklerini, fazla olarak bu devletlerin Osmanlı Devleti'nden bir şeyler koparmak çabasını bırakmayacaklarını vurgulamıştır. Cins ve mezhep bakımından birbirine en yakın olması gereken coğrafyanın Balkanlar olması gerekirken buradaki devletlerin saç saça baş başa girdiklerini yazan Babanzade, Balkanlarda ittifad aramanın gökteki yıldızlara bakarken yerdeki çukura düşmekten farksız olduğunu belirtmiştir.¹³¹¹

İsmail Hakkı Bey, Balkan İttifakı konusunda kaleme aldığı başka bir yazısında, Osmanlı Devleti'nin tüm samimiyetiyle böyle bir ittifakın kurulmasından yana olduğunu ancak aynı samimiyeti Balkan komşularından göremediğini belirtmiştir. Yunanistan ile uzlaşma yolunda Girit meselesinin büyük bir engel olarak önlerinde durduğunu ayrıca Yunanistan'ın kara ordusuna ek olarak deniz kuvvetlerini de güçlendirmeye çalıştığını dile getirmiştir. Oysaki Osmanlı Devleti'ne karşı bu tedbirleri almaya gerek olmadığını çünkü Osmanlıların hâlihazırda içyapılarını güçlendirmeye ağırlık verdiklerini ve Osmanlı fütihat anlayışının çok eskilerde kaldığını aktarmıştır. Daha sonra sözü Bulgaristan'a getirerek, Kralın bitkiler üzerine yaptığı araştırmaları bahane ederek Sırbistan'a seyahat etmesinin dikkat çekici olduğunu vurgulamıştır. Bu seyahatte Bulgar Kralının kızını Sırbistan Kralının oğlu ile evlendirmek istediği şayiaları da ortaya çıkmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu seyahatin Racconigi Mülakatından sonra yapılmış olmasının anlamlı olduğunu yazmış, Balkan Hükümetleri arasında gizli saklı bir şeylerin döndüğünü ima etmiştir.¹³¹²

Bulgar ve Sırp krallarının çocuklarını evlendirmelerini *Le Temps* gazetesi alkışlanacak bir gelişme olarak değerlendirirken, İsmail Hakkı Bey aynı kanıda olmadığını belirtmiş, *Ajans Stefani* ve Rus Dışişleri Bakanı İswolski'nin Racconigi müzakerelerinin, Balkanların durumuna ve Balkan Hükümetlerinin gelişmelerine dair yapıldığını açıklamasından da kuşku duymuştur. Kuzey sınırlarında Osmanlılara karşı demir bir çember oluşturulmaya çalışıldığını ifade eden İsmail Hakkı Bey, Karadağ'ın da bu konuda Sırbistan'la 'yekvücut' olduğunu

¹³¹⁰ Babanzade, "Balkan Heyet-i Müttehidesi Hayal Midir Hakikat Midir", s.1-2

¹³¹¹ Babanzade, "Balkan Heyet-i Müttehidesi Hayal Midir Hakikat Midir", s.1-2. Balkan İttifakı'nın Osmanlı Devleti'ni hariçte tutarak ve onun aleyhinde kurulmasında, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin yanlış politikalarının da etkisinin olduğu görülmektedir. Eğitimde Osmanlı kimliğini benimsetme felsefesi, diğer etnik unsurları Türkleştirme olarak algılanmıştır. Askerlik kanunu da gayrimüslimleri memnun etmemiştir. Bunlara ek olarak, cemiyetler kanunu, çeteler kanunu ve kiliseler ve mektepler kanunu da Osmanlı aleyhine birleşmeyi hızlandırmıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Hale Şıvgın, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Gazi Akademik Bakış*, c.6, S.11, Kış 2012, ss.1-15

¹³¹² Babanzade İsmail Hakkı, "Balkan İttifakı", *Tanin*, 31 Teşrinievvel 1909, No:417, s.1

yazmıştır. Rus Çarı ile İtalya Kralının, Sırp Prensine bir telgraf çekerek memnuniyetlerini açıkça bildirmeleri şüpheleri daha da artırmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuzeyindeki üç balkan hükümeti ile baş edecek durumda olduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, Balkan İttifakının kuzey hükümetlerde oluşmaya başladığını ve doğal olarak süngülerini güneydeki Osmanlılara çevirme ihtimali bulunduğunu eklemiştir. Bu konuda Osmanlı Devleti'ne ikna edici bir izahat yapılmaz ve kesin teminat verilmezse, teyakkuz halinde kalmaya devam edeceklerini bildirmiştir.¹³¹³

Balkan İttihadı konusu Sırbistan basınında da gündeme gelmiş, Sırpça yayınlanan *Samoyarara* gazetesi, Balkan İttifakı konusunda *Tanin*'de yayınlanan makaleye cevap vermiştir. Bu gazeteye göre, Bulgar Kralının Sırbistan'a yapacağı seyahat Avusturya üzerinde nahoş bir etki yaratabilecektir. Balkan İttihadından ve Sırbistan Hariciye Nazırının 'Balkanlar Balkanlılarıdır' ifadesinden *Tanin*'in memnun olması gerekirken aksine kuşkulananın hayret verici olduğunu, Bulgaristan ile Sırbistan arasında ittifak yapılmasının genel Balkan İttifakının ön adımı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca gazete, vücuda gelecek bir Balkan ittihadının başarısından emin olması için buna Türkiye'nin de dâhil olmasının şart olduğunu yazmıştır. İsmail Hakkı Bey bu yazılanlar üzerine, önceki makalesinde yazdıklarının yanlış anlaşıldığını, esas olarak böyle bir ittihada karşı olmadıklarını sadece böyle bir şeyin olgunlaşması için biraz daha zamana ihtiyaç olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Sırbistan ile Bulgaristan arasında yapılacak ittifakın Balkan İttihadı için atılacak ilk adım olmasına da karşı çıkan Babanzade, bu ittifakın ya toptan olacağını ya da hiç olmayacağını dile getirmiştir. Kısmen yapılacak bir ittifakı, bir ucu Avusturya'ya bir ucu Türk unsuruna bakan keskin bir kılıca benzeterek, bu kılıcın kınından çıkmasına izin vermeyecekleri görüşünü paylaşmıştır.¹³¹⁴

Bulgar Sobranya Meclisi'nde yapılan konuşmaların görüşlerinde haklı olduklarını ispatladığını belirten İsmail Hakkı Bey, Başbakan Malinof'un Bulgaristan'ın bağımsızlığına kavuşmasında Slavlığın temel direği olan Rusya'ya minnettar olduğu yönünde yaptığı konuşmayı örnek vermiştir. Bu sözlerle Osmanlıların yaptığı tüm fedakârlıkların unutulduğunu ve nezaketten uzaklaşıldığını hatırlatmıştır. Malinof bununla da kalmayarak, Türkiye'deki Bulgarların durumundan ötürü Bulgaristan'ın endişeli olduğunu, Bulgaristan'daki Türklerin haklarına gösterilen saygının, Türkiye'deki Bulgarlara da gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, komşu bir devletin Osmanlıların iç işleriyle ilgili böyle bir dil kullanmaması gerektiğini vurgulayarak, komşularıyla iyi geçinmek ve yeni dedikodulara mahal vermemek için bu bahsi uzatmayacağını belirtmiştir. Bu dili

¹³¹³ Babanzade, "Balkan İttifakı", s.1

¹³¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Rumeli'nin Şimalinde Bir Zincir", *Tanin*, 23 Teşrinisani 1909, No:440, s.2

sadece Bulgar Başbakan değil aynı zamanda Dışişleri Bakanı Paprikof da kullanmıştır. Sobranya'da ertesi gün yaptığı konuşmada, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerde yüksek bir güven duygusunun oluşmadığını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, bir dışişleri bakanının bunları söylemesinin 'correct' olmadığını, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıma fedakârlığını gösteren bir devlete güven duymamanın hayret verici olduğunu ifade etmiştir.¹³¹⁵

Bulgaristan'da yaşanan diğer bir gelişme de Romanya elçisinin Krala itimatnamesini verirken yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada, Romanya Kralı ile Romanya halkının, Bulgar bağımsızlığını en hararetli bir teveccüh ve memnuniyetle karşıladıklarını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, dost olarak gördükleri Romanya'dan Osmanlıların zararına olan bir gelişme hakkında böyle bir yaklaşım gösterilmesinden ötürü duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, bunu resmi Romanya'nın düşüncelerine yanlış tercüman olan elçinin gafletine bağlamıştır. Bu gelişmelerden Babanzade'nin çıkardığı sonuç, Osmanlıların kuzeyinde bir itihat zinciri oluştuğu, bu zincirin bağlarını gevşetmeye çalışmanın çıkarları icabı olduğudur.¹³¹⁶

Bulgar Kralının 1909'un sonunda Sırbistan'a yaptığı ziyaret kamuoyu tarafından yakından izlenmiştir. Sırp Kralı Petro ziyaretle ilgili ortaya çıkabilecek şayiaları engellemek amacıyla, Belgrat'taki Osmanlı elçisi Fuat Bey'e teminat vermiş ve Osmanlı Devleti aleyhinde oluşacak bir itilafa Sırbistan'ın dâhil olmayacağını söylemiştir. Fuat Bey bu sözleri Dışişleri Bakanlığına bildirdiği esnada da İstanbul'daki Sırbistan elçisi hükümetinden aldığı talimata dayanarak Osmanlı Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'yı ziyaret etmiş ve aynı teminatı vermiştir. İsmail Hakkı Bey bu teminatı yorumlarken, Sırbistan'ın batı ve kuzeyden Avusturya ile sınırdış olmasının yarattığı riskten ötürü Türkiye için bir Sırp tehditi olmadığını, Avusturya tehdidine karşı bir sigorta olmak amacıyla teminatın verildiğini ifade etmiştir. Sırbistan ile Avusturya arasındaki siyasi gerginlik Osmanlı Devleti'ne verilen teminatın yanlış anlaşılabilmesine ve Osmanlı aleyhine olmayan bir ittifakın Avusturya aleyhine yapıldığı biçiminde tefsir edilebileceğine temas eden Babanzade, Türkiye'ye verilen teminatın ihtiyatlı bir dille yapılmış olmasını anlayışla karşılayabileceklerini belirtmiştir.¹³¹⁷

Sırbistan'ın Avusturya'ya karşı bir Balkan itilafına saldırgan bir amaçla girmesinin olası olmadığını, bunun ancak savunma amaçlı olabileceğini, Sırp'lar böyle bir ittifaka girse bile Karadağ ve Bulgaristan'ın ona destek vermeye güçlerinin kâfi gelmeyeceğini dile getirmiştir. Avusturya'ya karşı böyle güçlü bir desteği ancak Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletlerden alabileceğini ancak onların da iki üç milyonluk Sırbistan için buna tenezzül etmeyeceklerini vurgulamıştır. Sırbistan ile Bulgaristan'ın pozisyonları da farklılık

¹³¹⁵ Babanzade, "Rumeli'nin Şimalinde Bir Zincir", s.2

¹³¹⁶ Babanzade, "Rumeli'nin Şimalinde Bir Zincir", s.2

¹³¹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Sırbistan'ın Teminatı", *Tanin*, 1 Kânunuevvel 1909, No:448, s.1-2

göstermektedir. Sırp Avusturya'ya karşı saldırgan bir politika takip edemediği gibi Bulgaristan'ın da emeli kuzeye değil güneye yani Osmanlı Devleti'ne yöneliktir. Bu yüzden Bulgaristan saldırıya değil savunmaya yönelik bir itilaf yapmak durumundadır.¹³¹⁸

Osmanlı Devleti'nin Balkan Devletleri ile ilgili gündeme gelen konulardan birini Yunanistan ile ittifak yapması oluşturmuştur. Girit meselesinin hararet kazandığı bir hengâmda basında çokça dile getirilen bu öneri üzerine İsmail Hakkı Bey düşüncelerini okurlarıyla paylaşmıştır. İlk olarak, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ın zararına atacak bir adımının olmadığını, daha ziyade iç siyasetine odaklandığını ancak Yunanistan'ın Osmanlılara karşı izlediği siyasette eleştirilmesi ve düzeltilmesi gereken birçok konu olduğunu belirtmiştir ki buna en yakın örnek olarak Girit meselesini göstermiştir. Yunanistan'ın Girit konusundaki tavrı Osmanlı Devleti'ni sürekli şüpheye düşürmüştür. Babanzade'nin değindiği diğer konu Yunanistan'ın askeri yatırımlarını artırması olmuştur. Osmanlı Devleti'nin durduk yerde Teselya'yı işgal ederek ihtiyaç duyduğu Avrupa desteğini riske atacak kadar maceraperest olmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, Yunanistan donanma ve silahlanma harcamalarının tek hedefinin Osmanlı Devleti olduğunu ileri sürmüştür. İngiltere'den alınan dretnotların Fransa, İngiltere veya İtalya'ya karşı kullanılmayacağını, Girit ve Osmanlılara karşı bu alımların yapıldığını yazmıştır.¹³¹⁹

Osmanlı-Yunan ittifakı konusunda bazı diplomatlar da Yunanistan'ın ordusunu güçlendirmesinden ötürü Türklerin memnun olmaları gerektiğini, şayet iki devlet arasında bir ittifak yapılırsa, başka bir devletle savaş söz konusu olduğunda bundan yararlanabileceğini söylemişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu sözlerin uyku getirdiğini belirterek inandırıcı olmadığı kanaatini paylaşmıştır. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı kafasında daha pek çok hayaller barındırdığını belirterek, bunları kafasından tamamen attığı zaman bir ittifaktan bahsedilebileceğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde Rumca konuşan ve aynı mezhepe mensup olan birçok vatandaşın olduğunu, bunların Osmanlı Devleti'ne kuvvetli duygularla bağlı olduklarını, Yunanistan ile her türlü sorun çözülmüşse bunların devlete bağlılıklarının daha da artacağını ve bu durumdan her iki devletin de fayda sağlayacağını dile getiren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a her zaman ağabeylik yapmaya hazır olduğunu ancak bunun şımarıkça hareketlerden kaçınmak koşuluyla olacağını eklemiştir.¹³²⁰

Balkan İttihadı konusuna sıcak bakmayan İsmail Hakkı Bey'in Trablusgarp Savaşı'ndan sonra fikir ve ağız değiştirdiği görülmektedir. Barış döneminde üstüne pek düşülmeyen konuların savaş zamanında daha bir önem kazandığını belirterek, Meclis-i

¹³¹⁸ Babanzade, "Sırbistan'ın Teminatı", s.1-2

¹³¹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Yunanistan ile İttifak", *Tanin*, 15 Kânunuevvel 1909, No:462, s.1-2

¹³²⁰ Babanzade, "Yunanistan ile İttifak", s.1-2

Mebusan'da bu işle daha ciddi biçimde ilgilenecek bir teşebbüs heyetinin kurulduğu bilgisini vermiştir. Bu heyet adına yakışır biçimde hareket etmek için Balkan Hükümetleri Mebusan Meclislerine bir davetiye göndermiş ve oradaki mebuslardan bu fikirde olanlar varsa kendi ülkelerinde böyle bir teşkilat icra etmelerini tavsiye etmiştir. Bu şekilde Balkan İttihadı konusunda daha etkili bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. İsmail Hakkı Bey tüm bu çalışmalara karşın Balkan birliğinin kurulmasında karamsar düşüncelerini kaybetmemiştir. Esas itibarıyla Balkan ittifadını arzu etmemek için kör olmak lazım geleceğini, Trablusgarp Savaşı ile birlikte müdahaleden en uzak görünen Balkan Hükümetlerinin bile saldırıya açık olduğunun anlaşıldığını yazmıştır. Bu yüzden varlıklarını her zaman büyük bir devletin peşinde pervane olmakla sürdüren Balkan Devletlerinin birleşmeleri Babanzade'ye göre, 'kavaid-i ihtiyatiyenin elifbası' hükmündedir. Ancak iş ciddiye binip de birleşme durumu ortaya çıkınca, şartları ve ayrıntıları belirlemek ve anlaşma zemini bulmak güçleşecektir.¹³²¹

İsmail Hakkı Bey böyle bir birleşme sağlansa bile, bu birliğin herhangi bir devletin, örneğin Avusturya veya Rusya'nın ya da Üçlü İttifak veya Üçlü İtilaf'ın hegemonyası altında olmaması gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncesine itiraz edilebileceğini, Büyük Devletlerden Balkan Hükümetlerine doğru esecek bir rüzgâra hangisinin dayanabileceği sorusunun sorulabileceğini belirten Babanzade, bunun haklı bir itiraz olduğunu ancak Balkanlarda oluşturulan bu güçlü kuvvet bir ittifak heyetine dâhil olmak isterse pazarlığını daha güçlü ve eşit yapabileceğini ileri sürmüştür. Olası bir Balkan ittifadında Osmanlı Devleti'nin pozisyonuna da değinerek, Osmanlıların sadece bir Balkan ülkesi olmadıklarını, eğer Türkiye bütün kuvvetini Rumeli'de toplamış olsaydı küçük Balkan Hükümetlerinin bundan kuşulanmalarının normal olacağını ancak kuvvetlerinin bir kısmını Asya topraklarına kaydırmak mecburiyeti olduğu için şüphelerin bertaraf edilmiş olacağını vurgulamıştır. Balkan İttihadı için zemin hazırlamak gerektiğine de değinen İsmail Hakkı Bey, bu işin bir siyasi terbiye meselesi olduğunu, Balkan milletlerinin okullardan başlamak üzere buna alıştırılması gerektiğini öne sürmüştür.¹³²²

5.2. Avusturya ve Rusya'nın Balkan Politikaları

Babanzade İsmail Hakkı Bey, 1909 yılında gerçekleşen Abu mülakatı üzerine Balkanlar'da Avusturya ve Rusya rekabetinin boyutlarını gösteren bir makale kaleme almıştır. Babanzade'ye göre, Rusya ile Avusturya arasında bir anlaşma veya çatışma varsa kesin Balkanlarla ilgili bir meseledir. İki devlet bu coğrafyada kıyasıya bir rekabete girişmekte, iş zararı tamir edilmez bir noktaya gelince de anlaşmaktadır. Ancak bu anlaşma hiçbir şey

¹³²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Balkan İttihadı", *Tanin*, 3 Teşrinisani 1911, No:1139, s.1-2

¹³²² Babanzade, "Balkan İttihadı", s.1-2

yapmamak esası üzerine yapılmaktadır. Olayı sürüncemede bırakıp, statükoyu bahane ederek karşılıklı olarak hareketlerini markaja alma yolunu takip etmişlerdir. Yunan Savaşı nedeniyle 1897-1898 döneminde Balkanların durumunu karışıklıktan çıkarmak daha doğrusu kendi çıkar politikalarını riske atmamak için statüko esasına üzerine bir anlaşma imzalamışlar ve buna on yıl riayet etmişlerdir. Burada kullanılan statüko kelimesi de her iki devletin Balkanlarda eşit icraatı ve eşit muamelesi anlamında kullanılmıştır. Ancak Rusya'nın Uzakdoğu'da aldığı mağlubiyetler ibreyi Avusturya'ya doğru kaydırması, Metroviçe şimendifer hattı ve Bosna-Hersek'in ilhakıyla üstünlük bunlara geçmiştir. Rusya durumu eski haline döndürmek için çok çabaladıysa da başarılı olamamış ve devreye Alman İmparatoru Wilhelm'i sokarak arabuluculuğunu istemiştir. Tabii İmparator bu talebi geri çevirmeyecektir.¹³²³

İsmail Hakkı Bey arabuluculuk sonrası uzlaşmanın hangi zemin üzerinde kurulacağını şüpheli olduğunu belirtmiştir. Zira Balkanların yapısı değişmiş, Balkan hükümetlerinden biri Üçlü İttifakın peyki olmuş, diğeri Avusturya'ya minnettar ve bir üçüncüsü de aynı devlete karşı esef ve çaresizlik içindedir. Rusya'nın Buşgaristan'a karşı gösterdiği güler yüz bile bu hükümeti Avusturya'dan büsbütün koparamamıştır. Rusya Hükümeti kendi meşruiyetini ilan ettikten sonra devletlere göndermiş olduğu bir genelgede, Mürzteg Mülakatından beri takip edilen programın kayd-ı ihtiyatla terk edildiğini bildirmiştir. İsmail Hakkı Bey de Abu'da imzalanması tasarlanan anlaşmanın, Türkiye'nin hukuk ve mevcut sınırlarını muhafazaya yönelik bir statüko ile neticelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu meselede rivayete nazaran Girit'in de söz konusu edileceği bilgisini veren Babanzade, Almanya İmparatorunun Osmanlıların gönlünü almak için Girit meselesinin Türklerin talepleri dairesinde çözüm teklif edeceğini yine bir rivayete dayandırarak yazmıştır. Ancak Şark meselesi için bir Pomeranyalının kemiğini feda etmeyen Almanya'nın Girit için tırnak bile feda etmeyeceğini, Rusya'nın ise Yunanistan'ın emellerini ayakaltına alamayacağını dile getirmiştir.¹³²⁴

Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak ederek Balkanlarda siyasi ve psikolojik üstünlüğü ele geçirmiş, durumu dengelemeye çalışan Rusya'nın çabaları istediği biçimde gitmeyince iki devlet arasındaki ilişkiler kötüleşmiştir. İsmail Hakkı Bey'in ifadesiyle, Rusya'nın Avusturya'ya karşı küskünlüğü Berlin Antlaşması'ndan sonra Almanya'ya karşı hissettiği öfke kadar şiddetli olmuştur. Ancak bu iki devletin zaman zaman uzlaşma sağladıkları yönünde haberler basına düşmüştür. Yine böyle bir haberi bir makalesinde değerlendiren Babanzade, Rusya'nın Avusturya ile açık koşullara dayanan bir itilafa yanaşmamış olmakla beraber izleyeceği mesleği üç noktada özetlemiştir: 1- Yeni Osmanlı idaresine destek vermek,

¹³²³ Babanzade İsmail Hakkı, "Abu Mülakatı ve Balkan Mesaili", *Tanin*, 12 Haziran 1909, No:279, s.1

¹³²⁴ Babanzade, "Abu Mülakatı ve Balkan Mesaili", s.1

2- ‘Balkan Balkan halklarının’dır’ kaidesine uymak, 3- Balkan hükümetlerinin barışçı ilişkilerini ilerletmeye çalışmak.¹³²⁵

İsmail Hakkı Bey bu üç noktayı değerlendirirken, hiçbirine itirazın mümkün olmadığını, yeni Osmanlı idaresine destek ifadesini, himaye manasında anlamadıklarını ifade etmiştir. Bu vesile ile Osmanlı Devleti’ne bir nezaket eli uzatıldığını, bunu reddetmenin Osmanlı çıkarlarına uygun olmadığını ancak bu eli sıkarken parmakları kıracak derecede güç uygulanması durumunda Osmanlı Devleti’nin hareket serbestliğini kimsenin gasp edemeyeceğini belirtmiştir. Balkan Balkanlılarıdır kaidesi hakkında da aynı düşünceye sahip olduğunu, Rusya’nın Balkan Devletlerinden birini zarara uğratarak ötekini desteklemediği müddetçe, bu ifadenin sıhhatinden şüphe etmeyeceklerini vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey için açıklamaya muhtaç olan konu üçüncü konudur ki şu sözlerle yorumlamıştır: “*Anlaşılan Rusya Balkan yarımadasını Balkan halklarına terk ettikten başka bu halkların da Osmanlılar dâhil olduğu halde dost olmaları ve hatta birleşmeleri için sarf-ı mesai ediyor. Bundaki maksat aşikârdır. Cermenizme karşı bir Balkan Seddi yapmak. Bu maksat hüsn-ü suretle tatbik olduğu takdirde takdire şayandır.*” Bundan hareketle sözü Balkan İttihadına getirerek bunu tatbik etmenin zor olduğunu yazmıştır.¹³²⁶

Avusturya ile Rusya arasında bir itilafın oluşmaya başladığı yönünde dedikoduların arttığı günlerde yaşanan iki olay itilaf olasılığının zayıf olduğunu göstermiştir. Bunlardan ilki Bulgaristan kralının seyahati ve bu seyahat münasebetiyle Çar Hazretleri tarafından okunan nutuk, ikincisi de Aehrenthal’ın Berlin seyahati ve bu seyahat münasebetiyle yayımlanan resmi ve yarı-resmi haberlerdir. Bulgar Kralının Petersburg’a niçin gittiğini yorumlayan İsmail Hakkı Bey, Rusya’nın Slav âleminin kalplerini çalmaya çalıştığını, bu son ziyaretin bunun delili olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Rusların, Bulgaristan’ı Cermen siyasetinden uzaklaştırmak için çabaladığını dile getirmiştir. Geçen yıl daha krallığı tasdik olmadan krallara layık bir merasimle karşılanan Ferdinand, bu defa tam kral, Türkiye’nin elinden kurtulmuş, Rusya’nın yetiştirdiği bir kral sıfatıyla kabul edilmiştir. Burada sözü Balkan İttihadına getiren Babanzade, Türkiye’nin hegemonyası altında bir Balkan ittifakı samimiyetle arzu edilmekle beraber Balkanlardaki hükümetler tarafından Türkiye aleyhinde mevcut cereyanlara son verilmedikçe bu işin hayalden gerçeğe dönmesinin mümkün olmadığını söylediklerini belirtmiştir.¹³²⁷ Yani İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti’ne rağmen Bulgar Kralının bu şekilde karşılanmasının Balkan İttihadı adına ümit verici olmadığını vurgulamak istemiştir.

¹³²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Rusya-Avusturya ve Balkanlar”, *Tanin*, 12 Şubat 1910, No:519, s.1-2

¹³²⁶ Babanzade, “Rusya-Avusturya ve Balkanlar”, s.1-2

¹³²⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “İki Mülakat”, *Tanin*, 26 Şubat 1910, No:533, s.1

Rusya Hariciye Nazırı İswolski'nin Rus Çarı'na Ferdinand'ın ziyareti münasebetiyle okuttuğu nutukta, Bulgaristan'ın bağımsız olmasından sonra kral ve kraliçenin bu ziyaretlerini muhabbet hissiyle karşıladığını söylemesini, İsmail Hakkı Bey Osmanlılık âleminin alkışlamayacağını söylemiştir. Daha yeni Osmanlı Devleti'nden kopan ve dumanı tüten Bulgaristan acısının bu şekilde deşilmesini eleştirerek, Çar'ın nutkunda Balkanlardaki Slavlara karşı özel meyli olduğunu içeren bölümü okurlarına aktarmıştır. Çar Hazretleri, “*ebediyen hatırlanmaya layık olan bu ziyaret ve genç bir Slav devletini bağımsızlık hislerine davet eden ceddimin büyük hareketini taçlandırıyor*” demiştir ki, İsmail Hakkı Bey, Osmanlıları incitici bu sözlerin manevi sorumlusunun Hariciye Nazırı İswolski olduğunu belirtmiş, Alman ve Avusturya basınında bir süreden beri İswolski hakkında görülen hücumların çürük bir temele dayanmadığının Çar'a okuttuğu nutuktan anlaşıldığını ifade etmiştir.¹³²⁸

İswolski'nin bu hareketinin yanında Aehrenthal ile Bethmann-Hollweg'in yaptığı mülakatın masum kaldığı görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, Bethmann-Hollweg'in mülakat sonrasında gazetelere verdiği beyanda, Almanya ve Avusturya'nın Yakınoğu'da statükoyu devam ettirme arzusunda bulduklarını, Türkiye'nin iç politikasını özel bir muhabbetle takip etmekte olduklarını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey'in bu beyanatta dikkatini en çok çeken şey de devletlerle ilişkilerden bahedilmesine rağmen Rusya ile Avusturya itilafından ve iyi ilişkilerinden hiç söz edilmediğidir. *Fremdenblatt* gazetesi de bu konu hakkında yazdığı yarı resmi bir fıkrada, Türkiye'ye büyük muhabbet beslediklerini, Türkiye'nin zayıf olmasının Balkanlardaki barış için daima bir tehdit oluşturduğunu, ordusu, maliyesi ve idaresi mükemmel olan bir Türkiye'nin ise Balkanların güvenliği için kıymetli bir teminat olduğunu yazmıştır.¹³²⁹ İsmail Hakkı Bey yukarıda naklettiği ifadeler karşılaştırıldığı zaman hangi tarafın Osmanlı Devleti'nin hayrına şeyler söylediğinin anlaşıldığını üstü kapalı olarak vurgulayarak makalesine son vermiştir.

Rusya ile Avusturya arasındaki siyasi gerginliği yumuşatmak için müzakereler yapıldığı ve bunun bir süre sonra neticeye bağlandığı görülmektedir. Balkanlara ait konularda bu iki devletin bir uzlaşma sağladığı bu müzakerelerle anlaşılmıştır. Ancak bu uzlaşma, yazılı bir anlaşma ya da bir mukavelename biçiminde değil de arka arkaya yapılan yazışmaların sonucunda sağlanmıştır. Rus Telgraf Ajansı buna ait yedi adet yazışma metnini yayımlamıştır. Bu yazışma evraklarının her birinde ya İswolski'nin veya Kont Aehrenthal'in bakış açıları görülmektedir. İswolski Petersburg'taki Avusturya elçisine bazı beyanatta bulunmuş ve bu beyanat bir telgraf ile Viyana'ya gittikçe Kont Aehrenthal de Rusya maslahatgüzarı ile

¹³²⁸ Babanzade, “İki Mülakat”, s.1

¹³²⁹ Babanzade, “İki Mülakat”, s.1

görüştüğü ve bu beyanata göre kendi bakış açısı ne ise onu cevap olarak belirtmiştir. Bu suretle yapılan yedi yazışmadan sonra artık yazışma yapmaya gerek kalmadığı düşünülerek uzlaşma sağlanmıştır.¹³³⁰ İsmail Hakkı Bey okurlarına bu ön bilgiyi verdikten sonra bu yedi maddeyi tek tek değerlendirmiştir.

İki devlet arasındaki yazışmalar 13 Ocak 1910 günü başlamıştır. İswolski Viyana'daki Rusya maslahatgüzarına çektiği telgrafta Fortunately Review risalesindeki kalem kavgası hakkında Avusturya'nın Petersburg Elçisi Kont Brechtold ile yaptığı mülakatın sonucunu bildirmiştir. Bir aralık İswolski ile Aehrenthal arasındaki siyasi ve şahsi ilişkiler gazeteler ve takma adlarla münakaşa yapacak kadar gerilmiş olduğundan, iki hariciye nazırı ilk olarak bu rekabet ve şahsi münakaşanın etkisini hafifletmekle işe başlamışlardır. İswolski uysallık göstererek elçiye bu konuyu kapattıklarını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey bu olayı yorumlayarak, şahsi ilişkilerin düzeltilmesinin, Rusya ile Avusturya arasındaki ilişkilerin düzeldiği anlamına gelmediğini, iki devlet birbirine somurtkan bir çehre ve ateş saçan gözlerle baktıkça her an savaş çıkmasının muhtemel olduğunu dile getirmiştir. Ancak İswolski'ye göre şahsi meselelerle ilgilenmek yerine iki devletin ilişkilerini düzeltmek için çaba harcamak daha yerinde bir davranıştır.¹³³¹

Kont Aehrenthal'in buna ne yönde bir karşılık verdiği iki numaralı yazışma evrakından anlaşılmaktadır. Bu ikinci notada İswolski yine Kont Brechtold ile olan konuşmasını bildirmiştir. Bu konuşmada Kont Brechtold amiri olan Kont Aehrenthal'in birinci notada belirtilen hususlara nasıl cevap verdiğini izah etmiştir. Aehrenthal, Viyana ve Petersburg kabinelerinin yeniden temasa geçmelerinin kolay olacağını, 1897 İtilafnamesinde yazılı olan esasların daima Viyana Kabinesinin Petersburg Kabinesi ile görüşmeye başlamasına müsait olduğunu ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Aehrenthal'in 1897 İtilafnamesine geri dönmek fikrinde olduğunu ancak bunun İswolski'nin işine gelmediğini, bunu da 3 numaralı vesikadan anladıklarını yazmıştır.¹³³²

İsmail Hakkı Bey söz konusu üç numaralı vesikanın dikkate değer olduğunu ve bahsedilen uzlaşma esaslarını orada bulduklarını belirtmiştir. Muhtıra tarzında olan bu vesika İswolski tarafından Avusturya'nın Petersburg Elçisine verilmiştir. Bu vesikadan anlaşıldığına göre, İswolski Balkan politikasını sevk ve idare eden düsturlar hakkında görüş alışverişi yapılmasını uygun bulmuştur. Ancak mevcut durumdan ötürü bu görüş alışverişinin 1897 İtilafnamesine göre yapılamayacağını ve böyle bir uzlaşmaya bütün alakadar devletleri dâhil edecek bir zemin oluşturulması lazım geleceğini iddia etmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu tavrıyla

¹³³⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya ve Avusturya İtilafi", *Tanin*, 23 Mart 1910, No:558, s.1-2

¹³³¹ Babanzade, "Rusya ve Avusturya İtilafi", s.1-2

¹³³² Babanzade, "Rusya ve Avusturya İtilafi", s.1-2

Rusya'nın tek başına Avusturya'ya güvenmediğini ve diğer devletlerin kefilliğine ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Ayrıca 1897 İtilafnamesini esas almanın Türkiye'de yaşanan değişimi göz önüne almamak anlamına geldiğini eklemiştir. İswolski Türkiye'deki değişimin göz önüne alınarak aşağıdaki üç noktanın kararlaştırılıp devletlere tebliğ edilmesini teklif etmiştir. Bu noktalar; 1-Balkanlarda statükonun muhafazası 2- Türkiye'deki yeni idare biçimiyle ahalinin hukuken eşitliğini esasa aldığı için bu idarenin desteklenmesi 3- Küçük Balkan Hükümetlerinin bağımsızlığı ve barış çerçevesinde gelişimlerinin sağlanması.¹³³³

İsmail Hakkı Bey makalesinin devamında bu üç nokta hakkındaki görüşlerini yazmıştır. İlk olarak Balkanlarda statükonun devamından başka bir şey düşünülmemeyeceğini, statükonun ihlali esasına dayalı bir uzlaşmanın önce Balkan devletlerinin sonra diğer devletlerin itirazına yol açacağını bu yüzden birinci şartın lüzumsuz bir kayıt olduğunu belirtmiştir. Türkiye ile ilgili olan ikinci noktayı ise tahlile muhtaç bulmuş, yeni Osmanlı idaresinin devletlerin kefaleti altına girmek istemediğini dile getirmiş, Rusya ve Avusturya'nın devr-i sabıktan kalma alışkanlıkların etkisinden kurtulamadıklarını ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey üçüncü noktanın Balkan Hükümetlerine ait olduğunu, bunların desteklenmesinin ekonomik konuları içerdiğini bu yüzden Osmanlı Devleti'ni pek alakadar etmediğini yazmıştır. Avusturya ve Rusya kabineleri arasındaki yazışmalar bununla bitmemiş, İswolski'nin bu teklifi Kont Aehrenthal tarafından enine boyuna incelendikten sonra Petersburg'taki elçi Kont Berchtold'a 20 Şubat tarihiyle cevabi bir muhtıra verilmiştir.¹³³⁴

Aehrenthal'in verdiği muhtıradan anlaşılmıştır ki, Viyana Kabinesi 1897 İtilafnamesine dönmek niyetinde değildir. Yalnızca 1897'den beri takip ettiği siyasi düsturları hatırlatmak istemiştir. Statüko bahsinde ise Aehrenthal'in düşüncesi şöyledir:

“Hâlihazırda Balkanlar'da statükoyu ihlal ve tehdit edecek hiçbir şey yoktur. Statükoyu ihlal edebilecek böyle bir hal ancak Balkan Hükümetlerinde iç karışıklıklar çıkarsa veya bu hükümetler arasında savaş yaşanır olur. Ancak Avusturya'nın fikrinde şayet böyle ihtimaller zuhur ederse iki kabine arasında yeniden görüş alışverişi faydalı olur. İşte o zaman böyle bir görüş alışverişi sonucunun, devletlere, devletlerin kabul edebileceği bir şekilde, tebliğinde bir engel mevcut olamaz. Fakat şimdiki halde bir tebliğname neşredilmesi yeterlidir.”

İsmail Hakkı Bey'in bu ifadelerden çıkardığı en önemli sonuç ise Avusturya'nın Balkanlarda herhangi bir olay çıkmadan kendisini bir itilafname ile bağlamak istememesidir. Rusya Hükümeti'nin 5 numaralı yazışma evrakında değindiği ilk nokta, Avusturya'nın yukarıda belirtilen üç noktaya itiraz etmemiş olmasına müteşekkir olduğudur. Ayrıca İswolski

¹³³³ Babanzade, “Rusya ve Avusturya İtilafı”, s.1-2

¹³³⁴ Babanzade, “Rusya ve Avusturya İtilafı”, s.1-2

iki devletin siyasi düsturları arasında bir ittifak mevcut olduğunu görünce olağan diplomatik ilişkilere geri dönmekte bir sakınca görmemiştir.¹³³⁵

Avusturya buna altıncı vesikada yine cevap vermiştir. Bu cevapta, Viyana Kabinesinin Rusya ile yapılan yazışmaların sonuçlarını bir tebligat ile neşretmeyi taahhüt etmediğini yalnız kamuoyunun bu hususta aydınlatacağını belirtmiştir. Bunun üzerine de İswolski 30 Mart tarihli evrakta, yazışmanın neticelerini devletlerin iştirak etmeleri amacıyla değil bilgi vermek için yapacaklarını haber vererek Petersburg Ajansı ile ilan ettirmiştir. İsmail Hakkı Bey, yazışmaların sonuçlarını tebliğ konusunda Avusturya'nın nasıl bir yol izlediğinin bilinmediğini, tebligat ve neşriyat konularında iki tarafın bir uzlaşmaya varamadıklarının anlaşıldığını ve daha da önemlisi itilafın yukarıda belirtilen üç madde üzerinde yapıldığını bildirmiştir. Bütün bu gelişmeleri son söz olarak özetleyen Babanzade, şimdiye kadar iki devletin birbirine ellerini uzatmaktan sakınacak kadar küs olduklarını, bu uzlaşmayla ellerini uzattıklarını fakat henüz hararetle sıkmadıklarını yazarak makalesini bitirmiştir.¹³³⁶

İsmail Hakkı Bey ilerleyen günlerde Avusturya ile Rusya arasında ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde atılan bu adımın Avrupa basınında nasıl yankılandığına dair bir yazı yazmıştır. İlk olarak Alman *Berliner Tageblatt* gazetesinin yazdıklarına yer vermiştir. Buna göre bu gazete uzlaşma sonrası geniş bir nefes almıştır. İki devlet arasında gerginlik devam ettikçe Almanya'nın bundan zarar göreceğini, Avusturya'nın Almanya'ya bir ittifakla bağlı bulunduğunu Rusya'nın ise eski muhabbet ilişkileri ile bağlı olduğunu ikisini birbirine kolay değiştiremeyeceği bu iki devlet arasında bir çatışma yaşanması halinde Almanya'nın arada kalacağını belirtmiştir. *Berliner Tageblatt* gazetesi, böyle bir olay vukuunda Almanya'nın Avusturya'yı seçmeye mecbur olduğunu ancak son uzlaşma ile Almanya'nın Rusya aleyhinde tercih yapma durumunun son bulunduğunu yazmıştır. Fransız basınında ise *Le Temps* ve *Debats* gazetelerinin yorumlarını inceleyen Babanzade, *Debats* gazetesinin iki devlet arasındaki uzlaşmanın, Osmanlı meşrutiyetinin teşvik ve takviyesi için bütün devletlerin en başından beri belirttiği temenninin tekrarı olarak gördüğünü ifade etmiştir. *Temps* gazetesi de *Berliner Tageblatt* gibi uzlaşma olmasından ötürü duyduğu memnuniyeti belirtmekle yetinmiştir.¹³³⁷

Avusturya basınında özellikle *Fremdenblatt* gazetesinde yazılanların dikkatle tahlil edilmesi gerektiğini ifade eden Babanzade, ilk olarak yazışma evraklarını basına Rus tarafının verdiğini Avusturya'nın bu konuda bir grişiminin olmadığını ve Rusya'nın bu hareketine de resmi ağızlardan bir yorum gelmediğini belirtmiştir. Ancak *Fremdenblatt*'ın yaptığı yayının,

¹³³⁵ Babanzade, "Rusya ve Avusturya İtilafı", s.1-2

¹³³⁶ Babanzade, "Rusya ve Avusturya İtilafı", s.1-2

¹³³⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Son İtilaf ve Avrupa Matbuatı", *Tanin*, 26 Mart 1910, No:561, s.1

devletin yapacağı resmi tebligatın yerine geçmesi için yeterli olduğunu vurgulamıştır. Bu gazetenin yayınına göre, Rusya tarafından kamuoyuna açıklanan evraklarda da görüldüğü üzere Avusturya hiçbir zaman kesin bir itilaf ile bağlanmak niyetinde değildir. Ayrıca Türkiye’de meydana gelen inkılâptan sonra böyle bir itilafnameye de gerek yoktur. Zira Türkiye uluslararası bir mevki kazandığı gibi kendi kuvvetiyle toprak bütünlüğünü sağlayacak durumdadır. İsmail Hakkı Bey, *Fremdenblatt*’taki bu ifadeyi aktardıktan sonra sözü toprak bütünlüğü bahsine getirmiştir. Elli beş yıldan beri Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’nin “tamamiyet-i mülkiyesi” diyip durduklarını ancak bu süre zarfında bu mülkiyete onlar tarafından vurulan darbenin 150-200 yıl boyunca vurulandan daha fazla olduğunu yazmıştır. Hiçbir fayda görmedikleri bu tabirle devletlerin himayesi altına girmeyi reddeden Babanzade, bu tip tabir ve muamelelerden kurtulmak için içeride kuvvetlenmeleri gerektiğini vurgulayarak izlenmesi gereken yolu göstermiştir.¹³³⁸

5.3. Balkan Devletleri Hükümdarlarının Seyahatleri

Bulgaristan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra 1910 yılının başlarında Kral Ferdinand ve eşi, Petersburg’a Rus Çarı’nın misafiri olarak bir ziyaret düzenlemişlerdir. İsmail Hakkı Bey’in bu ziyarete dair ilk değerlendirmesi, Bulgar Dışişleri Bakanı General Paprikof’un patavatsızca konuştuğu yönünde olmuştur. Zira Paprikof yine Bulgaristan’ın Makedonya’daki müdahale hakkından bahsetmiştir. Bir devlet adamına bu konuşmaları yakıştırmayan Babanzade, Osmanlı meşruti hükümetinin daha dün bedeninden ayrılan küçük bir memleketin Hariciye Nazırının böyle korkusuzca ve saldırgan bir dil kullanmasına tahammül edemeyeceğini ve izahat talep edeceğini yazmıştır. Kral Ferdinand’ın Petersburg’tan dönmesini müteakip Rusya Hükümeti tarafından Petersburg Ajansı vasıtasıyla yayınlanan bir fıkrada, Rusya’nın Bulgaristan lehindeki tavrından maksadının, hiçbir zaman savaşa teşvik anlamı taşımadığını izah etmiştir. Aynı fıkrada, Bulgaristan’ın Türkiye ve diğer Balkan devletleriyle ilişkilerinin artmasında hem Rusya hem Bulgaristan’ın alakadar oldukları, Balkanlar’da barış ve asayişin devamı için iki tarafın mümkün olan mesaiyi yapmanın lüzumuna inandıkları yazılmıştır. Bu fıkra ile Paprikof’un sözlerini karşılaştıran Babanzade, resmi bir dille Paprikof’a bu şekilde bir tekzip darbesi indirildiğini belirtmiştir.¹³³⁹

Bu ziyaretin Avrupa’daki etkisine de değinen İsmail Hakkı Bey, özellikle Orta Avrupa’da garip karşılandığını hatta Almanya’nın ağırbaşlı ve yarı resmi gazetelerinde Rusya’ya karşı meydan okumak kabilinden bazı yazıların yazıldığını dile getirmiştir. Çünkü

¹³³⁸ Babanzade, “Son İtilaf ve Avrupa Matbuatı”, s.1

¹³³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Petersburg Seyahatinden Sonra”, *Tanin*, 6 Mart 1910, No:541, s.1

ziyaret sonrası söylenen sözler, *Novoye Vremya* gibi gazetelerin makaleleri ve nihayet Paprikof'un ifadeleri savaş yanlısı bir plan takip edildiği yönünde şüpheler yaratmıştır. Ancak Rusya'nın yaptığı açıklama bu endişeleri biraz olsun azaltmıştır. İsmail Hakkı Bey, aldığı son haberlere göre, Ferdinand'tan sonra Sırp Kralı Petro ile Karadağ Prensi Nikola'nın da Petersburg'a bir seyahat düzenleyecekleri bilgisini vermiştir.¹³⁴⁰

Slavlık merkezine Slav hükümetleri tarafından gösterilen bu hürmetin ve aralarındaki ahengi artırma çabalarının, Cermen âleminin kuşkulanaşına ve barış yolunda olumsuz etki yaratabileceğine değinen Babanzade, Rusya'nın Slav politikası takip ettiğini ve Osmanlıların da bu politikayla el sıkışmasını istediğini yazmıştır. Rusların amacı şayet Slav birliği kurmak ve bunu Rus çıkarları için araç haline getirmekse Osmanlı Devleti'nin kabul etmeyeceğini belirten İsmail Hakkı Bey, bunu zaten Rus devlet adamlarının da bildiğini bu yüzden Slav birliğinin yerine Balkan İttifakını koymaya çalıştıklarını bildirmiştir. Bu şekilde Cermen seline karşı bir set çekmek amaçlanmıştır ki Babanzade'ye göre, Paprikof gibi şahıslarla bu işi başa çıkarmak kolay değildir.¹³⁴¹

5.3.1. Balkan Hükümdarlarının İstanbul Ziyaretleri

Balkan Devletlerinden sırasıyla Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın hükümdarları 1910 yılı içerisinde İstanbul'a ziyaretler düzenlemişlerdir. Bu ziyareti ilk gerçekleştiren hükümdar da Bulgaristan Kralı Ferdinand olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Ferdinand'ın ülkesi için çok fazla seyahate çıktığı, prensliği döneminde Sultan Abdülhamit'i ziyaret ederek müşirlik unvanı aldığı, bağımsızlığı müteakip Osmanlı padişahına hürmetini gösteren bir telgraf çektiği ve son olarak iki defa Rusya'ya ziyaret yaptığı bilgisini vermiştir. Bulgar kralından sonra İstanbul'u ziyaret edecek hükümdar Sırp Kralı Petro olacaktır. Bu ziyaretlerde en büyük payın Rusya'ya, özellikle de Rusya'nın İstanbul Elçisi Çarikof'a ait olduğunu belirten Babanzade, bir başarı payı da Osmanlı Devleti'ne çıkarmış, yeni meşrutî yönetimin sağladığı istikrar ve güvenle bunların yapıldığını ifade etmiştir. Bu ziyaretlerin Balkan politikasında iki kutbun olduğunu gösterdiğini, kuzey kutbun Petersburg güney kutbun ise İstanbul olduğunu dile getirmiştir. Rusya Hükümeti'nin Osmanlılar'ın Balkan politikasındaki önemini vurgulamak için çalıştıklarını ve Petersburg'u ziyaret eden Balkan hükümdarlarına adeta, bu ziyaret yetmez, devamını İstanbul'da yapın demeye getirdiklerini aktarmıştır.¹³⁴²

Osmanlı Devleti'nin bu ziyaretlerden elde edeceği faydalardan ilki, Rusya'nın gerçekten Osmanlı Devleti'ne dostluk göstermeye çalıştığının anlaşılması olmuştur. Birçok

¹³⁴⁰ Babanzade, "Petersburg Seyahatinden Sonra", s.1

¹³⁴¹ Babanzade, "Petersburg Seyahatinden Sonra", s.1

¹³⁴² Babanzade İsmail Hakkı, "İstanbul'a Doğru", *Tanin*, 16 Mart 1910, No:551, s.1

Avrupa Devleti Osmanlılara dostluk göstermektedir fakat Rusya, belki geçmişin kötü izlerini silmek için biraz daha fazla çaba göstermektedir. İsmail Hakkı Bey, Rusya'ya karşı birçok insanda hala şüphe bulunduğunu belirtmiştir. Bu dostluğunun altından ‐Hünkâr İskelesi‐ benzeri bir kâbusun çıkmasından korkulduğunu ifade ederek, bu korkuya kapılıp kendilerine uzatılan dost elin geri çevrilmesinin de doğru olmayacağını dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti ordusu ve iç siyaseti ile güçlü bulunursa Rus maskesi düşse bile bundan az zararla kurtulabilecektir. Üstelik Osmanlı Devleti Hünkâr İskelesi'nin yaşandığı dönemdeki Osmanlı değildir. Bu ziyaretlerin ikinci bir faydası da Balkan Devletleriyle olan ilişkilerde görülecektir. Savaşa tutuşmaya hazır devletlerin bu ziyaretlerle barış yolunda önemli birer adım attıklarını yazan İsmail Hakkı Bey, mevcut durumda Balkanlarda Osmanlı aleyhine bir ittifak yapılması ve ansızın bir saldırıya uğrama ihtimalinin kalmadığı yorumunu yapmıştır. Bu ziyaretler nedeniyle gündeme gelen Balkan İttihadı konusuna da değinerek bunun için ortamın olgunlaşmadığını, yakın zamana kadar birbirine karşı savaş hazırlığı yapan devletlerin bir kalemde birleşmesinin zor olduğunu, ilk adımda yapılacak şeylerin, savaş kapısını barışla kapatmak, sınır çatışmalarına son vermek ve ekonomik ilişkileri geliştirmek olduğunu beyan etmiştir.¹³⁴³

İsmail Hakkı Bey, Sırbistan kralının İstanbul'a yaptığı ziyaret vesilesiyle bir makale kaleme alarak görüşlerini okurlarıyla paylaşmıştır. Öncelikli olarak Rusya'nın ziyaretlerdeki rolüne değinmiştir. Slav dünyasının merkezi olmayı başaran Rusya için bu ziyaretler hem başarı hem de teselli kabilindedir. Başarıdır çünkü Ruslar, Uzakdoğu hayallerini gerçekleştirmek için çoktandır ihmal ettikleri Balkan Slavlarını kucaklamaya muvaffak olmuşlardır. Tesellidir çünkü Rusların Mançuri hayallerine kapılması Balkan Slavlarının Cermen tazyiki altında ezilip parçalanmaya yüz tuttuğu bir sırada ve Bosna-Hersek darbesinin yaşanmasıyla, Rusya, Slavları toplama görevini üstlenmiş ve hepsinin birer birer Petersburg yolunu tutmalarını sağlamıştır. Ancak aile reisi makamında olan Rusya, bu ailenin tek başına Cermen rüzgârına karşı koyamayacağını bildiği için Osmanlılık âlemini de işin içine dâhil etmek istemiş ve bundan sonra Slav hükümdarları Petersburg'tan sonra İstanbul'a gidilmesi nasihatine uymuşlardır.¹³⁴⁴

Sırbistan'ın Cermen tehlikesine en yakın devlet olduğunu işaret eden Babanzade, bu ziyaretlerin bu tehlikeyi hafiflettiğini, Kralın İstanbul ziyaretiyle de zaten iyi olan Osmanlı-Sırp ilişkilerinin sadece siyasi olarak değil ekonomik olarak da iyileştireceğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, Sırbistan'a özel bir parantez açarak, bu ziyaretin Sırbistan kraliyet ailesi için daha büyük öneme sahip olduğunu dile getirmiştir. 1902'de Belgrat'ta siyasi bir cinayetin

¹³⁴³ Babanzade, ‐İstanbul'a Doğru‐, s.1

¹³⁴⁴ Babanzade İsmail Hakkı, ‐Kral Petro'nun Ziyareti Münasebetiyle‐, *Tanin*, 25 Mart 1910, No:560, s.1

meydana gelmesi Sırbistan'ın gerek hükümet olarak gerek de Karayorgeviç ailesi olarak Avrupa devletleri tarafından bir tecride uğramasına yol açmıştır. Ancak zamanla devletler Sırbistan'la resmi ilişkiye geçmişlerdir. Sırbistan'a uygulanan bu karantinayı ilk bozan ülke Bulgaristan olmuş, Kral Ferdinand Belgrat'a giderek bu perhizi kısa süreliğine bozmuştur. Bunu tam olarak bozan olay ise Petro'nun kral sıfatıyla Çar tarafından Rus sarayında kabul edilmesi olmuştur. Bu vesileyle Sırp kraliyet ailesinin diğer hanedanlarla görüşmesinin yolu açılmıştır ki İstanbul ziyareti bunun ikincisi olacaktır. Kral Petro'nun Rus Çarına yaptığı ziyaret esnasında yapılan konuşmalarda her iki hükümdar, Balkan hükümetlerinin gelişmesine değinmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, Kral Petro'nun üstü kapalı bir ifadesinden de en çok sakındıkları ülkenin Avusturya olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. Avusturya'nın ise bu gelişmelere nasıl tepki vereceğinin bilinmediği vurgusunu yapmıştır.¹³⁴⁵

Sırbistan Kralı İstanbul'da altı gün kaldıktan sonra ülkesine geri dönmüştür. Bu ziyaret hakkında İsmail Hakkı Bey bir makale kaleme almış ve Bulgar Kralı ile Sırp Kralının ziyaretlerini karşılaştırarak, Kral Petro'nun ziyaretinin önem açısından bir adım önde olduğunu, Sırplarla zaten var olan dostluğun bir kat daha ileri götürüldüğünü ileri sürmüştür. Kral Petro ülkesine geri dönüşünde Aynaroz, Selanik, Rumeli gibi Osmanlı topraklarından geçerek Belgrat'a gidecektir. İsmail Hakkı Bey bu güzergâhtan da bir mana çıkararak, Kralın bu vesile ile Osmanlı tebaasının ülkesine bağlılığını, vatanperverliğini göreceğini ve Osmanlılara duyduğu hürmetin artacağını belirtmiştir. Daha sonra ziyareti resmi açıdan irdeleyerek, iki hükümet tarafından yayınlanan ortak beyannamede görüşmelerin ekonomik konular üzerine yapıldığı, siyasi konulara girilmediği bilgisi verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu beyanname üzerine Sırbistan'la ne gibi siyasi meseleleri görüşebileceği yorumunda bulunan Babanzade, Makedonya konusunu görüşmeye imkân olmadığını, bunun artık tamamen Osmanlı Devleti'nin yetki alanına girdiğini ve hatta Berlin Antlaşması'nın bununla ilgili 22. Maddesinin feshedilmiş sayıldığını bu yüzden değil müzakeresinin imasının bile nezaket dışı olacağını vurgulamıştır.¹³⁴⁶

İsmail Hakkı Bey, Sırbistan'la yapılması muhtemel diğer bir görüşmenin Balkan İttihadı konusunda olacağını belirtmiştir. Bu konu hakkındaki görüşlerini bu makalesinde de benzer biçimde savunarak bunun bir hayal olduğunu ve hayal peşinde koşmanın siyasetçileri hezimetle sürükleyeceğini iddia etmiştir. Bu konuyla ilgili net görüşü ise şöyledir: “*Şimdiki halde Balkan akvamı arasında ittifak heyeti teşkili ile uğraşmaktan, hatta ittifak-ı siyasi imzalamaktansa mevcut anlaşmazlıkları çözmek bin kat daha hayırlı bir teşebbüstür.*” Bu konu Alman ve Rus basınında da şiddetli bir münakaşa konusu olmaya başlamıştır. Alman

¹³⁴⁵ Babanzade, “Kral Petro'nun Ziyareti Münasebetiyle”, s.1

¹³⁴⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Kral Teşyi Olunur İken”, *Tanin*, 9 Nisan 1910, No:575, s.1-2

gazeteleri, Rus basınının, Balkan İttihadını Rusya'nın himayesi altında ve Rusya'nın politik güdümü doğrultusunda hareket edecek bir oluşum olarak lanse ettiklerini yazmışlardır. İsmail Hakkı Bey, Alman gazetelerinde çıkan bu yazı ve haberlere itibar edilmemesini, Rus basınının Balkanlarda işlerin iyiye gitmeye başladığı bir dönemde bu tip şeyler yazmayacak kadar hassas olduklarını dile getirmiştir. Son olarak, Sırp larla Osmanlıların ekonomik alanda konuştukları konulara değinen Babanzade, bir kısmının ticaret antlaşmasına bir kısmının da Tuna-Adriyatik hattına ait olacağını yazmıştır ki bu hattın öyle hemen ayaküstü halledilecek bir konu olmadığını, Meclis-i Mebusan safhasından geçeceğini eklemiştir.¹³⁴⁷

Bulgaristan ve Sırbistan krallarının ziyaretlerine iade-i ziyaret etmesi amacıyla Şehzade Yusuf İzzettin Efendi görevlendirilmiştir. İngiltere Kralı VII. Edward'ın cenaze merasimi dolayısıyla bu ülkede olan Şehzade dönüşte Belgrat ve Sofya'ya uğrayarak bu vazifesini yerine getirecektir. İsmail Hakkı Bey, Yusuf İzzettin Efendi'nin İngiltere ziyaretini bir nezaket eseri ve cenazeye katılmak amacıyla, Belgrat ve Sofya ziyaretlerinin ise iade-i ziyaret maksadıyla ve son zamanlarda iyi bir mecraya giren Balkan işlerini takviye etmek için siyasi saiklerle yaptığını, bu yüzden biraz daha önem arz ettiğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, Belgrat ziyareti dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadasında en kolay uyuşacağı devletin Sırbistan olduğunu yazmıştır. Bu düşüncesini de Sırp ların Osmanlı topraklarında gözü olmadığı tezine dayandırmıştır.¹³⁴⁸

Bulgaristan hakkında ise daha eleştirel bir dil kullanarak, Sırbistan'a duyulan güvenin henüz Bulgarlara karşı duyulmadığını yazmıştır. Onu bu itirafa sürükleyen şey de Şehzadenin Sofya'da bulunduğu esnada Bulgar gazetelerinde çıkan bazı makaleler olmuştur. Nezaket icabı bile olsa Makedonya'dan bahsedilmemesi gerektiğini, Sırp ların bu hassasiyeti gösterdiklerini aynı şekilde Bulgar Kralı Ferdinand'ın İstanbul ziyaretinde basının nezaket icabı bu tip konular hakkında yazı yazmadığını vurgulamıştır. Bu eleştirileri *Vaçerna Pošta* gibi Türkiye aleyhinde yazı yazmak huyundan vazgeçmeyen gazetelere yaptığını, resmi Bulgaristan'ı bu tenkitlerden ayrı tuttuğunu ekleyerek de ihtiyatı elden bırakmamıştır.¹³⁴⁹

Bulgaristan yakın zamanda İsmail Hakkı Bey'in endişelerinde haklı olduğunu ispatlayacaktır. Bulgar Hükümeti, basını kendi ihtiraslarına uydurarak yalan yanlış haberlerin gündeme gelmesini sağlamış, bir taraftan Büyük Devletlerin Sofya'daki elçilerine müracaat ederek diğer taraftan da bazı şayialarla Sırbistan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan ile müttefik olduğunu göstermeye çalışmış hatta biraz daha ileri giderek Yunanistan'la da böyle bir amaçla yakınlaşma olabileceğini ima etmiştir. Büyük Devletlere

¹³⁴⁷ Babanzade, "Kral Teşyi Olunur İken", s.1-2

¹³⁴⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Belgrat ve Sofya Ziyaretleri", *Tanin*, 13 Haziran 1910, No:640, s.1

¹³⁴⁹ Babanzade, "Belgrat ve Sofya Ziyaretleri", s.1

müracaatından eli boş dönen Bulgarların, Sırbistan'ın müttefikleri olduğunu gösterme çabaları da Sırp Hükümeti'nin tekzipleri sonrası suya düşmüştür. Bulgaristan ile Sırbistan'ın ortak olarak Türkiye'ye nota verdikleri yalanı da gerek Osmanlı basınının gerek de Sırp Hükümetinin tekzipleri ile yine boşa çıkmıştır.¹³⁵⁰

Sofya Kabinesinin yayın organı olan *Preporeç* gazetesi Sırbistan'ı tehdit ederek, riyakârlık yaptıkları için Bulgaristan'ın bunu bir kenara yazdığını, Sırp'ların bu riyakârlıkları olduğu müddetçe Balkan Devletleri arasında barışın söz konusu olamayacağını yazmıştır. Osmanlı Devleti'ne de sataşarak, Makedonya'daki Bulgar ahalinin gelişme göstermesini engelleyen Genç Türk siyasetinin hataları ve çelişkileri karşısında lakayt kalamayacaklarını eklemiştir. Bu tehditlere papuç bırakmayacaklarını ifade eden Babanzade, daha sonra *Preporeç*'in ağız değiştirdiğini ve Türkiye'ye karşı duydukları samimiyetten dem vurarak, Genç Türklerin şimdiye kadar Bulgaristan'ın haklarında gösterdiği samimiyeti takdir etmeleri gerektiğinden bahsettiğini dile getirmiştir. Bu ağız değiştirmeleri Bulgarların 'ince siyaseti'ne bağlayan İsmail Hakkı Bey, bunu yapanın sadece *Preporeç* değil General Paprikof'un da yaptığını belirtmiştir. Zira Parikof *Le Matin* gazetesi muhabiriyle yaptığı bir mülakatta, Türkiye'ye muhabbetinden ve Türkiye ile iyi geçinmek için hiçbir devletin tavsiyesine ihtiyaç duymadıklarından ayrıca Bulgaristan'ın kuvvetli bir orduya sahip olmasının lüzumundan bahsetmiştir.¹³⁵¹

Preporeç gazetesine tekrar dönen İsmail Hakkı Bey, gazetede çıkan yazının son fıkrasını bir edebiyat numunesi olarak görmüştür ki bu fıkrada: “ *Artık Bulgaristan'ın samimiyeti mi daha iyi yoksa Sırp'ların riyakârlığı mı? Genç Türkler beğensinler.*” ifadesini kullanmıştır. Buradan hareketle sözü yine Balkan İttihadına getiren Babanzade, bu birleşmede en fazla oyunbozanlığı Bulgaristan'ın yaptığını, böyle mızıkçılık yapanları oyundan çıkarmanın hak olduğunu yazmıştır. Bulgar Hükümeti'ne de bir tavsiyede bulunarak, bir gün Bulgaristan'ın başına oyundan atılmak akıbetinin gelebileceğini bu yüzden hakiki ve samimi bir politika izleyerek Balkan devletler ailesine layık olduklarını göstermeleri gerektiğini dile getirmiştir.¹³⁵²

İsmail Hakkı Bey, Bulgar Sobranya Meclisinde meydana gelen gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Bulgaristan'da yaşanan önemli bir gelişme, krallık şeklini aldıktan sonra hükümet şeklini belirleyen anayasası artık hükümsüz kalmıştır. Anayasaya yeni düzene göre şekil verilene kadar Bulgar Kralı yabancı devletler nazarında fiilen kral olmuşsa da Bulgar anayasasına göre henüz kral sayılamamıştır. Anayasayı yenilemek işi de Tırnovi'de

¹³⁵⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Sırbistan ve Bulgaristan”, *Tanin*, 5 Ağustos 1910, No:692, s.1

¹³⁵¹ Babanzade, “Sırbistan ve Bulgaristan”, s.1

¹³⁵² Babanzade, “Sırbistan ve Bulgaristan”, s.1

olağanüstü surette toplanması gereken Milli Meclise aittir. Bulgar Kralı da fiili durumu yasal duruma dönüştürmek için eski Demokrat Kabinesine bu meclisi toplatmak için seçim kararı aldırtmıştır. Anayasada yenilemeye gidilmesi Kralın mevcut yetkilerinin bir kısmının arttırılması için de bir vesile teşkil etmiştir. Eski kabine birçok sert itiraza rağmen bu esası Sobranya Meclisine kabul ettirmiş ve iş Tırnovi'deki meclis için yapılacak seçimlerin zamanını belirlemeye kalmıştır. Ancak bu kabine Tırnovi Meclisi seçimlerinde çoğunluğu alamayacağını düşünerek işi bir yıl ertelemiştir. Bu durum Kralın işine gelmediği için Malinof Kabinesi yerini Kuşof Kabinesine bırakmıştır. Yapılan seçimlerde de darbe yiyen Malinof fırkası 170 kadar vekilden birkaç vekile düşmüştür.¹³⁵³

Malinof Hükümetini hayırla yâd etmeyen İsmail Hakkı Bey, Kuşof Hükümeti'nin de Osmanlıların tebriğini kazanacak bir icraatta bulunmadıklarını ifade etmiştir. Her ne kadar Burkiyef Hadisesi esnasındaki tavrı unutulacak cinsten değilse de İsmail Hakkı Bey, bunu da iktidardan düşen Demokratların ve onları destekleyen gazetelerin kışkırtmalarına bağlamıştır. Bunlar yeni Kabineyi Osmanlı Devleti ile işbirliği yaparak ihanetle suçlamaya kalkmış ve halkı galeyan getirmek istemişlerdir. Ancak İsmail Hakkı Bey, yeni Kabinenin Mecliste 350'den fazla sandalyesi olduğunu belirterek basının bu tavrından çekinmemesi gerektiği yorumunu yapmıştır. Nihayet Tırnovi Meclisi tantanayla açılmış, Sosyalist Fırka ile Çiftçi Fırkası mensupları bu tantanaya tahammül edemeyerek Kralın Meclise girişinde protestolar yapmışlardır. Diğer taraftan 350'den fazla mensubu olan iktidar vekilleri Kralı coşkuyla alkışlayarak muhaliflerin sesini kesmiştir. Kralın yetkilerinin arttırılmasına da değinen Babanzade, yirmi bir yıllık siyasi mazisi olmasaydı Bulgar halkının güvenini alamayacağını, Bulgar Kralı köken olarak Bulgar olmadığı için halk tarafından tam olarak benimsenmediğini bu yüzden yetkilerinin arttırılması bahsinde tereddüt duyulmasının normal olduğunu vurgulamıştır.¹³⁵⁴

Sobranya Meclisi'nda yapılan görüşmelerde Osmanlı aleyhtarı birçok tartışma ve ifadeye de rastlanmıştır. Bir arizaya cevap için yapılan görüşmelerde, her ne kadar Hükümet kanadı Osmanlı Devleti aleyhinde sözler söylemekten imtina etmişlerse de bilhassa uzun süre iktidarda kalmış eski kabinenin üyeleri nezaket dışı söylemlerde bulunmuşlardır. Başbakan yaptığı konuşmada, Makedonya'daki Bulgarların sefil ve perişan hallerini önceki nasyonalist kabinelerin Rumeli'deki propagandalarına, komitacıların tehditlerine ve Bulgar ahalisini talibata maruz kılmalarına bağlayınca, eski Başbakan Malinof bu sözlere kızmış ve bahsedilen kabahatleri Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimine atmıştır. Aynı oturumda Liberal Fırkası Reisi Radoslavof, Makedonya'da Bulgarların maruz kaldıkları muamelenin Bulgaristan'daki

¹³⁵³ Babanzade İsmail Hakkı, "Tırnovi'deki Meclis-i Milli", *Senin*, 24 Haziran 1911, No:1010-34, s.1

¹³⁵⁴ Babanzade, "Tırnovi'deki Meclis-i Milli", s.1

Müslümanların maruz kaldığı muameleye benzemediğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey de bu görüşe katıldığını ancak Radoslavof'un kastettiği biçimde olmadığını, Bulgaristan'daki Müslümanların parya seviyesinde görüldüklerini, dini hislerine bile riayet edilmediğini, hergün göçe mecbur bırakıldıklarını yazmıştır.¹³⁵⁵

Sobranya'da konuşma yapan eski bakanlardan Genadiyef de, İttihat ve Terakki iktidarda kaldıkça Türkiye ile Bulgaristan arasında anlaşma olmasının imkânsız olduğunu söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin komşularıyla ve özellikle de Bulgaristan ile uyuşmaması durumunda geleceğinden emin olamayacağını ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey bu ifadelerden, Türklerin Bulgaristan'a ihtiyacı olduğu ama Bulgarların Osmanlı Devleti'ne olmadığı anlamını çıkarmıştır. Buna cevap olarak da Türkiye'nin selametini Bulgarlardan bekleyecek kadar düşmediğini, Balkan İttihadını savunanların önce ittihadı oluşturacak tarafların bu sözleri sarf etmelerini engellemeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Bulgar Hükümetinin bu söylemlerden etkilenmeyerek hareket etmesini tavsiye eden Babanzade, ilişkilerin iyi yürütülmesi gerektiğini, Bulgar kamuoyunun da Bulgar Hükümeti gibi bu 'serseri' politikacılara aldanmamasını eklemiştir. Ayrıca Bulgaristan'da yeni siyasi terbiye oluşturulmadığı müddetçe, Türkiye'nin zararına çalışan kafalar değişmedikçe iki komşunun birbirlerine dostluk eli uzatmalarının mümkün olmadığını yazmıştır.¹³⁵⁶

5.4. Birinci Balkan Savaşı Öncesinde Yaşanan Gelişmeler

Balkan Savaşları öncesinde Bulgaristan ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket edeceklerini gösteren önemli olaylar cereyan etmiştir. Bu gelişmelerden biri de Bulgaristan Velihtı Prens Boris'in ergenlik çağına girişi (sinn-i rüşd) münasebetiyle Sofya'da yapılmasına karar verilen merasimdir. Osmanlı Padişahı bunun için bir heyet hazırlayarak, Kral Ferdinand'ı tebrik etmek üzere Sofya'ya gönderecektir.¹³⁵⁷ Yunanistan

¹³⁵⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Sobranya Meclisi Müzakerati", *Tanin*, 21 Teşrinisani 1911, No:1157, s.1

¹³⁵⁶ Babanzade, "Sobranya Meclisi Müzakerati", s.1

¹³⁵⁷ Osmanlı Devleti'nin Sofya Büyükelçisi Nabi Bey, konuyla ilgili Hariciye Nezaretine gerekli bilgileri vermiştir. Bulgar Velihtı Prens Boris, 18 Kânunusani 1327 (31 Ocak 1912) günü 18 yaşına girerek ergenliğe ulaşacaktır. Bulgaristan anayasasının 25. Maddesine göre de bunun için bir tören yapılması gerekmektedir. Prens Boris için yapılacak tören, Prens'in annesi Maria Luisa'nın ölüm yıldönümü olan 20 Kânunusani'ye denk getirilmek amacıyla iki gün ertelenmiştir. Rusya İmparatoru, Prens Boris'in sağdıcı olduğu için Grandük Andriyef Vladimiroviç başkanlığında özel bir heyeti törene katılmak üzere görevlendirmiştir. Bulgar Kralı Ferdinand aynı zamanda akrabası olan Avusturya İmparatoruna, İngiltere ile Belçika krallarına ve Koburg Dükasına da söz konusu tören için davetiye göndermiştir. Davetiye gönderilen diğer hükümetlerin tören için özel heyet göndereceklerine dair Nabi Bey henüz bir bilgi gelmediğini belirterek, Sofya'daki elçilerini törene katılmak üzere görevlendirecekleri ihtimali üzerinde durmuştur. Hariciye Nazırı Asım Bey, Sadarete yazdığı yazıda bu bilgileri verdikten sonra, Osmanlı Padişahı adına gerek Krala gerek Prense tebrik telgrafları yazılarak ekte sunulduğunu, şayet uygun görülürse Prense bir at hediye edilmesini ve Sofya Elçisi Nabi Bey'in törende Osmanlı Devleti'ni temsil etmesini Sadaret Makamına iletmiştir. *BOA*, İ..MBH, 8-11, H-1 Safer 1330 (21 Ocak 1912). Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Halid Ziya Bey de, Sadareten gelen 3 Safer 1330 (23 Ocak 1912) tarihli yazıya verdiği cevapta; Nabi Bey'in uygun bulunduğu, ekte sunulan tebrik telgraflarının onay gördüğünü ve at

Hükümeti de Veliht Prens Konstantin'i göndererek, merasime verdiği özel önemi göstermek istemiştir. Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'la o dönemde ilişkileri iyi olduğu için Osmanlı heyetinin gitmesinde anormal bir durum yoktur. Ancak Bulgaristan ile kanlı bıçaklı olan ve bir ara ilişkileri kesme noktasına gelen Yunanistan'ın bir anda bu düşmanlıktan vazgeçerek yakınlaşma amacıyla Sofya'ya kendi veliahtını göndermesi dikkat çekici bir gelişmedir.¹³⁵⁸

Bu son gelişme üzerine biraz kafa yoran İsmail Hakkı Bey, birbirlerine pek yakın zamana kadar yıldırımlar yağdıran bu iki devletin hemen maziyi unutarak, her tarafın ilgisini çekecek surette el uzatmalarının nedeni üzerinde düşüncelerini yazmıştır. Bazı yakınlaşmaların geçici olarak ve ortak amacı gerçekleştirmek için yapıldığını ve bu sürede düşmanlıkların unutulduğunu dile getiren Babanzade, Yunan-Bulgar yakınlaşmasının bu amaca uygun biçimde, Osmanlı Devleti aleyhinde yapılmış olması ihtimali üzerinde durmuştur. Şayet böyle bir durum söz konusu ise Osmanlı Devleti'nin kesin ve kararlı bir karşılık vereceğini duyurmuştur. İsmail Hakkı Bey ayrıca Bulgaristan'ın İstanbul Elçisi Sarakof'un, Rum Patrikhanesini ziyaret ettiği günlerde, Prens Konstantin'in Sofya'ya gönderilmesi kararının verilmesini, Yunan Başbakan Venizelos'un dâhiyane siyasetine bağlamıştır. Türkiye haricinde ve aleyhinde bir Yunan-Bulgar yakınlaşmasının ihtimal dışı olduğunu dile getiren Babanzade, aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin gereken cezayı keseceğini ima etmiştir. Bulgaristan ile Yunanistan'ın Osmanlı iç işlerine karışmak için böyle bir yakınlaşmaya girdiği iddialarını da kabul etmeyerek, Osmanlı Devleti'nin kendi halkını karıştırmaya çalışan yabancı parmakları kırmaya muktedir olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁵⁹

Balkan Devletleri arasında sürdürülen bu faaliyetler şüphe uyandırıcı bir noktaya gelmiş ve yapılan gizli diplomasi sayesinde somut ittifak adımları atılmıştır. Balkan ittifakı konusunda ilk antlaşma Bulgaristan ile Sırbistan arasında 13 Mart 1912'de yapılmıştır. Bu antlaşmada, her iki taraf karşılıklı olarak bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini korumayı taahhüt etmişlerdir. Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket etmeyi öngören ikinci maddede ise kendilerine bir saldırı olması durumunda bütün kuvvetleriyle birbirlerine yardım etme sözü vermişlerdir. Üçüncü madde Avusturya'ya karşı olup, Türk hâkimiyetinde olan Balkan topraklarına büyük devletlerden biri göz diker ve işgal etmeye kalkarsa bu konuda da yardımlaşmaya gidileceği belirtilmiştir. Bu antlaşmanın gizli ekinde saldırgan bir amaç güdülmüş ve doğrudan Osmanlı topraklarını paylaşmayı içeren ifadeler yazılmıştır. Söz konusu antlaşma imzalandıktan sonra Bulgaristan Meclis Başkanı Danef'in önderliğindeki bir

---

hediye edilmesi için saray ahır müdürüne emir verildiği dile getirilmiştir. *BOA*, İ..MBH, 8-11, H-4 Safer 1330 (24 Ocak 1912)

¹³⁵⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Yunanistan, Bulgaristan", *Tanin*, 31 Kânunusani 1912, No:1226, s.1

¹³⁵⁹ Babanzade, "Yunanistan, Bulgaristan", s.1

heyet tarafından Rus Çarının onayına sunulmuştur. Çar antlaşmaya onay vermekle birlikte benzer bir antlaşmanın Yunanistan ile de yapılmasını tavsiye etmiştir.¹³⁶⁰

Bulgar-Sırp ittifakı sağlandıktan sonra Rus Çarının tavsiyesine uyularak, Bulgar-Yunan görüşmeleri başlatılmıştır. Bulgaristan, Yunan ordusunun 1897'de Osmanlılara karşı aldığı yenilgiden ötürü Yunanistan'dan karada fazla bir şey beklememekle beraber donanmasından faydalanmayı düşünmüştür. Bu çerçevede yapılan müzakereler neticesinde Bulgaristan ile Yunanistan arasında 29 Mayıs 1912'de Sofya'da bir savunma antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada da öz olarak iki devlet, Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket etme kararı almıştır. Girit konusunda da antlaşmaya özel bir hüküm eklenmiştir. Şayet Girit yüzünden Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir savaş çıkarsa Bulgaristan tarafsız kalacağını vaat etmiştir. Bu antlaşmanın diğer özelliği ise savaşın kazanılması durumunda nasıl bir toprak paylaşımı yapılacağı konusuna girmemiş olmasıdır. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ittifakına daha sonra Karadağ da katılacaktır. Sırbistan-Karadağ anlaşması 1912'nin başlarında yapılmış, Karadağ'a İşkodra ve Antivari Limanı'nın verileceği belirtilmiştir. Karadağ, 1912'nin Mayıs ayında Yunanistan ve Ağustos ayında da Bulgaristan ile birer antlaşma yaparak Balkan ittifakına tam olarak katılacaktır. Karadağ'la yapılan antlaşmaların en belirgin özelliği de yazılı bir metne dayanmadan sözlü biçimde yapılmış olmasıdır.¹³⁶¹

Balkan Savaşları öncesi devletler arasında bunlar yaşanırken, Osmanlı Devleti iç çekişmeler yüzünden enerjisini boşuna tüketmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç politikada geçirdiği sarsıntılara değinen İsmail Hakkı Bey, ülke içinde yaşanan yönetim zaafının dış politikaya olumsuz yansıdığını dile getirmiştir.¹³⁶² Babanzade'yi bu konuda endişelendiren konu ise Bulgaristan'ın askerlerini silâh altına aldığı yönünde gelen haberlerdir. Bulgar gazetelerinin bir kısmı Kuzey Arnavutluk'ta yaşanan olayları fırsat bilerek ordunun harekete geçmesini talep edecek kadar işi ileri götürmüştür. İsmail Hakkı Bey bu haberlere karşılık, Bulgarların Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç karışıklıkları fırsat bilerek harekete geçecek olmalarını büyük bir hata olarak görmüştür. Bunu izah ederken de, olası Bulgar saldırısının Osmanlı Devleti'ndeki bütün unsurları birleştireceğini, milletin tek vücut olarak Bulgarlara

¹³⁶⁰ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.292-293, Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.281-282, Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.923-925, Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.15. Hall bu çalışmada Bulgar-Sırp antlaşmasının tarihini 7 Mart 1912 olarak vermiştir.

¹³⁶¹ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.293-294, Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s.282-283, Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.926-928, Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, s.17, İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.304-315

¹³⁶² Balkan Savaşları esnasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç politik gelişmeler için bkz. Nilüfer Uğraş, *Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

karşı koyacağını hatta Kuzey Arnavutluk'taki isyanın böyle bir saldırı ile kendiliğinden sona ereceğini ve memlekette birikmiş ne kadar ihtilaf ve husumet varsa hepsinin biteceğini ifade etmiştir. Bu yönüyle Bulgar devlet adamlarını ayaklarını denk almaları konusunda uyarmaktan da geri kalmamıştır.¹³⁶³

Osmanlı Devleti için dış politikada risk oluşturan tek devlet Bulgaristan olmamış, Karadağ'dan da hoş olmayan haberler gelmiştir. Sınırdaki yaşanan olaylar yüzünden ilişkilerin kopma noktasına geldiği bir dönem yaşanmıştır. Karadağ tarafından bir tarziye verilmediği takdirde Çetine'deki Osmanlı elçisinin geri çekileceği telgraflarla bildirilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Karadağ tarafından sınırdaki olayları müzakere etmek üzere bir general gönderildiğini ancak bu iyi niyetli davranışa rağmen Osmanlı arazisine tecavüz edildiğini bu yüzden savaş ilanına ramak kaldığını yazmıştır.¹³⁶⁴ Ayrıca başka bir noktaya daha değinerek tüm bunlar yaşanırken basına hükümet tarafından doğru dürüst malumat verilmemesini eleştirmiştir. Vatanın namusu söz konusu olduğu zaman iktidarda kim olursa olsun her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduklarını da ekleyerek, savaşa giderken kumandan bir köle dahi olsa ona itaat edilmesi gerektiğini savunmuştur.¹³⁶⁵

Bulgaristan ve Sırbistan, 1912 yılının Ekim ayının ilk günlerinde Osmanlı sınırlarındaki asker sayılarını artırmışlardır. Bu haber üzerine bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, her an savaş patlayacakmış gibi bir atmosferin oluştuğunu belirtmiştir. Bu havayı dağıtacak güç olarak da Büyük Devletlerin Balkan Devletlerine yapacağı baskıyı göstermiştir. Ancak bu baskıların lafla değil icraatla yapılması gerektiğini belirtmiş, Büyük Devletlerin ortak bir ültimatome verebileceklerini, Avusturya-Macaristan ve Romanya'nın askerlerini Sırbistan ve Bulgaristan sınırına kaydırarak bu tehlikenin önüne bir set çekebileceklerini dile getirmiştir. Ancak İsmail Hakkı Bey, böyle bir şey yapılacaksa bunun Osmanlı Devleti'nden bir menfaat koparmak için yapılmasına rıza göstermeyeceklerini vurgulamıştır. Burada sözü Avusturya'ya getirerek, Balkanlarda kopacak fırtınadan en fazla bu devletin etkileneceğini, Osmanlılar için değil sırf kendi menfaati için gelişmelere sessiz kalamayacağını hatırlatmıştır. Durumu daha kritik hale getiren olay ise Balkanlar'daki küçük devletlerin seferberlik emri vermesinden sonra Rusya'nın da Batı sınırlarındaki askeri birliklerinin büyük kısmına seferberlik emri vermesi olmuştur.¹³⁶⁶

¹³⁶³ Babanzade İsmail Hakkı, "Etrafımızda", *Tanin*, 9 Ağustos 1912, No:1416, s.1

¹³⁶⁴ Karadağ sınırında yaşanan olaylar ve bunun Balkan Savaşı'na etkileri için bkz. Bilgin Çelik, "Osmanlı-Karadağ Sınır Sorunları ve Balkan Savaşı'na Etkileri", *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2012, ss.141-160

¹³⁶⁵ Babanzade, "Etrafımızda", s.1

¹³⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Tehlike Karşısında", *Tanin*, 2 Teşrinievvel 1912, No:1458, s.1

Rusya'nın bu hareketini yorumlayan İsmail Hakkı Bey, bunun ya Avusturya'nın Balkan Hükümetlerinin hareketlerini engellemesini önlemek için alınmış caydırıcı bir tedbir ya da Rusya önderliğinde Balkan Birliğini kurmak için atılmış bir adım olabileceği ihtimallerini ortaya koymuştur.¹³⁶⁷ Bunları kesin bilemeyeceklerini fakat Osmanlı diplomatlarının her ihtimali göz önünde tutmaları gerektiğini hatırlatmıştır. Avrupa Devletlerinin olaya müdahale etseler dahi Osmanlı Devleti'nden Balkanlarda ıslahat yapmalarını isteyeceklerini, ıslahat kavramının onlar için muhtariyet vermek olduğunu ifade etmiştir. Savaş başlamadan önce Balkan Devletlerinin bazı taleplerde bulunacaklarını öngören Babanzade, bunun da Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi olacağını yazmıştır. Osmanlı içişlerine müdahale olanağı tanıyan hiçbir tavize yanaşmamasını Hükümetten rica ederek, bunun Rumeli'yi kaybetmekle aynı anlama geldiğini belirtmiştir.¹³⁶⁸

İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu önemli konulardan biri de Osmanlı Devleti'nin iç politikada yaşadığı sarsıntılardır ki Balkan Hükümetlerinin bundan güç alarak bu harekete giriştiklerini ileri sürmüştür. Dış devletlerle ilişkilerde güçlü olmanın dışında güçlü görünmenin de önemini vurgulayarak, İttihat ve Terakki Fırkası'nı düşürmekle bu ikinci anlayışa darbe vurulduğunu ve Balkan Devletlerinin cüretlerini artırdıklarını belirtmiştir. Dış politikada ülkenin çıkarları için gerekirse II. Abdülhamit yönetimini bile destekleyeceklerini, İttihat ve Terakki Fırkası'nı ezmekle uğraşmak yerine onun da desteği kazanılarak dışarıya birlik görüntüsü verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹³⁶⁹

Savaşın başlayacağı yönündeki algılar yavaş yavaş kesinleşmeye başlarken, İsmail Hakkı Bey, Osmanlı vatandaşlarına, Bulgarlara yönelik hareketlerinde, dikkatli olmaları tavsiyesinde bulunan bir makale kaleme almıştır. Bulgar çetelerinin sürekli bombalı eylemler yaptıklarından, demiryolları üzerine dinamitler yerleştirip patlattıklarından ve bu şekilde asayiş bozduklarından bahseden İsmail Hakkı Bey, Bulgarların bu dinamitleri Osmanlı topraklarına sokarak masum Müslüman ahaliyi öldürmekle gizli bir amaç güttüğünü, bu

¹³⁶⁷ Balkan ittifakının kurulmasında her ne kadar Bulgaristan ön planda yer almışsa da işin arka tarafında Rus diplomasisinin olduğu görülmektedir. Bu süreçte, Sofya'daki Rus elçisi Nekludof görüşmelerin her safhasında bilgilendirilmiş ve tavsiyeler vererek olayların Rusya'nın istediği tarzda gelişmesini sağlamıştır. Hatta antlaşma metinleri hazırlanırken çeşitli öneri ve müdahalelerde bulunmuştur. Aynı şekilde Belgrat'taki Rus elçi Hartwig de Sırp'ların Bulgarlarla uzlaşması için yoğun çaba harcamıştır. Rus Hükümeti ise görüşmeleri yakından takip ederek, hakemlik teklifinde bulunmuştur. Bu bilgi için bkz. Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, s.194-195

¹³⁶⁸ Babanzade, "Tehlike Karşısında", s.1

¹³⁶⁹ Babanzade, "Tehlike Karşısında", s.1. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Fırkasına karşı gayrimemnun kesimler çoğalmıştır. Gerek İttihatçı hükümete gerek Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya duyulan güven azalmıştır. Bu dönemde Sait Paşa Hükümetinin iktidardan düşmesi üzerine Harbiye Nazırlığı görevine Nazım Paşa getirilmiştir. Nazım Paşa tam bir İttihat ve Terakki düşmanı olduğu için kendi tarafını tutan ve adına Halaskaran denilen zabıtlar grubunun da desteğini alarak İttihatçılar üzerindeki darbelerini artırmaya başlamıştır. İsmail Hakkı Bey'in kastettiği İttihatçı düşmanlığı işte bu anlayış üzerinden yürütülmüştür. Bu bilgi için bkz. İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (Haz. İsmet Görçülü-İzzeddin Çalışlar), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1997, s.31

saldırılarıyla Müslümanları kızdırıp galeyana getirmeye çalıştığını ileri sürmüştür. Şayet Müslümanlar öfkelerine yenilerek Bulgar vatandaşlara saldırırsa, Bulgaristan bunu koz olarak kullanacak ve Avrupa nezdinde Osmanlı Devleti'ni suçlu gösterecektir. Ancak Müslüman ahalinin bazı örnekler istisna olmak üzere sağduyularını koruyarak Bulgarlara saldırmadıkları görülmüştür.¹³⁷⁰

İsmail Hakkı Bey, Rumeli'deki Bulgarları koruma bahanesiyle ortalığı ayağa kaldıran Bulgaristan'ın, kendi sınırları içindeki Müslümanlara ise tüyler ürpeticî muamelede bulunduğunu dile getirmiştir. Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesinin hep Bulgarlar lehinde kullanıldığını, bir kere olsun Müslümanlar için kullanılmadığını vurgulayarak, gerek devletlerin gerek Osmanlıların Berlin Antlaşmasını imzalamakla Bulgaristan'daki Müslümanları himaye etmeye yetkileri olduğunu hatırlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin itidalli davranmasına karşılık, Bulgaristan Müslümanlarının hergün kadın, çocuk demeden katliama maruz kaldığını ifade etmiştir. Bu noktada Avrupa Devletlerine tepki göstererek, her konuda Osmanlı Devleti'ne nasihat vermeye alışmış Avrupa'nın asıl Bulgaristan'a ıslahat ve muhtariyet konularında baskı yapması gerektiğine ve Müslüman halkın bu katillerin kanlı tırnaklarından kurtarılmasının lüzumuna değinmiştir. İsmail Hakkı Bey, savaşın ayak seslerinin duyulduğu bir zamanda, halktan soğukkanlı olmalarını istemiş, Bulgar tahriklerine dikkat etmelerini rica etmiştir. Halkın Hükümetin görevini kendisine vazife bilerek, Bulgar veya diğer gayri Müslim halka saldırmalarının, Bulgaristan'ın ekmeğine yağ süreceğini hatırlatmıştır.¹³⁷¹

Balkan Savaşları öncesinde İsmail Hakkı Bey'in makalelerinde en fazla vurgu yaptığı konu, Büyük Devletlerin nasıl bir tavır göstereceğidir. Trablusgarp Savaşı'nda tarafsızlıklarını ilan eden devletlerden, Balkan Devletleri ile yapılacak bir savaşta farklı bir tavır göstermesini beklemeyen Babanzade'nin, en önemli vurgusu, eğer savaşa sessiz kalır, Balkan Devletlerini destekler veya onlara müdahale etmezlerse, sorunun dönüp dolaşıp kendi üzerlerine de sıçrayacağı uyarısıdır.

Savaş öncesi yazdığı bir makalede Büyük Devletlerin durumunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Balkan işleriyle alakadar devletler Roma patrisyenleri gibi Balkan arenasında gladyatör seyretmek vaziyetinde bulunuyorlar.*” Açıkça isim yazmadığı bir ifadesinde de Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak bir savaştan özellikle iki devletin pek memnun kalacağını yazmıştır. Balkan harabesi üzerine hâkimiyet kurmaya çalışacak olan

¹³⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Bulgar Vahşetleri, Osmanlı İtidali”, *Tanin*, 4 Teşrinievvel 1912, No:1460, s.1

¹³⁷¹ Babanzade, “Bulgar Vahşetleri, Osmanlı İtidali”, s.1. Bulgar komitacıları gerek savaş öncesi gerek savaş esnasında Türk ve Müslüman ahaliye acımasız zulümler yapmışlardır. Bununla ilgili bir örnek için bkz. Hakan Tan, “Balkan Savaşı Öncesi Bulgar Komitelerinin Müslüman Köy Baskınları: Yanıklı (Hamidiye) Köyü Örneği”, *Studies of The Ottoman Domain*, c.7, S.12, Şubat 2017, ss.43-82

bu devletlerin Avusturya ve Rusya olacağı aşikârdır. Balkan Hükümetlerinin o zamana kadar engellenmesi mümkün iken hep sessiz kalmalarını bu Balkan harabesine konma planına bağlayan İsmail Hakkı Bey, bu planı yaparken kanın kendi üzerlerine sıçrayacağını unuttuklarını dile getirmiştir. Avrupa'nın Balkan Devletlerine diplomatik nasihatler vermektan ileri gitmediklerini ve kendi rahatları için savaşın lokal (mahalli) boyutta kalmasını istediklerini belirten Babanzade, savaş öncesi yapacakları tek şeyin kendi kamuoylarını sakinleştirmek, barış yanlılarının ağzına bir parmak bal çalarak, barış için ellerinden geleni yaptıkları imajı vererek köşeye çekilmek olacağını vurgulamıştır.¹³⁷²

Büyük Devletlerin, Osmanlılara yapacağı 'ıslahat' tavsiyelerini de reddeden İsmail Hakkı Bey, yapılacak bu tip teşebbüslerin yalnız o devletlerin değil, Balkan Hükümetlerinin müdahalesi anlamını taşıyacağını ve bu yüzden kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Balkan Devletlerine Avrupa tarafından silahlı bir uyarı müdahalesi yapılmamasının onları cesaretlendirdiği görülmektedir. Bu noktada 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı örneğini vererek, savaş kazanırlarsa semeresini alacaklarını, kaybederlerse, 1897'de olduğu gibi zaferin Türklere masa başında yaşatılmayacağını dile getirmiştir. Balkan Hükümetleri bunun farkında oldukları için, Balkan coğrafyasına hiçbir zaman barışın gelmeyeceğini vurgulayan Babanzade, bu işin asıl sorumluları olarak Avrupa'yı görmüştür. Ancak bu savaşta böyle olmayacağını, Osmanlı Devleti'nin galip geleceğini, devletler müdahale etse bile Bulgarların yedikleri darbenin etkisiyle 15 yıl kendilerine gelemeyeceğini, bu süre zarfında da Osmanlıların daha güçlenmiş olacaklarını yazmıştır. Hariciye Nezaretinin yapacağı şeyin ise Devletlerin tarafsızlığını sağlamak olduğunu ifade eden Babanzade, Balkan devletleriyle başka sözlerinin kalmadığını, sözün top ve tüfekte olduğunu dile getirmiştir.¹³⁷³

İsmail Hakkı Bey yakın zamanda yazdığı bazı makalelerinde Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesinin önlerine konacağından bahsetmiş ve Osmanlı Hükümetini bu konuda tedbirli olması için uyarmıştır. Ancak alınan son haberlerden anlaşıldığı üzere, Hükümet bu uyarıları dikkate almamış, tehlike gelmeden tehlikeye karşı koyma ihtarını dinlememiştir. Bununla ilgili yazdığı makalede, önceki makalelerinde konuyla ilgili uyarıları içeren bölümleri okurlarıyla paylaşarak haklılığını ispatlamak istemiştir. Devletler, Berlin Antlaşmasının 23. Maddesinin uygulanmasını Osmanlı Hükümeti'nden istemişler ve üç saat içinde Hükümet bunu kabul ettiğini bildirmiştir. Konuyla ilgili Babiâli'den resmi açıklama gelmediği için ihtiyatlı davranmayı tercih eden Babanzade, yarı resmi olduğuna şüphe edilmeyen Osmanlı Ajansı tebligatının, gazetelerdeki haberlerin doğru olduğunu ispatladığını belirtmiştir.¹³⁷⁴

¹³⁷² Babanzade İsmail Hakkı, "Devletler ve Buhran-ı Hazır", *Tanin*, 5 Teşrinievvel 1912, No:1461, s.1

¹³⁷³ Babanzade, "Devletler ve Buhran-ı Hazır", s.1

¹³⁷⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "23. Madde -ba's-ü ba'd-el mev't", *Tanin*, 8 Teşrinievvel 1912, No:1464, s.1

Gazetelerden anlaşıldığına göre, Devletler 23. Maddeyi¹³⁷⁵ ve bu maddeye dayandırılarak hazırlanan ve Rumeli vilayetlerine ilişkin 1880 tarihli kanun layihasını Osmanlı Devleti'ne teklif etmişler ve kısa sürede kabul cevabı almışlardır. İsmail Hakkı Bey'in bu gelişmeye ilk tepkisi, Berlin Antlaşmasının artık hükümden düşmüş olduğunu ilan etmesidir. Antlaşmanın bir bütün olduğunu, bazı maddelerin çiğnenip bazı maddelerin yürürlükte tutulamayacağını iddia etmiştir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanını, Bosna-Hersek'in durumunu, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmadığını örnek veren Babanzade, 23. Maddenin önlerine konulamayacağını savunmuştur. Bunu savunurken de Bismarck'ın Berlin Kongresi'nde söylediği, antlaşmadaki taahhütlerden bir kısmının uygulanmaması diğer kısımların da uygulanmamasını gerektirir, sözünü delil olarak göstermiştir.¹³⁷⁶

İsmail Hakkı Bey, ayrıca artık Osmanlı Devleti'nde Meclis-i Mebusan'ın bulunduğunu, vilayetler hakkında karar verecek tek gücün Meclis ve Meclisin çıkardığı kanunlar olduğunu, eski antlaşmalara göre hareket edilirse Meclis'in bir fonksiyonu kalmayacağını ileri sürmüştür. Hâlihazırda 23. Maddeden bahsedilince ilerleyen zamanlarda 61. Maddenin tekrar gündeme getirilmeyeceğini kimin garanti edeceğini soran Babanzade, böyle yapılırsa idaresi Osmanlı parlamentosuna ve kanunlara dayanan hiçbir vilayet kalmayacağını dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, 23. Madde ile ilgili talebin kabul edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin kâhyalarının sayısına dört tane daha eklendiğini belirtmiştir. Bundan böyle Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın da Rumeli vilayetlerindeki kanunların uygulanmasında gördükleri eksikleri şikâyet etme hakkına sahip olduklarını hatırlatmıştır. Çünkü bu defa verilen müsaadeler, Rus ordusunun galip gelmesi üzerine değil, dört müttefik devlet ordularının galip gelmeden sadece seferberlik ilan etmeleri üzerinedir. Babıâli'nin bu talebi niye kabul ettiğini anlamakta zorluk çektiğini ifade eden

¹³⁷⁵ Berlin Antlaşmasının söz konusu 23. maddesi şöyledir: “*Babiâli münsifane olduğuna hükmedilecek bazı tadilat icrası suretiyle 1868 tarihli nizamname-i esasiyi Girit ceziresine kemal-i dikkatle tatbik edeceğini deruhte eder. Girit'e verilen vergi muafiyetleri müstesna olarak buna mesabe nizamnameleri ihtiyacat-ı mahalliyeye tatbik edilmek şartıyla Avrupa-yı Osmaninin işbu muahedename ile teşkilat-ı mahsusaya tabi kılınmayan diğer aksamına da tatbik edilecektir. Babiâli Rumeli vilayetından her birine aid yeni nizamnamelerin teferruatını tanzim hususunu yerli anasını vasi miyasta havi olacak olan komisyon-u mahsuslara havale edecektir. Bu komisyonların müzakeratı neticesi olarak tanzim olunacak teşkilat projeleri Babiâli'nin nazar-ı tetkikine vaz edilecek ve Babiâli bunların mevki icraya vazı hakkındaki evamirini usdar etmeden evvel Rumeli-i Şarki için teşekkül eden Avrupa komisyonunun reyini alacaktır.*” İsmail Hakkı Bey bu maddenin, Ayastefanos Antlaşmasının 15. Maddesinin değiştirilmiş hali olduğunu belirtmiştir. Söz konusu 15. Madde de şöyledir: “*Babiâli ahali-i mahalliyeye tarafından izhar edilecek arzuları nazar-ı dikkate alarak 1868 tarihli nizamname-i esasiyi Girit ceziresine kemal-i dikkatle tatbik edeceğini deruhte eder. İşbu muahedename ile teşkilat-ı mahsusaya tabi kılınmayan Epir, Teselya ve Avrupa'yi Osmaninin aksam-ı sairesi için ihtiyacat-ı mahalliyeye Teyfik edilmek şartıyla buna mesabe bir nizamname tatbik olunacaktır. Her vilayet yeni nizamnamenin teferruatını tanzime anasını mahalliyeyi vasi miyasta havi olan komisyon-u mahsuslar memur olacaktır. Komisyonların netice-i müzakeratı Babialinin nazar-ı tetkikine vaz olunacak ve Babiâli bunu mevki-i icraya vaz etmeden evvel Rusya Hükümet-i İmparatoriyesi ile istişare eyleyecektir.*” Babanzade, “23. Madde –ba's-ü ba'd-el mevt”, s.1

¹³⁷⁶ Babanzade, “23. Madde –ba's-ü ba'd-el mevt”, s.1

Babanzade, halkın bu konuda aydınlatılması için Hükümetten açıklama yapmasını istemiştir.¹³⁷⁷

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümetinin 23. Maddeyle ilgili Büyük Devletlerin yaptığı öneriyi kabul etmesi Osmanlı kamuoyunda tepkilere yol açmıştır. İttihat ve Terakki yanlıları da halkta gördükleri bu tepkiyi yeniden iktidara gelebilmek için fırsata dönüştürmeye çalışmışlar ve gençleri el altından Hükümete karşı harekete geçirmişlerdir. Ayrıca mevcut orduyla savaşın kazanılacağına inandıkları için savaş yanlısı söylemlerde bulunmuşlardır. 23. Madde önerisinin kabul edildiği günlerde de Darülfünun öğrencileri gösteri yaparak Babiâli'ye yürümüşler ve 'Kahrolsun 23. Madde' sloganları atarak, savaş istedikleri yönünde taleplerini dile getirmişlerdir.¹³⁷⁸ İsmail Hakkı Bey'in 23. Madde hakkında yazdığı makale incelendiği zaman tam olarak İttihatçıların fikrini savunduğu, 23. Madde karşıtı bir anlayışa sahip olduğu hemen anlaşılmaktadır.

Savaşın ayak seslerinin iyice işitilmeye başladığı günlerde, İsmail Hakkı Bey, devletlerin Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdikleri müdahale belgesinin hukuki geçerliliğini incelemiştir. Fransa'nın bulduğu çözüme göre, 25 Temmuz 1908 tarihli bir belge müdahale için geçerli kabul edilecektir. Bu diplomatik belgeye göre, Rusya İngiltere'ye bağlı olarak artık Rumeli'ye müdahale etmeyecek, fakat bu mutlak olmayıp şartlara bağlı olacaktır. İsmail Hakkı Bey, bununla ilgili yazdığı makalesinde işte bu belgeyi değerlendirmiş ve hukuki olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Rusya'nın şart olarak belirttiği durumun tamamen gerçekleşmediğini ileri sürmüştür.¹³⁷⁹

Bu belgede Rusya, kanunuesasî ile oluşacak, "Osmanlı idaresine karşı güvensizlik oluşturacak her türlü hareketten kaçınacağını" taahhüt ettikten başka, Osmanlı Hükümetinin bu konuda sarf edeceği mesaiyi yakından inceleyeceğini ve bu görevi bozacak her türlü hareketten uzak duracağını ayrıca Balkan Hükümetleri tarafından çalışmaların sekteye uğramasına yol açacak müdahalelerine engel olacağını garanti etmiştir. İşte devletler buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin vaat ettiği ıslahatları yapamadığını ve Rusya'nın belirttiği şarttaki durumun oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. İsmail Hakkı Bey buna iki cepheden bakmış, ilk olarak, dört yılda, belirtilen ıslahatları yapmanın zor olduğundan bahsetmiş ve dört yılda yaşanan dış gelişmelerin anormalliğini hatırlatmıştır. Ayrıca Balkan Devletleri de bu şartı ihlal ederek, Osmanlı Devleti'nin ıslahat icra etmesine engeller çıkarmışlar ve Rusya bunlara

¹³⁷⁷ Babanzade, "23. Madde -ba's-ü ba'd-el mevt", s.1

¹³⁷⁸ Rifat Uçarol, "1912 Balkan Bunalımı, Osmanlı Devleti'nde Büyük Kabine'nin Kurulması ve Savaşa Gidiş", *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2012, s.41-42

¹³⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Devletlerin Müdahale ve Murakabeye Hakları Var mı?", *Tanin*, 11 Teşrinievvel 1912, No:1467, s.1

mâni olmamıştır. Bu yüzden İsmail Hakkı Bey, 1908 tarihli belge ile devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale edemeyeceklerini iddia etmiştir.¹³⁸⁰

Büyük Devletlerin bu girişiminden sonra Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'ne 13 Ekim'de bir nota vermişlerdir. Savaşa bahane bulmak için verilen bu notada yer alan maddeler şunlardır: 1-İmparatorluk sınırları içindeki milletlerin muhtariyetlerinin bütün sonuçlarıyla tasdik edilmesi. 2- Her milletin Meclis-i Mebusan'da nisbi temsili. 3- Hıristiyanların oturdukları yerlerde bütün memurluklara alınması. 4- Hıristiyan cemaat okullarının her derecede Türk okullarıyla eşit sayılması. 5- Müslüman muhacirlerin iskânı suretiyle vilayetlerde kavî şeraitin tebdiline kalkışılmayacağını Babiâli tarafından taahhüt edilmesi. 6- Hıristiyanların askeri hizmetlerini buldukları yerlerde yapmaları, Hıristiyan kadroların oluşturulması ve bunlar oluşturulana kadar Hıristiyanların asker alınmasının ertelenmesi. 7- Rumeli'de İsviçre ve Belçikalı memurların himayesinde jandarmanın ıslah edilmesi. 8- Hıristiyanların yaşadıkları vilayetlere, memuriyetleri devletlerce onaylanmış İsviçreli ya da Belçikalı valilerin atanması, üyeleri seçim daireleri tarafından seçilecek genel meclisin bu valilerle beraber çalışması. 9- Bu ıslahatı yürütmek için sadrazam nezdinde üyeleri eşit olarak Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan bir yüksek meclisin kurulması. Bu meclisin çalışmalarını Büyük Devletlerin büyü elçileriyle dört Balkan devletinin elçilerinin takip etmesi.¹³⁸¹

İsmail Hakkı Bey, Balkan Devletlerinin bu notası üzerine sert bir makale kaleme almıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı birçok savaşta bile bu kadar ağır ve küstahça bir teklif karşısında bulunmadığını belirterek, notanın dilini eleştirmiştir. Her seferinde olduğu gibi bu sefer de Avrupa devletlerine suç bularak, Balkan Devletlerini şımarttıklarını ve taşkınlıklarına sessiz kaldıklarını ifade etmiştir. Daha devletlerin Babiâli nezdindeki teşebbüsleri sonuçlanmadan bu notayı vermelerinin Avrupa Devletleri tarafından yine hoş karşılanacağını iddia eden Babanzade, küçük Balkan Hükümetlerinin bu hareketinin, babasının sakalını çeken şımarık çocuk muamelesi görerek affedileceğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'in bu durum karşısında Avrupa Devletlerinden tek isteği, Osmanlı Devleti'ni düşmanlarıyla baş başa bırakmalarıdır. Savaşta Osmanlılar galip geldiği zaman Avrupa Devletlerinin Osmanlıların kılıcını tutmamalarını istemiştir.¹³⁸²

İsmail Hakkı Bey ayrıca bazı devletlerin tavırlarını eleştirmiş, Rusya'da Slavlar lehinde büyük bir galeyana olduğunu belirterek, binlerce gönüllünün Hükümetin gözü önünde Balkanlara akın ettiklerini dile getirmiştir. Bunu tarafsızlıkla bağdaştıramayarak, Rusya'nın

¹³⁸⁰ Babanzade, "Devletlerin Müdahale ve Murakabeye Hakları Var mı?", s.1

¹³⁸¹ İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.328, Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.302-303

¹³⁸² Babanzade İsmail Hakkı, "Vereceğimiz Cevap", *Cenin*, 16 Teşrinievvel 1912, No:1476, s.1

kendi ülkesinde yaşayan Türklerin gönüllü olarak Türkiye'ye gelmesine de aynı tepkiyi verip vermeyeceğini sormuştur. İsmail Hakkı Bey, çok iddialı bir söylemde de bulunarak, bu notanın hemen aynısının kopya edilmesini ve barış şartları konuşulurken Bulgaristan ve diğer düşman devletlerin önüne konarak tasdik ettirilmesini istemiştir. Osmanlıların savaşı kesin kazanacağı algısı yaratmak için yazılan bu ifadeden sonra Babanzade, Osmanlı Hükümetinden de Müslümanlara yapılan işkence ve zulümlerin günbegün Avrupa Devletlerine bildirilerek, kamuoyunu Balkan Devletleri aleyhine aydınlatmalarını tavsiye etmiştir.¹³⁸³

Birinci Balkan Savaşı başlamadan önceki son makalesini yazan İsmail Hakkı Bey, ilk olarak, Osmanlı Devleti'nin Balkan Hükümetlerinin notasına cevap vermediği ve elçilerine geri gelmeleri için emir verdiği bilgisini paylaşmıştır. Daha sonra da Balkanları savaş durumuna getiren sorumluları aramaya başlamıştır. Yoğunluklu olarak üzerinde durduğu nokta yine Avrupa Devletleri olmuştur ki, bu da normaldir zira Balkanlar, devletler için nüfuz ve menfaat alanıdır. İsmail Hakkı Bey, Balkan Devletlerine müdahale etmedikleri için devletleri eleştirirken özellikle Balkan işleriyle herkesten daha meşgul olan Avusturya ve Rusya'ya sözü getirmiştir. Bu iki devletin zamanında yapacakları müdahaleler ile işin bu noktaya gelmesini engelleyebileceklerini savunmuştur. Ancak bunu yapmamalarını yine rakibini çekememeye ve savaştan istifade ile Balkanlarda bir şeyler koparmaya bağlamıştır. Avrupa'nın savaştaki sorumluluğunu son bir ayda yaşananlardan daha eskiye götürerek, Balkanlarda bu kadar çok devletin kurulmasına göz yumdukları zamanlara kadar uzatmıştır. Bu devletler kurulduktan beri ne Osmanlı Devleti'nin ne Avrupa'nın rahat yüzü gördüğünü yazmıştır.¹³⁸⁴

İsmail Hakkı Bey'in makalelerinde sürekli vurguladığı, Balkanlarda çıkacak savaşın Avrupa'yı doğrudan etkileyeceği tezini bu son makalesinde açıktan açığa yazdığı görülmektedir. Babanzade'ye göre, Avrupa bu savaşın maddi ve manevi cezasından kurtulamayacak ve Dünya Savaşı galesi ile bu hatalı politikasının bedelini ödeyecektir. Balkan Hükümetlerini koç gibi Osmanlı Devleti'nin üzerine salanın, devletler olduğunu ileri süren İsmail Hakkı Bey, ilk devlet olarak İtalya'yı işaret etmiş, Trablusgarp Savaşını askerleriyle kazanamayınca, Balkan Devletlerini diplomasi ile Osmanlılara karşı kışkırtıp zafere ulaşmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Savaşın ikinci sorumlusu olarak ise Rusya'yı görmüştür. Avusturya'yı Sırbistan ve Romanya'yı Bulgaristan üzerinde bir kontrol gücü olmaktan çıkararak devlet Rusya'dır. Ruslar bu şekilde hem Balkanlarda Avusturya'ya karşı bir üstünlük sağlayacak hem de küçük Balkan devletlerini kendine uydu yapacaktır. Rusların sonraki adımı ise bir konferans toplatıp, Boğazlar konusunu görüştürmek olacaktır.

¹³⁸³ Babanzade, "Vereceğimiz Cevap", s.1

¹³⁸⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Harb-i Hazırın Mesuliyeti", *Cenin*, 18 Teşrinievvel 1912, No:1474, s.1

Babanzade'nin Balkanlarda çıkması kesin görülen savaşta Büyük Devletlerden talebi, gerek savaş esnasında gerek savaş sonrasında Osmanlı Devleti'ne karışmamaları olmuştur.¹³⁸⁵

5.5. Birinci Balkan Savaşı'nın Başlaması ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Birinci Balkan Savaşı başladıktan sonra İsmail Hakkı Bey yazdığı bir makalede, Balkan ordularını yeni bir Haçlı ordusuna benzetmiştir. Bulgaristan Kralı Ferdinand savaş başlayınca bir beyanname yayınlamış ve bu beyannamede çok fazla Hıristiyanlık vurgusu yapmıştır.¹³⁸⁶ Padişah Mehmet Reşat da benzer bir beyanname yayınlamış, 300 milyon Müslümanın halifesi olmasına rağmen Hıristiyanlık aleyhinde tek kelime kullanmamıştır. Padişah başkumandan sıfatıyla, Harbiye Nazırını vekil olarak ilan ettiği başka bir beyanname daha yayınlamış ve bunda da bu konulara çok hassasiyet göstermiş hatta kan dökülmemesi, kutsal mekânlara zarar verilmemesi, zor durumda olanlara yardım edilmesi gibi insani nasihatlerde bulunmuştur. Üstelik Bulgaristan'da çok sayıda Müslüman vatandaş da vardır ki İsmail Hakkı Bey, bu kadar Hıristiyanlık vurgusu yapmanın bu insanları rencide edeceğini yazmıştır.¹³⁸⁷

Bulgar Kralının taassup derecesinde Hıristiyanlığı kullanmasının¹³⁸⁸ yanında Osmanlı Devleti'ne iftirada bulunduğu beyannamede görülmektedir. Savaşın sebebi olarak, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların yardımına koşmayı göstermiştir. Böylece onları maruz kaldıkları zulümden kurtaracaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin askerlerini seferber hale getirmekle savaşa sebebiyet verdiğini iddia etmiştir. İsmail Hakkı Bey, yaşananların bunun tam tersi olduğunu, zulüm altında olanların Bulgaristan'daki Müslümanlar olduğunu belirterek, İslam ahaliye karşı kullanılan bombaların Hz. İsa'nın mı yoksa Havarilerin tavsiyesiyle mi

¹³⁸⁵ Babanzade, "Harb-i Hazırın Mesuliyeti", s.1

¹³⁸⁶ Bulgar Çarı Ferdinand'ın söz konusu beyannamesinde Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanların kurtarılacağına dair sıkça ifadeler kullanılmıştır. Beyannamenin son bölümü ise şöyledir: "*Herşeye kadir olan Tanrının yardım ve himayesine tam bir güvenle, Türkiye'deki Hıristiyanların haklarını savunmak için harp ilan edildiğini Bulgar milletine bildiriyorum. Yiğit Bulgar ordusuna Türk toprağına doğru yürümesini emrediyorum. Yanbaşımızda ve bizimle beraber, aynı gaye için, Bulgaristan'ın müttefikleri diğer Balkan devletlerinin, Sırbistan'ın, Yunanistan'ın ve Karadağ'ın orduları da müşterek düşmana karşı dövüşüyorlar. Salibin hilale karşı, özgürlüğün istibdada karşı mücadelesi olan bu savaşta, adalet ve terakki taraftarlarının sempatisi bizlerle beraber olacaktır.*" Beyannamenin tam metni için bkz. Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, (Çev. Zaven Biberyan), Sander Yay., İstanbul, 1975, s.454-455

¹³⁸⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Yeni Ehl-i Salip", *Cenin*, 20 Teşrinievvel 1912, No:1476, s.1. Bulgar Kralı beyannamesinde çok fazla Hıristiyanlık vurgusu yaparak Haçlı Seferi imasında bulunmasına karşın, Osmanlı Devleti'ndeki Müslümanlar ve Araplar, Balkan Savaşlarını, Trablusgarp Savaşı'nın bir devamı olarak görmüşlerdir. Bu saldırıları Haçlı ordularının İslam hilafetine yönelik bir tecavüzü olarak değerlendirmiş ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda birçok Arap eyaletinden Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi destek gelmiştir. Bu desteğin ayrıntıları için bkz. Sinan Marufoğlu, "Balkan Savaşları Sırasında Arapların Tutumu 1912-1913", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, Kış 2012, ss.141-159

¹³⁸⁸ İngiliz gazeteci Wright, Bulgarların zulmü yüzünden Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Müslüman ahalinin perişan halini görünce şunları yazmıştır: "*Kral Ferdinand'ın bu harbi kutsal ilan ettiğini ilk defa duyduk ve keşke şu an yanımızda olsaydı diye düşündük!*". Bunun için bkz. Seppings-Wright, *Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl*, s.214

yapıldığını sormuştur. Asıl sorgulanması gereken şeyin Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların, Bulgarlara karşı neden bombalı eylemlere girmedikleri olmasını belirterek, Müslüman ahalinin sabır ve metanetinden bahsetmiştir. Hükümete de çağrıda bulunan İsmail Hakkı Bey, Avrupa halkının biraz da Hıristiyanlık vurgusu karıştırılarak yapılan haberlere inanmaya yatkın olduğunu, o yüzden resmi makamların yalan haberleri derhal tekzip ederek, kendilerini Batı'ya iyi ifade etmelerini dilemiştir.¹³⁸⁹

Birinci Balkan Savaşı başladıktan sonra İsmail Hakkı Bey'in üzerinde sıklıkla durduğu konulardan biri, savaşın seyrine ve sonucuna göre Avrupa Devletleri'nin alacağı tavır olmuştur. Her ne kadar makalelerinde ihtiyatlı cümleler kursa da savaşı Osmanlı Devleti'nin kazanacağına yönelik bir dil kullandığı anlaşılmaktadır. Bu düşünceye Trablusgarp Savaşı'nın verdiği moralle kapılması da olası görülmektedir. Bu sebepten ötürü Osmanlı diplomatlarının savaşın daha başındayken devletler nezdindeki faaliyetlerini artırarak, savaşın sahada kazanılıp masada kaybedilmesini önlemeye yönelik tedbirler almasını tavsiye etmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Trablusgarp Savaşı örneklerinden hareketle bu tedbiri almayı uygun gören Babanzade, mağlubiyette de galibiyette de Avrupa Devletlerinin işlere karışmaması gerektiğini savunmuştur. İsmail Hakkı Bey bu çerçevede yazdığı makalede, Büyük Devletlerin Balkan Savaşı'na müdahale etme ihtimalinden biri olarak da savaşın dünya savaşı olma riskini taşıyor olmasıdır. Ateşin kendilerine sıçraması riski, savaşa müdahaleye ve dolayısıyla Osmanlı aleyhine kararlar almaya yol açabilir diyen Babanzade, bu yaklaşımı da reddedeceklerini dile getirmiştir.¹³⁹⁰

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nde savaş yapılan devletlerin vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesi meselesini de etraflıca değerlendirmiştir. Osmanlı sınırları içinde bulunan bu tebaanın, Krallarının Haçlı Seferberliği tarzında yayınladıkları beyannamelerden etkilenmemelerinin söz konusu olamayacağını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti, savaş halinde bile olsa düşman ülkelerin tebaasına insanca davranmıştır. Bunun en güzel örneği de Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlara, sınırdışı etme kararı alınana kadar hiçbir baskının yapılmamış olmasıdır. Ancak özellikle Bulgarlar savaş öncesinde bile bombalı saldırılar yaparak aynı insancıl davranışı göstermeyeceklerini ispat etmişlerdir. Her ne kadar Bulgaristan kendi sınırları içinde yaşayan Türkleri sınırdışı etme kararı almamışsa da yaptığı baskı ve cinayetlerden ötürü birçok Türk, Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır.¹³⁹¹ Eğer Osmanlı Devleti yenilirse, bu sınırdışı etme olayından ötürü tazminat ödemek zorunda

¹³⁸⁹ Babanzade, "Yeni Ehl-i Salip", s.1

¹³⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Harp ve Âlem-i Diplomasi", *Senin*, 22 Teşrinievvel 1912, No:1478, s.1

¹³⁹¹ Rumeli'den Anadolu'ya yapılan göçler hakkında bkz. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yay., Ankara, 1995

kalacaktır. İsmail Hakkı Bey, savaşı kazanacaklarına inandıklarını ve hatta bu tazminatı kendileri alarak kâr sağlayacaklarını, ancak yenilirlerse de bunu göze alarak bu adımı atacaklarını yazmıştır.¹³⁹²

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Birinci Balkan Savaşı'nı, Büyük Devletlerin ittifak ve çıkar denklemleri üzerinden analiz ettiği bir makalesinde, Uşi Antlaşması sonrası ağırlıklı olarak İtalya üzerinden bir değerlendirmede bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, Avrupa'nın savaş sonrasında şaşkın bir vaziyette bulunduğu, çünkü olayları kendisi kontrol edemediği için üç hafta önce aklına getirmede tehlikeli bir yola girdiği görüşündedir. Türkiye'yi görmezden gelmeye alışan Avrupa devletlerinin, Balkan Hükümetlerini de vesayet altına almak istediklerini ancak bu hükümetlerin isyan ederek, bunu beklemeyen Avrupalıları hayrete sevk ettiğini belirtmiştir. Avrupa bundan sonra nüfuzunu hem Osmanlılara hem Balkan Hükümetlerine kabul ettirmek istemiştir.¹³⁹³

Balkan Savaşı başlayınca İtalya'nın barış yapmak için acele ettiğini dile getiren Babanzade, hem Trablusgarp'ı kazanmak hem de Avrupa devletler halkasındaki yerlerini almak için böyle davrandıklarını ileri sürmüştür. Zira İtalyanlar Balkan Savaşı esnasında veya savaşın bitiminden sonra Avrupa'nın ya konferans ya da başka bir yolla bir şeyler yapacağını farkındadır. İşte böyle bir esnada ayaklarının Trablusgarp zinciri ile bağlı olmasını arzu etmemişlerdir. Bu şekilde savaş sonrası pazarlıklarda hem İtalya hem de diğer devletler hâkimlik vazifesini ifa edecek ve bunun menfaatini göreceklerdir. Rusya ile İtalya arasındaki yakınlaşma da Babanzade'nin gözünden kaçmamıştır. Rusya, İtalya'nın Trablusgarp'ı ilhaki kararnameini ilk onaylayan devlettir.¹³⁹⁴ İsmail Hakkı Bey'e göre bu, iki devletin Trablusgarp Savaşı'nda ortak hareket ettiklerini ispatlamaktadır. Aynı zamanda bu iki devlet Balkan İttifakını desteklemiş ve Balkan Devletlerini bunun için teşvik etmiştir.¹³⁹⁵ Üstü kapalı da olsa Babanzade'nin burada Racconigi Antlaşmasına atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır.

İtalya açısından Balkanlarda çıkacak bir kriz, Avusturya'nın fırsattan istifade ile güneye doğru ilerlemesine olanak sağlayacak ve Arnavutluk gibi İtalya'nın üzerinde planlar yaptığı bölgelerde egemenlik kurmasına yol açacaktır. Bu sebepten ötürü İtalya'nın kendi çıkarları açısından Balkanlar'da barış ortamının sağlanması ve Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması önemli görülmüştür. Ancak İtalya'nın tek başına, savaş halinde bulunduğu Osmanlı Devleti lehine Balkan hükümetleri karşısında müdahalede bulunması söz konusu

¹³⁹² Babanzade İsmail Hakkı, "Muharip Devletlerin Tebaası", *Senin*, 24 Teşrinievvel 1912, No:1480-51, s.1

¹³⁹³ Babanzade İsmail Hakkı, "Avrupa ve Harb-i Hazır", *Senin*, 27 Teşrinievvel 1912, No:1483-54, s.1

¹³⁹⁴ Trablusgarp Savaşı'nı bitiren Uşi Antlaşması ile İtalya'nın Libya üzerindeki hükümlerini, Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan 18 Ekim 1912'de yani antlaşmanın imzalandığı gün tanımışlardır. Bu bilgi için bkz. Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, s.249

¹³⁹⁵ Babanzade, "Avrupa ve Harb-i Hazır", s.1

değildir. Bu durum karşısında İtalya kısa vadeli hedefler belirlemeyi daha uygun görmüştür. İtalya'nın bu plan dâhilinde öncelikli hedefi Trablusgarp Savaşı'nı bitirmek olmuştur. İtalyanlar, Balkanlar'daki durumu, Osmanlı Devleti'ne, barışı bir an evvel imzalatmak için koz olarak görürken, Babiâli'nin hem Balkan hem de Trablusgarp meselelerini, Büyük Devletlere çözdürmek amacıyla bir konferans talebinde bulunmasını çıkarlarına aykırı bulmuştur. Şayet böyle bir konferans toplanırsa çıkarlarının diğer devletler tarafından zedeleneyeceği endişesi İtalyanlarda ağır basmıştır.¹³⁹⁶

İtalya'nın Avusturya ile rekabeti de Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Berchtold'un seyahati sonrası bir yumuşama dönemine girmiştir. Diğer taraftan İtalya'nın Fransa'ya olan tavrında bir soğuma görülmüştür. Çünkü İtalya, Fransa'nın Trablusgarp'ı ilhak kararnameini onaylarken ağırdan almasından kuşulanmıştır. Fransa ise bu onayı bir çıkar karşılığında verme düşüncesiyle hareket etmiş, önceden Osmanlı Devleti ile halledemediği bazı sınır sorunlarını İtalya ile çözerken elini güçlendirmek istemiştir. İsmail Hakkı Bey, bu durumun iki devlet arasında bir süre anlaşmazlıklara yol açacağı ve bunun da Üçlü İtilaftan ziyade Üçlü İttifaka yarayacağı öngörüsünde bulunmuştur. Savaş devam ederken Avrupa devletlerinin durumunu bu şekilde değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin ise tamamen galibiyete odaklanması gerektiğini, mağlubiyetle oluşabilecek kargaşaya mahal vermemek için bunu yapmak zorunda olduğunu savunmuştur.¹³⁹⁷

İsmail Hakkı Bey savaş devam ederken savaşı dış politika ve uluslararası ilişkiler boyutu ve bunun Osmanlı Devleti'ne etkileri üzerine değerlendiren yazılar yazmaya devam etmiştir. İtalya'dan sonra Fransa'nın pozisyonu üzerine bir makale kaleme almıştır. Savaşın başından beri barış için en fazla çalışan kişinin Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincare olduğunu yazmıştır. Tabii bu çabanın daha ziyade Fransız çıkarlarını sağlamak için olduğunu eklemiştir. Zira Fransa kendi açısından dış politikadaki en büyük sıkıntısını def etmiş ve Fas'ı ele geçirmiştir. Tam Fas'ı hazmetmek için sakin bir ortama ihtiyaç duyduğu günlerde Balkan Savaşı'nın çıkması ve genel savaş riskinin oluşması Poincare'in çalışkanlığının temel sebebidir. Bir ittifak grubuna dâhil olduğu için de müttefiklerinin düşüncelerini göz önünde bulundurarak hareket etmek mecburiyetindedir. İsmail Hakkı Bey barış için harcanan çabayı zorunlu kılan unsurlara, coğrafi durumu ve eski ilişkilerini de eklemiştir.¹³⁹⁸

İsmail Hakkı Bey, Fransa'nın statüko taraftarı olduğu ancak müttefiki olan Rusya'nın Slavlık duygularını okşamaktan da geri kalmadığı tespitini yapmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile olan tarihsel ve ekonomik bağlarını da hatırlatarak, Balkan hezimetine uğramış bir

¹³⁹⁶ Childs, *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, s.224

¹³⁹⁷ Babanzade, "Avrupa ve Harb-i Hazır", s.1

¹³⁹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Mösyö Poincare'in Nutku", *Senin*, 29 Teşrinievvel 1912, No:1485-56, s.1

Osmanlı Devleti'nin Fransa'yı ekonomik yönden olumsuz etkileyeceğini savunmuştur ki burada Fransa'dan alınan borçların ödenmesi için güçlü bir Türkiye lazımdır vurgusu yapmaktadır. Bu iki ölçü arasında belirleyici unsurun Rusya olduğunu dile getiren Babanzade, Fransa'nın Avrupa'daki konumunu dengelemek için Rusya'nın bazı nazlarını çekmek hatta kendi menfaatlerinden bazısını feda etmek zorunda kaldığını yazmıştır.¹³⁹⁹

Şarkta ve özelliklede Balkanlarda Fransa ile Almanya arasında uzlaşmaya engel hiç bir şey yokken bu devletleri bu konuda birleştirmeyen nokta, yapmış oldukları ittifaklardır. Fransa nasıl Rusya için Balkanlar konusunda Rus yanlısı tavır almak durumunda kalıyorsa Almanya da Avusturya ve Macaristan için benzer tavrı almak durumunda kalmıştır. Zira Avusturya Balkanlarda bir Slav çemberi ile çevrilmeyi istemeyecektir. Bu sebeplerden ötürü Poincare'in barış çabalarının boşa gideceğini belirten İsmail Hakkı Bey, Türkiye'nin lehine bir durum çıkmasını beklemenin abes olduğunu, Osmanlılar galip geldikleri zaman, Avrupa devletlerinin savaş öncesi yaptıkları barış tekliflerinin söz konusu olamayacağını dile getirmiştir.¹⁴⁰⁰ Poincare, Nantes'ta 26 Ekim 1912'de yaptığı konuşmada, Fransa'nın barışçıl girişimlerini sıklıkla dile getirmiş ve barışın sağlanması için Büyük Devletler arasında her gün görüşmeler yapıldığını, sürecin yakından takip edildiğini ve günü gelince barış için arabuluculuk yapmayı umduğunu dile getirmiştir. Dönemin Osmanlı Hariciye Nazırı Gabriel Noradonkyan Efendi de Osmanlı Devleti'nin barış istediğini ancak Balkan Müttefiklerinin kısa sürede elde ettikleri başarılar yüzünden zafer sarhoşluğu ile olmayacak şartlar ileri sürebileceklerini, bu yüzden sözü top ve tüfeğe bırakmanın daha doğru olacağını belirtmiştir.¹⁴⁰¹

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bir hükümet değişikliği yaşanacaktır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 29 Ekim 1912 günü sadrazamlıktan istifa edecek ve yerine Kamil Paşa geçecektir. Babanzade İsmail Hakkı Bey, 29 Ekim 1912'den 2 Şubat 1913'e kadar *Tanin*'de makale yazmamıştır. Yazmışsa bile bu makalelerin altında imzası bulunmadığı için ona ait olup olmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

İsmail Hakkı Bey'in makale yazmadığı bu zaman aralığında Osmanlı Devleti cephelerde ağır hezimetler almıştır. Ordu Selanik'te Yunanlılara teslim olmak zorunda kaldığı gibi Bulgarlara karşı da yenilerek Çatalca'ya kadar çekilmiştir. Bu olaylar üzerine yeni başa geçen Kamil Paşa ateşkes talebinde bulunmuştur.¹⁴⁰² Yapılan müzakereler neticesinde 3 Aralık 1912'de sekiz maddeden oluşan Çatalca Mütarekesi imzalanmıştır. Barış antlaşması

¹³⁹⁹ Babanzade, "Mösyö Poincare'in Nutku", s.1

¹⁴⁰⁰ Babanzade, "Mösyö Poincare'in Nutku", s.1

¹⁴⁰¹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.2, k.2, s.37

¹⁴⁰² Küçük, "Balkan Savaşı", s.24

için de 13 Aralık 1912'de Londra'da görüşmelere başlanmıştır. Londra'da biri elçilerden oluşan Süfera Konferansı, diğeri de savaşı devletlerin delegelerinin katıldığı iki konferans düzenlenecektir. Tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra 16 Aralık günü Saint-James Sarayı'nda İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey tarafından sulh konferansı toplanmıştır.¹⁴⁰³ Konferansta taraflar arasında istenen uzlaşma sağlanamayınca ateşkes 3 Şubat günü sona ermiş ve savaş 4 Şubat 1913'ten itibaren yeniden başlamıştır.

5.6. Mütareke Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Londra Konferansından sonra Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında bir uzlaşma sağlanamayınca, ateşkes haline son verilmiş 4 Şubat 1913'te sıcak savaş yeniden başlamıştır. İsmail Hakkı Bey, ateşkesin bitmesine bir iki gün kala yazdığı bir makalede savaşın aldığı yeni durum ve Edirne kuşatması hakkında bir makale yazmıştır. Balkan Devletlerini eleştirerek başladığı yazısında, 'Balkan Balkanlılarıdır' sloganını sık sık kullandıklarını ancak Balkan nüfusunun yarısını oluşturan Müslümanların yok sayıldığını ve hatta bunları katlederek fiilen de yok etmeye çalıştıklarını dile getirmiştir. Daha sonra Balkanlarda 'milliyet' bayrağı açmışlar fakat bu bayrağı kendi elleriyle indirerek Edirne'ye saldırmışlardır. Zira Edirne'de Türk milliyeti çoğunluktadır. İsmail Hakkı Bey, ne Balkanların Müslüman ahalisi bahsinde ne de Edirne'deki camilerin Bulgar milliyeti ile alakası olmadığına dair hiçbir taraftan ses çıkmadığını sitem yollu ifade etmiştir.¹⁴⁰⁴

Babanzade İsmail Hakkı Bey, ateşkesin sonlanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun için gerekçesi de şudur, mahsur kalan ve dışarıdan gelecek erzak ve mühimmata ihtiyaç duyan kaleler müttefiklerin değil Osmanlılarıdır, bu yüzden bir an evvel Edirne'nin imdadına yetişmek için savaşa hemen başlamak gereklidir. Zira ateşkes döneminde düşman her türlü levazımını tedarik ederken, Edirne bu levazımdan mahrum kalmaktadır. İsmail Hakkı Bey, barışın sağlanmasından önce Edirne'ye erzak yetiştirilmesinin daha acil olduğunu vurgulamak istemiş, şehirdeki Osmanlıların ateşkes sürecinde her ne kadar düşman toplarıyla değilse de açlık ve sefaletle savaş halinde olduklarını dile getirmiştir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin mütareke halinde olduğu tek yer varsa orası da son savaşta galip gelinen Çatalca'dır. Edirne'yi düşmanların savaş yapılmadan istediklerini, bunu kabul etmenin olanaksız olduğunu, olur da Edirne savaşarak kaybedilse dahi düşmanlara binlerce kayıp verdirilerek bunun olmasının tercih edileceğini yazmıştır.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰³ İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.347-348

¹⁴⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Mesuliyet-i Harp", *Tanin*, 2 Şubat 1913, No:1499, s.1

¹⁴⁰⁵ Babanzade, "Mesuliyet-i Harp", s.1

Edirne'nin savaşıla kurtarılabilceği umudunu taşıyan Babanzade, yardıma gidecek kuvvetlerle bu işin başarılabilceğine vurgu yapmıştır. Çatalca cihetinden düşünöldüğü zaman da bütün askeri uzmanların oraya gönderilen askerlerin hiç yenilmediği konusunda fikir birliği içinde olduklarını, bu durumda İstanbul'un Bulgar tehdidinden uzak olduğunu ileri sürmüştür. Savaşın devamının daha iyi olduğu fikrinde ısrar eden Babanzade, savaş devam ederse Bulgaristan'ın bir iki ay daha ekonomik kayba uğrayacağını ve uzun yıllar belini doğrultamayacağını iddia etmiş, şayet Edirne savaşmadan verilirse bunun Bulgarların ekonomik yönden de işine geleceğini yazmıştır.¹⁴⁰⁶

Mütareke sürecinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine verdiği cevabi notanın büyük bir etki yaratmaması İsmail Hakkı Bey'in bu konuyu bir makalesinde değerlendirmesine vesile olmuştur. İsmail Hakkı Bey, çeşitli kaynaklardan alınan haberlere göre cevabi notanın bütün başkentlerde ılımlı ve yeni bir müzakere kapısı açmaya müsait olduğu biçiminde algılandığını ancak bunun sadece algı noktasında kalıp, Balkan müttefiklerini engellemeye yönelik bir aksiyona dönüşmediğini belirtmiştir. Devletlerin barışı sağlamak yönündeki çabaları Londra'daki Süfera Meclisinin Osmanlı notasını müzakereye uygun görmeleri ve Sofya'daki elçilerin ortak değil de bireysel olarak bu durumu Sofya Kabinesinin dikkatine sunmalarından ibaret kalmıştır.¹⁴⁰⁷

Sofya'ya yapılan bu tebliğin samimi olmaktan uzak kaldığını belirten İsmail Hakkı Bey, kamuoyuna yönelik, savaşın önünü almak için çaba sarfediyoruz mesajı vermek için olduğunu ileri sürmüştür. Avrupa Devletlerine her zamanki gibi tepkili olan Babanzade, Avrupa'nın selameti için Türkiye'nin kurban gibi mezbahaya sevkinde tereddüt etmeyen devletlerin ayne derece barış aşığı olsalardı Bulgaristan'ı feda etmek derecesine kadar ileri gitmemekle beraber en azından baskı yaparlardı yorumunda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin tuzığa düşmeden ve her türlü müzakereye girmeden önce Edirne'ye erzak gönderilmesi şartını ileri sürmesi gerektiğini vurgulayarak makalesine son vermiştir.¹⁴⁰⁸

Mütareke süreci bitip de sıcak savaş yeniden başlayınca İsmail Hakkı Bey, mütareke sürecini değerlendirmiş ve Osmanlı Devleti'nin müzakereler esnasında verdiği tavizleri gereksiz ve hatalı bulmuştur. Mütarekeyi uzun, lüzumsuz ve zararlı bulan Babanzade, bu

¹⁴⁰⁶ Babanzade, "Mesuliyet-i Harp", s.1. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa anılarında Babanzade İsmail Hakkı Bey'in, savaşın Osmanlılar lehinde ilerlediği yönünde yazılar yazdığından bahsederek aralarında geçen şu konuşmayı aktarmıştır: "Adil Bey benimle otururken, Tanin gazetesi muharriri İsmail Hakkı Bey geldi, Kendisini ben davet etmişim. Siyasi teşebbüslerimiz hakkında malumat vermeye başladım. Adil Bey, derhal kalkıp gitti. İsmail Hakkı Bey, ordumuzun hala galibane ilerlemekte olduğu zannında bulunuyordu. Talat Bey'in teşvikiyle o gün, Tanin'de, sulh müzakereleri aleyhinde bir makale yazmıştı. Kendisini aydınlattım. Zavallı pek üzöldü. Bununla beraber, bundan böyle talimatım veçhile hareket edeceğini ve efkârı umumiyeyi sulh fikrine hazırlayacağını vaat etti." Bkz. Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.14

¹⁴⁰⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Cevabımızın Devletlere Tesiri", Tanin, 4 Şubat 1913, No:1501, s.1

¹⁴⁰⁸ Babanzade, "Cevabımızın Devletlere Tesiri", s.1

süreçte yapılan pazarlıkların ve verilen vaatlerin artık geçersiz sayılacağını yeni bir mütareke dönemine girilirse buradaki görüşmelerin sil baştan yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Londra'dan dönen Osmanlı temsilcilerinin gelmeden önce Sir Edward Grey'in yanına uğrayıp şimdiye kadar yapılan pazarlıkların yok hükmünde olduğunu beyan etmelerinin faydalı olacağını da ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey'i böyle düşünmeye iten şey, müzakerelerde verilen tavizleri beğenmemiş olmasıdır.¹⁴⁰⁹

Mütareke sürecinde yapılan görüşmelerde, Osmanlı heyeti 'occupe' yani 'işgal edilen' kelimesi yerine 'situe' yani 'vaki olan' kelimesini kullanmayı kabul etmişlerdir. Bu da Osmanlı Devleti için zararlı olmuştur. Çünkü Osmanlı heyeti önce Edirne'nin doğusunda işgal altında bulunan yerleri Müttefik devletlere terk etmiştir. Daha sonra barış yanlısı olduğunu göstermek için bu 'situe' kelimesini kayda geçerek, yüzlerce kilometre yeri vermekle kalmamış aynı zamanda İşkodra ve Yanya'yı hatta daha işgal edilmemiş birçok yeri Müttefiklere bırakmıştır. İsmail Hakkı Bey ayrıca bu yerler veriliyor iken Rumeli'nin Müslümanlarla meskûn kısımlarının hiç düşünülmemiş olmasının, Selanik'in müzakerelerde hiç kaale alınmamasının büyük bir gaflet olduğunu dile getirmiştir. Bu kadar müthiş bir fedakârlığı bir devletin yapması için ağır bir hezimete uğraması gerektiğini ancak Yanya, İşkodra ve Edirne'da kahramanca müdafaaya devam edildiğini, Çatalca'da, Bolayır'da düşmana zararlar verdirildiğini belirterek, Avrupa'dan aferin almak için böyle karşılıksız tavizlerde bulunmanın hata olduğunu vurgulamıştır. İşte bu hatalı gördüğü tavizlerden ötürü Babanzade, mütareke görüşmelerinin top atışlarının başlamasıyla hükümsüz olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹⁰

Balkanlarda mütarekeden sonra sıcak çatışmaların başlamasını müteakip Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Prens Hohenlohe vasıtasıyla Rus Çarı'na özel bir mektup göndermiştir. Avrupa kamuoyunda iki hasım devlet arasında böyle bir dialogun kurulması barış için bir köprü olarak görülerek memnuniyetle karşılanmıştır. İsmail Hakkı Bey aynı memnuniyeti dile getirmiş fakat işin siyasi boyutlarını göz ardı etmemek gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, bu mektubun gönderilmesi iki devlet arasındaki gerginliğin en yüksek seviyeye çıktığına delildir. İki hanedan arasındaki soğukluk ve düşmanlığın ne kadar ileri boyutta olduğunu bilenlerin bu mektubu yazmakla ne büyük fedakârlık yapıldığını anlayacaklarını ifade eden Babanzade, Rusya ile Avusturya savaş girdabının en kenarına gelmemiş olsaydı bu mektubun yazılmayacağını ileri sürmüştür.¹⁴¹¹

¹⁴⁰⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "...Marki'nin Netayic-i Siyasiyesi", *Tanin*, 5 Şubat 1913, No:1502, s.1

¹⁴¹⁰ Babanzade, "...Marki'nin Netayic-i Siyasiyesi", s.1

¹⁴¹¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya ve Rusya", *Tanin*, 6 Şubat 1913, No:1503, s.1

Avusturya Balkan savaşının başından beri tarafsızlığını muhafaza etmek için çaba harcamıştır. Avusturya'daki önemli şahsiyetler de Balkan Savaşı neticesinde dengenin bozulacağına ve bunun Avusturya-Macaristan için yeni bir tehlike oluşturacağına inanmaktadır. Üçlü İttifak kuvvetleri ile Üçlü İtilaf Devletlerine karşı binbir zorlukla kurulan denge, Balkan kuvvetlerinin Üçlü İtilafa katılması üzerine alt üst olacaktır. İtalya'nın sadakatine duyulan güven de zayıf olduğundan, Cermenlik, Slav ve Latin seli altında boğulmak tehlikesi yaşayacaktır. İsmail Hakkı Bey'e göre, Batı devletlerinin Balkan Hükümetlerini bu kadar alttan almalarının temel nedeni budur. İmparator Fransuva Josef savaştan uzak durmaya çalışan bir kişiliğe sahiptir. Ancak Babanzade açısından bu sadece kişilikle açıklanamaz, aynı zamanda Avusturya ordusunun önceden karşılaştığı olumsuz tecrübelerle de alakalıdır.¹⁴¹²

Avusturya-Macaristan'ın 1848'den beri girdiği savaşlarda talih yüzüne gülmemiştir. İşte bu tecrübeden ötürü İmparator hayatta kaldığı müddetçe ülkesini savaşa sokmaktan uzak durmuştur. Avusturya'daki savaş yanlıları da İmparatorun bu tercihinde saygı duymak zorunda kalmıştır. Hatta Romanya bile siyasetine Viyana'yı merkez aldığı için savaşa katılmak istese bile bu yüzden geride durmayı tercih etmiştir. Bu durumun ülke çıkarları için ne kadar sürdürülebilir olduğunu sorgulayan Babanzade, söz konusu mektubun yaratacağı bahar havasının Balkan müttefikleri tarafından uzun sürdürülmeyeceğini ileri sürmüştür.¹⁴¹³

Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in Rus Çarına gönderdiği mektubun istenen etkiyi yaratmadığı ve İsmail Hakkı Bey'in tespitlerinde haklı olduğu ilerleyen günlerde ortaya çıkacaktır. Avrupa'da ortaya çıkan bu sorun kendisini Avusturya-Rusya anlaşmazlığı ve Romanya-Bulgaristan zıtlığı olmak üzere iki biçimde göstermiştir. İmparatorun mektubuna, Çar'ın, barışı istediği ancak Slavların yanında olacağı tarzında bir cevap verdiği yönündeki şayialara itibar etmeyen Babanzade, Çar'ın böyle açık bir cevap vermeyeceğini fakat bazı emarelerin Slavlara destek verildiğine delil olduğunu belirtmiştir. Zira Çar'ın vekiller heyeti İşkodra'nın Karadağ'a verilmesi için ısrar etmiştir. Bizzat Çar, Slavlar tarafından verilen ve Slavların lehinde, Türkiye ve Avusturya'nın aleyhinde bir mahiyeti olan ziyafete bir general göndermiştir. Bu örnekleri verdikten sonra, mektupların uzlaşma için hiçbir işe yaramadığını ileri süren Babanzade, bu görüşünü, Avusturya'nın 900 bin askeri silâh altında tuttuğu, Rusya'nın terhis zamanı geldiği halde yüz binlerce askerini terhis etmediği, Avusturya-Macaristan'ın ortak biçimde yeni savaş masraflarını kabul ettiği örneklerini vererek ispatlamak istemiştir.¹⁴¹⁴

¹⁴¹² Babanzade, "Avusturya ve Rusya", s.1

¹⁴¹³ Babanzade, "Avusturya ve Rusya", s.1

¹⁴¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Avrupa Buhramı", *Tanin*, 20 Şubat 1913, No:1517, s.1

Avusturya ile Rusya arasındaki ihtilaf bununla da sınırlı kalmamıştır. *Le Matin* gazetesine Londra'dan gönderilen bir telgraf, Arnavutluk meselesinin iki devlet arasında ciddi bir kriz yaratacak boyutta olduğunu göstermiştir. Çünkü Avusturya Hükümeti, İşkodra, Bakova, İpek, Berzerink ve Yanya'nın Arnavutluk sınırları içinde kalacağını devletlere tebliğ etmiştir. Rusya ise Karadağ hükümdar ailesine olan muhabbetinden ve Slavlar hakkındaki himayeci anlayışından ötürü Avusturya'nın tam tersi bir rotada hareket etmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu iki büyük devlet arasındaki gerginliğin Romanya ve Bulgaristan'ı doğrudan etkilediğini dile getirmiştir. Çünkü Romanya, Avusturya'ya son derece bağlıdır ki Sofya için de Rusya benzer bir öneme sahiptir. Bazı ajans telgraflarını referans gösteren İsmail Hakkı Bey, Romanya'nın Bulgaristan'a hemen saldıracağı bilgisini vermiştir. Ayrıca Romanya'ya eğer saldırırsa bir an evvel buna karar vermesini saldırmayacaksa da bunu herkese bildirmesini istemiştir.¹⁴¹⁵

İsmail Hakkı Bey'in diğer makalelerinde görülen, Romanya'nın Bulgaristan'a savaş açması arzu ve düşüncesi bir kez daha görülmektedir. Hatta bu makalesinde Romanya'ya savaş taktiği bile vermiştir. Buna göre, Romanya savaşa girecekse tam girmeli, siyasi ve diplomatik savaşla sınırlı kalmamalıdır. Sadece Kuzey Bulgaristan'a saldırması da kendi geleceği için yeterli olmayacaktır. Şayet Bulgaristan'ın Edirne'deki orduları şehri ele geçirip de serbest kalırsa Romanya için tehlike oluşturabilirler. Bu durumda Romanya'nın yapması gereken şey, önemli bir askeri kuvvet ve süratli bir hareket tarzıyla Edirne vilayetindeki Bulgar ordusunun arkasını kesecek bir manevra yapmaktır. Böylece Bulgaristan hem Osmanlı hem Romanya saldırısı arasında sıkışıp kalacaktır. Babanzade açısından Romanya'nın bunu yapmak için tüm ordusunu toplamasına da gerek yoktur. Bu iş için 70-80 bin asker yeterli olacaktır. Şayet Romanya bu hamleyi yapmakta geç kalırsa yarın öbür gün daha büyük bir Bulgar tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. İsmail Hakkı Bey, mevcut Romanya Hükümetinin bunu yapmaya cesareti olmadığı bilgisini vererek, bunların yerini, yeni ve cesur bir kabineye bırakabileceklerini dile getirmiştir.¹⁴¹⁶

Romanya'yı sürekli savaşa çekmeye çalışan Babanzade'nin en dikkat çeken yorumu ise Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi uzun bir müddet daha elinde tutması ve savaşı uzatmasıdır. Çünkü eğer Osmanlı Devleti yenilirse Avrupa devletleri arasındaki ihtilaflar da bitecek ve Osmanlı bundan yarar göremeyecektir. İsmail Hakkı Bey bu durumu kendi tabiriyle şöyle izah etmiştir: “*Biz metanet gösterdikçe bilakis anlaşmazlık cetveli çoğalacak ve herhalde pek*

¹⁴¹⁵ Babanzade, “Avrupa Buhranı”, s.1

¹⁴¹⁶ Babanzade, “Avrupa Buhranı”, s.1

de bedava satılık postumuz olmadığı anlaşılacaktır.” Aslanı öldürmeden postunu satmaya çalışan Avrupa devletlerine inat Osmanlıların sebatlarını korumasını istemiştir.¹⁴¹⁷

Birinci Balkan Savaşı'nın yeniden başlaması üzerine Bulgar devlet adamları Osmanlı Devleti'ni ve ordusunu rencide edici açıklamalar yapmaya başlamışlardır. Özellikle General Savof'un yayınladığı beyanname İsmail Hakkı Bey'in tepkisine yol açmıştır. Savof'un beyannamesi şöyledir:

“Türkler barış müzakerelerini sevk ve idare ederek yalnız zaman kazanmak istediklerini ispat ettiler. Fakat onlar pek garip surette aldanyorlardı. Zira bu zamandan istifade eden bilakis Bulgar ordusu olmuştur. Bulgar ordusu bu müddet zarfında Trakya (Edirne vilayeti)'daki muharebelere katılan Kuzey Bulgaristan askeri ile Makedonya'daki kuvvetlerini bir araya getirmiş ve yol yol mühimmat ve zahire tedarik etmiştir. Şimdi tamamen hazır hatta şavaş ilanından öncekine göre daha hazır bulunuyoruz ve düşmanın mukavemetini kırmak için onu tekrar yere sermek, alelacele toplanmış ve her şeyden mahrum göçebe ve kabilelerini dağıtmak, kendisini yıkmak ve savaş meydanında barış şartlarımızı onlara yazdırmak mecburiyetindeyiz. Türkleri, denizin ötesine kovmalıdır.”

İsmail Hakkı Bey, bu beyannameyi Türk askerlerini motive etmek için bir araç olarak kullanmak istemiş, ordunun bu hakareti ya kendi ya düşmanın kanıyla temizlemesinin kutsal görevi olduğunu yazmıştır.¹⁴¹⁸

Beyannameye dikkate değer diğer bir nokta da söylemdeki çelişkidir. General Savof hem Türk tarafının vakit kazanmak için mütareke sürecini uzattığını söylemiş hem de bu süreden istifade ederek kendilerinin orduyu güçlendirdiklerini dile getirmiştir.¹⁴¹⁹ Bu ayrıntıyı gözden kaçırmayan İsmail Hakkı Bey, işi uzatan düşmanları olduğu halde Avrupa kamuoyu nazarında işi uzatmanın, pazarlığa girişmenin lekesinin Osmanlılar üzerinde kaldığını vurgulamıştır. Yine İsmail Hakkı Bey, Savof'un bu parlak cümleleri askerlerinin motivasyonunu yüksek tutmak için söylediğini ancak bunu düşmanı küçülterek yapmanın kılıcın namusuna halel getirdiğini ifade etmiştir.¹⁴²⁰

Romanya Parlamentosunda da Osmanlı Devleti ve Balkan Savaşı'nın gündem oluşturduğu görülmektedir. Böyle bir oturumda, Tak Banescu isimli mebus ki İsmail Hakkı Bey onu, Londra'ya gönderilip de Bulgar hilekârlarını yenmekte aciz kalan zat olarak anmıştır, “Türkiye'nin bekası bir zarurettir” ifadesini kullanmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu

¹⁴¹⁷ Babanzade, “Avrupa Buhranı”, s.1

¹⁴¹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Osmanlı Ordusuna Bir Tahkir”, *Tanin*, 6 Şubat 1913, No:1504, s.1. (İsmail Hakkı Bey'in bu makalesi 7 Şubat 1913 günü yayınlanmış olmasına rağmen matbaada yanlışlıkla 6 Şubat olarak yazılmıştır. Kronolojik olarak bakıldığı zaman makalenin tarihinin 7 Şubat olması gerekmektedir.)

¹⁴¹⁹ Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, Osmanlı Devleti'nin mütareke döneminde orduyu takviye ettiğini ve düzene sokmaya çalıştığını dile getirmiştir. Bu amaçla, dördüncü ve beşinci orduya bağlı mıntikalardan dört tümen ve beş Hamidiye süvari alayı getirilmiştir. Çatalca mevzii ise uzun kale toplarıyla ve 12 santimlik obüslerle desteklenmiştir. Bunlara benzer şekilde İzmit, Bandırma ve İstanbul çevresinde de çeşitli ihtiyat tedbirleri alınmıştır. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.1, Nehir Yay., İstanbul, 1992, s.140

¹⁴²⁰ Babanzade, “Osmanlı Ordusuna Bir Tahkir”, s.1

ifadeye tepki göstermiş ve düne kadar Osmanlı egemenliği altında olan ülkelerin bu söylemlerini saygısızca bulmuştur. Ancak İsmail Hakkı Bey bu sözü önceden Almanya Başbakanının da söylediğini burada asıl önemli olanın, Osmanlı Devleti'nin kendisine bu sözleri söyletecek kadar zayıf hale düşmesi olduğunu belirtmiştir. Aynı Meclis oturumunda Romanya Hükümetine yönelik eleştiriler yapılırken, Başbakan ve Dışişleri Bakanı, Bulgaristan'a meyilli bir dil kullanmış, Bulgaristan'a karşı kıskançlık politikası izlenmesinin aleyhinde sözler söyleyerek, Bulgaristan'ın kıskanılmaya değil gıpta edilmeye layık olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²¹

İsmail Hakkı Bey, bu sözler üzerine Romanya'nın Balkan siyasetindeki hesaplarını değerlendirmiştir. Babanzade'ye göre bu ifadeler, Romanya'nın Silistre'den hala vazgeçmediğini resmen beyan etmekten başka bir şey değildir. Ancak Romanya Silistre'yi güçlü komşusundan zorla değil tatlılıkla istemiştir. Bulgaristan ise buna razı olmamıştır. O derece ki, Bulgarlar, Banescu'nun *Le Matin* gazetesine verdiği bir mülakatta beyan ettiği şekliyle, Edirne'nin kendilerine verilmesine karşılık Silistre'nin Romanya'ya verilmesine bile rıza göstermemiştir.¹⁴²² İsmail Hakkı Bey savaşa yeniden başlanmasının Romanya için bir daha ele geçmez bir fırsat olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre Romanya, Silistre'yi ya şimdi alacaktır ya da bu emeli zihninden ebediyen silecektir. Romanya'nın bu fırsatı nasıl değerlendireceği, Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak mı yoksa Bulgaristan'a yardım ederek mi sorularına cevap arayan Babanzade, Osmanlı Devleti ile ittifakı devletler arasındaki konumu için tehlikeli bulan Romanya'nın, Bulgaristan'la da fiilen müttefik olamayacağını dile getirmiştir.¹⁴²³

İsmail Hakkı Bey'e göre, Romanya kamuoyu Osmanlıların lehinde ve Bulgarlara karşıdır. Bulgaristan'la yapılacak bir fiili saldırı ittifakı, kamuoyunun hislerini ayakaltına alacağı için mümkün görünmemektedir. Ayrıca Romanya'nın Üçlü İttifaka bağlılığı da Bulgaristan'a yardımcı bir ordu göndermesine engeldir. Babanzade'nin fikrinde, Romanya ya

¹⁴²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Ne Günlere Kaldık?", *Tanin*, 8 Şubat 1913, No:1505, s.1

¹⁴²² Tuna ırmağı kıyısında bir liman kenti olan Silistre, 1913 yılının Mart ayı sonlarında, Romanya ile Bulgaristan arasındaki anlaşmazlığı çözmek amacıyla toplanan St. Petersburg Büyükelçiler Konferansı'nda ele alınmış ve 8 Mayıs'ta Romanya'ya bırakılmasına karar verilmiştir. Konferanstan böyle bir sonucun çıkması doğal olarak Bulgarların Rus hamilerine duydukları güveni azaltmıştır. Bkz. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, s.128-129. Romanya pozisyonu itibarıyla hem Osmanlı Devleti hem de Bulgaristan'a karşı diğer üç Balkan Devleti tarafından yanlarına alınması gereken bir güç olarak görülmüştür. Özellikle Sırbistan, Romanya ile Bulgaristan aleyhine bir ittifak yapmayı çok arzu etmiştir. Romanya da Bulgarların gittikçe güç kazanmalarını kendileri için risk olarak görmeye başlayacaktır. Bu durum üzerine Rumenler, 1913 yılının ilk aylarından itibaren Romanya'dan, savaşta tarafsız kalmanın bedeli olarak bazı tavizler vermesini talep etmiştir. Ancak anlaşılan o ki Bulgarlar bu tavize yanaşmamıştır. Sırbistan'ın 1913'ün Nisan ayında Romanya'ya, Bulgaristan aleyhinde bir ittifak teklifinde bulunması Romanya'nın elini güçlendirmiştir. Bu esnada Bulgarlar da Sırbistan ve Yunanistan'a karşı zor bir durumda bulunduğu için 1913 yılının Mayıs ayında Silistre'yi Romanya'ya verecektir. Romanya savaşındaki pozisyonunu akılcıca değerlendirerek, mermi atmadan toprak kazanmayı başarmıştır. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.958-959.

¹⁴²³ Babanzade, "Ne Günlere Kaldık?", s.1

Bulgaristan'a fiili değil de diplomatik yardımını vaat ederek Silistre'ye hemen el koyacaktır ya da Bulgaristan'a savaş ilan etmeden sınırı boş bularak filli bir işgal yapacaktır. Bu durum karşısında Bulgaristan da ses çıkaramayacaktır. Zira Bulgarlar kendi kamuoyuna, Türklerle savaş halindeyken bu işgalin yapıldığını, bu sebeple Romanya'ya savaş ilan etmenin tehlikeli olacağını söyleyerek kendilerini temize çıkaracaklardır. Bulgaristan Osmanlı Devleti ile barış yapsa bile Romanya'ya savaş açamayacaktır çünkü yorgun ve bitkin durumda olacaktır. Bu duruma Rusya'nın çok büyük tepki göstermeyeceğini, Silistre yüzünden Rusların dünya savaşına yol açacak bir hamle yapmayacaklarını belirten Babanzade, Osmanlı Devleti'nin Romanya'ya karşı tavrının nasıl olması gerektiğini de değerlendirmiş ve Romanya'nın tüm kuvvetiyle Osmanlıların yanında yer almasını istediklerini yazmıştır. Fakat buna imkân olmadığı için en azından Bulgaristan'ı manen ve hacmen küçültecek bir tavır almasını istemiştir. Zira Bulgaristan'ın mümkün olduğunca küçük kalması hem Romanya hem de Osmanlı Devleti için hayati bir önem taşımaktadır.¹⁴²⁴

İsmail Hakkı Bey bu makaleyi yazarak adeta Romanya'yı Bulgaristan aleyhine savaşa davet etmiştir. Savaş durumunu fırsat, Silistre'yi de ödül olarak gösterip Romanya'yı kışkırtmak istemiştir. Şayet Romanya bu vesile ile savaş girerse Bulgaristan hem askerlerinin bir kısmını oraya kaydıracak ve Osmanlı cephelerinde zayıf kalacaktır hem de moral olarak çökecek ve ordunun motivasyonu düşecektir.

Avrupa'yı Balkan Savaşında yaşanan vahşetlere sessiz kalmakla sürekli eleştiren İsmail Hakkı Bey, İngiltere Parlamentosunda Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'in söylediği bir söz üzerine öfkelenmiş ve tepki dolu bir makale yazmıştır. Edward Grey konuşmasında, *“şimdi mazi karıştırılrsa gerek Müslümanlar gerek Hıristiyanlar tarafından en uğursuz bir hareket icra edilmiş olur”* demiştir. Edward Grey bu sözü ile mazi kurcalanırsa Müslümanların da Hıristiyanlara çok zulüm ettiği görülecektir mealinde bir imada bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, Grey'in bu sözü söyleyerek, Müslümanlara nihayet acımaya başlayanların ağızına bir kilit vurulmak istendiğini ileri sürmüştür. Ayrıca bu isnadı reddedecek maddi delilleri olduğunu ifade etmiş, Avrupa'nın ileri gelenlerinden bir tahkikat komisyonu kurularak, Rumeli'yi baştanbaşa dolaşmasını ve hazırlayacağı raporu yayımlamasını önermiştir. Akli delilleri de olduğunu hatırlatarak, savaştan önce Bulgaristan'da bir milyon Müslüman varken hâlihazırda bunun 500 bine indiğini çünkü buradaki Müslümanların yaşadıkları vahşetten ötürü Anadolu'ya göç etmek zorunda

¹⁴²⁴ Babanzade, “Ne Günlere Kaldık?”, s.1

kaldıklarını dile getirmiştir. Oysaki Osmanlıların elindeki yerlerde hiçbir, Bulgar, Sırp veya Yunanlı göç etme gereği duymamıştır.¹⁴²⁵

İsmail Hakkı Bey, Bulgar, Sırp ve Yunanlıların bu katliamları bir plan dairesinde yaptıklarını iddia etmiştir. Müslüman halkı kökünden kazıyarak, geleceği şimdiden kurmak istediklerini, onlar Osmanlıların vaktiyle kendilerine uyguladıkları hoşgörü sayesinde kimliklerini koruduklarını bildikleri için Müslümanların aynı şeyi yapmasını engellemek amacıyla bu cinayetlere giriştiklerini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey bir de itirafta bulunarak, önceden Müslümanların göçüne karşı olduğunu, bunu gurur hissine kapılarak yaptıklarını düşündüğünü ancak Balkan Savaşı'nda yaşanan vahşetleri duydukça ve gördükçe bu düşüncesinde yanıldığını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin de boş durmayarak bu vahşetler hakkındaki belgeleri toparlayıp, Edward Grey'e göndermelerini ve asıl mazlumların Müslümanlar olduğunu göstermelerini istemiştir.¹⁴²⁶ Balkan Müttefikleri tarafından uygulanan bu cinayet ve sürgün stratejisi, Osmanlılardan ele geçirerek genişlettikleri topraklarda kendi milli yapılarını oluşturma planının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerde yaşayan Türk ve Müslüman ahali ya öldürülerek ya zorla veya kendi arzularıyla göç ettirilerek milli nüfusun artırılması amaçlanmıştır.¹⁴²⁷ Balkanların etnik yapısının karışık olmasından kaynaklanan sorunlar Osmanlı Devleti pratiğinde tecrübe edildiği için benzer sorunları yeni düzende yaşamamak maksadıyla da etnik temizlik ve tekleşmeye gidilmiştir.

Savaşın mütareke sonrası girdiği yeni safhayla ilgili sağlıklı bilgiler alınmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, ordunun bu sefer gizliliğe çok riayet ettiğini ne hayali zaferlerle kamuoyunu yanıltmaya çalıştığını ne de gereksiz açıklamalarla insanların zihinlerini karıştırdığını yazmıştır. Savaşla ilgili haberler dışında diplomatik gelişmelerden de yeterince haberdar olmadıklarını vurgulayarak, özellikle Avrupa basınında yalan yanlış ve abartılı haberler dolaştığını, bunlara itibar edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey bu konuyu değerlendirdiği makalesinde gündeme düşen bazı haberleri ele alarak açıklamalar

¹⁴²⁵Babanzade İsmail Hakkı, "Müttefiklerin Vahşetleri ve İngiltere Hariciye Nezareti", *Tanin*, 9 Şubat 1913, No:1506, s.1. Cemal Paşa da hatıralarında, İsmail Hakkı Bey'i destekler tarzda şunları yazmıştır: "*Yunanlılar, Sırp ve Bulgarlar'dan gördükleri her çeşit zulme tahammül edemeyerek en canice işkencelere maruz kaldıktan sonra Osmanlı ülkesine ilticaya mecbur kalan yüz binlerce Müslüman muhacir tarafından yerli Rumlara karşı bazı uygunsuz davranışlarda bulunmaya başlanmıştı. Hükümet bu davranışlara kesinlikle taraftar olmayıp bu yüzden ülkenin başına bir problem geleceğini pekâlâ anlamış blunuyordu. Fakat çoğunluğu ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklardan meydana gelen 500 bin kadar Müslümanın yürek parçalayacak bir tarzda hayvanca öldürülmeleriyle sonuçlanan Yunan, Sırp ve Bulgar mezalimi, Türkler aleyhine gelişmeye başlayınca insanlıklarını her vesileden yararlanarak ileri sürmeye alışkın olan Avrupa büyük devletlerinden bu kez hiçbir itiraz sesi yükselmedi. Karneci müessesesi tarafından gönderilen tahkik heyetinin raporu, bu mezalimi bütün detayıyla apaçık meydana çıkardığı halde bazı sosyalist gazetelerinden başka hiçbir Avrupa ve Amerika gazetesi sinekler gibi öldürülen bu zavallı Türkler lehine bir kelime bile yazmadı.*" Bkz. Cemal Paşa, *Hatırat*, s.82-83

¹⁴²⁶ Babanzade, "Müttefiklerin Vahşetleri ve İngiltere Hariciye Nezareti", s.1

¹⁴²⁷ Seyfi Yıldırım, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:8, S.16, Güz 2012, s.82-83

yapmış ve bu haberlerin gerçeği yansıtmadığını ispata çalışmıştır. Savaşın mütareke sonrasında yeniden başlamasının Osmanlı Devleti'nin işine yaradığını, askeri harekâtın Osmanlılar lehine döndüğünü haber vererek, kamuoyunu rahatlatmaya yönelik bir strateji izlemek istemiştir.¹⁴²⁸

Basında yer alan asılsız haberlerin bazılarında da barış görüşmelerinin yeniden başlayacağı dedikoduları yer almıştır. İsmail Hakkı Bey bu dedikoduların Bulgarlar tarafından kasıtlı olarak çıkarıldığını, amacın da zihinleri karıştırmak olduğunu yazmıştır. O günlerde dolaşan ve yerli basında da yer alan iki haberin İsmail Hakkı Bey, gerçek olmadığını açıklamıştır. Bunlardan ilkinde göre, eski Sadrazam Hakkı Paşa, Romanya vapuruyla ve Köstence yoluyla Avrupa'ya gitmiştir. İkincisi ise Londra Elçisi Tefik Paşa'nın Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile görüşecek olmasıdır. İsmail Hakkı Bey, Hakkı Paşa'nın ziyaretinin sıradan bir şey olmadığını ancak barış görüşmesi yapmak için İngiltere'ye gitmediğini, seyahat amacının önceden halledilmemiş bazı ekonomik ve siyasi konuları halletmek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hakkı Paşa çok tecrübeli ve başarılı bir politikacı olduğu için İngiltere'ye yapılacak bir seyahatte barış görüşmelerini yapacak kişi olarak akla ilk onun adının gelmesinin normal olduğunu vurgulamıştır.¹⁴²⁹

Asılsız olan diğer habere göre de, Sir Edward Grey, Tefik Paşa tarafından kendisine yapılan aracılık teklifi üzerine, aracılığın hangi esaslar üzerine cereyan edeceğine dair açıklama yapması talebinde bulunmuştur. Bu haberi de kesin bir dille yalanlayan İsmail Hakkı Bey, bu söylentilerin, Osmanlı vatandaşlarının yüzüne bir hüznün çöktürdüğünü, ordunun mağlup olmaya başladığı yönünde algı oluşturduğunu yazmıştır. Ayrıca bunların Osmanlıların şevk ve gayretine darbe vurmak amacıyla düşmanlar tarafından planlı bir şekilde yapıldığını ileri sürmüştür.¹⁴³⁰

Eski Sadrazam Hakkı Paşa'nın İngiltere temasları ile ilgili ileriki günlerde bir makale daha yazan İsmail Hakkı Bey, Hakkı Paşa'nın resmi olarak barış görüşmeleri yapmak üzere Londra'ya gitmediğini tekrar etmiştir. Ancak onun resmi bir yetkisinin olmamasının barış konusunda hiç konuşmayacağı anlamına gelmediğini hatırlatmış, asıl gidiş sebebiyle ilgili resmi görüşmelerini yaparken doğal olarak barıştan da söz edeceğini eklemiştir. Hakkı Paşa'nın Londra ziyaretiyle ilgili enteresan bir haber ise *Times* gazetesinden gelmiştir. *Times*'a göre, Hakkı Paşa, Londra siyasi çevreleriyle, Bağdat-Basra Hattı için görüşmüştür¹⁴³¹

¹⁴²⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Harp ve Diplomasi", *Tanin*, 10 Şubat 1913, No:1507, s.1

¹⁴²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Na-be-mevsim Sulh Şayiaları", *Tanin*, 12 Şubat 1913, No:1509, s.1

¹⁴³⁰ Babanzade, "Na-be-mevsim Sulh Şayiaları", s.1

¹⁴³¹ Hakkı Paşa, 1913 yılının Şubat ayında, Osmanlı Hükümeti'nin olağanüstü temsilcisi olarak, Bağdat Demiryolu konusunda İngiltere ile bir uzlaşmaya varmak amacıyla ve "kaldırılmadık taş bırakmamak talimatı" ile Londra'ya gitmiştir. Hakkı Paşa burada kaldığı dört ay boyunca Sir Edward Grey ile Yakındoğu'daki

ve Osmanlı Devleti bu hatla ilgili izinler ve tavizler vererek, Balkan Savaşı için yapılacak barış görüşmelerinde, İngiltere'nin kendisine yardım etmesini temin edemeyecektir. İsmail Hakkı Bey, *Times*'ın bu ifadeleri üzerine gazeteyi ve yayın politikasını eleştirirken, Bağdat Hattının İngiltere lehinde birçok değişime uğramasında Hakkı Paşa'nın büyük roller oynadığını hatırlatmış ve ziyaretteki amacın sadece bu olduğunu, Balkan Savaşı için İngilizlere rüşvet vermek niyetinin olmadığını belirtmiştir.¹⁴³²

İsmail Hakkı Bey, *Times*'ın bu ifadesi üzerine ayrıca İngiltere'nin böyle bir amaca alet olmayacağını dile getirmiştir. Ona göre, Hakkı Paşa, barış konusunda İngiltere'nin dostluğunu değil tarafsızlığını sağlasın Osmanlılar için yeterli olacaktır. İngiltere'de Bulgarların lehine görülen aşırı desteğin biraz kırılıp, İngiltere'nin gerçek çıkarlarının Osmanlı Devleti'ni desteklemekte olduğunu göstermek önemlidir. İsmail Hakkı Bey, daha savaşın bitmediğini, yüzbinlerce Türk askerinin cephede kıran kırana mücadele ettiğini, Edirne, İşkodra ve Yanya gibi şehirlerde başarılı savunmalar yapıldığını ifade ederek, bu ortamda Osmanlılar sanki yenilmiş de taviz ve rüşvet veriyormuş gibi bir algının oluşturulmasını eleştirmiştir.¹⁴³³

Hakkı Paşa'nın Londra'da bulunduğu günlerde bir de Elçiler Konferansı toplanmıştır. Konferansta konuşulacak temel konulardan ilki, Romanya ile Bulgaristan arasındaki ihtilaf, diğeri Osmanlı Devleti ile Bulgaristan ve müttefikleri arasındaki barışla ilgilidir. İsmail Hakkı Bey, bu bilgiyi verdikten sonra, Büyük Devletlerin bu hareketleriyle Avrupa barışının hâkimi azminde olmak istediklerini dile getirmiştir. Ancak bunun için geç kaldıkları, ateş saçakları sardıktan, kan sel gibi aktıktan sonra inisiyatif almanın akıntıya kürek çekmek olduğu eleştirisini yapmıştır. Daha sonra sözü, Romanya ve Bulgaristan ihtilafına getirerek, ortada eşit koşulların olmadığını, devletlerin bu ihtilafı bitirmek için dengeli davranmakta zorlanacağını çünkü Bulgaristan savaş halinde ve yorgun iken Romanya'nın zinde kuvvetlere sahip olduğunu ve bu avantajdan vaz geçmeyeceğini ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre, Romanya ile Bulgaristan arasındaki sorunu Viyana ve Petersburg Kabineleri çözebilir. Bu iki kabine birbirine somurttukça, Balkanlardaki Arnavutluk ve İşkodra gibi sorunlar

---

gelişmeleri müzakere etmiştir. Ayrıca Londra'daki Alman Elçiliği görevlisi von Kühlmann ve Prens Lichnowsky ile sorunun üç devlet arasında çözülmesi gerektiği yönünde görüşmeler yapmıştır. Nihayet Mayıs 1913'te, İngiltere ile şu konularda bir uzlaşma sağlanmıştır: Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz kurumlarının hukuki statülerinin yeniden düzenlenmesi, Osmanlıların Mısır maliyesi üzerindeki veto hakkı, petrol bölgeleri, Türk-İran sınır anlaşmazlıkları, Fırat, Dicle ve Şattıllarap'taki nehir taşımacılığı, Mezopotamya'nın sulanması ve Kuveyt'in durumu. Bu konularda iki taraf arasında 29 Temmuz 1913, 21 Ekim 1913 ve Haziran 1914'te anlaşmalar imzalanmıştır. Bu konulara bakıldığı zaman Balkan Savaşı ile ilgili bir ibare görülmemektedir. Bu bilgi için bkz. Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, s.279

¹⁴³² Babanzade İsmail Hakkı, "Hakkı Paşa'nın Beyanati", *Tanin*, 18 Şubat 1913, No:1515, s.1

¹⁴³³ Babanzade, "Hakkı Paşa'nın Beyanati", s.1

çözülmedikçe, Bükreş ve Sofya'ya yapılacak müracaatların havada kalacağını ileri sürmüştür.¹⁴³⁴

Elçiler Konferansının ikinci gündemi ile ilgili olarak İsmail Hakkı Bey bazı rivayetlerden bahsetmiştir. İlk olarak devletler, barış şartlarını tayin edecek fakat bu sefer Osmanlıların onurunu muhafaza edecek yönde tavır alacaklardır. İkinci rivayete göre, devletler Osmanlı Devleti'nin tazminat ödemesine meydan vermeyecekler, terk olunacak araziye ait borçlanma hisselerini yükleneciler, ekonomik bağımsızlığı sağlayacaklar ve Osmanlı ekonomisini güçlendirmek için mali yardım yapacaklardır. İsmail Hakkı Bey öncelikle bu bilgilerin resmi kanallardan doğrulanması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca mütareke sonrası Osmanlı ordusunun, İşkodra, Yanya, Çatalca ve Edirne'de başarılı olduğunu hatırlatarak barış görüşmelerinde bunların da göz önünde tutulmasını istemiştir. Buna paralel olarak, Osmanlı Devleti için acil bir tehlike olmadığını, tehlike oluşana kadar silahı omzunda, istediği koşulların oluşması için bekleyeceğini eklemiştir.¹⁴³⁵

Savaş cephede tüm sıcaklığı ile devam ederken dış kamuoyunu Osmanlı Devleti lehine çevirmek önemli noktalardan biridir. Kamuoyunu etkilemenin en önemli aracı o dönemde basındır. Basını etkili kullanmak kitle iletişiminde o yıllarda bile bir koz olarak kullanılmıştır. Babanzade'nin deyiimiyle, savaşlarda top ve tüfek en önemli silahtır ancak basın da silahın en önemli yardımcısıdır. Bu vesile ile yazdığı bir makalede de özellikle Üçlü İtilaf devletleri basınının savaş boyunca hep Osmanlıların aleyhinde yayın yaptıklarını, Bulgarların ve diğer müttefiklerin kamuoyunu yanlarına çekmede çok daha iyi çalıştıklarını vurgulamıştır.¹⁴³⁶ Bu durumun ortaya çıkmasında Osmanlı Devleti'nin de büyük eksikleri olduğunu itiraf ederek sözü asıl konuya, Fransız basını ve Fransa'ya getirmiştir.¹⁴³⁷

İsmail Hakkı Bey önceden iki devletin tarihi bağlarının kuvvetli olduğunu ancak son zamanlarda kopma noktasına geldiğini dile getirmiştir. Balkan Hükümetleri ile yakınlık kurmanın Fransa'ya fayda sağlamayacağını ileri sürerek, Osmanlı Devleti ile mevcut ilişkileri sürdürmenin daha iyi olacağını belirtmiştir. Fransa'nın Katoliklerin hamisi rolünü

¹⁴³⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Süfera Konferansı", *Tanin*, 21 Şubat 1913, No:1518, s.1

¹⁴³⁵ Babanzade, "Süfera Konferansı", s.1

¹⁴³⁶ Aubrey Herbert, savaşta yaşanan mağduriyetler üzerinden Avrupa basını ve kamuoyundan destek görme çabalarının beyhude olduğunu şu ifadelerle belirtmiştir: "*İstanbul'da Avrupa'nın politikasında bir değişiklik olmazsa, politikacılar arasında değilse bile Avrupalı halklar arasında bir sempati parıltısı olabileceği gibi acıklı bir inanış vardı. Yirmibeş bin muharip olmayan Arnavut'un Sırp tarafından katledildiği iddia edilmiş ve bu iddia yalanlanmamıştı. Sadece kadınların ve çocukların sığındığı camiler bombalanmıştı. Sandansky ve diğer Bulgar komitçileri urza geçmişler, soymuşlar, bütün köyleri kılıçtan geçirmişlerdi. Avrupa bunları istmişti. Türkler, bir zamanlar Hristiyanlık inancından kaynaklanan Gladstone geleneğini ve böyle davranışlara duyulan nefretin hala canlı olduğu fikrine safiyane bağlanmışlardı. Bu vahşiyane olayları anlatan mektupların, The Daily Mail, The Daily News veya The Times gazeteleri okuyucularının duygularına dokunacağına ve bu gazetelerin editörlerinin vicdanlarını harekete geçireceğine inanıyorlardı.*" Bunun için bkz. Aubrey Herbert, *Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, (Çev.Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yay., Ankara, 1999, s.219

¹⁴³⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Fransa Matbuatı ve Harb-i Hazır", *Tanin*, 13 Şubat 1913, No:1510, s.1

üstlendiğini, Osmanlı yönetimindeki Balkanlarda bu rolü çok rahat oynadığını ancak Slav ve Ortodoks ağırlıklı bir Balkan coğrafyasında bunu aynı rahatlıkla yapamayacağını, bu yüzden Osmanlılardan yana tavır alması gerektiğini yazmıştır. Osmanlı Devleti'nde hatta diğer Müslüman toplumların çoğunda yabancı dil olarak Fransızcanın kullanıldığını, Fransız kültürünün buralarda belli bir etkinlik kazandığını hatırlatarak, Balkan yanlısı politikaların, İslam ülkelerindeki Fransızca etkisini azaltacağını ifade etmiştir. Her zaman değindiği gibi ekonomik anlamda en çok borcun Fransızlardan alındığını zayıf ve parçalanmış bir Osmanlı Devleti'nin bu borçları ödeyemeceğini fakat güçlü bir Osmanlı'nın hem eski borçlarını çevirip hem de yeni borçlar alarak Fransız sermayesine güç katacağını dile getirmiştir.¹⁴³⁸

Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olmasının Fransızlara vereceği zararlar üzerine ayrıca bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, bu zararları üç maddede toplamıştır. Bunlardan ilki, şayet Balkan toprakları Osmanlı Devleti'nden kopartılırsa Fransa'nın artık buradaki kapitülasyonlardan yararlanamayacak olmasıdır. İkinci zarar ise yine kapitülasyonların ekonomik boyutlarıdır. Osmanlı Devleti toprak kaybederse Fransızlar, Romanya, Bulgaristan ya da Yunanistan'da yeni gümrük tarifelerine tabi olarak kayba uğrayacaklardır. Hatt Romanya'da olduğu gibi yabancıların mülk edinmesi bile yasaklanacaktır. Ancak Fransızlar bu hakların çok daha fazlasına Osmanlı Devleti'nde sahiptir. Fransa'nın uğrayacağı üçüncü zarar da mali konularla ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin bayındırlık işlerinin büyük kısmı Fransızların elindedir. Demiryollarından önemli paralar kazanmışlardır. Üstelik Babanzade'nin tabiriyle, Fransa'nın parası Fransa da dâhil olmak üzere dünyanın en güvenilir yeri olan Türkiye'dedir. Çünkü Türkiye'de ne sosyalizm tehdidi ne de devletin şahıslar ve sermaye üzerinde çok fazla nüfuzu vardır.¹⁴³⁹

İsmail Hakkı Bey daha sonra sözü istikraz meselesine getirerek, Duyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası gibi müesseselerin istikraz konusunda Osmanlı Devleti'ni adeta tekellerine aldıklarını itiraf etmiştir. Bu örneklerden hareketle güçlü Türkiye'nin Fransa'nın çıkarına daha çok hizmet edeceği vurgusunu yapan Babanzade, meseleyi biraz da Fransız-Rus ilişkileri açısından ele almıştır. Fransa'nın Slavlara şirin görünme çabasını, Rusya ile ilişkileri açısından bir ölçüye kadar makul gören Babanzade, bunun mecburiyet derecesini aşacak kadar ileri gitmemesi gerektiğini savunmuştur. İsmail Hakkı Bey, Fransa'ya bu gerçekleri göstermeye çalıştıktan sonra zararın neresinden dönülse kârdır sözünü hatırlatarak, Balkan Savaşında Osmanlı yanlısı bir politika izleme davetinde bulunmuştur.¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁸ Babanzade, "Fransa Matbuatı ve Harb-i Hazır", s.1

¹⁴³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Türkiye Küçülürse Fransa Müstefid Olur Mu?", *Tanin*, 15 Şubat 1913, No:1512, s.1

¹⁴⁴⁰ Babanzade, "Türkiye Küçülürse Fransa Müstefid Olur Mu?", s.1

Birinci Balkan Savaşı'nda Batı Cephesi'nde önemli direniş gösteren iki yerden biri İşkodra diğeri de Yanya'dır. Bu şehirler gerek mütareke öncesi gerek mütareke sonrası düşmana teslim olmadan kendilerini başarıyla savunmuşlardır. İsmail Hakkı Bey bu iki şehrin durumunu değerlendirdiği bir yazısında, tüm Osmanlı kamuoyunun Doğu Cephesine odaklandığını, Batı Cephesindeki topraklara zaten kaybedilmiş gözüyle bakıldığını ancak bu şehirlerin hala düşman eline geçmediğini yazmıştır. Hatta mütareke esnasında yapılan pazarlıklarda, occupe kelimesi yerine situe kelimesinin kabul edilmesiyle, düşman eline geçmedikleri halde bu şehirlerin müttefiklere terk edilmesi durumu doğmuştur. Ancak buna rağmen İşkodra ve Yanya direnişlerini sürdürmüştür. Karadağlılarla Sırp'ların İşkodra'nın Bardanyoli istihkâmını ele geçirmek için yaptıkları bir saldırıda 4 bin kayıp yaklaşık 8 bin de yaralı vermişlerdir.¹⁴⁴¹ General Vukotić'in komutası altında bulunan 30 bin Karadağlı asker, o bölgede bulunan Türk askerlerini oyalamak için kuzey yönünden saldırıya geçmişlerdir. Karadağ ordusunun yoğun top atışlarına rağmen Türk askerleri ani bir hücumla Karadağ siperlerine saldırmıştır. İki tarafın da çok kayıp verdiği bu çatışmada, her iki ordu da yorgun düşmüş ve nihayet Türk askerleri geri çekilmiştir.¹⁴⁴²

İşkodra ve Yanya için yapılan bu mücadelelerin zaman içinde anlamsız olduğu görülmeye başlanacaktır. Zira *Tribuna* gazetesinin buna dair bir yorumunda, Türklerle Karadağlıların boşu boşuna birbirlerini öldürdüklerini, çünkü Karadağlılar şehri zapt etse dahi İşkodra'nın Arnavutluk'a kalacağını belirtmiştir. Aynı şekilde Türkler şehri sonuna kadar savunsa bile şehir onlara kalmayacaktır. İsmail Hakkı Bey bu yorumun göz önünde tutularak, Büyük Devletlerin Karadağa saldırılardan vazgeçmesi yönünde baskı yapması gerektiğini söylemiş ancak devletlerin buna duyarsız kaldıklarını dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey ayrıca İşkodra ve Yanya'nın Arnavutluk'a kalma durumu varsa buna hem Osmanlı Devleti'nin hem de Arnavutluk'un işine gelecek bir çözüm bulunabileceğini savunmuştur. Bu çözüm de şayet mübadeleye tâbi olmayacaklar ise söz konusu şehirlerde, daima Arnavutluk'taki Osmanlı hâkimiyetinin nişanesi olmak üzere bir miktar asker bıraktırılmasıdır. Arnavutların da Müslüman kimliklerinden ötürü bu duruma itiraz etmeyeceklerini ileri süren Babanzade, geniş bir Arnavutluk taraftarı olan İtalya ve Avusturya'nın da bunu makul göreceğine inandığını eklemiştir. Ayrıca Osmanlı diplomatlarına bu konu üzerine eğilmeleri tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁴⁴³ İsmail Hakkı Bey'in yazısında İtalya ve Avusturya vurgusu yapmasının nedeni, bu devletlerin, bağımsız bir Arnavut devletinin kurulmasında ısrar etmiş olmalarıdır.

¹⁴⁴¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Yanya ve İşkodra Ne Olacak?", *Tanin*, 14 Şubat 1913, No:1511, s.1

¹⁴⁴² Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s.312

¹⁴⁴³ Babanzade, "Yanya ve İşkodra Ne Olacak?", s.1

Slav devletlerine karşı denge unsuru olarak bağımsız Arnavutluk'u destekleyerek, Fransa ve Rusya'ya karşı da ortak hareket etmişlerdir.¹⁴⁴⁴

Savaşın devamında çözülmesi gereken sorunlardan biri olarak, kuşatma altında bulunan Edirne'deki yabancıların kaleden dışarıya tahliye edilmesi ortaya çıkmıştır. Bu konuda Fransa ile Bulgaristan arasındaki ihtilafın henüz giderilmediği görülmektedir. Bununla birlikte Bulgarların er geç yabancıların belli şartlar çerçevesinde tahliyeye onay verecekleri yönünde bir durum söz konusudur. İsmail Hakkı Bey, bu meseleyi değerlendirdiği bir yazısında, olaya başka bir açıdan bakmış, tahliye edilmesi gerekenlerin sadece yabancıların değil şehirde bulunan, mahsurların, kadınların ve yaralıların olduğunu dile getirmiştir. Bulgaristan'ın şehirden kimseyi çıkarmama konusunda takip ettikleri düşünce ise Edirne'de ne kadar çok insan kalırsa erzak o kadar çabuk biter ve şehir o kadar çabuk teslim olur şeklindedir. Savaş kuralları şehirden sadece yabancıları değil muharip olmayan insanların da çıkarılmasını öngörürken Bulgarlar bu kurala uymamışlardır.¹⁴⁴⁵

İsmail Hakkı Bey meseleyi farklı boyutlarıyla değerlendirmeye devam ederek, Bulgarlar yabancıların tahliye edilmesine izin verse bile kale kumandanının bunu yapmaya mecbur olmadığını ifade etmiştir. Kumandanın bunu yapmakla bazı mahzurlu şeylere de yol açacağını ileri süren Babanzade, kaleden çıkacak yabancıların şehrin savunma ve dayanma gücü hakkında Bulgarlara bilgi verebileceğini bunun da risk taşıdığını hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey ayrıca şahitlik konusuna değinerek, Bulgarların, Osmanlı askerlerinin şehirdeki Bulgarlara zulüm ve işkence yaptıkları yönünde propaganda yapacaklarını bunun önünü almak için de Avrupa tarafından kendilerine inanılacak şehirdeki vicdanlı yabancıların böyle bir şey olmadığı yönünde şahitliklerine ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bütün bu ihtimalleri göz önünde bulunduran Babanzade, yabancıların Edirne'den tahliye edilmesine karşı çıkmıştır.¹⁴⁴⁶

Balkan Savaşı tüm hararetiyle devam ederken, İsmail Hakkı Bey, Müslümanlara yapılan zulümlerden hareketle, 'Balkan Balkanlılarıdır' anlayışını eleştiren duygu ve öfke dolu bir makale yazmıştır. Statüko kelimesi gibi Balkan Balkanlılarıdır düsturunun da gerçek anlamından uzaklaştırıldığını belirterek, bunun Balkanları Müslümanlardan temizleme anlayışına dönüştüğünü dile getirmiştir. Balkanlarda sadece Arnavutluk'taki Müslümanların varlığının kabul edildiğini onun da binbir zorlukla yapıldığını ifade eden Babanzade, oysaki Arnavutların, Balkan coğrafyasının en eski kavmi olduğu bilgisini vermiştir. Arnavutlar da önceleri yok sayılmak istenmiş, göçebe oldukları söylenerek, Bulgar, Sırp ve Yunan unsurlar

¹⁴⁴⁴ Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, s.219

¹⁴⁴⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Edirne'deki Ecanib Meselesi", *Tanin*, 19 Şubat 1913, No:1516, s.1

¹⁴⁴⁶ Babanzade, "Edirne'deki Ecanib Meselesi", s.1

tarafından toprakları paylaşılmak istenmiştir. Ancak Avusturya'nın araya girmesiyle Arnavutlar yok olma tehlikesinden kurtarılmıştır. Buna rağmen Arnavutlar benzer muamelelere maruz kalmış, içerisinde hiç Sırp bulunmayan yerler Arnavutluk'a verilmiştir. Avrupa Devletlerini de bu konuda eleştiren Babanzade, bu vahşetlere sessiz kaldıklarını, hatta Balkan Balkanlılarıdır nazariyesine bilimsel bir gerçeklik katmaya çalışan Batılı mütefekkirlerin çıktığını haber vermiştir. Bulgaristan'ı da bu nazariyeleri fiiliyata döken bir devlet olarak tanımlamıştır.¹⁴⁴⁷

Yeniden başlayan savaşı bir intikam savaşı olarak gören Babanzade, barış sözlerinin intikamsız kalan yüzbinlerce şehidin ruhlarını incittiğini belirtmiştir. Avrupa'nın sessizliğine de değinerek, İngiltere Lordlar ve Avam Kamaralarının Müslümanların feryadını duymak istemediğinden şikâyet etmiştir. Bölgeye tahkikat heyeti gönderilmesini, Müslümanlara yapılan zulümlerle ilgili raporlar yazılmasını isteyen Babanzade, şayet haksız ve yalancı çıkarlarsa ondan sonra Avrupa'nın istediğini yapabileceğini yazmıştır. İstanbul'daki yabancı elçilere de seslenerek, en azından onların vicdanlarıyla hareket etmelerini ve yaşanan dramı ülkelerine olduğu gibi aktarmalarını talep etmiştir. Tahkikat konusunda ısrar eden İsmail Hakkı Bey, Avrupa'yı insafli olmaya davet etmiştir.¹⁴⁴⁸

Balkan Savaşı'nın mütarekeden sonra ikinci aşamasına girmesinden itibaren dört hafta geçmiş olmasına rağmen, Osmanlı ordusunun hala bir ilerleme kaydetmemiş olması ve en basitinden Edirne'yi kurtaramaması kamuoyunda savaşın gidişatıyla ilgili şüphelerin doğmasına yol açmıştır. İsmail Hakkı Bey de halkta oluşan endişeleri gidermek ve toplumsal motivasyonu artırmak için bir makale kaleme almıştır. Bu makalede değindiği ilk konu, savaşla birlikte Osmanlı Devleti'nin takatsiz kaldığı ve öldüğü yönündeki inanca son verildiğidir. Osmanlıların damarlarında hala kan dolaştığı mesajı verilmiştir. Ordunun çok fazla ilerleyememesini de mevsime, havanın soğukluğuna ve yağmurdan ötürü oluşan çamurlara bağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ordusu ilerlemeye muktedir olana kadar beklemesi gerektiği düşüncesinde olan Babanzade, Edirne'nin tüm direnciyle savunmasını gerekli görmüştür. En kötü ihtimalleri de düşünerek, Edirne'nin kaybedebileceğini ama bu yüzden silahların bırakılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Düşman kuvvetlerinin de çok iyi durumda olmadığını ileri sürerek, başkent İstanbul'u ciddi biçimde tehdit edecek durumda olmadıklarını belirtmiştir. Babanzade'nin son cümlesi ise Osmanlılar yenilse dahi bıçak kemiğe dayanmadan hiçbir anlaşmayı imza etmeyecekleri şeklinde olmuştur.¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Balkan Balkanlılarıdır", *Tanin*, 23 Şubat 1913, No:1520, s.1

¹⁴⁴⁸ Babanzade, "Balkan Balkanlılarıdır", s.1

¹⁴⁴⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Harb-i Hazırdaki Maksad-ı Hakikimiz", *Tanin*, 26 Şubat 1913, No:1523, s.1

Bulgarların sadece Türk ve Müslümanlara değil Rumlara da zulüm yaptıkları Rumca yayınlanan *Tenologos* gazetesinde haber olmuştur. Edirne'deki Rumların Bulgarlardan gördüğü baskıyı anlatan haber üzerine İsmail Hakkı Bey, Osmanlı topraklarından giden Rumların bu zulümleri Türklerin yaptığı yönündeki haberlerin yalan olduğunu *Tenologos* gazetesinin bu haberiyle tekzip ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁵⁰ Ayrıca bu haberden, şu soruyu sorarak bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır; Bulgarlar Haç adına savaş ilan etmiş olmalarına rağmen, Bulgar olmayan Hıristiyanlar hakkında bu derece kötülükler yaparlarsa kimbilir Müslümanlar hakkında ne gibi fenalıklar yaparlar? Babanzade doğal olarak Müslümanların kat kat fazla işkencelere maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Bu haberin ileriye dönük bir faydası olacağını dile getiren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı ordusu ilerleyip Rumların yaşadığı yerlere gelince, Türkler Rumları öldürüyor şayialarının artık yayılamayacağını zira yakılacak Rum köyünün kalmadığını bu işi zaten Bulgarların yaptığını *Tenologos*'un o günden ilan ettiğini vurgulamıştır.¹⁴⁵¹

İsmail Hakkı Bey, Rumların ele geçirdiği yerlerde hiç Bulgar olmadığını ancak Bulgarların girdiği yerlerde birçok Rum olduğunu haber vermiştir. Bulgarların işgalinde bulunan yerlerde yaşayan Rumların, Bulgarlardan yaka siltikleri, Türk idaresi altında yaşamının ne büyük bir nimet olduğunu anladıkları görülmüştür. Ancak Venizelos ve arkadaşları bunları görmezden gelip Bulgarlarla iyi ilişkiler yürütmeye devam etmişlerdir. Edirne'de çok miktarda Rum olduğu halde Venizelos'un şehrin Bulgarlara verilmesi fikrinde olduğunu hatırlatan Babanzade, sırf Türkler zarar görsün diye Rumları da feda eden garip bir anlayışın Yunanistan'da hâkim olduğunu yazmıştır. Ayrıca sadece Bulgar idaresinde kalacak Rumların değil savaş sonrasında bütün Yunanlıların, Bulgar ve Slav egemenliği altında inleyeceklerini belirtmiştir. Bu durumdan üzüntü duyacak halleri olmadığını ifade eden İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin de kendi sınırlarında yaşayan Rumları devletlerine bağlı ve sadık hale getirmesi gerektiğini, Bulgar çizmesi altında ezilmektense Osmanlı kalmayı tercih etmeyi düşündürecek muamelenin yapılmasını doğru bulmuştur.¹⁴⁵²

Bu düşüncesini biraz daha açan İsmail Hakkı Bey, Fener Patrikhanesi ve Anadolu Rumları nezdinde çalışmalar yapılarak, Osmanlı Devleti'nde yaşamalarının selametleri

¹⁴⁵⁰ Osmanlı Devleti'ne karşı birbirleriyle müttefik olan Balkan Devletleri sadece Türk ve Müslüman ahaliye değil, müttefik oldukları ülkelerin vatandaşlarına da işkence ve zulüm yapmışlardır. Savaş esnasında Sırlar ve Karadağlılar Arnavutlara, Bulgarlar, Musevi ve Rumlara, Yunanlılar da Musevi ve Bulgarlara zulüm yapmışlardır. Bu bilgi için bkz. Yıldırım, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", s.83. Bulgar Telgraf Ajansı da, Sırların, Edirne'ye kaçan Müslüman ve Bulgar ahaliye zulümler yaptıkları bilgisini vermiştir. Sırlar bu bağlamda, Müslüman ve Bulgar ahaliyi Sırplaştırmak için akıl almaz yöntemler denemişler ve işkenceler yapmışlardır. Bunun için bkz. İsmail Korkmaz, "I. Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar'dan Anadolu'ya Göç Hareketi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, S.40, Şubat 2017, s.471

¹⁴⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Rumlar ve Bulgarlar", *Tanin*, 27 Şubat 1913, No:1524, s.1

¹⁴⁵² Babanzade, "Rumlar ve Bulgarlar", s.1

açısından daha iyi olacağını anlatılmasını istemiştir. Ona göre, Yunanistan ve onların arkasından sürüklenen Yunanperestler düşmandır fakat Bulgar pençesine girmek istemeyen Rumlar, Osmanlı himayesine muhtaçtır. İsmail Hakkı Bey, bu siyaset takip edilirse Yunanistan'ın Bulgarlarla müttefik olmaktan vazgeçmelerinin sağlanabileceği ve bunun da Osmanlıların işine yarayacağı yorumunu yapmıştır.¹⁴⁵³

Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarının büyük bir kısmını kaybedecek duruma geldiği Balkan Savaşında, Türklerin Asya'ya geri dönmeleri nazariyeleri de yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Osmanlıların Avrupalı olamayacaklarını savunan bu görüşe göre zaten Türkler Asya'dan gelmişlerdir ve yaşam biçimleri de Asyalı yaşama uygundur. İsmail Hakkı Bey, bu nazariyeyi çok gülünç bulmuş ve bir kıtada yaşamaya becerisi olanın başka bir kıtada yaşamayı beceremeyecek olması düşüncesine karşı çıkmıştır. Konya'da kendi muhitinde yaşamış birinin Drama veya Selanik'te yaşamaya layık olmadığını söylemenin bilimsel bir gerçek olduğunu savunmanın da ahmakça olduğunu ileri sürmüştür. Bu nazariyeyi savunan bazı Türklerin de olduğunu belirten Babanzade, Rumeli'den kurtulduk diye sevinenlerin olduğunu, Rumeli'nin tüm masraflarını Anadolu'nun yaptığını, Anadolu'nun parasına yazık değil mi diye soranların bulunduğunu dile getirmiştir. Bu düşüncelerin kafalardan silinmesinin zorunlu olduğunu savunarak bu nazariyeye nasıl baktığını aktarmıştır.¹⁴⁵⁴

İsmail Hakkı Bey, Macarların da Asya'dan geldiğini fakat onlar Avrupalı olarak kabul edilirken Osmanlıların Asyalı olarak görülüp geri gönderilmeye çalışılmasını doğrudan reddetmiştir. Avrupa medeni olduğu için medeni olmayanlar Avrupalı olamaz fikrine de karşı çıkarak Avrupa'ya medeniyetin Asya'dan gittiğini savunmuştur. Afrika'da bile Türklere yer bırakmayan bir medeniyetin Türklere Asya'da da yaşama hakkı tanımayacağını ileri sürerek, Türkleri Avrupa'dan çıkarmak için yapılan geçici bir planın bir parçası olarak Asya'ya dönüş nazariyesinin çıkarıldığını yazmıştır. Türkler Asya'ya geçtikten sonraki plan Türkleri buradan da çıkarmak olacaktır ki gidin dedikleri Asya'da birçok toplumun bağımsız yaşamaktan uzak kaldıklarını ifade etmiştir. Rumeli'ye Anadolu'dan sürekli para ve asker gönderilmesi meselesine de değinen Babanzade, düşmanların devlete burada daha fazla saldırmasından ötürü bunları yapmaya mecbur kaldıkları savunması yapmıştır. Osmanlıların Rumeli'yi terk etmek yerine Rumeli'de daha fazla toprak sahibi olmaya çalışmalarını öğütleyen Babanzade, şayet bir karış topraktan vazgeçmeyi kabul ederlerse ileride yaşayacak topraklarının kalmayacağını nasihat yollu söylemiştir.¹⁴⁵⁵

¹⁴⁵³ Babanzade, "Rumlar ve Bulgarlar", s.1

¹⁴⁵⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Asya'ya Avdet Nazariye-i Acibesi", *Tanin*, 29 Şubat 1913, No:1526, s.1

¹⁴⁵⁵ Babanzade, "Asya'ya Avdet Nazariye-i Acibesi", s.1

Birinci Balkan Savaşı mütareke sonrasında yeniden başlayınca kış mevsimine denk geldiği için bu hem düşma kuvvetlerini hem de Osmanlı askerlerini zorlayan bir durum yaratmıştır. Bu konuya değindiği bir yazıda İsmail Hakkı Bey, askerlere sabır ve direnç çağrısında bulunmuş, bahar mevsiminin gelmesine az kaldığını belirtmiştir. Ordunun ne diplomasiden ne barıştan medet ummadan zafere odaklanması gerektiğini bile getirerek morallerini yüksek tutmaya çalışmıştır.¹⁴⁵⁶

Savaşın önemli gelişmelerinden birisi, Sadrazamın barışı sağlama konusunda aracılık etmeleri için Büyük Devletlere resmi bir tebliğde bulunması olmuştur. İsmail Hakkı Bey birçok makalesinde bu düşünceye karşı olduğunu belirtmiştir. Bu tebliğle ilgili yazdığı makalede de eski düşüncelerini savunmaya devam etmiştir. Bu haber karşısında Osmanlı kamuoyunun donakaldığını dile getirerek, böyle bir aracılığa gerek olmadığını, Paris Antlaşmasına imza atan devletlerin zaten bu görevi yapmak zorunda bulduklarını ifade etmiştir. Ayrıca savaşın gidişatının da böyle bir aceleye gerek olmadığını gösterdiğini savunmuştur. Hükümetin kararına saygı duymakla beraber en başından beri hükümetin düşüncelerini ciddiye almadığını vurgulayan Babanzade, mütareke sonrası notaya da cevap verilmemesi konusundaki tavsiyesinin dinlenmediğinden yakınmıştır. Sadrazamın, görevinin sadece savaş değil aynı zamanda barış yapmak da olduğunu söylemesi üzerine, İsmail Hakkı Bey, bu suretle Avrupa kamuoyunun manevi desteğini sağlamaya çalıştıklarını ancak bunun da bir etkisi olmayacağına inandığını yazmıştır.¹⁴⁵⁷

İsmail Hakkı Bey Osmanlı Hükümetinin ilk günden itibaren barış yanlısı olduğunu, aracılık istemekle barışı kabul etmek arasında da büyük bir fark bulunduğunun üzerinde durmuştur. Aracılık talep etmekle düşmanın tüm barış koşullarının kabul edileceği sonucunun çıkarılamayacağını belirterek, zaten Osmanlı Hükümetinin barış teklifinin koşullarına göre hareket edeceğini, aracılık yapacak devletlerin iki tarafın da görüşünü alarak şartları oluşturacağını şayet Osmanlılar koşulları beğenmezse barışı reddedeceklerini açıklamıştır. Yani devlet barış istemekle hiçbir taahhüt altına girmemiştir. İsmail Hakkı Bey, Balkanlarda çıkan bazı gazetelerde de Müttefiklerin mütareke öncesindeki üstün konumlarında olmadıklarını kabul ettiklerini, savaşın ikinci safhasında lehlerine bir gelişme yaşanmadığını itiraf ettiklerini dile getirmiştir. Ancak Bulgarlar yine savaş tazminatı gibi taleplerinden vazgeçmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bu durumda da aracı devletlerin uygun koşullarda barış ortamı hazırlamaları zorunludur. İsmail Hakkı Bey, barış teşebbüslerine karşı olduğunu bir

¹⁴⁵⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Çoğu Gitti Azı Kaldı”, *Tanin*, 2 Mart 1913 (tarih kronolojik olarak 1 Mart olmalı), No:1527, s.1

¹⁴⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Taleb-i Tavassut”, *Tanin*, 6 Mart 1913, No:1531, s.1

kez daha yenilemiş ve Hükümeti, elindeki ordunun günden güne yükselen başarısını göz önüne alarak, mütarekedeki hataları tekrar etmeden metanetli davranmaya çağırmıştır.¹⁴⁵⁸

Avrupa Devletlerinin savaşın başından beri Osmanlılara sırtını çevirdiğini İsmail Hakkı Bey sık sık dile getirmiştir. Fransa’da Darülfünun hocalarından Perer yaptığı bir konuşmada Osmanlı yanlısı bir söylemde bulununca İsmail Hakkı Bey bu nadir görülen hadiseyi hemen yazısına konu edinmiştir. Perer’e göre; Fransa’nın emniyeti için varlığı önemli olan Türkiye için asırlardan beri bir şey yapılmamıştır. Üç asırdan fazla bir süre boyunca Türklerden istifade edilmiş fakat ona yardım ve takviye konusunda hiçbirşey yapılmamıştır. Perer’in bu sözlerini destekleyen İsmail Hakkı Bey, kendinden de bir şeyler katmış, üç asırdan beri Fransa bir şey yapmadığı gibi son yüzyılda basınıyla Osmanlı Devleti’ni hor görmüştür. İsmail Hakkı Bey ayrıca Fransız yüksek tabakasında görülen bu çabanın resmi Fransa’ya nüfuz edemediğini, Fransa Hükümetinin Fransız çıkarlarının Osmanlıları desteklemekten geçtiğini henüz anlamadığını belirtmiştir.¹⁴⁵⁹

Viktor Perer’in çok daha ilgi çekici sözü ise Suriye ile ilgili söyledikleridir. Suriye’ye bir sefer yapmanın Meksika macerasını tekrar etmek olduğunu, başlarında bir Fas’ın bulunduğunu ve Suriye’yi de istediklerini dile getirmiştir. Ayrıca Fas’ta elli bin Suriye’de de otuz bin Fransız askeri bulunduğu zaman Fransa’nın mağlup olacağını, Suriye’ye gitmenin çöküşün başlangıcı olacağını vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey, bu sözlerden kendilerinin de çok büyük bir ibret almaları gerektiğini, Fransa’da Suriye konusunun ciddi ciddi konuşulduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Özellikle bu sözlerden Suriye’deki vatandaşların ders çıkarmasını istemiş, Osmanlı Devleti’nin savaş halinde bulunduğu bir hengâmda, devletten ayrılmak isteyen ve İslam birliğini bozmaya niyetlenenlerin bu otuz binlik kuvvete öncülük etmiş olacaklarını hatırlatarak, Fas, Cezayir, Trablusgarp, Mısır ve İran örneklerini vererek aynı feci duruma düşmemeleri için dikkatli davranmalarını öğütlemiştir.¹⁴⁶⁰

İsmail Hakkı Bey’in Yanya düşmeden önce yazdığı bir makale, İkinci Balkan Savaşının çıkacağına kesin gözüyle bakan bir bakış açısına sahip olması yönünden son derece önemli gözükmektedir. Müttefiklerin aralarında derin sorunlar olduğunu belirttiği makalesinde bu sorunların Osmanlı Devleti’ni mağlup edene kadar sümen altı edileceğini, bu sağlandıktan sonra birbirleriyle olan hesapları görmeye başlayacaklarını ve Balkanların yeni vahşetlere sahne olacağını öngürmüştür. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti’nin bu üstü örtülmeye çalışılan husumetlerden yararlanabileceğini, el altından bu gerginliklerin artırılması için mesai harcaması gerektiğini dile getirmiştir. Selanik örneğini vererek, Yunanistan’ın

¹⁴⁵⁸ Babanzade, “Taleb-i Tavassut”, s.1

¹⁴⁵⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Viktor Perer’in İbretamiz Bir Nutku”, *Tanin*, 9 Mart 1913, No:1534, s.1

¹⁴⁶⁰ Babanzade, “Viktor Perer’in İbretamiz Bir Nutku”, s.1

Selanik hakkında yavaş yavaş daha talepkar olmaya başladığını bu durumdan da Bulgaristan'ın rahatsızlık hissettiğini, bu şekilde ihtilaf görülen konuların Osmanlılar tarafından kışkırtılmasının fayda sağlayacağını yazmıştır.¹⁴⁶¹

Savaştan sonra hem ihtilafların hem de Osmanlıların sağlayacağı faydanın çok olacağı görüşünü savunan Babanzade'nin buna dayanak olarak gösterdiği sebep ise müttefiklerin ganimetten kuvvetleri, nüfusları ve fedakârlıkları oranında hisse almayacak olmalarıdır. En az fedakârlık yapan Yunanistan en çok hisseyi şimdiden almıştır. Karadağ ve Sırbistan'ın harcadığı çabaya göre ise daha az pay alacakları görülmektedir. Ayrıca Avusturya'nın müdahalesi Sırbistan'ın başka kazanç mecralarına kaymasına yol açacaktır. İsmail Hakkı Bey açısından diğer bir ihtilaf da ele geçirdikleri yerlerdeki insan faktörüdür. Sırbistan'ın işgal ettiği yerlerde birçok Bulgar ve Arnavut vardır. Sırlar milli bir yapı oluşturma konusunda daha savaş devam ederken bunları sınırlarından çıkarma çabasındadır. Bu durum ileride Sırlara karşı bir Bulgar-Arnavut yakınlaşmasını gündeme getirebilecektir. Diğer taraftan Bulgarların ele geçirdiği yerlerde de çok miktarda Rum vardır ve Rumlar da Bulgarların muamelelerinden pek memnun değildir.¹⁴⁶²

Balkan Hükümetlerinin birleşik müttefik yapılarının korunacağına dair yapılan yorumları hayalperestçe bulan Babanzade, Almanya'nın bile aynı soydan gelmelerine rağmen Prusya etrafında birleşmelerinin çok zor gerçekleştiğini, iki şaşaalı zafer ve Zollverein gibi gümrük birliğinin uzun yıllar varlığı ile bunun sağlandığını yazmıştır. Balkan Devletlerinin ise ne siyasi ve ne ekonomik bir ortak uzlaşma alanları yoktur. Savaştan önce Osmanlı Devleti'nin başında bulunduğu bir Balkan İttifakının yapılabileceğini ancak mevcut durumda bunun söz konusu olmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın öncülüğünde bir Balkan İttifakını da olası görmemiştir. Buna gerekçe olarak da Üçlü İtilaf devletlerinin alacakları pozisyonları göstermiştir. Siyasi birleşmenin dışında ekonomik birleşme de Babanzade'ye pek yakın görünmemiştir. Özellikle Selanik'in taraflar arasında ciddi krizler doğuracağına inanmıştır. Bu ihtimaller karşısında, biraz da ironik biçimde Osmanlı Devleti'nin kaderine boyun eğme tarzında sessiz kalacağını, bunu avantaja dönüştürme konusunda bir adım atmayacağını yazmıştır. Ancak bunun yeni sorunlar yaratacağına işaret ederek adeta İkinci Balkan Savaşı'nın çıkacağını öngören sözlerle yazısını bitirmiştir.¹⁴⁶³

¹⁴⁶¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Hitam-ı Harpten Sonra Müttefikler", *Tanin*, 10 Mart 1913, No:1535, s.1

¹⁴⁶² Babanzade, "Hitam-ı Harpten Sonra Müttefikler", s.1

¹⁴⁶³ Babanzade, "Hitam-ı Harpten Sonra Müttefikler", s.1

5.7. Yanya'nın Kaybedilmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Birinci Balkan Savaşı başladığı zaman Batı Cephesinde düşman kuvvetlerine karşı en ciddi direniş yerlerinden biri Yanya olmuştur. Yunan kuvvetlerine karşı Esat Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri şehri savunmuşlardır. Yunanlılar 1912 yılının Aralık ayında Çatalca'da yapılan ateşkesi imzalamadıkları için Epir bölgesinde savaşımaya devam etmişlerdir. Yunan ordusunun amacı herhangi bir barış antlaşması imzalanmadan Yanya'yı ele geçirmektir. Zira 1913 yılının Ocak ayında Londra'da Büyükelçiler Konferansı devam ettiğinden, şehrin alınması gecikirse, konferansta Yanya'nın Arnavutluk'a verilmesi ihtimali söz konusudur. Şehri almak için 20 Ocak'ta yapılan Yunan hücumu başarısız olunca Epir'deki Yunan kuvvetlerinin başına Veliht Prens Konstantin geçmiştir.¹⁴⁶⁴ Bu değişiklikten sonra Yunan ordusu stratejisini değiştirerek, saldırılarını Osmanlı kuvvetlerinin daha zayıf olduğunu düşündüğü Batı cephesinde yoğunlaştırmıştır. Yoğun top ateşine daha fazla dayanamayan Osmanlı askerleri teslim olmak istemişlerdir. Bunun üzerine 20 Şubat'ta Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve Romanya elçileri, Yanya'nın Yunanlılara verilmesi için aracı olmuşlardır. Nihayet Esat Paşa 6 Mart 1913 günü şehri Yunan kuvvetlerine teslim etmiştir.¹⁴⁶⁵

Yanya'nın kahramanca direnişini birçok yazısında dile getiren Babanzade için de bu haber hayal kırıklığı yaratmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu sonucun alınmasında Osmanlı Devlet adamlarının yanlış söylem ve eylemlerinin etkisi olduğu kanaatindedir. Mütareke döneminde savaş yapılmadan Yanya ve İşkodra'nın Müffetiklere verilmesinin kabulüyle, şehirdeki askerlerin direnme gücüne ket vurulduğunu, zaten kaybedilmiş gözüyle bakılan Yanya için can feda etmenin anlamsız olarak görülmesinin normal olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bazı üst düzey devlet erkânının daha savaşın başındayken, Osmanlılar savaşı kazansa bile Avrupa'nın müdahalesiyle bir şey elde edemeyeceğini söylemesine tepki göstererek bunun ordu üzerinde olumsuz bir etki yarattığını ileri sürmüştür.¹⁴⁶⁶

İsmail Hakkı Bey'e göre, Yanya'nın düşmesiyle siyaseten kaybedilmiş bir yer savaşla da kaybedilmiştir. Bu zararın telafisi için yapılacak şey ise Edirne Ovasında bunun acısını çıkarmaktır. Ordu Yanya'da uğradığı yenilgiyi, Çatalca ve Edirne'de temizleme imkânına sahiptir. Ancak Babanzade bir tehlikeye de dikkat çekmiş, Yanya'daki Yunan ordusunun artık serbest kaldığını, Yunanistan'ın bu orduyu Bulgarlara yardım için göndereceğini ve bunun mükâfatı olarak da Bulgaristan'ın Selanik'ten vazgeçmesinin sağlanacağını yazmıştır. Bu sebepten ötürü Yanya ordusu gelmeden önce İstanbul civarında önemli tedbirler almanın zaruret haline geldiğini vurgulamıştır. Yanya'nın kaybına devletler açısından da bakan İsmail

¹⁴⁶⁴ Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, s.110-112,

¹⁴⁶⁵ Onur Öner, "Balkanların Osmanlı Kalesi Yanya'nın Düşüşü", *Derin Tarih*, S.7, Ekim 2012, s.82

¹⁴⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Yanya'nın Sükûtu", *Tanin*, 11 Mart 1913, No:1536, s.1

Hakkı Bey, İtalya ve Avusturya'nın hiçbir zaman Yanya'yı Yunanistan'a vermeye razı olmadıklarını, Adaları tahliye ettirmek ile Yanya arasında da hiçbir ilişki aramadıklarını ifade etmiştir. Yanya'nın işgaline engel olan şey Arnavutluk meselesi, Adaların işgaline ise Akdeniz dengesi ile Osmanlı Asyasının korunması meselesi engel olmuştur. Yanya'nın kaybedilmesi ile Adalar meselesinin önemini kaybetmediğini vurgulayarak, aralarında bağlantı kurmamak gerektiğini dile getirmiştir.¹⁴⁶⁷

Balkan Savaşı başladıktan bir süre sonra yabancı ülke savaş gemilerinin İstanbul'a gelip demirledikleri görülmüştür. Büyük Devletler, Balkan Müttefiklerinin cephelerde başarı kazanması üzerine Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların ve gayrimüslimlerin, Müslümanlar tarafından can güvenliklerinin tehlikeye atılacağı endişesine kapılmışlardır. Bu aslında Osmanlı karasularına ve başkentine savaş gemisi göndermek için bahane olarak kullanılmıştır. Avrupa Devletleri birçok Müslüman, Müttefikler tarafından öldürülürken savaşı durdurmak yerine savaş gemisi göndermeyi daha uygun görmüşlerdir.¹⁴⁶⁸ Büyük Devletlerin söz konusu gemileri göndermekteki asıl amaçlarının Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermek olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın kendilerini tehlikeye sokacak bir boyuta gelmemesi için Osmanlı Devleti'nin taviz vermesi gereken bir durum ortaya çıkarsa, bu tavizi verdirmek niyetiyle gemileri baskı aracı olarak kullanmak istedikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

İsmail Hakkı Bey, yabancı gemilerden rahatsız olduğunu hissettiren bir tarzda yazdığı makalesinde, bu gemilerin İstanbul'da bulunan yabancı vatandaşları korumak bahanesiyle geldikleri bilgisini vermiştir. Bu konuda savaş sonrası birçok uydurma haber yapılmış, Türklerin yabancıları katledeceği şayiaları çıkarılmıştır. İşte bu bahane ile Büyük Devletler vatandaşlarının başına bir iş gelirse hemen müdahale etmek için gemi göndermişlerdir. Dört buçuk aydan beri söz konusu gemilerin İstanbul'da bulunduğunu ve yalan haberlerin aksine yabancılara yan gözle bile bakılmadığını, bu sebepten ötürü şehirde kalmalarının gereksiz olduğunu dile getirmiştir. Kendi tabiriyle, geldikleri gibi gitmeleri Osmanlı onuru için uygun bir hareket olacaktır.¹⁴⁶⁹

İsmail Hakkı Bey, bu gemilerdeki mürettebatın şehrin asayişini bozduklarına da vurgu yapmıştır. Hiçbir devleti hedef göstermeden eleştiri yaptığını belirten Babanzade, bir limanda

¹⁴⁶⁷ Babanzade, "Yanya'nın Sükûtu", s.1

¹⁴⁶⁸ Balkan Savaşı başlayınca Osmanlı karasularına gemi gönderen devletlerden biri de Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. ABD'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Rockhill, Osmanlı topraklarında bulunan Amerikan misyonerlerin tehlikede olduğunu ısrarla haber verince ABD Başkanı Taft, Tennessee ve Montana isimli iki savaş gemisinin gönderilmesine onay vermiştir. İstanbul'dan gelen haberlerde, ortamın sakin olduğu ve Amerikan vatandaşlarına yönelik bir saldırının olmadığı belirtilmişse de iki savaş gemisi İzmir'e gitmek üzere 12 Kasım 1912'de harekete geçmiştir. Büyükelçi Rockhill'in verdiği bilgiye göre de, İstanbul'da, İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya'nın iki Almanya'nın bir savaş gemisi demirlemiş vaziyettedir. Bu bilgiler için bkz. Mehmet Sait Dilek, "Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndaki Yenilgisinin Amerikan Basınındaki Yankıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.33, Ocak 2013, s.291

¹⁴⁶⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Limanımızdaki Sefain-i Ecnebiye", *Tanin*, 13 Mart 1913, No:1538, s.1

bu kadar çok savaş gemisi bekler, bu gemilerin her biri ayrı kanuna tabi olur ve hepsi de Hükümet ve mahalli ahaliyi küçük görmeye alışkın olursa, o limanda asayişin olmayacağını ifade etmiştir. Sorun sadece mahalli halkla sınırlı kalmayıp bir de bu ülke mürettebatları kendi aralarında dövüşerek huzursuzluğu artırmıştır. Tayfalar yerlilere değil birbirlerine de tecavüz etmişlerdir ki, bunlar sokakta, meyhanede karşılaşınca hemen kavgaya tutuşmuştur. Örneğin Fransız askerleri Alsas-Loren'in intikamını Köprübaşı'nda veya İzmir'in Kordonboyu'nda Alman askerlerden almaya kalkışınca asayiş iyice bozulmuştur. İsmail Hakkı Bey, şayet gerçekten birilerinin can güvenliği düşünülüyorsa, bu gemilerin Balkan sahillerine gönderilmesi gerektiğini, orada binlerce mazlumun müttetikler tarafından öldürüldüğünü yazmıştır. Ayrıca zaten savaşta maddeten yenilmiş olan Osmanlıların bir de bu gemi göndermelerle manen de ezilmesine karşı çıkmıştır. Bu gemilerin gitmesi için Hükümetten önce o ülkelerin harekete geçmesini tavsiye ederek yazısına son vermiştir.¹⁴⁷⁰

Balkan Savaşı başladıktan sonra sürekli dile getirilen 'Makedonya Makedonyalılarıdır' düsturunun artık gündemden düştüğü görülmüştür. Bunun sebeplerini inceleyen İsmail Hakkı Bey, Avrupalıların, Balkan Hükümetleri ve hatta Rumeli'nin malum milletlerinin, Osmanlı Devleti'ni savaşla yıkmak ve arazisini zaptetmek mümkün olmadığı zamanlarda bu levhanın altına sığındıkları görüşündedir. Bu sözün arkasında gizlenen anlam ise Makedonya'ya geniş bir muhtariyet verilmesidir. Bu muhtariyet sağlandıktan sonra Osmanlı Devleti'nin diğer muhtar bölgelerinin akıbeti buraya da uygulanacak ve devletten kopuş sağlanacaktır. İsmail Hakkı Bey'e göre, Makedonya dünyanın bölünmeye en az müsait olan arazisidir. Millet, milliyet ve din bakımından çok çeşitli bir yapıya sahip olduğundan ve bunlar birbirine son derece karışmış olduğundan bunları birbirinden ayırmak ve arazilerini bölmek sorundan başka bir şey yaratmayacaktır. Bu görüşüne ispat için Balkan Savaşını gösteren Babanzade, Sırpın Bulgara, Bulgarın Yunana, Yunanın Bulgara ve bunların hepsinin Türk ve Arnavuta takındıkları tavrı göstermiş, bunların arasında itiraz ve şikâyetin bitmediğinden bahsetmiştir. Avrupa'nın bu şikâyetlere kulaklarını tıkamayacağını, Makedonya'da her unsurun bir hamisi bulunduğunu ve bunların çatışması yüzünden Avrupa'nın huzur bulamayacağını ifade etmiştir.¹⁴⁷¹

İsmail Hakkı Bey, Makedonya'ya muhtariyet verilirse ve Makedonya halkı diye bir halk kabul edilirse hem Avrupa'nın söz konusu çatışmaları önlemiş olacağını hem de buradaki her milletin varlığının tanınacağını, can ve namusunun korunacağını vurgulamıştır. Bazı Makedonyalı Bulgarların, Bulgaristan'dan nefret ettiğini, mevcut toprak paylaşımının yanlış ve kördögüşünden başka bir şey olmadığını, Makedonya'nın coğrafya ve tarih olarak

¹⁴⁷⁰ Babanzade, "Limanımızdaki Sefain-i Ecnebiye", s.1

¹⁴⁷¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Makedonya Makedonyalılarıdır", *Tanin*, 15 Mart 1913, No:1540, s.1

da farklı özelliklerinin bulunduğunu ileri sürmüştür. Babanzade'ye göre, Makedonya'nın ayrı bir başkenti vardır ki orası Selanik'tir. Selanik başkent kabul edilerek Makedonya'ya muhtariyet verilirse buradaki halk da rahat edecek ve politikacıların tahakkümünden kurtarılacaktır. Selanik konusunda Yunanistan ve Bulgaristan anlaşmazlık yaşadığı için Devletlerin bu sorunu güç kullanarak çözebileceği görüşünde olan Babanzade, Yunanistan Selanik'ten vazgeçince, Bulgaristan'ın da Rumların yaşadığı Makedonya'dan vazgeçeceği öngörüsünde bulunmuştur.¹⁴⁷²

Makedonya'daki Müslümanlara değinme gereği bile duymadığını yazan İsmail Hakkı Bey, Avrupalılar nezdinde Müslümanların zaten yok sayıldığını sitem yollu belirtmiştir. Makalesinin özünü anlattığı ifadesi ise tam olarak şöyledir:

“Avrupa Sırpın Bulgara, Bulgarın Sırpa, Bulgarın Yunana imha ettirilmemesini istiyor ise Avrupa'nın hiç olmazsa bu Hristiyan anasına merhameti var ise ve bahusus Avrupa bu küçük anasızların dedikoduları yüzünden kendi barış ve huzurunun bozulmamasını arzu ediyor ise Makedonya'yı parçalamakla Makedonyalıları bir diğerine parçalamakta olduğunu takdir etmeli ve bu vahşete en insancıl engelin Makedonyayı Makedonyalılarına vermekten ibaret olduğunu teslim etmelidir”

İsmail Hakkı Bey, Makedonyayı Makedonyalılarına teslim etmenin en doğru yol olacağını hatırlatarak, Avrupa kamuoyunun da bu düstura alışık olduğunu ve anlayışla kabul edeceklerini ifade etmiştir.¹⁴⁷³

Savaş devam ederken Bulgarların Türklere yaptıkları insanlık dışı uygulamalar da haberlere konu olmuş ve ara sıra İsmail Hakkı Bey makalelerinde bunları ele almıştır. En vahim olaylardan biri de Tikveş'te yaşanmıştır. İsmail Hakkı Bey'in aktardığına göre, sözüne güvenilir bir şahıs, dişlerini bir dipçik darbesiyle kaybettikten sonra bir şekilde Bulgarların elinden kurtularak kaçmayı başarmıştır. Şahsın naklettiği olayda şunlar yaşanmıştır; Bulgarlardan kurtulamayan 19 Osmanlı memuru siyasetgâha¹⁴⁷⁴ götürülmüştür. Orada bu memurlara süngü ve kurşun tehdidi ile 19 mezar kazdırıldıktan sonra 17'sini öldürerek bunların cenazelerini kalan diğer iki kişiye gömdürmüşlerdir. Daha sonra bu iki kişiden birini öldürüp onu da hayatta kalan diğerine gömdürmüştür son kalan kişiyi öldürerek onu kendileri mezara koymuştur. İsmail Hakkı Bey, az zahmetle çok kasaplık olarak nitelediği bu olayda memur olan 19 kişiye biraz sitem etmiş, neden direnmediklerini, usul usul öldürülmeyi beklediklerini anlamadığını yazmıştır. Bu örnekten hareketle sözü siyasete getiren Babanzade,

¹⁴⁷² Babanzade, “Makedonya Makedonyalılarıdır”, s.1

¹⁴⁷³ Babanzade, “Makedonya Makedonyalılarıdır”, s.1

¹⁴⁷⁴ Siyasetgâh kelimesi, siyaset bakımından öldürülmesi gereken kimselerin öldürüldüğü yer anlamına gelmektedir. Bu bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay., Ankara, 2006, s.959

Müttefiklerin diplomatlarının da komitacıları ve zabitleri gibi cellât olduklarını, Osmanlı Devleti'nin mezarını kazmak için çalıştıklarını yazmıştır.¹⁴⁷⁵

İsmail Hakkı Bey'i bu olay üzerinden böyle bir benzetme yapmaya iten şey, Müttefiklerin Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek istedikleri barış şartlarıdır. Bu şartlar, Edirne, savaş tazminatı, Marmara sahillerine ait konular olarak zaten bilinmekte iken yeni şart ortaya konmuş, Müttefikler, vatandaşları için ticari imtiyaz istemişler, kapitülasyonların kendilerine de verilmesini şart koşmuşlardır. Buna ek olarak, Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ortodokslar hakkında Osmanlı Devleti ile ayrı bir anlaşma imzalamak ve Ortodoks Kilisesi ile Ortodoks Osmanlı halkının bazı teminat ve imtiyazlardan yararlanmasını talep etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, müttefiklerin bunları istemek yerine Osmanlı Devleti'nden ülkeyi doğrudan kendilerine vermesini istemelerinin daha iyi olacağını ironik bir dille yazdıktan sonra, bu taleplerden en çok Yunanistan'ın istifade edeceğini çünkü kalan Osmanlı topraklarında en çok Rum soydaş ve dindaşlarının olacağını belirtmiştir. Diğer müttefiklerin Yunanistan'ın işine gelen bu şartları kabul etmesinin nedeni olarak da bir taraftan Bulgaristan'ın asker ihtiyacını diğer taraftan onların Yunanistan'a nazaran cidden kapitülasyon imtiyazından yararlanacaklarını göstermiştir.¹⁴⁷⁶

Bu şartların asla kabul edilmemesi gerektiği düşüncesinde olan Babanzade, şartlar kabul edildiği takdirde yıllarca besledikleri insanların esiri haline geleceklerini ileri sürmüştür. Şartların ağırlığına vurgu yaparak sorunu yine orduya havale etmiş, barış yanlısı olmanın, anlayışlı davranmanın bir işe yaramadığını dile getirmiş ve sadece askerlerin değil milletin tamamının bu savaşa el atarak kabul edilmez şartların gerçekleşmesini imkânsız kılmasını dilemiştir.¹⁴⁷⁷

Balkan Müttefiklerinin barış şartlarını Büyük Devletlere tebliğ etmesinden sonra Bulgaristan Başbakanı Keşof, Sobranya Meclisi'nde yaptığı konuşmada söz konusu şartların neye istinaden ortaya konduğunu açıklamıştır. İsmail Hakkı Bey'in bu açıklamalardan ilk izlenimi ise barış şartları için Bulgar Hükümetinin ileri sürdüğü delillerin hiçbirinin anlaşma ve hukuka uygun olmadığı sadece güce, kuvvete ve bazı başarılarla dayandırıldığı olmuştur. Keşof'a göre Müttefikler, savaşın ikinci aşamasında yeni başarılar kazanmıştır ve bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin barış için yeni fedakârlıklara razı olması zorunlu hale gelmiştir. Bu başarılar ise Osmanlı Devleti'nin yeni asker ihracı çalışmasının başarısız olması, Osmanlı

¹⁴⁷⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Müttefiklerin Maksadı Bizi Öldürmektir", *Tanin*, 16 Mart 1913, No:1541, s.1. Bulgarların, Türk ve Müslüman ahaliye yaptıkları işkence ve zulümler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sibel Orhan, *Balkan Savaşları'nda Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2008

¹⁴⁷⁶ Babanzade, "Müttefiklerin Maksadı Bizi Öldürmektir", s.1

¹⁴⁷⁷ Babanzade, "Müttefiklerin Maksadı Bizi Öldürmektir", s.1

nüfusu Müttefiklere nazaran beş kat fazla olmasına rağmen yeni bir başarı kazanılamaması, Yanya'nın düşmesi ve Osmanlı savaş gemilerinden birinin hasar görmesidir.¹⁴⁷⁸

İsmail Hakkı Bey, Keşof'un barış için dayanak olarak gösterdiği bu delilleri küçümseyerek, sekiz günde Türkleri Rumeli'den atma iddiasında bulunanların bunları başarı olarak görmelerine hayret etmiştir. Daha sonra bunları tek tek ele alarak, asker ihracının yenilgiden ötürü değil askeri plan olarak başarısız kaldığını, Şarköy'de Bulgarların yenilmesi üzerine asker ihracına gerek duyulmayarak, Osmanlı askerlerinin olduğu gibi gemilere bindirildiğini açıklamıştır.¹⁴⁷⁹ Nüfus fazlalığı konusuna da değinerek, bunun acı bir hakikat olduğunu, fazla insana rağmen zafer kazanamamanın kötü olduğunu itiraf etmiştir. Ancak bunun Bulgaristan'ın bir zaferi olamayacağını, Osmanlıların beceriksizliği olduğunu bu yüzden barış şartları için dayanak gösterilemeyeceğini ifade etmiştir. Aynı zamanda bu vesile ile Osmanlı halkına çağrıda bulunarak, düşmanlarının kendilerini bu sözlerle uyandırdığını, fazla nüfusu iyi kullanarak savaşı kolayca kazanabileceklerini hatırlatmıştır. Yanya'nın düşmesini Müttefiklerin bir başarısı olarak kabul eden Babanzade, buna rağmen bunun barış şartına gerekçe olamayacağını, mütarekede zaten Yanya'nın Müttefiklere verildiğini belirtmiş, yeniden başlayan savaşın bu konuda yeni şartlar yaratamayacağını ileri sürmüştür.¹⁴⁸⁰

Bir Osmanlı savaş gemisinin hasar görmesini Bulgar başarısına bağlamanın yanlış olduğu görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, hasarın fırtına ve kayalar yüzünden yaşandığını haber vermiştir.¹⁴⁸¹ Ayrıca barış şartlarına tersten bir bakış açısıyla yaklaşarak, Osmanlıların elde ettiği başarıların aslında şartları Osmanlıların belirlemesi gerektiği düşüncesine Babanzade'yi götürmüştür. Çatalca örneğini vererek, hattı yarmaya çalışan Bulgarların başarısız olarak kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldıklarını hatırlatmıştır. Keşof bu konuşmasında ayrıca savaşa yeniden başlanmasına Osmanlı Devleti'nin sebep olduğunu, bu yüzden eskisinden fazla tavizler vermesi gerektiğini ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey buna da

¹⁴⁷⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Keşof'un İthamı", *Tanin*, 17 Mart 1913, No:1542, s.1

¹⁴⁷⁹ Bulgarların 5 Şubat 1913'te Şarköy'de faaliyete geçmesi üzerine Osmanlı donanmasına mensup Mesudiye, Berk-i Satvet, Zuhaf ve Nurülbahir savaş gemileri harekete geçerek, Bulgar ilerleyişine engel olmuşlardır. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin Şarköy'ü karadan savunacak kuvvetleri olmadığından Bulgarlar buraya girmişlerdir. Ancak Bulgar ordusu Şarköy'le İnceburun arasındaki kıyıyı iyi kontrol edemediğinden Osmanlı donanması Şarköy'e çıkarma yapmıştır. Bu çıkarma esnasında hava ve deniz şartları olumsuz olduğu için karaya sadece bir bölük asker çıkarılabılmıştır. Yaşanan bu aksilikler ve Gelibolu'daki kolordunun fazla zayıf olması üzerine çıkarma harekâtı durdurulmuştur. 10 Şubat 1913'te karaya çıkarılmış olan askerler de tekrar gemilere alınarak harekâta son verilmiştir. Bu bilgi için bkz. Hüsni Özlü, "Balkan Savaşı'nda Osmanlı Donanmasının Marmara Deniz Harekâtı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.21, Şubat 2013, s.91-95

¹⁴⁸⁰ Babanzade, "Keşof'un İthamı", s.1

¹⁴⁸¹ Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarındaki deniz gücü hakkında bkz. Afif Büyüktuğrul, "Balkan Savaşı Deniz Harekâtı Üzerine Gerçekler", *Belleten*, c.XLIV, S.176, 1980, ss.717-752. Hilmi Bayur, "Balkan Savaşında Türk Filosunun Durumu", *Belleten*, c.XLII, S.165, 1978, ss.94-104

karşı çıkararak, Müttefikler mütarekeyi feshettikleri zaman devletlerin notasına Bulgarların cevap vermediğini dile getirerek hemen savaşa atıldıklarını yazmıştır.¹⁴⁸²

İsmail Hakkı Bey, Avrupa Büyük Devletlerinin Balkan Hükümetlerinin barış şartlarını kabul etmediklerini dile getiren bir makale yazarak, bunu Osmanlıların siyasi bir başarısı olarak görmüş ve askeri başarılarla taçlandırmanın tam sırası olduğunu belirtmiştir. Devletler şartları kabul edilmez bulduktan sonra barış koşullarını kendilerinin belirleyeceğini, bunu belirlerken Müttefiklerin görüşünü almayacaklarını ve her iki tarafa da kendi şartlarını kabul ettireceklerini hatta gerekirse Balkan müttefikleri üzerinde baskı vasıtalarını kullanacaklarını bildirmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, Devletlerin şartlarını görmeden hareket etmemek gerektiğini zira bunun danışıklı bir baskı ve zorlama olabileceği şüphesini okurlarıyla paylaşmıştır. Üzerinde durduğu diğer nokta olarak da Müttefiklerin aslında öne sürülen şartların kabul edilmeyeceğini bildiklerini dile getirmiş ve bile bile bunu neden yaptıklarını sorgulamıştır. Babanzade'ye göre bunun iki nedeni vardır; birincisi kendi kamuoyları ve ikincisi birbirleriyle olan ilişkileri. Şayet Müttefikler daha makul şartlar ileri sürselerdi kendi kamuoylarının tepkisini alacaklardı. Ama Avrupa ağır şartları reddedince, ellerinden geleni yaptıkları ama Büyük Devletlerin engel olduğu imajı vererek kendilerini kurtarmaya çalışmışlardır.¹⁴⁸³

Balkan Hükümetlerinin aralarındaki ilişkiler de bu şartları oluşturmuştur. Örneğin, Osmanlı topraklarındaki Ortodokslar meselesi Bulgarlar için çok elzem değildir fakat Yunanlılar bunu çok istedikleri için Müttefiklerini kırmamak adına Bulgarlar bunu kabul etmiştir. Baştan hayır diyerek Yunanistan'ı kaybetmek yerine, Osmanlıların buna red cevabını vermesini sağlamak Bulgarlar için daha akıllıca bir yöntemdir. İsmail Hakkı Bey, Müttefiklerin bu kabul edilmez şartları Büyük Devletlere sunarak aslında bir çamura battıklarını, bu çamurdan tek başlarına çıkamadıklarını ve çıkmak için yardıma ihtiyaç duyduklarını üstü kapalı söylemek istediklerini yazmıştır. Ayrıca Balkan Hükümetlerine baskı yaparak kendi şartlarını kabul ettirme sözlerini de gerçekleşmesi olanaksız laf-ı güzaf olarak değerlendirmiştir. Devletlerin kendi başlarına hazırlayacakları şartların, Osmanlı aleyhine olmamasını da isteyen Babanzade, yeni barış görüşmelerinin Bulgarların Edirne'yi almak için zaman kazanacakları bir boyuta getirilmemesine dikkat çekmiştir. En başından beri savunduğu şeyi bir daha savunarak ne Avrupa'dan ne müttefiklerden hayır gelmeyeceğinin anlaşıldığını, bu işi bitirecek olanın Osmanlı ordusu olduğunu savunmuştur.¹⁴⁸⁴

¹⁴⁸² Babanzade, "Keşof'un İthamati", s.1

¹⁴⁸³ Babanzade İsmail Hakkı, "Müttefiklerin Şeraiti ve Avrupa", *Tanin*, 18 Mart 1913, No:1543, s.1

¹⁴⁸⁴ Babanzade, "Müttefiklerin Şeraiti ve Avrupa", s.1

Avrupa’da bazı çevrelerde Balkan Savaşı daha bitmeden, savaş sonrasına yönelik bazı görüşler ileri sürülmüştür. Balkanlarda kurulan bu ittifak düzeninin savaştan sonra da devam edeceği görüşü ortaya atılmıştır. İsmail Hakkı Bey ise bu görüşü reddederek daha Osmanlı Devleti elinde silahı savaşa devam ederken, Balkan Hükümetlerinin birbirine çelme atmaya çalıştıklarını vurgulamıştır. Sırlar ve Yunanlılar Yanya’nın düşmesinden sonra Selanik’te el ele vermeye başlayınca, Bulgarlar bundan rahatsız olmuş hele ki Selanik Limanı hakkında Yunanlıların Sırlarla bir uzlaşma yoluna gitmesi ittifak içinde çatlaklara yol açmıştır. İsmail Hakkı Bey, Sırp ve Yunanlıların, Bulgarların ne kadar haşin bir müttefik olduğunu bildiklerini, daha Edirne ve Çatalca önlerinde can çekişirken, fırsattan istifade kendilerini sigortaya aldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca savaşın ikinci safhasından sonra bu sigortayı Yunanlılarla Osmanlıların yapmaları gerektiğini, Sırların Slav olarak Rus nüfuzuna gireceklerini, Balkanlarda dengenin Slav olmayanlar tarafından sağlanması gerekirken Yunanlıların her şeye rağmen Sırları Osmanlılara tercih ettiğini yazmıştır.¹⁴⁸⁵

Balkan Hükümetleri için ilk düşman Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlılar mağlup edildikten sonra ikinci tehlike olarak Bulgaristan görülmüştür. İşte savaşın ikinci safhasında Balkan Hükümetlerinin görevi Bulgaristan’ı saf dışı etmek olmalıdır diyen Babanzade, sözü Romanya’ya getirerek şayet Romanya sözle değil fiili olarak Bulgaristan’a saldırsaydı Balkanlarda işlerin değişeceğini dile getirmiştir. Ancak Bulgaristan’ın müttefikleri bu konuda da hislerine yenilmişler ve Türk ve Müslüman kitleyi hedef seçmişlerdir. Mevcut durumda da kendi aralarında ittifak içinde ittifak denebilecek denk kuvvetler tesis etmeye çalışmışlardır. İsmail Hakkı Bey, Balkan Balkanlılarıdır düsturunun iflas ettiğini bu makalesinde de yazmış, Bulgaristan’da 470 bin Rum kalacağını, buna Müslümanların eklenmesiyle Bulgaristan’ın tek bir millet olarak yaşayamayacağını hatırlatmıştır. Bulgarların, Müslümanları katlederek yok edebileceğini ve buna Avrupa’nın muhakkak sessiz kalacağını ancak aynı şeyi Rumlara yapamayacaklarını çünkü arkalarında destekçilerinin olduğunu, bu yüzden Makedonya’da suların durulmasının olanaksız olduğunu sözlerine eklemiştir. Müttefiklerin toprak paylaşımı konusu gibi en pürüzlü meseleye daha dokunmadan böyle anlaşmazlıklar yaşamasını yakın gelecekte yeni bir savaşın ayak sesleri olarak gören Babanzade,¹⁴⁸⁶ adeta İkinci Balkan Savaşı’nı birincisi bitmeden görmüştür.

Bu süreçte Çatalca önlerinde Bulgar ordusuna karşı elde edilen bir başarı İsmail Hakkı Bey’in zaferin kazanılacağı yönündeki umutlarını arttırmış, bu başarı ile kamuoyunun motivasyonunu artırmaya çalışmıştır. Yazdığı makalede, Müttefiklerin kabul edilemez barış şartlarına en iyi cevabın askeri başarılarla verileceğini belirterek, bu başarının Avrupa’nın

¹⁴⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “İttifak İçinde İttifak”, *Tanin*, 19 Mart 1913, No:1544, s.1

¹⁴⁸⁶ Babanzade, “İttifak İçinde İttifak” s.1

Osmanlılar hakkında daha adilane bir karar vermesini de sağlayacağını eklemiştir. Barış görüşmeleri öncesi Osmanlı ordusunun Çatalca'nın ilerilerinde acilen önemli bir başarı kazanması elini güçlendiren bir koz olacaktır.¹⁴⁸⁷

Balkan Savaşı devam ederken Yunanistan Kralı I.Georgios 18 Mart 1913'te Selanik'te uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Katilin Aleksandr Skinazi adında bir Rum olduğu açıklanmıştır. Kralın suikast sonucu öldürüldüğü haberi Selanik'te duyulunca büyük bir kargaşalık çıkmıştır. Önce katilin bir Bulgar olduğu haberleri yayılmış daha sonra Müslüman olduğu dedikodusu dolaşmaya başlamıştır. Suikast vesilesiyle bozulan asayiş yeniden sağlanana kadar, dedikoduların da etkisiyle 18 Müslüman ve birkaç Yahudi öldürülmüştür. Bu dedikodular yüzünden ortaya çıkan yanlış anlamaları engellemek ve olayları durdurmak amacıyla Prens Nikola, katilin bir Yunanlı olduğunu resmen ilan etmiştir. Katil Skinazi olay yerinde hemen yakalanmış ve tutuklanmıştır. Yapılan bir sorgu esnasında kendini pencereden atarak intihar etmesi yüzünden, suikastın perde arkası aydınlatılamamıştır. Yunanistan'ın başına da yeni kral olarak Prens Konstantin geçmiştir.¹⁴⁸⁸

İsmail Hakkı Bey, bununla ilgili yazdığı makalesinde olayın perde arkasını anlamaya çalışmış, suikastte Bulgar parmağı olup olmadığı üzerinde durmuştur. Katilin kim olduğu konusunda şüpheleri olan İsmail Hakkı Bey, söylediği gibi Yunanlı ise buna bir mana verilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁴⁸⁹ Her ne kadar Atina'dan yapılan açıklamalar, katilin akli dengesinin bozuk olduğunu söylese de bu Babanzade'yi tatmin etmemiş,¹⁴⁹⁰ olayın bu kadar basit olmadığı üzerinde durmuştur. Bu noktada aklına ilk gelen şey de Yunanistan'ın Balkan Savaşına girmesine karşı olanların bu işi organize etmiş olabileceğidir. İsmail Hakkı Bey olaya başka bir açıdan da yaklaşarak, Makedonya'nın merkezi sayılan Selanik'te böyle bir hadisenin yaşanmasını eleştirmiş, bölge Türklerden temizlendikten sonra asayişin

¹⁴⁸⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Çatalca Muharebatı", *Tanin*, 20 Mart 1913, No:1545, s.1. Çatalca Savaşı ile ilgili yazılmış Osmanlıca bir eser için bkz. Mehmed Nihad, *Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)*, Matbaa-i Askeri, İstanbul, 1341

¹⁴⁸⁸ Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s.449-451

¹⁴⁸⁹ Mahmut Şevket Paşa anılarında, Yunan Kralının öldürüldüğü haberini Alman Büyükelçi Wangenheim'dan aldığı bilgisini vermiştir. Katilin, ilk alınan haberlere göre, Selanik'in Yunanlılara geçmesine kızan bir Bulgar milliyetçisi olduğunu belirtmiştir. Katil konusunda şüpheleri olan Baron Wangenheim, katil Bulgar da olsa Yunan Hükümetinin bunu saklayacağını ve Kralın bir Yunanlı tarafından öldürüldüğünü açıklayacağını söylemiştir. Bunun aksi bir açıklamanın Yunan halkında infial yaratacağı öngörüsünde bulunarak, böyle bir durumun, Türklere karşı kurulan Yunan-Bulgar ittifakının sonu anlamına geldiğini aktarmıştır. Bkz. *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, s.51-52

¹⁴⁹⁰ Yunan Kralını öldüren suikatçının, anarşist veya akli dengesi bozuk biri olarak sunulmaya çalışılmasının taktik icabı olduğu anlaşılmaktadır. İşin aslı ise Kralın ölümünden çıkar bekleyen dış güçlere hizmet eden bir tetikçi olduğudur. Hayatının kaybeden Kral, İngilizlerle sıcak ilişkiler kurmak taraftarıdır. Buna karşılık Prens Konstantin, Alman yanlısı bir tutum sergilemiştir. Bu durumdan hareketle dönemin pek çok yazarı, Kral Gerogios'un Almanların Balkanlar'daki çıkarlarına kurban gittiğini ileri sürmüşlerdir. Bu noktadan hareket edildiği zaman da, Kralın öldürülerek yerine Konstantin'in geçirilmesi için bu suikastın tertip edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Suikastle ilgili bkz. Murat Köylü, "Yunan Belgeleriyle Balkan Savaşlarına Yunanistan'ın Siyasi ve Askeri Etkisi", *Savaşın Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2013, s.144

sağlanacağını söyleyenlerin yanıldıklarını dile getirmiştir. Makedonya’da gürültünün eksik olmamasının nedeninin Osmanlılar olmadığını bu vesile ile Avrupa’dan anlamalarını istemiştir.¹⁴⁹¹

İsmail Hakkı Bey suikast hakkındaki şüphelerini paylaşmaya devam ederek, katilin gerçekten Rum olduğunun tartışmalı olduğunu belirtmiştir. Ona göre şayet Rum ise ona silah verenlerin Bulgar olması ihtimali üzerinde durmuştur. Diğer taraftan da katil şayet Bulgar ise ittifakın ahengini bozmamak için Yunanistan tarafından Yunanlı olduğunun Makyavelist bir mantıkla açıklanmış olabileceğini vurgulamıştır. Bazı rivayetlere dayanarak, Yunanistan’ın Selanik’te pek çok Bulgarı ve Museviyi tutukladığı bilgisini veren Babanzade, katil Yunanlı ise buna ne gerek olduğunu, Bulgar ise niye gizlenmeye çalışıldığını sormuştur. Ancak onun en büyük endişesi, Yunanistan’ın bu vesile ile Selanik’teki Müslümanlar hakkında uygulanan şiddeti daha da artırmasıdır. Suikastın Avrupa başkentleri üzerindeki etkisine göz atan İsmail Hakkı Bey, zaten birçok hanedanla akraba olan Kralın ölümünün üzüntü yarattığını, Alman İmparatorunun üç hafta yas ilan ettiğini, Yunanistan’a duyulan sempatinin bu olayla daha arttığını şayet katil Bulgar çıkarsa Bulgaristan’a tepki doğacağını aktarmıştır. Kralın mezarının Selanik’te yapılacak olmasına da siyasi bir anlam yükleyen Babanzade, Yunanlıların mezardan bile yararlanmaya çalıştıklarını yazmıştır.¹⁴⁹²

Balkan coğrafyasında nüfuz mücadelesi yapan iki devlet, Rusya ve Avusturya kendi aralarında anlaşıp seferberlik halinde bulunan askerlerinin bir kısmını terhis etme kararı almışlardır. Ancak Avusturya daha sonra bu karardan vazgeçmek durumunda kalmıştır. Her iki hükümet de bir resmi tebliğ ile bu kararı kamuoyuna duyurmuşken, Rusya’nın tebliğinin alt kısmına eklenen bir fıkrada; “*Avusturya Hükümeti Balkan Hükümetleri hakkında hiçbir saldırı maksadı beslemediğini Rusya Hükümetine temin etmiştir.*” ifadesinin kullanılması Avusturya-Macaristan için siyasi bir mağlubiyet algısı yaratmıştır. Özellikle Avusturya gazeteleri bu algıya hemen kapılarak fırtınalar koparmıştır. Avusturya Hükümeti de ikinci bir tebliğ yayımlayarak ülke basını ile aynı kanaatte olmadığını dile getirerek Rusya’ya tekrar teminat vermiştir. Fransız gazeteleri ise bu olayı ‘Rusya’nın İntikamı’ başlıklı makalelerle ilan etmişlerdir. Zira Balkan Savaşı Avusturya için bir imtihan meydanı olmuş, devleti sarsmış ve Babanzade’ye göre Rusya, Bosna-Hersek’in ilhakından doğan acıyı çıkarmıştır.¹⁴⁹³

¹⁴⁹¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Bir Cinayet-i Siyasiyenin Tesirâtı”, *Tanin*, 21 Mart 1913, No:1546, s.1

¹⁴⁹² Babanzade, “Bir Cinayet-i Siyasiyenin Tesirâtı”, s.1. İsmail Hakkı Bey, kralın mezarının Selanik’te yapılacağını belirtmesine rağmen Aram Andonyan eserinde, I. Georgios’un naşının kraliyet yatıyla Pire’ye, oradan da Atina’ya götürüldüğünü ve burada büyük bir törenle gömüldüğünü yazmıştır. Bu bilgi için bkz. Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s.451

¹⁴⁹³ Babanzade İsmail Hakkı, “Avusturya ve Balkan Şibh-i Ceziresi”, *Tanin*, 22 Mart 1913, No:1547, s.1

İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın Balkan Devletlerine karşı da gücünü kaybetmeye başladığını, en güvendiği Romanya'nın bile Rusya'nın oyuncağı haline geldiğini ileri sürmüştür. Romanya bundan sonra ya Bulgaristan'a karşı Avusturya'yı tercih edecektir ya da Rusya'ya güvenip Macaristan'daki Rumenleri kendine çekmeye çalışacaktır. Romanya'nın dışında Avusturya'nın gücünü ciddiye almayan diğer iki devlet Sırbistan ve Karadağ'dır. Ayrıca buna Arnavutluk'u da eklemek mümkündür. Özellikle Sırp'lar ileri giderek, Müslümanları din değiştirmeye zorladıkları¹⁴⁹⁴ gibi Katolik Arnavutları da Ortodoks yapmaya başlamışlardır. Bu ise Avusturya-Macaristan'ın en hassas olduğu konudur ki, İsmail Hakkı Bey, bunların her şeye tahammül edebileceğini ama Katoliklere eziyete asla katlanamayacaklarını belirtmiştir. Karadağlılar da bir Avusturya gemisine saldırarak ticari zarar vermişlerdir. Fakat tüm bunlara rağmen Avusturya sessiz kalarak acizlik eseri göstermiştir. Gerçi Avusturya dışını göstermek istemiş, güneye donanma göndermiştir ama Babanzade'ye göre bu işe yaramayacaktır. Çünkü Sırp ve Karadağ Hükümetleri donanmayı görünce geri adım atacaklar, donanma gidince arkasından gülererek işlerini yapmaya devam edeceklerdir.¹⁴⁹⁵

İşkodra konusunda da Avusturya'nın ısrar ettiği sonucun oluşmayacağı ortaya çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar şehir Karadağ'a verilmeyecek dediyse de, Yanya örneği göz önündeyken bunun olmayacağı anlaşılmıştır. Avusturya, Yanya Arnavutluk'a bırakılacak demiş ancak kamuoyu baskısıyla Yunanistan'a verilmesine engel olamamıştır. Aynı kamuoyunun İşkodra'nın Karadağ'a verilmesi şeklinde gelişmesi durumunda Avusturya'nın ne yapacağını sorgulayan İsmail Hakkı Bey, Selanik, Üsküp, Priştine gibi şehirler gittiği halde Avusturya'nın başını gizlendiği yerden çıkaramadığını ifade etmiştir. Buna ek olarak Avusturya'nın donanmasını gerçekten etkili olmak için İşkodra'ya göndermesini, yoksa göstermelik bir hareketin Avusturya'nın prestijine ağır darbe vuracağını yazmıştır. Şayet böyle olursa Balkanlar'da üstünlük Rusya'ya kayacak ve Avusturya bir daha intikam alma fırsatı dahi bulamayacaktır.¹⁴⁹⁶

Balkan Savaşı'nın üzerinden elli gün geçtikten sonra bazı haber ajanslarında barış görüşmelerinin yapılacağına dair haberler çıkmıştır. Bu haberlerden bazılarının tekzip edilmesi, bazılarının kaynağının da şüpheli olması bu konuda bilgi kirliliği olduğunu göstermiştir. Bu hale rağmen barış konusunu değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Büyük Devletlerin sunacağı şartlar tam olarak bilinmeden bir yorumda bulunmanın doğru

¹⁴⁹⁴ Müslümanların zorla dinlerini değiştirmeleri konusunda yapılan baskılar için bkz. Emine Aygün Yazıcı, *Tanın'e Göre Balkan Savaşları'nda Yaşanan Mezalim ve Osmanlı Kadınlarının Faaliyetleri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2013, s.43-45

¹⁴⁹⁵ Babanzade, "Avusturya ve Balkan Şibh-i Ceziresi", s.1

¹⁴⁹⁶ Babanzade, "Avusturya ve Balkan Şibh-i Ceziresi", s.1

olmayacağını savunmuştur. Buna ek olarak, Müttefiklerin artık savaşa devam etmelerinin bir anlamı kalmadığını, koparacaklarını kopardıklarını ancak ülkesinden daha fazla parça koparılmasını istemeyen Osmanlı Devleti'nin savaşta devam etmesinin meşru ve normal olduğunu hatırlatmıştır. Avrupa Devletlerinden de her iki tarafa eşit muamelede bulunmalarını talep etmiştir. İsmail Hakkı Bey, sunulacak şartların hemen kabul edilmemesini, Osmanlı Devleti'nin ölüm döşeginde olmadığını dile getirerek, endişe edecek bir şey olmadığı gibi sevinecek bir şey görmediğini yazmıştır.¹⁴⁹⁷

Barış konusunda Büyük Devletler birinci adımı daha önce atmışlar, Balkan Hükümetlerine aracılık için tamam demişler ve müttefikler de bunun üzerine şartları malum olan bir onay cevabı vermişlerdir. Bundan sonra ikinci adıma geçilmiş ve devletler, müttefiklerin şartlarını uygun bulmadıkları için kendi düzenledikleri bir şartnameyi teklif etmişlerdir. Şayet bu şartlar Müttefikler tarafından kabul edilirse barışa doğru üçüncü adım atılacak ve kesin çözüm için Babıâli'ye de resmen teklif edilecektir. İsmail Hakkı Bey, safahatı bu şekilde aktardıktan sonra kendisi için Babıâli'nin nasıl bir yol izleyeceğinin daha önemli olduğunu dile getirmiştir. İlk olarak, Müttefiklerin kendilerine sunulan barış teklifini hemen kabul etmeyerek Osmanlı Devleti aleyhinde bazı tadilata gidilmesini sağlayacaklarını ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey bu noktadan sonra farklı bir yoruma giderek, Osmanlı Devleti'nde barış kararını vermesi gerekenin Babıâli değil ordu olduğunu yazmıştır. Zira ordu kendi savaşma kabiliyetine bakarak bunu devam ettirip ettiremeyecek durumda olup olmadığına karar verecek ve buna göre şartları kabul edecek veya etmeyecektir. Ona göre de Babıâli işin siyasete düşen kısmı için gerekeni yapacaktır.¹⁴⁹⁸

İsmail Hakkı Bey barış şartlarının neler olabileceği konusunda da meseleleri tek tek ele alarak kendi görüşlerini paylaşmıştır. Bu aşamada en önemli konulardan biri Duyun-u Umumiye borçlarıdır. Müttefiklerin temsilcileri ile Duyun Meclisinin müzakere edeceği bildirilmiştir ki, İsmail Hakkı Bey Müttefiklere düşen hisse konusunda çetin pazarlıkların yapılacağı yorumunda bulunmuştur. Savaş tazminatı konusunda da Büyük Devletler önceden yaptıkları açıklamalarda bunu kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Ancak İsmail Hakkı Bey, bunun dolambaçlı yollardan hafifletilebileceğini, Duyun-u Umumiyenin Balkanlara düşen payını tazminata karşılık olarak gösterebileceklerini hatırlatmıştır. Osmanlı heyetinin bu konuda dikkatli davranmasını isteyen Babanzade, hangi nam ve unvanla olursa olsun tazminat ödenmeyeceğinin söylenmesini tavsiye etmiştir. Bir de buna ek olarak, Berlin Antlaşmasının,

¹⁴⁹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Sulh Barometresi", *Tanin*, 23 Mart 1913, No:1548, s.1

¹⁴⁹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Sulhe Doğru İkinci Adım", *Tanin*, 24 Mart 1913, No:1549, s.1

Bulgaristan ve Doğu Rumeli'ye ayrılan duyun hisselerinin faizleriyle beraber hesaplanmasını talep etmiştir.¹⁴⁹⁹

Dikkatli olunması gereken diğer bir konu da Adalar meselesidir. İsmail Hakkı Bey'e göre devletler, Adalar işinin kendilerine bırakılmasını isteyeceklerdir. Ancak bunun şartları nasıl olacaktır sorusu akla gelmektedir. İlk olarak hangi adaların Türk tarafına verileceği, hangi adaların muhtar yönetime geçeceği tespit edilmeli ve muhtariyet şartları kesin olarak çizilmelidir. Osmanlı Devleti'nin Adalardaki kara ve deniz kuvvetlerinin neden ibaret olacağı hüküm altına alınmalıdır. Adalar, Osmanlı Asyasının güvenliği için önemlidir. Ancak her bir ada Yunanistan tarafından kötü amaçlar için kullanılabilirliğinden bunu önlemek için askeri tedbirlerin alınması şarttır. Bunlar alınmadıkça Babanzade'ye göre, Adaları terk etmekle muhtariyet vermek arasında bir fark kalmayacaktır. Barış şartlarını kabul etmede başka bir mesele daha vardır; Avusturya, İşkodra Arnavutluk'ta kalmak şartıyla Yakova'nın Sırbistan'a terkine razı olmuştur. Fakat Babanzade, Sırbistan'da kalacak arazide Müslüman ve Katolik olanların dini ve siyasi haklarına riayet edilmesi şartını dile getirmiştir.¹⁵⁰⁰

Kapitülasyonlar, gümrük vergileri ve temettü vergisi gibi muallâkta kalan konuların tamamının Osmanlı Devleti tarafından iyice incelenerek devletlere sunulmasını ve bunların kabul edileceğine dair teminat alındıktan sonra barışa rıza gösterilmesini tavsiye eden İsmail Hakkı Bey, barış konusunda acele edilmemesi görüşünü tekrar etmiş, kimsenin Osmanlı Devleti'ni bir barışa zorlayamayacağını ifade etmiştir.¹⁵⁰¹

Yunanistan'da Kral I. Georgios'un suikast sonucu öldürülmesiyle yerine Kral olarak I. Konstantin geçmiştir. Yunanistan'daki bu cülus günlerinde Selanik'te ahaliye yönelik yapılan zulümler üzerine bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkileri değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti ne zaman Yunanistan'a elini uzatsa, Yunanlılar hemen Osmanlılara karşı çıkmış, Türk tarafından atılan uzlaşma adımlarına set çekilmiştir. İşin ilginç tarafı ise Yunanistan'la uzlaşma konusunda kabahati Osmanlılara bulanlar sadece Yunanlılar değil, Osmanlı Devleti'nin içindeki bazı kimseler de olmuştur. Bu konuda Osmanlıları eleştirerek, Girit meselesi olmasaydı, Türklerle Yunanlıların savaşta müttefik olacaklarını ve Osmanlıların milli ve askeri haysiyetlerinin kırılmayacağını ileri sürmüşlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu eleştirileri yapanların, Girit sorunu gündemdeyken böyle konuşmadıklarını, Yunanistan ile Girit konusunda masaya oturmanın vatana ihanet demek

¹⁴⁹⁹ Babanzade, "Sulhe Doğru İkinci Adım", s.1

¹⁵⁰⁰ Babanzade, "Sulhe Doğru İkinci Adım", s.1

¹⁵⁰¹ Babanzade, "Sulhe Doğru İkinci Adım", s.1

olduğunu söylediklerini, hiç kimsenin ne Meclis-i Mebusan'da ne de basında bu tarz bir söylemde bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁰²

İsmail Hakkı Bey, Balkan Savaşı'nda Yunanistan'la muharebe edilmesinin tek sebebinin Girit olmadığını yazmıştır. Yunanistan'ın Girit dışında, Adalar ve Yanya gibi emellerinin de olduğunu ifade eden Babanzade, Yunanistan'ın Girit onlara verilse bile bu emellerinden vazgeçmeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca her şey olup bittikten sonra akıl vermenin kolay olduğunu belirterek, Osmanlı Devleti'nin Gümülcine ve Drama'nın Müslüman ahalisini kurtarmak şartıyla Selanik'i terk edebileceğini fakat bunun büyük bir marifet olmadığını eklemiştir. Babanzade'ye göre, Yunanistan hissen Osmanlılardan uzaktır ve yakınlaşmak için de bir şey yapmamaktadır. Üstelik Selanik'teki gibi zulümlerine devam ederek bütün yakınlaşma kapılarını kapatmıştır.¹⁵⁰³

Avusturya ile Karadağ'ın ilişkileri savaş boyunca belli bir gerginlik içinde devam etmiştir. Bu gerginlik kimi zaman Avusturya'nın Karadağ'a ultiatom vermesiyle sonuçlanmıştır. Böyle bir ultiatomda Avusturya, Karadağ'dan öldürülen bir Katolik rahip¹⁵⁰⁴ hakkında cinayet tahkikatı yapmak istemiştir. İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın bunu istemekte haklı olduğunu ancak bu hakkını, Arnavut Müslümanlar; Bulgarlar ve Sırlar tarafından öldürülürken kullanmadığını belirterek, bin Müslüman Arnavut'un bir Katolik papazı kadar kıymeti olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca bu hakikatin her şeyi Avusturya'dan bekleyen Arnavutlar için de bilinmesini istemiştir. Avusturya'nın diğer bir hedefi de İşkodra'daki sivillerin serbest bırakılması olmuştur. Bunu da insani açıdan olumlu karşılayan Babanzade, İşkodra'daki Katoliklerin Avusturya'nın merhamet duygularını kabarttığını, aynı durumun Edirne'de olduğunu, Edirne'deki sivillerin sayısının İşkodra'ya göre çok daha fazla olduğunu ancak kimsenin onlar için ultiatom vermediğini eleştiri yolu dile getirmiştir.¹⁵⁰⁵

Karadağ'ın söz konusu ultiatoma nasıl cevap verdiğinin henüz bilinmediğini belirten Babanzade, bu sefer Rusya'nın da Avusturya'ya destek verdiğini ve Karadağ kralına isteneni yapması konusunda nasihatte bulunduğunu söylenti haber olarak dile getirmiştir. Ancak Avusturya, Rusya'nın bu desteğini sağlamak için bir fedakârlık yapmış ve Yakova'yı rüşvet olarak vermiştir. Böylece Rusya'ya bu rüşvet karşılığında, Karadağ'ın uslu oturmasını sağlamasını, haysiyetini daha fazla ihlal etmemesi için uyarıda bulunmasını söylemiştir. Bu vesile ile sözü İşkodra'ya getiren Babanzade, yine bir söylentiye göre, Avusturya Yakova'yı,

¹⁵⁰² Babanzade İsmail Hakkı, "Yunanistan'la Münasebatımız", *Tanin*, 25 Mart 1913, No:1550, s.1

¹⁵⁰³ Babanzade, "Yunanistan'la Münasebatımız", s.1

¹⁵⁰⁴ Öldürülen Katolik Papaz, Arnavutluk'taki Francesko tarikatının lideri Pasiç'tir. Esrarengiz biçimde vurularak öldürülen rahibin katili yakalanamamıştır. Avusturya bu olay üzerine hemen yaygarayı koparmış hatta Karadağlıları, Kuzey Arnavutluk'ta bulunan Katolik ve Müslüman Arnavutları Ortodoks olmaya zorlamakla suçlamıştır. Bu bilgi için bkz. Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s.316

¹⁵⁰⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya, Karadağ ve İşkodra", *Tanin*, 26 Mart 1913, No:1551, s.1

İşkodra Arnavutluk'ta kalmak koşuluyla feda etmiştir. Bu durumda İşkodra sorunu diplomatik olarak çözülmüş gibi görünse de İsmail Hakkı Bey, Karadağ için çözümün böyle olmadığını ve Karadağ Kralının hiçbir surette İşkodra'dan vazgeçmediğini yazmıştır. Bu durum ayrıca İşkodra'da direnmeye devam eden Osmanlı askerini gündeme getirmiştir. Osmanlı askerleri mevcut durumda Avusturya için savaşıyormuş gibi bir görüntü vermektedir. İsmail Hakkı Bey, dolaylı da olsa ortaya çıkan bu durumdan ötürü Avusturya-Macaristan'ın da Edirne için Osmanlı Devleti adına bir fedakârlık yapması gerektiğini ancak yapmadığını yazmıştır.¹⁵⁰⁶

Avusturya-Macaristan Hükümeti, Edirne meselesinde Osmanlılara yardım şöyle dursun bilakis Mütteliklerin paylaşacağı ganimetin çoğalmasını istemiş ve bu sayede İşkodra'dan vazgeçmelerini temenni etmiştir. Bu noktada İsmail Hakkı Bey ilginç bir görüş belirtmiş, İşkodra'da Avusturya'nın lehine olarak dökülen kanlara karşılık, oradaki Osmanlı kuvvetlerinin bütün silah ve mühimmatıyla, güven içinde İstanbul'a getirilmesinde aracılık yapmasını Avusturya'dan talep etmiştir. Savaşın ne zaman biteceğini bilmediklerini ifade eden Babanzade, savaş uzarsa İşkodra'dan gelecek askerlerin Osmanlıların işine yarayacağını dile getirmiştir. Askerlerin İstanbul'a gelmesinin, Avusturya'nın tarafsızlığı için de engel teşkil etmediğini savunan İsmail Hakkı Bey, Arnavutluk'ta zaten tarafsızlık diye bir şey kalmadığını vurgulamıştır.¹⁵⁰⁷

5.8. Edirne'nin Bulgarların Eline Geçmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Bulgaristan'ın Edirne'yi ele geçirmek üzere çok sayıda askerle harekete geçtiğine dair haberler 26 Mart'tan itibaren ajanslara düşmüştür. İsmail Hakkı Bey, bu hücumun nasıl bir sonuç verdiği hakkında bilgi alamadıklarını ancak üç gün boyunca Osmanlı askerinin bu hücumlara direndiğini öğrendiklerini yazmıştır. Babanzade'ye göre, Edirne kaybedilse de kaybedilmese de Osmanlı Devleti için tarih sayfalarına geçecek bir başarı yazılmış olacaktır. Ancak işin siyasi boyutuna gelerek, Bulgarların neden böyle büyük bir hücumla kalktıklarını değerlendirmiştir. Bulgaristan'ın amacı, devletlerin barış şartlarına cevap verileceği sırada Çatalca ve Edirne'de askeri bir başarı elde ederek, masada pazarlık kozlarını artırmaktır. İsmail Hakkı Bey'in iddiasına göre, bazı devletlerin barış şartlarını Osmanlı Devleti'ne tebliğ etmekte gecikmelerinin nedeni, Bulgarlara vakit kazandırmak içindir. Ancak İsmail Hakkı Bey bunu abesle iştilal olarak görmüştür. Edirne'nin kaybedilmesi, Osmanlı Devleti'nin barış için siyasi mevkisine tesir etmeyecektir. Tazminat, Bulgarların Marmara'ya açılması gibi şartlar Osmanlı Devleti tarafından Edirne kaybedilse bile kabul edilmeyecektir.¹⁵⁰⁸

¹⁵⁰⁶ Babanzade, "Avusturya, Karadağ ve İşkodra", s.1

¹⁵⁰⁷ Babanzade, "Avusturya, Karadağ ve İşkodra", s.1

¹⁵⁰⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Harekât-ı Ahire-i Askeriye", *Tanin*, 27 Mart 1913, No:1552, s.1

Edirne'nin Bulgaristan'ın eline geçmesi haberinden kısa süre önce yaşanan önemli gelişmelerden biri, İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'in Balkan Savaşı ve barış koşulları ile ilgili yaptığı konuşma olmuştur. Grey konuşmasının İşkodra ile ilgili bölümünde, şehrin akıbetinin bombardıman sonrası oluşacak duruma bağlı olmadığını, bu hücumlara devam edilmesinin beyhude bir katliamdan ve Sırbistan ile Karadağ'ın kamuoyundaki sempatilerini kaybetmelerinden başka bir işe yaramayacağını söylemiştir.¹⁵⁰⁹ Edirne için de aynı şeylerin söylenmesini temenni eden İsmail Hakkı Bey, Edward Grey'in bu konuşması ile İngiltere'nin Slav politikasının arkasına takılmadan yürüyeceğini gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Devletler için barış şartlarını kabul ettirmek bir siyasi onur meselesi haline gelmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini muhafaza etmek de bütün devletleri ciddiye alakadar eden bir boyut kazanmıştır. Bu yüzden Müttefiklerin, aşırı taleplerde bulunması hem devletler için hem de dünya barışı için kritik bir önem oluşturmaya başlamıştır.¹⁵¹⁰

Edward Grey'in konuşmasının devamında söylediği sözleri, İsmail Hakkı Bey, Rusya'ya nazikçe yapılmış bir tehdit olarak algılamıştır. Grey'in söz konusu sözleri şöyledir:

“Şayet teklif edilen şartlar kabul edilmez ve İstanbul ve Boğazlar meselesini söz konusu yapabilecek bir sınır paylaşımı için Osmanlı Devleti'ni zorlama yoluna gidilir velhasıl savaş sona erip Osmanlı Asyası meselesi ortaya çıkarsa o zaman bir veya birkaç devlet alakasız bir arabulucu halinde kalmayacaklar, bilakis alakadar bir tarafgir olacaklardır. Bununla beraber kimseyi tehdit etmek istememekle birlikte şurasını beyan etmek isterim ki devletler tarafından teklif edilen barış şartları, barış görüşmeleri için en makul bir esas teşkil ettiğinden söz konusu şartları kabul etmek savaşan tarafların menfaati icabıdır.”

İsmail Hakkı Bey, birkaç ay önce Almanya Başbakanı Bethmann-Hollweg'in Osmanlı Asyasının bekâsı için söylediği sözlerden sonra Edward Grey'in bu konuşmayı yapmasını, İngiltere ve Almanya'nın artık Osmanlı Devleti açısından birbirlerine rakip olmaktan vazgeçtikleri biçiminde yorumlamıştır.¹⁵¹¹

Bu konuşmadan sonra Babanzade'ye göre artık Rusya el altından Bulgaristan'a destek veremeyecektir. Rusya hem İngiltere'yi hem Üçlü İttifakı, kendi ve Balkanlı müttefikleri aleyhine harekete geçirmek istemeyecektir. Bu vesileyle Bulgaristan ve diğer Müttefik Devletler, Büyük Devletlerin talimatlarına uymak zorunda kalacaklardır. İsmail Hakkı Bey, İngiltere'de bu düşüncenin oluşmasında Osmanlı Devleti'nin özellikle de Hakkı Paşa'nın faaliyetlerinin etkili olduğunu ileri sürmüştür. Sözü yine Edirne'ye getiren Babanzade'nin,

¹⁵⁰⁹ İngiltere'nin Birinci Balkan Savaşı boyunca en büyük endişesi, Balkanlarda yaşanan krizin bir Avusturya-Rusya savaşına sebebiyet vermesi ve bunun iki devlet arasında sınırlı kalmayıp tüm Avrupa'ya yayılmasıdır. Bu sebepten ötürü İngiltere, İsmail Hakkı Bey'in ifade ettiği gibi savaşın lokal kalmasını yani Balkan Müttefikleri ile Osmanlılar arasında geçmesini temenni etmiştir. İngiltere aynı zamanda hem Balkan İttifakına hem de Rusya'nın Balkan siyasetine açıktan destek vermekten de kaçınmıştır. Bu değerlendirme için bkz. Mehmet Okur, “The Times Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin Politikası”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, Kış 2012, s.192

¹⁵¹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Sir Edvard Grey'in Nutku”, *Tanin*, 28 Mart 1913, No:1553, s.1

¹⁵¹¹ Babanzade, “Sir Edvard Grey'in Nutku”, s.1

şehrin düşmesinin, Osmanlı Devleti'nin Müttefiklerinin aşırı isteklerine boyun eğmek için gerekçe olmayacağını, üzerinde baskı kurulması gereken bir güç varsa onun meşru müdafaasını yapan Osmanlı Devleti değil, aşırı şartlar sunan ve Grey'in konuşmasıyla adeta dalga geçen Müttefikler olduğunu yazmıştır.¹⁵¹²

Edirne'nin 26 Mart 1913'te Bulgarların eline geçmesi¹⁵¹³ üzerine İsmail Hakkı Bey, 29 Mart'ta duygusal bir makale yazmıştır. Makalesinde hemen yanbaşılarında olduğu halde şehre yardım edemedikleri için kendilerine kızmış, savaşın başından beri birçok şey kötü giderken, Yanya, Çatalca ve Edirne gibi savunmalarla teselli bulduklarını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi kaybetmesiyle ilgili tek tesellisinin düşmana pahalıya mal olmasını sağlamalarını göstermiştir. Zira savaşın ilk aşamasında düşman kolayca zaferler elde etmiş ancak ikinci safhada maddi mağlubiyetlerin yerini manevi intikamlar almıştır. Babanzade'ye göre, Osmanlılar her ne kadar Edirne'yi kaybetmekle maddeten zarara uğramışlarsa da manen kazançlı çıkmışlardır. Zira Edirne için yapılan kahramanlıklar ve fedakârlıklar toplumu manevi olarak güçlendirmiştir. İsmail Hakkı Bey sözü yine barışa getirerek, Edirne'nin kaybının barışın imzalanması anlamına gelmediğini belirtmiştir. Çatalca'da savaşın hala devam ettiğini hatırlatarak, Edirne'nin kaybını fırsat bilip önlere yeni koşullar içeren barış metinlerinin konulmasına rıza göstermeyeceklerini yazmıştır.¹⁵¹⁴

Edirne'nin kaybedilmesi İsmail Hakkı Bey'de, Büyük Devletlerin sunacakları barış şartlarında ve alacakları kararlarda değişikliğe gidip gitmeyecekleri yönünde bir endişe oluşmasına yol açmıştır ve bu amaçla yazdığı bir makalede, Edirne alınmadan önceki koşulların göz önünde tutulmasını destekler tarzda yorumlarda bulunmuştur. Devletlerin barış koşullarını taraflara sunma konusunda gecikmiş olmasını manidar bulan İsmail Hakkı Bey, Edirne'nin kaybedilmesinden sonra da benzer bir taktiğin uygulanmasından şüphe etmiş, yine Bulgarlara zaman kazandırılarak, Çatalca üzerine bir saldırı gerçekleştirilmesine olanak sağlandığını hatırlatmıştır. Açıkça olmasa bile barış konusunun, el altından iş gören bazı diplomatlar tarafından kasıtlı olarak ertelendiğini belirtmiş ve İstanbul'un bir sonraki hedef olduğunu ima etmiştir. Çünkü Çatalca'ya yapılan hücumun amacı; İstanbul yolunun açılmasıdır. İsmail Hakkı Bey ayrıca savaşı idare eden Bulgar komutanların iplerini sadece

¹⁵¹² Babanzade, "Sir Edvard Grey'in Nutku", s.1

¹⁵¹³ Necdet Hayta-Togay Seçkin Birbudak, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, ATASE Yay., Ankara, 2010, s.91-92. Sevgi Aşkın, *Balkan Savaşlarında Edirne*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007

¹⁵¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Edirne Sükût Etti, Fakat Millet Manen Yükseldi", *Tanin*, 29 Mart 1913, No:1554, s.1

Sofya'daki siyasilerin değil bazı Avrupa başkentlerindeki diplomatların da tuttuğunu dile getirerek, planlı hareket edildiğini iddia etmiştir.¹⁵¹⁵

Edward Grey gibi birinin birkaç gün önce yapmış olduğu konuşmadan sonra Edirne'nin düşmesi üzerine, yeni şartlar getirilmeyeceği kanaatini taşıyan Babanzade, olaya biraz da Osmanlı Devleti açısından bakmıştır. Ona göre devletler, Osmanlı Devleti'ne en azından kendisini savunabileceği bir sınır çizmelidir. Günlerce müdafaa edilerek, savunma yeteneğini tecrübe ettikleri Karaağaç, Lüleburgaz ve Vize hatlarının terk edilmesini, İstanbul kapısının saldırıya açık hale gelmesi olarak değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Boğazların bekçisi olması isteniyorsa, İstanbul ve Çanakkale'de savunma zafiyeti yaratacak yerlerin Osmanlıların elinde bırakılmasını istemiştir.¹⁵¹⁶

İsmail Hakkı Bey'in sürekli olarak tehir edildiğini vurguladığı barış şartlarını içeren nota Edirne düştükten sonra nihayet 31 Mart 1913 günü, Büyük Devletlerin elçileri tarafından Babıâli'ye verilmiştir. İsmail Hakkı Bey önceden Balkan Müttefiklerine verilen bu notanın içeriğinin onlara verilenden farklı olmadığını yazmıştır. Ancak ellerinde Müttefiklere verilen notanın tam metni olmadığı için Osmanlılara verilen ile karşılaştırma imkânları olmadığını dile getirmiştir. Notada teklif edilen şartlar ise şunlardır; sınır Midye-İnoz Hattı olacaktır. Girit'ten feragat edilecek ve diğer Adaların durumunu halletme işi devletlere bırakılacaktır. Savaş tazminatı verilmeyecektir. Duyun-u Umumiyeden Balkan Devletlerine düşen hisseler Paris'te toplanacak bir mali konferansta¹⁵¹⁷ sonuca bağlanacak ve düşmanlığa son verilecektir. İsmail Hakkı Bey bu şartları kabul edip etmemek kararının hala orduda olduğunu ifade etmiş, ancak ordunun da Edirne yenilgisinden sonra aynı güçte olmadığını itiraf etmiştir. Eğer Babıâli bu şartları kabul ederse artık savaşmaya gerek yoktur. Savaşa devam edilince kaybedilen yerler geri alınacaksa buna itiraz edecek hiçbir Osmanlının olmadığını belirten

¹⁵¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Edirne'nin Sükûtundan Sonra", *Tanin*, 30 Mart 1913, No:1555, s.1

¹⁵¹⁶ Babanzade, "Edirne'nin Sükûtundan Sonra", s.1

¹⁵¹⁷ Osmanlı Devleti, Duyun-u Umumiye'nin Balkan Hükümetleri arasında paylaşılması ve diğer bazı mali meselelerin müzakeresi için Paris'te Fransa Hariciye Nazırının başkanlığında, yabancı elçilerden oluşan bir heyetin kurulacağı yönünde Londra Elçiler Konferansında bir karar alındığına dair istihbarat almıştır. Bu haberin doğruluğu konusunda Fransa Hariciye Nezareti nezdinde tahkikat yapması için Paris Elçisi Rıfat Paşa'ya talimat vermiştir. *BOA*, BEO, 4144-310726, M-13 Şubat 1913. Rıfat Paşa aldığı bu talimat üzerine Fransa Hariciye Nazırı Charles Jonnart ile bir görüşme yapmıştır. Jonnart bu görüşmede, Paris'te bir konferans toplanması için henüz bir karar alınmadığını ve bir tarih tespit edilmediğini söylemiştir. Şayet konferans kararı alınırsa Fransız çıkarları gereği bunun büyük ihtimalle Paris'te toplanacağını eklemiştir. Rıfat Paşa, Osmanlı Devleti bu konuda başlıca alakadar olduğu için söz hakları bulunduğu ve bir Fransız ile Büyük Devletler elçilikleri müsteşarlarından oluşan bir komisyon tarafından tayin edilmiş olduğu söylenen 450 milyon frankın yetersiz olduğu karşılığını vermiştir. Jonnart da Osmanlı Devleti'nin söz hakkını memnuniyetle kabul edeceklerini dile getirmiştir. Rıfat Paşa bu konuda Osmanlı Maliye Nezaretinin gereken evrakları hazırlayıp, bunları Paris'te savunacak becerikli bir memurun seçilmesini ve söz konusu evrakların gayri resmi surette Büyük Devletlere verileceğini dile getirmiştir. *BOA*, BEO, 4144-310726, M-13 Şubat 1913. Sadaret makamı bu yazışmalar üzerine Maliye Nezaretine bir yazı yazarak, taraflar arasındaki ihtilafı ortaya koyacak bir vesikanın Duyun-u Umumiye İdaresi ile birlikte hazırlanmasını istemiştir. *BOA*, BEO, 4144-310726, M-15 Şubat 1913

Babanzade, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa barış yapmayı gerektirecek bir durum görmezse savaşa devam edilebileceğini yazmıştır.¹⁵¹⁸

Notanın kabul edilmesi barış için kesin bir hüküm anlamına da gelmemektedir. Zira Müttefik Devletler notayı daha kabul edip etmediklerini açıklamamıştır. Şayet onlar tarafından kabul edilmezse, Osmanlı Devleti'nin muvafakat göstermesi kesin barış anlamına da gelmemektedir. İsmail Hakkı Bey, barış görüşmelerine gözü kapalı gidilmemesi için hazırlıklı olunması gerektiğini hatırlatarak, ekonomik konularda, kapitülasyonlar bahsinde ve Adalar meselesinde devletlerin önceden verdikleri vaatlerin geçerli olmasının sağlanmasına çalışılmasını istemiştir. Devletlerin de barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ne arka çıkmalarını isteyen Babanzade, Edward Grey ve Bethmann-Hollweg'in konuşmalarını hatırlatmış, Osmanlı Devleti'ne kaldıramayacağı şartlar sunulmasının engellenmesini talep etmiştir.¹⁵¹⁹

Babiâli, devletlerin uzun süren müzakereler sonrasında kararlaştırmış oldukları notanın koşullarını kabul ettiğini bildirmiş aynı zamanda Müttefik Devletler de cevaplarını iletmişlerdir. Osmanlı Devleti onayını 24 saatte vermiş iken Müttefikler ancak on gün sonra cevap vermişlerdir ve Babanzade'ye göre verdikleri cevap Avrupa ile dalga geçmekten başka bir şey olmamıştır.¹⁵²⁰ İsmail Hakkı Bey, barış müzakerelerinde bu durumun Büyük Devletler tarafından dikkate alınmasını temenni etmiştir. Müttefiklerin verdikleri cevabın ise Avrupa kamuoyunda ve basınında hala desteklenir olduğu görülmektedir. Bazı Fransız gazeteleri, Bulgarların tazminat taleplerini haklı görmüş, Marmara sahiline inmelerine sıcak baktıklarını göstermişlerdir. Yine bu gazetelere göre, Müttefik Devletlere aracılık notası vermeden önce Büyük Devletler tarafından karara alınan denge kaidesi, Edirne'nin düşmesinden sonra bozulmuştur. Aynı senaryonun savaştan önce statükonun korunması konusunda ortaya konduğunu hatırlatan Babanzade, Müttefikler başarı kazanmaya başlayınca bu kelimenin unutulduğunu ifade etmiştir. Bu görüşleri en çok da Fransız basınına yakıştırmayan İsmail Hakkı Bey, Paris'in Prusyalılar tarafından zaptedilmesi üzerine Almanların Atlas Okyanusuna

¹⁵¹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Devletler Notayı Babiâliye Verdiler", *Tanin*, 1 Nisan 1913, No:1557, s.1

¹⁵¹⁹ Babanzade, "Devletler Notayı Babiâliye Verdiler", s.1

¹⁵²⁰ Müttefikler, Büyük Devletlerden 29 Mart'ta aldıkları notaya 5 Nisan 1913'te cevap vermişlerdir. Cevaplarında, Midye-Enez çizgisini sınır olarak kabul etmekle beraber bunun kesin bir çizgi olmayacağı notunu düşmüşlerdir. Buna ek olarak, Ege Adalarının tamamının Yunanistan'a bırakılmasını şart koşmuşlardır. Arnavutluk sınırlarının da önceden ve kesin olarak çizilmesini talep etmişlerdir. Müttefiklerin ısrarla üzerinde durduğu konu ise tazminat talepleri olmuştur. Bunun için bkz. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.2, k.2, s.306-307. İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.364. Ancak Büyük Devletler, Müttefiklerin verdiği bu cevabı kabul etmeyeceklerdir. Bu esnada kendi aralarında Makedonya toprakları için savaş yapacak bir duruma geldikleri için de Devletlerin belirlediği barış esaslarını kabul etmek durumunda kalacaklardır. Bundan sonra da 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması imzalanacaktır. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.952

çıkma istemelerini o zaman Osmanlı Devleti kabul etseydi Fransa'ya dostluk mu etmiş olacaktı sorusunu sormuştur.¹⁵²¹

Fransız basınında görülen yorumlardan bir diğeri, Edirne'nin düşmesinden sonra yeni bir durumun oluştuğu ve bu yüzden Müttefiklerin savaş tazminatına hak kazandıklarıdır. İsmail Hakkı Bey, Fransız gazetelerinin şimdiye kadar tazminat işine en çok karşı çıkanlar olduklarını ancak sonradan ağız değiştirdiklerini aktarmıştır.¹⁵²² Bu arada Fransız basınında Osmanlı yanlısı yorum yapanlar da olmuş, *Debats* gazetesinin tazminat ve sınıra dair görüşleri Babanzade'nin takdirini kazanmıştır. Almanya Hükümeti, tazminat konusunda Rusya'nın Balkan Hükümetlerine yaptığı teşebbüse ret cevabı vermiştir. İngiltere ise Sir Edward Grey'in nutku ile zaten taahhüt altına girmiştir. İsmail Hakkı Bey, Büyük Devletlerin bu seferki rollerinin barış için bir temennide bulunmak değil fiili bir sonuca ulaşmak olduğunu yazmış ve son sözü onların söyleyeceklerini vurgulamıştır.¹⁵²³ Esas itibariyle bakıldığında İsmail Hakkı Bey'in bu makalesinde üzerinde durduğu temel nokta, barış görüşmelerinin Edirne'nin düşmesinden önceki duruma göre yapılmasıdır. Müttefikler ise Edirne'yi aldıktan sonra taleplerini çoğaltmak istemişlerdir. Babanzade'ye göre, Osmanlı Devleti de bu noktada Büyük Devletleri ve taahhütlerini devreye sokarak, Müttefiklerin yeni taleplerini onlar vasıtasıyla geçersiz kılmak çabasında olmalıdır.

İsmail Hakkı Bey, Müttefiklerin de bu savaşta artık yorulduklarını ve savaş devam ederse Bulgarların işine yarayacağını ileri sürmüştür. Edirne önündeki Sırp askerlerinin yavaş yavaş ülkelerine geri dönmelerini, Müttefiklerin Çatalca hattına hücum etmek için istekli olmadıklarının göstergesi olarak kabul etmiştir. Çatalca bu haliyle ortak tehlike olmaktan çıktığı için Bulgarlar burada yalnız kalmıştır. İsmail Hakkı Bey, Müttefiklerin el altından işler çevirerek savaşı devam ettirmek isteyebilecekleri ihtimali üzerinde durmuştur. Devletlerin kendi aralarında yapacakları görüşmeyi fırsat bilip zaman kazanılarak Edirne'deki askerlerin Çatalca önüne getirilmesini tavsiye etmiştir. Savaş hazırlıklarına son verilmemesini isteyerek, uygun ortam oluşursa hücumu bile geçmek fırsatının doğabileceğini öngörmüştür. Müzakereler esnasında ordunun büyük fonksiyonu olacağını dile getiren Babanzade,

¹⁵²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Son Söz Devletlerindir", *Tanin*, 2 Nisan 1913, No:1558, s.1

¹⁵²² Tazminat konusunda Fransa'nın ısrarcı bir tavır almasında Rusya'nın etkisi olduğunu ima eden Mahmut Şevket Paşa konuyla ilgili şunları yazmıştır: "*Babiâli'ye geldim. Petersburg büyükelçimiz Turhan Paşa'dan gelen telgrafi okudum. Rusya Hariciye Nazırı, aleyhimize olarak hududun düz hatla Midye-Enez'den geçirilmesi hususunda ısrar etmiş. Aksi halde Bulgarlar'ın harp tazminatı isteyecekleri tehdidini savurmuş. Bu suretle Fransa ile Rusya'nın bize bir oyun oynamak istedikleri tamamen anlaşıldı. İlk tekliflerimizde ısrar ederek, bu devletlere lazım gelen cevapları yazdırdım.*" Bkz. Mahmut Şevket Paşa'nın *Günlüğü*, s.65

¹⁵²³ Babanzade, "Son Söz Devletlerindir", s.1

Müttefikler, Devletlerin şartlarını görüşmelerde kabul etse bile anlaşmazlıkların derin olduğunu ve yeniden silaha sarılmalarının uzak olmadığını yazmıştır.¹⁵²⁴

İsmail Hakkı Bey'in bu yazdıklarına bakılırsa adeta İkinci Balkan Savaşının tablosunu çizdiği anlaşılmaktadır. Müttefikler barış sonrasında aralarındaki sorunlardan ötürü kendi içlerinde bir savaşa tutuşmuşlardır ve Osmanlı ordusu hazır halde bulunarak Edirne'yi geri almayı başarmıştır. Bu örnek Babanzade'nin dış politika konularındaki tespitlerinin gerçekçi ve öngörülerinin isabetli olduğunu ispatlamaktadır.

Balkan Savaşı boyunca takip ettiği politikalarından ötürü İsmail Hakkı Bey'in en fazla eleştiride bulunduğu devlet Avusturya olmuştur. Edirne'nin kaybedilmesinden sonra, Karadağ Kralı Avrupa devletlerinin aldığı kararları dinlemeyerek İşkodra'yı tekrar bombardıman altına almıştır. Bu gelişme üzerine bir yazı yazan İsmail Hakkı Bey yine Avusturya'ya yönelik eleştirilerde bulunacaktır. İşkodra'ya atılan her bombanın aslında Avusturya Hariciye Nezareti binasının camlarına isabet ettiğini yazarak, izlediği aciz politikalara tepki göstermiştir. Hatta bu acizliğe bombardıman sonrası bir yenisi eklenmiş ve Avusturya, diğer devletlere Adriyatik'te bir askeri harekât yaptırarak Karadağ'ın gözünü korkutmak istemiştir.¹⁵²⁵ Ancak Adriyatik'ten atılacak toplar İşkodra'ya yetişecek menzilde olmadığı için İsmail Hakkı Bey bu girişimi de Avusturya'ya yakıştırmamıştır. Büyük Devletlerden birinin kendisi için diğer devletlerden yardım istemesini ilk defa gördüğünü yazan Babanzade, tüm bunların Avusturya'nın başına, hem izlediği yanlış politikalarından hem de savaşmaktan korktuğundan ileri geldiğini ifade etmiştir.¹⁵²⁶

Avusturya, Osmanlı Devleti'nin meşrutiyeti ilan etmesinden itibaren yanlış politikalar izlemiştir. Hele ki Bosna-Hersek'i ilhakı, adeta düşüşün başlangıcı olmuştur. Çünkü bu ilhak Balkanlardaki Slavları ayaklandıran bir hareket olmuştur. Bu hareketi en başından durdurmaları gerekirken tam aksini yapmışlar ve hızlandırmışlardır. Slav seline dayanan tek güç olan Osmanlı Devleti de yıkılınca, bu sel Avusturya'yı da içine almaya başlamıştır. Zamanında Osmanlılara yardım etselerdi bu durumun yaşanmayacağını belirten İsmail Hakkı

¹⁵²⁴ Babanzade, "Son Söz Devletlerindir", s.1

¹⁵²⁵ Karadağ'ın İşkodra inadından vazgeçmemesi üzerine Büyük Devletler gözdağı vermek amacıyla savaş gemilerini Adriyatik'e göndermişlerdir. Avusturya, Karadağ sularına üç zırhlı, ufak bir kruvazör ve üç muhrip göndermiştir. Ayrıca önceden burada demirlemiş olan iki savaş gemisiyle birkaç muhrip de bu filoya dâhil olmuştur. Söz konusu uluslararası filo, İngiltere, iki zırhlı, bir kruvazör, Fransa, bir zırhlı-kruvazör, İtalya, iki zırhlı, bir zırhlı-kruvazör, Almanya da bir zırhlı-kruvazör ile katılmıştır. Filoyu komuta etme yetkisi ise bir İngiliz amiraline verilmiştir. Bunun için bkz. Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, s.320. Rusya Hariciye Nazırı Sazanof anılarında konuyla ilgili olarak, Karadağ'ın İşkodra yüzünden Avusturya-Macaristan gibi büyük bir devletle savaş yapması ihtimalini ortadan kaldırmak için devletleri Adriyatik'e gemi göndermeye ikna etmek için çalıştıklarını dile getirmiştir. Böyle bir durumda Rusya'nın Karadağ aleyhinde bir eyleme doğrudan katılmayacağını, bir çıkarma yapmanın kaçınılmaz olduğu bir durumda, Karadağ Kralı Nikola'nın gururunu kırmamak için olaya uluslararası bir nitelik vermenin daha iyi olacağını düşündüklerini yazmıştır. Bunun için bkz. *Sazanov'un Anıları*, s.106

¹⁵²⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Nümayiş-i Bahri Münasebetiyle", *Tanin*, 3 Nisan 1913, No:1559, s.1

Bey, bir asırdan beridir Avusturya'nın kendini felakete sürükleyecek bu kadar kötü bir yönetim görmediğini ileri sürmüştür. Koca Avusturya-Macaristan, çünkü Karadağ'a karşı İngiltere'den aman isteyecek vaziyete düşmüştür. Avusturya'nın Arnavutluk politikasını da eleştiren İsmail Hakkı Bey, bu yanlış politikaları ile hem kendini hem Osmanlı Devleti'ni yaktığını dile getirmiştir. Avusturya-Macaristan bütün bu hezimetlere savaştan önceki basiretsizliği ve savaştan sonraki cüretsizliği yüzünden uğramıştır.¹⁵²⁷

Avusturya savaşmamış ama 900 bin asker toplamıştır. İsmail Hakkı Bey, bu büyük gücü etkili bir şekilde kullansaydı hem savaş felaketini azaltacağı hem de Arnavutluk'u kurtaracağı görüşünü savunmuştur. Ancak bunu yapmadığı gibi Rusya ile anlaşarak askerlerini terhis etmiştir. İşte bundan sonradır ki Karadağ'ın hakaretlerine maruz kalmış, yeni girdaplara girme tehlikesi yaşamıştır. İşkodra bombardımanına da sözü getiren Babanzade, Osmanlı askerlerinin adeta Avusturya için savaştıklarını ve bunun faydasını Avusturya'dan hiç görmediklerini dile getirmiştir. İşkodra'nın bir iki gün içinde düşmesinin Avusturya için kötü sonuçlar doğuracağını hatırlatan İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın en azından müzakere sürecinde Osmanlı Devleti'ni desteklemesini istemiştir.¹⁵²⁸

Edirne'nin Bulgarların eline geçmesinden sonra gerek Balkan Müttefikleri gerekse Büyük Devletler tarafında bir bekleme süreci başlamıştır. Bazı ajans haberlerine göre Müttefikler, şekle ait bazı değişiklikler nedeniyle devletlere verecekleri cevabı bir süre daha bekletme kararı almışlardır. Osmanlı Devleti'nin cevabını ertelememesi ise İsmail Hakkı Bey'e göre bazı çevrelerde şaşkınlık yaratmıştır. Çünkü bu erteleme ile zaman kazanıp Bulgarları ilerletmek politikası güdenler Osmanlı'nın tehire gitmemesi yüzünden bu bekleme sürecine girmişlerdir. Müttefiklerin cevaplarını ertelemelerini yine bir oldubitti arayışına bağlayan Babanzade, Edirne'de olduğu gibi İşkodra için de bunun yapılıyor olabileceğini tahmin etmiştir. Masaya İşkodra'yı alarak oturmak Müttefiklerin yeni şartlar ileri sürmesine olanak sağlayacaktır. Zira Sırbistan ve Karadağ cüretkâr hareketlerine devam etmişlerdir. Hatta bu yüzden Çarşamba günü toplanıp, gerek Arnavutluk sınırına gerek Osmanlı Devleti'nin cevabına ve gerek de İşkodra meselesine bir karar vermesi gereken Londra Elçiler Mahkemesi bu şüpheli durumu dikkate alarak bir karar vermeksizin dağılmıştır.¹⁵²⁹

Osmanlı Devleti'nin verdiği cevabın karşı tarafın onayına bağlı olduğunu dile getiren Babanzade, bu aralar karşı tarafın İşkodra'da emrivaki yapmaya çalıştığını ve Çatalca'ya doğru hareket etmeleri için tahrik edildiklerini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, Avrupa'da ve Müttefiklerde görülen bu belirsiz durumun Osmanlılarda panik ve endişe yaratmaması

¹⁵²⁷ Babanzade, "Nümayiş-i Bahri Münasebetiyle", s.1

¹⁵²⁸ Babanzade, "Nümayiş-i Bahri Münasebetiyle", s.1

¹⁵²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Devre-i İnzar", *Tanin*, 4 Nisan 1913, No:1560, s.1

gerektiğini, Osmanlıların barış kelimesini duyar duymaz gevşemek gibi kötü bir alışkanlıklarının olduğunu, bu halet-i ruhiyeden çıkmaları gerektiğini öğütlemiştir. Müttefik Devletlerin yine zaman kazanmaya çalıştıklarını ve bu zamandan Osmanlıların da yararlanması gerektiğini, orduyu takviye edip silahlarını hazır tutmalarını tavsiye eden İsmail Hakkı Bey, savaşın kesin olarak bitmediğini ve barış antlaşması kesin olarak imzalanana kadar askerleri terhis etmenin hata olacağını yazmıştır. Barış görüşmeleri süresince ordunun hazır bekletilmesinin faydalı olacağını altını bir kez daha çizerek, barış antlaşması için gereken imzaların atılmasına daha çok vakit olduğunu dile getirmiştir.¹⁵³⁰

Bu günlerde Almanya Dışişleri Bakanı Jagow, Reichstag Meclisi'nin Bütçe Encümeninde bir konuşma yapmış ve konuşmasının bir bölümünde Balkan Savaşı'ndan bahsetmiştir. Jagow ilk olarak, başlangıçta Balkan İttifakının Osmanlı Devleti ile birlikte yapılacağını fakat Osmanlıların ittifak teklifini kabul etmemesi üzerine kendi haricinde ve aleyhinde kurulduğunu söylemiştir. İsmail Hakkı Bey bu sözleri değerlendirirken, Jagow'un tarihi gerçeklere uymayan bir hata yaptığını dile getirmiş daha sonra savaştan önce Osmanlı dış politikasını yönetenlerin bu ifadelerle bir düzeltme getirmesini istemiştir. Jagow konuşmasının devamında, İttifakın 1913 Haziranında kesinlik kazandığını beyan etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Trablusgarp Savaşı'nın Balkan ihtiraslarını uyandırdığını belirtmiş ancak kesin adımların Arnavutluk olayları ile atıldığını ifade etmiştir. O zamana kadar teoride kalan ittifak düşüncesi bundan sonra askeri ve tecavüzi bir mahiyet kazanmıştır.¹⁵³¹

Jagow, savaşın başlamasından birkaç gün öncesine kadar Balkan Hükümetlerinin savaş ilanı konusunda tereddüt ettiklerini ve Karadağ'ın zamanından önce hareket etmesi üzerine diğer müttefiklerin onun arkasından sürüklendiklerini ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey, olayın Berlin Kabinesi için ansızın olup bitmiş gibi görünebileceğini ancak durumun öyle olmadığını, Müttefiklerin hiç tereddütleri bulunmadığını, Karadağ'ı onların sürüklediklerini, Rusya'nın en fazla himaye ettiği küçük bir devleti öne katarak ve bu şekilde Rusların desteğini alıp, geri dönmek üzere savaşa başladıklarını yazmıştır. Jagow'un gündeminde Arnavutluk meselesi de yer almış, Karadağ Hükümeti inadında devam ettiği takdirde meselesinin nasıl bir şekil alacağını kestirilemeyeceğini dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey bu sözler üzerine de Avrupa'nın ne kadar karışık ve öngörülemez vahim bir durumda olduğunu ileri sürmüştür. Jagow Bulgaristan'a da değinerek, Bulgarların, Almanya'nın ve Romanya'nın arzularına yardımcı olacağını söylemiştir. Babanzade bu ifadenin Bulgar ve Slav çevrelerinde hoş karşılanmayacağını, Almanya için müttefikinin

¹⁵³⁰ Babanzade, "Devre-i İnzar", s.1

¹⁵³¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Almanya Hariciye Nazırının İfadatı", *Tanin*, 5 Nisan 1913, No:1561, s.1

müttefik olan Romanya varken Rus yanlısı Bulgaristan'a yardım etmeyeceğini belirtmiştir.¹⁵³²

Midye-İnoz hattının da Rusya'nın siyasi aklından çıkmış bir icat olduğu Jagow'un beyanından anlaşılmıştır. Ayrıca Adalar meselesinin halledilmesine dair müşkülattan da bahsetmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu müşkülâtın Yunanistan'a en çok hamilik eden Batı komşusundan geldiğini ancak Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını tehlikeye sokmayacak şekilde çözüm bulmaya meyilli devletler varsa Adalar meselesinin hemen çözüme kavuşacağını yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarına dair Alman diplomasisi, statükonun devamına ve Osmanlıların varlığını sürdürmesine taraftar olduğunu açıklamıştır.¹⁵³³ Aynı teminatı İtalya ve İngiltere Dışişleri Bakanları da vermiştir ki İsmail Hakkı Bey benzer teminatı Fransa ve Rusya'dan da beklediğini dile getirmiştir. Reichstag'ın aynı encümeninde Hariciye Müsteşarı Zimmerman da konuşmuş ve bilhassa Duyun-u Umumiye ve Rumeli'deki kötü muamelelere değinmiştir. Almanya'nın bunları engellemeye kuvvet ve hakkı olmadığını, gazetelerde görülen hikâyeler biraz abartılı olsa da Rumeli'de feci şeyler yaşandığını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey ise gazetelerde yazılanların gerçekte yaşananlardan daha aşağıda kalacağını, Rumeli'nin iç kısımlarına gidilemediği için oradaki facianın görülemediğini bunun için bir tahkikat komisyonu¹⁵³⁴ kurulursa gerçeklerin o zaman öğrenileceğini ifade etmiştir.¹⁵³⁵

İsmail Hakkı Bey, Balkan Savaşının yarattığı siyasi atmosferle ilgili Avrupa Büyük Devletlerinin bir planı olmadığını, Avrupa siyasetinde derin bir belirsizlik oluştuğunu, önceden olayları Avrupa Devletleri kontrol ederken, savaşla birlikte, olayların Devletleri kontrol ettiğini yazmıştır. Babanzade'ye göre, Avusturya'nın İşkodra'nın düşmesi durumunda bir "B" planı yoktur. Aynı şekilde İngiltere'nin, Rusya'nın Boğazlar konusunu tekrar açmasına veya Bulgarların, İstanbul ya da Marmara'ya ulaşma çabalarına yönelik nasıl bir yol izleyeceği belirsizdir. Rusya'nın, Avusturya'nın Karadağ'a saldırmasına karşılık ne tepki

¹⁵³² Babanzade, "Almanya Hariciye Nazırının İfadatı", s.1

¹⁵³³ Almanlar, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını, silah satışı konusunda çok iyi değerlendirmişlerdir. Osmanlı ordusunu, Almanya'nın müttefik olan İtalya ile savaşında donatan Alman silah fabrikaları olmuştur. Balkan Savaşları sırasında ise Alman silah devleri sadece Osmanlı Devleti'ni değil, Bulgaristan ve Romanya'yı da teçhiz etmişlerdir. Bu bilgi için bkz. Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Çev. Ragıp Zarakolu), Belge Yay., İstanbul, 2001, s.103

¹⁵³⁴ Bulgaristan'ın Edirne'yi ele geçirmesinden sonra buradaki işgal faaliyetleri hakkında, 1913'te kurulmuş olan Uluslararası Soruşturma Komisyonu tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor 1914 yılında, Carnegie Uluslararası Barışa Destek Kurumu Görüşme ve Eğitim Şubesi Uluslararası Komisyon Raporu adıyla yayımlanmıştır. Komisyonun başkanlığını Fransız Senatör Constant yapmış ve farklı uluslardan temsilciler yer almıştır. Komisyonun amacı, tarafsız ve önyargısız bir inceleme yaparak, Balkan Savaşları'nda görülen insanlık dışı uygulamalar hakkında bir rapor hazırlamaktır. Bu raporun içeriği için bkz. Çağla D. Tağmat, "Uluslararası Carnegie Raporuna Göre İki Balkan Savaşı Arası Dönemde Edirne'de Bulgar İşgali (26 Mart-22 Temmuz 1913)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.60, Bahar 2017, s.211-212

¹⁵³⁵ Babanzade, "Almanya Hariciye Nazırının İfadatı", s.2

vereceği belli değildir. İsmail Hakkı Bey açısından en başından beri belli olan bir şey varsa o da Osmanlı Devleti savaşı kazansaydı statükonun korunacağıydı. Statüko kavramı da savaşın süreç içinde aldığı şekle göre değişiklik göstermiştir. Önce statüko düsturu benimsenmiş, sonra savaşı müteakip galiplerin zaferlerinden yararlanma düsturu ve daha sonra bu kaideyi bozmak üzere bir Arnavutluk kurma düsturu çıkarılmıştır. Bunların arasına bir de ‘Balkan Balkanlılarıdır’ kaidesi sıkıştırılmıştır. Sırada bekleyen düsturlar ise İstanbul’un muhafazası ve Osmanlı Asyasının devamıdır. İsmail Hakkı Bey, plan programdan yoksun bu Avrupa siyasetinin nihayet ülkeleri bir dünya savaşına sürükleyeceği öngörüsünde bulunmuştur.¹⁵³⁶

Bu siyasi belirsizlik ve karşılıklı son katkıyı yapan ülke Rusya olmuştur. Rusya Hariciye Nezareti tarafından bir ilanname yayınlanmıştır. Rus Dışişleri Bakanı hem Slav taraftarlarını hem Karadağ’ı hem Avrupa’yı memnun etmek için bu resmi beyanda bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, garip bulduğu için bu beyanata aynen yazısına almıştır ki şöyledir:

“Ricat etmekle itham edilen Rusya’nın vaziyetini tefsiren hâsıl olan zehaba karşı Rusya Hariciye Nezareti protesto etmek üzere makasid-i salise-i atiyesini izah eder: Evvela Karadağ’ın Avusturya tarafından ezilmesine mani olmak. Saniyen Avusturya tarafından müteferrid bir hareket icrasına ve bunun neticesi olarak Arnavutluk’ta Avusturya himayesinin tesisine meydan vermemek, salisen Yakova, Prezrin ve İpek’de Avusturya tarafından vaki olan müsaadata ivaz mukabilinde İşkodra’nın Arnavutluk’a ithaline karar veren Avrupa’ya karşı ifayı taahhüt etmek... Rusya Karadağ’a karşı nümayişin yalnız tantanasız ve bahren techizat-ı askeriyeye mani olacak bir şekilde olmasını arzu eder.”

Beyannamenin içeriğini değerlendiren Babanzade, bunu gerginliği hafifletmeye doğru atılmış bir adım şeklinde yorumlamanın gaflet olduğunu dile getirmiştir.¹⁵³⁷

İsmail Hakkı Bey bu beyanata, savaşın başından beri Avusturya’nın maruz kaldığı en ağır hakaret olarak değerlendirmiştir. Karadağ’ın onurunu kırmadan yapılacak göstermelik bir nümayişin etki yaratmayacağı aşikârdır. Avrupa’nın Karadağ’a karşı bu acizliğinin ister istemez diğer Müttefiklere de sirayet edeceği görüşünde olan Babanzade, bunların Avrupa’yı baştan savacaklarını, aracılık teklifine cevap vermekteki gecikmenin zaten Avrupa’nın barış

¹⁵³⁶Babanzade İsmail Hakkı, “Teşevvüş”, *Tanin*, 6 Nisan 1913, No:1562, s.1. Avrupa Devletlerinin Balkan Savaşlarında izledikleri yanlış tutum nedeniyle Birinci Dünya Savaşı’nın önünü açtıklarına dair Philip Graves şunları yazmıştır: “*Balkan Devletleri ele geçirdikleri için birbirlerine düşmeselerdi dahi Avrupalı devlet adamları Balkan harbini önlemedeki başarısızlıklarının Avrupa’daki Osmanlı varlığının sonu olacağını fark etmiş olmaları gerekirdi. Hiç şüphesiz bu Osmanlı varlığı, kötü yönetilmekteydi, despotçaydı ve köhnemişti. Fakat bir boşluğu doldurmaktaydı. Onun yerini gücünden fazla iştihası olan üç yeni millet, emeklemekte olan bir Arnavut Devleti ve bir dağ –zira Karadağ bir dağdan başka bir şey değildi- aldı ve almaya çalıştı. Dört Balkan devletinin beraberliği geçiciydi, kıskançlıklarının kökeni ortaçağa kadar uzanmaktaydı. Yıpranmış da olsa bir tuğlanın yerini dört eğri büğrü taş parçasının dolduramayacağı gibi, onlar da Osmanlı İmparatorluğunun yerini dolduramazlardı. Türkiye’nin bulunduğu yerde Büyük Devletler hep beraber 1914’te içine yuvarlanacakları bir boşluk yaratmıştı. Tabiatın boşluktan nefret ettiği söylenir. Siyaset de öyledir.”* Bunun için bkz. Graves, *İngilizler ve Türkler*, s.119

¹⁵³⁷Babanzade, “Teşevvüş”, s.1

şartlarını geçersiz kıldığını aktarmıştır. Avrupa'nın sözünü dinleyip hemen cevap veren Osmanlı Devleti olduğu halde bunun semeresini hiç görmemiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre, barış ümidi günden güne zayıflamıştır. Çünkü müttefiklerin amacı, Çatalca'yı yarıp İstanbul'a girmektir. Bu yüzden Osmanlı ordusu düşmana bu keyfi yaşatmamak için Çatalca'daki başarısını bir kez daha tekrar etmelidir.¹⁵³⁸

Avrupa siyasetine belirsizliğin hâkim olduğu bir dönemde Müttefikler kendilerine tebliğ edilen tarihten tam on beş gün sonra Büyük Devletlerin barış şartlarına ilişkin cevaplarını vermişlerdir. İsmail Hakkı Bey, verilen bu cevap tahlil edilirse, ret anlamından başka bir şey içermediğini dile getirmiştir. Örneğin sınır meselesinde, kendilerine sunulan çözüm önerisini 'müzakereye esas olmak kabiliyeti itibariyle' kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Bu ifadeleri ucu açık olarak değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Babiâli'nin kabul ettiği sınır hattının değiştirilmesinin söz konusu olamayacağını, yeni pazarlık ve yeni entrikalara izin verilmeyeceğini belirtmiştir. Tabii bu kararlılık barış şartlarının tüm maddeleri için geçerlidir. Müttefiklerin, Adalar'ın Osmanlı Devleti tarafından kendilerine terk edilmesi isteğine de karşı çıkan Babanzade, Büyük Devletlerin bu konuda Osmanlılara verdiği taahhütleri olduğunu buna rağmen bu teklifin yapılmasının küstahlık olduğunu vurgulamıştır. Müttefiklerin küstahlığı bununla da bitmemiştir ki Arnavutluk sınırında da bazı şartlar sunmuşlardır. Oysaki Arnavutluk meselesinin en hassas bir sürece girdiği, donanma harekâtlarının yapıldığı bir dönemde, Müttefikler bunlar hiç olmamış gibi davranmışlardır. İsmail Hakkı Bey bu konuda kabahati yine Büyük Devletlere bularak, acizlikleri yüzünden Balkan Müttefiklerinin böyle yaptıklarını yazmıştır.¹⁵³⁹

Müttefiklerin savaş tazminatı konusunda da talepte buldukları görülmektedir. Tazminat verme konusuna sıcak bakmayan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı ordusunun daha bitip tükenmediğini, Edirne kaybedildi diye her şeyin bittiğinin düşünülmemesini, Çatalca önlerinde eskisinden daha güçlü bir ordunun Bulgar düşmanları karşıladığını ifade etmiştir. Müttefiklerin savaşın başından beri Avrupa devletlerine karşı şantaj dili kullandıklarını, istedikleri yapılmazsa savaşa devam edecekleri tehdidinde bulduklarını yazan Babanzade, Edirne'nin işgalinden sonra hem barış hem devletlere hürmet için şartlarını kabul ettiklerini ama bu şantajlara boyun eğmeyerek tazminat ve Adalar konusunda taviz vermeyeceklerini dile getirmiştir. Ayrıca yine Osmanlı halkına birlik çağrısında bulunarak İstanbul önlerine kadar gelmiş düşman ordularına karşı koymaları çağrısında bulunmuştur.¹⁵⁴⁰

¹⁵³⁸ Babanzade, "Teşevvüş", s.1

¹⁵³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Müttefiklerin Cevabı", *Tanin*, 7 Nisan 1913, No:1563, s.1

¹⁵⁴⁰ Babanzade, "Müttefiklerin Cevabı", s.1

Balkan Müttefikleri ile daha barış yapılmadan önce İsmail Hakkı Bey'in dikkat çekmek istediği bir konu vardır ki, o da savaştan önce Osmanlı vatandaşı olan tebaanın savaştan sonra Yunanistan tebaası olması durumudur. Bu ilk bakışta basit gibi görünse de arkasında kapitülasyon meselesi saklıdır. Yunanistan, Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlara sahip olduğu için savaşta ele geçirdiği topraklarda yaşayan insanlar yeni vatandaşları olacak ve bunların kapitülasyonlardan yararlanma durumları ortaya çıkacaktır ki bu da Osmanlı ekonomisi için ciddi bir tehlikedir. Müttefikler barış şartları ile ilgili olarak tebaaları ve ticaretleri için hukuk ve imtiyaz talep etmekten feragat etmiştir. Bu yönüyle Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ Hükümetleriyle tabiiyet meselesine ait ilişkiler biraz daha sorunsuz olacaktır. Ancak hem daha fazla tebaaya sahip olacak olması hem de kapitülasyonları zaten kullanıyor olması yüzünden Yunanistan ile ciddi sorunlar yaşanacağı aşikâr bir hal almıştır.¹⁵⁴¹

İsmail Hakkı Bey, Yunanistan tabiiyetine girecek olan tebaanın, Müslim ve gayrimüslim olmak üzere ikiye ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tebaayı hukuki statülerine göre değerlendirerek, ecnebi ülkelerin tabiiyetine geçen Müslümanların kapitülasyonlardan yararlanmaları konusunda bir belirsizliğin oluştuğunu, o ülkenin kendi vatandaşlarının, yani Osmanlılara göre, gayrimüslimlerin de kapitülasyon hakkına sahip olmamaları gerektiğini dile getirmiştir. Girit'te bulunanlar ya da diğer Adaların sakinlerinin kapitülasyon hakları muallâkta kalmıştır ki, İsmail Hakkı Bey, şayet bunlara da kapitülasyon hakkı verilirse Osmanlı Devleti'nin geleceğinin büyük bir tehlikeye maruz kalacağını ileri sürmüştür. Babanzade'nin iddiası şudur ki, kapitülasyonlar Yunanistan'ın savaştan sonra kazanacağı topraklar için de genişletilirse, Yunanlılar, Osmanlı Devleti'nde gerek siyaseten gerek ticareten ve iktisaden hiçbir Büyük Devletin sahip olamadığı nüfuz ve etkiye sahip olacaklar ve hiçbir yabancı devlet onunla rekabet edemeyecek bir hale gelecektir. Bu yüzden Büyük Devletler bu duruma en başından meydan vermemek mecburiyetindedir. Barış görüşmelerine katılacak Osmanlı delegelerinin bu konuda dikkatli olmalarını tavsiye eden İsmail Hakkı Bey, diğer Müttefik ülkelerin de Yunanistan'ın karşılıklarına siyasi ve ticari rakip olarak çıkmasını istemeyeceklerini ileri sürmüştür.¹⁵⁴²

Almanya Başbakanı Bethmann-Hollweg'in yaptığı bir konuşma Dünya Savaşı riskinin hala devam ettiği yönünde sinyaller vermiştir. Konuşmadan anlaşıldığına göre, Avusturya ile Rusya arasındaki gerginlik bir aralık had safhaya ulaşmış fakat Almanya'nın araya girmesiyle sorunun üstü kapatılmıştır. Bethmann-Hollweg'in asıl önemli ifadesi ise Avrupa'da çıkacak bir savaşta Almanya'nın olmamasının söz konusu olamayacağı ve ittifaka olan sadakatlarının

¹⁵⁴¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Dünkü Tebaamız İle Yarınki Münasebatımız", *Tanin*, 8 Nisan 1913, No:1564, s.1

¹⁵⁴² Babanzade, "Dünkü Tebaamız İle Yarınki Münasebatımız", s.1

diplomatik arabuluculuk sınırlarını açacağıdır. Alman Başbakan, Slav âlemi ile Fransız kamuoyu hakkında da çeşitli sözler sarf etmiştir ki, İsmail Hakkı Bey açısından bu sözler dünya savaşı ihtimalinin hala var olduğunu ispatlamaktadır. Bethmann-Hollweg'in bu sözleri askeri kanun layihasını Meclis'ten geçirmek için taktik icabı olarak söylemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Babanzade bunun bir parlamento manevrası olabileceğini, Alman ordusuna 200 bin asker daha almak için çıkartılacak bu kanunun içeride iyi etki yapacağını ancak dış politikada etkisinin kötü olacağını vurgulamıştır. Ayrıca Hollweg'in Fransa'nın hayal ile şimdiden savaşı kazandığı yönündeki açıklamalarının, Fransızları tahrikten başka bir işe yaramayacağını hatırlatmıştır.¹⁵⁴³

İsmail Hakkı Bey makalesinin bundan sonraki kısmında Fransa'ya yönelik eleştirel bir bakışta bulunmuştur. Özellikle Fransız gazetelerinin bir kısmı, Balkan Müttefiklerinin galibiyetini sanki kendileri galip gelmiş gibi sevinçle karşılamıştır. Osmanlı ordusunun uğradığı ağır yenilgi durumunu da Goltz Paşa'ya bağlamış ve kaba sözlerle eleştirmişlerdir. Bethmann-Hollweg konuşmasında sözü biraz da Rusya'ya getirmiş, açıkça olmasa da üstü kapalı biçimde Slav cereyanının mütecaviz bir şekil aldığını söylemiştir. Ayrıca 'kötü rehberlere sahip olan kavimler' diyerek Balkan Hükümetlerinin rehber olarak gördükleri Rusya'ya ima yoluyla atıfta bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey de Rusya'ya sitem ederek, Edirne'nin Bulgaristan'ın eline geçmesi yüzünden Duma Meclisi dâhil, yapılan gösterileri eleştirmiştir.¹⁵⁴⁴

Bethmann-Hollweg konuşmasında, Avrupa'daki dengenin Balkan Savaşı sonrasında nasıl bir değişime uğradığına da değinmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı Avrupasında işgal edeceği mevkiyi güney Slav Hükümetleri tutacaktır. İsmail Hakkı Bey, Almanya'nın bu değişim üzerine asker sayısını artırmaya lüzum gördüğünü ileri sürmüştür. Fransızların daha şimdiden Osmanlıların mağlubiyetini Balkan Müttefiklerinin Üçlü İtilafa girdiği tarzında yorumlaması da Almanları harekete geçiren diğer nokta olmuştur. Babanzade de öteden beri Balkan Hükümetlerinin başarılı olurlarsa Üçlü İtilafa kayacaklarını söylediğini hatırlattıktan sonra, Üçlü İttifak devletlerini eleştirmiş, zamanında Osmanlı Devleti'ne yardım edilseydi bu durumun ortaya çıkmayacağını, Almanların da asker sayısını, yeni konjonktürden ötürü, artırmak zorunda kalmayacaklarını yazmıştır. Türkiye'yi dost değil sağmal inek olarak görmenin Avrupa'yı bu duruma getirdiğinin de altını çizmiştir.¹⁵⁴⁵

Barış şartlarının nasıl şekilleneceğinin belirsizliğini koruduğu günlerde İsmail Hakkı Bey, Reuters Ajansı'ndan gelen telgrafları kaynak göstererek çeşitli değerlendirmelerde

¹⁵⁴³ Babanzade İsmail Hakkı, "Almanya Başvekilinin Nutku", *Tanin*, 10 Nisan 1913, No:1566, s.1

¹⁵⁴⁴ Babanzade, "Almanya Başvekilinin Nutku", s.1

¹⁵⁴⁵ Babanzade, "Almanya Başvekilinin Nutku", s.1

bulunmuştur. Londra'daki Süfera Konferansı'nda barış şartları ile ilgili yapılan görüşmeleri haber veren bu telgraflara göre, öncekilere nazaran şartlarda bir takım değişiklikler yapılmıştır. Sınır konusu, Adalar meselesi ve tazminatın Paris'teki konferansa havale edilmesi konularında yoğunlaşan bu değişiklikler, İsmail Hakkı Bey açısından her türlü sorunu pamuk ipliğine bağlamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Osmanlı Devleti'ne 31 Mart'ta yapılan tebliğde savaş tazminatı alınmayacağı taahhüdü verilmişken, Maliye Konferansına havale edilecek olması Babanzade'ye göre, Süfera Konferansının belayı başından savmasından başka bir şey değildir. Yine Babanzade'ye göre, Müttefiklerin tazminat meselesini Maliye Konferansında gündeme getirmelerinin alt yapısı hazırlanmaktadır ki bu da tazminat esasının kabul edilmesine doğru atılmış bir adımdır. Bu yüzden Babî'î'nin Maliye Konferansında nelerin görüşüleceğini önceden öğrenip ona göre tedbir alması şart olmuştur. Yoksa dolambaçlı yollardan yeni durumlarla karşılaşması yüksek ihtimaldir.¹⁵⁴⁶

Sınır konusunda da genel hat kabul edilmekle beraber ufak tefek bazı tadilatlarla izin verileceğini yazan Reuter, bu tadilatın, Midye'den gelen sınır hattının Muratlı İstasyonunda demiryolu hattını kat ederek İnoz'da biteceği şeklinde olduğunu bildirmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu tadilata karşı çıkararak, Babî'î'nin bu konuda da bakış açısını devletlere vakit kaybetmeden açıkça belirtmesini istemiştir. Adalar konusunda ise büyük kısmının Yunanistan'a ilhak olunacağı tabirini acayip bulan Babanzade, sahile sokulmuş ne kadar ada varsa bunların Yunanlılara verilemeyeceğini, Boğazı tehdit edecek adaların da Osmanlıların elinde kalması gerektiğini vurgulamıştır. Bunların netlik kazanmaması halinde hem Avrupa'nın hem de Osmanlı Asyasının huzur bulamayacağını yazan İsmail Hakkı Bey, Reuter'den alınan bilgilere çok fazla inanmamak gerektiğini ancak ihtiyatı da elden bırakmamanın şart olduğunu ifadelerine eklemiştir.¹⁵⁴⁷

Rusya'nın barış şartlarının belirlenmesinde nasıl bir düşüncede olduğunu anlaşılması açısından Hariciye Nazırı Sazanof'un yayınladığı resmi bir tebliğ çeşitli ipuçlarını barındırmıştır. Özellikle İşkodra'nın Karadağ'a verilmesinin yanlış olduğu, bunun sebebinin de ahalisinin büyük kısmı Müslüman olan bu şehrin Karadağ tarafından iyi idare edilemeyeceği, çünkü önceden Müslümanları iyi yönetemeyen Karadağ'a yeniden böyle bir müşkülât çıkarmanın doğru olmadığı Sazanof tarafından belirtilmiştir. İsmail Hakkı Bey bu ifadeleri çok makul bulmakla beraber benzer anlayış Edirne konusunda gösterilmediği için hayıflandığını vurgulamıştır. Karadağ'ın Rusların bu tavrına nasıl tepki vereceği konusuna da değinen Babanzade, alınan bazı telgraflardan, Karadağ'ın İşkodra konusunda bazı tavizler karşılığında vazgeçmeyi kabul ettiğinin anlaşıldığını yazmıştır. Bu tavizin para olması

¹⁵⁴⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Şerait-i Sulhiyenin Aldığı Eşkâl", *Tanin*, 11 Nisan 1913, No:1567, s.1

¹⁵⁴⁷ Babanzade, "Şerait-i Sulhiyenin Aldığı Eşkâl", s.1

Karadağ Kralını memnun edecekse de halkın arazi olarak bazı talepte bulunması ihtimal dâhilindedir. Bu durumda Arnavutluk'un kuzey sınırı kesinleştiği için Sırbistan'a ait hisseye el uzatmak gerekecektir ki bu da iki ülkeyi karşı karşıya getirecektir. Bu durumdan en memnun kalacak ülke ise Avusturya olacaktır.¹⁵⁴⁸

Rusya her ne kadar İşkodra konusunda düşüncelerini böyle açıkça ifade etse de barış şartları konusunda oldukça gizli bir tavır sergilemiştir. Bu gizliliği biraz olsun aralayan ise Rusya'dan henüz dönen Danef olmuş ve Rusya'nın Bulgarların Marmara'ya inmelerine karşı olduklarını dile getirmiştir. Bu ifadeden de anlaşılmıştır ki Kuzey Slavları, Bulgarların aşırı tavırlardan uzak durmasını istemektedir. İsmail Hakkı Bey, Bulgarların Marmara'ya inip Boğazları oyuncak haline getirmelerinden ve hele ki İstanbul'a girmelerinden en çok Rusya'nın rahatsız olacağını yazmıştır. Zira Büyük Çarın yapamadığını Küçük Çarın yapmasına tahammül edemeyeceklerini ileri sürmüştür. Rusya'nın savaş tazminatı konusunda ise Osmanlıların aleyhinde bir düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Bulgaristan'ın bağımsızlığı konusunda Osmanlı Devleti'nin tazminat taksitlerinden vazgeçerken gösterdikleri anlayış, Balkan Savaşı sonrasında oluşmamıştır. Bu noktada ilginç bir yorumda bulunan İsmail Hakkı Bey, Büyük Devletlerin çiftlik gibi yararlandıkları Osmanlı Devleti'nden yararlanmaya devam etmeleri için Osmanlı ekonomisini çökertmemeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Diğer devletlerin de savaş tazminatı konusunda Rusya gibi düşünmemelerini temenni etmiştir.¹⁵⁴⁹

Balkan Savaşları dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden kopacak olan son Balkan toprağı Arnavutluk olacaktır. Arnavutluk'un bağımsızlığı konusunda en fazla faaliyet gösteren isim de İsmail Kemal Bey'dir. Özellikle de Avlonya'da yaptıkları çalışmalarla Arnavutluk'un bağımsızlığa giden sürecini hızlandırmışlardır. Birinci Balkan Savaşı sonrası barış şartlarının oluşturulmaya çalışıldığı günlerde Babanzade İsmail Hakkı Bey, İsmail Kemal ve ayrılıkçı Arnavutları eleştiren bir makale kaleme almıştır. Makalede, İsmail Kemal Bey'in Arnavutluk'taki hilal simgesi taşıyan Osmanlı bayrağı yerine Arnavutluk bayrağı olarak siyah

¹⁵⁴⁸Babanzade İsmail Hakkı, "Rusya Hariciye Nazırının Beyannamesi", *Tanin*, 13 Nisan 1913, No:1569, s.1. Sazanof anılarında bu konuya değinmiş ve İşkodra meselesiyle ilgili şunları yazmıştır: "*Sırlar ve Karadağlılar tarafından İşkodra'nın işgali tehlikesine son vermek, aynı zamanda dostlarımızı sakinleştirmek için imparatorluk hükümeti görüşünün değişmeyeceği, bu işgal gerçekleşse bile İşkodra'yı gelecekteki bağımsız Arnavutluk'un bir parçası olarak saymaya devam edeceğimizi açıkladım.*" Karadağ Kralı Nikola, 5 Mayıs 1913'te Büyük Devletlerin iradesine boyun eğeceğini ve İşkodra ile ilgili kararı onların almasını kabul edeceğini açıklamıştır. Böylece, "*siyasal önemi olmayan bir olayın, Avrupa barışını tehlikeye atacak ölçüde yapay olarak büyütüldüğü*" bir dönem sona ermiştir. Karadağ'ın İşkodra'dan vazgeçme fedakârlığına karşılık Rusya'nın Sırlar için elde ettiği tek avantaj, İpek, Yakova, Prizren ve Debre'nin Balkanlılara bırakılmasına Avusturya'nın onayını almak olmuştur. Bunun için bkz. *Sazanov'un Anıları*, s.105-107

¹⁵⁴⁹Babanzade, "Rusya Hariciye Nazırının Beyannamesi", s.1

kartalı¹⁵⁵⁰ kullanmaya başlamasına yönelik eleştiriler vardır. Batı Ordusu Komutanı Cavit Paşa'yı kartal simgeli bayrağı indirip yeniden, Osmanlı hilalini göndere çektiği için takdir eden Babanzade, İslamiyetle özdeşleşmiş hilalin Müslüman Arnavutların temsilcisi olduklarını iddia eden bir avuç ayrılıkçı tarafından indirilmesine öfkelenmiş ve Osmanlı sınırlarında yaşayan Arnavut vatandaşların bu olaya sessiz kalmasına sitem etmiştir.¹⁵⁵¹

İsmail Hakkı Bey savaş sonrasında ortaya çıkan durum üzerine Arnavutluk'un kurulmasına onay verebileceklerini ve hatta ellerinden gelen yardımı yapmak istediklerini, bunu da Arnavutluk bir Müslüman toprağı olduğu ve Halifeye bağlı bulunacağı için yapacaklarını yazmıştır. Arnavutların bağımsızlık yolunda, Viyana ve Roma Hükümetlerinden yardım istemelerini¹⁵⁵² hatta tarafsız kalmalarını dahi anlayışla karşıladıklarını belirten İsmail Hakkı Bey, buna rağmen Avlonya'da kurulan Arnavut Hükümetinin yeni kurulmuş bir Bulgaristan ve Yunanistan gibi düşmanlıkla doğduğunu ifade etmiştir. Bu tavrı Osmanlılara karşı nankörlük olarak değerlendiren Babanzade, Arnavutluk'un başına yabancı bir prens getirme¹⁵⁵³ meselesini de sadece kendilerinin değil Arnavutların bile dini hissiyatına hakaret olarak görmüştür. Avlonya'da kurulan bu yeni hükümet, bütün resmi ve gayiresmi beyanlarında bağımsızlıktan ve Osmanlı Devleti ile her türlü bağı kesmenin lüzumundan bahsetmiştir. İsmail Hakkı Bey ise Osmanlılarla irtibatta olmanın en çok Arnavutların faydasına olacağını ileri sürmüş, bu kopuşun Arnavutları çöküşe sürükleyeceğini iddia etmiştir.¹⁵⁵⁴

Avlonya'da oluşan heyet Cavit Paşa'nın söz konusu icraatını, tarafsızlığının ihlali olarak yaygara konusu yapma eğilimi göstermiştir. İsmail Hakkı Bey ise bunun gülünç olduğunu, Büyük Güçlerin Arnavutluk Devleti kurulmasına karar verdiklerini ancak bunun henüz resmiyet kazanmadığını, barış yapılana kadar Arnavutluk'un Osmanlı toprağı

¹⁵⁵⁰ Arnavutlar, 28 Kasım 1912'de Avlonya'da bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, bunun sembolü olarak, İskender Bey'in çift başlı kartal motifi olan bayrağını göndere çekmişlerdir. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.943

¹⁵⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Hilal ve Kartal", *Tanin*, 14 Nisan 1913, No:1570, s.1

¹⁵⁵² Ahmet Bedevi Kuran, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan yardım alma meselesini şu gerekçeye dayandırmıştır: "*Balkan Harbi sonucunda bütün Rumeli'nin elden çıkması, Arnavutluk'u pek ümitsiz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. Bir taraftan Sırp ordusu İşkodra üzerine yürüyor, diğer taraftan da Yunan fırkaları Avlonya'ya yaklaşıyordu. Bu iki taraflı tehlike karşısında, Arnavutlar hemen faaliyete geçerek, yurtlarını yabancılara kaptırmamak için bağımsız bir Arnavutluk hükümetini kurmayı düşünmüşler ve bunu Avusturya-Macaristan'la İtalya hükümetleri arasında öteden beri mevcut Adriyatik anlaşmazlığından yararlanmak yoluyla ve özel olarak Viyana hükümetinin yardımıyla sonunda becermişlerdir.*" Bu bilgi için bkz. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.386

¹⁵⁵³ Savaş bittikten sonra Arnavutluk tahtına Protestan mezhebine mensup Alman bir prens oturtulmuştur. Ancak Prens tahtta sadece altı ay kalabilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sırbistan, İşkodra ve Draç üzerinde hak iddia edince Arnavut ileri gelenleri harekete geçerek 1920'de Arnavutluk'un bağımsızlığını talep etmişlerdir. İtalya, yaşanan olaylar üzerine 3 Ağustos 1920'de Tiran Antlaşmasını imzalayarak Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımıştır. Bu bilgi için bkz. Mimoza Jata, *Balkan Savaşlarında İşkodra Vilayeti (1912-1913)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.128

¹⁵⁵⁴ Babanzade, "Hilal ve Kartal", s.1

bulduğunu ve Osmanlıların topraklarında istedikleri askeri harekâtı yapabileceklerini dile getirmiştir. Babiâli'nin yaşanan gelişmeler üzerine bir Arnavutluk polititesi geliştirmesi gerektiğini düşünen Babanzade, Arnavutluk'un geleceği, Osmanlı-Arnavutluk ilişkileri, Osmanlı sınırlarında yaşayan Arnavutların özellikle de memur olanların durumlarının ne olacağı konularının düşünülmesi gerektiğini yazmıştır. Buna ek olarak, Arnavutlara husumet gösteren aşırılardan olmadıklarını, Osmanlı ve İslam hissi taşıyan Arnavutları kardeş olarak gördüklerini, fakat Avlonya'daki ayrılıkçıların, onlara bağlı olanların ve Arnavut kartalını hilalin zararına olarak korkusuzca alkışlayanların, Sırttan ve Bulgardan farkları olmadığını dile getirmiştir.¹⁵⁵⁵

Barış şartlarının netleşmesi sürecinde Büyük Devletlerin arabuluculuk faaliyetleri sürerken sık sık basın yoluyla barış koşullarına dair bazı haberlerin sızdığı veya iddiaların ileri sürüldüğü görülmektedir. Yine böyle bir durumda, sınır, Adalar ve savaş tazminatı konularında çeşitli rivayetler ortaya atılmıştır. Öncelikle Büyük Devletler bu konulara dair Müttefiklere bir cevap vermişlerdir ve İsmail Hakkı Bey'e göre şayet bu cevap, Müttefikler tarafından kabul edilirse aynı nota Osmanlılara da tebliğ edilecektir. Anlaşıldığı kadarıyla Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'ne önceden verdikleri notaya ait bazı hükümleri değiştirmiş ve verdikleri bazı sözleri müzakereye açacak adımlar atmışlardır. Bilhassa sınır konusunda, Osmanlı Devleti tavrını ortaya koymasına rağmen Devletler, Bulgarların talebine uygun bir değişime gitmişlerdir. İsmail Hakkı Bey de Osmanlı Devleti'nin fikri sorulmadan bu değişikliğe gidilmesini sorgulamıştır. Adalar konusunda da benzer bir tablo ortaya çıkmış, tüm Adaların, Balkan Müttefiklerine verilmesine yönelik bazı şartlar dâhilinde bir adım atılmıştır. Babanzade ise bunun aksi olacağı zannında bulduklarını belirtmiştir. Ayrıca Adalar meselesinin tazminat meselesinden daha önemli olduğunu, Hükümetin bu konuda net bir bilgi alma girişiminde bulunmasının gerekliliğini savunmuştur.¹⁵⁵⁶

İsmail Hakkı Bey'e göre Büyük Devletlerin ayağı asıl tazminat konusunda Müttefiklere doğru kaymaktadır. Osmanlı Devleti'ne savaş tazminatı verilmeyeceğine dair söz verildiği halde iş sonradan renkten renge girmiş ve Paris'te toplanacak Maliye Komisyonuna havale edilmiştir. Babanzade açısından bu manevra önceki taahhüdü alenen inkârdan başka bir şey değildir. Maliye Komisyonunda tazminatın gündeme getirilmesi durumunda Osmanlı Devleti, Büyük Devletlerin taahhüdüne güvenerek veto edecektir. Ancak aynı hamleyi Müttefikler de yapacaktır zira onlar da Büyük Devletleri şahit gösterecektir. Aynı meselede hem evet hem hayır diyecek bir şahit olamayacağından pürüzlü bir konu ile delegeler karşı karşıya kalacaktır. Babanzade'nin verdiği bilgiye göre, Müttefikler son

¹⁵⁵⁵ Babanzade, "Hilal ve Kartal", s.1

¹⁵⁵⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Devletlerin Müttefiklere Verdikleri Cevap", *Tanin*, 15 Nisan 1913, No:1571, s.1

günlerde bazı Avrupa başkentlerinde şantaj mesleği yürütmektedir. İstanbul'a doğru yürüyecekleri tehdidinde bulunarak baskı oluşturmak çabası içinde olmuşlardır. İsmail Hakkı Bey, dolambaçlı bir tazminat oldubittisi yerine savaşmayı tercih edeceklerini dile getirmiş, Babîali'nin tazminat konusunda Büyük Devletlerden teminat almadıkça konferansa delege göndermesinin ve barışı imzalamasının abes olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵⁷

Balkan Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı en nazik bir dil kullanan devletin Almanya ve Alman kamuoyu olduğuna dikkat çeken İsmail Hakkı Bey, bununla ilgili bir makale yazmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı her taraftan saldırılar yaşanırken, devletin bekasının lüzumu hakkında ilk defa konuşma yapılan kürsü Alman Parlamentosu olmuştur. Almanya Başbakanı Bethmann-Hollweg ve Hariciye Nazırı Jagow yaptıkları konuşmalarda Osmanlıları rencide edecek sözler söylememiş, nezaketi elden bırakmamışlardır. İsmail Hakkı Bey bu nezaketi aslında kadim dost olarak gördükleri diğer bazı devletlerden beklediklerini ancak bunun aksi muameleye maruz kaldıklarını hatırlatmıştır. Almanya'nın bu nezaketi çıkarı için gösterdiği eleştirilerine de cevap veren İsmail Hakkı Bey, Almanların savaşta kendilerine yardım etmediklerini kabul etmekle beraber, diğer devletlerin de Osmanlılardan çıkarı olduğunu ancak onların yardım bir yana, Osmanlıların yenilgisinden haz duyduklarını ifade etmiştir.¹⁵⁵⁸

Babanzade'nin ifadesine göre, sınır ve tazminat konularında da Osmanlı Devleti'ne en fazla destek veren devlet Almanya olmuştur. Aynı desteği Adalar konusunda da bekleyen İsmail Hakkı Bey, Alman Hariciye Nazırı Gottlieb von Jagow'un son yaptığı konuşmada, barış için cereyan edecek müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin ıslahı için gereken mesaide müşkülât yaşanmaması için ortak mesai yapacaklarını söylediğini aktarmıştır. Kendilerine uzatılan dost elini geri çevirmeyeceklerini belirterek son zamanlarda İngiltere'nin de Osmanlı yanlısı bir tutum içine girdiğini hatırlatmış ve bu tutumu diğer devletlerden de beklediklerini dile getirmiştir.¹⁵⁵⁹

Balkan Savaşı'nda bir taraftan barış şartları hazırlanırken diğer taraftan Çatalca'da Osmanlı ordusu ile Bulgar ordusu arasındaki çatışmalar devam etmiştir. Bir süre sonra da iki tarafın on günlük bir mütareke imzaladıkları haberi basına düşmüştür. Bu haberi değerlendiren isimlerden biri de İsmail Hakkı Bey'dir. İsmail Hakkı Bey'in değindiği ilk konu ise mütareke kararının gizli tutulmuş olmasıdır. Bunun sebebi olarak da Bulgar tarafının, Müttefiklerine karşı vaziyetini gizlemek ihtiyacını göstermiştir. Bulgaristan'ın normal şartlarda ittifak koşulları gereğince müttefikleriyle istişare ettikten sonra mütareke kararı

¹⁵⁵⁷ Babanzade, "Devletlerin Müttefiklere Verdikleri Cevap", s.1

¹⁵⁵⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Almanya'nın Vaziyeti", *Tanin*, 16 Nisan 1913, No:1572, s.1

¹⁵⁵⁹ Babanzade, "Almanya'nın Vaziyeti", s.1

vermesi gerekmektedir. Ancak onlarla istişare etmemesi bundan yarar değil zarar göreceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Çünkü diğer müttefikler Bulgaristan'ın Çatalca'daki meşguliyetinden istifade ederek arkasından bir hançer indirecek vaziyette bulunarak asker toplama işine girişmişlerdir. Babanzade'ye göre, Avrupa'nın artık barış istemesi, Osmanlı Devleti'nin saldırgan bir hareket takip etmekten vazgeçmesi ve bazı devletlerin dostane tavsiyelerde bulunması da Bulgarlara mütareke kararını aldırıştır. Barış koşullarının hazırlandığı bir ortamda hala top tüfek kullanmak da artık mantıksız gelmeye başlamıştır.¹⁵⁶⁰

İsmail Hakkı Bey bu yorumları yaparken bunların tamamen kendi düşünceleri olduğunu, hiçbir resmi malumata dayanmadığını belirtmek ihtiyacı da duymuştur. Ayrıca mütareke durumunu Osmanlı Devleti açısından değerlendirerek, şayet barış yapılacaksa, düşmanlığa son vermenin ve boşuna kan dökmemenin doğru olduğunu belirtmiştir. Eğer mütareke barışla sonuçlanmayacaksa bile Babanzade için yine problem yoktur. Zira bu süre zarfında Bulgarlar hazırlıklarını artıracaksa Osmanlı Devleti de aynı şeyi yapacaktır. Bu yüzden on günlük mütarekeye sıcak bakmıştır. Bu noktada başka bir konuya temas ederek, mütareke döneminde Bulgarların Çatalca'daki askerlerinin bir kısmını müttefiklerine karşı kaydırma ihtimali üzerinde durmuştur. Böyle bir şey gerçekleşirse, mütareke sonrası Osmanlı Devleti hareket serbestliği kazanacağı için yeni durumdan yararlanma yoluna gidebilecektir. Diğer bir nokta da mütarekenin orduyu terhis etmek anlamına gelmediğini İsmail Hakkı Bey'in hatırlatmasıdır. Ön anlaşma yapılsa bile ordu terhis edilmemelidir. Müzakereler çetin geçeceği için ordunun hazır vaziyette bulunması Osmanlı diplomatlarının elini güçlendirecektir. Buna ek olarak mesele müzakere ile bitmeyeceği, Balkan Müttefikleri arasındaki ilişkilerin nasıl bir renk alacağı ve nasıl yeni fırsatlar çıkacağı bilinmediği için askerinin hazır olması faydalı olacaktır.¹⁵⁶¹

İsmail Hakkı Bey tarafından Avrupa siyasetinde o günlerde en pürüzlü mesele olarak Osmanlı Devleti ile Müttefikler arasındaki barış meselesi görülmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Bulgaristan ve Sırbistan ile ihtilafı gerektirecek bir şey kalmamıştır. Sadece Yunanistan bir taraftan Güney Arnavutluk diğer taraftan Adalar konusunda kesin bir sonuca ulaşılmasında engel çıkarmaya devam etmiştir. Bulgaristan Başbakanı Kuşof da Sobranya Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Bulgar Hükümetinin Büyük Devletler tarafından sunulacak teklifleri bazı ihtiyati kayıtlarla kabul edeceğini ve ihtiyatın barışa engel olacak büyük şeyler olmadığını belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey bu sözlerdeki ihtiyati kayıtlar tabirini dikkat çekici bulmuştur. Zaten asıl şeklini kaybetmiş barış şartlarının yeni ihtiyat kayıtları ile iyice bozulmasını istemeyerek, Babıâli'nin bu yeni şekli kabul edip etmeyeceğinin göz önünde

¹⁵⁶⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Mütareke", *Tanin*, 18 Nisan 1913, No:1574, s.1

¹⁵⁶¹ Babanzade, "Mütareke", s.1

bulundurulmasını istemiştir. Babanzade'ye göre, açık olan bir şey o da tazminatın verilmeyeceğidir. Adalar da Osmanlı Asya'nın durumunu tehdit edecek bir sonuca ulaşmayacaktır. Ayrıca barış konferansına gidilmeden önce toplantının gündem maddeleri önceden öğrenilmelidir. Böylece hem toplantı esnasında sürpriz maddelerle karşılaşılmanın önüne geçilecek hem de gerekli tedbirler alınarak toplantıya hazır biçimde katılım sağlanacaktır. İsmail Hakkı Bey açısından konferansta tek konu Rumeli'dir ve bundan başka bir konu bahis mevzuu olmamalıdır.¹⁵⁶²

Osmanlı Devleti bu sefer barışı isterken bütün kuvveti bitip tükendiği için değil saldırı gücü kırıldığı içindir. Bu yüzden Osmanlıların tamamen mağlup edildiği algısı yaratılarak barışa sürüklenmesi doğru değildir. Buna ek olarak hem Avrupa sükûta muhtaçtır hem de Müttefikler kendi aralarındaki sorunları çözmek için barış yapılmasını beklemektedir. Bulgarlarla Sırp ve Bulgarlarla Yunanlılar arasında savaş sesleri gelmektedir. Osmanlı Devleti ile barış yapılırsa bu devletler hesaplarını görecektir. İsmail Hakkı Bey, Müttefikler arasında bu kadar husumet oluşmuşken ve hala savaşa hazır 300 bin Osmanlı askeri varken Balkan Devletlerinin Osmanlılara kolay kolay istedikleri şartları kabul ettiremeyeceklerini yazmıştır. Barışa en fazla Bulgaristan'ın ihtiyacı vardır. Çünkü serbest kalınca Müttefiklerle olan davasını görecektir. O yüzden tazminat ve sınır meselelerinde fazla pürüz çıkarmadan barışa imza atmalıdır. Babanzade'nin değindiği son konu ise Bulgaristan'ın, İstanbul'a girmemesini Avrupa'nın engellemiş olduğu gibi göstermesidir. Buna karşı çıkarak, İstanbul'a girmelerini Osmanlı ordusunun engellediğini, Bulgarların Çatalca'da Türk ordusunu yaracak güce sahip olmamaları yüzünden başkenti alamadıklarını hatırlatmıştır.¹⁵⁶³

İsmail Hakkı Bey, "Edirne Vahşetleri" başlığı ile yazdığı bir makalesini Pierre Loti'ye ithaf etmiştir. Bu makalesinde, Bulgarların Edirne'de Müslümanlara yaptığı işkencelerden bahsetmiştir. Buna göre Bulgaristan bir müddet, Edirne'nin dünya ile olan bağlantısını kesmiş ve hayvanlardan farkı olmayan askerleri yapacağı zulmü yapmıştır. General Abvanof on bin kişilik bir askerle asker kaçağı aramak bahanesiyle ne kadar Müslüman evi varsa basmıştır. Mallarını yağmalamış, götüremediği malları yakıp yıkmış ve insanların ırzına geçmiştir.¹⁵⁶⁴ Osmanlı halkının Edirne'nin elden çıkmasına ve yaşanan bu zulümlere sessiz kalmasını eleştiren Babanzade, yeni Osmanlı neslinin Allah'ın huzuruna ne yüzle çıkacaklarını sorarak

¹⁵⁶² Babanzade İsmail Hakkı, "Sulhe Nazaran Hal ve Mevki", *Tanin*, 20 Nisan 1913, No:1576, s.1

¹⁵⁶³ Babanzade, "Sulhe Nazaran Hal ve Mevki", s.1

¹⁵⁶⁴ Edirne, Bulgarların eline geçtikten sonra Türklerin evlerine zorla girilerek yağma edilmiştir. Yağma edilen evlerin içinde bir şey kalmadığını belirtmek amacıyla da kapıların üzerine haç işareti çizilmiştir. Bu bilgi için bkz. Tağmat, "Uluslararası Carnigie Raporuna Göre İki Balkan Savaşı Arası Dönemde Edirne'de Bulgar İşgali",s.224

tepkisini dile getirmiştir. Osmanlılar bu durum karşısında en azından bedbaht Müslümanları, terk edildikleri topraklarda çingeneden aşağı bir mertebede bulundurmamalıdır diyen İsmail Hakkı Bey, Müslümanlar için resmi teminat alınmadan barışa imza atılmamasını istemiştir. Ayrıca Bulgaristan'ı son günlerde her taraftan darbe yiyen kuduz bir köpeğe benzeterek, Sırp'lardan ve Yunanlılardan alacağı darbelerle bu masumların intikamının alıncağını ileri sürmüştür.¹⁵⁶⁵

5.9. İşkodra'nın Teslim Olması ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Birinci Balkan Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı Devleti için olumsuz olarak yaşanan gelişmelerden biri de İşkodra'nın düşmesidir. Yanya ve Edirne'den sonra İşkodra'nın kaybedilmesi Osmanlılar için psikolojik direnç kaynaklarından birinin daha düşmesi anlamına gelmektedir. İsmail Hakkı Bey açısından ise İşkodra'nın Karadağ'ın eline geçmesi, Avrupa'ya ve bilhassa Avusturya'ya atılmış bir hakaret pençesidir. Zira Karadağ tüm gelişlere rağmen bu devletleri dinler ve emirlerine itaat eder gibi yapmış ancak en sonunda kendi bildiğini uygulamıştır. Avrupa'yı oyuna getirenin sadece Karadağ değil aynı zamanda müttefiki Sırbistan olduğunu da belirten İsmail Hakkı Bey, Karadağ'ın tek başına İşkodra'yı alacak güçte olmadığını dile getirmiştir. Buna ek olarak, Sırbistan'ın diğer müttefikler gibi Osmanlı Devleti ile mütareke imzaladığı hatta esir değişimi yaptığı halde Sırp askeri hala Osmanlı askeriyle korunan bir kaleye hücum etmiştir. Tüm bu karmaşık durum içinde İsmail Hakkı Bey, İşkodra hakkında Büyük Devletlerin tavrının ne olacağını değerlendirmiştir.¹⁵⁶⁶

Avrupa İşkodra'nın zaptıyla birlikte sersemlemiş ve Avusturya ise başına bir yumruk yemiştir görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, Devletlerin bu aşamada fiili bir zorlama yapmadan Karadağ'ın feragat etmeyeceğini savunmuştur. Fiili zorlama da soru işaretidir çünkü ahalisi Müslüman olan bir şehir için asker gönderip kan dökmeyeceklerdir. Avusturya'nın İşkodra'yı Arnavutluk'a dâhil etmek düşüncesi de bu olaydan sonra daha fazla Slav direnci ile karşılaşacaktır. İşkodra meselesi zaten karmaşık olan Balkan işlerini daha da karmaşık hale getirmiştir. Babanzade'ye göre Osmanlılar bu durumda, barışın sağlanması için kendi

¹⁵⁶⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Edirne Vahşetleri", *Tanin*, 22 Nisan 1913, No:1578, s.1

¹⁵⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "İşkodra'nın Sükûtu", *Tanin*, 24 Nisan 1913, No:1580, s.1. Karadağ'ın İşkodra'yı ele geçirmesine Avusturya-Macaristan sert tepki göstermiştir. Bunun sonucu olarak Karadağ'a, şehri uluslararası kuvvetlere teslim etmeleri söylenmiş, şayet bu yapılmazsa askeri müdahaleye girişecekleri tehdidini savurmuşlardır. Diğer Büyük Devletler de bu konuda Avusturya'yı desteklemiş, meselenin Avrupa'yı tehdit edecek bir mahiyeti olduğunu vurgulamışlardır. Karadağ Kralı Nikola ise tüm baskılara rağmen geri adım atmayarak Londra'ya şu cevabı göndermiştir: "*Benim hükümetim, 30 Nisan tarihli notasında Skutari (İşkodra) konusundaki görüşünü açıklamıştır. Bu hukukun sarsılmaz ilkelerine uyun bir şekilde belirtilmiştir. Ben yeniden açıklamak istiyorum, fetihle kutsanmış bu hak benim onurum ve halkımın onurudur ve benim Avusturya'nın münferit taleplerine uymama müsaade etmiyor ve bu yüzden Skutari şehrinin kaderini büyük devletlerin ellerine teslim etmekteyim.*" Bkz. Vefa Kurban, "Modern Rus İncelemelerinde Balkan Savaşları", *Savaşın Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2013, s.294-295

koşullarında diretmeli, Osmanlı Asyasındaki topraklarının bütünlüğünü koruyacak bir çözüm yolu için ısrar etmelidir. Aynı şekilde ekonomik bağımsızlığı zedeleyecek maddeler olacaksa barış yapılmamalı, tazminat gibi konular en başından reddedilmelidir. Bu tehdit karşısında Osmanlı ordusuna da büyük iş düştüğünü belirten İsmail Hakkı Bey, barış sonrası orduların terhis edilmesi talebinin kabul edilmemesini, Bulgarların terhis ettikleri askerlerini iki üç günde toplayacaklarını ancak kendilerinin bir daha asker toplamasının güç olduğunu yazmıştır. Ayrıca Osmanlılar, Avrupa ve Balkanlarda karışıklık tamamen ortadan kalkmadan saldırı suretiyle yarar sağlanması mümkün olan bir silahı paslandırmamalıdır.¹⁵⁶⁷

İşkodra'nın düşmesi Avusturya basını ve siyasi çevrelerinde şaşkınlığa sebebiyet vermiş olmakla birlikte daha vahim hadiseler yaşanmıştır. İlk olarak, ateşemiliterine hakaret edilmek suretiyle Avusturya küçük düşürülmüştür. İkinci ve daha vahim olanı ise Avusturya ve İtalya elçilerinin Kralla görüşme isteklerinin kabul edilmemesidir. Hatta sadece Kral değil Karadağ Başbakanı bile bu elçilere kapısını kapamıştır. İsmail Hakkı Bey bu olayı, Fransa-Prusya Savaşının çıkmasına yol açan Ems Hadisesine benzetmiş, Prusya Kralının Fransa elçisini kabul etmemesinin savaşa yol açtığını hatırlatmıştır.¹⁵⁶⁸ O zaman elçiyi kabul etmeyen devletin büyük bir devlet olduğunu ancak bu son hadisede küçük Karadağ Kral ve Başbakanının, İtalya ve Avusturya gibi devletlerin elçisini kabul etmemesini çok cüretkâr bulmuştur. Babanzade açısından bu durum Avusturya'nın izzet-i nefsinin kırılacak ağır bir muameledir. Avusturya, İşkodra yüzünden çıkmaz bir sokağa girmiştir ve Avrupa ne derse desin İşkodra'yı geri almak zorundadır. İcap ederse de Rusya cihetinden gelecek her türlü tehlikeye göğüs gererek Karadağ üzerine yürüyecektir. Bu durumun da Rusya'daki Slavlık taasubunu kabartacağını ifade eden İsmail Hakkı Bey, iki devletin İşkodra yüzünden karşı karşıya gelme durumunun olduğundan bahsetmiş ve devletlerarası ilişkilerde belirsizliklerin karanlığını ancak kılıcın aydınlatacağını yazmıştır.¹⁵⁶⁹

İsmail Hakkı Bey, Balkan Savaşını bitirecek antlaşma imzalanmadan önce şayet barış imzalanırsa Osmanlı Devleti'nin nasıl bir durumda olacağı sorusunun cevabını kendince aramaya çalışmıştır. Bu konuda ilk değindiği nokta, savaşın biteceği fakat asıl zorlukların

¹⁵⁶⁷ Babanzade, "İşkodra'nın Sükûtu", s.1

¹⁵⁶⁸ İspanya Krallığına, Hohenzollern Hanedanından Prens Leopold'un geçmesi durumu ortaya çıkınca Fransa bu duruma itiraz etmiştir. Prusya Kralı I. Wilhelm de Fransa ile sorun yaşamamak için Leopold'e tahttan feragat etmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Leopold, 12 Temmuz 1870'de İspanya tahtından vazgeçtiğini açıklamıştır. Bu durum her ne kadar Prusya için prestij kaybı yaratmışsa da Ems Telgrafi olayı, işi tersine çevirmiştir. O esnada Ems kaplıcalarında bulunan Kral I. Wilhelm ile görüşen Fransa elçisi Benedetti, bir daha İspanya tahtına Hohenzollern hanedanından kimsenin geçirilmeyeceği konusunda kraldan taahhüt almak istemiştir. Benedetti, aynı gün öğleden sonra söz konusu garantiyi almak istediye de I. Wilhelm bu sefer elçiyle görüşmeyi reddetmiş ve Fransa-Prusya Savaşını başlatacak kıvılcım atılmıştır. Bu bilgi ve I. Wilhelm'in Bismarck'a gönderdiği 'Ems Telgrafi' için bkz. Otto von Bismarck, *Düşünceler ve Hatıralar*, (Çev. Nijad Akipek), c.2, MEB Yay., İstanbul, 1991, s.117-129

¹⁵⁶⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "İşkodra'nın İntaç Ettığı Vahamet", *Tanin*, 25 Nisan 1913, No:1581, s.1

savaştan sonra başlayacağıdır. Savaşı milletler için bir imtihan olarak gören Babanzade, milletin Balkan Savaşı'nda tembel bir öğrenci gibi çalışmadığını ve sınıfta kaldığını bütün dünyaya ispat ettiğini yazmıştır. Savaş bitince Osmanlı vücudu muayene edilecek ve alınan yaraların zannedilenden daha vahim olduğu anlaşılacaktır. Bir yaralının yarasının acısını sıcağı sıcağına hissetmediği benzetmesini yapan İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin de aynı durumda olduğunu, bu yaraların barış imzalanınca acısını ciddi ciddi hissettireceğini dile getirmiştir. Ancak milletin karamsar olmaması gerektiğini vurgulayarak, geleceğe inançla bakılmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷⁰

Osmanlıların bu geleceğe yönelik kötümser düşünce hastalığının savaştaki hezimetlerden daha vahim olduğu görüşünde olan Babanzade, bu düşünce kafalardan atılsa ve muntazam bir şekilde birlik içinde çalışılsa tüm sorunların üstesinden gelinecek bir mayaya sahip olunduğunu savunmuştur. Ayrıca tembellik hastalığı da kökünden kesilmelidir. İsmail Hakkı Bey'e göre savaştan sonra ortaya çıkacak müşkülât iki kısımdır; biri savaşın sonucuna diğeri idari istikbal ve ıslahatlara aittir. Savaşın sonuçları arasında, şehitlerin yetim çocuklarına bakmak, yaralıların iaşesini sağlamak, açıkta kalmış birçok memura bakmak, göçler için çare bulmak, savaş esnasında yapılan hataların sorumlularını bulmak vardır. İdari istikbal ve ıslahat konusunda ise daha ayrıntılı programa ihtiyaç vardır. Bunun da en önce yapılması gerekeni kara ve deniz kuvvetlerini bir daha böyle felaketlere uğramayacak şekilde düzenlemektir. Bütün bu sorunların çözümü ise gerek Hükümetin gerek halkın iyimser olması ve karşılıklı güven içinde birlikte hareket etmesidir.¹⁵⁷¹

Barış için en belirsiz olan konulardan biri tazminat meselesi olmuştur ki, İsmail Hakkı Bey'e göre, savaşın başından beri Müttefiklerin menfaati için hiçbir fırsatı kaçırmayan *Temps* gazetesi 22 Nisan 1913 günü nüshasında garip bir muhakeme yürüterek bu konuya değinmiştir. *Temps* açısından, Osmanlı'nın Avrupa toprakları, hazineye açıktan başka bir şey bırakmamıştır. Bundan başka Osmanlı Devleti Makedonya'yı kaybetmekle zengin olmuştur çünkü kendisine açık verdiren bir araziden kurtulmak hazineyi güçlendirecektir. Nitekim İspanya, Filipin ve Küba Adalarını kaybederek bu durumu bizzat yaşamıştır. Şu halde de Babıâli'nin savaş tazminatını üstlenmekle uğrayacağı külfet Osmanlı Avrupasındaki araziden dolayı uğrayacağı parasal açıktan kurtulmasıyla telafi edilecektir. *Temps*'in son yorumu ise Müttefiklerin işgal ettikleri arazinin bir kısmını Avrupa'nın talebi üzerine iade etmeleri de kendilerine karşılık olarak tazminat verilmesini gerekli kıldığı biçiminde olmuştur.¹⁵⁷²

¹⁵⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Sulhten Sonra", *Tanin*, 26 Nisan 1913, No:1582, s.1

¹⁵⁷¹ Babanzade, "Sulhten Sonra", s.1

¹⁵⁷² Babanzade İsmail Hakkı, "Mugalâta-i Tazminat", *Tanin*, 27 Nisan 1913, No:1583, s.1

Temps gazetesinde yer alan bu ifadeleri değerlendiren İsmail Hakkı Bey, yazılanların gülünç ve kamuoyunu yanıltıcı olduğunu belirtmiştir. Zira *Temps*, işgal edilen arazinin Osmanlı Devleti'ne iadesinden bahsederken Arnavutluk'u da Osmanlılara iade edilmiş olarak farz etmiş ve tazminat miktarının ona göre arttırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna karşılık İsmail Hakkı Bey, Arnavutluk Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak gösterilse bile Duyun-u Umumiye tarafından kendisine düşen hisseden kurtulamayacaktır. Ayrıca Arnavutluk'un Osmanlı tabiiyetinde kalması hakikatte Osmanlı idaresi altında kalması anlamına gelmemektedir. Arazi iadesi konusu üzerinde fazlaca duran Babanzade, savaşta işgal edilen yerlerin tamamının savaşı kazananların eline geçemeyeceğini, Rusya ile birçok kez savaş yapıldığı halde işgal ettiği yerlerden savaş sonrasında çekildiğini hatırlatarak iade edilen bu topraklardan ötürü tazminat istemek görüşüne karşı çıkmıştır. Buna paralel olarak Müttefikler işgal ettikleri yerlerden çıkmamak gibi bir hakk-ı karar davasında da bulunamazlar. Çünkü bu kararı Osmanlılara kabul ettirecek bir savaş kuvvetine sahip değildirler. Osmanlı ordusu henüz olduğu gibi yerinde durmaktadır.¹⁵⁷³

İsmail Hakkı Bey, *Temps* gazetesinin, Osmanlı Devleti'nin Balkanları kaybederek zenginleşeceği ifadelerini de yorumlamıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin Rumeli vilayetlerine yaptığı harcamanın oradan gelen gelirlerden fazla olduğu doğrudur. Ancak bunun başlıca iki sebebi vardır ve her ikisi de Müttefiklerin yüzünden ortaya çıkmıştır. İlk sebep, Rumeli'de çok asker beslenmesidir. Çünkü orada daima Müttefiklerin saldırılarıyla karşılaşmış, asayiş temin edilmek istenmiştir. İkinci sebep ise, Müttefiklerin şikâyetlerine son vermek için oraya yapılan yatırımlar her yerden fazla olmuştur. Babanzade'ye göre, Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarından sonra Rumeli'ne daha az masraf edeceği görüşü de yanlıştır. Devlet aynı masrafı bundan sonra İstanbul ile sınır arasındaki mıntikalara yapacak ve hazine yine açık verecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti Rumeli'den gelecek olan muhacirleri iskân ederek zaten büyük bir külfetin altına girecektir ki buna bir de savaş tazminatının eklenmesi kabul edilemez. *Temps*'in değindiği, savaştan ötürü Balkanların uğrayacağı üretim zararından ötürü tazminat verilmesi görüşünü bu sözlerle eleştiren Babanzade, savaşı kendilerinin açmadığını, bu yüzden Duyun-u Umumiye alacaklılarının zarara uğrayacağı ifadesinin Müttefiklere söylenmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁵⁷⁴

Müttefikler arasında Sırbistan'ın savaş sonrasında nasıl bir durumda olduğunu inceleyen Babanzade, Sırları en mahrum bırakılan devlet olarak görmüştür. Sırbistan ne Arnavutluk'u zapt etmek emeline ulaşabilmiş, ne Adriyatik Denizine çıkmak için elde etmek istediği Draç'ı almış ne de Makedonya'da hissesine düşen araziye elinde bulundurma ihtimali

¹⁵⁷³ Babanzade, "Mugalâta-i Tazminat", s.1

¹⁵⁷⁴ Babanzade, "Mugalâta-i Tazminat", s.1

yükselmiştir. Arnavutluk'ta karşısına Avusturya dikilirken, Makedonya'da silah arkadaşı olan Bulgaristan karşısına çıkmıştır. Sırbistan'ın ele geçirdiği toprakları kontrolünde tutması da zor görünmektedir. Çünkü ele geçirdiği Kosova ve Manastır'da Sırlar yoğunluk olarak zayıftır. Buna karşılık Arnavut ve Bulgar sayısı daha fazladır. Sırlara düşen diğer topraklarda Rumlar ve Ulahlar da bulunduğundan bunları bir arada tutmak ve yaşatmak hayli zor görünmektedir. Buna ek olarak, Arnavutluk ve Makedonya'nın bağlık ve bahçelik kısımlarından ziyade taşlık ve dikenlik kısımları Sırbistan'a kalmıştır. Buna rağmen Bulgarlar bu toprakları bile Sırlara çok görmüştür. İttifak antlaşması gereğince Bulgarlar Vardar'ın Batı cihetlerine el uzatmak istemiştir. Şayet antlaşmanın tatbikinden ötürü iki müttefik arasında ihtilaf yaşanır, Rus Çarı'nın hakemlik yapacağı ihtimali belirlemiştir.¹⁵⁷⁵

Rus Çarı'nın bu hakemlik konusunu dikkat çekici bulan Babanzade, gasp edilmiş topraklar üzerine ve daha o toprakların sahibi meydana iken, üstelik kendisiyle dostane ilişkiler cereyan ederken, paylaşım yapmanın ve bunun için hakemlik görevini üstelenmenin dostluğa ne kadar uyduğunu sorgulamıştır. Diğer taraftan Çarın antlaşma metninden haberdar olmadan kendisine gıyaben hakemlik görevinin Müttefikler tarafından yüklenmesi de büyük bir kabalıktır. Çar hakemlik yapsa bile kimden yana temayül göstereceği Babanzade için merak konusudur. Gazetelerde yer alan malumata bakılırsa Çar, antlaşma metninin sunduğu imkân ölçüsünde hareket edecektir. İsmail Hakkı Bey açısından bu durum Sırbistan için ölümdür. Zira antlaşma imzalanırken Bulgarların Edirne'ye girmeleri durumu ortada olmadığı gibi Sırların Draç'tan ve Adriyatik'ten mahrum edilmeleri düşünülmemiştir. Bu yönüyle Sırp diplomatların Bulgaristan tarafından hileye uğrayıp kandırıldıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Rusya ise hâlihazırda nasihlik görevini yapmış, Bulgaristan'ın Vardar'ı geçerek yeni Arnavutluk ile sınırdış olmasını Sırbistan'ın menfaatine uygun olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁷⁶

Sırbistan bu durumda bir taraftan Avusturya'nın baskısı altında kalmış diğer taraftan Rusya'nın kendisini feda etmesi durumuyla yüz yüze gelmiştir. Sırlar savaşta hem Bulgarlara hem Karadağlılara hem kısmen de olsa Yunanlılara yardım etmiş fakat onlardan hiç yardım almamıştır. İsmail Hakkı Bey, bu duruma üzülecek halleri olmadığını, Sırbistan'la ilişkilerin son dört yılda hep iyi gittiğini hatta Kosova'da yaşayan Sırların saldırıdan kurtulması için Arnavutların silahlarını toplamak gibi bir icraatta bulduklarını yazmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti Selanik vasıtasıyla askeri ve diğer nakliyatlarını yapmalarına izin

¹⁵⁷⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Sırbistan'ın Mevkii", *Tanin*, 29 Nisan 1913, No:1585, s.1

¹⁵⁷⁶ Babanzade, "Sırbistan'ın Mevkii", s.1

vermiş, ticari fayda sağlamaları için çaba göstermiştir.¹⁵⁷⁷ Ancak aynı Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne savaş açarak teşekkür etmiştir. Bu yüzden Sırp'ların düştüğü mevcut durum, Osmanlıların içine bir ferahlık vermiştir. Bir rivayete göre de, Sırp'lar Bulgarlara karşı Yunanlılarla ittifak yapmıştır. Ancak İsmail Hakkı Bey, bu iki müttefikin Bulgaristan'ın hakkından gelemeyeceklerini, Avusturya'nın baskısı, Rusya'nın nasihatleri üzerine de Sırp'ların daha ileri gidemeyeceklerini ileri sürmüştür. Babanzade'nin iddiasına göre, savaş sonrası yüz binlerce Sırp ve Yunanlı Bulgarlaşacak, belki bir gün güçlü Bulgaristan tüm Sırp'ları Bulgar yapacaktır. Savaşın Sırp'lar ve Yunanlılar için en büyük semeresi de bu olmuştur.¹⁵⁷⁸

İşkodra'nın teslim olmasını bir makalesinde daha gündeme getiren İsmail Hakkı Bey, hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa siyaseti açısından şehrin alacağı durumu değerlendirmiştir. Son alınan telgraflardan anlaşılmıştır ki, İşkodra, Yanya ve Edirne gibi zor ve kuvvetle alınmamış, şehrin daha üç haftalık erzakı olduğu halde savaştan teslim olmuştur. Osmanlı Devleti muhakkak bunun hesabını sorumlularından soracaktır ancak Babanzade bundan önce acilen çözülmesi gereken bir sorun olduğunu belirtmiştir ki, o da şehri teslim eden komutan ve askerlerin durumunun ne olacağıdır. Bu askerler Osmanlı Hükümetinden talimat almadan Karadağ Kralının maiyetinde mi kalacaktır gibi sorular soran İsmail Hakkı Bey, Babıâli'nin bu nazik noktanın üzerinde durmasını istemiştir. Yunanistan ile bir anlaşma imzalandıktan sonra bu askerlerin evlerine dönmesinin sağlanmasını temenni ederek, Esat Paşa'nın kumandası altında daha fazla kalmalarının zararlı olacağı sonucuna varmıştır. Asker şayet memleketine iade olunamayacaksa da hiç olmazsa Cavit Paşa maiyetine verilmelidir. Arnavutluk Kralı tarafından İşkodra gibi bu ülkeye başkentlik yapabilecek bir şehrin Karadağ'a bırakılmasını Arnavutlar açısından üzüntü verici bulan Babanzade, Karadağlılara esir olan İşkodra ahalisine fikirleri sorulsa hepsinin Osmanlı tacına bağlı kalmayı isteyeceklerini iddia etmiştir.¹⁵⁷⁹

İşkodra meselesini Osmanlılar açısından böyle gören İsmail Hakkı Bey daha sonra Avrupa siyaseti üzerinden İşkodra'ya bakış atmıştır. Avusturya'nın bastırması üzerine nihayet

¹⁵⁷⁷ İsmail Hakkı Bey, Sırbistan'ın Selanik limanı üzerinden sevkiyat yapmasını iyi niyetli bir davranış gibi göstermişse de aslında Osmanlı Devleti kendi eliyle düşmanın kendisine karşı askeri hazırlık yapmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumu Mahmut Muhtar şu ifadelerle izah etmiştir: “Sırbıye Hükümeti Kruzoshneider fabrikalarına sipariş ettiği seri ateşli topları transit yoluyla Macaristan'a geçirmek istemiş, fakat bu topların ne maksada hizmet edeceğini bilen Avusturya-Macaristan devletinden ret cevabı almıştı. Balkanlar'da asayişin berkemal olduğuna kani olan safdil hükümetimiz ise bütün bu techizatın Selanik şimendiferiyle serbestçe nakline müsaade etmek lutfunda bulunmuştu. Ne zaman ki Gazi Muhtar Paşa kabinesi iş başına geldi, büyük kısmı maalesef evvelce sevk edilmiş olan silah ve mühimmatın Selanik'te nakledilmiş olduğu anlaşılınca, derhal durdurulma emri verilerek işlenen fahiş hatanın tesirlerinin hafifletilmesine çalışıldı.” Bunun için bkz. Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s.170

¹⁵⁷⁸ Babanzade, “Sırbistan'ın Mevkii”, s.1

¹⁵⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “İşkodra ve Düvel-i Muazzama”, *Tanin*, 30 Nisan 1913, No:1586, s.1

Devletler, Karadağ Hükümeti nezdinde bir teşebbüste bulunarak, bir nota vermişlerdir. Bu notada, İşkodra'nın en kısa zamanda tahliye edilmesi ve cevap verilmesi istenmiştir. Ancak Karadağ Hükümeti bu notayı müzakereye bile sokmayıp, Paskalyayı bahane ederek ertelemiştir. İsmail Hakkı Bey, İşkodra'yı zapt etmek için Paskalyanın akla hiç gelmediğini ancak nota söz konusu olunca Paskalyanın bahane edildiğini yazmış ve Devletlerin bu muameleye müstahak olduklarını eklemiştir. Paskalya geçtikten sonra Karadağ'ın olumlu cevap vereceği Babanzade'ye göre mümkün değildir. Bu durumda Devletlerin ne tavır alacağı da net değildir. Devletler Karadağ'a fiili bir harekât düzenlese bile daha sonra aldıkları bu toprakları geri vereceklerdir. Karadağ bunu bildiği için de fiili harekâttan çekinmeyen bir tavır sergilemiştir. Karadağ'ı korkutacak tek kuvvet ise Avusturya'nın tek başına harekât yapmasıdır.¹⁵⁸⁰ Avusturya sabretmekle beraber Karadağ'ın notaya ret cevabı vermesi durumunda harekete geçmesi söz konusudur. Bu durumun Avrupa'ya ve Osmanlı Devleti ile yapılacak barışa etki ettiğini ileri süren Babanzade, barışın gecikmesini de İşkodra'nın belirsiz durumuna bağlamıştır.¹⁵⁸¹

Barış şartlarının oluşturulmaya çalışıldığı günlerde İşkodra konusu Avrupa'da gündem oluşturmaya devam etmiştir. İşkodra'nın tahliyesi için Avusturya tarafından münferiden yapılan resmi teşebbüse Karadağ Hükümeti kesin bir ret cevabı ile karşılık vermiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre, Osmanlı Ajansının verdiği bu haber gerçek ise Avusturya'nın Karadağ'a hücum etmekten başka bir yolu kalmamıştır. Ayrıca Avusturya'yı bu duruma düşüren diğer Büyük Devletler olmuştur. Çünkü Avusturya ne yapmak lazımsa bunu Avrupa'nın yapmasını istemiş, kendisi tek başına olaya müdahale etmek istememiştir. Ancak neticede kimsenin sözünü dinlemeyen Karadağ İşkodra'yı ele geçirerek hem Avrupa'yı hem de Avusturya'yı zor duruma düşürmüştür. Avusturya'nın ısrarı kâr etmemiş, İngiltere de dâhil olduğu halde Üçlü İtilaf Devletleri askeri müdahaleye gerek görmemiş, biraz daha nasihat vererek mesele hallolunmak istenmiştir. Neticede ulaşılan sonuç ise Avusturya'nın haysiyetinin çiğnenmiş olmasıdır.¹⁵⁸²

¹⁵⁸⁰ İşkodra'nın teslim olması üzerine Sadaret makamından Başkumandanlığa 27 Nisan 1913 tarihli bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, İşkodra'nın Arnautluk'a terk edilmesi için Devletlerin kararlarını değiştirmedikleri ve değiştirmeye de niyetli olmadıkları yazılmıştır. Ayrıca Esat Paşa ile yapılan gizli bir antlaşma sonucunda Karadağ Kralının İşkodra'ya girdiği ve oradan çıkmak istemediği belirtilmiştir. Avusturya ise İşkodra'yı Karadağ'a bırakmamakta kararlı görünmüştür. Bu yüzden Avusturya'nın Karadağ'a tek başına veya diğer bazı hükümetlerle birlikte saldırmasının muhtemel olduğu vurgulanmıştır. Avusturya'nın tek başına saldırısı halinde bütün Balkan Hükümetleri ile bir çatışma yaşanabileceği öngörülmüştür. Bu durumda da Bulgar ordusunun Avusturya'ya karşı hareket etmeden önce Çatalca hattına tecavüz edebileceği göz önünde bulundurularak, Çatalca ve Bolayır'da tahkimata devam edilmesi gerektiği yazılmıştır. Bu bilgi için bkz. BOA, BEO, 4168-312527, H-20 Cemaziyelevvel 1331 (27 Nisan 1913)

¹⁵⁸¹ Babanzade, "İşkodra ve Düvel-i Muazzama", s.1

¹⁵⁸² Babanzade İsmail Hakkı, "Buhran", *Tanin*, 1 Mayıs 1913, No:1587, s.1

İsmail Hakkı Bey açısından Karadağ, Avusturya orduları tarafından bir saldırıya uğramak istemeyecektir. Ancak Karadağ'ı Avusturya'ya karşı bu kadar cesur davranmaya iten şey olsa olsa Rusya'ya duyduğu güvendir. Eğer Rusya Karadağ'a kendisine güvenerek hareket etmemesini bildirirse sorun yine çözülebilir. Babanzade'ye göre, bu görev hemen yapılmazsa Avrupa asırlardan beri uğramadığı bir fırtınaya maruz kalacaktır. Rusya bu tavrı sergilemezse anlaşılacaktır ki Küçük Nikola, Büyük Nikola'nın kuklasından başka bir şey değildir. İsmail Hakkı Bey bu sorunu Osmanlı Devleti açısından da değerlendirerek, kritik dönemler geçirdiklerini, Osmanlıların savaşa devam ya da barış yapma arasında bir tercihte bulunacaksa bunu iyi hesaplaması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁵⁸³

İşkodra meselesinin aynı zamanda barış görüşmelerine de etki ettiği görülmüştür. Bu olaydan ötürü Devletlerin, Babiâli'ye ve Müttefiklere nota vermekten vazgeçtikleri anlaşılmıştır. Zaten verilecek olan bu nota da barışa ait değil şekle aittir. Bu notaya göre, taraflar arasındaki düşmanlığa son verilecek, barış şartlarının imzalanması için murahhaslar tayin edilecek ve murahhasların toplanacakları yer belirlenecektir. İsmail Hakkı Bey, mütareke ile düşmanlığa zaten ara verildiğini, murahhas ve toplantı yeri belirlemenin de ikinci derecede öneme sahip olduğunu yazmıştır. Ayrıca Devletlerin taraflara daha açık ve kesin barış şartları bildirmeleri gerektiğini ancak bunu yapmayarak sorumluluktan kaçtıklarını ve bütün yükü birbiriyle anlaşmaları mümkün olmayan ülkelerin murahhaslarına yüklemek istediklerini ileri sürmüştür. Babanzade'ye göre, Osmanlı murahhaslarını kabalıklarıyla bilinen Balkan diplomatları ile müzakere zorunda bulundurmamak barış meselesinin halledilmemesini istemekle birdir. Özet olarak belirtilecek olursa, İşkodra meselesi alevlenmiş iken diğer taraftan barış meselesi zaruri bir gecikmeye uğramıştır.¹⁵⁸⁴

İsmail Hakkı Bey, Büyük Devletlerin barış sürecindeki tavırlarını değerlendirdiği bir makale kaleme almış ve Devletlerin, aracılık görevlerini tamamlayıp, Osmanlı Devleti ile Müttefiklere de zemini kendilerinin hazırladıklarını artık kendilerinin anlaşmaya varmalarını söylediklerini ifade etmiştir. Ancak İsmail Hakkı Bey, hazırlanan bu zeminin anlaşmaya dayanak olacak kadar sağlam olup olmadığı konusunda tereddütler taşımıştır. Çünkü Devletler, Osmanlılara karşı başka Müttefiklere karşı başka bir dil kullanmış ve ona göre de ayrı ayrı cevaplar almışlardır. Bu yüzden yeşil masa etrafında toplanacak murahhasların birbirleriyle anlaşamayacaklarını ileri sürmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla, murahhaslardan oluşan konferansın yanı başında Süfera Konferansı bulunacak ve müzakereler kızıştıkça Süfera sorunu çözecektir. Fakat Babanzade'ye göre, birbirleriyle uyuşamadıkları için meseleyi böyle eksik bırakıp bir kenara çekilerek sorumluluklarını bir kenara atanlar yine bu

¹⁵⁸³ Babanzade, "Buhran", s.1

¹⁵⁸⁴ Babanzade, "Buhran", s.1

Süferadır. Murahhas Konferansına rehberlik ederek, eksik ve muallâkta bıraktıkları meseleleri çözmek ve sorunlar hakkında evet ya da hayır kararı vermek durumunda kalacaklardır.¹⁵⁸⁵

Süfera Konferansının görevini yerine getirme konusunda kesin bir vaziyet takınamayacağına bir delil de Babanzade'ye göre İşkodra meselesidir. Bu meseleden ötürü aradaki zıtlıklar artmış, zaten birbiriyle uzlaşmakta sorun yaşayan iki ittifak grubu bu mesele yüzünden iyice asabileşmiştir. Önceden daha soğukkanlı davranarak sorunları çözme imkânı varken İşkodra'dan sonra bu imkân azalmıştır. İsmail Hakkı Bey, Londra'daki Süfera Konferansının başarılı olup olmayacağını da sorgulamıştır. Konferansta yaşanan sorunlar yüzünden toplantılar Pazartesi gününe kadar ertelenmiştir. Bu duruma ironik bir açıdan bakan Babanzade, Pazartesi'ye kadar belki bir mucize olacağını ve Avrupa'yı bu buhrandan kurtaracağını, diplomatların gökyüzüne doğru ellerini açarak, halledemedikleri sorunları için semavi nasihatler beklediklerini yazmıştır. Bu durumda bulunan bir Süfera konferansına güvenmenin zor olduğunu vurgulayarak, barışın doğuracağı ihtilafları çözme konusunda sorun yaşanacağını ima etmiştir.¹⁵⁸⁶

Barış konusunda İşkodra'nın yarattığı karmaşık durum ilerleyen günlerde de kendisini göstermiştir. İşkodra meselesinin nasıl bir sonuca ulaşacağı belirsizliğini korurken, Süfera Konferansının toplanmasından önce alınan bazı haberler Karadağ'ın Büyük Devletlerin taleplerine itaat edeceğine delil olarak gösterilmiştir. İşkodra'nın tahliye edileceği ile ilgili *Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerinin verdiği işaretler ve Avusturya ile savaş olursa bile İşkodra'yı tahliye etmeme fikrinde olan Karadağ Hükümetinin istifaya mecbur kalması bu deliller arasındadır. İsmail Hakkı Bey, Karadağ'ın kendisine yönelik İşkodra'nın boşaltılması yönünde yapılan tehditlerin bir işe yaramayacağını, Karadağ'ın o zamana kadar gösterdiği tavırları ispat olarak göstererek ileri sürmüştür. Karadağ Kralı, İşkodra'nın Avusturya için bir namus meselesi olduğunun farkındadır. Avusturya'nın İşkodra için savaştan çekinmeyeceğini de bilmektedir. Bunu bildiği halde sürekli olarak inat ve ısrar etmesini sorgulayan Babanzade, Avusturya'nın Karadağ'ı işgal etse bile kesin neticenin İşkodra'yı tahliye etmek olduğunun Kral bilincindedir. Karadağ bu sonucu bildiği için de yapılan tehditlere kulak asmamıştır.¹⁵⁸⁷

İsmail Hakkı Bey, bu taktiği Bulgaristan ve Yunanistan'ın her zaman Osmanlı Devleti'ne karşı kullanıp başarılı olduklarını, galip gelirlerse kazançlı çıkacaklarını mağlup olurlarsa onları zarara uğratmadan işin içinden kurtaracak devletlerin arkalarında olduğunu bildiklerini ve böylece savaşın olumsuz etkilerini minimuma indirdiklerini dile getirmiştir. Karadağ'ın koruyucu devletleri arkasında oldukça Avusturya işgal etse bile birkaç günlük

¹⁵⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Hal ve Mevki", *Tanin*, 3 Mayıs 1913, No:1589, s.1

¹⁵⁸⁶ Babanzade, "Hal ve Mevki", s.1

¹⁵⁸⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Sulh Meselesi", *Tanin*, 6 Mayıs 1913, No:1592, s.1

araziyi geçici olarak alacak ve sonra geri verecektir. İşkodra belirsizliğine rağmen Devletler Osmanlılara barış konusunda nota vermiş ve onay cevabı almıştır. Aynı şekilde Bulgaristan da onay cevabı vermiştir. Bu durumda Londra’da barış konferansının yakın zamanda toplanacağı anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Bey için toplantının gündeminde nelerin yer alacağı önemlidir. Eğer gündemde ihtilafli konular görüşülecekse murahhasların işi epeyi zor olacaktır. Ancak bazı kaynaklardan alınan bilgilere göre, konferans pürüzlü konulara girmeyecektir. Örneğin tazminat konusu, daha önce söz verildiği için, gündeme gelmeyecek, mali konulara ait bir mesele olduğu için Paris’teki maliye konferansına havale edilecektir. Aynı şekilde Adalar meselesi de Londra’da konuşulmayacaktır. Devletler bu konuyu murahhasları karıştırmadan doğrudan doğruya kendileri çözecektir. En problemlisi bu iki konu görüşülmeyince zaten toplantının yükü hafifleyecektir. Sadece sınır konuları ve hukuki meseleler görüşülecektir.¹⁵⁸⁸

Barış görüşmelerine murahhas olarak gönderilmesi düşünülen Hakkı Paşa’nın bunu reddetmesi, İsmail Hakkı Bey açısından üzüntü vericidir. Birçok konuda bilgi ve tecrübesi olan Hakkı Paşa’dan, son birkaç aydır Londra’da olması hasebiyle de verimli hizmetler yapması beklenmiştir. Ancak Paşa’nın bunu reddetmesi üzerine Babanzade, büyük devlet ricalinin ülkenin geleceği için ortaya çıkacak külfetlere katlanma ve fedakârlık yapma konusunda çekimser davranmalarını eleştirmiştir. Konferansa gidecek Osmanlı murahhaslarının görevinin nazik olduğunu belirten Babanzade, bir yandan Müttefiklerin temsilcileri ile resmi muamelede bulunacaklarını, bir yandan Paris’teki mali konferansa tesir icrasında kalacaklarını diğer yandan da Adalar konusunda devletleri aydınlatmaları gerektiğini ifade etmiştir. Buna rağmen Babanzade açısından barış meselesi tamamen bitmemiştir ve Londra Konferansı barış piyesinin perdelerinden sadece birini teşkil edecektir.¹⁵⁸⁹

5.10. Londra Barış Müzakereleri ve Antlaşmanın İmzalanması

Londra Antlaşması, Büyük Devletlerin ortaya koydukları şartların Müttefik Balkan Devletleri tarafından 21 Nisan 1913’te kabul edilmesiyle imza mecrasına girmiştir. Bu gelişmeden sonra Mayıs ayı ortalarında Londra’da bir araya gelen delegeler barış görüşmelerine başlamışlardır. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey’in kararlı tutumu ve çabaları neticesinde 30 Mayıs 1913’te antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmanın esas alındığı metin önceden yani 5 Mayıs’ta Büyükelçiler Konferansında hazırlanıp, Fransız Büyükelçi Paul Cambon tarafından düzenlenen taslakla aynıdır. Bu antlaşmanın içerdiği maddeler

¹⁵⁸⁸ Babanzade, “Sulh Meselesi”, s.1

¹⁵⁸⁹ Babanzade, “Sulh Meselesi”, s.1

arasında; Midye-Enez hattının batısında kalan toprakların Müttefiklere verildiği, Arnavutluk sorunu çözümünün ve Adalar meselesinin Büyük Devletlere bırakıldığı, Girit'in Müttefik devletlere verildiği, mali sorunların Paris'te çözüleceği gibi konular yer almıştır.¹⁵⁹⁰

İsmail Hakkı Bey antlaşmadan önce yazdığı bir makalede, Reuters Ajansının bir telgrafını kaynak göstererek, murahhasların müzakere gündemini Büyük Devletlerin belirleyeceği hatta imzalanacak anlaşmanın müsvettesini de kaleme alacaklarını haber vermiştir. Reuters telgrafında anlaşma metnini ilan etmemekle birlikte içeriğinden özet olarak bahsetmiştir. Bu özette anlaşıldığı kadarıyla hemen her mesele için ayrı bir mukavele yapılacak ve Londra'daki konferansın imza edeceği şey bu genel şartların önsözünden ya da Babanzade'nin ifadesiyle tarifnamesinden ibaret olacaktır. Süfera Heyeti bu antlaşmanın metnini hazırlamış ve elçilerin mensup oldukları devletlerin onayına sunulmuştur. Murahhasların imzasına sunulacak olan antlaşma müsvettesinin birinci fıkrasında savaşan devletler arasında dostluğun iade olunduğu beyan edilmiştir. İkinci fıkrada ise Midye-İnoz hattının batısında bulunan arazinin Osmanlı Devleti tarafından terk edileceği yazılmıştır. İsmail Hakkı Bey bu fıkrayı ele alarak, bundan, antlaşmanın sınır konusunda bile teferruata girilmeden hazırlandığının anlaşıldığını dile getirmiştir.¹⁵⁹¹

Sınır hattının hangi köylerden, tepelerden veya nehirlerden geçeceğini belirlemek için bir komisyon oluşturulmasını öneren Babanzade, bu komisyonun Osmanlı Devleti ile Müttefiklerin murahhaslarından oluşturulmamasını çünkü Müttefik temsilcilerin sınır tespitlerinde aşırı taleplerde bulunacaklarını ve Osmanlı temsilcileri bunları kabul etmeyeceği için yeniden Devletlerin devreye sokulacağını belirtmiştir. Bu yüzden de bu durum olmasın diye ikinci fıkranın da Devletler tarafından kesinleştirilmesini talep etmiştir. Antlaşma müsvettesinin üçüncü fıkrası ise Arnavutluk'a aittir. Bu fıkraya göre, Arnavutluk'un sınırı ve siyasi şeklinin tayini savaşan ülkeler tarafından Devletlere bırakılacaktır. Ancak bu işi Devletlere bırakmak, bu konuda fikir beyan edilmeyeceği anlamına gelmemektedir. Devletlerin bunu yapmaktaki amacı, konferans toplandığında tarafların murahhasları arasında bu bahse ait tartışmaların önüne geçmektir. İsmail Hakkı Bey'in tek cümle ile ve hiç yorum yapmadan geçtiği dördüncü fıkra, Girit'in kesin biçimde Yunanistan'a ilhakına dairdir.¹⁵⁹²

Antlaşma müsvettesinin beşinci fıkrasının Adalar ile Aynoroz'a ait olduğu görülmektedir. Bu konuyu da savaşan taraflar gündemlerinden çıkaracak ve Devletlerin tetkikine bırakacaktır. İsmail Hakkı Bey, bir an evvel barışın yapılması için izlenen bu yolun

¹⁵⁹⁰ Necdet Hayta, "Balkan Savaşlarını Bitirmeye Yönelik Barış Çabaları ve Büyük Devletler", *Savaşın Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2013, s.195-196

¹⁵⁹¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Muahede-i Sulhiye", *Tanin*, 8 Mayıs 1913, No:1594, s.1

¹⁵⁹² Babanzade, "Muahede-i Sulhiye", s.1

konferansta bazı dedikodulara set çekilmek için yapılmasını anlayışla karşılamış fakat Devletlerin Adalar ve Aynoroz mıntıkasına nasıl bir şekil vereceklerinin tarafları şiddetle alakadar ettiğini eklemiştir. Aynoroz meselesi için Osmanlı Devleti ne konferansta Müttefiklerle ne de konferans dışında Devletlerle bir şey konuşmayı hevesli olmayacaktır. Zaten Osmanlı Devleti Aynoroz rahipleri üzerinden her türlü siyasi etkiyi çoktan kaldırmış ve oradaki rahipleri en geniş manada ibadet özgürlüğünden istifade olanağı yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu adilane çözümü ortadan kalktıktan sonra keskin bir dini çekişme kapısı açılmış, Rum ve Bulgarlardan başka Ruslar da hak davasında bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, bu devletler arasındaki ihtilaf ne kadar büyük olursa olsun kendilerini ilgilendirmediğini, Ortodoksların kutsal gördükleri bu konuyu kendi aralarında çözmelerini dile getirmiştir.¹⁵⁹³

İsmail Hakkı Bey, Adalar konusunda ise Devletlere söyleyecekleri sözleri olduğunu, Midye-İnoz Hattının batısındaki toprakları vermeyi kabul ettikleri gibi Adaları vermeyi kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Adaların sadece siyasi şeklinin tespiti Devletlere bırakılacaktır. Yunanistan'ın bu konuda Devletleri etki altına almaya çalışacağını ancak kendilerinin de haklarını aramak konusunda kararlı olduklarını vurgulamıştır. İngiltere'nin ve bilhassa Üçlü İttifak Devletlerinin Osmanlıların Adalar konusunda hakkını teslim edeceklerine inandığını ifade eden İsmail Hakkı Bey, antlaşma müsveddesinin diğer bir fıkrasının mali işlerle alakalı olduğu bilgisini vermiştir. Savaştan doğan her türlü mali problem Paris'te toplanacak konferansta görüşülecektir. Devletlerin müsveddede tazminat konusundan bahsetmemiş olmalarını memnuniyetle karşılayarak, Paris'te Müttefik murahhaslarının bu konuyu gündeme getireceklerini ancak Devletlerin önceden söz verdikleri gibi orada bu konuyu tartıştırmayacaklarına inandıklarını yazmıştır. Babanzade, tazminat ödenmemesi konusundaki kararlılığını burada da belirtmiş ve Osmanlı murahhaslarını bu konuda uyanık olmaya davet etmiştir.¹⁵⁹⁴

Müttefik Devletler, kendilerine sunulan barış müsveddesine yine epeyi geç cevap vermişlerdir. Cevabın iki hafta geç verilmesini eleştiren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin tüm notalara en kısa zamanda cevap verdiğini, Büyük Devletlerin ve Avrupa kamuoyunun bu durumu göz önüne alarak hareket etmelerinin daha adil olacağını dile getirmiştir. Müttefiklerin verdikleri cevapta ise hala bazı hakları kullanabilme şartı ileri sürdükleri görülmüştür. Arnavutluk sınırı ve Adalar meselesi Büyük Devletlere havale edildiği halde Müttefikler bu konuyu hayati önemde gördüklerini belirterek konferansta söz haklarını muhafaza edeceklerini bildirmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu tavırdan Osmanlı murahhaslarına Müttefiklerin sorun çıkarmakta kusur etmeyeceklerinin anlaşıldığını ancak

¹⁵⁹³ Babanzade, "Muahede-i Sulhiye", s.1

¹⁵⁹⁴ Babanzade, "Muahede-i Sulhiye", s.1

Devletlerin barışa bir an evvel ulaşmak için pürüzlü konularda Balkan murahhaslarını susturacak etkili nasihatlerde bulunacaklarını ileri sürmüştür. Aksi takdirde o zamana kadar yapılan tüm çalışmalar boşa gidecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Arnavutluk sınırı ve Adalar konusunda Müttefiklerle görüşmeyecektir.¹⁵⁹⁵

Adalar meselesinde en fazla itiraz eden devletin Yunanistan olacağını belirten Babanzade, Müttefiklerin cevaplarında kayıt düştükleri birçok konunun Yunanistan lehine olan konular olduğunu belirtmiştir. Bulgaristan'ın böyle bir şeyi kabul etmesi, aralarındaki düşmanlığa rağmen hem ittifaka riayet etmek düşüncesinden hem de Osmanlılara duydukları ortak nefretten ileri gelmiştir. İsmail Hakkı Bey, Müttefiklerin de bir an evvel barış yapılmasını istediklerini çünkü aralarındaki ihtilafları çözmek için Osmanlı Devleti ile olan hesabı kapatmaya çalıştıklarını ileri sürmüştür. Bu sebepten ötürü konferansta inatlarından vazgeçerek çabucak şartları kabul etmeleri temennisinde bulunmuştur. Babanzade'ye göre Müttefiklerin verdiği cevabın fiili bir sonucu varsa o da düşmanlığın son bulmasını kabul etmiş olmalarıdır. Bunun en önemli kısmı da Yunanistan'la savaşa dair olan ilişkilerle ilgilidir. Bu suretle savaş ve ticaret gemileri serbestçe geri dönecek ve Arnavutluk'taki askerlerin nakli imkânı doğacaktır. Bundan başka Arnavutluk'ta bulunan ülkelerin askerleri de diğerleriyle husumet halinde bulunmayacaktır. Zaten Osmanlı Devleti, Arnavutluk'taki askerleri için girişim başlattığından düşmanlığın ortadan kaldırılması bu girişimi kolaylaştıracaktır.¹⁵⁹⁶

Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin sadece kara ordusu değil donanması da yetersiz kalmıştır. Bu herkesçe kabul edilen bir gerçek olmakla birlikte Veliht Yusuf İzzettin Efendi'nin bu konuyla ilgili bir yazısı meseleyi yine gündeme getirmiştir. Yusuf İzzettin Efendi, Bahriye Müzesini ziyareti esnasında oradaki hatıra defterine birkaç satır yazmış ve yazısında, babası Sultan Abdülaziz döneminde donanmanın önemi anlaşılacak bu konuda büyük yatırımlar yapıldığını hatta dünyanın en büyük ikinci donanmasına sahip olduğunu ancak ondan sonra bunun devamı getirilmediği için donanmanın bugünkü felaket hale geldiğini yazmıştır. Bu satırlar üzerine bir makale yazan İsmail Hakkı Bey de donanma konusuna değinmiş ve küçük Yunanistan'ın bile Osmanlı Devleti'ni Boğazlardan başını çıkartamayacak kadar donanma konusunda kendilerinden ileri gittiğini dile getirmiştir.¹⁵⁹⁷

¹⁵⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Müttefiklerin Cevabı", *Tanin*, 14 Mayıs 1913, No:1600, s.1

¹⁵⁹⁶ Babanzade, "Müttefiklerin Cevabı", s.1

¹⁵⁹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Veliht Hazretlerinin İfadatı Münasebetiyle", *Tanin*, 12 Mayıs 1913, No:1598, s.1. Balkan Savaşlarını takip eden İngiliz gazeteci Wright, Osmanlı donanmasının zayıflığından bahsederek, son zamanlarda girilen savaşlarda başarısız olunmasının nedeni savaş gemilerine sahip olmamaya bağlamıştır. Trablusgarp Savaşı'nda şayet savaş gemileri olsaydı, bulunduğu utanç verici duruma düşmeyeceğini ileri sürerek, şayet bundan ders çıkarılarak donanma konusundaki eksikler giderilmezse sonucun kötü olacağını

İsmail Hakkı Bey Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Trablusgarp'ı donanması olmadığı için kaybettiğini hala çok uzun sahillere sahip olduklarını ve buna rağmen Yunanistan kadar bile olamadıklarını belirtmiş, savaş öncesinde Osmanlılara yapılan, paraları silaha, gemiye yatırmayın tavsiyelerinin ne kadar yanlış olduğunun savaştan sonra anlaşıldığını ifade etmiştir. Savaşta sadece bir drenotları bile olsaydı Yunanistan'ı elini kolunu sallayarak Çanakkale önlerinde dolaşmaktan men edeceklerini ileri sürerek, Yemen, Suriye ve Anadolu'nun bazı kısımlarında bulunan kara ordusunu savaş gemileri ile ihtiyaç duyulan yerlere taşıyıp toplayabileceklerini ayrıca levazım ve erzak ulaştırabileceklerini yazmıştır. Osmanlıların donanmasını güçlendirmesinden en çok Rusya'nın kuşkulandığını vurgulayan Babanzade, bunun bir vehim olduğunu, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya tehdit oluşturmak gibi bir düşüncesinin bulunmadığını hatırlatmıştır. Yunanistan'dan sonra Adalar Denizine inen Bulgaristan'ın da donanmaya önem vermeye başlayacağı öngörüsünde bulunarak bu iki devlete karşı olsun savaş gemisi almaları gerektiğini yazmıştır.¹⁵⁹⁸

Barış şartlarının netlik kazanması için mesai harcanan günlerde Avusturya, Balkanlarda çok küçük bir Osmanlı kasabası olan Adakale'yi istila etmiştir. Olaya ironik bir gözle bakan İsmail Hakkı Bey, Avusturya-Macaristan'ın, Balkan Müttefiklerinin şaşaalı zaferlerinden geri kalmamak için iki yüz balıkçı ile meskûn Adakale'yi işgal ederek parlak bir zafer kazandığını yazmıştır. Adakale, Osmanlı Devleti'nin Tuna ile Karpat mıntikasında sıkışmış ve Berlin Antlaşması yapılırken diplomatlar tarafından unutulduğu için Osmanlı toprağı olarak kalmış bir arazisidir. Osmanlı Hariciye Nezaretine bağlı bir müdür tarafından yönetilen Adakale'yi Avusturya'nın işgal ederken bulduğu bahane de şöyledir; Osmanlı Devleti, Midye-İnoz hattının batısındaki topraklarını Müttefiklere terk edeceği için Adakale'nin de onlara bırakılacağından korkmuş, Adaya, Müttefiklerden birinin örneğin Sırbistan'ın el koymasından çekinerek atik davranmış ve istila etmiştir. Bu bahaneyi gerçekçi bulmayan İsmail Hakkı Bey, barışın daha kesin olarak imzalanmadığını, barış görüşmelerinde

---

öngörüsünde bulunmuştur. Bu tespitler için bkz. Seppings-Wright, *Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl*, s.156

¹⁵⁹⁸ Babanzade, "Veliaht Hazretlerinin İfadatı Münasebetiyle", s.1. Balkan Savaşları sırasında Yunan donanmasına ait Averof zırhlısı Ege Denizi'nde Yunanistan lehine sonuçlar alınmasında çok belirleyici olmuştur. İşin Osmanlılar için kötü tarafı ise savaş esnasında Yunanistan'a mali yardımda bulunanlardan çoğunun Osmanlı vatandaşı Rumlar olmasıdır. Bahsi geçen Averof zırhlısı da aynı adı taşıyan Görüceli bir Rum Osmanlı vatandaşı tarafından Yunanistan'a edilmiştir. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı ve sonrasında donanmanın güçlendirilmesi konusunda hazırlanan propaganda broşürlerinde Averof'u örnek olarak kullanacaktır. Averof yüzünden Osmanlı donanmasının Ege'ye çıkamadığı ve Adaları koruyamadığı vurgusu yapılacaktır. Bir Yunan gemisi yüzünden tüm Osmanlı donanmasının atıl ve aciz kaldığı söylemi propaganda aracı olarak kullanılacaktır. Bkz. Zafer Toprak, "Balkan Harbi, Düşman Algısı ve İkonografya", *Savaşın Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2013, s.31-32. Balkan Savaşlarında Osmanlı donanmasının deniz hareketleri için bkz. Celalettin Yavuz, "Balkan Harbi'nden Kalan Miras: Ege'de ve Doğu Akdeniz'de Paylaşılmayan Deniz Sahaları", *Savaşın Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2013, s.46-52

belki Osmanlı delegelerinin Adakale hakkında talepte bulunacaklarını ifade etmiştir. Adakale'nin Sırbistan'a geçmesi istenmiyorsa Osmanlı Devleti'nde kalması için harekete geçilebileceğini, istila etmenin samimi ve nazik olmadığını eklemiştir.¹⁵⁹⁹

Avusturya-Macaristan'ın bu küçük toprağı hiçbir uluslararası antlaşmaya uygun olmayan biçimde istila etmesini hatalı bulan İsmail Hakkı Bey, Adakale'nin maddi bir öneminin olmadığını ancak Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da asırlarca süren egemenliğinin manevi bir sembolü, canlı bir müzesi olduğunu yazmıştır. Avusturya-Macaristan'ın bu küçük Adadan bu büyük manayı koparmasını lüzumsuz gören Babanzade, delegelerin Londra'daki görevlerinden birinin de Adakale meselesini gündeme getirmek olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Avusturya'dan iyi niyet bekleyerek iyi bir sonuca ulaşılmasını dilemiştir.¹⁶⁰⁰ Osmanlı Devleti, Adakale konusunda Viyana Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa'yı hemen harekete geçirmiş ve Paşa'dan 16 Mayıs 1913 tarihli bir telgraf almıştır. Hüseyin Hilmi Paşa Avusturya-Macaristan'ın Adakale konusundaki hareket tarzının gerek esas gerek şekil itibarıyla eleştiriye layık ve teessüfe açık olduğunu, Viyana siyasi çevrelerine üstü kapalı da olsa gayr-ı resmi tarzda hissettirdiğini vurgulamıştır. Aynı gün bazı meseleler için Viyana Hariciye Nezaretine elçilik müsteşarını göndermiştir. Birinci Şube Müdürü Baron Fakyo, Osmanlı müsteşarına, İstanbul Elçileri Marki Pallavicini'den, Avusturya-Macaristan'ın hareketinin Babiâli tarafından itiraza şayan görülmediği yönünde bir telkin aldıklarını söylemiştir.¹⁶⁰¹

Bu konuda Osmanlı Dışişleri girişimlerini sürdürmüş ve Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, Avusturya Hariciye Nazırı Kont Berchtold ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Kont Berchtold'tan, 20 Mayıs 1913 günü Macaristan Başbakanının Mebusan Meclisinde Adakale'nin ilhaki ile ilgili beyanatta bulunacağı haberi gazetelerde görüldüğünden bunun ertelenmesini istemiştir. Kont Berchtold aynı haberi kendisinin de gazetelerde gördüğünü ve Mebusan Meclisinin vereceği kararın içeriğini bilmediğini söylemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa bu cevaba karşılık, bir Hariciye Nazırının onayı olmadan Mebusan Meclisinin meseleyi müzakere ederek ilhaka karar veremeyeceğini belirtmiştir. Buna ek olarak, Avrupa'nın işgali altında bulunan bir yerin Sırbistan tarafından işgale cesaret edilemeyeceğini ve hal-i hazırın korunmasının iki taraf için de faydalı olacağını dile getirmiştir. Osmanlı tarafı, olayı maddi yönden değil manevi yönden önemli görmüş ve Hüseyin Hilmi Paşa, kendi kamuoylarını Adakale yüzünden infiale düşürmek istemediklerini söylemiştir. Görüşmenin devamında Kont Berchtold, Adakale hakkında *Tanin*'de yazılan makaleyi bahis mevzuu yapmış ve Paşa'dan, meseleye Osmanlı talepleri doğrultusunda bir netice verilirse basında eleştirilerin ortadan

¹⁵⁹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Feth-i Azim", *Tanin*, 17 Mayıs 1913, No:1603, s.1

¹⁶⁰⁰ Babanzade, "Bir Feth-i Azim", s.1

¹⁶⁰¹ BOA, HR. SYS, 3-10, M-17 Mayıs 1913

kalkacağı karşılığını vermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa yapılan konuşmanın Kont Berchtold'u gücendirmeyecek biçimde cereyan ettiğini ve kendisine sorulan soru üzerine Adakale'deki müdürün ve diğer memurların görevlerine devam için Osmanlı elçiliğinden emir aldıklarını ifade etmiştir.¹⁶⁰²

Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa, Hariciye Nezaretine gönderdiği 28 Haziran 1913 tarihli yazısında ise Macaristan Başbakanı tarafından Mebusan Meclisi'nde 20 Mayıs'ta verileceği belirtilen beyanatın henüz icra edilmediğini ve böylece beyanatın ertelenmesi taleplerinin Kont Berchtold tarafından dikkate alındığının anlaşıldığını yazmıştır. Ancak bu ertelemenin Avusturya-Macaristan Hükümetinin ilhak fikrinden vazgeçtiği biçiminde anlaşılmasını istemiştir. Budapeşte'den Viyana gazetelerine gönderilen ajans telgraflarına göre de Macaristan Adliye Nazırı Adakale ile ilgili bir kanun layihası hazırlamış ve sonbahar toplantısında Mebusan Meclisinin tasdikine sunmayı planlamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa en son gönderdiği telgraftan sonra Hariciye Nezaretinden herhangi bir talimat gelmediğini ve bahsettiği kanun layihasına ait rivayet hakkında bir girişimde bulunmadığını yazmıştır.¹⁶⁰³

Adakale meselesi, Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi geri almasından sonra yeniden gündeme gelecektir. Budapeşte Başşehbenderi Hikmet Bey gerek Hariciye Nezaretine gerek Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa'ya birer telgraf göndererek yeni oluşan durum hakkında görüş belirtmiştir. Hikmet Bey, Avusturya'nın Adakale'yi Sırbistan'ın işgalini önlemek için ilhak ettiğini ancak Osmanlı askerinin Edirne'yi geri almasıyla Londra Antlaşmasının fesholdüğünü ve bu yüzden Avusturya'nın işgal gerekçesinin ortadan kalktığını ileri sürmüştür. Londra Antlaşmasının haricinde diğer Balkan Hükümetleriyle ayrı ayrı protokoller düzenlenmiş ve Sırbistan, Adakale üzerinde hiçbir iddiada bulunmamıştır. Bu sebepten ötürü Avusturya'nın Ada'nın geleceğine yönelik endişeleri ortadan kaybolmuştur. Osmanlı Devleti tarafından Adakale'nin geri alınması gibi bir durum da olmadığından Hikmet Bey, Ada karşılığında Avusturya'dan maddi ve manevi tavizler koparılabileceğinden bahsetmiştir. Bu suretle Adakale, mevcut belirsiz durumdan da kurtarılacaktır. Ayrıca ne Macaristan ne de Avusturya Hükümetleri, parlamentolarında Adakale'nin ilhakını resmen ilan etmemişlerdir.¹⁶⁰⁴

Hariciye Nezareti de Hikmet Bey'in bu yazısını Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa'ya göndermiş ve yazılanların dikkat çekici olduğu belirtilerek gerekli girişimlerde bulunulması istenmiştir.¹⁶⁰⁵ Hüseyin Hilmi Paşa aldığı bu emir üzerine girişimde bulunmadan

¹⁶⁰²BOA, HR. SYS, 3-14, M-28 Haziran 1913

¹⁶⁰³BOA, HR. SYS, 3-14, M-28 Haziran 1913

¹⁶⁰⁴BOA, HR. SYS, 3-15, M-11 Ekim 1913

¹⁶⁰⁵BOA, HR. SYS, 3-15, M-11 Ekim 1913

önce bazı düşüncelerini Hariciye Nezaretine dört madde olarak gönderme gereği duymuştur. İlk olarak, Edirne'nin geri alınması ile Londra Antlaşmasının feshedildiği yönünde Büyük Devletlerden birinin nezdinde teşebbüste bulunmanın, Osmanlı Devleti ile Avrupa arasında gereksiz bir ihtilafa yol açacağını belirtmiştir. Adakale meselesi yüzünden uyku halinde bulunan Londra Antlaşmasının yeniden uyandırılmasının ise akıllıca olmayacağını dile getirmiştir. İkinci olarak, yapılacak itirazın Londra Antlaşmasına değil Kont Berchtold'un söylediği ve 19 Mayıs 1913 tarihli telgrafla Babîâli'ye bildirilen ifadelerle dayandırılmasının daha uygun olacağını yazmıştır. Üçüncü nokta ise Macaristan Başbakanının Meclis'te ilhak olayını beyan etmemiş olmasıdır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın dördüncü görüşü de Adada hala Osmanlı memurlarının görev yaptığı şayet ilhak kararı tam olarak uygulanırsa oradaki İslam ahalinin haklarını koruyacakları ancak Adakale karşılığında Osmanlı Devleti'nin maddi karşılık elde etmeye çalışmasının devletin itibarını sarsacağı yönündedir. Paşa, bu sebeplerden ötürü yeni bir talimat gelmesi durumunda girişimde bulunabileceğini vurgulamıştır.¹⁶⁰⁶

İsmail Hakkı Bey, Balkan Devletleri ile daha barış imzalanmadan, Osmanlı Devleti'nin barıştan sonraki durumu ile ilgili bazı görüşlerini okurlarıyla paylaşmıştır. Bütün Rumeli ve Kuzey Afrika'nın kaybının devlete ciddi etkilerinin olacağını belirterek, bu yeni hüviyetin yeni bir idare tarzını lüzumlu hale getireceğini ifade etmiştir. Devletin Rumeli'deki siyaseti ister istemez Osmanlı Asya'sındaki siyasetini olumsuz yönde etkilemiş, dört yıllık Meşrutiyet yönetimi Rumeli sorunlarından bağımsız biçimde bir Asya toprakları siyaseti takip edememiştir. Rumeli'de her gün görülen bombalı ve tuzaklı olayların Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimine bağlanmasını sorgulayan Babanzade, *Times* gazetesinde yazan bir fıkroda bu görüşün reddedildiği örneğini vermiştir. *Times*'a göre; “*Türkler Rumeli'deki ahaliyi daha rahat ve mesut yaşatsa idiler bu ihtimal ki Bulgarların, Sırpların, Rumların, Bulgaristan'a, Sırbistan'a, Yunanistan'a iltihaklarını ertelemeye yarardı. Fakat buna tamamıyla engel olamazdı.*” İsmail Hakkı Bey, bu satırların doğruluğunu kabul ederek, Osmanlı Devleti, Rumeli'deki gayrimüslimlere ne kadar iyilik ne kadar ıslahat yaparsa yapsın onları memnun edemediğini yazmıştır.¹⁶⁰⁷

Osmanlı sınırları dâhilinde refah içinde yaşayan, asker ve vergi muafiyeti olan ahali bile bu rahatına rağmen Osmanlı düşmanlığı beslemekten uzak kalmamıştır. Girit ve Sisam¹⁶⁰⁸ örneklerinde olduğu gibi tüm tavizlere rağmen Yunanistan'a bağlanmaktan

¹⁶⁰⁶ BOA, HR. SYS, 3-15, M-11 Ekim 1913

¹⁶⁰⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Maziden İbret Alalım”, *Tanin*, 21 Mayıs 1913, No:1607, s.1

¹⁶⁰⁸ Sisam Adası, 1821 yılında çıkan Yunan isyanından itibaren özerk bir statü kazanmıştır. 1912 yılına gelindiğinde ise adada bir isyan çıkmıştır. İsyân neticesinde Sisam Parlamentosu, 24 Kasım 1912 günü Yunanistan ile birleşme kararı aldığını ilan etmiştir. Fakat Yunan Hükümeti, bu kararı, taşıdığı yüksek risk yüzünden tanımadığını açıklamıştır. Bu riskin Balkan Savaşı sonucunda çıkan durumla birlikte kalktığını

vazgeçmemişlerdir. Babanzade açısından bunun kabahati Osmanlı Devleti'nde değil, Osmanlı Devleti'ni parçalayarak bir Yunanistan devleti kuranlardadır. Çünkü bir Yunanistan kurulduktan sonra, Yunanistan haricinde kalan Rumları Osmanlıların memnun etmesi olası değildir. Bu sebepten ötürü devletler kendi yarattıkları derdin devasını her zaman Osmanlılardan bekleyerek hata etmişlerdir. Bu konuda özeleştiride de bulunarak, Avrupa'nın eleştirilerine bilmeyerek uyduklarını, içlerinden çok ukala geçinen Serfice Yorgo Boşo kafasında biri ile Osmanlılık muhabbeti dairesinde kalmak üzere samimi bir uzlaşma sağlayacaklarına safça inandıklarını dile getirmiştir. Memleket ıslah olursa Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan propagandasının kendiliğinden söneceğine inandıklarını ancak yaşananların bunu tekzip ettiğini vurgulamıştır.¹⁶⁰⁹

İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki Fırkası karşısında yer alıp, politikalarını eleştiren muhalifleri örnek vererek, Rumeli'nin kaybedilmesinde Boşo Efendi gibilerin etkileri olduğunu vurgulamıştır. Kendisindeki Osmanlılığı, Osmanlı Bankası üzerindeki Osmanlı levhasına benzeten birine ne yapılırsa etki etmeyeceğini belirtmiştir. Bu gibileri kendilerini devlete bağlı göstererek, dargınlıklarının Osmanlı Devleti ve milletine değil bir fırkaya veya bir fırkanın bazı üyelerine yönelik olduğunu söylemişlerdir. İsmail Hakkı Bey muhalifler içinde pek çok kişinin bu manevranın kurbanı olduğunu hatırlattıktan sonra bunların, *“Hükümet bu sınırlı siyasetiyle bu aşırı milliyetçiliği ile bizi tatmin edemez, iktidarda bulunanlar dar kafalı adamlardır, geniş siyaset takip edemezler”* diyerek diğer taraftan da memleket içindeki hasım kuvvetlerle işbirliği yaparak hükümeti yıkmaya çalıştıklarını ve asıl vatanları olarak gördükleri memleketlerin istilasını için meydan hazırlamaya çalıştıklarını aktarmıştır.¹⁶¹⁰

İsmail Hakkı Bey, eski Serfice Mebusu Dr. Vamvakas'ın *Neue Freie Presse*'ye verdiği beyanatı bu görüşüne de ispat olarak göstermiştir. Babanzade'nin bundan sonra yazdıkları önem arz ettiği için aynen şöyledir:

“Söz konusu şahıs ile arkadaşlarının iyi niyetli görünerek bir taraftan parti işleriyle işgal eder iken diğer taraftan harici ittifakların alt yapısını ne yolda hazırladıkları ve çöküşümüzün temel taşlarını nasıl attıkları görülsün. Evet, bunlar vatandaşlarımızdan muhalif olanlara güler yüz ve samimi söz ile dost eli uzatırken öbür elleriyle düşmanlarımızın elini sıkıyor, düşmanlarımız arasında bir birleşme bağlantısı vücuda getiriyorlardı. Şimdi de bunu korkusuzca itiraf ediyor, itiraf değil böyle bir işe herkesten evvel teşebbüs etmekle iftihar duyuyorlar. Bir zamanlar memleketimizde bunların Osmanlılığını, yönetimde bulunan Osmanlı devlet adamlarından daha samimi bulan, kendilerini devlet adamlarımızdan daha hamiyetli gören, sözlerini altın harflerle yazılmaya değer bulan bazı muhalif ve

düşünen Yunanistan, söz konusu birleşme talebini 15 Mart 1913'te kabul etmiştir. Bkz. Hayta, “Balkan Savaşlarını Bitirmeye Yönelik Barış Çabaları”, s.188-189

¹⁶⁰⁹ Babanzade, “Maziden İbret Alalım”, s.1

¹⁶¹⁰ Babanzade, “Maziden İbret Alalım”, s.1

gazete yazarlarının ortaya çıktığını hatırlıyoruz da insanların hırs duygusuyla ne kadar büyük bir gaflete düşebileceğine şimdi hayretler etmekten kendimizi alamıyoruz. Hırs, hiddet, haset o kadar gözlerimizi bürümüş ki en müthiş düşmanlarımızden samimi dost, en hayırhah dostlarımızı en kötü bir düşman sanmışız. Boşoların, Kozmidilerin İttihat ve Terakki Fırkasına karşı şeriat ve İslamiyet müdafaa ve muhafızlığını yaparak muhalefet olsun da ne olursa olsun diye alkışlamak itiyadında bulunanların takdirlerini topladığı zamanları düşünüyoruz da acaba bir daha yine aynı gafletlere düşecek miyiz korkusu tekrar yüreğimizi istila ediyor.”¹⁶¹¹

Bu yolu sadece Boşo Efendi'nin takip etmediğini belirten Babanzade, bazı Arnavutların da aynı mesleği uyguladıklarını yazmıştır. Ayrıca Arnavutların sadakatinden şüphe edenlerin vatan haini olduğu bile bir dönem söylenmiştir. Bu aynı Arnavutlar Viyana, Paris ve Londra'yı dolaşarak, Müslüman olmalarına karşın Arnavutluk'un bir Müslüman Hükümet olmasını istemediklerini söylemişler, Türkiye ile bir irtibat ve ilişkileri olmadığını tekrar etmişlerdir. Bununla beraber bu 'serseriler' içerdeki saf insanları aldatmış, kendileri devletin mezarını kazmaya çalışırken, devleti kuvvetlendirmeye çalışanları engellemişlerdir. İsmail Hakkı Bey tüm bu yapılanlardan ibret alındığına dair şüpheleri olduğunu dile getirmiştir. Bunları taklit eden aynı hainlerin hala mevcut olduğunu hatırlatarak, muhaliflerin vatansever olanlarına seslenmiş, muhalefet ederken kendilerine müttefik seçerken bu acı örnekleri unutmamalarını istemiştir.¹⁶¹²

İsmail Hakkı Bey Osmanlı iç politikası hakkında bu şekilde bir eleştirel günah çıkarma yaparken Londra'dan gelen haberler barışın yine gecikeceği sinyalleri vermiş ve gelen haberlerden anlaşılmıştır ki Müttefikler, Büyük Devletler tarafından teklif ve kendileri tarafından kabul edilen şartları tadil etmek arzusundadır. İsmail Hakkı Bey, en başından beri kendilerinin Devletlerin tekliflerine hemen ve saygıyla, Müttefiklerin ise geç ve şımarıkça cevap verdiğini tekrar etmiştir. Ajanslardan gelen haberlere göre, Müttefikler arasında nihayet bir uzlaşma sağlanmış, barış antlaşmasının metninde yapılacak değişiklik kesinleşmiş hatta bu değişiklik konferansın fahri başkanı Sir Edward Grey'e Sırp murahhası Novakoviç tarafından takdim edilmiştir.¹⁶¹³

Reuters'ten alınan bilgi çerçevesinde, antlaşma metninde yapılan tadilata göre, Yunanistan, Adalar meselesinde ve Güney Arnavutluk sınırında kesin teminat almadıkça antlaşmayı imzalamamak ve metne buna dair kayıtlar düşmek istemiştir. Buna ek olarak, Osmanlı Devleti'ndeki Rumlara kapitülasyon hak ve imtiyazlarını genişletmek arzusundadır. Sırbistan ise Makedonya'daki sınır meselesi hakkında teminat almadıkça anlaşmaya razı olmamıştır. Bulgaristan, İnoz-Midye sınır hattının Malkara'dan geçmesi için ısrarda

¹⁶¹¹ Babanzade, "Maziden İbret Alalım", s.1

¹⁶¹² Babanzade, "Maziden İbret Alalım", s.1

¹⁶¹³ Babanzade İsmail Hakkı, "Mesele-i Sulhteki Teehhurat", *Tanin*, 23 Mayıs 1913, No:1609, s.1

bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey, Müttefiklerin kendi aralarında toplanarak, Devletlerin kendilerine ve Babıâli'ye sunduğu nota hakkında değişiklik yaptıkları bilgisini vermiş ve önceden kabul ettikleri teklif hakkında bu değişikliği yapmaya hakları olup olmadığını sorgulamıştır. Bunu Büyük Devletlere karşı küstahlık olarak değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Edward Grey'in bu değişiklikleri kabul etmemesi gerektiğini, bunu da fahri başkan olduğu için değil Büyük Devletlerin Süfera Heyetinin vekili sıfatıyla yapmasının lüzumlu olacağını hatırlatmıştır. Bu hareketin Osmanlı Devleti için de geçerli olduğunu yazan Babanzade, Babıâli'nin de bazı taahhütlerinde tadilata gitme hakkının doğduğunu ve Osmanlı murahhaslarının buna dikkat etmesini belirtmiştir. Ayrıca savaş durumunu yeniden oluşması ihtimalinden de korkmamaları gerektiğini ifade ederek, Osmanlı ordusunun savaşa devam edecek enerjide olduğunu, barışa en fazla Bulgaristan'ın muhtaç bulunduğunu bu yüzden müttefiklerine barış koşulları konusunda nasihatte bulunacak en etkili devletin onlar olduğunu yazmıştır.¹⁶¹⁴

Osmanlı Devleti ile Balkan Müttefikleri arasında Birinci Balkan Savaşı sonrası daha barış antlaşması imzalanmadan, Müttefik Devletlerin kendi aralarında anlaşmazlığa düşerek yeni bir savaş zemin hazırladıkları anlaşılmaktadır. Bulgaristan'a karşı Sırbistan ve Yunanistan'ın ortak bir memnuniyetsizlik göstermeleri ve bunu çeşitli vesilelerle fiili olarak göstermeleri barış sonrasında Balkanları yine fırtınalı günlerin beklediğini göstermektedir.

Atina'dan alınan bir telgraf haberine göre, Yunan donanması Kavala önünden geçerken Bulgarlar Yunan bayrağını tanıyarak donanmaya karşı bütün bataryalarıyla ateş etmişlerdir. Gemilere hiçbir mermi isabet etmediği gibi Yunanlılar da karşılık vermemiştir. Ancak Yunanistan Hükümeti, Sofya'ya bir protesto göndermiştir. İsmail Hakkı Bey, bu olaydan hareketle Müttefiklerin ilişkilerini yorumlarken, Sırpların ve Yunanlıların demiri tavında dövmek istediklerini, ortak düşmanları olan Bulgaristan'ı ya şimdi bir daha belini doğrultamayacak şekilde ezebileceklerine ya da bu fırsat kaçınca bir daha ezilemeyecek ve aksine kendilerini perişan edecek hale geleceğine inandıklarını ileri sürmüştür. Yunan ve Sırp basını önceden hep Osmanlı Devleti aleyhine yazılar yazarken artık Bulgaristan'ı hedef alan yazılar yazmaya başlamıştır. Sırp gazetelerinden biri Bulgarların Edirne'den çıkan silahsız esir Osmanlı askerlerini katlettiklerine dair haberler yapmıştır. İsmail Hakkı Bey, ganimet ve hırsızlık için ittifak yapanların sonunun böyle olacağını belirterek, Yunan basını ve kamuoyunda da Osmanlı yanlısı Bulgar karşıtı yayınların yapıldığını yazmıştır.¹⁶¹⁵

Bulgarların Müslümanlara karşı uyguladıkları zulümlerin ayrıntıları son dönemlerde Yunan basınında sıkça verilmeye başlamıştır. İsmail Hakkı Bey, bu durumda Yunan

¹⁶¹⁴ Babanzade, "Mesele-i Sulhteki Teehhürat", s.1

¹⁶¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Kendi Aralarında", *Tanin*, 27 Mayıs 1913, No:1613, s.1

murahhasların söz konusu vahşetleri barış konferansında da dile getirmelerini talep etmiştir. Adalara yönelik iddialarından, kapitülasyonlara ait taleplerinden de vazgeçmelerini istemiştir. Şayet Yunanistan bu ve benzeri arzularından vazgeçerse gazetelerinin yaptıkları yayınların samimiyetine inanacaklarını aksi durumda bir tuzak olduğunu düşüneceklerini ifade etmiştir. Zira o zamana kadar kendilerine hep düşmanlık ve hilekârlık gösteren Yunanistan'ın iyi niyetini ispat için bunu yapmasını elzem görmüştür. Tehlike bertaraf edilinceye kadar güler yüz gösterilip bitince yeniden çirkin yüze dönülmesine artık Osmanlıların karnı toktur.¹⁶¹⁶

Babanzade'ye göre, Osmanlı Devleti'nin önemi son dönemlerde sadece Balkanlarda değil Avrupa siyasetinde de artmıştır. Bunun sebebi de mağlubiyetin kesinleşmemiş olması ve hala yüz binlerce silahlı askerin hazır bulunmasıdır. Osmanlı Devleti, Balkanlar'daki siyaset dengesine son derece hâkimdir. Müttefikler arasında bir savaş patlak verse Osmanlıların rolü büyük olacaktır. Bu savaşa seyirci kalınsa ya da Müttefiklerden birinin tarafı tutulmasa dahi Osmanlı Devleti'nin pozisyonu önem kaybetmeyecektir. Savaş çıkmasa bile Balkanlar ikiye bölünmüş olacağından Osmanlıların rolü yine büyük olacaktır. Savaş çıkması durumunda Osmanlı Devleti bu savaşa katılarak bir fayda temin edebilecektir. Avrupa ile kurulan ilişkiler birkaç ay öncesine kadar iyileşme gösterdiği için Balkanlardaki kargaşalıktan istifade etme konusunda İngiltere'den muhalefet görülmeyeceği fikrinde olan İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın da aynı tavrı sergileyeceğini ileri sürmüştür. Çünkü Rusya'nın siyaset ibresi Avusturya'yı göstermektedir ve Balkan devletlerinde görülen zıtlıklar Osmanlılara yarayacaktır. Balkan Müttefikleri arasındaki bu durumu kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak gören Babanzade, Osmanlı diplomatlarını uyarılmış, şimdiden bir program belirleyip müspet iş görmelerini tavsiye etmiştir. Yoksa savaş meydanında olduğu gibi siyaset meydanında da 'kaybedilmiş fırsatlar' hitabına uğrayacaklarını yazmıştır.¹⁶¹⁷

Balkanlar'daki karışıklığın günden güne ilerlediğini ispatlayan iki telgraf yine gündeme düşünce Müttefikler arasında savaş çıkacağı ihtimali yeniden yükselmiştir. Bu telgraflardan ilki, Rus Çarının Bulgaristan ile Sırbistan arasında hakemlik yapmayacağını haber verirken diğeri, Sofya'daki Sırp elçisinin toprak paylaşımına ait ittifak antlaşmasını tadil ettirmek üzere Bulgaristan Hükümeti'ne resmi müracaatta bulunduğu bilgisini paylaşmıştır. İsmail Hakkı Bey, ilk telgrafın arabuluculuk ihtimalini sonlandırdığını ikinci telgrafın da ihtilaf girdabına doğru bir adım atıldığını göstergesi olduğunu yazmıştır. Ona göre, Rus Çarının arabuluculuk yapmamasının sebebi Sırbistan'ı desteklemek istemesidir. Müttefikler arasındaki toprak paylaşım antlaşmasında, Manastır, Pirlepe ve Köprülü Bulgarların nüfuz dairesindedir. Zaten Pirlepe ve Köprülü'de Sırpça konuşan ahali azdır.

¹⁶¹⁶ Babanzade, "Kendi Aralarında", s.1

¹⁶¹⁷ Babanzade, "Kendi Aralarında", s.1

Antlaşmanın bu hali Çarın, Bulgarlara destek vermesini gerektirirken, Bulgarların Sırlara karşı haklı çıkararak Sırbistan'ın küçülmesini istemediğinden arabuluculuk yapmamıştır.¹⁶¹⁸

Rusya'nın rakibi olan Avusturya'ya karşı tehlike oluşturacak en önemli devletin Sırbistan olduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, Bosna-Hersek'in Ortodoks ahalisinin Sırp olmasını ve Güney Macaristan ve Sırbistan'da da Sırpça konuşan birkaç milyon nüfus bulunmasının Sırbistan'ı daima Avusturya'ya nazaran korkunç bir vaziyette bulundurduğunu dile getirmiştir. Zaten Avusturya'nın sürekli Sırbistan'ı ezmeye çalışması, orada bu potansiyeli görmesinden kaynaklanmıştır. Hatta Balkan Savaşı daha bitmeden Bulgaristan'a karşı Avusturya'nın güler yüzlü bir politika izlemesi de bu görüşe dayanmaktadır. Ancak İsmail Hakkı Bey'e göre, Avusturya'nın Sırbistan'ı ezip Bulgaristan'a yaklaşma siyaseti tehlikeyi olsa olsa bir müddet erteleyecektir. Çünkü küçülmüş bir Sırbistan'ın yerini alacak büyük bir Bulgaristan ileride Avusturya için daha tehlikeli olacaktır.¹⁶¹⁹

İsmail Hakkı Bey, Avusturya ve Rusya'nın, Balkanlarda çıkacak yeni bir savaşın mahalli ölçülerde kalmasını isteyeceklerini, Osmanlı Devleti'nin ise bu savaşa ilgisiz kalmasının söz konusu olamayacağını, zaten kavga Osmanlıların malı ve mülkü için yapıldığından, Büyük Devletlerin, Osmanlıların mülkü için yapacakları hareketlere seyirci kalmaları gerektiğini ifade etmiştir. Henüz savaş halinde olunan devletlerle Osmanlıların hesaplaşmasına, Rusya ve diğer devletler ses çıkarmamalıdır. Babanzade'ye göre bundan başka yol da yoktur. Çünkü Balkanlarda hangi taraf meyledilse Dünya Savaşı çıkma ihtimali vardır ki Osmanlıların engellenmesi de bu ihtimali kuvvetlendirir. İsmail Hakkı Bey, Rusya'nın arabuluculuk yapmaktan geri durmasını bu şekilde değerlendirdikten sonra sözü Sırp elçisinin Sofya'daki teşebbüsüne getirmiştir.¹⁶²⁰

Bu teşebbüsü vahim gören Babanzade, Sırlarla Bulgarların ölümcül bir çatışmanın arifesinde olduklarını ileri sürmüştür. Bulgaristan kendi kuvvetleriyle Sırbistan ve Yunanistan'ı yeneceğini ümit ettiği için Manastır, Pirlepe ve Köprülü'den vazgeçmeyecektir. Ancak İsmail Hakkı Bey, bir savaş çıkarsa Bulgarların karşısına sadece Sırp ve Yunanlıların çıkacağını kesin olmadığını ima etmiştir. Bu durumda da Bulgarlar, çöküşten kurtulmak için doğudan da batıdan da fedakârlık yapmak zorundadır. Bu fedakârlıklar yapılmadığı sürece savaşı kesin gören Babanzade, savaşı ancak Büyük Devletlerin ciddi tehditlerinin önleyeceğini belirtmiştir. Bu devletleri İngiltere ve Fransa olarak netleştirerek, ittifak binasının yıkılmasının en çok Fransa'yı hayal kırıklığına uğratacağını, bu yüzden felaketin önüne geçmeye çalışacağını vurgulamıştır. Ancak Balkan Devletlerinin birbirleriyle savaşıp

¹⁶¹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Balkanlarda Harp İhtimali", *Tanin*, 28 Mayıs 1913, No:1614, s.1

¹⁶¹⁹ Babanzade, "Balkanlarda Harp İhtimali", s.1

¹⁶²⁰ Babanzade, "Balkanlarda Harp İhtimali", s.1

zayıf düşmelerini isteyecek devletlerin de olduğunu hatırlatan İsmail Hakkı Bey, Balkan tiyatrosunda yeni bir perdenin oynanmak üzere olduğunu, Osmanlı Devleti'nin bu oyunun yalnız seyircisi değil aynı zamanda şahıslarından biri de olduğunu, bu sebeple perdenin bir an evvel açılmasını beklediklerini yazmıştır.¹⁶²¹

Balkan Müttefikleri arasındaki anlaşmazlık o kadar gün yüzüne çıkmıştır ki, İsmail Hakkı Bey hem bunu sık sık yazılarında dile getirmiştir hem de Avrupa da artık anlaşmazlıklardan bıkmış bir vaziyette barışın bir an evvel yapılması için bastırmaya başlamıştır. Barış sonrasında Müttefiklerin kendi aralarında yeni bir savaş daha yapacağı ve bunun Avrupa'yı da etkileyerek dünya savaşı noktasına götüreceği görüşünde ısrar eden Babanzade, Londra'ya barış antlaşması imzalamaya giden murahhasların aslında yeni bir savaş antlaşmasının önsözünü oluşturduklarını ileri sürmüştür. Ayrıca Sırbistan ve Yunanistan'ın Bulgaristan'ı alt etmek için en uygun zamanda bulduklarını düşünerek hareket ettiklerini, barış antlaşmasında sürekli tadilat yapılmak istenmesindeki amacın bu olduğunu belirtmiştir. Babanzade'ye göre, tadilat yapmaya teşebbüs etmek barışı ertelemek demektir. Çünkü barış ertelendikçe bu iki devlet askeri hazırlıklarını artırıp Bulgaristan'a karşı daha güçlenecektir. Savaş devam ettikçe Bulgarlar Çatalca'da asker bulundurmaya devam edeceğinden tüm gücüyle Sırbistan ve Yunanistan'a karşı tehdit olamayacaktır. Fakat gelen haberlere göre, Bulgarlar Çatalca'daki askerlerinin büyük kısmını Sırp ve Bulgarlara karşılık olsun diye çekmiştir. Bulgarların, Osmanlı Devleti yenilmiş gibi böyle bir cüretkâr harekette bulunmalarını hata olarak gören İsmail Hakkı Bey, Osmanlı ordusunun Bulgarların bu yeni cüretkârlığını pahalıya ödeteceklerini vurgulamıştır.¹⁶²²

Büyük Devletler, Sırbistan ve Yunanistan'ın bu taktikleriyle yeni askeri hazırlığı amaçladıklarını anladıkları için barışın bu kadar uzamasından bıkmışlar ve yeni tedbirler almışlardır. İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'in, Müttefiklerin murahhaslarını tek tek çağırarak sert uyarılarda bulunması bu amaca yöneliktir. İsmail Hakkı Bey, bu uyarının sadece barışı hızlandırmak için mi yoksa aynı zamanda Müttefikler arasında yeni bir savaşın çıkmasını engellemek için mi yapıldığını sorgulamış, ikinci ihtimali zayıf bulduğunu dile getirmiştir. Edward Grey'in bu sert uyarısının Sırbistan ve Yunanistan üzerinde pek bir etkide bulunmadığı görülmüştür. Bu iki devletin murahhasları oluşan bu yeni durum üzerine bağlı oldukları hükümetlere danışmaya mecbur olduklarını söylemişlerdir. Bu sayede zaman kazanmayı amaçlamış ve Bulgaristan'ın Çatalca'da 'mihlanmasından' yararlanmak istemişlerdir. İsmail Hakkı Bey, Avrupa tam anlamıyla rahata kavuşmak istiyorsa, Balkan

¹⁶²¹ Babanzade, "Balkanlarda Harp İhtimali", s.1

¹⁶²² Babanzade İsmail Hakkı, "Avrupa Bıktı", *Tanin*, 29 Mayıs 1913, No:1615, s.1

Devletleri üzerindeki baskıyı tam manasıyla kurması gerektiğini aksi takdirde heyecan devresinin bir türlü kapanmayacağını yazmıştır.¹⁶²³

Balkan Müttefikleri içinde Sırbistan'a özel bir yer açan İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan ile bıçak bıçağa geldiklerini ifade etmiştir. İlişkiyi bu derece vahim hale getiren de savaş öncesi yaptıkları ittifak antlaşmasının toprak paylaşımına ait kısmının artık uygulanmaz hale gelmesidir. Sırbistan'ın resmi olarak bu konuda ne düşündüğünü Başbakan Basiç, Skopçina Meclisinde yaptığı bir konuşma ile dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu konuşmayı baştan sona bir iddianame ve ithamname olarak yorumlamıştır. Çünkü Basiç, Avrupa'yı ve Avusturya'yı itham etmiş, en sonunda da Bulgaristan'ı paylamıştır. Basiç'in Avrupa'dan şikâyeti, Balkanlar'da bir menfaatleri olmadığını ilan etmelerine rağmen, Adriyatik'te Sırbistan'ı engellemeye çalışmalarıdır. İsmail Hakkı Bey, bu sözün Sırbistan açısından mantıklı olduğunu ancak Avrupa'nın daha önceden verdiği daha açık bir sözünün bulunduğunu yazmıştır. Buna göre Avrupa, statükoya riayet edeceğini söylemiştir. Bu sebeple Basiç'in, Avrupa'yı eleştirirken kendi lehlerine olan kararları alkışlayıp, kendi aleyhlerine olanları yaygara kopararak karşılaması çelişki yaratmıştır. Basiç ayrıca Arnavutların Sırp idaresinde kalmalarının daha hayırlı olacağını, muhtariyetin fayda sağlamayacağını, Karadağ ile de uzlaşmanın kolay olduğunu beyan ederek sözü Bulgaristan'a getirmiştir.¹⁶²⁴

Sırp Başbakan bu konuda ilk olarak, ittifak antlaşmasının uygulanamaz hale geldiğini söylemiştir. İttifaka riayet edilecek olsaydı, Adriyatik'e inilecek ve bunun için icabında Avusturya ve İtalya ile savaşılacaktı. İttifak antlaşması gereğince böyle bir savaşa Bulgaristan da girecekti. Bu durumda da Bulgarlar Osmanlı Devleti ile savaşa devam edemeyecek ve Bulgaristan şimdiye kadar kazandıklarını kazanamayacaktı. Sırbistan Batı'daki bu mahrumiyeti sebebiyle antlaşma metninin hükümden düştüğünü beyan ettiği gibi bu antlaşmada yazılı olmayan bazı toprak işgallerinin Bulgarlar tarafından yapılması suretiyle de metnin geçersiz olduğu düşüncesindedir. Antlaşma metnine göre, Bulgarlar Edirne'ye saldırmayacak, zapt etmeyecek ve Sırbistan da bu konuda ona yardım etmeyecektir. Ancak buna rağmen Sırlar büyük fedakârlıklar yaparak Edirne konusunda Bulgarlara yardım etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Bulgarların Doğu'ya doğru yaptıkları bu harekette hukuki zemin olmadığını çünkü zapt ettiği yerlerin ahalisinin büyük kısmının Bulgar olmadığını hatırlatmıştır.¹⁶²⁵

Basiç bu münasebetle Avrupa çifte standardını çok güzel gösteren şu sözü söylemiştir: *“Devletler Sırbistan'ı zapt ettiği araziden çıkarmak için ırk ve cins esaslarına istinat ettikleri*

¹⁶²³ Babanzade, “Avrupa Bıktı”, s.1

¹⁶²⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Sırbistan'ın Nokta-i Nazarı”, *Tanin*, 30 Mayıs 1913, No:1616, s.1

¹⁶²⁵ Babanzade, “Sırbistan'ın Nokta-i Nazarı”, s.1

halde Bulgaristan'ı Trakya (Edirne vilayeti) cihetinde yani büyük kısım ahalisi Bulgarca konuşmayan bir kıtada genişlemek lazım gelince bu esaslarını terk ettiler." Basıç antlaşmanın tadili talebinde bulunduğunu fakat Bulgaristan'ın bunu kabul etmediği bilgisini de vermiştir. Fakat Babanzade açısından daha vahim bir durum vardır ki Sırbistan aynı konuda ikinci kez müracaatta bulunmuş ve bu sefer de reddedilmesi halinde ittifakın tehlikeye gireceğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey bu sözleri de yorumlayarak, ittifakın buna bağlı olduğunu söylemekle aslında savaşın buna bağlı olduğunu kastettiğini zira iki devlet arasındaki gerginliğin ya ittifakla ya da savaşla sonuçlanacağını, üçüncü bir ihtimalin bulunmadığını ileri sürmüştür. Basıç nutkunda bir sırrı da açıklamış, Arnavutluk meselesinin müzakeresinde Adriyatik'e karşılık Vardar Vadisiyle Selanik'in Sırlara teklif edildiğini ancak Sırbistan'ın namuslu bir müttefik gibi davranarak bu teklifi reddettiğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, Basıç'ın böyle bir konuşma yapmasının artık Müttefikler arasında uzlaşma imkânının kalmadığına işaret ettiğini dile getirmiş, Avrupa şiddetli bir baskı kurmazsa savaşın kaçınılmaz olacağını vurgulamıştır. Edward Grey'in tehditlerinin ise İngiliz zırhlılarının yetişebileceği yere kadar etkili olacağını, Köprülü ve Manastır'a gidemeyeceklerini hatırlatmıştır.¹⁶²⁶

Balkan Müttefikleri ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşı bitiren antlaşma 30 Mayıs 1913 günü Londra'da imzalanmıştır. İsmail Hakkı Bey, antlaşmanın İstanbul hesabına göre saat ikiyi kırk geçte imzalandığı detayını verdikten sonra barışı imzalamış olmakla tehlikenin bertaraf olmuş sayılmadığını, imzalar atıldıktan sonra Osmanlıların rahata dalmak gibi bir alışkanlıkları olduğunu ancak bu defa olsun aynı hataya düşmemelerini istemiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre barıştan sonra önlerinde iki tehlike vardır. Biri acil ve ani, diğeri daimi ve müstakbeldir. Acil ve ani olan tehlike Balkanlardaki karışık durumdur. Buna karşı barışın imzasından önce Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki söz hakkı ne ise barışın imzasından sonra da aynı hakka sahip olacaktır. Babanzade açısından, 30 Mayıs'ta imzalanan şey barış değil barışın önsözüdür. Barışın önemli kısmı Paris'teki konferansın sonucuna bağlı olduğu gibi diğeri bir kısmı da devletlerin hükmüne bağlıdır.¹⁶²⁷

İsmail Hakkı Bey, barış kesinlik kazanana kadar geçecek süre zarfında savaş hali devam ediyormuş gibi hazır bulunmalarının gerekli olduğunu hatırlatmıştır. Ona göre her devlet savaşlarda mağlup olabilir, Osmanlı Devleti de yenilebilir fakat Osmanlılar hiçbir savaşta Balkan Savaşındaki kadar sönük bir hezimete uğramamıştır. Osmanlıların yeniden dirilmesi gerektiği vurgusunu yaparak, bazılarının barış imzalandığı için sevindiğini oysa kendisinin 17 Mayıs tarihinin (Miladi takvimde 31 Mayıs) Osmanlı Devleti'nin yas günü ilan

¹⁶²⁶ Babanzade, "Sırbistan'ın Nokta-i Nazarı", s.1

¹⁶²⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "İnikad-ı Sulh", *Tanin*, 31 Mayıs 1913, No:1617, s.1

edilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu hatta koşullar müsait olsaydı 17 Mayıs'ta bütün Osmanlı fertlerinin siyahlar giymesi için bir kanun yapılmasını talep edeceğini belirtmiştir. Osmanlı milletine savaşta düştüğü perişanlığı hatırlatarak artık Asya'ya bakmalarını ancak mübarek ve mağdur Rumeli'den gözlerini ayırmamalarını yazmıştır.¹⁶²⁸

5.11. İkinci Balkan Savaşı Öncesinde Yaşanan Gelişmeler

Birinci Balkan Savaşını bitiren Londra Antlaşması imzalandıktan sonra İsmail Hakkı Bey'in yazdığı ilk makale, bir sinema filmi üzerine olmuştur. Polonyalı Henryk Sienkiewicz (1846-1918), "Quo Vadis" adıyla 1896'da bir roman yazmış ve romanı 1905'te Nobel edebiyat ödülü almıştır.¹⁶²⁹ Bu roman 1913'te İtalyan yönetmen Enrico Guazzoni tarafından sinemaya uyarlanmış ve gösterime girmiştir.¹⁶³⁰

Hıristiyanlara, Roma İmparatoru Neron döneminde yapılan işkence ve zulümleri anlatan filmi Beyoğlu'nda izleyen Babanzade, filmi izledikten sonra aklına Rumeli'de yakın zamanda yapılan vahşetlerle, Neron döneminde yapılan işkencelerin benzer olduğu fikrinin geldiğini yazmıştır. Yaşadıkları dönemin Neron'u olarak Bulgar Kralı Ferdinand'ı gösteren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin de ileride çocuklarının ibret alması ve tarihlerini iyi bilmesi için Rumeli'de yaşanan olayları şair ve yazarlardan kaleme almalarını istemiştir. Rumeli'deki feci olayları gelecek nesillere aktaracak bir sinema filmi çekilmesini öneren İsmail Hakkı Bey, bu işi şahısların yapması zor görünse de devletin bu konuda fedakârlıktan kaçınmamasının faydalı olacağını savunmuştur. Bu filmin çekildikten sonra da okullarda, umumi parklarda, bahçelerde, köylerde, tiyatro sahnelerinde hatta her yerde izletilmesini ve çocukların bu gerçekleri bilerek büyütülmesini istemiştir.¹⁶³¹

İsmail Hakkı Bey böyle bir filmle yalnız düşmanları teşhir etmekle kalmayarak kendilerine sürekli olarak Balkan Savaşı günlerini hatırlatacak işaretler bulmalarını dile getirmiştir. Her bir Osmanlı'nın felaketle nişanlanmış gibi on parmağına da birer siyah halka takmalarını ve gerek kendileri gerek evlatları, milletçe iade-i namus edinceye kadar bu siyah yüzüklerden ayrılmamaya yemin etmeleri önerisinde bulunmuştur. Bu halkalar her zaman Osmanlılara esaretlerini hatırlatacak ve milli müdafaa ve donanmanın önemini işaret edecektir. Şayet kendileri ölür de bu halkaları çıkaracak gelişmeler yaşanmazsa bunları evlatlarına, evlatları ölür de yine gelişmeler yaşanmazsa onların da kendi evlatlarına bırakarak

¹⁶²⁸ Babanzade, "İnikad-ı Sulh", s.1

¹⁶²⁹ Sienkiewicz, söz konusu romanında, MS 63-66 yılları arasında İmparator Neron döneminde geçen bir aşk hikâyesi üzerinden ilk Hıristiyanlara yapılan işkenceleri anlatmıştır. Bunun için bkz. Seda Köylü Arslantekin, "Henryk Sienkiewicz'in Romanlarında Yurt ve Yurtseverlik İzleği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46-2, 2006, s.145

¹⁶³⁰ Onur Çoban, *İtalyan Sinemasının Tarihe Bakışı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.26

¹⁶³¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Kovadis: Asr-ı Hazır Neronları", *Tanin*, 2 Haziran 1913, No:1619, s.1

nesilden nesle devredilmesini yazmıştır. Bu şekilde oluşacak intikam duygusuyla elbette bir gün Osmanlılar bu halkalardan kurtulacak adımı atacaktır.¹⁶³²

Barış antlaşmasının imzalanmasından sonra Balkan Müttefikleri arasında geçici bir rahvet ortamı oluşmuşsa da İsmail Hakkı Bey bunun kısa süreli bir durum olduğunu belirtmiştir. Gerçekte ise perde arkasında faaliyetler sürdürülmüştür. Sırbistan Başbakanı Basiç'in hem Bulgaristan'a hem Avusturya'ya karşı tahrik edici nutkundan sonra Bulgaristan Başbakanı Kuşef de basın üzerinden cevap vermiştir. Babanzade'ye göre, bir başbakanın Meclis kürsüsünden, ötekinin de basın üzerinden münakaşaya girmeleri silah arkadaşlığının bittiğine işarettir. Ordu generallerinin bile münakaşaya giriştiği bu sürecin hafif atlatılmasında hem barışın yarattığı rahatlık hem de Üçlü İtilaf devletlerinin müdahalesi etkili olmuştur. Sırbistan Başbakanının nutkundan sonra Tsaribrod'daki mülakata gitmeye lüzum görmeyen Bulgar Başbakan, sonradan bu fikrinden vazgeçerek sınıra kadar gidip mülakatı yapmıştır. Her ne kadar Sırp-Bulgar mülakatı havayı değiştirmiş gibi gösterse de işin aslının öyle olmadığı görülmektedir.¹⁶³³ Kuşef'in görevden ayrılmadan önce Makedonya sorununu bir sonuca bağlamak amacıyla yaptığı, 1 Haziran 1913 tarihindeki bu son girişimden hiçbir netice elde edilememiştir. Pasiç, toplantı sonrası Belgrad'a döndüğü zaman savaşın yakın bir tarihte başlayacağını anlamıştır.¹⁶³⁴

Barış imzalandıktan sonra Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında münferit olarak çözülmesi gereken sorunların müzakeresi devam ederken, Yunanistan 1897 Savaşı'ndan önceki kapitülasyon haklarına dönmek istemiştir. Bu savaşı Osmanlı Devleti kazanmasına rağmen Büyük Devletler, Yunan kapitülasyonlarının tamamen kaldırılmasına engel olmuştur. Bununla beraber bu kapitülasyonların Avrupa Devletlerinde bile olmadığı görülünce Yunan tebaası, Avrupa tebaası derecesine indirilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Yunan vatandaşlarının çokluğu ve Yunan tabiiyeti konusunda görülen karışıklıkların çözülememesi yüzünden Yunanistan'ın hala diğer yabancılara göre Osmanlı topraklarında ayrıcalıklı olduğu görüşünü ileri sürmüştür.¹⁶³⁵ Osmanlı delegeleri Yunanistan'ın 1897'den önceki duruma dönme talebini kabul etmemişlerdir. İsmail Hakkı Bey, Yunan basınında görülen Osmanlı muhabbetinin de fiili olarak gösterilmesini, özellikle bu tabiiyet ve Adalar meselesinde,

¹⁶³² Babanzade, "Kovadis: Asr-ı Hazır Neronları", s.1

¹⁶³³ Babanzade İsmail Hakkı, "Hal ve Mevki", *Tanin*, 4 Haziran 1913, No:1621, s.1

¹⁶³⁴ Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, s.135

¹⁶³⁵ Osmanlı Devleti, İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra imzaladığı antlaşmalarla, Balkanlarda kaybettiği topraklar üzerinde yaşayan halkın Osmanlı tabiiyetinden çıktığını kabul etmiştir. Ancak buralarda yaşayan halk şayet isterlerse belirlenen süre içinde Osmanlı tabiiyetine geçme hakkına sahip olmuştur. Bunun için verilen süre Yunanistan ve Sırbistan'a bırakılan yerlerdeki halk için üç yıl, Bulgaristan'a bırakılan bölgelerde kalanlar için ise dört yıl olarak belirlenmiştir. Balkan devletlerine geçen toprakların halkından olup da barış imzalandığı zaman başka bir ülkede bulunan insanların Osmanlı tabiiyetinin devam etmesine karar verilmiş eğer bu insanlar Osmanlı tabiiyetinden çıkmak isterlerse bunun için de altı ay süre verilmiştir. Bu bilgi için bkz. İbrahim Serbestoğlu, "Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013, s.472-473

Osmanlı taleplerini kabul edecek bir tavır görülmedikçe, bu muhabbetin samimi olmadığına kanaat getireceklerini vurgulamıştır. Savaş tazminatı ve Yunanistan'da kalan Müslümanlar için de aynı samimiyeti bekleyen Babanzade, bir taraftan Müttefiklerle Osmanlı Devleti arasında diğer taraftan Müttefiklerin kendi aralarında süren müzakerelerde bu hususların gözetilmesini istemiştir.¹⁶³⁶

İkinci Balkan Savaşı öncesinde Bulgaristan'da önemli bir gelişme yaşanmış ve Başbakan Keşof istifa etmiştir. Bu istifanın açık bir sebebi bulunmadığı görüşünde olan İsmail Hakkı Bey de bu hareketin, gerek iç gerek dış politikada bir danışıklı dövüş hareketinden başka bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Babanzade'ye göre, Bulgaristan'daki muhalifler daha iyi şartlarda bir antlaşma yapılabileceği konusunda Keşof Kabinesini eleştirmiş, Marmara'ya inilmesi gerektiğinden, savaş tazminatı koparılmasından, Selanik'in elden geçirilmemesinden dem vurarak iktidarı zor duruma düşürmüştür. İşte Keşof bu istifa hamlesini yaparak, muhalefeti iktidara davet etmek ve 'buyurun ülkeyi siz yönetin, daha iyisini yapabiliyorsanız siz yapın' mesajı vermek istemiştir. Bu şekilde yapılarak da gelecekte Keşof Kabinesine yapılacak eleştirilerin yükü, muhalefet ile paylaşılmış olacaktır. Babanzade'ye göre, bu istifanın bir de dış politika yönü vardır. Böyle yaparak Avrupa'ya, Bulgaristan'daki en ılımlı ve barış yanlısı hükümet kendileri olduğu halde barış antlaşmasından ötürü tutunamayıp eleştirildiklerini ve barış konusunda daha tavizsiz iktidarların istendiğini fakat bunlar iktidara gelmeden, Müttefikler ile görüşülerek barışın tamamen sağlanmasını yoksa savaş ihtimalinin artacağını söylemek istemişlerdir.¹⁶³⁷

Bulgar Başbakan Keşof'un istifasını Sırbistan Başbakanı Basiç ile yaptığı mülakattan sonra hızlandırdığı görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, Keşof'un bu mülakattan sonra işin ciddiyetini anladığını, yeni bir savaş çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu gördüğünü ve yeni bir savaşın yükünü omuzlarında taşımak istemediği için istifa ettiğini dile getirmiştir. Keşof'tan sonra Bulgaristan'ın başına geçecek iki isim olarak da Malinof ve Danef gösterilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Malinof'un başbakan olma ihtimalini düşük görmüştür. Çünkü hem aşırı söylemlere sahiptir hem de partisinin toplumdaki itibarı çeşitli takibatlardan ötürü zedelenmiştir. Öyle bir hale gelmiştir ki, son seçimlerde Malinof zor bela Sobranya Meclisine girmiştir. Bu yüzden Malinof'un Başbakan olması zordur. İsmail Hakkı Bey, ikinci isim olan Danef'in de kabalığıyla tanındığını, sorunları diplomat kalemıyla değil kılıçla çözmeye çalışan biri olduğundan Müttefiklerine dost eli uzatamayacağını, Sobranya Başkanlığı yapmasına ve hükümdarlarla görüşmüş biri olmasına rağmen hala yontulmadığını, barış yolunu takip etse bile beceremeyeceğini yazmıştır. Ancak anlaşılan o

¹⁶³⁶ Babanzade, "Hal ve Mevki", s.1

¹⁶³⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Keşof'un İstifası", *Tanin*, 5 Haziran 1913, No:1622, s.1

ki Bulgaristan, Danef'in Başbakan olmasını istemektedir.¹⁶³⁸ İsmail Hakkı Bey benzer istifa akıbetinin Yunanistan'da Venizelos'un da başına geleceğini iddia ederek, Osmanlı Devleti'nin gelişmeleri takip etmekle yetindiğini ifade etmiştir.¹⁶³⁹

Birinci Balkan Savaşı sonrası mali konuları görüşmek üzere Paris'te toplanması planlanan konferans da 5 Haziran 1913 günü ilk oturumunu yapmıştır. Konferansın açılışında ev sahibi olarak Pichon bir konuşma yapmış, konferansın nasıl bir tarzda yürütüleceği konusunda ipuçları vermiştir. Osmanlı murahhası Nail Bey de bir konuşma yaparak, devletin her zaman verdiği taahhütlere ve meşru hukuka sadık kaldığını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey'in konferans konusunda üzerinde en fazla durduğu konu savaş tazminatı meselesi olmuştur. Ona göre, konferansın gündeminde tazminat yoktur. Ancak bazı Fransız gazeteleri, Rusya'nın dolambaçlı yollarla da olsa Balkan Müttefiklerine verilmek üzere bir miktar tazminat koparmak için faaliyet gösterdiğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, Fransa'da bazı gazetelerin aşırı derecede Rus yanlısı yazılar yazdıklarını hatta bunu Fransa'nın aleyhine olacak noktalara ulaştırdıklarını belirtmiştir.¹⁶⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin borçlu olduğu devletlerin başında Fransa'nın geldiğini hatırlatan Babanzade, şayet Osmanlılara tazminat ödettirilirse ekonomisinin sarsılacağını ve Fransa'ya olan borçlarını düzgün ödeyemeyeceğini, bunun da Fransızları olumsuz etkileyeceğini buna rağmen bazı Fransız gazetelerinin tazminat konusunda ısrar etmelerini hiçbir mantığa sığdıramadığını yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş tazminatı konusunda elinin güçlü olduğu görülmektedir. Zira Büyük Devletler Osmanlılara verdikleri ilk notada savaş tazminatı ödenmeyeceğini taahhüt etmişlerdir. Buna rağmen kaçamaklı yollarla tazminat ödemeye çalışanların başarılı olamayacaklarını vurgulamıştır.¹⁶⁴¹

Maliye Konferansı ile ilgili ilerleyen günlerde bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, Rusya ve ona tabi olarak Fransa'nın, Müttefikler lehine bir yol takip ettiklerini dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin mali konularda en fazla iş yaptığı devlet Fransa olmasına rağmen, Fransızların tazminat gibi bir yükü Osmanlılara yüklemeye çalışmalarını ve

¹⁶³⁸ Bulgaristan'da başbakanlık koltuğuna Geşof'tan sonra 15 Haziran 1913 tarihinden itibaren Rus taraftarı ve sertlik yanlısı Stoyan Danev oturacaktır. Ancak Danev'in başbakanlığı, İkinci Balkan Savaşı'nda alınan yenilgiler sebebiyle kısa sürecek ve 13 Temmuz 1913'te istifa olayı gerçekleşecektir. Danev'ten sonra Sofya'da hükümeti kurma görevi Vasil Radoslavov'a verilecektir. Bu bilgi için bkz. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, s.135 ve 158-159

¹⁶³⁹ Babanzade, "Keşof'un İstifası", s.1

¹⁶⁴⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Maliye Konferansı", *Tanin*, 6 Haziran 1913, No:1623, s.1. Paris'te Fransa Hariciye Nazırı Pichon'un fahri başkanlığında toplanan Maliye Konferansı, Osmanlı Devleti ile Balkan Hükümetleri arasındaki savaşın ortaya çıkardığı mali sorunları çözmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda Avrupalı alacaklıların hukukunu temin etmek için yapılan toplantılar, İkinci Balkan Savaşı'nın çıkması yüzünden ertelenmek durumunda kalmıştır. Toplantılarda Osmanlı Devleti'ni Halaçyan ve Nail Beyler temsil etmiştir. Bunun için bkz. "Paris Maliye Konferansı", *Servet-i Fünun*, 6 Şaban 1331 (11 Temmuz 1913), No:1153, s.197

¹⁶⁴¹ Babanzade, "Maliye Konferansı", s.1

Fransa'ya olan borçlarını ödeyemez hale gelmesini arzu etmesini akıl ve mantığa aykırı bulmuştur. Fransa'nın bu tavrını Rusya ile hoş geçinme siyasetine bağlayan İsmail Hakkı Bey, bu iki büyük devletin böyle davranmalarından cesaret alan Balkan Devletlerinin ve özellikle Yunanistan'ın olmayacak mali taleplerde bulduklarını yazmıştır.¹⁶⁴²

Yunanistan'ın ilk talebi hayli eskiye gitmektedir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda, Teselya'da bazı Yunanlıların malının, Osmanlı askerlerinin gıda ihtiyacını karşılamak için zapt edildiğini ileri süren Yunanistan, bunun için üç milyona yakın bir tazminat istemiştir. Bu talebi gülünç bulan İsmail Hakkı Bey, Yunanlıların, Fatih Sultan Mehmet'in Teselya ve Yunanistan'ı ele geçirdiği dönemdeki hasarların masraflarını çıkarıp istemesinin daha akıllıca olacağı ironisini yapmıştır. Yunanistan'ın diğer talebi, II. Abdülhamit zamanında, Ermeni meselesi esnasında zarara uğrayan Yunan tebaasının zararlarının karşılanmasıdır. Ayrıca savaş esnasında Çanakkale Boğazi'nin abluka altına alınmasından dolayı on milyon franktan biraz fazla para istemişlerdir. Yunanlılar buna ek olarak, boykotajdan ötürü 35 milyon frank zarar-zıyan bedeli talep etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu son talebi değerlendirirken, Yunanlıların yine hata ettiklerini, bu taleplerde bulunurlarsa savaştan sonra da kimsenin kendileriyle alışveriş yapmak istemeyeceğini yazmıştır. Yunanlıların talepleri bitmek bilmediğinden, hiçbir nam altında olmadan keyfi biçimde 60 milyon frank daha istemişlerdir. Bu taleplerin Maliye Konferansı tarafından kabul edilmemesi gerektiğini savunan İsmail Hakkı Bey, Yunanlıların mezarlardaki kemikleri bile çıkaracak kadar maziye deştiklerini dile getirmiştir.¹⁶⁴³

İsmail Hakkı Bey, Makedonya'nın durumunu ele aldığı başka bir makalesinde ise, Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki kötü yönetiminden ötürü burada huzur ve asayişin olmadığı yönünde sık sık eleştiri aldığını ancak Makedonya Osmanlıların elinden çıktığı halde huzursuzluğun hala devam ettiğini, sorunun Osmanlı kötü yönetiminden değil Makedonya'nın kendine özgü coğrafyaya ve geleneksel teşkilat yapısına sahip olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Makedonya'nın Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında paylaşılmasına imkân olmadığının yaklaşan savaş seslerinden anlaşıldığını, bu üç devletten biri tüm Makedonya'yı savaş sonunda ele geçirse bile sorunların bitmeyeceğini dile getirmiştir. Makedonya Bulgaristan'da kalırsa, buradaki yüz binlerce Müslüman'ı katliam ve muhaceret ile ortadan kaldırdılabileceğini ancak Sırp ve Yunanlılara aynısını yapmanın mümkün olmayacağını örnek olarak vermiştir. Bu durum da, Makedonya'da, Osmanlı Devleti bölgeden çekilmiş bile olsa keşmekeşin bitmeyeceğini göstermiştir.¹⁶⁴⁴

¹⁶⁴² Babanzade İsmail Hakkı, "Yunanilerin Mutaleb-i Nakdiyesi", *Tanin*, 22 Haziran 1913, No:1639, s.1

¹⁶⁴³ Babanzade, "Yunanilerin Mutaleb-i Nakdiyesi", s.1

¹⁶⁴⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Menba-ı Nifak: Makedonya", *Tanin*, 9 Haziran 1913, No:1626, s.1

Makedonya tehlikesinin önünü alması konusunda Avrupa devletlerini uyaran İsmail Hakkı Bey, Makedonya hakkında kesin bir program hazırlayıp bunu tüm ciddiyet ve nüfuzlarıyla uygulamalarını tavsiye etmiştir. İşi akışına bırakan, nemelazımcı ve dar politikaların Makedonya’da devletleri savaşın eşiğine getirdiğini hatırlatarak, Makedonya sorununun halledilmesi için bir çözüm yolu önermiştir. Babanzade’ye göre; Makedonya’ya muhtariyet verilmeli ve başkenti Selanik olmak üzere uluslararası bir statüye getirilmelidir.¹⁶⁴⁵ Tarih boyunca Makedonya’da güçlü devletler egemen olmadıkça özel bir mevcudiyet ile yaşayabileceği görülmüştür. Bölgenin etnik yapısına da buna uygun çare yoktur. Bundan başka Avrupa için acil bir tehlike vardır ki o da Müttefiklerin Makedonya yüzünden tekrar savaşmalarıdır. Müttefiklerin kendi aralarında savaşmalarının Osmanlı Devleti’ni sevindireceğini ancak Balkanların asayişini açısından ne kendilerinin ne Avrupa’nın savaş isteyeceğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey açısından, her bir Balkan devleti arkasına koruyucu olarak bir Avrupa devleti aldığı için, aralarında bir savaşa tutuşmaları dünya savaşı ihtimalini artıracaktır.¹⁶⁴⁶

Makedonya’ya muhtariyet verilmesi düşüncesini biraz daha açan İsmail Hakkı Bey, Balkan Müttefiklerinin hiçbirinin mevcut durumdan memnun olmadıklarını ve her birinin şikâyetine ve anlaşmazlığına sebep olan arazilerin, muhtar Makedonya’ya verilmesi ile bu sorunun çözüleceğini ifade etmiştir. Bulgarlar, Yunanistan’ın Selanik’te kalmasına tahammül etmemektedir. O halde Yunanistan Selanik’ten çıkmalıdır. Aynı şekilde Yunanlılar, Bulgarların, Siroz, Drama ve Kavala’da kalmasını Rumluğun mevcudiyeti açısından tehlike görmektedir. O halde Bulgarlar da bu şehirlerden çıkmalıdır. Manastır, Pirlepe ve Köprülü Sırpın elinde kaldıkça da Bulgarlar rahatsız olacaktır. Bu durumda Sırp bu yerleri tahliye etmelidir. İsmail Hakkı Bey, işte boşaltılacak bu bölgelerde Uluslararası Muhtar bir Makedonya yönetiminin kurulabileceğini ve bu uygulama ile hiçbir devletin onuru kırılmadan savaş ihtimalinin yok edileceğini öne sürmüştür. Ayrıca Avrupa Devletleri böyle bir çıkış yolunu hemen uygulamazlarsa sonradan Makedonya’da müdahaleye mecbur kalacaklarını yazmıştır.¹⁶⁴⁷

¹⁶⁴⁵ Eduard de Driault, Şark Meselesi üzerine yazdığı eserinde, Makedonya’nın açgözlü emel ve maksatların merkezi olduğunu, Avrupa’da Şark Meselesinin en can alıcı noktasını Makedonya’nın oluşturduğunu dile getirmiştir. Makedonya’nın başkentinin Selanik olduğunu belirterek, şehrin Türklere ait olmadığını, burada sadece Türk memurların bulunduğunu yazmıştır. Şehir Rumlara da ait değildir çünkü bunlar orada ancak ‘sanayi-i süfliyye’ ile meşguldürler. Sırp sayıca az oldukları için şehrin sahibi olamazlar. Selanik nüfus miktarı açısından Bulgarlara da ait değildir. Driault’a göre Selanik, İspanya’dan gelmiş olan Musevilerin şehridir. Çünkü Museviler burada önemli arazilere ve Fransızca eğitim veren okullara sahiptir ki, Selanik’te o dönemde en çok konuşulan dil Fransızca’dır. Bu bilgi için bkz. Eduard de Driault, *Şark Meselesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, (Çev. Nafiz), (Yay. Haz. Emine Erdoğan), Berikan Yay., Ankara, 2003, s.430-431

¹⁶⁴⁶ Babanzade, “Menba-ı Nifak: Makedonya”, s.1

¹⁶⁴⁷ Babanzade, “Menba-ı Nifak: Makedonya”, s.1

Londra Konferansı'nda Birinci Balkan Savaşı'nı bitiren antlaşmanın imzalanmasından sonra Müttefiklerin Osmanlı Devleti ile imzalayacakları protokoller meselesi kalmıştır. Bulgaristan diğer müttefiklerine bakmayarak kendine ait protokolü imzalamış olmasına rağmen Sırbistan, Yunanistan ile yeni yaptığı ittifakın da etkisiyle, ortak hareket ederek imza atmamıştır. Fakat bu tavır işin gecikmesine yol açtığı için müttefiklerden her biri Osmanlı Devleti ile ayrıca işini bitirsin diye genel bir protokol yapmışlar ve işin içinden sıyrılmışlardır. İsmail Hakkı Bey'in bu gelişmeden çıkardığı sonuç ise Paris Maliye Konferansı dışında hiçbir yerde müttefiklerin Osmanlıların karşısına bir kitle halinde çıkmayacağıdır. Yani en ufak bir meselede dört devletin baş başa verip bir karar almaları beklenmeyecek, hangi devletle sorun varsa baş başa verilerek çözülecektir. Bu durumdan memnun olan İsmail Hakkı Bey, en fazla sorunun Yunanistan'la yaşanmasından ötürü bu devletle uzun uzadıya müzakere edebileceklerini dile getirmiştir. Adalar Meselesi de Yunanistan'ın etkisinden çıktığı için doğrudan doğruya yapılacak müzakereler ahalinin iki ülkedeki karşılıklı hakları, konsoloslar mukavelenamesi ve ticari ilişkiler gibi konular üzerine olacaktır.¹⁶⁴⁸

Bulgaristan'la ticari konular hakkında benzer bir müzakere kapısı açıldığını belirten İsmail Hakkı Bey, diplomasinin önünde siyasi durumdan istifade edilerek ekonomik çıkarları tecavüzden koruyacak geniş bir faaliyet sahası açıldığını eklemiştir. Ancak tüm bu hesapların Müttefikler arasında yeni bir savaşın olmayacağına göre yapıldığını hatırlatarak eğer savaş çıkarsa sadece ticari değil siyasi menfaatlerini temin edecek bir yol izleyeceklerini yazmıştır. Bu durum söz konusu iken askerinin terhis edilmesi bahsine anlam veremeyerek, Müttefiklerin askerlerini hala terhis etmediklerini ifade etmiştir. Üstelik onlar etse bile Osmanlı Devleti'nin terhisi yapmayacağını, Bulgar askerlerinin İstanbul'u tehdit etme riskinin hala yüksek olduğunu, Osmanlılar askeri terhis etse dahi nakliye imkânlarının yetersizliğinden ötürü geri toplamanın çok güç olacağını vurgulamıştır. Bu sebepten ötürü İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin terhis konusunda ağır davranmasının normal karşılanması gerektiği görüşündedir.¹⁶⁴⁹

Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra Müttefikler arasındaki anlaşmazlığın iyice kızıştığı görülmektedir. Sırbistan ve Bulgaristan savaş girdabının tam kenarına gelmişken Rus Çarı her iki tarafın krallarına doğrudan müracaat ederek bir savaşa girişmemeleri için tembihte bulunmuş ve aralarındaki sorunu çözmek için hakem olacağını vaat etmiştir. Telgraf haberlerine göre de, her iki Kral, Çar'a olumlu cevap vermiştir. Bulgar Kralı Ferdinand'ın telgrafi aynı zamanda Sırbistan'a karşı ağır bir dille yazılmış bir iddianame, Sırbistan Başbakanı Basiç'e bir cevapname özelliği taşımıştır. Kral Ferdinand'ın sözlerini siyasi adaba

¹⁶⁴⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Londra Konferansının Hitamı", *Tanin*, 11 Haziran 1913, No:1628, s.1

¹⁶⁴⁹ Babanzade, "Londra Konferansının Hitamı", s.1

uygun bulmayan İsmail Hakkı Bey, bir başbakanın resmi bir makamda bulunduğu için sözlerinin çok tesir etmeyebileceğini ancak bir Kralın böyle bir dil kullanmasının, Sırp milletinin dimağından kolay kolay silinmeyeceğini belirtmiştir. Rusya'nın arabuluculuk yapmasını Sırbistan'ın siyasi mağlubiyeti olarak gören Babanzade, Sırbistan'ın ta Petersburg'tan gelen sese kulak vermeyerek uzlaşmaya varmak istememesinin, Avrupa'da da Sırbistan'a karşı olumsuz hava yaratacağını ifade etmiştir. Çar'ın daveti Bulgaristan lehine bir anlam ifade etmektedir. Çünkü Sırbistan ele geçirdiği yerleri bırakmak istememiştir. Bulgaristan ise bunu kabul etmediği için ihtilaf uzayıp gitmiştir. Şayet Çar araya girip durumu değiştirirse Bulgaristan siyasi bir kazanç elde edecektir.¹⁶⁵⁰

İsmail Hakkı Bey bir rivayetten bahsederek, Rusya Başbakanı Sazanof'un Müttefik Hükümetlerin Başbakanlarını Petersburg'a toplayarak aralarındaki sorunları dostça çözmelerini sağlayacağını haber vermiştir. Bu durumda Müttefikler, Rusya'nın nüfuz ve etkisiyle bazı inatlarından vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bu konuda da Sırbistan diğerlerine göre daha büyük bir mecburiyet altında kalacaktır. Çünkü Rusya'yı gücendirmemek Sırp'lar için hayati bir meseledir. Ancak Bulgaristan'ın böyle bir mecburiyeti yoktur. Rusya'yı gücendirse bile Avusturya-Macaristan'a güvenebilir. Zaten bu kozun farkında olduğu içindir ki şantaj mevkiinde bulunduğu için Rusya üzerinde manevi tazyik yapmıştır. Rusya da Bulgaristan'ı tamamen kaybetmemek için bu tazyiki sineye çekmiştir. Petersburg'un arabuluculuğunu Slavlık için büyük bir başarı olarak gören Babanzade, Rusya'nın savaşı engellemesi durumunda Balkanlar'da büyük bir itibara ulaşacağını ileri sürmüştür.¹⁶⁵¹

Rusya'nın durumunu bu şekilde tarif eden İsmail Hakkı Bey, sözü Avusturya'ya getirerek aynı durumun onlar için geçerli olmadığını yazmıştır. Avusturya, Balkan Müttefikleri içinde özellikle Sırbistan'ın büyümemesini, ezilmesini, Bulgaristan tarafından mağlup edilmesini arzu etmektedir. Bulgaristan'a yüz vermesinin ve Bulgarları Sırp'lara karşı kullanmasının sebebi de budur. Fakat Avusturya'nın politikası bu sefer de iflas etmiştir. Her ne kadar Avusturya basını tehlikeyi görerek feryat etmeye başladıysa da bu konuda da geç kalmışlardır. Çünkü Rus Çarının savaşın önünü almak çabasının eleştirilmesi Avusturya basınına manen düşürecektir. Avusturya'nın Bulgaristan'dan çok menfaat umduğunu belirten Babanzade, Bulgaristan'ın buna karşı her seferinde Slavlık cereyanıyla hareket etmek durumunda kaldığını hatırlatmıştır. Petersburg'ta Balkan işlerine yönelik bir konferansın olumlu sonuçlanması da Avusturya siyasetine büyük bir darbe olacaktır.¹⁶⁵²

¹⁶⁵⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Balkan Buhranı", *Tanin*, 16 Haziran 1913, No:1633, s.1

¹⁶⁵¹ Babanzade, "Balkan Buhranı", s.1

¹⁶⁵² Babanzade, "Balkan Buhranı", s.1

Rus Çarının arabuluculuk haberinden sonra Sırbistan hakkında gelen telgraflardan, Başbakan Basiç'in istifa edeceğinin kesin olduğu anlaşılmıştır. İsmail Hakkı Bey bu istifanın nedenini, Bulgaristan Kralı Ferdinand'ın, Çar'ın davetine verdiği cevapta kullandığı ağır ifadelerle bağlamıştır. Zira Ferdinand, nezaket kurallarına uymayan konuşmasında, Basiç'in Skopçina Meclisi'nde yaptığı konuşmayı sert bir dille eleştirmiştir. Basiç açısından bu eleştiriye savaş ile karşılık vermek büyük bir sorumluluk olacağından bu mesuliyete göğüs germeye cesaret edememiştir. Sırbistan'da istifa yüzünden oluşacak hükümet krizinin nasıl sonuçlanacağını belli olmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, Müttefikler arasında savaşa ramak kalınan bir dönemde, Sırbistan'da gelişmelerin sorumluluğunu üstlenecek bir hükümetin bulunamamasının, Balkan buhranı için iyi olmayacağını ileri sürmüştür. Eski Hükümetin yerine kimin geleceğini sorgulayan Babanzade, Bulgaristan'da yeni kabineyi Danef'in kurduğunu ancak bunu yaparken Rus Çarının arabuluculuğu gibi bir başarı ile halkın karşısına çıktığını yazmıştır. Sırbistan'da kurulacak yeni kabinenin ise böyle bir başarı vaadi ile silahlanmasının ve arazi paylaşımına ait bir programla ortaya çıkmasının zor olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁵³

İsmail Hakkı Bey, Sırbistan'ın eski Rus yanlısı politikalarından ötürü Rusya'ya karşı Avusturya kozunu kullanamadığını ve Rusya'ya karşı gelebilecek bir kabine oluşturmanın çok güç olduğunu ifade etmiştir. Sırbistan'ın bu zor durumdan çıkmasının Yunanistan ile birleşmesiyle mümkün olabileceği teorisi üzerinde duran Babanzade, tam da o günlerde Yunan Kralının kardeşi Prens Nikola'nın Belgrat'ta bulunmasının manidar olduğunu yazmıştır. Sırbistan ile Yunanistan arasında askeri bir ittifak yapıldığının herkesçe bilindiğini ancak bu ittifakın Rusya'nın müdahalesine dayanacak kadar güçlü olduğunun belirsiz olduğunu yazmıştır. Prens Nikola'nın Belgrat'a Rusya'nın yarattığı yeni durumu görüşmek için gittiğini belirten İsmail Hakkı Bey, görüşme için karşısında bulacağı bir hükümetin olmayacağını bu yüzden büyük bir iş görmeden memleketine eli boş döneceğini ileri sürmüştür. Bu başarısızlığın aynı zamanda Venizelos'un da mevkiini sarsabileceğini, Karadağ, Bulgaristan ve nihayet Sırbistan'da yaşanan hükümet krizlerinin Yunanistan'da da yaşanabileceğini dile getirmiştir.¹⁶⁵⁴

Londra Konferansından sonra gündeme getirilen konulardan biri de askerlerin terhis edilmesi olmuştur. Avrupa Devletlerinin bu talebini değerlendiren İsmail Hakkı Bey meseleye pek sıcak bakmamıştır. Balkan Devletlerinin aralarındaki ihtilafların şiddetini artırdığı ve savaş ihtimalinin yeniden belirdiği bir ortamda asker terhis etmenin olası olmadığını belirtmiştir. Müttefiklerin birbirlerine karşı istedikleri neticeyi alamadıkları konularda asker

¹⁶⁵³ Babanzade İsmail Hakkı, "Sırbistan'da Buhran-ı Vükela", *Tanin*, 17 Haziran 1913, No:1634, s.1

¹⁶⁵⁴ Babanzade, "Sırbistan'da Buhran-ı Vükela", s.1

terhis etmeyeceklerini sık sık dile getirmiştir. Örneğin Bulgaristan, Makedonya’da ortak bir yönetim kurulmadıkça yani Sırplarla Yunanlıların elinde bulunan yerlere Bulgar askeri sevk edilmedikçe, bir tek askerlerini bile terhis etmek istemediklerini açıklamışlardır. Aynı güvensizliğin Sırbistan ve Yunanistan için de geçerli olduğu düşünüldüğünde terhis olayının gerçekleşmesinin hayli zor olduğu anlaşılmaktadır. Askerleri dağıttıktan sonra yeniden toplamanın hem zaman hem de paraya mal olacağını dile getiren Babanzade, müzakereler başladığı zaman terhis edilmemiş, güçlü bir orduya sahip olmanın daha caydırıcı olacağını hatırlatmıştır.¹⁶⁵⁵

Terhis meselesini Osmanlı Devleti açısından da değerlendiren İsmail Hakkı Bey, askerlerin evlerine gönderilmesine karşı çıkmıştır. Müttefikler askerlerini göndermeden Osmanlı Devleti’nin asker terhis etmeyeceğini ifade ederek, savaştan önce yüz bin askeri terhis etmek gibi telafisi mümkün olmayan bir hataya düştüklerini aynı hatayı bir kez daha tekrar etmeyeceklerini yazmıştır. Savaş yokken çok fazla asker beslemenin, maaş vermenin, bunca insanı ailelerinden mahrum bırakmanın doğru olmadığını belirten Babanzade, erkek nüfusun askerde olmasının ekonomiye de olumsuz etkide bulunduğunu hatırlatmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’ne karşı her an bir saldırı olması muhtemel bulunduğundan hazırlıklı olmanın faydasından bahsetmiştir. Askeri terhis etmek ise bu saldırıları daha kolay yapılı hale getireceğinden bu düşünceye karşı olan İsmail Hakkı Bey, Paris Konferansında tazminat konusunda ısrar edilmesi durumunda, kendilerinin bunu kabul etmeyeceklerini ve bu yüzden savaş durumunun ortaya çıkabileceğini dile getirmiştir. Konferanstan olumsuz bir netice çıkması ihtimaline karşı da asker terhis edilmesi Babanzade açısından yanlıştır.¹⁶⁵⁶

Balkan Devletlerini ikinci bir savaşa sürükleyecek olan ihtilaflardan biri Sırbistan ile Bulgaristan arasında yaşanan toprak paylaşımı meselesidir. Bu konuyla ilgili, bir Fransızca gazete önceden bu iki devlet arasında imzalanmış ve o günlerde anlaşmazlık sebebi olan antlaşmayı yayımlamıştır. Sırbistan ile Bulgaristan arasındaki ittifakı Trablusgarp Savaşı doğurmuştur. Bu savaş, bu iki devleti hem açgözlülüğe hem korkuya sevk etmiştir. Açgözlülüğün sebebi, Osmanlı Devleti’nin savaş nedeniyle zaafa düşecek ve Balkan Devletleri için fırsat yaratacak olmasıdır. Korkunun sebebi ise, Trablusgarp Savaşı neticesinde İtalya’nın veya başkalarının Rumeli’nin bir kısmına saldırması ihtimalidir. O sıralarda İtalya’nın Adriyatik sahillerini tehdit etmesi ve buna karşı Avusturya’nın fiilen bu tehdide engel olması durumu ortaya çıkmıştır. Her biri Rumeli’de bir ümit besleyen Balkan

¹⁶⁵⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Mesele-i Terhis”, *Tanin*, 18 Haziran 1913, No:1635, s.1

¹⁶⁵⁶ Babanzade, “Mesele-i Terhis”, s.1

Devletleri ise yabancı bir devletin Balkanlara girmesi yüzünden emellerinden uzak kalmak istememiştir.¹⁶⁵⁷

Sırbistan ve Bulgaristan arasında imzalandığı belirtilen antlaşmanın gizli ekinde şu ifadeler yer almıştır: “*Gerek Osmanlı Devleti’nde iç karışıklık yaşanması ve gerek Balkanlarda dâhili veya harici sebeplerden dolayı statükonun devam etmesi veya etmemesi söz konusu olması halinde Osmanlı Devleti’ne karşı ortak bir askeri hareket icra dilecektir.*” Bu iki devletin korkuya dayanan antlaşma maddesi ise şöyledir: “*Osmanlı Devleti’nin elinde bulunan Balkan arazisinin herhangi bir kısmının geçici de olsa yabancı bir kuvvet tarafından ilhak, istila veya işgal olunmasına teşebbüs edildiği takdirde ortak fiili müdahale yapılacaktır.*”

İsmail Hakkı Bey, bu maddeleri verdikten sonra Osmanlı Devleti’nin hükümet olmak itibarıyla bu bahisteki sorumluluğunu değerlendirmiştir. Buna göre, İtalya Savaşı, zaten ittifaka meyyal olan Balkan komşularını birleştirmek için fırsat olmuştur. Bu noktada Osmanlı diplomatlarının istihbarat çalışmalarını layıkıyla yapmadıklarını belirten İsmail Hakkı Bey, istihbarat alınsa bile ittifaka engel olunamayacağını ancak ittifak oluşunca tedbir almak açısından bilinmesi gerektiğini dile getirmiştir. Babanzade açısından ittifakın iki şartı vardır: Osmanlı Devleti’nde iç karışıklık çıkması veya Balkanlarda statükonun muhafazasına imkân olmaması. İsmail Hakkı Bey, dâhili karışıklık olarak, o dönemde yaşanan Arnavutluk isyanını ve bunu içerde destekleyen kimseleri hedef göstermiştir.¹⁶⁵⁸

Osmanlı Devleti’nde en mühim makamları işgal eden siyasetçiler ve diplomatlar, Arnavutlar teskin edilmez ve Üsküp’e girerse, Avusturya’nın Kosova Vilayetine gireceğine kanaat getirmiştir. Ancak düşünmedikleri şey, Arnavutların statükoyu ihlal etmesi üzerine Balkan Devletlerinin ‘gelecek emellerine’ büyük darbe indirileceği ve bunların Osmanlı Devleti’ne karşı birleşmenin en uygun zamanı geldiğini düşünecek olmasıdır. Arnavut istilası, saltanat merkezindeki meşru kuvvetleri kırdığı gibi Sırp ve Bulgarlara ve o sıralarda Sırp-Bulgar ittifakına dâhil olan Yunanlılara karşı taşkın bir sel gibi anlaşılmıştır. Bu durumda ittifakın iki şartı da olgunlaşmış, içeride istenen zaaf doğmuş, Arnavut milleti lehine de statüko bozulmuştur. İttifak da iki devlet arasında sınırlı kalmamış buna üçüncü olarak Yunanistan katılmıştır. İsmail Hakkı Bey, Trablusgarp Savaşı esnasında çıkarılan dâhili fitnelerden ötürü ülkenin başına bu şekilde büyük felaketler geldiğini hatırlatarak mevcut Osmanlı Hükümetinin aynı hataya düşmemesini ve güçlü bir duruşla halkı da birleştirerek memleketi yönetmesini tavsiye etmiştir.¹⁶⁵⁹

¹⁶⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Bir Dava-yı Tarihi”, *Tanin*, 21 Haziran 1913, No:1638, s.1

¹⁶⁵⁸ Babanzade, “Bir Dava-yı Tarihi”, s.1

¹⁶⁵⁹ Babanzade, “Bir Dava-yı Tarihi”, s.1

Rus Çarının Sırbistan ve Bulgaristan Krallarına yaptığı çağrının ortamı yumuşatması beklenirken aksine gelişmeler yaşanmıştır. Avusturya-Macaristan da Rusya'nın Balkanlara karşı bir nevi vasi gibi davranmasından hoşnut olmamış ve Rus-Avusturya rekabetini yeniden canlandırmıştır. Macaristan'ın yeni Başbakanı Kont Tisza'nın, Balkan Devletlerinin bağımsızlığını ve her türlü yabancı vesayetinden azade olduklarını belirten konuşması, Rus Çarının himayeci tavrına bir karşılık olmuştur. Balkanlarda güvenliği tehlikeye atan tek gelişme bu değildir. Sırbistan ve Bulgaristan bir taraftan Çar'ın hakemliğine onay verir, Müttefik Devletlerin Başbakanlarının Petersburg'ta toplanmalarını kabul ederken diğer taraftan Petersburg'a gitmemek için her gün bir bahane üretmişlerdir. Bulgaristan, Makedonya arazisi ortak bir işgal altına alınmadıkça hakeme gitmeyeceğini iddia etmiş, Sırbistan ise kendi işgali altında bulunan yerlere Bulgar askerini davet etmek şöyle dursun toplanan askerin karşılıklı olarak terhis edilmesini talep etmiştir. İki devlet arasındaki bu anlaşmazlıklar İsmail Hakkı Bey'e göre savaşı kaçınılmaz hale getirmektedir. Ancak savaşa izin vermeyecek, başta Rusya olmak üzere birçok güç mevcuttur. Bu devletler savaşın önünü almak için gerekirse her türlü lütufkârlığı ve tehditkarlığı yapmayı göze alacak durumdadır.¹⁶⁶⁰

Balkanlardan gelen haberlere bakılırsa, Bulgaristan vakit kazanmaya yönelik bir strateji içindedir. Özellikle son üç haftanın geçmesine şiddetle ihtiyaç duymuştur. Çünkü Çatalca ve Bolayır'daki askerini Sırp ve Yunan askerinin karşısına dikmek için bu zamana ihtiyacı olmuştur. Bulgarlar bu stratejide başarılı olmuş ve gereken zamanı kazanarak askerlerini tamamen öbür tarafa geçirmiştir. Bu durumda asker terhis edilmesi meselesi de Bulgarlar tarafından hükümsüz kılınmıştır. Bu durumda Sırbistan ve Yunanistan'ın tavrı da merak konusudur. Özellikle Yunan basınında görülen galeyana Hükümetin bazı yerleri feda etmesine ve uysallık göstermesine mani olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Balkanlarda yaşanan karmaşanın en yakın geleceği bile görmeye engel olduğunu, yalnız Balkanların değil Avrupa'nın da asayişinin gelişmelerden etkilendiğini dile getirmiştir.¹⁶⁶¹

Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin de günden güne gerginleştiği görülmektedir. O derecede ki Bulgaristan adeta bir ultiatom vermek vaziyetinde kalmıştır. Dört gün içinde Sırbistan müzakereye esas olacak bir cevap vermediği takdirde Bulgarlar tartışma konusu olan mıntıkaya asker çıkaracaklarını ve kendi hakları olan şeyi kendi elleriyle alacaklarını bildirmişlerdir. Bu durum karşısında da Sırbistan ve Yunanistan, savunma ve saldırı konusunda müttefik oldukları için böyle bir fiili tecavüz yüzünden savaş açmak zorunda kalacaktır. İki devlet arasındaki ilişki bu boyuta gelmiş, artık sürenin bitip savaşın

¹⁶⁶⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İşler Yine Karışıyor", *Tanin*, 24 Haziran 1913, No:1641, s.1

¹⁶⁶¹ Babanzade, "İşler Yine Karışıyor", s.1

başlaması beklenirken, alınan bir telgraf işi değiştirmiş, Danef ve Basiç'in Petersburg'a gitmeye razı oldukları haberi gelmiştir. İsmail Hakkı Bey, Bulgar Başbakanı Danef'in, Rusya ve Avrupa müdahalesi dururken, asker sevk etme tarzında bir ultiatomda bulunmasını klasik Bulgar taktiği olarak değerlendirmiştir. Böyle yaparak Büyük Devletlere, onların hatırı için asker sevk etmekten vazgeçildiği imajı verilmiş ve daha büyük taleplerde bulunmanın manevi hakkı kazanılmıştır. Tehlikeyi Avrupa'ya yakından göstermedikçe tehlikenin kıymetini takdir ettirmek mümkün olmadığı için tehlikeye biçilen kıymet nispetinde fayda temini lazımdır.¹⁶⁶²

İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'ın Balkanlara, diğer müttefiklere göre daha fazla hâkim olduğunu ve bunu Çatalca'daki askerini yaparak sağladığını belirtmiştir. Bulgarların üç hafta önceki lisanı ile mevcut durumdaki dilleri de değişmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Çünkü Bulgarlar, Çatalca'daki askerlerini düşman olarak gördüğü müttefiklerine doğru kaydırınca, Osmanlı sınırı boş kaldığından uzlaşmacı bir dil kullanmaya başlamıştır. İsmail Hakkı Bey ayrıca Sırbistan ve Yunanistan'ın hâlihazırda Bulgar entrikasına kurban gittiklerini ileri sürmüştür. Çünkü onlar da entrika ile vakit geçirdiğinden iş bu noktaya gelmiştir. Fırsat varken Bulgaristan ile savaşmayarak, Balkanlarda hegemonyayı kendi elleriyle Bulgarlara vermişlerdir. İleride Bulgarlar güçlenip daha acımasız bir politika izlemeye başlayınca da pişmanlıkları artacaktır.¹⁶⁶³

Gelişmeleri Osmanlı Devleti açısından da değerlendiren İsmail Hakkı Bey, bu duruma karşı hareket serbestisine sahip olduklarını ifade etmiştir. Osmanlı askerinin sınır boyunda hazır beklediğini belirterek, acil bir durumda Osmanlı Devleti'nin haklarını tasdik ettirmek için bekletildiklerini yazmıştır. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile resmi ilişkileri başlatma girişimine de değinerek, bunun olması için bazı şartlar ileri sürmüştür. Bunlardan ilki, tazminat konusunda açık bir taahhüt için teminat verilmesidir. İkinci şart ise Bulgarların barış antlaşmasına uyarak henüz çekmedikleri askerlerini Marmara kıyılarından bir an evvel çekmeleridir. Bunlar yapılmadıkça resmi ilişki başlatmak söz konusu olmayacaktır. İsmail Hakkı Bey, bu görüşlerinin savaş olmayacağı ihtimali üzerine kurulu olduğunu şayet savaş çıkarsa işlerin değişeceğini yazmıştır. Bulgaristan nasıl müttefiklerine bir mühlet verdiyse kendilerinin de Bulgaristan'a bir mühlet vereceklerini, dört gün içinde aralarındaki sorunların çözümü için kesin bir yanıtta bulunmalarını şayet bu yapılmazsa İstanbul'a elçi göndermek gibi samimi olmayan tavırlardan kaçınmalarını dile getirmiştir. Bu defa olsun güler yüz ve tatlı söze kanmamalarını da politikacılardan rica etmiştir.¹⁶⁶⁴

¹⁶⁶² Babanzade İsmail Hakkı, "Bulgaristan Siyaseti", *Tanin*, 26 Haziran 1913, No:1643, s.1

¹⁶⁶³ Babanzade, "Bulgaristan Siyaseti", s.1

¹⁶⁶⁴ Babanzade, "Bulgaristan Siyaseti", s.1

Balkanlarda belirsizlik devam ederken ve yeni bir savaş tehlikesi tüm sıcaklığını korurken Fransa'nın yeni Cumhurbaşkanı Poincare, ilk yurtdışı gezisini yaparak İngiltere Kralını ziyaret etmiştir. İsmail Hakkı Bey bu ziyareti ele aldığı bir makalede, Balkanlarda çıkması muhtemel yeni savaş hakkında iki dost devletin fikir alışverişi yapmaya ihtiyaç duyduklarını ve Poincare'in seyahatinin bunun için iyi bir vesile olduğunu yazmıştır. Fransa'nın son zamanlarda Rusya'ya fazla kaydığı ileri sürerek, eskiden dışişleri bakanlığı yapan yeni Cumhurbaşkanı Poincare'in yanında Hariciye Nazırı Pichon olduğu halde Londra'ya yapacağı ziyarette bu temayülünü gözeterek hareket edeceğini belirtmiştir. Zira önceki yıl Poincare, hariciye nazırı olarak Petersburg'u ziyaret etmiştir. İsmail Hakkı Bey, Londra ziyaretinin, Petersburg seyahatini takviyeye mi yoksa o seyahatten doğan intibaların İngiltere'ye aktarılmasına mı yarayacağını sorgulayarak, Londra'da kendilerine Ruslara fazla yanaştıklarının dile getirileceğini vurgulamıştır.¹⁶⁶⁵

İsmail Hakkı Bey ayrıca son zamanlarda Fransız siyasi çevrelerinde Balkanlılara gösterilen ateşli aşkın söndüğünü, vahşetleriyle gündeme gelen Balkan müttefiklerine karşı muhabbetlerinin azaldığını belirtmiştir. Son dokuz ayda Fransız basınında görülen Osmanlı aleyhtarı yayınların geçici bir hastalık olarak görülmesi gerektiğini dile getirerek, Paris'teki Maliye Konferansında, Üçlü İttifak Devletlerinden ziyade Fransa'dan destek beklediklerini ama alamadıklarını, Londra seyahatinden sonra bu desteğin verilmesini umut ettiklerini ifade etmiştir.¹⁶⁶⁶

Balkanlarda önemli rol oynayan diğer iki devlet de Rusya ve Avusturya'dır. Özellikle Rusya'nın Balkan Devletlerine kol kanat germesi Avusturya-Macaristan'ı rahatsız etmiştir. Macar Başbakan Tisza, Rusya'nın tek başına Balkan işlerine müdahale etmesine kızmış, Avusturya-Macaristan'ın görüşü alınmadan hareket edilemeyeceğini ve Balkan Devletlerinin müstakil hareket etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey, Tisza'nın bu konuşmasından sonra Rusya'nın Bulgarlara temayül edeceğini, Sırbistan'ın da bu sebeple Avusturya-Macaristan'a kayacağı tahmininde bulunduğunu ancak bu tahminin henüz gerçekleşmediğini yazmıştır. Buna karşılık Rusya'nın dümeni Bulgaristan'a kırması üzerine Avusturya'nın da Sırbistan'a yelken açmaya başladığını dile getirmiştir. Bu görüşüne kanıt olarak da Avusturya Başbakanı Kont Ostrog'un yaptığı konuşmayı göstermiş, bu konuşmada Kont Tisza'yı destekler sözler söylediğini belirtmiştir.¹⁶⁶⁷

Kont Ostrog söz konusu konuşmasında; Balkan sorunu nasıl çözümlerse çözülsün Avusturya'nın kendi çıkarlarını koruyacağını, ancak bu müdahalenin Balkan Hükümetlerine o

¹⁶⁶⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Mösyö Poincare'in Seyahati", *Tanin*, 27 Haziran 1913, No:1644, s.1

¹⁶⁶⁶ Babanzade, "Mösyö Poincare'in Seyahati", s.1

¹⁶⁶⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya ve Slavlar", *Tanin*, 29 Haziran 1913, No:1646, s.1

zamana kadar duyulan teveccühe engel olmayacağını, Avusturya-Macaristan'ın aynı zamanda bir Slav devleti olduğunu, bundan dolayı Balkanlardaki Slav veya Slav olmayan milletlerin gelişimlerini aynı muhabbet hissiyle takip edeceklerini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, bu konuşmayı değerlendirirken, Avusturya-Macaristan'ın o zamana kadar görülmedik biçimde Güney Slavlarına karşı bir sevgi gösterdiğini, Ruslar kadar hatta Ruslardan daha fazla Slavlara muhabbet göstermeyi vaat ettiklerini ileri sürmüştür. Balkan Hükümetlerinin dostluğunu kazanma yarışında Avusturya'nın daha ziyade Sırbistan'a yanaştığını belirten Babanzade, önceden Sırları bir tehlike olarak görüp ezmeye çalıştıklarını yazmıştır. Ancak Sırlar, müttefiki Bulgaristan'dan ve hamisi Rusya'dan arka arkaya darbe yiyince Avusturya'ya meydan okuyacak vaziyetlerini kaybetmişlerdir. Bundan ötürü de Avusturya-Macaristan devlet adamları Sırların Rusya'ya olan öfkesinden istifade ederek onları yanına çekmeye çalışmıştır. Bu yeni politikanın daha ilk adım olduğunu ekleyerek, gelecekte nasıl bir seyir alacağını bilinmediğini de belirtmiştir.¹⁶⁶⁸

Avusturya devlet adamlarının konuşmalarından İsmail Hakkı Bey'in çıkardığı bir sonuç da Avusturya'nın Balkan kitlesini kendisine bağlamaya çalışmasıdır. Ancak Avusturya bunu yapma konusunda biraz geç kalmıştır. En başında Bulgaristan'ı kendi tarafına çekerek sonra bütün Müttefikleri Rus tehlikesine karşı uyarmaktan ibaret olan bu politikanın başarılı olamayacağını ileri süren Babanzade, ilk olarak bir Balkan Birliği oluşması gerektiğini ondan sonra Avusturya'nın bu politikayı icra edebileceğini belirtmiştir. Avusturya buna ek olarak, Balkanlarda Osmanlı Devleti'ni denge unsuru olarak görmekte ve bundan yararlanmak istemekteyken yenilgiden sonra bu görüşünü değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yerine başka bir denge bulmaya çalıştığı için Balkan Devletlerine göz kırpmaya başlamıştır. İsmail Hakkı Bey, bu politikanın yanlış olduğunu, küçük bir destekle Osmanlıların yeniden ayağa kalkıp yeniden denge unsuru olacağını, Balkanlarda kaosun hâkim olduğunu ve bu ortamda uzun vadeli denge sağlamanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu yeni politikanın Avusturya'nın geleneksel politikasına ters düştüğünü belirten Babanzade, bunun mevcut durumda Rusya'dan geri kalmamak için yapıldığını ve izafi bir meslek olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶⁹

5.12. İkinci Balkan Savaşı ve Edirne'nin Geri Alınması

İkinci Balkan Savaşı, 29-30 Haziran 1913'te, Sırp-Yunan anlaşmasından haberdar olan Bulgaristan'ın bu devletlere saldırmasıyla başlamıştır. İsmail Hakkı Bey, İkinci Balkan Savaşı'nı, Yunanlı bir devlet adamının ifadesini kullanarak, savaş ilan etmeden yapılan savaş

¹⁶⁶⁸ Babanzade, "Avusturya ve Slavlar", s.1

¹⁶⁶⁹ Babanzade, "Avusturya ve Slavlar", s.1

olarak tanımlamış ve bu başlıkla bir makale yazmıştır. Bu makalede Romanya'yı ele almış, Birinci Balkan Savaşı'nda tarafsız kalmayı seçen Rumenlerin yeni savaşta nasıl bir politika takip edeceklerini yorumlamıştır. Romanya'nın savaş durumunda bu sefer tarafsız kalmayacağına dair çıkan yazılardan, Avrupa barış ve huzuruna katkıda bulunmak istediği sonucunun çıkarıldığını ifade etmiştir. Romanya şayet savaş çıkarsa Bulgaristan'ı istila edeceğini söylemiştir. Romanya bunu söyleyerek barışa hizmet etmiştir çünkü tarafsız kalması, Bulgaristan'ın savaşı hızlandırmasına ve rahatça eski dostlarına saldırmasına yol açacaktır. Ancak Romanya tehdidi olduğu sürece Bulgarlar bu denli rahat olamayacaktır.¹⁶⁷⁰

İsmail Hakkı Bey, Romanya'nın böyle bir hareketi Birinci Balkan Savaşı'nın başında ya da ikinci safhasında yapabileceğini, bu sayede savaşın önünü alabileceğini ama yapmadıklarını dile getirmiştir. Savaşın ikinci safhasında Romanya, komşularına tekrar savaş açılmasına razı olmadığını eğer savaş yaparlarsa tarafsız kalmayacağını söylemiş olsaydı hem Balkan siyasetine hem de kendi menfaatine büyük hizmet etmiş olacaktı görüşünü savunan İsmail Hakkı Bey, Tuna'nın güneyine yerleşmiş bir Bulgaristan'a, Romanya'nın o zaman da lakayt kalamayacağını, Edirne'yi işgal etmiş büyük bir Bulgaristan'ın o zaman da Romanya'nın işine gelmemesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca bir gerçeğe de temas ederek, ilk savaşta söz konusu olan Osmanlı toprakları olunca Romanya'nın ona göre hareket ettiğini ancak Müttefikler arasında savaş çıkınca ona göre politika belirlendiğini yazmıştır. Babanzade'ye göre, Romanya'nın bu yeni tavrı savaş ihtimalini azaltmaktadır. Ancak bazı rivayetler, askerlerin politikacılar gibi düşünmediğini ve savaş istediklerini haber vermiştir. İsmail Hakkı Bey, savaşın çıkıp çıkmayacağını yakında kesinlik kazanacağını belirtmiştir.¹⁶⁷¹

Romanya, İkinci Balkan Savaşı'nda stratejisini değiştirerek, Bulgaristan'ın tavrını yakından takip etmiş ve savaşa girme kararı almıştır. İlk olarak, Sofya'daki elçisini geri çekmiştir. Daha sonra 27 Haziran 1913 günü Bulgaristan'a bir nota göndererek, Balkan Devletleri arasında yeniden bir savaş çıkarsa bu sefer tarafsız kalmayacağını bildirmiştir. Romanya'da görülen bu politika değişikliğinin iki temel nedeni olduğunu belirtmek mümkündür. Bunlardan ilki, Bulgaristan'ın haddinden fazla genişleme çabası içinde olmasının Romanya'yı endişeye sevk etmesidir. İkincisi ise Romanya ve Avrupa için sakin ve istikrarlı bir ortam oluşturulması amacıyla kendisine bir garanti verilmesini sağlamaktır.

¹⁶⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İlan-ı Harbsiz Bir Harb", *Tanin*, 1 Temmuz 1913, No:1648, s.1

¹⁶⁷¹ Babanzade, "İlan-ı Harbsiz Bir Harb", s.1

Bulgaristan Hükümeti ise kendi gücüne fazla güvenerek Romanya'nın notasına cevap vermemiş ve diğer Müttefiklerine karşı saldırıya geçmiştir.¹⁶⁷²

Bulgaristan, İkinci Balkan Savaşı'nda Sırbistan, Yunanistan ve Romanya ile yaptığı savaşları kaybetmiş ve 10 Ağustos 1913'te Bükreş Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Antlaşmadan sonra bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, Balkanlarda yeni oluşan durumu değerlendirmiştir. Barış görüşmelerine ev sahipliği yapan Romanya Kralının yaptığı konuşmalar, barışın kalıcı olması ve Balkan Devletlerinin ekonomik gelişmeleri için çalışarak, çabalarının karşılığını almaları mealinde içeriklere sahiptir. Bükreş Antlaşması'ndan memnun olmayan tek devlet ise Bulgaristan'dır. İsmail Hakkı Bey, düşmanlarına karşı içi kinle dolan bir devletin, onlara samimi bir dost eli uzatmasının zor olduğunu belirterek, barışın uzun süreli olmayacağı ihtimali üzerinde durmuştur. Romanya ikinci savaşta en az emekle, en az kanla en kârlı çıkan devlet olmuştur. Bu sebepten ötürü barış konusunda parlak sözler söylemesini doğal bulan İsmail Hakkı Bey, diğer savaşan devletlerin aynı durumda olmadığını dile getirmiştir.¹⁶⁷³

Bulgarlar, Bükreş Antlaşması ile ilk savaşta Makedonya'da ele geçirdikleri toprakların küçük bir kısmını alabilmişler üstelik Dobruca'yı da Romanya'ya kaptırmışlardır. Buna ek olarak, uzun bir geçmişi olan Rus-Bulgar ilişkileri büyük bir yara almıştır.¹⁶⁷⁴ Rusya, 31 Mayıs 1902'de Bulgaristan'la yaptığı askeri sözleşme gereği, tüm gücüyle Bulgar topraklarını koruma sözü vermişken, Romanya'nın Bulgar topraklarını almasına göz yummuştur. Rus Çarı, Romanya Kralını galibiyetinden ötürü selamlamak için Köstence'ye seyahat etmeyi de göze almıştır.¹⁶⁷⁵ Bulgaristan'ın haddinden fazla büyüme çabaları ve hamisi olan Rusya'nın geleneksel politikalarına aykırı olarak, İstanbul'a girme hedefini gerçekleştirme arzusu, bu hezimetini tatmasında en büyük etmen olmuştur.

Yunanistan başarısına rağmen Bulgar zalimlerine karşı intikam hissiyle için için nefret duymuştur. Bulgaristan, Romanya'dan yediği tokadı hazmetmeye karar vermiş olsa da Sırpların ve bilhassa Yunanlıların galibiyetini unutamayacak derecede, İsmail Hakkı Bey'in tabiriyle, ayakları zincirlere vurulmuş bir kuduz halindedir. Bükreş'te imzalanan barışın, Rumeli'de ocakları sönen birçok masumun derdine merhem olamayacağını ifade eden İsmail Hakkı Bey, bu barışın yeni bir refah ve gelişme devri değil en kanlı savaşların öncüsü olacağını iddia etmiştir. Balkanların yeni durumunu Büyük Devletler açısından da

¹⁶⁷² Abidin Temizer, "İkinci Balkan Savaşı'nda Romanya", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, S.31, 2014, s.406-407

¹⁶⁷³ Babanzade İsmail Hakkı, "Musalaha Mı, Mütareke Mi?", *Tanin*, 12 Ağustos 1913, No:1689, s.1

¹⁶⁷⁴ Edward J. Erickson, *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İş Bankası Yay., İstanbul, 2013, s.407

¹⁶⁷⁵ Mahmut Beliş Uzdil, *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı Savaşın Siyasi ve Psikolojik İncelemeleri*, c.I- II- III, ATASE Yay., Ankara, 2006, s.130

yorumlayarak, Rusya ve Avusturya'nın Bulgaristan'a karşı küçük düşmemek ve Bulgarları himaye konusunda diğerinden geri kalmamak için yarışa çıktıklarını belirtmiştir. Rusya'nın Slav olan Bulgaristan'ı Yunanistan'a karşı hakir duruma düşürmemek, Avusturya'nın da yanı başında teşekkül eden Sırbistan'ın tehlike oluşturmasını önlemek amacıyla Bulgaristan'a arka çıktıklarını yazmıştır. Buna karşın, Fransa ve Almanya, Yunanistan'ı desteklemiş hatta Alman İmparatoru biraz ileri giderek Yunanistan ve Romanya'ya duyduğu muhabbeti ilan etmiştir.¹⁶⁷⁶

Osmanlı Devleti, Balkan Müttefiklerinin kendi aralarında ikinci bir savaşı başlatmalarını fırsat olarak görmüş ve Edirne'yi Bulgaristan'dan almak için harekete geçmiştir. Londra Antlaşması ile kabul edilen Midye-Enez sınır hattının belirlenmesinde Bulgarların olumsuz tavır sergilemesi bahane edilerek, 19 Temmuz 1913 günü büyük devletlere bir nota verilmiştir. Bu notada Meriç sınırının geçilmeyeceği konusunda taahhütte bulunulmuştur. Bu esnada, dört devletle birden savaşmak durumunda kalan Bulgaristan, Edirne'ye askeri takviye yapamadığından şehir hiçbir dirençle karşılaşmadan 21 Temmuz 1913'te geri alınmıştır.¹⁶⁷⁷

İkinci Balkan Savaşının çıkmasını fırsat olarak gören Osmanlı Devleti, ilk savaşta kaybettiği Edirne'yi geri alınca, bu durum Büyük Devletlerin itirazına neden olduğu için Osmanlı Devleti'ne bir nota vermişlerdir. Büyük Devletlerin elçileri 7 Ağustos 1913 günü ayrı ayrı Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısına giderek, Osmanlı Devleti'nin Londra Antlaşması'nın hükümlerine ve Midye-Enez sınır hattına saygı göstermesini istemişlerdir. Türk tarafı bu notaya 11 Ağustos günü cevap vererek, Londra Antlaşmasına mümkün mertebe riayet ettiklerini, Midye-Enez sınırını ise Bulgarların kısımlarını durdurmak ve İstanbul'un güvenliğini sağlamak amacıyla aştıklarını belirtmiştir.¹⁶⁷⁸

Bu nota üzerine gelişmeleri değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin Midye-İnoz hattını geçerek Edirne'yi geri almaktaki haklılığını ispat etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti öncelikle neden Midye-İnoz hattını geçtiğini notada iki sebebe dayandırmıştır. Bunlardan ilki, maddi bir savunma hissi, ikincisi de insani bir koruma hissidir. Babıâli, İstanbul ve Boğazları korumak için, Marmara Havzasını tahliye etmemekte ısrar eden Bulgaristan'a karşı, Edirne ve Kırkkilise'yi işgal etmek mecburiyetinde kalmış, ayrıca sınırın öte yakasında kalan yüz binlerce biçareyi kurtarmak amacıyla bu harekete girişmiştir.¹⁶⁷⁹

¹⁶⁷⁶ Babanzade, "Musalaha Mı, Mütareke Mi?", s.1

¹⁶⁷⁷ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA*, c.5, 1992, s.24

¹⁶⁷⁸ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.2, k.2, s.450-451. Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.344

¹⁶⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Cevabi Notamız", *Tanin*, 13 Ağustos 1913, No:1690, s.1

İsmail Hakkı Bey, Büyük Devletlere verilen notanın nasıl bir etki yaratacağını tahmin edemediklerini ancak cevap verildikten sonra yaşanan bazı gelişmelerin notadaki delilleri takviye edecek biçimde olduğunu yazmıştır. Bu gelişmelerden biri Bulgar Kralının beyannamesi diğeri Bulgar *Mir* gazetesinin makalesidir. Romanya Kralı Karol, Balkan Devletleri arasında uzun süreli bir barışın gerekliliğinden bahseder, Almanya, Rusya ve İngiltere hükümdarları barışın yapılmasından memnun olduklarını dile getirirken, Bulgar Kralı hala gururu elden bırakmayarak sakınılması gereken bir düşman olduğunu bir kez daha ispatlamıştır. Bulgar Kralı son beyannamesinde, Müttefiklerini ihanetle itham etmiş ve yapılan barışı ilk fırsatta geçersiz olmaya mahkûm bir mütareke olarak değerlendirmiştir. Kral, beyannamesinin bir bölümünde şunları söylemiştir; “*Bitkin ve yorgun fakat gayr-ı mağlup olduğumuz için şanlı bayrağımızı daha iyi günlerde açmak üzere geri çekilmeye mecbur olduk... Bulgar askerinin savaşçılığını çocuklarınıza hikâye ediniz ve onları başladığınız şanlı işi bitirmek üzere hatırlayınız.*” İşte İsmail Hakkı Bey, henüz antlaşma imzalamış bir devlet hükümdarı bu şekilde konuşursa komşuları ona nasıl güvenir sorusunu sorarak, Midye-İnoz hattını neden geçtiklerini açıklamaya koyulmuştur.¹⁶⁸⁰

Bulgaristan daha antlaşmanın mürekkebi kurumadan komşularını bu şekilde tehdit ettiği için komşularının sınırlarını güvence altına almaya çalışmalarını doğal karşılayan İsmail Hakkı Bey, Edirne’yi aldıktan sonra Marmara Havzasına, Marmara Havzasını ele geçirdikten sonra İstanbul’a göz dikeceği bu beyannameden anlaşılan bir komşuya karşı, güvensizlik göstererek Edirne’yi aldığı için Osmanlı Devleti’ne artık hesap sorulmaması gerektiğini yazmıştır. *Mir* gazetesi de yazdığı bir makalede, Bulgarların savaştaki fedakârlıkları sayesinde Arnavut, Sırp, Ulah, Türk ve Rumların milli gelişimleri için gereken hürriyetin sağlandığını, sadece Bulgarların bu haktan mahrum edildiğini ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey ise Bulgarların kimseye hürriyet vermediğini aksine Edirne’yi ele geçirdikten sonra oradaki Türk-İslam ahalinin yaşam hakkını ellerinden aldığını,¹⁶⁸¹ Balkanlar’da sürekli savaş potansiyeli taşıyan böyle bir devlete karşı sigorta görevi görmek üzere Edirne’yi geri almanın doğal olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸²

İsmail Hakkı Bey, Edirne meselesinin Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında baş başa yapılacak görüşmelerle çözülmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur. Osmanlı Devleti’nin sırf Edirne’yi korumak üzere sınırda 250 bin asker bekletmesinin hem ekonomik açıdan hem de askerlerin evlerine dönmesi açısından gereksiz olduğunu belirtmiştir. Büyük

¹⁶⁸⁰ Babanzade, “Cevabi Notamız”, s.1

¹⁶⁸¹ Bulgarlar Edirne’yi ele geçirdikten sonra, 225 binden fazla Müslüman Bulgar ordusunun esareti altında açlıktan ölmüştür. Savaş sonrası imzalanan antlaşmalarda, Bulgaristan’da kalan Müslümanların hakları güvence altına alınmaya çalışılmışsa da yapılan baskı ve zulümler son bulmamıştır. Bkz. Küçük, “Balkan Savaşı”, s.25

¹⁶⁸² Babanzade, “Cevabi Notamız”, s.1

Devletlerle bir sorunu çözenin dolambaçlı yollardan hedefe varmak gibi bir şey olduğunu yazan Babanzade, Londra Antlaşması'na onların hiçbiri imza atmadığı için Edirne meselesine karışmamaları gerektiğini ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu konuda hemen harekete geçerek, Sofya Kabinesine Edirne'nin Türklerde kalması esasına üzerine bir çözüm yolu önermesini ve bu çözümün onların da çıkarlarına uygun olduğunu anlatması gerektiğini tavsiye etmiştir. Bulgaristan'ın içindeki intikam hissinin, Osmanlılara değil, Sırbistan, Romanya ve Yunanistan'a yönelmesi gerektiğini yazmıştır. Şayet Bulgarlar gerçek bir menfaat istiyorsa gözünü Edirne ve İstanbul'a değil, Manastır ve Kavala'ya dikmelidir. Çünkü Edirne'deki ahali ya Müslüman ya da Rum'dur. Fakat Makedonya'da yüz binlerce Bulgar mevcuttur.¹⁶⁸³

Bulgarları, Sırplarla Yunanlıların elinde bırakıp Müslüman ahaliye göz dikmenin hafif bir siyaset olduğunu dile getiren İsmail Hakkı Bey, Edirne meselesini bu şekilde çözdükten sonra Bulgarların bütün kuvvetlerini Makedonya'ya kaydırmalarından bahsetmiştir. Bu bakış açısının hem Bulgarları himaye eden devletlere hem de Sofya Kabinesine anlatılması amacıyla, Osmanlı Hükümetini harekete geçmeye davet ederek, Hükümetin her türlü vasıtayı bir tarafa atarak Bulgaristan'a kabul ettirmek istediği talepler ne ise listesini derhal Sofya'ya bildirip ona göre Bulgarlarla bir protokol imzalamak üzere her türlü icraatı yapmasını istemiştir. Bulgarlara kabul ettirilecek şartlar arasında da öncelikli olarak, Bulgaristan'da kalan Müslüman ahalinin can ve mal güvenliğinin sağlanması ve ibadet özgürlüğünün temin edilmesi yer almıştır. Bulgaristan'ın bu gerçeği anlayacak halde olmadığını ancak Bulgarların sözden anlamamasının kendisine her türlü vasıta ile söz anlatılmasına engel olamayacağını dile getirmiştir.¹⁶⁸⁴

İsmail Hakkı Bey'in, Bulgarlarla Edirne meselesinin doğrudan çözülmesine yönelik önerisinin reddedileceği Paris'teki Bulgar Elçisi Stançef'in bu konu hakkında *Le Temps* gazetesine gönderdiği bir nevi iddianameden anlaşılmıştır. Stançef'in ifadesine göre, Edirne Bulgarların hakkıdır. Çünkü Edirne daha muhasara altındayken devletler onu Bulgaristan'a vermiştir. Hal böyle iken Bulgaristan şehri silahla zapt etmiştir. Daha sonra Avrupa bu başarı üzerine Edirne'yi ikinci kez Bulgarlara vermiştir. İsmail Hakkı Bey, Bulgar elçinin bu ifadelerini eleştirerek, Osmanlı Devleti'nin kendi malı olan yerleri geri aldığını ve hatta bunun da tamamını değil sadece Edirne'yi alarak aslında Bulgarlara lütufta bulunduğunu, buna rağmen Bulgarların hala mağdur rolü oynamalarının hayret verici olduğunu dile getirmiştir. Stançef'in diğer bir ifadesi ise, Osmanlı Devleti'nin hiçbir mazeret göstermeden Midye-İnoz

¹⁶⁸³ Babanzade İsmail Hakkı, "Bulgaristan'la Doğrudan Doğruya Görüşmek", *Tanin*, 18 Ağustos 1913, No:1695, s.1

¹⁶⁸⁴ Babanzade, "Bulgaristan'la Doğrudan Doğruya Görüşmek", s.1

hattını geçtiğidir. İsmail Hakkı Bey, buna karşılık, Bulgarların, hattın berisinde kalmaya devam ettiklerini, Marmara Havzasından ayrılmadıklarını, Osmanlılara ait olan şehir ve köyleri tahrip ettiklerini ve ahaliye baskı yaptıklarını, hattı geçmek için bundan büyük mazeret olamayacağını yazmıştır. Ayrıca Bulgarların Londra Antlaşması ile oynamak arzusunda olduklarını ileri sürmüştür.¹⁶⁸⁵

Stançef'in diğer ifadesine göre, Bulgarların Marmara Havzasından çekilmesi ve İstanbul üzerine yürümemesinin nedeni, Avrupa'nın Edirne'yi Bulgaristan'a mükâfat olarak vermek vaadinde bulunmasıdır. Babanzade ise gerçeğin böyle olmadığını, Bulgarların defalarca Çatalca'ya hücum ettiğini, hepsinde başarısız olduğunu ve devletlerin hatrı için değil beceremediği için İstanbul'a giremediğini belirtmiştir. Bulgaristan bunlara ek olarak, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti ile uyuşmak hakkındaki Avrupa'nın tavsiyesini de kabul etmemiştir. İsmail Hakkı Bey, Stançef'in, Bulgarların masum Türk halkına yaptığı zulümlerden hiç bahsetmediğini, hem suçlu hem güçlü olduklarını, Osmanlıların evine bir hırsız gibi girdiklerini ancak yavuz hırsızın yaygarasından Türklerin sesini kimsenin duymak istemediğini yazmıştır.¹⁶⁸⁶

Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi geri almasından sonra Avrupa siyasi çevrelerinde büyük bir fırtına kopmuştur. İngiltere Başbakanı ateş püskürmüş, Sir Edward Grey tehditler savurmuştur.¹⁶⁸⁷ Rusya Hükümeti Osmanlıları bir lokmada yemeye meyilli bir tavra girmiş, Romanya Kralı bile Osmanlı padişahına telgraf çekmiştir.¹⁶⁸⁸ İsmail Hakkı Bey, Avrupa kamuoyu ve siyasi çevrelerindeki bu algı ve tepkinin son bir ay içinde değiştiğini ve Osmanlıların eski topraklarını geri alabilecekleri düşüncesinin havsalarına girmeye başladığını yazmıştır. Edirne'nin zapt ve işgali sonrası Osmanlı Devleti'ni suçlayan yarı resmi gazeteler bile artık Ergene nehrini sınır olmak üzere teklif etmekten vazgeçmiş, Meriç'in ihlal edilmemesinin yeterli olacağını yazmaya başlamıştır. Avrupa'nın büyük kısmı Edirne'nin

¹⁶⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Yavuz Hırsız", *Tanin*, 23 Ağustos 1913, No:1700, s.1

¹⁶⁸⁶ Babanzade, "Yavuz Hırsız", s.1

¹⁶⁸⁷ İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey, Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada, Türkler, Londra Antlaşmasını çiğneyerek Edirne'yi geri almaya kalkıştırsa cezalarının çok büyük olacağını, sadece Avrupa topraklarından mahrum kalmayıp, İstanbul'u bile kaybedebileceklerini söylemiştir. Bkz. Cemal Paşa, *Hatırat*, s.52

¹⁶⁸⁸ Romanya Kralı Carol, Padişaha çektiği 23 Temmuz 1913 tarihli telgrafta dostane bir dille şunları yazmıştır: "Keskili üzerinde daha önceden Avrupa'nın kesin olarak karar vermiş olduğu bölgelerde girişilen askeri eylemler dolayısıyla uğrayabilecekleri hayal kırıklıkları Majestezinin ve hükümetinin bakışını çekmeyi bir ödev sayarım." Padişah Mehmet Reşat bu telgrafa 28 Temmuz'da verdiği cevapta; "Ana amacımız Bulgaristan'la doğal bir sınır sağlamak ve Balkanlarda sürekli bir barışın temellerini kurduğundan, bütün barışsevenlerin, Osmanlı yurduna çözülmüş bağlarla bağlı olan ufak bir bölgenin askerlerimizce yeniden ele alınmasını mutlulukla karşılayacaklarını güvenle umuyoruz." ifadelerini kullanmıştır. Bunun için bkz. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.2, k.2, s.434

Türklerde kalmasına yavaş yavaş kanaat getirmiş, Rusya bile bu düşünceye alışmaya başlamıştır.¹⁶⁸⁹

Rus yanlısı bazı Fransız gazetelerinin yazdığına göre, Rusya, Edirne meselesinde Osmanlı Devleti'ne karşı mali boykotaj uygulamak¹⁶⁹⁰ ve bunun için Fransa'yı kullanmak arzusundadır. İsmail Hakkı Bey mevcut durumda en ciddi tehdidin bu olduğunu fakat bu tehdit vasıtasının Rusya'nın değil Fransa'nın elinde olduğunu hatırlatmıştır. Ancak Fransa'nın o dakikada Osmanlıların dostu olduğunu dile getirerek, bu tehdit vasıtasını kullanmaya hevesli olmadığını eklemiştir. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile doğrudan görüşmekten kaçmasını da eleştirerek, böyle davranmaya devam ettiği sürece Avrupa'ya bıkkınlık hissi vereceğini ve Büyük Devletlerin sonsuza kadar Bulgarların nazını çekmeyeceğini belirtmiştir. Avrupa'dan Edirne'ye gelecek tahkik heyetlerinin raporları yayınlanıp,¹⁶⁹¹ Osmanlı esirlerine yapılan işkenceler gün yüzüne çıkmaya başlayınca Bulgaristan'ın itibarının daha da azalacağını ileri süren İsmail Hakkı Bey, uzlaşmak için kaybedilen vakitten ötürü Bulgarların zararlı çıkacağını ifade etmiştir.¹⁶⁹²

Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi geri almasından sonra siyasi arenada yalnız kaldıklarını gören Bulgarlar, Osmanlılarla hangi koşullarda bir antlaşma yapabileceklerini yoklamak için Naçeviç'i 1913'ün Eylül ayında İstanbul'a göndermişlerdir. Eski bir İstanbullu ve Türk-Bulgar yakınlaşmasının savunucusu olan Naçeviç'le birkaç görüşme yapılmış fakat bu görüşmelerde, barış müzakerelerini yürütecek vasıflara sahip olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine Türk-Bulgar barış antlaşmasını daha profesyonel tarzda yürütmek amacıyla bir Bulgar delegasyonu İstanbul'a gelmiştir. General Savof'un başkanlığını yaptığı heyette Bulgar elçilerinden Tuşef ve Naçeviç de yer almıştır. Türk delegasyonu ise başkan Talat Bey olmak üzere Çürüksulu Mahmud Paşa ile Halil Bey'den oluşmuştur. Her iki delegasyon heyetinin

¹⁶⁸⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Vaziyet", *Tanin*, 24 Ağustos 1913, No:1701, s.1

¹⁶⁹⁰ Edirne konusunda Osmanlı Devleti'ne boyun eğdirmek isteyen Avrupalı Devletler, siyasi ve askeri tehditlerinde başarılı olamayınca, mali şantaj yolunu denemek istemişler, boykot uygulaması ve sonrasında ablukadan bahsetmişlerdir. Fakat Karal'ın ifadesiyle, "*Bulgarların güzel hatırı için veya Hazreti İsa'nın sevabını kazanmak üzere herhangi fiili bir müdahalede bulunmaya*" yanaşmamışlardır. Bkz. Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.344-345, İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.366

¹⁶⁹¹ Carnegie Sulh Müessesesi, Balkanlarda tarafsız biçimde tahkikat yapmak üzere bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonda, Almanya'dan Magdeburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü Walter Schucking, İngiltere'den Ekonomist mecmuası başyazarı Francis W. Hirst ile gazeteci H.N.Brailsford, Avusturya'dan Viyana Üniversitesi Hukuk profesörü Joseph Redlich, ABD'den Kolombiya Üniversitesi profesörü Samuel T. Dutton, Fransa Senato üyesi Baron de Constant ile mebuslardan avukat Justin Godard, Rusya'dan Duma üyesi Profesör Paul Milyukof gibi tanınmış isimler yer almıştır. Bu komisyon yaptığı incelemelerde, Türklere karşı gerçekleştirilen zulümleri delilleriyle ortaya koymuştur. Bu bilgi için bkz. İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.368

¹⁶⁹² Babanzade, "Vaziyet", .s1

yanlarında askeri, mali ve hukuki danışmanlar yer almış, barışın detayları bu heyetler tarafından tespit edilmiştir.¹⁶⁹³

İkinci Balkan Savaşı sonrasında yaşanan önemli gelişmelerden biri de Batı Trakya'da bağımsız bir Türk yönetiminin kurulmasıdır. İsmail Hakkı Bey, Edirne'nin batısında kalan ve çoğunluğu Türk olan bölgelerin aslında anavatanları olan Osmanlı Devleti'ne katılmak istediklerini ancak Büyük Devletlerin, Meriç Nehrini sınır çizmelerinden ötürü Osmanlı askeri sınırı geçemeyince birleşemediklerini, bunun üzerine de Bulgarlara karşı bağımsızlık ilan ederek topraklarını korumaya çalıştıklarını yazmıştır. İstanbul'da barış konferansı devam ederken bu haberin büyük etki yaratacağını ileri süren Babanzade, Avrupa'nın bu gelişmeye tavrının ne olacağını merak ettiklerini, doğru hareketin, bu vesile ile Dedeoğaç ve Gümülcine'yi Osmanlıların almasına izin verilmesi olacağını belirtmiştir. Türklerin yaşadığı bölgelerde buna benzer hareketlerin meydana gelme sebebi olarak Bulgaristan'ı gösteren İsmail Hakkı Bey, bölge halkının Bulgar zulümleri karşısında böyle davranmaya mecbur kaldığını dile getirmiştir.¹⁶⁹⁴

Bu bağımsızlık hareketinin Bulgaristan'la olan ilişkilere nasıl etki edeceğini değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Osmanlı delegasyonunun, Gümülcine geri alınmasa bile burada yaşayan ahalinin durumunun antlaşmaya alınmasını sağlamaları gerektiğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti, söz verdiği biçimde Meriç Irmağını geçmemiş ve nehrin öte yakasında kalan dindaşlarının uğradığı zulümler karşısında sabretmiştir. İsmail Hakkı Bey, Meriç'i geçmemenin, nehrin öbür yakasındaki Müslümanların hukuki durumlarını düşünmemek anlamına gelmediğini dile getirdikten sonra, Bulgaristan'ın Osmanlı taleplerini yerine getirmeyerek zulme devam etmeleri durumunda nehri geçmelerinin söz konusu olabileceğini yazmıştır. Bu sebepten ötürü de Osmanlı delegelerinin, bölgeyi Bulgarlardan geri isteyecek kadar ileri gitmeseler de hiç olmazsa Batı Edirne'nin muhtariyetini istemeye hakları olduğunu savunan Babanzade, Gümülcine havalisinin müstakil kalmasının ve milis teşkilatına bağlı olmasının, Balkan siyasi dengesi ve Avrupa barışı için önemli olduğunu hatırlatmıştır.¹⁶⁹⁵ Ancak Batı Trakya Hükümet-i Müstakilesi, Bulgaristan ile 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla son bulmuştur.¹⁶⁹⁶

¹⁶⁹³ Cemal Paşa, *Hatırat*, s.55-56. Cemal Paşa hatıralarında bu bilgiye paralel olarak, Binbaşı İsmet Bey ile birlikte Osmanlı delegasyonuna askeri danışman olarak atandıklarını belirtmiştir. Buradaki çalışmaları sayesinde Dimetoka'nın belirli bir takım araziyle sınırlı kalmasını, Batı Trakya Müslümanları ile Bulgaristan'da oturan Türkler hakkında birçok hakkın elde edilmesini sağladıklarını eklemiştir.

¹⁶⁹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "İlan-ı İstiklal", *Tanin*, 9 Eylül 1913, No:1715, s.1

¹⁶⁹⁵ Babanzade, "İlan-ı İstiklal", s.1

¹⁶⁹⁶ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. *1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*, (Haz. Nevzat Gündoğ), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1987. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.2, k.2, s.472-482. Cemal Paşa, *Hatırat*, s.53-55

İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra İstanbul'da barış şartlarının görüşüldüğü esnada, Bulgar delegeleri, basını ve kamuoyunu kullanarak çok iyi propaganda yapmışlardır. Benzer başarılı propagandayı, birinci savaş sonrası Londra'da da yaptıklarını belirten İsmail Hakkı Bey, bunun Osmanlı Devleti'ne büyük zararlar verdiğini yazmıştır. İstanbul'da buna uygun bir ortam olmaması gerekirken, bu propagandayı yine başarıyla yürüten Bulgar delegeleri, Osmanlı gazetelerine bile kendi görüş ve savunmalarını aktarmayı başarmışlardır ki İsmail Hakkı Bey'e göre alkışı hak etmişlerdir. Ancak İsmail Hakkı Bey, İstanbul'un Londra olmadığını, her vasitanın her zaman ve mekânda aynı etkiyi yaratmayacağını Bulgarların bilmesi gerektiğini, her yerde aynı taktiği uygulayarak hataya düştüklerini yazmıştır.¹⁶⁹⁷

General Savof, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ile barış müzakerelerini sürdürdüğü günlerde, *Maten* gazetesinin İstanbul muhabiri ile yaptığı bir röportajda, Türklerin gönlünü kazanmak amacıyla, hiçbir hükümetin, Yunanistan'ın kabul edilmez şartlarına boyun eğmeyeceğini söylemiştir. Yunanistan'ın Türk tarafına ağır şartlar dikte ettiği vurgusu yapan Savof'un bu ifadelerini, İsmail Hakkı Bey garip bulmuştur. Savaş sonrası henüz normal haline dönmemiş bir hükümetin delegesinin, Yunanistan ve Sırbistan'a ateş püskürüyor olması, Yunan Kralı kırk yaşını geçtiği halde onun genç olduğunu söyleyerek, toy ve acemi vurgusu yapması dikkat çekici görünmüştür. Ayrıca Savof'un *Maten* gazetesindeki ifadelerinden ötürü Bulgarlara karşı çok dikkatli olunması gerektiğini savunmuştur. Bükreş Antlaşmasının daha mürekkebi kurumadan tüm dünyaya onu yırtacaklarını ilan eden Bulgarların, Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma için de aynı şeyi düşünmediklerinin garantisi olmadığını ifade etmiştir.¹⁶⁹⁸

Naçeviç'in ise müzakerelerde çok boşboğazlık ettiği görülmektedir. İsmail Hakkı Bey bu durumu; "*Mösyö Naçeviç, Osmanlı Devleti'nin barış görüşmeleri hakkında gazetelere resmi tebligat icra etmesine imkân bırakmıyor.*" ifadesiyle aktarmıştır. Babîâli hesabına Matbuat Genel Müdürlüğü'nün görevini yürütür gibi hareket eden Naçeviç'in gizliliğe dikkat etmediğinden yakınmıştır. Bu konuda tarafları daha dikkatli olmaya çağıran Babanzade, tarafların sınır konusunda uyuşmadan önce hangi şeylerin gizli hangi şeylerin aleni olması gerektiği konusunda uzlaşmalarını tavsiye etmiştir.¹⁶⁹⁹

İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'la yapılan barış görüşmelerinde, sınır meselesi ile ilgili sorunların büyük ölçüde çözüleceğini ve bu işe sadece kâğıt ve harita üzerinde son şeklinin verileceğini yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin barış konusundaki prensibini de, sahte ve daima tehdiye maruz olmayan ve iç ıslahatı sekteye uğratmayan şeklinde izah etmiştir. Bu sebepten

¹⁶⁹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "İstanbul'da Bulgar Propagandası", *Tanin*, 10 Eylül 1913, No:1716, s.1

¹⁶⁹⁸ Babanzade, "İstanbul'da Bulgar Propagandası", s.1

¹⁶⁹⁹ Babanzade, "İstanbul'da Bulgar Propagandası", s.1

ötürü Bulgaristan'la mevcut meseleleri birkaç fasıl ve şubeye ayırıp, bir kısmını hemen bir kısmını sonra halletmeye çalışmanın Osmanlı çıkarlarını ayakaltına almak ve yeni bir savaş için zemin hazırlamak anlamına geldiğini belirtmiştir. Bulgaristan da uzun süreli barıştan yana olduğunu dile getirmiştir ki, İsmail Hakkı Bey, bu söylemde eğer samimilerse, sorunları bir kerede kökünden çözmeye yanaşmaları gerektiğini vurgulamıştır. Şayet bu şekilde yapılmazsa, imzalanacak antlaşmanın Londra Antlaşması'ndan farkı olmayacağını, yeni ihtilafların ve hatta savaşların önünü açacağını belirtmiştir. Babanzade'ye göre Londra Antlaşması'nın en büyük kusuru, manen değil lâfzen hazırlanmış olmasıdır. Aynı hataya düşülmemesi gerektiği görüşünü savunarak, Avrupa Devletlerinin de Osmanlılarla Bulgarlar arasındaki tüm sorunların çözülmesine uygun davranmalarını istemiştir.¹⁷⁰⁰

İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu asıl nokta ise Bulgaristan'ın elindeki Türk esirleri öldürmüş olmasından ötürü bunların ailelerine tazminat ödemesi gerektiğidir. Bu konuda 1907 tarihli Lahey Antlaşmasının hükümlerinin açık olduğunu, Bulgaristan'ın da bu antlaşmaya imza attığını ve söz konusu antlaşmanın, savaş kurallarıyla ilgili talimatnamesini de onayladığını yazmıştır. Bulgarlar Türk esirlere işkence yapıp, öldürmüş olmalarına karşın, Osmanlı Devleti elindeki Bulgar esirlerin kılına bile dokunmamıştır. Durum böyle diye öldürülen her Osmanlı esiri için bir Bulgar'ın idam edilmesini istemediklerini ancak yetim kalan çocuklar ve kadınlar için tazminat ödenmesini talep ettiklerini belirtmiştir. Bu konuda Bulgarların, Lahey Antlaşmasından kaçmasının söz konusu olamayacağını vurgulayan Babanzade, Zağra örneğini vermiş, buradaki esirleri sivil Bulgarlar öldürmüş olsa dahi tazminatı devletin ödemesi gerektiğinden bahsetmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu tazminatın, Bulgarların diğer borçlarından ayrı tutulması lüzumunu da eklemeyi ihmal etmemiştir.¹⁷⁰¹

Bulgar heyeti ile Osmanlı delegeleri arasında yapılan görüşmeler resmi olarak 16 Eylül 1913'te başlamış ve nihayet 29 Eylül 1913 günü tamamlanmıştır. Taraflar yirmi madde ve beş ekten oluşan İstanbul Antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşmanın esirlerle ilgili hükmü ise beşinci maddede yer almıştır. Buna göre; savaş esirleri ile rehineler antlaşmanın imzasından itibaren bir ay süre zarfında veya mümkünse daha önce mübadeleye tabi kılınacaktır. Bu mübadele taraflarca özel surette tayin edilen komiserler tarafından icra edilecektir. Ayrıca savaş esirleri ve rehinelerin iâşe masrafları elinde buldukları hükümete ait olacaktır. Bu iş için görevlendirilen zabitlerin maaşları da bağlı oldukları hükümet

¹⁷⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Bulgaristan'daki Esirlerimize Dair", *Tanin*, 12 Eylül 1913, No:1718, s.1

¹⁷⁰¹ Babanzade, "Bulgaristan'daki Esirlerimize Dair", s.1

tarafından ödenecektir.¹⁷⁰² Bu madde de göstermektedir ki, Babanzade'nin arzusu yerine getirilememiş, savaş esirleri için tazminat alınması sağlanamamıştır.

---

¹⁷⁰² Emre Elmas, *Balkan Savaşlarını Bitiren Antlaşmaların Diplomatik Görüşmeleri (İstanbul ve Atina Antlaşmaları)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2013, s.40 ve 44

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN İÇ GELİŞMELER HAKKINDA YAZDIĞI MAKALELER

6.1. 1908 Seçimleri ve Mebusan Meclisi'nin Açılması

Kanunuesasînin yeniden yürürlüğe girmesinden sonra Mebusan Meclisi'ne gidecek mebusların seçimi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu süreç içinde İsmail Hakkı Bey seçimle ilgili görüşlerini okurlarıyla paylaşmış, Meclis'in açılmasını değerlendirmiştir.

İsmail Hakkı Bey, 1908 seçimlerinde ilk olarak, gayrimüslim vatandaşların takip ettiği yolu eleştirmiştir. Ülkenin menfaati icabı tek vücut olup ortak hareket etmeleri gerekirken her grup kendi menfaatini düşünerek hareket etmiştir. Bulgarlar başka maksatlar, Rumlar başka çıkarlar peşinde koşmuş, her biri ayrı birer program oluşturarak kendi hesaplarına hareket etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu durum için, ortak olarak şirket açma örneğini vermiş, daha kâr elde etmeden şirket ortaklarının, ileride oluşabilecek anlaşmazlık ihtimalini göz önünde tutarak tedbir almalarına benzetmiştir. Gayrimüslim vatandaşlara yeni meşruti dönemde daha fazla ortak menfaat üretebilmek için birlikte hareket etmelerini öğütlemiş ve bu birlik sayesinde granit taşı gibi olarak, her türlü darbeye dayanıklı hale geleceklerini hatırlatmıştır.¹⁷⁰³

Seçim sürecinde Rum matbuatı *İstanbul* gazetesinde bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyanname; Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı milletlerin Türkleşmesinin mümkün olmadığı yazılmıştır.¹⁷⁰⁴ İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin en kuvvetli dönemlerinde bile böyle bir şey yapmaya gücü olduğu halde yapmadığını, o saatten sonra yapmasının da beklenmemesini belirtmiştir. Aynı beyanname, Müslim-gayrimüslim tabirlerinin kaldırılması talep edilirken, Fatih döneminden beri devam eden mezhep imtiyazının devam etmesi istenmiştir ki, İsmail Hakkı Bey bu talebi çelişkili bulmuştur. Rumların Osmanlı Devleti'ndeki nüfusu, beyanname altı buçuk milyon olarak belirtilmiştir. Bunun kontrol edilmesi gerektiğini dile getiren Babanzade, Rumların nüfusuna orantılı sayıda Rum mebus çıkmasına yönelik, beyanname belirtilen ifadeyi de hatalı bulmuştur. Mebusların cemaat

¹⁷⁰³ Babanzade İsmail Hakkı, "Gayrimüslim Vatandaşlarımız ve İntihabat", *Tanin*, 16 Ağustos 1324, No:29, s.2

¹⁷⁰⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Şura-yı Ümmet gazetesinde 6 Ekim 1908 tarihiyle yayımlanan ve 21 maddeden oluşan 1908 seçimleri siyasi programının 7. maddesi Rumları endişeye sevk edecek bir içeriğe sahiptir. Bu maddede, devletin resmi dilinin Türkçe olarak kalacağı ve her türlü haberleşme ve resmi görüşmelerin Türkçe yapılacağı belirtilmiştir. Oysaki Bulgarlar ve Rumlar anadilleri konusunda daha fazla ayrıcalık sahibi olmak istemişlerdir. Söz konusu program hakkında bir değerlendirme için bkz. Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3(1), 2012, s.83

cemaat ayrı biçimde seçilmeyeceğini, böyle olursa bir Rum'un Ermeni'ye, bir Ermeni'nin Türk'e oy vermemesi gerektiğini ifade etmiştir. Seçilen mebusun tüm seçmenleri temsil etme yetkisi olacağından muhtelif cemaatlerin oylarını sadece kendi cemaatleri adayına vermemelerini, Rum, Bulgar veya Ermeni sayısının az olduğu yerde Türk, Arap veya Kürtlere oy vermelerinin doğru olacağını hatırlatmıştır.¹⁷⁰⁵

İsmail Hakkı Bey seçim kanunu hakkında yazdığı bir yazıda da kanun ilk defa uygulanacağı için bazı eksikleri olduğunu belirtmiştir. Bu eksikler ciddi sorunlar ortaya çıkarınca, Vükela Meclisi sahip olduğu yetkilerin üzerine çıkarak, kanunda bazı düzenleme ve tefsirler yapmıştır. 1908 seçimlerini yapacak olan kanunun normal şartlarda önce Mebusanın sonra Ayanın, daha sonra da padişahın onayından geçmesi gerekirken böyle yapılamamıştır. II. Abdülhamit dönemindeki uygulamalar gibi düşünülürse, padişahın iradesiyle kanunun çıkması gerekirdi ki bu da yapılamadığı için İsmail Hakkı Bey kanunu, devekuşuna benzetmiş, ne deve ne de kuş olduğunu yazmıştır. Ancak tüm eksiklerine rağmen bir kanun olduğunu ve halkın iradesini seçime yansıtmak için hazırlandığını belirtmiştir. Halkın da oy kullanırken kanunun eksiklerini asgariye indirecek bir tavırla hareket etmelerini istemiştir.¹⁷⁰⁶

Bu konuyla ilgili olarak belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti meşrutî yönetime geçmesine karşın elinde sağlam hazırlanmış bir seçim kanunu olmadan seçimlere girmiştir. İlk seçimler 1877'de yapılmış ancak kanunuesasîde seçimlerin nasıl yapılacağına dair bir madde olmadığı için 28 Ekim 1876'da hazırlanan ve 7 maddeden oluşan geçici bir talimatname (Meclis Azasının Suret-i İntihab ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate) ile gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁰⁷ Meşrutiyet ikinci kez ilan edilip, 1908 seçimleri yapılacağı zaman bahsi geçen geçici talimatnamenin anayasa ile çeliştiği sonucuna varılmış ve hatta bu durum Dâhiliye Nezareti tarafından 28 Temmuz 1908 tarihli bir yazıyla Sadarete gönderilmiştir. Aynı yazıda yeni bir seçim kanunu hazırlanmasının uzun süreceğine de vurgu yapılarak, henüz padişah tarafından onaylanmamış bir seçim kanunu layihısından bahsedilmiştir. Bunun

¹⁷⁰⁵ Babanzade, "Gayrimüslim Vatandaşlarımız ve İntihabat", s.2. Feroz Ahmad ve Rustow hazırladıkları bir çalışmada, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı bünyesinde bulunan farklı ırklar arasındaki ayrılığı giderme konusunda ve İsmail Hakkı Bey'i destekler tarzda şunları yazmışlardır: "Jön Türk hareketinin amaçlarından biri farklı ırk grupları arasında hüküm süren ayrılık duygusunu yok etmektir. Jön Türkler bu amaca milli kimliğin eksenini Osmanlılığı kabul etmekle erişmeyi umdular. Mecliste bir mebusun kendi ırk veya din toplumunu değil, "Osmanlı Milletini" temsil ettiğini bir prensip olarak kuvvetle ileri sürdüler. Mebusların seçiminde, oturduğu yere ait nitelikler aranmadığından bir Arap Arnavutluk'taki bir seçim bölgesinden seçilebilir veya bu durumun aksi olabilirdi. Gerçekte Türk olmayan bölgelerden çoğunlukla Türk adaylar seçiliyordu. Bir mebusun –özellikle Müslüman bir mebusun- ırkı hiçbir zaman önemsenmemişti..." Bu bilgi için bkz. Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.4-5, 1976, s.248

¹⁷⁰⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Mebusan İntihabı Esnasında Dikkat Edilecek Bir Nokta", *Tanin*, 28 Ağustos 1324, No:41, s.1-2.

¹⁷⁰⁷ Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", s.74-75

üzerine 2 Ağustos günü toplanan Meclis-i Vükela seçimlerin bu kanun layihasına (İntihab-ı Mebusan Kanunu Layihası) göre yapılması yönünde karar vermiştir. Bu karara uygun olarak da Padişah 3 Ağustos 1908 günü 83 maddeden oluşan kanun layihasını onaylayarak yürürlüğe girmesini sağlamıştır.¹⁷⁰⁸

İsmail Hakkı Bey, halkın seçim esnasında dikkat etmeleri gereken bazı noktaları da belirtmiş ve ilk olarak kendi cemaatinden olmayana oy vermeme düşüncesinin yanlış olduğunu tekrar hatırlatmıştır. Bu anlayışı yıkmak gerektiğini vurgulayarak, aday hakkındaki gerekli araştırmayı yapıp, dürüst biri olduğuna kanaat getirdikten sonra, Rum veya Ermeni ya da Arap veya Türk olmasına bakmadan, memlekete faydalı olup olmayacağını hesaba katarak oy vermelerini tavsiye etmiştir. İsmail Hakkı Bey'in taşra seçmeni için de bazı tavsiyeleri olmuştur. Sancaklarını temsilen seçecekleri kişinin, muhakkak o sancakta yaşıyor olmasına bakmamalarını, eğitim almak üzere İstanbul gibi büyük şehirlere hatta Avrupa'ya gitmiş hemşerileri varsa onlara oy vermelerini talep etmiştir. Zira eğitilmiş kimselerin her ne kadar tarlada çalışmamışlarsa da tarım hakkında bilgileri olduğunu ve bununla ilgili sorunları Meclisin gündemine getirebileceklerini yazmıştır. Birinci Meclisin önünde çok iş olduğunu hatırlatarak, eğitilmiş insanlara Meclis'te ihtiyaç duyulacağını, şayet sancaklarında eğitilmiş insanlar varsa onları seçmelerini, yoksa sırf oralı diye cahil, okuma yazma bilmeyen kimseleri Meclis'e göndermemelerini istemiştir.¹⁷⁰⁹

İsmail Hakkı Bey aynı makalesinin sonunda, "*kanunun müsaadesini nazar-ı dikkate alarak yine o memleketin ahalisinden olmak üzere mümkün mertebe İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Şam gibi ahalisinin fikri açılmış yerlerde bulunmuş taşralılardan mebus gönderilmesini ahalimize halisane*" tavsiye ederek aslında biraz da kendi durumunu düşünmüştür. Çünkü kendisi 1908 seçimlerinde Bağdat'tan mebus seçilecektir. Ancak Bağdat'ta değil de İstanbul'da yaşadığı için o bölge halkının kendisine oy vermesinde sakınca olmadığını belirtmeye çalışmıştır.

Seçim süreci içinde İsmail Hakkı Bey, Meşrutî yönetimin halka getirdiği sorumlulukları içeren bazı makaleler de kaleme almıştır. Bu anlamda ilk değindiği konu, basın hayatı ve gazeteler olmuştur. Meşrutîyetin ilanıyla birlikte her önüne gelenin gazete açtığını¹⁷¹⁰ belirten İsmail Hakkı Bey, diploma sahibi olma ya da en azından okuma yazma bilme kriteri aranmamasından şikâyet etmiştir. Gazete yazarları için de aynı durumun

¹⁷⁰⁸ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutîyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.49-50

¹⁷⁰⁹ Babanzade, "Mebusan İntihabı Esnasında Dikkat Edilecek Bir Nokta", s.1-2

¹⁷¹⁰ II. Meşrutîyetin ilanıyla birlikte çıkmaya başlayan gazete sayısındaki patlama ve gazetelerin yapısı hakkında bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "İkinci Meşrutîyet'in Birinci Meşrutîyeti: 'Matbuat'", *İkinci Meşrutîyet Devrinde Basın ve Siyaset*, (Ed.Hakan Aydın), Palet Yay., Konya, 2010, ss.221-235

olduğunu, yazar olmanın bir şartı bulunmadığını, cinayetle mahkûm veya herhangi bir suçta bulaşmış kişilerin yazı yazabildiklerini belirtmiştir. Kalem gücünü iki tarafı keskin kılıca benzeterek, yanlış ellerde olmasının mahzurları üzerinde durmuştur. Bu konuda kanun düzenlemesi yapılmasına lüzum olduğunu vurgulayarak, hemen her meslek grubunun kendi cemiyetlerini kurduğunu fakat birkaç cılız girişime rağmen matbuat sektörünün bu işi başa çıkaramadığını ifade etmiştir. Matbuat Kulübü kurulmasına taraftar olan Babanzade, bu kulübe üye olmanın şarta bağlı olmasını, önüne gelenin alınmamasını, kulübe üye iki kişinin kefaleti ve kulüp yönetiminin üçte iki çoğunluğu olmadan üye yapılmamasını önermiştir.¹⁷¹¹

Gazetelerin yayın yaparken ilkeli ve hassas davranmalarına gerek olduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, özellikle şahıslar hakkında yapılan yayınlarda, kılı kırk yaracak kadar temkinli olmalarını istemiştir. Buna dikkat etmeyen yazar, müdür veya imtiyaz sahiplerinin sorumluluğu büyük olduğu için o ölçüde büyük cezalara çarptırılmalarını dilemiştir. Aynı suç normal şahıslar tarafından yapılıyorsa, onlara verilen cezanın üç misli daha fazla cezanın gazetecilere verilmesi görüşündedir. Bu şekilde yapılırsa yazı yazarken daha dikkatli davranacakları düşüncesini savunmuştur. Bu amaçla bir matbuat nizamnamesi hazırlanması fikrini ileri sürmüş ancak bunun düşünce özgürlüğünü ihlal etmeyecek tarzda kaleme alınmasının önemini vurgulamıştır. Bu konuda değindiği diğer nokta da, son dönemlerde bazı gazetelerde siyasi cinayetlerin boy boy haber yapıldığıdır. Bunun bazı insanlar üzerinde teşvik edici etki yapabileceğini, siyasilere suikast hevesi uyandırabileceğini, bu sebepten ötürü bunların haber yapılmaması gerektiğini yazmıştır.¹⁷¹²

Basın sorumluluğunu kamuoyu ile ilişkileri üzerinden değerlendirdiği bir yazısında İsmail Hakkı Bey, gazetelerin bazı durumlarda dikkatli bir dil kullanarak yazı yazmasının doğru olacağını dile getirmiştir. Babanzade'ye göre, basın hürdür demek, kamuoyunun henüz hazır olmadığı bir meseleyi basın kahramanı sıfatıyla, halkın zıttına giderek yazmak demek değildir. Kamuoyu bazen yanlış bir anlayışa sapsa, yazarın durumunun daha da nazikleşeceğini yazan İsmail Hakkı Bey, bu durumda yazarın gerçeği acı haliyle yazmak yerine, bir diplomat gibi orta yollu ve itidalli ifadeler kullanması gerektiğini savunmuştur. Şayet yazar böyle yaparsa, her şeyi söylemekle beraber kamuoyunun yanlış düşüncelerine riayet ediyormuş gibi görünecek ve okur bundan etkilenecektir. Böylece gazetenin yazdıkları bir ilaç gibi okurun yanlış düşüncesini tedavi edecektir.¹⁷¹³

İsmail Hakkı Bey'in seçim sürecinde üzerinde durduğu konulardan birini, meşrutiyetin ilan sonrası mantar gibi türeyen gazeteler gibi, haddinden fazla açılan kulüpler ve cemiyetler

¹⁷¹¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Adab ve Vezaif-i Matbuat", *Tanin*, 15 Ağustos 1324, No:28, s.1-2

¹⁷¹² Babanzade, "Adab ve Vezaif-i Matbuat", s.1-2

¹⁷¹³ Babanzade İsmail Hakkı, "Matbuat ve Efkâr-ı Umumiye", *Tanin*, 25 Ağustos 1324, No:38, s.2

oluşturmuştur. Özgürlüğün yarattığı sarhoşluk ile halkın, kontrolsüz bir şekilde kulüplerin ve cemiyetlerin etkinliklerine katıldığını, meşrutiyetin ilanından sonra geçen elli günlük sürede, bu tip faaliyetlerle çok vakit kaybettiğini hatırlatma gereği duymuştur. İsmail Hakkı Bey bu cemiyet ve kulüplerin hemen hepsinin siyasetten başka bir şey düşünmediğini, şahsen ülkesinde siyasi düşüncenin kök salması için cemiyetler kurulmasına taraftar olduğunu ancak siyasetle ilgilenirken asıl işlerini ihmal etmemelerini, kendilerini siyasete fazla kaptırmadan günlük maişetlerinin derdine düşmelerini tavsiye etmiştir. Elli günlük süre zarfında bir tane bile ticari, zirai, sınaî amaçla açılmış bir cemiyet görmediklerini, Osmanlı Devleti'ndeki Rumların ve diğer gayrimüslimlerin iktisadi alanda Müslümanlardan hayli ileride olduklarını teessürle dile getirmiştir. Bu sebeple siyasi kulüp ve cemiyet modasına son verip kalkınmaya yönelik girişimlere ağırlık verilmesini istemiştir.¹⁷¹⁴

Meşruti yönetime geçişle birlikte İsmail Hakkı Bey'in gündeme getirdiği konulardan biri askeri okullar ve özellikle Hendese-i Mülkiye olmuştur. Harbiye Mektebi'nin II. Abdülhamit dönemindeki atıl halinden bahsedip, Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un bulunduğu konumun kötülüğünden ve sağlık, temizlik ve eğitim-öğretim açısından uygunsuz bir durumda olduğundan okurlarını haberdar etmiştir. Bu okulların münasip yerlere nakledilerek eğitim koşullarının düzeltilmesini tavsiye etmiştir. Temas ettiği diğer okul ise Hendese-i Mülkiye Mektebi'dir.¹⁷¹⁵ İsmail Hakkı Bey'in bu okulu konu etmesinin nedeni, yönetiminin karışık bir düzene sahip olmasıdır. Söz konusu okulun ödeneğini Nafia Nezareti vermiştir. Harcama işlerine ise Tophane Nezareti bakmıştır. Eğitim işlerinden de askeri mektepler sorumludur. Bu karışıklığın giderilmesi için İsmail Hakkı Bey'in önerisi, okulun Maarif Nezaretine bağlanması olmuştur. Sivil bir okulun sivil bir idarenin elinde olmasını savunmuştur. Ayrıca okul, yol mühendisi yetiştirmek amacıyla açılmış olmasına karşın maden ve elektrik mühendisi yetiştirecek bölümlerin de açılmasını önermiştir.¹⁷¹⁶

Meşruti dönemde hükümeti elinde bulunduran Kamil Paşa'nın, bu görevi otuz güne yakın bir süre yürütmesine rağmen, hükümetin icraatları hakkında kamuoyuna bilgi

¹⁷¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Kulüpler, Cemiyetler", *Tanin*, 24 Ağustos 1324, No:37, s.2-3. İsmail Hakkı Bey bu makalesinin sonuna bir not düşerek, bu yazıdan sonra eline bir haber ulaştığını ve Bursa'da bir şirket açıldığını, sorumlu gazetecilik anlayışı ile okurlarına aktarmıştır. II. Meşrutiyet sonrası açılan kulüplerle ilgili olarak Babanzade ile benzer düşüncelere sahip olan Mevlanzade Rifat anılarında şu tespiti yapmıştır: "Yaşanan her inkılâpta olduğu gibi bizim 23 Temmuz 1908 inkılâbında da Müslüman ve Hıristiyan unsurlar arasında başkentte ve diğer illerde birçok siyasi hatta milli dernek, parti kurulmuş, kulüpler açılmıştı. Fakat gerçeği gizlemeyelim; memleketimizde henüz yönetimle ilgili sistemler kurulup gelişmemiş olduğu için, bu derneklerin, bu kulüplerin hiçbirinin esaslı, uygulanabilir programları yoktu... Bu derneklere, bu kulüplere akın akın katılanlara gelince; büyük kısmı içine dâhil oldukları idari sistemi ne incelemiş ne de muhakemeye gerek duymuşlardı..." Bkz. *Mevlanzade Rifat'ın Anıları*, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yay., İstanbul, 1992, s.24-25

¹⁷¹⁵ Bu okul hakkında detaylı bilgi için bkz. Şinasi Acar-Atilla Bir-Mustafa Kaçar, "Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.17, S.2, 2016, ss.1-26

¹⁷¹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Harbiye, Mühendishane ve Hendese-i Mülkiye", *Tanin*, 2 Eylül 1324, No:46, s.1-2

vermemesi şikâyete sebep olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu durum göz önüne alınarak, halka açıklama yapılmasının şart olduğunu savunan İsmail Hakkı Bey, daha seçimler yapıp Meclis açılmadığı için, Meclis'ten gelecek açıklama talebinin de henüz söz konusu olmadığından dert yanmıştır. Seçimlerde görülen aksaklıklardan ötürü Meclisin zamanında açılmayacağından endişe ederek, bir müddet daha hükümetten açıklama beklemeye devam edeceklerinden yakınmıştır. Hükümet hakkında basında ve halk arasında görülen şikâyetlere cevap verilmeyerek suskun kalınmasının, kamuoyunda kusurunu kabul etmek biçiminde algılanacağını belirten İsmail Hakkı Bey, bir an evvel açıklama yapılarak, hükümetin icraatlarının sebeplerini ve güttüğü amaçları anlatmasını doğru davranış olarak görmüştür. Hükümetin iyi niyetle hareket ettiğinden şüphe etmediklerini ancak acz ve tereddüt içinde gördüklerini dile getirmiştir.¹⁷¹⁷

Hükümete yönelik özellikle tensikat konusunda İstanbul'da birçok kesimden şikâyetlerin olduğu görülmektedir. İsmail Hakkı Bey de tensikati eleştirenler safında olduğunu açıklamıştır. Fakat bu uygulanırken, halkın bilmediği bazı sebeplerin olabileceğini, devlet yönetiminde farklı kriterlerin hesaba katılabileceğini dile getirmiştir. Bu durum halka düzgünce anlatılmadığı zaman ise hükümet aleyhine oluşan fikirlerin önü alınmamış olmaktadır. Bu sebeplerden ötürü ve en azından kendi haysiyet ve haklarını savunmak için ortaya çıkıp birkaç söz söylemelerini 'farz-ı ayn' görmüştür.¹⁷¹⁸

Tanin gazetesinin 9 Eylül 1324 (22 Eylül 1908) tarihli nüshasında "resmi" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır.¹⁷¹⁹ İsmail Hakkı Bey'in; "*okuduğum zaman hayretten, teessürden kendimi alamadım*" dediği yazıda, bazı gazetelere, bir süreden beri şeri hükümler ve İslam adabına aykırı makaleler yazdıkları ve bu yazıların İslam ahaliyi üzüntüye ve heyecana sevk ettiği beyan edildikten sonra, İslam ve şeriata aykırı yayın yapan gazetelerin imtiyaz sahipleri ve makale yazarları hakkında kanuni muamele yapılacağı ilan edilmiştir. İsmail Hakkı Bey, akıl ve mantıktan uzak bir düşünceyle yazılmış bu resmi tebliği, basın özgürlüğüne vurulan ilk ve en etkili darbe olarak tanımlamıştır. Ayrıca 'şeri hükümler' ve 'İslam adabı' gibi açık uçlu sözlerin arkasından basına saldırmanın, gazeteleri İslamın menfaatine aykırı şeyler yazmakla itham etmenin, matbuata üstü kapalı olarak dinsizlik isnat ederek, basını halkın

¹⁷¹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "İzahata Muhtacı", *Tanin*, 27 Ağustos 1324, No:40, s.2-3

¹⁷¹⁸ Babanzade, "İzahata Muhtacı", s.2-3

¹⁷¹⁹ İsmail Hakkı Bey'in kastettiği söz konusu yazı aynen şöyledir: "*Bazı gazetelere bir müddetten beri ahkâm-ı şeriye ve adab-ı İslamiyeye münafî makalat ve fikarat derci ehl-i İslamca teessirat-ı kalbiyeyi ve heyecan-ı efkârı mucib olmaktadır. Ahkâm-ı şeriye ve şair-i İslamiyeye mugayir neşriyatta bulunan gazete eshabı-ı imtiyazıyla makale sahipleri hakkında muamele-i kanuniyenin icrası mukarrer bulunduğu cihetle bu gibi ahvalden tevekkî edilmesi lüzumu suret-i katiyede ihtar ve ilan olunur.*" Bkz. "Resmi", *Tanin*, 9 Eylül 1324, No:53, s.1

gözünden düşürdükten sonra onu tamamen ezmek için zemin hazırlamaktan başka bir şey olmadığını dile getirmiştir.¹⁷²⁰

İsmail Hakkı Bey, Müslümanların kalplerinde böyle teessür yaratan yazıları yazanlara karşı hükümetin yapması gereken şeyin, bunlar hakkında kanuni takibat yapılması olduğunu belirtmiştir. Bir makale sahibini ya da gazete müdürünü takipte tereddüt gösteren bir hükümetin, bütün basına birden hakaret etmeye kalkışmasını sert bir biçimde eleştirmiştir. Hükümete, herşeyin açık olması gereken bir dönemde olduklarını hatırlatarak, o yazıları yazanlara gereken cezanın verilmesinin sağlanmasını tavsiye etmiştir. Elleri kanunuesasî, matbuat nizamı ve ceza kanunu varken böyle bir yola gidilmesini eleştiren Babanzade, hala keyfi işler görüldüğünü, diyanet konusuna riayet eden *Sırat-ı Müstakim* risalesinin toplattırılmasına teşebbüs edildiğini hatta Musa Kazım gibi ilim sahibi birine kâfir denildiğini yazmıştır. Özgürlüğü hazmetme konusunda gösterilen beceriksizliğin daha fazla gösterilmemesi gerektiği düşüncesini savunmuştur.¹⁷²¹

Osmanlı Devleti'nde kanunuesasînin 1908 yılında tekrar yürürlüğe girmesinden sonra, Mebusan Meclisi 17 Aralık 1908 günü bizzat padişah II. Abdülhamit'in katılımıyla açılmıştır. İsmail Hakkı Bey, Padişahın bu hareketiyle milletin mümtaz bir ferdi olduğunu ispatladığını, milletine fiilen kavuştuğunu ve yalnız saraydaki pencereden selam vererek değil, en uzun yolu seçip, yol boyunca halkla kaynaşarak Meclise geldiğini takdirle anlatmıştır.¹⁷²² Bu vesileyle hem mebuslara hem de halka düşen bazı görevler olduğundan bahsetmiştir. Mebusların yasama gücünü ele aldıktan sonra bunu anlamsız bir tahakküme dönüştürmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Meclis-i Mebusanın her eline aldığını oyuncak zannederek kırıp dökken çocuk gibi değil, ergenliğe ulaşmış olgun bir insan gibi hareket etmesi temennisinde bulunmuştur. Ayrıca mebuslara, ne istibdata boyun eğecek kadar miskinlik etmeleri ne de sokak haşerelerinin çılgınca taleplerine uyacak kadar yukarıdan atıp tutmaları nasihatında bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey'in halktan beklentisi ise Mebusan Meclisi'ni kendi haline bırakması ve her şeyi ondan bekleyerek baskı altına almamasıdır. Meclisi özgür bırakmalarını, ilk meclis deneyiminde olduğu gibi ikide bir lüzumlu lüzumsuz talep listeleriyle mebusların kapısını çalmamalarını, onları işlerinden alıkoymamalarını istemiştir.¹⁷²³

¹⁷²⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Mübhem Tehditler", *Tanin*, 10 Eylül 1324, No:54, s.2

¹⁷²¹ Babanzade, "Mübhem Tehditler", s.2

¹⁷²² Sultan II. Abdülhamit'in Meclisin açılışına gelmeye pek gönüllü olmadığı görülmektedir. Sadrazam Kamil Paşa'nın ısrarları sonucunda ikna olmuş ve Meclise gitmiştir. Buna karşın halk, Padişaha büyük sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Padişah adına açış nutkunu Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey okumuş, bundan sonra da II. Abdülhamit kısa bir konuşma yapmıştır. Bkz. Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.23, Ali Akyıldız, "Meclis-i Mebusan", *DİA*, c.28, 2003, s.246

¹⁷²³ Babanzade İsmail Hakkı, "Tarihi Bir Gün", *Tanin*, 18 Kânunuevvel 1908, No:38, s.1

6.2. Kamil Paşa'nın İstifası ve Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi

Kamil Paşa'nın meşrutiyet dönemindeki birinci sadrazamlığında, *Tanin* gazetesinin İngiliz düşmanlığı yaptığı propagandası, muhalif gazeteler tarafından ön plana çıkarılmaya çalışılmış, gazete sürekli Alman hayranlığı ile itham edilmiştir. Bu konuya değindiği bir yazısında İsmail Hakkı Bey, dış politikada ılımlı bir yol izlenmesini savunduklarını, şiddetli ve tek yanlı yaklaşımların gelişmesine engel olduklarını ve Avrupa siyaset dengesi hakkında kamuoyunu aydınlatmaya çalışarak, güçlü devletlerle zıt gitmenin zararlarını belirtmeye gayret gösterdiklerini yazmıştır. Ancak bu ifadelerin bilinçli şekilde çarpıtıldığını dile getiren İsmail Hakkı Bey, hiç ortada yokken İngiliz düşmanlığı yapan bir fırka icat edildiğini ve bu fırkanın görüşlerini *Tanin* gazetesiyile kamuoyuna açıkladığı yönünde söylemlerin üretildiğini ifade etmiştir. Kamil Paşa'yı ve Kamil Paşa'nın yanlısı olduğu İngiltere politikasını savunmaya çalışırken,¹⁷²⁴ hataya düştüklerini iddia eden Babanzade, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden soğumasına yol açacak adımları kendilerinin attığını, İngiltere'ye taraftar olmayan bir fırkanın mevcut ve *Tanin*'in İngiliz aleyhtarı olduğu nakaratını tekrar ederek, İngiltere'de şüphe uyanmasına sebep olduklarını ileri sürmüştür.¹⁷²⁵

İsmail Hakkı Bey yapılan hatanın bununla sınırlı kalmadığını, yabancı muhabirlerle yaptıkları görüşmelerde kendi gazetelerinin İngiliz ve *Tanin*'in Alman yanlısı olduğunu söyleyerek, onları da tereddüte sevk ettiklerini ve ister istemez söz konusu muahbirlerin bu sözleri kendi gazetelerinde yazdıklarını belirtmiştir. Bu şekilde yapılarak, Osmanlı Hükümeti zor duruma düştüğü gibi devlet menfaatleri de zarar görmüştür. Aynı muhalif basın, iç politikada da Kamil Paşa propagandası yapmaya çalışmış, *Tanin*'in Kamil Paşa yönetimine yönelik eleştirilerini kötüye kullanmıştır. *Tanin*'in Kamil Paşa'yı düşürmek istediğinden ve onun yerine gençlerden oluşacak bir kabine kurulacağından bahsederek, Paşa'yı masum göstermek istemişlerdir. Bunları da yalanlayan İsmail Hakkı Bey, böyle bir genç kabineden haberleri olmadığını vurgulayarak, Kamil Paşa taraftarı olanların, onu sağlam delillerle müdafaa etmelerini tavsiye etmiştir.¹⁷²⁶

Kamil Paşa meselesi bir süre sonra adeta Osmanlı Devleti'nin bir dış sorunu haline gelmiş, bir İstanbul gazetesinin yazdığı gibi; “*Bosna-Hersek meselesine, Bulgaristan meselesine, Girit meselesine bir de Kamil Paşa meselesi*” dâhil olmuştur. İsmail Hakkı Bey,

¹⁷²⁴ İstanbul basınında özellikle Servet-i Fünun, Yeni Gazete ve İkdam gazeteleri, Kamil Paşa yanlısı yayınlar yapmaya başlamışlardır. Bu yayınlarında da, İngiliz dostluğu ile özdeşleşmiş Kamil Paşa hakkında olumsuz bir yaklaşım göstermenin, Osmanlı-İngiliz dostluğunu yaralayacağı vurgusu yapmışlardır. İşi biraz daha ileri götürerek, Kamil Paşa aleyhtarlığının, Almanlarla yakınlaşmak anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu noktada belirtmek gerekir ki İngiltere'nin çıkarları açısından da Kamil Paşa önemli bir figürdür. Paşa'nın sadarete getirilmesi üzerine İngiltere Kralı VII. Edward'ın uluslararası teamüllere aykırı olarak, Sultan Abdülhamit'e kutlama telgrafi göndermesi mühim görünmektedir. Bkz. Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, s.26

¹⁷²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Hulus-u Niyetten Ayrılmalım”, *Tanin*, 12 Kânunuevvel 1908, No:132, s.1

¹⁷²⁶ Babanzade, “Hulus-u Niyetten Ayrılmalım”, s.1

Kamil Paşa meselesinin biri iç diğeri dış politika olmak üzere iki ayrı alanı ilgilendirdiğini, dış politikada ise şahsının ön plana çıktığını vurgulamıştır. Dâhili siyasetin bir ürünü olan bu meselenin, devletler arası bir renk almaya başladığını aktaran Babanzade, yabancıların bu sebeple devletin işlerine karışmaya başladıklarına işaret etmiştir. Eski devirde bunun normal olduğunu ancak hürriyet devrinde yapılmasının kabul edilemeyeceğini eklemiştir. Kamil Paşa'nın İngiliz gazeteleri üzerinden kendi reklamını yapmaya çalıştığını üstü kapalı biçimde ifade eden İsmail Hakkı Bey, bu konuda, İstanbul'daki yabancı muhabirlerden de istifade edildiğini ileri sürmüştür. Zira yabancı muhabirlere Kamil Paşa'nın üstün vasıflarının aktarıldığını ve onu eleştirenin düşman ilan edildiğini belirtmiştir. Osmanlı dış politikasının şahıslar üzerinden yürütüldüğünü lanse etmeye çalıştıklarını, şayet bir şahıs görevden alınır, İngiliz veya Fransız politikasının çökeceği propagandası yaptıklarını aktarmıştır.¹⁷²⁷

Yabancı basın mensuplarının bu şekilde, bir şahıs hakkında beyni yıkandıktan sonra kabineyi eleştirenler; iktidara göz dikenler, çoluk çocuk taifesi ve tecrübesiz olarak nitelendirilmiş, siyaset dâhisi olarak tanımlanan reklamcılar da İngiliz politikasının bir numaralı savunucusu olarak gösterilmiştir. Bu propaganda bu şekilde zihinlere şırınga edildikten sonra, Avrupa'da biraz daha büyütülerek, Osmanlı Devleti'nin önüne sorun olarak çıkartılmıştır. İsmail Hakkı Bey, devr-i sabıkta sırtını millete değil de bir Avrupa devletine dayayarak iş görmeye çalışan 'devlet ricalinin' çok olduğunu hatırlatarak, bunun hariç vasıtasıyla içeriye karşı bir şantaj olduğunu yazmıştır. Bu tip davranışların devlete zarar verdiğini vurgulayarak, iç politikada güç kazanmak için yabancıların bir koz olarak kullanılması alışkanlığına son verilmesini dilemiştir.¹⁷²⁸

Kamil Paşa'nın Harbiye ve Bahriye Nazırlarını kendi inisiyatifi ile değiştirmesi, ülkede çıkacak siyasi bir krizin başlangıcı olmuştur. Bu konuda Sadrazamın Meclis'e gelerek konu hakkında izahat vermesi istenmişse de Kamil Paşa, nazırların değişmesinin dış politikayla ilgili bir durum olduğunu, bu sebeple açıklama talebinin 17 Şubat'a ertelenmesini istemiştir. Bu hamle İttihatçılar tarafından zaman kazanma taktiği olarak değerlendirilmiş ve Meclis'te kabineye karşı bir güvenoylaması yapılmıştır. Oylama sonucunda güvensizlik kararı çıkınca hükümet düşmüş ve 14 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.¹⁷²⁹

¹⁷²⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Teşrihi Muktezi Bir Halet-i Ruhiye ve Matbuat-ı Ecnebiye", *Tanin*, 24 Kânunuevvel 1908, No:144, s.3

¹⁷²⁸ Babanzade, "Teşrihi Muktezi Bir Halet-i Ruhiye ve Matbuat-ı Ecnebiye", s.3

¹⁷²⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s.53-56. Kamil Paşa Hükümetinin düşürülmesinde Almanya'nın parmağı olduğunu ileri süren ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin tek koruyucusu olarak Alman İmparatoru II. Wilhelm'i gösteren Mehmed Selahaddin Bey, dönemin siyasi atmosferini anlamak açısından da önemli görülen şu iddiada bulunmuştur: "Kamil Paşa kabinesine güvensizlik oyu verildiği gün, Paşa meclise gelseydi, meclis kapı ve koridorlarına, Ayasofya Meydanına yerleştirilen İttihat ve Terakki fedailerini katledilecekti. Bu

Muhallif basın, nazırların değiştirilmesi yüzünden Meclis tarafından gensoru verilmesini eleştiren yazılar kaleme almış ve İsmail Hakkı Bey, bunlardan birinin yazdığı bir makaleyi konu edinerek, yapılan eleştirileri cevaplamaya çalışmıştır. Söz konusu gazetenin ileri sürdüğü görüş, Sadrazamın kabine içinde istediği şekilde değişiklik yapabileceği, Meclis'ten itimat aldığı için bu hakka sahip olduğu yönündedir. İsmail Hakkı Bey bu görüşün hiçbir meşrutiyet kuralına ve kanun kitaplarına uymadığını ileri sürmüştür. Sadrazamın güvenoyu almış bir kabinede kimseye sormadan, kafasına göre değişiklik yapmasının doğru olmadığını zira değişiklik sonucu gelen yeni kişilere, Meclisin itimadının olmayabileceğini dile getirmiştir. Sadrazamın kabineden birilerinin istifasını isteme hakkının olduğunu buna karşın azletme yetkisinin bulunmadığını, istifasını istese bile bunun gerekçesini hem kabinenin diğer üyelerine hem de Meclise açıklamak zorunda olduğunu hatırlatmıştır. Bu sebepten ötürü Meclisin, icra kuvvetine müdahale ettiği görüşünü de çürütmeye çalışarak, yapılanın icraya karışmak değil icra heyetine güvenilir kişilerin alınmasını sağlamak şayet bu olmuyorsa icrayı başka birine emanet etmek olduğunu yazmıştır.¹⁷³⁰

İsmail Hakkı Bey'in makalesine konu ettiği gazetenin, İngiltere Avam Kamarasını örnek göstererek, ileri sürdüğü diğer görüş de, sadrazamın gensoruya cevap vermemek hakkının bulunduğudur. İsmail Hakkı Bey ise sadrazamın böyle bir hakka sahip olmadığını, sadece bir süre için cevap vermekten kaçınabileceğini, bunun da dış politikayla ilgili bir durumda söz konusu olabileceğini yazmıştır. Oysaki sadrazama verilen gensoru dış politikayla değil iç politikayla ilgilidir. İsmail Hakkı Bey daha sonra, kabine reisinin, kabine üyelerini kendi keyfine göre değiştiremeyeceğine dair İngiltere, Fransa ve İtalya'dan örnekler vererek ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca yakın dönem Osmanlı hükümetinden örnek vererek, Said Paşa'nın harbiye ve bahriye nazırlarını atama yetkisini Padişaha vermeye çalışan kanun yüzünden istifa etmek durumunda kaldığını hatırlatmıştır. Benzer bir oyunun bu sefer dolambaçlı yollarla oynanmaya çalışıldığını ileri süren Babanzade, Kamil Paşa kabinesinde bu olaydan sonra birçok üyenin istifa ettiğini ve üyelerinin bile güvenmediği bir kabine reisine itimat edilmemesinin normal karşılanması gerektiğini savunmuştur.¹⁷³¹

Kamil Paşa'nın görevden çekilmesiyle, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine ciddi tepkiler oluşacağı yönünde yazılar yazan gazetelere, cevap olmak üzere bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, İngiliz basını istisna tutulmak kaydıyla, hiç de böyle bir tepkinin

---

cinayetin işlenmesine Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Mareşal Dö Biberştayn ve Mareşal Golç Paşa'nın izli teşebbüs ve tertipleri sonucunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti karar verdi." Bunun için bkz. Mehmed Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, (Sad. Ahmed Varol), İnkılab Yay., İstanbul, 1989, s.28-29

¹⁷³⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Kabinenin Şekl-i Hazırı ve Bazı Nazariyat-ı Siyasiye", *Tanin*, 13 Şubat 1909, No:193, s.1-2

¹⁷³¹ Babanzade, "Kabinenin Şekl-i Hazırı ve Bazı Nazariyat-ı Siyasiye", s.1-2

oluşmadığını, hatta bazı ülkelerde Meclisin yaptıklarının takdirle karşılandığını dile getirmiştir. İngiltere ise Kamil Paşa'yı, Osmanlı-İngiliz dostluğunun en önemli ismi olarak gördüğünden, Paşa'nın sadrazamlığının sona ermesine sıcak bakmamıştır. İngiliz basını bu gelişmeyi bir türlü kabul etmek istemezken, Kamil Paşa'nın olay sonrası yayınladığı beyanname ile kendisini mağdur göstermeye çalıştığını ancak bunun böyle olmadığını yavaş yavaş İngiltere'nin de anlamaya başlayacağını belirtmiştir.¹⁷³²

İsmail Hakkı Bey, olayın İngiltere Parlamentosunda nasıl yankılandığını göstermek amacıyla Başbakan Asquith'in: “*Ümit ederiz ki Kamil Paşa'nın halefleri gerek Avusturya-Türkiye ve gerek Türkiye-Bulgaristan anlaşmazlığını ilgililerin şerefine muhafaza ve Türkiye'nin menfaatlerini gözeterek bazı itilaflarla iyi bir sonuca ulaşacak gibi görünen eski politikayı takip ederler.*” sözlerini aktarmıştır. İsmail Hakkı Bey, yeni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın İngilizlerle aynı dostluk siyasetini devam ettireceğini açıklamasının ve Londra Büyükelçisi olan Rıfat Paşa'nın, Hariciye Nazırı yapılmasının aynı düşüncenin sonucu olduğunu açıklamış ve İngiltere'nin içine su serpmeye çalışmıştır.¹⁷³³ Bu hamle İngiliz basınında yumuşamaya yol açmıştır. Zira Rıfat Paşa İngiltere Kralının da teveccühünü kazanmış, Kral, Atina'ya yaptığı seyahatte, Osmanlı elçiliği yapan Paşa'ya yakın ilgi göstermiştir. İngiliz dostu olan Rıfat Paşa, Hariciye Nazırlığı teklifini ilk başta reddetmiş ancak yeni kabinenin programını görüp İngiliz dostluğuna riayet edileceği ifadelerini görünce, hemen nazırlığı kabul etmiş ve bu durumu derhal İngiliz siyasi çevrelerine aktarmakta gecikmemiştir.¹⁷³⁴

İngiliz basınının önde gelen gazetelerinin de bu icraatlardan sonra Osmanlı aleyhtarlığından vazgeçtiklerini yazan İsmail Hakkı Bey, bu gelişmeleri örnek göstererek, Kamil Paşa'nın düşmesi ile İngiliz siyasetinin yerle bir olacağı yönündeki yazı ve haberlerin bu şekilde tekzip edildiğini vurgulamıştır.¹⁷³⁵ Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin dış politikada takip edeceği yol hakkında henüz bir fikir sahibi olamadıklarını dile getiren Babanzade, yeni Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın tüm Avrupa kabinelerini birer birer dolaşmış olmasını büyük bir avantaj olarak görmüştür. Yeni kabine hakkında yapılan Almanya'ya yavaş yavaş eleştirilerinin ise yersiz olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Almanya ile yakınlaşmanın Londra'dan uzaklaşmak manasına gelmediğini herkesin anlamasını istemiştir. İngiliz

¹⁷³² Babanzade İsmail Hakkı, “Hal ve Mevki-i Haricimiz”, *Tanin*, 20 Şubat 1909, No:200, s.1-2

¹⁷³³ Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine dışişleri bakanı olarak Rıfat Paşa'nın alınması ve Kamil Paşa kabinesindeki birçok bakanın koltuğunda kalması İngilizleri teskin etmek amacıyla yapılmıştır. Ancak İngiliz Hükümeti bu tür güvencelere rağmen Cemiyetle arasına mesafe koymuş ve İttihat ve Terakki'nin karşısında yer alarak muhalif bir politika izlemiştir. Bunun için bkz. Mithat Aydın, “II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere”, *Belgi*, S.1, Kış-2011/1, s.33

¹⁷³⁴ Babanzade, “Hal ve Mevki-i Haricimiz”, s.1-2

¹⁷³⁵ Babanzade, “Hal ve Mevki-i Haricimiz”, s.1-2

politikasının Osmanlılar için hala birinci sırada yer aldığını, yerli basında görülen ‘İngilizlerden soğuyoruz’ tarzındaki başlıklar yazılmaya devam ettikçe, iki devlet arasındaki ilişkilerin gerçekten bozulmasına yol açacağı yorumunda bulunmuştur. Yeni kabinenin dış politikasında da endişe edecek bir şeyin olmadığını yazmıştır.¹⁷³⁶

6.2.1. Hüseyin Hilmi Paşa’nın İkinci Sadareti ve Dış Politika

Hüseyin Hilmi Paşa’nın birinci sadareti 31 Mart ayaklanması yüzünden çok kısa sürmüş, 14 Şubat 1909’da başladığı görevi 14 Nisan 1909’da bitirmiştir. Paşa’nın istifası üzerine yerine Tevfik Paşa sadrazam yapılacaktır. Ayaklanmanın bastırılıp ülkenin yavaş yavaş normale dönmesinden sonra 5 Mayıs 1909’da Hüseyin Hilmi Paşa yeniden sadrazam olmuştur.¹⁷³⁷

İsmail Hakkı Bey, Hüseyin Hilmi Paşa’nın bu ikinci sadareti döneminde kabinenin programında¹⁷³⁸ yer alan dış politika icraatlarına yönelik kısımlara ağırlık veren yazılar yazmıştır. Mebusan Meclisi’nin 24 Mayıs 1909 günkü oturumunda okunan programda Babanzade’nin dikkatini çeken ilk şey, dış politika konusuna çok az yer verilmesidir. Söz konusu kısım da kısaca şöyledir:

“Geçen Perşembe günü okunan Padişah nutkunda belirtildiği üzere bütün devletlerle ilişkilerimiz dostane biçimde devam etmektedir... Takip etmekte olduğumuz barışçı ve sağlam meslekten vazgeçmeksizin ilişkilerimizin daha samimi bir şekilde idamesine devam edeceğimiz gibi milli hak ve menfaatlerimizin korunmasına da gayret edeceğiz. Bu durumda harici ihtilaflardan azade bulunduğumuz cihetle muhtaç olduğumuz ilerleme ve gelişmeyi sağlamaya artık mesai sarf edebiliriz.”

İsmail Hakkı Bey, bu ifadelerden özellikle ilk cümlenin reddedilmesini gerektirecek bir emare olmadığını belirtmiş, meşrutiyetin ilanından sonra İngiltere, Fransa, İtalya gibi devletlerin Osmanlıların hayrına bir yaklaşım gösterdiğini dile getirerek, Almanya’nın da Prens Bülow’un başbakanlığında bu cerayana katılabileceğini ancak müttefiki Avusturya’nın buna mani olduğunu yazmıştır. Bu ahengi bozan devletin ise Bosna-Hersek’i ilhak eden Avusturya olduğunu eklemiştir.¹⁷³⁹

Osmanlı Devleti’nin Rusya ile olan ilişkilerinde ise meşrutiyetin ilk dönemlerinde Rusların bunu fırsata çevirmeye çalıştıklarını belirtmiş, Boğazlar meselesini eşeleyip, Hünkâr İskelesi Antlaşmasının ikinci nüshasını düzenlemeye bile teşebbüs ettiğini hatırlatmıştır. Ancak zaman ve zeminin bu hayalini gerçekleştirmesine müsait olmadığını anlayınca,

¹⁷³⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Siyaset-i Hariciyemiz”, *Tanin*, 22 Mart 1909, No:230, s.1-2

¹⁷³⁷ Mahir Aydın, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *DİA*, c.18, 1998, s.550, Abdullah Özdağ, “Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.41, Yaz-2014, s.153-155

¹⁷³⁸ Hüseyin Hilmi Paşa’nın söz konusu hükümet programının tamamı için bkz. İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, *OTAM*, S.1, 1990, s.214-220

¹⁷³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Kabinenin Programı ve Münasebat-ı Hariciyemiz”, *Tanin*, 26 Mayıs 1909, No:262, s.1-2

Osmanlı Devleti ile mümkün olduğu kadar samimi dost olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan'ın tazminatı meselesinde kollarını Balkanlara uzatarak, Bulgarların lehine Osmanlıların ise aleyhine bir yol izlemiştir. Bulgaristan'ın, bağımsızlık konusunda Osmanlı Devleti'ne minnettar olması gerektiğini vurgulayarak bunu barış ve Osmanlı Devleti'nin iç gelişimini sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulan huzur ve sükûnet ortamı için yaptıklarını dile getirmiştir. Ayrıca Bulgarlara, 31 Mart ayaklanmasını bastıran Mahmut Şevket Paşa kumandasındaki Türk ordusunun düzen ve intizamına bakarak dikkatli davranmalarını önermiştir. Devletlerin genel temayüllerinde de Osmanlı Devleti aleyhine bir işaret olmadığını yazmıştır.¹⁷⁴⁰

İsmail Hakkı Bey bu dönemde dış politika alanında farklı bir konuya temas etmiş, meşrutiyetin ilanından sonra Büyük Devletlerin İstanbul'daki büyükelçilerini değiştirmelerini, II. Abdülhamit dönemi ile meşruti dönemi kıyaslayarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede değindiği ilk nokta, II. Abdülhamit döneminde oluşturulan hantal ve enerjiden uzak devlet mekanizması yüzünden birçok üst rütbeli devlet memurunun makamında uzun yıllar kalmış olmasıdır. Aynı durum yurtdışındaki Osmanlı elçileri için de geçerli olmuştur. Bu duruma binaen Avrupa devletlerinin de İstanbul'daki elçilerini değiştirmeye gerek duymadıklarını ifade etmiştir. Çünkü belirli ve tekdüze bir yönetim anlayışının benimsendiği bir ülkede sık sık elçi değiştirilmesi o ülkeler için faydalı görülmemiştir. Diğer bir nokta da II. Abdülhamit'in kişiliği ile alakalıdır. İsmail Hakkı Bey, II. Abdülhamit'in ruhuna nüfuz etmenin, desiselerini anlamanın, zayıf noktalarını bulup yararlanmaya çalışmanın uzun zamanlar aldığını, elçiler sürekli değiştirilirse bunun sağlanamayacağını yazmıştır.¹⁷⁴¹

İsmail Hakkı Bey eski durumu bu şekilde aktardıktan sonra yeni duruma göz atmıştır. Avrupa devletleri meşrutiyetin ilanından sonra arka arkaya elçilerini değiştirmeye başlamışlardır. İlk olarak İngiltere, Sir Nichol O'Conner'in vefatı üzerine Sir Gerard Lowther'i İstanbul'a göndermiştir.¹⁷⁴² Diğer devletler ise biraz ihtiyatlı davranmış, acele etmemiş, Hareket Ordusunun İstanbul'a girmesi ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi

¹⁷⁴⁰ Babanzade, "Kabinenin Programı ve Münasebat-ı Hariciyemiz", s.1-2

¹⁷⁴¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Tebeddül-ü Süfera", *Tanin*, 2 Haziran 1909, No:269, s.1-2

¹⁷⁴² Sir Gerard Lowther, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi olarak, 1908'den 1913 yılına kadar görev yapacaktır. Bkz. Turan, "*İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin Dış İlişkileri*", s.344. Lowther, 31 Temmuz 1908'de İstanbul'daki yeni görevine başlamadan önce, İngiltere'yi birçok farklı ülke nezdinde temsil etmiş, Şili'de ve Fas'ta elçilik müsteşarı görevlerinde bulunmuştur. Philip Graves, Gerard Lowther hakkında bu bilgileri verdikten sonra şunları yazmıştır: "*En önemli nitelikleri, tarafsızlığı, soğukkanlılığı ve sağduyulu oluşuydu. Tipik bir taşra beyefendisi, bir sportmen, kilolu olmasına rağmen iyi bir tenis oyuncusu ve mükemmel bir ev sahibi olarak kısa zamanda İngiliz Cemaatinin sevgi ve saygısını kazandı. Mutlak doğru sözlülüğü ona meslektaşlarının ve Babîâli'nin saygısını kazandı. Her ne kadar sonraki günlerde onun tamamıyla onutlu diplomasi usulleri, diğer büyükelçilerin metotları ile mukayese edildiğinde zarar gördüyse de ve bazı Genç Türk liderleri tarafından kendisine hücum edildiye de, prestij kazanmak için tutumunu değiştirmede, dengesini ve hükümlerini muhafaza etti. Cazip ve çok nazik bir hanımefendi olan Amerikalı karısı, büyükelçiliği boyunca ona büyük destek oldu.*" Bkz. Graves, *İngilizler ve Türkler*, s.66

üzerine onlar da değişiklik yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde ilk değişiklik Fransa'dan gelmiş, on yıldan beri İstanbul'da elçilik yapan Constans ülkesine geri çağırılmıştır. Onun yerine kimin geçeceği tam bilinmese de İsmail Hakkı Bey uzun yıllar Petersburg'ta görev yapmış Maurice Bompard'ın görevlendirileceği ihtimali üzerinde durmuştur.¹⁷⁴³

Rusya Elçisi olan Zinovyef'e her Osmanlının hürmetle bakması gerektiğini dile getiren Babanzade, Rusya elçileri içinde Osmanlı Devleti'nin en az başını ağrıtanın Zinovyef olduğunu yazmıştır. Eski elçinin halefi olarak Çirski göreve getirilmiştir. Slavlık hayranı olan Çirski'nin Bulgaristan'ın bağımsız olması ve birçok Slavın oraya gitmesi yüzünden sorun teşkil etmeyeceği yorumunu yapmıştır. İsmail Hakkı Bey ayrıca İswolski'nin, kendi yerine geçmesi ihtimali kuvvetli olan Çirski'yi İstanbul'a göndererek merkezden uzaklaştırdığını eklemiştir. Ayrıca İswolski, Rusya'da kendisine yönelik yapılan, Slavlığı yarı yolda bıraktığı ve Bosna-Hersek'i kaptırdığı eleştirilerini bu atamayla hafifletmek istemiştir. Almanya'nın elçisini değiştireceği haberleri de gelmeye başlamıştır. Bükreş Elçisi Kiderlen-Waechter'in İstanbul için aday gösterildiğini ileri süren Babanzade, zaten bu görevi iki kez vekâleten yürüttüğü için kötü bir tercih olmayacağını düşünmüştür. Mevcut elçi Baron Bieberstein'in da diploması konusunda örnek bir zat olduğunu dile getirerek, genel çerçevede giden ve gelen tüm elçilerden memnun olduklarını yazmıştır.¹⁷⁴⁴

6.2.2. Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası ve Hakkı Paşa Hükümetinin Kurulması

Hüseyin Hilmi Paşa'nın 28 Aralık 1909'da istifa etmesi üzerine, bu istifanın yaratacağı etkilerin neler olacağı konusunda İsmail Hakkı Bey bir makale yazmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa istifasının gerekçesi olarak, sağlık sorunlarını ve dinlenme ihtiyacını göstermiştir. İsmail Hakkı Bey ise bu gerekçenin gerçek gerekçe olmadığını, istifa meselesinin başka sebepleri bulunduğunu belirtmiştir. Bazı çevreler bu istifanın harici bir sebeple ilintili olduğunu ileri sürerek, Mebusan Meclisi'nde, örneğin İngiltere aleyhinde bir düşünce mevcut olduğunu ima etmişlerdir. Ancak İsmail Hakkı Bey, istifa olayının, devletin dış ilişkileriyle hiçbir ilgisi olmadığını kesin bir dille beyan etmiştir. Ayrıca istifanın sebepleri hakkında ortalıkta dönen dedikodulara da okurların fazla kulak asmamalarını istemiştir.¹⁷⁴⁵

İsmail Hakkı Bey, istifanın sebebinden ziyade, ülkede ne gibi sonuçlar doğuracağına bakılması gerektiğini savunmuştur. Bu noktada ilk üzerinde durulan konu, Osmanlı Devleti'nde hükümetlerin çok istikrarsız olduğu ve kısa sürede görevden çekildikleri olmuştur. Kabinelerin uzun süre görevde kalmalarını kendisinin de arzu ettiğini, her hükümet

¹⁷⁴³ Babanzade, "Tebeddül-ü Süfera", s.1-2

¹⁷⁴⁴ Babanzade, "Tebeddül-ü Süfera", s.1-2

¹⁷⁴⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Buhran-ı Vükelaımız", *Yeni Tanin*, 30 Kânunuevvel 1909, No:6, s.1

değişikliğinin ülkede belli ölçülerde sarsıntıya yol açtığını ancak bunun lüzumundan fazla büyütülmemesini dile getirmiştir. Fransa, İtalya ve hatta Sırbistan ve Macaristan örneklerini vererek, bu tip şeylerin birçok Avrupa ülkesinde de olduğunu, meşrutiyet tecrübesi yeni olan Osmanlı ülkesinde bunların olabileceğini vurgulamıştır. İstifa olayı ile yaşanan buhranın genel bir sorun olmadığını, hükümetin iç ve dış politikasında ve programında değişiklik olmayacağını, aynı zamanda kabinenin tamamının değişmeyeceğini yazmıştır. Bu yüzden bu olayın kabinenin düşmesinden ziyade kabinede düzenleme yapma biçiminde düşünülmesini, önceden de bu tip şeylerin yapıldığını fakat bu defaki düzenlemenin, kabine üyelerinde değil de kabine başkanında değişiklik yapma biçiminde değerlendirilmesini talep etmiştir.¹⁷⁴⁶

İsmail Hakkı Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine kabinenin başına geçecek kişinin, Roma Sefiri İbrahim Hakkı Paşa olacağı tahmininde bulunmuştur. Hakkı Paşa'nın faziletlerinden bahsettikten sonra, meşrutiyetin ilk dönemlerinde çok fazla eleştiriye maruz kaldığını ancak bunlara kulak asmayarak var gücüyle çalıştığını ifade etmiştir. Hakkı Paşa'nın gerek Maarif Nazırlığında gerek Dâhiliye Nazırlığında başarılı iş göremediği iddia edilmişse de İsmail Hakkı Bey bunları reddetmiştir. O dönemde daha iyisinin yapılamayacağını dile getirerek, ondan sonra kurulan kabinelerde aynı bakanlıkların benzer bir durumda kaldığını aktarmıştır. Şahsı adına, Hakkı Paşa'nın sadrazamlığı kabul etmesi halinde, görevinde başarılı olacağını savunan İsmail Hakkı Bey, ülkenin selameti açısından herkesin bu konuda Hakkı Paşa'nın arkasında olması gerektiğini hatırlatmıştır.¹⁷⁴⁷

İbrahim Hakkı Paşa'nın sadareti kabul ettiğini, İsmail Hakkı Bey yazdığı bir makale ile okurlarına duyurmuştur. Otuz altı saat gibi kısa sürede kabine buhranının çözülmüş olmasına sevinen İsmail Hakkı Bey, Hakkı Paşa'nın, sadareti kabul ettiğine dair Padişaha gönderdiği telgrafta, her şeyden önce İttihat ve Terakki Fırkası'nın temayülünü ve teklifi kabul ederse bu fırkanın kendisini ne kadar koruyacağını anlamak ve ona göre hareket etmek istediği detayını vermiştir. Bunun üzerine 30 Ocak 1909 günü firkada Maliye Nazırı Cavit Bey ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey hazır oldukları halde bir toplantı yapılmış ve Hakkı Paşa'ya destek verilmesi kararı çıkmıştır. Bu şekilde hem padişahın hem de İttihat ve Terakki Fırkası'nın temayülü aynı noktada birleşerek, Hakkı Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.¹⁷⁴⁸

Hakkı Paşa'nın izlediği bu yolu normal karşılayan İsmail Hakkı Bey, Roma'da olduğu için iç siyasetteki gelişmelerden uzak kalan birinin, parlamentodaki durumu öğrenip ona göre karar vermesinin doğal olduğunu savunmuştur. Ayrıca kabine sorununun bu kadar bir sürede çözümlenmesini memnuniyetle karşılamış, birçok Avrupa ülkesinde aylarca hükümet

¹⁷⁴⁶ Babanzade, "Buhran-ı Vükelamız", s.1

¹⁷⁴⁷ Babanzade, "Buhran-ı Vükelamız", s.1

¹⁷⁴⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Buhran-ı Vükelanın Hitamı", *Yeni Tanin*, 31 Kânunuevvel 1909, No:7, s.1

kurulamağından bahsetmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu başarısını görüp de meşrutiyet hakkında vesveseye düşenlerin de hata ettiklerini dile getirmiştir. Yabancı basında özellikle de *Le Temps* gazetesinde, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası meselesinde telaşa düşülmüştür. İsmail Hakkı Bey, bu telaşın da gereksiz olduğunu, dâhili ve harici siyasette aynı programa sadık kalınacağını yazmıştır.¹⁷⁴⁹

İbrahim Hakkı Paşa'nın sadrazamlığı kabul etmesinden sonra Osmanlı siyasi çevrelerinde dönen dedikodular son bulmamış, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifa etmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli etkisi olduğu ileri sürülmüştür. Hatta *Le Temps* gazetesi, cemiyet yüzünden Mebusan Meclisi'ni bir 'heyula' olarak tarif etmiştir. Bu haksız isnatlar üzerine Cemiyet, sorumlu üyesi vasıtasıyla iddiaları tekzip etmiş ve bizzat eski sadrazamı da şahit kılmıştır. Bunun üzerine muhalifler sözü değiştirerek, bu sefer İttihat ve Terakki Fırkası'nın gizli güçlerinden bahsetmişler ve lafı dönüp dolaştırıp Cemiyete getirerek, cemiyetle fırkayı aynı şahsın iki sureti olarak tanımlamışlardır. İsmail Hakkı Bey ise bu tanımlamayı kabul ederek, biraz daha ileri götürmüş, fırkayı cemiyetin özeti, zirvesi ve siyasi şubesi olarak tasvir etmiştir. Bunda bir sakınca görmeyen İsmail Hakkı Bey, fırkanın cemiyetten kök almasının iyi bir şey olduğunu, bu şekilde güçlü bir millet temeline dayandığını savunmuştur.¹⁷⁵⁰

İsmail Hakkı Bey bu görüşünü ispatlamak için Fransa'dan örnek vermiş, parlamentodaki Muhafazakâr Fırka'nın, bütün muhafazakâr kesim ve cemiyetlerin, Sosyalist Fırka'nın ise bütün sosyalistlerin ve sendikaların sözcüsü olduğunu dile getirmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın da Cemiyetin meşrutiyetten önce ve hâlihazırda temsil ettiği siyasi hissiyatın bir tercümanı olduğunu ifade etmiştir. Fırkanın Hüseyin Hilmi Paşa kabinesini neden açıkça düşürmediği soruları da gündeme gelmiştir. Özellikle *Le Temps*, Paşa'nın istifa ettirilmesinin kanunuesasîye aykırı olduğunu yazmıştır. İsmail Hakkı Bey de kanunuesasîde kabinenin düşmesini fırka kararına bağlayan bir madde olmadığına dikkat çekmiş, Fransa kabinelerinin güvenoyu alamama yüzünden görevden çekilmelerinin Fransa kanunuesasîsinde olup olmadığını sormuştur. Fırka ile istifa arasındaki bağlantıyı değerlendirirken de Sadrazamın istifaya mecbur bırakılmadığını ancak fırkanın Paşa'dan memnun olmadığını kendisine hissettirdiğini ve bunu anlayan Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasını verdiğini yazmıştır. Fırka sadrazama itimat etmeyince ve kendisine izahat veremeyeceği bir soru önergesi verilince aynı sonucun alınacağını eklemiştir.¹⁷⁵¹

¹⁷⁴⁹ Babanzade, "Buhran-ı Vükelanın Hitamı", s.1

¹⁷⁵⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Kabine ve Fırka", *Yeni Tanin*, 12 Kânunusani 1910, No:19, s.1-2

¹⁷⁵¹ Babanzade, "Kabine ve Fırka", s.1-2

İsmail Hakkı Bey fırka vasıtasıyla Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis-i Mebusan'ın huzuruna çıkmadan kendi iradesiyle istifa etmesinin en doğru hareket olduğunu, bunun hem siyasi krizi engelleme hem de Paşa'nın itibarını kurtarmak gibi bir netice doğurduğunu vurgulamıştır. Fırkanın kendi adamı olan Hüseyin Hilmi Paşa'yı istifa ettirmesinin de yanlış olduğunu ileri sürenlere de Mebusan Meclisi'ndeki en eli ayağı düzgün fırkanın İttihat ve Terakki Fırkası olduğunu, bazı ısmarlama muhalif partilerin bunu yapacak güce sahip olmadıklarını belirtmiştir. Bazı kesimlerin olaylar hakkında ne kadar açıklama yapılsa da ikna olmamak için direndiklerini, bu sebepten ötürü sağdan soldan gelen itiraz tufanlarına kulaklarını kapatarak, yola devam edeceklerini dile getirmiştir.¹⁷⁵²

İsmail Hakkı Bey, bir sonraki makalesinde, bu konunun devamı olarak, İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin kuruluşu ile meşrutiyet kuralları arasında bir uyum olup olmadığını değerlendirmiştir. İlk olarak da, Hakkı Paşa'yı kabine kurmakla Padişahın görevlendirdiğini, kabine buhranları yaşanan dönemlerde, hükümdarın bu işi yapmaya ehliyeti olan ve çoğunluk fırkasının da onayını alan kişiye görev vermesinin doğal olduğunu dile getirmiştir. Padişah, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Hakkı Paşa'ya meyilli olduğunu anlayınca teklifi hemen ona yapmıştır. Bazı şeylerin siyasette yazısız bir kaide haline geldiğini belirten İsmail Hakkı Bey, İngiltere örneğini vererek, Liberal Fırkası lideri Asquith iktidardan düşerse, onun yerine Muhafazakârların lideri Balfour'un geçeceğini herkes gibi Kralın da bildiğini o yüzden tavsiyeye gerek kalmadan onu başa geçireceğini aktarmıştır. Hakkı Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi konusunda Fırka'nın padişaha görüş bildirmesinin ise sadece padişahı aydınlatmak amacı taşıdığını yoksa Padişahı etki altına almak gibi bir amaç güdümediğini vurgulamıştır.¹⁷⁵³

Konunun daha sonra ikinci aşamasına geçen İsmail Hakkı Bey, Hakkı Paşa'nın kabineyi nasıl kurduğunu ve bunun meşrutiyet kurallarına uygunluğu üzerinde durmuştur. Hakkı Paşa'nın kabineyi serbestçe kurması gerektiği o dönemde dillendirilmiştir. İsmail Hakkı Bey bunu kabul etmekle birlikte, Paşa'nın bazı zaruret durumlarını göz önüne almak zorunda olduğunu, çoğunluk fırkası içinden sönük ve kalitesiz kimseleri kabineye almasının doğru olmayacağını bildiğini belirtmiştir. Ancak bu durumun Paşa'yı kukla durumuna da düşürmediğini, fırkanın istediği kişileri seçip, sadrazamın onayına sunarak onu etkisiz bir mevkide göstermenin fırkayı kontrolsüz güç yapacağını ve bu yöntemin hiçbir meşruti ülkede olmadığını hatırlatmıştır. Özet olarak, sadrazam ile fırkanın karşılıklı olarak birbirlerinin hassasiyetlerine dikkat ederek hareket etmelerinin doğru olacağını yazmıştır. Zaten Hakkı Paşa kabinesine Mebusan Meclisi'nden yeni olmak üzere sadece bir kişi dâhil edilmiştir.

¹⁷⁵² Babanzade, "Kabine ve Fırka", s.1-2

¹⁷⁵³ Babanzade İsmail Hakkı, "Yeni Kabine İle Fırka", *Yeni Tanin*, 14 Kânunusani 1910, No:490-21, s.1

Diğerleri ya eski kabineden veya ayandan veyahut da dışarıdan bazı kimselerdir ki¹⁷⁵⁴ bu da Sadrazamın çalışma arkadaşlarını seçerken geniş adımlar atabildiğini göstermiştir. İsmail Hakkı Bey buna ek olarak, meşrutiyette birkaç kabine gördüğünü ancak hiçbirinin bu kabine kadar meşrutiyet kurallarına uygun olarak kurulmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁵⁵

Hakkı Paşa kabinesi kurulana kadar yaşanan bu süreç içinde Osmanlı Devleti'nin iç durumunu değerlendiren bir yazı kaleme alan İsmail Hakkı Bey, devletin içeride güçlü olmamasının dışarıda da zayıf kalmasına sebep olduğunu yazmıştır. İç ve dış etkenlerin birbirlerine karşılıklı olarak etkide bulduklarını dile getirerek, bu görüşünü; “*Reval Mülakatı olmasa meşrutiyet-i Osmaniye daha belki pek çok zamanlar gecikmeye uğrayacaktı. Fakat avare istibdatımız mülkümüzün içerisini kof ve çürük bir meyve haline getirmese Reval Mülakatına gerek kalmazdı.*” cümlesiyle ispatlamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin hâlihazırda tehlike oluşturacak ciddi bir iç ve dış tehditle karşı karşıya bulunmadığını belirtmekle birlikte, bazı kimselerin şahsi çıkarlarını devletin çıkarlarından üstün tutmaya çalışmalarından yakınmıştır. Bu gibileri, devlet olmazsa kendi çıkarlarının da olmayacağı yönünde uyarmıştır.¹⁷⁵⁶

İstanbul'un bir süreden beri uydurma haber ve kindarlığı ortaya koyma açısından hayret verici bir fabrika görevi gördüğünü dile getirmiştir. Samimi Osmanlı vatandaşlarına, uydurma haber ve dedikodulara önem vermemeleri ve en sağlam kaynaktan nakledildiğine inanılan bilgilerden bile şüphe etmelerini tavsiye etmiştir. Bunu dâhili bir hastalık olarak tanımlayan Babanzade, içeride bunların zayıflık yarattığına, bu zayıflığın da dışarıdaki düşmanların iştahını kabarttığına dikkat çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin selametini birlik olmakta gören İsmail Hakkı Bey, birliğin önce, bir unsurun fertleri arasında daha sonra da diğer unsurlar arasında sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak da, tehlikenin dışarıda olduğunu ancak buna bulunacak çarenin de içeride olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁵⁷

6.3. V. Mehmet Reşat'ın Cülus Törenleri ve Rumeli Seyahati Hakkında Yazdığı Yazılar

Osmanlı Devleti'nde 31 Mart Ayaklanmasından sonra II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşat geçmiştir. Babanzade İsmail Hakkı Bey, padişahın tahta çıkış törenleriyle ilgili olarak makaleler kaleme almış ve bu makalelerde, padişahın meşrutiyet

¹⁷⁵⁴Hakkı Paşa Hüümeti'nde yer alan isimler şunlardır: Hüseyin Hüsnü Efendi (Şeyhülislam), Mahmut Şevket Paşa (Harbiye Nazırı), Rıfat Paşa (Hariciye Nazırı), Necmeddin Bey (Adliye Nazırı), Talat Bey (Dâhiliye Nazırı), Cavid Bey (Maliye Nazırı), Şerif Haydar Bey (Evkaf-ı Hümayun Nazırı), Halil Paşa (Bahriye Nazırı), Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), Hallacyan Efendi (Ticaret ve Nafia Nazırı), Mavro Kordato Efendi (Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı). Bu bilgi için bkz. Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, s.222

¹⁷⁵⁵ Babanzade, “Yeni Kabine İle Fırka”, s.1

¹⁷⁵⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Muhit-i Dâhilimiz”, *Yeni Tanin*, 2 Şubat 1910, No:509-40, s.1-2

¹⁷⁵⁷ Babanzade, “Muhit-i Dâhilimiz”, s.1-2

yönetimi etrafında halkı birleştirici fonksiyonundan ve önceki padişah döneminde görülmeyen gelişmelerden bahsetmiştir.

Mehmet Reşat'ın tahta çıkışının birinci yıl dönümü vesilesiyle yazdığı bir makalede, henüz bir yıl gibi kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen büyük bir inkılâp yaşandığını dile getirmiştir. Önceki padişahın cülus törenleri ile bu töreni kıyaslayarak, öncekilerin tantanalı ancak samimiyetsiz, şimdiki törenin ise halkın içinden gelen sevgi ve saygı hisleriyle dolu olduğunu vurgulamıştır. II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'na kapanarak devleti yönetmiş olmasına eleştiri getirerek, yeni padişahın böyle yapmadığını, milletle her an iç içe olduğunu ve sade bir yaşamı tercih ettiğini ifade etmiştir. Yine II. Abdülhamit'e değinerek, 33 yıllık padişahlık hayatında memleketin yüz metrelik sokağını bile görmediğini ancak Mehmet Reşat'ın ise hem İstanbul'un birçok yerini dolaştığını hem de taşrada birçok önemli şehri ziyaret ettiğini yazmıştır.¹⁷⁵⁸

Dış ziyaretlerde de bir karşılaştırma yaparak 33 yılda sadece Almanya İmparatoru ile Sırbistan Kralının İstanbul'u ziyarete geldiğini, yeni padişah döneminde daha ilk yılda iki hükümdarın başkenti ziyaret ettiğini hatırlatmıştır. Mehmet Reşat tahta çıktıktan sonra kızıamıktan rahatsız olmuştur. Hastalık çok ağır olmamakla birlikte halkın bir iki gün üzüntüye kapıldığını ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey, Mehmet Reşat'ın altın harflerle yazılması gereken en büyük sözünün, “millet kendine padişah bulur fakat padişah kendine millet bulamaz” olduğunu, milletin de böyle bir padişaha sahip olmaktan gurur duyduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁵⁹

Padişah Mehmet Reşat'ın 1912 yılındaki cülus törenine de değinen İsmail Hakkı Bey, bir milletin kendi kendini yönetmeye muktedir olmasının, başında biri olmasına gerek olmadığı anlamına gelmemesi gerektiğini belirterek, cumhuriyet yönetimine uzak olduğunu göstermiştir. Meşrutî idarede padişahın yetkilerinin azalacağı düşüncesine de karşı çıkarak, padişahların kanunla belirlenen sınırlar dışına çıkmadıkları ve istibdat hevesleri göstermedikleri sürece ülkeyi güzelce yöneteceklerini belirtmiştir. Bu arada İngiltere örneğini

¹⁷⁵⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Cülus-u Padişahî”, *Tanin*, 27 Nisan 1910, No:593, s.1. Sultan Mehmet Reşat, yaşının ileri olmasına ve bazı rahatsızlıkları bulunmasına rağmen İstanbul'da birçok yeri dolaşmıştır. İstanbul dışında ilk gittiği yer Bursa'dır. Daha sonra Hereke fabrikasını iki kez ziyaret etmiş ve akabinde 27-28 Ekim 1909'da İzmit'e iki günlük bir gezi yapmıştır. Bundan bir yıl sonra da maiyetiyle birlikte yine Edirne'ye fakat bu sefer bir hafta sürecek seyahat yapmıştır. Bkz. Yunus Özger, “Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl:15, S.22, Bahar 2017, s.137

¹⁷⁵⁹ Babanzade, “Cülus-u Padişahî”, s.1. Erik Jan Zürcher, Sultan Mehmet Reşat üzerinden, yeni rejimle birlikte yaratılmaya çalışılan yeni padişah imajını şu sözlerle aktarmıştır: “*Politik ve ideolojik içeriğinin yanı sıra, padişahın gezisi, yeni ve ilginç bir durum arz etmekteydi. Burada yepyeni bir uygulama söz konusuydu. Rejim, padişahı, halka yakın bir popüler şahsiyet olarak öne çıkarma çabasıydı. Bu amaçla sultan yol boyunca tebaasıyla sürekli temas halinde olmaya çalışmış, onları huzuruna çağırmıştır. Reşad, ‘milletin babası’ olarak takdim edilmeye çalışılmıştır. Kabul etmek gerekir ki padişah, hem görünüşü itibarıyla hem de karakteriyle bu role son derece uygun bir şahsiyettir. Reşad'ın 1918'deki ölümüne kadar, rejimin monarşiyi bu tarz bir kullanımının daha pek çok örneği görülecektir.*” Bkz. Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s.136

vererek, İngiliz halkının hükümdarlarına çok bağlı olduklarını çünkü onların meşrutiyete çok riayet ettiklerini dile getirmiştir. Meşrutiyet ilan edildiği halde II. Abdülhamit ile yönetime devam edilmesinin milletle hükümdar arasındaki uçurumu kapatmadığını ve 31 Mart olayına sebebiyet verdiğini ancak 14 Nisan'da Mehmet Reşat'ın tahta çıkmasıyla bu mesafenin daraltıldığını yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı içinde bulunduğu bir dönemde cülus töreni yapılmasının, Osmanlı ailesinin birlik ve bağlılığını göstermesi açısından önem taşıdığını ifade ederek, milletin babası olan Padişaha meyil ve muhabbetin arttığını vurgulamıştır.¹⁷⁶⁰

İsmail Hakkı Bey, 1912'de cülus töreni vesilesiyle Hürriyet-i Ebediye tepesinde 40 bin kişilik bir askeri grubun yaptığı geçit törenini de değerlendirmiştir. Halkın bu geçitlerle ordusunun nasıl bir gelişim izlediğini yakından gördüğünü, ordu için yaptıkları maddi ve manevi fedakârlıkların boşa gitmediğini anladığını ifade etmiştir. Geçit esnasında uçağın kullanılması, mitralyözlerin, nakliye vasıtalarının gösterilmesi halkın orduya olan inancını artırmıştır. Bu töreni ve ordudaki gelişmeyi meşrutiyete bağlayan Babanzade, savaşın devam ettiği günlerde bu askeri geçidin düşmanlara da gözdağı vereceğini ileri sürmüştür. Bundan istifade ile halkın ordusuna, padişahına ve meşrutiyetine sahip çıkmasını öğütlemiştir.¹⁷⁶¹

Babanzade'nin hayatta iken gördüğü son cülus töreni 1913 yılında yapılmıştır. Balkan Savaşı'nın acı sonuçlarının yaşandığı, iç siyasi çekişmelerin had safhaya ulaştığı bir döneme denk gelen bu tören, hüznle sevincin bir arada yaşandığı duygular içinde geçmiştir. İsmail Hakkı Bey, Mehmet Reşat'ın Meşrutiyete son derece riayet ettiğini tekrar etmiş, padişah buna ne kadar uyarsa halkın da onu örnek alıp o oranda uyacağını dile getirmiştir. Eski döneme de yine değinerek, 33 yıl boyunca açılan yaraların kapatılmasının dört yılda mümkün olamayacağını, birikmiş sorunların meşrutiyet döneminde patlak vermesinin sorumlusu olarak meşrutiyet yöneticilerinin görülmemesini dile getirmiş, evi onarmak için çalışmaya başladıklarını ancak hem içeriden hem dışarıdan gelen sel felaketiyle, onarılan yerlerin yeniden yıkıldığını ifade etmiştir.¹⁷⁶²

Arnavutluk açısından önemli olan seyahatlerden biri de Padişahın Kosova'ya yaptığı ziyarettir. 5-26 Haziran 1911 günleri arasında gerçekleşen bu ziyaretin gerekçesini ve ziyaret esnasında yapılanları İsmail Hakkı Bey sütunlarında okurlarına aktarmıştır. Bu ziyareti "Üçüncü Kosova" olarak adlandıran Babanzade, önceki diğer iki Kosova Savaşı'na atıfta bulunarak, buna tarihi bir anlam yüklemeye çalışmıştır. Ancak ziyaretin asıl sebebi olarak da, Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'ne sadakatini göstermek olduğunu belirtmiştir. Kendi

¹⁷⁶⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Cülus-u Hümayun", *Tanin*, 27 Nisan 1912, No:1313, s.1

¹⁷⁶¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Muhteşem Bir Gün", *Tanin*, 28 Nisan 1912, No:1314, s.1

¹⁷⁶² Babanzade İsmail Hakkı, "Meşrutiyetperver Padişahımız", *Tanin*, 28 Nisan 1913, No:1584, s.1

ifadesiyle; “Arnavutluk her türlü yabancı tahriklere rağmen Osmanlıdır ve Osmanlı olmakla iftihar duyar” diyerek, Padişahın bu mesajı başarıyla verdiğini vurgulamıştır.¹⁷⁶³ Mehmet Reşat’ın böyle bir seyahate çıkmasındaki amaç, bir süreden beri devletin yönetiminden ve Arnavutlara yapılan muamelelerden memnun olmayan Arnavutluk’taki vatandaşların gönlünü almaktır. Bu vesileyle gerek Müslüman gerek Hıristiyan Arnavutların isyanları önlenmek istenmiştir. Bu seyahati düşünen ve organize eden akıl ise İttihat ve Terakki’dir. Bizzat Osmanlı padişahının Arnavutluk’a giderek halkla buluşmasının olumlu etki yapacağı görüşünde olmuşlardır.¹⁷⁶⁴

İsmail Hakkı Bey’in seyahat vesilesiyle değindiği öteki konu da Padişahın genel af çıkarması olmuştur. Ona göre bu af, Arnavutluk’u kazanmak için kullanılan en büyük silah olmuştur. Padişah bununla da yetinmeyerek Arnavutluk’ta müzmin bir hal alan kan davalarına yönelik de bir hamle yapmıştır. Burada ne kadar kan davası varsa hepsinin sulh yollu çözülmesini ve bunun için gereken diyeti cebinden ödeyeceğini taahhüt eden Mehmet Reşat, alınan duyumlara göre bu iş için 30 bin lira ayırmıştır. Bu vesileyle halkın huzur içinde işleriyle meşgul olacaklarını dile getiren Babanzade, Padişahın, I. Murat’ın türbesinde yaptığı duaya atıfta bulunarak kendisinin de bu duaya kalben destek verdiğini yazmıştır.¹⁷⁶⁵

Padişah Mehmet Reşat’ın Rumeli seyahatinden dönüşü hakkında da bir yazı yazan İsmail Hakkı Bey, yirmi günlük bir ayrılıktan sonra halkın padişahına kavuşacak olmasından ötürü mutlu olduğunu, bu seyahatle, ‘Rumeli kalplerinin fatihi’ unvanını aldığını ifade etmiştir. Milletin bu ziyaretle padişahını gözleriyle görüp, temas kurduğunu, yıllarca sarayından çıkmayan eski padişah yerine halkın arasına karışan bir padişahıtan memnun olduklarını dile getirmiştir. Seyahatin Rumeli üzerindeki etkilerini de değerlendirerek, Osmanlılığın, ittifad-ı anasırın ne kadar güçlü olduğu mesajının bu seyahatle verildiğini belirtmiştir. Sözü Arnavutluk meselesine getirerek, seyahatin, Hıristiyan Malisörler hariç, Arnavutluk sorunu diye bir sorun olmadığını Avrupa’ya ispatladığını ileri sürmüştür. Seyahat esnasında genel afların çıkarıldığı ve kan davalarının barış yoluyla çözüldüğü bilgisini tekrar hatırlatarak, Rumeli halkının Padişahın manevi varlığında birleştiğini yazmıştır.¹⁷⁶⁶

¹⁷⁶³ Babanzade İsmail Hakkı, “Üçüncü Kosova”, *Senin*, 17 Haziran 1911, No:1003-27, s.1

¹⁷⁶⁴ Mevlüt Çelebi, “Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”, *Osmanlılar*, c.II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.527

¹⁷⁶⁵ Babanzade, “Üçüncü Kosova”, s.1

¹⁷⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Avdet-i Hümayun”, *Tanın*, 26 Haziran 1911, No:1012-36, s.1. Sultan Mehmet Reşat’ın Rumeli seyahatinin detayları hakkında bkz. Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, c.II, s.5-19

6.4. Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in 1909'un Eylülünde yazdığı bir makalede, Osmanlı ekonomisi ile ilgili bazı spekülâtif haberlerin çeşitli yayın organlarında çıktığı anlaşılmaktadır. Böyle bir haberde, Anadolu Demiryollarının teminat akçesinin verilmeyerek, imtiyazlı bir Amerikan Kumpanyasına tevcih edileceği, bu yüzden de devletlerin eksiltme ve eşit muamele icrası için teşebbüste bulunacakları bilgisi yer almıştır. İsmail Hakkı Bey, kısa sürede bu haberin asılsız olduğunun anlaşıldığını, ortalığı yoklamak maksadıyla meydana atılmış bir haber olduğunu yazmıştır. Bir kısım sermaye sahibinin kötü niyetle hareket ettiklerinin bu vesileyle anlaşıldığını eklemiştir. Meselenin özü ise şöyledir; demiryolu gelirleri nispeten az olacak Osmanlı topraklarında bu yolları yapacak şirketlere aynı zamanda maden işletme hakkının verilmesinde devlet tarafından bir mahzur olmadığı beyan edilmiştir. Anadolu demiryolları meselesinde de bu şartlarla fakat eksiltme (münakasa) usulüyle taliplilere imtiyaz verileceği duyurulmuştur. Bunun bir Amerika şirketine imtiyaz olarak verileceği haberi bu yüzden asılsızdır.¹⁷⁶⁷

Meclis-i Mebusan'ın münakasa usulünü yabancı devletlerin tebaasının çıkarlarını değil, kendi menfaatini düşünerek uyguladığının altını çizen Babanzade, Osmanlı Devleti'nin ekonomik vesayet dâhil hiçbir vesayeti kabul etmeyeceğini dile getirmiştir. Büyük sermaye sahiplerinin bağlı oldukları devletin gücü oranında hareket ettikleri ve çalıştıkları devletin zayıflığı oranında şartları ağırlaştırdıkları bilinmektedir. Bankaların kucağına düşenlerin geleceklerine bir zincir taktıklarını dile getiren İsmail Hakkı Bey, bir borç verileceği zaman önce bu paranın faizinden fahiş miktarlarda istifade edildiğini, ondan sonra verilen bu paraların kendi ülkelerinden malzemelerin alınması için harcatılacağını ifade etmiştir. İki yıl önce Avusturya ile Sırbistan arasında böyle bir borç muamelesi olmuş, Avusturya, Sırbistan'a verdiği parayla alınacak askeri levazımın yine Avusturya'dan alınması için ısrar etmiştir. Osmanlı Devleti'ne verilen paralar da bu koşullarla verilmiş, miktarlar büyük olunca devletler arasında rekabet olmasın diye, para çeşitli devletlerin sermayedarları tarafından tedarik edilmiş, daha sonra bu para o devletlerden malzeme alınması için harcanmıştır. Osmanlı ordusundaki topların bir kısmı Alman Krupp firmasından alınmışken bir kısmı Fransız Cruseo'dan alınmıştır.¹⁷⁶⁸

Zaman içerisinde borçlanma uygulamaları imtiyaz işlerinde de görülmeye başlamıştır. Almanya'ya Bağdat Hattı imtiyazı verilince, gücenmesin diye Fransa'ya Riyak-Halep hattı, Rusya'ya ise gizli bir mukavele ile hakk-ı rüçhan verilmiştir. İngiltere de Aydın hattının Burdur vı Eğirdir'e kadar uzatılması hakkını almıştır. Fırsat kollayan Avusturya ise Metroviçe

¹⁷⁶⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Siyaset-i İktisadiyemiz", *Tanin*, 1 Eylül 1909, No:359, s.1

¹⁷⁶⁸ Babanzade, "Siyaset-i İktisadiyemiz", s.1

Hattı sorununu çıkararak, ekonomi bahsine, siyaset ve maddi kuvvet bahsini eklemiştir. İsmail Hakkı Bey, bu örneklerden hareketle, Osmanlı Devleti'nin meşruti yönetime geçtikten sonra mali bağımsızlığına son derece önem verdiğini, yabancı sermayeye karşı düşmanlıkları olmadığını ancak onların da Osmanlı Devleti'ni soymaya çalışmamaları gerektiğini hatırlatmıştır. Ayrıca ekonomik meselelerin Osmanlıların işlerine karışılması için koz olarak kullanılmasına da karşı çıkacaklarını vurgulamıştır.¹⁷⁶⁹

İsmail Hakkı Bey'in, Osmanlı ekonomisinde imtiyazların siyasi saiklere göre verildiği görüşünü ispatlayan bir haber, *Le Temps* gazetesine Berlin'den gönderilen bir telgraftan anlaşılmıştır. Buna göre, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Marschall, telefon imtiyazı işinde ve İstanbul şehremaneti istikrazı eksiltmesine aykırı harekette bulunduğunu ve bu yüzden müracaat edenlerin menfaatlerinin zarar gördüğünü ileri sürerek şikâyetinde bulunmuştur, telefon eksiltmesinden dolayı da Belçika Elçisi şikâyet etmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu haberin tezip edilmeye bile değer olmadığını, Almanya gibi dost bir ülkenin böyle bir şikâyetinde bulunmayacağını ileri sürmüştür. Bu haberleri asılsız bulmakla beraber, Türkiye'nin harap bir çiftlik halinde bulunduğunu, imar etmek için sermayeye ihtiyaçları olduğunu yazmıştır. Yabancı sermayeye müracaatın mecburi olduğunu hatırlatmakla birlikte, önce yerli sermayenin kullanılması gerektiğini, zorunlu kalınmadıkça dışarıdan para alınmamasını, diğer devletlerin hiçbirinde yabancı sermayenin müdahale etme ihtimalinin olmadığını ancak Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyonların yabancı sermayenin işlerine karışma durumu yarattığını dile getirmiştir.¹⁷⁷⁰

Bu sözleri söylemekle amacının yabancı sermayeye düşmanlık yapmak olmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, çekiç ile örs arasında kalmış olanlara mahsus elim bir vaziyette bulduklarını, sermaye bulunmazsa memleketin harap kalacağını, bulunur ise hoş olmayan tekliflerle karşılaşma durumunun olacağını vurgulamıştır. Fakat hiç olmazsa yabancılardan alınacak paraların ülkenin imarına kullanılmasıyla faydalı bir iş yapılacağını, bu yüzden dış sermayeye müracaatın zaruri olduğunu eklemiştir. İmtiyazların da aynı şekilde öncelikli olarak yerli sermayeye teklif edilmesini, şayet yerli çıkmazsa yabancıya verilmesini ancak burada da siyasi baskıların yaratılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Kim olursa olsun imtiyaz talebinde bulunanların bir büyükelçilik ile bağlantısını kesmediği sürece imtiyaz taliplisi olmadığı şeklinde değerlendirileceğini yazarak, ekonomik bağımsızlığa vurgu yapmıştır. İsmail Hakkı Bey'e göre, mevcut durumda Osmanlı Devleti'ne siyaset kokusu sürmeden sermaye sağlayan tek devlet Fransa'dır. Bunun sebebi olarak da istediği kârları elde ediyor olmasını göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi çıkarları için hareket ettiğini,

¹⁷⁶⁹ Babanzade, "Siyaset-i İktisadiyemiz", s.1

¹⁷⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İmtiyazat ve Siyasiyat", *Yeni Tanin*, 28 Kânunuevvel 1909, No:4, s.1

sermayenin mensup olduğu ülkeyi memnun etmek için faaliyet göstermediklerini hatırlatmıştır.¹⁷⁷¹

İstanbul Belediyesi için de 1909 yılında bir milyon liralık bir istikraz yapılmasına karar verilmiştir. Ancak bazı kesimler bu istikraza karşı çıkmış, belediyenin daha bu parayı nereye harcayacağını planlamadığını, nereye harcanacağı belli olmayan paranın borç yapılmasının mantıklı olmadığını söylemişlerdir. İsmail Hakkı Bey de aslında bu görüşü desteklemiş ancak bir buçuk yıldan beri İstanbul'un imarı bir keşmekeş halini aldığından belediye işleri bir plan dâhiline sokulamamıştır. Babanzade'nin belirttiğine göre, daha İstanbul'un bir haritası bile çıkarılmamıştır. Belediyenin bunca fen memuru varken, cırcır yangını mahallinin bile haritasının çıkarılıp yangınzedelerin inşaata başlamasına olanak sağlanmamıştır. İstanbul'un genel ve düzgün bir haritasının yapımının 8 ya da 10 yıl süreceği bilgisini veren İsmail Hakkı Bey, yine de belediyenin istikraz yapmasını uygun bulmuştur. Şu şartla ki; belediye başa çıkaramayacağı, üstesinden gelemeyeceği işlere girmesin, adım adım şehrin ihtiyaçlarını karşılasın. Zira tüm vatandaşlar meşrutiyetin somut icraatlarını artık görmek hevesindedirler.¹⁷⁷²

İsmail Hakkı Bey'e göre belediye bu parayı alır almaz hemen harcamalı, bir an evvel hizmete dönüştürmelidir. Ancak bunun paranın çarçur edilmesi manasına gelmediğini, düzen içerisinde harcanması gerektiğini eklemiştir. Bu istikrazın sadece maddi değil manevi faydaları olacağını da savunan Babanzade, bir yabancıнын kaldırımaların hala bozuk, çamurların cıvık cıvık olduğunu gördüğü zaman meşrutiyetin ülkeye bir değişim getirmediğini düşünceğini ileri sürmüştür. Bunu yerli vatandaşın da düşünceğini belirterek sırf bu yüzden bile belediyenin bir milyon liraya ihtiyacı olduğunu, bu para verilince, 'paramız yok, ne yapalım' bahanelerinin de artık uydurulamayacağını ifade etmiştir. Bazı kimseler belediyenin yapacağı istikrazın Meclis-i Mebusana gelmesine anlam verememiştir. Belediye Meclisinin böyle bir istikrazı tek başına yapma yetkisi vardır ancak belediye hala kısıtlı bir halde olduğu için yapamamıştır. Ayrıca Belediye istikrazı devletin kefaletiyle yaptığı için Meclise de gitmiştir. İsmail Hakkı Bey, İstanbul Belediyesinin üç hastalığı bulunduğunu, birinin nakit para, diğerinin teşkilat kanunu ve sonuncusunun da gayretsiz memurlar olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷³

İstanbul belediye teşkilatının, Paris'in kabataslak bir taklidi olduğunu belirten İsmail Hakkı Bey, İstanbul'un Paris'le bir olmadığını, Paris'in gelirlerinin fazla olduğunu o yüzden

¹⁷⁷¹ Babanzade, "İmtiyazat ve Siyasiyat", s.1

¹⁷⁷² Babanzade İsmail Hakkı, "Şehremaneti İstikrazı ve Belediyemizin Hali", *Yeni Tanin*, 25 Kânunuevvel 1909, No:3, s.1

¹⁷⁷³ Babanzade, "Şehremaneti İstikrazı ve Belediyemizin Hali", s.1

İstanbul belediyesinde bazı kısıtlamalara gidilebileceğini önermiştir. Buna göre, Osmanlı'daki belediyelerin her birinde maaşlı birçok idare ve fen memurları vardır. Bu belediyelerin sayıları azaltılırsa maaşlı çalışan sayısı da azalacak ve belediyenin bir kısım geliri cebinde kalacaktır. Bu tensikata ihtiyaç fazlası memurları da ekleyen Babanzade, yeni yapılacak kanunla daire sayılarının da azaltılacağını ve böylece hayli tasarruf yapılacağını öne sürmüştür. İsmail Hakkı Bey, belediye çalışanlarını da eleştirmiş, çalışmadıklarından dem vurmüş, belediyeye borcu olanların belediyeye gidip borçlarını ödemelerini beklemekten başka bir şey yapmadıklarını yazmıştır. Oysaki borçlu alacaklının ayağına gitmez, alacaklı borçlunun ayağına gider düşüncesinde olan Babanzade, belediye memurlarının kimsenin kapısını çalıp borcunu tahsil etmeye çalıştıklarının görülmediğini dile getirmiştir. Belediyenin büyük şeyler yapmak hayali yüzünden küçük şeyleri yapmak için mikroskopa ihtiyaç duyduğu eleştirisini yaparak, kendisine çekidüzen verme tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁷⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin, Girit meselesi yüzünden Yunanistan'la yaşadığı siyasi kriz gittikçe derinleşirken Yunanistan'a açılan ekonomik savaş 1910 yılında had bir safhaya ulaşmıştır. Bu savaşı modern zamanların iyi bir buluşu olarak uzun uzadıya anlatan İsmail Hakkı Bey, her savaşta olduğu gibi bunda da kayıpların verildiğini ve bu yükü en çok Yunan mallarını taşımayan kayıkçı ve hamalların taşıdığını ifade etmiştir. Kayıpları göze alamayan bir toplumun ekonomik savaşa girmemesi gerektiğini belirterek, toplumun bu fedakârlıklarından ötürü kayıkçı ve hamallara sahip çıkması gerektiğini savunmuştur. Hükümetin bu konuda bu insanlara yardım edeceği aşikârdır zira bu savaşı açan hükümet değil halktır. İsmail Hakkı Bey, halkın elini taşın altına koyarak, bu harp düşkünlerine el uzatmasını, yardım etmesini istemiş, iane sandığı açmak suretiyle bu işin fazla bir külfete katlanılmadan üstesinden gelineceğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'in ekonomik savaşta avantaja çevirmek amacıyla bazı önerileri olmuştur. Yunan gemileri artık sefer yapamadıkları için yerli tüccarların kendi aralarında yüz bin, iki yüz bin lira toplayıp ticaret gemisi almalarını önermiştir. Bunu ele geçmez bir fırsat olarak görüp, şirketler kurarak Yunanlı tüccarların yerini doldurabileceklerini dile getirmiştir.¹⁷⁷⁵

İsmail Hakkı Bey'in sosyo-ekonomik bir çerçevede ele aldığı konulardan biri de Anadolu Demiryolu Şirketi ile işçileri arasında yaşanan grev (tatil-i eşgal) meselesi olmuştur. Konuyla ilgili yazdığı makale tarihi baz alınır, yaklaşık iki yıl boyunca bu meselenin çözülemediği görülmüştür. Sorunun özü ise şudur; şirketin memur ve işçileri bir dostluk cemiyeti kurmuşlardır. Cemiyetin amacı üyeler arasında kardeşlik tesis etmek, bağış sandıkları kurarak her türlü dayanışmayı sağlamaktır. Bu manevi amaçlarının dışında maddi

¹⁷⁷⁴ Babanzade, "Şehremaneti İstikrazı ve Belediyemizin Hali", s.1

¹⁷⁷⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Harb-i İktisadi", *Tanin*, 23 Haziran 1910, No:650, s.1

amaçları da olan cemiyet, her türlü yasal haklar çerçevesinde üyelerin menfaatlerini savunmuş, Şirketle çalışanlar arasında çalışma şartları yüzünden ihtilaf çıkmasını engellemeye çalışmıştır. İki taraf arasında sorun yaşanırsa Tatil-i Eşgal Nizamnamesinin birinci ve sekizinci maddeleri ahkâmınca çözülmesi için gereken meşru vasıtaların icrasını Cemiyet yapacaktır, şeklinde bir kaydı da cemiyet yönetmeliğine kaydetmişlerdir. Bu tafsilattan sonra İsmail Hakkı Bey, taraflar arasında iki ihtilaf olduğu bilgisini vermiştir. Bunlardan ilki, Şirketin bu cemiyeti yasadışı bulmasıdır. İkincisi de yine Şirketin talepleri kabul etmemesidir. İsmail Hakkı Bey burada fikir dünyasından bazı ipuçları vererek sosyalistliğe karşı olduğunu ancak insanlar arasında hak ve adaletin geçerli olması gerektiğine inandığını belirterek meseleyi irdelemeye devam etmiştir.¹⁷⁷⁶

Şirket ve şirketin hukuk müşavirleri, bu cemiyetin görüntüde kardeşlik adıyla ve Cemiyetler Kanununa uygun bir tarzda kurulduğunu ancak gerçekte bunun bir sendika olduğunu iddia etmişlerdir. Bu duruma göre, genel hizmet veren şirketlerde sendika kurmak Tatil-i Eşgal Kanununun 8. maddesi mucibince yasaktır. Yani söz konusu kanun cemiyetle sendikayı birbirinden ayırmıştır. İsmail Hakkı Bey burada ilginç bir noktaya temas ederek, kanunun sendikayı yasakladığını ancak sendika denilen şeyin ne olduğunu anlamadığını yazmıştır. O zamana kadar Osmanlı Devleti'nde görülmeyen alafanga bir cürümden bahsedildiğini ancak cürmün mahiyetinin izah edilmediğini de eklemiştir. Bunun bir hukuk garabeti yaratacağını ima ederek, kanunda tanımı olmadığı için bir mahkemenin bir sendikacıyı mahkûm edemeyeceğini ileri sürmüştür.¹⁷⁷⁷

İsmail Hakkı Bey, Fransız kanunlarından örnekler vererek, Osmanlı Tatil-i Eşgal Kanununun ilgili maddelerini yorumladığı, çalışanların örgütünün cemiyet mi yoksa sendika mı olduğunu anlamaya çalıştığı görülmektedir. Şirket ise idare-i örfiyenin yürürlükte olduğu bir sırada çalışanların grev yapamayacağını ileri sürerek, taleplerin hepsini geri çevirmek istemiştir. Bunu zayıfı ezmek olarak değerlendiren Babanzade, şirketin söz verip de yapmadığı birçok şeyin olduğunu, işçilerin yürek sızlatan hallerde bulunduğu bahsedildiğini belirtmiştir. Şirketin Hükümet tarafından teminatlı olmasının çalışanları esir gibi çalıştırabileceği anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Cemiyete de bazı nasihatler vererek, başlarındaki şahsın Yunanlı olduğunun söylendiğini, Yunanistan'a asker sevki yapılmaya ihtimalinin olduğu bir dönemde grev kararı alarak çalışmayı durduğu yönünde iddiaların olduğunu, buna her ne kadar inanmasa da cemiyetin bu tip dedikodulara meydan vermemesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁷⁷⁸ İsmail Hakkı Bey, meseleyi objektif biçimde taraf tutmadan

¹⁷⁷⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Sermaye ile Say ve Amel", *Tanin*, 1 Temmuz 1910, No:658, s.1

¹⁷⁷⁷ Babanzade, "Sermaye ile Say ve Amel", s.1

¹⁷⁷⁸ Babanzade, "Sermaye ile Say ve Amel", s.1

değerlendirme kaygı ve iddiasıyla yorumlarını yapmış, her iki tarafın haklı ve haksız yönlerini ortaya koyarak uzalaşmaya varmaları temennisiyle yazısını noktalamıştır.

Yerli girişimcilerin ekonomide daha faal rol almalarını savunan İsmail Hakkı Bey, İttihad Seyr-i Sefain Anonim Şirketi Osmaniyesi adı altında yerliler tarafından kurulan bir şirket hakkında okurlarına bilgi vermiştir. Bu şirketin kurulmasını sevinçle kaşılayan İsmail Hakkı Bey, iş konusunda istihdam yaratacağından bahsetmiş, ülkenin elini kolunu bağlayan ticaretteki yabancı tahakkümünü hafifleteceği yorumunda bulunmuştur. Osmanlı'daki özel sektörün teşebbüste bulunarak deniz ticareti ve taşımacılığı yapması gerektiği çağrısının böylece karşılık bulduğu görülmüştür ki ufak tefek Yunan şirketlerine mahkûm olmaktan vatandaş kurtulacaktır. Milli bayrak taşıyan gemilerin Osmanlı karasularında yüzmesinin ekonomik faydasının yanında manevi faydası olduğunu vurgulayan Babanzade, devletin prestiji için bunun önemli olduğu üzerinde durmuştur.¹⁷⁷⁹

Bir önceki yıl Yemen sahillerine yapılacak askeri sevkiyat esnasında vapursuzluktan ötürü çekilen sıkıntıları hatırlatan İsmail Hakkı Bey, o zamanlar yerli şirketler olsaydı yabancılara muhtaç kalmayacaklarını dile getirmiştir. Hükümetten de bir ricada bulunarak, bu şirkete zorluk çıkarmamasını istemiş, yabancı şirketlerden daha fazla vergi almamasını talep etmiştir. Bir de gemi kaptanlığı sorunu vardır. Osmanlı kaptanları yetişene kadar yabancı kaptanlardan yararlanılacaktır. Bu konuda gereksiz milliyetçiliğe mahal olmadığını vurgulayarak, acemi ama Türk kaptan konusunda ısrar etmenin gemilerin daha ilk seferlerinde kaza yapma riskini artıracaklarını dile getirmiştir. Selanik merkezli bu şirketin başarılı olması temennisiyle yazısına son vermiştir.¹⁷⁸⁰

Osmanlı Devleti, Balkan Devletleri ile girdiği savaşı sürdürürken, ülkenin ekonomisini güçlendirmek adına çeşitli kanunlar çıkarmıştır. Bunlardan biri olan Emval-i Gayr-ı Menkule Kanununu değerlendiren İsmail Hakkı Bey, iş başındaki hükümeti bu icraatından ötürü övmüş, bir yandan savaşa devam ederken diğer yandan bu tip kanunları çıkarmasını takdir etmiştir. Her ne kadar kanunun bazı eksikleri olduğunu dile getirse de hükümetin bu eksikleri düzelteceğini yazmıştır.¹⁷⁸¹

6.4.1. 1910, 1911 ve 1912 Bütçeleri İle İlgili Yazdığı Makaleler

Meclis-i Mebusan'da 1910 bütçesi ile ilgili yapılan oturumlarda, Maliye Nazırı olan Cavit Bey bütçe hakkında gerekli açıklamaları yapmış ve sorulan soruları yanıtlamıştır. Cavit Bey yaptığı açıklamalarda ekonomik durumun kötü olduğunu açık bir dille ifade etmiştir.

¹⁷⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Biraz da İktisadiyat", *Senin*, 29 Haziran 1911, No:1015-39, s.1

¹⁷⁸⁰ Babanzade, "Biraz da İktisadiyat", s.1

¹⁷⁸¹ Babanzade İsmail Hakkı, "En Nafi Kanunlardan", *Tanin*, 8 Mart 1913, No:1533, s.1

Ancak kötümser olmadığını da sözlerine eklemiştir. Mebuslara hitap ettiği esnada; “*Size mutlaka okuyacağım kitabı siyah ve karanlık göstermek mecburiyetinde değilim. Ben o kitabı siyah ve karanlık, kasvetli bir kitap gibi görmüyorum. Fakat baştan ayağa kadar süslenmiş bir tarzda da okumuyorum.*” diyerek hem ümitli hem de gerçekçi olduğunu göstermeye çalışmıştır. İsmail Hakkı Bey bu sözlerden hareketle, yeni yönetimin iki yıl içinde model bir mali idare kurma iddiasında bulunmadığını ancak iki yıl içinde attığı mali adımların da hafife alınmaması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁷⁸²

Cavit Bey konuşmasında herkes tarafından merak edilen borçlanma konusuna da bir açıklama getirmiştir. İki yılda 11 milyon borç alındığı halde hiçbir işin görülmediği, yeni bütçede de 7 milyon açığın olduğu, bunu kapatmak için yine istikraz yapılacağını dile getiren mebuslar, hep borç alarak ekonomiyi düzlüğe çıkaramayacaklarını, alınan borçların karşılığında bir fayda da görülmediğini söylemişlerdir. İsmail Hakkı Bey, Cavit Bey’in bu itirazlara verdiği yanıtı değinmeden önce kendi düşüncelerini okurlarıyla paylaşmıştır. Ona göre borçlanmanın en büyük nedeni, asayişin temin etmektir. Polis, jandarma ve zabıtaya çok para harcandığını belirterek, asayiş tam manasıyla sağlanırsa arkasından, bayındırlığın, eğitimin, gemi taşımacılığının, sanayinin ve sairenin geleceğini dile getirmiştir. Bütçeye yönelik ikinci itiraz ise II. Abdülhamit’in paralarının ne yapıldığıdır. İsmail Hakkı Bey, bir sonraki gün Meclis oturumunda Cavit Bey’in bu soruları yanıtlayacağını, meşruti hükümetin milletin parasının santimine kadar hesabını vereceğini yazmıştır.¹⁷⁸³

İtiraz konularından diğeri, geçen yıldan devreden 2 milyon liraya aittir. Bu para bu yıla devredildiğine göre, faiz ödeyerek 7 milyon liralık istikraz yapmanın ne anlamı olduğu sorulmuştur. İsmail Hakkı Bey bu soruyla Cavit Bey’e kızmaları mı yoksa itiraz etmeleri mi gerektiğine karar veremediğini ifade etmiştir. Asırlardan beri boş duran bir kasanın fazla vermesinden ötürü memnun olunması gerektiğini vurgulayarak, bütçe fazlasının maaşların ödenmesine, askeri harcamaların yapılmasına kolaylık sağladığını, şayet bütçe fazla vermeyip bunlar yapılmayıp, bu sefer de neden açık verildi diye sorulacağını dile getirmiştir. Cavit Bey’in konuşmasında bir konu hakkında kullandığı bir ifadenin yanlış anlamaya açık olduğunu belirten Babanzade, onu izah etmeye çalışmıştır. Cavit Bey, bir millet gelişme ve medenileşmede ilerlemek azminde ise masraflarının sürekli artmasına mahkûm olacaktır mealinde bir ifade kullanmıştır. İsmail Hakkı Bey, buradaki kastın lüzumsuz masrafların israf derecesinde artması olmadığını, medeni yaşam standartlarına ulaşmanın bir bedeli olduğunu, harcamalarla birlikte gelirlerin de artırılmasıyla bütçenin denge bulacağını kast edildiğini belirtmiştir. 1909 bütçesinin gelir kısmında, temettü vergisi hariç her kalemin çoğaldığı

¹⁷⁸² Babanzade İsmail Hakkı, “Bütçe Müzakeratı”, *Tanin*, 25 Nisan 1910, No:591, s.1

¹⁷⁸³ Babanzade, “Bütçe Müzakeratı”, s.1

bilgisini vererek,¹⁷⁸⁴ gayrimüslimlerin kapitülasyonlardan kaynaklanan haklarını kullanmaları yüzünden temettünün artmadığını beyan etmiştir. Bu vesile ile de Büyük Devletlerden kapitülasyonların en azından ekonomik bağımsızlığı engelleyen kısımlarının kaldırılmasını talep etmiştir.¹⁷⁸⁵

Bütçe görüşmeleri sebebiyle memurların maaşları konusu da İsmail Hakkı Bey'in gündeminde yer almıştır. Sosyal hayatın en önemli konularından biri olarak gördüğü maaş konusunun memur tensikatı kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Memur maaşlarının bütçedeki yerinin, istikrarsızlık yüzünden çok aşağıda kaldığını belirtmek için “beyn-es-semai ve-l-arz” seviyesinde bulunduğunu belirtmiştir. Bir maaşla devlet hizmetine girmiş bir memur, kendi kazancını, gelirini ve giderini bilmiyorsa, devletin gider ve masraflarında denge aranmayacağını ileri sürmüştür. Memurun alacağı maaşı hesaplayarak ailesini geçindirdiğini, çocuğunu okula verdiğini hâsılı hayatını ona göre düzenlediğini ifade etmiştir. Bu sebeple para yönünden gönül rahatlığı ile işe başlaması gereken memurun, her sene bütçe müzakeresi sebebiyle tenkihata (memur maaşlarının düşürülmesi), açığa çıkarılmaya veya idari olarak azledilip becayaş mecbur bırakılmasının zihnen perişan olmasına yol açtığına vurgu yapmıştır. Bu durum karşısında da memurun görevini ihmal etmeye, başka mecralara kaymaya başladığını işaret ederek vatandaşın da başına bela olacak bir duruma geleceğini hatırlatmıştır.¹⁷⁸⁶

Bütçe görüşmelerinin en hararetli tartışmalara sebep olan kısmı harbiye bütçesi olmuştur. Hem önemi hem de miktarı açısından en büyük kısmı kapladığı için birçok tartışmaya yol açmıştır. Harbiye bütçesinin normal kısmı 9 milyon 600 bin liradan ibaretken, olağanüstü kısmı üç yıl için 4 milyon 800 bin lira olarak tespit edilmiştir. Toplam geliri 26 milyon olan bir bütçede bu rakamlar çok ciddi görünmektedir. Harbiye Nazırı bu bütçe ile ilgili Meclis'te açıklama yaparken bir oran vermiş, her ülkenin nüfusunun yüzde onu oranında askeri silâhına alması gerektiğinden bahsetmiştir. 30 milyon nüfusu olan Osmanlılar için de bu sayı 3 milyona tekabül etmiştir. Büyük meblağlara ihtiyaç duyan harbiye bütçesinin önemini vurgulayan İsmail Hakkı Bey, bir mebusun sözünü örnek vererek, gerekirse gömleklerini satıp askerler için harcamaları gerektiğini dile getirmiştir. Borçla kapanan bir bütçeye bu kadar yüksek askeri harcama yazılmasının doğruluğunu tartışan mebuslar, askeri harcamaların ekonomiye geri dönüşümü olmayan, yeme, içme, barınma gibi kalemlere

¹⁷⁸⁴ Meşrutiyet ilan edildikten sonra bütçede gelir kalemlerinin çoğaltıldığı görülmektedir. Bu bağlamda hem 1909 bütçesi ile 1910 bütçesini karşılaştırmak hem de Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet dönemi bütçelerini incelemek için bkz. *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, (Haz. Tevfik Güran), c.7, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara, 2003, s.155-176

¹⁷⁸⁵ Babanzade, “Bütçe Müzakerati”, s.1

¹⁷⁸⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Bütçe-Ahali ve Memurin”, *Tanin*, 14 Mayıs 1910, No:610, s.1

yapıldığını oysaki yol, imar, demiryolu, okul gibi alanlara bu paraların harcanmasının daha doğru olacağını savunmuşlardır. Mahmut Şevket Paşa, bu bütçenin halka büyük yük getirdiğini kabul etmekle birlikte şayet orduya bu paralar aktarılmazsa halkın daha ağır yüklerin altında kalacağını belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey'in Mahmut Şevket Paşa ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁸⁷

Mahmut Şevket Paşa Meclis'te mebuslara güven veren bir üslupla konuşmasını yaparken,¹⁷⁸⁸ harbiye bütçesinde çok fazla gerçekçilik aranmamasını itiraf etmiştir. Bunun gerekçesi olarak da, Taşlıca'dan Nacid'e, Yemen'den İşkodra'ya uzanan bir alanda her gün hareket halinde seyyar vaziyette olan bir ordunun gerçek masraflarının kesin olarak hesaplanamayacak olmasını göstermiştir. Mahmut Şevket Paşa bütçe tahmini hesaplarını yaparken, 1904 yılı askeri masraflarını esas almıştır. Bu tarihten sonraki tahakkuk defterleri bulunamadığından bu 1904 yılınkine müracaat edilmiştir. 1904'te Bab-1 Seraskeri'nin masrafı 6 milyon 80 bin lira olmuştur. 1910 bütçesi ile 1904 bütçesi arasındaki farkın sebebi olarak da elbise harcamalarını göstermiştir. Yeni bütçede elbise harcamaları 300 bin lira artmıştır. Maaşlar 1 milyon 250 bin lira olmuştur ve herkes maaşını tastamam almaktadır. Büyük bir harcama kalemini de hayvanlar oluşturmuş, ordu hayvanlarının sayısı 20 bin artırılmıştır. Bunların dışında yeni taburlar kurulmuş, mitralyöz bölükleri oluşturulmuş, nakliye taburları vücuda getirilmiştir. İşte bu yeni harcamalar 1910 bütçesi ile 1904 bütçesi arasındaki farkı oluşturmuştur.¹⁷⁸⁹

Mebusların aklında şüphe kalmaması diye diğer orduların özellikle Balkanlardaki küçük devletlerin ordularının asker başına harcama rakamlarını vermiştir. Buna göre, Bulgaristan asker başına 42 buçuk, Sırbistan ise 51 buçuk Fransız lirası harcarken, Osmanlılar 34 buçuk Osmanlı lirası masraf etmişlerdir. Türk askerine de en az 51 buçuk lira masraf yapılmasını temenni ederek, sözü zabitlerin zammına getirmiş ve silah arkadaşlarının maaş zammı isteyecek kadar küçülmediklerini, mebuslardan fazla maaş değil evlatlarının iâşesini istediğini söylemiştir. Olağanüstü bütçeye de değinerek bu paraların olası bir seferberlik halinde ihtiyatta tutulması için bütçeye alındığını açıklamıştır. Bundan sonra, Osmanlı ordusunun istenen seviyeye gelmediğini ancak her türlü korkuyu defedecek bir seviyeye ulaştığını ve dünyanın beşinci ordusu olduğunu ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey de İngiltere'yi bir kenara

¹⁷⁸⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Harbiye Bütçesi Münasebetiyle", *Tanin*, 17 Haziran 1910, No:644, s.1

¹⁷⁸⁸ Mahmut Şevket Paşa, Mebusan Meclisinde yaptığı konuşmada, askeri harcamalar için istenen paranın fazla olduğunu bildiğini ancak bunun ülke koşullarından kaynaklanan bir mecburiyetin mahsulü olduğunu göstermek için şunları söylemiştir: "Efendiler, yol parasını orduya vermeliyiz, çekinmeyin, bak misali elinizdedir. Asker olmayınca yolu da yapamazsınız. Memleket de siz de kalmaz ha! Size söylüyorum, yol yapalım derken memleketi kaybedersiniz." Konuşmanın tamamı için bkz. *MMZC*, 3 Haziran 1326 (16 Haziran 1910), İçtima:2, Devre:1, s.328-333

¹⁷⁸⁹ Babanzade, "Harbiye Bütçesi Münasebetiyle", s.1

koyarak bir büyük devletin önüne geçmiş olduğunun Nazırın sözünden anlaşıldığını dile getirmiştir.¹⁷⁹⁰

İsmail Hakkı Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın bu açıklamaları ile harbiye bütçesine karşı çıkanların hepsinin ikna olduğunu, bunları duymanın mutluluk verdiğini ancak bu harcamaların başka bir devletten borç alınmasıyla mümkün olabileceğini ve bunun için borç verecek devlet bulmanın zorluğunu dile getirmiştir. Orduya yapılacak harcamaların her şeyden önemli olduğunu yazan İsmail Hakkı Bey, ordusu güçlü olmayan bir devletin demiryolu, okul, köprü yapsa da onu koruyamayacak olmasının bunları yapmayı anlamsız kıldığını belirtmiştir. İngiltere, Almanya ve Fransa örneklerini vererek, bu devletlerin güçlü ordu ve donanmalarıyla ekonomik kazançlarını koruduklarını dile getirmiştir.¹⁷⁹¹

Meclis-i Mebusan'da bütçe müzakerelerine bahriye bütçesinin görüşülmesiyle devam edilmiştir. İsmail Hakkı Bey, bahriye denince akla hemen Girit Adası'nın geldiğini, şayet Osmanlı donanmasının yeterli gemileri olsaydı, Yunanistan'ın asker ve silah çıkarmasının engelleneceğini ve sorunun o zaman kökünden çözümlenip bu günlere kalmayacağını hayıflanarak dile getirmiştir. II. Abdülhamit'e de üstü kapalı eleştiride bulunarak, gemilerin Haliç'te adeta midye yetiştirmesi için atıl bırakılmasından yakınmıştır. Donanma kurma ve geliştirme işinin zengin milletlerin heves edecekleri bir şey olduğunu, bir dretnotun iki milyon lira tuttuğunu, Osmanlı bahriye bütçesinin ise bu fiyatlar karşısında komik kaldığını dile getirmiştir. Ancak bu konuda ümitsiz görünmemek için Almanya, Amerika gibi ülkeleri örnek vermiş, otuz yıl öncesine kadar güçlü donanması olmayan bu ülkelerin doğru planlama ile önemli birer deniz gücü haline geldiklerini, bunu Osmanlıların da yapabileceğini dile getirmiştir.¹⁷⁹²

Donanma bütçesinin azlığının farkında olan İsmail Hakkı Bey, bunun üstesinden gelmek için halktan bağış toplanabileceğini yazmıştır. Burada da Almanya örneğini vererek, İmparatorun kardeşi Henri'nin donanma birliğine mensup olarak, bağış çalışmalarına destek verdiği bilgisini aktarmıştır. İmparator da "Almanya'nın geleceği denizdedir" diyerek halkın önüne bir motivasyon hedefi koymuştur ki başarılı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de buna benzer bir propaganda çalışması yapılarak, halkın gaflet uykusundan uyandırılabilceğini, Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyetine¹⁷⁹³ bağışların daha da artırılabilceğini savunmuştur. Bütçe görüşmelerinde deniz kuvvetlerinin ne ölçüde olması gerektiği konuşulmuştur. Bazıları kara kuvvetleri bütçesinden bir kısmının donanmaya aktarılmasını

¹⁷⁹⁰ Babanzade, "Harbiye Bütçesi Münasebetiyle", s.1

¹⁷⁹¹ Babanzade, "Harbiye Bütçesi Münasebetiyle", s.1

¹⁷⁹² Babanzade İsmail Hakkı, "Bahriye Bütçesi Münasebetiyle", *Tanin*, 18 Haziran 1910, No:645, s.1

¹⁷⁹³ Bu cemiyet hakkında hazırlanmış bir çalışma için bkz. Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Yay., Ankara, 2000

önermiştir. Ancak Babanzade bu görüşe karşı çıkmış, hâlihazırda kara kuvvetlerinin güçlü olmasında fayda görmüştür. Öbür türlü paranın ayrılmasıyla gücün de parçalanacağını belirtmiştir. Donanma konusunda Osmanlıların düsturunun, sahillerin güvenliğini sağlayacak kadar donanma, olması gerektiğini yazmıştır. Ayrıca donanma ile başkentin, Boğazların ve diğer önemli liman kentlerinin korunması durumu da söz konusu olacağından bütçede önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁹⁴

Meclis-i Mebusan'daki 1910 yılı bütçesi tamamlandıktan sonra bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, bütçenin aslında kabul edilenden farklı bir büyüklükte olduğunu açıklamaya çalışmıştır. İlk başta bütçenin çok farklı safhalardan geçtiğini, ilk hali ile son hali arasında çok fark olduğunu belirtmiştir. Özellikle masraf kısmı hükümet tarafından 30 milyon olarak gönderilmişken, bu masraf aylarca bütçe encümeninde bekletildiği için kabardıkça kabarmış, teklif edilen ilavelerle yaklaşık 32,5 milyona çıkmıştır. Bütçenin müzakere günü ertelendikçe de rakam iyice şişmiş ve Meclis-i Mebusan'a geldiğinde nihayet 36,5 milyon olarak son şeklini almıştır. Bütçenin masraf kısmı böyle iken gelir kısmı aynı hızda ilerlememiş ve 26 milyonda kalmıştır. Bu durumda bütçe açığı 10 buçuk milyon olmuştur. Meseleye iyimser bakmaya çalışan İsmail Hakkı Bey, önceki yıldan gelen fazla 2 milyon liranın olduğunu belirterek bunu açıktan düşmüş ve miktarı 8,5 milyona indirmiştir. İyimserliği biraz daha ileri götürerek açığın biraz daha aşağıda olacağını ispatlamaya çalışmıştır. Şöyleki, bakanlıklar bütçelerini hazırlarken, her ihtimale karşı rakamları biraz bol tutmuşlar, ihtiyacı olandan fazla fazla miktarlar yazmışlardır. İsmail Hakkı Bey bu fazla miktarın yaklaşık 2 milyon lira olduğunu tahmin ederek, hesapladığı bütçe açığından düşürmüş ve miktarı 6,5 milyona indirmiştir.¹⁷⁹⁵

Bütçe rakamlarının aslında bu şekilde olduğunu halka açıklamak ve biraz olsun umutsuzluğu gidermek gerektiğini düşünen Babanzade, daha sonra bütçenin gelir kısmını değerlendirmeye başlamıştır. Bütçede 26 milyon olarak belirlenen gelirlerin bu miktarda kalmayacağını, artacağını ileri sürmüştür. İlk üç ayda yapılan tahsilâtın yüksek çıktığını bir buçuk milyon seviyelerine ulaştığını, bir süredir asayiş de iyi gittiği için gelirlerin daha iyi toplanacağını belirtmiştir. Bu sayıyı da bütçe açığından eksilterek toplam miktarı 5,5 milyona düşürmüştür. Bütçenin bu açığı bile veriyor olmasının üzüntü verici olduğunu, ancak kötünün iyisine ulaşmaya çalıştığını izah etmiştir. Bu bütçe açıklarına bir çare aramaya başlamış ama bunun memurların maaşlarını kesmekle olmayacağını altını çizmiştir. Tasarruf yapılmıyorsa masrafların kısılması gerektiğini belirterek, bu yılki bütçede yeterince bol rakamların yazıldığını, bir sonraki yıl zaten paraları kalacağı için bakanlıkların miktarları düşürmeleri

¹⁷⁹⁴ Babanzade, "Bahriye Bütçesi Münasebetiyle", s.1

¹⁷⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Bütçenin Şekl-i Hakikisi", *Tanin*, 26 Haziran 1910, No:653, s.1

gerektiğini vurgulamıştır. Gelirlerin de artış göstermesi gerektiğini hatırlatarak, Maliye Nazırının yabancılara temettü vergisi ve gümrük vergisi oranları hakkında çalışmalar yaptığını haber vermiş, Büyük Devletlerden de bu konuda anlayış beklemiştir.¹⁷⁹⁶

İsmail Hakkı Bey her ne kadar bu şekilde kabaca bir hesapla bütçe açığını 5 milyon lira aşağı indirmişse de iş gerçekte o kadar değildir. Zira bütçe görüşmelerinden sonra Maliye Nazırı büyük bir istikraz için önce Fransa'ya gitmiş, orada kabul edilmez şartlarla karşılaşınca yönünü İngiltere'ye çevirmiştir. Orada da istediğini bulamayınca yönünü Almanya'ya çevirmiş ve nihayet ihtiyacı olan parayı Almanya'dan alarak¹⁷⁹⁷ Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmeye mecbur bırakacak serüvenin ilk adımının atılmasına yol açmıştır.

Maliye Nazırı Cavit Bey ile Adliye Nazırı Necmettin Bey, 29 Haziran 1910 günü Avrupa'ya bir seyahate çıkmışlardır. Dört beş hafta süreceği tahmin edilen bu seyahatin ne amaçla yapıldığı gündemi meşgul eden sorulardan biri olmuştur. Bütçeden hemen sonra yapılmış olması da akla ilk olarak bir borçlanma antlaşmasının yapılacağını getirmiştir. Ancak bu seyahat hakkında bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, borçlanma amacıyla değil dinlenmek maksadıyla bu yolculuğa çıktığını yazmıştır. Borçlanma yapmak için böyle bir seyahate gerek olmadığını, geçen sene Cavit Bey'in başkentten ayrılmadan bu işi hallettiğini hatırlatmıştır. Ayrıca 1910 bütçesi de göstermiştir ki bütçe para dilenmek amacıyla Avrupa başkentlerini dolaşmayı gerektirecek kadar vahim bir durumda değildir. Üstelik mevsim borçlanma yapmaya müsait bir mevsim de değildir. Avrupa'da şu zamanlarda herkes dinlenmeye, sayfiye alanlarına gezintiye gitmiştir. Paris ve Londra gibi finans merkezleri de Babanzade'nin tabiriyle adeta bir çöl gibidir. Bu yüzden kimsenin olmadığı bir yerde Maliye Nazırı kiminle pazarlık yapıp, antlaşma imzalayacaktır diye yazan İsmail Hakkı Bey ısrarlı bir biçimde istikraz yapılmayacağını savunmuştur.¹⁷⁹⁸ Fakat bir süre sonra basına düşen haberlerden Cavit Bey'in istikraz anlaşması yapmak için Avrupa'ya gittiği anlaşılacaktır.

Bütçe görüşmeleri devam ederken Maliye Nazırı Cavit Bey, Osmanlı Bankası¹⁷⁹⁹ ile ilgili ve Osmanlı maliyesine zararı olan bir uygulamayı değiştirerek bütçeye küçük bir katkıda bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey bunu mali bir başarı olarak lanse etmiştir. Bu uygulama 1910 bütçesi görüşmelerine denk geldiği için incelemekte fayda vardır. İsmail Hakkı Bey'in yazdıklarından anlaşıldığına göre, Cavit Bey devlet tahvillerinden bir kısmını fiyatların

¹⁷⁹⁶ Babanzade, "Bütçenin Şekl-i Hakikisi", s.1

¹⁷⁹⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mayak, *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri*, s.21-93

¹⁷⁹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Nazırların Seyahati", *Tanin*, 30 Haziran 1910, No:657, s.1

¹⁷⁹⁹ Osmanlı Bankası'nın devletin ekonomik düzenindeki fonksiyonları ve tarihçesi için bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, (Çev. Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000

yükselmesi üzerine elinden çıkarmak istemiştir. Sürekli muamelede bulunan kurum Osmanlı Bankası olduğu için satın alım teklifi nezaket icabı ilk ona yapılmıştır. Osmanlı Bankası bu tahvillerin 100'ünü 87,5'tan almaya talip olmuştur. Bu fiyat, tahvillerin 1909'da satışından elde edilecek gelirden 50 bin lira daha kârlı olmuştur. Cavit Bey, bu fiyatı hemen kabul etmeyerek diğer piyasaları da yoklamış ve tahvilleri Paris'teki Credit Mobilier Bankası'na 100'ü 89'dan olacak şekilde satmıştır. Bu fiyata satılınca elde edilen kâr 66 bin liraya yükselmiştir. Bu da aylığı bin kuruştan 550 memurun maaşına denk gelmektedir. Meclis'te bir memur maaşını 2000'den 1500'e indirmek için sarfedilen gayretlerden elde edilen tasarruflar bu kâr karşısında çok küçük kalmaktadır.¹⁸⁰⁰

İsmail Hakkı Bey, bu kârlı satışın başka sonuçlar da ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bir defa hazinenin bir kuruma ne kadar bağlı olursa olsun gerektiğinde başka kurumlarla da çalışabileceği anlaşılmıştır. Osmanlı Bankası tarafından verilen teklifin son teklif olduğu anlayışı bu vesile ile yıkılmıştır. Bu satışın diğer faydası da cari hesabın rehinsiz yapılabileceği görülmüştür. Son bir fayda olarak da rehin karşılığında verilen yüzde 8 veya 7 oranındaki faizler yüzde 6'lara indirilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Cavit Bey'in bu başarıyı sadece Galata bankerleriyle sınırlı kalmayıp, Londra ve Fransa piyasalarını yoklayarak elde ettiğini belirtmiş, bu iki önemli merkezde maliye memurluğu kurarak işin ehli olan piyasa elemanlarını burada görevlendirdiği bilgisini vermiştir.¹⁸⁰¹

Meşrutiyet ilan edildikten sonra II. Abdülhamit dönemine yönelik en ciddi eleştirilerden biri memur maaşlarının ödenmemesi veya kesintiye uğratılması olmuştur. Ancak meşrutiyet ilan edildikten sonra yaşanan iç ve dış gelişmeler bu dönemde de memur maaşlarında kesintiye gidilmesine yol açmıştır. Bütçe Kanunu hazırlanırken, 1911'in Haziran ayında memurların ay sonunda maaşlarından ne kadar ve nasıl kesinti yapılacağı meselesi tartışma konusu olmuştur. Ya memur maaşlarından önceden olduğu gibi yüzde beş emeklilik kesintisi yapılacaktır ya da yüzde yedi buçuk kesintiye gidilecektir. İsmail Hakkı Bey, memur maaşlarından kesinti yapılmasına her zaman karşı çıktığı gibi bu konuda da karşı çıkmış, maliyeyi düzeltmek için tek kurtuluş yolu ve en yağlı gelir olarak memur maaşlarından kesinti yapılmasını eleştirmiştir.¹⁸⁰²

Ayan ile Mebusan arasında da bu konuda ictihat uyuşmazlığı olduğunu inceleyen Babanzade, devlet memurlarının maaşlarını kesmenin, memurlar acizdir bağıramaz, protesto edemez düşüncesinin bir eseri olarak görülmesine itiraz etmiştir. Memurların zaten kıt kanaat

¹⁸⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Muvaffakiyet-i Maliye", *Tanin*, 25 Haziran 1910, No:652, s.1

¹⁸⁰¹ Babanzade, "Bir Muvaffakiyet-i Maliye", s.1

¹⁸⁰² Babanzade İsmail Hakkı, "Maaşlar Artık Tenkihe Mütahammil Değil", *Senin*, 18 Haziran 1911, No:1004-28, s.1

geçindiklerini vurgulayarak bir de ondan kesinti yapmanın vicdani olmadığını ifade etmiştir. Devletin itibarına güvenerek başkalarından borç alıp açığını kapatabileceğini savunan Babanzade, memurun bulacağı bir sarraf, kefil göstereceği bir zengin olmadığını, memur maaşlarına yapılan bu hücumun bir son bulmasını talep etmiştir.¹⁸⁰³ İsmail Hakkı Bey aslında burada üstü kapalı da olsa devletin zengin kesimden yapacağı borçlanmayla bütçe açığını kapatabileceğini ima etmiştir. Zaten bu konuda sonradan açık açık memurların fedakârlıklarını övecek, buna karşın zenginlerin devlete sahip çıkmayan tavırlarını eleştirecektir.

İsmail Hakkı Bey, Meclis-i Mebusan'da yapılan 1912 bütçe görüşmeleri üzerine yazdığı bir makalede yabancı devletlerin Osmanlı mali bağımsızlığını ihlal eden engel ve müdahalelerine yönelik eleştirilerini dile getirmiştir. Dönemin Maliye Bakanı Cavit Bey'in bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmanın ümit verici ifadeler içerdiğini İsmail Hakkı Bey haber vermiştir. Savaş halindeyken bile gelirlerinin artışı sağlayan bir bütçeye sahip olduklarını belirterek, Cavit Bey'in masrafların çok olmasından ötürü endişeye kapılmamaları gerektiği ifadesini de aktarmıştır. Masraf olmadan, para harcamadan büyümenin olmayacağını dile getirerek, Osmanlı Devleti'nin iç temellerini kuvvetlendirmesi için harcama yapmaya mecbur olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu noktada yabancı devletlerin müdahale ve tehditlerine sözü getirerek, bu davranışların ayak bağı olmaktan öte bir şeye yaramadığından şikâyet etmiştir.¹⁸⁰⁴

Osmanlı toprak bütünlüğünü sağlamak için ordu ve donanmaya sahip olmak gerekir ki bunun için para lazımdır. Aynı şekilde adaleti sağlamak için mahkemelere, eğitimi geliştirmek için okullara, ulaşım için yollara ihtiyaç vardır diyen Babanzade, bunların para olmadan yapılamayacağını yazmıştır. Bunların hiçbirine para harcanmaması yönünde de bir tercih yapılabileceğini ancak o zaman ülkede ilerleme olamayacağını vurgulamış, o durumda da yabancı devletlerin, Osmanlıların devleti yönetemedikleri eleştirilerini yapmamaları gerektiğini hatırlatmıştır. Yirminci yüzyılda 30 milyon gelire 30 milyonluk bir ülkenin ihtiyaçlarının karşılanamayacağını göz önünde tutarak Batıların eleştiri yapmasını istemiştir. Üstelik Osmanlı Devleti gelirini ne zaman arttırmak istese Büyük Devletler garip bir engel ortaya koymuşlardır. Gümrük vergisine yüzde dört zam yapma isteği devletler tarafından reddedilmiştir. Mali külfeti Osmanlılar çekecek olmasına rağmen buna izin vermemeye hakları olmadığı halde bunu yapmaktan çekinmemişlerdir. Temettü vergisi¹⁸⁰⁵ de aynı şekilde

¹⁸⁰³ Babanzade, "Maaşlar Artık Tenkiye Mütehammil Değil", s.1

¹⁸⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Siyaset-i İktisadiyemiz", *Tanin*, 3 Temmuz 1912, No:1380, s.1

¹⁸⁰⁵ Temettü vergisi, II. Meşrutiyet yıllarında, şehirlerde yaşayan zanaatkâr ve esnaflardan alınan bir çeşit kazanç vergisidir. Ancak yabancı işyerleri kâr oranları çok yüksek olmasına rağmen bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey, temettü vergisinde görülen haksızlık ve verginin yabancılardan alınmasıyla

veto edilmiştir. Bir Türk tüccar bu vergi yüzünden yabancı tüccarla rekabet edemez hale gelmiştir.¹⁸⁰⁶

Kibrit, petrol inhisarı ve diğer birçok konuda benzer engellere maruz kalan Osmanlılar, bütçeyi dengelemek için yeni kaynaklar bulma konusunda engellendikçe tahammül edilmez bir noktaya gelmişlerdir. Bu durumda da bütün yerlilerin, tüm vergilerden muaf olan yabancıların istirahati için çalıştıkları anlaşılmaktadır diyen Babanzade, buna rağmen her zaman yerli ekonomiye müdahale edildiğinden yakınmıştır. Cavit Bey'in Meclis konuşmasında değindiği, Osmanlı Devleti'nin kendi yollarını yapmasına izin vermeme hadisesini örnek vererek, Doğu Anadolu'da demiryolu yapımına başlamak için teşebbüs özgürlüğünün bile kısıtlandığını ifade etmiştir. Bundan ötürü de kimsenin Osmanlı Devleti'ne bu haveliye medeniyet ve asayiş getirmede eleştiride bulunamayacağını yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin ayaklarındaki ekonomik zincirlere ayak dayanmadığı mesajını vererek, ekonomik bağımsızlığa saygı gösterilmesini talep etmiştir.¹⁸⁰⁷

6.4.2. Halktan İane Toplanması Hakkında Yazdığı Makaleler

Osmanlı Devleti ekonomik yönden ciddi sıkıntılar yaşadığı dönemlerde halktan bağış toplanması yönünde adımlar atmış, kampanyalar başlatmıştır. Bu konuda en göze çarpan faaliyet de donanma için yardım toplanması olmuştur. Bu konuda bazen zengin vatandaşları hedef alan olumsuz yöntemler kullanılmıştır. Buna benzer bir hadise Meclis-i Ayan Reisi Sait Paşa'nın başına gelmiş, tehdit mektubu tarzında imzasız bir yazı ile Paşa'dan servetinin büyük bir kısmını Donanma Cemiyeti'ne bağışlaması istenmiştir. İsmail Hakkı Bey, tehditle para istemenin suç olduğunu belirtmekle birlikte, bu örnekte olduğu gibi bazı insanların hamiyet konusunda ifrata kaçabildiklerini yazmıştır. Sait Paşa ise gazetelere gönderdiği bir yazıda, şahsi servetiyle ilgili dedikoduların bilinçli biçimde çıkarıldığını, buna inanan bazı vatandaşların da bu tip tehdit yoluna kaydıklarını açıklamıştır. Bu dedikoduları çıkarınların da zengin kimseler olduklarını iddia ederek, o şahısların da ortaya çıkıp zenginliklerinin kaynağını açıklamalarını istemiştir. İsmail Hakkı Bey, Sait Paşa'nın bu sözlerinden herhalde eski istibdat yöneticilerini (sanadid-i istibdat) kastettiğini, zira yeni yönetimde servet sahibi

---

elde edilecek faydalarla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “İşbu vergiye yabancıların katkısını sağlamak üzere resmi yazışmalarda bulunmuş ve Fransa hükümetinin esas itibarıyla olumlu cevabı alındığı gibi diğer devletlerden de benzer cevaplar alınması beklenmektedir. Böylece hem yabancıların vergiden muafiyeti gibi bir mantıksızlığı, bir adaletsizliği ortadan kaldıracak hem de halkımızdan daha haklı ve daha adaletli bir biçimde vergileri tahsil ettirecek olan şu kanun (temettü vergisi ile ilgili bir yasa teklifine değiniyor) kabul edildiği takdirde hâsıl olacak gelir 1328 (1912) bütçesinde açık bulacağımız 5 milyon liranın bir milyon lirasını bize temin edecek demektir.” Bunun için bkz. Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.160-161

¹⁸⁰⁶ Babanzade, “Siyaset-i İktisadiyemiz”, s.1

¹⁸⁰⁷ Babanzade, “Siyaset-i İktisadiyemiz”, s.2

kimselerin olmadığını hatta Donanma Cemiyeti'nin başında olanların da zengin olmadıklarını savunma makamında ifade etmiştir.¹⁸⁰⁸

Sait Paşa kendisini bu şekilde savunduktan sonra sözü donanma ianesine getirmiştir. Paşa, deniz kuvvetlerinin sahilleri koruyacak bir hale gelmesinin elzem olduğunu kabul etmekle beraber, tutulan yolun bu amacı temin edemeyeceğini, yetersiz girişim ve kaynakların ihtiyaç zamanında faydasının görülmeyerek bilakis bunlarla zaman kaybedildiğini beyan etmiştir. Bu konuda söylediklerinden pek memnun kalmayan İsmail Hakkı Bey, Paşa'ya katılmadığını dile getirmiştir. İlk olarak donanma oluşturmak için başvurulmuş tek yolun iane toplamak olmadığını belirtmiş, II. Abdülhamit döneminde bile birçok suiistimal yapılmasına rağmen iane ile Hicaz Demiryolunun tamamlandığını hatırlatmıştır. İane işinin başarıya ulaşması için milleti fedakârlığa sevk edecek şeylerin yapılması gerektiğini, iane ile gemi alınmaz tarzında söylemlerin halktan gelecek yardımı engelleyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca Hükümetin sadece ianeye bel bağlamadığını, vergileri toplayıp tahsilât yaparak donanma için çalışmalar yaptığını belirtmiştir.¹⁸⁰⁹

İsmail Hakkı Bey, Donanma Cemiyeti'nin daha kurulalı sekiz dokuz ay geçtiğini, bu süre zarfında toplanan bağışın 450 bin liraya ulaştığını, bu rakamlar ortadayken Cemiyetin abesle iştilal ettiğini söylemenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Yakın zamanda “Yadigâr-ı Millet” ve “Muavenet-i Milliye” torpidolarını bütün Osmanlılar gözleriyle gördükleri zaman, Sait Paşa'nın bu gemileri herkesten önce ziyaret edip şüphelerinin yersiz olduğunu anlayacağını ileri sürmüştür. Bağışlar bu hızla toplanmaya devam ederse iki yılda 2 milyon liraya ulaşacaklarını ve bu paranın da donanma için iyi bir miktar olduğunu, İngiltere ile yarışacak kadar güçlü bir donanma kurmak niyetinde olmadıklarını ancak Girit'i Yunanistan'a karşı koruyacak seviyeye ulaşmalarının yeterli olacağını yazmıştır.¹⁸¹⁰

İane konusunda yapılan fedakârlığı takdir etmekle beraber o zamana kadar toplanan paranın yeterli olmadığını sözlerine ekleyen Babanzade, milletin daha donanma ianesi ile vatanın selameti arasındaki bağı idrak edemediği tespitinde bulunmuştur. Bunun için daha çok çalışılmasını, konferanslar, nutuklar, basın ile propagandanın artırılmasını köylere kadar gidilmesini istemiştir. İane için bazı fedakârlık tavsiyeleri de veren İsmail Hakkı Bey, lokantada yemek yemeye alışmış birinin, her ay dört defa tatlı yemeyip parasını donanmaya vermesini, günde bir mecidiye araba parası veren birinin bir çeyreklik mesafeyi yürüyerek gidip o çeyreği donanmaya bağışlamasını ya da ayda iki kere tiyatroya giden birinin bunu bire indirerek parayı iane etmesini örnek olarak vermiştir. Donanma Cemiyeti'nin de daha iyi

¹⁸⁰⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Donanma İanesi İçin”, *Tanin*, 15 Temmuz 1910, No:672, s.1

¹⁸⁰⁹ Babanzade, “Donanma İanesi İçin”, s.1

¹⁸¹⁰ Babanzade, “Donanma İanesi İçin”, s.1

teşkilatlanmasını söyleyerek halkın bağışlarını kolayca getirip teslim edebilecekleri bir sistem kurmalarını talep etmiştir.¹⁸¹¹

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları döneminde ciddi bir ekonomik darboğaza girdiği anlaşılmaktadır. Dışarıdan borçlanmaya da gidilemediği için hazine tahvilleri çıkarılmış ve halkın bunlara rağbet göstermesi istenmiştir. İsmail Hakkı Bey ilk olarak, İane-i Milliye Heyetinin fedakârca çalıştığını, milletin de bu gayretli çalışmanın önemini anlaması gerektiğini, yabancıların istikraz konusunda acımasızca davranmalarının nedenini, Osmanlıların her türlü mali beceri ve fedakârlıktan yoksun olduklarına inanmaları olarak göstermiştir. Bu inancı yıkmanın zamanı geldiğini dile getiren Babanzade, hazine tahvilatı alınarak bu zannın yıkılmasını istemiştir. Bu vesile ile 5,5 milyon gelir elde edilmesi planlanmıştır. Osmanlı milletin bu parayı tedarik etmek için aciz olmadığını belirterek, her sene zaten devlete 30 milyon lira vergi verildiğini ayrıca bu paranın iane olarak değil borçlanma suretiyle devlete verileceğini, vatandaşın bu talebe sahip çıkması gerektiğini yazmıştır.¹⁸¹²

İsmail Hakkı Bey bu tahvil alımının sadaka ya da iane olmadığını altını özellikle çizmiştir. Olaya vatan-millet hamaseti yapmadan bakılması gerektiğini sonradan bu paraların vatandaş tarafından faizi ile geri alınacağını garanti etmiştir. Ancak yine düşman saldırısı kozunu kullanarak, düşmanın işgalini genişletmesi durumunda uğranılacak zararın bu tahvil alımı ile uğranılacak zarardan daha fazla olacağını hatırlatmıştır. Babanzade'nin tahviller için hedef kitlesi de emlak sahipleri ve tüccarlardır. Tahvil işinden zarar etme durumları olan bu kesimleri ikna için düşmandan gelecek zararlar bu zararı karşılaştırmaları istenmiş, iki zarardan birini tercih etmeleri söylenmiştir. Sonuç olarak da buhranlı zamanlarda devlete para vererek yardım etmenin etmemekten daha kârlı olduğuna ulaşmıştır. Emlak sahiplerinden, üç yıllık emlak vergileri ile tahvil almalarını isteyen Babanzade, er geç ödeyecekleri borcu şimdiden ödeyerek fedakârlık yapmalarını talep etmiştir. Tereddüte mahal olmadığını belirterek, düşman topraklarının binalarını yıkıp, çiftliklerini yakmalarını arzu etmiyorlarsa bu işe sahip çıkmalarının zorunlu olduğunu ima etmiştir. Avrupa sermayesinin Osmanlı Devleti'nin iç borçlanma yapamayacağı düşüncesini de vatandaşlardan yıkmalarını dilemiştir.¹⁸¹³

İsmail Hakkı Bey'in ilerleyen günlerde yazdığı bir makaleden, tahvil alımı konusunda istenilen neticeye ulaşamadığı anlaşılmıştır. Her taraftan gelen haberlere göre, kendilerine müracaat edilen servet sahiplerinin gereken özveriyi göstermediklerini belirten İsmail Hakkı

¹⁸¹¹ Babanzade, "Donanma İanesi İçin", s.1

¹⁸¹² Babanzade İsmail Hakkı, "Millet İçin Bir İmtihan-ı Mali", *Tanin*, 11 Şubat 1913, No:1508, s.1

¹⁸¹³ Babanzade, "Millet İçin Bir İmtihan-ı Mali", s.1

Bey, nakit olarak fedakârlık yapmaya gücü olan bu kimselerin sadaka verir gibi davrandıklarını, verdikleri paranın iane olmadığını düşünmediklerini dile getirmiştir. Yapılan şeyin karşılığı olan bir borçlanma olduğunu belirterek, emlak sahiplerinin mülklerinin vergileriyle uygun bir para vererek aslında normal vergilerini vermekten başka bir şey yapmayacaklarını ifade etmiştir. Tüccarlar da bir miktar para vererek temettü vergilerini peşinen ödemiş sayılmaktadır. Buna rağmen istenen paranın toplanamamış olmasına tepki gösteren Babanzade, fakir halkın hem canını hem parasını feda ettiğini, fakir kadınların büyük özveriler gösterdiklerini hatırlatarak, aba altından sopa göstermiş ve devletin bu parayı zengin kesimden farklı fakat meşru yollarla alabileceğini yazmıştır.¹⁸¹⁴

Tehlike karşısında keselerinin ağzını açma konusunda ağır davrananlara karşı Hükümetin istikraz konusunda farklı bir tavır alması gerektiğini belirten İsmail Hakkı Bey, emlak sahiplerinin ve tüccarların isimlerinin bir liste halinde çıkarılabileceğini, bir çeşit zenginlik vergisi dairesinde bunlara parayı borç verip senede bin lira emlak vergisi verecek derecede zengin olan biri ile bütün vergisi üç yüz kuruş olan bir kimse arasında adilane bir fark gözetilebileceğini ifade etmiştir. Babanzade ayrıca bu konuda; “*Devletin şu parasızlık zamanında vergileri zenginliklerinin nişanesi olan kimselerden en geniş vasıtalarla vatana olan borçlarını ödetmelidir.*” cümlesini yazarak, buna, yapılan işin ne bir müsadere ne de şahsi hukuku çiğnemek olduğu ifadesini eklemiştir. Zira zamanından önce askere çağrılmak devletin kanunlarına ne kadar uyuyorsa, vergileri bu şekilde talep etmek de uyuyordur düşüncesinde olan İsmail Hakkı Bey, bu iş için devletin bir dakika bile vakit kaybetmemesini ancak adalet çizgisinden de ayrılmamasını tavsiye etmiştir.¹⁸¹⁵

Yabancı devletlerin savaş zamanında Osmanlı Devleti’ne para vermek istemediği bilgisini paylaşan Babanzade, donanma ile Osmanlıları barışa mecbur edemeyince ekonomik yönden diz çöktürmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Bazı kesimlerin de barış şayiaları çıktıktan sonra fedakârlık yapmaktan vazgeçtikleri anlaşılmaktadır. Buna da değinen İsmail Hakkı Bey, barış yapılsa bile devletin para ihtiyacının bitmeyeceğini, yaraların sarılması için yine büyük miktarlarda paraya ihtiyaç duyulacağını vurgulamıştır.¹⁸¹⁶

İsmail Hakkı Bey’in makalelerinden anlaşıldığı üzere Balkan Savaşları devam ederken devlet parasal sorunlarını çözmekte aciz kalmıştır. İsmail Hakkı Bey’in tabiriyle, Hükümet para tedariki konusunda gevşek davranmıştır. Kamuoyunu biraz daha teşvik etmek amacıyla olsa gerek, Almanya’nın savaşta olmadığı halde bile halkından mahirane biçimde nasıl para topladığını anlatmıştır. Almanya’da savaş durumu olmamasına rağmen olağanüstü savaş

¹⁸¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Yine Para”, *Tanin*, 17 Şubat 1913, No:1514, s.1

¹⁸¹⁵ Babanzade, “Yine Para”, s.1

¹⁸¹⁶ Babanzade, “Yine Para”, s.1

masrafları için olağanüstü bir vergi düzenlemesine gitmiştir. Ayrıca Almanlar askeri bir kanun çıkarmışlardır. Bu kanunu kendilerine risk olarak gören Fransızlar da askerlik süresini üç yıla çıkartmışlardır. Bunun üzerine Almanlar yeni tedbir almaya mecbur kalmışlar ve olağanüstü durumlarda harcamak için bir milyon franka ihtiyaç duyduklarını tespit ederek yeni bir vergi koymuşlardır. Sadece zenginlere mahsus olan bu vergi bir defa verilecektir. Alman Parlamentosundaki sosyalistler bile bu kanuna itiraz etmemişlerdir. İsmail Hakkı Bey'e göre bunun temel nedeni, verginin mahirane bir tarzda mükelleflere paylaştırılmasıdır.¹⁸¹⁷

Almanların sistemine göre, 20 bin mark ile 200 bin mark arasında serveti olanların servetlerinden yüzde çeyrek, 10 milyon mark servetleri olanlardan yüzde bir oranında vergi alınacaktır. 20 bin markın altında geliri olanlar bu vergiden muaf olacaktır. Servetleri daha çok olanlardan daha fazla vergi toplanacaktır. Bu sayede herkesin gelirine orantılı bir biçimde dağıtılan vergi ile bir milyar frank toplanmıştır. Bu şekilde Alman hükümeti az bir hasarla büyük bir para toplanmasını sağlamıştır. Bu açıklamalardan sonra sözü Osmanlı Devleti'ne getiren Babanzade, Almanya'dan on kat daha kötü durumda oldukları halde hükümetin ahalisinden bir milyar frangın onda birini istediğini ancak alamadığını vurgulamıştır. Tabii bu örneğe itiraz edip, Osmanlı ülkesinde Almanya'daki gibi çok zengin olmadığını belirtenler de olmuştur. İsmail Hakkı Bey, bu itirazların her şeye karşı çıkmaya alışmış ağızlarından sarfedildiğini, olağanüstü vergiye tabi olacakların ilk basamağını beş bin değil de bin lira yaparak bu soruna çözüm bulabileceklerini ifade etmiştir.¹⁸¹⁸

İsmail Hakkı Bey'e göre yapılması gereken şey şudur; defter-i hakani kayıtlarından ve temettü vergisi koçanlarından ya da diğer evraklardan bilgi toplayarak, vergiye tabi olacak mükelleflerin isim listesi oluşturmaktır. Almanya'da yapılan şey zenginlerden vergi toplamak yani geri verilmemek üzere para almaktır. Osmanlı Devleti ise zenginlerden devlete borç vermesini istemiş ve bu borçları ileriki yılların vergisi olarak kabul edeceğinden ceplerinden fazla para çıkmamasını sağlamıştır. İsim listeleri hazırlandıktan sonra gelirlerine göre tahvilat hissesi verilerek, paralar bunlardan tahsil edilecektir. Örneğin bin liralık mülkü olanlara bir senelik, iki bin lira mülkü olanlara bir buçuk vergisine denk gelecek tahvil verilecektir. Böylece Alman modelinde olduğu gibi ahaliyi en az sarsıcı bir ödeme yöntemi bulunacaktır. İsmail Hakkı Bey, servet sahipleri kendi hallerine bırakılırsa devletin ekonomik sorunlarına çözüm bulunamayacağını belirterek, zenginlerin normal vergilerini bile bin bir nazla verdiklerini ileri sürmüştür.¹⁸¹⁹

¹⁸¹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Para Nasıl Tedarik Edilir?", *Tanin*, 12 Mart 1913, No:1537, s.1

¹⁸¹⁸ Babanzade, "Para Nasıl Tedarik Edilir?", s.1

¹⁸¹⁹ Babanzade, "Para Nasıl Tedarik Edilir?", s.1

Para bulma konusunda atılan adımlardan iyi netice alınamadığı için memurların maaşları üç ay boyunca ödenememiştir. İsmail Hakkı Bey, savaş döneminde dışarıdan da para bulunamadığını hatırlatarak, para bulmak için içeride başvurulacak kaynaklar kurudukça, yabancıların parasının kıymetlendiğini, şartlarının ağırlaştığını dile getirmiştir. Babanzade'nin aslı kızdığı nokta ise, tahvil işine zenginlerin dört elle sarılmamış olmasıdır. Osmanlılarda fedakârlık hissi yeterince olgunlaşmadığı için yerlerde süründüklerini, Avrupa'nın kendilerine merhamet edip biraz para vermesini dört gözle beklediklerini yazmıştır. Devletin dâhili bir istikraz akdine teşebbüs ettiğini ancak sonucun fiyasko olduğunu ifade eden Babanzade, memurların, çiftçilerin ve dar gelirlilerin güçlerinin üstünde fedakârlık yaptıklarını belirtmiştir. Hatta memurlar hem savaş vergisi hem bağış vermişler hem de üç ay maaş almamışlardır. Buna karşılık varlıklı olanlar vergilerine karşılık parayı bile vermemişlerdir. Bu duruma çok içerleyen Babanzade, böyle bir toplumun çocuklarına iyi bir gelecek sunamayacakları görüşünü ileri sürmüştür.¹⁸²⁰

6.5. Osmanlı Taşrasında Yaşanan Olaylar

Meşrutiyet ilan edildikten sonra halkın ortaya çıkan özgürlük havası ile devlet memurlarına karşı gösterdiği şiddet, hükümet için ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Özellikle taşranın farklı yerlerinden alınan ve memurlara yönelik kanun dışı hareketleri içeren haberler başkente sık sık gelmeye başlamıştır. İsmail Hakkı Bey bu olaylar üzerine yazdığı bir makalede, özgür olan bir memleket ahalisinin kendi kendini yönetiyor diye istemediği devlet memurunu 'istemeyiz' nidasıyla makamından atamayacağını veya görevinden uzaklaştıramayacağını yazmıştır. Ahalinin hiçbir zaman ve hiçbir yerde doğrudan hükümet işlerine karışmadığını, memurların azil ve tayin işlerine karışmadıklarını hatırlatmıştır. Memurların da insan olup hata yapabileceklerini, hatta II. Abdülhamit dönemindeki gibi ihanete sapabileceklerini ancak bunu yapan memurun cezasını hiçbir vatandaşın vermeye hakkı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca ahalinin kalabalık bir grup oluşturup bir memuru makamından zorla çıkarmaya çalışmalarının da suç olduğunu dile getirmiştir.¹⁸²¹

İsmail Hakkı Bey halkın nefretine sebep olmuş bir memurun gerçekten kötü işler yaptığı ve büyük kabahatları olduğu gerçek olsa bile, bunun halka, onu arzularına göre cezalandırma hakkı vermediğini, belki bunun, adalete ulaşma konusunda ciddi sorunların

¹⁸²⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Maaş-ı Umumi ve Müdafaa-i Milliyemiz", *Tanin*, 28 Haziran 1913, No:1645, s.1

¹⁸²¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Ahali ve Memurin", *Tanin*, 14 Ağustos 1324, No:27, s.2. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde, Balıkesir Mutasarrıfı olan Mehmed Ali Ayni Bey, yeni yönetime geçilmesi ile birlikte görev yerinde yaşanan olayları detaylı bir biçimde hatıratında anlatmıştır. İsmail Hakkı Bey'in makalesinde değindiği biçimde, Balıkesir ahalisi savcının kendilerine teslim edilmesini istemiş, hapisanedeki mahkûmlar kapıları kırarak firar etmeye kalkışmış ve hatta halk istemedikleri memurların isimlerini içeren bir defteri Mehmed Ali Ayni Bey'e vermişlerdir. Bahsi geçen hatırat için bkz. Mehmed Ali Ayni, *Hatıralar*, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Yeditepe Yay., İstanbul, 2009, s.70-79

yaşandığı II. Abdülhamit döneminde son çare olarak kabul edilebileceğini ancak meşrutî yönetimle birlikte açılan şikâyet kapısı ve işleyen hukuk mekanizması ile buna olanak olmadığını ifade etmiştir. Devr-i sabıkta kuzu gibi suskun olan halkın, meşrutî yönetimle oluşan serbestlikten istifadeyle ve cehalet ve kışkırtıcıların da etkisiyle taşrayı adeta hükümete bırakmıştı. Hatta bazı yerlerde kimi baldırı çıplaklar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcisi tavrı takınarak,¹⁸²² taşkınlıklarına meşruiyet kazandırmak istemişlerdir. İsmail Hakkı Bey de, Cemiyet'in hükümet işlerine karışmak gibi bir anlayışının olmadığını, hükümet içinde hükümet yaratmanın sakıncalı olduğunu bildiğini, memuru görevden alacak bir Cemiyet üyesinin olamayacağını hatırlatmak zorunda kalmıştır. Böyle yerlerde hükümet gücünün artırılmasını tavsiye ederek, taşrada hükümet zaafa uğrarsa, vergi vermeme, zorbalık yapma, memura hakaret etme hatta isyan çıkarma gibi sorunlarla karşılaşılmasından endişe etmiştir.¹⁸²³

Taşrada asayişin sağlanması konusunda hükümete büyük işler düştüğünü belirten İsmail Hakkı Bey, buna karşı hükümetin küçük işlerle meşgul olmasından, ciddi hizmetler yapılmak varken incir çekirdeğini doldurmayacak detaylarla uğraşmasından yakınmış ve bu hali beceriksizlik olarak tanımlamıştır. Hükümetin tensikat işlerine çok fazla zaman ayırdığından bahisle, bu işi artık bir kenara bırakmasını istemiştir. Zira İstanbul hükümete bir halde kalmış, taşrada valilerin, mutasarrıfların ve kaymakamların bir kısmı dayak yerken diğer bir kısmı da aynı muameleye maruz kalmamak için istifa etmiştir. Hükümetin bu işe odaklanmasını dileyen Babanzade, taşraya işin ehli olan vali ve mutasarrıfların tayin edilmesini tensikattan daha önemli görmüştür. Faal ve muktedir memurlarla taşranın disipline

¹⁸²² Meşrutîyetin ilanından sonra taşrada yaşanan olaylarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parmağı olmadığını belirten Kudret Emiroğlu, olayların sebeplerini taşra memurlarının baskıcı muamelelerine dayandıran şu yorumda bulunmuştur: "İttihat ve Terakki'nin itibarından, adından ve yarattığı ortamdan yararlanmak ve etkilenmek söz konusu olsa da, organik bir bağ veya eylemleri yürütenlerin kurup geliştirdikleri bir örgütlenmeden de söz edilememektedir. Kendiliğindenlik geçerli olduğu gibi, siyasal bir talebin varlığı da hissedilmektedir. Bu durumda, bu eylemlerin, özellikle 1906'dan itibaren atanmış olan mülki erkânın yürüttükleri siyaset, baskıcılık ve kayırcılığın tepkileri olduğu düşünülebilir. Meşrutîyet'in ilan edilmiş olması ve hedef memurların görevlerinden atılmaları veya alınmalarının sağlanması, yeterli görülmüştür." Bunun için bkz. Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutîyet'in İlanı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.228.

¹⁸²³ Babanzade, "Ahali ve Memurin", s.2. İsmail Hakkı Bey'in bu endişelerinde haklı olduğu Erzin'de yaşanan bazı hadiselerle görülmüştür. Cebel-i Bereket Mutasarrıflığına atanan Mehmed Asaf Bey, Erzin Sancağına vardığı zaman karşılaştığı durumu şu cümlelerle aktarmıştır: "Sancağa gelişimizde birkaç gün sonra bütün sancağın en küçük köylerine kadar anarşi içinde olduğunu ve hemen her köyün iki partiye ayrılarak kendilerine İttihat ve Terakki Cemiyeti süsü verdiklerini ve hatta birer de mühür kazdırdıklarını hayretle gördük. Aklına gelen bir İttihat ve Terakki şubesi açmış ve başına 5-10 kişi toplayarak hasımlarını ezmeye çalışıyordu. Yani cemiyetin adı edepsizlikleri için bir kalkan olmuştu. Kimse vergi vermiyor, hükümete baş eğmiyor, çoğunlukla jandarmaların herhangi bir mesele için hükümet dairesine götürmeye çalıştığı kimseleri ahali hücumla jandarmaların elinden kurtarıyordu. Arkasından da İttihat ve Terakki mühürlü bir belge ile bunun kutsal cemiyete bağlı ve her türlü saldırıdan korunmuş olduğu yazılıyordu. Bunda Ermeniler topluluktan ileri gidip, cümleye öncülük ediyorlar ve bir Ermeniye hükümet konağına getirmek imkânı kalmadığını yerli hükümete gösteriyorlardı..." Bunun için bkz. Mehmed Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu), TTK Yay., Ankara, 1986, s.6

alınacağını dile getirerek, aynı zamanda askeriye'nin de inzibat altına alınarak, idare memurlarının kontrolüne verilmesini ve böylece asayişini sağlamada güç kazanılmasını tavsiye etmiştir.¹⁸²⁴

Meşrutiyetin ilk günlerinde yaşanan sorunlar sadece bunlarla sınırlı kalmamış, bazı yerlerde de memurlar amirlerinin emirlerini dinlemez hale gelmişlerdir. Birçok devlet dairesinde memurlar kanunuesasînin kendilerine verdiği toplantı hakkından istifade ederek, gazinolarda toplantı yapmış ve kararlar almışlardır. Bunun sonucunda da yapılan bazı atamalara itiraz etmişler, bazı amirlerin 'istibdat ürünüdür' diye görevden alınmasını talep etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, memurların görev süresi içinde amirleri ile sorun yaşayabileceklerini ancak bunu hürriyeti fırsat bilip kişisel bir öç almaya dönüştüremeyeceklerini dile getirmiştir. Bir memurun şikâyetçi olduğu amire cezayı kendisinin veremeyeceğini, bununla ilgili tahkikatın tarafsız bir kurul, idare mahkemesi hatta bir divan-ı harp tarafından yapılacağını ve sonuca göre amirin uygun cezayı alacağını hatırlatmıştır.¹⁸²⁵

İsmail Hakkı Bey benzer bir durumun bazı askeri okullarda yaşandığını, askeri öğrencilerin amirlerine adeta ulti-matom verdiklerini, istibdat devrinde kendilerine yaptıklarını hatırlatarak, hakaret edip şiddet uyguladıklarını yazmıştır. Bu durumun feci sonuçlar doğuracağını dile getiren Babanzade, askeri öğrencilerin şikâyete hakları olduğunu fakat bu hakkı böyle kullanma haklarının olmadığını belirtmiştir. Şayet öğrenci, bir zabitten memnun değilse bunu daha üst amirlere bildirmesi gerektiğini, onların vereceği karara da itaat ederek, hiçbir zaman zabıtlere fiili temasta bulunamayacağını hatırlatmıştır. Bu konuda hükümeti uyaran İsmail Hakkı Bey, hükümetin otoritesini göstermesi gerektiğini, askeri inzibatı temin etmesinin şart olduğunu, yok eğer bu işin hakkında gelemiyorsa aczini itiraf ederek iş başından çekilmesini istemiştir. Bunu özellikle de askeri daire amirlerinden istediklerini eklemiştir.¹⁸²⁶

İsmail Hakkı Bey, meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da ve taşrada bir galeyana oluştuğunu ancak insanların 33 yıl boyunca baskı altında yaşamalarından ötürü ihtiyatlı davranarak, sevinçlerini masumane nümayişler biçiminde gösterdiklerini belirtmiştir. Yeni yönetime geçişten sonra millet iki üç hafta boyunca ortalığı tecrübe etmiş ve kuvvetin tamamen kendine geçtiğini anlamıştır. İşte o zaman hükümeteşizlik bütün çirkinliğiyle kendini göstermiş, halkta baskıcı yönetimi tamamen silip süpürme azmi doğmuştur. İsmail Hakkı Bey gelen bu tehlikeli galeyana noktasında, ülkenin birçok yerinde kurulan bazı cemiyetlerin

¹⁸²⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Taşra Memurini", *Tanin*, 19 Ağustos 1324, No:32, s.1-2

¹⁸²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Memurlar ve Amirler", *Tanin*, 22 Ağustos 1324, No:35, s.1-2

¹⁸²⁶ Babanzade, "Memurlar ve Amirler", s.1-2

yaşanması muhtemel buhranları engelleyici rol oynadığını ifade etmiş, bir kısmı İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup olan bu cemiyetlerin önemli hizmetler yaptığı ancak bir kısmının da suiistimal cereyanına kapıldığı bilgisini vermiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra taşrada en sık yaşanan şey, devlet memurlarına özellikle vali, mutasarrıf, kaymakam gibi idarecilere tepki göstermek, onları kovmak olmuştur.¹⁸²⁷

Meşrutiyetin ilanından altı ay geçmiş olmasına rağmen taşrada sükûn ve asayiş olmadığı bilgisini paylaşan Babanzade, Musul'da büyük bir çatışmanın yaşandığını, Irak'ta ve Suriye'de bir takım uygunsuzlukların görüldüğünü, Rumeli'de çetelerin ayaklandığını haber alındığını belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey taşradaki memur azlığının buna sebep olarak gösterilemeyeceğini dile getirmiştir. Meşrutiyet devrinin koşullarına uygun vali ve mutasarrıf bulmanın, kumandan yetiştirmenin zor olduğunu vurgulamıştır. Üst rütbeli bir memur seçildiği zaman mutlaka bir yerden itiraz geldiğini ve yürütmenin bu durumda şaşırıldığını yazan Babanzade, taşraya memur gönderilmezse neden gönderilmedi diye şikâyet edildiğini, memur gönderildiğinde ise neden daha iyi birisi seçilmedi diye itiraz edildiğini dile getirmiştir. Bu durumun Hükümetin durumunu zorlaştırdığı görülmektedir ki, gönderilen memurların da mutlaka kanunlara harfiyen uyması gerektiğinin İsmail Hakkı Bey altını çizmiştir.¹⁸²⁸

Taşrada ceza kanunu hükümlerini uygulamanın zorluğuna atıf yapan Babanzade, birçok yerde mahkeme olmadığını, aşiret ve göçebe yaşamının devam ettiğini, bazı yerlerde nüfuz ve zorbalığın hala egemen olduğunu, bu zorbalara celp veya tutuklama kâğıdı göndererek, kaş yapalım derken göz çıkarma riskinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple özellikle uzak yerlerde, o bölgenin psiko-sosyal durumuna göre hareket edilmesini, ona göre memur gönderilmesi gerektiğini savunmuştur. Taşraya gönderilecek memur seçiminde de büyük sıkıntılar yaşanmıştır. İlk defa memur olarak gönderilenlerin 'dünkü çocuk, tecrübesiz' sıfatlarıyla beğenilmediği, eski dönemde memurluk yapmış olanların da istibdat dönemi adamı diye istenmediği görülmüştür. İsmail Hakkı Bey, Hükümetin memurları atama ve görevden alma konusunda her icraatına karşılaşmasının ve şikâyet edilmesinin önü kesilirse, işlerin daha sağlıklı yürüyeceğini ileri sürmüştür.¹⁸²⁹

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin genel durumunu değerlendirdiği başka bir makalesinde, meşrutiyet döneminde asayişin beklenen seviyeyi henüz bulamadığını, bilhassa da taşrada şirazenin günden güne bozulduğunu yazmıştır. Bu durumun birçok sebebi olduğunu belirterek, tek bir şahsa, hükümetin icraatlarına ya da kanunların içeriğine

¹⁸²⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Taşrada Tezebzüb", *Tanin*, 23 Kânunusani 1909, No:172, s.1

¹⁸²⁸ Babanzade, "Taşrada Tezebzüb", s.2

¹⁸²⁹ Babanzade, "Taşrada Tezebzüb", s.2

bağlanamayacağını dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre bunun tek sebebi, halkın olaylara reaksiyon gösterme (aks-ül amel) biçimidir. Uzun yıllar baskı altında kalan bir toplumun özgürlük ortamını bulunca kendisinde her tepkiyi gösterme hakkını bulmasına bağlayarak, halkın Ashab-ı Kehf uykusundan uyandığını ve eski baskıların acısını çıkarmaya çalıştığını ifade etmiştir. Asayiş bozukluğunu böyle bir psiko-sosyal nedene dayandıran Babanzade, devlet için bunun artık bir tehlike olmaya başladığını ve çare bulunması gerektiğini savunmuştur.¹⁸³⁰

İsmail Hakkı Bey'in bu soruna bulduğu çare de düzgün kanunların hazırlanıp, düzgün biçimde uygulanmasıdır. Düstur'da ciltlerce kanun yazılı olduğunu ancak bunların uygulanmadığını belirtmiş, uygulanmayacaksa kanun yapmanın anlamsız olduğu görüşünü savunmuştur. Meşrutiyet döneminde kanunların özellikle taşrada uygulanmasında sıkıntılar olduğunu ifade eden Babanzade, Musul, Şam, Anadolu, Rumeli gibi coğrafyalardan örnekler vererek asayişin içler acısı durumunu aktarmıştır. Ayrıca kanunların, bölgenin koşulları göz önünde tutularak ayrı ayrı yapılmasını önermiştir. Ona göre, gerekirse taşranın bazı mahallerinde basit kanunları uygulamak bırakılmalı ve gerek görülürse sıkıyönetim (idare-i örfiye) ilan edilmelidir. Zira Osmanlı Devleti, yeni kanun layihaları yapana veya kanunları tatbik için bir yol bulana kadar memleket harap olup gidecektir.¹⁸³¹

Babanzade İsmail Hakkı Bey, 31 Mart Ayaklanmasından sonra, Selanik'te çıkardıkları *Tanin*'in özel sayısının dışında, ilk makalesini 17 Mayıs 1909 tarihinde yazmıştır. Bu makalesinde 31 Mart Ayaklanması ile ilgili detaylı bir analiz yapmış ve bu süreçte İstanbul'la birlikte Osmanlı taşrasının nasıl bir refleks geliştirdiğini incelemiştir. Bu uzun makalede çeşitli özeleştiri ve itiraflara da yer vererek, aslında Osmanlı Devleti'nin gelecekte başına gelmesi muhtemel felaketlerin ipuçlarını da vermiştir. Meşrutiyet ilan edildikten sonra kurulan Hükümetin başarılı olamayacağı ve büyük buhranlara yol açacağı her halinden anlaşılmıştır. Ülkede yaşanan hızlı değişimin bir problem yaratacağının kaçınılmaz olduğunu vurgulayan İsmail Hakkı Bey, birden bire çok ileri atıldıklarını ve bunun bir geri çekilme sonucu doğuracağını yazmıştır. Bu yüzden 31 Mart olayının yaşanmasına şaşmamak gerektiği düşüncesindedir. Onun için şaşırtıcı olan şey, askeri bir şekilde cereyan etmiş olmasıdır. Bütün bir orduyu komutansız, zabitsiz olduğu halde sokaklara dökmenin müthiş ve tarihin görmediği bir icat olarak görmüştür ki, II. Abdülhamit'in bu icadı ile istibdat dâhisi olduğunu dile getirmiştir.¹⁸³²

¹⁸³⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Taşrada Asayiş", *Tanin*, 29 Şubat 1909, No:209, s.1-2

¹⁸³¹ Babanzade, "Taşrada Asayiş", s.1-2

¹⁸³² Babanzade İsmail Hakkı, "Memleket Yeniden Feth Olunmaya Muhtaçtır", *Tanin*, 17 Mayıs 1909, No:253, s.1-2

İsmail Hakkı Bey bu genel girişi yaptıktan sonra ayaklanmanın bastırılarak ülkenin yavaş yavaş normalleşmeye başladığını yazmıştır. Ancak sorunun sadece İstanbul’la sınırlı kalmadığı ve taşraya da yansıyan bir olay olduğunu ifade ederek endişelerini dile getirmiştir. 31 Mart öncesi İstanbul’da yaşanacak en ufak bir hareketin tüm taşrayı yangın yerine çevirmeye yeterli olacağı düşüncesinde olduklarını belirtmiştir. Taşranın bazı yerlerinde de istibdat yönetiminin doğal bir sonucu olarak isyan hareketlerinin kronik bir hal aldığı ve günlük hayatın bir parçası haline geldiği bilgisini vermiştir. Zaten isyana alışık olan bu yerler, Meşrutiyetin ilanını fırsat bilerek isyanlarının çerçevesini genişletmişler ve son zamanlarda birçok Osmanlı toprağını devletten kopacak duruma getirmişlerdir. Özgürlüğün gerek İstanbul’da gerek taşranın birçok yerinde, her istenilen şeyin yapılabileceği manasında ve yanlış biçimde tefsir edildiği düşüncesini paylaşarak, amaçlara ulaşmak için özgürlüğün araç olarak kullanılmaya başlandığını eklemiştir.¹⁸³³

Taşra öyle bir hal almıştır ki ülkede en zayıf ve en miskin hale düşenler memurlar olmuş, kimileri dayak bile yemişlerdir. Basına da kabahat bulan İsmail Hakkı Bey, gazetelerin her birinin bir telden çaldığını, gizli emellerini gerçekleştirmek için çalıştıklarını ve nihayet hükümet binasını yıkmayı başardıklarını ifade etmiştir. Her gün halkı isyana teşvik için yazılar yazdıklarını, eğitim ve kültür seviyesi düşük olan halkın galeyana gelerek hükümeti tamamen ortadan kaldırdıklarını eklemiştir. İstanbul’da olduğu gibi taşrada da yeni baştan bir hükümet kurulması icap ettiğini savunarak, İstanbul’da yeni sistem kurmak için karşılaşılan engellerin aynısının taşrada da görüleceği düşüncesini paylaşmıştır. Bağdat, Basra, Musul, Anadolu’nun doğusu, Adana, Yemen, Hicaz ve Rumeli’nin bazı yerlerinde isyan çıktığı bilgisini veren Babanzade, bazı yerlerde asayiş sağlanmış olsa da bunun uzun sürmeyeceğinin aşikâr olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸³⁴

Asayişin sağlanmasında kanunların yetersiz kaldığını belirterek, İstanbul’da olduğu gibi taşrada da askeri önlemlerin alınması gerektiğini tavsiye etmiştir. Adana olayını örnek vererek, bunu asker sayısının azlığına bağlamıştır. Meşrutiyete sadık askerlerin olmadığı veya az olduğu yerlerde ihtilal çıkabileceği görüşünü savunmuş, Bağdat ve Basra’daki olayları da oradaki askerlerin düzensizliğine bağlamıştır. Osmanlı Devleti’ne özlediği nizamı vermenin yolu olarak, taşrada sıkıyönetim ilan etmeyi ve belirli merkezlerde seyyar ordular kurup, müdahale edecek konuma getirmeyi göstermiştir. Taşrada artık idare-i maslahat anlayışının terk edilerek, bir elde kanun bir elde kılıç asayişin kalıcı olarak sağlanmasını talep etmiştir.¹⁸³⁵

¹⁸³³ Babanzade, “Memleket Yeniden Feth Olunmaya Muhtaçtır”, s.1-2

¹⁸³⁴ Babanzade, “Memleket Yeniden Feth Olunmaya Muhtaçtır”, s.1-2

¹⁸³⁵ Babanzade, “Memleket Yeniden Feth Olunmaya Muhtaçtır”, s.1-2

II. Meşrutiyet döneminin en vahim hadiselerinden biri Adana'da yaşanmış, Ermenilerle Türkler arasında yaşanan çatışmalar olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İsmail Hakkı Bey, Adana olayları ile ilgili bir makale yazmış ve makalesinde bazı gazetelerin olayları daha da büyütecek haberler yapıyor olmalarını eleştirmiş, resmi görevlilerin tahkikat sonuçları beklenmeden, kulaktan dolma haberler ve mektuplara dayanılarak, gerçekliği şüpheli bilgilerin gazete sütunlarına konulmasına tepki göstermiştir. Bazı gazeteler Adana'daki vatandaşları iki ayrı 'taraf' olarak lanse etmiş, bu da tarafların birbirine üstünlük kurma ve karşıdakini düşman olarak görme hırsını kabartmıştır. Gazetelerin objektif ve doğru haber vermemelerinin bilgi kirliliğine yol açtığını belirterek, olaydan hemen sonra güvenilir devlet memurlarının Adana'ya gittiğini ve divan-ı harpler kurulduğunu haber vermiş, bu işlemler başlamışken şüpheli haber yapmanın zararlı olduğunu hatırlatmıştır.¹⁸³⁶

İsmail Hakkı Bey, Adana'ya gönderilen divan-ı harbin başkan ve askerlerinin Meşrutiyet ordusuna mensup, eski istibdat zihniyetinden uzak kişiler olduğunu belirtme gereği duymuştur.¹⁸³⁷ Ayrıca Meclis-i Mebusan da yine itimada şayan bir heyet kurarak tahkik için bölgeye göndermiştir. Bu heyetlerin çalışmaları bitmeden, bir muhabirin heyecanlı bilgileriyle hareket edilmemesini tavsiye etmiştir. Yalan haberler Hükümet tarafından tekzip edilse bile izinin kalacağını hatırlatmıştır. Olayla ilgili olarak, şehirde 25-30 bin Ermeninin öldürüldüğü, hatta bazı gazetelerde sayının 40 bin olduğu yönünde abartılı haberlerin çıktığı görülmüştür. Oysaki şehirdeki toplam Ermeni nüfusu 48 bindir. Bu hesaba göre şehirde hiç Ermeni kalmaması gerekir. Resmi tetkiklerden sonra anlaşılmıştır ki ölen Ermeni sayısı 1500 kişiye bile ulaşmamıştır. Yine gazeteler Muş'ta ve Diyarbakır'da da olayların yaşandığını haber vermişler ancak sonradan bunların yalan olduğu ortaya çıkmıştır. İsmail Hakkı Bey, Adana'daki divan-ı harbin muhtaç olanlara iane için gereken tahsisatı vermeye başladığını, herkesin gürültü ile değil sağduyu ile iş görmesi gerektiğini yazmıştır.¹⁸³⁸

Ermeni meselesi konusunda ilerleyen günlerde bir yazı yazan İsmail Hakkı Bey, New York'ta çıkan *Guşnak* gazetesinde Doktor Sabat Gabrilyan adında bir kişi tarafından yazılan ve üç gün boyunca *Tanin*'de neşredilen bir makaleyi kendi makalesinin konusu yapmıştır. Bu makaleye dikkat çekmek istemesindeki amacının da, Türkiye'de çıkan Ermenice gazetelerde buna benzer tarafsız yazıların sık sık yazılması olduğunu belirtmiştir. Sabat Gabrilyan makalesinde sadece Türkler ve Ermeniler arasında bir karşılaştırma yapmışken İsmail Hakkı Bey kendi yazısında buna Kürtleri de dâhil etmiştir. Zira Şarki Anadolu'da Kürtlerle

¹⁸³⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Biraz Teenni Biraz İtidal", *Tanin*, 18 Mayıs 1909, No:254, s.1

¹⁸³⁷ Adana'da yaşanan olayları incelemek üzere gönderilen divan-ı harb-i örfi heyetinde Kenan Paşa ve Kurmay Albay Reşit Bey yer almıştır. Erzin'e ise Süvari Albayı Eyüp Bey kumandasında bir divan-ı harp gönderilmiştir. Bkz. Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılatım*, s.15

¹⁸³⁸ Babanzade, "Biraz Teenni Biraz İtidal", s.1

Ermenilerin gergin de olsa ilişki halinde bulduklarını eklemiştir. Babanzade'nin fikrinde, Ermenilerle Kürtler arasında yaradılış açısından çok büyük zıtlıklar yoktur. Aksine iki kavim âdet, ahlak ve sosyal yapı bakımından birbirine benzemektedir. Kürtler cengâver olmakla birlikte hükümete bağlıdır. Son derece dindardır fakat diğerlerinin dinine tecavüze yeltenmemişlerdir. Ancak Ermenilerde bulunan bazı meziyetler Kürtlerde mevcut değildir. Örneğin Ermeniler ticarete yatkın iken Kürtler ziraate daha fazla aşinadır.¹⁸³⁹

İsmail Hakkı Bey Ermeni milletinin Türk olan yerlerde Türklerle, Kürt olan yerlerde Kürtlerle karşılıklı ve daimi bir yardımlaşma halinde geçinebileceklerini yazmıştır. Daha sonra sözü II. Abdülhamit döneminde Türkler ve Kürtler tarafından Ermenilere yapılan baskılara getirerek, Meşrutiyetle birlikte bunların unutulması gereken acı hatıralar olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra Gabrilyan'ın yazısından şu bölümü aktarmıştır:

“1878’de Ermenilerin birden bire siyaset meydanına atılmaları kendi hassasiyetlerinin sevgiyle olmuştur. Zannettiler ki Büyük Devletlerin esas siyaseti Hıristiyanlık namına genel bir ittifak kurmaktan ibarettir... İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı inkılâbını kan dökülmeksizin başa çıkarabildi. Biz ise kan selleri aktırmakla beraber kendi hesabımıza zerre kadar ele bir şey geçiremedik...”

Bu ifadeler üzerine II. Abdülhamit döneminde Ermenilerin yaptıkları hataların bedeli olduğunu hatırlatan Babanzade, vaktiyle bankaya girenlerin, Babîâli önünde gösteri yapanların,¹⁸⁴⁰ Anadolu'nun birçok yerinde kendilerini Ermenilik kurbanı olmak üzere atanların, bu fedakârlıkları yalnız Ermeniler için değil bütün Osmanlılık adına yapmalarının daha doğru olacağını ve vatanın kendilerine daha fazla borçluluk hissi duyacağını yazmıştır.¹⁸⁴¹

Ermenilerle Kürtler arasındaki ilişkilere İsmail Hakkı Bey ertesini günkü makalesinde de değinmiştir. Bu konuda ilk temas ettiği konu Ermenice çıkan gazetelerin Doğu Anadolu'dan gelen haberleri yazarken ihtiyatlı davranmaları gerektiğidir. Zira masa başında kolayca yazılan kelimelerin halklar arasında arzu edilmeyen hisler uyandırabileceğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre, Ermeniler için en hassas bölge Vilayet-i Sitte'dir.¹⁸⁴² Fakat burada Meşrutiyetin ilanından beri ciddi manada vukuat yaşanmamıştır. Kürtlerle Ermeniler arasında eskiden kalma acı izlerin silinmesi de Babanzade açısından kolay değildir. Kürtler birkaç Ermeniye görünce komitacılık ve bombacılık yapacakları endişesine düşerken,

¹⁸³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Türkler, Kürtler, Ermeniler”, *Tanin*, 5 Temmuz 1910, No:662, s.1

¹⁸⁴⁰ İsmail Hakkı Bey'in kastettiği ve Ermeniler tarafından gerçekleştirilen 1895'teki Babîâli yürüyüşü ve 1896'da yapılan Osmanlı Bankası baskını hakkında bkz. İsmail Mangaltepe-Recep Karacakaya, *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010, s.30-33 ve 36-40

¹⁸⁴¹ Babanzade, “Türkler, Kürtler, Ermeniler”, s.1

¹⁸⁴² Ermeniler açısından büyük önem taşıyan bu altı vilayet; Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Elazığ, Sivas ve Van'dır. Ermenilerin vilayet-i sittedeki durumları hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Ayşe Terzioğlu, *Vilayet-i Sitte'de Ermeniler (1878-1914)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2005

Ermeniler de birkaç ağanın bir Kürt beyinin evinde toplantı yaptığını görünce, baskın yiyecekleri şüphesine düşmekten kendilerini alamamıştır. İsmail Hakkı Bey şayet bu gülünç anlayış tahrikçi neşriyat ile teşvik edilir ve cehalet tahrik edilirse, ileride hoş olmayan sonuçlar yaşanacağı öngörüsünde bulunmuştur.¹⁸⁴³

İki tarafın da birbirini iyice tanıması gerektiğini savunan Babanzade, Kürtlerin, Ermeni vatandaşların Osmanlılığa ve meşrutiyete tamamen sarılmış olduklarını anlamalarını istemiştir. Aynı şekilde Ermenilerin de Kürtlerin dinlerine ve mallarına dokunulmazsa, âdetlerine ve izzet-i nefislerine muhalif hareket yapılmazsa hiçbir zaman durduk yere kimseye saldırmayacaklarını bilmelerini arzu etmiştir. Tarafların birbirine güvenmesini tavsiye ederek, bazı yabancı güçlerin kimi zaman Kürt ağası kisvesine, kimi zaman Ermeni komitacı kılığına büründüğünü, bu vesileyle aralarını bozmaya çalışacaklarını, bu tahriklere her iki tarafın da kulak tıkaması gerektiğini yazmıştır. Babanzade açısından Kürtlerle Ermeniler arasındaki güveni sağlamak için atılması gereken ilk adım, arazi meselesini çözmektir. Ermenilerin bu konuda acele etmemesi gerektiğini hatırlatan İsmail Hakkı Bey, hükümetin her türlü fedakârlığı yaparak iki tarafı da rencide etmeyecek orta bir yol bulacağını dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey'in en büyük temennisi ise Kürtlerle Ermenilerin birbirlerine samimi surette el uzatarak aradaki husumeti bitirmeleri olmuştur.¹⁸⁴⁴

Ermeni Kiliseleri bir dönem siyasi rekabet arenalarına dönmüş, kiliselerde mitingler yapılmaya başlanmış ve partizanlık kavgaları yaşanmıştır. Eski Ermeni Patriği Ormanyan Efendi'nin¹⁸⁴⁵ vaaz vermesi münasebetiyle kilisede istenmeyen olaylar yaşanmıştır. İsmail Hakkı Bey, Ormanyan Efendi'nin kilisede vaaz vermesinin birçok Ermeni'nin hoşuna gitmeyebileceğini ancak bu vaaza tahammül etmemelerinin, kilise gibi kutsal bir mekânda olay çıkarmalarına gerekçe olamayacağını belirtmiştir. Bu durum Hükümetin kiliselere fiili müdahalesi durumunu ortaya çıkarmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu tip haberler geldiği zaman kiliseye müdahale etmenin hassasiyeti daha da artıracığından endişe edildiği için, sorunu Ermeni vatandaşların kendi içlerinde çözmesi için sabırlı davranıldığını, ancak zamanında işe el atmamanın böyle vahim sonuçlar doğurduğunu yazmıştır. Bu olay üzerine hükümet suçluları yakalayıp cezalandırmıştır. Ermeni Katagikosu da kiliselerin siyasi nutuk atma yeri

¹⁸⁴³ Babanzade İsmail Hakkı, "Anadolu'da Ermeniler", *Tanin*, 6 Temmuz 1910, No:663, s.1

¹⁸⁴⁴ Babanzade, "Anadolu'da Ermeniler", s.1

¹⁸⁴⁵ Mağakya Ormanyan, 1896 ile 1908 yılları arasında görev yapmış ve Babıâli ile iyi ilişkiler kurmuş Ermeni Patriğidir. 1908 yılında ruhani liderlik için girdiği seçimi Patrik İzmirliyan'a karşı kaybedince zamanının büyük kısmını Ermeni kilisesi tarihini araştırmaya ayırmıştır. Bkz. Canan Seyfeli, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi", *DİA*, c.EK-1, 2016, ss.670-673

değil ibadethane olduğunu hatırlatan ve siyasi mitingleri yasaklayan bir beyanname kaleme almıştır.¹⁸⁴⁶

Bu durumdan en fazla rahatsız olan kesim de aslında siyasetle ilgisi olmayan normal Ermeni vatandaşlardır. Çoğunluğunu demirci, balıkçı, kunduracı gibi esnafların oluşturduğu bir grup Ermeni, Patrike hitaben bir dilekçe yazarak, kiliselerin durumunun düzeltilmesini istemişlerdir. İsmail Hakkı Bey de gerek Ermeni vatandaşların bu tepkisi gerek hükümetin alacağı tedbirlerle kiliselerde böyle olayların yaşanmayacağı temennisinde bulunmuştur. Ayrıca bu tip kilise kavgalarının Rum kiliselerinde de görüldüğü bilgisini vermiştir. Özellikle Kadıköy Rum Kilisesi'nde ciddi arbedeler yaşanmış, Kadıköy Metropolidine taraftar olanlar ile Patrik Efendi'ye taraftar olanlar asayiş bozacak hareketler yapmıştır. Bu olumsuz örneklerden hareketle, hükümetin ibadet özgürlüğü kapsamında, kiliselerdeki siyasi faaliyetleri engellemeye çalışacağını dile getiren İsmail Hakkı Bey, bu konuda hükümetin işini en çok Ermeni cemaatin kolaylaştıracağını belirterek¹⁸⁴⁷ olası bir hükümet müdahalesinde olayın başka yönlere gitmesinin önünü almaya çalışmıştır.

Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesindeki durumları ile ilgili olarak Ermeni Patriği *La Türkî* gazetesine verdiği bir demeçte, bölgede köklü ıslahatlara gidilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bunun üzerine bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, Ermeni vatandaşlarının bu konuda haklı olduğunu, ıslahat yapmak şöyle dursun bu işe bir başlangıç dahi yapılamadığını belirtmiştir. Islahat konusunda mağdur olan tek toplumun Ermeniler olmadığını, Kürt ve Türk vatandaşların da bölgedeki durumdan şikâyetçi olduklarını dile getirmiştir. Osmanlı Hükümetleri, Meşrutiyetin ilanından itibaren bölgeye yönelik ıslahat çalışmaları yapmak istemiş ancak bu süreçte ortaya çıkan iç ve dış sorunların meselenin ertelenmesine yol açtığını hatırlatmıştır. Balkan Savaşlarının devam ettiği bir dönemde ıslahat konusunda icraata geçmenin zorluğuna değinen Babanzade, Patrik Efendinin sadece can ve mal güvenliklerinin korunmasına yönelik talebinin haklı olduğunu, bunun için jandarma teşkilatının Batılı uzmanlarca geliştirilmeye çalışıldığını yazmıştır.¹⁸⁴⁸

Ermeni cemaatinin Osmanlı Hükümetine, ıslahat ile can ve mal güvenliği konusunda yardım etmesini talep eden İsmail Hakkı Bey, bu yardımın bir de manevi boyutu olduğunu, Ermeni vatandaşların talepte bulunurken komşuları olan Türk ve Kürt unsurlarına karşı rekabet ve ziddiyet tavrı almamalarını istemiştir. Herhangi bir girişimin Kürtlerin izzet-i nefsinin kırılacak bir mahiyetten uzak olması gerektiğini hatırlatarak, Ermenilerin kendi hak ve şereflerini kutsal tuttıkları kadar, Kürtlerinkini de aynı şekilde görmelerinin faydalı olacağını

¹⁸⁴⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Kiliseler ve Siyaset", *Tanin*, 3 Ağustos 1910, No:690, s.1

¹⁸⁴⁷ Babanzade, "Kiliseler ve Siyaset", s.1

¹⁸⁴⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Ermeni Patriğinin Beyanati", *Tanin*, 11 Mayıs 1913, No:1597, s.1

belirtmiştir.¹⁸⁴⁹ Ermenilerin Doğu Anadolu’da ıslahat istedikleri dönemlerde, bu ıslahat meselesine değinen İsmail Hakkı Bey, ıslahat kavramının siyasi anlama büründürülmesine karşı çıkmıştır. Islahat denilince idare, bayındırlık, asayiş gibi alanlarda yenileme yapılması anlaşılmalı iken, Osmanlı Devleti söz konusu olunca bu anlam gayrimüslim vatandaşlara ayrıcalık vermek şekline dönüşmektedir. İsmail Hakkı Bey, Ermeni vatandaşları da işe katarak, halkın yol, mahkeme, asayiş gibi somut hizmetler görmesiyle birlikte siyasi noktalara kulağını tıkayacağını yazmış, idari ıslahatın siyasi iddialara karşı siper olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁵⁰

Başkent İstanbul ile Osmanlı taşrası arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla, 10 Temmuz münasebetiyle, Rumeli’nin çeşitli şehirlerinden İstanbul’a gelen misafirler şerefine 26 Temmuz 1910 günü İstanbul İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi tarafından bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafette İttihat ve Terakki Fırkası başkanı Halil Bey uzun bir konuşma yaparak, taşra ile İstanbul arasında uzun yıllardan beri devam eden anlaşmazlıkları ortadan kaldırmanın toplumsal meselelerden biri olduğunu beyan etmiş ve Fransızların ‘Paris’i tutan el Fransa’yı da tutar’ sözünü söylemiştir. Buna ek olarak, Osmanlı meşrutiyetinin de İstanbul’a sahip çıkmasını ve taşralıların daima bu gibi vesilelerden yararlanarak İstanbul’a gitmelerini, İstanbul’un namuslu insanlarıyla el sıkışıp kucaklaşmalarını istemiştir. İsmail Hakkı Bey, taşra ile İstanbul ilişkilerine temas ederken, taşrayla başkent arasında II. Abdülhamit’ten önce bile zıtlıklar yaşandığını, bilhassa meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul halkı ve özellikle İstanbul’daki memur sınıfı aleyhinde taşradan tepkiler yükseldiği bilgisini vermiştir.¹⁸⁵¹

Taşra İstanbul’a ne kadar üstün gelirse gelsin ve İstanbul’u beslemekte olduğuna, bu yüzden İstanbul’un kendisine bağlı ve minnettar olması gerektiğine inanırsa inansın yine mıknaş gibi İstanbul kutbundan bakışlarını ayıramayacakları düşüncesinde olan Babanzade, İstanbul’da yaşanan en küçük bir patırtının taşrada hemen etkisini gösterdiğini belirtmiştir. Bunun gerek eski dönemde gerek meşruti dönemde acı tecrübelerinin yaşandığını hatırlatmıştır. Almanya, Amerika, İngiltere gibi ülkelerde başkentlerin Fransa ve Türkiye kadar önemli bir konumlarının olmadığını, büyük okulların, üniversitelerin, ilim ve edebiyat merkezlerinin taşraya yayıldığını dile getiren Babanzade, uzun süre bir ülkeye başkentlik yapmış İstanbul’un en iyi şeyleri bünyesinde bulundurmasını buna bağlamıştır. Ortak bir

¹⁸⁴⁹ Babanzade, “Ermeni Patriğinin Beyanâtı”, s.1

¹⁸⁵⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Islahat Meselesi”, *Tanin*, 3 Mart 1913, No:1528, s.1

¹⁸⁵¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Taşra ve İstanbul”, *Tanin*, 27 Temmuz 1910, No:683, s.1

Osmanlı kalbine sahip olmak için başkenti küçültmemek, aksine yüceltmek gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁵²

Taşranın İstanbul'u beslediği yönündeki görüşe karşı çıkan İsmail Hakkı Bey, taşranın İstanbul'u beslemekle bir yabancıyı değil yine kendini beslediğini yazmıştır. Çünkü başkent ahalisi hiçbir yerde ve özellikle İstanbul'da çoğunlukla İstanbullu değildir. Hangi aileye bakılırsa ya dedesinin ya büyük dedesinin taşradan geldiği görülmektedir ki buna memur sınıfı da dâhildir. İstanbul ile taşra arasında ayrılık gayrılık aramanın abesle iştiğal olduğunu yazan Babanzade, bu tip yanlış zanların ortadan kaldırılması gerektiğine inanmıştır. Bu sebeple İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumeli'den İstanbul'a misafir getirmesini memnuniyetle karşılamıştır. Bir sonraki yıl 11 Nisan ve 10 Temmuz milli bayramlarında bu uygulamanın taşranın diğer bölgelerine doğru genişletilmesini temenni etmiştir. 31 Mart olayından sonra İstanbul ile taşra arasındaki uçurumun meşrutiyet köprüsü ile kapatılacağını dile getirerek makalesine son vermiştir.¹⁸⁵³

Meclis-i Mebusan için yapılan 1912 seçimlerinde Kütahya'da elim bir hadise yaşanmış, bu hadiseyi makalesine konu edinen İsmail Hakkı Bey, taşrada yaşanan gelişmelerin boyutlarını göstermeye çalışmıştır. Kütahya'ya seçim için görevli olarak giden memurlar darp edilmiş ve yaralanmışlardır. Failler bunu yaparken de şeriat söylem olarak kullanmışlar, görevlileri silahlarla karşılayarak 'şeriat isteriz' sloganları atmışlardır. İsmail Hakkı Bey, olayın vahametine değinmekle beraber daha ziyade dinin siyasi amaçlar için alet edilmesi meselesi üzerinde durmuştur. Osmanlı tarihinin böyle olaylarla dolu olduğunu, yakın zamanda 31 Mart olayının benzer biçimde yaşandığını belirtmiştir. Asıl vurgusu ise yenileşme ve değişimden zarar görenlerin perde arkasında gizlenerek, cahil halk kitlelerini yenileşmeye karşı ayaklandıranlara olmuş, bunun için din ve şeriat gibi kutsalları çekinmeden kullandıklarını dile getirmiştir. Tanzimattan sonra Osmanlı Devleti'nde ilerleme ile cehaletin med cezir gibi bir rekabet içine girdiği benzetmesini yapan Babanzade, kazananın her zaman ilerleme olmadığını gördüğünü yazmıştır.¹⁸⁵⁴

Taşrada yaşanan bu tip olayların düşman sevindireceğini, İtalyanlarla savaş halindeyken bunların yaşanmasının, düşmanı memnun edeceğini belirten İsmail Hakkı Bey, daha sonra sözü Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na getirmiştir. Bu fırkanın Kütahya'da böyle bir kıskartmayı yapacağına inanmadığını ifade ederek, bunun olsa olsa mahalli fırka yöneticilerinin iştirakiyle gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini belirtmiş, parti yöneticilerinin

¹⁸⁵² Babanzade, "Taşra ve İstanbul", s.1

¹⁸⁵³ Babanzade, "Taşra ve İstanbul", s.1

¹⁸⁵⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Şeriat Namına", *Tanin*, 26 Mart 1912, No:1281, s.1

buna alet olmayacaklarını vurgulamıştır. Birkaç kişinin kötü hareketlerinden ötürü bütün bir partiyi mesul tutmanın, aksi ispat edilinceye kadar, doğru olmadığının üzerinde durmuştur.¹⁸⁵⁵

Osmanlı taşrasında olumsuz gelişmelerin yaşandığı yerlerden biri de Doğu Anadolu'dur ki, Ermeni-Türk çatışması yoğun bir biçimde bu bölgede görülmüştür. Balkan Savaşlarının devam ettiği günlerde, Erzincan'da bir bomba patlamıştır. Ancak bu bombanın patlaması, Hükümete karşı yapılmış bir eylem ya da saldırı değil kaza eseri meydana gelmiş bir olaydır. Kazancıyan Serkis isminde Ermeni çetecilerden biri evinde eylemlerde kullanmak üzere bomba yaparken, patlama meydana gelmiş ve birkaç kişinin ölmesine ve yaralanmasına yol açmıştır. Erzincan'da yaşanan bu patlamayı haber veren ve İstanbul'da çıkan *Azadamard* gazetesi de, Ermenilerin bu tip, kendini savunma amaçlı hazırlıklarını meşru göstermeye çalışmıştır. Bunu meşru bir hak olarak göstererek, Ermenilerin bölgede yaşadığı mağduriyeti abartılı biçimde aktarmıştır.¹⁸⁵⁶

İsmail Hakkı Bey, bu bombanın, bombayı kötü amaçlar için kullanacak şahısların elinde patladığını ima ederek, eylem hazırlığının yapıldığı mesajını üstü kapalı da olsa vermiştir. Babanzade'ye göre, Doğu Anadolu meselesini ihmal edenler için Erzincan'daki bomba olayı çok önemli bir uyarı işaretidir. Hükümet aslında bir komisyon kurarak bölgeye göndermeyi ve orada yaşanan sorunları yerinde çözmeyi tasarlamışsa da, arka arkaya girilen savaştan ötürü bu planını ertelemek zorunda kalmıştır. Bu noktada Ermeni vatandaşlara büyük iş düştüğünü belirten Babanzade, Erzincan'daki bomba imalatına en fazla karşı çıkması gerekenlerin Ermeniler olduğunu yazmıştır.¹⁸⁵⁷

Doğu Anadolu'da başka bir hadise Bitlis'te yaşanmıştır. Müslüman ahaliden biri Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Öldürülen kişinin akrabaları da yanlarına diğer kimseleri toplayarak Hükümet önünde taşkınlık yapmış ve cezanın hemen verilmesini istemişlerdir. Daha sonra yakalanamayan katillerden birini bizzat kendileri cezalandırarak bu şahsı katletmişlerdir. Hükümetin görevini yapmasına halkın böyle doğrudan doğruya karışmasının ülke için tehlike yarattığını dile getiren Babanzade, Doğu vilayetlerindeki Ermeni ve Müslümanların birlikte yaşamaları gerektiğini unutmamalarını istemiştir.¹⁸⁵⁸ Osmanlı

¹⁸⁵⁵ Babanzade, "Şeriat Namına", s.1

¹⁸⁵⁶ Haluk Servi-Bülent Cırık, "1913 İslahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", *OTAM*, S.36, Güz 2014, s.178

¹⁸⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Bomba Münasebetiyle", *Tanin*, 17 Nisan 1913, No:1573, s.1

¹⁸⁵⁸ Doğu Anadolu'da yaşanan olaylardan ötürü aslında yerli halkın bir kısmının rahatsızlık duyduğu ve Ermenilerle Kürtlerin karşılıklı çatışmalarına rıza göstermedikleri görülmektedir. Bunun en güzel örneği de Ermenileri öldüren Kürtlerin aileleri veya akrabaları tarafından güvenlik güçlerine ihbar edilmesi ya da bizzat kendi elleriyle teslim etmeleridir. Hizan'da üç Ermeni ile bir mühtediyi öldüren Miran isminde bir Kürt, babası Tahir Ağa tarafından güvenlik güçlerine teslim edilmiştir. Bkz. Ersin Kırcı, "I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt-Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c.3, S.1, Nisan 2017, s.34

Devleti'nin Balkan topraklarında ölüm kalım savaşı verdiği bir ortamda, taşrada böyle vukuatların yaşanmasını doğru bulmadığını belirtmiştir.¹⁸⁵⁹

Bu olaydan sonra Hükümet, bir taraftan arazi meseleleriyle¹⁸⁶⁰ ilgili sorunları çözmek için bir komisyon göndermeye karar vermiş, diğer taraftan da jandarma işlerini düzeltmek için Bauman Paşa'yı görevlendirmiştir.¹⁸⁶¹ Ayrıca mahkemelerle ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmasına karar verilmiştir. Devletin diğer bölgelerde olduğu gibi burada da imar işleriyle ilgilenmeye çalıştığını ancak savaş halindeki bir devletten bu aşamada böyle bir şey beklenmemesi gerektiğini dile getiren Babanzade, diğer vilayetlerin halinin Doğu Anadolu'dan daha iyi olmadığını, yolsuzluk, okul eksikliği ve asayiş yönünden Kürtlerin halinin Ermenilerden daha parlak olmadığını vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey, devletin bölgede iyi işler yapmasıyla, oradaki bomba fabrikalarının müşteri bulamayarak kendiliğinden iflas edeceğini yazmıştır.¹⁸⁶²

Osmanlı Devleti'nde en fazla görülen sorunlardan birisi de arazi meselesidir. Arazi üzerindeki tasarruf hakkının kime ait olduğu ile ilgili sorunlar yüzünden pek çok kavgalar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nde düzgün kadastro kayıtları ya da kayıt defterleri tutulmadığı için bu sorunla sık sık karşılaşmıştır. Bu kayıtların yapılmasının ve mahkemelerle ilgili hukuki düzenlemelerin epey zaman alacağını belirten İsmail Hakkı Bey, meşruti yönetimin bir iki yıla kadar bu sorunu çözeceğinin ve herkesin eline senetler verileceğinin tahmin edildiği bilgisini paylaşmıştır. Hükümet işi biraz daha hızlandırmak amacıyla idari yollardan davayı çözmeye uygulamasını getirmiştir. Bu amaçla 1909'un 27 Ağustosunda taşralara gönderilen bir genelge ile arazi davalarının idareten halledilmesi için bir esas ortaya konmuştur. Buna göre taşınmaz malın, tasarrufunda ihtilaf ortaya çıkarsa ilk olarak tarafların ellerindeki senetlere bakılacaktır. İsmail Hakkı Bey, aynı arazi için tarafların elinde ayrı ayrı senetlerin nasıl olduğu sorusuna yanıt vererek, Osmanlı Devleti'ndeki kayıtların çok kötü tutulduğunu aynı mülk veya arazi için bir değil birden fazla senet verildiğinin görüldüğünü

¹⁸⁵⁹ Babanzade, "Bir Bomba Münasebetiyle", s.1

¹⁸⁶⁰ Ermenilerle Kürtler arasında arazi ihtilaflarının yaşanmasının nedeni, Ermenilerin Sason isyanından sonra Osmanlı vatandaşlığından çıktıklarına dair bir senet imzalamalarıdır. Bu olaydan sonra ellerinde ne kadar mal, mülk ve arazi varsa hepsini satmışlar ve dönmek üzere başta Rusya olmak üzere başka ülkelere göç etmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nde meşruti yönetime yeniden geçilince, bu Ermenilerin bir kısmı Osmanlı ülkesine dönerek vatandaşlığa tekrar kabul edilmişlerdir. Bundan dolayı da Ermeniler arazileri ve malları üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardır. Ortaya çıkan bu yeni durum Ermenilerle Kürtler arasında zaten var olan huzursuzluk ve çatışmayı artıracaktır. Bkz. Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet'in Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", *Ermeni Araştırmaları*, c.5-6, S.20-21, Kış 2005-İlkbahar 2006, s.95-96

¹⁸⁶¹ Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilince 1909 yılında Jandarma Daire-i Merkeziyesi kaldırılmış ve yerine Harbiye Nezaretine bağlı olarak faaliyet göstermek üzere Umum Jandarma Komutanlığı kurulmuştur. Bu komutanlıkta ve mıntıka müfettişliklerinde 11 İtalyan, 10 Fransız ve 6 İngiliz subayı görevlendirilmiştir. İlk Umum Müfettişlik görevini ise İtalyan Kont Robilan ve Bauman Paşalar yürütmüştür. Bkz. Necdet Koparan, *Türk Jandarma Teşkilatı (1908-1923)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.20-21

¹⁸⁶² Babanzade, "Bir Bomba Münasebetiyle", s.1

yazmıştır. Bunun sadece taşrada değil İstanbul'un Şişli ve Bostancı gibi semtlerinde de görüldüğünü, İstanbul da bile bunlar oluyorsa taşrada olmasına şaşırılmamak gerektiğini yazmıştır.¹⁸⁶³

Genelgeye göre, aynı arazi için taraflar senet gösterirlerse yeni tarihli olan kabul edilecektir. Ancak bu yeni tarihli senedin üzerinde, önceki senet sahibinden intikalen tasarruf edildiğinin açıkça belirtilmesi gerekmektedir. Eğer bu açıkça belirtilmemişse, eski tarihli senet sahibinin haklı olduğu kabul edilecektir. Tarafların sadece birisinin elinde senet varsa genelgeye göre arazi senet sahibine verilir ve diğer taraf mahkemeye başvuru yapabilir. Diğer bir durumda yani şayet her iki tarafın elinde de senet yoksa o zaman vergiyi ödeyen hangi tarafsa arazi ona bırakılacaktır. Bu durumda da vergi vermeyen taraf yine mahkemeye giderek hakkını arayabilecektir.¹⁸⁶⁴

İsmail Hakkı Bey, 27 Ağustos itibari ile uygulanan bu usulün taşrada karşılığa sebebiyet verdiğini, bu kadar kestirme bir yol varken kimsenin mahkemeye müracaat etmek istemediğini dile getirmiştir. Bir kere araziye el koyma işini idareten halletmeyi başaran kimse düşmanını mahkeme kapılarına göndermekte tereddüt etmemiştir. Bu pratik çözümün yeterli olmadığını vurgulayan Babanzade, el koymadan jandarma kuvvetiyle men edilen köylünün jandarma gider gitmez yine o araziye işgal ettiğini ifade etmiştir. Bu durum mahkemeye intikal edince de 'hükümetin emirlerine itaatsizlik' yüzünden kabahat cezası verilerek iş kapatılmıştır ki bu ceza da caydırıcı olmamaktadır. Hayvan hırsızlığı ve arazi işgalinin ülkede büyük sorun oluşturduğunu belirten Babanzade, ceza kanununa bunlarla ilgili maddeler konmasını tavsiye etmiştir.¹⁸⁶⁵

6.6. Osmanlı Halkı ve Meşruti Yönetim

Uzun yıllar istibdatla yönetilmeye alışmış olan Osmanlı halkı, bu baskıcı yönetim sürecinde eğitim olanaklarından mahrum bırakıldığı için meşruti yönetimi anlaşılması gereken manada kavrayamamış, taşrada egemenliğin kendi eline geçtiği zannıyla kanun dışı işler yapmaya başlamıştır. Buna benzer bir örnek Aydın'da yaşanınca İsmail Hakkı Bey, millet egemenliği kavramının gerçek manasını okurlarına aktarmaya çalışmıştır. Aydın'da yaşanan söz konusu olayda halk, memnun olmadıkları bir mutasarrıfın görevden alınması için çıkardıkları kargaşalıkta, "*koskoca sadrazamı yıkmaya muvaffak olan hâkimiyet-i milliye elbette bir mutasarrıfı da azle kâfi gelir*" söyleminde bulunmuştur. Millet egemenliği anlayışının ülkenin birçok yerinde, Aydın örneğinde olduğu gibi zorbalık yapmaya hakkı

¹⁸⁶³ Babanzade İsmail Hakkı, "Arazi Meselesi", *Tanin*, 13 Temmuz 1910, No:670, s.1

¹⁸⁶⁴ Babanzade, "Arazi Meselesi", s.1

¹⁸⁶⁵ Babanzade, "Arazi Meselesi", s.1

olma biçiminde yorumlanması üzerine de İsmail Hakkı Bey ilk olarak, milli egemenlik kavramını açıklamaya koyulmuştur. Bu noktada milli egemenliğin kanunla sınırlarının çizildiğini vurgulayarak, ahalinin keyfi isteklerinin değil, meşru bir meclisten çıkarılan kanunların geçerli olduğunu hatırlatmıştır.¹⁸⁶⁶

İsmail Hakkı Bey yazısının devamında, milli egemenliğin hak ile eşanlamda kullanılmadıkça ve hatta hakkın hizmetkârı bulunmadıkça, bir anlam ifade etmeyeceğini, hakkın ise bir düzen ve intizama, bazı şart ve kurallara tabi olduğunu dile getirmiştir. Yaşanılan yüzyılda artık hiçbir devletin temellerini millet egemenliğine dayamadan yaşayamayacağını vurgulayan Babanzade, millet egemenliğinde her ferdin hakkını fiilen üretme yetkisine sahip olmadığını ancak millet egemenliğine istinat edecek olan hakkaniyetin sağlanabilmesi için kanunlar düzenlenip, bu kanunları yürütecek kurumların oluşturulduğunu ifade etmiştir. Bu kanunları oluşturacak kurum Meclis-i Mebusan'dır ki işte bu noktada millet egemenliği devreye girip seçim yoluyla kendi temsilcilerini bu meclise göndermiştir. Halkı bir konuda uyarma gereği duyan İsmail Hakkı Bey, ahali vazifesini tanımadıkça, özgürlüğü hükümete mensup zannettikçe ve milli egemenliği hükümet memurlarına şiddet olarak gördükçe, devlet mekanizmasının büyük zarar göreceğini hatırlatmış ve keyfi davranışlardan vazgeçmelerini istemiştir.¹⁸⁶⁷

Osmanlı halkı arasında yanlış olan anlayıştan biri de, “*mademki mubusları seçtik ve tayin ettik, mademki vekillerimizi bir arada topladık ve mademki hakimiyet-i milliye bu milletvekillerindedir... bu meclis her şeyi yapar.*” tarzındaki düşünce biçimidir. İsmail Hakkı Bey, Mebusan Meclisi'nin her şeyi yapacak güce sahip olmadığını, bütün kuvvetleri kendinde birleştiren devlet mekanizmasının bir parçasını oluşturan hükümetin ancak bir şubesi olduğunu yazmıştır. Meclisin de diğer parçalar kadar önemli olduğunu ancak bütün kuvveti kendinde toplamak gibi özelliğinin bulunmadığını eklemiştir. Bu açıklama ile de Mebusan Meclisi'nin her şeyi yapmaya muktedir olduğu anlayışının bir nebze de olsa değişmesini temenni etmiştir. Halkın gözünde Meclis her şeyi yapmaya kadir bir güç olarak görülüp de istedikleri işler yapılmayınca, bu sefer de Meclisin hiçbir iş görmediği anlayışının baskın gelmeye başladığından şikâyet eden İsmail Hakkı Bey, Meclisin, kontrol ve teftiş, bütçeyi tetkik ve tasdik ve kanun yapma görevlerini güzelce yerine getirdiğini ifade etmiştir. Ancak kanun yapma konusunun biraz uzun sürdüğünü, bunun da prosedürden kaynaklandığını, işler uzun sürünce de halkta Meclisin iş yapmadığı anlayışının yerleştiğini yazmıştır.¹⁸⁶⁸

¹⁸⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Hâkimiyet-i Milliye”, *Tanin*, 19 Mart 1909, No:227, s.2

¹⁸⁶⁷ Babanzade, “Hâkimiyet-i Milliye”, s.2

¹⁸⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Ahali ve Meclis-i Mebusan”, *Tanin*, 5 Mart 1909, No:213, s.1-2

Meclisin iş görmediği bahsini biraz daha açan İsmail Hakkı Bey, önüne gelenin Mebusan Meclisi'ne arzuhal verdiğini, bu arzuhalleri ilgili makama vermek yerine doğrudan Meclis'e geldiklerini ve Meclis'i en kısa sürede sonuç alınabilecek bir makam olarak gördüklerini dile getirmiştir. Arzuhallerin çoğu da ilgili mercie gönderilmeden Meclis'e verildiği için reddedilmiştir ki, arzuhali reddedilen halk işi görülmediği için Meclis'i iş görmemekle itham etmeye başlamıştır. İsmail Hakkı Bey tüm bunlara ek olarak, ahalinin gönderdikleri mebusları sadece kendi sancaklarının mebusu olarak gördüklerini ve hatta bazen kendi şahıslarının vekili olarak algıladıklarını belirtmiştir. Onun için sancakla ilgili en küçük ve gereksiz işleri, örneğin bir köprü veya tali bir yolu, Meclis'te gündeme getirmelerini istemişlerdir. Diğer taraftan ne de olsa İstanbul'da mebusumuz var diye resmi dairelerdeki bütün işleri ona gördürmeye çalıştıklarından yakınmıştır. Her bir vatandaş sorununun çözülmesi için vekillere mektuplar yağdırmış hatta bazen özel işlerini gördürmek istemişlerdir. Mebuslar da bunu yapacak zamana sahip olmadıkları için işler görülmeyince fatura yine Meclis'e, iş görmediği için kesilmiştir.¹⁸⁶⁹

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı vatandaşlarının meşruti yönetimden beklentilerini çok yüksek tuttıklarını, uzun bir baskıcı yönetimden sonra sahip oldukları özgürlüğün şokuyla, her derdin devasını meşrutiyette bulacaklarına inandıklarını ifade etmiştir. Ancak bir buçuk yıl geçtiği halde beklentiler tam anlamıyla karşılanamadığı için meşruti yönetime karşı sızlanmaların başladığını vurgulamıştır. Çiftçi tarlasına hemen bereket geleceğine, esnaf işlerinin açılacağına, halk vergilerin düşeceğine, kısa zamanda, demiryolları, elektrikli tarmvaylar yapılacağına, meşrutiyetin en önemli temsilcisi olan Mebusan Meclisi'nin her yaraya merhem olacağına inanmıştır. Tabi bunlar olmayınca da meşrutiyet sorgulanmaya başlamış, hayal kırıklığı ülkeyi kaplamıştır. İsmail Hakkı Bey, meşruti yönetimde görülen bazı yolsuz ve hukuksuz işler yüzünden, meşrutiyetin hemen bir kenara itilip, eski yönetim daha iyiydi demenin kabul edilemeyeceğini eklemiş ve bu durumu “*milletin her umduğu saha-i fiile çıkmayınca kabahat meşrutiyetin gerdan-ı masumunaatılmıştır.*” sözleriyle tarif etmiştir.¹⁸⁷⁰

Halkın meşrutiyetin faydalarını görme konusunda sabırsız davrandığını anlatmak amacıyla, II. Abdülhamit dönemini diplomasız bir şifacı yönetime, II. Meşrutiyet dönemini ise mektepten diplomasını yeni almış, bununla beraber pratiği az olan ancak iyi niyetli bir genç hekime benzetmiştir. Her iki yönetimin de hastayı tedavi etmeye çalıştığını fakat ilkinin bunu koca karı ilaçlarıyla, ikincinin ise fen dairesinde yapmaya çalıştığını yazmıştır. Devletin hastalığının eski ve müzmin olduğunu hatırlatarak, yeni tedavinin iyi sonuç vermesi için uzun

¹⁸⁶⁹ Babanzade, “Ahali ve Meclis-i Mebusan”, s.1-2

¹⁸⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Meşrutiyet ve Efkâr-ı Umumiye”, *Tanin*, 27 Teşrinisani 1909, No:444, s.1

bir süre diyete ihtiyaç olduğunu hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey, halk bu perhize uymaz, istirahat etmez ve uslu oturmazsa hastalığın daha da şiddetleneceğini vurgulamıştır. Hastalığı tedavi etmeye başlayan yeni hekimin biraz zamana ve sabra ihtiyacı olduğunu ancak bu sabır gösterilmezse onun da kafasının karışacağını dile getirmiştir. Mebusan Meclisi'nin iş yapmadığı yönündeki baskının altına girmesinin de hatalı olacağı, taşra halkının bir iki yılda her şeyin güllük gülistanlık olacağı anlayışından vazgeçmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur.¹⁸⁷¹

İsmail Hakkı Bey meşruti idare hakkında çok fazla karamsarlık göstermeye gerek olmadığını, Osmanlı Devleti'ne kısa sürede ciddi faydalar da sağladığını belirtmiştir. Meşrutiyetin her derde devayı bulamadığının ancak her derdin istenildiği gibi ifade edilmesine olanak sağladığının altını çizmiştir. Meşrutiyete geçişteki amacın, önce iç politikayı güçlendirmek ve akabinde bu güç sayesinde dış politikada Osmanlı Devleti'nin yerini tanzim etmek olduğunu hatırlatmıştır. Girit konusunda Büyük Devletlerin, Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakkına saygı gösterdiğini ancak eski idare olsaydı her türlü aşağılamayla Girit'i kaybedeceklerini ileri sürmüştür. Makedonya'da belli ölçüde sükûnet sağlanıp, Balkanlı komşuların yaygaralarına son verildiğini hatırlatmıştır. En basitinden, eski yönetim döneminde Osmanlı elçilerinin bir konu hakkında saatlerce bekletildiğini buna karşın meşrutiyete geçişle birlikte bu muamelelerin kalmadığını yazmıştır. Devletler arası ittifaklarda da Osmanlı Devleti'nin artık hesaba katılan bir güç haline geldiği görülmüştür. İç politikada ise ordunun ıslah edildiğini, donanma işine dört elle sarıldığını ve daha da önemlisi namuslu ve dürüst insanların ülkeyi yönetmeye başladıklarını hatırlatmış, biraz da bardağın dolu tarafından bakılmasını rica etmiştir.¹⁸⁷²

Osmanlı ahalisinin Meşrutiyet yönetiminden beklediğini bulamamış olmasını sürekli dillendirmesine karşın İsmail Hakkı Bey, Osmanlı toplum yapısının da bir bozulma ve çürüme içinde olduğunu hatırlatarak, sosyolojik bazı tespitlerde bulunmuştur. Babanzade'ye göre Osmanlı toplumunun en büyük hastalıklarından biri rüşvet alıp vermektir. Diğer sorun ise rüşvetin yakın akrabası olarak nitelediği iltimas ve yakınları kayırmadır. Hastalıkların en mühimleri arasında hafiyeliği de göstermiştir ki, eski döneme göre toplumun bu konuda biraz düzeldiği notunu düşmüştür. Son olarak dile getirdiği iki problem de tembellik ve düzensizliktir. Toplumun bu hastalıklara bir an evvel çare bulmasını tavsiye eden İsmail Hakkı Bey, aileden başlayan ve okulda devam eden iyi bir eğitimle bu sorunlara uzun vadede

¹⁸⁷¹ Babanzade, "Meşrutiyet ve Efkâr-ı Umumiye", s.1

¹⁸⁷² Babanzade İsmail Hakkı, "Meşrutiyetten Ne Faide Gördük?", *Tanin*, 1 Ağustos 1910, No:688, s.1

çözüm bulunabileceğini yazmıştır. Meşrutiyetin de bu çözümlere ulaşmada kolaylaştırıcı bir etmen olduğunu ancak sihirli bir güce sahip olmadığını eklemiştir.¹⁸⁷³

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı sosyal yapısındaki bu aksaklıkları her ne kadar bu şekilde ifade etmişse de yabancı basının Doğu dünyası ve Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştirel yazılarına da savunma tarzında cevaplar vermiştir. *İstanbul* gazetesi bir sayısında *France Militer* isimli bir gazeteden 'Şark Karanlık' başlıklı bir yazıyı okurlarıyla paylaşmıştır. Bu yazıyı okuyan İsmail Hakkı Bey, *Tanin*'de bu makaleye cevap olmak üzere bir makale yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'in makaleden aldığı bölüm şöyledir:

“Etrafımda bazı adamlar görüyorum ki mazinin bütün derslerini ve yaşanan olayları adeta bilerek inkâr ediyorlar. Onlar olayları peşin bir fikre sahip olarak tetkik ediyorlar. Ve sırf nazari ve düşünsel bir hayal ile fikir yürütüyorlar. Genç Türkiye, hürriyet, istiklal, yenilik bütün bu kelimelerle daha pek çok kelimeler sihirli nağmeler gibi kulaklarını titretiyor. Bu sözlerin tohumu her tarafa saçıldığı için bunlar zannediyorlar ki topraktan yeni bir Türkiye fişkiracak. Bu anlayış his ve hayalin bir hatası demektir. Tabiat böyle sıçramalar yapmaz. Toplumlar da doğa kurallarına tabidirler ve seyri ve gelişimi yavaş bazı kitleler teşkil ederler. Şarkta ise yavaşlık sonsuzdur.”

Bu ifadelerle ilk verdiği cevap ise ilk bakışta makul gibi görünen bu sözlerin Şark'a pek de tatbik olmadığıdır.¹⁸⁷⁴

Şark dünyasının ağır aksak ilerlediğini kabul eden İsmail Hakkı Bey, topraktan yeni bir Türkiye fişkiracağını kimsenin iddia etmediğini belirtmiştir. Şark hayal memleketi olsa da Osmanlı Devleti'ne meşrutiyeti getirenlerin Batı dünyasından etkilenerek bunu yaptıklarını dile getirmiştir. Osmanlı'daki son inkılâbın iki yüz yıllık bir değişim ve yenileşme mücadelesinin sonucu olduğunu, istibdat döneminde bu mücadeleye 33 yıllık bir ara verildiğini ancak bu dönemdeki gerilemeyi Osmanlı halkının daha ileriye sıçramak için kullandığını yazmıştır. Demokrasinin kaynağı olarak Şark dünyasını gösteren Babanzade, Batı dünyası daha eşitliği bilmezken Doğu'da eşitlik anlayışının iyice yerleştiğini eklemiştir. Söz konusu makalenin yazarı, meşrutiyetten önce Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan birlik, iyi yönetilme, namuslu memurlar ve düzenli maliye gibi sorunları, bir sene içinde çözmesinin olanaksız olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden Osmanlıların Avrupa'nın kontrolü ve vesayeti altına girmesi gerektiği düşüncesini paylaşmıştır. İsmail Hakkı Bey ise Osmanlı inkılâbının ülkeyi her türlü vesayetten kurtarmak için yapıldığı karşılığını vermiş, Avrupa'nın yardımını sadece ilim ve fen veya siyaset gibi alanlarda almaya devam edeceklerini vurgulamıştır.¹⁸⁷⁵

¹⁸⁷³ Babanzade İsmail Hakkı, “Müzmin, Fakat Tedavisi Mümkün Bir Maraz”, *Tanin*, 5 Nisan 1909, No:244, s.2

¹⁸⁷⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Şark Karanlık Mı?”, *Tanin*, 13 Eylül 1909, No:371, s.1

¹⁸⁷⁵ Babanzade, “Şark Karanlık Mı?”, s.1

6.7. Osmanlı Topraklarında Yaşayan Yabancılar Hakkında Yazdığı Makaleler

Osmanlı Devleti'nde meşrutî yönetime geçişle birlikte yaşanan dönüşümün yabancı devletlerle kurulacak iletişime etkilerini sıkça değerlendirdiklerini belirten İsmail Hakkı Bey, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılarla bu etkileşimin nasıl olacağı yönünde bir makale kaleme almış ve kapitülasyonların yabancılara tanıdığı ayrıcalıklar üzerinde durmuştur. Kapitülasyonları devletin izzet-i nefsinin rencide eden bir zillet olarak tanımlayan İsmail Hakkı Bey, bazı çevreler tarafından bu yazdıklarının yabancı düşmanlığı olarak çarpıtılacağını ileri sürmüştür. Yabancılara hiçbir zaman düşmanlık yapılmadığını dile getirerek, kapitülasyonların iki tarafın da rızası alınarak ve düşmanlık hissi yaratılmadan çözülmesi taraftarı olduklarını yazmıştır. Osmanlı mahkemelerini örnek vererek, istibdat döneminde mahkemelerin bozuk çalıştığını ancak meşrutiyetle birlikte tanzim edilerek sağlıklı çalışmaya başladıklarını, bu yüzden yabancılara tanınan hukuki imtiyazların kaldırılmasının önünde engel kalmadığını, kendi mahkemelerinden vazgeçerek Osmanlı mahkemelerine müracaat etmeye başlayabileceklerini ifade etmiştir.¹⁸⁷⁶

Kapitülasyonların kaldırılması konusunda bir orta yol bulmak için sadece mahkeme ıslahının yeterli olmadığı görüşünü savunan Babanzade, aynı zamanda idare memurlarının ve inzibat kuvvetlerinin gerek yabancılara gerek konsoloslara iyi muamele etmelerinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda Dâhiliye Nazırı, teşkilatına gönderdiği bir yazıda konsolosları “çalışma arkadaşı” olarak görmelerini istemiştir. Bu olumlu adıma paralel olarak Rusya'nın yeni İstanbul Elçisi Çarıkof gönderdiği bir yazıda, vergi ödemekten kaçınılmamasını ve ihtilafli konuların çok uzatılmadan çözümüne gidilmesini istemiştir. Yabancıların da artık istibdat devrinde yaşamadıklarını hatırlayarak bir “küçük istibdatçık” gibi hareket etmemelerini talep eden İsmail Hakkı Bey, diğer devlet elçiliklerinin de Çarıkof gibi bu tarzda talimatları konsoloslarına vermelerini, Osmanlı ülkesine gelen yabancılarla eşit yaşamaktan başka arzu ve amaçlarının olmadığını belirtmiştir.¹⁸⁷⁷

Osmanlı Devleti'nde cüretkâr yazılar yazarak devlete zarar veren gazetecilere örnek olmak üzere 1910 yılında *Patris* gazetesinde bir yazı yazan Avukat Kolasi isimli şahsı göstermek mümkündür. Bahsi geçen şahıs, Kiliseler Kanunu sebebiyle, Berlin Antlaşmasının 62. Maddesine dayanarak Osmanlı Devleti'ne bu antlaşmayı imza eden devletlerin müdahale etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey, ilk olarak bu şahsa ve yazdıklarına ilk tepkiyi göstermesi gerekenlerin Rum vatandaşlar olduğunu belirtmiş daha sonra Berlin

¹⁸⁷⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Ecanib ile Münasebatımız”, *Tanin*, 3 Teşrinievvel 1909, No:391, s.1

¹⁸⁷⁷ Babanzade, “Ecanib ile Münasebatımız”, s.1

Antlaşmasının ilgili hükümlerini değerlendirerek Kolasi'nin görüşünü çürütmeye çalışmıştır.¹⁸⁷⁸

Avukat Kolasi gibileri Osmanlı topraklarında yaşayan hainler olarak nitelendiren Babanzade, Berlin Antlaşmasını gündeme getiren ve Patrikhaneyi devletlere müracaata sevk edenin İstanbul'da çıkan bir gazete olduğunu yazmıştır. Bu gazetenin basın özgürlüğünü devletin zararı için kullanmasını eleştirerek, yabancı müdahalesini talep eden bir gazetenin en azından iddiasını dayandırdığı antlaşmaları tam anlamıyla okuması gerektiğini dile getirmiştir. Osmanlılığa düşman olduğunu ileri sürdüğü Kolasi'nin Osmanlı memleketinde geçinmesine, burada avukatlık yapmasına rağmen kraldan çok kralcı gibi davranmasını eleştiren İsmail Hakkı Bey, Berlin Antlaşmasının da çoktan beri enkaz haline geldiğini yazarak makalesine son vermiştir.¹⁸⁷⁹

İsmail Hakkı Bey'in yabancılar konusunda temas ettiği başka bir konu da Osmanlı Devleti'nde görevlendirilecek yabancı uzmanlarla ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin Batı'nın ilim ve irfanından yararlanma konusunda son dönemlerde kamuoyunda ciddi bir istek uyandığını haber vererek, yabancılardan istifade etmenin sağlam bir düzene oturtulması gerektiği aksi takdirde fayda yerine zarar görüleceği görüşünü okurlarına açıklamıştır. Avrupa'dan uzman getirilmekle birlikte oraya Osmanlı öğrencilerinin de gönderilmesi gerektiğini savunarak, bunun meşrutiyetten önce de çok defa yapıldığını ancak istenen amaca ulaşamadığını yazmıştır. Çünkü o dönemlerde fen ve sanayi alanında değil edebiyat, siyaset ve hukuk alanlarında eğitime ihtiyaçtan fazla öğrenci gönderilmiştir. Bu eksikliği hatırlara getiren Babanzade, yurtdışından gelen bazı uzmanlardan çok verim alındığını bazılarının ise hiçbir fayda sağlamadıklarını dile getirmiş, ülkeye faydalı olacak şahısların seçilmesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁸⁸⁰

¹⁸⁷⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Müdahale-i Ecnebiyeye Müracaat", *Tanin*, 14 Temmuz 1910, No:671, s.1

¹⁸⁷⁹ Babanzade, "Müdahale-i Ecnebiyeye Müracaat", s.1

¹⁸⁸⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Ecanibden İstifade", *Tanin*, 24 Mayıs 1913, No:1610, s.1. Osmanlı Devleti'ndeki bazı yanlış uygulamalardan ötürü de kimi uzmanların sağlıklı çalışmadığı görülmektedir. Bu konuda II. Abdülhamit döneminde 1885 yılında başından geçen bir olayı anlatan Goltz Paşa şunları aktarmıştır: "*Birkaç gün evvel burada Harb Okulu'nda tertiplediğim kursu bitirdim. Burası yarı kuta yarı mektep şeklindeki bir müessesese. Sonunda piyade ve süvarinin iştiraki ile bir manevra tertip ettim. Haliç'in üzerindeki surlarda ve Okmeydanı'nda yapılacak bu manevrayı ben idare ediyordum. Fakat düşünün ki, bu manevrada bir tek boş fişek patlatılmadı. Padişah bundan heyecana düşüyor, sinirleniyor. İzin vermedi. Burada herkesin silahı var. Paskalya'da Rumlar, Ermeniler bol bol ateş ediyor. Hiç kimse bundan kaçınmıyor. Ama ordu bir manevra esnasında dahi ateş edemiyor. Eski komplolar tahtından indirmeler padişahın gözünün önüne geliyor, buna izin vermiyor. Yalnız bu kadarla kalsa yine iyi. Herhangi bir yerde askeri bir toplantı, askeri bir hareket şüphelere sebep oluyor. Bu hareketle de orduyu zayıflatıyor, işe yaramaz hale sokuyor. Ama kime anlatabilirsin? Anlıyorum ki, benden evel gelenler bu yüzden bir iş yapamamışlar ve ben de böyle giderse bir iş yapamam. Şimdilik elden geldiği kadar emniyet telkin ederek bu fena vaziyeti düzeltmeye çalışıyorum. Ne dereceye kadar muvaffak olacağımı da Allah bilir...*" Bkz. Ruhi Turfan-M.Ş. Yazman, *Tarihte Türk-Alman Dostluk İlişkileri*, İstanbul, 1969, s.57

Osmanlı Devleti'nde görevlendirilen yabancı uzmanlar hakkında üç ihtimal bulunduğunu ileri süren İsmail Hakkı Bey, ilk olarak; yabancı uzmanın Osmanlı Devleti'nin zararına olarak mensup olduğu devletin nüfuz ve çıkarlarını artırmaya çalışacağını, ikinci olarak, etliye sütlüye karışmadan maaşını alarak sözleşmesini yenilemek üzere yan gelip yatacağını, son olarak da, Osmanlı Devleti'nin bir memuru olduğunu anlayarak, Osmanlıların hayrına çalışan kimseler olacaklarını yazmıştır. Bu üç ihtimalden, üçüncüsünde belirtilen tarzda yabancı uzmanlara ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek, bu konuda iki türlü hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Öncelikle getirilecek kişi, süs olarak getirilmemeli, o veya bu devleti memnun etmek için siyasi nezaket kaygısıyla adım atılmamalıdır. Yalnızca iş görmesi için tercih edilmeli, marifetlerinden istifade edilmelidir. İkinci olarak da, geniş yetkiler verilerek görevlendirilen uzmanların, yabancı devletlerin siyasi aleti olmasına müsaade edilmemelidir.¹⁸⁸¹

Yabancı memurların siyasi birer memur gibi değil bir Osmanlı memuru gibi çalışmalarını sağlamak için de İsmail Hakkı Bey'e göre iki yol vardır; 1- Mümkün olduğunca uzmanlar tarafsız devletlerden seçilmelidir. Her konuda uzmanlar tarafsız devletlerden getirilemezse de mümkün mertbe onlar tercih edilmelidir. 2- Getirilecek uzmanlar diplomasi yoluyla gelmemelidir. Çünkü bu yolla gelenler diplomatik kaynaklarını gözetmekten uzak kalamazlar. İsmail Hakkı Bey bu noktada bir itirazın yükseldiğini, gelecek uzmanlar Osmanlı memuru gibi kalacaksa bir fark ortaya koyamayacakları görüşünün dillendiğini yazmıştır. Bu görüşü kabul etmeyerek, yabancı uzmanların zekâsının Osmanlılardan yüksek olmadığını fakat çalışma tarzlarının daha iyi olduğunu, bu tarzla Osmanlı memurlarına vazife hissi ve çalışma disiplini vermelerinin yeterli bir adım olacağını dile getirmiştir. Üstelik yabancı memurların Osmanlı topraklarında akrabaları olmayacağı için tarafsız davranmaları gibi bir faydadan da istifade edilecektir. Tüm bunlara ek olarak, Hükümet, bu uzmanlarla sözleşme yapacağı için, çeşitli durumlarda bunların ayağını kaydırmak amacıyla yapılacak olan entrikalar da boşa çıkacaktır. İsmail Hakkı Bey tüm bu şartlarla talep edilecek uzmanların Osmanlılık hissiyle görev yapacaklarından şüphe duymadığını belirterek yazısına son vermiştir.¹⁸⁸²

İsmail Hakkı Bey ilerleyen günlerde yabancıların uzmanlığından faydalanma konusunda yazdığı başka bir makalede ise yabancıların hizmetinden yararlanma ile yabancı kontrolü altına girme arasında fark olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin kontrol tarzında bir hizmet talebinde bulunmadığını yazmıştır. İsmail Hakkı Bey'in böyle bir makale yazmasına vesile olan olay da Doğu Anadolu'da yapılacak olan ıslahatlara karşı, Babîâlî'nin elçiliklere

¹⁸⁸¹ Babanzade, "Ecanibden İstifade", s.1

¹⁸⁸² Babanzade, "Ecanibden İstifade", s.1

gönderdiği, ıslahatlarda yabancı kontrolü kabul etmeyeceği yönündeki tebligatıdır. Bazı Fransız gazeteleri Babialinin bu hareketini eleştirmiş, eski hatalarından ders çıkarmadığını, yabancı kontrolü olmadan yapılan ıslahatlarda başarıya ulaşamadığını, Avrupa topraklarında düştüğü hataya Asya topraklarında da düşeceğini yazmıştır. İsmail Hakkı Bey buna karşılık olarak, ecnebi kontrolü ile yapılan hangi ıslahatın başarıya ulaştığını sormuş, ıslahatları hem ahalinin refahını artırmak hem de bağımsızlıklarını pekiştirmek için yaptıklarını hatırlatmış, bağımsızlık pahasına yapılacak herhangi bir ıslahata aklının ermeyeceğini belirtmiştir.¹⁸⁸³

Yabancı kontrolünün hangi memlekete girdiyse oraya felaket götürdüğünü hatırlatan İsmail Hakkı Bey, bunun aksi biçimde ıslahat yapan ülkelerin ise kısa sürede kalkındığını örnekleriyle ispata çalışmıştır. Rusya'ya Avrupa medeniyeti girmiş fakat Avrupa kontrolü girmemiştir. Japonya'daki gelişim de yabancılar sayesinde olmuştur. Fakat Japonya medeniyet ve bayındırlığını yabancı yardımına borçlu değildir. Doğuda da Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır için yabancıları ülkesine çağırmış, memleketin kalkınması için onlardan yardım almış buna karşılık hiçbir zaman yabancı kontrolüne girmemiştir. Sözü Doğu Anadolu ıslahatına getiren Babanzade, Hükümetin, yabancıların ilim ve ihtisasından azami derecede yararlanmaya karar verdiğini hatta yabancı memurlara geniş icraat yetkileri tevdi ettiğini, bu yetkiler verildikten sonra hala kontrolden bahsetmenin iyi niyetle bağdaşmadığını yazmıştır.¹⁸⁸⁴

İsmail Hakkı Bey makalelerinde sıklıkla Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti hakkında doğru bilgilendirme konusunda çalışmalar yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle dış politikada bu faaliyetlerin gücüne inanmıştır. Avrupa'da basın büyük bir güç olduğunu bildiği için Avrupa Hükümetlerinin bu gücün tesiri altında kalarak hareket ettiklerini sıkça dile getirmiştir. Bu sebepten ötürü Avrupa basınına doğru haberler verecek kulis çalışmalarının yapılmasını savunmuştur. Bu konuda ilk sorumlu mercinin de mevcut Osmanlı Hükümeti olduğunu yazmıştır. Ancak Hükümetin sorumluluğunu yurtdışında fiili olarak yerine getirecek tek kuvvetin elçilikler olmadığını belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, Japonya örneğini vererek, bütün savaş süresince Avrupa'da seyyar ve zeki memurlar bulundurduklarını hatırlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin de aynı şeyi yapmasını tavsiye etmiş, gerek sözle gerek kalemlle Osmanlıları müdafaa edecek seyyar memurlar görevlendirilmesini istemiştir. Ancak bu memurların Hükümetin genel siyasetine ve Osmanlı iç gelişmelerine vakıf olan kişilerden seçilmesine dikkat edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁸⁸⁵

¹⁸⁸³ Babanzade İsmail Hakkı, "Ecnebi Kontrolü", *Tanin*, 10 Haziran 1913, No:1627, s.1

¹⁸⁸⁴ Babanzade, "Ecnebi Kontrolü", s.1. II. Meşrutiyet döneminde yabancı uzmanlardan yararlanma konusunda, Adliye ıslahatı için getirilen Kont Ostrorog hakkında bkz. M. Emin Elmacı, "Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog", *OTAM*, S.29, Bahar 2011, ss.1-30

¹⁸⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Muhit-i Haricimiz", *Yeni Tanin*, 31 Kânunusani 1910, No:507-38, s.1-2

Avrupa'ya gönderilecek bu memurların çeşitli zamanlarda Hükümetten uzun ve ayrıntılı raporlar alıp, kendilerinin de hazırladıkları raporları Hükümete göndermelerini istemiştir. Çeteler Kanunu hakkında elçiliklerin tam bir malumatı olmadığını ya da Rumeli'de yapılan ıslahatların mahiyeti hakkında bilgilerinin az olduğunu belirten Babanzade, söz konusu özel memurlar Avrupa'ya gönderilene kadar elçiliklerin hiç olmazsa işlerin iç yüzü hakkında basına diplomatça açıklamalar yapmalarını önermiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre bu konuda ikinci görev İstanbul'a düşmektedir. İstanbul'da pek çok yabancı muhabir olduğunu hatırlatarak, bunları yalan haberlere karşı doğru aydınlatacak kimselere ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Babanzade açısından, Avrupa kamuoyu hafife alınacak bir kuvvet değildir. Bazen gazetelerin yaptığı bir hizmeti, bir elçilik heyetinin hatta bir ordunun yapamayacağını ileri sürmüştür. Bu yüzden tavsiye ettiği konularda masraftan kaçınmamak gerektiğini ifade etmiştir. Balkan Devletlerinde çıkan gazetelerin, Osmanlı Devleti aleyhine yaptıkları yayınlara tedbir alınması gerektiğini de hatırlatan İsmail Hakkı Bey, bunların Avrupa kamuoyu zeminine ekecekleri fesat tohumlarının, filizlenmeden kopartılmasının zorunlu olduğu görüşünü aktarmıştır.¹⁸⁸⁶

6.8. Adliye Sisteminde Görülen Aksaklıklar

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı adalet teşkilatının meşrutiyet döneminde bile düzeltilemediğinden bahisle bazı makaleler kaleme almıştır. Necip Melhame'nin¹⁸⁸⁷ yargılanması olayını vesile bilerek yazdığı bir yazıda, birçok kurumda tensikat yapıldığını buna karşın adliyenin bundan ayrı tutulduğunu, ancak bunun adliye teşkilatının mükemmel çalışıyor olmasından kaynaklanmadığını belirtmiştir. Osmanlı adliyesinin gerek taşrada gerek İstanbul'da berbat halde bulunduğunu ifade ederek, meşrutiyetten sonra adaleti düzeltmedikleri itirafında bulunmuştur. Adliye Nazırları ve çalışanları tarafından bir iş görülmemesini onların rehavetine değil bazı siyasi ve kanuni muamelelere bağlamıştır. Bütün hâkimler heyetini birden düzeltmenin adliyeyi çökerteceği dile getirilmiştir ki, İsmail Hakkı Bey, bu görüşe katılmakla beraber bina çökecek diye hiçbir taşına dokunulmamasını, iş görmemeye kendini peşin peşin mahkûm kılmak şeklinde yorumlamıştır. Babanzade'nin temas ettiği diğer konu hâkimlerin çok donanımlı olmadığıdır. Özellikle taşrada okuma yazma

¹⁸⁸⁶ Babanzade, "Muhit-i Haricimiz", s.1

¹⁸⁸⁷ II. Abdülhamit'in yakın adamlarından ve Selim Melhame'nin kardeşi olan Necip Melhame, meşrutiyetin ilanından sonra trenle yurtdışına kaçmaya çalışmıştır. Kaçışı esnasında yanına nakit olarak 63 bin altın lira ve gizli evraklar alan Necip Melhame, Edirne sınırında Mustafa Paşa İstasyonu'nda yakayı elevermiş ve 31 Temmuz 1908 günü İstanbul'a getirilmiştir. Ev hapsinde tutulan Necip Melhame ilerleyen günlerde hâkim karşısına çıkarılacaktır. Bkz. Kansu, *1908 Devrimi*, s.185-186

bilmeyen adliye memurlarının bulunduğunu, bunların da aldıkları yanlış kararlarla adaleti perişan ettiklerini yazmıştır.¹⁸⁸⁸

İsmail Hakkı Bey'in adliyeyle ilgili bir yazı yazmasına sebep olan Necip Melhame'nin yargılanması olayında ise yargılamayı yapan hâkimin, vaktiyle yapılan haksız muameleler için Necip Melhame'den emir alan biri olduğunun ortaya çıkmasıdır. Yervant isminde bir davacı Necip Melhame'nin emriyle aynı hâkim tarafından mahkûm edildiğini açıklamış ve hâkime hakaret etmiştir. Bu ağır hakarete karşılık da hâkim Yervant'ı altı ay hapse mahkûm etmiştir. Fakat *Levant Herald* gazetesinde yazılan bir fıkraya göre Yervant, Necip Melhame'nin mahkeme başkanına hitaben yazılmış bir yazısını meydana çıkarmıştır. İsmail Hakkı Bey, adalet sistemindeki bozukluğu bu olayla göstermeye çalışmış, vaktiyle Necip Melhame'den talimat alan bir hâkimin yine bu davaya verilmesini yanlış bulmuştur.¹⁸⁸⁹

Hâkimleri azledilemez diye bu şekilde yerlerinde durdurmanın, böyle feci sonuçlar doğurmasından yakınan İsmail Hakkı Bey, yine bu olaydan hareketle en azından İstanbul'a özel olarak, birkaç yıllığına hâkimlerin azledilmezliğinin kaldırılmasını istemiştir. Hâkimlerin bir kısmının emekli edilmesini, bir kısmının taşraya gönderilmesini, bir suiistimalde bulunduğu tespit edilen kısmının da görevden alınmasını talep etmiştir. Böyle yapılırsa yabancıların şikâyetine sebep olan mahkeme kararlarının düzeltileceğini, bu vesileyle de adli konulardaki kapitülasyonların kaldırılmasını istemek için ellerinin güçleneceğini yazmıştır.¹⁸⁹⁰

Mebusan Meclisi'nin 17 Haziran 1909 günkü oturumunda kanunuesasînin düzenlenmesine yönelik müzakereler yapılırken, mahkemeler kısmından bahsedildiği esnada, memurların görevlerinden ötürü hangi mahkemelere tabi olacakları konusu sonraya bırakıldığı halde, kanunuesasîyi düzenlemekle görevlendirilen encümen, devlet memurlarının görevlerinden dolayı idare mahkemesine değil normal mahkemelere tabi olacaklarını ilave etmişlerdir. Bu uygulamanın çok sakıncalı olacağını dile getiren İsmail Hakkı Bey, kanunun

¹⁸⁸⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Necip Melhame'nin Muhakemesi Münasebetiyle", *Tanin*, 26 Şubat 1909, No:206, s.1

¹⁸⁸⁹ Babanzade, "Necip Melhame'nin Muhakemesi Münasebetiyle", s.1. Necip Melhame, II. Abdülhamit'e karşı düzenlenen bombalı suikast girişimi sonrası kurulan tahkikat komisyonuna başkanlık yapmıştır. Bu komisyonun çalışmaları esnasında bazı zanlılara işkence yaptırdığı için cinayetle suçlanarak II. Meşrutiyet döneminde yargılanmıştır. 22 Şubat 1909 (9 Şubat 1909) günü gerçekleştirilen yargılama esnasında, davacılarından Yervant Gümüşyan, mahkeme heyetine hakaret edince yargıç tarafından altı ay hapse mahkûm edilmiştir. Bu karar üzerine mahkemeyi takip edenler galeyana gelerek tepki göstermişlerdir. Olayların büyümemesi için avcı taburlarından bir miktar asker getirilmiştir. Yargılamanın sonlarına doğru ahalinin galeyanı artınca duruşmanın başka bir güne ertelenmesi kararı alınmıştır. Dinleyiciler arasında yaşanan izdiham sonrası Necip Melhame'ye saldırımları ihtimali ortaya çıkınca askerler devreye sokularak ahalinin dağılması sağlanmıştır. Necip Melhame ortalık biraz sakinleştikten sonra mahkûm aracına konularak Bab-ı Seraskeri Hapishanesine götürülmüştür. Halk yolda aracı yuhlayarak tepkisini bu şekilde göstermeye devam etmiştir. Bu bilgi için bkz. "Necip Melhame'nin Muhakemesi", *Servet-i Fünun*, c.36, 4 Mart 1909, No:927, s.272

¹⁸⁹⁰ Babanzade, "Necip Melhame'nin Muhakemesi Münasebetiyle", s.1

mahzurlarını açıklamaya çalışmıştır. Memurun iki türlü suç işleyeceğini belirterek, ilkinin adi ve şahsi suçlar, ikincisinin, görev ve memuriyetinden kaynaklanan suçlar olduğunu yazmıştır. Birinci tip suçların normal mahkemelerde görülmesinin gerektiğini, buna karşılık görevden kaynaklanan suçların, idare mahkemelerinde görülmesinin doğru olacağını ancak böyle yapılmayarak normal mahkemelere verilmesinin, idare memurlarını zor duruma düşüreceğini dile getirmiştir.¹⁸⁹¹

Taşra mahkeme teşkilatındaki memurların kalitesizliğine vurgu yapan İsmail Hakkı Bey, bir vali, mutasarrıf veya kaymakamın bir celb tezkeresi ile sorgu hâkiminin huzuruna çağrılmasının ve orada bir süre tevkif edilmesinin, söz konusu mülki idarecilerin halk nazarında itibarlarının azalmasına yol açacağını ileri sürmüştür. Memurların devleti temsil ettiklerini hatırlatarak, itibarı azalan memur sebebiyle devletin de itibarının azalacağını yazmıştır. Rumeli'deki nispeten daha düzenli yargı sistemini ülkenin her yerinde aynı kabul eden ve Irak, Suriye ve Anadolu gibi yerlerdeki durumu bilmeyen mebusların, bu kanunu bu şekilde düzenlemekle hata ettiklerini ifade eden İsmail Hakkı Bey, Ayan Meclisi'nin gerekçesi ile birlikte bu kanunu Mebusana geri göndermesini temenni etmiştir.¹⁸⁹²

İsmail Hakkı Bey'in bu makaleyi yazması üzerine, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 1 Temmuz 1908 tarihli nüshasında, Nazifzade Süreyya ismi ile bir açık mektup yazılmış ve İsmail Hakkı Bey'in makalesi eleştirilmiştir. Bu esnada Osmanlı Mebusan Heyeti ile Londra seyahatine çıkmak üzere Sachsen Vapurunda hareket etmeyi bekleyen İsmail Hakkı Bey, arkadaşlarının kendisini haberdar etmesiyle bu mektubu okumuş ve cevap yazmıştır. Bu mektupta Nazifzade Süreyya; “*Evet Hakkı Bey nasıl ki ahaliden bulunan Ahmet'in Mehmet'in hukuku, namusu adli mahkemelerde muhafaza olunursa, memurların tamamının hukuku, namusu da o mahkemelerde korunmalıdır.*” ifadelerini yazmıştır. Başka bir ifadesinde ise, vali, mutasarrıf gibi büyük devlet memurlarının aleyhinde tahkikat icrası veya sorguya çekilmesi için onların başka bir muameleye tabi tutulmasına dair usul-u muhakemeye birkaç madde ilave edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, mektuptan bu iki örneği vererek, bu ifadelerin birbiriyle çeliştiğini, büyük memurların istisna tutulması halini kabul etmenin, kendisinin yazdıklarını aslında onaylamak olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹³

İsmail Hakkı Bey aynı cevap yazısında, Mebusan Meclisi'nin idare mahkemesini bir kalemde yıktığını ancak yerine bir şey koymadığını, idare mahkemesi bozuk ve çürük olmakla birlikte onun yerine konulan normal mahkemelerin de halinin içler acısı olduğunu belirtmiştir. Sıradan vatandaş da normal mahkemelere gidiyor olmakla birlikte, memurların farklı

¹⁸⁹¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Memurinin Muhakemesi”, *Tanin*, 18 Haziran 1909, No:285, s.1

¹⁸⁹² Babanzade, “Memurinin Muhakemesi”, s.1

¹⁸⁹³ Babanzade İsmail Hakkı, “Mahakim-i İdarebahş”, *Tanin*, 6 Temmuz 1909, No:303, s.1

statülerinin olduğunu, onların nüfuzunun kırılmasıyla devletin de nüfuzunun kırılacağını ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki normal mahkemeler düzeltilir, memurların yargılanması için gereken yönetmelikler oluşturulur ve memurların mahkeme usulünün nasıl yapılacağına dair alt yapı hazırlanırsa, sorunun kendiliğinden ortadan kalkacağını dile getirmiştir.¹⁸⁹⁴

Osmanlı mahkemelerinin iyi çalışmadığını, personelinin yetersiz ve eğitimsiz olduğunu, çalışma koşullarının kötü olduğunu sık sık vurgulayan İsmail Hakkı Bey, Adliye Nezareti'nin sulh mahkemeleri ile ilgili çıkardığı kanun layihasını çok beğenmiştir. Halkın adalet mekanizmasının kötü işlemesinden ötürü birçok hakkının peşinde koşmaktan vazgeçtiğini, ancak bu yeni kanunla hiçbir hakkın kaybolmadığını görünce meşruti idareye ısınacaklarını ifade etmiştir. Hürriyet, meşrutiyet, adalet gibi parlak kelimelerin, istenildiği kadar tekrar edilsin, insanlara inanacakları ve güvenecekleri adalet duygusu verilmedikçe anlam ifade etmediğini vurgulamıştır. Mahkemelere güven artırılmadıkça vatandaşların eski tas eski hamam deyip, meşrutiyete sırtlarını döneceklerini dile getirmiştir.¹⁸⁹⁵

Sulh mahkemeleri kanununun içeriğini inceleyen İsmail Hakkı Bey, çok faydalı ve Osmanlı Devleti'nde devrim sayılacak, radikal uygulamaların olduğuna dikkat çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin en ücra köşesine kadar bu mahkemeler açılmayacağı ve açılrsa bile personel ihtiyacı kapatılmayacağı için seyyar sulh hâkimleri görevlendirilmiştir. Bu şekilde hem memur ve paradan tasarruf edilmiş hem de mahkemeye gitmesi zor ve külfetli olan vatandaşların ayağına hâkim giderek onların da masraf yapmalarının önüne geçilmiştir. Aynı zamanda nahiye müdürlerine de icra ve takip yapabilme sıfatı verilerek adli görevlerde onlardan istifade yoluna gidilmiştir. Ancak bu noktada İsmail Hakkı Bey, bu kadar çok sulh hâkimi ve nahiye müdürünü nereden bulacaklarını sorgulamış ve işin dönüp dolaşır eğitime geldiğini hatırlatmıştır. Bunun için bazı çözümler bularak, taşraya birer hukuk mektebi açılmasını önermiştir. Ayrıca taşradaki normal liselere sulh mahkemesi kanununun ders olarak konmasını tavsiye etmiştir. Bu şekilde yapılırsa liseden mezun olacak bir nahiye müdürünün bu kanunları bilerek göreve başlayacağını yazmıştır. Bu kanunun bir an evvel yürürlüğe girmesinin aciliyetinden de bahsetmiştir.¹⁸⁹⁶

Osmanlı Devleti'nin adliye sorununu istediği ölçüde çözemediği, İsmail Hakkı Bey'in 17 Temmuz 1912'de Adliye bütçesi münasebetiyle yazdığı bir makaleden anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili yazdığı makalelerin çoğunlukla 1909'da kaleme alındığı düşünülürse yaklaşık üç yıl boyunca adalet işlerinde bir arpa boyu mesafe alınmadığı sonucuna ulaşılabacaktır.

¹⁸⁹⁴ Babanzade, "Mahakim-i İdarebahş", s.1

¹⁸⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Elzem Bir Kanun", *Tanin*, 28 Teşrinievvel 1909, No:414, s.1-2

¹⁸⁹⁶ Babanzade, "Elzem Bir Kanun", s.1-2

İsmail Hakkı Bey, Adliye bütçesi ile ilgili yazdığı makalede, adli ıslahatta takip edilmesi gereken iki yol bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki, mevcut olan yapıyı silip süpürerek yerine bir iki parlak bina yapmak, ikincisi de mevcut olan binanın yerleşmeye uygun olmayan kısımlarını tamir edip düzeltmektir. İsmail Hakkı Bey bu şıklardan ilkinin tamamen aleyhinde olduğunu vurgulayarak, bir şeyi yıkıp sil baştan yenisini yapmaya çalışmanın fayda sağlamayacağını yazmıştır. Çok radikal adımlar atmak yerine mevcut olanı düzeltmek gibi mütevazı hamlelerin daha iyi sonuç vereceğini ileri sürmüştür. Kaliteli okullarda kaliteli hâkimler yetiştirilmesi gerektiği düşüncesini savunan Babanzade, devr-i sabıkta bunun için hukuk mektebinin açıldığını ancak meşrutiyet devrinde mezun olan öğrencilerin eskilere nazaran daha liyakatsiz olduğunu itiraf etmiştir. İsmail Hakkı Bey ayrıca hâkim ve adliye çalışanlarının terfi ve taltiflerinin kıdeme göre değil kararlarındaki isabete ve başarılarına göre yapılmasını önermiştir. Bunun da adliyede kurulacak bir heyet tarafından takip edilebileceğini eklemiştir.¹⁸⁹⁷

Adliyeyle ilgili kanunların düzeltilmesi meselesi de İsmail Hakkı Bey'in makalesinde yer bulmuştur. Ancak bu meselenin, sil baştan ticaret kanunu ya da mecelle yazmak şeklinde algılanmamasını, birkaç küçük fakat etkili değişikliklerle işlerin rayına konabileceğini belirtmiştir. Ayrıca mahkemelerin lüzumsuz iş yükünün hafifletilmesini, çalışanların teferruat içinde boğulmasının engellenmesini ve işleri önemsiz olanların başka mercilere havale edilmesini önermiştir. Adaletin devletin temeli olduğunu vurgulayarak, Prusya'da olduğu gibi bir köylüye 'Berlin'de hâkimler vardır' dedirtecek kadar insanlara güven veren bir noktaya getirilmesinin önemi üzerinde durmuştur.¹⁸⁹⁸

Osmanlı Devleti'nde 1912'de yapılan erken seçimler sonucunda İstanbul Mebusu olarak seçilen Memduh Bey, Adliye Nazırlığı görevine getirilmiştir. Temmuz 1912'de yapılan bütçe görüşmelerinde Adliye bütçesiyle ilgili yapılan görüşmelerde de mebusların en fazla yakındığı konu taşralardaki adli personel olmuştur. Memduh Bey ise Meclis'te yaptığı konuşmada, üzerinde çalışma yaptıkları sulh hâkimliği sistemini yasalaştıracaklarını söylemiştir. Ayrıca her kaza ve nahiyede bir sulh hâkimliği kurulacağı bilgisini vermiştir. Seyyar hâkimlik sistemine de sıcak bakmamıştır. Çünkü bu sistem tüm hukuk metinlerinin sil baştan yeniden yazılmasına yol açacaktır. Buna uygun personel olmaması da bir diğer olumsuzluk nedenidir. Osmanlı coğrafyasında yolların yetersiz olması ve seyyar hâkimlerin harcırah masrafları bu sistemi hükümet için cazip kılmaktan çıkarmıştır.¹⁸⁹⁹

¹⁸⁹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Adliye Esas Devlettir", *Tanin*, 17 Temmuz 1912, No:1394, s.1

¹⁸⁹⁸ Babanzade, "Adliye Esas Devlettir", s.1

¹⁸⁹⁹ Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.57, S.2, 2008, s.248

6.9. Kiliseler Kanunu ve Rum Patrikhanesi

Kiliseler meselesi uzun süreden beri Osmanlı Devleti'ndeki unsurlar arasında anlaşmazlığa yol açtığı için İttihat ve Terakki Cemiyeti bu sorunu çözmek amacıyla harekete geçmiştir. Bu amaçla bir komisyon kurarak, kiliseler meselesi ve çeteler hakkında bir kanun tasarısı hazırlanmasını istemişlerdir. Bu komisyon yaptığı çalışmalar sonunda 12 maddeden oluşan kanun tasarısı hazırlamıştır. Söz konusu tasarı 7 Temmuz 1909'da Mebusan Meclisine havale edilmiş ve müzakeresine başlanmıştır. Rum mebuslar Meclis oturumlarında tasarı aleyhinde bir tutum takınmışlardır. Tasarı hakkında yapılan genel konuşmalardan sonra ilk madde görüşülmüş fakat bu esnada Meclis tatile girdiğinden tasarıyla ilgili görüşmeler bir sonraki döneme kalmıştır.¹⁹⁰⁰

Kiliseler Kanunu ile ilgili görüşmelere 1910 yılının yaz aylarında yeniden başlanınca, Mebusan Meclisinde hareketli anlar yaşanmış ve Rum mebuslar kanunun çıkmasını çeşitli yollarla engellemeye çalışmıştır. Bu süreci yakından takip eden İsmail Hakkı Bey de gelişmeleri ve bunlarla ilgili görüşlerini okurlarına aktarmıştır.

Rumeli'de kavga sebebi olan kiliseler ve mekteplere dair yazılmış olan kanun layihası 1909 yılından beri ilginç bir macera yaşamıştır. Kanunun geneli ve ilk üç maddesi kabul edilmiş daha sonra Kozmide Efendi'nin gayretleriyle bir yıl sonrasına ertelenmiştir. Bu macerası 1910 yılının yaz aylarında daha garip bir hal almıştır. Bu dönemde kanun ilk defa müzakere gündemine dâhil edilmek istenince yine Kozmide Efendi devreye girerek, geçen seneki encümenin değiştiğini ve önceki mazbata memurunun artık olmadığını bahane ederek önceki yıl kanun hakkında yapılan çalışmaların geçersiz olduğunu söylemiş, kanunun yeniden encümene havalesini ve tekrar müzakere edilmesini isteyerek zaman kazanmak istemiştir. İsmail Hakkı Bey, Kozmide Efendi'nin bu görüşüne karşı çıkmış ve devlet işlerinin bütünlük arz ettiğini, her yıl önceki yıldan eksik kalan işlerin tamamlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Kozmide Efendi'nin bu taktiği tutmamış ve kanun müzakere edilmeye başlamıştır.¹⁹⁰¹

Rum mebuslar bunun üzerine yeni bir taktik denemiş, Meclis'te lafı gereksiz yere uzatarak, birbirinin söylediği şeyi tekrar ederek ve tek tek kelimeler üzerinde tartışarak hatta Meclis'te çoğunluğun olmadığını söyleyerek, kanunu yeniden tehir etmeye çalışmışlardır. Ancak bunda da başarılı olamamışlardır. Kanun görüşmeleri 26 Haziran 1910'da tamamlanarak Ayan Meclisi'ne gönderilmiş, 27 Haziran'da da oradan gelecek sonuç beklenmiştir. Kanunun Mebusan Meclisi'ndeki görüşmeleri devam ederken özellikle 3. Maddenin kabul edilmesi üzerine de Rum mebuslar, İsmail Hakkı Bey'in ifadesiyle grev ilan etmişler ve yaygara çıkararak Meclisi terk etmişlerdir. Bu vesileyle Aristidi Paşa, Osmanlılık

¹⁹⁰⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Yay., İstanbul, 2009, s.196-197

¹⁹⁰¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Rum Mebuslarının Terk-i Meclis Etmeleri", *Tanin*, 27 Haziran 1910, No:654, s.1

sıfatıyla kanunu protesto etmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu hareketin yanlış olduğunu, herkesin protesto hakkı bulunduğunu ancak çoğunluk istenmeyen bir kanun çıkarınca, meclisi terk etmenin hatalı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca hem Osmanlılıktan bahsedip hem de Meclisten çıkmanın çelişkili olduğunu zira Rum mebusların sadece Rumları değil tüm Osmanlıları temsil ettiğini hatırlatmıştır.¹⁹⁰²

Meclisi terk eden Rum mebuslardan biri de 26 Haziran'da yaptığı bir konuşmada; Girit Milli Meclisini terk eden Müslüman mebuslar nasıl takdir ediliyorsa, kendilerinin de bu hareketinden ötürü takdir edilmeleri gerektiğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, Girit'teki durumla bu durumun aynı olmadığını, orada Müslüman mebuslara ya Yunan Kralı adına yemin etmeleri ya da Meclisi terk etmelerinin söylendiğini, bu yüzden Meclisten ayrıldıklarını izah etmiştir. Mebusan Meclisi ise bu olaya karşın geri adım atmamış, kanunla ilgili işlemleri yürütmüştür. Ancak Rum mebusların bununla yetinmeyerek Ayan Meclisi nezdinde de icraatta bulunacakları haber alınmıştır. İsmail Hakkı Bey, Ayan Meclisi ve Padişahın da kanunun arkasında duracaklarına emin olduğunu belirterek, senelerden beri Rumeli'yi mezbaha haline getiren kiliseler meselesinin çözülme zamanının geldiğini yazmıştır.¹⁹⁰³

Ayan Meclisi de beklendiği gibi kanunu kabul edince iş son olarak padişahın onayına kalmıştır. Rumlar bu durum karşısında yine tehdit yoluna başvurmak istemiş ve Patrik Efendi'nin görevinden istifa edeceği şayialarını ortaya atmıştır. Ancak Rum Patrikhanesi Sinod Meclisi, Patrik Efendi'nin istifasına sıcak bakmadıklarını açıklamıştır. İsmail Hakkı Bey de doğru hareketin bu olacağını, olur da istifa ederse bunun Hükümet üzerinde etki yaratmayacağını, padişaha müracaat edilse dahi bir sonuç alınamayacağını ifade etmiştir. Çünkü padişahın, kanunun çıkması için iki yıl uğraş verildiğini bildiğini, ince eleyip sık dokunarak yazıldığından haberdar olduğunu ayrıca kendi tarafından böyle bir ret cevabı gelirse, bunun kabineyi zora düşüreceğinin ve sadrazama itimat etmediği sonucunun çıkarılacağını farkında olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeplerden ötürü kanunu beğenmeyenlerin söz konusu teşebbüslerini abesle iştigal olarak nitelemiştir.¹⁹⁰⁴

İsmail Hakkı Bey tüm bunlara rağmen söz konusu kanunu engelleme girişimlerinin son bulmayacağını haber vermiştir. Bu bağlamda, Rum Patrikhanesinin akla hayale gelmeyen adımlar atacağı, örneğin, şeyhülislamı, şeri hükümleri icraya davet edeceği ileri sürülmüş, kiliselerin şer'en Rum Patrikhanesine ait olduğuna dair bir fetva isteneceği söylentisi ortaya atılmıştır. Buna ek olarak, şeyhülislam vasıtasıyla, hilafet makamına müracaat edileceği duyulmuştur. İsmail Hakkı Bey, bunlardan da bir sonuç çıkmayacağını belirterek,

¹⁹⁰² Babanzade, "Rum Mebuslarının Terk-i Meclis Etmeleri", s.1

¹⁹⁰³ Babanzade, "Rum Mebuslarının Terk-i Meclis Etmeleri", s.1

¹⁹⁰⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Kiliseler Kanunu ve Patrikhane Mehafili", *Tanin*, 4 Temmuz 1910, No:661, s.1

Patrikhaneyi, işlerine gelen konularda şeyhülislam fetvasını hatırlayıp istemediği konularda aklına getirmemesinden ötürü eleştirmiştir. Ayrıca Fener'deki mezhep siyasetçilerinin artık hükümet içinde hükümet gibi davranılmayacağını öğrenmesi gerektiğini, meşrutiyetin nimetlerinden faydalanıp külfetlerine yüz çevirmenin söz konusu olamayacağını ifade etmiştir. Buna ek olarak, Mebusan Meclisi'nde Rum mebusların olduğunu ve Rum cemaatini onların üstünde temsil edecek bir gücün bulunmadığını, Patrikhanenin manevi ve ruhani mevkiini bilmekle beraber, bu mevkiin Meclis'ten çıkan bir kanun için aleyhte hareket etme yetkisini ona vermediğini dile getirmiştir.¹⁹⁰⁵

Osmanlı Hükümetinin bu kanunu uygulamakla mükellef olduğunu hatırlatan İsmail Hakkı Bey, şayet uygulamazsa sorumlunun kendi olacağını belirtmiştir. Rum vatandaşların protesto gösterisi yapacağı iddialarından çekinmeye gerek olmadığını zira Rumların bunu yapmayacağına inandıklarını yazmıştır. Biraz da tehdit dili kullanarak, sıkıyönetim olan bir yerde gösteri yapamayacaklarını, sıkıyönetim olmayan yerlerde yaparlarsa da burada sıkıyönetim ilan etmenin zor olmayacağını dile getirmiştir. Rum cemaatin bu kadar isyan etmesine anlam veremediğini ifade eden Babanzade, hükümetin bu konuda hakkaniyet dairesinde hareket ettiğini, Müslüman bir mahiyeti olmasına rağmen azınlıkta kalanlar için binlerce lira sarfederek kilise inşasını da yüklediğini vurgulamak istemiştir.¹⁹⁰⁶

Patrikhanenin bu işin peşini bırakmayacağı ilerleyen günlerde anlaşılmış, yeni girişimlerde bulunacağı lafları ortalıkta dolanmaya başlamıştır. Özellikle Rumca gazetelerde yer alan haberlere göre, Patrikhane meseleyi Berlin Antlaşmasını imzalayan devletlere taşıma niyetindedir. İsmail Hakkı Bey bu girişimlerin ne kadar sonuç vereceğini değerlendirdiği bir yazısında, Berlin Antlaşması'nın devletlere bu konuda bir müdahale hakkı vermediğini belirtmiştir. Ancak bu varmış farz edilse bile devletlerin hiçbirinin Patrikhane için böyle bir girişimde bulunmayacağını, bulunan olsa bile bunların diğer devletlerle ortak hareket etmeden bir karar alamayacağını dile getirmiştir. Patrikhanenin bu girişimle bir sonuç alamamasına karşın ülke içinde olumsuz sonuçlar doğuracağını yazan Babanzade, bir iç mesele için yabancı bir devlete müracaat ettiği için Patrikhanenin güven duyulmayan bir makam haline geleceğini ileri sürmüştür. Ayrıca Patrikhanenin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu, patriklerin padişah tarafından atanıp, azil veya istifaya davet edilebileceğini, hatta azledilse dahi devletten mazuliyet maaşı aldığını hatırlatmıştır. Devletten maaş alan bir memurun, böyle meşru olmayan bir yola tevessül etmesinin güven bunalımı yaratacağını vurgulamıştır.¹⁹⁰⁷

¹⁹⁰⁵ Babanzade, "Kiliseler Kanunu ve Patrikhane Mehafili", s.1

¹⁹⁰⁶ Babanzade, "Kiliseler Kanunu ve Patrikhane Mehafili", s.1

¹⁹⁰⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Patrikhane Mukarrerati", *Tanin*, 17 Temmuz 1910, No:674, s.1

Patrikhanenin Kiliseler Kanunu uygulatmamak için aldığı kararlardan biri olarak, Meclis-i Milli toplanması gösterilmiştir. Bu yolla hükümete bir ihbarname yollayarak Meclisi toplama amacı taşımıştır. Bunun olmayacağını, patrikhanenin kanunda belirtilen dışında Meclis toplayamayacağını belirten İsmail Hakkı Bey, İstanbul'un fethinden hatta konsüller döneminden itibaren Patrikhanenin böyle bir hakkı olmadığını belirtmiştir. Patrikhanenin diğer adımı ise köy muhtarlarına bir beyanname yollayarak, Kiliseler Kanunu hakkında ahaliye izahat vermeleridir ki İsmail Hakkı Bey, hükümetin buna izin vermeyeceği görüşündedir. Eğer bu beyanname kanuna itaat etmeme biçiminde olursa bunun suç olduğunu ve yapanlar hakkında cezai işlem uygulanacağını vurgulamıştır. Ayrıca muhtarlar devlet memuru olduğu için Patrikhanenin onlara resmi bir çağrıda bulunma yetkisi yoktur. Kiliselerin kapatılarak protesto edilmesine ise İsmail Hakkı Bey:

“Kiliseler Kanununa kızmak Cenab-ı Hakka küsmek gibi bir neticeye bağlanamaz. Herhalde ruhani ve mezhebi memurların bizce asla hatıra getirmemeleri lazım gelen bir şey varsa o da ibadete engeldir. Kiliseleri kapatmak ise ahaliye ibadet etmeyiniz emrini vermekten başka bir şey değildir. Bu emrin hesabını hükümet değil Allah sorar. Allah'ın da işine müdahale edecek biz değiliz.”

karşılığını vermiştir.¹⁹⁰⁸

6.10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Fırkası'nın Siyasi Mücadelesi

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan siyasi atmosferde İttihat ve Terakki Fırkası'nın başat bir rol oynadığı görülmektedir. Bu partinin kurulmasından sonra farklı partiler ortaya çıkmışsa da hiçbiri İttihatçıları iktidardan düşürecek muhalif bir güce sahip olamamıştır. İttihatçıların icraatlarından memnun olmayan kesimler mevcut olmakla beraber bunlar birbirinden kopuk ve dağınık kalmışlardır. Zaman içinde bu muhalif kesimler birleşerek İttihatçıların karşısına çıkacak ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurarak güçlü bir blok oluşturacaklardır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911 tarihinde kurulmuştur. Fırkanın nizamname ve programı Rıza Nur'un evinde Ahmed Reşid Bey tarafından hazırlanmıştır. Sonradan bu çalışmalara İsmail Kemal Midhat, Mahir Said ve Hüseyin Siret Beyler de katılmıştır. Fırkanın idare meclisi üyeleri arasında Miralay Sadık Bey, Rıza Nur, Lütfi Fikri, Gümülcineli İsmail, Şükrü el-Aseli, Dukakinzade Basri, Muhammed Hamdi, Mahir Said, Rıza Tevfik, Midhat Fraşiri, İsmail Sıdkı, Hüseyin Siret ve İsmail Kemal Midhat yer almıştır. Meclis-i

¹⁹⁰⁸ Babanzade, “Patrikhane Mukarreratı”, s.1

Mebusan'da bulunan mebuslardan 105 muhalifin yetmiş kadarı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup olduğu görülmektedir.¹⁹⁰⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte Osmanlı siyasi hayatında yeni bir dönem başlayacak, iki parti arasındaki siyasi rekabet gerek parlamentoda gerek basın ve kamuoyunda canlı bir boyut kazanacaktır. İsmail Hakkı Bey de bu rekabeti yakından takip etmiş ve doğal olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı eleştiren yazılar yazmıştır. Yazılarıyla İttihat ve Terakki Fırkası'na destek çıkararak iktidarda uzun süre ve daha güçlü kalması için çaba harcayacaktır.

6.10.1. Kanunuesasînin 35. Maddesinin Düzenlenmesi

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 1911'de yapılan İstanbul ara seçimlerinin kazanması,¹⁹¹⁰ bu şehirde güçlü olduğuna inanan İttihatçılar üzerinde soğuk düş etkisi yapmış ve partide panik havası yaratmıştır. Ayrıca partiden istifa edenlerin sayısı günden güne çoğalmıştır. Buna karşılık Hürriyet ve İtilaf Fırkası gücüne güç katarak siyasi arenada ilerlemeye devam etmiştir. Bunlara ek olarak, Trablusgarp Savaşı ve savaştan sorumlu tutulan İbrahim Hakkı Paşa kabinesi hakkında divan-ı âli'ye gönderilmeleri için Trablus mebusları tarafından soruşturma önergesi verilmesi, İttihatçıların durumunu daha da zorlaştırmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu kötü gidişi tersine çevirmek için Mebusan Meclisi'ni feshetmek taktiğini gündeme getirdiği görülmektedir. Böylece yapılacak seçimle birlikte mebusların değişmesi sağlanacaktır. Meclisin feshini yen sadrazam olan Sait Paşa da desteklemiştir çünkü mevcut meclisle iyi çalışamayacağı düşüncesindedir. Bu taktiği uygulamak için de kanunuesasînin feshine dair olan 35. Maddede değişiklik yapılması gündeme getirilecektir. Söz konusu maddede yapılacak ufak değişikliklerle Meclisin feshi kolayca sağlanacaktır.¹⁹¹¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihatçıların bu hamlesinin kendilerine yönelik olduğunu anladıkları için girişimi engellemeye çalışmışlardır. Sadrazam Sait Paşa, söz konusu maddenin değiştirilmesi ile ilgili teklifi 16 Aralık 1911 günü Meclise getirmiştir. İsmail Hakkı Bey de bu kanun teklifi ile ilgili görüşlerini İttihatçı perspektifinden okurlarına aktarmıştır.

¹⁹⁰⁹ Ali Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *DİA*, c.18, 1998, s.508. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından olan Rıza Nur'un kuruluş aşamasını anlattığı eseri için bkz. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*, (Yay. Haz. İlhami Yalınkılıç), Kitabevi Yay., İstanbul, 1996

¹⁹¹⁰ 1911 yılındaki İstanbul ara seçimleri Rıfat Paşa'nın Paris Büyükelçiliğine atanması üzerine yapılmıştır. Bu seçimde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı Tahir Hayrettin Bey olurken İttihat ve Terakki Fırkası'nın adayı Adliye Nazırı Mehmet Memduh Bey olmuştur. 11 Aralık 1911 günü yapılan seçimi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı bir oy farkla kazanmıştır. Kuruluşundan sadece 20 gün sonra yapılan seçimi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kazanması, İttihat ve Terakki Fırkası'nda tehlike çanlarının çalınmasına yol açacaktır. Bkz. Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.XXVIII, S.82, Mart 2012, s.10

¹⁹¹¹ Ahmet Ali Gazel, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasi Mücadelesinde Lütüfi Fikri'nin Tanzimat'ı*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2007, s.205

İsmail Hakkı Bey, Sadrazam Sait Paşa'nın 35. Maddeyi değiştirmeye yönelik teklifini bazı gazetelerin itirazlarına rağmen takdirle karşılamıştır.¹⁹¹² Meşrutiyete darbe vurulacağı iddiasıyla muhalefet tarafından engellenmek istenen bu teklifin aslında meşrutiyeti tam istenen noktaya ulaştıracağını yazmıştır. 1909 yılında kanunuesasînin değiştirilmesine sözü getirerek, o yıllarda hala istibdatın boğucu etkisinde kaldıklarını, bu yüzden var kuvveti pazuya vererek Mebusan Meclisini olması gerekenden daha güçlü hale getirdiklerini belirtmiştir. Bu sayede her türlü siyasi sorumluluktan mahrum bir Mebusan hâkimiyeti yarattıkları bilgisini vermiştir. Bu durumu, istibdadı bir hükümdardan alıp üç yüz mebusun sırtına yüklemek şeklinde değerlendirmiştir. Her ne kadar mebuslar, Meclisi istibdat benzeri bir yola sevk etmemişlerse de görevini tam olarak idrak etmemiş bazı mebuslar bu kuvveti genişletmeye çalışıp suiistimal etmek ve hükümeti gölge halinde bırakmak çabasında olmuşlardır.¹⁹¹³

Meclisin feshi bu şekilde zorlaştırılınca yürütme gücü yasama gücünden daha zayıf kalmıştır. Meşrutiyetin başından beri hükümetlerin daima zayıf olmasını buna bağlayan İsmail Hakkı Bey, kanunuesasîde dengeyi bozan noktaların başlıcası olarak, değiştirilmesi teklif edilen maddeleri göstermiştir. Şayet bu maddeler değiştirilmezse yasama ile yürütme arasında denge kurulamayacağını iddia etmiştir. Çünkü bu madde ile Mebusan Meclisi bir hamlede Hükümeti düşürebildiği halde Hükümet ancak iki hamlede ve her hamlesinde mutlaka ısrar etmek koşuluyla ve fazla olarak Ayan Meclisinin de onayını alarak Mebusan Meclisini feshedebilmektedir. Babanzade'ye göre bu durumda, hükümette bir kalkan, Mecliste ise üç kalkan vardır. Bu durumun ileride tehlike yaratabileceği üzerinde duran İsmail Hakkı Bey, söz konusu dengesizliğin düzeltilmesi için meşru yoldan adım atılmasını ve kanun maddesinin değiştirilmesini istemiştir.¹⁹¹⁴

Millet egemenliği açısından da kanun değişikliğinin elzem olduğunu ileri süren Babanzade, normal şartlarda dört yılda bir seçim yaparak millet iradesine başvurmanın normal olduğunu ancak önemli meselelerin ortaya çıktığı, kritik günlerin yaşandığı

¹⁹¹² İttihat ve Terakki Fırkası, 35. Maddenin değiştirilmesi talebini Said Paşa kabinesine bildirince ivedi biçimde madde layihası encümenine havale edilmiştir. Bu encümenin başkanı Mentеше mebusu Halil Bey ve zabıt kâtibi de Bağdat mebusu olan Babanzade İsmail Hakkı Bey'dir. Bkz. Mehmed Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, s.42-43

¹⁹¹³ Babanzade İsmail Hakkı, "Hürriyet ve Hâkimiyet-i Hakikiye Kuvvetlerin Tevazun Etmesine Mütevakıftır", *Tanin*, 15 Kânunuevvel 1911, No:1179, s.1

¹⁹¹⁴ Babanzade, "Hürriyet ve Hâkimiyet-i Hakikiye Kuvvetlerin Tevazun Etmesine Mütevakıftır", s.1. Kanunuesasînin 1909 yılında yapılan değişiklikle mevcut 35. Maddesi şöyledir: "*Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf vukuunda reyinde ısrar edip de mebusan canibinden katiyen ve mükerreren red edildiği halde vükela ya mebusanın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen Heyet-i Vükela heyet-i sabikanın fikrinde ısrar eder ve meclis esbab-ı mucibe beyanı ile yine red ederse yedinci madde mucibince intihabata başlanılmak üzere zat-ı hazret-i padişahî meclisi feshedebilir fakat heyet-i cedide-i mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse meclis-i mebusanın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır.*" Bkz. Kili, *Türk Anayasaları*, s.29

dönemlerde Meclisi feshederek milletin iradesine yeniden başvurmanın zorunlu olabileceğini dile getirmiştir. Bu sebeple fesih yoluyla milletin oyuna müracaat etmek imkânı varken mutlaka vekillere sormanın asilleri vekilin uğruna feda etmek biçiminde değerlendirmiştir. Bu kanun değişikliğine itiraz edenlerin bir kısmı da bunun zamansız şekilde gündeme getirildiğinden yakınmışlardır. İsmail Hakkı Bey bu yakınmaya cevap verirken, milleti, saltanatı ve hükümeti takviye edecek, Meclisin şerefini artıracak böyle bir teklifin Trablusgarp Savaşı sürerken getirilmesinin devletin gücünü artıracığı yorumunu yapmıştır. Ayrıca bu konunun akıl ve insaf dairesinde düşünülerek bir iç sorun haline getirilmemesini tavsiye etmiştir.¹⁹¹⁵

Kanunuesasînin 35. Maddesinin değiştirilmesi ile ilgili polemikler ilerleyen günlerde şiddetle devam etmiştir. Muhalif gazetelerden biri, Hükümetin kanunuesasînin tadilini teklif ederek milletin egemenlik gücünü bitirmeye, egemenlik hakkından büyük bir parçasını koparmaya ve İtalya ile savaş devam ederken bir de Osmanlı milletine savaş açtığına yönelik ithamlarda bulunmuştur. Hükümetin bu hamlesini irtica olarak değerlendirmiş hatta bunu 31 Mart'tan daha büyük bir irtica hareketi olarak tanımlamıştır. Söz konusu gazete bu teklifin kanunuesasîyi tadil değil tebdil etmek olduğunu, böyle önemli bir meselenin Mebusan Meclisi'nin de üstünde olması lazım gelen bir Meclis-i Müessesan tarafından çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca kanunuesasîye yemin ederek, kanlarının son damlasına kadar her harfini koruyacaklarını söyleyenlerin, aynı kanunu değiştiriyor olmalarını çelişkili bulmuştur.¹⁹¹⁶

İsmail Hakkı Bey, muhalif basının bu eleştirilerine cevap vererek, 35. Maddenin düzenlenmesinin millet egemenliğini sekteye uğratacağı iddiasını reddetmiştir. Bu madde ile Mebusan Meclisinin olması gerektiğinden daha fazla güçlü olduğunu hatırlatarak, Fransız İhtilalinden önce Fransa kralının 'devlet demek ben demektir' sözünü örnek vermiştir. Maddenin mevcut haliyle kalmasının mebusların, 'hâkimiyet-i milliye ve millet ben demektir' iddiasında bulunmaları anlamına geldiğini dile getirerek, feshedilmesi zor olan bir meclisle millet egemenliğinin tam olarak temsil edilemeyeceği aksine feshi mümkün olmayan bir meclisin zalim ve gaddar olacağı görüşünü ileri sürmüştür. Bu yönüyle Hükümet, İtalya ile savaş devam ederken millete de savaş açmamış tam tersine yönetimde denge ve ahengi sağlayarak millete bir kat daha sırtını dayamıştır.¹⁹¹⁷

Mebusan Meclisinin feshi ile ilgili kanun değişikliğini yapma yetkisini Meclis-i Müessesana verme fikrini gülünç bulan İsmail Hakkı Bey, kanunuesasîde böyle bir şeyin

¹⁹¹⁵ Babanzade, "Hürriyet ve Hâkimiyet-i Hakikiye Kuvvetlerin Tevazun Etmesine Mütevakıftır", s.1

¹⁹¹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Avamfirib Mugalâtalar", *Tanin*, 18 Kânunuevvel 1911, No:1182, s.1

¹⁹¹⁷ Babanzade, "Avamfirib Mugalâtalar", s.1

olmadığını hatırlatmıştır. Bunu dile getirenlerin önce böyle bir meclisin kurulması için teklifte bulunmaları gerektiğini belirterek, anayasaya bu konulmadan böyle bir meclisi ortaya atmanın zihinleri bulandırmaktan başka işe yaramadığını yazmıştır. İsmail Hakkı Bey, Kanunuesasînin bir harfinin bile değiştirilmeyeceği üzerine yapılan yemin eleştirisini de mantıksız bulmuştur. Zira 1909 yılında yapılan değişiklik düşünüldüğünde yeminden ötürü onun da yapılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Herkesin kanunuesasîye yemin ettiğini ancak bir harfi değiştirilmeyeceğine yemin edilen kanunun 116. Maddesinin, usulu dairesinde değişiklik yapılmasına izin verdiğini hatırlatmıştır. Harfi bile değiştirilmeyecek anayasanın sorun çözümede yetersiz kalacağını vurgulayan Babanzade, bu muhalif yazıların hükümeti karalamaya yönelik olduğunu iddia etmiştir.¹⁹¹⁸

6.10.2. Muhalefetin Obstrüksiyon Hamlesi

Mebusan Meclisi'nde 35. Maddenin kabul edilmesi konusunda muhaliflerle yapılan uzlaşma müzakereleri bir sonuca ulaşamayınca Meclis çalışmalarında aksamalar yaşanmıştır. İsmail Hakkı Bey, iki haftadan beri bu belirsiz halin devam ettiğini ve bu halin ülkeyi felce uğrattığını yazmıştır. Nazırların koltuklarından emin olmadıklarını, hiçbir mühim işin görülmediğini, herkesin tereddüt halinde bulunduğunu belirterek bunun dış politikaya olumsuz yansıdığını hatırlatmıştır. Trablusgarp Savaşı tüm hızıyla sürerken bir devletin siyasi müzakereye giremeyecek halde bulunmasının, o devletin elçilerine duyulan güvenin de azalmasına yol açacağını ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey memleketin artık bu hükümete içinde yaşamaya tahammülü kalmadığını, ne yapılacaksa yapıp bir an evvel uzlaşmaya varılmasını istemiştir.¹⁹¹⁹

Mecliste işlerin bu kadar uzamasının sebebi ise Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup mebusların, 35. Maddenin müzakeresini ellerinden geldiğince geciktirerek hükümetin icraatını yavaşlatmasıdır. İsmail Hakkı Bey, 35. Madde konusunda gösterilen bu inattan ötürü muhalefetin obstrüksiyon taktiğini uyguladığını dile getirmiştir.¹⁹²⁰ Müzakere gündemine aceleyle dâhil edilen 35. Maddeye sıra gelince muhalifler buna itiraz etmiştir. Onlara göre, Pazartesi günü, bu meselenin Çarşamba gününün gündemine alınması esnasında Meclis'te gerekli çoğunluk sağlanamamıştır. Bunun üzerine konuşmacılardan biri uzlaşma

¹⁹¹⁸ Babanzade, "Avamfirib Mugalâtar", s.1

¹⁹¹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusanın Dünkü Hali", *Tanin*, 28 Kânunuevvel 1911, No:1192, s.1

¹⁹²⁰ Rıza Nur Bey, Meclis çalışmalarını obstrüksiyon hamlesi ile yavaşlatmak fikrini kendisinin bulduğunu iddia ederek şunları yazmıştır: "...Benim aklıma bir çare gelmişti. O da Avrupa meclislerinde tatbik edilen ve obstrüksiyon denilen şeydi. Fakat şimdiye kadar bizde ne tatbik edilmiş ve ne de kimsenin bildiği bir şeydi. Hemen meclisin kütüphanesine koştum ve orada mevcut Fransız Grand Ansiklopedisi namındaki Muhitül Maarifin bu bahsini mütalaa ettim. İkdâm gazetesi kütüphanesinde bu bahse dair bir iki eser buldum. Bu tedkikat neticesinde bizim için yegâne halas çaresi bunda olduğunu gördüm. Bunun nevelerini, usullerini, tarz ve tatbikini iyice mutalaa edip "Tıkaç ve İnsidad-ı Müzakere" diye de tercüme ettim." Bkz. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*, s.46-47

görüşmelerini yeniden canlandırmak amacıyla 35. Maddenin Cumartesi veya sonraki Pazartesi günü gündeme alınmasını önermiştir. Tabii bu durum Sadrazamı zor duruma düşürmüştür. Acele ibaresiyle gündeme aldırıldığı bir maddenin tehir ediliyor olması ona geri adım attırmak manasına gelmiştir. Buna rağmen Sadrazam Sait Paşa müzakerenin Cumartesi gününe ertelenmesini kabul etmiştir.¹⁹²¹

Muhalif mebuslar bu ertelemeye rağmen Cumartesi günü Meclise girmeyerek müzakerenin yapılmasını geciktirmek istemişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu tür hareketlerin zararından bahisle, obstrüksiyon gibi meşrutiyet tekerleği içine sokulmuş bir değnek makamında olan hastalıklı usulün, meşrutiyetin bir gereğiymiş gibi kabul ettirilmek istenmesine karşı çıkmıştır. Dünyanın her yerinde bir obstrüksiyonun akıllı ve insafli kimseler tarafından kabul görmeyeceğini dile getirerek Hürriyet ve İtilaf mebuslarını eleştirmiştir.¹⁹²²

İsmail Hakkı Bey Osmanlı siyasi literatürüne yeni giren bu obstrüksiyon meselesini ele aldığı bir makalede, yapılanı, meşrutiyete suikast şeklinde yorumlamıştır. Muhaliflerin obstrüksiyonun Avrupa’da yapıldığı yönündeki savunmasına karşılık,¹⁹²³ bunun zararlarını altı madde halinde anlatmaya koyulmuştur. İlk olarak, Avrupa’nın her ülkesindeki kanunların bunu yapmaya müsait olmadığı bilgisini vermiştir. İkinci olarak da, başka parlamentolar bedeni felç eden bu zehri içiyor diye kendilerinin de içmek zorunda bırakılmasını intihara teşebbüs olarak değerlendirmiştir. İsmail Hakkı Bey üçüncü olarak, Avrupa’nın bazı ülkelerinde obstrüksiyonun yapıldığını fakat buralarda bunun panzehri de bulunduğu için etkisinin hafif atlatıldığını yazmıştır. Böyle ülkelerde meclis çalışmaları kitlendiği zaman hükümdarlar meclisi hemen feshetme yetkisine sahip olduğu için sorun çabucak çözülmüştür. Ancak Osmanlı kanunuesasîsi padişaha böyle fesih yetkisi vermediği için obstrüksiyonun yıkıcı etkisinin fazla olması muhtemeldir.¹⁹²⁴

İsmail Hakkı Bey dördüncü olarak, muhaliflerin, kanunuesasînin mebuslara verdiği çekimser kalma hakkını kullanarak, kitle halinde meclise gelmeme hakları olduğu yönündeki açıklamalarına karşı çıkmıştır. Çekimser kalmanın, lehte veya aleyhte bir karar verme konusunda tereddüte düşüldüğü zaman geçerli olduğunu hatırlatarak, kanunuesasînin obstrüksiyon yapmak için mebuslara bu hakkı vermediğine dikkat çekmiştir. İsmail Hakkı Bey beşinci olarak, dialogun öneminden bahsetmiş, obstrüksiyon ile müzakere yolu tıkanırca

¹⁹²¹ Babanzade, “Meclis-i Mebusanın Dünkü Hali”, s.1

¹⁹²² Babanzade İsmail Hakkı, “Meşrutiyet Kavaidi”, *Tanin*, 3 Kânunusani 1912, No:1198, s.1-2

¹⁹²³ Obstrüksiyon kavramı genel çerçevede, mebusların mecliste konuşma yapma veya önerge verme hakkını, istemedikleri bir yasanın çıkmasını engellemek veya geciktirmek amacıyla kullanmalarıdır. Burada yasama kurallarını kötüye kullanma söz konusudur. Bilinçli bir şekilde parlamento çalışmalarının sekteye uğratılması amacı güdülmüştür. Obstrüksiyon hamlesini en fazla İrlandalı mebusların İngiltere Avam Kamarasının çalışmaları esnasında kullandıkları görülmektedir. Bkz. Şeref İba, “Parlamento Hukukunda Obstrüksiyon ve Giyotin Kavramları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.52, S.1, 2003, s.147-148

¹⁹²⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Obstrüksiyon”, *Tanin*, 1 Kânunusani 1912, No:1196, s.1

düşüncelerin karşı tarafa aktarılmasının önünün kesilmiş olacağını belirtmiştir. Cenab-ı Allah'ın “veşavirhüm fi'l emr” emri celilini örnek vererek müşaverenin yani konuşarak ikna etmenin önemini hatırlatmıştır. Babanzade'nin temas ettiği altıncı nokta ise Meclis müzakerelerinde hazır bulunmayarak bir ihtilal ve zorbalık mevkiî yaratmak olmuştur. Babanzade'ye göre, varlık sebebi kanun çıkarmak olan bir meclisin bunu yapmaması kendisini kanun üstü görmesi anlamına gelmektedir. İşte 35. Maddeyle ilgili kanun değişikliği yapılmazsa Mebusan Meclisi zorbalık ve ihtilal meclisi halinde bulunacaktır. Tüm bu izahatın sonunda İsmail Hakkı Bey, grev yapan mebusların millete karşı görevleri olduğu bilinciyle meşru yola girmelerini rica etmiştir.¹⁹²⁵

Obstrüksiyonun zararlı olduğunu İsmail Hakkı Bey defalarca belirtmiş olmasına rağmen muhalif mebuslar Meclis'in 4 Ocak 1912 günkü oturumunda bunu yapmaya devam etmişlerdir. Gündem konuları içine alınan 35. Maddenin müzakeresini ertelemek için sözü uzattıkça uzatmışlardır. Birinin dediğini diğeri tekrar etmiştir ki, İsmail Hakkı Bey, böyle yaparak biraz süre kazansalar da bunu, hayatından ümit kesilen bir hastanın ölümünü bir süre daha ertelemek için verilen ilaçlara benzetmiştir. Müzakereye geçileceği zaman ise gürültü yaparak, söz keserek, ayak patırtısı yaparak Meclisin sağlıklı çalışmasını engellemek istemişlerdir. Kabinenin sorumlu olan tüm üyeleri Meclis'te hazır bulunduğu halde sağlık sorunlarından ötürü müzakerelere katılamayan sadrazamı bahane ederek görüşmelere engel olmaya çalışmışlardır. Bu şekilde de biraz süre kazanılınca bu sefer de şeyhülislam meselesini ortaya atmışlardır. Kabine üyeleri arasında şeyhülislamın olmadığını, kanunuesasî ve şeri hükümlerle alakalı bir meselede o olmadan müzakere yapılamayacağını dile getirmişlerdir.¹⁹²⁶

İsmail Hakkı Bey, obstrüksiyon kozunu oynayanların heybelerindeki sürprizlerin daha bitmediğinin Meclis başkanlığına verdikleri takrirlerden anlaşıldığını yazmıştır. Meclis çalışmalarını geciktirmek amacıyla, yeni kurulacak kabinede, eski kabine üyelerinden kimselerin olup olmayacağı, yeni şeyhülislamın imzasının olmadığı bir teklifin Meclis tarafından müzakere edilip edilmeyeceği, kabine üyelerinin itimat kararı almadan Meclis kürsüsünde konuşmak hakkına sahip olup olmayacağı gibi konuları gündeme getirecekleri ortaya çıkmıştır. İsmail Hakkı Bey tüm bu hamlelere karşın, Mebusan Meclisi, düzenlenmesi teklif olunan 35. Maddeyi ister kabul etsin ister etmesin, Ayan Meclisine her koşulda söz hakkı isabet ettiğini ileri sürmüştür. Her halükarda mesele Ayan Meclisine gideceğinden İsmail Hakkı Bey, muhalif mebusların gürültü yapmayı bırakıp iş yapmalarını tavsiye etmiştir.¹⁹²⁷

¹⁹²⁵ Babanzade, “Obstrüksiyon”, s.1

¹⁹²⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Obstrüksiyondan Obstrüksiyona”, *Tanin*, 5 Kânunusani 1912, No:1200, s.1

¹⁹²⁷ Babanzade, “Obstrüksiyondan Obstrüksiyona”, s.1

Mecliste müzakereler devam ederken, yaşanan bazı anekdotları İsmail Hakkı Bey okurlarına aktarmıştır. Özellikle Serfice Mebusu Boşo Efendi'nin konuşmasını çelişkili ve mantıksız bulmuş, bu konuşmaya cevaben İzmir Mebusu ve Mebusan Meclisi Başkan Vekili Emanuelidi Efendi'nin nutkunu takdirle karşılamıştır. Boşo Efendi konuşmasında, İttihat ve Terakki'nin çekilerek yerlerine kendilerinin geçmesi gerektiğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey bunun mümkün olmadığını, şayet İttihat ve Terakki çekilirse yerini dolduracak bir gücün bulunmadığını cevap tarzında dile getirmiştir. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkasının hükümeti ele alacak derecede teşkilatının olmadığını hatırlatmıştır. Boşo Efendi daha sonra, hükümet etmenin kolay, muhalefetin ise zor olduğunu, rolleri değiştirmeleri gerektiğini söylemiştir. Bu ifadeler Babanzade'ye göre en güzel cevabı Emanuelidi Efendi vermiş, İttihatçılarda çoğunluk yok diyenlerin kendilerinde çoğunluk olup olmadığı sorusunu sormuştur.¹⁹²⁸

İsmail Hakkı Bey'in Meclis oturumunda dikkat çektiği şey, muhalif mebusların kaba söylem ve tavırları olmuştur. Meclisin sol tarafında oturan mebuslar gerek başkanlığa gerek hükümete gerekse de İttihat ve Terakki Fırkası'na hakaret yağdırmışlardır. Meclisin 9 Ocak günü oturumunda yine obstrüksiyon yapıldığı bilgisini veren İsmail Hakkı Bey, söz kesme ve uzun konuşma manevralarına başvurulduğunu belirtmiştir. Toplam 45 kişinin söz aldığı oturumda, her birinin aralıksız yarım saat konuşması durumunda toplam 22 buçuk saat süre geçeceğini hesaplayan Babanzade, müzakerelerin ortalama bir hafta daha uzayacağından yakınmıştır. Bu süre zarfında da devlet işlerinin aksayacağından bahsederek, muhaliflerin obstrüksiyon ısrarından şikâyet etmiştir.¹⁹²⁹

Mebusan Meclisinde yapılan bütün bu hararetli tartışmalardan sonra nihayet 13 Ocak 1912 günü 35. Maddenin oylamasına geçilmiştir.¹⁹³⁰ Yapılan oylamada 124 kabul oyuna karşılık 105 ret oyu verilmiştir. Bu durumda üçte iki çoğunluk sağlanamadığı için sözkonusu madde reddedilmiştir. Yapılan bu oylama ile 35. Madde hükümlerine uygun olarak, eski hükümetle meclis arasındaki anlaşmazlığın yeni hükümetle de devam edeceği yorumu yapılmış ve Mebusan Meclisinin kapatılması yoluna gidilmiştir. Mecliste yaşanan bu gelişmeler üzerine Padişah, yeni seçimler yapılmak üzere Meclisin üç ay süreyle kapatılmasına ilişkin 15 Ocak tarihli bir tezkereyi Ayan Meclisine göndermiştir.¹⁹³¹

¹⁹²⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Müzakere Devam Ediyor", *Tanin*, 10 Kânunusani 1912, No:1205, s.1

¹⁹²⁹ Babanzade, "Müzakere Devam Ediyor", s.1

¹⁹³⁰ Meclis-i Mebusan'ın 31 Kânunuevvel 1327 (13 Ocak 1912) Cumartesi günü yapılan oturumunda, kanunuesasînin 35. maddesinin encümen tarafından yapılması istenen tadilatın oya sunulması ile ilgili dilekçe verenler arasında İsmail Bey de vardır. Yapılan oylamaya 233 kişi katılmış ve bunlardan dördü çekimser oy kullanmıştır. Zabıt ceridelerinde ret oyu verenler arasında İsmail Hakkı Bey'in de olduğu görülmektedir. Bkz. *MMZC*, Devre:1, c.2, İçtima Senesi:4, 31 Kânunuevvel 1327, s.504-505

¹⁹³¹ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.159. Padişahın bahsi geçen hatt-ı hümayunu aynen şöyledir: "Heyet-i cedide-i mebusan, üç ay zarfında bil-intihap içtima etmek üzere hasbel-iktiza heyet-i hazırayı feshetmek

6.10.3. Ayan Meclisinin Fesih Kararını Kabulü ve 1912 Seçimleri

Padişahın Mebusan Meclisinin feshine dair gönderdiği belge, meseleyi incelemek üzere encümen-i mahsusa gönderilmiş ve encümen 16 Ocak günü konuyu müzakere ederek oybirliği ile feshe karar vermiştir. 17 Ocak günü de Ayan Meclisi umumi heyetinin toplantı yapıp nihai kararını vermesi beklenmiştir. Muhalifler ise bu gelişmelere karşın kanunun müzakere şekline itirazda bulunmuş hatta 16 Ocak günü Ayan Meclisine hitaben bir beyanname yayımlamışlardır. Bu beyannamede, Mebusan Meclisi encümeninin üçte iki çoğunlukla karar alması gerektiğini dile getirmişlerdir. İsmail Hakkı Bey bu itirazı haksız bularak, ne kanunuesasîde ne de iç tüzükte bu konuda açık bir ifade olmadığını belirtmiştir. Ayan Meclisinin bunun gibi şekle ait meselelerde bir dakika bile vakit kaybetmemesi gerektiğini savunan Babanzade, sorunun daha fazla uzatılmasına tahammül kalmadığını ifade etmiştir.¹⁹³²

Ayan Meclisinin esasa yönelik değerlendirme yapması görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, esasa ait kararda da Ayanın nazik bir pozisyonda olduğunu belirtmiştir. Padişah tarafından feshe dair talebin Ayan tarafından reddinin yeni bir kaos yaratacağı endişesi taşıyan Babanzade, Ayan Meclisi için tek bir yol bulunduğunu, onun da fesih kararını kabul etmek olduğunu dile getirmiştir. Meclis-i Ayanda feshi arzu etmeyecek üyelerin ret kararı verdikleri zaman ortaya çıkacak sonucu hesap ederek hareket etmelerini tavsiye etmiştir. İsmail Hakkı Bey'e göre feshin kabulü padişahın hukukunu, hükümeti ve Mebusan Meclisini takviye edecek, reddi ise hükümsizlik sonucu doğurmayacaktır.¹⁹³³ Ayan Meclisi ise 17 Ocak günü yaptığı toplantıda padişahın tezkeresini 5 oya karşı 39 oyla kabul etmiş ve Mebusan Meclisi 19 Ocak 1912'de dağılmıştır.¹⁹³⁴

Mebusan Meclisinin dağıldığı gün gelişmeleri değerlendiren İsmail Hakkı Bey, hem eleştirilere cevap vermiş hem de yapılacak seçimler hakkındaki düşüncelerini paylaşmıştır. Muhalefetin fesih kararını Meclisin ölümü biçiminde kamuoyuna lanse etmeye çalışmasına karşılık İsmail Hakkı Bey, Mebusan Meclisi olmadan Meşrutiyetin olamayacağını, Meclis-i Mebusan öldüyse yaşasın Meclis-i Mebusan denecek bir günde bulduklarını belirtmiştir. Fesih kararı ile seçimlerin yenilenmesi ve taze bir Mebusan Meclisi oluşturulması sağlanmamış olsaydı, mebusluğun ve meşrutiyetin tehlikeye girdiği dedikodularını haklı bulabileceklerini ancak feshi müteakip seçime gidilmesinin hem Mebusana hem de millete büyük bir hizmet olduğunu yazmıştır. Şayet Meclis, savaşa rağmen keşmekeş ve

tasmiminde bulunduğumdan, kanunuesasînin yedinci maddesi mucibince Meclis-i Ayanın rey-i muvafık vermesine intizar ederim." Bkz. MAZC, Devre:1, c.1, İctima Senesi:4, 2 Kânunusani 1327, s.258

¹⁹³² Babanzade İsmail Hakkı, "Mühim Bir Vazife-i Tarihiye", *Tanin*, 17 Kânunusani 1912, No:1212, s.1

¹⁹³³ Babanzade, "Mühim Bir Vazife-i Tarihiye", s.1

¹⁹³⁴ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.159

dedikodularına devam etseydi Nisan sonuna kadar millette belki mebuslara değil doğrudan Meclise karşı bir karamsarlık oluşacağı görüşünde olan Babanzade, bu karamsarlığın o zaman telafisi mümkün olmayan bir hastalığa yol açabileceği ihtimalini vurgulamıştır. Fakat Meclisin feshi kararı bu hastalığın kök salmasına engel olmuş ve halkın, mebus ile mebusluk arasındaki farkı anlamasına vesile oluşturmuştur.¹⁹³⁵

Muhaliflerin Mebusan Meclisinin feshini meclisi tamamen ortadan kaldırmak biçiminde sunmaya çalışmalarını yaşanan gelişmelerin tekzip ettiğini belirten İsmail Hakkı Bey, seçim çalışmalarına hemen başlanmasını buna ispat olarak göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde hiçbir gücün seçimlerin yapılmasına ve Meclisin toplanmasına engel olamayacağını ifade ederek, ülkede en muntazam teşkilata sahip olan İttihat ve Terakki'nin bütün varlığıyla bunu gerçekleştirmek için çalışacağını ve düşmanlarına en güzel cevabı vereceğini vurgulamıştır. İttihat ve Terakki'nin meşrutiyeti kuran güç olarak, onu mahvetmeye çalışmasının mümkün olmadığını hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey daha sonra sözü hükümete getirerek, Meclisi fesih yoluna sokarak gücünü pekiştirdiğini ve üç ay süreyle kendisine rahat çalışma zemini yaratıldığını yazmıştır. Bu süreyi verimli kullanarak yeni Meclisin karşısına alını açık çıkmasını öğütlemiştir.¹⁹³⁶

İsmail Hakkı Bey seçim sürecine girildiği günlerde bu konuyla ilgili görüşlerini okurlarıyla paylaşmıştır. Muhaliflerin itirazlarına cevap vererek, İttihat ve Terakki lehinde yorumlarda bulunmuş, halktan güçlü bir hükümet kurulması ve 35. Maddede öngörülen tadilatı desteklemesini istemiştir. Muhalifler yapılacak seçimlerin göstermelik olacağını, İttihatçıların dayak ile sopa ile seçim yapacaklarını iddia etmiştir. İsmail Hakkı Bey, önceki seçimlerde herhangi bir dayak hadisesinin yaşanmadığını, İttihat ve Terakki'nin önceki seçimde gösterdiği iyi niyeti bu seçimde de göstereceğini taahhüt etmiştir. Babanzade'ye göre, İttihat ve Terakki'nin ne zor ne baskıya ve ne de hileye ihtiyacı vardır, o zamana kadar İttihat ve Terakki ne kaybettiyse haklılara mahsus gururu sebebiyle kaybetmiştir. Bu gururda hata ettiklerini ileri sürerek şunları yazmıştır: “*İttihat ve Terakki ve özellikle İttihat ve Terakkinin ileri gelenleri şimdiye kadar bunda hata ettiler: Mademki biz namusumuzdan, iyi niyetimizden memlekete faydamızdan eminiz bizi tanıyanlar ekseriya manasız olan bu bin türlü iftiraya mümkün değil inanmazlar... dediler.*” Yapılacak seçimlerle İttihat ve Terakki'nin milletin mahkemesi huzuruna çıkacağını, o zamana kadar yaptığı hizmetleri halka anlatmayı başarırrsa galip geleceğini ileri sürmüştür.¹⁹³⁷

¹⁹³⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Meclis-i Mebusan ve Meşrutiyet”, *Tanin*, 19 Kânunusani 1912, No:1214, s.1

¹⁹³⁶ Babanzade, “Meclis-i Mebusan ve Meşrutiyet”, s.1

¹⁹³⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Mihver-i İntihabat”, *Tanin*, 27 Kânunusani 1912, No:1222, s.1

İsmail Hakkı Bey seçmenlerden oy kullanırken 35. Maddeyi düzenleme konusunu göz önünde tutmalarını istemiş, kuvvetli bir hükümet arzu ediyorlarsa 35. Maddenin düzenlenmesi taraftarı olmalarını talep etmiştir. Şayet arzu etmiyorlarsa maddenin olduğu gibi kalmasına onay vermelerini öğütlemiştir. Seçmenlerden bir ricası da seçeceği kişilerden, 35. Maddenin düzenlenmesine taraftar olup olmadıklarını sormalarıdır. Eğer seçilecek kişi buna taraftar olduğunu söyleyerek oy alır ve meclise giderse burada taahhüdünden cayması söz konusu olmayacaktır. Çünkü bu Babanzade'ye göre namus taahhüdü olacak, hukuk taahhüdü olmayacaktır. Söz konusu mebus seçildikten sonra taahhüdünden vazgeçerse, 35. Madde düzenlemesiyle güçlenecek olan hükümet, bu mebusu manevi mahkûmiyetle cezalandıracaktır.¹⁹³⁸

Seçim sath-ı mailine girildikten sonra mebus adayları seçim bölgelerine giderek propaganda ve oy toplama faaliyetlerine başlamışlardır. Babanzade'nin yazdığına göre, Suriye, Irak ve Kürdistan mebuslarından bir kısmı 2 Şubat'ta Fransız vapuru Messageri Maritime ile yola çıkmışlardır. Bu yola çıkış esnasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup iki mebus,¹⁹³⁹ henüz rıhtımdan ayrılmamış olan bir yabancı vapurda propaganda konuşmaları yapmıştır. Bu hareketi doğru bulmayan İsmail Hakkı Bey, onlar gibi düşünmeyelerin arbedesine sebebiyet verebileceklerini ve kapitülasyonlardan ötürü asayiş bozuldu gerekçesiyle vapurda kendilerine müdahale edilebileceğini, bunun da yabancılar karşısında küçük düşmek olduğunu yazmıştır. Bu yüzden muhalif mebusların bir yabancı vapurda sabah akşam nutuk çekip yolcuların sızıltılarına meydan vermemelerini ve sabırlı olmalarını tavsiye etmiştir.¹⁹⁴⁰

İsmail Hakkı Bey memleketlerine giden bu muhaliflerin orada İttihat ve Terakki Fırkası'nın icraatlarını eleştireceklerini dile getirmiştir. Buna karşılık İttihat ve Terakki'ye mensup mebuslara da önemli bir görev düştüğünü, bir taraftan son üç buçuk sene zarfındaki icraatlarını izah ederek kendilerini savunmalarını diğer taraftan icraatlarının yeterli derecede fayda sağlamasına engel olan muhaliflerin bu hareketlerini eleştirerek hücumda bulunmalarını yazmıştır. Ayrıca tüm bunların halka basit bir dille ve kolay anlaşılır bir tarzda anlatılmasını tavsiye etmiştir. Halka anlatılması gereken şeylerin ise şunlar olduğunu belirtmiştir; İttihat ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğu'nun en kötü ve buhranlı bir döneminde yani eskilerin itibardan, gençlerin nüfuzdan mahrum olduğu bir dönemde sorumluluk almıştır. İçeriden ve

¹⁹³⁸ Babanzade, "Mihver-i İntihabat", s.1

¹⁹³⁹ İsmail Hakkı Bey'in bahsettiği 2 Şubat 1912 tarihinde seçim bölgelerine gitmek üzere vapura binen mebusların Yorgi Boşo, Abdülhamid Zehravi ve Lütfi Fikri Bey olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'dan hareket eden vapur önce İzmir'e uğramıştır. Lütfi Fikri seçim propagandası sürecinde oldukça aktif bir rol oynamıştır. Beyrut, Şam, Halep ve Baalbek'te Şükrü el-Aseli ile birlikte propaganda faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bkz. Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, s. 241

¹⁹⁴⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Mebusların Avdeti", *Tanin*, 3 Şubat 1912, No:1229, s.1

dışarıdan birçok düşmanın faaliyet gösterdiği bir zamanda İttihatçılar, bir taraftan meşrutiyet makinesini işletmeye diğer taraftan bu makineyi anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır. Bunun için henüz müsait bir ortam oluşmamışken bu cehalet içinde, yürümeye, geri dönmek üzere ilerlemeye çaba göstermişlerdir. Koca imparatorluğu eski devirden yeni devre nakletme sorumluluğu gibi ağır bir yükün altına girmişlerdir.¹⁹⁴¹

İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu fedakârlıklarının bu şekilde halka anlatılmasıyla birlikte muhalefete yönelik eleştirilerin de ne yönde olması gerektiğini İsmail Hakkı Bey kendi penceresinden aktarmıştır. Buna göre muhalifler, kılı kırk yarıp gerçeğe aykırı eleştiriler ile hükümetin tekerleği arasına ağaç koymuştur. Osmanlı Devleti meşrutiyet arabasını şosesi olmayan, dağlık, taşlık, bataklık ve asayişsiz bir yolda yürüteceğini dünyaya ilan ve taahhüt etmiştir. İttihat ve Terakki bu arabayı bin türlü zorlukla yürütmeye çalışmıştır. Fakat muhalifler bir taraftan boş yere beşinci bir tekerlek görevi görmek istemiş diğer taraftan diğer tekerlekleri bağlayarak zaten yürümekte zorlanan arabayı durdurmaya çalışmıştır. İsmail Hakkı Bey, hakikatler İttihat ve Terakki mensupları tarafından seçim bölgelerinde böyle anlatılırsa, ahalinin insafla düşünüp kimin fedakârlık kimin ihtirasları yüzünden ülkeyi kurban ettiğine doğru karar vereceğini dile getirmiştir.¹⁹⁴²

İsmail Hakkı Bey seçimlerde oy kullanacak olan seçmenlere de çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Seçmenin şahsi kanaatinin önemli olduğunu, oy kullanırken buna göre hareket edeceğini ancak şahsi kanaati kullanırken halkın genelinin kanaatlerini de göz önünde tutması gerektiğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nde çeşitli siyasi cereyanlar olmasa, Mebusan Meclisi'nde fırka hayatı tesis edilmese ve kabinelerin düğümlerini çözüp düzeltmek kuvveti bu fırkalara verilmemiş olsa, her vatandaşın kimseye bakmadan, ikna edici ve yol gösterici sözlere kulak tıkayıp, gözlerini yumarak, yalnız kendi akli ile hareket etmesinin normal olduğunu yazmıştır. Ancak Osmanlı meşrutiyetine sıradan fırka hayatının dışında, hükümete güven veya güvensizlik esasları da dâhil edildiği için fırkaların önemi de artırılmış ve şahsi kanaatle hareket etmek durumu ikinci plana itilmiştir.¹⁹⁴³

Osmanlı halkının siyasi konuları idrak etmekteki kültür seviyeleri Batı toplumlarına nazaran daha düşük olduğu için tavsiyelere kulak tıkayıp, basındaki yayınlara gözlerini kapamak, Babanzade'ye göre uygun bir seçmen tavrı değildir. Seçmenlerin kendilerini haktan yanaymış gibi gösterip riyakârlık yapanların yazdığı yazılara da önem vermeyerek gerçek yol göstericilere dikkat etmesi İsmail Hakkı Bey'in diğer bir tavsiyesi olmuştur. Fırkaların da dikkat etmesi gereken noktalar olarak ise şunları belirtmiştir; seçmenlerini ordu gibi düzen

¹⁹⁴¹ Babanzade, "Mebusların Avdeti", s.1

¹⁹⁴² Babanzade, "Mebusların Avdeti", s.1

¹⁹⁴³ Babanzade İsmail Hakkı, "İntihabatta Lüzum-u İntizam", *Tanin*, 15 Mart 1912, No:1270, s.1

içinde sevk etmeye çalışmakla beraber kendi fırkaları dâhilindeki genel düşünceye ve mahalli temayüllere özel önem vermeleri ve fırkanın genel çıkarları ile şahısların eğilimlerini birleştirmeleri. Bazı durumlarda da fırka mensupları kendiliklerinden adaylıklarını ilan etmekte ve başarılı olmak için her türlü propagandayı yapmaktadır. İsmail Hakkı Bey böyle durumlarda adayların inzibata riayet etmelerini, hem kendilerinin hem de fırkalarının başarı ihtimalini düşürmemelerini öğütlemiştir.¹⁹⁴⁴

İttihat ve Terakki Fırkası'nı ve buna paralel olarak İsmail Hakkı Bey'i, Rum Meşrutiyet Kulübünün 1912 seçimlerinde izlediği Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı tutum rahatsız etmiştir. Seçim dönemi açıldığı zaman Rum Patrikhanesi seçimleri serbest bırakmak kararı almış ve tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Bunun üzerine Rum Meşrutiyet Kulübü seçimi idare etmeye başlamıştır.¹⁹⁴⁵ Fakat bu kulübün sahip olduğu nüfuz ve özellikle mebusları tayin ve ilan konusundaki yetkisi, İstanbul'da ve daha ziyade taşrada yine Rum vatandaşların itirazına yol açmıştır. İtiraz edilen ilk nokta, Rum Meşrutiyet Kulübü'nün bütün Rum vatandaşları adına Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işbirliği yapmasıdır. İsmail Hakkı Bey söz konusu kulübün bütün Rumları temsilen bunu yapmaya yetkisi olmadığını, birçok Rum vatandaşın İttihat ve Terakki Fırkası taraftarı kiminin de müstakil olduğunu yazmıştır.¹⁹⁴⁶

Rum Meşrutiyet Kulübü ve onu destekleyen gazeteler, tarafsız davranan Rum vatandaşları hain ve İttihat ve Terakki'ye satılmış olarak göstermişlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu konuda hamiyetli Rum vatandaşların sağduyusuna inandıklarını, seçimlerin başında İttihat ve Terakki'den soğutulmaya çalışılan Rumların, Meşrutiyet Kulübü'nün bu tavrını gördükten sonra vatanın menfaati için en uygun yolu seçeceklerine kanaat getirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası'nın sadece kendi partisinde bulunan veya kendisi ile ittifak yapanların mebusluğunu sağlamaya çalışacağını, Hürriyet ve İtilaf ile birlikte yürüyenlere destek vermeyeceğini dile getirmiştir.¹⁹⁴⁷

Meclis-i Mebusan'ın yenilenmesi için yapılan 1912 seçimlerinin sonuçları Nisan ayının başlarında gelmeye başlayınca İsmail Hakkı Bey bir makale yazmış, kesin olmayan

¹⁹⁴⁴ Babanzade, "İntihabatta Lüzum-u İntizam", s.1

¹⁹⁴⁵ Rum cemaatinin 1912 seçimlerinde siyasi temsilciliğini Rum Meşrutiyet Kulübü'nün yaptığı görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin icraatlarını Rumların aleyhine bulan bazı kesimler, İttihatçılara karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yanında yer almışlardır. Bu işbirliğini resmiyete dökmek amacıyla da Hürriyet ve İtilaf Fırkası temsilcileri ile Rum mebuslar arasında görüşmeler yapılmıştır. Bunun sonucunda da taraflar arasında 13 Ocak 1912 günü bir uzlaşma sağlanmıştır. Bu uzlaşmaya göre, azınlıkların haklarını koruyacak bir seçim kanunu çıkarılacaktır. Ayrıca Rumlar, İttihat ve Terakki yönetiminde kaybettikleri ayrıcalıkları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan geri alacakları konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu vaatlerin sözde kalmasını önlemek için de kanunesasîye söz konusu uzlaşma maddelerinin, kanun maddesi olarak eklenmesi taahhüdünü almışlardır. Doğal olarak bu anlaşma, İttihat ve Terakki tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Bkz. Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, s.116-117, Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, s.210

¹⁹⁴⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "İntihabat ve Rum Cemaati", *Tanin*, 25 Mart 1912, No:1280, s.1

¹⁹⁴⁷ Babanzade, "İntihabat ve Rum Cemaati", s.1

sonuçlara göre İttihat ve Terakki Fırkası'nın büyük bir ekseriyetle seçimi kazandığını ilan etmiştir.¹⁹⁴⁸ Daha sonra İttihat ve Terakki'nin seçimlerde başarılı olma, Hürriyet ve İtilaf'ın ise başarısızlık sebeplerini açıklamaya koyulmuştur. İsmail Hakkı Bey, muhaliflere sorulsa, İttihat ve Terakki Fırkası'nın başarısını hükümeti ellerinde tutmaya bağlayacaklarını ileri sürmüştür. Ancak olayın bu kadar basit açıklanamayacağını eklemiştir. Babanzade'ye göre millet, bir taraftan İttihat ve Terakki'yi kusurlarıyla değil memlekete yaptığı faydalı hizmetlerle diğer taraftan muhalefeti hiçbir olumlu eser vücuda getirmemiş olmalarından ötürü yalnızca kusurlarıyla ölçmüş ve hakemlik görevini buna göre yürütmüştür. Ayrıca halk, muhaliflerin meçhul ve muamma bir durumda olduğunu gördüğünden macera peşinde koşmak yerine daha iyi bildiği ve tecrübe ettiği İttihat ve Terakki'yi tercih etmiştir.¹⁹⁴⁹

İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki'nin seçim başarısını, Trablusgarp Savaşı'ndaki tavrına ve muhalefetin savaşa ilgili yanlış hamlelerine de bağlamıştır. Savaştan ötürü İttihat ve Terakki ne kadar fedakârlık yapmışsa muhalifler o kadar hiddetle hareket etmiş ve dar bir düşünceyle mevkilerini sarsmışlardır. Onlar savaşı sadece İttihat ve Terakki'yi yıkmak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Ancak Babanzade'ye göre savaş zamanı yapılacak ilk şey, hükümet kim olursa olsun ona destek vermek, hükümetin savaşın çıkmasında ne kadar kusuru olursa olsun, bunun hesabını sormayı savaşın sonuna ertelemektir. Buna karşın Hürriyet ve İtilaf Fırkası ilk önce yangını söndürmek yerine yangını çıkaranın peşine düştüğü için millet bunu hatalı bulmuş ve böyle bir savaşı hükümet devirmek için fırsat görenlerin millet ve devlete rehber olamayacaklarına kanaat getirmiştir.¹⁹⁵⁰

Muhalefetin İttihat ve Terakki Fırkası'na başarı getiren diğer bir hatası da İsmail Hakkı Bey'e göre, fesih olayından sonra meclisin bir daha açılmayacağı yönünde yaptıkları propagandadır. Ancak karardan sonra seçim işlerine hemen başlanması milletin nezdinde muhalifleri itibarsız, İttihat ve Terakki'yi haklı kılmıştır. Muhaliflerin seçim esnasında yaptıkları bir takım hatalar da sonucun aleyhlerine olmasına yol açmıştır. Başarılı olmak için yapılan kimi ittifaklar ve Eskişehir ve Langaza'da İttihat ve Terakki aleyhine yapılan kıyاملar da milletin karar vermesinde etkili olmuştur. İsmail Hakkı Bey son olarak, İttihat ve Terakki'nin seçim başarısını, muhaliflerin hatalı siyasetlerine ve İttihatçıların hizmet ve fedakârlıklarına bağlamıştır.¹⁹⁵¹

¹⁹⁴⁸ 1912 seçimleri Osmanlı tarihine sopalı seçimler olarak geçmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası bu seçimde, 1908 seçimlerinden elde ettiği tecrübeleri de kullanarak büyük başarı elde etmiştir. Toplam 284 sandalyenin 278'ini kazanarak parlamentodaki konumunu daha da güçlendirmiştir. Bkz. Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.XXVII, S.79, Mart 2011, s.7

¹⁹⁴⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "İntihabatta Muvaffakiyetin Esbabı", *Tanin*, 9 Nisan 1912, No:1295, s.1

¹⁹⁵⁰ Babanzade, "İntihabatta Muvaffakiyetin Esbabı", s.1

¹⁹⁵¹ Babanzade, "İntihabatta Muvaffakiyetin Esbabı", s.1

6.10.4. Seçim Sonrası Mebusan Meclisi İle İlgili Yaşanan Gelişmeler

Seçimlerin tamamlanmasından sonra Meclisin hangi tarihte açılacağı konusunda İsmail Hakkı Bey bir değerlendirme yapmıştır. Kanunuesasînin ilk haline göre, 73. Madde gereğince feshedildikten altı ay sonra toplanması gerektiği belirtilmiştir. Ancak 1909 yılında yapılan değişiklik ve 7. Maddede belirtildiği şekliyle bu süre üç aya indirilmiştir. İsmail Hakkı Bey sürenin kısaltılmasını, 31 Mart ayaklanması sonrası irtica ve istibdata karşı oluşan heyecana bağlamış, altı ay uzun kabul edilerek, bu süre içinde Mebusan Meclisi'nin kapatılabileceği düşüncesiyle süre üç aya çekilmiştir. Bu gerekçeyi makul bulmakla beraber uygulanabilir olmadığını savunan Babanzade, memleketin genişliğinin, nakliye vasıtalarının azlığının, nüfus muamelelerindeki karışıklığın ve seçim işlerindeki acemiliklerin hesaba katılmadığından dert yanmıştır.¹⁹⁵²

Yeni yapılan seçimlerden önce hükümetin üç aylık süreyi değil altı aylık süreyi esas kabul edebileceğini dile getiren İsmail Hakkı Bey, bunun yapılmamasının da çeşitli sebepleri olduğunu açıklamıştır. O günlerde hükümet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından irticayla, meşrutiyete balta vurmakla ve zorbalıkla itham edildiği ve Mebusan Meclisi'ni fesih değil kapatmakla suçlandığı ve bu iftiralar muhalif gazeteler tarafından her gün yazılıp, halkın zihni bulandırılmak istendiği için süreyi uzun tutmanın, yani altı ay mühlet vermenin dedikoduları çoğaltıp devleti zor duruma düşüreceğini öngörmüş ve üç aylık sürede karar kılmıştır. İsmail Hakkı Bey bu üç aylık süre sonunda Mebusan Meclisi'nin açılacağını fakat toplanamayacağını ve müzakere için gerekli olan çoğunluğa ulaşamayacağını yazmıştır. Ayrıca bazı kanun maddelerinin fiiliyata döküldükçe sonuçlarının anlaşıldığını, üç ay müddet hakkındaki bu son tecrübenin buna numune teşkil ettiğini belirtmiştir.¹⁹⁵³

İsmail Hakkı Bey, Meclis-i Mebusan açılmadan önce yine farklı bir konuya değinmiş, Meclisin ne kadar süreyle faaliyet göstermesi gerektiğini değerlendirmiştir. Meclis-i Mebusan dört yıllık tam içtima süresini doldurmadan fesih yoluyla kapatılmıştır. Bu durumda İsmail Hakkı Bey, yeni Meclisin eksik kalan bu süreyi dolduracak zamanda mı görev yapacağını yoksa dört yıllık yeni bir dönemle mi faaliyette olacağını sormuş ve kanunuesasîden ve yabancı ülkelerdeki örneklerden bunun cevabını vermeye çalışmıştır. Kanunuesasînin 74. Maddesi mebusların münferiden herhangi bir sebepten ötürü mebusluktan çekilmesi üzerine

¹⁹⁵² Babanzade İsmail Hakkı, "Meclisin Yevm-i Güşadı", *Tanin*, 14 Nisan 1912, No:1300, s.1

¹⁹⁵³ Babanzade, "Meclisin Yevm-i Güşadı", s.1. Padişahın 18 Ocak 1912 tarihiyle, üç ay içinde seçimlerin yenilenmesiyle ilgili verdiği emir üzerine seçimler yapılmaya başlanmıştır. Bu durumda üç aylık sürenin bitimi 18 Nisan 1912 tarihine denk gelmektedir. Fakat yetersiz olanaklar yüzünden seçimler söz konusu tarihe kadar bitirilememiştir. Buna rağmen alınan kararda şaşma olmasın diye ikinci dönem Osmanlı Meclisi 18 Nisan 1912'de sembolik biçimde açılmıştır. Bu tarihte sadece 56 mebusun seçim sonucu kesinleştiği için başkan seçimi için gerekli çoğunluk da sağlanamamıştır. Meclis tam manasıyla çalışmalarına 13 Mayıs 1912'de başlayacaktır. Bkz. Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, s.277-278

yerine seçilecek olanın dört yıllığına değil kalan süre kadar görevde kalacağını açıkça belirtmiştir. Ancak mebusların, fesih örneğinde olduğu gibi toplu şekilde görevinin son bulması durumunda yeni meclisin ne kadar çalışacağı konusu kanunuesasîde açıklanmamıştır. Babanzade'nin hesabına göre, yeni meclis, önceki meclisin eksik kalan 25 günlük çalışma süresini tamamlarsa görev süresi dolacaktır. Ancak bunu akla ve mantığa aykırı bulduğu için yeni meclisin kanunuesasînin 69. Maddesine¹⁹⁵⁴ binaen, dört yıl çalışması gerektiğini savunmuştur.¹⁹⁵⁵

Yeni meclisin süresi konusunda kendince çözüm önerileri de getiren İsmail Hakkı Bey, Meclis-i Mebusan'a, Nisan ayının başında toplanır toplanmaz, hükümete tatil hakkı verecek kanunuesasî düzenlemesini kabul ettirmeyi öne sürmüştür. Şayet bu yapılırsa, yeni düzenleme gereğince hükümet geçici olarak tatil hakkını ve ona göre Meclisin mesai süresini düzenleyecektir.¹⁹⁵⁶ Meclis açılıp, müzakere yapılacak çoğunluğa ulaştıktan sonra bu konu yeniden gündeme getirilmiş ve İsmail Hakkı Bey yine açıklama yapmak durumunda kalmıştır. Yeni Meclisin çalışma süresi sorunu ilk defa İsmail Hakkı Bey tarafından gündeme getirildikten sonra Hükümet, kanunuesasî tadilatını Mebusan Meclisine teklif ederken, fesih neticesinde toplanan Meclisin müddet ve sıfatı hakkında da bir kanun fıkrası teklif etmiş ve bu fıkranın kanunuesasî encümenine havalesi uygun görülmüştür. İsmail Hakkı Bey, söz konusu encümende kanun fıkrasıyla ilgili müzakerelerin sona yaklaştığı bilgisini de vermiştir. Meclis'te bu konuyla ilgili verilen takrire cevap verirken de konunun encümene acele surette havale edildiğini söylemiştir. Bu tavrı veren muhalif bir mebus olduğundan, muhalefet etmek adına yapılan bu itirazı gülünç bulduğunu belirtmiştir. Bu konuya ek olarak, hükümetin Meclis-i Mebusan'dan itimat alması meselesi de gündeme getirilmiştir ki İsmail Hakkı Bey, hükümetin yeni kurulmadığını, bu yüzden itimada gerek olmadığını, kanunuesasîde de buna ait bir hüküm olmadığını izah etmiştir.¹⁹⁵⁷

Mebusan Meclisi 18 Nisan 1912 günü padişahın katılımı ve açış konuşması yapmasıyla resmi olarak çalışmaya başlamıştır. Ancak resmi açılış, müzakerelerin hemen başlayacağı anlamına gelmemektedir. Müzakerelerin başlaması için çoğunluğun oluşması gerekmektedir ki İsmail Hakkı Bey bunun bir hafta, on gün içinde sağlanacağını tahmin etmiştir. Bu süre içinde mevcut mebusların boş durmasını da doğru bulmayarak, resmen değilse bile özel olarak görüş alışverişi yapmaya başlamalarını ve yapacakları işleri şimdiden

¹⁹⁵⁴ Kanunuesasînin söz konusu 69. Maddesi şöyledir: “*Mebusan intihab-ı umumisi dört senede bir kere icra olunur ve her mebusun müddet-i memuriyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir.*” Bkz. Kili, *Türk Anayasaları*, s.18

¹⁹⁵⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Yeni Meclisin Müddeti”, *Tanin*, 15 Nisan 1912, No:1301, s.1

¹⁹⁵⁶ Babanzade, “Yeni Meclisin Müddeti”, s.1

¹⁹⁵⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Meclisin Müddet-i İçtimaiyesi”, *Tanin*, 1 Haziran 1912, No:1348, s.1

planlamalarını tavsiye etmiştir. Bu görevin sadece mebuslara değil hükümete de düştüğünü hatırlatarak, Meclisin düzen içinde çalışması için gerekli hazırlıkları yapmasını önermiş, müzakereler intizam ile yapılmazsa akamete uğrayacağını ileri sürmüştür. Bunun için de ilk önce kendi firkasını güzel şekilde idare etmesi gerektiğini ve görev paylaşımı yapmasının faydalı olacağını dile getirmiştir. Ayrıca hükümetin, muntazam bir program dairesinde çalışmasının ve Meclisi de buna göre çalıştırmasının elzem olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁵⁸

Mebusan Meclisi'nde hararetli oturumlardan biri de açık yerde toplantı yapma hakkını sınırlayan kanunun müzakere edildiği 2 Haziran 1912 tarihinde gerçekleşmiştir. Hükümet, Meclis açılmadan önce geçici bir madde hazırlayarak toplantılarla ilgili kanuna düzenleme getirmiştir. Önceki kanuna göre açık ve kapalı yerde toplantı yapmak hakkı eşit iken hükümetin düzenlediği bu geçici kanun maddesi ile açık yerde toplantı yapma izni hükümet memurlarının inisiyatifine bırakılmıştır. Bu geçici kanun, kesinlik kazanması için Meclis-i Mebusan'a havale edilmiş, Dâhiliye Encümeni de kanunu inceleyerek onaylamıştır. Daha sonra müzakere edilmek üzere genel kurula gelince bazı mebuslar tarafından hükümet şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirilerin odağında da bu kanunla kişisel özgürlüklerin kısıtlandığı, kanunuesasınin çiğnendiği görüşleri yer almıştır.¹⁹⁵⁹

İsmail Hakkı Bey, Hükümetin bu kanuna taraftar olduğunu belirttiikten sonra kanunun haklılığını ispatlamaya çalışmıştır. Maksudı temin için açık yerle kapalı yerde toplantı yapma konusunda zerre kadar fark olmadığını belirterek, Osmanlı şehirlerinde açık yerde toplantıya imkân olmadığını dile getirmiştir. Çünkü açık yerde toplananlar, toplantıya katılmayanların yoldan ve kaldırımdan geçme hürriyetini kısıtlamış olurlar. Açık yerde yapılan toplantılarda konuşmacıların seslerini katılanlara duyurması zor olurken, kapalı yerde bu daha kolay olacaktır. Her ne kadar kapalı yere az kişi sığsa da İsmail Hakkı Bey, çok kişiye konuşup bir şey duyuramamak yerine az kişiye konuşup duyurmayı daha mantıklı bulmuştur. Açık yerde toplanan insanların güvenliğini sağlamak da Babanzade açısından bir sorundur. Ne kadar kişinin toplanacağı önceden kestirilemediği için az sayıda güvenlik görevlisi gönderilirse olayların önünü alamayacağını belirtmiştir. Ancak kapalı yerin ne kadar insan alacağı tahmin edileceğinden ona göre inzibat görevlisi sevk edilecektir. Bu yönüyle kapalı yerde toplanmak Babanzade için daha makbuldür.¹⁹⁶⁰

Osmanlı Devleti bir taraftan Trablusgarp Savaşı diğer taraftan Arnavutluk'ta çıkan isyanla uğraşırken, İsmail Hakkı Bey, Mebusan Meclisi'nde mebusların sual takriri (soru

¹⁹⁵⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusanın Tanzim-i Efali", *Tanin*, 18 Nisan 1912, No:1304, s.1

¹⁹⁵⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Kapalı Yerde İctima", *Tanin*, 4 Haziran 1912, No:1351, s.1

¹⁹⁶⁰ Babanzade, "Kapalı Yerde İctima", s.1. Mebusan Meclisi'nde konuyla ilgili yapılan müzakerelerin detayları için bkz. *MMZC*, Devre:2, c.1, İctima Senesi:1, 28 Mayıs 1328 Pazartesi (10 Haziran 1912), s.247-257

önergesi) ve istizah (gensoru) vermeleri konusunda teknik açıklamalar içeren bir yazı yazmıştır. Bu yazıyı yazmasına vesile olan olay da Arnavutluk'ta yaşanan olaylar hakkında birçok imza ile Meclis başkanlığına bir sual tavrı verilmiş olmasıdır. İsmail Hakkı Bey'in belirttiğine göre, kanunuesasîde sual hakkı yokken sadece istizah vermek hakkı vardır. Bu yüzden Osmanlı parlamentosunda sual hakkı teamülen oluşmuştur. Ancak bu teamül de kendine özgü bir biçim almış, diğer ülkelerde uygulandığı manada kullanılmamıştır. Genel manada sual, soruyu soranla ilgili bakan arasında cereyan eden, yazılı olduğu gibi sözlü de verilen bir uygulamadır. Ayrıca sualler kısa olmak, müzakere gündemine alınmamak, meclisin kararına ne başta ne sonda tabi olmak, soru soranlar bir veya en fazla iki kişiden ibaret olmak, müzakeresi kısa sürmek gibi özelliklere sahiptir.¹⁹⁶¹

İsmail Hakkı Bey, Osmanlı parlamentosunda yukarıda belirtilen özelliklerin hiçbirinin uygulanmadığını, suallerin layiha yazar gibi uzun tutulduğunu, müzakere gündemine alındığını ve birçok imzayla verildiğini belirtmiştir. Sualin gündeme alınmaması ise soruda yer alan konunun soran kişiyle ilgili bakan arasında bir mesele olmasıdır. Şayet soru gündeme alınırsa bu durum ortadan kalkıp tüm meclisi ilgilendiren bir mesele haline gelmektedir. Mesele genel bir hal alınca tüm mebusların konu hakkında söz hakkı doğmasına rağmen sadece suali sorana konuşma hakkı verildiği için İsmail Hakkı Bey, diğer mebusların haklarına tecavüz edildiğini ileri sürmüştür. Suale imza atanlar sayıca çok olunca da müzakerelerin süresi oldukça uzamış ve Meclis çalışmalarını yavaşlatmıştır. Bu garip durumu kısmen yabancı parlamento uygulamalarının tam olarak bilinmemesine, kısmen de ihtiyaçların ve zaruretlerin zorlamasına bağlamıştır. Bundan dolayı sual ile istizah arasında ortayı bulan bir şekil kabul etmişlerdir.¹⁹⁶²

Mebusan Meclisinin hükümeti denetlemek adına en meşru ve anayasada yer alan hakkı istizah iken bu hak nadiren kullanılmış ve onun yerine özgün bir sual hakkı icat edilmiştir. İsmail Hakkı Bey'in bu duruma çözümü şudur; ya istizaha ait maddeye tatbik kabiliyeti olan bir şekil vermek veya sual denilen denetleme tarzını diğer devletlerde olduğu gibi basit bir şekle sokmak. En makul hükmün diğer parlamentolardaki uygulama olduğunu belirten Babanzade, istizahın tırnaklarının biraz kesilip sertliğinin hafifletilmesini ve suallerin müzakere gündemi dışındaki konulara ayrılmasını önermiştir. Ancak istizah konusunu içeren 38. Maddenin¹⁹⁶³ mevcut atmosferde değiştirilmesinin yanlış anlamalara sebebiyet

¹⁹⁶¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusan ve Suale Hakkı", *Tanin*, 29 Haziran 1912, No:1376, s.1

¹⁹⁶² Babanzade, "Meclis-i Mebusan ve Suale Hakkı", s.1

¹⁹⁶³ Kanunuesasîde 1909'da yapılan değişiklik sonucunda 38. Madde şu şekli almıştır: "İstizah-ı madde için vükeladan birinin huzuruna Meclis-i Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olunmakta ya bizzat bulunarak yahut maiyetindeki rüesa-yı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek yahut lüzum görür ise mesuliyeti üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Netice-i istizahta Heyet-

verebileceğini, bu yüzden suale, sualle istizah arasında orta yolu bulan bir kılık verilmesini tavsiye etmiştir.¹⁹⁶⁴

6.10.5. Arnavutluk Olayları ve Askerin Siyasete Karışması Meselesi

Arnavutluk'ta 1912'de yaşanan isyanın Priştine, Prizren ve Üsküp gibi şehirlere yayılmasını önlemek amacıyla Osmanlı Devleti bölgeye asker sevk etmiştir. Ancak bu askerler de isyan edince olay Kosova'nın diğer bölgelerine yayılmıştır. Manastır'daki Arnavut Ulusal Komitesi'nin de etkisiyle Arnavut kökenli subaylar ve askerler birliklerinden firar etmeye başlamıştır. 22 Haziran günü, 150'ye yakın Arnavut asker ve içlerinde Yüzbaşı Kalkandelenli Tayyar Efendi'nin de olduğu 5 Arnavut subay, Manastır'ı terk ederek asi Arnavut çeteleri ile birleşmişlerdir. İsyana eden asker ve subayların her ne kadar çoğunlukla Arnavut olması dikkat çekmişse de Türk kökenli subaylar da kimi yerlerde isyana destek vermiştir. Bu yönüyle Manastır'da yaşanan firar olayında kendilerini Halaskar Zabitan olarak adlandıran ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile dirsek teması bulunan İstanbul'daki bir grup subayın parmağının olduğu anlaşılmıştır.¹⁹⁶⁵

Manastır'da yaşanan bu hadise üzerine hükümet harekete geçerek, askerlerin siyasetle meşgul olmasını yasaklayan bir kanun teklifini Mebusan Meclisine sunmuştur. Bu gelişmeler üzerine bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, askerlerin siyasetle ilgilenmesi konusunu değerlendirmiştir. Babanzade'ye göre, askerlik olgusu Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri tüm hücrelere sirayet ettiği için ordunun siyasette rol almaması düşünülemez. Ancak ordu bu rolü ne zaman doğru oynamış ve silahını düşmana yöneltmişse devlet kazanmıştır. Tam tersine bu silah amacının dışına çıkıp, yeniçerilerin yaptığı gibi çevrilmemesi gereken yöne dönmüşse devlet zor zamanlar geçirmiştir. İsmail Hakkı Bey, siyaseti devletin beyni, orduyu da kolu olarak tanımlamıştır. Kolun beyne hâkim olması durumunda da hem beynin hem de kolun zarar göreceği benzetmesini yapmıştır. İtalya ile savaş halinde olunan ve düşmana ciddi bir direnç gösterilen dönemde, Arnavutluk'ta yaşanan olaylara ek olarak Manastır'daki olayın yaşanmasının düşmanları güldürdüğünü dile getirmiştir.¹⁹⁶⁶

Manastır olayını bütün orduya mal etmemek gerektiğini savunan Babanzade, ordunun birlik ve beraberliğine bir zarar gelmediğini belirtmiştir. Bu olayın halkın gözünde ordunun kıymetini azaltmadığını dile getirerek, bu bakış açısının sadece iyi niyetli kimselerde olduğunu, yabancıların ise meseleye böyle bakmadıklarını yazmıştır. Böyle olayların

i Mebusanın ekseriyet-i arası ile hakkında adem-i itimat beyan olunan nazır sakıt olur. Reis-i Vükela hakkında âdem-i itimat beyan olunduğu halde Heyet-i Vükela hep birden sükût eder.” Bkz. Kili, Türk Anayasaları, s.29

¹⁹⁶⁴ Babanzade, “Meclis-i Mebusan ve Sual Hakkı”, s.1

¹⁹⁶⁵ Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, s.195-196

¹⁹⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Asker ve Siyaset”, *Tanin*, 30 Haziran 1912, No:1377, s.1

düşmanlara istedikleri fırsatı yarattığını ifade ederek, hükümetin bu konuda hızlı ve ciddi adımlar atmasını ve ordunun düşmanı caydıracak bir konumda olduğunun herkese gösterilmesini talep etmiştir. İsmail Hakkı Bey, askerinin siyasetten uzak durması meselesinin önceden birçok defa gündeme getirildiğini ancak somut bir sonuca varılamadığının Manastır olayı ile iyice anlaşıldığını vurgulamıştır. Ayrıca Harbiye Nezareti askeri ceza kanununun yetersiz olduğunu iddia etmiştir ki bu olay onun düzeltilmesi için de iyi bir fırsat olmuştur. Bu noktada, hem Harbiye Nezaretinin hem de Meclisin gereken adımları atmasını temenni etmiştir.¹⁹⁶⁷

İsmail Hakkı Bey, Manastır olayının daha ziyade dış politikada yaratacağı etkiler üzerinde durmuştur. Özellikle Bulgar ve Avusturya basını, olayın üzerinden daha birkaç gün geçmeden Osmanlı ordusunun zaafa uğradığını ifade eden yazılar yazmıştır. Trablusgarp Savaşı devam ederken böyle bir hadisenin yaşanması, Osmanlılığın haritadan silinmesini dileyenler için de memnuniyet verici olmuştur. İsmail Hakkı Bey, meşrutiyetle birlikte mühim bir ıslahat dönemine girdiklerini, milletin bu ıslahata katkı olmak amacıyla dışından tırnağından artırdığını orduya verdiğini ancak düşmanla mücadele edilen ve Arnavutluk buhranı ile meşgul olunan bir dönemde, Manastır olayının yaşanmasının milletin içini kanattığını dile getirmiştir. Ordunun en kısa zamanda toparlanarak dışarıya güçlü olduğu mesajı vermesinin de elzem olduğunu hatırlatmıştır.¹⁹⁶⁸

Manastır olayı sebebiyle hükümet tarafından acil biçimde müzakeresi talep edilen ‘askerlik ve siyaset kanunu’, Meclis-i Mebusan Encümen-i Mahsusasında süratle incelendikten sonra kabul edilerek, Meclis genel kuruluna sevki yapılmıştır.¹⁹⁶⁹ Kanunun genel kurula gelmesi üzerine de Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, ordunun durumu hakkında bir konuşma yapmıştır. İsmail Hakkı Bey’in bu konuşmaya ilk yorumu ise son günlerde ortaya çıkan haber ve bilgi kirliliğini Harbiye Nazırının sözlerinin temizlemiş olduğudur. Kanun gündeme geldiği zaman buna itiraz edenlerin birleştiği nokta, böyle bir kanunun çıkarılması için neden dört sene beklendiği, neden daha önce çıkarılmadığıdır. İşte

¹⁹⁶⁷ Babanzade, “Asker ve Siyaset”, s.1

¹⁹⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “Manastır Vakasının Harice Aks-i Tesiri”, *Tanin*, 1 Temmuz 1912, No:1378, s.1

¹⁹⁶⁹ Manastır olayının yaşanması üzerine Said Paşa Hükümeti, özellikle Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın talebini yerine getirerek, “Mensubin-i Askeriyenin Siyasiyat ile Men-i İştigali zımında Askeri Ceza Kanununa Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Layiha-yı Kanuniye” teklifini Mebusan Meclisi’ne göndermiştir. Meclis oturumlarında kanun görüşülürken Harbiye Nazırına yönelik eleştirilerin çoğunu, bu adımın atılmasında geç kaldığı sitemleri oluşturmuştur. Bkz. Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2006, s.166

Mahmut Şevket Paşa konuşmasının büyük bir kısmını, bu dört yıllık süreci hatırlatarak, eleştirilere cevap vermeye ayırmıştır.¹⁹⁷⁰

İsmail Hakkı Bey, Harbiye Nazırının nutku vesilesiyle, söz konusu kanunun o zamana kadar çıkarılamamış olmasını kendi açısından açıklamaya çalışmıştır. Önceki yıl Hizb-i Cedit olayının bu kanunun çıkması için uygun zemin hazırladığını ancak o zamanki Meclisin ve bazı şahısların buna yeterince ikna olmaması yüzünden ertelendiğini yazmıştır. Manastır olayının ise kanunun çıkması için beklenen atmosferi yarattığını, devlet savaş halindeyken ve Arnavutluk ile Halaskar Zabitan sorunuyla uğraşırken bunun yaşanmasının kanunu zorunlu hale getirdiğini ileri sürmüştür. Ayrıca hükümetin görevinin, kanunları, kendi arzu ettiği zaman değil ihtiyaç hâsıl olduğu zaman da çıkarması gerektiğini savunmuştur. Manastır olayının bu şekilde bir hayra sebep olduğunu, askerinin siyasetle işgalini yasaklayan kanunun çıkmasını sağladığını eklemiştir. Bu soruna askeri ceza kanununun da bir nebze çözüm olabileceğini hatırlatan İsmail Hakkı Bey ancak bu cezanın idari ceza olacağını, Meclisten çıkan kanun uygulanırsa cezanın daha etkili olacağını yazmıştır. İdari ceza ile kanun cezasının etkisinin bir olmayacağını belirttikten sonra, 1 Temmuz tarihinde Meclisin üzerine düşeni yaptığı ve Harbiye Nazırına istediği kanunu verdiği bilgisini paylaşmıştır.¹⁹⁷¹

Askerlerin siyasetle ilgilenmelerini yasaklayan kanun çıktıktan sonra memurların da siyaset yapmaması konusu gündeme getirilmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra özgürlük havasının yarattığı kontrolsüz bir etkiyle herkesin siyaset yapmaya başladığını belirten İsmail Hakkı Bey, siyasetin ortaokul sıralarına kadar indiğini, yemekten iştahlarını kesecek kadar herkesi mest ettiğini yazmıştır. Bu sarhoşluk zamanla geçince, askerinin siyaset yapmasının mahzurları anlaşılmış ve hatta biraz ileri gidilerek memura da siyaset yasağı getirilmek istenmiştir. Bazen bu biraz abartılarak, Ayanın siyasetle uğraşmasının hatta gazetecilerin bile siyaset yapmasının yasaklanması dillendirilmiştir. Bu konuda Hükümet kanadından da bir adım atılmış ve Mebusan ve Ayan Meclisleri üyeleri ile memurların gazete sorumlu müdürü olmalarını yasaklayan bir teklif ortaya atılmıştır. İsmail Hakkı Bey bu kanunu yorumlarken, gazetecilerin hatta mebusların bile siyaset konusunda önlerinin kesilmesine çalışıldığını vurgulamıştır. Bu siyaset karşıtlığı modası devam ettiği takdirde, kendisinin de, Hükümetin siyasetle uğraşmasına mani olmak üzere, bir kanun layihası teklif etmek niyetinde olduğunu mizah yollu belirtmiştir.¹⁹⁷²

¹⁹⁷⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Harbiye Nazırının Nutku”, *Tanin*, 2 Temmuz 1912, No:1379, s.1. Söz konusu oturum ve Mahmut Şevket Paşa’nın Mebusan Meclisi’nde yaptığı konuşma için bkz. *MMZC*, Devre:2, c.1, İçtima Senesi:1, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912), s.543-578

¹⁹⁷¹ Babanzade, “Harbiye Nazırının Nutku”, s.1

¹⁹⁷² Babanzade İsmail Hakkı, “Memurin ve Siyaset”, *Tanin*, 6 Temmuz 1912, No:1383, s.1

İsmail Hakkı Bey, memurların siyasetle ilgilenmelerinin mahzurlu olduğunu kabul etmekle beraber Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasal durumunun bu konu üzerine biraz düşünülmesini gerektirdiğini belirtmiştir. Öncelikle memur sınıfını üç kategoride yani, askeriye, adliye ve mülkiye şeklinde değerlendirmiştir. Askeriye ve adliyenin siyasetle ilişkilerini kesmelerini farz olarak görürken, mülkiye memurlarının bu kadar kesin biçimde siyasetten uzak tutulmasının tartışmalı olduğunu savunmuştur. İsmail Hakkı Bey'e göre, Osmanlı Devleti'nin geri kalmış yerlerinde, gerek askerinin, gerek hâkimlerin gerek de mülkiye memurlarının halkı aydınlatmak gibi bir görevleri vardır. Çünkü ülkedeki tek eğitilmiş tabaka bunlardır. Bunların da görev yerlerinde siyaset yasağından ötürü susmaları, halkın aydınlatılması vazifelerini sekteye uğratacak ve bu cehaleti daha da artıracaktır. Buna rağmen İsmail Hakkı Bey, askerinin elinde bir taraftan da silah olmasının, fikri ikna gücünün yanında silah gücünü de getirdiğini o yüzden askerlerin siyasetten uzak olması gerektiğini ifade etmiştir. Hâkimlerin de halkı aydınlatmak amacıyla siyaset yapmasının tarafsızlığa gölge düşürmesinden endişe ettiği için adliye memurları için de siyaset yasağını desteklemiştir.¹⁹⁷³

İsmail Hakkı Bey, mülkiye memurlarının belirli koşullar altında siyasetle ilgilenmelerinde bir sakınca görmemiştir. Ancak memurların siyasetle ilişkilerini belirlerken gözetilmesi gereken bazı noktalar olduğunu belirtmiştir. Buna göre, siyasetle meşgul olmak, amirlikle memurluk fikrini ihlal edecek şekilde girmemelidir. Memurun bir siyasi partiye mensup olmasının, kendisinden farklı düşünen amirine ve onun emirlerine itaat etmesinde zaaf oluşturmayacağını düşünen Babanzade, memurun herhangi siyasi bir fikre sahip olabileceğini ancak bunun emre itaat etmemek anlamına gelmeyeceğini şayet itaat etmezse sonuçlarına katlanacağını vurgulamıştır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir noktanın da memurun siyasetle ilgilenmesinin işini aksatmasına sebep olmamasıdır. Bir memur düşüncelerine uygun kulüplere devam edip, konferanslara katılarak görevini aksatırsa devletin buna tahammül edemeyeceğini dile getirmiştir. İsmail Hakkı Bey, ifade ettiği bu şartlar çerçevesinde memurların siyasetle ilgilenmelerine sıcak bakmıştır.¹⁹⁷⁴

6.10.6. Mahmut Şevket Paşa'nın İstifası ve Said Paşa Kabinesinin Düşmesi

Askerlerin ve memurların siyasetten uzak tutulması meselesine İsmail Hakkı Bey kendi bakış açısını getirirken, bazı gazetelerde yeni bir polemik konusu başlatılmış, mevcut Kabinenin yeni seçilen Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alması gerektiği meselesi gündeme getirilmiştir. Bu sefer de yeni gündemi değerlendiren İsmail Hakkı Bey, Mebusan Meclisi'nde çoğunluğu İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup mebusların oluşturduğunu, Kabinenin, İttihat

¹⁹⁷³ Babanzade, "Memurin ve Siyaset", s.1

¹⁹⁷⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Memurin-i Siyaset", *Tanin*, 7 Temmuz 1912, No:1384, s.1

ve Terakki kabinesi olduğunu ve o zamana kadar kabineyle meclis arasında ihtilaf oluşturacak hiçbir konu olmadığı halde ikide bir Meclisi kabineye, kabineyi meclise karşı itimatsız göstermenin hata olduğunu, devletin savaş halinde bulunduğu ve dışarıya karşı birlik içinde görünmesi gerektiği bir dönemde, bu hataya düşmenin ülkeye zarar verdiğini açıklamıştır. Meseleye biraz daha teknik açıdan yaklaşarak, kanunuesasînin yönetime gelen bir kabineye Mecliste program okuyup, güvenoyu alma yükümlülüğü getirmediğini ancak bunun teamülen yapıldığını ifade etmiştir.¹⁹⁷⁵

İsmail Hakkı Bey, mevcut Said Paşa Hükümeti'nin eski Meclisi feshedecek kadar itimat sahibi bir hükümet olduğunu ve bunu yapmış bir hükümete yeniden güvenoyu verilmesinin istenmesini art niyetli bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca Meclisin, dolaylı da olsa kabineye itimat verdiğini, fesih öncesi yapılan oylamada 215 oy ile kabinenin fesih arzusunu desteklediğini, feshi icra ve Trablusgarp Savaşı'na devam eden kabineye bu şekilde arka çıktığını yazmıştır. Buna ek olarak, Trablusgarp'ta Osmanlı hâkimiyetinin tamamen ve fiilen devam ettirilmesini bildiren Padişah nutkuna verilen cevabın itirazsız kabul edilmesinin, hükümetin bir İttihat ve Terakki hükümeti olduğunu ve hükümete olan güvenin devam ettiğini ispatladığını hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey bu konunun açılmasının, hükümetle Mebusan Meclisinin arasını açmaya yönelik bir amaç taşıdığını ancak Meclisin sorumluluğunun bilincinde olarak, bu tip tahriklere kapılmadan hareket ettiğini dile getirmiştir.¹⁹⁷⁶

Bu süreçte yaşanan önemli gelişmelerden biri de Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye nazırlığından istifa etmesi olmuştur. İsmail Hakkı Bey bu istifanın büyük sakıncaları olduğunu belirtip, Paşa'nın meziyet ve faaliyetlerini saydıktan sonra, savaş döneminde Harbiye Nezaretinde bir değişiklik yaşanmasını ülke menfaatine uygun bulmadığını belirtmiştir. Çünkü Mahmut Şevket Paşa gerek Rumeli ve Anadolu'daki askeri tertibatı gerek Trablusgarp ve Bingazi'deki askeri harekâtı yakından bildiğinden, bu nazik dönemde istifası iyi olmamıştır. Ancak Babanzade'nin tek tesellisi, bu göreve vekâleten Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın bakacak olmasıdır. Zira Hurşit Paşa, büyük kısmı hükümette konuşulmuş olan askeri tedbirleri, kabine üyesi olması hasebiyle yakından bilmektedir. Bu sebeple Hurşit Paşa'nın vekâleten Mahmut Şevket Paşa'nın görevini yürütmesi istifayla ilgili endişeleri izale etmiştir.¹⁹⁷⁷

Mahmut Şevket Paşa'nın istifa sebebi hakkında da çeşitli dedikodular döndüğü görülmektedir. Bunun en dikkat çekenini ise istifanın, Manastır olayı yüzünden

¹⁹⁷⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Kabine ve İtimat", *Tanin*, 8 Temmuz 1912, No:1385, s.1

¹⁹⁷⁶ Babanzade, "Kabine ve İtimat", s.1

¹⁹⁷⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Mahmut Şevket Paşa", *Tanin*, 11 Temmuz 1912, No:1388, s.1

gerçekleştiğidir.¹⁹⁷⁸ Ancak İsmail Hakkı Bey bu iddiayı kesin bir dille yalanlamış ve Manastır firarilerinin Mahmut Şevket Paşa'nın çekilmesinde etkisi olmadığını belirtmiştir. Manastır'da dağa çıkanların hedeflerinde Mahmut Şevket Paşa'nın değil başka nazır ve devlet ricalinin olduğunu ancak bu nazırların kabineden çekilmek gibi bir durumları oluşmayınca, “firarilerin arzusu yerine geldi ve Mahmut Şevket Paşa istifa etti”, dedikodularının çıkarıldığını yazmıştır. Üstelik Kabinenin firarilerin talebine uymak bir tarafa onları yakalatmak ve cezalandırmak için harekete geçmesi bu iddiaları kendiliğinden çürütmüştür. İsmail Hakkı Bey, Harbiye Nezaretine gelecek yeni kişinin Mahmut Şevket Paşa'yı aratmaması gerektiğini, 31 Mart felaketini idrak etmiş, elindeki gücü meşrutiyet aleyhine kullanmayacak bir vatanseverin o koltuğa oturması gerektiğini savunmuştur. Bu açıdan, vekâleten de olsa Hurşit Paşa'nın bu görevi kabul etmesinin isabetli bir karar olduğunu dile getirmiştir.¹⁹⁷⁹

İsmail Hakkı Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın istifasını bir de ülke dışında yarattığı etki açısından değerlendiren bir makale yazmıştır. Makalesine ilk olarak Roma'dan gelen bir telgrafla başlamıştır. Bu telgrafta, istifa olayının İtalya'da sevinçle karşılandığı ve basının Osmanlı Devleti'nin iç siyaseti hakkında karamsar şeyler yazmaya başladığı vurgulanmıştır. *Neue Freie Presse* ise işi biraz daha ileri götürerek, ordudan doğan Genç Türk idaresinin büyük ihtimalle yine ordu tarafından tahrip edileceğini yazmıştır. Alman *Berliner Tageblatt* gazetesi ise, istifa olayını, kabinenin düşünce birliğinin eksikliğine bağlamıştır. İsmail Hakkı Bey'e en zor gelen şey ise İtalyan matbuatının yazdıkları olmuştur. Ayrıca istifanın, Genç Türk idaresi hakkında Avrupa'da görülen hüsn-ü zanı zedeleyeceğini dile getirmiştir.¹⁹⁸⁰

Trablusgarp Savaşı başladığı zaman, İtalya'nın savaş sefaletlerine dayanamayıp içeride karışıklık yaşayacağı öngörüsünde bulduklarını belirten İsmail Hakkı Bey, bir ara İtalyan sosyalistlerinin gösterileri başlayınca bu konuda ümitlenmeye başladıklarını aktarmıştır. Ancak gelişmeler beklentilerin tersine olmuş, İtalya'da iç karışıklık beklenirken, bunu Osmanlı Devleti yaşamış ve sevinen taraf İtalyanlar olmuştur. Manastır olayından sonra Mahmut Şevket Paşa'nın istifası, İtalyanların sevincini bir kat daha artırmıştır. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin dış politikada ve doğal olarak içeride itibarının daha da düşmemesi için hükümetin, Mebusan Meclisinin ve ordunun birlik içinde olması gerektiğini belirtmiştir.

¹⁹⁷⁸ Mahmut Şevket Paşa'nın istifa etmesine yol açan en önemli etmen olarak Arnavutluk isyanını bastırmak için sadece silah gücünü kullanmanın hatalı olduğunu itiraf etmesi ve bunun kabinede görüşülmesini istemesidir. Bu yeni durum İstanbul'da zaten kötü olan siyasi atmosferi iyice bozmuş ve muhalefetin elini güçlendirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hükümet, Mahmut Şevket Paşa yüzünden güç kaybettiklerini düşünmeye başlayınca Harbiye Nazırlığından düşürülmesinin doğru olacağı kanaatine varmışlardır. Buna gerekçe olarak da hem Manastır'daki isyanı bastırmada yetersiz kaldığı hem de Halaskar Zabitan grubunu ortadan kaldıramamasını göstermişlerdir. İttihat ve Terakki'nin bu kararlı tutumu üzerine fazla direnmeyi doğru bulmayan Mahmut Şevket Paşa görevinden istifa etmeyi kabul edecektir. Bkz. Kemal Yakut, *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir, 1998, s.254-256

¹⁹⁷⁹ Babanzade, “Mahmut Şevket Paşa”, s.1

¹⁹⁸⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Hariç Ne Diyor?”, *Tanin*, 12 Temmuz 1912, No:1389, s.1

Hükümetin bunca zamana rağmen kendi içinde bir ahenk oluşturamamasından yakınarak, İttihat ve Terakki kabinesinin derhal bu ahengi sağlayıp, fırka ile de bağlarını güçlendirmesini tavsiye etmiştir. Mebusan Meclisi'nden de daima harp vergisi dolayısıyla gördükleri vatansızlık tezahüratlarını görmek istediklerini yazmıştır. Ordunun ise birlik içinde hareket etmesinin ölümcül bir önem arz etmeye başladığını ifade etmiştir.¹⁹⁸¹

Mahmut Şevket Paşa'nın istifası ülke içinde de özellikle muhalifler arasında kabinenin nasıl teşkil edilmesi gerektiği yönündeki ve Trablusgarp Savaşı öncesinde başlayan tartışmaları alevlendirmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu konuyu temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp gündeme getirmenin, ülkenin savaş içinde olduğu bir dönemde faydadan ziyade zarara yol açtığını belirterek, bu tartışmaları yapanları eleştirmiştir. Bu konuyu gündeme taşıyanlar, Osmanlı Devleti'nde tarafsız bir kabinenin veya büyük milli bir kabinenin kurulması gerektiğini savunmuştur. İsmail Hakkı Bey ise bunların hepsine karşı çıkmıştır. Farklı fırkalardan oluşan bir kabinenin uyumlu çalışmasının zorluğundan bahsetmiştir. Ayrıca Mebusan Meclisi'nde çoğunluğu elinde tutan İttihat ve Terakki Fırkası'nın, Meclis dışında kalan fırkalarla birleşip bir çeşit heyet-i müttefike kabinesi (koalisyon) kurmasının kendi çoğunluğuna ve arkasına aldığı kamuoyu gücüne itimatsızlık olacağını dile getirmiştir.¹⁹⁸²

Kabine konusunu ortaya atanların ileri sürdüğü fikirlerden biri de, memleketin büyük adamlarından oluşan bir kabinenin kurulmasıdır. Bu fikre kimsenin karşı çıkmayacağını belirtmekle birlikte İsmail Hakkı Bey, iki nokta üzerinde durmuştur. Biri, bu büyük adamların takip ettiği siyasi meslek, diğeri de şahsiyetleridir. Fransa'dan örnek vererek, Sosyalist Jean Jaures'in de büyük adam olduğunu, Delcasse'nin de büyük adam olduğunu ancak Jaures, Fas'ın işgaline karşı iken Delcasse'nin taraftarı olduğunu, birbiriyle siyasi fikir birliği yapamayan şahsiyetlerden büyük kabine kurmanın risk taşıdığını vurgulamıştır. Benzer durumun Osmanlı Devleti'nde de olduğunu dile getirerek, Meclis'teki bazı mebusların İtalya ile derhal barış yapılması taraftarı iken İttihat ve Terakki'nin ne pahasına olursa olsun savaşımaya kararlı olduğunu yazmıştır. Bu iki farklı görüşe sahip tarafları bir araya getirmenin faydası olmayacağı düşüncesi Babanzade'nin zihninde yer etmiştir. Belli bir programı

¹⁹⁸¹ Babanzade, "Hariç Ne Diyor?", s.1

¹⁹⁸² Babanzade İsmail Hakkı, "Kabinencilik Hastalığı", *Tanin*, 15 Temmuz 1912, No:1392, s.1. Mehmed Selahaddin Bey, İttihatçıların muhalefet dediği grubun da aslında kendi içlerinden çıktığı hatırlatmasını yaparak şunları yazmıştır: "*Muhalefet dedikleri İttihat ve Terakki cemiyetinin eski ve yeni üyeleriyle, kendi arkadaşlarından başka kimseler değildi. Bunların memleketin geleceğini iyi görmeyip, cemiyetten ayrılan bir takım münevver fikirli kimselerdi. Bunlarla anlaşıp, bir-ikisini kabineye alarak birleşme mümkün olsaydı, o zaman meclisin feshi gibi bir hadise ortaya çıkmaz, kanunları menfaatleri uğruna ayaklar altına almazlardı. Sait Paşa büyük hatalara düştüğü gibi, Ayan Meclisini de gizli müzakerelerden sonra fesh isteğini kabul etmeye zorladı ki, bu hareket hakikaten şaşkınlık yaratmıştır.*" Bkz. Mehmed Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, s.46

olmayıp da toplum içinde sadece şahsiyetleriyle şöhret bulan kimselerden de kabine kurulmayacağını ayrıca belirtmiştir.¹⁹⁸³

Mahmut Şevket Paşa'nın istifasından sonra Osmanlı siyaseti ikinci depremi sadrazam Sait Paşa'nın istifası ile yaşayacaktır. Harbiye Nazırlığına, Mahmut Şevket Paşa'dan sonra yeni birinin bulunamaması siyasi bir kriz yaratmış, Sait Paşa 15 Temmuz'da yapılan güvenoylamasında 4'e karşı 194 oyla Meclisteki konumunu tazelemiştir.¹⁹⁸⁴ Ancak buna rağmen Sait Paşa 17 Temmuz'da istifasını padişaha sunmuştur. Sait Paşa istifasına gerekçe olarak, Harbiye Nazırlığına uygun birinin bulunamamasını göstermiştir. Bu da yetmezmiş gibi Harbiye Nazırlığını vekâleten üzerine alan Bahriye Nazırı Hurşit Paşa görevinden istifa edince boş kalan bakanlık sayısı ikiye çıkmıştır. Maliye Nezaretinin de vekâleten yönetildiği göz önüne alınca Sait Paşa, Trablusgarp Savaşı devam ederken birbirinden önemli bu üç bakanlığın boş kalmasının hükümeti yönetmeyi zorlaştırdığından bahisle istifa kararı almıştır.¹⁹⁸⁵

Sait Paşa'nın istifası olayı üzerine İsmail Hakkı Bey, önemli değerlendirmeler yaptığı bir makale yazmıştır. İstifa gerekçesi olarak üç bakanlık için uygun kimselerin bulunamamasının gösterilmesini¹⁹⁸⁶ makul bulmakla beraber dışarıda savaş içeride de ihtilalle uğraşılan bir zamanda, bu yola tevessül etmenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Harbiye Nazırlığına yönelik bir boykot uygulanıyor idiyse herhangi birinin hatta bir sivilin bile getirilerek bu boykotun kırılabileceğini vurgulayan Babanzade, Meclisin, Sait Paşa'ya defaatle hatta son defa kendi talebi ile itimat oyu verdiğini buna rağmen sadrazamlıktan istifa etmesinin mahzurlu olduğunu yazmıştır. Dokuz buçuk aydan beri görevde bulunan Sait Paşa'nın İtalya ile olan savaş dâhil birçok iç ve dış sorunun üstesinden gelmeyi başardığını, aynı şekilde Harbiye nazırlığı konusunda da aynı metaneti göstermesi gerektiğini vurgulayan İsmail Hakkı Bey, bu istifanın yurtdışındaki yansımalarının olumsuz olacağını ileri sürmüştür.¹⁹⁸⁷

¹⁹⁸³ Babanzade, "Kabinecilik Hastalığı", s.1

¹⁹⁸⁴ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s.135

¹⁹⁸⁵ "İstifanname Sureti", *Tanin*, 18 Temmuz 1912, No:1395, s.2

¹⁹⁸⁶ Sait Paşa her ne kadar istifa gerekçesi olarak kabinede boş kalan üç koltuğu gösterse de istifanın gerçek sebebi bu değildir. Sait Paşa, yönetimi süresince halkın İttihat ve Terakki'den soğumaya başladığını müşahede etmiştir. Ordunun durumu ise günden güne kötüleşmekte, için için kaynamaktadır. Manastır olayında görüldüğü gibi askerlerden oluşan bir grup siyasete müdahale ederek hükümeti düşürme çabası içine girmişlerdir. Hükümet ise bu yaşananlar karşısında aciz kalmıştır. Bu sorunlar yetmezmiş gibi bir de Halaskar Zabitan meselesi ortaya çıkmıştır ki bu sorun da çözülememiştir. Sait Paşa bu gerçekler karşısında İttihat ve Terakki'nin yavaş yavaş gücünü kaybettiğini anlayınca kötü durumdan çıkış yolu olarak istifa etmeyi bulmuştur. Bkz. Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar*, S.7, 1999, s.163-164

¹⁹⁸⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Buhrandan Buhrana", *Tanin*, 18 Temmuz 1912, No:1395, s.1

İsmail Hakkı Bey bu istifadan yabancı devletlerin iki sonuç çıkaracaklarını, bunlardan ilkinin isyancıların Harbiye Nazırının ayağını kaydırmakla yetinmeyip yeni kurbanlar istedikleri şeklinde olacağını dile getirmiştir. Sait Paşa da bu istifasıyla bütün bakanları isyancıların önüne bir av gibi atmıştır. İsmail Hakkı Bey, hükümetin bu duruma bir açıklama olmak amacıyla, bir beyanname yayınlamasını ve isyancılardan korkup onlara boyun eğmek yüzünden değil, kabine binasında açılan gedikten ötürü faaliyetine son verdiğini bildirmesini istemiştir. İstifanın dışarıda yaratacağı ikinci etki ise Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet kurallarının kendine özgü bir tarzda yürütüldüğü biçiminde olacaktır. Avrupa'ya gerçekler ne kadar anlatılsa da, Osmanlı Devleti'ne karşı olan önyargının kırılmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, Avrupa'da yine herkesin Türkiye'deki gizli güçlerden bahsedeceğine, kabine, fırka ve hatta ordunun gölgeden ibaret olduğunu iddia edeceğine dikkat çekmiştir. Onun için hükümetin gerçekleri, hariciyenin resmi kanallarıyla ve yayın organları vasıtasıyla Avrupa'ya aktaracak ve bu su-i zannın en azından bir kısmını kaldıracak girişimde bulunmasını tavsiye etmiştir.¹⁹⁸⁸

Yeni kurulacak hükümet için ise Sait Paşa'nın yeniden başta kalması önerisini getiren Babanzade, Meclis-i Mebusan'da gördüğü itimada dayanarak homojen bir kabine kurmasını dilemiştir. Hükümetin ya tam İttihat ve Terakki'den olacağını veya olmayacağını belirterek, bunun dışındaki tasavvurların işleri pamuk ipliğine bağlamak olduğunu, patlamak üzere olan bir kazanın kapağının pamuk ipliği ile bağlanamayacağını yazmıştır.¹⁹⁸⁹

Sait Paşa'nın istifasından sonra yeni kabineyi kurmak görevi Londra'da büyükelçi olan Tevfik Paşa'ya teklif edilmiştir. Bu teklife ne yönde cevap geleceğinin beklendiği günlerde İsmail Hakkı Bey bir makale kaleme alarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Bu değerlendirmede dikkat çeken nokta, Sait Paşa'nın istifasına yönelik yorumları olmuştur. Mebusan Meclisi Sait Paşa kabinesine, oybirliğine yakın bir oranla güvenoyu vermiş olmasına rağmen verilen bu açık bonoyu ve silahı almaktan korkmuştur. İsmail Hakkı Bey bu durumu, düşmanına karşı silah isteyen birinin istediği silah kendisine verildikten sonra ben bu silahı kullanmam demesine benzetmiştir. Tüm bunların artık geride bırakılmasını belirterek, yeni kabine kurulana kadar iki meşru gücün ayakta durduğunu, bunlardan birinin padişah diğerinin Mebusan Meclisi olduğunu yazmıştır. İsyancıların önce Mahmut Şevket Paşa'yı sonra Sait Paşa'yı düşürmeleri ile özgüvenlerinin artacağını vurgulayan Babanzade, bunları sevk ve idare edenlerden bir kısmının Mebusan Meclisi'ni istemediklerini ve bir sonraki hücumlarını oraya doğru yönelteceklerini yazmıştır.¹⁹⁹⁰

¹⁹⁸⁸ Babanzade, "Buhrandan Buhrana", s.1

¹⁹⁸⁹ Babanzade, "Buhrandan Buhrana", s.1

¹⁹⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "İki Kuvve-i Meşrua", *Tanin*, 19 Temmuz 1912, No:1396, s.1

İsmail Hakkı Bey, Meclis-i Mebusan'a yöneltilecek olası saldırılara karşı mebusların dik durmalarını, isyancıların blöflerine kulak asmamalarını öğütlemiştir. Padişahın ve Meclis-i Mebusanın ortak bir güç olduğunu belirterek, Meclise ve kanunuesasıye padişahın riayet ettiğini hatırlatmıştır. Arkasına padişahın desteğini almış ve seçimden yeni çıkmış bir meclisin yaygaralara kulak asmamasını istemiştir. Zira mevcut halde meclisin feshedilmesine, Babanzade'ye göre, meşru ve kanuni surette imkân yoktur. İsmail Hakkı Bey, Mecliste, tehditlere ve imzasız mektuplara boyun eğmeyecek cesur mebuslara ihtiyaç olduğunu, bu konuda en küçük bir tereddüt gösterilir ve geri adım atılırsa, sadece meclis ve meşrutiyetin değil tüm ülkenin zarar göreceğini dile getirmiştir. Mebusan Meclisi'nin, üzerine sürülen lekeyi silmeye çalışan orduya da sahip çıkmasını isteyen Babanzade, bu çalkantılı süreçte halktan, iki meşru güç yani padişah ve Mebusan meclisine sınıksız sarılmalarını talep etmiştir.¹⁹⁹¹

Sait Paşa istifa ettikten sonra Halaskar Zabitan grubuna mensup iki subay, ordu adına yazdıklarını belirttikleri bir mektubu padişaha sunmuşlardır. Bu mektupta, görevde bulunan hükümetin düşürülmesi, Mebusan Meclisi'nin kapatılması ve sadrazamlığa Kamil Paşa'nın atanması gibi talepler yer almıştır. Buna karşılık padişah bir beyanname yayınlayarak, askerlerin siyaseti bırakıp asıl işleriyle ilgilenmelerini emretmiştir. Aynı beyannameye padişah, sadrazamlığı Londra Büyükelçisi Tefvik Paşa'ya teklif ettiği bilgisini de vermiştir. Ancak Tefvik Paşa, sadrazamlığı, Mebusan Meclisi'nin kapatılması koşuluyla kabul edeceğini haber verince ondan vazgeçilmiştir.¹⁹⁹²

Askerlerin padişaha mektup vermesi hadisesi Hürriyet ve İtilaf yanlısı basında, halkın Meclis'ten memnun olmadığı, iki taraf arasında bir uyumsuzluk olduğu ve dolayısıyla Meclisin feshedilmesi gerektiği yönünde bir propagandaya dönüştürülmek istenmiştir. Muhalif basın bu uyumsuzluğa delil olarak da Arnavutluk'ta çıkan isyanı ve subayların padişaha mektup gönderecek kadar yönetimden gayri memnun olmalarını göstermiştir. İsmail Hakkı Bey bu açıklamalara cevap verirken, halkın bazı kesimlerinde böyle bir memnuniyetsizlik varsa bunu meşru yollarla dile getirmelerini, Meclis'ten memnun olmayanların dağa çıkarak veya padişaha Meclis kapatılsın diye mektup yazarak sadece meşrutiyete darbe vurduklarını belirtmiştir. Ayrıca gayri memnun olanların hangi hak ve yetkiyle bütün millet adına böyle kanunsuz bir girişime tevessül ettiklerini sorgulayan Babanzade, halkı temsil edenlerin birinci ve ikinci seçmenler ve hatta mebuslar olduğunu,

¹⁹⁹¹ Babanzade, "İki Kuvve-i Meşrua", s.1

¹⁹⁹² Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.171-172. Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", s.163-167

ancak padişaha verilen mektupta bunların isimlerinin geçmediğini hatırlatmış ve halkın tamamının bu talepte bulunmadığını ima etmiştir.¹⁹⁹³

Muhalis kanadın kendisini milletin temsilcisi göstererek gayrı meşru yollardan Meclisi feshe çalışması, son seçimde meclis çoğunluğunu elinde tutan İttihat ve Terakki'ye bir darbe indirmek maksadına yöneliktir. İsmail Hakkı Bey de bunu bildiği için kanun dışı yollarla yapılan zorlamalara mebusların direnç göstereceğini, milletin kendilerine meşrutiyeti ve kanunuesasıyi emanet ettiğini, bu tip baskılara boyun eğerek geri adım atmalarının bu emanete ihanet anlamına geleceğini yazmıştır. Meclisin kanun dairesinde feshedilmesinin ise ayrı bir tartışma konusu olduğunu vurgulamış, yürürlükteki kanunuesasıye göre bunun mümkün olmadığı yorumunu yapmıştır. Bir ülkenin savaş zamanında, yedi ay içinde iki defa seçim yapmasının da tehlikeli olacağını ifade etmiştir.¹⁹⁹⁴

6.10.7. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti ve Halaskar Zabitan Grubunun Faaliyetleri

Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, meşrutiyetin dördüncü yılını tamamlayıp beşinci yılına girdiği gün kurulmuştur. İsmail Hakkı Bey, kurulan yeni hükümeti değerlendirdiği yazısında, İttihatçı kimliğinden ötürü, bazı bakanları beğenmediğini açıkça dile getirmiştir. Yeni kurulan hükümeti coşkuyla alkışlamalarını kimsenin kendilerinden beklememesini istemiştir. Zira bu kabinede *Tanin* gazetesinin fikirlerine düşmanlık besleyen bazı simaların bulunduğu bilgisini vermiştir. Kabinedeki bazı isimlerin tarafsız olarak değerlendirilebileceğini ancak bazılarının ise her zerresinden intikam kokusu yayıldığını dile getirmiştir. Uzun süreden beri muhaliflerin tarafsız bir kabine istediklerini hatırlatan İsmail Hakkı Bey, yeni kurulan kabinenin bunun tam aksi olduğunu, en önemli isimlerin tamamen düşman ve taraflı olduğunu, bu yüzden düşmanlık ve kavga kabinesi oluşturulduğunu ileri sürmüştür.¹⁹⁹⁵

İsmail Hakkı Bey buna rağmen ülkenin içinde bulunduğu koşulları göz önünde tutarak, kabinedeki bu simalar üzerinde fazla durmayacaklarını yazmıştır. Ayrıca şayet Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi yönetimdeyken, hislerini ve niyetini bir kenara koyup ülkedeki gerçek kuvvetlere saldırmaz, statükoyu muhafaza eder ve 'tarafsız kabine' unvanını 'kin ve intikam' unvanına çevirmezse, savaşa devam etmek ve orduda düzeni sağlamak adına kendilerine itimat etmeseler bile yardım edeceklerini taahhüt etmiştir. Ancak kabinedeki bazı isimler mevcut yapıyı değiştirmeye kalkar ve tersine bir inkılâp yapmaya teşebbüs ederlerse sükûneti sağlamakta zorlanacaklarını tehdit yollu yazmıştır. Yeni kabinenin programını henüz bilmediklerini ancak eğer savaş ve askeri buhranı çözmeye yönelik olursa başarılı

¹⁹⁹³ Babanzade İsmail Hakkı, "Muhit-i Teşrii ve Muhit-i Milli", *Tanin*, 21 Temmuz 1912, No:1398, s.1

¹⁹⁹⁴ Babanzade, "Muhit-i Teşrii ve Muhit-i Milli", s.1

¹⁹⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "10 Temmuz ve Yeni Kabine", *Tanin*, 23 Temmuz 1912, No:1400, s.1

olabileceğini belirtmiştir. Bunun aksine yeni program İttihat ve Terakki'nin parogramıyla taban tabana zıt olursa, o zaman İttihat ve Terakki Fırkası'nın millete verdiği sözü tutma konusunda geri adım atmayacağını vurgulamıştır.¹⁹⁹⁶

Yeni kurulan hükümete karşı İsmail Hakkı Bey bu sefer muhalefet görevini yürütmüş ve buna yönelik yazılar yazmıştır. Meclis-i Mebusan başkanlığına, yüksek makamlara ve *Tanin* gazetesine yeni kabine kurulduktan sonra taşradan bol miktarda telgraf gönderildiğini haber vererek halkın memnuniyetsiz olduğunu göstermeye çalışmıştır. Taşrada oluşabilecek bir galeyanın feci sonuçlar doğurabileceğinin altını çizmiştir. Sadrazamın şahsına saygı duyduklarını belirtmekle beraber daha tarafsız bir kabine kurabileceğini ifade etmiştir. Bu hatayı düzeltmek için daha vakit olduğunu dile getirerek, her taraftan sesler yükselmeden, aşağıdan yukarıya bir baskı oluşmadan yani kendi tabiriyle anarşiye meydan verilmeden bu işi yapmanın mümkün olduğunu vurgulamıştır. Özellikle üzerinde durduğu nokta ise Mebusan Meclisinin feshedileceği yönünde ortaya çıkan iddialardır. Taşranın bu konuda çok hassas olduğunu ve ahalinin bu konuda taviz verme yanlısı olmadığını yazmıştır. Zira meşrutiyete anlam kazandıran kelimenin Meclis-i Mebusan olduğu hatırlatması yapmıştır.¹⁹⁹⁷

İsmail Hakkı Bey, Meclisin feshi konusunda muhalefete akıl vermektan de geri kalmamış, şayet Hükümet Meclisi feshedecekse bunu Ayan Meclisi'nde beklemekte olan tadil edilmiş kanunesasyi uyandırarak yapmasını önermiştir. Bu öneriyi yapmasına gerekçe olarak da, İttihat ve Terakki'nin kanunesasînin, fesih hakkındaki hükümlerinin değişmesinde ısrarcı olduğunu göstermiştir. Rüzgârın dönmesinin İttihat ve Terakki'nin fikrini döndüremeyeceğini belirterek, İttihatçıların o değişikliği kendi fırkaları için değil ülkenin menfaati için istediklerini yazmıştır. Ancak muhalefetin Ayan'dan o kanun çıktıktan sonra, ülkenin savaş zamanında altı ay içinde iki defa feshe tahammülü olup olmadığını ve seçimlerin sonucunda İttihat ve Terakki'nin çoğunluğu alarak yeniden geleceğini düşünmesini istemiştir. Kabineye son tavsiyesi de, galeyanları teskin etmesi ve tarafsız olmayı başarmasıdır.¹⁹⁹⁸

¹⁹⁹⁶ Babanzade, "10 Temmuz ve Yeni Kabine", s.1. Filibeli Ahmet Hilmi Bey, Ahmet Muhtar Paşa Hükümetinin sağlam temeller üzerinde kurulmadığını belirterek şunları yazmıştır: "Gazi Muhtar Paşa mevcut fırka ve gruplardan hiçbirinin makbulü değildi. Kamil Paşa ihtilafın gözbebeği hükmünde olup merhum Nazım Paşa da makbullahı idi. Daniş Bey, renksiz bir zat idi. Hüseyin Hilmi Paşa ile Mahmut Muhtar Paşalar ittihad meyl ile itham ediliyorlardı. Uyumluluktan, muayyen bir programdan yoksun ve tam manasıyla garip bir hükümet olan bu kabine, zavallı memleketin çöküş sebepleri olan bir sürü mantıksızlıklar yaptı... Yukarıda söylediğimiz gibi Gazi Muhtar-Kamil Paşa kabinesi siyasi fırkalardan hiçbirini temsil etmiyordu. Diyebilirizki, bu kabinenin halkın gözünde dahi hiçbir önemi yoktu. İttihat hükümetinin düşmesi üzerine iktidara geçen bu kabineye bazı yaltaklanan gazetecilerle bir takım müfrit muhalifler 'büyük kabine' diye garip bir isim vermişlerdi. Fakat çok kısa bir zaman sonra bu büyük kabinenin en büyük muhalifi yine eski muhalifler olmuştu." Bkz. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflası İtilaf ve Hürriyet Fırkası*, (Sad. Ahmet Eryüksel), Nehir Yay., İstanbul, 1991, s.54-55

¹⁹⁹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Hal-i Hazırın İnikasatı", *Tanin*, 25 Temmuz 1912, No:1401, s.1

¹⁹⁹⁸ Babanzade, "Hal-i Hazırın İnikasatı", .s1

Mebusan Meclisi ve Osmanlı meşrutiyeti açısından önemli bir gün 26 Temmuz 1912 tarihinde yaşanmış, Halaskar Zabitan Grubu'nun Meclis Başkanı Halil Bey'e gönderdiği imzasız mektup meclis genel kurulunda okutulmuştur. Söz konusu mektupta askerler, Fındıklı Sarayı'nda toplandığı için, Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosu olarak adlandırdıkları Mebusan Meclisi'nin kapatılmasını istemiş, bu istekleri 48 saat içinde yerine getirilmezse bunu kendilerinin yapacağı tehdidinde bulunmuşlardır. Bu mektup Mecliste okunduktan sonra mebuslar tepkilerini ortaya koymaya başlamış, başta başkan olmak üzere, Seyyit Bey, Ömer Naci Bey, Varteks ve Hallaçyan Efendiler yaptıkları konuşmalarla askerlerin bu tehdidinden korkmadıkları mesajını vermişlerdir. İsmail Hakkı Bey, askerlerin bu mektubu ile hürriyetin yegâne Kâbe'si olan Meclisi tahkir ettiklerini ve İstanbul'da artık hürriyet ve meşrutiyet kalmadığını yazarak tepkisini dile getirmiştir. Meclis'i silahla tehdit edenlere karşı da: "*Vatanın halaskarları eğer bu yolla vatani kurtamaya teşebbüs ediyorlarsa yanılıyorlar*" ifadesini kullanarak, vatanın bu yolla kurtuluş bulmayacağını aksine çöküşe gideceğini vurgulamıştır.¹⁹⁹⁹

Mebusların konuşmalarını tamamlamalarından sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırının Meclis'e gelip konuyla ilgili izahat vermesi istenmiştir. Sadrazam mazeret bildirdiği için Meclise Harbiye Nazırı Nazım Paşa gelmiş ve açıklama yapmıştır. Paşa, askeri görev kanunu ne gerektiriyorsa yapacağını taahhüt etmiştir. Gerek tehdit mektubunu Meclis başkanına veren ve gerek basında yayınlanmasını sağlayanlar hakkında gerekli tahkikat ve takibatı yapacağını sözünü vermiştir. Ayrıca bunu yayınlayan gazeteleri de takip edeceklerini belirtmiştir. Seyyit Bey de Nazım Paşa'nın bu sözlerini Meclis-i Mebusan adına senet kabul ettikten sonra normal çalışmalarına devam etmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu sözlerin samimi olduğuna inanmaları için fiiliyata dökülmesini beklediklerini yazmıştır. Harbiye Nazırının da bu hareketi blöf olarak nitelemesinin dikkat çekici olduğunu savunarak, Paşa sözlerinin arkasında durdukça, Meclisin ona her türlü yardımı yapacağını belirtme gereği duymuştur.²⁰⁰⁰

¹⁹⁹⁹Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusanda Tarihi Bir Gün", *Tanin*, 26 Temmuz 1912, No:1402, s.1. Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.173-174. Mebusan Meclisi'nin 25 Temmuz 1912 günkü oturumunda Halil Bey'in okuttuğu mektup aynen şöyledir: "*Gerek İttihat ve Terakki muhitinde ve gerek Meclis-i Mebusan sahasında vatan için hiç de hayırlı olmaksızın vukua gelen bunca harekât-ı sakimenize zamimeten bu defa da nezd-i Şahanedede sebk eden teşebbüsât ve entrikalarınız, Grubumuzca malum olmakla ve bu da mucib-i ceza-yı azim görülmekle beraber, pis kanlarla lekelemek arzu etmediğimiz için ihtara lüzum görüyoruz ki, milletle beraber ordunun mutalebat-ı muhikkasının en mühimini teşkil eden Meclis-i Hazır- Mebusanın ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosunun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hatta tervic-i matlubumuz yolunda bilfiil çalıştığınızı kırk sekiz saatte ızhar ve ispat etmezseniz üzerimize terettüp eden vazife-i vataniyeyi tamamen icra edeceğimizi ihbar ediyoruz. Şu da malum ola ki kendilerinde hiçbir kıymet ve meziyet görmediğimiz eşhasa hitaptan kendimizi müstağni addediyoruz.*" Mektup ve okunduktan sonra Meclis'te yapılan konuşmalar için bkz. *MMZC*, Devre:2, c.2, İçtima Senesi:1, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912), s.444-448

²⁰⁰⁰ Babanzade, "Meclis-i Mebusanda Tarihi Bir Gün", s.1. Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.174

İsmail Hakkı Bey, Halaskar Zabitan Grubu'nun beyannamesini daha detaylı biçimde değerlendiren başka bir makale yazmıştır. Kısa süre önce padişahın, askerlerin siyasetle meşgul olmaması yönündeki emrini içeren beyannameye bütün ordu sadakatle bağlı kalacağını bildirmesine rağmen Halaskar Grubunun Meclis başkanına mektup göndermesini çelişkili bulmuştur. Vatan için hürriyet isteyen söz konusu askerlerin, bunu isterken bile tehdit kılıcı sallamalarını ise ikinci bir çelişki olarak görmüştür. Grup beyannamesinde, kabinenin istifasını istemiş ve “*inceleme başlatılarak Mebusan Meclisinin eğer milli emellere aykırı olarak zorla yapılan seçim sonucunda göreve başladığı ortaya çıkarsa Meclisin feshini*” talep etmiştir. İsmail Hakkı Bey seçimle ilgili inceleme ve tahkikat istemelerine rağmen bunun yapılmasını beklemeden ultiatom verir gibi 48 saat sonra Meclisi kendilerinin kapatacaklarını söylemelerini üçüncü çelişki olarak görmüştür. Askerin siyasetle ilgilenmesine dair evrak ve makalenin gazetelerde yayınlanması yasak olmasına karşın bazı gazeteler bu yasağı çiğneyerek Halaskar Grubunun beyannamesini yayınlamışlardır. Üstelik bunu ‘matbuat iade-i hürriyet eyledi’ başlığı ile vermişlerdir. Bir kanunu çiğneyerek basın hürriyeti sağlamanın da ayrı bir çelişki olduğunu İsmail Hakkı Bey vurgulamıştır.²⁰⁰¹

Halaskar Zabitan Grubunun bütün millet adına hareket etmediğini dile getiren İsmail Hakkı Bey, Grubun yapılan seçimleri beğenmediğini, baskı ve korkuyla sonuç elde edilmeye çalışıldığı iddiasında bulunduğunu, buna karşın beş sütunluk beyannamesinde bu iddiayı ispatlayacak bir tane bile delil sunmadığını yazmıştır. Halaskar Grubunun aynı şekilde Osmanlı ordusunun tamamını da temsil etmediğini dile getirerek, bu grubun kendi çıkarları için hareket ettiğini savunmuştur. Ordunun bu beyanname ile irtibatı olmadığını yine beyannameye yer alan; “*bugün hamiyetten dem vuran ve bizi peşine takıp sürüklemek isteyenler icabında bizi terk ve ceplerine şimdiden doldurmuş oldukları paralarla –emsali görüldüğü üzere- Avrupa'ya firar ve orada refah içinde yaşayabilirler...*” ifadesi ile kanıtlamak istemiştir. Bu tip iftiraları namuslu Osmanlı ordusunun atamayacağını belirten İsmail Hakkı Bey, bu yüzden Halaskar Grubunun bütün orduyu temsil etmediğini dile getirmiştir. Ordunun her zaman sivil siyasetin emri altında olması gerektiğini hatırlatarak, kendisini besleyen millet ve milletin temsilcilerine bağlı kalmasını istemiştir.²⁰⁰²

Ordu mensuplarının ülkeyi yönetenlerden ve Mebusan Meclisinden şikâyet etmeleri meselesini ele alan İsmail Hakkı Bey, bu şikâyetleri, kendilerine bütün ordunun temsilcisi sıfatını vermeye çalışan bazı ‘anonim hizip’lerin yaptığını ve bunun en açık örneğinin Halaskar Zabitan Grubu'nun beyannamesinde görüldüğünü yazmıştır. Ordunun yönetimden

²⁰⁰¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Halaskaran-ı Vatan Grubunun Beyannamesi Münasebetiyle”, *Tanin*, 27 Temmuz 1912, No:1403, s.1

²⁰⁰² Babanzade, “Halaskaran-ı Vatan Grubunun Beyannamesi Münasebetiyle”, s.1

memnun olmayan kısmının şikâyetlerini de, devletin genel idaresi ve askeri idare olmak üzere ikiye ayırmıştır. Devletin genel idaresine yönelik şikâyetleri değerlendirirken, ülkeyi yönetenlerin ve Meclisin, aslında doğru kararlar aldıklarını ancak uygulamada görülen hata ve aksaklıkların alınan doğru kararları yanlışmış gibi gösterdiğini, bu yüzden alınan kararlardan ötürü idarecilere eleştiri getirilmesini kabul etmediğini belirtmiştir. Arnavutluk, Havran ve Yemen'e yapılan askeri sevkiyatın herkesçe ve hatta en başta ordu tarafından desteklendiğini ancak bu sevkiyat esnasında yapılan hataların faturasını Hükümete kesmenin doğru olmadığını dile getirmiştir. Hükümeti, sevkiyat esnasında kusuru olanları cezalandırmamakla suçlamanın da hata olduğunu, bu işi ordunun kendi içindeki komutanların yapması gerektiğini hatırlatmıştır.²⁰⁰³

Askeri idare konusunda yapılan şikâyetlere sözü getiren İsmail Hakkı Bey, meşruti hükümetin dört yıllık icraatı içinde en büyük kusurunun askeriye karşı gösterdiği zaaf olduğunu belirtmiştir. Harbiye bütçesi meclise geldiği zaman pazarlık etmeden istenen paranın ödendiğini, ordu ile ilgili gelen düzenleme ve kanunlara, orduya duyulan güvenden ötürü fazla itiraz edilmeden onay verildiğini yazmıştır. Mebusların her konuda her şeyi bilemeyeceklerini ve konuyu uzmanları ile görüşerek karar aldıklarını, ordu ile ilgili konularda da Harbiye Nezareti ve Harbiye Encümenine danışıldığını vurgulamıştır. Orduya verilen paraların diğer kurumlarda olduğu gibi denetlemediğini itiraf eden Babanzade, Harbiye Nezaretinin kendini istisnai bir mevkide görüp, maliye memurunun hesaplarını kontrol altında tutmasını haysiyetine yediremediğini, bu yüzden suçlunun Meclis olamayacağını savunmuştur. Askeri bütçe ve bunun denetlenmesi konusunda gösterdiği fedakârlıktan ötürü Meclis-i Mebusan ordu tarafından alkışlanmalı iken bunun tam aksi tepkiler görülmüştür.²⁰⁰⁴

İsmail Hakkı Bey bütün ordunun Mebusan Meclisine yönelik şikâyetlere iştirak etmediğine inandıklarını, Meclisin ordu için gösterdiği gayret ve özveriye hakkıyla değerlendirecek hamiyetli askerlerin çok olduğunu, Harbiye Nezaretinde görülen suiistimallerin sorumlusunun Meclis olamayacağını, bununla ilgili noksanlar varsa ordunun bunu kendi iç yönetmelikleriyle düzeltebileceğini, Harbiyenin teklifi ile yapılmış kanunlarda hatalar varsa Meclis-i Mebusan'ın onları tamire her zaman hazır olduğunu yazmıştır.²⁰⁰⁵ Bu açıklamaları yaparak Halaskar Zabitan Grubunun, İttihat ve Terakki Fırkası ile Mebusan

²⁰⁰³ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusan ve Bazı Şikayat-ı Askeriye", *Tanin*, 28 Temmuz 1912, No:1404, s.1

²⁰⁰⁴ Babanzade, "Meclis-i Mebusan ve Bazı Şikayat-ı Askeriye", s.1

²⁰⁰⁵ Babanzade, "Meclis-i Mebusan ve Bazı Şikayat-ı Askeriye", s.1

Meclisi'ne yönelik eleştirilerini cevaplamaya çalışmış, onları bu şekilde temize çıkarmaya çalışmıştır.

6.10.8. Muhaliflerin Meclis-i Mebusanı Feshetme Çalışmaları ve Meclisin Kapatılması

İsmail Hakkı Bey, Meclisin kapatılması konusunda bazı gazetelerin hükümete yoğun baskı yaptığından bahsetmiştir. Meclisi feshetmek için yapılan tekliflerin hiçbirini kanuni bulmayarak, kanuni olmayan her teklife karşı, Mebusan Meclisi'nin göğüs gereceğini ve bu teklifte bulunan herhangi bir hükümeti derhal gayrı meşru sayarak, kanun dışına atacıklarını belirtmiştir. Bazı kesimler de Mebusan Meclisi'ne istifa etmesi teklifinden bahsetmişlerdir. İsmail Hakkı Bey, bu teklifin kanunuesasîye aykırı olduğunu, hükümetin mebusları böyle bir baskı altına alamayacağını dile getirmiştir. Meclisi feshetmek yolunda ileri sürülen diğer teklif de haklarında şikâyet olan mebusların tahkikatını yaptırmak ve sonuca göre yalnız bunların vekilliğini feshetmektir. Ortalıkta konuyla ilgili birçok rivayet dolaşmıştır ki, bunlardan biri, hükümetin, kavgalı seçimlerin Ayan Meclisi'nde incelenmesi için bir kanun teklifinde bulunacağı ve Meclis bunu kabul etmezse ihtilaf sebebi sayarak fesih yoluna gideceğidir. İsmail Hakkı Bey, bu düşüncenin de uygulanabilir olmadığını ifade etmiş, kavgalı seçimin nerede görüldüğünü sorarak, Ayan Meclisi gibi siyasi bir kurulun buna tarafsız yaklaşamayacağını ileri sürmüştür.²⁰⁰⁶

Meclisin feshi konusu, her türlü kanun hükmünü çiğneyerek, Mebuslara istifa teklifi biçiminde veya başka bir biçimde, mebuslara haydi gidiniz demek ve Meclis-i Mebusan'ın kapısı üzerine "Kiralık Hanedir" levhasını asmak suretiyle gündeme getirilirse, bunun gayrı meşru olacağını savunan Babanzade, silahlı askerler tarafından zorla yaptırılmaya çalışılan bu iş karşısında Mebusan Meclisi'nin dik duracağını, zor da görse, Meclisin kapısını kapalı da bulsa yine toplanacağını hatta gerekirse Fındıklı'da değil başka bir şehirde toplantı yaparak Meşrutiyete sahip çıkılacağını yazmıştır. Meclisin meşrutiyeti korumak için göstereceği bu metanete karşı, silahını kullanmak isteyecek bin başlı diktatörlüğün buna cüret edemeyeceğini ifade etmiştir.²⁰⁰⁷

Mebusan Meclisi'nin 30 Temmuz 1912 günü yapılan oturumunda, Hükümet için güvenoylaması yapılmıştır. Oylamada 45'e karşı 113 kabul oyu çıkmış ve Hükümet meclisten güvenoyu almıştır. İsmail Hakkı Bey, bu güvenoyunun hükümetteki şahsiyetlerden ziyade ülkenin, geçirdiği zor günlerde hükümete kalmasını engellemek için verildiğini yazmıştır. Ayrıca Hükümetin lideri ve sözcüsü vazifesini yapan Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Meclis'le iyi bir temasta bulunamamasından yakınmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın, kabine

²⁰⁰⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Diktatörlük Muallimleri", *Tanin*, 30 Temmuz 1912, No:1406, s.1

²⁰⁰⁷ Babanzade, "Diktatörlük Muallimleri", s.1

programının basılması ve dağıtılması yönündeki talebe zaman kaybı gözüyle bakıp olumsuz cevap vermesi, Meclis’le iyi geçinmek niyetinde olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası, yapılan oylamada ortak bir karar almamış, mebusları bu konuda serbest bırakmıştır. İsmail Hakkı Bey bazı İttihatçı mebusların, kabinedeki pek çok isme güvenleri olmasa da memleketin selameti için güvenoyu verdiklerini açıklamıştır. Ayrıca eğer hükümet kayıtsız şartsız hem programa hem de kabineye güven istemeseydi, ret oyu veren 45 mebusun da kabul oyu verebilecekleri notunu düşmüştür.²⁰⁰⁸

Hükümetin güvenoyu alan programı hakkında da İsmail Hakkı Bey’in eleştirileri olmuştur. İntikam düşüncesinde olan bazı kabine üyelerinin bu düşüncelerini programa da yansıttıklarını ileri sürmüştür. Hükümet sükûnet için geldiğini söylemesine karşın savaş için geldiği görüntüsü vermiştir ki, programdan, ikinci bir tensikat hareketinin yapılacağı anlamı çıkarılmıştır. Ancak İsmail Hakkı Bey, bu sefer ki tensikatın namuslu kişileri hedef alacak gibi görüldüğünden bahsetmiştir. Programın isyan eden ve dağa çıkan askerler için alacağını ifade ettiği tedbirler de beğenilmemiştir. İsmail Hakkı Bey’i güvenoylaması esnasında en çok rahatsız eden şey de söz isteyen mebuslara konuşma hakkı verilmeden müzakerelerin kapatılması olmuştur. İttihat ve Terakki’nin bir buçuk yıl Dâhiliye Nazırlığını yapmış ve sadrazamlık görevini yürütmüş Hüseyin Hilmi Paşa, okunan programla eski partisine hücum ettiği halde, fırkanın kendisine yönelik eleştirilere ceap vermesine izin verilmemiştir.²⁰⁰⁹

Programın, İsmail Hakkı Bey’in tabiriyle zihinleri durduran noktası da, hükümetin 1909 yılı sonuna kadar başarı ile takip ettiği mesleği devam ettirecek olmasıdır. 1909 sonuna kadar takip edilen iç politika Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinin düştüğü döneme denk gelmektedir. Bu süreç zarfında da Bosna-Hersek ve Doğu Rumeli elden çıkmıştır. Dış politikada bunlar yaşanırken söz konusu süre içinde içeride 31 Mart ayaklanması ve Adana olayları yaşanmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu örnekleri vererek, kabine bu mesleği takip edecekse, bu fıkranın Sadrazam tarafından derhal çıkarılmasını istemiştir. Sadrazamdan bunu istemesindeki maksadı da, bu fıkranın Hüseyin Hilmi ve Kamil Paşa adına yazılmış olduğunu bildikleri şeklinde aktarmıştır. Trablusgarp Savaşı konusunda program yeterli açıklığa sahip bulunmamış, kullanılan ifadeler yetersiz kabul edilmiştir.²⁰¹⁰

²⁰⁰⁸ Babanzade İsmail Hakkı, “İtimat Kararı”, *Tanin*, 31 Temmuz 1912, No:1407, s.1

²⁰⁰⁹ Babanzade, “İtimat Kararı”, s.1

²⁰¹⁰ Babanzade, “İtimat Kararı”, s.1. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümetinin programında izlenecek dış politika şu sözlerle ifade edilmiştir: “*İnkılâbı müteakiben ittihaz ve 1325 (1909) senesi sonlarına kadar başarıyla takip olunan, Osmanlı milletinin hissiyatı ile menfaatlerine tamamen uygun düştüğü cihetle Meclis-i Mebusan’ın tekrardan onayına ulaşmış olan ve Büyük Devletlerce de olumlu karşılanan siyaseti yeniden takip ve takviye edeceğiz. Umum dost devletlerle cari olan münasebatımızın esası samimiyet ve hulus ve safvettir.*” Programın tamamı için bkz. Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, s.239-241

Hükümetin programını açıkladıktan sonra Meclisin feshi için hemen harekete geçtiği ve kanunuesasînin 7. Maddesi üzerinden bu işi sonuca ulaştırmaya çalıştığı görülmektedir. İsmail Hakkı Bey, hükümetin bu teşebbüsünü programına alması gerektiğini, 24 saat sonra meydana çıkacak bir şeyi gizlemekte makul bir sebep olmayacağını dile getirmiştir. Ayrıca kabinede taraflı kimseler buldukça meşrutiyetin günden güne eriyeceğine kanaat getirmiştir. Meşrutiyete darbeler indirildiğini vurguladıktan sonra, bu darbelerden kabinenin meşrutiyet yanlısı ve tarafsız üyelerinin haberleri olmadığı düşüncesini savunmuştur. Bu teşebbüse itiraz edilen iki noktadan biri, teklifin Hükümetten ‘hürriyet dairesinde’ çıkmış olmamasıdır. Diğeri de bu teklif yüzünden ortaya çıkacak ihtilaf sonucunda Meclis feshedilecek olursa, vahim hadiselerin yaşanacak olmasıdır. İsmail Hakkı Bey açık biçimde, ne kadar gizli tutulursa tutulsun, Meclisin asilerin ve silahlı güçlerin baskısıyla feshedildiğini yazmıştır. Bu durumda alınması gereken önlem olarak da, kabinenin hemen Mebusan Meclisi ile birleşmesini ve sert tedbirler almaya gerek kalmadan emniyet subapları bulmasını, bunun için de hasmane tavırları bırakmasını göstermiştir.²⁰¹¹

Meclis-i Mebusan’ın Ağustos başlarındaki oturumlarını yakından takip eden İsmail Hakkı Bey, yaşanan gelişmeleri okurlarına günbegün aktarmıştır. Meclisin 1 Ağustos 1912 tarihli müzakerelerini aktarmadan önce de vatandaşlara bir uyarıda bulunmuş, Meclis görüşmelerini *Takvim-i Vakayi*’den okumalarını rica etmiştir. Bazı gazetelerin Meclis’te görüşülen önemli konuları ve konuşmaları sayfalarına eksik ya da çarpıtılmış bir biçimde aldıklarını belirterek, yayınların resmi kanallardan takip edilmesini istemiştir. Daha sonra sözü Meclis oturumuna getirerek, Hüseyin Hilmi Paşa’nın Meclis’teki gereksiz müdahalelerine değinmiştir.²⁰¹²

Kanunuesasînin 7. Maddesinin düzenlenmesi konusunda yapılan teklif görüşülmesi ertelenmiş diğer konulara takılınca, İsmail Hakkı Bey hem bu ertelenmiş konuların hem de 7. Maddenin görüşülmeden encümene havale edilmesini bir tavrıyla teklif etmiştir. Bu teklifin iç tüzük gereği Meclis tarafından onaylanması için oya sunulduğu esnada Hüseyin Hilmi Paşa müdahale ederek, kendi teklifinin öncelikli olarak oylanmasını istemiştir. Fakat Meclis başkanı iç tüzüğün önceliği görüşülmesi ertelenmiş konuların oylanmasına verdiğini hatırlatmıştır. Buna istinaden de önce İsmail Hakkı Bey’in teklifi daha sonra hükümetin teklifi oya sunulmuş ve ikisi de kabul edilmiştir. İsmail Hakkı Bey bu ve benzeri olayları aktararak, ‘hükümetin hukuk müşaviri’ benzetmesi yaptığı Hüseyin Hilmi Paşa’nın, hükümet ile Mebusan Meclisi arasında ihtilaf çıkarmaya yönelik tavırlarını eleştirmiştir.²⁰¹³

²⁰¹¹ Babanzade İsmail Hakkı, “Feshe Doğru İlk Teşebbüs”, *Tanin*, 1 Ağustos 1912, No:1408, s.1

²⁰¹² Babanzade İsmail Hakkı, “Çatmak ve Kaçmak İçin”, *Tanin*, 2 Ağustos 1912, No:1409, s.1

²⁰¹³ Babanzade, “Çatmak ve Kaçmak İçin”, s.1

Mebusan Meclisi'nin feshi için kanunuesasînin 7. Maddesinde düzenleme yapmayı öngören teklifi meşru bulmayan İsmail Hakkı Bey, feshin, yürürlükte olan 35. Maddeye göre yapılabileceğini yazmıştır. Söz konusu 35. Maddeye göre de feshin yapılabilmesi, şu aşamalardan geçmesine bağlıdır; 1- Kabine ile Meclis arasında ihtilafın çıkması, 2- kabinenin kararında ısrar etmesi, 3- Meclisin bu ısrarı reddetmesi, 4- kabinenin istifa etmesi ve ikinci kabinenin kurulması, 5- yeni kabinenin tekrar ısrarı, 6- Meclisin yine reddetmesi, 7- yedinci madde gereğince Ayan Meclisi'nin onayının alınması. İsmail Hakkı Bey fesih muamelesinin ancak bu aşamaların her biri tamamlandıktan sonra yapılabileceği bilgisini vermiştir.²⁰¹⁴ Ayrıca kabinenin fesih için bahane ettiği kanunuesasî değişikliğini isyancıların ve askerlerin zoruyla yapmaya çalıştığını ancak hiçbir kanunun bu şekilde yapılamayacağını hatırlatmıştır. Kabinenin ve Mebusan Meclisi'nin bu baskılara karşı koyması gerektiğini belirterek, ordunun büyük kısmının devlete sadık olduğunu dile getirmiştir. 31 Mart olayını ve Hüseyin Hilmi Paşa örneğini vererek isyancıların zorla icraat yapmaya çalıştıklarını ancak devlete sadık askerlerin buna izin vermediklerini belirtmiştir. Bu yönüyle gayri meşru yöntemle feshin icra edilmesinin meşrutiyete ve kanunuesasîye darbe indireceğini yazmıştır.²⁰¹⁵

Meclisin feshine yönelik kanunuesasî düzenlemesi, Ayan Meclisi tarafından 4 Ağustos 1912 günü kabul edilmiştir. İsmail Hakkı Bey bu gelişmeyi meşrutiyete vurulmuş son darbe olarak nitelmiş ve kabinenin, Meclis-i Mebusan'da olduğu gibi Meclis-i Ayan'da da zor ve baskı ile istediğine ulaştığını yazmıştır. Ayan Meclisi, 4 Ağustos'ta yaptığı gizli bir oturumda 7. Madde ve 35. Maddenin hükümleri çerçevesinde Meclis'in toplantı süresi hakkında bir tefsirde bulunmasını istemiştir. Hükümetin ileri sürdüğü yorum, Mebusan Meclisi dört senelik süreyi tamamlamadan dağılmış olan önceki meclisin bir devamı sayılarak, tamamlanmamış olan süreyi tamamlamak için toplanmış kabul edilmelidir. Bu süre de çoktan dolmuş olduğundan meclisin kapatılması gerektiği ve yeni seçimlerin yapılması zorunluluğu belirtilmiştir. Ayan Meclisi de yapmış olduğu toplantıda bu yönde karar vermiştir.²⁰¹⁶

İsmail Hakkı Bey, meseleyi anayasa hukuku açısından ele aldıktan ve yabancı ülkelerden örnekler verdikten sonra Ayan Meclisinin yaptığı tefsiri yanlış bulduğunu dile getirmiştir. Kanunuesasî üçte iki çoğunlukla düzenlendiği halde kanunuesasî ile ilgili bir tefsirin adi çoğunlukla yapılmasına eleştiri getirmiştir. Ayan Meclisine tefsir yetkisinin bu şekilde verilmesine de karşı çıkarak, Ayanın bu yetkiyi kullanarak ilerleyen zamanlarda Mebusan Meclisi'ni Şura-yı Devlet olarak yorumlayabileceğini ve tamamen kapatabileceğini

²⁰¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Fesh-i Gayri Meşru", *Tanin*, 3 Ağustos 1912, No:1410, s.1

²⁰¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "İkrah Zımında Fesh-2", *Tanin*, 4 Ağustos 1912, No:1411, s.1

²⁰¹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Son Darbe", *Tanin*, 5 Ağustos 1912, No:1412, s.1. Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.177

ileri sürmüştür. Böyle bir tehdide karşı da milletin elinde hiçbir teminat olmadığını hatırlatmıştır. Bu tefsir ile meşrutiyetin mezarının kazıldığını ifade ederek, kanunuesasînin rafa kaldırıldığını dile getirmiştir.²⁰¹⁷

İsmail Hakkı Bey Mebusan Meclisi'nin 5 Ağustos'ta kapatılmasından sonra da alınan kapatma kararı hakkında görüşlerini belirtmeye devam etmiştir. Hükümetin ve Ayan Meclisi'nin kapatma kararını hukuki değil siyasi saiklerle aldıklarını ileri süren Babanzade, bu görüşüne ispat olarak, Ayan'ın söz konusu kararı gizli bir oturumda almasını göstermiştir. Kanunuesasîye ait bir meselenin gizli oturumda alınmasını doğru bulmayarak, siyasi sebeplerle anayasada değişiklik yapılamayacağını savunmuştur. Hükümet kanadı ise yapılanın, ülke selametine olduğu için kanunuesasîye aykırı olmasında sakınca olmadığını belirtmiştir ki, İsmail Hakkı Bey bunu bir itiraf olarak değerlendirmiştir. Ayrıca kanunuesasî dışında hiçbir selamet olmadığı görüşünü savunmuştur. Kanunu bu şekilde ayakaltına almayı gerektirecek ciddi bir tehlikenin de olmadığını dile getirmiştir. Şayet isyancıların talepleri bu şekilde hemen yerine getirilirse daha fazla talepte bulunacaklarını ifade etmiştir. Zira Arnavut özerkliğini savunan Hasan Priştina, *Neue Freie Presse* gazetesine verdiği demeçte, İsviçre Cumhuriyeti usulünün Arnavutluk'ta uygulanmasına taraftar olmadığını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, isyancılara verilen bu tavizlerin, Arnavutluk'u bile iki parçaya ayıracak noktalara işi götürebileceği ikazını yapmıştır. Bu durum bir de diğer azınlıklara örnek olacak, seçimi beğenmeyen her unsur, her cemaat dağa çıkarak Meclisin feshini sağlayacaktır.²⁰¹⁸

Hükümet ise kendisine yönelik bu eleştirilere kulak asmayarak, 8 Ağustos'ta İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiş ve özellikle sıkıyönetimin altıncı maddesinin tatbikini isteyen bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamenin birinci ve ikinci fıkraları, ne şekilde olursa olsun nutuk vermenin ve makale ile fikir beyan etmenin yasak olduğu hükmünü içermektedir. İsmail Hakkı Bey, yaklaşık iki hafta önce sıkıyönetimi kaldırıp, ülkenin normal kanunlarla yönetilmesinin mümkün olduğunu iddia eden Hükümetin, kendisini tekzip etmek için en azından biraz daha sabretmesinin ve yeni sıkıyönetimin öncekinden daha hafif tutulmasının daha iyi olacağını vurgulamıştır. Sıkıyönetim aynı zamanda her türlü açık ve gizli toplantıyı yasaklamış, siyasi kulüplerde toplanmayı da men etmiştir. Bu durumun başkentte siyasi hayatı durduğuna işaret eden Babanzade, önceki seçimlerde kimsenin siyasi haklarının yasaklanmadığını, kapalı yerlerde hükümet aleyhine konferans verilmesine müsaade edildiğini hatırlatmıştır.²⁰¹⁹

²⁰¹⁷ Babanzade, "Son Darbe", s.1

²⁰¹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Ne Yapılsa Tevil Gayr-ı Mümkün", *Tanin*, 7 Ağustos 1912, No:1414, s.1

²⁰¹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Hal ve Mevki", *Tanin*, 8 Ağustos 1912, No:1415, s.1

İsmail Hakkı Bey'in iş başındaki hükümetin meşruiyetini sorgulayan yazıları ilerleyen günlerde yazmaya devam ettiği görülmektedir. Bu amaçla yazdığı bir makalede, Büyük Kabine'nin, iki gayrı meşru kuvvete dayandığını, bunlardan ilkinin, Arnavutluk dağlarında, Rumeli'nin geleceğini tehlikeye atacak surette fiilen silaha sarılmış isyancılar, ikincisinin de, esrareniz bir örtüye bürünerek, başkentte blöf ve tehdit silahını kullanan Halaskar Zabitan Grubu olduğunu belirtmiştir. Büyük Kabineyi 23 Temmuz 1912'de hükümet darbesi ile yönetime geçirenin bunlar olduğunu ileri sürmüştür. Dönemin basınıyla ilgili de şunları yazmıştır:

“Ciddi ve siyasi makalelerden ziyade mizah gazetelerinde yer bulması lazım gelen bir iddiaya göre İstanbul'da on gazetenin sekizi hükümet taraftarı olduğuna nazaran ekseriyet efkâr hükümetin destekçisi demektir. Güyaki matbuat Meclis-i Mebusan'dan ziyade kamuoyunu ve bundan dolayı milli egemenliği temsil ettiği için on gazeteden sekizini kendine taraftar etmeye muvaffak olan her hükümet meşru olurmuş...”

Basının bu durumda olduğu bir memlekette Mebusan Meclisi toplamaya gerek kalmadığını dile getiren İsmail Hakkı Bey, bütün hükümetlere güven veya güvensizlik oyunu gazetelerin vermesini ironik bir tarzda tavsiye etmiştir.²⁰²⁰

Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin annesi ve babası olarak bir taraftan Arnavutluk'taki isyancıların başkanları ve onların İstanbul'daki kışkırtıcıları diğer taraftan gayrı memnun bazı devlet adamları ve zabitanları gösteren İsmail Hakkı Bey, yeni doğan çocuğun ister istemez ebeveyninin esiri olacağı yorumunu yapmıştır. Hükümetin sözcülüğünü yapan gazetelerde ise İttihat ve Terakki seçimi kazanırsa, Arnavutların yeniden isyan edeceği yönünde yazılar yazılmıştır. Bu yazıları millete yapılan şantaj olarak değerlendiren Babanzade, milletin birkaç Arnavut isyancıdan korkarak siyasi tercihinin yapmayacağını dile getirmiş ve şu sorulara cevap aramıştır; Mevcut hükümet Hürriyet ve İtilaf Fırkasının tamamen elinde olmasına rağmen seçimi yine İttihat ve Terakki kazanırsa Arnavutluk neden isyan etsin? Arnavut halkı arasında bulunan birkaç asinin talebi kutsaldır diye diğer unsurların arzuları kıymetsiz midir? İsyan edenlere hürmet ve riayet gösterilirken, itaat gösterenlere hakaret edilmesi yolunu İsmail Hakkı Bey, isyana mükâfattan ve devlete bağlı olanları da isyana sevk etmekten ibaret görmüştür. Bu anlayış devam ederse her kabine ve Meclis-i Mebusan'ın dağbaşlarında hareket eden bir koruyucuları olacağını belirtmiştir.²⁰²¹

İsmail Hakkı Bey, Büyük Kabinenin ülke içinde istinat ettiği kuvvetlerle birlikte uyguladığı şantaj ve tehdit politikasını, dış politikada da uyguladığını ileri sürmüştür. Babanzade, şayet kendileri iktidarda kalırsa Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile iyi geçineceği

²⁰²⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Hükümetin İstinat Ettiği Kuvvetler”, *Tanin*, 18 Eylül 1912, No:1444, s.1

²⁰²¹ Babanzade, “Hükümetin İstinat Ettiği Kuvvetler”, s.1

eğer iktidardan düşerlerse Avusturya'nın Osmanlıların başına iş açacağı yönünde propaganda yaptıklarını dile getirmiştir. İttihat ve Terakki seçimi kazanırsa Arnavutluk yine isyan edecektir diyenlerin, dış politikada da İttihat ve Terakki kazanırsa Avusturya ile ilişkilerin bozulacağı yönünde bir şantaj yoluna tevessül ettiklerini dile getirmiştir. Bir hükümetin seçmenlerden bu şekilde oy toplamaya çalışmasının tehlikeli olduğunu vurgulayan Babanzade, halkın istenen oyu vermemesi durumunda, adı verilen devletin düşmanlığının kabarcığını, oy vermesi durumunda da diğer devletlerin tepkisinin çekileceğini ifade ederek, ileride ülkeyi zora sokacak böyle ucuz hesaplardan uzak durulmasını öğütlemiştir.²⁰²²

Büyük Kabinenin dayandığı kuvvetleri bu şekilde ifade eden İsmail Hakkı Bey, başka bir yazısında da kabinenin gerçek yüzünü göstermeye çalışmıştır. Kendisinin tarafsız olduğunu ilan eden kabine Babanzade'ye göre, gerek kurulması ve gerek icraatı bakımından tamamen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır. Her ne kadar söz konusu fırka iktidarda olmadığını söylese de Kabine, bu partinin ve Halaskar Zabitan Grubunun icra vasıtasından ibarettir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası gösterişli programlara ve parlak beyannamelere rağmen, İsmail Hakkı Bey açısından, farklı düşünce ve niyetlere sahip kesimlerden oluşmuş bir sendikanın klişesinden başka bir şey değildir. İttihat ve Terakki'den ayrılmış ne kadar unsur varsa bu partide toplanmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı bu gayrı memnun kitlenin başında bulunan kişi de Kamil Paşa'dır. İsmail Hakkı Bey, Hürriyet ve İtilaf'ın bunu ısrarla inkâr ettiğini ancak hakikatin bu yönde olduğunu vurgulamıştır.²⁰²³

İsmail Hakkı Bey, hiçbir zaman İttihat ve Terakki'nin kendi kabinelerinde Hürriyet ve İtilaf'ın mevcut kabine üzerinde yaptığı kadar tasarrufta bulunmadığını ve onu kendi maksatlarına bu derece tabi tutmadığını yazmıştır. Ona göre, o zamana kadar hükümetler, İttihat ve Terakki'ye değil, İttihat ve Terakki hükümetlere geçmiştir. İttihat ve Terakki buna paralel olarak gelip geçen tüm hükümetlere destek olmuş, bunun için gerekirse risk ve sorumluluk alarak sıkıntılı zamanlarda ağır faturanın kendisine ödetilmesine razı olmuştur.²⁰²⁴ Bu noktada İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele aldıktan sonra ülkenin idaresini tecrübeli ve eski devlet adamlarına bıraktığını, o dönem Osmanlı toplumunun genç ve sakalsız yöneticilere daha hazır olmadığı için bu yolu seçtiğini, ancak ülkeye özgürlüğü İttihatçılar getirdiği için ve her zaman göz önünde oldukları için eski yöneticilerin hatalarının cezasının İttihat ve Terakki'ye ödetildiğini ima etmiştir. Ülkenin selameti için bu fedakârlığı İttihatçılar yapmış olmakla birlikte, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı ve

²⁰²² Babanzade İsmail Hakkı, "Hükümet-i Haziranın İstinat Ettiği Kuvvetler-2", *Tanin*, 19 Eylül 1912, No:1445, s.1

²⁰²³ Babanzade İsmail Hakkı, "Kabinenin Sima-yı Hakikisi", *Tanin*, 23 Eylül 1912, No:1449, s.1

²⁰²⁴ Babanzade, "Kabinenin Sima-yı Hakikisi", s.1

hükümeti oluşturan yönetici takımın, ülkeyi zora sokan o eski yöneticilerden oluştuğuna işaret etmiştir.

Osmanlı Devleti iç politikada çalkantılı günler yaşarken, Balkan Hükümetleri kendi aralarında ittifak hazırlıklarını tamamlamışlar ve savaş açmak için en uygun zamanın gelmesini beklemeye başlamışlardır. Savaşın başlamasından tam bir hafta önce yani 1 Ekim 1912’de İsmail Hakkı Bey bir makale yazarak, konuyla ilgili bir durum değerlendirmesi yapmıştır. İlk dikkat çektiği nokta da İttihat ve Terakki Fırkası’nın dört yıllık dış politika icraatlarında başarılı olduğudur. Ancak ne zaman ki yaşanan son olaylarla birlikte İttihat ve Terakki yönetimden düşmüş ve Mebusan Meclisi sükût etmiştir, Osmanlı Devleti dış politikada zor günler geçirmeye başlamıştır. Şayet İttihat ve Terakki iktidarda kalsaydı, İsmail Hakkı Bey, ne Arnavutluk’un anarşiye ne de komşu Balkan Hükümetlerinin saldırıya hazır bir pozisyona gelemeyeceklerini iddia etmiştir. Sükûneti sağlamak vaadiyle göreve gelen hükümetin, aksine, devletin başına içeride ve dışarıda birçok çorap ördüğünü vurgulayarak, bir an evvel lazım gelen adımlar atılmazsa özellikle dış politikada tehlikenin büyüyeceği uyarısı yapmıştır.²⁰²⁵

Said Halim Paşa Hükümeti zaman içinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Halaskar Grubu tarafından beğenilmeyecektir. Onun yerine İttihatçılarla ilişkileri iyi olmayan Kamil Paşa’nın hükümet kurması istenmiştir. Bu amaçla Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile Hüseyin Hilmi Paşa, Padişah nezdine çıkarak Ahmet Muhtar Paşa’nın istifasının sağlanmasını dilemişlerdir. Nihayet Ahmet Muhtar Paşa 28 Ekim 1912’de istifa edecek ve yerine arzu edildiği biçimde Kamil Paşa geçecektir.²⁰²⁶ Kurulan Kamil Paşa Hükümeti, Birinci Balkan Savaşı devam ederken Edirne’nin Bulgaristan’a bırakılması yönünde bir tavır belirleyince, İttihat ve Terakki’nin önde gelenleri, bunu iktidarı tekrar ele geçirmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Düzenledikleri Babiâli Baskını²⁰²⁷ ile de Kamil Paşa’yı istifa ettirip yerine Mahmut Şevket Paşa’nın sadrazam olmasını sağlamışlardır. Mahmut Şevket Paşa’nın 23 Ocak 1913’te başa geçmesinden sonra yaptığı ilk icraatlardan biri Genel Af Kanunu çıkarmak olmuştur.

Kanun, 14 Şubat 1913’te basında yayımlanınca İsmail Hakkı Bey bu icraatı değerlendiren bir yazı yazmıştır. Bu yazıda genel olarak, önceki hükümetleri intikam mantığıyla hareket etmekle suçlayan İsmail Hakkı Bey, yeni hükümetin de aynı saikle hareket edeceğinin beklendiğini ancak böyle yapılmayarak, ülkenin içinde bulunduğu kritik savaş

²⁰²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Dâhil ve Hariç”, *Tanin*, 1 Teşrinievvel 1912, No:1457, s.1

²⁰²⁶ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s.186-187

²⁰²⁷ Babiâli Baskını, 23 Ocak 1913 günü, Balkan Savaşı devam ederken, İttihatçıların iktidarı yeniden ele geçirmek amacıyla yaptıkları bir darbe girişimidir. Bu konuda bkz. Cevdet Küçük, “Babiâli Baskını”, *DİA*, c.4, 1991, ss.389-390

ortamında, birlik beraberliği ve toplumsal barışı sağlamak amacıyla af yoluna gitmeyi tercih ettiğini vurgulamıştır. Daha sonra affin içeriği hakkında biraz bilgi vererek, affin bütün suçları ve mahkûmiyetleri düşürdüğünü belirtmiştir. Hükümet aftan sadece bir konuyu muaf tutmuş, o da savaşta ordunun felaketlerine ve Rumeli'deki facialara sebebiyet verenleri ve düşmanla işbirliği yapanları affin dışına çıkarmıştır. İsmail Hakkı Bey affin çıkmış olmasının, kimseyi rehavete sürüklememesini, ne de olsa af çıkıyor diye suça tevessül etmemesini, bu gibilerin eskisinden daha şiddetle cezalandırılacağını tehdit yollu eklemiştir. Son olarak da, Mebusan Meclisi'nin bu kanunu tasdik edeceği ümidinde olduğunu belirtmiştir.²⁰²⁸ Genel af kanununun sınırları kesin biçimde çizilmediğinden, İttihatçılar muhalefete, kırmızı çizgiyi aşmadığı sürece ses çıkarmayacağı mesajını vermek istemiştir.²⁰²⁹

6.10.9. Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi ve Said Halim Paşa Kabinesi

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 günü bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine olayı değerlendiren İsmail Hakkı Bey, hayatını meşrutiyete adanmış, 31 Mart ayaklanmasını bastırılmış birinin, bir gün gelip de istibdat ve irtica yanlılarının intikam kurşununa hedef olacağını belli olduğunu yazmıştır. Mahmut Şevket Paşa'yı istemeyenlerin ilk olarak onu Harbiye Nazırlığından düşürdüklerini belirterek, bu düşüşün Rumeli'nin kaybıyla sonuçlandığını dile getirmiş, Balkan Savaşlarında alınan yenilgilerin sebebi olarak bu durumu göstermiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın son af kanununun çıkmasında etkili olduğuna değinerek, Paşa'nın siyasette her zaman af, şefkat ve itidal taraftarı olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu kanunla affettiği kimseler Paşa'nın ölümüne yol açarak nankörlük etmiştir.²⁰³⁰

İsmail Hakkı Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin pek çok insanı heyecana ve intikam hissiyle sabırsızlığa sevk ettiğini belirttikten sonra halkı itidalli olmaya çağırmıştır. Zamanın nezaketinden, düşmanlarla yapılan savaştan, iç ve dış politikanın hassasiyetinden bahsederek vatandaşların sağduyulu davranmasını istemiştir. Böyle buhranlı zamanlarda bütün işi hükümete bırakmanın doğru olacağını hatırlatmıştır. Hükümetten istedikleri şey ise intikam almak değil faillerin yakalanarak cezalandırılmasıdır. Bu noktada sık sık af kanunu çıkarılmasını da eleştirerek, afların cinayet erbabını teşvik ettiğini, bunların affedilmemesi gerektiğini ve cezalarını verirken hafifletici sebeplere de meydan verilmemesini vurgulamıştır.²⁰³¹

²⁰²⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Teskin-i Ezhana Hadim Bir Tedbir", *Tanin*, 16 Şubat 1913, No:1513, s.1

²⁰²⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s.152

²⁰³⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Milleti Dağdar Edecek Bir Vaka", *Tanin*, 12 Haziran 1913, No:1629, s.1

²⁰³¹ Babanzade, "Milleti Dağdar Edecek Bir Vaka", s.1

Mahmut Şevket Paşa için 12 Haziran 1913 günü yapılan cenaze merasimi dolayısıyla bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, ahalinin Hükümetin olayın sorumlularını bulması konusunda yardımcı olması gerektiğini bir kez daha yazmıştır. Asıl üzerinde durduğu konu ise hükümetin durumunun ne olacağı yönünde Avrupa’da ve iç siyasette oluşan algıdır. Suikast ile hükümete karşı durumu yaratılmasına karşın hemen gereken adımlar atılmış ve Said Halim Paşa sadrazam yapılarak çalışmalar aksatılmadan yürütölmek istenmiştir. Said Halim Paşa’nın, Mahmut Şevket Paşa döneminde dış politikada atılan adımlara vakıf olduğunu dile getiren İsmail Hakkı Bey, Balkan Savaşı için yapılan barış müzakerelerinin tüm aşamalarını bildiğini ve ıslahata yönelik bütün işlerden de haberi olduğunu yazmıştır. Bu vesile ile Mahmut Şevket Paşa’nın ölümüyle oluşan zararların en asgariye indirilmiş olacağını savunan Babanzade, Said Halim Paşa’nın başarılı olması için halkın hükümete destek vermesi gerektiğini yazmıştır.²⁰³²

İsmail Hakkı Bey, Mahmut Şevket Paşa’nın öldürölmesi üzerine yazdığı bir makalede, İstanbul’da ortaya çıkan suç şebekelerine değinerek, suikastla bunlar arasında bir irtibat kurmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra çıkarılan aflu birlikte hapisanelerden çıkan mücrim ve katil takımı kısa sürede asayişin bozulmasına yol açmıştır. Meclis-i Mebusan da adam öldürmek ve kumar oynatmaktan başka işleri olmayan bu kimseleri, eylemlerinden men etmek için Serseri Kanununu gündeme getirmiştir. Fakat bu kanun o zamanlar ciddiye alınmamıştır. İsmail Hakkı Bey, söz konusu kanunun o zamana kadar kurulan hükümetler tarafından Meclis-i Mebusana hukuki münakaşalar için değil İstanbul’u suça boğan bu serseri takımını engellemek için önerildiğini tam olarak anlasalardı, Mahmut Şevket Paşa’nın belki de suikasta uğramayacağını ileri sürmüştür.²⁰³³

İstanbul’daki serseri takımının bazı devlet organları tarafından korunduğunu dile getiren Babanzade, kiminin mahkemede dayısının kiminin daha yüksek makamlarda eniştesinin olduğunu ve bunlar suç işledikleri zaman hamileri tarafından bu suçtan ceza almadan kurtulduklarını yazmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra bu kimselerin mevkileri sarsılınca, 31 Mart ayaklanmasına destek vermiş fakat başa çıkaramamışlardır. Bunun üzerine yeni muhite uyararak, fırkacılık yapmaya ve kendilerine yüz vermeyen parti aleyhinde çalışmaya başlamışlardır. Bu sayede kendilerine yeni koruyucular bulmuşlardır ki İsmail Hakkı Bey, önceki hükümet zamanında bütün zabıta kuvvetinin bu şer odaklarının eline geçtiğini yazmıştır. Mahmut Şevket Paşa Kabinesi döneminde ise bunlara büyük bir darbe vurulmuş fakat tam temizlik yapılamamıştır.²⁰³⁴

²⁰³² Babanzade İsmail Hakkı, “Millet-i Giryân-Sadr-ı Cedid”, *Tanin*, 13 Haziran 1913, No:1630, s.1

²⁰³³ Babanzade İsmail Hakkı, “Kırlı Bir Tabaka”, *Tanin*, 15 Haziran 1913, No:1632, s.1

²⁰³⁴ Babanzade, “Kırlı Bir Tabaka”, s.1

İsmail Hakkı Bey'in bu konudaki iddiası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu serseri takımının cinayetlerine meydan vermediği bu yüzden de o hükümeti kaldırarak, kendi arzularına uygun bir hükümet kurmak istedikleridir. Beyoğlu batakhaneleri müdürlerinin kendi çöplüklerinde istedikleri gibi ötmek için hükümeti ele geçirmeyi amaçladıklarını belirten Babanzade, ellerinde bir serseri kanunu ve örfi idare olduğunu, bunları kullanarak bu gibilere karşı namuslu kimselerin korunması gerektiğini ifade etmiştir. Mahmut Şevket Paşa cinayetinden ders çıkararak İstanbul'u saran bu suç odaklarından şehri temizlemenin zamanı geldiğini İsmail Hakkı Bey okurlarına hatırlatmıştır.²⁰³⁵

Mahmut Şevket Paşa suikastı ile ilgili farklı bir bağlantı kuran İsmail Hakkı Bey, cinayetin gerçekleşmesinde faillerin, İstanbul'da demirlemiş olan yabancı gemileri kullanmaya çalıştıklarını ileri sürmüştür. Bazı kimseler suikast öncesi yabancı elçiliklere müracaat ederek, memlekette ihtilal çıkacağını ve savaş gemilerindeki askerleri çıkararak şehri işgal etmelerini söylemişlerdir. İsmail Hakkı Bey bunun yapılmasındaki amacı şu ifadelerle belirtmiştir:

“Eğer bu gemiler limanımızda olmasa böyle cüretkarane bir müracaat vaki olmayacak, belki de cinayetin gerçekleşmesinde bu derece korkusuz olunmayacaktı. Yabancı gemilerinden çıkacak askerlerin himayesine mazhar olacaklarından emin olan bazı kimseler için bu emniyet her türlü cinayetler için teşvik edici olmaktan uzak kalmaz... Birkaç para karşılığında büyük bir cinayeti işlemek, sonra yabancı gemiciler tarafından muhafaza edilmek... İşte bu güvence ile korunan malum şahıslar vatanın kalbgahına malum darbeyi indirdiler.”

Yabancı gemilerden her ne kadar asker çıkmamışsa da Babanzade'ye göre, kıt akıllı bazı kumarbazlara böyle bir güvence telkin edilmiş, cinayeti işlerse gemiden asker çıkartılacağı vaadiyle ikna edilmişlerdir.²⁰³⁶

Yabancı ülke savaş gemilerinin böyle bir olaya zemin hazırladıklarından bahisle artık İstanbul'u terk etmeleri gerektiğini belirten İsmail Hakkı Bey, hükümetin asayiş muhafazaya ve bunun için son gayret ve takatini sarf etmeye karar verdiğini aktarmıştır. Hükümetin yapması gereken ilk şey ise cürmün önüne geçmek ve karaya asker çıkarılmasını önlemektir. Bu da sadece söz konusu gemilerin limanı terk etmeleriyle mümkün olacaktır.²⁰³⁷ İsmail Hakkı Bey, Mahmut Şevket Paşa suikastında bu ilginç girişimin olduğunu aktararak, bu vesile ile yabancı gemilerin İstanbul'u terk etmelerinin zorunlu hale geldiğini işaret etmek istemiştir.

Said Halim Paşa Kabinesinin kurulmasından önce, o zamana kadar kurulan hükümetlerin kısa bir panoramasını çıkaran İsmail Hakkı Bey, yeni kurulacak kabinenin ne tarzda çalışması gerektiği ile ilgili görüşlerini de paylaşmıştır. Meşrutiyet ilan edilince

²⁰³⁵ Babanzade, “Kirli Bir Tabaka”, s.1

²⁰³⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Limanımızdaki Sefain-i Harbiye”, *Tanin*, 30 Haziran 1913, No:1647, s.1

²⁰³⁷ Babanzade, “Limanımızdaki Sefain-i Harbiye”, s.1

kurulan hükümetlerde daha ziyade yaşlı ve tecrübeli devlet adamları tercih edilmiştir. Genç, rütbesiz ve sakalsız yeni nesil siyasetçilere halk alışkın olmadığı için bunlar perde arkasından eskilerden oluşan hükümetlere destek vermeyi doğru bulmuşlardır. Ancak bu durum 31 Mart olayının patlak vermesine yol açınca yeni bir yöntem uygulanmak istemiştir. 31 Mart sonrası kurulan hükümetlerde hem yaşlı ve tecrübeli hem de yeni nesil siyasetçilere yer verilmiştir. Ancak bu da yeni karışıklıkların ortaya çıkmasına sebebiyet verince İttihat ve Terakki kabinedeki kendi adamlarını feda ederek sükûneti sağlamaya çalışmıştır. Bu kurbanlar verilerek ortalığın sakinleşeceği düşünülmüşse de durum tam akis olmuş, muhalifler ve gayrı memnunlar eksilmemiştir.²⁰³⁸

Ülkede arzu edilen huzur sağlanamayınca İttihat ve Terakki tamamen yönetimden çekilerek hükümet işlerini muhaliflere bırakmıştır. Fakat İttihat ve Terakkinin hasmı olan halefleri iyi bir yönetim sergileyememiş, hem beceriksizlik etmiş hem de kamuoyunu ayaklandırmıştır. Babanzade'nin ifadesiyle; İttihat ve Terakki'nin dört yılda uğramadığı sarsıntıya hasımları birkaç ay içinde maruz kalmışlardır. Bundan sonra İttihatçılar yönetimi tekrar ele alınca hasımlarına dostluk eli uzatmış, sabırlı bir siyaset izlemiştir. Buna karşın hasımlar yine rahat durmamış, İttihatçı hükümeti düşürmeye çalışmıştır. İsmail Hakkı Bey'e göre, zindanlarda bulunmaları gereken bazı kimselerin üzerine gidilmemiştir. Onları affederek hasımların mahçup edileceği düşünülmüştür. Ne yazık ki bu iyi niyet de anlaşılmamış, pahalıya mal olacak yeni sonuçlar doğurmuştur.²⁰³⁹

İsmail Hakkı Bey bu tafsilatı vermekteki amacının, aynı hatalara tekrar düşülmesini engellemek olduğunu belirterek zaten Said Halim Paşa'nın da bizzat anlattıklarını tecrübe ettiğini ve bu sefer, basit ve mantıklı bir yol izleyerek kabineyi ona göre kuracağını dile getirmiştir. Söz konusu basit yolu ise, kimlere sorumluluk verilmek isteniyorsa işlerin fiilen onlara bırakılması olarak göstermiştir. Kanun gücüne dayalı bir kabine kurulursa hem içeride hem dışarıda daha güçlü olunacağını savunan Babanzade'nin, Said Halim Paşa'ya en büyük tavsiyesi ise şudur; Mahmut Şevket Paşa döneminde düşüncede kalmış, başlanmış veya sonuna gelmiş ne kadar siyasi, harici ve dâhili ıslahat varsa hiçbirinden bir harf bile olsa vazgeçilmemesi ve Osmanlı Devleti ile ilişki ve iletişimde olan devletlere bunun yapılacağına dair güvenin verilmesidir. İstanbul'daki devlet adamlarının, yurtdışındaki elçilerin ve basının birinci görevi de Hükümetin fikrinde hiçbir değişiklik olmadığı, Mahmut Şevket Paşa'nın cismi yok olsa da ruhunun Hükümete başkanlık ettiği mesajını her tarafa vermeleridir.²⁰⁴⁰

²⁰³⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Yeni Kabine", *Tanin*, 14 Haziran 1913, No:1631, s.1

²⁰³⁹ Babanzade, "Yeni Kabine", s.1

²⁰⁴⁰ Babanzade, "Yeni Kabine", s.1

Said Halim Paşa'nın yeni kabineyi kurması biraz gecikmiş olmakla birlikte İsmail Hakkı Bey alınan asayiş tedbirleri ile ülkede kargaşa yaratmaya çalışanların amacına ulaşamadıkları detayını vermiştir. Kabine kurmadaki gecikmenin sebebi olarak da görev almak konusunda onayları alınmak icap eden bazı isimlerle yapılan görüşmeleri göstermiştir. Babanzade açısından yeni kurulan hükümet, halkın istediği biçimde kuvvetli bir hükümet olacaktır. Said Halim Paşa kabinesinin önünde çok geniş bir icraat sahası vardır ki İsmail Hakkı Bey bunun en önemlisi olarak, dâhili asayişin, gerekirse her türlü olağanüstü vasıtaya başvurularak sağlanmasıdır. Bu yönüyle kanunun bütün şiddetiyle uygulanması taraftarı olduğunu dile getirmiştir. Dâhili asayiş sağlanınca dışarıya da güçlü bir mesaj verileceğini belirterek, dâhili ve harici ıslahatların Mahmut Şevket Paşa tarafından büyük oranda yapıldığını, Said Halim Paşa'ya düşenin, bunu sürdürmek olduğunu eklemiştir. Ayrıca yeni sadrazamın bütün bunları yapacak kabiliyette olduğunu ifade ederek, kabine üyelerine başarı dileklerini iletmiştir.²⁰⁴¹

İsmail Hakkı Bey, Mahmut Şevket Paşa suikastı ile Said Halim Paşa kabinesinin kurulmasına kadar geçen sürede, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasında yaşanan gelişmeleri değerlendiren bir makale kaleme alarak, suikastla yaratılmak istenen felaket senaryolarının hiçbirinin oluşmadığını göstermeye çalışmıştır. Suikast sonrası devletin dış politikadaki mevki sarsılmamış, savaş halinde bulunan Bulgaristan'ın matbuatı bile Türklere karşı dalkavukça bir tavır takınmıştır. Yunan matbuatı da benzer bir yayın politikası izlemiştir. Ancak İsmail Hakkı Bey, uyguladıkları vahşetler yüzünden Bulgaristan'a hiçbir vakit el uzatamayacaklarını buna karşın Bulgaristan'ın düşmanı kalmanın Yunanistan'ın dostu olmak anlamına gelmediğini belirtmek durumunda kalmıştır. Sırbistan'ın Yunanistan'a yakın bir çizgide hareket etmesi, Osmanlıların Sırlara karşı ihtiyatlı bir meslek takip etmesini gerekli kılmıştır. Avrupa Devletleri ile de herhangi bir sorun yaşanmamış olmasına karşın bazı gazeteler, Mahmut Şevket Paşa'nın vefatı üzerine, Osmanlı-İngiliz itilafının ve buna bağlı olarak İngiliz-Alman dostluğunun suya düştüğünü yazmışlardır. İsmail Hakkı Bey bu görüşleri reddedip, yeni sadrazamın eski dışişleri bakanı olduğunu, bu yüzden dış ilişkilerde düzeni bozacak yeni bir durumun oluşmadığını dile getirmiştir.²⁰⁴²

İç politikada da Osmanlı Devleti aynı sağlam duruşu sergilemeyi başarmıştır. Şarki Anadolu vilayetlerindeki ıslahat Mahmut Şevket Paşa tarafından belli bir aşamaya getirildiğinden yeni kabine bunu tamamlamak niyetinde olmuştur. Suriye ıslahatı da benzer bir durumdadır ki, Osmanlı Hükümeti Arap unsurunun ıslahattan faydalanmasına azmetmiştir. İsmail Hakkı Bey iç politikada yapılacak çok şeyin bulunduğunu fakat kirli ellerin ülkedeki

²⁰⁴¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Said Halim Paşa Kabinesi", *Tanin*, 19 Haziran 1913, No:1636, s.1

²⁰⁴² Babanzade İsmail Hakkı, "Hal ve Mevki", *Tanin*, 20 Haziran 1913, No:1637, s.1

istikrarı bozmaya çalıştıklarını bunun için ilk amacın sükûn ve asayişini sağlamak olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁰⁴³

Said Halim Paşa kabineyi kurduktan sonra hükümetinin yapacağı icraatları içeren bir program hazırlamış ve bunu hem vilayetlere hem de yurtdışındaki Osmanlı elçiliklerine göndermiştir. İsmail Hakkı Bey bu tebligata büyük bir lüzum olduğunu, yabancı devletlere suikast sonrası yeniden güven verilmesi için bu adımı yerinde ve doğru bulduğunu yazmıştır. Zira yeni kabine, Mahmut Şevket Paşa'nın icraat ve programında devam edeceğini beyan etmiştir.²⁰⁴⁴ Böylece Paşa'ya itimadı olan yabancı devlet adamları tatmin edilerek, Osmanlı Devleti'ne olan destekleri korunmaya çalışılmıştır. Yeni kabine programında ayrıca dış politikada pürüzlü meselelerin çözüleceğini vaat etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yaklaşımına karşılık aynı iyi niyeti pürüzlü sorunlar yaşanan devletlerden de beklediğini İsmail Hakkı Bey dile getirmiştir.²⁰⁴⁵

Yeni Hükümetin içeride nasıl bir politika izleyeceğini de Dâhiliye Nazırı vilayetlere gönderdiği telgrafname ile bildirmiştir. Yeni Dâhiliye Nazırı bu telgrafta öncelikli olarak, memurların görevleri dışında işlerle meşgul olmamalarını ve birinci vazifelerinin hükümetin icraatlarını eleştirmek değil uhdelerindeki işleri en iyi şekilde yapmak olduğunu vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey, Dâhiliye Nazırının bu ihtarını yerinde bulmuş, memurların asıl görevlerini yapmak yerine vakitlerini hükümeti eleştirmekle geçirdiklerini yazmıştır. Bu durumun da devlet işlerinin aksamasına ve halkın şikâyetine sebebiyet verdiği değirmiştir. Ayrıca memurların sahip olmadıkları yetkileri kullanmaya yeltenmemelerini, memurun amirinin amiri sıfatını takınmaması gerektiğini tavsiye etmiştir. Özellikle taşrada görev yapan memurların sıkıntı içinde olduğunu bildiklerini ancak savaş atmosferinde bunu değiştirmeye yönelik adımların yetersiz kaldığını, bununla birlikte bu hassas dönemde memurlardan gayret ve fedakârlık beklediklerini eklemiştir. Şayet bu fedakârlık yapılmaz eski alışkanlıklar devam ederse, gereken kanuni tedbirlerin alınacağını İsmail Hakkı Bey tehdit yollu yazmıştır.²⁰⁴⁶

6.11. Meclis-i Ayan Üzerine Yazdığı Makaleler

İsmail Hakkı Bey'in makale konularından bir kısmını da Ayan Meclisinin kurulması, çalışma usûlleri ve görevleri oluşturmuştur. Ayan Meclisi kurulurken, bu meclise alınacak üyelerin seçiminin de Mebusan Meclisi tarafından yapılması görüşünü savunan İsmail Hakkı Bey, Ayan için kaç kişinin tayin edilmesi gerekiyorsa Mebusan Meclisi'nin bunun üç katı

²⁰⁴³ Babanzade, "Hal ve Mevki", s.1

²⁰⁴⁴ Said Halim Paşa Kabinesinin diğerlerine göre kapsamlı hazırlanmış hükümet programı için bkz. Güneş, "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)", s.251-261

²⁰⁴⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Hükümetin Programı", *Tanin*, 25 Haziran 1913, No:1642, s.1

²⁰⁴⁶ Babanzade, "Hükümetin Programı", s.1

miktarını seçerek, sonucun padişaha bildirilmesi ve padişahın bunların arasında gerekli sayıda ayanı seçmesi yönteminin, kanunuesasînin ruh ve manasına daha uygun düşeceğini dile getirmiştir. Bu şekilde hem padişah hukukuna riayet edilmiş hem de devlet egemenliği ile millet egemenliği anlayışı pekişmiş olacaktır. İsmail Hakkı Bey, Meclis-i Ayanın sadaret tarafından atanmış memurlar şeklinde kalmasının, onları oraya atayanlara manen müteşekkik kalmasına ve bundan dolayı sual ve cevap zamanlarında gereken tarafsızlığı göstermemelerine yol açacağını savunmuştur.²⁰⁴⁷

Ayan Meclisini yasama kuvvetinin istinaf mahkemesi olarak tanımlayan İsmail Hakkı Bey, asliye mahkemesi ile istinaf mahkemesi arasında bir ihtilaf yaşanması benzetmesi yaparak, Ayan Meclisi ile Mebusan Meclisi arasında bu sorunun nasıl çözüleceğini değerlendirmiştir. Meclis-i Mebusan bir kanun düzenlemiş fakat kabine bunu istememiştir. Kabine istemediği bu şeyi yaptırmamak için gayet güçlü bir koza sahiptir ki bu, Meclis-i Ayan'dır. Bu Meclis'te kendi erkânından pek çok kişi bulunduğu gibi Ayanın birçoğu kendi yetiştirdiği şahıslardır. İşte bu durumda İsmail Hakkı Bey yasama gücünün bu iki kanadı arasında tartışma kapısı açılacağını ve memleketin bundan zarar göreceğini yazmıştır. Ayan'da bulunan üyelerin büyük kısmının dürüst ve hamiyetli olsalar bile hayırlı bir iş göremeyeceklerini zira bir kısmının memur olduklarını eklemiştir. Meclis-i Ayan'dan birinin kendi talebiyle memur olduğu zaman, Ayan Meclisi'nden geçecek madde ve görüşmelerde üye sıfatıyla oy veremeyeceği açıklamasını yapan Babanzade, bu durumda kanunuesasînin 62. Maddesinin²⁰⁴⁸ manasını yitireceğini ilave etmiştir.²⁰⁴⁹

İsmail Hakkı Bey, 62. Maddenin son kısmında geçen, kendi talepleriyle diğer memuriyete tayin olunanlar azalık memuriyetinden düşer, ifadesinin ayanlıktan büsbütün düşeceği manasına gelmediğini belirtmiştir. Çünkü üyelik ömür boyudur. Ayrıca 63. Maddenin ikinci fıkrası; *“başka bir nam ile hazineden muvazzaf olan azanın maaş ve tayini eğer on bin kuruştan aşağı ise o miktara tamamlanır ve eğer on bin kuruş veya daha fazla ise öyle kalır.”* şeklinde açıkça belirtmiştir ki, ayandan birinin diğer memuriyete ve bir memurun ayanlığa tayin olunabileceği yani iki memurluğun bir şahısta birleşebilmesi mümkündür. İsmail Hakkı Bey'in bu noktadaki itirazı ise, vükeladan bir ayanın hem vükelalık görevini ifa etmesi hem Ayan Meclisi toplandığı zaman, ayanlık sıfatıyla oy vermesinin caiz olmadığıdır. Ayrıca bir şahsın hem kabinede olup bir sürü işle meşgulken bir de Ayan Meclisi

²⁰⁴⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Yine Ayan Meselesi”, *Tanin*, 21 Kânunuevvel 1908, No:141, s.1-2

²⁰⁴⁸ Kanunuesasînin 62. Maddesi şöyledir: *“Ayan heyeti üyeliği ömür boyudur. Bu memuriyetlere vükelalık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan mazulinden (azledilmiş) ve berri ve bahri farikandan ve gerekli sıfatları taşıyan diğer kimselerden münasipleri tayin olunur. Kendi talepleriyle devletçe diğer memuriyete tayin olunanlar azalık memuriyetinden sakıt olur.”*

Bunun için bkz. Kili, *Türk Anayasaları*, s.17

²⁰⁴⁹ Babanzade, “Yine Ayan Meselesi”, s.1-2

toplantılarına katılması olası değildir. Ayan olanlar yasamaya, vükeladan olanlar ise yürütmeye mensup olduklarından güçler ayrılığı ilkesince bu iki sıfatın bir şahısta toplanması İsmail Hakkı Bey'e göre doğru değildir.²⁰⁵⁰

Osmanlı kanunuesasîsi Ayan Meclisine, hükümete verilmek üzere gensoru hakkı tanımamasına rağmen, Ayan üyeleri bu hakkı elde etmeye çalışmışlardır.²⁰⁵¹ İsmail Hakkı Bey de bunun olamayacağını anayasa hukuku çerçevesinde izah etmiştir. İlk olarak, Ayan tarafından gösterilen istizah hakkı kazanma çabalarının beyhude olduğunu, bununla ilgili yaptıkları müzakerelerin boş vakti doldurmaktan öteye gidemeyeceğini belirtmiştir. Mebusan Meclisine verilen bir hakkın, Ayan Meclisine de verilmek zorunda olmadığını hatırlatarak, parlamentoyu oluşturan bu iki meclisin görev ve yetki bakımından aynı seviyede olmaları için menbalarının, kuruluş biçimlerinin ve nüfuz alanlarının eşit olması gerektiğini savunmuştur. Mebusan Meclisi millet tarafından bir süreliğine seçilmesine karşın, Ayan Meclisi padişah tarafından hayat boyu kalmak koşuluyla seçilmiştir. O yüzden Ayan üyeleri milletin vekili sıfatını taşımamaktadır. İsmail Hakkı Bey, padişah tarafından seçilen kimselerin milletin vekili olmadığını belirterek gensoru haklarının da olamayacağını açıklamıştır.²⁰⁵²

Osmanlı Ayan Meclisi statü bakımından Mebusan Meclisinden üstün bir pozisyona sahiptir. Mebusan üyeleri dört yıllığına seçildiği için görev süreleri bittiğinde bir kez daha seçilmek amacıyla seçmenlerinin karşısına başarılı biçimde çıkmak isteyeceklerdir. Bu yüzden kanunu icra eden kabineyi denetleyip, olumsuz çalışmalarını görürlerse görevden düşürmeleri menfaatleri icabınadır. Zira seçmenlerinin karşısına başarısız kabineyi düşürmüş bir Meclisin üyesi olarak çıkarlar. Ancak Ayan üyelerinin böyle bir derdi yoktur. İşte bu gensoru hakkıyla Ayan ile Mebusanın statüleri dengelenmek istenmiştir. Ayanın feshedilmesi gibi bir durum söz konusu olmadığından Ayana, kabineyi veya Mebusan Meclisini feshetme yetkisinin de verilemeyeceğini ileri sürmüştür. İngiltere, Avusturya, Macaristan, İtalya ve İspanya'da da durumun aynı olduğunu dile getiren İsmail Hakkı Bey, Fransa'da ise Ayanın

²⁰⁵⁰ Babanzade, "Yine Ayan Meselesi", s.1-2

²⁰⁵¹ Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet ilan edildiği zaman hazırlanan kanunuesasîde, kabine üyelerinin kime karşı sorumlu olduğu açıkça belirtilmemiş, devlet memurlarına ait ahval ve icraattan sorumlu oldukları ibaresi konmuştur. Bu durum 1909 değişikliği ile hükümet üyelerinin Mebusan Meclisi'ne karşı sorumlu olduğu biçiminde değiştirilmiştir. Bu yönüyle Mebusan Meclisinin itimadını alamayan bir nazır istifa etmek zorunda olduğu gibi bu itimatsızlık kabinenin tamamına duyulursa hükümet tamamen istifa edecektir. Ortaya çıkan bu sonuç da göstermektedir ki, Ayan Meclisi'nin böyle bir yetkisi yoktur. Ayan Meclisine bu yetkinin verilmemesini savunanlar şu düşüncüyü ileri sürmüşlerdir: "*Meclis-i Ayan'ın tıpkı Meclis-i Mebusan gibi kabineyi düşürebilmesi teklifine karşı böyle bir sistemin meşrutiyet idaresiyle kabil-i telif olamayacağı, çünkü Meclis-i Mebusan'ın kabineyi hem siyaseten hem cezaen mesul kılmak (yani itham etmek) hakkını muhafaza ettiği, Meclis-i Ayan'ın ise itham edilen vekilleri muhakeme etmek salahiyeti bulunduğu beyan edilmiş ve eğer Meclis-i Ayan'a böyle bir hak tanınacak olursa hem müddeilik ve hem de hâkimlik vazifelerinin bir tek meclis uhdesinde olacağı iddia edilmiştir.*" Bkz. İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.10, S.1, 1953, s.201-202

²⁰⁵² Babanzade İsmail Hakkı, "Ayanın Hakk-ı İstizahı", *Tanin*, 20 Teşrinisani 1909, No:437, s.1

gensoru hakkının olduğunu, buna karşılık bu hakkı her kullandığında hükümetin düşmediğini dile getirmiş, Fransa’da bu hakkın tartışıldığını eklemiştir. Ayana bu hakkın verilmesi için Mebusanla aynı pozisyona getirilmesi gerektiği Fransa’da gündeme gelmiştir ki, İsmail Hakkı Bey, Ayan da Mebusan gibi dört yıllığına seçilecekse Ayana ne gerek kaldığı yorumunu yapmıştır.²⁰⁵³

Ayan Meclisi’nin kanunuesasî üzerinde değişiklik yapılması konusundaki yetkilerini konu alan bir makalesinde, 1876 anayasasının 116. Maddesini dayanak göstererek, Meclis-i Ayan’ın kanunda herhangi bir tadilat yapılması için teklif hakkının olduğunu ancak resen tadil hakkının olmadığını belirtmiştir.²⁰⁵⁴ Bu konuda Ayan Meclisi’nin kanunuesasîyi incelemek üzere kurduğu encümenin hazırladığı raporu inceleyen İsmail Hakkı Bey, bazı konulara eleştiri getirerek, Mebusan Meclisi’nin yetkilerini korumaya yönelik tarzda değerlendirmelerde bulunmuştur.²⁰⁵⁵

6.12. Meclis-i Mebusan Üzerine Yazdığı Makaleler

İsmail Hakkı Bey, hükümet üyelerinin sorumluluklarının sınırları konusunda kaleme aldığı bir makalede, Mebusan Meclisi’nde hemen hergün bin türlü vasıtayla soru sorulduğunu fakat kabine üyeleri tarafından bu sorulara cevap verilmediğini yazmıştır. Sorumluluk sahibi olan yürütme üyelerinin bu sorulara cevap vermesi gerekirken cevap vermeyerek sorumsuz davrandıklarından şikâyetle işin anayasal boyutunu incelemiştir. İsmail Hakkı Bey, kanunuesasîde vükelanın sorumluluk taşıdığına dair maddelerin bulunduğunu ancak bu sorumluluğun hangi vasıtalarla teyit edildiği ve sonuçlarının neden ibaret olduğuna dair hüküm bulunmadığını dile getirmiştir. Vükelanın şahsi ve umumi olmak üzere iki fiillerinin bulunduğunu, şahsi fiillerde herkes gibi muamele gördüklerini ancak umumi fiillerinde yani hükümet işlerine ait icraatlarında, ne bir ceza kanunu ne de mahkeme usulü ceza olmadığını ifade etmiştir. Sadece kamu vicdanı ile cezalandırılacaklarını de eklemiştir.²⁰⁵⁶

Osmanlı Devleti’nde vükelayı icraatlarından sorumlu tutan bir hüküm olmadığı için İsmail Hakkı Bey, vükela olan zatların, mebuslar tarafından beğenilmemesi veya eleştirilmesi durumunda kendi arzularıyla çekilmelerinin doğru olacağını savunmuştur. Bu çekilmenin sadece manevi bir görev olmakla kalmayacağını, şayet çekilmezlerse iş yapamayacaklarını, itibar ve haysiyetlerinin azalacağını ve haysiyeti azalan bir heyeti de milletin koltuklarından zorla indireceğini belirtmiştir. Meşrutiyetin ilanı sırasında sadrazam olan Sait Paşa’nın yerine

²⁰⁵³ Babanzade, “Ayanın Hakk-ı İstizahı”, s.1. Fransa’daki ikili meclis ile Osmanlı Devleti’ndeki meclisleri karşılaştırmak için bkz. İlhan Arsel, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.11, S.3, 1954, s.73-76

²⁰⁵⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Meclis-i Ayan’da Kanun-u Esasi”, *Tanin*, 22 Nisan 1910, No:588, s.1

²⁰⁵⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Meclis-i Ayan’da Kanun-u Esasi-2”, *Tanin*, 23 Nisan 1910, No:589, s.1

²⁰⁵⁶ Babanzade İsmail Hakkı, “Mesuliyet-i Vükela”, *Tanin*, 14 Kânunuevvel 1908, No:134, s.1

geçen Kamil Paşa kabinesi için bu görüşlerin geçerli olmadığını ifade ederek, bu kabinenin yok hükmünde olduğunu dile getirmiştir. O yüzden bu kabinenin Mebusan Meclisi açıldıktan sonra çekilmeye mecbur olduğunu hatırlatmıştır. Kamil Paşa kabinesi bunu yapmazsa hakkında gensoru verilerek düşürüleceğini, şayet bunu da yapmayıp görevde kalmakta ısrar ederse, her türlü fitne ve fesat kapısının açılacağını yazmıştır.²⁰⁵⁷

Osmanlı kanunuesasîsinde açık olmayan konulardan bir diğeri vükelanın parlamento karşısında ne gibi bir sorumluluğu olduğudur. İsmail Hakkı Bey bunu anlamak amacıyla 35. ve 38. Maddelerin üzerinde durmuş ve en fazla malumatın daha ziyade 38. Maddede²⁰⁵⁸ olduğuna kanaat getirmiştir. Ancak bu madde detaylı incelenince bunda da bazı açıkların olduğu görülmektedir. Bu maddeye göre, gensoruyu cevaplamak için vükela isterse Meclise gelecek veya istemezse memurlarından birini gönderecektir. Bununla da kalmayıp şayet isterse cevap vermeyecek ve sorumluluğu üzerine alıp cevabı erteleyebilecektir. İsmail Hakkı Bey, bu cevap erteleme hakkının olmasını, hiçbir zaman cevap vermemek hakkına sahip olmak anlamında değerlendirmemek gerektiğini dile getirmiştir. Cevabı erteleme hakkına kimsenin itirazı olmayacağını, bazı durumlarda cevabı hemen vermenin sorun teşkil edebileceğini, özellikle dış politika konularının bazıları gizlilik gerektirdiği için cevaptan kaçınılabileceğini makul karşılamıştır. Ancak bu cevabı erteleme süresinin de makul derecede olmasını savunmuştur. Birkaç gün veya duruma göre birkaç hafta olabileceğini ancak bunu bir sonraki toplantı devresine bırakmanın 38. Maddenin hükümlerine aykırı olduğunu yazmıştır.²⁰⁵⁹

İsmail Hakkı Bey maddedeki açığın bununla sınırlı olmadığını belirtmiştir. Çünkü kabine tehir süresini cevap vermeyecek derecede uzatırsa veya verilen cevap Mebusan Meclisini tatmin etmezse, vükelaya karşı bir yaptırım söz konusu değildir. İsmail Hakkı Bey, aldığı duyumlara dayanarak, kabinenin bu maddedeki söz konusu açığın arkasına sığınıp, sessiz kaldığını ileri sürmüştür. Bu durumda parlamento ile kabine arasında zıtlık çıkacağını dile getirerek, bu zıtlığı kaldırmak için iki yol bulunduğunu belirtmiştir; ya Meclisin üstünlüğü kabul olunarak kabine çekilecektir veya yürütmenin üstünlüğü kabul edilerek, 35. Madde gereğince Mebusan Meclisi feshedilecektir. Bu iki şıktan ilkinin seçilmesinin daha hayırlı olacağını vurgulayarak, otuz yıl sonra açılmış bir Meclisi bir kabine için feda etmenin akıl kârı olmadığını savunmuştur. Fransa'dan da örnek verip, hükümetin meclis tatildeyken

²⁰⁵⁷ Babanzade, "Mesuliyet-i Vükela", s.1

²⁰⁵⁸ Söz konusu madde tam olarak şöyledir: "İstizah-ı madde için vükeladan birinin huzuruna Meclisi Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesa-yı memurinden birini göndererek, irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görürse mesuliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek salahiyetini haiz olacaktır." Bunun için bkz. Kili, *Türk Anayasaları*, s.13

²⁰⁵⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Vükelanın Parlamento Karşısında Mesuliyeti", *Tanin*, 23 Kânunuevvel 1908, No:143, s.2-3

icraatlarına devam ettiğini ve tatil bitince mebuslara bu süre içinde neler yaptığının hesabını verdiğini, Osmanlı Devleti'nde de beş aydır görevde bulunan hükümetin Meclise açıklama yapmaması durumunun olamayacağını, istifa etmesi durumunun da kendisini izahta bulunma sorumluluğundan kurtarmayacağını dile getirmiştir.²⁰⁶⁰

İsmail Hakkı Bey'in, üzerinde mantık yürütmek zorunda kaldığı konulardan biri de İstanbul Mebusu Refik Bey'in ölümü üzerine²⁰⁶¹ boş kalan mebusluk için ne usulde bir seçim yapılacağı olmuştur. Ayan Meclisi, kanunuesasînin tefsirini yapabilme hakkını kullanarak boş kalan üyeliğin seçimi yetkisini, ilk seçimi icra eden ikinci seçmenlere vermiş ve bu şekilde işin kanuni yönünü kesip atmıştır. Ancak Ayan Meclisinin bu tefsiri birçok itiraza sebep olmuştur. İş itirazla kalmamış, bazı kesimler olaya şeriat hükümlerini de karıştırmış ve şöyle söylemişlerdir: *“Bu hususta ahkâm-ı celile-i şeriyeye muhalif hareket edilmiş olmasından dolayı ağlamamak kimin elinden gelir? Ayan ile Mebusan evvela şer-i şerif ve sonra kanunuesasîyi göz nuru gibi muhafazaya yemin etmiş oldukları halde Ayanın şu hatasına acaba Mebusan da iştirak edecek mi?”* İsmail Hakkı Bey bu eleştirileri aktardıktan sonra, mebusun millete vekâlet ettiği mantığından yola çıkarak, sorunu Mecelle üzerinden çözmeye çalışmalarını yanlış bulmuştur. Mecelle'deki vekâletin adi manada, mebusun vekâletini ise siyasi manada değerlendirmek gerektiğini savunmuştur.²⁰⁶²

Mecelle'deki vekâletin başka anlamda değerlendirilmesi gerektiğini belirten İsmail Hakkı Bey, bunu üç maddede açıklamaya çalışmıştır. İlk olarak, âdi vekâlette müvekkillerin bilinen ve belirli kişiler olması lazım geldiğini ancak seçimde oy kullananların bilinemeyeceğini dile getirmiştir. İkinci olarak, müvekkiller bilirse bile vekilin sadece kendi müvekkillerine vekâlet edebileceğini ancak bir mebusun sadece kendine oy verenlerin değil bütün milletin vekili olduğunu hatırlatmıştır. Üçüncü olarak da, âdi vekâlette vekil, müvekkiline hesap vermeye kanunen mecbur olsa da mebusların buna mecbur olmadığı yorumunu yapmıştır. İsmail Hakkı Bey bu açıklamalardan sonra, halkı Meclis'te temsil etmek manasında zaruri olarak kullanılan vekâlet kelimesini, şeriata aykırı hareket ediliyor şeklinde bir isnada dönüştürmenin, akıl karışıklığı yaratmaktan başka işe yaramayacağını ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu açıklamaları yapma nedeni olarak da, meselenin şeriatla alakalı

²⁰⁶⁰ Babanzade, “Vükelanın Parlamento Karşısında Mesuliyeti”, s.2-3

²⁰⁶¹ İstanbul Mebusu Manyasizade Refik Bey, 4 Mart 1909 günü hayatını kaybedince, onun ölümü üzerine boşalan İstanbul mebusluğu için seçim yapılmıştır. Bu seçim Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki arasında geçmiş, Ahrar Fırkası, İkdam başyazarı Ali Kemal Bey'i aday gösterirken, İttihat ve Terakki, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı aday yapmıştır. 5 Nisan 1909 günü yapılan seçimi Rıfat Paşa 281 oyla kazanırken, Ali Kemal Bey sadece 129 oy almıştır. Bkz. Olgun, *“Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler”*, s.10

²⁰⁶² Babanzade İsmail Hakkı, “İntihab Vekâlet Kelimesiyle Ne Dereceye Kadar Tefsir Olunabilir?”, *Tanin*, 24 Mart 1909, No:232, s.1-2

olmadığını göstermek ve İstanbul'un büyüklüğüne nazaran, seçim çirkinliklerini tekrar ortaya koymanın, memlekete fayda değil zarar getireceğini hatırlatmak olduğunu göstermiştir.²⁰⁶³

Meşrutiyetin ilk aylarında bazı gazetelerin Mebusan Meclisi'ne yönelik ağır ithamlarda bulunan yazılar yazması üzerine İsmail Hakkı Bey, bu yazıların yaratacağı vahamet üzerinde durmuştur. İlk olarak, basının serbest olmasının memlekette mevcut ne varsa hepsine birden balta ile saldırmak anlamına gelmediği hatırlatmasını yapmıştır. Zaman içinde basında görülen olumlu ve faydalı havanın bozulduğunu, işin içine ihtiras ve menfaatlerin girdiğini, kalemin kiminin elinde neşter, kiminin elinde kazma kürek olduğunu dile getirmiştir. Mebusan Meclisine yönelik de haksız ve ağır eleştiriler gazetelerde sütun sütun yer almıştır. Mebusan Meclisi'nin Serseri Kanununu kıyamete kadar sürükleyeceğinden ve bir kanun yapmakta aciz kaldığından dem vurulmuştur. İsmail Hakkı Bey ise kanun yapmanın çocuk işi olmadığını, bütün milletin kaderini etkileyeceğini, kimi yerlerde bir kanunun yıllarca sürdüğünü açıklayarak Meclisi müdafaa etmiştir. Mebusan Meclisi'nde, mebusların, meclis başkanının kölesi olduğu iddia edilerek bunun skandal olduğu yazılmıştır ki, İsmail Hakkı Bey bu ifadeleri de yanlış bulmuştur.²⁰⁶⁴

Mebusan Meclisinin kusursuz olduğunu iddia etmediklerini vurgulayan Babanzade, bu meclisin daha ilk meclisleri olduğunu unutmamaları gerektiğini hatırlatmış, siyasi kültürün memlekette daha oturmadığını, bu yüzden mebusların siyaset dâhisi olarak görülmemesi gerektiğini belirtmiştir. Hal böyle iken hiç anlayış gösterilmeden, iyi ve kötü her vesileyle Meclise saldırmanın insafsızlık olduğunu ifade etmiştir. Gazete sayfalarında büyük başlıklarla şantaj yollu yazılar yazmanın, halk üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin hesaba katılmasını talep etmiştir. Her gün halkı Mebusan Meclisi aleyhine kışkırtmanın, meclisin yeniden kapanmasına kadar gidebilecek tehlikeli bir süreci başlatabileceğini ve bu ikinci şans da bu şekilde heba edilirse, bir daha meclisin açılmayacağını dile getirmiştir. İkinci seçimlerde kazanmak hülyası ile Meclisin dağılmasına çalışmanın ateşe petrole yaklaşmak gibi olduğunu vurgulayan İsmail Hakkı Bey, başkent gazetelerinde Mebusan Meclisi hakkında yazılan olumsuz yazıların, taşra üzerinde daha tehlikeli bir sonuç yaratacağından endişe etmiştir.²⁰⁶⁵

Meşrutiyetin ilk aylarında Mebusan Meclisi'nin kanun çıkarma konusunda çok ağır davrandığı, oturumlarda boşuna vakit geçirildiği yönünde ciddi eleştiriler gelmiştir. İsmail Hakkı Bey bu eleştirilere cevap verirken Meclis-i Mebusanın bir makine olmadığını, birkaç yüz kişiden oluşan bir heyette ve müzakere yoluyla yapılan işlemlerde yavaşlık olmasının, işin doğası gereği olduğunu dile getirmiştir. Kanun çıkarmanın masa başında oturup makale

²⁰⁶³ Babanzade, "İntihab Vekâlet Kelimesiyle Ne Dereceye Kadar Tefsir Olunabilir?", s.1-2

²⁰⁶⁴ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusan ve Gazeteler", *Tanin*, 10 Nisan 1909, No:249, s.1-2

²⁰⁶⁵ Babanzade, "Meclis-i Mebusan ve Gazeteler", s.1-2

yazmaya benzemediğini hatırlatarak, Mebusan Meclisi'nin 1909 yılında geç açıldığını ve ilk aylarını boş geçirdiğini kabul etmiştir. Meclis daha sonra boş durmamak için kanunuesasîde bazı düzenlemeler yapılması için çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmaların kısa sürede tamamlanacağını dile getiren İsmail Hakkı Bey, anayasa gibi önemli bir konuda meclisin çok hızlı çalıştığını, birçok Avrupa devletinde anayasa düzenlemeleri yıllar alırken, Osmanlı Devleti'nde halkın dört gözle bu kanunu beklediği hesaba katılarak, birkaç ay zarfında işin tamama erdirileceğini yazmıştır.²⁰⁶⁶

Bu konuda hükümeti de eleştirerek, aylarca kanun göndermediklerini ancak son zamanlarda neredeyse hemen her gün yeni bir kanun yolladıklarını dile getirmiştir. Bütçe gibi önemli bir kanun bile çok geç gelmiştir ki, hükümet bu konuda, kendisinin kanunları hazırlayıp Meclise gönderdiğini ancak Meclisin ağır davranarak bu kanunları çıkarmadığı tavrına girerek, topu Meclise atmıştır. Meclis başkanının tabiriyle, hükümet iki ayaklarını bir pabuça sokmuştur. Aynı yıl içinde bütçeyi, tensikat kanununu ve matbuat nizamnamesini yetiştirmeye gayret edeceklerini belirten İsmail Hakkı Bey, buna muameleleri tamamen hazırlanmış olan serseri kanunu, içtima kanunu ve diğer bazı kanunları da ekleyerek, zamanının yarısını boş geçirmiş olan bir Meclisin aslında hiç de fena çalışmadığını göstermek istemiştir. Öteki bazı kanunların bir sonraki yıla kalacağı bilgisini vererek, bu durumun başka ülkelerde de yaşandığını ifade etmiştir.²⁰⁶⁷

Meclis-i Mebusanın hükümeti denetlemesi açısından, Osmanlı Devleti'nde uygulanan yöntem istizah (gensoru) vermektir. 31 Mart Ayaklanmasından sonra yapılan kanunuesasî düzenlemesine göre, istizah sonucunda nazırlar veya onların vekilleri tarafından yapılan açıklama ya yeterli ya da yetersiz kabul edilecektir. Açıklama yetersiz görülürse, Mebusan Meclisi bunu itimatsızlık olarak kabul edecek ve kabineyi istifaya davet ederek sonuçlandıracaktır. Kanunuesasîye bu şekilde dâhil edilen bu maddeye karşın İsmail Hakkı Bey, sual hakkının eksik kaldığını yazmıştır. Sual hakkı ile istizahın birbirine karıştırılmaması gerektiğini belirterek, istizahın önemli bir muamele olduğunu, kolay kolay harekete geçirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. İstizah sonucunda hükümetin güven ve güvensizlik oyu alması gibi ciddi bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna karşın hükümete her zaman istizah vermenin de doğru olmadığını, bunun işlerin aksamasına yol açacağını dile getirmiştir.²⁰⁶⁸

Bu sebeplerden ötürü parlamento ile yönetilen ülkelerin hemen hepsinde istizaha nazaran biraz daha yumuşak bir denetleme yolu olan sual hakkı kullanılmıştır. Sualin sonunda güven veya güvensizlik gibi bir netice de ortaya çıkmamaktadır. İsmail Hakkı Bey,

²⁰⁶⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Mebusan Makinesi", *Tanin*, 7 Haziran 1909, No:274, s.1

²⁰⁶⁷ Babanzade, "Mebusan Makinesi", s.1

²⁰⁶⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Hakk-ı Sual ve Hakk-ı İstizah", *Tanin*, 24 Haziran 1909, No:291, s.1

kanunuesasînin düzenlenmesi müzakerelerinde buna dair bir madde teklif etmiş ve bu anayasa düzenleme encümenine havale edilmiştir. Daha sonra söz konusu maddenin Meclis'te müzakere edilmesi beklenmiştir. Babanzade bu madde teklifini verirken, bazı mebuslar sual hakkının yürütme gücü üzerinde bir silah tehdidi olduğuna inanarak olumsuz şeyler söylemişlerdir. İsmail Hakkı Bey, sual hakkının, mebusların belirttiğinin tam aksine yürütmenin üzerindeki baskıyı azaltacağını savunmuştur. Ayrıca hükümetin sadece maddi değil manevi kuvvetini de artıcağını, her gün Mebusan Meclisinde izahat vererek manevi kuvveti sarsılmak yerine, sual yöntemi ile güven veya güvensizlik gibi kararlara maruz kalmayarak, mevkiini daha tahkim edeceğini vurgulamıştır.²⁰⁶⁹

İsmail Hakkı Bey, yapılan bütün bu çalışmalarla Osmanlı Devleti'nde güçlü bir hükümet kurulmaya çalışıldığını, gerek merkezde gerek taşrada istibdat yönetiminin bakayası olan unsurlarla mücadele edilerek, hükümet işlerinin sekteye uğratılmasına yol açacak kesimlerin üzerine korkusuzca gidildiğini aktarmıştır. Hükümetin bunu sağlarken bazı hatalara düştüğü itirafını yapmaktan da çekinmemiştir. Hükümet, mevkiini güçlendirmek isterken tensikat ve tasfiye politikaları uygulamıştır.²⁰⁷⁰ Bu uygulamaların faydasının çok olduğunu ancak bazı mahzurlarının da bulunduğunu belirten Babanzade, bu kadar büyük bir bina inşa etmeye çalışırken illa ki bazı kazaların da yaşanacağını dile getirmiştir. Bu durum merkezde olduğu gibi taşra memurlarında da kendini göstermiştir. Her an keyfi bir kararlar görevinden alınacağı endişesi yaşayan taşra memurlarından faydalı hizmet beklenmemesini vurgulayan İsmail Hakkı Bey, özellikle taşrada bazı memurların keyfi bir biçimde azledilmesi veya başka yere tayin edilmesinin, o memur için telafisi zor zararlara yol açacağını ileri sürmüştür.²⁰⁷¹

Memurların keyfi yer değiştirmelerinin aynı zamanda devlete harcırah yükü de getireceğini ekleyen Babanzade, böyle geniş çaplı temizlik hareketlerinde bu tip hatalara tahammül etmekten, bazı fedakârlıklara katlanmaktan başka çare olmadığını da ifade etmiştir. Vali, mutasarrıf, kaymakam gibi büyük rütbeli devlet memurlarının da sebepli sebepsiz tayinlerini çıkarmanın, taşranın belli noktalarında hükümeteşizlik yaşanmasına yol açtığını dillendirmiş ve hükümetin, seyyar ve göçebe bir memur vaziyeti alacağını yazmıştır.

²⁰⁶⁹ Babanzade, "Hakk-ı Sual ve Hakk-ı İstizah", s.1

²⁰⁷⁰ Lütfi Simavi Bey, resmi dairelerde icra edilen ve birçok karşıklık ve haksızlığa yol açan tensikat işini Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, yürütme organına verdiği için bu karmaşanın yaşandığını belirtmiştir. Nezaretlerde yapılan tensikat işleri, bu meseleden anlamayan Ayandan ve Mebusandan birer görevliye verilmiştir. Bahsi geçen görevliler de işin ciddiyetini göz önüne almadan ve kimseyle istişare etmeden önemli icraatlar yapmışlardır. Lütfi Simavi'ye göre, bu sebeplerden ötürü tensikatın sonuçları çok kötü olmuştur. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'nın ağzından, tensikat işinin Mebusan Meclisine yaptırılması halinde mebuslardan çok fazla itiraz eden olacağı ve bundan ötürü görevin yürütmeye verildiği sözlerinin çıktığını dile getirmiştir. Bkz. Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, c.I, s.31

²⁰⁷¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Kabza-i Hükümet", *Tanin*, 5 Teşrinievvel 1909, No:393, s.1

Tensikata tabi tutulanların dışında kalan memurların da becayiş usulüyle sık sık yer değiştirmesinin zararlı olduğunu savunmuştur. İsmail Hakkı Bey, memurları birer birer atmanın zamanı olmadığına, uzun uzadıya sicil incelemesi yapılmadan memur alınmamasına ancak memuru istihdam etikten sonra da gömlek değiştirir gibi değiştirmenin mantıksız olduğuna kanaat getirmiştir.²⁰⁷²

İsmail Hakkı Bey, kimi zaman Mebusan Meclisi'nde yaşanan dialogları ve tartışmaları yazılarına konu edinmiştir. Meclisin azınlıkta kalan mebusları, sık sık çoğunluğa sahip olan partinin kendilerine zulmettiklerini, haklarına riayet etmediklerini dile getirmişlerdir. Bu şikâyetler artınca da çoğunluğa mensup olanlar tereddüt halinde kalmış ve gerçekten de güçlerini kötüye kullandıkları zannına kapılarak, azınlıkta kalanların haklı haksız taleplerini yerine getirmeye başlamışlardır. Sırf azınlığın gönlü olsun diye verilen bu tavizler de parlamento hayatının sekteye uğramasına sebep olmuştur. İsmail Hakkı Bey, Meclisin 31 Mayıs 1910 günkü oturumunda, azınlık mebuslarının yaptıklarını okurlarına aktararak, bunların mağdur ve mazlum oyunlarını ortaya çıkarmak istemiştir. İdare-i Mahsusa ile ilgili görüşmeler son bulup yeni bir müzakereye başlanacağı esnada azınlık mebusları bitmiş olan işi yeniden Meclisin gündemine getirmeye çalışmışlardır. Bu maksatla Kütahya Mebusu Ferit Bey, Nafia Nazırına, İdare-i Mahsusa sözleşmesinin tasdiki mealinde bir takrir vermiş ve bu takririn isim isim oya sunulmasını teklif etmiştir.²⁰⁷³

İsmail Hakkı Bey, azınlık mebuslarının bu hareketi yapmaktaki niyetlerinin memlekete faydalı olmak değil, Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi'nin şahsı olduğunu belirtmiştir. Biraz da ironi yaparak Hallaçyan Efendi'nin saç ve sakal stiline kafayı taktıklarından bahsetmiştir. Ferit Bey ve Lütfi Fikri Bey'in Meclis Başkanı, Nafia Nazırı ve en son Meclisi tahkir ettiğini dile getiren İsmail Hakkı Bey, sınırlarını aşan konuşmalar yaptıklarından söz etmiştir. Lütfi Fikri Bey'i kendini beğenmiş biri olarak gören Babanzade, II. Abdülhamit dönemini övme gafletinde bulunduğunu, Avrupa anayasaları hakkında kanunuesasî mecmualarından iktibas yapacak derecede şaşkın olduğunu yazmıştır. Lütfi Fikri Bey'e olan öfkelerini farklı davranışlarını aktararak dile getiren İsmail Hakkı Bey, azınlığın Meclis'te obstrüksiyon yapmaya çalıştığını, kendilerine çoğunluk mebusları tarafından gösterilen hoşgörüyü suiistimal ettiklerini belirtmiş ve kamuoyunun bu durumu bilmesini istediği için bunları yazdığı açıklamasını yapmıştır. Çoğunluk mebuslarına da kararların çoğunlukla alındığını hatırlatarak, artık azınlığa tolerans göstermemelerini, kuru gürültülere papuç bırakmamalarını tavsiye etmiştir.²⁰⁷⁴

²⁰⁷² Babanzade, "Kabza-i Hükümet", s.1

²⁰⁷³ Babanzade İsmail Hakkı, "Ekalliyetin Tagallübü", *Tanin*, 1 Haziran 1910, No:628, s.1-2

²⁰⁷⁴ Babanzade, "Ekalliyetin Tagallübü", s.1-2

Mebusan Meclisi'nin yeni açılmış olması ve kanunuesasîde bazı maddelerin yorumu açık biçimde bırakılması, Meclis'in çalışmalarıyla ilgili karşılaşılan her yeni durum karşısında yorum tartışmalarının yaşanmasına yol açmıştır. Meclis böyle bir durumla 1910 yılının Haziran ayında karşılaşmış, bütçe müzakereleri uzun sürünce, Meclisin kapanması gerekirken, padişahın iradesiyle bir ay daha çalışmalar uzatılmıştır. Hatta bu ek süre de bütçenin hazırlanmasına yetmeyince, padişah ikinci bir irade ile Meclisin çalışmalarını on beş gün daha uzatmıştır. Ancak bu karar Meclisin 13 Haziran 1910 tarihindeki oturumunda tartışmaya yol açmış, Meclisin süresini uzatma biçimi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Süreyi uzatmaya Meclisin mi yoksa hükümetin mi karar vereceği, hükümet karar verdiği halde uzatmanın ne şekilde olacağı, Meclisin böyle bir karara uymak zorunda olup olmadığı gibi konular Mecliste gündem olmuştur.²⁰⁷⁵

İsmail Hakkı Bey de bu tartışmalara müdahil olmuş ve ertesini gün konuyla ilgili görüşlerini *Tanin*'de okurlarıyla paylaşmıştır. Buna göre, yeni düzenlenen kanunuesasînin 44. Maddesi konuya açıklık getirmektedir. Bu madde; “*Padişah görülecek lüzum üzerine resen yahut Mebusanın mutlak çoğunluğu tarafından gerçekleştirilecek yazılı talebe binaen Meclis-i Umumiye vaktinden evvel açar ve Heyet-i Umumiyenin kararıyla veya resen*” görüşmeleri uzatılabilir şeklindedir. Konuyla ilgili tartışmaların özünde, yürütme organının Meclisin süresini uzatarak, yasama organı üzerinde tahakküm kurduğu görüşü vardır. İsmail Hakkı Bey bu görüşü reddedip, padişahın yürütme yetkisini bir kabine vasıtasıyla kullandığını, kabinenin de Meclisteki çoğunluğa yani Meclisin kendine istinat ettiğini, Meclisin çalışmalarında aksamalar olunca sorumluluk kendisinde olacağı için buna mahal vermemek amacıyla Meclisin süresini uzatabileceğini açıklamıştır. Diğer bir tartışma da Meclisin padişahın süre uzatma kararına uymak zorunda olup olmadığıdır ki, İsmail Hakkı Bey, uymak zorunda olduğunu şayet uymazsa kanunuesasînin 44. Maddesine aykırı hareket etmiş olacağını hatırlatmıştır. Ayrıca zaten zamanın dar olduğu bir süreçte şekille oylanmanın yersiz olduğunu ve Meclisin de böyle düşünerek çalışma süresini on beş gün daha uzattığını haber vermiştir.²⁰⁷⁶

Meşrutiyetin ilanından sonra istibdat yönetiminin önde gelen yöneticilerine (sanadid-i istibdat) nasıl bir muamele yapılması gerektiği konusu sorun olmuş, bunların kanun önüne ne şekilde çıkarılacağına bir türlü çözüm bulunamayınca bu amaçla bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir ki, söz konusu özel komisyon aylarca müzakereden sonra işin içinden çıkamamıştır. Bunların kanuni durumları daha çözüme kavuşmadan, bu sefer mazuliyet ve tekaüt maaşı alıp almayacakları konusu gündeme gelmiştir. Kanunda bunlara özel bir madde

²⁰⁷⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Meclisin Temdid-i Müddeti”, *Tanin*, 14 Haziran 1910, No:641, s.1

²⁰⁷⁶ Babanzade, “Meclisin Temdid-i Müddeti”, s.1

bulunmadığı için yeni bir tekaüt kanunu yapılmasına karar verilmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu hamlenin iyi bir ilerleme olduğunu zira eski tekaüt kanununa göre istibdat ileri gelenlerinin 25-30 bin kuruş maaş alarak, görevde bulunan vükeladan daha yüksek paralar alacaklarını dile getirmiştir. Fakat mesele bununla bitmemiş, bu sefer de 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra 'sanadid-i irtica' ortaya çıkmış ve bunlar da diğerleri gibi İstanbul'dan çıkarılmıştır. Bunların durumu da belirsizlik gösterirken, bunlar içinde suçları biraz daha hafif olanlar sadrazam tarafından affedilerek ortalık sakinleştirilmek istenmiştir.²⁰⁷⁷

Bu irtica hareketine bulaşanlar gittikleri yerde perişan ve sefil kalmışlar ve hatta aileleri dilenecek noktaya gelmiştir. Kanun bu gibilere 5000 kuruşu aşmamak koşuluyla emeklilik hakkını vermiştir. Aynı kanun ebediyen kalebentliğe mahkûm olan ve üç yıl kürek cezası alanların ailelerini dahi emeklilik hakkından mahrum etmemiştir. Durum bu halde iken Meclis'te yine konuyla ilgili tartışma çıkmıştır. İsmail Hakkı Bey, kanuna üstün gelinemeyeceği için bunlara ödeme yapılacağını dile getirmiştir. Meşrutî yönetimde kanun üstün olduğu için bazen böyle vicdanları rahatsız eden konularda istemeyerek de olsa kanun üstünlüğünü kabul etmenin şart olduğunu ifade etmiştir. Bu gibiler içinde gerçekten paraya şiddetle ihtiyaç duyanlar bulunduğunu, babanın cezasını zevceye veya evlatlara çektirmenin yanlış olduğunu vurgulayan İsmail Hakkı Bey, bazılarının ise yurtdışında lüks içinde yaşamalarına rağmen hala maaş istediklerini dile getirmiştir. Bu durum üzerine istisna kanun yapmanın yanlış olacağını savunan Babanzade, milyoner olan 'sanadid-i istibdat ve irticanın' milletin fakir halini düşünerek, kendi arzularıyla maaş haklarından vazgeçmelerini istemiştir.²⁰⁷⁸

Mebusan Meclisi ikinci toplantı yılını 28 Haziran 1910 günü tamamlayarak, padişahın hatt-ı hümayunu ile tatil devresine girmiştir. Yedi buçuk ay süren bu çalışma döneminde yapılan icraatlarla ilgili Mebusan Meclisi bir kitapçık çıkarmıştır. Ayrıca Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile Ayan Reisi Sait Paşa kapanış konuşmaları yaparak, yasama organının çalışmaları hakkında genel bilgilendirme yapmışlardır. İsmail Hakkı Bey, bu resmi bilgilerin rakamlardan ve genel laflardan ibaret kaldığını belirterek, *Tanin*'de Meclisin faaliyet durumunu inceleyen bir yazı yazmıştır. Bu bağlamda, Meclisin önceki yıl görülen acemiliği üzerinden attığını ve iyi iş gördüğünü dile getirmiştir. Meclis geçen sene 53 kanun çıkarmışken 1910 yılında 65 kanun çıkarmıştır. Fazla olarak gündeme alınıp da müzakere edilmeyi bekleyen 13 kanunun hazır beklediği bilgisini vermiştir. Gensoru sayısı hakkında da açıklama yaparak, 1909'a göre çok az sayıda kaldığını, toplam sayının ona ulaştığını ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey ayrıca, bu performansın gösterilmesinde İttihat ve Terakki

²⁰⁷⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Yine Sanadid-i İstibdat", *Tanin*, 22 Haziran 1910, No:649, s.1

²⁰⁷⁸ Babanzade, "Yine Sanadid-i İstibdat", s.1

Fırkası'nın da düzene girmesinin etkisi olduğunu vurgulamış, gerek bütçe gerek kanun görüşmelerinde lüzumsuz tekrarların önünü aldığı detayını vermiştir.²⁰⁷⁹

Meclisin olumlu çalışmalarını bu şekilde aktarmakla birlikte gördüğü bazı kusurları aktarmayı da uygun bulmuştur. İsmail Hakkı Bey'e göre Meclisin ilk kusuru çok miktarda boşa vakit kaybetmesidir. Çırağan yangınından²⁰⁸⁰ sonra Meclis için yeni bir bina bulunması konusu bile haddinden fazla uzatılmıştır. Meclis açıldığı zaman lokmaları yavaş yavaş, birer birer yutarken, kapanmaya doğru ikişer ikişer yutmaya başlamış bu da İsmail Hakkı Bey'in ifadesiyle, hazımsızlığa yol açmıştır. Meclisin diğer kusuru olarak da, mebusların kendi reklamları olsun diye gereksiz yere konuşma yapmalarını göstermiştir. Yoklama yapılırken kendilerinin Meclis'te hazır bulduklarını söyleyerek, oturumlara sürekli devam ettiklerini gösterme çabalarını beyhude bulmuş, devamın iyi olduğunu ancak Meclisin de ilkokul derecesine indirilmesine karşı olduğunu vurgulamıştır. Mebusların en büyük kusurlarından biri de kendi seçim bölgeleri ile ilgili karar aldirmaya çalışmak ve bu taleplerinin tutanaklara geçmesini sağlamak olmuştur. Bu şekilde yaparak, seçmenlerine elinden geleni yaptıkları ancak Meclisin onay vermediği mesajını ulaştırmak istemişlerdir. Bir sonraki yıl aynı hataların, bilhassa zaman kaybı kusurunun tekrar etmemesi için temennide bulunmuştur.²⁰⁸¹

İsmail Hakkı Bey kimi zaman da mebus olmanın bazı zorlukları üzerinde durmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası Reisi Mentеше Mebusu Halil Bey'in 6 Temmuz 1910 günü gazetelerde yayınlattığı²⁰⁸² ve özel talepleri yerine getirmeyeceğini belirttiği beyannamesini örnek vererek, mebuslardan beklenen iltimas ve tavsiye taleplerinin, kendilerini zor duruma düşürdüğünü aktarmıştır. Osmanlı kanunlarının rüşvet konusunda alana da verene de cezai müeyyide uyguladığını belirten İsmail Hakkı Bey, bir şahsın bir memuriyete alınması için yapılan tavsiyeler için ise böyle bir şey olmadığını yazmıştır. Ancak birini bir göreve tavsiye etmenin bazı hallerde fayda da sağlayabileceğini, başarılı, çalışkan ve dürüst birini arayan bir daire müdürüne, bu vasıflara sahip tanıdık birilerini önermenin kötü olmadığını savunmuştur. Buna karşın bütün tavsiyelerin bu kadar iyi niyetle yapılmıyor olmasından da şikâyet etmiştir.²⁰⁸³

²⁰⁷⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "İkinci Devre-i İçtimaiyenin Bilançosu", *Tanin*, 29 Haziran 1910, No:656, s.1

²⁰⁸⁰ Osmanlı Devleti'nde günümüzdeki gibi bir meclis binası olmadığından, meclis oturumları için Çırağan Sarayı kullanılmıştır. Saray, 19 Ocak 1910 günü çıkan bir yangından ötürü yanmıştır. Bu durum da doğal olarak, Meclis çalışmalarının nerede yapılacağı sorununu gündeme getirmiştir. Çırağan Sarayı hakkında genel bilgi için bkz. Selda Ertuğrul, "Çırağan Sahilsarayı", *DİA*, c.8, 1993, s.305

²⁰⁸¹ Babanzade, "İkinci Devre-i İçtimaiyenin Bilançosu", s.1

²⁰⁸² Halil Bey'in söz konusu beyannamesi *Tanin*'de yer aldığı biçimiyle şöyledir: "Çeşitli kurumlar nezdinde takip edilecek özel ve şahsi işler için vilayetlerden birçok mektuplar aldığım gibi İstanbul'da da şahsi müracaatlar tevali ediyor. Her ne şekilde vaki olsa da adam kayırmaya yol açması tabi olan bu gibi hususların yerine getirilmesinde mazur ve firka kararıyla memnu olduğumu ilan ile beyhude zahmet ve masraftan kaçınılmasını cümleden rica eylerim." Bunun için bkz. "Beyanname", *Tanin*, 6 Temmuz 1910, No:663, s.3

²⁰⁸³ Babanzade İsmail Hakkı, "Mebuslar ve Tavsiye", *Tanin*, 8 Temmuz 1910, No:665, s.1

Birinin tavsiyesi üzerine bir şahsı bir göreve getirmenin sorumluluğunu da mebusun üzerine aldığı, şayet o şahıs işini düzgün yapmaz ya da fena işlere karışırsa onu o göreve getiren kişinin mahçup olacağını belirtmiştir. Osmanlı halkında, seçtikleri mebusun bütün işlerini yapmak zorunda olduğu tarzında bir anlayışın bulunduğunu, tavsiye gibi özel istekleri yapılmadığı zaman da mebusun iş görmüyor diye gözden düştüğünü dile getirmiştir. Seçmenleri memnun etmek için bir nazırdan böyle iltimaslar dilemenin, mebusu hem mahçup hem de mahkûm edeceğini vurgulayan İsmail Hakkı Bey, her tavsiyenin de yerine getirilmediğini ifade etmiştir. Birçok mektubun daha açılmadan zarfının yırtıldığı uyarısında bulunarak, vatandaşlardan bu tip taleplerde bulunmamalarını rica etmiş, bunu yapmayan mebuslara karşı da kırgınlık duymamalarını tembihlemiştir.²⁰⁸⁴

Mebusan Meclisinde mebusların müzakere edilen bir kanun maddesi hakkında haddinden fazla söz isteyerek uzun uzun konuşmaları ve Meclis çalışmalarının aksamasına yol açması 1911 yılında da devam etmiştir. Meclisin 11 Ocak 1911 günkü oturumunda, mekatib-i âliye mezunlarının askerliğine dair bir fıkra için 30 kadar mebus konuşmuştur. İsmail Hakkı Bey, her mebusun ortalama beş dakika konuştuğu düşünülürse 150 dakika zaman kaybının sadece bir madde için yaşanacağını belirtmiştir. Konuşmaların, kürsüde bulunmanın etkisiyle uzayıp gitmesinden ötürü küçük işlere büyük zaman harcanmasından yakınmıştır. Encümenlerin, firkaların ve mebusların biraz daha duyarlı davranarak, Meclisin vaktini tasarruflu kullanması için katkı sağlamalarını temenni eden İsmail Hakkı Bey, bir ay zarfındaki devamsızlık günlerinin miktarını altıdan beşe indirmek için Meclisin tam bir gün vakit geçirdiğini hatırlatmıştır.²⁰⁸⁵

İsmail Hakkı Bey, 1911 yılında yazdığı başka bir makalede ise yine sual ile istizah meselesinin birbirine karıştığından yakınmış ve konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Meclisin 28 Ekim 1911 günkü ikinci oturumunda, Karabine Metropolitidi hadisesinden ötürü yapılan tartışmaları ele alan İsmail Hakkı Bey, sual takririnin müzakere gündemine alınmaya çalışılmasından bahsetmiş, bu tip girişimlerin meşrutiyeti temellerinden sarsacağını yazmıştır. Sual yönteminin, istizahın yaratacağı sonuçları hafifletmek amacıyla getirildiğini, Meclisin vaktinin boşa harcanmasına engel olmak için bunun yapıldığını dile getiren İsmail Hakkı Bey, suali gündeme almanın, Meclisin yetkilerine tecavüz etmek olduğunu belirtmiştir. Şayet sual müzakere gündemine alınırsa, Meclisin en etkili tenkit silahı olan istizahın icrasına imkân kalmayacağını hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey, bu uyarının Mebusan Meclisi'nde dikkate alınıp, sualler ile istizahlar arasındaki sınırların açık biçimde çizilmesini istemiştir.²⁰⁸⁶

²⁰⁸⁴ Babanzade, "Mebuslar ve Tavsiye", s.1

²⁰⁸⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusanın Tanzim-i Meşagili", *Tanin*, 12 Kânunusani 1911, No:847, s.1

²⁰⁸⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Sual mi İstizah mı?", *Tanin*, 29 Teşrinievvel 1911, No:1134, s.1

6.13. İç Politikayla İlgili Müstakil Makaleler

Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in 6 Nisan 1909 günü öldürülmesi,²⁰⁸⁷ Osmanlı basınında, gazeteler arasındaki kalem savaşlarına bir son vermek için fırsat olarak görülmüş, *Yeni Gazete* iki ay süreyle mütareke yapılmasını, *İkdam* gazetesi de gazeteciler arasında birlik sağlanmasını önermişlerdir. İsmail Hakkı Bey, meşrutiyet sonrası Osmanlı basınına biraz eleştiri getirerek, özgürlük ortamının yarattığı atmosferle basının kontrolsüz biçimde hareket ettiğini, iç ve dış kamuoyunu göz önüne almadan, düz ovada karşısında hiçbir engel yokmuş gibi doludizgin koştuğunu belirtmiştir. İstibdat döneminin basın hayatından söz ederek, o baskıdan bu günkü özgürlüğe geldiklerini hatırlamalarını, Rusya'daki matbuata hasret duyulan günlerden, Fransa'daki gazetelerden daha özgür olduğu bir seviyeye ulaştıklarını dile getirerek, bu sebepten ötürü sorumluluk içinde hareket etmelerini dilemiştir.²⁰⁸⁸

Meselede dikkat çeken nokta ise *Yeni Gazete*'nin mütareke teklifinde bulunması ve bunu iki ayla sınırlamasıdır. Basındaki kalem mücadelesinin bir savaş havasında yürütüldüğünü ispatlayan bu teklif, dönemin atmosferini anlamak açısından son derece önemlidir. Süre sınırlaması da ayrı bir vahim durum yaratmaktadır. Cinayetin üzerinden iki ay geçtikten sonra savaşa yeniden devam edilmesini istemek, yeni cinayetlerin yaşanabileceği anlamı taşımaktadır. Bu yönüyle bakılınca İsmail Hakkı Bey'in mütareke değil de tamamen barış önermesi daha makul görünmektedir.

Yeni Gazete'nin mütareke önerisi konusunda da, bir mütarekeye değil barışa bile en samimi duygularla hazır olduklarını belirtmiştir. Ancak barışın şartlarını belirlemenin ve bunun için müzakere etmenin zorunlu olduğunu vurgulamıştır. İsmail Hakkı Bey birçok defa şifahen arabulmaya çalıştığını ancak boşa gittiğini, *Yeni Gazete*'nin temennisinin de aynı sonuca maruz kalmasını istemediklerini yazmıştır. Basın içinde bir birlik oluşturmak amacıyla Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ni kurduklarını ancak kişisel hırs, çekemezlilik ve küskünlüklerden ötürü cemiyeti sağlıklı bir biçimde çalıştıramadıklarını, bu yüzden kapandığını aktarmıştır. Mütarekenin ilk şartı olarak, bu cemiyetin yeniden açılması ve faal hale getirilmesini göstermiştir. Bu sayede cemiyette gazetecilerin birbirlerini görerek dialoga gireceklerini böylece yanlış anlamalar varsa düzeltereklerini ifade etmiştir. Fırkalar arasındaki düşmanlığın

²⁰⁸⁷ Hasan Fehmi Bey, arkadaşı olan Mülkiye Kaymakamı Şakir Bey ile Galata Köprüsünde yürürken silahlı saldırıya uğramış ve orada hayatını kaybetmiştir. II. Meşrutiyet döneminde iktidarla muhalefet arasındaki tahammül derecesini anlamak açısından bu suikast son derece önemlidir. Bunu değerlendiren bir yazı için bkz. İsmail Safi, "II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.3, S.2, Aralık 2018, s.277. Hıfzı Topuz, Hasan Fehmi cinayetinin sorumlusu olarak doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyetini göstermiştir. Bkz. Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s.88

²⁰⁸⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Şerait-i İtilaf", *Tanin*, 12 Nisan 1909, No:251, s.1

da son bulmasını temenni ederek, onların da dialogla bu işi çözebileceklerini, bunun şartlarını oluştururken eski defterleri açmak yerine geleceğe bakmanın faydalı olacağını vurgulamıştır. Şayet bunlar yapılmazsa, saman altından su yürüten istibdat meraklılarının ekmeğine yağ sürülmeye devam edileceği görüşünde ısrar etmiştir.²⁰⁸⁹

İsmail Hakkı Bey, 1909 yılının Kasım ayında yazdığı bir makalede, son birkaç gün içinde ülkenin önemli icraatları yaptığını, bunlardan ilki olan ve ‘vaka-i hayriye’ olarak tanımladığı, İstanbul’daki Müslüman ve gayrimüslimler ile taşradaki gayrimüslimlerin fiilen askerlik yapacakları haberini gündemine almıştır. Askere alma muamelesinin, vaktinde Nizam-ı Cedit ülkeye ne kadar fayda sağladıysa o kadar fayda sağlayacağını ileri sürmüştür. Önceden askerlik işlerinin sadece Türk ve Müslüman unsurun üzerine yıkıldığını, bunun da onların fakir ve nüfusça az kalmalarına sebebiyet verdiğini ancak bu yeni uygulama ile gayrimüslim vatandaşların orduya eşit oranda katkı yapmaya başlayacaklarını dile getirmiştir.²⁰⁹⁰

Ülkede yapılan diğer iki önemli icraattan ilki olarak, Sarayburnu önünde donanmanın icra ettiği resmigeçidi, ikinci olarak da 2. Ordunun düzenlediği manevraları göstermiş ve bu manevralar üzerinde durmuştur. Söz konusu manevralar, meşrutiyetin ilanından sonra 2. Ordunun düzenlediği ikinci manevradır. İsmail Hakkı Bey bu manevraların ilkinde göre daha büyük ve geniş çaplı olduğunu, adeta Avrupa’da yapılan manevralar kadar düzenle icra edildiğini yazmıştır. Osmanlı ordusunun önceden böyle manevralar yapmadığını, bu yüzden savaşa hazırlık konusunda yetersiz kaldığını ancak Yunan Savaşı, Yemen Seferi ve Makedonya müdahaleleri gibi askeri faaliyetlerin olduğunu, bunların büyük kısmının da eşkıya takibinden ibaret kaldığını yazmıştır. Yunan Seferini bir kenara bırakarak, bu seferlerin askerlik mesleği açısından sınırlı faydalarının olduğunu, sadece askeri sevkiyat açısından bazı tecrübeler görüldüğünü ifade etmiştir.²⁰⁹¹

İsmail Hakkı Bey askeri manevraların aynı zamanda komşular için de bir mesaj anlamı taşıdığını, Balkanlardaki durumun devletler arasında müzakere edilmeye başlandığını, Balkan hükümetleri arasında askeri ittifak yapılacağı yönünde haberlerin geldiğini, bu yüzden Osmanlı Devleti’nin Edirne önlerinde yaptığı bu manevra ile söz konusu haberlerden korkusu olmadığını ispatladığını vurgulamıştır. Mahmut Şevket Paşa ve Goltz Paşa’nın manevraları sevk ve idare etmek üzere Edirne’ye kadar gitmelerini maneraya verilen önemin kanıtı olarak

²⁰⁸⁹ Babanzade, “Şerait-i İtilaf”, s.1

²⁰⁹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “İki Eser-i Kuvvet ve Hayat”, *Tanin*, 3 Teşrinisani 1909, No:420, s.1

²⁰⁹¹ Babanzade, “İki Eser-i Kuvvet ve Hayat”, s.1

göstermiştir. Manevraların yurtdışında da önemli bir etki yaratacağı düşüncesini de paylaşmıştır.²⁰⁹²

İstanbul'da, Fatih Sultan Mehmet döneminden kalma Tabhane Medresesi, 12 Şubat 1910 Cumartesi günü resmi bir törenle açılmıştır. Sadrazam ve şeyhülislamla birlikte birçok devlet ileri gelenleri açılışa hazır bulunmuşlardır. Resmi açılışa aşr-ı şerif ile başlanmış, sonrasında Batumlu Hacı Hafız Efendi tarafından “ameller niyetlere göredir (inneme'l-a'mâlû)” hadis-i şerifi tefsir edilmiştir. İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi, Sadrazam Paşa, Ayan Reisi Said Paşa ve Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından konuşmalar yapılmış akabinde şerbet ve sigara ikram edilmiştir. Tabhane Medresesinde eğitim için on bir dersane hazırlanmıştır. Eğitim on yıl sürecek olmakla birlikte isteyenler üç yıl daha eğitim görerek eğitimlerini tamamlayacaklardır.²⁰⁹³

Bu medresenin açılması vesilesiyle bir makale kaleme alan İsmail Hakkı Bey, eğitimle ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Söz konusu makalede Fatih döneminde bilim için İslamiyet adına çok önemli şeyler yapıldığını, fakat ondan sonra bu anlayış devam ettirilmediği için Doğu dünyasının karanlığa girdiğini yazmıştır. Son üç asırda Doğu'nun düşünme yetisini kaybettiğini dile getirerek, buna çare olması için Batı'dan serum aldığını, bu yüzden düşüncelerinin Batı anlayışı ile şekillenmeye başladığını ifade etmiştir. Eğitim için birçok ıslahat yapıldığını hatırlatan İsmail Hakkı Bey, buna karşın medreselerin ıslahına kimsenin teşebbüs etmediğini, medrese ile okulun başka başka şeyler zannedildiğini vurgulamıştır. Ancak medreselerin ıslaha muhtaç olduğu düşüncesini savunan İsmail Hakkı Bey, İslami eğitime beş altı yüz yıl önceki programlarla devam edilirse ilerleme sağlanamayacağı düşüncesini paylaşmıştır.²⁰⁹⁴

İsmail Hakkı Bey, 31 Mart ayaklanmasının birinci yıldönümü olan 11 Nisan gününü anmak amacıyla da bir makale kaleme almıştır. Bu olay vesilesiyle hürriyeti elde etmenin kolay olmadığını ancak onu korumanın elde etmekten daha zor olduğunu, her zaman 31 Mart olayına göğüs gerecek kahraman askerlerin bulunamayacağını hatırlatmıştır. Osmanlı halkından meşrutiyetin kıymetini bilip onu korumalarını isteyen İsmail Hakkı Bey, hürriyet için canlarını feda eden askerleri hayırla yâd etmelerini istemiştir. Başta Muhtar Bey olmak üzere Abide-i Hürriyet Tepesi'nde defnedilmiş isimsiz kahramanları unutmamalarını ve sürekli yeni nesillere anlatmalarını dilemiştir.²⁰⁹⁵

²⁰⁹² Babanzade, “İki Eser-i Kuvvet ve Hayat”, s.1

²⁰⁹³ “Tabhane Medresesi”, *Tanin*, 13 Şubat 1910, No:520, s.2

²⁰⁹⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Hayırlı Bir Başlangıç”, *Tanin*, 15 Şubat 1910, No:522, s.1

²⁰⁹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “11 Nisan”, *Tanin*, 24 Nisan 1910, No:590, s.1

Meşrutiyetin ilanının ikinci yıldönümü olan 10 Temmuz için de bir yazı yazan İsmail Hakkı Bey, bu günü, Fransız İhtilali esnasında Bastille Hapishanesine yapılan baskının tarihi olan 14 Temmuz'a benzetmiştir. 14 Temmuz'u Batı dünyası için bir uyanış, 10 Temmuz'u ise Doğu için bir kurtuluş olarak tanımlamıştır. Osmanlı meşrutiyetini de Batı'daki kadar olgunlaşmamış olarak gören İsmail Hakkı Bey, korunup, sahip çıkılarak özenle büyütülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ancak meşrutiyetin doğumundan daha 266 gün geçmişken yani 31 Mart tarihinde öldürülmeye çalışıldığını hatırlatmıştır. Buna bünyesinin kuvvetli ve yardımına gelenlerin gayretli olması sayesinde izin verilmediğini dile getirmiştir. İstibdat devrinde padişah için abartılı doğum günü ve cülus törenleri yaptıklarını ifade eden Babanzade, artık gerçek hükümdarın millet olduğunu ve kendi doğum günü olarak 10 Temmuz'u, cülus günü olarak da 11 Nisan'ı kutlayacaklarını yazmıştır.²⁰⁹⁶

Meşruti yönetime geçildikten sonra istibdat dönemiyle kıyaslama yapıp eski dönemin daha iyi olduğunu söyleyenlere tepki gösteren İsmail Hakkı Bey, meşrutiyetle birlikte ülkenin cennet haline gelmediğini de kabul etmiştir. Sırf meşrutiyet dönemindeki idareyi eleştirmek için eski dönemi övmek gafletine düşenlere, II. Abdülhamit yönetimini hatırlatarak, o dönemde halkın, öleceğini bildiği halde yine de mezbahaya doğru ayakları kayan bir koyun sürüsü gibi olduğu vurgusunu yapmıştır. Seyahat ve ifade özgürlüğünün, basın ve toplantı hürriyetinin olmadığını belirterek, yeni yönetimin bunların hepsini sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir. Bu iki dönem arasındaki farkı görmeyecek kadar kör olanların, gerçekleri görmemek için gözlerini sımsıkı yumduklarını ve daha yeni doğmuş meşrutiyeti bu gibilerin öldürmeye çalıştığını belirtmiştir. Meşrutiyetin mübarek namının bu gibi insanları çarpması ve Cenab-ı Allah'ın bunları kahr ve perişan etmesi yönünde de beddua etmiştir.²⁰⁹⁷

31 Mart ayaklanması bastırıldıktan sonra olaya karışanlar hakkında tahkikat yapılmaya başlanmış ve Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in adının da bu olaya karıştığı anlaşılmıştır. Ayaklanma sonrası kurulan divan-ı harbin Rıza Nur Bey'i tutuklaması, bazı çevrelerde, fırsattan istifade edilerek muhalifleri sindirmek ve cezalandırmak şeklinde yorumlanmıştır. İsmail Hakkı Bey de yazdığı bir makalede bu iddalara karşı çıkararak, Rıza Nur Bey'in durumunu aktarmıştır. İlk olarak divan-ı harp, bu ihtimali göz önüne alarak ve bir mebusun gözaltına alınmasının önemini bilerek hareket etmiş, elinde bu iş için yeterli deliller olmasına rağmen, bir müddet daha tahkikatı derinleştirmiş ve tamamen emin olduktan sonra tutuklama emrini vermiştir. Divan-ı harbin çalışmalarında kılı kırk yarma hassasiyeti gösterdiğini savunan İsmail Hakkı Bey, kimseyi muhalif veya Ahrarcı diye cezalandırmadığını, zan ve şüphe üzerine değil somut deliller ve güvenilir şahitler üzerine hareket ettiğini ifade etmiştir.

²⁰⁹⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "10 Temmuz", *Tanin*, 23 Temmuz 1910, No:680, s.1

²⁰⁹⁷ Babanzade, "10 Temmuz", s.1

Rıza Nur hakkında çok güçlü delillerin olduğuna vurgu yaparak, buna rağmen yine beraat kararı çıkarsa onu en evvel kendisinin tebrik edeceğini dile getirmiştir.²⁰⁹⁸

Osmanlı sahillerinde yük ve yolcu taşımacılığı yapan Hacı David Şirketi'ne ait vapurun birinde yaşanan olay üzerine, İsmail Hakkı Bey bir makale kaleme almış ve olayı kapitülasyonlar açısından değerlendirmiştir. Hacı David Şirketini, Osmanlı sahillerinin sağladığı nimetle var olan fakat Yunan elbisesiyle nankörlüğe devam edemeyeceğini anlayıp Amerikan kıyafeti giymeye başlamış bir şirket şeklinde tasvir eden İsmail Hakkı Bey, Osmanlılara rağmen Osmanlı parası kazanmaya devam ettiğini dile getirmiştir. Söz konusu vapura, tezkere alan askerler ile bir mülazım, İskenderun'dan İzmir'e gitmek üzere binmişlerdir. Vapur hareket ettikten sonra bir arbede yaşanmıştır. Kaptan olaya müdahale ederek, Osmanlılığı küçük düşürmek amacıyla vapurdaki zabiti İzmir'e kadar kamarada tevkif etmiştir. İzmir'de zabiti suçlu olsa dahi Osmanlı memurlarına teslim etmesi gerekirken bunu yapmamış ve Amerikan konsolosluğuna vereceğini dile getirmiştir. Bunun üzerine yaşanan kargaşa ve vilayetin araya girmesinden sonra nihayet zabıt kamaradan çıkarılarak, Osmanlı memurlarına teslim edilmiştir.²⁰⁹⁹

İsmail Hakkı Bey vapurda yaşanan olayı bu şekilde aktarmış ve bu olaydan sonra Hacı David vapurlarına binecek bir Osmanlı'yı kansızlıkla itham edeceğini belirtmiştir. Osmanlı karasularında bir Osmanlı askerinin bunca hakaret sonrasında Amerikan konsolosluğuna verilmeye çalışılmasını saygısızlık olarak değerlendirmiştir. Ancak itidali de korumaya çalışarak, vapura binilmesin derken amacının, binmek isteyenlere şiddet uygulanmasını talep etmek olmadığını, şahsen bu vapura binen bir Osmanlı vatandaşına elini uzatmayacağını, buna karşın kendisine bir şey söylemeyip sadece kalben tahkir edeceğini yazmıştır. Bu değerlendirmeden sonra İsmail Hakkı Bey sözü kapitülasyonlara getirmiş, bir yabancı ile bir Osmanlı arasında yaşanacak olayın Osmanlı mahkemelerinde görülmesi gerektiği düşüncesini paylaşmıştır. Buna karşın Amerikalıların kapitülasyonları yanlış tefsir edip aşırı iddialarda bulduklarını ifade etmiştir. Ayrıca kırk yıllık Yunan şirketi olan Hacı David'in nasıl olup

²⁰⁹⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Mebusun Tevkifi", *Tanin*, 20 Temmuz 1910, No:677, s.1

²⁰⁹⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "Yine Uhud", *Tanin*, 28 Kânunusani 1911, No:863, s.1. İsmail Hakkı Bey'in makalesine konu ettiği bu olay, Hacı David Kumpanyasına ait olan ve İstanbul-Beyrut arasında yolcu ve yük taşıyan New Jersey isimli vapurda yaşanmıştır. Vapurun gecikmeye yol açması ve durduğu limanlarda fazla beklemesi özellikle vapurdaki askerlerin kumanya ve erzakları azaldığı gerekçesiyle şikâyet etmesine yol açmıştır. Bu durumu gemi kaptanına bildirmek üzere seçilen Mülazım Ali Saib Bey, gecikmenin kendilerini mağdur ettiğini ve başka bir vapurla yollarına devam etmek istediklerini dile getirmiştir. Bu sebepten ötürü de ücret farklarının ödenmesini talep etmiştir. Kaptan bu talebi reddedip acentaya bildirmiş ve acenta yetkilileri gemiye gelince olay bir anda arbedeye dönmüştür. Gemi kaptanı bunu bir müdahale sayarak silahını çıkarmış ve havaya ateş etmiştir. Gemideki tayfalar da askerlere saldırarak yaralanmalarına yol açmışlardır. Ali Saib Bey bundan sonra gemi kaptanı tarafından alıkonmuş ve tahkikat yapmaya gelen Osmanlı görevlilerine teslim edilmemiştir. Bunun üzerine İzmir Merkez Komutanlığına bir mektup yazarak kurtarılmasını istemiştir. Kısa süre sonra Ali Saib Bey gemiden alınarak komutanlığa gönderilmiştir. Bkz. İlhan Ekinci, "Hacı David Vapur Kumpanyası ve Amerikan Boykotu", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.9 (ayrı basım), 2003, s.68-69

da Amerikan bayrağı taşımaya başladığını bu ülke hükümetiyle görüşerek çözmeleri gerektiğini savunmuştur.²¹⁰⁰

Kapitülasyon meselesine değinmeye devam eden İsmail Hakkı Bey, kapitülasyonların suiistimal edilmemesini ve söz konusu vapurda yaşanan olaylar gibi Osmanlı haysiyetini inciten hadiselerle son verilmesini istemiştir. Bazen keyfi bir hale dönüştürülen, bazen de yanlış tefsirlerle içeriğin dışına çıkılan kapitülasyonlar için, devletlerle müzakere edilmesini tavsiye etmiş hatta geçici bir zaman için yabancıların Osmanlı topraklarındaki ayrıcalıklarının neler olduğunu içeren bir genel kapitülasyon düzenlemesi yapılmasını önermiştir. Bu sayede ihtilafa yol açan karışıklıkların düzeltileceğini ve suiistimallerin önüne geçileceğini ileri sürmüştür. Bu geçici düzenlemeden sonra Osmanlı Devleti'nin de kendi mahkeme, jandarma ve zabıtasını düzenlemesini, yabancıların Osmanlı mahkemelerini konsolos mahkemelerine tercih etmesini temin edilmesini ve bundan sonra da devletlerle masaya oturup kapitülasyonların tamamen kaldırılması işini konuşabileceklerini yazmıştır.²¹⁰¹

Hacı David vapurundaki olay üzerine İsmail Hakkı Bey'in yazdığı makaleden sonra bazı okurlar *Tanin* gazetesine mektuplar göndererek, deniz ulaşımının durumu hakkında bazı görüşlerini belirtmişlerdir. Bir okur, Hacı David vapurlarına binilmemesi ve eşya taşınmaması durumunda bunların başka yabancı bir şirketle taşınmak zorunda kalacağına ve değişen bir şey olmayacağına değinmiştir. Başka bir okur ise, Hacı David Şirketinin aslında Yunan değil Türk olduğunu fakat kapitülasyon yüzünden yabancı şirketlerle rekabet edemediği için bir Amerikan şirketine dâhil olduğu bilgisini vermiştir. İsmail Hakkı Bey, bu mektuplar üzerine yazdığı makalede, Osmanlı vapurlarına uygulanan ağır vergilere karşı olduğunu belirtmiş, Hacı David Şirketi'nin Amerika bayrağı taşımaya başlamasının ise vergiyle alakalı olmadığı, 1910'da Yunanistan'a uygulanan boykot esnasında 'gürültüye gelmemek' için bu adımı attığı bilgisini vermiştir. Ağır vergiler yüzünden Osmanlı vapurlarının atıl kalmasına ve yabancı vapurlara muhtaç bırakılmalarına da tepki göstermiştir.²¹⁰²

Bu konuda öz eleştiri yoluna giden İsmail Hakkı Bey, 1910 yılında uygulanan boykotu fırsata dönüştüremediklerini, birkaç Türk bayraklı gemi çalışsa da güdük kaldığını, şikâyet etme konusunda çok başarılı olduklarını ama iş elini taşın altına koymaya geldi mi meydanda kimsenin kalmadığını vurgulamıştır. Servet sahibi Türklerin ise paralarını bu tip ticari faaliyetlere değil, bankaya ya da gayri menkule yatırdıklarını sitem yollu ifade etmiştir. İdare-i Mahsusa girişiminin de istenen semereyi vermediğini hatırlatan İsmail Hakkı Bey, hükümete bir görev düştüğünü, ya yabancı gemilerin de vergiye tabi tutulmasını sağlaması ya da yerli

²¹⁰⁰ Babanzade, "Yine Uhud", s.1

²¹⁰¹ Babanzade, "Yine Uhud", s.1

²¹⁰² Babanzade İsmail Hakkı, "Osmanlı Vapurlarına İhtiyaç", *Tanin*, 30 Kânunusani 1911, No:865, s.1

vapurları vergiden muaf tutacak bir kanun layihası hazırlaması gerektiğini dile getirmiştir.²¹⁰³ Ayrıca küçük yabancı şirketlerin büyüklere kıyasla vapurlarını muayene ettirmediklerini, şayet bunda Osmanlı memurlarının yolsuzluğu varsa düzeltilmesini talep etmiştir. Askeri sevkiyat için bile gemi bulamadıklarını belirten İsmail Hakkı Bey, Harbiye Nezareti yabancı şirketlerle sevkiyat için anlaşsa bile, şirketlerin bunu fırsata çevirip fiyatı sürekli artırdıklarından bahsetmiştir. Yabancı vapurlarına karşı kendi paralarıyla dilenci vaziyetine düştüklerinden yakınmıştır.²¹⁰⁴

Osmanlı Devleti aslında deniz yolu ulaşımını yabancıların kontrolünden kurtarmak için İdare-i Mahsusayı oluşturmuş ve bu zamanla Osmanlı Seyr-ü Sefain Şirketi kılığına girmiştir. 1909 yılında oluşturulan bu şirket, bir yıl boyunca ayakta kalması için yapılan çabalara rağmen olumlu sonuç vermemiştir. Nihayet Nafia Nezareti, *Tanin*'in 3 Ağustos 1910 tarihli nüshasında şirkete hitaben bir protestoname yayımlamıştır. İsmail Hakkı Bey, bu imtiyazı alanların amacının memlekete hizmet etmek olmadığını, en başından ne koparırsak kârdır diyip milletten paraları toplayarak sonradan işi sürüncemede bıraktıklarını yazmıştır ki, bu yapıları bir spekülasyon olarak tarif etmiştir. Nafia Nezareti zamanında davranarak şirketin yaratacağı zararları önlemiş, hisse senedi sahiplerinin de zarar görmemeleri sağlanmıştır.²¹⁰⁵

Bu acı tecrübeden sonra İsmail Hakkı Bey bundan çıkarılması gereken sonuçlar üzerinde durmuştur. Bu şirket yüzünden tam bir yıl kaybettiklerini, İdare-i Mahsusa'nın meşrutiyetin vizyon projesi olduğunu fakat şirketin hükümete bu hizmeti nasip ettirmediğini dile getirmiştir. Bundan sonra mali durumu tam olarak bilinmeyen, adı sanı duyulmamış şirketlere iş verilmemesini istemiştir. Bu iş için harcanan emeğe ve zamana hayıflanarak, gerek Nafia gerek Hükümet ve gerek Mebusan Meclisi'nin bu işle çok meşgul olduğunu belirtmiştir. Şirket fesholunduktan sonra yeni bir şirket arkasında durmanın doğru olmayacağını savunan İsmail Hakkı Bey, çok büyük çaplı işlere girmemelerini, bütün sahilleri kapsayacak projelerden uzak durmalarını, küçükten işe başlayıp yakın sahillerin postalarını düzenlemelerini önermiştir. Bu konuda bir gönüllü donanması kurulmasını, bu donanmanın zaman içinde seferlerini artırmalarını ve asıl seyr-ü sefain işlerini özel sektöre terk ederek, icabında onlara yardım etmelerini tavsiye etmiştir.²¹⁰⁶

²¹⁰³ Osmanlı sularında ticaret yapan yabancı gemiler, sadece şamandıra resmi ödeyip, liman resmi ve diğer vergilerden muaf tutulurken, yerli gemilerin hepsi ödenmesi gereken vergilerin hiçbirinde muafiyet görmemişlerdir. Bu durum da doğal olarak, yerlilerin yabancılarla rekabet etmesini olanaksız kılmıştır. Bu bilgi ve II. Meşrutiyet döneminde yerli gemi taşımacılığını geliştirmek için yapılan çalışmalar için bkz. İlhan Ekinci, "Son Dönem Osmanlı Deniz Ticaretini Kurtarma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, S.10, Yaz 2006, ss.25-54

²¹⁰⁴ Babanzade, "Osmanlı Vapurlarına İhtiyaç", s.1

²¹⁰⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Uğursuz Bir İş", *Tanin*, 4 Ağustos 1910, No:691, s.1

²¹⁰⁶ Babanzade, "Uğursuz Bir İş", s.1

İsmail Hakkı Bey, tramvayların elektrikle çekilmesi ve şehrin aydınlatılması konularına değinen bir yazı da kaleme almıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra halkın elektrik konusunda beklentisinin yükseldiğini dile getiren Babanzade, tramvayları çeken atların bile meşrutiyetten istifade etme hakları olduğu düşünülerek bu konuda girişimlerde bulunulduğu bilgisini vermiştir. Bu amaçla Nafia Nezareti ile Tramvay Şirketi arasında görüşmelere başlanmış ancak II. Abdülhamit döneminde şirkete verilen imtiyaz çok geniş olduğu gibi elektrikle ilgili mukaveleler de karmaşık bir dille yazılmıştır. Anlaşılması güç olan mukavelenin 11. Maddesini okurlarıyla paylaşan İsmail Hakkı Bey, bundan bir sonuç çıkartamayınca Fransızca yazılmış metnine bakmış ve maddeyi buradan anladığı şekliyle okurlara aktarmıştır. Tramvayın çekilmesi ile şehrin aydınlatılması için gereken elektrik işinin birbirinden ayrı tutulması gerektiğini belirterek, ayrı tutulmadığı takdirde hiçbir şirketin tramvay kumpanyasıyla rekabet edemeyeceğini ve şehrin aydınlatılması işinin dolambaçlı bir yolla, kumpanyanın ağzına bir lokma olarak bırakılacağını yazmıştır. Ayrıca o zamana kadar mükellefiyetlerini doğru dürüst yerine getirmeyen ve halkın memnun olmadığı bir kumpanyaya bütün şehrin elektrik işinin verilmesinin insanların gücüne gideceğini dile getirmiştir.²¹⁰⁷

Tramvay Kumpanyası söz konusu 11. Maddenin açık uçlu özelliğini kullanarak arabalarına elektrik koymamak hususunda ısrar etmiştir. Hükümet vatandaşın kumpanyadan elektrik beklediğini söyleyince de kendisine bütün şehrin aydınlatılması işinin de verilmesini istemiştir. Hükümet bir aralık bu tuzağa düşecek gibi olmuşsa da aydınlatma işini tramvay işinden ayırmış ve aydınlatma işi için bir ihale açmıştır. Kapalı zarf usulünde yapılan ihaleye sekiz talipli katılmış ve sundukları şartları Nafia Nezaretinin fen heyetince incelenmeye başlamıştır. İsmail Hakkı Bey, Tramvay Kumpanyasının “Union Ottoman” adıyla gizli bir kisveye bürünerek bahsi geçen ihaleye katıldığı bilgisi vermiştir. Ancak ihaleye sekiz başvuru olunca maksadın hâsıl olduğu ve şirketin tekelleşmesinin önüne geçildiğini dile getirmiştir. İhtimal dairesinde olmak üzere ihaleye en yüksek teklifi veren şirketin de Union Ottoman olmadığı bilgisini paylaşmıştır. En uygun teklifi bu şirket vermiş olsa bile, bunun diğer şirketlerin ihaleye sokulmasıyla sağlandığını vurgulamıştır. Ayrıca belediyeye ücretsiz olarak verilecek elektrik lambalarının adedi konusunda da Union Ottoman geride kalmıştır. İsmail Hakkı Bey son olarak, elektrikli tramvaya binmek için azami bir buçuk yıl daha beklemeleri gerektiğini ama bunun da bir teselli olup o zaman kadar tahmini bir süre bile verilemediğini yazmıştır.²¹⁰⁸

²¹⁰⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Elektrikli Tramvay”, *Tanin*, 12 Temmuz 1912, No:669, s.1

²¹⁰⁸ Babanzade, “Elektrikli Tramvay”, s.1

İsmail Hakkı Bey'in yazılarına konu olan gelişmelerden biri de Şeyh Abdülaziz Çaviş'in²¹⁰⁹ yargılanmak üzere Mısır'a iade edilmesi olmuştur. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin, İskenderiye Mahkemesinin talebi üzerine Abdülaziz Çaviş'i Mısır'a göndermesi, Osmanlı kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Bu olaya tepki gösterenlerden biri de İsmail Hakkı Bey olmuştur. Hükümeti eleştirerek, Osmanlılık adına faydalı çalışmalar yapmış birinin doğrudan teslim edilmesinin yanlış olduğunu savunmuştur. Osmanlı Hükümeti gelen tepkiler üzerine bir açıklama yapmak zorunda kalmışsa da yapılan açıklama kamuoyunu tatmin etmemiştir. İsmail Hakkı Bey bu şekilde yapılan iadelerin, Osmanlı Devleti'nin yurtdışındaki prestiji için de olumsuz bir etki yarattığından bahsetmiştir.²¹¹⁰

İsmail Hakkı Bey meşruti yönetime sıkı biçimde bağlı olmakla birlikte sosyalist düşünceye karşı mesafeli bir duruş göstermiştir. Bu özelliği, Mebusan Meclisi'nde yapılan bir sosyalizm tartışmasını, makalesine konu edinip okurlarıyla paylaşmasından anlaşılmaktadır. Meclisin 25 Nisan 1910 tarihindeki oturumunda, bütçe genel müzakereleri devam ederken sosyalizm tartışması başlamıştır. Bu vesile ile Meclisin çalışma tarzını da betimleyen İsmail Hakkı Bey, mebusların bir kısmının vâkıf olmadıkları konularda bile temelsiz tartışmalara girdiklerini haber vermiştir. Cavit Bey'le yaptıkları tartışmalarda, kulaktan dolma bilgilerle cevap vermeye ve muhakeme yapmaya çalıştıklarını dile getirmiş ayrıca ya söze karışmamalarını veya söze karıştıktan sonra bilerek konuşmalarını tavsiye etmiştir.²¹¹¹

Sosyalizm bahsinde ise İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nde uygulanmasına olanak bulunmadığını dile getirmiştir. Meclis'te sosyalist düşünceye sahip olan Zöhrab Efendi, Varteks Efendi ve Muratyan Efendi²¹¹² gibilerin zamanı değilken bu konuyu ortaya atmalarını ve Meclisi bu "bidat-ı garibe-i Garbiye" ile meşgul etmelerini eleştirmiştir. "*Sosyalistlik eğer insanların saadet halini temin etmeye matuf bir gaye ise bu gayeye ulaşmak için mutlaka bu kelimeyi sosyalistliğin kırmızı bayrağı üzerine yazmak icap etmez*" yorumunu yapan İsmail

²¹⁰⁹ Şeyh Abdülaziz Çaviş, Tunus asıllı olup 1876 yılında İskenderiye'de doğmuştur. Mısır'da temel eğitimini aldıktan sonra tahsilini tamamlaması için İngiltere'ye gönderilmiştir. Bir süre Oxford'da Arapça hocalığı yaptıktan sonra Mısır'a geri dönmüş ve burada çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Mısır'da İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele etmiş, İngilizlerin baskısı üzerine 1912'de İstanbul'a gelmiştir. Aynı yıl bir olaydan ötürü Mısır Hükümeti'nin isteği üzerine tutuklanarak Mısır'a gönderilmiştir. Fakat hakkında yapılan tahkikattan bir sonuç çıkmayınca serbest bırakılmıştır. Daha sonra tekrar İstanbul'a gelerek çalışmalarına devam etmiş ve 1929'da Kahire'de vefat etmiştir. Bu bilgi için bkz. Muhammed Eroğlu, "Abdülaziz Çaviş", *DİA*, c.1, 1988, s.187-188

²¹¹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, "Abdülaziz Çaviş (Hükümetin Nokta-i Nazarı)", *Hak*, 13 Eylül 1912, No:1441-149, s.1

²¹¹¹ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusanda Sosyalizm", *Tanin*, 26 Nisan 1910, No:592, s.1

²¹¹² İsmail Hakkı Bey'in makalesinde isimlerini geçirdiği bu mebuslar, Meclis-i Mebusan'ın ilk döneminde parlamentoda yer almış Ermeni milletvekilleridir. Varteks Efendi, Daşnak mensubu olup, Murat Boyacıyan da Hınçak mensubudur. Zöhrab Efendi liberal olup ilk zamanlar Ahrar Fırkası'na destek vermiştir. Fakat sonradan Daşnaklara yaklaşmış fakat tam olarak onlarla bütünleşmemiştir. Ermeni mebuslar, Parlamentoda işçi haklarını savundukları zaman yuhalanmışlardır ki, bu, Mebusan Meclisi'nin o dönemde nasıl bir atmosferde olduğunu anlamak açısından önemlidir. Bunun için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, (Der. Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher), İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.215-216 ve 219

Hakkı Bey, Fransa'daki gerçek sosyalistleri bir kenara bırakarak, Osmanlı Meclisindeki sosyalistleri hayal kurmakla itham etmiştir.²¹¹³ Sosyalizmin, sermaye sahiplerini zulmetmekle ve çalışanları ezilmekle itham etmesini eleştirerek, sermaye ile emek arasında bir çatışma olduğu düşüncesini beğenmeyip, halk tabakaları arasında sürekli düşmanlığı teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıca sosyalizmi, Avrupa'nın muhteşem medeniyetinin ufuklarında siyah bir gölge gibi duran tehlike olarak tanımlamıştır. Osmanlı Devleti'ne böyle yabancı fikirlerin ithal edilemeyeceği görüşünde ısrar ederek, Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı olduğu için burada kendine yer bulamayacağını ayrıca Doğu toplumlarının iç dinamiklerinin sosyalizme yatkın olmadığını yazmıştır.²¹¹⁴

İsmail Hakkı Bey'in ön plana çıkan farklı bir yönü de hanedan ailesine karşı gösterdiği saygı ve sevgidir. Mebusan Meclisi'nde hanedana mensup damatlara maaş verilip verilmemesi hakkında yapılan tartışmalarda, savunduğu görüşlerden bu durum anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Bey, kanunuesasî ile güvence altına alınmış hanedan mensuplarına ödeme yapılmasının hazinenin bir görevi olduğunu dile getirmiştir. Bu görevi saltanat üyelerine karşı yerine getirip de saltanata akrabalık bağı ile bağlı olanlara karşı getirmemenin mantıksızlık olduğu düşüncesini savunmuştur. Bir Osmanlı sultanı ile evli bulunan bir zatı karısına el açar bir duruma sokmanın, milletin şan ve şerefiyle uyuşmadığını ifade etmiştir. Ayrıca asırlardan beri teamül haline gelmiş bir uygulamayı bir günde bozmaya imkân olmadığını belirtmiştir. Hiç serveti olmayan ve örneğin Viyana'da ataşemiliter olan bir kişinin, vatan için gösterdiği üstün hizmet göz önünde tutularak hanım sultanla evlenmesi durumunda binbaşı maaşı ile geçinmesini beklemenin insafsızlık olduğunu yazmıştır. Ayrıca hanedan mensuplarını kendi aile fertleri gibi sevmek zorunda olduklarını dile getirmiştir.²¹¹⁵

Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çok sayıda cemiyet ortaya çıkınca, İttihat ve Terakki Cemiyeti bu işe öncülük ederek, Cemiyetler Kanununun çıkarılmasını sağlamıştır.²¹¹⁶ Hatta Selanik'teki kongrenin toplanma amacı olarak bunu göstermiştir. İttihat ve Terakki

²¹¹³ Genel çerçevede İttihat ve Terakki Fırkası'nın Osmanlı Devleti'ndeki sol örgütlenmelerle olan ilişkileri için bkz. Bedi Gümüşlü, "İttihat ve Terakki ve Sol", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, S.10, Güz 2009, ss.165-188

²¹¹⁴ Babanzade, "Meclis-i Mebusanda Sosyalizm", s.1

²¹¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusanın Şerefi Arttı Mı, Azaldı Mı?", *Tanin*, 6 Mayıs 1910, No:602, s.1-2

²¹¹⁶ Cemiyetlerin hangi kanuna tabi olarak faaliyet gösterecekleri konusu ilk defa Edirne Mebusu Talat Bey tarafından gündeme getirilmiştir. Talat Bey kanun teklifini 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909) vermiş ve teklif, Mebusan Meclisi'nin 25 Mart (7 Nisan) günü oturumunda okutulmuştur. İttihat ve Terakki de bir cemiyet olduğu için II. Meşrutiyet döneminde yaşanan cemiyet patlamasını bu kanunla kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Ayrıca kendisine siyasete doğrudan müdahale ettiği yönünde yapılan eleştirileri de bu kanunla savuşturmak istemiştir. Osmanlı oarlementosunun Bulgar kökenli sosyalist mebusu Vlahof Efendi ise anılarında, Cemiyetler Kanunu'nun sosyalist, cumhuriyetçi ve milliyetçi grup ve partilere karşı hazırlandığını ileri sürmüştür. Bkz. Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, İlgi Yay., İstanbul, 2006, s.261-262 ve 268 (155 nolu dipnot)

Cemiyeti'nin meşrutiyet ilan edildikten sonra gücü elinde bulundurmasına karşın arka plana çekilerek yönetime doğrudan müdahale etmemesini İsmail Hakkı Bey, cemiyetin birinci fedakârlığı olarak değerlendirmiştir. 31 Mart ayaklanması bastırıldıktan sonra ise arka planda kalmanın bu tip felaketlere yol açtığı görülmüştür. Ayaklanmadan sonra cemiyet, yine siyasetten uzak durmakla birlikte parlamentodaki fırkası vasıtasıyla ülke yönetiminde sorumluluk almıştır. Cemiyet bu yeni durum karşısında bir tadilata giderek, hiçbir kuvvete tabi olmayan cemiyetlerin, diğer medeni ülkelerde olduğu gibi bir kanuna tabi olması gerektiğini teklif etmiştir. Cemiyet bu teklifi en önce kendi yaptığı gibi Cemiyetler Kanununa ilk uyan da kendisi olmuştur. İsmail Hakkı Bey, cemiyetin bu girişimini de ikinci fedakârlık olarak göstermiştir.²¹¹⁷

İsmail Hakkı Bey yine bu konuyla alakalı olarak, cemiyetin gerek fikri yapısının gerek kendisine gösterilen genel temayül ve gerek programının, bir parti kurmasına uygun ve yeterli olduğunu belirtmiştir. Bu zinde ve canlı kuvvetin sesini parlamentodaki fırkası ile duyuracağını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dışında da farklı siyasi akımların olduğunu vurgulayan Babanzade, bunların da mebuslar vasıtasıyla şikâyetlerini söylemeleri gerektiğini ancak bunu başaramadıkları takdirde, ruhbanıyat ve ruhaniyet perdesi altına gizlenmemelerinin akıllıca olacağını yazmıştır. Cemiyetin fırkası nasıl parlamento ile işini gördürüyorsa azınlıkta kalan fırkaların da aynı yolu tutmalarını tavsiye etmiştir. Bazı muhalif gazetelerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bahsederken, cemiyetin, milli ve Türk milliyeti maksadını gütmüş olduğunu, buna karşın milliyet esasına dayanan diğer cemiyetlere engel olunduğunu, o halde kendisinin de milliyet esasını muhafaza edemeyeceğini yazmışlardır. İsmail Hakkı Bey'in bu eleştiriye cevabı, cemiyetin, meşrutiyetin ilanından beri Osmanlılık esasını gözettiği, herkese kucağını açarak, Arnavut, Kürt, Arap, Ermeni ve Rum her milleti sinesine çektiği şeklinde olmuştur.²¹¹⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi, 10 Temmuz (23 Temmuz 1910) günü, meşrutiyetin ilanının ikinci yıldönümü münasebetiyle, bir önceki yıl yaptığı gibi önemli bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyanname söz konusu tarihte, akşam saatlerinde Selanik İttihat Bahçesi'nde herkese açık biçimde okunmuştur.²¹¹⁹ İsmail Hakkı Bey bu beyannameyi ve cemiyeti konu alan bir makale yazmıştır. Beyannamede geçen, “...*Cemiyet etkili ve yeterli olduğunu zannettiği bir takım çarelere başvurarak göğsünü, saf niyetlerle dolu olduğu halde bütün unsurlara açmıştı. Hala eski saflığını koruyan bu göğüse aynı his ile atılanlar maalesef*

²¹¹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, “Kanuna İttiba ve Şayan-ı İmtisal Bir Hareket”, *Tanin*, 25 Teşrinievvel 1909, No:411, s.1-2

²¹¹⁸ Babanzade, “Kanuna İttiba ve Şayan-ı İmtisal Bir Hareket”, s.1

²¹¹⁹ Beyannamenin tam metni için bkz. “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Millete Beyannamesidir”, *Tanin*, 27 Temmuz 1910, No:683, s.1-2

pek az oldu.” ifadesini değerlendirerek, cemiyetin kendine muhalefet eden kesimlerin üzerine gitmeyi kuruluş felsefesine aykırı gördüğünü belirtmiştir. Beyannamenin bu bölümünden, Cemiyetin hiçbir kesime karşı düşmanlık gütmeyeceği ve her isteyenin cemiyetle temasa geçmesi için kapılarının sonuna kadar açık olduğu sonucunu çıkarmıştır.²¹²⁰

Beyannamenin başka bir bölümünde ise, “*Emeksiz tasarruf ancak hibe ve verasetle elde edilir. Hâlbuki hâkimiyet siyasi ve kutsi bir haktır ki ne hibe ile ne verasetle ele geçer. İnsanın ona sahip olması liyakate ve hak kazanmasına bağlıdır...*” şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. İsmail Hakkı Bey bu ifadeler üzerine de, vatan için külfete katlanmadan nimete ulaşmanın mümkün olmayacağı yorumunu yapmıştır. Bu anlayıştan ötürü de hükümet vergileri ve askerlik hizmetini o zamana kadar muaf tutulan herkes için zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluktan sonra bile bazı kesimlerin hala vergi ve askerlikten kaçmaya çalıştıklarını dile getiren İsmail Hakkı Bey, emek harcamadan nimet elde edenlerin, o nimetin kıymetini bilmeyip daima ellerinden kaçırarak sefil ve perişan kaldıklarını ileri sürmüştür.²¹²¹

İsmail Hakkı Bey’in yazıları içinde çok farklı konulara temas ettiği görülmektedir ki onlardan birisi, gazetelerin tirajını artırma ve okunma oranlarını çoğaltma çabaları oluşturmuştur. Gazetecilik sanatının da modadan kurtulamadığını ileri sürerek, gazetelerin önceden halkı aydınlatma amacı güttüklerini ancak zaman içinde bu özelliklerini kaybederek havadis kısmına daha fazla ağırlık verdiklerini dile getirmiştir. En çok okunan gazetelerin de siyasi ve adi olaylara kocaman başlıklar atıp, bunun altına heyecan verici ve feci haberler verenlerin olduğunu belirtmiştir. Gazeteciliğin makalecilik kısmının ise bu yüzden gözden düştüğünü vurgulamıştır. Bu durumun biraz da gündelik hayatın meşgalesinden ve zaman azlığından kaynaklandığını dile getirerek, gazeteyi başlıklarıyla okumanın bir zorunluluk hali aldığını ifade etmiştir.²¹²²

Gazetede siyasi bir makale kaleme almak isteyen bir yazarın, konuyla ilgili araştırma yapmak yerine, siyasi meselelerle meşgul olan kimselerin yanına gidip onlarla mülakat yaparak aldığı cevaplardan makale üretmeye başladığını dile getirmiştir. Bir nazırın, bir elçinin veya bir generalin söylediği şeylerin daha ilgi çekeceği düşünülerek yapılan bu işten herkesin memnun olduğunu vurgulamıştır. Çünkü bu yöntemle biri reklamını yapmış, diğeri işini kolaylaştırarak yazısının yayınlanmasını sağlamış, gazete sahibi satışlar çok olunca gelirini çoğaltmış okur da keyifli bir şeyler okumanın tadına varmıştır. İsmail Hakkı Bey, basın tarihinin bu yeni yönteminin de yavaş yavaş modasının geçtiğini çünkü mülakat

²¹²⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “İttihat ve Terakki Cemiyetinin Beyannamesi”, *Tanin*, 28 Temmuz 1910, No:684, s.1

²¹²¹ Babanzade, “İttihat ve Terakki Cemiyetinin Beyannamesi”, s.1

²¹²² Babanzade İsmail Hakkı, “Mülakatlar Modası”, *Tanin*, 15 Teşrinievvel 1909, No:403, s.2

usulünün birçok suiistimale maruz kaldığını yazmıştır. Bunu fark eden bazı gazete sahipleri de mülakat yapmak yerine doğrudan önemli şahıslara makale yazdırmaya başlamışlardır. Makaleyi yayınlayacak gazetenin yayın politikasını bilmeye de gerek yoktur ki önemli şahıs gazete yazarına birkaç söz söyleyince o hemen yazıyı tamamlamaktadır. Altına şahsın imzası da atılınca iş bitmektedir.²¹²³

Basında uygulanan mülakat yönteminin sakıncalarına da değinen İsmail Hakkı Bey, bazı uydurma mülakatların hazırlanıp yayınlandığı ve birçok kimsenin, haberleri olmadan yazılan şeylerin gazetede kendi ağızlarından çıkmış gibi yazıldığına şahit oldukları bilgisini vermiştir. Bunu tekzip etmenin yazıyı kabul etmekten daha zor olduğunu vurgulamıştır. Bazı gazeteciler ise mülakatı kendi düşünce ve hayal dünyalarına göre biçimlendirerek, söylenenlerin dışında bir kisveye büründürmüştür. İsmail Hakkı Bey, özellikle dış politika konularında buna çok dikkat edilmesini, yazılacak yanlış bir sözün devletin başına büyük işler açabileceğini dile getirmiştir. Bu sebepten ötürü sadrazam veya hariciye nazırının gerekli gereksiz mülakat vermemesini, şayet verecekse söylediği sözleri gazete daha basılmadan gözden geçirip, yazarın hayal dünyasında tahrif edilmesine izin vermemelerini tavsiye etmiştir.²¹²⁴

İsmail Hakkı Bey, II. Meşrutiyetin ilanından sonra yurtdışına kaçan istibdat dönemi ileri gelenlerinden bazılarının, gittikleri ülkelerde meşrutiyet aleyhinde faaliyette bulduklarını haber vermiştir. Bunun önüne geçmenin ve tedbir almanın şart olduğunu zira 31 Mart ayaklanmasından önce her şey oluruna bırakıldığı için ateşin kül altında için için yanmasına sebebiyet verilerek, ülkede yangın çıkmasına ortam hazırlandığını dile getirmiştir. Tedbir alınmasını istediği şahıslardan biri de İzzet (Holo) Paşa olmuştur. İzzet Paşa, Mısır'a kaçarak orada parasının gücüyle, Mısır gazeteleri ve özellikle *El-Müeyyed* gazetesi vasıtasıyla Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda ve yayın yaptırmıştır. Bu yayınların etkisinin sadece Mısır'la sınırlı kalmadığını belirten İsmail Hakkı Bey, Arap nüfusun yoğun olduğu yerlerde bu gazetelerin, Türkçe gazetelerden çok okunduğunu, meşruti yönetime ısıdırılmak istenen Arap halkın üzerinde bu yayınların kötü tesir ettiğini ifade etmiştir.²¹²⁵

Mısır'da Arapça çıkan bu gazetelerin etkisi Cezayir, Tunus ve Fas'ta görüldüğü gibi, İslamiyetin ortak dili olan Arapça, Çin'den Hindistan'a kadar olan bölgelerde de bilinmektedir. Bilhassa Hindistan'da çıkan gazetelerin Mısır'daki bu Arapça yayınlardan etkilenecek, söz konusu olumsuz haber ve yazıları okurlarına aktardıkları görülmektedir. Sürekli olarak Osmanlı aleyhinde yazılan haber ve yazıların Hindistan'daki Müslümanları

²¹²³ Babanzade, "Mülakatlar Modası", s.2

²¹²⁴ Babanzade, "Mülakatlar Modası", s.2

²¹²⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Herc-ez Memleket", *Tanin*, 30 Mayıs 1909, No:266, s.1-2

kötü etkileyeceğini ve bunun Hilafet makamına zarar vereceğini hatırlatan İsmail Hakkı Bey, buna karşı bir önlem alınmasını istemiştir. İleride daha vahim sonuçlarla karşılaşmamak amacıyla, meşrutiyet düşmanlarının kullandığı silahı kullanarak, yine gazeteler vasıtasıyla bu yayınların önüne geçilmesini önermiştir. İstanbul'da bütün Müslümanları hilafet makamı ve meşrutiyet konusunda doğru bilgilendirecek ve diyanet erbabı tarafından çıkarılacak birkaç Arapça gazetenin kurulmasını tavsiye etmiştir. Bu şekilde hilafet makamından çıkan yayınların Müslümanlar arasında daha rağbet göreceği fikrini savunmuştur.²¹²⁶

Meşrutiyet yönetiminin İslami anlayışa aykırı olduğu yönünde görüşlerin ileri sürüldüğü günlerde Bab-ı Meşihat makamı, Arapça, Türkçe ve Farsça dillerinde hazırlanmış bir beyannameyi yayımlayarak, meselenin öyle olmadığını anlatmaya çalışmıştır.²¹²⁷ İsmail Hakkı Bey de bu beyannameden hareketle, İslamiyetle siyasetin birlikte yürütülebileceğine dair iki makale yazmıştır. Bu makalelerin ilkinde değindiği temel nokta, beyannamenin, meşrutiyetin zaten İslamiyete dâhil olduğunu ispatlamak için ortaya koyduğu akli ve nakli delillerin çokluğudur. Hatta işi biraz daha ileri götürerek, bahsi geçen beyanname içeriğinin, Fransız İhtilali ile birlikte yayımlanan İnsan Hakları Beynamesinden daha zengin olduğunu ileri sürmüştür. Beynamede, Dört Halifenin seçilme yöntemi gibi örnekler verilerek, meşrutî anlayışın aslında İslamiyetin en başından beri var olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada İsmail Hakkı Bey, meşrutiyet anlayışının İslamda bu kadar eski olmasına karşın neden geç uygulandığını sorgulamaya başlamış ve gerekçe olarak da müstebit hükümdarları göstermiştir. Bunların uzun yıllar, kendi şahsi egemenliklerini korumak amacıyla, meşrutî yönetim konusunda halkı uyuttuklarından bahsetmiştir.²¹²⁸

Beyannameyle ilgili olarak yazdığı ikinci makalesinde ise İsmail Hakkı Bey, Fransız İhtilalinin yarattığı etkiden aşağı kalır yanı olmadığını, tüm Müslüman memleketlerde, meşrutiyetin İslamiyete aykırı olduğu düşüncesini yıkacağını ileri sürmüştür. Ayrıca beyannamenin yaygınlaştırılması amacıyla, bütün köylerde defalarca okutulmasını tavsiye etmiştir. İlkokullarda da kitaplara alınmasını ve öğrenciler tarafından ezberlenmesini önermiştir. Meşrutiyetin İslam inancına uymadığını savunanların dile getirdiği en önemli itirazlar, Mebusan Meclisine gayrimüslimlerin girecek olması ve kanunuesasînin eşitlik anlayışı gereğince bunların askere alınacak olmasıdır. Beynamede bunlara yönelik de açıklamalar yapılmıştır ki, İsmail Hakkı Bey, bu konuya değinerek, bu vesileyle, meşrutiyet karşıtlarının ileri sürdüğü tezlerin çürütüldüğünü vurgulamıştır.²¹²⁹

²¹²⁶ Babanzade, "Herc-ez Memleket", s.1-2

²¹²⁷ Söz konusu beyanname için bkz. Tanin, 23 Ağustos 1909, No:350, s.2

²¹²⁸ Babanzade İsmail Hakkı, "İslamiyet ve Siyasiyat", *Tanin*, 25 Ağustos 1909, No:352, s.1

²¹²⁹ Babanzade İsmail Hakkı, "İslamiyet ve Siyasiyat-2", *Tanin*, 26 Ağustos 1909, No:353, s.1

Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki muhalifler, Harbiye Nezaretinde insanlara işkence yapıldığı iddialarını gündeme getirmişler, kendilerince elde ettikleri delilleri ileri sürerek, bu konunun araştırılması için bir tahkikat komisyonu kurulmasını teklif etmişlerdir. Ancak Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran İttihat ve Terakki Fırkası mebusları, bu teklifi kabul etmemişlerdir. Bu konu hakkında bir makale yazan İsmail Hakkı Bey, komisyonun neden kurulmaması gerektiğini kendi penceresinden okurlarına aktarmaya çalışmıştır. Babanzade'nin bu konuda değindiği ilk nokta ise, Meclis'teki çoğunluğun bunu korktuğu için değil vatanın geleceğini düşündüğü için yapmadığıdır. Buna paralel olarak, ordunun işkence yaptığı gerekçesiyle, özel komisyonlar tarafından incelemeye tabi tutulmasının doğru bulunmadığını eklemiştir. İsmail Hakkı Bey'in dikkat çektiği diğer nokta da, işkenceye uğrayanların bunu mahkemede dile getirmemeleri ve Lütfi Fikri Bey veya Gümülcineli İsmail Bey'den yardım bekliyor olmalarıdır. Bu şekilde örfi idarenin devamını zorunlu gören Babanzade, söz konusu iddiaları da çürük bulmuştur.²¹³⁰

İsmail Hakkı Bey'in makalelerine konu olan gelişmelerden biri de Ahali Fırkası mensubu Mustafa Sabri Efendi'nin *Yeni Gazete*'de 27 Şubat 1910 tarihinde yazdığı yazıdır. Mustafa Sabri Bey bu yazısında gerek *Tanin*'e gerek de İttihat ve Terakki Fırkasına bazı eleştiriler getirmiş ve İsmail Hakkı Bey de bunlara cevap vermiştir. İlk olarak, *Tanin*'in *La Türkî* veya *Osmanischer Lloyd* gibi bazı gazetelerden iktibas yaptığı eleştirisini doğru bulmayarak, halkın Ahali Fırkası'ndan ya da Mustafa Sabri Bey'den bu iktibaslar sayesinde haberdar olduğunu yazmıştır. İkinci olarak da, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Mebusan Meclisi'ni "Evet Efendim" meclisi olarak görmek istediği eleştirisini kabul etmemiştir. Zira bu meselenin Meclis başkanlık makamının Meclisi idare etme biçimi ile ilgili olduğunu ve İttihat ve Terakki'yi doğrudan alakadar etmediğini vurgulamıştır.²¹³¹

Mustafa Sabri Bey'e cevap olmak üzere değindiği konulardan diğeri, Ahali Fırkası kurulduktan sonra bunların İttihat ve Terakki'den istifa etmemeleri ve toplantılarına katılmalarıdır. Ayrıca o toplantılarda konuşulan gizli konuları öğrenerek Ahali Fırkası'na geçmelerini etik bulmamıştır. Şeyhülislam seçimi konusunda da İttihat ve Terakki'ye eleştiri getirilmesini doğru bulmamıştır. Fırka üç kişiyi aday göstermiş, bunlardan Yahya Efendi 80 oy, Şükrü Efendi 75 oy ve Halis Efendi 62 oy almıştır. Buna karşın padişah bu adaylardan

²¹³⁰Babanzade İsmail Hakkı, "Evvelki Günkü Müzakere", *Tanin*, 2 Kânunusani 1911, No:837, s.1. (Gazetede bu yazının tarihi 1910 olarak verilmiştir. Ancak kronolojik olarak 1911 olması gerektiği için buraya düzeltilerek alınmıştır)

²¹³¹Babanzade İsmail Hakkı, "Cevapsız Kalmaması Lazım Gelen Bazı Sualler", *Tanin*, 28 Şubat 1910, No:535, s.1-2

hiçbirisini seçmemiştir. İsmail Hakkı Bey, bu durumun müsebbibi olarak İttihat ve Terakki Fırkası'nın gösterilmesini yanlış bulmuştur.²¹³²

---

²¹³²Babanzade, "Cevapsız Kalmaması Lazım Gelen Bazı Sualler", s.1-2

SONUÇ

İsmail Hakkı Bey, Tanin gazetesinde yazdığı yazılarla, İttihat ve Terakki politikalarına destek vermiş ve meşruti yönetimi savunmuştur. Çoğunlukla dış politika konularında yazılar yazdığı için Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet gösteren devletlere ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Yazılarında İngiltere dostluğuna önem vermekle birlikte tek kutuplu dış politika anlayışından uzak durmuştur. Almanya ile ilgili yazdığı makalelerden ötürü de çoğu zaman Alman hayranlığı suçlamasıyla eleştiriler almıştır. Ancak onun savunduğu dış politikada hem Almanya ile hem de İngiltere ile iyi ilişkiler kurmak vardır. Bir tarafa herhangi bir konuda meyil göstermenin Osmanlı Devleti'ne zarar vereceği düşüncesinde olmuştur. Ayrıca bu görüşünü diğer devletleri örnek vererek ispatlamaya çalışmıştır. Rusya, Üçlü İtilaf grubunda yer almasına karşın Potsdam'da Almanya ile İran üzerinde anlaşmaya varabilmektedir. Aynı şekilde Almanya, İngiltere ile dialog kapılarını açık tutup dış politikasını çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmektedir. Keza İtalya, Üçlü İttifak üyesi olduğu halde Rusya ile görüşmekten çekinmemiştir.

Dış politikada İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu diğer bir özgün yaklaşım da Balkan Devletleri ile ilgilidir. Sürekli gündeme getirilen Balkan İttihadı konusunun gerçekçi olmadığı anlayışına sahiptir. Büyük Devletler arasındaki siyasi ve ekonomik rekabetin Osmanlı Devleti'ne olumsuz etkilerde bulunmasından da rahatsızdır. Balkan Savaşlarındaki tutumu ise halkın moral gücünü yüksek tutmak şeklindedir. Yazılarında çoğunlukla savaşın kazanılabileceği ve devletlerle yapılacak olan pazarlıklarda büyük avantajlar elde edileceği vurgusu yapmıştır. Arka arkaya, Selanik, Yanya, Edirne ve İşkodra kaybedilmiş olmasına rağmen İsmail Hakkı Bey, Çatalca'da Bulgarların durdurulması olayından bir zafer havası çıkarmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin dış politikada yaşadığı sorunların çözümünde, eski antlaşmaları ve uluslararası kurulları devreye sokmak yanlısıdır. Karşılaşılan bir sorun karşısında kimi zaman Paris Antlaşması'nın kimi zaman Berlin Antlaşması'nın hükümlerini gündeme getirmiştir. Boğazlar söz konusu olduğu zaman 1841 Sözleşmesine kadar giderek, bu uluslararası belgelerde Osmanlı Devleti'nin haklarını koruyan maddeleri hatırlatmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşları kolaylıkla kazanamayacağını farkındadır. Ancak savaş dilinin dozunu, hitap ettiği devlete göre ayarlamıştır. Balkan Devletleri gibi daha kolay lokma olarak gördüğü devletlere karşı sert e tehdit dolu bir dil kullanırken, Büyük Devletlere karşı daha ihtiyatlı bir dil seçmiştir. Ayrıca

dış politikada tek başına üstesinden gelemeyeceği sorunlarda diğer devletlerin devreye girmesini istemekten de çekinmemiştir. Buna bir örnek olarak, Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'a karşı Romanya'yı devreye sokmaya çalışması veya Girit konusunda Almanya ve Avusturya'nın aktif rol almasını istemesi gösterilebilir.

Osmanlı dış politikasında Türklerin elini zayıflatan en önemli tecrübe ise Yunanistan ile yapılan 1897 savaşıdır. Osmanlı Devleti savaşı kazanmış olmasına rağmen Büyük Devletlerin müdahale etmesi ve Türklerin kazanç elde etmesini önlemeye çalışması yani savaş alanında kazanılanın masa başında yitirilmesi, Osmanlı Devleti'nin kazanacağını bilse bile bir savaşa girmesini anlamsız kılmıştır. Bu tecrübenin ve bunun sonucunda oluşan söz konusu anlayışın İsmail Hakkı Bey'de de olduğu görülmektedir. Zaten İsmail Hakkı Bey'i sorunları imzalanmış olan antlaşmalarda ve kurullarda çözmeye çalışması bu anlayışın bir ürünüdür.

Girit konusunda İsmail Hakkı Bey'in tepki gösterdiği en önemli durum, Büyük Devletlerin, çözümsüzlüğü çözüm olarak kabul ettirmeye çalışmaları ve süreci Osmanlıların aleyhine uzatmaya çalışmalarıdır. Devletlerin adadaki Müslümanları korumak adına Osmanlı Devleti'nin asker çıkarmasını engellemeye çalışmasını anlamsız bulmuştur. Devletler buna izin vermediği gibi kendileri de bu işi için görevli olan askerlerini adadan tahliye etmeye başlamışlardır. Bu da ada Müslümanlarının azınlıkta kalmasına yol açmıştır ki bunun sonuçları gerek Girit Meclisi'nde Yunan Kralına yemin bahsinde gerek Yunanistan'a bağlanmada görülmüştür.

İsmail Hakkı Bey'in makalelerinde dikkat çeken noktalardan biri de boykot konusundaki düşünceleridir. Esas olarak boykota karşı olduğu anlaşılan İsmail Hakkı Bey, boykotun karşı tarafa zarar verdiğini ve bunun zaman zaman kullanılması gereken bir cezalandırma yöntemi olduğunu ancak her zaman yapılmasının ve çok uzatılmasının, boykotu yapan devlete de zarar verdiğini belirtmiştir. Avusturya'ya, Yunanistan'a ve Bulgaristan'a uygulanan boykotlar hakkında yazdığı yazılarda kimi zaman bu noktalara temas etmiştir. Bu konuda sadece bir istisnadan bahsetmek mümkündür ki o da Hacı David vapurlarını, bireysel olarak boykot etme kararıdır. Burada şunu belirtmekte de fayda vardır; İsmail Hakkı Bey, boykot bahanesi ile boykot uygulanan ülke vatandaşlarına kötü muamele edilmesini hiçbir zaman tasvip etmemiştir.

Dış politika konusunda İsmail Hakkı Bey'in sürekli olarak vurguladığı şey, basın gücünün kullanılarak Avrupa kamuoyu rüzgârına Osmanlı Devleti'nin arkasına almasıdır. Bu işi Avrupa'nın, *Times*, *Le Temps* ve *Neue Freie Presse* gazetelerinin çok iyi yaptığını vurgulayarak, Osmanlıların da benzer adımlar atması gerektiğini yazmıştır. Bu konuda çok zayıf kaldıklarından dem vuran Babanzade, küçük Balkan hükümetlerinin bile medya gücünü

çok iyi kullandıklarını dile getirmiştir. Avrupa kamuoyunun Türkler ve Müslümanlar hakkındaki önyargılarını yıkmak işine epeyi kafa yoran İsmail Hakkı Bey, matbuat cemiyetinin kurularak bu işlerin daha düzenli yapılmasına ön ayak olmuş, fakat istedikleri sonucu alamadıkları bilgisini sık sık makalelerinde vermiştir.

İsmail Hakkı Bey, ordu ile siyasetin ayrı ayrı tutulması gerektiğini düşünen entelektüellerden biridir. Ordunun işi kışlada, siyasetçinin işi meclistedir anlayışını benimsediği için İttihat ve Terakki'nin ordu-siyaset birlikteliğini savunanlarla ters düşmüştür. Belki de cemiyetin önemli isimlerinden biri olup yönetim grubuna girmemesinin nedenlerinden biri de budur denebilir. İsmail Hakkı Bey, Yunanistan'da yaşanan Gudi darbesini de, ordunun siyasete müdahalesi olarak değerlendirmiş ve sıcak bakmadığını yazılarından sıklıkla ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey'in ilginç olan düşüncelerinden biri de hanedan mensubu üyelerin maaşlarına zam yapılması fikrine taraftar olmasıdır. Mecliste bu konuda yapılan tartışmalar hakkında bir makale yazarak, zam yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu yönü de onun meşrutiyeti desteklemenin hanedan düşmanlığı yaratmak anlamına gelmediği düşüncesinde olduğunu ispatlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde her ne kadar 1876'da kanunuesasî yürürlüğe konmuş ve 1909'da değişiklik yapılmışsa da uygulamada bazı sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Birçok yönden de yoruma açık birçok eksiğinin olduğu görülmüştür. İşte bu noktada İsmail Hakkı Bey yazdığı makalelerde anayasa hukuku konusunda ne kadar olduğunu ispatlamıştır. Bu becerisini gösterirken İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletlerin uygulamalarından ve anayasalarından da örnekler vererek karşılaştırmalar yapmış, görüşlerini bu şekilde kanıtlamaya çalışmıştır. Özellikle Ayan Meclisi ile Mebusan Meclisi arasındaki yetki tartışma ve mücadelelerinde yaptığı yorumlar ve Mecliste attığı adımlarla yasamanın gücünü korumaya ve üstün tutmaya çalışmıştır. Kanunuesasînin 35. Maddesi ve Mebusan Meclisinin çalışma süresi gibi konularda yazdığı makalelerde İsmail Hakkı Bey'in bu konulara ne kadar vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

İç politikada ise ilk değindiği konu meşrutiyet anlayışının sihirli bir güce sahip olmadığıdır. Halkta, meşrutiyetin ilanı ile birlikte oluşan iyimser havanın etkisiyle sorunların hemen çözüleceği ve her şeyin güllük gülistanlık olacağı düşüncesi oluşmuştur. İsmail Hakkı Bey ise bu düşüncenin sakat olduğunu, yüzyılların biriktirdiği dağ kadar sorunların birkaç ay içinde çözülemeyeceğini hatırlatmıştır. Yazılarında halka sabır ve birlik tavsiyelerinde bulunmuş, kısa sürede hayal ettikleri mucizelerin gerçekleşmemesinin faturasını meşrutiyet yönetimine kesmemelerini istemiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yaşanan iç politik rekabette de İsmail Hakkı Bey'in İttihat ve Terakki'yi destekler yazılar yazdığı görülmektedir. Bu rekabet içinde vurgu yaptığı temel nokta da meşrutiyet yönetiminin kısır iç çekişmeler yüzünden zarar görmemesidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da İttihat ve Terakki'nin içinden çıktığını hatırlatarak meşrutiyetin korunması gerektiğini dile getirmiştir. Meşrutiyete zarar verdiğini düşündüğü konulardan biri de kapitülasyonlardır. Meşrutiyet yönetimi ülkeyi daha da güçlendirmek amacıyla geçildiği halde kapitülasyonlar buna engel olmuştur. Anayasanın olduğu bir ülkede artık kapitülasyonların tanıdığı ayrıcalıklara gerek kalmadığı düşüncesini savunan Babanzade, bağımsızlık açısından da bunları tehlikeli görmüştür. Birçok makalesinde bu konuya değinen İsmail Hakkı Bey, yerlilerin yabancılardan daha dezavantajlı olduğu bir ülkenin kalkınmasının zorluğundan bahsetmiştir.

Sosyalist düşünceye karşı olduğu, bunun Doğu toplumlarına uymayacağı anlayışı İsmail Hakkı Bey'de görülmektedir. Buna karşın sağlam bir meşrutiyet taraftarıdır. Ancak bu düşüncesini cumhuriyet yönetimini isteyecek kadar ileri taşımamıştır. Her ne kadar düşünce dünyasının oluşmasında Fransız İhtilalinin etkisinin olduğu ve siyasette Fransız ekolüne yakın olduğu anlaşılabilirse de, yazılarında cumhuriyet yönetimine geçilmesi konusunda bir işaret yoktur. Bu da onun Osmanlı padişahına sadakatinin yüksek olduğunu ve buna paralel olarak hilafet kurumuna karşı olmadığını göstermektedir. Muhakkak ki İsmail Hakkı Bey'de bu anlayışın oluşmasında Bağdat doğumlu olmasının ve yoğun İslami bir çevreden gelmesinin etkisi vardır. Buna karşın bazı makalelerinde, meşrutiyetin İslama aykırı olduğu yönündeki iddia ve eleştirilere yanıt verme gereği duymuş, İslam ile siyaset arasındaki bağlardan bahsederek, meşrutiyetin İslamiyete uygun olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyete geçilmiş olsa bile kurumlarda görülen hantallıktan ve demode çalışma şekillerinden bahseden İsmail Hakkı Bey, adliyeden maliyeye, belediyelerden uzak bölgelerdeki ordu birliklerinden kimi zaman şikâyet etmiş ve eksiklerini dile getirmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan tensikat işlemlerini prensip olarak desteklemekle beraber planlı ve abartılmadan yapılmasını ve mağdur yaratılmadan çalımların yürütülmesini istemiştir. İsmail Hakkı Bey aynı zamanda kendini entelektüel yönden geliştirmeye de çalışan biridir. Dönemin imkânları çerçevesinde Beyoğlu sinemalarına giderek oradaki filmleri izlemesi ve onlardan esinlenerek güncel konular hakkında makaleler yazması dikkat çekici görülmektedir. Avrupa'ya yaptığı seyahatler de onun düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Mebus heyeti ile birlikte 1909'da Fransa üzerinden Londra'ya yaptıkları seyahatte, Atina ile İzmir'i karşılaştırması ve İzmir'in önemli

bir konuma sahip olmasına rağmen ilerleme kaydetmemiş olmasını eleştirel bir pencereden değerlendirmiştir.

Donanma konusuna gerekenden daha fazla önem verilmesi görüşünü savunanlardan biri olan İsmail Hakkı Bey, donanmaya yardım edilmesini desteklemiş, halkın bu konuda devlete arka çıkmasını istemiştir. Fakat bu tip amaçlarla toplanan ianelerin halka zulüm yaratacak bir biçim almasına da karşı çıkmıştır. Tipik bir meşrutiyet taraftarı olan Babanzade'de, diğer birçok İttihatçıda olduğu biçimde, kanunuesasî yürürlüğe girdikten sonra bütün Osmanlı tebaasının eşit olacağı düşüncesi vardır. Bu şekilde devr-i Hamit'ten kalma köhnemiş ayrıcalıklı cemaatler ya da zümreler anlayışının son bulacağı ve herkesin eşit olacağı anlayışı ağır bastırılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki bu anlayışın Osmanlı Devleti'ne zarar vereceği ve geri adım atılması gerektiği fikri İsmail Hakkı Bey'in yazılarına yansımamıştır.

Erken yaşta hayatını kaybeden Babanzade İsmail Hakkı Bey, genç yaşına rağmen büyük sorumluluklar almayı gerektiren işlerden kaçınmamıştır. Bu durumun sadece İsmail Hakkı Bey için geçerli olduğunu söylemek de pek doğru değildir. Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa gibi isimlerin daha otuzlu yaşlarında büyük sorumluluklar alarak büyük işlere kalkışmaları son dönem Osmanlı eğitim ve devlet anlayışının bir sonucu olarak görülmektedir. İsmail Hakkı Bey'in hem gazetecilik yapması, hem mebus seçilip yasama faaliyetlerine katılması, kısa süreli de olsa bakanlık görevinde bulunması ve mülkiyede ders vermesi onun çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Daha 37 yaşında iken beyin kanamasından hayatını kaybetmesi Türk toplumu için büyük bir kayıp olarak görülmelidir. Cumhuriyet ilan edildikten sonraki süreçte Türkiye için önemli işleri yapacağının ipuçlarına Tanin'ya yazdığı makalelerinden ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi
2. Tanin (İlgili sayılar dipnotlarda gösterilmiştir.)

B) Yayınlanmış Belgeler

1. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
2. Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
2. Muahedat Mecmuası

C) Kitaplar ve Hatıratlar

- 1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi.* (1987). (Haz. Nevzat Gündoğ), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara
- Ahmad, F. (1999). *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Ahmad, F. (2004). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Ahmet İzzet Paşa. (1992). *Feryadım*, c.1, Nehir Yay., İstanbul.
- Akşin, S. (1994). *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Alkan, A.T. (2006). *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Altuğ, Y. (1977). *Çin Sorunu*, Otağ Yay., İstanbul.
- Andonyan, A. (1975). *Balkan Harbi Tarihi*, (Çev. Z. Biberyan), Sander Yay., İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul.
- Arsel, İ. (199?). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Asaf, M. (1986). *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, (Yay. Haz. İ. Parmaksızoğlu), TTK Yay., Ankara.
- Atay, F. R. (2004). *Zeytindağı*, Pozitif Yay., İstanbul.
- Ayni, M.A. (2009). *Hatıralar*, (Haz. İ. Dervişoğlu), Yeditepe Yay., İstanbul.
- Baban, C. (2009). *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları*, Timaş Yay., İstanbul.
- Babanzade, İ.H. (2002). *Beyrut'tan Kuveyt'e Irak Mektupları*, (Yay. Haz. M. Çulcu), Büke Yay., İstanbul.
- Bajalan, D.R. (2010). *Jön Kürtler Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914)*, (Çev. B. Yalçınkaya), Avesta Yay., İstanbul.
- Bayur, Y.H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, c.1, k.1, TTK Yay., Ankara.
- Bayur, Y.H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, c.1, k.2, TTK Yay., Ankara.
- Bayur, Y.H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, c.2, k.1, TTK Yay., Ankara.

- Bayur, Y.H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, c.2, k.2, TTK Yay., Ankara.
- Beehler, W.H. (2014). *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, İlgili Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Bengi, H. (2000). *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Beydilli, K. (1981). *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Bismarck, O. v. (1991). *Düşünceler ve Hatıralar*, (Çev. N. Akipek), c.2, MEB Yay., İstanbul.
- Brummett, P. (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İletişim Yay., İstanbul
- Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*. (1992) Devlet Arşivleri Yay., Ankara.
- Cemal Paşa. (2006) *Hatırat (1913-1922)*, (Haz. A. Z. İzgöer), Nehir Yay., İstanbul.
- Childs, T.W. (2008). *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, (Çev. D. Berktaş), İş Bankası Yay., İstanbul.
- Coe, S.D.-Michael D. Coe. (2005). *Çikolatanın Gerçek Tarihi*, (Çev. A. Öztekin), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan Tarihi*, (Çev. D. Şendil), İletişim Yay., İstanbul.
- Çalışlar, İ. (1997). *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (Haz. İ. Görgülü-İ. Çalışlar), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Çankaya, A. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.1, Mars Matbaası, Ankara.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çaycı, A. (1995). *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Yay., Ankara.
- Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yay., Ankara.
- Driault, E. (2003). *Şark Meselesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, (Çev. Nafiz), (Yay. Haz. E. Erdoğan), Berikan Yay., Ankara.
- Earle, E.M. (1972). *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev. K. Yargıcı), Milliyet Yay., İstanbul.
- Ekinci, İ. (2007). *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yay., Ankara.
- Eldem, E. (2000). *Osmanlı Bankası Tarihi*, (Çev. A. Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Emiroğlu, K. (1999). *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Engin, V. (1993). *Rumeli Demiryolları*, Eren Yay., İstanbul.

- Engin, V. (2007). *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yay., İstanbul.
- Erickson, E.J. (2013). *Büyük Hezimet Balkan Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, (Çev. G. Ç. Güven), İş Bankası Yay., İstanbul.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. Ankara.
- Gazel, A.A. (2007). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasi Mücadelesinde Lütü Fikri'nin Tanzimat'ı*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Giolitti, G. (2012). *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, (Yay. Haz. T. Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul.
- Gökalp, Z. (2007). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, (Sad. Y. Toker), Toker Yay., İstanbul.
- Gövs, İ.A. (1946). *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul.
- Graves, P.P. (1999). *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, (Ter. Y. Tezkan), 21. Yüzyıl Yay., Ankara.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yay., Ankara.
- Halil Mentese'nin Anıları*. (1980). Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul.
- Hall, R.C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, (Çev. M. T. Akad), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Hayta, N.-T. S. Birbudak. (2010). *Balkan Savaşları'nda Edirne*, ATASE Yay., Ankara.
- Helferich, K. (1330). *Alman Feyz-i Millisi 1888-1913*, (Müt. N. Ruso), Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul.
- Herbert, A. (1999). *Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, (Çev. M. Tezkan), 21. Yüzyıl Yay., Ankara.
- Hilmi, Ş. F. A. (1991). *Muhalefetin İflası İtilaf ve Hürriyet Fırkası*, (Sad. A. Eryüksel), Nehir Yay., İstanbul.
- İnal, İ. M. K. (2013). *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c.VI-X, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- İrtem, S. K. (2004). *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Yay. Haz. O. S. Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul.
- James, H. (2009). *Alman Kimliği -1770'den Bugüne-*, (Çev. İ. Türkmen), Kızılelma Yay., İstanbul.
- Kansu, A. (2002). *1908 Devrimi*, İletişim Yay., İstanbul.

- Karadeniz, Y. (2006).*İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yay., İstanbul.
- Karal, E. Z. (b.t.y).*Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, TTK Yay., (b.y.y).
- Kayalı, H. (2003).*Jön Türkler ve Araplar Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev. T. Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Kaymaz, İ. Ş. (2006).*Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Kerimoğlu, H. T. (2009).*İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Yay., İstanbul.
- Kili, S. (b.t.y).*Türk Anayasaları*, Tekin Yay., (b.y.y).
- Koloğlu, O. (1999).*Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçılar Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal*, Ümit Yay., Ankara.
- Kral Abdullah. (2006).*Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, (Ter. H. Özkan), Klasik Yay., İstanbul.
- Kuran, A. B. (2000).*İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Kurtz, H. (1976).*Kayzer'in Almanyası "Almanya Herşeyin Üstünde"*, (Çev. A. Kemahlı), Milliyet Yay., İstanbul.
- Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü*. (1991). (Yay. Haz. Y. Demirel), Arma Yay., İstanbul.
- Mangaltepe, İ.-R. Karacakaya. (2010). *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yay., İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991).*Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Masliyah, N. (1329).*Osmanlı Paramentosu Beynelmilel Sulh Heyeti*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniye.
- Mayak, F. (2016).*Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Libra Yay., İstanbul.
- Mehmed Selahaddin Bey. (1989).*İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, (Sad. A. Varol), İnkılab Yay., İstanbul.
- Mevlânâzade Rifat'ın Anıları*. (1992). (Yay. Haz. M. Martı), Arma Yay., İstanbul.
- Midhat, A.H. (2008).*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım 1872-1946*, Bengi Yay., İstanbul.
- Muhtar, M. (1999).*Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, (Yay. Haz. E. Kılınç), Ötüken Yay., İstanbul.
- Nihad, M. (1341).*Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)*, Matbaa-i Askeri, İstanbul.

- Nur, R. (1996).*Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*, (Yay. Haz. İ. Yalınkılıç), Kitabevi Yay., İstanbul.
- Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*. (2004). (Der. M. Tunçay-E. J. Zürcher), İletişim Yay., İstanbul.
- Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*. (2003). (Haz. T. Güran), c.7, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara.
- Ortaylı, İ. (2006).*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yay., İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay., İstanbul.
- Özçelik, A. (2006).*Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, İlgı Yay., İstanbul.
- Özçelik, S. (2000).*Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Yay., Ankara.
- Özyüksel, M. (1988).*Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yay., İstanbul.
- Palmer, A. (1997).*Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. B. Ç. Dişbudak), Sabah Kitapları, İstanbul.
- Petrosyan, Y.A. (1974).*Sovyetler Gözüyle Jöntürkler*, (Çev. M. Beyhan-A. Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Rathmann, L. (2001).*Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Çev. R. Zarakolu), Belge Yay., İstanbul.
- Renouvin, P. (2004).*I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, (Çev. Ö. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*. (1988). Arba Yay., İstanbul.
- S.Sazanov'un Anıları*. (2002). (Çev. B. Önuçak), Derin Yay., İstanbul.
- Saray, M. (2006).*Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Seppings-Wright, H.C. (2010).*Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl*, (Çev. D. Türkömer), İş Bankası Yay., İstanbul.
- Simavi, L. (2017).*Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, (Haz. F. Akyüz-F. Tetik), c.1-2, Milli Saraylar Yay., İstanbul.
- Sönmez, B.İ. (2007).*II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Stoddard, P.H. (2003).*Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. T. Demirel), Arma Yay., İstanbul.
- Şıvgın, H. (2006).*Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Talat Paşa. (2006).*Hatıralarım ve Müdafaaam*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Temel, M. (2004).*XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı-Latin Amerika İlişkileri*, Nehir Yay., İstanbul.

- Topuz, H. (2003).*II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Turfan, R.-M.Ş. Yazman. (1969).*Tarihte Türk-Alman Dostluk İlişkileri*, İstanbul.
- Unat, F.R. (2008).*Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara.
- Uzdil, M.B. (2006).*Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekatı Savaşın Siyasi ve Psikolojik İncelemeleri*, c.I-II-III, ATASE Yay., Ankara.
- Ülman, H.A. (2002).*I.Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Yalçın, H.C. (1975).*Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Yalçın, H.C. (1976). *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Yalçın, H.C. (2002). *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Zürcher, E. J. (2005).*Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, (Çev. E. Aydınoglu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.

D)Ansiklopedi Maddeleri

- Akyıldız, A. (2003). “Meclis-i Mebusan”, *DİA*, c.28.
- Aydın, M. (1998). “Hüseyin Hilmi Paşa”, *DİA*, c.18.
- Birinci, A. (1998). “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *DİA*, c.18.
- Birinci, A. (2010). “Mehmed Şerif Paşa”, *DİA*, c.39.
- Buzpınar, Ş.T. (2003). “Lübnan-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, c.27.
- Buzpınar, Ş.T. (2006). “Mustafa Kamil Paşa”, *DİA*, c.31.
- Dursun, D. (1995). “Fas-Himaye Dönemi ve Bağımsızlık”, *DİA*, c.12.
- Eroğlu, M. (1988). “Abdülaziz Çaviş”, *DİA*, c.1.
- Ertuğrul, S. (1993). “Çırağan Sahilsarayı”, *DİA*, c.8.
- Hanioğlu, Ş.M. (2010). “Şura-yı Ümmet”, *DİA*, c.39.
- Küçük, C. (1991). “Babıâli Baskını”, *DİA*, c.4.
- Küçük, C. (1992). “Balkan Savaşı”, *DİA*, c.5.
- Seyfeli, C. (2016). “İstanbul Ermeni Patrikhanesi”, *DİA*, c.Ek-1.
- Tukin, C. (1996). “Girit”, *DİA*, c.14.
- Uzun, M. (1997). “Halil Halid Bey”, *DİA*, c.15.
- Yazıcı, N. (2000). “İkdam”, *DİA*, c.22.

E)Makaleler ve Kitap Bölümleri

- Acar, Ş.-A. Bir-M. Kaçar. (2016). “Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.17, S.2.

- Adıyeke, A.N. (1991). “Türk Basınında Girit’in Yunanistan’a Katılması (1908-1913)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.1, S.1, İzmir.
- Adıyeke, N. (1993). “Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, İzmir.
- Ahmad, F.-D. A. Rustow. (1976). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.4-5.
- Akgün, S.-M. Uluğtekin. (1992). “Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”, *OTAM*, S.3.
- Arabacı, C. (2010). “İttihat ve Terakki Basını”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, (Ed. Hakan Aydın), Palet Yay., Konya.
- Arsel, İ. (1953). “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.10, S.1.
- Arsel, İ. (1954). “Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.11, S.1.
- Arsel, İ. (1954). “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.11, S.3.
- Arslantekin, S.K. (2006). “Henryk Sienkiewicz’in Romanlarında Yurt ve Yurtseverlik İzleği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46-2.
- Aydın, H. (2010). “Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27.
- Aydın, M. (1997). “Bulgaristan Komiserliği”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVII, 21.
- Aydın, M. (2011/1) “II. Meşrutiyet’in İlanı ve İngiltere”, *Belgi*, S.1.
- Bajalan, D.R. (2016). “Princes, Pashas and Patriots: The Kurdish Intelligentsia, the Ottoman Empire and the National Question (1908-1914)”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol:43.
- Balfour, M. (1969). “Kayzer Wilhelm II.”, (Çev. T. Ağaoğlu), *20. Yüzyıl Tarihi Dergisi*, S.5.
- Bayur, H. (1978). “Balkan Savaşında Türk Filosunun Durumu”, *Belleten*, c.XLII, S.165
- Bayur, H.Y. (1943). “Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914)”, *Belleten*, c.VII, S.28, (Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Münasebetiyle Özel Sayı).
- Beşirli, M. (2004). “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15.
- Bilgenoğlu, A. (2008). “100 Yıl Önce ABD 1908 Başkanlık Seçimi”, *Toplumsal Tarih*, S.179.
- Birecikli, İ.B. (2016). “Prens Vid: 1914 Yılında Arnavutluk Prensiği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.9, S.42.

- Birinci, A. (1999). “Türk Siyasi Düşüncesinde İngilizperestlik”, ss.177-185 (Bu makale P. Philip Graves’in “İngilizler ve Türkler başlıklı eserinin sonunda yer almaktadır)
- Bolat, G. (2013). “İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar ve Bager Hanlar”, *Zeitschrift für die Welt die Türken*, 5/1.
- Bolat, G. (2016). “Muhammed Ali Şah Döneminde İran’ın Siyasi Durumu (1907-1909)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, S.16.
- Bosworth, R.J. (1999). “İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. M. Kent),(Çev. A. Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Büyüktuğrul, A. (1980). “Balkan Savaşı Deniz Harekâtı Üzerine Gerçekler”, *Belleten*, c.XLIV, S.176.
- Cihangir, Ç.K. (2016). “Yunanistan’da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.58.
- Çakmak, Z. (2003). “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti ile Yaptığı Antlaşma”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, S.4.
- Çapraz, H. (2015/I). “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya’nın Boğazlar Politikası”, *Belgi*, S.9.
- Çelebi, M. (1999). “Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”, *Osmanlılar*, c.II, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- Çelik, B. (2014). “Geleneksel Yapı ile Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk’ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları”, *Studies of The Ottoman Domain*, c.4, S.7.
- Çidem, M.(2018). “II. Meşrutiyet’in İlanı Sırasında Kaybedilen Balkan Toprakları ve Olayların Basına Yansıması”, *Vakanüvis*, Yıl:3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı.
- Çolak, F. (2013). “Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nın Osmanlı Devleti’nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri”, *Turkish Studies*, 8/5.
- Demir, S. (2013). “Vladivostok Demiryolu Hattı ve Rusya Ekonomisi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, c.5, No:2.
- Dilek, M.S. (2013). “Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları’ndaki Yenilgisinin Amerikan Basınındaki Yankıları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.33.
- Ekinci, İ. (2003). “Hacı David Vapur Kumpanyası ve Amerikan Boykotu”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (ayrı basım), S:9.

- Ekinci, İ. (2006). “Son Dönem Osmanlı Deniz Ticaretini Kurtarma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.10.
- Elmacı, M.E. (1997). “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, *Kebikeç*, S.5.
- Elmacı, M. E. (2011). “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog”, *OTAM*, S.29.
- Eraslan, C. (2014). “Osmanlı Devleti’nin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması”, *Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.13.
- Erkek, M.S. (2013). “II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2.
- Eroğlu, H. (2001). “Mustafa Kemal Atatürk’ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.27-28.
- Ertürk, B.E. (2000). “Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/10.
- Fulton, L.B. (1999). “Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Gazel, A.A. (2001). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa’nın İstifası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.18, Erzurum.
- Gazel, A.A. (2001). “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Fırkası’nı Bölünme Noktasına Getiren Hizb-i Cedid Hareketi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.16.
- Gazel, A.A.-S. Uğuz. (2006). “Osmanlı Mebuslarının Avrupa Seyahati (1909)”, *Journal of Atatürk*, V/1.
- Gökbayır, S. (2012). “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3(1).
- Gümüşlü, B. (2009). “İttihat ve Terakki ve Sol”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, S.10.
- Güneş, İ. (1990). “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, *OTAM*, S.1.
- Güzel, H.T. (2017). “ ‘Hasta Adam’ Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı”, *Vakanüvis*, Yıl:2, No:1.

- Güzel, Ş. (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.3.
- Haddad, M. (2010). “Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunu Yeniden Düşünmek”, (Çev. S. Güner), *Kebikeç*, Yıl:15, S.30.
- Halıcı, Ş. (2007). “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde Siyasal Bölünme: Hizb-i Cedid”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.IV, S.15.
- Hatipoğlu, M.M. (1985). “1909 Gudi Darbesi’nin Yunan Siyasal ve Askeri Hayatındaki Yeri ve Türk-Yunan İlişkileri Üzerinde Oynadığı Rol”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.3, S.2.
- Hayta, N. (2013). “Balkan Savaşlarını Bitirmeye Yönelik Barış Çabaları ve Büyük Devletler”, *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.
- Hut, D. (2016). “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, *Vakanüvis*, Yıl:1, Ortadoğu Özel Sayısı.
- Hut, D. (2013). “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)”, *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği*, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı, (Ed. Z. Kurşun-H. Çoruh), Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği Yay., İstanbul.
- Hür, A. (2006). “Kavm-i Necip mi? Kavm-i Hain mi? Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu”, *Toplumsal Tarih*, S.154.
- İba, Ş. (2003). “Parlamento Hukukunda Obstrüksiyon ve Giyotin Kavramları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.52, S.1.
- Karabulut, I.,-B. Bayrakdar. (2017). “İkinci Meşrutiyet Döneminde İstikraz Politikası Üzerine Bir Basın Tartışması: ‘Londra İstemez, Berlin Yapamaz’ ”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35.
- Karadeniz, Y. (2008). “II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”, *Bilig*, S.47, II. Meşrutiyet Özel Sayısı.
- Karadeniz, Y. (2017). “1907’deki İngiliz-Rus Antlaşması’nın İran Siyasetine Etkisi”, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(2).
- Karakaş, N. (2013). “Askeri ve Siyasal Yönleriyle İtalyan Donanması’nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912)”, *Gazi Akademik Bakış*, c.6, S.12.
- Kılıç, S. (2002). “İran’da İlk Anayasal Hareket ‘1906 Meşrutiyeti’ ”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XX, S.32.

- Kırca, E. (2017). "I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt-Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c.3, S.1.
- Kişi, Ş.S. (1996). "Avusturya ve Bulgaristan'a Karşı İzmir'de 1908 Boykotu", *Tarih ve Toplum*, c.26, S.152.
- Kocabaşoğlu, U. (2010). "İkinci Meşrutiyet'in Birinci Meşrutiyeti: 'Matbuat' ", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, (Ed. H. Aydın), Palet Yay., Konya.
- Koloğlu, O. (1997). "İkinci Yarım Yüzyılın Gayri Resmi Tarihi ve Türk'le Amerikalı'nın Tanışmasının 200. Yılı", *Tarih ve Toplum*, c.28, S.164.
- Korkmaz, İ. (2017). "I. Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar'dan Anadolu'ya Göç Hareketi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, S.40.
- Köylü, M. (2013). "Yunan Belgeleriyle Balkan Savaşlarına Yunanistan'ın Siyasi ve Askeri Etkisi", *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.
- Kurban, V. (2013). "Modern Rus İncelemelerinde Balkan Savaşları", *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.
- Macar, O.D., (2017). "Hilali Ahmer Cemiyeti'nin Kurumsal Tarihinde Önemli Bir Deneyim: Trablusgarp Savaşı (1911-1912)", *Belleten*, c.LXXXI, S.292.
- Maden, F. (2011/1). "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdüleri*, Yıl:17, S.39.
- Marifoğlu, S. (2012). "Balkan Savaşları Sırasında Arapların Tutumu 1912-1913", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2.
- Mehmetefendioğlu, A. (1997). "Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin İstifası ve Lynch Şirketi", *Tarih ve Toplum*, c.28, S.164.
- Mehmetefendioğlu, A. (2008). "İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Yay. Haz. H. Akkut-A. Pamuk), Yeni İnsan Yay., İstanbul.
- Mete, Ş. (1998). "Trablusgap Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.3, S.8.
- Okur, M. (2012). "The Times Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin Politikası", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2.
- Okutan, Ç. (2001). "Arap Milliyetçiliği", *A. Ü. S. B. F. Dergisi*, c.56, S.2.
- Olgun, K. (1999). "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar*, S.7.

- Olgun, K. (2011).“Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.XXVII, S.79.
- Olgun, K. (2012), “Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.XXVIII, S.82.
- Orhonlu, C.-T. Işıksal. (1963). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, *İ.Ü.E.F Tarih Dergisi*, S.17-18.
- Öğreten, A. (2012). “İtalya’nın Trablusgarp Saldırısı Karşısında Osmanlı Toplumunun Tavırı”, *Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler Kitabı*, c.5, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara.
- Öksüz, M. (2010). “Girit Meselesi’nin Belirsizlik Yılları”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.25.
- Öksüz, M. (2017). “Trabzon’da Meşveret Gazetesine Göre Trablusgarp Savaşı’nın Trabzon’daki Yansımaları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.14.
- Öner, O. (2012). “Balkanların Osmanlı Kalesi Yanya’nın Düşüşü”, *Derin Tarih*, S.7.
- Özçelik, İ.-H. Doğan-M. C. Erdoğan. (2018). “ ‘Trablusgab Devlet-i Aliyye-İtalya Vekayi-i Harbiyesi’ İsimli Risalenin Işığında Osmanlı Devleti ve Trablusgarp Savaşı”, *ulakbilge*, c.6, S.24.
- Özdağ, A. (2014). “Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.41.
- Özdilli, M.S. (2013). “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Muhalif Gazete ve Gazeteci: Türkiye Gazetesi ve Şirvanizade Mahmud Tahir”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2.
- Özger, Y. (2017) “Sultan V. Mehmed Reşad’ın Edirne Seyahati”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:15, S.22.
- Özlu, H. (2013). “Balkan Savaşı’nda Osmanlı Donanmasının Marmara Denizi Harekâtı”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.21.
- Safi, İ. (2018). “II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.3, S.2.
- Serbestoğlu, İ. (2013). “Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2.
- Servi, H.-B. Cırık. (2014). “1913 Islahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar”, *OTAM*, S.36.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). “Yerel Yönetim Metinleri (VI):1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c.5, S.5.

- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). “Yerel Yönetim Metinleri (VII):1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c.5, S.6.
- Soofizadeh, A. (2017). “Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.42.
- Soy, B.H. (2004). “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, *Bilig*, S.30.
- Şeber, N.İ. (2011). “Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı’nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXVIII.
- Şıvgın, H. (2012). “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, *Gazi Akademik Bakış*, c.6, S.11.
- Şirin, İ.-M. Kılıç. (2005). “Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefaretine Dair Bir Layiha”, *OTAM*, S.18.
- Tağmat, Ç.D. (2017). “Uluslararası Carnegie Raporuna Göre İki Balkan Savaşı Arası Dönemde Edirne’de Bulgar İşgali (26 Mart-22 Temmuz 1913)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.60.
- Tan, H. (2017). “Balkan Savaşı Öncesi Bulgar Komitelerinin Müslüman Köy Baskınları: Yanıklı (Hamidiye) Köyü Örneği”, *Studies of The Ottoman Domain*, c.7, S.12.
- Temel, M. (2005). “Trablusgarp Savaşı’nda Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.22, S.1.
- Temizer, A. (2014). “İkinci Balkan Savaşı’nda Romanya”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, S.31.
- Tızlak, F. (1991), “İngiltere’nin Fırat Nehrinde Vapur İşletme Girişimi Hakkında Yeni Bilgiler (1834-1836)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.6.
- Toprak, Z. (2013). “Balkan Harbi, Düşman Algısı ve İkonografya”, *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.
- Trumpener, U. (1999). “Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. M. Kent), (Çev. A. Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Tunç, S. (2009). “I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa’nın Paris Seyahati”, *OTAM*, S.25.
- Tunç, S. (2010). “II. Meşrutiyet’in İlk Yıllarında Paris’te Bir Jön Türk Delegasyonu: Talat Bey Heyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XXV, S.2.

- Tural, E. (2008). "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.57, S.2.
- Turan, O. (2018). "İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin Dış İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.63.
- Turan, Ş. (1965). "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, c.XXIX, S.113.
- Umar, Ö.O. (2001). "Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.17, S.51.
- Ünal, F. (2005-2006). "II. Meşrutiyet'in Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", *Ermeni Araştırmaları*, c.5-6, S.20-21.
- Watt, D.C. (1969). "Birinci Fas Buhranı", *20. Yüzyıl Tarihi Dergisi*, (Çev. M. Barlas), S.5.
- Yavuz, C. (2013). "Balkan Harbi'nden Kalan Miras: Ege'de ve Doğu Akdeniz'de Paylaşılamayan Deniz Sahaları", *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.
- Yavuz, E. (1978). "1908 Boykotu", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı.
- Yellice, G. (2018). " 'Sorunlu Ada Girit':Atina-Hanya İlişkileri ve Giritli Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Dâhil Olma Girişimleri, 1910-1912", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.62.
- Yıldırım, S. (2012). "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:8, S.16.
- Yiğit, Y. (2014). "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28.
- Zeyrek, S.-M.İlhan. (2016). "İtalya'nın Milli Birlik Sonrasında Osmanlı Devleti ve Balkan Siyaseti", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c.5, No:2.

F)Tebliğler

- Çelik, B. (2012). "Osmanlı-Karadağ Sınır Sorunları ve Balkan Savaşı'na Etkileri", *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.
- Koloğlu, O. (1999). "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Tebliğler, 15-17 Ekim 1997)*, TTK Yay., Ankara.

- Turan, Ö. (1999). “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Tebliğler, 15-17 Ekim 1997)*, TTK Yay., Ankara.
- Uçarol, R. (2012). “1912 Balkan Bunalımı, Osmanlı Devleti’nde Büyük Kabine’nin Kurulması ve Savaşa Gidiş”, *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

G)Tezler

- Adıyeke, A.N. (1994).*Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Altınkaya, E.İ. (2018).*Hüseyin Hilmi Paşa’nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya.
- Aşkın, S. (2007).*Balkan Savaşlarında Edirne*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Bay, S. (2016).*İkdam ve Tanin Gazetelerine Göre Bulgaristan’ın Bağımsızlığı (1908-1909)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Bayraktarova, E. (2002).*Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prenslığı İlişkileri (1878-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bello, H. (2009).*Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk’ta 1911 Malisörler İsyanı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bilgenoğlu, A. (2006).*II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Birecikli, İ.B. (2010).*Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Çoban, O. (2009).*İtalyan Sinemasının Tarihe Bakışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Demir, G. (2018).*İspanya’daki Katalan Halkın Kimliği ve Özerklik Sorunu*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Devebakan, M. (2018).*İran’ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

- Elmas, E. (2013).*Balkan Savaşlarını Bitiren Antlaşmaların Diplomatik Görüşmeleri (İstanbul ve Atina Antlaşmaları)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Ergun, H. (2007).*Japonya'nın Güvenlik Stratejileri, Dış Politika Araçları ve Değişim*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Eser, M. (2017).*Yunan Kaynaklarına Göre Eleftherios Venizelos'un İlk İktidarı Strasında Türk-Yunan İlişkileri (1909-1915)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Jata, M. (2014).*Balkan Savaşlarında İşkodra Vilayeti (1912-1913)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Güncü, M. (2015).*Zeki Bey Suikasti ve Basın*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Gürer, M.O. (2007).*İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Karacan, O. (2013).*1906 İran Meşrutiyeti*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Karan, N. (2006).*Girit'in Yunanistan'a İlhakına Türk Kamuoyunun Tepkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Koparan, N. (2007).*Türk Jandarma Teşkilatı (1908-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Metin, C. (2006).*Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Mezani, R. (2003).*İttihat ve Terakki Arnavutlar ve Arnavutluk*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Moiras, L. (2006).*1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansıması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Orhan, M. (2010).*Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarb Harbi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Orhan, S. (2008).*Balkan Savaşları'nda Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- Özdemir, H. (2015).*Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Meşrutiyet Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

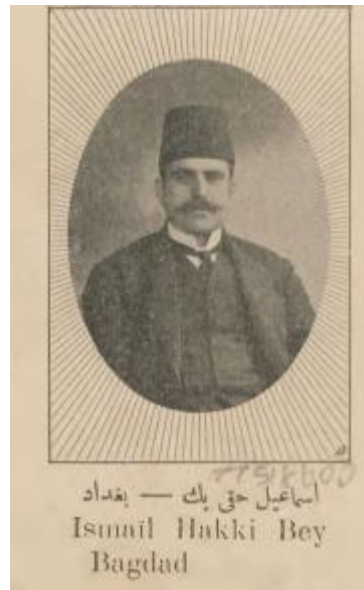
- Terzioğlu, A. (2005).*Vilayat-ı Sitte'de Ermeniler (1878-1914)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Uğraş, N. (2008).*Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Urhan, V.C. (2006).*1908-1913 Tarihlerinde GiritOlayları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Tezi, Ankara.
- Yakut, K. (1998).*Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.
- Yazıcı, E.A. (2013).*Tanin'e Göre Balkan Savaşları'nda Yaşanan Mezalim ve Osmanlı Kadınlarının Faaliyetleri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2013

H) Elektronik Kaynaklar

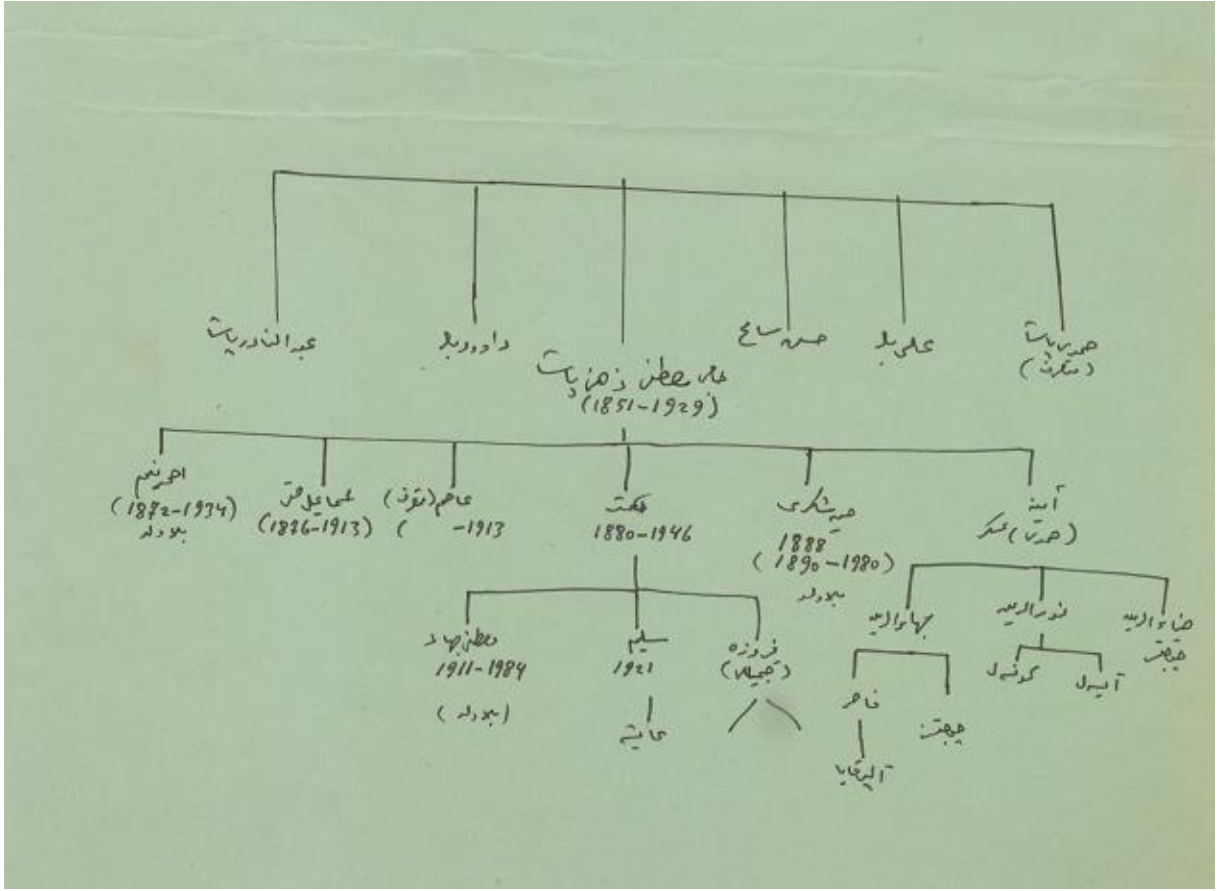
<http://earsiv.sehir.edu.tr> (Taha Toros Arşivi, Erişim Tarihi: 19.12.2018)

EK-1 İsmail Hakkı Bey'e Ait Fotoğraflar (Taha Toros Arşivi)

EK-2 Babanzade Ailesine Ait Bir Şecere Taslağı (Taha Toros Arşivi)

EK-4 İsmail Hakkı Bey'in Tanin'de Yayınlanan İlk Makalesi (Fas Vukuatı-Mevlay Abdülaziz'in Hezimet-i 13 Ağustos 1324/No:26/ s.1-2)

<p>نخستین شماره ۱۰</p>	<p>چهارشنبه</p>	<p>نخستین شماره ۱۰</p>	
<p>۲۹ رجب : ۱۳۲۶ ۱۳ آخستوس : ۱۳۲۴</p>	<p>نومبر ۲۶</p>	<p>تاریخ تاسیس ۱۳۲۶-۱۳۲۴</p>	<p>برخی سنه</p>
<p>مدیر : حسین کاظم - مرمرود : حسین حامد</p>	<p>مؤسسی : حسین کاظم - نویسنده : فخرت - حسین ...</p>		<p>محل اداره :</p>
<p>انتشار مخصوص :</p> <p>انتشار ابدیهی آغاز و اوراق اعلامه اوتاناز .</p>	<p>باب نالی ناموسه - دائره هموسه .</p>		<p>طبره ایچون رسنه آیره بلك بوسته ابرته باره : ۱۰۰ غرضه .</p>

طنین

<p>اخطار</p> <p>غزیه منگ قلعهجه کوچولگی ، حروفاتی، پوزوقاتی انه برار قارلز مژدن کوردیکی اثفات و توجهه قارشی هر کون محبوب اولوردق . کرچه زویو اولان ماکنسه و حروفات وصال ایصالاغش ایدیهده ماکنسه آورویدن ووردی دها ایچره بر زماه محتاج اولدیلندن شدیلک امکان درجه منده اکانلواقته سالیق ق . وطنیه بئنده یکی حرفله و شمدیکی یوکلنکه سکر حینه اولارق انتشار ابدیهک ، شمدیکی حجم و ترنیتک اشداب ابدیهکی حوادث داخلیه ، خارجه و سازمی حاوی بولمقدور . غزیه منگ حبسی توسیع ابدیهکی کون روس عمر شهریه (خوردکی) تک :</p> <p style="text-align: center;">«آآ»</p> <p>تلننه روس وقایع اختلاصه سندن باحت بر اثر قیسی تفرقه سوزنده نشر ابدیهکچکر . «آآ» شیمیهده قدر لسانزه ترجمه اولسان اجلی رومالترنیک اگ مکلیدر .</p> <p>§ اقدام غزیه منگ عمر لرندن اسیاهلی حق بلك بعدما غزیه منگ ارکان تحریریه میبندهد .</p>	<p>ظواهرک نه لری احتوا اشدیکینی «وشونه» من ، اوجیتت و فایده طوفیر ووروممن لازمدر . بولقسه بز ظاهری حقیقت ویهه نای ابدیهک یونون شو اغلاادن مقصد کیمین ایچون سالدور بلاسی اولسندن یازی یازمیق ، کیمین ایچون طلبه قورقوبی اولسندن بر سنت دوکونی پاییمک کی شیل اولدیننه ذاهب اولیور بچک اولورساق جوقة برنی قازانش اولاز .</p> <p>اولکه ایچون بو حرکت ظاهره انقلاب آتنده موجود اولان مقاصد ملیتی مجلیله ایدیورم .</p> <p>بر هیئت اجنایه تک اگ برخی حق بقا بولقسدور . بز هر شیدن اول موجودیجری ، استلازلی «امین ایتک ایستیز» بو سببه قوه هسکره منری وطنی مداننه و محافظه ابدیهک بر حله کتیر جکیز .</p> <p>وطنک استنباطی تأمین ایشدکن سوکره داملده بز مشمول ابدیهک بر مسئله اجنایه من واری ؟</p> <p>کیده مطعایی زیارت ایدر روس محرریه احوال حاضر به دائر کوروشدیکیز صروده بو جهت موضوع بحث اولدی . روسلک اصلاحات داخلیمنی ثابت متکلفه برن بر تصرف اراضی مسئله «سویلرک ناله مساوات اولماری کی مسئله اجنایه لری اولدی حاقده بز بویه ایچیدن چقنداسی بلك زور هیچ بردوشو مجز اولمادیقی امین ایتم . روسیهده کویلر زده اولدی کی آری آری اراضیه ، حق ساحب اولیور بچقنک صاحبی کازرله ائده مانا اسیر کی بولدی قری ایچون فرانسه لریک زانری ا بدنگاری عیالره قیام ایدیورم . چقنک لری یاقورم ، قبری آتش و قان ایچنده رالیورم . بر طرفدن کویلری حق ، اراضیه ملک ایتک ، دیگر طرفدن بو اجرا اتی فکر حقوق ابدیهک ، چقنک صاحب لریک</p>	<p>رشی «کلسه بلا تفریق مجلس و مذهب هر فردی عدالتدن ، تباراً حصه دار ایلرک آز بوقت ایچناه عناصر مختلفه اولانده بلك ان ریکنه اولورسه حتی حاصله اولماری شیهه مزود . اولسانده بولر قوتی براداره آتنده بلك کوزل یانارلر .</p> <p>مملکت زده حتی ابدیهک مهم بر مسئله اجنایه اولماریه بیجق ایش و لکزد ایلرین بولنه قومی مدانی تأمین ایتک کی هر دولت ایچون شرایط اولیه حیاتیمن اولان لوازمی حاضر لامقدن عبارت قایر . حالوکه دیسانه بویه انازمی بولنده ، عدالتی تأمین ایداش بر جوقة مملکتلر واردورک دیدیکیز کی دورلو دورلو مسائل متکله ایچنده اوغراشیورم . بز بر طرفدن انازمی دورلنکه مشمول اولدیلن صروده بو وظیفه برده مسئله اجنایه انضمام ایتسه ایدی او وقت استلازلی بر آرز قاراکلیق عدا ابدیهک ایدک فقط شیمیهکی ساهله بز همده منزه ترتب ایدن وظیفه بلکنز انازمی دورلنکن عبارت قایر ایچون بونا ایتک موفق اولدیلن زده شیهه ایدمیز .</p> <p>قانونلر من بوقی دکل . بلکن تطبیق ایدلنمش . بز موجود قانونلری بیه تطبیق ایتسه انازمی بیه دوزله بر . حالوکه بر طرفدن بو قانونلری اصلاح اید برار دیگر طرفدن سببه تطبیق بینه اهنا ابدیهک اولورساق شو بجرانه ایچیدن از وقت طرفده جیناییلرزه .</p> <p>تنظیم اداره جالبشیر کی اوغرایه بیه کیز موانع عییا نه کی شیلردر ؟ بو موانع اولانده عناصر عییا من زینک اصلاحات اجراسله مجالت فکریه آیدلانی قایم دکار . مملکتک اولاننده بر یسنده وقوعه کن اوقه تشک قارغشله قلمر حکومت ، اموالترنیک شخصلرینه حرمتلرک بوزندن محدث ایتش موضعی واحشتر قلمر قیلندور ، احمیلنمزد .</p>	<p>مربوطلر ا بادشاهلر دن برینک بویه قیام و کتان باقماسی هجوم عییا لریک قلمی دلفدار ابدیهک بر حرمتلرک .</p> <p>رئیس و کلا بولر نه کز حدیده وطنیه آوازده شکایتی مقسام ایلکزه توجه ابدیهک بر عییا لریک بادشاهانه قارشی روا کورون شو حرمتلرک بر آن اول اولانده طلب ایدیورم . عییا لریک بر بادشاهه تره با باجمی قدر ناکوره حقیقت دکلدور . حکومت باقی ایستمرسه مات یایر .</p> <p style="text-align: center;">سیاسیات خارجه</p> <p style="text-align: center;">فاس وقوهالی</p> <p style="text-align: center;">مولای عبدالعزیزک هزیمتی</p> <p>نام اسلام مهم بر کلهسی تشکیله ایدن فاس قلعه منک بلخانه سوک سترده اوغرا ایدنی حل نذیب حقیقه نمرقه کز . بر طرفدن انازمی کفر وسفاتی ، بلك قاره جهانی ، دیگر طرفدن حکومتک مجری ، استنادی ، حالت بی نهایه و اوورونک خانان اشدیکنده ایکن علم مدینه کلبا بی حلیر بولنسی تشکارتی بله معیار برنجی قوششیر کی اطرافده بران ودهشکنار اولان اورویا دولترنیک دغان حرمتی جوقدن کسیندنش واورنده استرقاب کی برمانسه بولنسه بو مملکتده جوقدن بری قومشوی اولان مملکت کی لشمه اولارق جیکنه تش کیش ایدی . مع مافی بوقمه هنوز لفاقتدن جینامشدر . ملک فرستده اکتیک اولان دولتک بونی باج ابدیهکجه شیهه ایچمیلدر .</p> <p>فاسک ، ایچنده بوجا بوب مودرنی ظلمت کساکتی ، بولکه استیابنده ایشاع ابدیهک بر نایعج ، باجمی دکار . بلکن شوراهنی سوبله بیلرک قلمر . شون بلاد برر کی تا ایدلن بوسکوردیان مسکن اوبعد الله العزیزان</p>
--	---	---	---

EK- 5 İsmail Hakkı Bey'in vefatından sonra eşine maaş tahsis edilmesi (BOA, BEO, 4300-322415, H-25.08.1332)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

در سعادت ۸۸
۱۸۸۵
۱۹۰۵

مذکور - سالی ضابطه صدرتیه

مخصصات زاتیه مدیریت

شماره } عمومی ۶۹۸۷
} مخفی ۵

ملفوظ
عدد

مردود هیکل کد لریه

معرفت فاضله یعنی اولوب معلومتدن بولدیغی کتب مکیده و تالیف تعلیم و تدریس ایضا اتمده بولدیغی صوره ده ارتقائی
دفعه بولدی بابان زاره اسماعیل هضی بک مرحومک نوجوم سنه ملکه تقاعد قانونی موجب بوز ارتوز طغوز خروسه معاسه
احصایه ایتمه و خدمت و تالیف فونه اعاده سی معلوم و مسلم اولدن مشا ابرهنه و دیسنگ بومقدار معقول هیومیهته مردوده
برافتمی لایحه اولسنه نیاه خدمت و تالیف ترتیبده ده بیدی بوز خروسه معاسه تخصیص مننده قلمدانان موارد اوتوبه ایله
ایجاب موجب لایحه لقا عزمه و تقدیم نامه اولقد مذکور لایحه لقا عزمه معین میسون یا سبب هیومیهته تقدیمی
هضومه معاسه بولدیغی بوز ارتوزنه هضون دله ادرکده

مالیه ندری

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
4300 | 322415 | 2

بازیم بمرزانه هضوم بائسی ده قلم ایلیم نادره بولدیغی مدیریتک هضی فایده و فوعدا شماریه حجاب اولدیغی درج اولدوز .

EK-6 Mısır'da yaşanan Butros Gali suikastı hakkında bir belge (BOA, A.}MTZ.(05), 20-74, H-24.09.1328)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ♦

محرمانه

عضو سانی جناب سردار تینا کھی

خاندہ :
مصر احوالہ دار

نومرو
۴۶

معرفہ جیار کیے لرید

بر مدتہ بری بورا احوالہ بصرہ شاہانہ وقت عدوتم رونما اولد یغندہ نظر کاه اطلاع فخمانہ عرشفہ عجمت ادم . شس نظر
 سا بعد متوقا بطرس غالی یاش نک تملندہ بری قبطی غزته لرندہ الوطنہ مصر سلمانہ و صردہ شی دوشد کج حکومت عثمانیہ علمینہ
 مقالات شدیدہ نشرندہ فارغ اولوب تزیید برووت و نفرت سلطنی التزام اجمالیہ اضیافہ امریکا میسوناری طرفندہ طبع ایڈیانہ
 "المرد" سالہ نوموتہ سفدہ بروستانہ بر قبلی اخیراً دہہ بہہ مجرہ علیہن طعمہ زشنہی جاری مقالات نژایمی جرائد اسلامیہ ی
 اغصاب ایدرک باعث کھیامہ اولد یغندہ جامع الانحر شیخک مراعت رسیمی اونڈینہ مذکور سالہ امریکا وکالتہ سیاسہ سٹک
 انشیح موانعتیلہ حکومت مصر طرفندہ تعظیم ایدلشدر مرایہ دار الخلدہ بنوخی برابطک کہ جمعیت اجمنہ و مرابارک
 انظار "اتار صداقت و تاکید شعار بق بروی المللمینہ معارجمہ یوہانہ الاخبار و بیروغره و ژورنالہ دولابورین و اجبستہ غازت
 کی عداوتہ دار جرائدک کرک مصر وکرک حکومت عثمانیہ حقنہ کی نثریات عرضکارانہ و تلفیقات مضہ سٹک الھیئتین اوراک ایدہ
 خزانہ و ایگلیانہ س لاریلہ منتشر سائر جرائد تشبیہ حقیقتہ و حقوقہ شومسی مدافعہ قیام و الصقار ایلمسہ اولد یغندہ مطبوعات
 بنسختہ کی زمنہ مجاولت بوجہرندہ وسعت و اختلاف آرا شدت کجا ایشدر مالی بروژہ کرہ سائر لایم مقررات اولد یغندہ کلمہ بورا
 دروایتک زمنہ یوبایدہ برقراری اولوب اویج کھفتہ اول بقعہ لوندرہ عزیزت ایدہ داخلہ نظارتی ستناری سترہ غراکام ایدل سردار
 ویکتہ یاش مالیه ستناری سترہ کهار ویک و لورد قرور سانی سائر اکابرک استشارہ سلیہ اتحاذ اولدہ جمعہ قرار و ملکک
 سیر الدہ غور سٹک بر مجہ آی سوکرہ مصره عودتنہ تبعا اید یو بیکمی وتومہ و اعتماد عامیہ حائر اولدہ کھت نظارجمہ تدلات دومی
 احتمالہ وار لوندرہ رہ کلمہ خدارک کھی وکلہ حصول مقصدک تشدیدہ تا سنی جرتہ مطوف براخطار بولند یقی بوراہم نظرنہ اولوب
 خصوصات مذکورہ ناک نتوسہ حال و موقعین دخل کلیسی وارد الکافی مصریہ وہ کوپا قرندہ سٹک قدس کزلی میلاد بولند یقی سترہ
 پندرہ دورانہ ایڈریسی اوزرنیہ عاکر اشغالیک ناک تزیید اولدہ یقی خبری ظهور ایدرک بعض بوخترک تقدیب و تصدیقہ اویسی
 و بولوندرہ مصر ستمند و فرزندک لورد فاره رک ریاستی اتشوق بر کھت مالیه طرفندہ اشترا اولدہ یقی اشام ایدلی
 بوردہ از الکافی اشغال ایدہ نوادردہ بولونہ مع التالیف تحقیقی قابل اولد ماسہ اسدہ بواندہ لا قدرہ حاصل اولد یقی خٹک
 استطلعاتک در حال عضو سانی مضمونہ عرشفہ عجمت کھی مآطعم عالی جناب دکا آتینا کھلری بورد لدرہ دکا طبقہ
 احوالہ امر و زمانہ حضرت ولی الامر کتہ [۱۶] [۱۶] [۱۶]

OSMANLI ARŞİVİ		
A.}MTZ.(05)		
20-A	74	3

EK-8 Edirne'nin geri alınmasının Londra Muahedesi ve Adakale'nin ilhakıyla irtibatlandırılmasına ait bir belge (BOA, HR.SYS., 3-15, M-11.10.1913)

۱۰. ابریل ۱۹۰۶
نمبر ۱۰۴
تحریرات محفوظ

امپراطور عثمانی

دبانه سفارده سنه تقدیر ارضه خطه صورت

لوندره پردوتوقولنده مصریح مدیا آنزس خطه متقیك ماوراسه تنقیه ترك ایتمیز اراضی داخنده عدایدیلر بیلگی ایشمالده
اوستیا حاجارستان حكومتی آله قمعری صربستانك اشغالی صنع ایچین اطافه ایلمشدی . عساکر عثمانیه نك ادرنه بركنار
دخولیه بابعلینك بوردوتوقول صنع ایچین دول معظمیه مراجهت ایتمدی اوستیا نك ادرله در میان ایلمدی سبب اشغالی
چوروتو چك برالکینی حاتردر . ادرنه ولایتك تماماً اشغالی پردوتوقول مندر جاتی كان لم یکن حاتردر برادرفنی حوزده اوستیا
حكومتی قانقن آله قمع نك برلنه اطافیه ده رفع ورد ایله چك بر حادته حكمنی آنتاب ایچشدر . مننده آله قمع نك نصیری
اوتونكسبه اولاره لوندره پردوتوقولنك غبار حیدره بانقان حكومتیه آید ایدو معالمانه لر تنظیم ایلمکسبه اولغله صریحه
آله قمع ادرنه هیچ برادعاسی مع مافیله اوستیا نك بر آله نك اشغاله عاتد لهوج بر خوف و ترددی قانقن ایجاب
ایله . احوال حاضرده نك لوندره پردوتوقولنك براتنا ده آرضی شکل و صورده حیدره اشوخدره نك اشدای
بیه شكلی ایلمکسبه بیه بركا مقابلی اوستیا دره معنوی و یا مادی بعضی تعریضات معیه لمب اتمك كسب سولت ایلمکسبه
دیوهرته آله دمی بركونکی شكول و غیر قابل تعریف حال و موقعده قورنولرغنی بدیدر . شویانی عرضی ده ولفنردر
عه ایدم که نه اوستیا ونه حاجارستان حكومتی لهوز یارنولرندو بر آله چمك اطافیه سما اعلو ایلمه حیات
ایله مشردر .

HR.SYS 3/15

HR.SYS.00003

EK-9 Fas hâkimi Mevlay Abdülaziz ile büyük kardeşi Mevlay Hafız arasında yaşanan olaylar ve sonuçlarına ait bir belge (BOA, Y..PRK.EŞA., 51-78, H-14.12.1325)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

۵

بسم الله الرحمن الرحيم
بیت قاری

بابه صحیفه معلومه باسمه کتابت جمیع سنه
بر

۱۱

در وقت اولیایم حضرت مولانا
 ۱۱۶۸ کابوئی شمس ناخجی بفرستاد و اولیای صفای لری لایه لایه العزمه سعادی لری بلیغ اولسانه معلومات و تصدیقات
 بروجه آید: سوله کافای حاکمی مولی عبدالعزیز بروری مولی حفیظه مرآتیه فی ایله متوفی بدینک وصیله کوهما
 برادرینک معام حالیه کجی کدرینک محرم ایلمنده طویلی منفصل اولینی هالده بوندی برقاچ آخ اقدم کهره
 ایله عسائنده و اورا لولرک (فان ابلدقا) و بدینک (ایضا) شهرینک فران طرفنده استقال
 ایلمنده ناسی عبدالعزیزک هال و موقعی فانی یعنی و ذاتاً اورا لولرک مدعای قبالی و کله لایک
 ناک موخی عبدالعزیزک سوره اواره سه و هطیانه و مملکت یا کلفه حمل ایلمده اولدولری جهله ساه ایله
 یوز یوز دهری و کدره خلقک و بعضه قبالک همه لجه و توجوهی و لینی کور بیلندی اندالیسی و لینی
 مرآتیه معلومه استقلال المندی فی الحقیقه قبالی مجاوره طانی کدره تبعیت ایلدولری کبی عبدالعزیزک
 مقر مکتوبی اولاده نفس شهرنده فی طرفه لر بویوب و ای جمله و قلم مولی عبدالعزیزک و حبسی اولاده
 (المرائی) نامنده ذی نفوذ بری لده ایله مولی عبدالعزیزک فرانس لر ایله لک الجزیره قونقراضی مقراتیک
 اجرائی هفده بر صورت سوبه ایچمه و کرک یاره بولوب معانات و خصصات و معنای و قبله ویره سیدی
 ایچوره غایب بائیلایه و سر کتله بولسانه و برادر عینه عرب ایتمک استیماه عکری و طرفه لری طوره ایلمک
 و برده بروری مولی حفیظه تعقیب و تنقیل مقصدله فرانس لرده معاهده صفیه عکر الموده فاسی شهره
 تر کده ساحله وقع (ابطاط) شهریه کتیمی بر قوم المرائی و طرفه لری فرصت عاید بولوب مولی عبدالعزیزک و کل
 اولدیه بر قونقراضی و سایر ایجاب ایلدولری بقعه در دست و علمای و مقصدیه و تجاری و محله ماملیری جمع ایله
 مولی عبدالعزیزک سوره اواره سی و یا کله هر طای مدخلات اجنه سبب ویردینده و مملکت اسلامه
 فرستایمزالیه دست بیلندی بکلمه و جید علماده قنای سرفه آریق و مصارف جزایه ایچوره طویلا و لری
 ناره لریک برتنی عکره و هلقه توزیع ایلدیک مولی عبدالعزیزکی هامللدره اسقاط ایله مولی حفیظه
 تبعیت ایتمکده بعضه عفرق خبریه کوره کیفیت اتحالی سالیله بیلدیر دکلری صوره ده الجزیره
 قونقراضی مقراتنده اولاده اوله و یا جاندار سی تکلیفاتک و سایر بعضه سیدرک قبول اولماسی
 و علمای معاهدات حاضره برسی ایلماسی و بعضه ویرکولرک لغوی و طقت سنه عثمانیه ایله عقد اتحادی
 قویه ایتمکده ایچوم مولی عبدالعزیزک بولینی (ابطاط) شهریه لجه لجه شهریه اهالیسی و قبالی
 معاهده بینه دنی مولی حفیظه خلع طرفه لری بید ایلمدی سولیمو حتی عیاضام طابوره بیل
 حوام سرفه ده مولی عبدالعزیزک ناسی ذلر اولدیه یعنی خبرالده بیلندی مولی عبدالعزیزک اواره لایک

Y.PRK.EŞA 51/78 2 nrk 1-1

ÖZGEÇMİŞ

- Adı ve Soyadı** :Faysal MAYAK
- Doğum Yeri-Tarihi** :Diyarbakır - 29.07.1979
- Eğitim Durumu**
- Mezun Olduğu Lise** :Antalya Gazi Lisesi, 1996.
- Lisans Diploması** :Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2000.
- Yüksek Lisans Diploması** :Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya, 2008.
- Tez Konusu** :Tanin Gazetesine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)
- Yabancı Dil** :İngilizce
- Çalıştığı Kurumlar** :Milli Eğitim Bakanlığı
- E-Posta** :faysalmayak@hotmail.com